«وێنە» لە ڕوانگەی میدیۆلۆژیا و سیمیۆتیکاوە.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

پرسیاری سەرەکی ئەوەیە: ئەوە کێیە لە بری “تۆ” دەژی؟ ئایا ئەو وێنە ڕازێنراوە، وێنەی ڕاستەقینەی خۆتە، یان پاڵەوانی خەونەکان و پێشبینی خەیاڵی کراوەی منداڵییە لە گۆشەیەکی هەشتدا پایەدارە؟! هەڵبەتە ئەمڕۆ ئێمە ژیانی خۆمان نازین، بەڵکو ڕۆڵێک لە شانۆگەرییەکی “کاتی ئەلکتڕۆنی” دەگێڕین، کە لەڕێی شاشەکان و ڕۆشنبیریی بەکاربەرەوە نووسراوە؛ ئەمڕۆ چێژیان ئەندازەسازی کردووە، ترسەکانیان داڕشتەتەوە و سنووری ئاواتەکانیان دیاری کردووە تا ئەوەی وەک بوونەوەرێک کە بە پەتە نەبینراوەکان بەستراوەتەوە و جوولە دەکات و کەچی خۆی پێ ئازادە، تەنها لەبەر ئەوەی بەندیخانەکە نابینێت!.
ئەگەر هەموو ئەو وێنە ڕازێنراوە و کۆپییکراوانە بسوتێنین… ئایا لە بنەڕەتدا هیچ بە ناوی “ئەسڵ” وجودی هەیە؟ یان بۆت دەردەکەوێت کە هەر بۆشاییەکی ڕەهایت؟ ئایا تۆ لە پێکهاتەی ئەم بوونەدا بیرۆکەیەکی ڕەسەنی، یان تەنها زێدە- بەرهەمێکی و ئەرکی لۆگاریتمەکان بەجێ دەهێنی؟! واتە (بچووککردنەوە و ئاسانکردنی ژمارە و پەیوەندییە توانییە ئاڵۆزەکان بە کردارە بنەڕەتییەکان، داڕشتنەوەیان بە شێوەی پێوەری گونجاو، دەستنیشانکردنی تێکڕای گەشە و گۆڕانکارییە سروشتی و زانستییەکان.)
هەڵبەتە بڕوابوون بەوەی ژیان و گەردوون هیچ مانایەکی ڕەها، ئامانج یان بەهایەکی بنەڕەتی نییە، وەک لە تێڕوانینە ناسراوەکانی “ئارتور شۆپنهاوەر” دەردەکەوێت، کە پێیوایە بنەمای گەردوون “ئیرادە”یەکی کوێرانە و بێئامانج بەڕێوەی دەبات، هەمیشە جیهان بەرەو ئازارمان دەکاتەوە… یان وەک ” پیتەر وێسل زاپفە”ی فەیلەسوفی بوونگەرا، یاساناس و نووسەر و شاخەوانی نەرویجی و بێڕەحمترین بیرمەندی سەدەی بیستەم لە پێشەنگەکانی دژە- نەسلگەرایی ئەخلاقی، کە هەمیشە مرۆڤ وەک “هەڵەیەکی بایۆلۆجی” دەبینێ و پێیوایە باشترین و ئەخلاقیترین بڕیارێک کە مرۆڤایەتی بتوانێت بیدات، ڕاگرتنی ڕەگەزی خۆیەتی بە ویستی خۆی، تاوەکو کۆتایی بەو زنجیرە ئازار و بێمانایە بهێنرێت.
پوختەی بیرکردنەوەکانی زاپفە کە بشێ لەگەڵ ئەو وتارەدا بگونجێ،

ئەوەیە کە پێیوایە هۆشیاریی مرۆڤ گەشەیەکی بێسنوری بەخۆیەوە بینیوە، کە لەگەڵ سروشت و تواناکانی گەردووندا ناگونجێت!. بەمجۆرە بەراوردی مرۆڤ بە جۆرە ئاسکێکی ئیرلەندی دەکات، کە قۆچەکانی هێندە گەورە دەبن، لە بری ئەوەی ببنە هۆی پاراستنی، بوونەتە ڕێگر بۆ جوولەی ژیان و جوولەی ناو دارستان و دابینکردنی وزەی پێویست… پیتەر زاپفە بارگرانی بوونی ئەو قۆچانە وەک (زێدە-هۆشیاریی) لە بەرامبەر تێفکرینی قووڵ، درککردن و ڕامان و گەڕان بەدوای مانا و سروشتدا… دەبینێ، کە ئەمڕۆ لە جیهانی بێباک و بێمانادا بووەتە بارێکی دەروونیی هێندە قورس کە مرۆڤ پێی هەڵناگیرێت، یان کاتی بۆ هەڵگرتنی نییە؛ نەک هەر هێندەش بەڵکو هۆی مەرگەسات و ئازاری بەردەوامی مرۆڤایەتییە.
پیتەر زاپفە پێیوایە زێدە-هۆشیاریی: (ئایین، ئایدیۆلۆژیا، نەتەوە، خێزان…) بۆ ئەو□ی ل□ جیهانێکدا کە هیچی لەم شتانە بۆ هەستکردن بە ئاسایش و مانا تێدا نییە، جیهانێک دروست دەکات. بەڵام لەبری ئەوەی ئەو جیهانە بێتە هۆی پاراستنی ئاسایش و حەز و خولیا و خەونەکانی مرۆڤ، وەک قۆچەکانی ئاسکە ئیرلەندییەکە تەواوی جوولەی ژیان و ئازادی ئابڵوقە دەدات… بە هەمان شێوەش زێدە-هۆشیاریی “تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی” گەڕانەوە بۆ فکر و واقیع، بە گەڕانەوە بۆ دواوە و کۆنەپەرستیی- دەبینێ!. بۆیە بە هەمان میکانیزم زێدە-هۆشیاری (شاشە) دووبارە زیندانێکی ڕازاوەی ڕووتی هونەری لە خێرایی و فرە-زانیاری و فرە-چێژ بۆ مانا قووڵ و خەون و خەیاڵە مرۆییەکان لە (وێنەیەکی کۆپیکراودا) دروست دەکاتەوە، زیندانێکی کۆپیکراوی دیجیتاڵی، زیندانێکی میتا- واقیعی، زیندانی زێدە- هۆشیاری شاشە!. ئەمڕۆ دنیای تەکنەلۆژیا، بە دنیای زێدە- دیجیتاڵییەکانەوە دەنازێت، وەک نوسخەی دیکەی زیندانەکانی پێشوو.

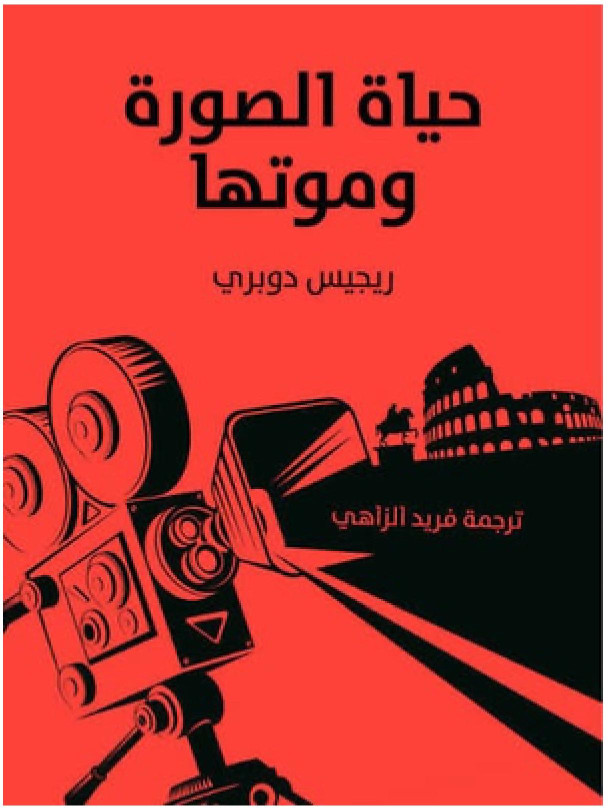

(1)

کاتی ئەلکتڕۆنی، لە زیندانی زێدە- هۆشیاری شاشەدا چییە؟ هەڵبەتە ئەو کات□ی□ □ک خ□رایی زانیاری و زێدە-زانیاری و ڕووداوەکان لە کاتێکی یەکساندا بە هەمووان دەگەیەنێت. مەبەست لەو□ی□ □ک (□ابردوو/ئێستا/داهاتوو) تێکەڵ بەیەک دەبن… ئەو بیرۆکەیەش نزیکە لە جیهانی سیمولاکرا (simulation) □ک ت□یدا □استی□ و وێنە تێکەڵ دەبن. کەواتە ئەگەر پۆست□م□دێرنە شکاندنی مانای یەکگرتوو بێت، ئ□و کاتی ئەلکتڕۆنی لە شکاندنی □ (کات و ناوەند)دا خۆی دەبینن□تەوە، واتە هەڵوەشاندنەوەی بونیادی هێڵیی کاتی. هەڵبەتە لە سەردەمی دیجیتاڵی و ژیریی دەستکرددا، شکاندنی کات و ناوەند □ ل□ چ□مک□ک□ی تی□ری□ی شانۆیی و فەلسەفییەوە بەرەو واقیعی ڕۆژانەی دیجیتاڵی گوازراوەتەوە. چونکە تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی سەرلەبەری ئەو سنوورانەی سڕیی□و□ □ک پ□شتر ڕەهەندەکانی ڕووبەر و کاتیان ڕێکدخستەوە. تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی واقیعی ژیانی کردت□ جۆرێک لە “شانۆگەریی وێنەیی بەردەوام” □ک ت□یدا چەمکە کلاسیکییەکانی وەک سەرەتای ڕووداو، ئامادەیی جەستەیی و سنوری ناوچەیی هیچ ڕۆلێکی تێیدا وازی ناکەن.

ئیتر لە کۆمەڵگای دیجیتاڵیدا خێرایی، زێدە-پەستێنراو، تێکەڵ بە بوونی ڕاستی و میدیایی دەبێت؛ بەمجۆرە ڕۆژانە دەکەوینە لادانی بێسنووری شوێن و کات… چونکە نە هیچ مانایەکی جێگیر هەیە، نە مانا دەگوازرێتەوە، نە ڕاستییەک لە ئارادایە، جگە لە دروست کردنی

«مانای فلاش»، دروست کردنی مانایەکی بە پەلە، دەستبەجێ و چرکەیی بە مێشکی وەرگر- بەکاربەر… بەو مانایە دەتوانین بڵێین کاتی ئەلکتڕۆنی گواستنەوەی مانایە لە جێگیربوونەوە بۆ ئاستی سفر-مانا، یان بۆشایی!. چیتر مانا وەک هۆشیاری سەیر ناکرێت، بەڵکو دەبێتە پرۆسەیەکی بەردەوامی کۆپیکراو، دەبێتە گواستنەوەی بێکۆتایی لەنێوان (نمایش/دیمەن) و (وەرگری بەکاربەر)دا.

(2)

چەمکی میدیۆلۆژیا (Médiologie) یان (ناوەندناسی) قسەکردنە لە بوارێکی فکری و ڕەخنەیی کە لەلایەن فەیلەسوف و بیرمەندی فەرەنسی (ڕێجیس دەبرێ) لە کۆتاییەکانی سەدەی بیستەمدا داڕێژراوە و لە کتێبی (حیاة الصورة وموتها، تألیف ریجیس دوبري، ترجمة فرید الزاهي- ط ١٩٩٢، عن مؤسسة هنداوي) خراوەتەڕوو؛ لەوێدا دەبرێ جەخت لەوە دەکاتەوە کە هیچ بیرۆکەیەک–چ ئایینی بێت یان سیاسی… بەبێ هەبوونی دامەزراوەکان- تەکنەلۆژیا و ئامرازی ماددییەوە کە پێی دەڵێن (میدیۆم) ناتوانێت لە مێژوودا بە تەواوی قسەی لێبکرێ و بێتە دی.

ئاماژەکردن بە چەمکی "وێنە" لەو کتێبەدا تەنها ڕستەسازی نییە، بەڵکو چەمکێکی سەرەکی و بابەتی لێکۆڵینەوەیە کە دەکەوێتە بەر نەشتەرگەریی فکرییەوە؛ کتێبی "حیاة الصورة وموتها" یەکێکە لە بەرهەمە گرنگەکانی بواری دیراساتی وێنە و ڕاگەیاندن، کە تێیدا مێژووی بینین و گەشەسەندنی وێنە لە کۆمەڵگای مرۆڤایەتیدا شی دەکاتەوە. لەو کتێبەدا سێ سەردەمە سەرەکییەکەی وێنە دەناسێنێت. یەکەم، سەردەمی دەست و نەخشکاری کە تێیدا وێنە وەک "هێمای پیرۆزی"ی ئایینی سەیر دەکرێت، چونکە خۆی خاوەنی ڕۆح یان هێزێکی ڕۆحییە و بۆ پەرستش یان ڕێوڕەسمە ئایینییەکان… وەک پەیکەری خوداوەندەکان یان ئایکۆنە ئایینییەکان. دووەم، سەردەمی هونەری- چاپخانە، وێنەکێشان- گواستنەوەی هێمای پیرۆزییە بۆ "هونەری" یان شێوازێک کە هەوڵ دەدات واقیع یان ڕۆحی ڕەسەنی شتەکان وەک خۆیان بە تەواوکراو دروست بکاتەوە/ بژێنێتەوە، و دواتر فۆتۆگراف؛ بەمجۆرە وێنەی لە ڕەهەند ئایینییەکەی دەکرێتەوە و وەک شێوازێکی هونەری تەماشا دەکرێت؛ بەو مانایەش ڕازاندنەوە و جوانی، داهێنانی هونەرمەند و نوێنەرایەتیکردنی واقیع، دەبێتە پێوەر و وێنە دەبێتە شتێک بۆ سەیرکردن و هەڵسەنگاندنی جوانکاری. سێیەم، سەردەمی بینراو- تەلەڤزیۆن، شاشە و میدیا دیجیتاڵییەکان- کە لێرەدا بە (زێدە- هۆشیاری شاشە) ناومان بردووە.

لە سەردەمی بینراو یان لە زێدە- هۆشیاری شاشەدا وێنە لە هونەرەوە بۆ «پەیام» دەگۆڕێت یان بۆ زانیاریی زێدە-خێرا. بەو مانایەش وێنە

لە ڕێگای پەیام و زانیارییەکانەوە واقیعێکی دیکە دروست دەکاتەوە نەک تەنها کۆپی بکات. سەردەمی بینراو (زەدە- هۆشیاری شاشە) هەمیشە جەخت لەسەر کاتییبوون، لەخۆوەبوون و چێژ و سەرنجڕاکێشانی بینەری بەکاربەر دەکاتەوە.
ڕێجیس دەبرێ لە کتێبەکەیدا ئاماژە بەوە دەکات کە وێنە لە سەردەمی شاشەدا بەهای ئایینی و هونەریی خۆی لەدەست دەدات؛ چونکە وێنە زیاد لە پێویست دەبێتە کاڵایەک بۆ مەسرەفکردن، بەمەش جۆرێک لە «مردنی وێنە» ڕادەگەیەنێت، واتە سەردەمی شاشە بە قۆناغی «مەرگی وێنە» دادەنێت، چونکە کاتێک هەموو شتێک دەبێتە وێنە، وێنە مانای قووڵی خۆی لەدەست دەدات. بەڵام بیرکردنەوەی ژان بۆدریار بە وێنە، بەو مانایە دێت کە وێنە نەک هەر دەبێتە کاڵایەک بۆ مەسرەفکردن، بەڵکو چیتر نوێنەرایەتی ڕاستی ناکات، بەڵکو دەبێتە جێگرەوەیەکی ساختەی ڕاستی.
(3)
ژان بۆدریار ڕەخنەی توند لە کۆمەڵگای پۆستمۆدێرنە و ڕاگەیاندن و کۆمەڵگای بەکاربەر دەگرێت… لە کتێبی (ژان بۆدریار- وەرگێڕانی، هاوارمحەمەد، ڕێزوان حەسەن- لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا بۆ فکرو لێکۆڵینەوە- 2019.) و نووسینەکانی دیکەیدا زیاتر دەربارەی کۆمەڵگای بەکاربەر، سیاسەتی فریودان، لەبەرگرتنەوە، زەدە-واقیعی دەنووسێت. ئەو پێیوایە لە تێگەیشتنی کلاسیکدا، وێنە «نوێنەرایەتی» شتێکی ڕاستەقینەی دەکرد، تابلۆیەک، وێنەیەکی فۆتۆگرافی، فیلمێک… بەڵام ئەمڕۆ وێنە چیتر ڕەنگدانەوەی ڕاستی نییە!. بەڵکو «واقیعێکی جێگرەوە» دروست دەکات، ئەو واقیعە جێگرەوەیە وادەردەکەوێت کە «لە واقیعی ڕاستەقینە، واقیعیترە».
کەواتە لەمڕۆی تەکنەلۆژیای دیجیتاڵیدا وێنە بە زمانێک «دەدوێت» کە دیزاین کراوە بۆ چێژ و کاریگەری دروستکردن، نەک تەنها بۆ گەیاندنی زانیاری، بەو مانایەش وێنە ئامێرێکی بەرهەمهێنانی واتایە بۆ واقیعێکی وەهمی، کە لەنێو میدیا و بەکاربەرێتییدا، لەنێو (زەدە- هۆشیاری شاشە)دا کاردەکات و جارێکی دیکە هۆشیاری مرۆڤ بەبێ ئەوەی هەستی پێبکات، دایدەڕێژێتەوە… واتە وێنە تەنها ئامرازێکی سیاسیی درۆزن نییە، بەڵکو ئامرازێکی فەلسەفییە کە واقیعی بەتەواوی سڕیوەتەوە، بەتەواوی خۆی لە « واقیع» دابڕیوە و بووەتە جێگرەوەی واقیع، نەك هەر هێندەش بەڵکو بووەتە جێگرەوەی واقیعێکی دەستکرد، کە لە خودی واقیع سەرنجڕاکێشتر و «واقیعیتر» دەبینرێت، وەک ڕووداوە میدیاییەکان و جیهانی دیجیتاڵ. کەواتە لە سەردەمی تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی و کۆمەڵگای بەکاربەردا واقیع کوژراوە و نەماوە؛ تەنها میتا-واقیع بوونی هەیە.

پەیامی مێژوویی و فەلسەفیی کتێبی “حیاة الصورة وموتها”ی ڕێجیس دێبرێ، ڕەخنەکردنی ئەو وەهمەیە کە پێیوایە «وێنە» دیاردەیەکی جێگیر و بێ تەمەنە. بەڵام لای دێبرێ ئامرازی بەرهەمهێنانی وێنە (تەکنەلۆژیا) تەمەنی هەیە و دەگۆڕێت، وەک چۆن خودی تێگەیشتنمان بۆ “وێنە”ش تەمەنی هەیە و کۆن دەبێت. ڕێجیس دێبرێ دەیەوێت بسەلمێنێت کە وێنە خاوەنی مێژوو، جەستە، و سووڕی ژیانە (لەدایکبوون، گەشەکردن و مردن)، کەواتە شێوازی سەیرکردنی ئێمە بۆ وێنە ڕاستەوخۆ بە ئامرازە تەکنەلۆژییەکان و ڕێژەی گواستنەوەیان لە کۆمەڵگاوە بەندە.

بەڵام ئەگەر بەراوردی تێزی ڕێجیس دێبرێ لەسەر «مەرگی وێنە» لەگەڵ تێزی ژان بۆدریار لەسەر «مەرگی واقیع» بکەین، وەک بەراوردکردنی دوو ڕوانگەی ڕەخنەیی بەرامبەر پەیامی زێدە-ڕۆشنبیریی شاشەی هاوچەرخ دەردەکەون؛ واتە سەرەڕای ئەوەی هەردووکیان درکیان بە قەیرانێک لە جیهانی وێنەدا کردووە، بەڵام ئاراستەی تێڕوانینان لە میتۆدۆلۆژیا و ئەنجامگیریدا جیاواز دەکەوێتەوە.

ئەگەر لای ڕێجیس دێبرێ پەیامی وێنە، سەنگ و مانای فکری و ئایینیی خۆی لەدەست دابێت! لای بۆدریار ئەوە واقیعە لەژێر هەڕەشەی پەیامی وێنەی سیمیولکراودا ون دەبێت و ڕەش دەچێتەوە. بەو مانایەش میتۆدی شیکردنەوە دێبرێ میدیۆلۆژیایە، واتە مێژووی تەکنەلۆژیا و ئامرازەکانی گواستنەوەیە. بەڵام لای بۆدریار سیمیۆتیکی و پۆستمۆدێرنەیە، واتە میتۆدی نیشانەناسی و کۆمەڵناسییە.

دواجار لای ڕێجیس دێبرێ وێنە بووەتە زانیارییەکی خێرا و کاڵایەک بۆ بەکاربردن. بەڵام لای ژان بۆدریار وێنە چووەتە سەرووی-واقیع و ڕێگا نادات دەستمان بە واقیعی ڕاستەقینە بگات. دێبرێ دەڵێت، وێنە هێندە زۆر بووە هەیبەتی خۆی دۆڕاندووە. بەڵام بۆدریار دەڵێت، وێنە هێندە بەهێز بووە واقیعی کوشتووە. کەواتە ئەوە کێیە دەژی: مێژووی بینین و گەشەسەندنی خەونەکان، یان وێنەی پڕ لە زانیاری و ڕەشبردنەوەی ڕاستی؟!

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

هەولێر 22/8/2026

مێژووی وێنە.. (تێگەیشتنی تەکنیکی و بیری هونەری).. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

هەر لە سەردەمی ئەفلاتوونەوە، تاکو ئەمڕۆ “وێنە” وەک بابەتێکی شیکاریی دەروونی و هۆشیاری مەعریفی لە مێژووی فەلسەفە و هونەردا قسەی زۆری لەکراوە. لەو فەیلەسوف و سینەماکارانەی کە بونیادی پڕۆژەی فەلسەفەی میدیا، ڕەخنەیی سینەمایی لەسەر وێنە داڕشتەتەوە (ژان بۆدریار) و (ژان-لوک گۆدار)ە.

(1)

وێنەی “دیمەنێک لە پەنجەرەی لو گراس” لەلایەن زانا و فیزیاکاری فەرەنسی (ژۆزێف نیسفۆر نیێپس) تۆمارکراوە و بە یەکەمین فۆتۆگرافیی مێژوویی دادەنرێت؛ لە تۆمارکردنی ئەو دیمەنەدا پەیامی ئامرازی (تەکنیکی) ڕوونکردەوە؛ واتە ڕەنگدانەوەی سادەی واقیعی تۆمار نەکرد، بەڵکو خودی “میکانیزمی ئامرازەکە” (کارلێکی تەکنیکی و کیمیایی لەگەڵ ڕووناکی و کات)دا بووە ناوەڕۆکی بنەڕەتیی دیمەنەکە: سەربانی باڵاخانەکانی دەوروبەری ماڵەکەی “نیێپس” لە سەن-ئێت-مارن. لە دیمەنەکەدا ڕووناکیی خۆر لە هەردوو لای ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوای باڵاخانەکاندا و دواتر سێبەریان کردووە، چونکە ماوەی گرتنی وێنەکە (8) کاتژمێری خایاندووە، بۆیە وەک جۆرێک لە “کەڵەکەبوونی کات” لەناو گرتەیەکی فۆتۆگرافیدا بەرجەستە دەبێت؛ لێرەدا مێژووی وێنەگری بە خودی ئامرازەکەوە بەندە، نەک بە دراماتۆرجیی دیمەنەکە. ئەگەر لەگەڵ “دیمەنی کۆڵانێکی کۆن، چۆڵ و بێدەنگ” بەراورد بکەین، کە (ڤالتەر بنیامین) لە وتاری “کاری هونەری لە سەردەمی دووبارە بەرهەمهێنانەوەی میکانیکیدا” قسەی لێکردووە؛ ئەوە دەتوانین بڵێین “دیمەنێک لە پەنجەرەی لو گراس” واقیعێکی بێلایەن نیشان دەدات و زۆتر جەخت لەسەر وردەکارییەکانی ژینگەی فیزیکی دەکاتەوە. بەڵام لە “دیمەنی کۆڵانێکی کۆن، چۆڵ و بێدەنگ” دیواری کۆن، کەرپوچی شکاو و ڕێگای بەردەڕێژکراو… ئاماژە بە خولانەوەی مێژوو دەکات؛ ڕزینی دیوارەکان و کاڵبوونەوەی ڕەنگەکان، جۆرە جوانییەک دەخوڵقێنێ کە پێی دەگوترێت “جوانیی شوێنەوارەکانی کات”؛ بەو مانایەی کات دەبێتە ماددەیەکی سەرەکیی کارە هونەرییەکە و”ڕووبەرێکی کراوە بۆ خەیاڵ”. واتە لە تۆمارکردنێکی ڕووتی تەکنیکییەوە یان “کەڵەکەبوونی کات”ەوە

دەپەڕێتەوە بۆ "ڕووبەرێکی کراوەی خەیاڵ"ی قووەی ڕەوتی هونەرییەوە.
بەگومان وێنەکەی (ژۆزێف نیسفۆر نیێپس) لەڕووی مێژووییەوە تایبەتمەندیی خۆی هەیە، بەڵام ڕۆناکیی خۆر و پاشان سێبەرکردن، تێپەڕبوونی ژینگەی فیزیکی کات و بۆشایی دەنوێنێ؛ واتە وێنەکە مامەڵە لەگەڵ "ئێستا" و ماوەی "8 سەعات" دەکات و توانای دابڕانی "لێرە"دا نییە. کەچی لە وێنەی دووەمدا چۆڵیی کۆڵانەکە و نەبوونی ڕاستەوخۆی مرۆڤ و بێدەنگییەکە ناکاتە تێپەڕبوونی کات و بۆشایی، بەڵکو کات دەبێتە ماددەیەکی سەرەکیی دیمەنەکە: کورسییەکی بەجێماو، دەرگایەکی داخراو، دیواری ڕزاو و فانەسێک—دەبنە بەڵگەی بوونی پێشووتری مرۆڤ، ئەم دەخە "وەرگر-بینەر" تووشی جۆرێک لە پرسیارکردن دەربارەی ئەو کەسانەی پێشتر لەوێدا ژیاون، دەکات.
وێنەی یەکەمیان چەقی پەرەسەندنی تەکنیکی فۆتۆگرافیی نیشان دەدات. وێنەی دووەمیان ڕەوتی پەرەسەندنی فۆتۆگرافیی دەنوێنێ. هەردوو دیمەنەکە ڕەهەندی مێژوویی و لایەنی فەلسەفیی تەکنیک و هونەر دیاری دەکەن. بەڵام پرسیار ئەوەیە: ئایا دەشێ (تەکنیک و هونەر) وەک جیاوازی نێوان تێگەیشتنی هەستیی و بیری ئەبستراک تەماشا بکەین؟!.

(2)

پرسی مەعریفە و چۆنیەتیی گەیشتنی مرۆڤ بە زانست، هەمیشە یەکێک بووە لە تەوەرە سەرەکییەکانی مێژووی فەلسەفە و دەروونناسیی مەعریفی. لە بنەڕەتدا، ئەزموونی مرۆڤ لەگەڵ "بوون" لەسەر دوو پایەی جیاواز و تێکهەڵکێشراو وەستاوە: یەکەمیان، تێگەیشتنی هەستیی کە ڕاستەوخۆ بە جیهانی ماددی و هەستەوە دەمانبەستێتەوە. دووەمیان، بیری ئەبستراک کە توانای داهێنانی چەمک، داڕشتنی مانا، و تێپەڕاندنی واقیعی هەیە. لە نێوان ئەم دوو ئاستەدا، جیاوازییەکی مەعریفیی قووڵ لە مێژووی تەکنیکی و ڕەوتی هونەرییدا بەدی دەکرێت، بەو مانایەی کە ڕەهەندی "تەکنیک" وەک ئامرازی بەرهەمهێنانی ڕێکوپێک و دووبارەبووەوە دەبینرێت و ڕەهەندی "هونەری" وەک کایەی داهێنان، دەربڕینی ڕۆحی و ئیستاتیکی تەماشا دەکرێت.
لێرەدا مێژووی تەکنیکی "دیمەنێک لە پەنجەرەی لو گراس" یەکەمین دەروازەی چوونە ژوورەوەی مرۆڤە بۆ ناو جیهانی وێنە!. ئەگەرچی ئەو ئاستەی مەعریفە تەنها مامەڵە لەگەڵ ئەوەدا دەکات کە "ئێستا" و "لێرە"دا بە ماوەی هەشت سەعات ئامادەیە؛ ئەگەرچی ئەو ئاستەی مەعریفە ڕاستەوخۆ لەڕێگای هەستەکانەوە (بینین، بیستن، بەرکەوتن، تامکردن، و بۆنکردن) تێگەیشتنێک تۆمار دەکات و خەسڵەتی بنەڕەتیی

ئەو تێگەیشتنە لەوەدا کورت دەبێتەوە کە دیاریکراو و تاکەکەسییە؛ بۆ نموونە، بینینی ڕۆناکی و پاشان سەبەر لە "دیمەنێک لە پەنجەرەی لەو گراس"، کەی زانیارییەکانی لە سنوورێکی دیاریکراودا دەمێنێتەوە؛ واتە کێشەکەی لەوەدایە کە مێژووی تەکنیکی "مێژووی ئامراز و ڕێگاکان" توانای مامەڵەکردنی لەگەڵ تەکنیکی مێژوویی "ئامراز و ڕێگاکانی خوێندنەوەی مێژوو"دا نییە.
بەڵام بیری ئەبستراک وەک پەڕینەوەیەک لە شتەکانەوە بۆ چەمکەکان لە "دیمەنی کێڵانەکی کۆن، چڕە و بێدەنگ" دەبینرێت، واتە ڤالتەر بنیامین تەنها قسەی لە نیشاندانی دیمەنی کێڵانەکی کۆن و بێدەنگ نەکردووە. بەڵکو دەست دەکات بە خوێندنەوە و بەراوردکردن، و پەیوەستکردنی نیشانەکان بە ئامادەیی نادیار و "نەبوونی مرۆڤ"ەوە؛ لەوەشەوە پێی وایە ئەزموونی هونەری چیتر هۆکارێک نییە بۆ گواستنەوەی نەریتی هونەری، بەڵکە پانتاییەکی ڕەخنەییە کە مرۆڤ تێیدا فێر دەبێت چۆن بەرگەی زەبر و شۆکەکانی (کات) بگرێت. ئەو ئاستە لە بیرکردنەوە مەودایەکی بەسنوور دەبەخشێتە مرۆڤ تاکو لە سەرووی شوێن و کاتەوە مامەڵە لەگەڵ چەمکەکاندا بکات. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا پەیوەندیی نێوان ئەم دوو کایە مەعریفییە پەیوەندییەکی دیالێکتیکی و تەواوکارییە، نەک دژایەتی. "تەکنیک" وەڵام دەداتەوە و کێشە چارەسەر دەکات؛ بەڵام "هونەر" پرسیار دەخوڵقێنێت و واقیع دەپشکنێت.
کەواتە تێگەیشتنی هەستیی (تەکنیک) بۆ چەمکە ئەبستراکەکان کوێرە، چونکە توانای ڕێکخستنی زانیارییەکانی نییە؛ چەمکە ئەبستراکەکان (هونەر)یش بۆ تێگەیشتنی هەستیی بەتاڵە، چونکە پەیوەندییان بە واقیعەوە دەپچڕێت. لەڕووەوە جیاوازیی مەعریفی نێوان تێگەیشتنی هەستیی و بیری ئەبستراک لەوەدایە کە هەست، مرۆڤ لەگەڵ کاتی ئێستا و ماددەدا دەبەستێتەوە، لە کاتێکدا بیری ئەبستراک، ئازادیی مانا دەنەخشێنێت.

(3)

واقیعی وێنەکەی (ژۆزێف نیسفۆر نیێپس) بە قووڵاییە و ماوەی (8 سەعات) درێژبۆتەوە، واقیعەکی فیزیکی پەشیووە و بەشێوەیەکی گشتی دەکەوێتە ناوەندناسییە. بەڵام وێنەکەی (ڤالتەر بنیامین) واقیعەکی پرسئامێزی بنەڕەتیی شێوەڕێژ کردووە، واقیعەکی ئاماژەیی بەرهەمهێناوە. شوێنەواری ئەنتۆلۆژی کورسییەکی بەجێماو، دەرگایەکی داخراو، دیواری ڕزاو و فانۆسێک– لە فکر و هۆشیاریی وەرگر-بینەردا بەجێی دەهێڵێت.

بە گشتی وێنە پێکهاتەیەکە بۆ تەماشاکردن، کاتێک شوێن دەگرێتە خۆی و لە کات دەپەڕێتەوە؛ بەوەش لەڕێگای هاوشێوەسازییەوە تەواوی بوون بە وردەکارییەکانییەوە ئاشکرا دەکات. بۆیە دیمەن بەخشراوەکی تەمومژاوی نییە، بەڵکو لە یەک کاتدا هەڵگری ڕاستگۆیی و ئەزموونە و دەربڕینەکانی لە پرسیاری جۆراوجۆردا ڕەنگ دەدەنەوە؛ بەو مانایەش دالی هونەری ئاماژەیە بۆ زیاتر لە دەلالەتێک.

وێنە دەتوانێت لە واقیعدا ڕەنگ داکوتێ و ڕوونتر لە ڕووداو و باوەڕپێکراوتر بەرجەستە بێت. پەیامێک بێت بە مەجازی ڕەوانبێژی و ڕەمزییەت. بەمجۆرە ناتوانرێت جیاوازی لەنێوان میدیۆلۆژی “تەکنیک” و ئەنتۆلۆژیای “هونەری”دا بکرێت، چونکە تێکئاڵاون.

کەواتە لە ئەنجامدا دەکرێت هاوشێوەسازی واقیع بە ڕەمزێ جێگر و شاراوەکان تێربکرێت- وەک لە "دیمەنێک لە پەنجەرەی لو گراس"دا هاتووە؛ چونکە سروشتی هاوشێوەسازی (ماوەی 8 سەعات) بەرهەمدەهێنێت کە پشتیوانی لە ڕووناکی و داهاتنی سێبەردا دەکات. هاوکات خەسڵەتی گواستنەوەی نەریتی هونەری لە "دیمەنی کەناڵێکی کەن، چێژ و بێدەنگ" تەنها لە بواری (ناوەندناسی- میدیۆلۆژی) و ئەنتۆلۆژیدا نییە، بەڵکو لە چەسپاندنی جیاوازی و تایبەتمەندیی نائامادەیی مرۆییەوە خۆی دەشارێتەوە. ڕەخنەکردنی ئەو بیرۆکەیەیە، کە وێنە وەک ئامرازێک بۆ گواستنەوەی واقیع دەبینێت، گوزارشت لە دووبارە داهێنان و خوێندنەوە و داڕشتنەوە دەکات.

(4)

وێنەی "دیمەنێک لە پەنجەرەی لو گراس" جیاوازە لە وێنەی "دیمەنی کەناڵێکی کەن، چێژ و بێدەنگ" چونکە ئەوەی دوایان هەڵگری ڕامان و بیرکردنەوە و بەدواداچوونە، تەنها لەسەر ژینگەی فیزیکی نەوەستاوە. بەمجۆرە هەر هەوڵێک بۆ خوێندنەوەی واقیعی مرۆیی، دەبێت لە خاڵێکی ئەنتۆلۆژییەوە دەست پێبکات کە خودی (ڕامان و بیرکردنەوە و ڕەخنە)یە، نەک لە خاڵی ناوەندناسی تێپەڕبوونی کات و بەشایی (ڕووناکیی خۆر و سێبەرکردن).

ئایا ئەمڕۆ گەشەسەندنی تەکنەلۆژیا (لە بواری مامەڵەکردن لەگەڵ وێنە)دا چ ئاڵەنگارییەکی مۆراڵی دەخوڵقێنێت؟ تەکنەلۆژیای هاوچەرخی وێنە، بە تایبەتی لە سەردەمی میدیای دیجیتاڵی و ژیریی دەستکرددا، پێگەی ئەنتۆلۆژیی وێنەی لە ئامرازێکی نیشاندانی واقیعەوە بۆ چالاکی داهێنانی هایپەر-واقیع گۆڕیوە. ئەو وەرچەرخانە تەکنەلۆژییە ئاڵەنگارییەکی مۆراڵیی قووڵی لەگەڵ خۆیدا هێناوە: کاتێک لە وێنەدا سنووری نێوان ڕاستی و درۆ، ئەسڵ و کۆپی، و بەڵگە و وەهم... نامێنێ!. بۆ بەدواداچوونی ئەم قەیرانە مۆراڵییە، تیۆرییەکانی ژان بۆدریار لە فەلسەفەی میدیا و پرۆژەی سینەمایی و ڕەخنەیی ژان-لوک گۆدار دوو پانتایی فکریی جەوهەریمان بۆ دەسازێنن.

(5)

(ژان بۆدریار) جەخت لەسەر چەمکی "سیمیولاکرا" و "هایپەر-واقیع" دەکاتەوە. بەڵام لەوێدا ئاڵەنگارییە مۆراڵییەکان تەنها لە "ساختەکردن"ی وێنەدا کورت نابنەوە، بەڵکو لەوەدا کورت دەبنەوە کە وێنەی تەکنەلۆژی چیتر نوێنەرایەتیی واقیع ناکات، شوێنی واقیع دەگرێتەوە. بە بڕوای بۆدریار لە پرۆسەی هاوشێوەسازی و لاساییکردنەوەدا، وێنە چوار قۆناغ تێدەپەڕێنێت: لە ڕەنگدانەوەی ڕاستییەوە دەست پێدەکات، تاکو دەگاتە قۆناغی چوارەم کە تێیدا

وێنە هیچ پەیوەندییەکی بە ڕاستییەوە نامێنێت و لەخۆیدا دەبێتە سیمیولاکرا. بەمجۆرە "پاشەکشەی ڕاستی" وەک ئاڵەنگارییەکی مۆڕاڵی دەردەکەوێت؛ مرۆڤی هاوچەرخ چیتر لە واقیعدا ناژی، بەڵکو لە ناو تۆڕێکی وەهمی لە نیشانە و ئاماژە دەستکردەکاندا دەژیت کە بەردەوام تەکنەلۆژیا بەرهەمیان دەنێتەوە. بەو مانایەش بەرپرسیارێتیی مۆڕاڵی لە بەرامبەر ئەو هایپەر-واقیعە هیچ مانایەکی نامێنێ، چونکە ڕووداوەکان تەنها دەبنە دیمەنێکی میدیایی و بێدەنگکردنی جەوهەر.

(5)

دەرهێنەر (ژان-لوک گۆدار) لەڕێگای سینەما و فکرەی دژە-سیناریۆوە، ئاماژە بە دەسەڵاتی وێنەی میدیایی و پیشەسازیی هۆڵیود وەک ئامرازی "ئایدۆلۆژی و دەستبەسەرداگرتنی هۆشیاری" دەکات. لای گۆدار، دەستکاریی تەکنەلۆژیی وێنە و مۆنتاژکردنی بە ئاگادارکردنەوەی پێشوەختە (تێکدانی کەرامەتی کەسی و ژیانی تایبەتی)، جۆرێکە لە توندوتیژیی "بینین" بەرامبەر وەرگر-بینەر. بەو مانایەش دەستکارییە تەکنەلۆژییەکان، وێنەی مۆنتاژکراو و بازرگانی بەسەر وەرگر-بینەردا دەسەپێنن تاکو ڕێگا لە بەدواداچوون و بیرکردنەوە و ڕامانی ڕەخنەگرانە بگرن. کەواتە ئاڵەنگارییە مۆڕاڵییەکە لای گۆدار لە ونبوونی "دیالێکتیکی بینین"دا چڕ دەبێتەوە. گۆدار پرسیارێکی مۆڕاڵی دەکات و دەڵێ: "ئایا ئێمە سەیرکەری وێنەین، یان وێنە کۆنترۆڵکەری ئێمەمانە؟".

بەمجۆرە لە فیلمی "ماڵئاوا لە زمان"دا ژان-لوک گۆدار تەنها تاقیکردنەوەیەکی سینەمایی بەجێ ناهێڵێ، بەڵکو هەڵوێستێکی جەوهەریی بەرامبەر ئەو توندوتیژییە هێماییە دەنوێنێ کە وێنەی هاوچەرخ بەسەر هۆشیاریی مرۆڤدا دەیسەپێنێت. گۆدار لەم فیلمەدا پەیوەندیی دەسەڵاتخوازانەی "دال" و "مەدلول" هەڵدەوەشێنێتەوە. لە فیلمەکەدا دەنگەکان، وشە ڕەخنەییەکان و مۆسیقا بە شێوازێکی پچڕپچڕ و ناڕێک دەکەونە سەر دیمەنەکان. بەسەرهاتێکی دیاریکراو لە سەرەتاوە تا کۆتایی ناگێڕێتەوە. لەبری ئەوە، فیلمەکە وەک کۆلاجێکی بینایی "بصری" و فکری، یان وتارێکی فەلسەفیی سینەمایی لەسەر زمان، وێنە، پەیوەندییەکان، و تەکنەلۆژیا دارێژتووە. واتە زمان چیتر ئامرازی بەیانکردنی وێنە نییە، وێنەش چیتر ڕوونکەرەوەی زمان نییە. بەو مانایەش بینەر-وەرگر چیتر ناتوانێت دەقەکە بە ئاسانی بخوێنێتەوە، چونکە نیشانەکان لە سەرچاوەکانی خۆیان دابڕاون. لەم خاڵەدا فیلمەکە پرسەی "ماڵئاواکردن لە زمان" جێ بەجێ دەکات؛ نەک تەنها زمانی ئاخاوتن، بەڵکو زمانی دەستەمۆکراوی سینەماش کە چەمکەکان بەسەر بیرکردنەوەدا دەیسەپێنن. لە چارەسەری ئەو

ئاپ□ا□□ی نیشانە و داڕمانی زماندا، گۆدار فێنۆمێنۆلۆژیای سەگێک دەخاتە نێوان پەیوەندی ژنێکی هاوسەردار و پیاوێکی سینگڵ کە بە ڕێکەوت یەکتر دەبینن و یەکتریان خۆشدەوێ و مشتومڕی فکری دەکەن، شەڕ دەکەن، و لە کۆتاییدا لە یەکتر جودا دەبنەوە. دواتر ئەم هێڵە داڕێژراوە جارێکی تر لەگەڵ جەستە و ئەکتەری تردا هاوشێوە دووبارە دەبێتەوە… ئەو سەگە ناوی "میێڤیل" و دەبێتە کارەکتەری ناوەندی فیلمەکە. گۆدار دەیەوێ بڵێ ئەو سەگە نوێنەرا□ی□تیی جیهانێک دەکات کە هێشتا بە حوکمی دەستەواژەکان، نیشانە ئایدۆلۆژییەکان چوارچێوەڕێژی و زمانپۆشی بۆ نەکراوە. سەگەکە لە دەرەوەی گرتە و لە دەرەوەی ئاماژە دەستکردەکاندا لە دەوروبەری ڕووبارێکدا دەگەڕێت و چاودێریی سروشت و جیهان دەکات. ئامادەیی ئەو، هێمایە بۆ ئەگەری بوونی بینینێک کە بەرپەرچی کۆنتڕۆڵی سیمیۆتیکی و تەکنەلۆژی دەداتەوە.

بەمجۆرە پرۆژەی "ماڵئاوا بۆ زمان" ڕاگەیاندنی شکست هێنانی وێنەی هاوچەرخە لە نوێنەرا□ی□تیکردنی ڕاستی، و ڕاگەیاندنی ئاگادارییەکی مۆڕاڵییە بەرامبەر دەسەڵاتی نیشانە دەستکردەکان. گۆدار لەڕێگای داتاشینی زمانی سینەمایی تایبەت بەخۆیەوە، داوامان لێ دەکات لەجیاتی ئەوەی بینەرێکی بێ ئاگای ناو هایپەر-واقیع بین، چاودێرێکی ڕادیکاڵیانە بین و کردەی بینین لە هەڵوێستێکی فەلسەفی، مۆڕاڵی و ڕەخنەییدا تەتەڵە بکەین. گۆدار پێمان دەڵێت بۆ گەیشتنەوە بە ڕاستی و پاکیی بینین، دەبێت ماڵئاوا لە زمانە چەسپاوەکان و فۆرمە تەقلیدییەکانی سینەما بکەین.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا
هەولێر 29/8/2026

(کاتێک دەرگا ناکرێتەوە).. خوێندنەوەیەکی ڕەخنەیی- وەسفی

بە قەسیدەی (بالە دەرگاکە بدەینەوە)ی (پەخشان عەبدولڕەحمان).. عەبدولموتەلیب عەبدوڵا

دیمەنەکانی ئەو قەسیدەیە لەسەر بنەمای دەرکەوتنی (بنین، دەرگا و بەدەنگی) خۆی دەنوێنێ و شاعیر (پەخشان عەبدولڕەحمان) هەوڵدەدات چەمکی (جەنگ) وەک دیاردەیەکی (ناوەوەی مرۆڤ) ڕوون بکاتەوە و نیشانی بدات کە کردنەوەی (دەرگا) لەم قەسیدەکەدا نە هیوایە و نە ڕاستیی، بەڵکە لەلایەك ڕەنگدانەوەی سەرکوتکردنی ئارەزووە و لەلایەکی دیکە گوزارشت لە بەردەوامیی کەمەنگایەکی داخراو دەکات؛ لە چنینی ئەو قەسیدەیەدا فەزایەکی شانەیی دەخولقێنێ و خوێنەر و بەدەنگی بەرە ئاگایی و بێهیوایی دەسپێرێت.
کەواتە (بالە دەرگاکە بدەینەوە) دەنگی کێیە؟ ئەگەر بانگەوازێک نەبێ بۆ (ئازادی) ئەوە دووبارەکردنەوەی نمایشێکی بێدەنگی فرەیدیانەیە؟! چونکە لە قەسیدەکەدا، داخستنی دەرگا ڕووداو نییە، تا بەرانبەرەکەی (کردنەوە) مانایەکی شۆڕشگێڕانەی هەبێت؛ دەرگا پێشتر داخراوە، نەک هەر لە دەرەوە، بەڵکە لە ناوخۆی مرۆڤدا؛ بەمجۆرە جەنگ لە دەنگەوە سەرچاوەی ناگرێت، بەڵکە لە (بینین)ی چەپێنراودا خۆی مت داوە! لەو کۆمەڵگا دواکەوتووە وە هەڵقوڵاوە، کە ئازادی قبووڵ نییە.
کەواتە (بالە دەرگاکە بدەینەوە) دەتوانرێت وەک ڕەنگدانەوەی سەرکوتکردنی ئارەزوو بخوێندرێتەوە، نەک تێکشکاندنی سیستەم! چونکە بینینی چەپێنراو ناتوانێت لە سیستەم دەربچێت- دەرگا داخراوە؛ لە کۆتاییدا، (با)ی سەرەتایی (لە دەرگاکە بدەینەوە) لە بێدەنگییەکی شانەییدا دەخنکێ، و ئەکتەرەکانیش لەژێر ئەو تاسەیەدا دەمێننەوە، یان لە گۆڕەپانی ئاگایی و بێهیواییدا دەجەنگن.

بالە دەرگاکە بدەینەوە
پەخشان عەبدولڕەحمان

پێش ناسین

کێشەکە سارد بوو

دەکرێ وەک چیرۆکێک بارانیشی بۆ زیاد بکەین
کەواتە کەشەکە سارد و باراناوی بوو
دەنگێک دوور لە هەمووان باسی مەیدانی جەنگی دەکرد
هۆڵەکە بێدەنگ بوو
ئەمە وەک شانۆیەک دەتوانین بیگێڕینەوە
تەنیا ئەو بوو هەر جارێک سەنگەرەکەی دەگواستەوە
ئێمەش هەموو لەدوای ئەوەوە دەبا هەست بە نزیکی دوژمن بکەین
هۆڵەکە گۆڕابوو بۆ مەیدانی جەنگ
پێی وابوو باوەڕ دەتوانێ هەموو شتێک بخولقێنێ
لەگەڵ هەر هەڵچوون و داچونێکی
کۆترەکانی ئەو دیوو پەنجەرە دوورتر هەڵدەفڕین
ئێمە دەمانتوانی گریمانەی کۆترەکان بکەین بە باڵی خوێناوییەوە
تەنانەت هەندێکمان بە پێکەنینەوە هۆڵەکە جێبهێڵین
دوایش پشت بکەینە مەیدانەکە بۆ ئەو
دوایی بینیمان
تەنیا و دوورەپەرێز لە هەریەکەمان ڕادەما
ئێستا بێدەنگ بوو، ئێمەش هەروەها
ئێمە دووژمن نەبووین
تەنانەت براوەش نەبووین

ناسین

پێدەکەنی
ئێمەش لەدوایەوە قاقا
تەنیا شتێک کە لێی دەترساین
کەس دڵنیا نەبوو لە نوکتەیەکی□وە نەکەوینەوە ناو مەیدانێکی
دیکەی جەنگەکانی
بێگومان ئێستا سەیری کەسمانی نەدەکرد
ئەگەر ڕاستگۆتربم
ڕەنگە هیچ کات سەیری نەکرد بێتین
ئەو ڕۆژانە ئاسان بوو لەبارەی هەرشتێکەوە دوا باین
بێئەوەی کەسمان سەرنجمان لەشوێنێک جێبمێنێ
ئەگەرچی هەوڵمان دا شوێنەواری جەنگەکە لەبیرکەین
بەڵام هەرجارێک لەسەر خوانەکە کۆدەبووینەوە
ئێمە زۆر شتمان هەبوو باسیکەین
ئەویش جەنگەکان

دوای ناسین

دەرگای هۆڵەکە داخرابوو
شانۆکە گەشتبوویە کۆتایی
هیچ چەپڵەیەکیش نەبوو بۆ کۆتاییەکی چاوەڕواننەکراو
کورسییەکان وەک لە چاوەڕوانی تەرمێکدا بن وابوون
درەختەکان بەهۆی گەرمی زۆرەوە یا هەر هۆکارێکی دیکە
لە گەشە وەستابوون، تەنانەت سەوزبوونیش
ئێمە کەی بێرە گەیشتین؟
قسەکانمان گۆڕابوون بۆ هیواخواستن بۆ یەکتر
ئایا دەکرا دووبارە خۆمان بە یەکتر بناسێنینەوە؟
پاشان بەڕوویەکی بەخەندەوە لەبارەی سەرماوە قسە بکەین؟
یا لەبارەی گەمژەیی هاوڕێیەک و سودەکانی خواردنەوەی چا ب□ بێ شەکر
بەئەگەری زۆرەوە هیچ دەرگایەکمان بەکراوەیی جێ نەهێشتبوو
پاش ئەوەی چاوەکانت لە ئاست هەموو شتێک داخستبوون
ئێستا هەست دەکەم جەنگەکە بەشێکە لە هەریەکەمان
بەڵام ئێستا کە باشتر ئاشنای یەکین بێدەنگترین
وەک ڕێزێکیش بۆ ئەو نزیکییە خەریکە دووردەکەوینەوە.

پێش ناسین
(جەنگ وەک شانۆ)

قەسیدەکە لە فەزایەکی سارد و باراناوی وەک □وداوێکی ڕاستەقینە بەرەو گوتار دەبێتەوە، سەرەتا وەک چیرۆک یان شانۆ پیشان دەدرێت، بەڵام بە هێواشی بینین لە بێدەنگی هۆڵەکەدا بۆ مەیدانی جەنگ دەگۆڕێت؛ واته جەنگ وەک (نمایش) دەستپێدەکات و بۆ (ڕاستی) دەگۆڕێت؛ چونکە جەنگ بەرھەمی گوتار و باو□□، ن□ک بەرھەمی ڕاستییەکی ماددی! بەمجۆرە کاتێک دەڵێت: (باوەڕ دەتوانێ هەموو شتێک بخولقێنێ) وەك ئەوە وایە بڵێ: مر□ق ب□ هۆی باوەڕەوە دەتوانێ جەنگ بنێتەوە، هەرچەندە دوژمنێکی ڕاستەقینەش نەبێت! بە دیوەکەی دیک□ (ب□□ی خوێناویی کۆترەکان) ئەوە پیشان دەدات کە لەژێر کاریگەری جەنگدا، تەنانەت هێمای ئارامییش دەگۆڕێت... بەم شێوەیە شاعیر لە دەقەکەیدا جەنگ دەکاتە نمایشێکی شانۆیی... ئەگەرچی لە نمایشی شانۆییشدا ترسی ئەوەی هەیە ڕاستی تەواو لەناو بچێ؟!.
بێگومان □وداو پ□یوستی بە یەکگرتنە، بەڵام (با لە دەرگاکە بدەینەوە) وەك گوتار گەر ِانەوەیە بۆ ناخی مر□ق؛ د□مەوێ بڵێم هەمیشە جەنگ پڕە لە دوودڵی، هەمیشە جەنگ ئەو پیلانانە جێبەجێ دەکات کە نەخشەی بۆ کێشراوە؛ بەڵام شانۆ- گێر ِانەوەیە و بەسەرهاتی□کانی خۆی دەگێڕێتەوە؛ دەکرێ (جەنگ) و (شان□)، (□ودا) و (گوتار) تەرجەمەی (شیعر) و (قەسیدەی پەخشان) بکەم و بڵێم: هەمیشە

شیعر دە- لە دەدانە، ئەوە دەڵێ کە دانراوە؛ بەڵام قەسیدەی پەخشان- گەڵاڵەوەیە، هەموو چرکەکانی گوتار بە هی خۆی دەزانێ- کەواتە (با لە دەرگاکە بدەینەوە) لەنێوان شیعر و قەسیدەی پەخشاندا، بەڕەو قەسیدەی پەخشان دەچێت.

بۆ دڵنیابوون، دەتوانم یارمەتی لە (ئونسی ئەلحاج- پێشەکی کۆمەڵە شیعری «لن» کە ساڵی 1960دا بڵاوبۆتەوە، وەردەگرم کە دەڵێ: (قەسیدەی پەخشان) پێویستی بە ئامرازی گەڕانەوە، وەسف، ئەزموون، جیهانبینیە… بەڵام لە (شیعر)دا شاعیر پێش خوێنەر دەکەوێت، چونکە ئەو ئامرازانە دەناسێنێ کە شیعری پێدروست دەکرێت؛ هەمیشە (شیعر) لەڕێگای لەرەی موزیکاوە دەچێتە دڵی خوێنەرەوە، بەڵام (قەسیدەی پەخشان) وەك ئەزموونێکی قووڵ و بەهێز بەو پرشنگانە دەناسرێتەوە کە بڵاوی دەکاتەوە. بۆ زۆتر شارەزایی لەبارەی شیعر و پەخشانە شیعر و قەسیدەی پەخشان، بڕوانە: أنسی الحاج، دیوان (لن)- المقدمە.ط3. دار الجدید. بیروت 1994 ص27. بۆ زۆتر تەرجەمەکردنی ئەو قسانەش دەتوانی قەسیدە پەخشانی (با لە دەرگاکە بدەینەوە)ی (پەخشان عەبدولڕەحمان) بخوێنیتەوە.

کەواتە قەسیدە پەخشانی (با لە دەرگا بدەینەوە) گوزارشت لە دەروشانەوەی ناوەوەی مرۆڤ دەکات! بەڵام ترسی ئەوەش هەیە تەنها نمایشێکی شانەیی بێت و بێ ئاراستەی ئەوەی کە گوتراوە بڕوات، بێ ئاراستەی ناسینەوە، نەك نزیکبوونەوە لە مرۆڤ… ئەوەش ئاوێتەبوونی شیعر و پەخشان، شانە و گوتار، ڕووداو و جەنگی لێدەکەوێتەوە.

بەڵام هەرجارێک لەسەر خوانەکە کۆدەبووینەوە
ئەمە زۆر شتمان هەبوو باسیکەین
ئەویش جەنگەکان.

ناسین

(کاتێک جەنگ نییە، جەنگ هەیە)

مرۆڤ لە مەیدانی جەنگدا بوونی دەکەوێتە لەرزەوە؛ لەنێوان جەنگ و جەنگێکی دیکەدا، ترسی ئەوە هەیە کە ڕاستییەکان تەنها «نوکتە» بن؛ بەم شێوەیە، (ناسین) بە مانای نزیکبوونەوە لە ڕاستی نییە، بەڵکە بە مانای بەشداربوونە لە جەنگێکی دیکەدا؛ بە مانای ئامادەییە بۆ جەنگێکی تر! بۆیە کاتێک جەنگ نییە، جەنگ هەیە.

لەو کاتەی جەنگ هەیە، مرۆڤەکان باشتر دەناسرێن، نەک ئەکتەرەکان! هەرچەندە تەنی جەنگ بەرز بێتەوە، مرۆڤ بێدەنگتر دەبێت، کە مرۆڤ لە مەیدانی جەنگدا کۆنترۆڵ دەکرێت، دەسەڵات شانازی بە سەرکەوتنەکانی دەکات؛ بەمجۆرە، (ناسین) لەنێوان ڕاستی و ساختەدا هیچ جیاوازییەکی ڕوون بەجێناهێڵێت؛ و کەس دڵنیا نییە لەوەی: لە

(نوکتە)یەکەوە نەکەوتە ناو مەیدانەکی دیکەی جەنگەکان.
لەنێوان ڕاستی و ساختە، جەنگ و گێڕانەوە، ڕووداو و گوتاردا، (ڕەنگە هیچ کات سەیری نەکردبێتین) بەم مانایەش دەشێ بپرسین: بۆ ئەوەی کەسمان سەرنجمان لە شوێنێک جێبمێنێ: ئایا دەکرێ لە گوتاری قەسیدەی پەخشان دەربچین؟ یان قسەکردن لە قەسیدەی پەخشان، مەسافەیەک لە موزیکای ناوەوەی شیعری نزیک دەبێتەوە؟ ئایا بنەمای شیعر پەخشانە؟!
بەڵام هەرجارێک لەسەر خوانەکە کۆدەبووینەوە
ئێمە زۆر شتمان هەبوو باسیکەین
ئەویش جەنگەکان
دەشێ جەنگ ڕەگەزێک لە ڕەگەزەکانی گێڕانەوە پەیڕەو بکات، بەوەی کە ریتمەکانی جەنگ هەموو ڕەگەزەکانی گێڕانەوە لە ئاستێکی باڵای موزیکییدا بەلای خۆیدا ڕادەکێشێت؛ بەوەی کە تۆنە بەرزەکانی جەنگ ئاستە باڵاکانی زمان دەجووڵێنێت؛ بەوەی کە لە جەنگدا سنووری نێوان بینین و بێدەنگی، موزیکای دەرەوە و ناوەوە نامێنێت؛ بەڵام بەدیوەکەی دیکە- ئەگەر ڕاستگۆتربم- قەسیدەکە لەبری ئەوەی گوزارشت لە گەڕان بەدوای واتادا بکات، بەدوای چێیدا دەگەڕێت.

دوای ناسین
(کاتێک نزیک دەبین، دووردەکەوینەوە)
دەرگای هۆڵەکە داخرابوو، و شانۆکە گەیشتبووە کۆتایی… هیچ چەپڵەیەک نەبوو بۆ ئەم کۆتاییە چاوەڕواننەکراوە، و ئەو بێدەنگییەی پاش شانۆکە؛ ئەو بێدەنگییە وەک بەشێک لە خودی شانۆکە درێژە دەبەوە! کورسییەکان وەک ئەوەی لە چاوەڕوانی تەرمێکدا بن، ڕێکخراو و بێجووڵە مانەوە.
ئێمە کەی گەیشتینە ئێرە؟
هەڵبەتە ئەم کۆتاییە کۆتاییەک نییە بۆ قەبارەی ڕووداو، بەڵکە کۆتاییەکە گوتار تێیدا باڵا دەستە؛ کۆتاییەکی موزیکی نییە، گێڕانەوە تێیدا بەرجەستەیە؛ بەمجۆرە کاتێک (باشتر ئاشنای یەکین)، زیاتر بێدەنگ دەبین و دوور دەکەوینەوە؛ واتە هیچ شتێک کۆتایی نایەت، بەڵکە بۆ بەردەوامییەکی بێدەنگ دەگەڕێت! لەو فەزایەدا، درەختەکان بەهۆی گەرمییەکی زۆر، یان هەر هۆکارێکی نادیار، لە گەشە وەستابوون؛ تەنانەت سەوزبوونیش وەک وێنەیەکی وەستاو دەردەکەوێت، وەک ئەوەی ژیانیش خۆی لەژێر کۆنترۆڵێکی نادیاردا بێت… کەواتە (ئێرە)ی پرسیارەکە زیاتر لەوەی پرسی شوێن بێ، پرسی ناسینە! لەناو ئەو فەزایەدا، کاتیش وەک نواندنی بێدەنگی دەبینرێت، نەک وەک بینینی دونیاکەرەوە…

قسەکانمان گۆڕابوون بۆ هیواخواستن بە یەکتر
ئایا دەکرا دووبارە خۆمان بە یەکتر بناسێنینەوە؟

دواجار لەو خوێندنەوەیەدا، ئەو هیواخواستنە وەک هەوڵێک دەردەکەوێت بۆ شاردنەوەی ئەوەی کە پێشتر لە بینینی (کەشە سارد و باراناوییەکە) ڕووی داوە، نەک لە نمایشی بێدەنگی جەنگ! ئایا دەکرێ دووبارە یەکتر بناسینەوە؟ یان تەنها دەتوانین شێوازێکی نوێی بێدەنگی بۆ بینین بدۆزینەوە؟! چونکە بە ئەگەری زۆرەوە، هیچ دەرگایەک بۆ کراوەیی جێ نەماوە، هیچ بێدەنگییەك بینین نییە، وەک ئەوەی دەرگا لێرەدا نە تەنها شتێکی فیزیکی بێت، بەڵکە هێمایەک بێت بۆ ئەو سنوورەی کە لەنێوان نزیکبوون و دوورکەوتنەوەدا دەجوڵێت؛ دەرگای چاوەکانت لە ئاست هەموو شتێک داخستوون، و ئەو داخستنە خۆی وەک فۆرمێکی نوێی بینین دەردەکەوێت، نەک بێدەنگی.
لە کۆتاییدا، هەست دەکەم جەنگەکە بەشێکە لە هەریەکەمان؛ جەنگی ناخی مرۆڤ نە کۆتایی پێدێت و نە سەرەتای دیارە؛ بەو مانایە ئەو (قەسیدە پەخشان)ە دەلالەت لە گۆڕینی دەرگا بە بینین و دەرگا بە بێدەنگی دەکات؛ بە مانایەکی دیکە کاتێک نزیک دەبین، بە شێوەیەکی سەیر دوور دەکەوینەوە؛ نەک لە بەر ئەوەی دوژمنین، بەڵکە لە بەر ئەوەی فەزای ناسین بە فەزای بنین- دەرگا بە بێدەنگی گۆڕاوە؛ بەمانایەکی دیکە ناسین و بینین دوو فەزای یەکسان نین، بەڵکو دوو ئاستی جیاوازن لە تێگەیشتن، چونکە بینین ناتوانێت ڕاستییەکانی ناوخۆ بناسێنێ؛ بۆیە لە قەسیدەکەدا فەزای ناسین فەزایەکی نائاسودەیە، کە تێیدا مرۆڤ هەمیشە لەنێوان (بینین) و (نەناسین)دا جێ دەمێنێ؛ وەک چۆن (دەرگا) لە قەسیدەکەدا تەنها شتێکی فیزیکی نییە، بەڵکە هێمای سنوورە، سنوور و بێدەنگی پێکەوە فەزایەکی داخراو دروست دەکەن، کە تێیدا هەوڵی کردنەوەی دەرگا دەبێتە بەشێک لە داخستن؛ کەواتە دەرگا وەك سنوور دەبێتە نیشانەی ئەو سیستەمەی کە مرۆڤ تێیدا دەژیت، و بێدەنگی دەبێتە زمانی ئەو سیستەمە، (با لە دەرگاکە بدەینەوە).

تێبینی:
پەخشان عەبدولڕەحمان، ساڵی ١٩٩٣ لە شاری هەولێر لەدایک بووە.
مامۆستای زانکۆ و توێژەرە لە بواری پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان.
چەند ساڵێکە شیعر دەنووسێت و لە چەندین ڕۆژنامە و گۆڤار شیعرەکانی بڵاو بوونەتەوە.
(با لە دەرگاکە بدەینەوە) لە ماڵپەڕی باڵندە وەرگیراوە.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

وێنەی مرۆڤ لە "خودێکی مانابەخشەوە" بۆ "کامێرایەکی دیجیتاڵی"-3-.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(3)

سوبێکتی مۆدێرن

(لە کارگەوە بۆ سەر شاشە)

کاتێک تەماشای دیمەنی کۆڵانێکی کۆن، چۆڵ و بێدەنگ دەکەین، ئەمە تەنیا لە بەردەم فۆتۆگرافێکدا نەوەستاوین، بەڵکە لە بەردەم کایەیەکی ئاڵۆزی بینراوداین؛ پرسیارەکە ئەوەیە: جیاوازیی نێوان «دەسەڵاتی دیمەن» و «دەرکەوتنی وێنە» چییە؟! چۆن دیمەن و وێنە چەمکی «جیاوازی» و «ئاڕاستەکردن» لە ناو هۆشیاریی مرۆڤی هاوچەرخدا بەڕێوە دەبەن؛ بۆ مانایەکی دیکە چۆن دیمەنە گشتییەکەی تەکنەلۆژیا (ئاراستەکردن) و وێنەی نا-میکانیکی مرۆڤ (جیاوازی) لە کاتی هەستپێکردن… لێکجیا دەبێتەوە؟!

هەڵبەتە ئەو پرسیارە لە نەشتەری توێکاری (ئەندریاس ڤیسالیوس) و نەشتەری گومانەکانی (دێکارت)ییەوەوە دەست پێدەکات و لەوێوە چرکەساتی لەدایکبوونی «سوبێکتی مۆدێرن» ڕادەگەیەن و دواتر گۆڕانکارییە ڕیشەییەکانی بۆ مرۆڤ، بۆ جەستە، ڕوخسار و لەوێشەوە بۆ ئاڕاستەکردن و جیاوازی دەگەین… هەڵبەتە سەرەتایی هەموو ئەوانە لە باڵادەستیی (بینین) و گومانەکانی «من بیر دەکەمەوە، کەواتە هەم» دێتە بەرهەم!

بەمجۆرە نەشتەری توێکاری، جەستە لە تەمومژی میتافیزیایی دادەماڵێت و وەك واقیعێکی فیزیکی و جێگەی تاقیکردنەوە و کایەیەکی ئەزموونگەری مامەڵەی لەگەڵدا دەکات؛ بەڵام دیسپلینی دێکارتی، جەستە و ڕوخسار لە پیرۆزی (ئاراستەکردن) دادەماڵێت و دەیانکاتە ئامێرێکی میکانیکی کە لە دەرەوەی «من»ی بیرکەرەوەدا شیاوی کۆنترۆڵکردن، بەئەندازەکردن و پشکنین بێت.

کەواتە سوبێکتی نوێ لەڕێگای نەشتەرگەریی جوانکاری، فلتەرەکان، و

ئەندازیاریی جەستەوە، بە تەواوی لە ناو ڕەوتی «جەستە وەک ئامێر»ی دێکارتی و «توێکاریی» ڤیسالیوسیدا دەژی؛ لەڕووی ڕوخسار و جەستە بە کەرەستەیەکی پلاستیکی یان دیجیتاڵی دەگۆڕدرێت، کە قابیلی دەستکاری کردن بێت، چاک بکرێتەوە و لە نوێوە دابڕێژرێتەوە.

(دیمەن/ وێنە)

لە دەستپێکی کتێبی "کۆمەڵگەی نمایش" لە نووسینی (گی دیبۆر 1931–1994) تیۆریستی مارکسی، فەیلەسوف، دەرهێنەر و بیرمەندی ڕادیکاڵی فەڕەنسایدا هاتووە: "لەو کۆمەڵگایانەی کە مەرجە مۆدێرنەکانی بەرهەمهێنان تیایاندا باڵادەستە، تەواوی ژیان وەک کۆبوونەوەیەکی گەورە لە نمایشەکان خۆی پیشان دەدات" لێرەدا چەمکی «نمایش- دیمەن»، تەنیا کۆمەڵێک وێنەی ڕیزکراو نییە، بەڵکە پەیوەندییەکی کۆمەڵایەتییە لە نێوان مرۆڤەکاندا کە لەڕێگای وێنەکانەوە بە ئامانج دەگیرێن؛ کەواتە دیمەن یان نمایش دەبێتە دەسەڵاتێکی تۆتالیتار کە جیهان کۆنترۆڵ دەکات و لەوێشەوە وێنەکان جیاوازی بیرکردنەوە دەنوێنن! بەو مانایەش "دیمەن" مرۆڤ لە واقیعی ڕاستەقینە، لە جەستەی خۆی و لە ئەزموونی ڕەسەنی ژیان جیا دەکاتەوە؛ بەڵام هەمیشە "وێنە" بیرکردنەوەی جیاواز دەخاتەوە!
دیمەن هەڵگری دەسەڵاتێکی تۆتالیتارییە، بەیە کاتێک واقیع بە دیمەنێک یان بە نمایشکردنێک دەگۆڕدرێت، ئیتر مرۆڤی بەکاربەر دەبێتە تەماشاکەرێکی ناچالاک و واقیعیش دەبێتە چرکەساتێکی درۆیینە؛ بەو مانایە دیمەنی ژیان پێش خودی وێنەی ژیان دەکەوێت! بە مانایەکی ڕوونتر تۆتالیتارییەت، جیاوازییەکان دەخنکێنێت.
گی دیبۆر پێیوایە: ئەگەرچی سوبێکتی مۆدێرن لە «بوون»ـەوە بەرەو «خاوەندارێتی» و بەرەو (ئەوەی هەتە) هەنگاوە بەراییەکانی ناوە، بەڵام لەمەڕەی کۆمەڵگەی نمایشدا، خاوەندارێتیش گۆڕاوە بە «دەرکەوتن» ئەوەی نیشانی دەدەیت؛ بەو مانایەش لە سایەی شۆڕشی تەکنەلۆژیادا مرۆڤ چیتر لە ناو کاڵاکان و لە ناو دیمەن و نمایشەکاندا بە هەستپێکردنەکانییەوە، بە جیاوازییەوە ناژی، بەڵکە تەنها تەماشاکەرە، سەیری دیمەنی کاڵاکان، دیمەنەکان، نمایشەکان لەسەر شاشەدا دەکات؛ لێرەدا (دیمەن، نمایش) هێزێکی دابڕێنەرە، دیوارێکی ئەستورە لە نێوان "من" و "جیهان"، بە شێوەیەک کە تەنها ئەو شتە بوونی هەیە کە "پیشان دەدرێت" بەو مانایە ژیان دەبێتە ئەزموونێکی ناڕاستەوخۆ و ناچالاک.
ئەگەر دیمەن چوارچێوەیەکی گشتی و دەسەڵاتی کۆمەڵایەتی بێت، هەڵبەتە «وێنە» ئەو یەکەیە یان ئەو کەرەستەیەیە کە جیاوازی دیمەنەکەی پێکهێناوە؛ دەمەوێ بڵێم دەردەکەوتنی وێنە تەنیا

ڕووداوێکی بینراو نییە، بەڵکە ستراتیژیەتی ئاڕاستەکردنی جیاواز و گومانەکانی دێکارتی هەڵگرتووە! بەڵام لە سەردەمی نوێدا دەرکەوتنی دیمەن، هۆشیاریی ئێمە ئاڕاستەی مانا و دەلالەتێکی دیاریکراوی درۆیینە دەکات؛ ئەمڕۆ دیمەنەکان پێمان دەڵێن چۆن بیر بکەینەوە، حەز لە چی بکەین، و لە چی بترسین… بە مانایەکی دیکە لەمڕۆی تەکنەلۆژیادا دەرکەوتنی دیمەنی جیاوازی ساختە هەیە، کە پرۆسەی ئاڕاستەکردن و مۆنۆپۆڵی مانامان نیشان دەدات؛ بەڵام لە بەرانبەر وێنەی ساختەی تەکنەلۆژیادا وێنەی بینراو "هەستپێکراوی مرۆیی" مانایەکی سەربەخۆ و گوتارێکی شاراوەی لەخۆدا هەڵگرتووە؛ لەو هەسپێکردنەوە دەتوانین واقیع لەڕێگای ئاڕاستەکردنی وێنەوە بخوێنینەوە، چونکە دیمەن دەسەڵاتێکی سیستمییە کە مر□ق ل□ چالاکی دادەبڕێت و جیهان دەکاتە سەکۆیەکی گەورەی نمایشکردن؛ بەڵام لە بەرانبەردا وێنە هێزی جیاوازی خۆی و بەرپرسیارێتی ئەخلاقیی هەیە!

کاتێک دەسەڵاتی تەکنەلۆژی هێزی (دیمەن و وێنە) یەکدەخات، ئیتر چیدی جیهان وەک شوێنێکی فیزیکی نامێننەوە کە تێیدا پیاسە بکەین یان بەرپرسیارێتی ئەخلاقیی ڕوخسارەکان تاقی بکەینەوە؛ بەڵکە ئەو یەکخستنە دەبێتە (فۆرمێکی جوانکاریی چۆڵکراو) لە خود، لە مانا ڕەسەنەکەی… ئیتر دیمەن جەستەمان لە کۆڵانە چۆلەکە جیا دەکاتەوە، و دەرکەوتنی ئەو وێنەیەی دەسەڵاتی تەکنەلۆژی دەیکێشێ، زەینمان ئاڕاستەی ناو فەزایەکی وەهمی و مەجازی دەکات! دەمەوێ بڵێم مەترسییە گەورەکەی سوبێکتی مۆدێرن لە نێوان چەکوشەکانی « دیمەنی گشتی» و «ئاڕاستەکردنی وێنەی ساختە»دا، لەنێوان نەشتەری توێکاری و نەشتەری گومانەکاندا ئەوەیە کە فەزای وەهمی بەرەو فەزای مەجازی دەکاتەوە (لە ئێستادا فەزای مەجازی " Virtual" تەنیا چەمکێکی تەکنەلۆژیی ڕووت نییە، بەڵکو گۆڕاوە بۆ ژینگەیەکی فرەڕەهەند کە کاریگەریی قووڵی لەسەر تەواوی جومگەکانی ژیانی مر□ق، ک□مەڵناسی، و بگرە فەلسەفەی بوونیش داناوە.)

لە فەزای وەهمییەوە بۆ فەزای مەجازی

لە سوبێکتی مۆدێرندا پرسیارکردن لە جەستە، ڕوخسار پرسیارکردن نییە لە پێکهاتەیەکی بایۆلۆژیی جێگیر، بەڵکە گەڕانە بەدوای تاقیگەیەکی مێژوویی‌دا کە تێیدا گوتارەکانی دەسەڵات، تەکنەلۆژیا و فەلسەفە خۆیان دەنووسنەوە؛ بەو مانایە پەڕینەوە لە جەستەیەک کە بەهۆی قورسیی مادی و دیسپلینی فیزیکییەوە دەیناڵاند، بۆ جەستەیەک کە لە نێو شلۆقیی کۆد، ئاڤاتار و نیشانە دیجیتاڵیییەکاندایە، جۆرێکە لە کاڵبوونەوە و نەمانی جەستە، ئەوەش لە تێڕوانینی

گومانەکانەوە بە جەستە وەک «ئامێرێکی میکانیکی» و جەستە وەک “واقیعێکی فیزیکی” شەرعییەتی تەواوی وەرگرت، بەو مانایەش جەستە وەک درێژکراوەی مەکینە گەورەکانی واقیعی فیزیکی چیتر خاوەن کات و جووڵەی سەربەخۆی خۆی نییە، بەڵکە لەخۆی نامۆیە!

(کارڵ مارکس) لەبارەی چەمکی «نامۆبوون»ەوە دەڵێت: کرێکار لە پرۆسەی کاردا لە خۆی نامۆ دەبێت؛ چونکە کارەکە ناچێتە ناو سروشتی مرۆڤەوە، بەڵکە بە فیڕەدانی هێزی جەستەیە و ڕۆحی لەڕێگای دیسپلینی دەرەکی، دیوارەکانی کارگە، کاتژمێری کاری هیلاککەر و چاودێریی فیزیکیی جەستەوە بریندار دەکات… بە دیوەکەی دیکە لە فەزای مەجازییدا چیتر ڕوخسار ئەو سیمایە نییە کە ماندوێتی، چینایەتی و پێگەی کۆمەڵایەتیی مرۆڤەکەی بە ڕوونی دەربخات، بەڵکە دەکەوێتە ناو تەڵەیەکی نوێوە: تەڵەی بوون بە «داتا»؛ ئیتر سوبێکتی نوێ چیتر پێویستی بە هێزی بازوو بە بەرهەمهێنان نییە، بەڵکە کارەکەی بە لێدانی کلیکێک یان چاوتروکانێک لە پشت شاشەکانەوە کورت بووەتەوە… هەڵبەتە گی دیبۆر پێش نیو سەدە ئەم کورتە تیۆرییەی نووسی، کاتێک نە ئینتەرنێت هەبوو نە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان! هەروەها دەربارەی نامۆبوونی مرۆڤی نوێ دەڵێت: مرۆڤ لە بکەرێکی ڕاستەقینەی ژیانەوە دەبێتە تەماشاچییەکی (بێدەنگ و ناچالاک)؛ ئەمەش خەڵک ژیانی ڕاستەقینەی خۆیان فەرامۆش دەکەن بە ئەوەی “نمایش” بکەن، بە ئەوەی دیمەنێکی گشتی بنوێنن – لێرەوە ئەوە دەبینین تیۆرییەکەی دیبۆر ئێستا لە هەموو کاتێک ڕاستتر و زیندووترە.

(داڤید لۆ برەتۆن) لە کتێبی ئەنترۆپۆلۆژیای جەستەدا ئاماژە بەوە دەکات کە لەم سەردەمەدا جەستە وەک «کەسپەک» لە بەردەم خێرایی گواستنەوەی زانیارییەکاندا دەبینرێت؛ بۆیە مرۆڤی دیجیتاڵی دەیەوێت جەستەی ڕاستەقینەی خۆی فەرامۆش بکات و لەڕێگای ئاڤاتار و ناسنامە مەجازییەکانەوە پانتاییەکی نوێ تاقی بکاتەوە… هەڵبەتە مەترسیدارترین وەرچەرخان لەم گۆڕانکارییە مێژووییەدا لە چەمکی «ڕوخسار»دا دەردەکەوێت، ئیتر ڕوخسار لە ڕوخساری ئەخلاقییەوە بە ڕوخساری شل (فلتەربوو)، بە «وێنەیەکی سێلفی» یان کۆمەڵێک داتا لەسەر تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان دەگۆڕێت؛ ڕوخساری دیجیتاڵی ڕوخسارێکی «شل» و گۆڕاوە، ئیتر ڕوخساری گۆشت و خوێنی بەرانبەرەکەمان نابینین، بەڵکە تەماشای دەمامکێکی دیجیتاڵی دەکەین کە بە ویستی خود دەستکاری کراوە؛ لێرەوە (بیۆنگ- چوول هان) دەڵێت: مرۆڤ خۆی، خۆی دیسپلین دەکات… واتە ئێمە خۆبەخشانە جەستە و ڕوخسارمان بە کالایەکی میدیایی دەگۆڕین، بە ئەوەی لە بازاڕی “لایک” و “فۆڵۆو”دا جێگەمان ببێتەوە.

جەستە (وەک ئەزموون)، ڕوخسار (وەک ئەزموونگەری)

کاتێک لە دیدێکی فەلسەفی و دیاردەناسییەوە قسە لە پەیوەندی نێوان «جەستە وەک ئەزموون» و «ڕوخسار وەک ئەزموونگەری» دەکەین، دەمانەوێ بچینە قووڵایی ئەو کایانەی کە تێیدا جەستە و دەق، یان خود و ئەویتر لە زماندا خۆیان دەبیننەوە؛ ئەو تێکەڵبوونە لە کتێبی ئەنترۆپۆلۆژیای جەستە (داڤید لە برۆتۆن) و فەلسەفەی هاوچەرخدا قسەی زۆری لێکراوە.

بەگومان زمان تەنیا ئامرازێکی میکانیکی بۆ گواستنەوەی زانیارییەکان نییە، بەڵکە ڕووداوێکی بوونناسییی، جەستەناسی و دەقناسییە؛ بەو مانایەش کاتێک زمان دەبێتە «ئەزموون»، واتە ئێمە لەڕێگای زمانەوە جیهان تاقی دەکەینەوە، لەڕێگای زمانەوە مانا بە برین، عەشق، نامۆیی و مەرگ دەدەین؛ لێرەوە (مارتن هایدیگەر) دەڵێت: زمان ماڵی بوونە، ئێمە لە ناو زماندا نیشتەجێین؛ کاتێک شاعیرێک یان شانۆکارێک زمان بەکار دەهێنێت، ئەو تەنیا وشە ڕیز ناکات، بەڵکە ئەزموونێکی ناوەکی و فیکریی قووڵ دەخوڵقێنێت کە پێشتر بوونی نەبووە؛ بەمجۆرە لە زماندا سنوورەکانی بوونی (ئەزموون- جەستە) دەدۆزینەوە و لە داهێناندا ناسنامەی (ئەزموونگەری- ڕوخسار) بەرجەستە دەکەین.

کەواتە ڕوخسار وەک ناسنامە، جێگەی دەرکەوتنی گوتار و یەکەمین سەکۆی ڕووبەڕووبوونەوەیە لەگەڵ جیهاندا؛ بەڵام کاتێک دەڵێین ڕوخسار وەک "ئەزموونگەری"، مەبەستمان گۆڕانی ڕوخسارە بۆ تاقیگەیەک لە مانا، نواندن و یاخیبوون… هەر بەمجۆرەش ڕوخسار لای (ئیمانۆیل لیڤیناس) ڕەهەندێکی ئەخلاقی وەردەگرێت، کە ناتوانرێت بۆ تەواوی کۆنترۆڵ یان "مەنیپۆڵ" بکرێت؛ هەمیشە ڕوخسار وەک (داهێنان- ئەزموونگەری) لە حاڵەتی تاقیکردنەوە و خۆنوێکردنەوەدایە؛ کەواتە کاتێک زمان دەبێتە جەستە و داهێنان دەبێتە ڕوخسار، ئیتر ئەزموون دەبێتە ئەزموونگەریی و جارێکی دیکە ئەزموونگەریش دەبێتەوە ئەزموون! وەک چۆن جارێکی دیکە ڕوخسار خۆی دەبێتەوە زمان؛ بەو مانایەش هەر چرچولۆچێک، تێڕامانێک یان بێدەنگییەک لەسەر سیمای مرۆڤ، دەقێکی دەقییە کە پێویستی بە خوێندنەوەیەکی بەردەوام جیاواز هەیە.

زمان بۆ ئەوەی لە تەنیا فۆرمێکی مۆدێرنیستی یان پێکهاتەخوازی وشک ڕزگاری بێت، پێویستە لە کێشەی داهێنانەوە ڕەنگبداتەوە، پێویستی بەوەیە لەسەر "ڕوخسار" و جەستەی ئەکتەر یان سوبێکتدا بەردەوام نوێ ببێتەوە؛ لێرەوە زمان کاتێک دەبێتە ئەزموونێکی ڕاستەقینە کە لە کێشەی داهێنانی بەردەوامدا خۆی تاقی دەکاتەوە، بەردەوام لەسەر سیمای مرۆڤ وەک کێشە، حەز یان ئازار ڕەنگ دەداتەوە.

دواجار (جەستە/ئەزموون) و (ڕوخسار/ئەزموونگەری) پێکەوە بەردەوام بازنەیەکی نوێی داینامیکی دروست دەکەن، بازنەیەک کە خودی جەستە مانا بە ئەزموونەکان دەبەخشێت، و ڕوخساریش وەک کایەیەکی ئەزموونگەری، سنووری ئەزموونەکان تاقی دەکاتەوە و بەردەوام فراوانتری دەکاتەوە.

هەولێر 3/7/2026
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

وێنەی مرۆڤ لە “خودەکی مانابەخشەوە” بۆ “کاڵایەکی دیجیتاڵی”- بەشی دووەم-.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(2)
مرۆڤی دابەشبوو
(نا-میکانیکی بوون)

لە کایەی فەلسەفەی هاوچەرخدا، پرسی تێگەیشتن چیتر بابەتێکی پەراوێزی یان تەنها ئامرازێکی سەرەکیی ناسین نییە؛ تێگەیشتن، بەر لەوەی مێتۆدێکی مەعریفی بێت، شێوازێکی ئۆنتۆلۆژیانەی (بوونناسانەی) مرۆڤە لە جیهاندا؛ لە ڕوانگەی فینۆمینۆلۆژیای مارتن هایدیگەرەوە، مرۆڤ “بینەرێکی نامۆ” نییە کە بێلایەنانە لە بوون بڕوانێت، بەڵکە بوونەوەرێکە کە تێگەیشتن پێکهاتەی بنەڕەتیی بوونی پێکدەهێنێت؛ هەرگیز تێگەیشتن نابێتە خەسڵەتێکی دەرەکی مرۆڤ، چونکە لە جەوهەری خۆیدا پڕۆسەیەکی بەردەوامی تێگەیشتن و ماناڕێژی و خۆشیکردنەوەیە لە گشتێتی ئەو واقیعەی تێیدا ئامادەیە.
کەواتە مرۆڤ پێش هەموو شتێ مانا دروست دەکات؛ بەمجۆرە، جیهان تەنها کاتێک دەبێتە جیهانێکی مرۆیی کە دەبێتە تۆڕێک لە واتاکان و هێماکان؛ زمان، ئەدەب، هونەر، ئایین، سیاسەت، و تەنانەت وردەکارییەکانی ژیانی ڕۆژانەش، هەموویان هەوڵی بەردەوامن بۆ

بەرهەمهێنان و دووبارە لێکدانەوەی مانا مرۆییەکان! هەرگیز مانا شتێکی جێگیر نییە، بەڵکە پرۆسەیەکە لەگەڵ هەر ئەزموون و ئەزموونگەرییەکدا، مرۆڤێکی جیاواز دەخاتەوە؛ بەمجۆرە مرۆڤ تەنها بە شتەکان ناژی، بەڵکە بەو واتایانەش دەژی کە بە شتەکانی دەبەخشێت؛ لێرەوە کاتێک مرۆڤ توانای بەرهەمهێنانی مانا لەدەست دەدات، توانای تێگەیشتن لە مرۆڤ، مرۆڤایەتی و جیهانی دەوروبەریش لەدەست دەدات.

مارتن هایدیگەر نووسەری فەیلەسوف و بیرمەندی ئەڵمانی لە کتێبی ناوداری خۆیدا (بوون و کات)- د. محەمەد کەمال لە ئینگلیزییەوە کردوویەتی بە کوردی و دەزگای چاپ و پەخشی سەردەمی چاپ و بڵاویکردۆتەوە، ئەو تەرزە دەخاتەڕوو کە تێگەیشتن، جوڵەی “دەرکەوتن” یان “ئاشکرابوون”ی بوون بەرجەستە دەکات! شتەکانی ئەو جیهان بەهۆی ڕۆتین و بەکارهێنانی ڕۆژانەوە داپۆشراون و لە بەرچاو ونن، تێگەیشتن دێت بە ئەوەی ئەم پەردەیە لابدات و ڕێگا بدات شتەکان بە ڕاستی خۆیان دەربخەن... دەکرێ ئەو دەرکەوتنە تەرجەمەی “دیمەن” و “وێنە” بکەین؛ بەو مانایەی کە دیمەن نەک وەک ئاڕاستەکردنی واقیع، بەڵکە وەک مەیدانێک دەبینرێت کە تێیدا گرژییەکی بەردەوام لە نێوان تۆڕی ماناکان و کرانەوەی جیاوازییدا هەیە؛ بە مانایەکی دیکە، لە نێوان دیمەن- ئامادە بە ئاڕاستەکردن، کە بەشێک لە نادیارێتی دەپارێزێت، و وێنە- ئامادە بە جیاوازی کە دەرکەوتنی تایبەتی هەیە.

بە ڕوونکردنەوەی ئەم تێگەیشتنە، کاتێک تەماشای دیمەنی کۆڵانێکی کۆن، چۆڵ و بێدەنگ دەکەین، لە بەردەم پاشماوەی ئاراستەکردنی مێژوویێك وەستاوین؛ بەڵام لێرەدا تێگەیشتن، کۆکردنەوەی زانیاریی ئاسەوارناسی یان مێژوویی نییە، بەڵکە تێگەیشتن ئاراستەیەکی بوونناسی وەردەگرێ! ئەو دیمەنە چۆڵە، لای ڤالتەر بنیامین، وێنەیەکی دیالێکتیکییە؛ شوێنێکە کە تێیدا «ڕابردوو» و «ئێستا» لە چرکەساتی بەریەککەوتندا دەبنە یەک کات و خەرمانە! بێدەنگیی کۆڵانەکە، جۆرێکە لە وەستانی مێژوو (مێژووی فەرمی)، کە ڕێگا بە بینەر دەدات لە مێژوویەکی هێڵی ڕزگاری بێت و بچێتە ناو کاتی ئێستا! لەو ساتەوەختەدا، دەرکەوتنی وێنە، بە هەموو سەرسوڕمان و خەرمانەی خۆیەوە، تایبەتمەندی، جیاوازی و ڕاستیی کات و دەسەڵاتی مرۆڤ بە بینەر ئاشکرا دەکات؛ جیهانێکی فرەوان دەکاتەوە کە تێیدا بینەر تەنیا تەماشاکەر نییە، بەڵکە شاهیدی هەڵوەشاندنەوە و سەرلەنوێ داڕشتنەوەی مانا مێژووییەکانی دیمەنە یان ئاراستەکردنە لەڕێگای وێنەی جیاواز و تایبەتەوە، ئەگەرچی هەمیشە دیمەن بەشێک لە نادیارێتییەکەی خۆی دەپارێزێت، بەڵام وێنە مانای جیاوازی و

تایبەتی خۆی وەک دواین هێڵی بەرگریی دەگەیەنێت.

کەواتە ڕابردوو لەڕێگای کۆکردنەوەی داتای مێژووییەوە نادۆزرێتەوە، بەڵکە لە چرکەساتێکی چاوەڕوان□کراودا وەک “وێنەیەک” دەدرەوشێتەوە کە تێیدا جیاوازی نێوان ڕابردوو و ئێستا دەنوێنن؛ دیمەنی کۆڵانە بێدەنگەکە مێژووی هێڵی ڕادەگرێت و دەرگای پچڕانێکی کاتی دەکاتەوە کە تێیدا وێنە دەسەڵاتی خۆی بەسەر کاتدا دەبینێتەو؛ ئەگەرچی شوێنە چۆڵەکان باشترین شوێنن بۆ دەرکەوتنی ئاراستەکردنی ڕاستی… بەو مانایە کۆڵانە چۆڵەکە گرژی نێوان “نادیارێتی” و “ئاشکرابوون” دیاری دەکەن، کۆڵانە چۆڵەکە جەوهەری تێگەیشتنی بووناسییە کە ناکرێت لە هاوکێشەیەکی جێگیردا کورت بکرێتەوە… پرسیارە جەوهەرییەکەی ئەمڕۆ ئەوەیە: چەمکی مرۆڤبوون دەکەوێتە کوێی ئەو کۆڵانە چۆلەوە؟ لەم نێوەندەدا مرۆڤ چی لێ دێت کاتێک خودی دیمەنەکان، ئامێرەکان “مرۆییانە” بیر دەکەنەوە؟!

وەک دەزانین، ڤال□ت□ر بنیامین لە قسەکردن لەو بارەوە پێیوابوو کاتێک تەکنەلۆژیا وێنە و هونەر کۆپی دەکاتەوە، ئیتر مرۆڤ لە پەیوەندییە حسی و مێژووییەکەی لەگەڵ دیمەن یان واقیع دادبڕێت و ل□ بەردەم شاشەکان و ئامێرەکاندا دەبێتە وەرگرێکی پاسیڤ (بێدەسەڵات) کە تەنها سەیری لێشاوی دیمەنەکان دەکات؛ بە مانایەکی دیکە مرۆڤی ئەمڕۆ لە دیمەنی واقیعەکاندا ناتوانێ تایبەتمەندی خۆی بنوێنێ، تەنها تەماشاکەرێکی بێدەسەڵاتە… لێرەدا مەترسییە گەورەکە ئەوەیە کاتێک تەکنەلۆژیا وێنەی مرۆڤ لە جەوهەرەکەی دادەمال□□ت، کال□ا و تەکنەلۆژیا خۆیان د□ب□ن□ خاوەن سیفەتی مرۆیی، مرۆڤبوون لە بوونەوەرێکەوە کە تێگەیشتن پێکهاتەی بنەڕەتیی بوونی پێکدەهێنێت، دەکەوێتە ژێر هەڕەشەی فاشیزمی تەکنەلۆژیا و مرۆڤی بێدەسەڵات چێژ لە لەناوچوونی خۆی لە کۆڵانە چۆڵەکان دەبینێت، تەنها ل□ بەر ئەوەی بە شێوازیکی تەکنەلۆژیی جوان نیشان دەدرێت… مرۆڤ وەك تێگەیشتن، وەك بکەری مەعریفی چی لێدێت؟

لێرەدا مرۆڤ لەژێر هەڕەشەی فاشیزمی تەکنەلۆژیاوە چیتر “بکەر” یان داهێنەری جیهان نییە، بەڵکە گۆڕاوە بۆ جێگرەوەیەکی ئامێری و ناوەندێکی پاسیڤ ب□ گواستنەوەی کۆدە ژمارەیی و زانیارییەکان لەناو تۆڕە گەورەکاندا؛ ئەو دۆخە گوزارشت لە مەرگی بکەری مەعریفی دەکات؛ مرۆڤ کە پێشتر لەڕێگای “تێڕامان” و “ئەزموونی زیندووەوە” جیهانی بەرهەم دەهێنا، ئەمڕۆ چیتر خاوەنی بیرکردنەوە و سۆزی سەربەخۆی خۆی نییە؛ بەڵکە تەکنەلۆژیا چووەتە ناو قووڵایی مێشک و دەروونییەوە، و گۆڕیویەتی بۆ تەنیا بۆرییەک یان تێپەڕگەیەک کە داتا و زانیارییەکانی پێدا تێپەڕ دەبێت… بەو مانایەش تەکنەلۆژیا تەنیا ئامرازێکی دەرەکی نییە لە دەستماندا

بەت، بەڵکە ھاتووەتە ناو قووڵایی ژیانی تایبەتی کات، بیرکردنەوە، و سۆزەوە و ناوەوەی مرۆڤی لە جیاوازی و تێگەیشتن، لەو تایبەتمەندییە ڕۆحی و سەربەخۆییەی کە ھەیبوو بەتاڵ کردووەتەوە؛ ئەمەش کاری مرۆڤ ئەوەیە کە داتا لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر بگوازێتەوە، بەبێ ئەوەی بیربکاتەوە! لێرەوە ئەمڕۆژانە تەنھا کلیك دەکەین، تەنھا پۆست، نامە، و زانیاری دەبینین و دەیاننێرینەوە (شێر و لایک دەکەین)، بەبێ ئەوەی کاتمان ھەبێت قووڵ ببینەوە یان شتێکی نوێ لە تێگەیشتن دابھێنین.
ئیتر کاتێک تەکنەلۆژیا دەتوانێت خێراتر و بەرفراوانتر بیر بکاتەوە، باشتر وێنە بکێشێت، و تەنانەت ڕوخسار و سۆزی مرۆڤیش کۆپی بکاتەوە، ئێمە دەچینە ناو قۆناغی "سیمۆلاکرا- کۆپییەک کە ئەسڵەکەی نەماوە یان ھەر نەبووە"ی تەواوەتییەوە؛ دەچینە ئەو شوێنەی کە کۆپییەکە (وێنە دەستکردەکە) پێش واقیع دەکەوێت و وێنەی واقیعی ھەڵدەلووشێ؛ کاتێک سۆز و ڕوخسار (کە دوا پێگەی پیرۆزی خەرمانە و ڕەسەنایەتی مرۆڤ بوون) دەبنە داتای شیاوی کۆپیکردن، ئیتر نەک ھەر "مرۆڤبوون" مانا بووناسییەکەی لەدەست دەدات، بەڵکە خودی "واقیع"یش دەگۆڕێت بۆ "ھایپەر-واقیع"؛ لێرەدا نە واقیع ھەیە نە مرۆڤ؛ لێرەدا واقیع و مرۆڤبوون بەیەکەوە ناچنە ناو نەبوونەوە، بەڵکە لە ناو زۆربوونی بێمانای کۆپییەکاندا، بەیەکەوە دەمرن! ھەر بەو مانایەش لای (ژان بۆدریار)، مرۆڤبوون لەم سەردەمەدا، یان بە مانایەکی دیکە مەرگی مرۆڤ لە "ھایپەر-واقیعدا"، وەك جۆرێک لە "شۆکی مەعریفی" دەبینرێت؛ چونکە ئەو پێیوایە مرۆڤ بووەتە زیندانیی ئەو وێنە ساختەیەی کە خۆی بۆ خۆی دروستی کردووە، و ھیچ ڕاستییەکی لەپشتەوە نییە؛ لەو حاڵەتەدا مرۆڤ چیتر ناتوانێت بگەڕێتەوە بۆ "سروشتی ڕەسەنی خۆی"، بۆ وێنەی تایبەت و جیاوازی خۆی، چونکە تەکنەلۆژیا بە تەواوی پێناسەی سروشت و ڕەسەنایەتیشی گۆڕیوە!

بەمجۆرە مرۆڤی کۆنترۆڵکراو لە "تاک"ەوە بۆ "دابەشبوو" گۆڕدراوە.
چیتر مرۆڤ ناسنامەیەکی جێگیری نییە، بەڵکە بریتییە لە کۆمەڵێک کۆد، داتا، کارتی بانکی، و ژمارەی دیجیتاڵی لەناو سیستمدا… ئەو گۆڕانکارییانە، (ژیل دۆلۆز) بە مەرگێکی نائومێدانە وەسفی دەکات، یان بە گواستنەوە بۆ سەردەمی "پۆست-ھیومانیزم" (پاش-مرۆڤگەرایی) ناوی دەبات؛ بەمجۆرە تەکنەلۆژیا مرۆڤ ناچار دەکات کە سنوورە ئەندامی و بایۆلۆژییەکانی خۆی تێپەڕێنێت! چیتر مرۆڤبوون لە جیاکردنەوەی خۆمان لە ئامێردا کورت نابێتەوە، بەڵکە لەوەدا چڕ دەبێتەوە کە چۆن دەتوانین وەک "ئامێری ئارەزوومەند" لەگەڵ

تەکنەلۆژیادا تێکەڵ بین، بەبێ ئەوەی ببینە کۆیلەی دەسەڵاتی سیستمی سەرمایەداری؟! هەڵبەتە ئەمڕۆ جەوهەری جیاوازی مرۆڤبوون لەو خاڵەدا چڕ بۆتەوە…

بەڵام ژیل دۆلۆز دەیەوێ بڵێ چیتر مرۆڤبوون چەمکێکی جێگیر و جەوهەری نییە، بەڵکە «پرۆسەیەکی بەردەوامی بوون و گۆڕانە»؛ چونکە لەناو فیکری تەکنەلۆژیدا، پێوەرە کۆنەکانی وەک تێگەیشتن، خەرمانە، "عەقڵی لۆژیکی" یان "توانای داهێنانی حیسابی" چیتر ناسنامەی مرۆڤ دیاری ناکەن (چونکە ئامێریش ئەوانەی لە ئاستێکی باڵاتردا هەیە)؛ لێرەدا، ئەوەی لە جەوهەردا مرۆڤبوون لای دۆلۆز دیاری دەکات، ئەوەیە کە مرۆڤبوون دەچێتە ناو کایەی «نا-میکانیکی بوون»ەوە؛ واتە کایەی «هەستپێکراوەکان»: هەڵەکردن، حەپەسان، سەرسامبوون، و ئازار چێشتن… لێرەدا دۆلۆز جیاوازی لە نێوان "سۆز" (کە دەکرێت وەک داتا کۆد بکرێتەوە) و "هەستپێکراوەکان" کە نا-میکانیکی بوونی هەڵگرتووە، دەکات؛ پێیوایە هەستپێکراوەکان بریتین لە توانای جەستە بۆ کار تێکردن و کار لێکردن (تەڕبوون بە باران، ژان و ئازاری کتوپڕ، حەپەسان لە بەردەم نەزانراودا)… نا-میکانیکی بوونن و جیاوازە لەوەی کە دەکرێت سۆز وەک داتا کۆد بکرێتەوە!! واتە ئەگەرچی ئامێر مێشکی هەیە (پرۆسێسەر)، بەڵام جەستەی نییە! هەڵبەتە ڕاستیی مەعریفیی تێکستەکە لەوەدایە کە دەڵێت: ڕاستی لە ناو مێشکی حیسابکاردا نییە، بەڵکە لە ناو پێستی تەڕبوو و جەستەی ئازارچێشتوودایە!

نا-میکانیکی بوون تەنها لادانی لۆژیکی و دەروونی نین، تەنها کەمکوڕی نین، بەڵکە هێزی بەرگریی بوونناسیی مرۆڤن لە بەرامبەر گشتگیریی ئامێردا؛ ڕاستە ئامێر دەتوانێت بە وردترین کۆد وێنەی باران بکێشێت، بەڵام توانای ئەزموونکردنی "تەڕبوونی بارانەکە"ی نییە، چونکە ئامێر خاوەنی جەستەیەکی زیندوو نییە تاوەکو بەر لێشاوی بوون بکەوێت! مرۆڤبوون گەڕانی مرۆڤە بەدوای مانادا، بەڵام لە سەردەمی تەکنەلۆژیادا، ئەم گەڕانە گۆڕاوە بۆ «دوا خاڵی بەرگریی مۆدێرن»؛ جۆرێک لە خەباتی ڕۆحی بۆ پاراستنی "هەستپێکراوەکان" ئەو بەشە بچووك، تەمومژاوی و سێبەرەی ناوەوەی مرۆڤ کە هێشتا ئەلگۆریتمەکان نەیانخستۆتە ناو کۆدی سیفر و یەک.

بەمجۆرە مرۆڤ "جەوهەرێک"ی نەگۆڕ نییە کە کانت یان دیکارت پێناسەیان کردبێت (بۆ نموونە: مرۆڤ ئاژەڵێکی عاقڵە)؛ بەڵکە مرۆڤبوون هەمیشە لە ناو پرۆسەی گۆڕان و پێکهاتندایە! بەو مانایەش کاتێک تەکنەلۆژیا دەست بەسەر عەقڵدا دەگرێت، مرۆڤ ناچار دەبێت "ببێتە شتێکی تر، ئەو گۆڕانە بەرەو کایەی "نا-میکانیکی بوون"، ڕزگارکردنی مرۆڤە لەو پێناسە دۆگمایانەی کە ئامێر بە ئاسانی

دەتوانێت کە پییان بکاتەوە، دەکات…
تەکنەلۆژیا لەسەر بنەمای پێشبینیکردن و نەزم کار دەکات؛ بەڵام هەڵەی مرۆڤ، ئازا، حەپەسانی، و… گەڕانە بێهودەکەی مرۆڤ بەدوای مانادا، تەواوی سیستەمە ئەلگۆریتمەیەکە تێکدەدات! نەك لەبەر ئەوەی مانا حەقیقەتێکی دەزراوەیە، بەڵکە لەبەر ئەوەی مانا چیتر حەقیقەتێکی دەزراوە نییە، بەڵکە مانا هەڵەی هەڵاتن و دەربازبوونە… مانا دوا سەنگەرە کە مرۆڤ بتوانێ لە داتایەکی ڕوون و شیاوی خوێندنەوە خۆی دەرباز بکات.

هەولێر 7/7/2026
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

وێنەی مرۆڤ لە "خودێکی مانابەخشەوە" بۆ "کاڵایەکی دیجیتاڵی"-1-..عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(1)
وێنەی مرۆڤ
(دیموکراتیزەکردن/ کڕین و فرۆشتن)

فیکریی تەکنەلۆژی، مێژووی داماڵینی (وێنەی مرۆڤ)ە لە مرۆڤبوون، بە مانایەکی دیکە تەکنەلۆژیا، وێنەی مرۆڤ لە "خودێکی بەرهەمهێنەری مانا"وە، بۆ "کەرەستەیەکی بەکاربردن" دەگۆڕێت؛ لە ئەزموون و ئەزموونگەرییەوە بۆ "سیمای دیجیتاڵی"… هەر بەو مانایەش (جەستەی مرۆڤ) لە واقیعێکی کلتووری بۆ مەکینە و ئامرازێکی میکانیکیی ڕووت و (ڕوخساری مرۆڤ)یش لە ژێر زەبری پیشەسازیی جوانکاری و مۆدێلە ستانداردەکانی بازاڕدا لە ناسنامەوە بۆ کاڵا دەگۆڕێت.
ئەگەر وێنەی مرۆڤ شێوازی تێگەیشتن لە ناوەوە و مانای مرۆڤ دەستنیشان بکات، ئەوا وێنەی ڕوخسار لای (ڤالتەر بنیامین) لە

سەرەتای سەردەمی فۆتۆگرافیدا، وەک دواین هێڵی بەرگریی تەماشا دەکرا… بەمجۆرە فەیلەسوفی ئەڵمانی (ڤالتەر بنیامین) جیاکاریی لەنێوان دوو جۆر بەهای بنەڕەتیی وێنەدا دەکات، "بەهای پەرستش" و "بەهای نمایش".

بەهای پەرستش، لە هونەری کلاسیک و وێنەکێشانی کۆندا، ئەوەیە کە وێنە هەڵگری ڕەهەندێکی ئایینی و ئەنتۆلۆژیی پیرۆزە و "خەرمانە"ی هەیە: (وەک ئایکۆنە پیرۆزەکان یان تابلۆی یادەوەریی مردووان کە لە شوێنە دابڕاو و تایبەتەکاندا دەپارێزران)؛ بەڵام لەگەڵ سەرهەڵدانی تەکنۆلۆژیای کۆپیکردن و بڵاوبوونەوەی بەکۆمەڵی وێنەکان، ئیتر بەهای نمایش پاشەکشەی بە بەهای پەرستش کرد و بەهای پەرستش جێگەی خۆی بە بەهای نمایش چۆڵ کرد! واتە وێنە لە کایەی پیرۆزییەوە بەرەو کایەی بەکاربردن و تەماشاکردنی جەماوەری وەرچەرخا! بنیامین پێیوایە، ڕوخساری مرۆڤ هێمای ئەو وەرچەرخانە مێژووییەیە کە تێیدا هونەر لە "پیرۆزی و تاکایەتی"یەوە بەرەو "گشتیبوون و تەکنۆلۆژیا" هەنگاو دەنێت؛ بەو مانایە ڕوخسار دوا ڕایەڵی پەیوەستبوونی مرۆڤی مۆدێرنەیە بە ڕابردووی خۆیەوە- هەڵبەتە پێش ئەوەی تەکنۆلۆژیا بە تەواوی وێنەکە بکاتە کاڵایەکی جەماوەریی ڕووت.

بەڵام وێنەی ڕوخسار (وەک سیمای دیجیتاڵی) لای کۆمەڵناس و ئەنترۆپۆلۆژیستی ناوداری فەرەنسی (دافید لە برتۆن)، نامۆبوونی خود و جەستە دەگەیەنێت؛ واتە کتێبی (ئەنترۆپۆلۆژیای جەستە) لە (وەرگێڕانی عەرەبی: محمد عرب صاصیلا، چ٢، ١٩٩٧- بەیروت)، تەنها قسەکردن نییە لەسەر پیرۆزی جەستە، بەڵکە لەوێدا جەستە نوێنەرایەتیی خودی مرۆڤ و مرۆڤایەتی دەکات؛ لە بەشی (هەشتەم)ی کتێبەکەدا دەڵێت: لەگەڵ هاتنی مۆدێرنەتە و باڵادەستبوونی فەلسەفەی دێکارت و چەمکی "دووانەیی جەستە و ڕۆح" ئیتر لە جیهاندا، جەستە وەک ناسنامە لە خودی مرۆڤ جیاکرایەوە؛ جەستە نەک وەک خودی مرۆڤەکە، بەڵکە وەک "ئامرازێک" یان "خاوەندارێتییەک" دەبینرا کە مرۆڤ هەیەتی… ئەو جیاکارییە لە کلتووری هاوچەرخدا، جەستەی تووشی لەت لەتبوون و نامۆبوون کرد.

هەڵبەتە بنیامین پێیوایە پارچەپارچەبوونی مرۆڤ، تەنها گوزارشت لە کەوتنی خودی مرۆڤ ناکات، بەڵکە گوزارشت لە لێکترازانی ناسنامە کلتوورییەکەش دەکات… بنیامین لە نەریتیی هونەر (وەک تابلۆی زەیتی) بە سەرەتای سەردەمی تەکنۆلۆژیای نوێ (وەک فۆتۆگرافی و سینەما) دەکۆڵێتەوە و پێیوایە ئەم کەنەفتبوونە تەنها گوزارشت لە کەوتنی بەهای ئەزموونی ڕەسەن ناکات، بەڵکە چییەتی ئەزموونی هونەریی نوێش ئاشکرا دەکات… (بڕوانە: کتێبی "واڵتەر بنیامین"،

لەبارەی وێنەی ڕوخساری مرۆڤ لە تێکستە بەناوبانگەکەی"کاری هونەری لە سەردەمی دووبارە بەرهەمهێنانەوەی میکانیکیدا" بەڕاوکراوەکانی دەزگای ئایدیا، زنجیرە ۲۰۰-۲۰۱۷، ل 159).

ئەگەر بەهای ئەزموونی هونەری بە (خودی مرۆڤ) دابنێین، ئەوا چییەتی ئەزموونگەری هونەری (ناسنامەی مرۆڤ)ی لێدەکەوێتەوە؛ بەم مانایەش ئەزموون و ئەزموونگەریی مرۆڤ بەردەوام لەگەڵ جێگیربوون و نەریتگەراییدا لە قەیراندایە! بۆیە ئەزموون و ئەزموونگەری هونەری لای بنیامین لە سەردەمی مۆدێرنەدا، چیتر هۆکارێک نییە بۆ گواستنەوەی نەریتیی هونەری، بەڵکە پانتاییەکی ڕەخنەییە کە مرۆڤ تێیدا فێر دەبێت چۆن بەرگەی زەبر و شۆکەکانی (کات- زەمەن) بگرێت؟!.

بەڵام ڕوخسار وەك لوتکەی جەستە تەنها پێکهاتەیەکی بایۆلۆژی (پێست و ئێسک) نییە، بەڵکە سەکۆیەکی گەیاندنی سیمبۆلیی گەورەیە… بۆیە لە برتۆن شیکاری بۆ گرژییەکانی ماسولکەی ڕوخسار، چاوتروکان، زەردەخەنە و نیگاکان دەکات و پێیوایە پێش ئەوەی مرۆڤەکان زمان (وەك ئەزموون) بەکاربهێنن، ڕوخسار (وەك ئەزموونگەری) دەست دەکات بە ئاخاوتن و دەربڕینی هەستە بنەڕەتییەکانی وەک (ترس، خۆشی، تووڕەیی، خەمۆکی…)؛ لە برتۆن جەخت دەکاتەوە کە ئەم دەربڕینانە، ئەگەرچی ڕەهەندی فیسیۆلۆژییان هەیە، بەڵام لەڕێگای کلتوورەوە ڕێک دەخرێنەوە (بۆ نموونە: دۆخی کلتووریی زەردەخەنە، یان سووربوونەوەی ڕوخسار لە کاتی شەرمدا) ئەو تەنها قسە لە کۆمەڵناسیی پێست و گۆشت ناکات، بەڵکە مێژووی سەرهەڵدانی "تاکگەرایی پێشکەوتوو" لەڕێگای مێژووی وەرچەرخانی جەستەوە دەخوێنێتەوە! جەستەی گەڕاو (ناسنامەی فرەڕەهەند) لە هاوسەنگیی گەردوونییەوە بۆ مەکینەی توێکاری لە کتێبی "ئەنثرۆپۆلۆژیای جەستە"وە قسەی لێکراوە، لەوێدا (دافید لە برتۆن) پێناسەی جەستە وەک دەستکەوتێکی کلتووری و کۆمەڵایەتی دەکات، نەک وەک پێکهاتەیەکی بایۆلۆژیی ڕووت.

لە (بەشی دووەم)ی کتێبەکەدا گەشتێکی (مێژوویی-مەعریفی) بە تێگەیشتن لە سۆسیۆلۆژیای جەستە دەکات و پێیوایە لە کۆمەڵگا نەریتی و سەرەتاییەکاندا: جەستەی مرۆڤ سنوورێکی دابڕاو و سەربەخۆی نییە؛ بەڵکە بەستراوەتەوە بە تۆڕی سروشت، گەردوون و جەستەی کۆمەڵگاوە: کاتێک جەستە نەخۆش دەکەوێت، وەک تێکچوونی هاوسەنگیی گشتیی گەردوون تەماشا دەکرێت؛ لێرەدا جەستە "دوورگەیەکی دابڕاو" نییە.

لە (بەشی سێیەم: جەستە، مەکینە و ناسنامە)دا وێنەیەکی نوێ لەڕێگای توێکاریی پزیشکییەوە بۆ جەستە دەکێشێ، وەک چۆن بە

یەکەمجار لە نەشتەرگەری (ئەندریاس ڤیسالیوس) و گومانەکانی دەکارتیدا قسەی لەکراوە؛ لەو بەشەدا جەستە وەک "ئامادەییەکی میکانیکیی سەربەخۆ" لە کۆمەڵگا و گەردوون دادەبڕێ و دەیخاتە سەر مێزی گومان و توێکارییەوە... لە برتەن پێیوایە لە دوای ئەم وەرچەرخانە، جەستە بوو بە "پاشکۆ"؛ چیتر مرۆڤ خۆی جەستە نییە، بەڵکە بوو بە "خاوەنی جەستە"، و جەستەش بوو بە یەکەمین کەرەستەی خاوەندارێتیی تایبەت.

ئەگەر بەراوردێك لەنێوان (بنیامین و لە برتەن)دا بکەین، دەبینین ئەم دوو بیرمەندە لە دوو گۆشەنیگای جیاوازەوە قسە لەسەر دەستکاریکردنی جەستە و ڕوخسار دەکەن؛ (ڤالتەر بنیامین) لە (سەرەتای سەردەمی پیشەسازی) و (دافید لە برتەن) لە (لوتکەی سەردەمی دیجیتاڵی)ەوە لە هەندێ تێڕوانیندا بەیەك دەگەنەوە! (ڤالتەر بنیامین) قسە لە سروشتی (جەستە/ وێنەی فۆتۆگرافی) و پرۆسەی دووبارەبوونەوەی تەکنیکیی ڕوخسار دەکات و (دافید لە برتەن) قسە لە جەستە وەک پێکهاتەیەکی (تەواونەکراو) دەکات، کە بەردەوام دەستکاری دەکرێت!

لای بنیامین ئەنجامی دووركەوتنەوە لە ڕەسەنێتی ئەو کاتە بەدەردەکەوێت کە فۆتۆگرافی لە ڕوخسار دووردەکەوێتەوە، بۆ نموونە (دیمەنی کەناڵە چەپەکان- وەك دەسەڵاتی دیمەن)، لەو حاڵەتە وێنە دەبێتە کەرەستەیەکی سیاسیی ڕزگاریخواز، کاتێک ڕوخساری مرۆڤی ئاسایی (نەک دەسەڵاتداران) دەردەکەوێت، ئیتر مانا و بەهایەکی مێژوویی نوێ دەبەخشێت؟! بەو مانایەش ئەگەرچی دیمەن هەڵگری دەسەڵاتە، بەڵام لەگەڵ دەرکەوتنی وێنەدا دەتوانین دەسەڵات لە دوو ڕوودا بخوێنینەوە.

بەڵام کاتێک دەسەڵاتی تەکنەلۆژیا و سەرمایەداری هێرش دەکەنە سەر ڕوخسار و دەیکەنە بابەتێکی بازرگانی و دەستکاریکراو، یان بابەتێکی ساختە، لێرە ڕاستیدا هێرش دەکەنە سەر دوا مۆڵگەی مرۆڤایەتی و تاکێتیی ئەمە؛ واتە هێزی ئاڕاستەکەر دەستکاریی نمایشەکان (دیمەنەکان) دەکەن بە هۆشیارکردنەوەی (درۆیینە) و ئاڕاستەکردنی جەماوەر، بازرگانی و بازاڕ...

بە بڕوای (ڤالتەر بنیامین) دەسەڵاتی تەکنەلۆژی لەلایەك دەلالەت لە لەناوچوونی خەرمانەی "هالە"ی ڕوخسار دەکات؛ لەلایەکی دیکە لەناوچوونی هالەی ڕوخسار دەرگا بە دیموکراتیزەکردنی هونەری دەکاتەوە و هونەر لە قۆرخکاریی چینە باڵاکان ڕزگار دەکات! بەگوێرەی بیرکردنەوەی بنیامین لە توانای بەرهەمهێنانەوەی هونەری هاوچەرخدا هێزێکی شاراوە هەیە، ئەو هێزە شاراوەیە بەدژی نەریتگەرایی و جێگیربوون کار دەکات! بەڵام ئایا هێزێکی

ساختەكارانه□ش نییە؟.
(دافید لۆ برتۆن) دەسەڵاتی تەكنەلۆژی و بازرگانیكردن وەك نامۆبوونی خود دەبینێ؛ بەو مانایەش پیشەسازیی جوانكاری و فلتەرە دیجیتاڵییەكان، ڕوخسارەكان دەكەنە یەك مۆدێلی ستانداردی بازرگانی و یەك مۆدیلی ستانداردی سیاسی و بە تەواوی لە بوونی مرۆیی و جیاوازییەكان دای دەبڕن!.
لە (بەشی نۆیەم)ی كتێبەكەدا بەناوی (ئێش و ئازار)، بەشێوەیەكی ناڕاستەوخۆ درێژە بە بیركردنەوەكانی لەبارەی بازرگانیكردن وەك نامۆبوونی خود دەدات و پێیوایە شاشە و سنوورەكانی جەستەی دیجیتاڵی دەچێتە ناو ئ□نتر□پۆلۆژیای ئازارەوە و لەوێوە دەڵێ:
ئەگەرچی لە كاتی تەندروستیدا، جەستە "بێدەنگە" و ئێمە هەست بە كاركردنی ئەندامەكانمان ناكەین؛ بەڵام لە كاتی ئازاری فیزیكیی تووندا، جەستە فەرمانی خۆی بەسەر خوددا دەسەپێنێتەوە و دەبێتە زیندان؛ لەو بەشەدا دەیەوێ بڵێ مۆدێرنێتە لەڕێگای پزیشكی و تەكنەلۆژیاوە (بێهۆشكردن و سڕكردنی بەردەوام) هەوڵی لەناوبردنی تەواوەتیی ئازار دەدات، ئەوەش وایكردووە مر□قی هاوچەرخ توانای بەرگەگرتنی مانایی و دەروونی بۆ ڕووداوە سەختەكانی ژیان كەم ببێتەوە، چونكە ئازار چیتر بەشێك نییە لە "مەشقی ڕۆحی" یان تاقیكردنەوەی بوونیی مر□ق، ب□□كە تەنها وەك "كێشەیەكی تەكنیكی لە مەكینەكەدا" سەیر دەكرێت.
بە كورتی لە سەردەمی دیجیتاڵیدا، ڕوخسار لە بوونی ڕاستەقینەی خۆی دابڕاوە؛ لە كۆمەڵگای شاشەكاندا، ڕوخسار پێویستی بە ئامادیی فیزیكیی نییە؛ بەڵكە لەڕێگای وێنەی پرۆفایل و فلتەرەكانەوە، ڕوخسارێكی "ئایدیاڵ" و دەستكرد بەرهەم دەهێنێتەوە كە ماسكێكە بۆ ڕازیكردنی نیگای ئەوانی دی؛ ئەوەش دەبێتە هۆی ك□□بوونەوەی ئەو پەیوەندییە ئەخلاقییەی كە فەیلەسوف (ئیمانوێل لێڤیناس) پێی دەگوت "بەهای ئەخلاقیی ڕوخسار"، چونكە تەماشاكردنی ڕوخسارێكی فلتەركراوی سەر شاشە، تەماشاكردنی "كا□ی□كی بازرگانییە" نەك مرۆڤێكی خاوەن ئێش و ئازار، مێژوو و یادەوەری…
كتێبی "ئ□نتر□پۆلۆژیای جەستە" هاوارێكی ڕەخنەیییە دژ "بە مەكینەكردنی مر□ق"… (دافید لۆ برتۆن) بانگەواز بۆ گەڕانەوە بۆ جەستەیەك دەكات، بۆ ئەوەی جەستە خۆی مانا بەرهەم ب□ه□نێت؛ جەستەیەك كە پیر دەبێت، كاتی بەسەردا تێدەپەڕێت، هەست بە ئازاری ئەوی دی دەكات، و خاوەن ڕوخسارێكە كە ناكرێت لە ناوەندە بازرگانی و دیجیتاڵییەكاندا كۆپی بكرێتەوە؛ لای ئەو جەستە تەنها تێكەڵەیەكی ئۆرگانی نییە، بەڵكە "نووسراوێكی كلتووری و مێژووییە" كە دەبێت بە وریاییەوە بخوێنرێتەوە.

دواجار ئەو دوو بیرمەندە جیاوازییەکی قووڵی چەمکسازیمان پێدەبەخشن؛ ئەگەرچی هەردوولا هاوڕان لەسەر ئەوەی کە وێنەی مرۆڤی هاوچەرخ لە بەها و ڕەسەنێتییەکەی خۆی داماڵدراوە، بەڵام جیاوازیی ڕادیکالی نێوانیان لە تێڕوانینیاندایە، بۆ: "ئامانجی" ئەم گۆڕانکارییە و "ئەنجامە کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانی" کە بەسەر مرۆڤایەتیدا دەسەپێت؟!.

لەو نووسینەدا دەمەوێ لەو خاڵە ورد ببمەوە کە (ڤالتەر بنیامین) و (دافید لە برتۆن) تێیدا یەکدەگرنەوە، واتە کاتێک فۆتۆگرافی لە ڕوخسار دوور دەکەوێتەوە (بۆ نموونە لە دیمەنی شەقامێکی چۆڵ)، هالەی ئەویدیکەی جیاواز بە تەواوی دەشکێت؛ ئیتر مەترسییەکە ئەوەیە کە وێنەی جیاوازی (وەک دوا مۆڵگەی ناسنامە و گەرمیی مرۆیی) لە دیمەنەکەدا نامێنێت، بەشاییەك دروست دەبێت، ئەو بەشاییە لەلایەن سیستەمی دەسەڵاتی بازاڕ و سەرمایەدارییەوە بە خێرایی پڕ دەکرێتەوە؟! لێرەدا بەشاییەکی هاوبەشی ترسناک لە نێوان هەردوو بیرمەنددا دەبینین: لای بنیامین فۆتۆگرافی لە ڕوخساری مرۆیی دوور دەکەوێتەوە، لەو کاتەدا ئیتر ئەو "پانتاییە مرۆیی و ئۆنتۆلۆژییە" نامێنێت کە وێنەکەی بە ڕەسەنێتییەوە دەبەستەوە! لەم چرکەساتە مێژووییەدایە جەستە و ناسنامەی مرۆڤ تووشی لەت لەتبوون و پارچەپارچەبوون دەبێت؛ لێرەوە بە بڕوای بنیامین بازاڕی سەرمایەداری (وەک هێزێکی شاراوە) ڕێک دەچێتە ناو بەشاییەکەوە! بەڵام ئەو بەشاییەی بە بنیامین هێزێکی شاراوەیە بە دیموکراتیزەکردن! کەچی لە برتۆن لە لوتکەی مۆدێرنێتەدا وەک "کارەساتێکی بازرگانی" دەیناسێنێت؛ چونکە پێیوایە سیستەمی بازاڕ لەوەوە مامەڵە لەگەڵ ئەم پارچە و لەتانەی جەستە و ڕوخساردا دەکات و دەیانکاتە کاڵای ڕووت بە بەکاربردن و قازانجکردن! بەو مانایەش مرۆڤ لە گشتێکی یەکگرتووەوە، دەبێتە کۆمەڵێک "سیمای دیجیتاڵی" (ماسک، فلتەر، گۆشت، پێست) کە لە بۆرسەی جوانکاری و شاشەکاندا کڕین و فرۆشتنیان پێوە دەکرێت!

بە کورتی (دیموکراتیزەکردن) و (شکاندنی مۆنۆپۆلی مەعریفە و دەسەڵات)ی بنیامین، لای لە برتۆن وەک (کاڵایەکی بینراو) بە (کڕین و فرۆشتن) دەبینرێت! لە برتۆن دەیەوێ بڵێ دیموکراتیزەکردنی مرۆڤ لە سیستمی تەکنەلۆژییدا پرۆسەیەکی تەواونەکراوە و پڕە لە گرژی… کەواتە ئەگەرچی تەکنەلۆژیا مرۆڤی لە دەسەڵاتی ستونیی ڕزگار کردووە، بەڵام هاوکات خستوویەتییە ناو تۆڕێکی ئاسۆیی لە چاودێری و نامۆبوون؛ بۆیە ئەمڕۆ مرۆڤی هاوچەرخ لە نێوان "سەروەریی دیجیتاڵی" و "بەکاڵابوونی تەواوەتی"دا دەژیت.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا
هەولێر 25/6/2026

ئەنتی- شانۆ (پێویستیی بوونی مێژوویەك بۆ ڕەتكردنەوە).. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

شانۆ هونەرێكی زیندوو و ڕووبەڕووە، بۆیە كاریگەرییەكی خێرای لەسەر بیركردنەوەی مرۆڤەكان هەیە؛ لێرەوە كاتێك باسی شانۆی ئەزموونگەری لە بەرانبەر شانۆی تەقلیدیدا دەكەین، لەڕاستیدا باسی شۆڕشێكی جیاواز دەكەین، دژ بەو یاسا و ڕێسایانەی كە بۆ زیاتر لە دوو هەزار ساڵ بەسەر جیهانی دراما دا باڵادەست بوون.
كەواتە پێش هەموو شتێ شانۆ پێویستی بە بنەمایەكی پتەوی فیكری و مەعریفی هەیە! ئەو بنەما فیكری و مەعریفییە لە (شانۆی ئەزموونگەری كوردی)دا سەرەتاكانی دەركەوتبوو… بەڵام بۆچوونە ڕەخنەییەكەی (شانۆ دژی شانۆ- شانۆی كوردی بە نموونە) كە لە لایەن دەرهێنەر و ڕەخنەگر (حەمەسوار عەزیز) لە كۆڕی ٢١ی مەی ٢٠٢٦ بارەگای لقی یەكێتیی نووسەرانی كورد- هەولێر پێشكەش كرا؛ ئەوەندەی هاوارێك بوو: بۆ شانۆی (نەتەوەیی- نەریتگەری) و (بینەر وەك سەرەپەرتەر)، قسەكردن نەبوو لە بنەما هونەرییەكانی شانۆی ئەزموونگەری كوردی… پرسیارێكە ئەوەیە: ئەگەر شانۆی (نەریتگەریی) كوردی بنەمایەكی فیكری و مەعریفی پتەوی نەبێ، چۆن قسە لە (ئەنتی شانۆ) بكەین؟!.

بۆ ئەوەی شانۆیەكی ڕاستەقینەمان هەبێت، دەبێت ئەو شانۆ باوەی ئێستا هەیە تێكبشكێنین.
(ئەنتێنین ئارتۆ)

(1)

لە شانۆی تەقلیدیدا، ئەكتەرەكان وا ڕەفتار دەكەن كە بینەر بوونی نییە (دیوارێكی خەیاڵی هەیە لە نێوانیاندا)؛ شانۆی كلاسیكی، نەتەوەیی یان بازرگانی ئاوێنەیەكە تەنها ئەوەت پێشان دەدات كە

دەتەوێت بیبینیت؛ بەڵام لە شانۆی ئەزموونگەریدا ئەم دیوارە دەڕوخێنرێت؛ ئەکتەرەکان ڕاستەوخۆ قسە لەگەڵ بینەر دەکەن، دەنە نێو هۆڵەکە، و زۆرجار بینەریش دەکەنە بەشێک لە نمایشەکە... بە مانایەکی دیکە لە شانۆی تەقلیدیدا هەستی پاڵەوانەکان لەڕێگای چیرۆک و سۆزەوە دەردەبڕێت! بەڵام (شانۆی ئەزموونگەری لە دەرەوەی ڕێسا کلاسییەکانی نووسین و نمایشکردنەوە، تاقیکردنەوەیەکی بەردەوامە بۆ دۆزینەوەی شێوازی نوێی پەیوەندیکردن لەگەڵ بینەردا)... واتە بە ڕوخاندنی (دیواری چوارەم)ی شانۆی تەقڵیدی و ڕەتکردنەوەی گێڕانەوەی سۆزداری و هێڵیی چیرۆکەکان، دەیەوێت لەڕێگای شۆککردن و تەکنیکی نوێوە، ڕاستی کۆمەڵایەتی و سیاسی بە ڕووتی نیشانی بینەر بدات تا ناچاری بکات بیر بکاتەوە و پرسیار و گومانی لا دروست بێت، نەک تەنها غەرقی گریان یان پێکەنین ببێت! بەو مانایە تێڕوانینە جیاوازەکانی (سامۆیل بێکێت، یۆنێسکۆ، برێشت، ئارتۆ...) لەسەر جەستەی شانۆیەکی خاوەن دەسەڵات و مەعریفەی چەسپاو لەدایک دەبێت.

(2)

مرۆڤایەتی پێویستی بە گواستنەوەی واقیع نییە، کە لە ناویدا دەژی؛ دووبارە بەرهەمهێنانەوە داهێنان نییە، داهێنان کاتێک ڕوودەدات کە هونەرمەند دەڵێت: من واقیع دەبینم، بەڵام ڕازی نیم بەم شێوازەی کە هەیە؛ داهێنان هەنگاونانە بەرەو نادیار؛ داهێنەر واقیعێکی نوێ و شێوازێکی نوێ بەرهەم دەهێنێ؛ ئەگەر (بێکێت) بە جیاوازییەکانییەوە شانۆی گەیاندبێتە لووتکەی بێدەنگی و چاوەڕوانیی پووچگەریی، بەتەواوی نیگای نەرینە و چێژی بینینی کوشتبێ... (ئارتۆ) شانۆی بردبێتییە سەر لووتکەی هاوار و شۆککردنی دەمارەکان، یان بە مانایەکی دیکە هەوڵیدابێ بینەر لە کورسییەکەی دابماڵێت و ڕاستەوخۆ توشی شۆکی بکات... ئەوا دەرهێنەر و شانۆکارانی ئەزموونگەری و (ئەزموونگەری کوردی) لە دوای کارەساتە گەورەکانی وەک (کیمیاباران، ئەنفال و براکوژی)، شڵەشێکی ڕاستەقینە و ئامانجێکی جیاوازی فیکرییان لە فۆرمی درامای کوردیدا بونیاد ناوە؛ ئەوان درکیان بەوە کرد کە زمانی باو و گێڕانەوەی ڕیالیزمی تەقڵیدی، پەکەوتەیە لە بەردەم قەبارەی ئەو شۆکە دەروونییەی بەسەر مرۆڤی کورددا هاتووە؛ بۆیە لەڕێگای شانۆی جەستە و شانۆی فەزا... دەیانویست کاتێک بینەر لە هۆڵەکە دێتە دەرەوە، وێنەی برینەکان وەک تاتۆ لەسەر جەستەی بمێنێتەوە، ئەمەش وەک هەوڵێکی فیکری و مەعریفی نوێخوازانە، شانۆی کوردی بەرز کردەوە.

شانۆی ئەزموونگەری کوردی، تەنها گۆڕینی نمایشکردنێکی جیاواز نەبوو، بەڵکە هەوڵێکی فیکری بوو، بۆ دەربازبوون لە (شانۆی

نەتەوەیی-نەریتگەرا)؛ بەو مانایە شانۆی ئەزموونگەری بریتی بوو لە تێپەڕاندنی سنوورەکانی بینین و گۆڕانەوەی باو... بەڵام ڕەنگە پرسیاری سەرەکی (حەمەسوار عەزیز) ئەوە بێ: ئایا شانۆی کوردی بە گشتی چی لێماوەتەوە؟! چونکە بە بڕوای ئەو کاتێک بەرەی ئەزموونگەری فۆرمە مۆدێرن و پۆست-مۆدێرنەکانی ئەورووپایان (کە لەسەر بنەمای پووچگەرایی، دابڕانی مرۆڤی ڕۆژئاوایی و شۆککردنی بینەر دروست ببوون) بە ناو کۆمەڵگای کوردی گواستەوە، هێشتا کوردی لە قۆناغی ڕزگاری نەتەوەیی و خێڵەکی و شانۆی ناتەواودا بوو؛ واتە ئەوان هاتن دابڕانێکی جیاوازی مەعریفییان لەگەڵ ڕەوتی (بیرکردنەوە و شانۆی ناتەواوی کوردی) دروست کرد و لەوەوە بینەری کوردییان دووچاری سەرلێشێوان کرد! ئیتر بینەری کوردی کە بە چێژێکی ڕیالیزمی تەقلیدی پەروەردەکرابوو، نەیدەتوانی لەو کۆد و هێما جەستەییە ئاڵۆزانە بگات، لە ئەنجامدا شانۆ- هۆڵەکانی چۆڵکرا و دیوارێک لە نێوان شانۆ و خەڵکدا دروستبوو.

(3)

بە بڕوای من (وەك بینەرێکی شانۆ) هەموو ئەو خوێندنەوە ڕەخنانەی کە لە دنیای (شانۆ بەگشتی) قسە لە ململانێی نێوان فۆرمە نەتەوەیی/ واقیعییەکان و ئەزموونگەراکان و شانۆی وێنەیی و شانۆی پاش دراما... دەکەن؛ پەرچەکردارن، بڕوایان بە داهێنان و جیاوازی نییە.

بە کورتی (شانۆی نەتەوەیی) لەسەر هاوسۆزیی ڕاستەوخۆی گشتی و بەرگری نەتەوەیی کار دەکات؛ بەڵام ئەگەر بیەوێت لە ئاستی جیهانیدا دەنگ بداتەوە و لە ئاستی ناوخۆشدا هۆشیارکەرەوە بێت، نابێت تەنها ببێتە نمایشێکی نەتەوەیی، بەڵکە دەبێت پرسیارێکی نەتەوەیی بەردەوام بێ: بۆ خۆدۆزینەوە! واتە کەی ئەو نیگایانە تێبشکێنێت کە هەموو جارێک نەتەوە وەک ئەبژەیەکی جوان دەخاتە بەرچاوی بینەر تاوەکو هەست بە خۆ بەزلزانی یان خۆپارێزی بکات...

(شانۆی واقیعی) وەک کاردانەوەیەک دژی ڕۆمانسیزم و کلاسیسیزمی باو، ئامانجی ئەوە بوو ژیانی ڕاستەقینەی مرۆڤەکان و کێشە کۆمەڵایەتییەکان... بخاتەڕوو؛ هەمیشە بە ڕاستی ئەمەکداربووە...

(شانۆی ئەزموونگەری) خۆی لە یاخیبوون و شکاندنی قاڵبە باوەکان دەبینێتەوە و دژ بە تەواوی ڕێسا و یاسا چەسپاوەکانی شانۆی کلاسیک و ڕیالیستییە...

دەمەوێ بڵێم ئەگەر قسە لە تێز و ئەنتی تێز بکەین، لە شانۆی کوردیدا هەموو ئەو کێشە و بەدحاڵیبوونانە و قسە و باسی ململانێ و دژەکان و زێتریش... وەک تێز و ئەنتی تێز دەرناکەوێت، وەك هونەری داهێنان و قبووڵکردنی جیاوازی نییە... هەڵبەتە شانۆی نەتەوەیی-نەریتگەریی کوردی لە داهێنان و جیاوازی لەدایك نەبووە، لەسەر

بنەمایەکی قووڵی ڕەخنەی زانستیی و عەقڵانییەتێکی نووسراو بونیاد نەنراو… ئایا بەبێ بنەمایەکی مەعریفی، دەتوانێت چەمکی «دژ» بونیاد بنرێت، کە نازانێت دژی چی دەوەستێتەوە؟! کەواتە نەخۆشییەکە پەیوەندی بە چەمکی ئەنتی شانۆوە نییە، ئەنتی شانۆ لە بنەڕەتدا پڕۆسەیەکی ڕەخنەیی و دیالێکتیکی جیاوازە، بەرانبەر سیستمێکی چەسپاو و پتەو.

(4)

هەموو «دژایەتییەک» پێویستی بە «ناسینی بەرانبەر» هەیە؛ بەکەت بۆ تێکشکاندنی کات و زمانی تەقلیدی پێویستی بە مەعریفەیەکی جیاوازی هونەری و هەرسکردنی شانۆیی پێش خۆی هەبوو، لەگەڵ ئەوەشدا پێویستی بە دنیابینی سەردەم هەبوو! دژە-شانۆ تەنها هەڵوەشانەوە نییە، بەڵکو دامەزراندنەوەیە؛ ئەگەر شانۆیەك لەسەر بنەمای فیکری دانەمەزرا بێت، ناتوانێت «دژە-شانۆ» بەرهەم بهێنێت.

(5)

لە سەردەمی ئەستادا، پاشەکشەی هونەر و هونەری شانۆیی زیاتر لە هەر کاتێکی تر لەنێوان دوو هێزی دژبەیەکدا دەژی: هێزی داهێنان و هێزی بازاڕی (بینەر وەك سەپەرتەر)، نەك ئەنتی شانۆ!! داهێنان لە بنەڕەتدا هەوڵێکە بۆ دۆزینەوەی شێوازێکی نوێی بینین و هەستکردن و جیاوازی و ژیاندۆستی، داهێنان هەنگاونانە بەرەو نادیار؛ بەڵام زۆرجار بازاڕ- بینەر وەك سەپەرتەر- هەوڵدەدات ئەو تەماشاکردنە ئیبداعییە بە کاڵا بگۆڕێت، بە شتێک کە بتوانێت هەمووان کۆ بکاتەوە و قابیلی قبووڵی چێژی هەمووان بێت و بڵاوبکرێتەوە و بەخۆرایی بخوێندرێتەوە؛ واتە (جەماوەر-بینەر) حەز بەو دەق و شێوازە نمایشکارییانە دەکات کە پێشتر دەیاناسێت.

ئەمڕۆ پرسیارەکە ئەوەیە: ئایا دەتوانین ناخی مرۆق لە (ئارامیی) و (بێزاری) دابماڵین؟ زۆرێک لە مرۆڤکان لەبەر ئەوەی ناتوانن لە ئارامییدا بن، پەنا دەبەنە بەر "هەراوهوریای دەرەکی" واتە ناتوانن لەبەرانبەردا بێزاری ناوەخۆیان بکەنە پرسیار، بەو مانایەی کە خودی پرسیارکردن "بێزاری" بۆ "مەعریفە" دەگۆڕێت!

بەمجۆرە کاتێک دەق، شانۆ، فیلم، یان تابلۆیەک خەریکی تێکدانی ئارامیی هونەری بینین و بیستن و ڕامان… دەبێ، ئەوا (حەزی بازاڕ)ی دەکەوێتە سەر و هەوڵی کۆپیکردن و بە بازاڕکردن و دووبارە سەپەرتکردنی دەدات، چونکە بازاڕ زیاتر حەزی لە (شپڕزەییە) تا بتوانێت بە شێوەی جیاواز و بە خۆرایی پارە بەدەست بهێنێت، بڕوای بە تێز و ئەنتی تێز نییە، نایەوێت پرسیار دروست بکات! لێرەوە (نرخی کڕین) شوێنی (پرسیارکردن) دەگرێتەوە؛ بەڵام ئایا ئاستی داهێنانی هونەریی و فیکری و ئەدەبی لە مامەڵەکردنی بازاڕدا کورت

دەکرێتەوە؟!
کەواتە کێشەکە ئەنتی شانۆ نییە، بەڵکە ئەوەیە کە هونەر نابێتە پردی نێوان ئارامیی و بێزاری، هەر زوو بە بازاڕ دەکرێ، واتە مامەڵەکردنی بازاڕی هونەرە جیدییەکانیش هەڵدەلوشێنێت و دەیانکات بە مۆدێلێکی دووبارەکراوە، ئەوەی سەرەتا وەک شۆک، نوێکاری یان شکاندنی باو و دابڕانێکی مەعریفی تەماشا دەکرا، دواتر لە بازاڕدا دەبێتە ستایلێک بۆ بەرهەمهێنانەوە و کۆپیکردن و و زۆڕوەنە… زۆرێک لە شۆڕشە ئەدەبی و هونەرییەکان، لە سوریالیزمەوە تا پۆستمۆدێرنە، دوای ماوەیەک لەلایەن بازاڕەوە هەرسکراون و بوونەتە بەشێک لە سیستەمی فرۆشتن! واتە بازاڕ توانایەکی گەورەی هەیە، لەوەی نەك ئەرێنییەکان تەنانەت نەرێنییەکانیش بخاتە ناو ئابووریی خۆیەوە.
(6)
ئایا دەتوانین دژ بە ویستی بازاڕ و سەپۆرتکردن، بیر بکەینەوە و بەردەوامیش بین؟! یان دەبێ ملکەچی بینەر و جەماوەر بین و ئاستی زمان و شێوازی داهێنەرانە لەگەڵ داواکارییەکانی خوێنەر و بینەر و بازاڕی دامەزراوەکاندا بگونجێنین؟! هەڵبەتە ڕەزامەندیی بازاڕی هەمیشە دیالۆگی بەرهەمهێنەرانەی نێوان ئارامیی و بێزاری بە کۆپیکردنەوە دەسپێرێ، لەسەر ئەو بنەمایەی کە پرسیارکردن ئارامیی تێکدەدات.
کەواتە لەبەر ئەوەی دیالۆگی نێوان ئارامیی و بێزاری پێویستی بە بیرکردنەوە و ڕامانە، ئەوە وایکردووە زۆرێک لە بەرهەمە بازرگانییەکان بەر لەوەی هونەری ڕاستەقینە بن و هۆشیاریی بینەر بریندار بکەن، وێنەی بێهۆشکەری کۆپیکراو بن و بە شێوەیەکی کاتی گرژییەکانی ناوەوە بەتاڵ بکەنەوە؛ بەو مانایەش مەترسییە گەورەکە ئەوەیە کە ئارامیی ببێتە ئامرازێک بۆ بەرهەمهێنانی ڕەزامەندیی دەستبەجێ، نەك بێزاری و گومانکردن و بیرکردنەوە.
وەك دەزانین کاری داهێنەرانە ئەو کاتە دەردەکەوێت کە بتوانێت ڕەزامەندیی کۆ و ئاشنایی تێپەڕێنێت؛ کاری داهێنەرانە پێویستی بە گواستنەوەی واقیع نییە، پێویستی بەوە نییە لەپێناو زەرورەتی کۆمەڵگا و سەپۆرتکردن، واقیع بە وێنەیەک بگۆڕێت کە تەنیا بە سەیرکردن و کڕین شیاوە؛ بەڵکە دەبێ شتێک بخاتە جیهانەوە کە پێشتر بوونی نەبووە؛ نەك بە گوێرەی یاسای فرۆشتن و بەکارهێنان کاربکات.
(7)
لە چەمکی ڕەزامەندیی بازاڕیدا زۆرجاران داهێنان پێش ئەوەی ببێتە ئەزموونێکی قووڵی هونەری، دەبێتە بابەتی ترێند و سەرنجڕاکێشان، لایک، بینین، هاوبەشیکردن و ئامار؛ هەموو ئەوانە بە هێواشی جێگای هەڵسەنگاندنی هونەری دەگرنەوە! ئەوەش وایکردووە هەندێک بەرهەم

زیاتر لەوەی بە پرسیار و گومان و بیرکردنەوە دروست بکرێن، بە خەرایی سەرنج دروست کرێن؛ بەڵام داهێنانی ڕاستەقینە لە دەرەوەی ویستی بازاڕ و سەپۆرتکردن سەرهەڵدەدات، چونکە داهێنان پەیوەستی بە بیرکردنەوە و کات و ئارامیی و ئەزموونکارییە؛ لەکاتێکدا بازاڕ پەیوەستی بە خەرایی و بەردەوامیی بەرهەمهێنانەوە هەیە.
دواجار پەیوەندیی شانە و دژە شانە، وەك پەیوەندی داهێنانی هونەریی و بازاڕی سوودگەرایی، پەیوەندییەکی ئاڵۆز و دژبەیەکە؛ وەك چۆن بازاڕ دەتوانێت هۆکاری بڵاوکردنەوەی هونەر بێت، بەهەمان شێوە ئەنتی شانەش دەتوانێت مامەڵەکردنی هونەریی و کۆپیکردنەوە بتەقێنێتەوە! دەشێ هونەری ڕاستەقینە لە ناو گەرمەی بازاڕیش دەستپێبکات و بینەر وەک هاوبەشی داهێنان، (هاوسەنگی نێوان ئارامیی و بێزاری) بپارێزێت.

هەولێر 22/5/2026

کلتووری بەکاربەر.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(کاتێك مەعریفە دەگۆڕێت)

بێگومان کاریگەرییە قووڵەکانی سیستمی تەکنەلۆژیا و کۆمەڵگای بەکاربەر لەسەر عەقڵی تاک و نەوەی هاوچەرخەکان، جگە لە فەرامۆشکردنی داهێنانی تاکە کەسی، شێوانی (ناسنامە)یشی لێدەکەوێتەوە! ئەگەر لەپشت فەرامۆشکردنی داهێنانی تاکە کەسی، ئاژاوەی زانیارییەکان وەستابێ، ئەوە بە ناسنامەیی لەخەرایی پەیوەندیکردندا گیری خواردووە! لە سیستمی دیجیتاڵییدا ناسنامەی کلتووری، هاونیشتیمانیبوون، هاووڵاتیبوون هیچ مانایەکی بە نامێنێتەوە و پێگەکانی خۆی لە نە گەیشتندا لە دەست دەدات.

بەمجۆرە دەنگی مۆدێرن لەلایەك کۆی ماناکانی ژیانی کۆمەڵایەتی لەڕێگای دروستبوون و کارلێکی زانیارییە دیجیتاڵییەکاندا فەراهەم دەکات، بێ ئەوەی ئاوڕ لە خەیاڵی داهێنەرانەی تاکە کەسی بداتەوە، چونکە پێیوایە لە دەرەوەی مەعریفەی سەردەم، بوون و گۆڕان

دەکەوێتە بۆشاییەوە؛ لەلایەکی دیکەوە پەیوەندییە مرۆییەکان لە شێوازی بێ هەست و سۆزی پەیوەندییە تەکنەلۆژییەکاندا هەڵواسراوە، بێ ئەوەی ئاوڕ لە هەست و پەرۆشییە دەروونییەکانی تاك بداتەوە کە لەژێر ئەم هەلومەرجەدا دووچاری شێوانی تووند دەبنەوە.

کەواتە نەوەی نوێ (دەنگی مۆدێرن، مەعریفەی سەردەم) جگە لە جیهانێکی گەورەی گۆڕانی پڕ لە وێنەی خێرا و ناوەڕۆک بەتاڵ هیچی دیکە نابینێ؛ جیهانێکە کە لە قووڵاییەکانی مرۆڤی سادە و پەرۆشی گەڕانەوە بە بیرەوەرییەکانی ناگات؛ جیهانێکە کە دەکەوێتە دەرەوەی ماف و بەرپرسیاری یاسایی و بیرکردنەوەی ڕەخنەیی و نەرێنییەوە؛ جیهانێکی سیخناخ بە ئاژاوەی زانیاری و پەیوەندییە بە سۆزە هەنووکەییەکان...

پارەی زمان/ خەیاڵی زمان

چی لە بانک پاشەکەوت دەکەیت، کاتت بۆ دەگەڕێتەوە؟! زانیارییەکانی گەڕانەوە بە ڕابردوو، یان ئەو کاتە خاوانەی لە ڕابردوودا بەسەرت بردوون... یان ئەو پەیوەندییە سارد و خێرایانەی کە وەک پارەی زمان بەکارت دەهێنێت؛ هەڵبەتە کۆی سیستەمی پاشەکەوتکردن لەلایەك پەیوەندی بە گۆڕان و گۆڕانکارییە بنەڕەتییەکانی گواستنەوەی خێرایی (ڕێگاکانی سوودگەرایی و چێژبردنەوە) هەیە و لە زمانی کات و شوێندا دەردەکەوێت؛ لەلایەکی دیکە پەیوەندی بە (فەزای دەروونی و ئەزموونی تاکەکەسییەوە) هەیە و لە زمانی داهێناندا چەکەرە دەکات؛ بەڵام ئایا نهێنی زمان و بەهای داهێنان لە سندوقی پاشەکەوتدا جێی دەبێتەوە؟ هەڵبەتە... ئەگەر (کلیلی گونجاو) بدۆزینەوە، بەر لەوەی نهێنییەکان بە کاڵا بکرێن؛ بەڵام لە سەردەمی ئەمڕۆدا بەهای ئەو کاتە کەڵەکەبووانەی لە سندوقی پاشەکەوتکردندایە، کراوەتە پارەی زمان؛ لە سیستەمی تەکنەلۆژییدا پارەی زمان لە ئاژاوەی زانیارییەکان و خێراییدا کورت دەکرێتەوە.

پرسیار ئەوە نییە لە سەردەمی کۆمەڵگای تۆڕی (چەمکی ناسنامە، هاونیشتیمانی، هاووڵاتیبوون) هیچ مانایەکی نییە، چونکە کۆمەڵگای تۆڕی وەک ڕێکارێك بە دامەزراندنی کۆمەڵگای زانیاری بەکاربراوە؛ لەو لاشەوە کۆمەڵگای تۆڕی بەهۆی گۆڕانکارییەکانی بواری پەیوەندییە خێراکان و کۆکردنەوەی زانیارییەوە چەمکی (جیهانگیری) لێکەوتۆتەوە و هەر لەوێشەوە چەمکی ناسنامە، هاونیشتیمانی، هاووڵاتی تێدەپەڕێنێت؛ بە مانایەکی دیکە ئەم تۆڕبەندییە لە بری ئەوەی هەستی ناسنامە و کۆمەڵگای زانیاری و خێرایی پەیوەندییەکان بەیەکەوە

بگونجێنە، بە سفری یەکەمیان کار دەکات و بە دووەمیان بەپێی بیرکردنەوەی ژیان ڕێگایە، نەك کەتایی، دەجوولێتەوە!! لەسەر ئەو بنەمایە دەخی (دوای نەتەوەیی و دوای بەسفرکردن) بووەتە پێویستییەکی بەپەلە بە سوودگەرایی و چێژبردنی بوون و گەڕان؛ بەو مانایەی کە تەکنەلۆژیا لە قازانجی کۆمەڵایەتی زۆرتریندایە، بۆیە هەموو کەسێک لە بازاڕی تەکنەلۆژیادا بەدوای بەرژەوەندییە تایبەتییەکانی خۆیدا دەگەڕێت.

کەواتە (جیهانگیری) کۆمەڵگای زانیارییەکان واتە تێپەڕاندنی هاونیشتیمانیبوون و هاووڵاتیبوون و ناسنامە و بەدیهێنانی دەخی دوای نەتەوەیی؛ ئەمڕۆی تەکنەلۆژیا هەموو ئەوانە لە هێنانەدی ژیانێکی بەختەوەرانەدا کۆدەکاتەوە؛ بەو مانایە لەباربردنی تاک بە هیچ شێوەیەک نوێ نییە، بەڵکە پڕۆژەیەکە لەدوای نەتەوەیی، لەدوای بە سفرکردنی ئەزموون و مانا بەرهەمهاتووە؛ لێرەوە بە تێگەیشتن لە ژیانێکی بەختەوەر و دەخی دوای نەتەوەیی و دوای بە سفرکردنی ئەزموون و مانا، هەوڵدەدەم پەیوەندی نێوان (پارەی زمان) و (خەیاڵی زمان) ورد بکەمەوە.

ئەگەر چاوێك بە پرۆسەی زمانی تاکە کەسی لە داهێنانی ئەدەبی و پارەی زمان لە ئێستای تەکنەلۆژیادا بخشێنینەوە؛ دەبینین لە ئێستادا خۆشگوزەرانی تەنها لە پارەدا دەردەکەوێت، نەك لە داهێنانی ئەدەبی و هونەریدا... بەگومان (پارەی زمان) لە تەکنەلۆژیادا وەك بابەت مامەڵەی پێدەکرێ، بابەتێك کە دەتوانرێت ببینرێت یان ببیسترێت و دەستلێبدرێت؛ بەڵام زمانی تاکە کەسی بریتییە لەو جیهانەی کە (خەیاڵی زمان) دروستی دەکات؛ یەکەمیان زمان وەك سوود و چێژێکی ڕێگا خێراکان و ئامرازێکی ماددی دەبینێ و دووەم زمان وەك بەهایەکی مەعریفی و دروستکردنی مانای جیاواز هەڵدەگرێتەوە! پارەی زمان جەستەی زمانە، خەیاڵی زمان ڕۆحی زمانە... بەکورتی زمان لەهەر یەکێکیان بێ ئەویدیکە تەنها دەنگێکی بێ مانا یان خەیاڵێکی بێ چێژە!.

کەواتە (سوود و چێژی ئەرێنی) ئامرازە تەکنەلۆژییەکان و (مانا و چێژی نەرێنی) خەیاڵی مەعریفی وەک پەیوەندی نێوان کات و بەهایە؛ ئەگەرچی کاتە بابەتییەکان بە شت و کاڵا دەکرێن، بەڵام کارکردن لە کاتی خۆیدا بەها بەرهەم دەهێنێت!! لێرەوە پرسیاری چی لە بانک پاشەکەوت دەکەیت، کاتت بۆ دەگەڕێتەوە؟ دەبێتە چی لە کات پاشەکەوت دەکەیت، بەهات بۆ دەگەڕێنێتەوە؟

مرۆق بۆ ئەوەی بگاتە ئەو کاتە تێکڕایەی کە ژیانێکی خۆش و بەختەوەر دەخاتەوە، پێویستە لە خودی کات بە مانا زانستی و فەلسەفییەکەی بگات؛ بەکورتی دەکرێ کات لە بانکی پاشەکەوتکردندا خاو بکرێتەوە، وەک چۆن دەتوانرێت بە بەکارهێنانی تەکنیکەکان خێراتر بکرێت و بگۆڕدرێت… بەڵام لەبیرت نەچێت مێشکی مرۆق هەر چەندە بەشێوەیەکی زانستی هۆرمۆنی خۆشی (دۆپامین) دەردەدات، بەڵام بەشێوەیەکی فەلسەفی خۆشی لە مانا نا بێتەوە؛ بەمجۆرە لەنێوان خۆشی کیمیاوی و خۆشی فەلسەفییدا مێشکی سەرکەوتوو پێویستی بە گونجاندنی خاوبوونەوە و خێرابوونەوە هەیە.

مێشک لە خاوبوونەوەدا ئامانجێك بەدەست دەهێنێ؛ لە خێرابووندا شتێکی نوێ فێر دەبێت؛ بەو مانایەش هەستکردن بە سەرکەوتن تەنها لەڕووی زانستییەوە بە ئەنجام ناگات، خۆشیی بوونی (مانا)یشی پێویستە! بەدیوەکەی دیکە دەمەوێ بڵێم خۆشی کاتێك تەواو (کامل) دەبێت کە کیمیای مێشك و مانای ژیان یەك دەگرنەوە؛ لەو هەلومەرجەدا پرسەی خێرابوون و خاوبوونەوە پێویستی بە پێداچوونەوە و بیرکردنەوەی ڕەخنەی فەلسەفەیی و ڕێگای دروستبوونی تەکنەلۆژیا هەیە؛ ئەگەر بیرکردنەوەی ڕەخنەی پێویستی یە گۆڕانەوە (خاوبوونەوە) هەبێ، ئەوە ڕێگای دروستبوونی نوێ پێویستی بە داهاتوو (خێرایی) هەیە؛ بە مانایەکی دیکە چاوەڕوانی خۆشی پێویستی بە (خەیاڵێکی بەرفرەوان) و (لێهاتوویی تەکنەلۆژی) هەیە، نەك زێدەڕۆیی لە بەکارهێنانی (ئەمفیتامین) بە ئاسانترکردنی تەکنیکەکان.

(بیل گەیتس) لە نامەیەکدا بە (تۆماس زایبەرک)ی زمانناس و نیشانەناس نووسیویەتی: شۆڕشی دیجیتاڵی بە تەواوی ئامرازگەلێکە بۆ ئاسانترکردنی مانای شتەکان. بڕوانە:www.tajrishcircle.org (زمان، شتاب و خشونت- فرانکو براردی (بیفو) ترجمه‌ی سامی آل‌مهدی). لێرەدا بیل گەیتس کێشەکانی پەیوەندی نێوان تەکنەلۆژیا و فەلسەفە، چێژ و بەها… زەق دەکاتەوە! بەو مانایەش سیستمی دیجیتاڵی بۆیە شتەکان ئاسان دەکات، تاکو خەڵکێکی زۆر بەدوایدا بێن؛ بەو مانایەش کۆمەڵگای بەکاربەر وەک پێویستییەکی بەپەلە بۆ سوود و چێژبردن و گۆڕینی مەعریفەی سەردەم خۆی نمایش دەکات؛ کۆمەڵگای بەکاربەر لە بنەڕەتدا شانەیەکە بۆ ئاسانکردنی شتەکان و دیکتاتۆریەتی ئەرێنیبوونی زانستی… دەمەوێ بڵێم سیستمی تەکنەلۆژیا خۆشی مانا لەبیر دەباتەوە و خۆشی زانستی لە جوولەی بەردەوامدا دەهێڵێتەوە.

نەوەی دیجیتاڵی لەبری ئەوەی گوێڕایەڵی زمانی دایک بێت، لە ئامێرەکەوە گوێڕایەڵی وەردەگرێت؛ ئەو نەوەیە لێرەدایە، لێرە لە زێدەیی دیجیتاڵییدایە؛ بەکورتی ئەو نەوەیە پەیوەندییە پڕ لە کێشەکانی نێوان زمان و جەستە، زمان و ڕۆح، پەیوەندییە پڕ لە کێشەکانی نێوان (وشە- ئامراز) و (سۆز- خەیاڵ) بەردەوام بە سوود و چێژبردنی خێرا و ئاژاوەی زانیارییەکان پڕ دەکاتەوە؛ ئەگەرچی بەرە بەرە ئەو تەکنیکە دەبێتە هۆی کەمبوونەوەی هەستی خۆشیی قووڵ و درێژخایەن.

بەگشتی نەوەی دیجیتاڵی زمان لە جەستەی دایک و لە ڕۆحی دایک دادەبڕێت؛ بیر لەوە ناکاتەوە کە هەمیشە لە مێژووی مرۆڤایەتییدا زمان لە ترسی متمانەکردن بە جەستە و نیگەرانییەکانی جەستە لە جیهانێکی شپڕزەدا ژیاوە! پێویستە لە دۆخێکی وادا بە تێپەڕاندنی ئەو شپڕزەییە توانای بەستنەوەی زمان و ئارەزوو، جەستە و جەستە… لە جەستە و ڕۆح، لە زانست و فەلسەفەدا چالاک بکەینەوە؛ دەشێ لە دۆخی جەستە و جەستە بەشێوەیەکی تەکنیکی پەیوەندییەکان خێراتر بکرێن، بەڵام لە جەستە و ڕۆح هەمیشە شپڕزەیی مانا و خەیاڵی لێدەکەوێتەوە!.

کاتی ئەلیکترۆنی/ فەزای دەروونی

نەوەی نوێی دیجیتاڵی نەوەی (ئەلفا) کە بە قسەی توێژەری کۆمەڵایەتی ئوسترالی (مارک مەکریندڵ) نەوەیەکە لە دوای ساڵی ٢٠١٠ تا ساڵی ٢٠٢٥ لەدایک دەبن؛ لە گەشەسەندنی تەکنەلۆژییدا بەشدارن، لە هەمان کاتدا لە ژەنینی نیگەرانانەی چەمکی سفری مانادا دەژین! دوای ئەوەی تەواوی چیڕۆك و فانتازیا و یۆتۆپیاکان شکست و بەتوانایی خەیاڵیان لە بەدیهێناندا سەلماند؛ نەوەی نوێ ملکەچی بەکاربردن و زێدەییەکان و شپڕزەیی بۆتەوە؛ ئەو نەوەیە دوور لە دنیای مانا، لەدنیای دیجیتاڵییدا دەژی؛ دنیایەك کە سنوورەکانی نێوان واقیعی و مەجازی قووت داوە.

بێگوماندیکتاتۆریەتی ئەرێنیبوونی زانستی و چەمکی بە سفرکردنی مانا کۆمەڵێک نەخۆشی دەروونی و کۆمەڵایەتی لێکەوتەوە؛ بەو مانایەش مرۆڤی ئێستا بە (خێرایی کات) و (سفر مانا) گەمارۆ دەدرێت؛ کاتی ئەلیکترۆنی بێ سنوور گەشە دەکات، بەڵام فەزای ماناش داخراو نییە! ئەگەرچی بێ سنووری زانیارییەکان، خێرایی پەیوەندییەکان لەگەڵ فەزای دەروونی نایەتەوە؛ ئەگەرچی لەمیانی کاتی ئەلیکترۆنییدا بوون لەگەڵ ئەویتر بە بایەخ دەکەوێتەوە…

کرەکارە مەعریفییەکان لە گۆڕەپانی زەدەییەکاندا بە پسانەوە چەمکی سفر مانا دەژەنن و دەبنە هۆی سنووردارببوونی ئەو ژیانەی کە بە سەرنجدان و خۆشەویستی و چێژ و هاوسۆزی پێویستە.

ئۆتیزم، ناوەکی خوێندنەوە، سفر مانا، نیشانەکانی ترس و تێکچوونی سۆزداری کۆمەڵێک نەخۆشیین کە لە ئەنجامی خەرابوونی سووڕانەوەی زانیارییەکان و خەرایی پەیوەندییەکانەوە سەریان هەڵداوە؛ لە لایەکی دیکەوە چالاکییە دەروونییەکان لە ئێستادا دوای کەمبوونەوەی ئەو کاتەی کە لە بەردەستدایە بە بەخۆداچوونەوە و لەخۆوردبوونەوە و پشوودان؛ یان دوای کەمبوونەوەی فەزای دەروونی بەهۆی کاتی ئەلیکترۆنی و کەمبوونەوەی قووڵایی ئەزموون و یادەوەری، بەهۆی خەراییەوە… پاڵەپەستۆیەکی گەورەی بە مرۆڤی ئێستا دروست کردووە؛ کەواتە بنەمای نەخۆشییەکانی ئەمڕۆ شاردنەوە نییە، بەڵکە زۆر بینین و تەقینەوەی زیادەڕۆییە لە ئاژاوەی زانیارییەکان و ماندووبوونی هاندەرە دەمارییەکانی زانیاریی و خەرایی پەیوەندییە ئەلکترۆنییەکان.

فەیلەسوفی ئیتاڵی (فرانکۆ پیقۆ بێراردی) لە کتێبی (معزوفة مقلقلة: السميورأسمالية وأمراض جيل ما بعد ألفا، ترجمة أحمد حسان- دار هن للنشر والتوزيع)دا دەڵێت: دنیای زانین و چێژ لەپێشکەوتندایە، بەڵام ئەو دنیایە لە دامرکاندنەوەی ئازار و ڕەشبینی و خەمۆکی کەم توانایە! دەیەوێت بڵێت کات لە سەردەمی ڕابردوودا هێڵێکی ئاسۆیی و یەکدەنگی هەبوو، لەڕووی کۆمەڵایەتییەوە سەقامگیری ژیان بەشێوەیەکی بەرفراوان دەهاتە پێشەوە؛ بەڵام لەگەڵ بەرەوپێشبردنی ئابووری بەردەوام و داڕشتنەوەی دووبارە و پشتبەستن بە خەرایی پەیوەندییەکان و بە سنووری زانیارییەکان… ئیتر هێڵی ئاسۆیی و ڕێگای دیاریکراو نەما و مرۆڤەکان لە فەزا دەروونی و پەیوەندییە قووڵە مرۆییەکان و سەقامگیریی و ئاماجە درێژخایەنەکان بێبەش بوون و مرۆڤی ئێستا لە ڕێگایە، نەك لە ئەنجام.

کەواتە ئەگەرچی مەعریفەی مرۆڤ، وەک پڕۆژە، لە خۆشی ماناوە دەستی پێکرد؛ بەڵام لە ئێستادا ئەو مەعریفەیە، ئەو ئازادییە، لەژێر ڕۆشنایی خۆشی و سوودی دیجیتاڵیدا هەوڵدەدا کۆتایی بە مانا بهێنێ و وەک ڕێگا، گۆڕان، تاقیکردنەوە، شوێنی مانای بوونی مرۆڤ بگرێتەوە!! بۆیە چیتر مرۆڤەکان وەرناگرن و بە دیجیتاڵیبوون پێویستی بە ئامادەبوونی کەس نییە، پێویستی بە کەینی کاتی ئەلیکترۆنییە؛ ئیتر سەردەمی کۆنترۆڵکردنی هەسارەکان بەسەرچوو،

ئەمڕۆ بە تەواوی لە دەرەوەی ئەم سنوورە داین؛ کاتی ئەلیکترۆنی هیچ مانایەك بە ئازادی تاکەکان و فەزای دەروونی نەهێشتەتەوە؛ ئەمڕۆ ترس و شپرزەیی و دڵەڕاوکەی هەسارەیی فەزای دەروونی مرۆقی داگیر کردووە.

تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی لەسەر بنەمای کاری ماددی و بەکاربردنی بازنەی زانیارییەکان و خێرایی پەیوەندییە ئەلیکترۆنییەکان وەستاوە، هەموو ئەوانە کۆمەڵێ ڕێکارێکن کە چیتر ناتوانرێت کۆنترۆڵ بکرێن یان دژایەتی بکرێن؛ تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی بووەتە سیستمێکی میکانیزمی تەکنۆ-ئابووری کە مرۆق ناتوانێت لێی دوور بکەوێتەوە؛ بەمجۆرە ژیان ڕێگایە، نەك کۆتایی، بەڵام ناچار کراوە لە هەلەومەرجی وابەستەیی ڕەهادا و لەڕێگای سەرمایە تەکنەلۆژییەکانەوە بجوولێتەوە؛ ئەوەش بەگشتی واتە گۆڕینی یاسا بە کۆد و بەردەستکردنی خاوەندارێتی بە کۆدکردن بە خاوەن پشکەکان؛ دواجار ئەو خاوەن پشکانە ئەلگۆریتمی کۆدکردن بۆ پاراستنی کۆنترۆڵی سەروەت و سامانەکانیان بەکاردەهێنن.

بەمجۆرە هاونیشتیمانی و هاووڵاتی ئەوانە نیین کە دانیشتوانی یەك نیشتیمانن، بەڵکە دانیشتوانی ئەو خاڵانەن کە تێیدا خاوەن پشکن؛ واتە لەو خاڵە دیاریکراوانەدا خاوەن پشک دەسەڵاتی ڕێژەیان دەبێت، دەسەڵاتێکە کە لەگەڵ بەهای ئەو پشکانەی خاوەنیانن و بەهۆی کلیلی کۆدکراوەوە دەستیان پێدەگات؛ کەواتە سنووری یاسای وڵات خاوەن پشکەکان ناگرێتەوە؛ سەپاندنی یاسا بە مانای دانانی سنوور نییە لەلایەن دەسەڵاتی وڵاتانەوە، بەڵکە دانانی سنوور بەهۆی پشکەکان و کلیلی کۆدکراوەوەیە.

هەولێر 25/2/2026

(قەیرانی خود/ قەیرانی بوون)..
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(دیسانەوە بۆ هاوڕێم، محەمەد تەها حوسێن)

لە تێگەیشتنی دەروونناسییەوە بە دەروونناسیی بوونگەرایی، لە (سیگمۆند فرۆید)ەوە بە (ڕۆناڵد داڤید لانگ- 1927-1989)، لە قەیرانی خودەوە بە قەیرانی بوون… دەتوانین بڵێین دەروونناسی و بە تایبەتی دەروونشیکاریی (فرۆید)ی هەوڵێکی بەردەوام بوو، بۆ دامەزراندنی مانایەکی جێگیر بۆ خودی مرۆڤ و جیهان، بەو مانایەش کەسایەتیی مرۆڤ لای فرۆید لە کێشان و ململانێیەکی بەردەوامی نێوان (ئید -ئیگۆ- سوپەرئیگۆ) دەخولایەوە؛ بەڵام بوونگەراکان و بە تایبەتی (ڕ. د. لانگ) ئەو پرۆژەیان ڕەتکردەوە و نیشانیان دا کە مانا و ناسنامە و کەسایەتیی مرۆڤ مەرج نییە هەر تەنها ئەو سێ بنەمایە بەڕیوەی بەرێت و بوونی مرۆڤ لەخۆیدا قەتیس بکات؛ (لانگ- وەك یەكێك لە پێشەنگە سەرەکییەکانی ڕەوتی دژە- دەروونپزیشکی لە ساڵانی شەستەکاندا) جێگیرنەبوونی مانا و ناسنامەی کەسایەتیی بە قەیرانی بوونەوە بەستەوە؛ بەو مانایە دابەشبوونی کەسایەتیی دەبێتە هۆی ئەوەی مرۆڤ هەست بە نائارامی و دابڕان لە دەوروبەر بکات؛ ئەوەش بانگەشەیەکی قووڵە بۆ ئەوەی مرۆڤ تەنها لەڕووی دوالیزمی (عەقڵ/ شێتی) نەخوێنرێتەوە، بەڵکە وەك بوونێکی فرە مانا، وەك بوونێکی پڕ لە ترس و نیگەرانی تەماشا بکرێت؛ وەك شێوەیەك لە شێوەکانی بوون لە جیهاندا، نەك تەنها وەك مێشکێکی بایۆلۆژی؛ واتە تێگەیشتن لە مرۆڤ دەبێت لەڕێگای ئەزموونی ژیانەوە بێت، نەك تەنها لەڕێگای توێژینەوەی زانستییەوە.

لێرەدا پرسیارە سەرەکییەکە ئەوەیە: ئایا دەتوانرێت (نەخۆشیی دەروونی- شێتی) وەك (قەیرانی بوون) سەیر بکەین؟ یان گرفتی (شێتی) لە قەیرانی بوونەوە هەڵگرینەوە؛ ئایا تێکشکاندنی گێڕانەوە گەورەکان بەرەو جێگیرنەبوونی ماناکانمان دەکەنەوە؟! ئایا شتێك بە ناوی خودی یەکگرتوو هەیە؟!.

قسەکردن لە تیۆری دەروونشیکاریی فرۆیدی بەرەو سێ ئاستی سەرەکیی کارکردنی مێشکمان دەکاتەوە: (نەست- اللاوعي، هەست- الوعي، و پێشهەست- قبل الوعي)یە؛ فرۆید پێیوابوو مرۆڤ زیاتر لەوەی هەست بەڕێوەی بەرێت، لەلایەن نەستەوە بەڕێوە دەبرێت؛ بەڵام (ڕ. د. لانگ- پزیشکی دەروونی سکۆتلەندیی) بە هەموو جیاوازییەکانییەوە بەرەو بەرگریکردن لە بوونی ڕاستەقینە و بوونی ساختەی (هایدگەر) هەنگاو دەنێت و دووبارە دەپرسێ: خود چییە و چۆن لەلایەن کەسانی ترەوە دەبینرێت، ئایا بوونی ڕاستەقینە ئەو بوونەیە کە لەگەڵ کۆمەڵگا دەگونجێ؟! لەو بارەشەوە دژی دیدگای فرۆیدی قسە لە نموونەی نەخۆشی (شیزۆفرینیا) دەکات و پێیوایە شیزۆفرینیا تەنها نەخۆشییەکی مێشك و شێوانی سێ ئاستە سەرەکییەکەی کارکردنی مێشك نییە؛ بەڵکە شیزۆفرینیا دەتوانێت ڕێگایەك بێت بۆ پاراستنی (خودی ڕاستەقینە)

لە ژیانێکی پڕ لە دڵەڕاوکێ و ناتەواوییدا… بەو مانایەش بەرگری لە تێزەکەی خۆی دەکات و مرۆڤ وەك بوونێکی فڕێدراوی نێو جیهانێکی نالۆژیکی دەبینێ و پێیوایە نەخۆشییە دەروونییەکان تەنها کێشەیەکی پزیشکی نیین، بەڵکە زمانێکی فەلسەفیین کە مرۆڤ لەو ڕێگایانەوە قسە لەگەڵ بێمانایی، ترس و ئازادی دەکات؛ بەمجۆرە (ڕ. د. لانگ) لەڕێگای نەخۆشی شیزۆفرینیاوە (دابەشبوونی خود) ڕادەگەیەنێت.

(قەیرانی بوون/ قەیرانی مانا)

(ژان فرانسوا- لیوتار) لە کتێبی (الوضع ما بعد الحداثي، ترجمة: أحمد حسان)دا باس لە کۆتاییەکان دەکات و پێیوایە هیچ ڕاستییەکی گشتی و چەسپاو بوونی نییە، چونکە خودی مانا ناجێگیر و پەرتەوازەیە، هیچ دەقێکیش لە ناکۆکیی ناوخۆیی و فرە مانایی بەدەر نییە.

دەروونشیکاریی فرۆیدیی کەسایەتیی مرۆڤ لەژێر ململانێی هێزێکی جێگیری ناوخۆییدا دەستنیشان دەکات، نەستی مرۆڤ وەك (شوێن)ی ئارەزووە سەرکوتکراوەکان دەبینێ و گرفتە دەروونییەکان وەك دەرهاویشتەی کێشەی نێوان ئارەزوو و دەسەڵاتی چەسپاو لێکدەداتەوە؛ بەڵام (ڕۆناڵد داڤید لانگ) لە کتێبی (الذات المنقسمة: دراسة وجودية في العقل والجنون- ترجمة: عبدالمقصود عبدالكريم) لە دیدگایەکی (مرۆیی- بوونگەرایی)ەوە بەرەو ڕوانگەکەی (لیوتار) دەچێ و (دڵەڕاوکێی بوون) بۆ وەسفکردنی هەستی ناجێگیری، یان ترس لە ونبوون یان داگیرکردن، دەگێڕێتەوە و شوێنی ئارەزووە سەرکوتکراوەکان بە سەرچاوەی گرفتە دەروونییەکان نابینێ، نەك هەر هێندە، بەڵکە پێیوایە هیچ (ناوەندێك/ شوێنێك) نییە (مانا- عەقڵ) بپارێزێت.

لەنێوان دەروون وەك دەرهاویشتەی سەرکوتکردن و بوون وەك ستراتیژیی پاراستن، یان بە مانایەکی دیکە لەنێوان جێگیربوونی عەقڵ و پەرتبوونی شێتییدا… یەکەمیان (خود، مانا، ئارەزوو) وەك کێشەیەکی دەروونی دەبینێت و دووەمیان (خود، مانا، ئارەزوو) وەك قەیرانی بوون تەماشا دەکات؛ بەڵام لەگەڵ هەموو ئەو جیاوازیيانەشەوە: ئایا نەست زمانێك نییە، بۆ دەربڕینی قەیرانەکانی بوون؟! ئەگەر ئەو پرسیارە لە (ژاك لاکان)ەوە ڕوو بەڕووی فرۆید بکەینەوە، دەڵێین: ئایا ناخی مرۆڤ لە غەریزە بایۆلۆژییەکان پێکهاتووە، یان ئەلفوبێیەکی هێمایی ڕێکخراوە؟! هەڵبەتە فرۆیدییەکان گرنگیيان بە ڕوودا□ □استەقینەکانی منداڵی دەدەن، بەڵام لاکان گرنگی بە “دال” (وشەکان) دەدات.

ئەگەر پێمانوابێ کە زمان لە نەست ڕسکاوە! کەواتە (خود، مانا،

ئارەزووی) دروستکراوی گوتراوە جیاوازەکان و قەیرانەکانی زمانە… لێرەدا مرۆڤ لەنێوان پەیوەندییە ئاڵۆزەکانی نەستی زمان و قەیرانی گوتراوە جیاوازەکاندا، لەنێوان مانا بێکۆتاییەکان و گەڕان و سەیرورەی بەردەوامیدا، دەتوانێت نەستی زمان وەك (دەخ)ێکی داهێنەرانە ببینێت کە مرۆڤ تێیدا هەوڵی نوێ بە مانای بەردەوام و گۆڕانکاری بەردەوام دەدات، بەدیوەکەی دیکەش تیۆرییەکی فیکری بە تێگەیشتن لە مرۆڤ لە ناو جیهانی زمان و قەیرانەکانی بووندا گەڵاڵە دەکات؛ بەو مانایەش بەردەوام نەست لە شوێنەوە بەرەو دەخێکی گەڕاو دەچێت.

(خودی شکاو)

(خودی دابەشبوو: لێکۆڵینەوەیەکی بوونگەرایی لە عەقڵ و شێتی) ناوی کتێبەکەی (ڕ. د. لانگ)ە؛ لە لێکدانەوەی ئەو کتێبەدا خود تەنها واتایەکی دەروونناسی سادەی نییە، بەڵکە ناوەندی ئەزموونی بوونی مرۆڤ و پەیوەندییەکانی مرۆڤە بە جیهانەوە! لێرەدا (من هەم) بە شێوەیەکی (ڕاستەقینە) دەتوانێ پەیوەندیی ڕاستەقینەی (خێزانی، کۆمەڵایەتی) دروست بکاتەوە، بەبێ ماسك و دەستکردی کۆمەڵایەتی بژیت؛ بەڵام کاتێك خودی ڕاستەقینە لەژێر هەر پەردەیەك دەشاردرێتەوە، ئەوە خودی ساختە (ماسککراو) دەردەکەوێت؛ خودی ساختە: هەڵگری هەستێکی نامۆ و دابڕاو و پڕ لە ترس و نیگەرانییە، هەموو ئەو هەستانەش وەك خۆپارێزی بەرز دەکاتەوە! واتە هەموو ئەو هەستانە هەوڵدانە بە پاراستنی خودی ڕاستەقینە… خودی ڕاستەقینە (ژیانی ڕاستەقینە)، یەك پارچەیە؛ خودی ساختە (خودی دابەشبوو)، ئەو خودەیە کە دابڕاوە و سنوورەکانی بوونی شکاون، یان ڕۆڵەکە (ماسکەکە) کە مرۆڤ بە گونجان لەگەڵ کۆمەڵگادا دەیگۆڕێت؛ کەواتە مرۆڤ بوونێکی هەستیار و پەیوەندیدارە، کە ئەگەر (ئاسایی بوونی) لەدەست بدات، خودی دابەش دەبێت، بەو مانایەش (شێتی) وەك هەوڵێکی مانادار بۆ پاراستنی خود دەردەکەوێت.
لێرەدا دەمەوێ چەمکی خودی ڕاستەقینە و خودی ساختە بە خودی جێگیر و خودی گۆڕاو تەرجەمە بکەم و لەوێشەوە هەوڵدەدەم لێکدانەوەیەکی (زمانی- بوونگەرایی) بە دەخی گەڕاوی (نەستی زمان) دابمەزرێنم، بەو مانایەش نائاسایی بوونی زمان ئەوەیە کە مرۆڤ هەست بە سەقامگیریی بوونی خۆی ناکات، بۆیە مرۆڤ هەمیشە لەنێو زماندا لە دەخی: ونبوون، داگیرکردن، شپڕزەییدا دەژیت؛ لەو کاتەشدا کە زمان ناتوانێت بە شێوەیەکی ئاسایی جێگیر بێت، لەبەرانبەردا بوونی گەڕاو دەبێتە ئەو خودەی کە بەردەوام دەگۆڕێت و پەیوەندیی نوێ دروست دەکاتەوە و هیچ ناوەندێکی جێگیر شك نابات! لەو بیرەکە

(سارتەر)ییەدا، بوون پێش ماهیەت دەکەوێت (واتە مرۆڤ سەرەتا هەیە، پاشان دەبێتە خاوەنی خود).
لەڕووە خودی گەڕاو (عاقڵ) هەڵگری هیچ مانایەکی پێشوو نییە، بەڵکو لە کردارەکانیدا (لە داهێنانەکانیدا) (شێتی) دروست دەکاتەوە؛ ئەو بیرەکە (سارتەرییە- لانگییە) لە نائاسایی بووندایە، لە ونبوونی سنوور و شکاندنی یەکگرتوویی خودەوەیە! لانگ- بە شێوەیەکی سارتەرییانە لەو کتێبەدا پێیوایە مرۆڤ هیچ پلانێکی پێشووی نییە، بەڵکو سەرەتا دەچێتە نێو جیهان (بوون) و پاشان لەڕێگای کردارەکانی (داهێنانەکانی) خۆی بونیاد دەنێتەوە؛ لەو بیرەکەیەدا مرۆڤ بە ئازادی مەحکومە و بەرانبەر هەموو هەڵبژاردنەکانی خۆی بەرپرسیارە... لەڕەدا پرسی ئایا ماهیەت جێگیرە، جێختکردنەوەیە لە چەسپاندنی عەقڵ؟! بۆیە لە پرسیارەکە زیاتر ناوەڕین، ئەگەر ڕەفتاری ئەو بەناو عاقڵانە لەبەرچاو بگرین، کە شەڕ و ململانە هەڵدەگیرسێنن و برسێتی و پەتای کوشندە لە دەستی ئەواندا گەشە دەکەن، ڕەنگە سەرلەشێواویمان بەرانبەر بەو پرسیارە (سارتەری-لانگی)یە زیاتر نەبێت و پێداگری لە عەقڵ چییە؟ شێتی چییە؟ زیاتر نەکەین و کەمەکەك لەو پرسە دوور کەوینەوە، لەوەوە هەوڵدەدەم تەواوی خوێندنەوەکەم لە بارەی (دابەشبوونی خود) و (زمانی بوونگەرایی) بە ترسی مانا و قەیرانی مانا و چەمکی جێگیرنەبوون درێژ بکەمەوە، هەتا بتوانم بە جارێکی دیکە (خود، مانا، ئارەزوو) لە (بوون بە) دابڕێژمەوە.
کەواتە خودی ڕاستەقینە (خودی جێگیر) پاراستنی بوون دەگەیەنێت و خودی ساختە (خودی گەڕاو) بەردەوامی بوون و (ناجێگیربوونی خود) نمایان دەکات؛ بەمجۆرە هەردووکیان بە دوو شێوەی جیاواز، نائاسایی (بوون)یان هەڵگرتووە، بە مانایەکی ڕوونتر مرۆڤ بە هەردوو ڕووی (عاقڵ و شێتی) گوزارشت لە بوون دەکات: ڕووی یەکەمیان بە داخستنی (بوون) و ئەویدیکەیان بە کرانەوەی (بوون)، یەکەمیان بە داخستنی (مانای چەسپاو) و ئەویدیکەیان بە کرانەوەی (خەیاڵی زمان) بەو مانایەش تێکچوونی یەکگرتوویی خودی ڕاستەقینە بە خودی ساختە، یان (بوونی یەکگرتوو) لە زماندا دەتوانێت دۆخی گەڕاوی ژیان (سەیرورە- بوون بە) نیشان بداتەوە.
لە کۆتاییدا (خودی دابەشبوو) دەتوانێت وەك دەقێکی سەرەکی لە تێگەیشتن لە (عاقڵ و شێتی) بوونی یەکگرتوو لەڕێگای قەیرانەوە بخوێنێتەوە، بەو مانایەش مرۆڤ شتێکی دیاریکراو نییە، عاقڵە و شێتە، بەردەوام لە نێوان جێگیربوون و پێویستی گەڕاندا دەژی! بەڵام کاتێك ئەم دوو شێوە (نائاساییەی بوون) بەیەکەوە وەك بوونێکی یەکگرتوو هەڵناکەن، قەیران دروست دەبێت.

کەواتە (خود، مانا، ئارەزوو) نە شتەکی سەقامگیرە و نە گۆڕاو، بەڵکە (ئەزموونی ژیان) مەیدانی شپڕزە و ئاڵۆزی نێوان ئەم دووانەی لەخۆ گرتووە؛ هەمیشە (ئەزموونی ژیان) دەیەوێت خۆی وەك شتەکی سەقامگیر پیشان بدات، بۆ ئەوەی لە (ئازادیی ترسناك) هەڵگەڕێتەوە؛ چونکە مرۆڤ خاوەنی تەواوی خۆی نییە، بەڵکە ئەنجامی گوتار و دەسەڵاتە و هەمیشە خۆی لە ناو تۆڕەکی واتای زمانیی و دەسەڵاتدا دەبینێتەوە؛ دەرئەنجامی (تۆ خۆت) دروست ناکەیت، بەڵکە زمان دروستت دەکات، ڕاستەوخۆ ڕەخنەیە لە بیرۆکەکانی سارتەر و لانگ؛ بەڵام بوونگەراکان باوەڕیان بە خود لەق نابێ، وەك چۆن لانگ باوەڕی بە خودی دابەشبوو هەیە و ئەو دابەشبوونە وەك شکستی نێو جیهانەکی نالۆژیکی دەبینێ، نەك وەك بەرهەمی گوتار و شکستی سیستەمی واتاسازی…
هەڵبەتە قەیرانەکانی خود، مانا، ئارەزوو، وەك لانگ و بوونگەراکان تێیگەیشتوون، قەیرانی بەرپرسیاری ئازادی نییە… بەڵکە قەیرانی نەبوونی بنەمایە؛ چونکە مرۆڤ نەك هەر نازانێت چییە، بەڵکە نازانێت ئایا دەتوانێت هەرگیز بزانێت یان نا… بەو مانایەش مرۆڤ بوونەکی ئازاد و خۆدروستکار نییە، بەڵکە مرۆڤ لە قەیرانەکی قووڵتردا دەژی، ئەویش قەیرانی زمان و قەیرانی مرۆڤایەتییە، چونکە ناتوانێت بە تەواوی خاوەنی مانا بێت؛ مرۆڤ بوونەوەرەکی ناتەواوە!
بەمجۆرە دابەشبوونی (خود، مانا، ئارەزوو) تەنها قەیرانی ئەزموونی ژیان نییە، تەنها قەیرانی زمان نییە، بەڵکە ئەنجامی جیهانەکە کە مرۆڤ تێیدا شکاوە و گومان لە خودی خۆی و لە ئازادیش دەکات…
پرسیارەکە ئەوە نییە، مرۆڤ کێیە، زمان چییە؟ پرسیارەکە ئەوەیە: ئایا (مرۆڤ- زمان) هێشتا دەتوانێت هەبێت؟! هەرگیز ئەو پرسیارە، پرسی دۆخی زمانی داهێنەرانەی لەخۆ نەگرتووە، تەنها دۆخەکی گۆڕاو نییە، بەڵکە دۆخی سەرەکیی مرۆڤی ونبووە…
هەڵبەتە (ڕۆناڵد داڤید لانگ) وەك یەکێك لە پێشەنگەکانی ڕەوتی دژە-دەروونپزیشکی، هەوڵیداوە سنوورە باوەکانی نێوان ئاسایی و نائاسایی لە سنوورەکانی قەیرانی خود و قەیرانی بوون، قەیرانی زمان و قەیرانی ئازادی، نزیك بکاتەوە؛ هەر کاتێك ئەم سنورانە ناسەقامگیر دەبن، مرۆڤ دەچێتە دۆخەکی نێوانی، کە تێیدا: هەم دەتوانێت مانای نوێ بدۆزێتەوە و هەم دەتوانێت بە تەواوی لە ناو بێماناییدا ون بێت، هەم دەتوانێت عەقڵ بێت و هەم شێت.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا
هەولێر 4/4/2026

مانا (وەک تەماشاکردن لە گەڕان)دا.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

بە ئەوەی ڕێکارەکانی تێگەیشتنی مانا (وەک ڕێگا لەبەردەم ڕۆیشتن)دا بکەمەوە، بە ئەوەی لە سەردەمی (ڤیرچواڵ- Virtual)دا چەمکی (لەڕێگا- دروستبوون، نەك لە ئەنجام)دا وەك ڕاستی بدوێ و تێگەیشتنی مانا (وەک تەماشاکردن لە گەڕان)دا هێزی بوونی هەبێت… شایستەی (ئەمە تەنها جیهانی دیجیتاڵی بەکارنا هێنین، بەڵکە ئەو جیهانە شێوەی بیرکردنەوە و بوونمان دروست دەکاتەوە.) تەتەڵە دەکەم؛ بەو مانایەش چێزی (تەماشا-کردن) لە ژینگەی ڤیرچواڵدا تەنیا ساتێکی خۆش نییە، بەڵکە وەك (گەڕان-Search) بنەمای هەستەکان و تێگەیشتنی بوونی مرۆڤ دروست دەکاتەوە.

کەواتە (مانا- وەک تەماشاکردن لە گەڕان)دا زانیاری و ڕاستی، دەسەڵات و کۆنترۆڵ، ناسنامەی گۆڕاوی مرۆڤ (تۆ-ی ئۆنلاین) لەخۆ دەگرێت، بەڵام تەنها سەرنج بێتە سەر چەسپاندنی (خود)ی ڕێگا، دەشێوێت؛ چونکە ڤیرچواڵ توانایە، خود نییە؛ واتە لەنێوان تەماشا و مانادا ئاستێکی نەبینراو، هەڵبژاردنەکانمان دیاری دەکەن و ئارەزووەکانمان ئاراستە دەکەن؛ بەڵام لەنێوان تەماشاکردن و مانادا خود ئامادەیە… لێرەدا مرۆڤ (وەك ماددەی خاو) لەڕێگای گەڕاندا دەبێتە (وێنە، نیشانە، لۆگۆ- داتا)، بەڵام مرۆڤ وەك هەست و خود لەڕێگای تەماشا-کردندا دەبێتە مانا!.

لە ژینگەی ڤیرچواڵدا بیرۆکەی مرۆڤ وەك داتا، هیچ ناوەندێکی سەرەکی نییە، لەگەڵ هەمووشیان لە پەیوەندیدایە، چونکە دەگۆڕێ ناتوانێ بوەستێ؛ بەڵام مرۆڤ وەك مانا، ناوەندێکی یەکگرتوو و ڕوونی هەیە، لە تەماشاکردندا دەوەستێ… لە پرۆسەی گەڕاندا سنووری نێوان ڕاست و ناڕاست تێك دەچێت و ڤیرچواڵ دەبێتە بەشێك لە ڕاستی، دەبێتە (وێنەیەکی ڕاستتر لە ڕاستی)، ئەوە ناسنامەی گۆڕاوی تێکەڵبوونی مرۆڤ و تەکنەلۆژیایە: (سایبەرگ)ە؛ بەڵام هەست و خود، ناسنامەی مانایەکی یەکگرتوو و ڕوون و سەقامگیرە.

ئەمە لە جیهانی دیجیتاڵییدا تەماشای خێرایی زانیارییەکان دەکەین،

کە هەموو شتێ دەبێتە: فەوڕی؛ کات کورت دەبێتەوە و دەبێتە: کاتی هەنووکە؛ ناتوانین لە زێدەگۆڕاندا بوەستین و کارێکی دیکە بکەین چونکە بە پرۆسەی گۆڕان مەست دەبین، لە زانستی خێراییدا مەست دەبین، هەمیشە چێژ لە گۆڕانی زۆتر وەردەگرین.
لە ئامرازە دیجیتاڵییەکان (مۆبایل و تەلەفۆنە زیرەکەکان، ئۆتۆمبێل، کامێرای چاودێری، ئامێرە زیرەکەکانی ماڵ و ئینتەرنێت)ەوە زانیارییەکان لە دەوروبەر وەردەگرن و وەك داتا بە سیستەمە ئەلیکترۆنییەکانی دەبەخشن و لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانیشدا ئەلگۆریتمەکان وەك هێزێکی شاراوە هەنگاو بە شیکردنەوەی زانیارییەکان و جێبەجێکردنیان دەنێن؛ بەو مانایە سێنسەری ئامرازە دیجیتاڵییەکان (سێنسەر-Sensor: داتاکان بە سیگناڵێکی ئەلیکترۆنی دەگۆڕن) کاریگەری لەسەر ڕەفتار و ئارەزووەکانمان دادەنێن و لەڕێگای چێژبەخشینەوە مافی ئەوە بەخۆیان ڕەوا دەبینن حەزەکانمان تەتەڵە بکەن و گۆڕان لە بیرکردنەوەماندا بکەن!
بۆچی لەوە ناپرسی زۆرێک لە پلاتفۆرمەکان و کۆمپانیاکانی وەک: گووگڵ، فەیسبووک و ئەمازۆن، داتای بەکارهێنەران (وەک گەڕان، کلیک، شوێن، کڕین، لایک)ەکانمان کۆدەکەنەوە و بەهۆی ئەلگۆریتمەکانەوە لێکۆڵینەوەیان لەبارەوە دەکەن و لەوەوە پێشبینی هەڵسوکەوتی داهاتوومان دەکەن… لەوە ناپرسی کاتێك (تەماشا) لەسەر شتێ ڕادەگری، بۆچی هەمیشە ئەو شتە دروست دەبێتەوە؟!
هەموو ئەوانە، وەك ئەوەیە (مانا) لە شاشەی ئامرازە دیجیتاڵییەکاندا لە دروستبوونەوەدا تەماشای (هەمووان) بکات، تەنها (خود) نەبێت! لێرەدا تێگەیشتن (تەماشاکردن)ە و بە دەستبازی دروستبوونەوەوە مەستە؛ بەڵام ئامرازە دیجیتاڵییەکان (تەماشا)ی ئەوی دیکە دەکات، کە من نیم! من پێویستە تەماشای- بکات، بە ئەوەی مەڕۆق بە و ئەوی دیکە نەبینە؛ کەواتە ئامرازە دیجیتاڵییەکان تەماشا-ی هەموو شتێک دەکات تەنها منی مەڕۆق نەبێت؛ بەدیوێکەی دیکە شاشە لە ئاستێکی نەبینراودا لە (تەماشا-کردن)م ناکەوێت.
بەمجۆرە ژینگەی ڤیرچواڵی هاوشێوەی بەربوونەوەی تێگەیشتن بەشدارییەک لە هەستە مرۆییەکاندا دەوروژێنێت: تەماشا لە گۆڕاندا تێگەیشتن فریوو دەدا و چێژێک دەبینە کە لە گۆڕانی مانادا نییە، بەڵکە لە جوولەی شاشەدایە؛ کەواتە مرۆق لە زانیارییە دیجیتاڵییەکاندا تێگەیشتن بەدەست ناهێنێ، بەڵکە تەماشای شاشەیەک دەکات یان چێژە دەیبات کە بەخێرایی لە گۆڕاندا لێی ڕەتدەبێت.
لێرەوە سێنسەری ئامرازە دیجیتاڵییەکان سەلماندوویانە ئەوە جوولەی زانینە تەماشای مرۆق دەکات، نەك تێگەیشتنی چەسپاو؛ مرۆق لەو زانیارییە دیجیتاڵییانەدا تێگەیشتن حاسڵ ناکات، بەقەد ئەوەی

سەنسەرەکان لە گەڕان بەنێو دەروونیی مرۆڤدا حاسەی دەکەن! سەنسەرەکان لە تەماشای مرۆڤ دۆخێکی سایکۆلۆژی بەرهەم دەهێننەوە. بۆچی مرۆڤ لە گەڕان بە دوای زانیارییە دیجیتاڵییەکاندا تێگەیشتن (وەك ئەزموون) حاسە ناکات؟ چونکە زانیارییەکان تەماشای مرۆڤ ناکەن، تەماشای شاشە (کامیرا) دەکەن! واتە تەماشای جوولەی چاوەکی دیکەی مەتەڕاوی دەکەن، کە کامیرا-شاشەیە، چاوەك کە لە تەماشا ناوەستێ! بەڵام هەست و خود و ئەزموون لە دۆخی وەستاندایە، بەڵێ (تەماشا) فریووی دەدات… ئەو شتەی چاومان لەسەرییەتی جوولەی (شاشە)یە و لەو بابەتە (گەڕان) ڕاستەقینەتر دیارە کە بەرانبەری وەستاوین، یان لەو داتایەی بەدوایدا دەگەڕێین ڕاستەقینەتر دەردەکەوێت؛ هەڵبەتە لە بابەتی گەڕان و شاشەدا (زێڕوەنە-Simulacra- وێنەیەکی ڕاستتر لە ڕاستی)ی (ژان بۆدریارد) ڕێکارەکانی فریودان ڕوونتر دەرکاتەوە.

هونەری گەڕان

لە مانادا (تەماشا-کردن) لەسەر بابەت دەوەستێ، بەڵام ئەو وەستانەی تێگەیشتن، ئەو تایبەتمەندییە نییە کە هونەری گەڕان (هونەری پرسیارکردن)ی پێدەناسرێتەوە، چونکە تێگەیشتنی بابەت دەبێتە ئەزموونێکی خودی، واتە مانا (تەماشا) بە ئەوی دیکەی (کردن) دەچەسپێنێ و هیچ کارێکی دیکە ناکات تەنها ئەوە نەبێت کە دەوەستێت؛ چونکە مانا مافی ئەوەی هەیە و پێویستە لەسەری (تەماشا) لە شوێنێ (مەڵەق) بکات؟! بەڵام مەرج نییە گەڕان هەرگیز (تەماشا) بکاتە (کردن)؛ گەڕان وەك ڕێگا لە ڕۆیشتندا (تەماشا)ی هەموو شتێک دەکات تەنها مانای (کردن) نەبێت، تەنها ئەزموونی خود نابینێت، کەواتە (من) وەك (کردن) مانام!
بێگومان زانیارییە دیجیتاڵییەکان بەبێ خواستی خۆیان وێنەیان گیراوە، بەڵێ لە مانا و تێگەیشتن تێدەپەڕن و سەیری شاشە- کامیرا دەکەن و لە گەڕاندا مانا دروست دەکەنەوە، ئەزموون دروست ناکەن؛ بەمجۆرە لەنێوان ئامرازی کامیرا و تەماشا هیچ جۆرە تێگەیشتنێ بە گەڕان نییە، جگە لە کاردانەوەیەک بە ئاراستەی ئابووری خێرایی گەڕان، بازاڕی خێرایی گەڕان لە کاردانەوەی نەوەستاندا بەردەوام دروست دەبێتەوە، لە کاتێکدا تێگەیشتن، مانا و ئەزموونی خود لە کاردانەوەی بازاڕی-کردن سەوز دەبێت.
من بەدوای ئەو شتەدا دەگەڕێم کە تێیدەگەم، ئەگەرچی لە تەماشادا ئەو شتە نابینمەوە؛ بەڵام لە گەڕانی خۆبەخۆ لە کایەی داخراوی تەماشادا بەردەوام مەستی چێژی لەدایکبوونەوە دەبم! بەمجۆرە گەڕان و (تەماشا)، لە بەدەستهێنانی ئامانجی مانا و تێگەیشتنەوە بە چێژ

دەگۆڕێت؛ گەڕان و چێژ بە دوای یەکدا لە لەدایکبوونەوەدا یەکتر بەجێدەهێڵن، بەو مانایە هەمیشە گەڕان، مانا بەجێدەهێڵێ، ژینگەی ڤیرچواڵ و زڕەوێنە دەبنە هایپەر-ڕاستی و چێژ؛ بەڵام خود و (تەماشا-کردن)، ئەزموون و هەستەکان هەڵدەوەشێنێتەوە.

لە مەستیدا خود دەرناکەوێت چێژ فەرمانڕەوایە؛ وەك چۆن کتوپڕ تەماشای گەڕان دەگۆڕێت! بەڵام ئایا ئامرازە دیجیتاڵییەکان لەبری خود گرنگی بە چێژ دەدەن، لەبری چێژ گرنگی بە گەڕانی بەردەوام دەدەن، لەبری گەڕانی بەردەوام گرنگی بە فریوودان دەدەن و ناوی دەنێن ژینگەی ڤیرچواڵی کە تێیدا: دەژین، پەیوەندی دەکەین و خۆمان دەگۆڕین؟! هەڵبەتە لە ژینگەی ڤیرچواڵدا سنووری نێوان ڕاستی و خەیاڵ کەمتر دەبێتەو□؛ م□ر□ق ل□ (پێکهـێنانی ژینگەی نوێ)ی ڤیرچواڵیدا تەنها نیشتەجێ نییە، بەڵکە دروستکاری جیهانەکەی خۆیەتی؛ (مانا- مر□ق) ل□بەردەم گەڕاندا بەندە بە پرسی چێژەوە، چێژ لە پێکهـێنانی ژینگەی نوێدا بەندە بە پرسی فریووەوە.

کەواتە کارلێکی نێوان مانا و گەڕان، چێژ و فریوو، لە ئاستە جیاوازەکاندا ئەگەری کراوەن: لەنێوان توانای داهێنانەکانی مر□ق و جیهانی ڤیرچواڵیدا؛ واتە ئەگەرچی مر□ق جیهانی ڤیرچواڵی دروست کردووە، بەڵام ئێستا ئەو جیهانە مر□ق دووبارە دروست دەکاتەوە! بەو مانایە جیاوازی لەنێوان دوو شێوازی بووندایە: ل□ یەکەمیاندا ئەگەر (تەماشا)ش نەبێ، بابــەتی (کردن) هەیە؛ لە دووەمیاندا بوونی تەماشا پەیوەستە بە داتا، سیستەم، بەکارهێنەرەوە؛ لە یەکەمیاندا زانیارییەکان بەسەر ئەزموون و هەستەکاندا دێت؛ لە دووەمیاندا زانیارییەکان بە فلتەر و ئەلگۆریتمەکاندا تێدەپەڕن؛ لە یەکەمیاندا ڕاستی پەیوەستە بە جەستە و کۆمەڵگاوە؛ لە دووەمیاندا ئەوەی دەبینیت هەموو ڕاستی نییە (هایپەر-ڕاستی) لە ڕاستی زیاتر کاریگەری دەبێت؛ یەکەمیان جێگیرە و دووەمیان گۆڕاوە، یەکەمیان خودی بەهایە و سەرنج ڕاکێشە، بەو مانایەی کە سەرەتا و دەستپێکە و دەچەسپێ؛ دووەمیان بەهای بازاڕە و حەپەسان دروست دەکات، بەو مانایەی بەشێوەی کاتی بڵاو دەبێتەوە و دەگۆڕێت.

گەڕان وەك ئاماژە

بێگومان ئەگەر گەڕان تەنها پەیوەندیی بە بەهای بازاڕەوە هەبێت، لەو گەڕانەدا هیچ شتێک لەوە گرنگتر نییە کە تەماشا هەڵقووڵانێکی بێدەنگی وێنە و داتا، ئابجێکت، یا ئاماژە بێت؛ بەڵام ئایا لە فەلسەفەدا گەڕان وەك ڕێنمایی ژیان و باڵابوونی بەهای مر□ق و جیهان تەماشا دەکرێت؛ ئایا ژیان و جیهان، ڤیرچواڵ و حەقیقەت، هەموویان لەناو ئەو وێنە و ئاماژەیەی تەماشای بازاڕدا ڕووبەڕووی

زانیاری و دەسەڵات دەبنەوە؟ بەکورتی ئایا مرۆڤ لەسەردەمی پۆست هیومانیزمدا تەنیا بوونێکی سرووشتییە، یان (سایبۆرگ)ە، نیمچە- مرۆڤ و نیمچە- تەکنەلۆژیایە؟!
هەڵبەتە پرسەی گەڕان تەنها فیزیکی نییە، خودی ژیان گەڕانێکە بە مانای هەستەکانی مرۆڤ، هەروەها سەنسەری ئامرازە دیجیتاڵییەکانیش؛ بەمجۆرە مرۆڤ لەنێوان بەهای ڕاستی و ژینگەی ڤیرچواڵیدا ناژێت، بەڵکە لە تێکەڵەی هەردووکیاندا دەژیت، لە تێکەڵەی تەماشا و تەماشاکردندا دەژیت؛ واتە هەم تەماشایە (وێنە، نووسین، لۆگۆ- نیشانەیە کە پات دەبێتەوە) و هەم تەماشاکردنە (مانای هەست و حەقیقەت و خودی ئەزموونە بەرجەستە دەبێت).
نیشانە خۆی واتا نییە، بەڵکە واتا ڕوون دەکاتەوە؛ نیشانە ئەو شتەیە کە پاتە دەبێتەوە یان ئاماژە بە شتێکی تر دەکات، نیشانە تەماشایە؛ لە ژینگەی ڤیرچواڵیدا نیشانەکان هەموویان دروستکراون و بە پەیوەندیکردن ئامادەن! بەڵام تەماشاکردن بەهای حەقیقەتی مانا بەرجەستە دەکات، ئەو هەستەیە یان ئەو زانیارییەیە کە تێگەیشتنێکی بەرزی ئەزموون دەنرخێنێ و نیشانەکان ڕوون دەکاتەوە! نیشانە دروست دەبێ، بەڵام بێ تەماشاکردن مانای جیاواز نابەخشێت! تەماشاکردن پێویستە بە ئەوەی هەست بە نیشانە بکات و بە بەهای مانا بگەیەنێت؛ کەواتە تەماشا- نیشانە: داتا، ئابجێکت، یا کاراکتەرە؛ کەچی خودی مانا- تەماشاکردن: ئەو هەست و ڕوونکردنەوانەیە کە مرۆڤ لەناو جیهانی دیجیتاڵیدا دەیبینێ.
لێرەدا گەڕان خۆی لە ئاستێکی تر دەچێتە سەر، چونکە تەنها تەماشا بە دۆزینەوەی نیشانەکان نییە، بەڵکە بە ڕوونکردنەوەی پرسەی تەماشاکردنە؛ واتە مرۆڤ تەنها لەناو تۆڕێکی نیشانەدا ناگەڕێت، بەڵکە لەناو تۆڕێکی مانا و هەستدا خۆی دووبارە بەرهەم دەهێنێتەوە؛ لەم ڕووەوە، گەڕان لەنێوان تەماشا و تەماشاکردندا دەبێتە پڕۆسەیەکی دیالێکتیکی: نیشانەکان مرۆڤ بانگ دەکات، بەڵام تەماشاکردن وەڵامی دەداتەوە و لەو نێوانەدا مرۆڤ لەدایك دەبێتەوە.
لە جیهانی ڤیرچواڵیدا، ئەو دیالێکتیکە توندتر دەبێت؛ چونکە نیشانەکان بێ وەستان بەرهەم دەهێنرێنەوە و دەگۆڕدرێن، ناسنامەی مرۆڤ بەردەوام دەگۆڕێت؛ بەڵام تەماشاکردن هێشتا پێویستی بە کات و هەستە، پێویستی بە ئەزموونکارییە؛ ئەوە وای لێدەکات بە گومانەوە لەنێوان خێرایی داتا و قووڵیی ئەزمووندا بژی، لەنێوان ئەوەی دەبینرێت و ئەوەی درك دەکرێت.
ئەگەر لە ڕوانگەیەکی قووڵترەوە سەیری کردەی گومان بکەین، ئەوە گەڕان وەك ئاماژە، وەك تەماشا دەبێتە خودی بوونی مرۆڤ: مرۆڤ

بوونێکی تەواو نییە، بەڵکو پڕۆسەیەکی بەردەوامی گومان و گەڕانە؛ لەبەر ئەوە، ژیان نە کۆتاییە، نە وەڵامێکی تەواو، بەڵکە پرسیارێکی بەردەوامە کە لەنێوان تەماشا و تەماشاکردندا، لەنێوان گومان و گەڕاندا.
کەواتە لە سەردەمی دیجیتاڵ و پۆست-هیومانیزمدا، گەڕان تەنها کردەوەیەك نییە، گومان تەنها پرسیارێك نییە، بەڵکو شێوەیەکی تەماشای بەردەوامە؛ شێوەیەك کە تێیدا مرۆڤ دەدۆزێتەوە- یان هەرگیز تەواو نادۆزرێتەوە.

هەولێر 27/3/2026

شاعیری نەفرەتلێکراو.. (ئونسی ئەلحاج و قەسیدەی پەخشان).. عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

(1)
شیعر لە دەرەوەی وشە و دەربریندا- خۆشەویستییە، ژیاندۆستییە، مرۆڤدۆستییە… یەکەم کۆمەڵە شیعری (ئونسی لویس ئەلحاج- 27 یولیو 1937 – 18 فبرایر 2014) شاعری هاوچەرخی لوبنانی، بەناونیشانی «لن» ساڵی 1960دا بڵاوبۆوە، لەبەر ئەوەی شێوە کۆنەکانی شیعری عەرەبی لەرزاند، نەفرەتییان لێکرد.
هەرگیز (ئونسی ئەلحاج) دەستەکانی بە سیاسەت پیس نەکرد، هەمیشە لەگەڵ ئازادی بوو. ئەوە قسەیەکی سادە نییە، بەڵکە ڕاستییەکی قووڵە کە لە ژیانی ئونسی ئەلحاجدا ڕەنگیداوە… ئەو شاعیرەی کە قسەی خۆی گوت و لە تەمەنی (حەفتا و حەوت) ساڵیدا، دوای ململانێیەکی درێژ لەگەڵ نەخۆشیی شێرپەنجە، بە ئارامی ڕۆیشت…
شیعرەکانی (ئونسی لویس ئەلحاج) بۆ زمانی فەڕەنسی و ئینگلیزی وەرگێڕدراون، و هەندێک لە موزیسیانانیش ئیلهامیان لە پەیقەکانی وەرگرتووە و کاری هونەری و مۆسیقییان لەسەر بونیادناوە… لە یەکێک لە گرنگترین بابەتە تایبەتەکانی لەبارەی گۆرانیبێژی لوبنانی (فەیروز) بەناونیشانی “بەوپەڕی توندوتیژییەوە خۆشم دەوێت”،

تیایدا دەڵێت: لە ژیانی ئێمەدا شوێنێک بۆ فەیروز نییە؛ هەموو شوێنێک تەنها بۆ فەیروزە...
هەندێک لە بڵاوکراوەکانی شاعیر «سەری بڵاو»، «ڕابردووی ڕۆژە داهاتووەکان»، «چی بە زێڕ کرد؟ چی بە گوێ کرد؟»، و «پەیامبەرە بە قژی درێژەوە، تا کانیاوەکان»...
ئونسی ئەلحاج کۆچی دوایی کرد، بەڵام وشەکانی مانەوە– ئەو هەمیشە بە ئازادی وشەکانی دەردەبڕین، تەنانەت ئەگەر ڕووحیشی لە ڕێگای ئەو ئازادییەوە بریندار بوایە.
(2)
لە پێشەکی کۆمەڵە شیعری (لن) هەر تەنها شاعیرێکی یاخی نییە، بەڵکو شاعیرێکی نەفرەتلێکراویشە... هەر تەنها هاوارێکی جیاوازی شیعری نییە، بەڵکو هێرشێکی دۆزەخی بوو، بە سەر چوارچێوەی شیعریی و کلتوری سونەتگەرایی... ئونسی ئەلحاج لە نێوان هۆشیاری ڕەخنەیی و قەسیدەی شیعری ئازاد و قەسیدەی پەخشاندا ئاگاییەکی نوێی لە قەسیدەی پەخشاندا هێنا ناوەوە، دەمەوێ بڵێم ئاگایی ئونسی ئەلحاج پەیوەندی بە ڕۆشنبیریی شیعری جیهانییەوە هەبوو، بۆیە وەك ڕووداوێکی ئەدەبی لە بەرجەستەکردنی قەسیدەی پەخشان و چۆنێتی گەیاندنی بە خوێنەران بە جوانی ڕەنگیدایەوە.
قەسیدە دنیایەکی داخراوە بەسەرخۆیدا، هیچ ئامانجێکی زەمەنی نییە. شیعر دێ- لە دێدانە. پەخشان- گەڕانەوەیە... قەسیدە کورتبڕی لە هەموو هێیەکانی دەربڕین دەکات. ڕەگەزی یەکەمی شیعر- موزیکایە. شیعر ئەوە دەڵێ کە گوتراوە، پەخشان ڕوو لە شتە دەکات و دەیدوێنێ و هەموو چرکەکانی گوتار بە هی خۆی دەزانێت، موزیکا لە پێکهاتەی پەخشاندا بوونی دەکەوێتە لەرزەوە. لە شیعردا شاعیر پێش خوێنەر دەکەوێت، چونکە ئەو ئامرازانە ناس دەکات، کە شیعری پێدروست دەکرێت، هەمیشە شیعر لە ڕێگای لەرەی موزیکاوە دەچێتە دڵی خوێنەرەوە، ئەوەی شاعیرێکی کۆنەپەرست و خوێنەرێکی کۆنەپەرست پێکەوە دەبەستێتەوە چارەنووسە!
ئەگەرچی لە نێوان داڕشتنی شیعر و پەخشاندا جیاوازییەکی بەرچاو هەیە، بەڵام ئەوەی جێی گومان ئەوەیە، کە هەموو کەلەپوورە زیندووەکانی دنیا، شیعری مەزنیان لە پەخشان پێشکەش بە مرۆڤایەتی کردووە، هەر لەبەر هەندە ئەمڕۆ شیعر بە کێش و سەروا ناناسرێتەوە! ئەوەی بەردەوام ڕێگا لە شیعری پەخشان و قەسیدەی پەخشان دەگرێ کێش و سەروایە. لێرەدا شیعری بە پەخشانکراو- پەخشان نییە، وەك چۆن قەسیدەی بە پەخشانکراو- پەخشان نییە.
شیعری لیریکی هەیە، بەڵام پەخشانی لیریکی نییە، قەسیدەی پەخشانی نزیکە لە گەڕانەوە، قەسیدەی پەخشانی بە ریتمە وەك ئەوەی (سان

جێن پێرس) دەینوسی.. قەسیدەی پەخشان خاوەنی جیهانبینییە، قەسیدەی پەخشان ئەزموونێکی قووڵ و بەهێزە، بەو پڕشنگانە دەناسرێتەوە کە بەاوی دەکاتەوە وەك قەسیدەکانی هینری میشۆ و ئارتۆ...!

هەموو قەسیدەیەك وەك پێویست کورتە، بەڵام کورتبڕی زۆرتر لەسەر پەخشان جێبەجێ دەبێت، نەك قەسیدە... قەسیدەی کێشدار زۆرتر پێویستی بە یەکگرتنە، نەك گەڕانەوە بۆ سەرچاوە... قەسیدەی پەخشان پێویستی بە ئامرازی گەڕانەوە، وەسف، ئەزموون، جیهانبینی... هەیە.

(سوزان بیرنار) دەڵێت: پێویستە قەسیدەی پەخشان لەپێناو درەوشانەوە- کورتبڕی بکات! هەموو قەسیدەیەکی پەخشان پاڵنەرێکی ئاژاوەیی لە پشتە، ڕووخێنەرە، وزەیەکی ئەندازەیی تێدایە، ڕاپەڕینە بە دژی کۆتوبەند... (ڕامبۆ) دەیویست بەسەر زماندا زاڵ بێت و کورتبڕی لە (بۆن، دەنگ، ڕەنگ...) بکات... قەسیدەی پەخشان لەسەر درەوشانەوە، نەفرەت، شێتایەتی... وەستاوە، هەمیشە هەڕەمەکی بوونی خۆی نیشان دەدات! قەسیدەی پەخشان کاری شاعیری نەفرەتلێکراو و بەرهەمی نەفرەتلێکردنە... لە قەسیدەی پەخشاندا شتێك نییە پێی بڵێن کۆتایی.

(3)

ئونسی ئەلحاج نامەبەری دۆزەخی زمانە، بەردەوام بە دوای ئامانجە مرۆییەکانەوەیە، بە دوای خۆشەویستی، بە دوای مرۆڤدۆستی و ژیاندۆستییەوە... شیعر لای ئەو خۆراکی خودە! ئافرەت لای ئەو ئەلتەرناتیفی ژیانە! منداڵیی لای ئەو پشتگوێخستنێکی فریشتەییانەیە لە ڕەشەبا دەمانپارێزێت... ئونسی ئەلحاج هەمیشە لەنێوان ناپاککردنەوەی زمان و پووچگەرایی ژیان و وەرانکردنی شتەکان، وەك بیابان تینووە.

ئونسی ئەلحاج شاعیری ڕێچشکێن، شاعیری هەرەمە دەست بە نەبراوەکانە، شاعیری نەست و ناخ و زمانە قەدەغەکراوەکان ناوەوەی مرۆڤی لەنێو زماندا چەسپاند، دەست بە نەبراوەکانی، لە زمان و لە سەر ئاستی بیرکردنەوە بەرجەستە کرد... بەڵام شیعر هەر تەنها بە مەسەلە قەدەغەکراو و دەست بە نەبراوەکانەوە پەیوەست نییە، شیعر بە حەقیقەت و ژیان و خەونەوە بەندە! شیعر هەر تەنها ڕاستگۆیی و بوێری نییە، شیعر چۆنێتی تەعبیرکردنە لە ژیاندۆستی، لە مرۆڤدۆستی، گەڕانی بەردەوام و بەجێهێنانی زۆرتری خۆشەویستی و چێژ و خۆشییە...

مەرج نییە قەدەغەکراوەکان هەمیشە قەیران بنێنەوە، بەڵام هەموو ڕێچشکێنییەك ئامانجی ڕێچشکاندنە، ئەوە بەو مانایە دێت، کە هەمیشە وزەی ژیان بەهێزترە لە مردن، ئەوە بەو مانایە دێت، کە یاخیبوون کۆتایی نییە.

(4)

تێگەیشتنی باو ئەوەیە کە پەخشان پەخشانە و شیعر شیعرە، کەواتە ئەو میکانیزمانە چین کە قەسیدەی پەخشان بەرەو شیعر دەبات، یان شیعر لە قەسیدەی پەخشان دروست دەکەن، بە ئەوەی وەك پرنسیپێکی بنەڕەتی بۆ سەرچاوەی پەخشانەوە گرێ بدرێت! ئونسی ئەلحاج لە پێشەکی کۆمەڵەی (لن) بەرانبەر ئەو دیدە باوەی کە شیعر و پەخشان لێکجیا دەکاتەوە، پێیوایە لەنێوان شیعر و پەخشاندا پردی بەیەکگەیشتن هەیە! ئەگەرچی پێیوایە پەخشان و شیعر نکۆڵی لە یەکتر دەکەن، چونکە شیعر دەبێ ئەوە بێت کە لە دەرەوەی پەخشاندا دەنوسرێت، بەڵام پەخشان نەرم و کراوەیە، شیعر ڕێکخراو و مەبەستدارە، پەخشان هێمن و جێگیرە، شیعر گرژە، شیعر نە زەمەنییە و نە پەیوەندی بە بارودۆخەوە هەیە، ئەوەش پێچەوانەی پەخشانە. پەخشان بەرهەمی عەقل و ئاگاییە، بەڵام شیعر بەرهەمی دەروونە، پەخشان گەیەنەر و ڕازیکەرە و شتەکانمان بۆ دەسەلمێنێ، بەڵام شیعر درەوشاوە و ئاماژەخوازە...

کەواتە ئایا دەکرێ لە قەسیدەی پەخشان دەربچین؟ ئەو پرسیارە ئیشکالئامێزە یەکێکە لە پرسیارە ئاڵۆزەکانی پێشەکی کۆمەڵەی شیعری (لن). بە بڕوای من ئەو پرسیارە تەمومژاوییە! دەمەوێ بڵێم دەکرێ لە بری (ئایا) بە (چۆن) پرسیارەکە راستکەینەوە: چۆن لە قەسیدەی پەخشان دەربچین؟ ئەگەرچی پرسیاری دووەمیش مەرج نییە ڕاست بێت، بەڵام لەگەڵ پێبردن بە قەسیدەی پەخشان زێتر دەگونجێت... پرسیاری دووەم پرسی تایبەتمەندی و تاکگەرایی لەخۆدا هەڵگرتووە... ئونسی ئەلحاج پرسیاری یەکەم بە (نەرێ) وەڵام دەداتەوە: نەخێر ناتوانین لە قەسیدەی پەخشان دەربچین. لە پشت ئەو وەڵامەشدا پرنسیپێکی چەسپاو هەیە، ئەویش ئەوەیە کە بنەمای شیعر پەخشانە! پرسیاری یەکەم پێمان دەڵێت قەسیدەی پەخشان بە پەخشانەوە بەندە و دەکەوێتە ژێر کاریگەری جۆرەکانی وەسف و ناونانەوە، بەڵام پرسیاری دووەم ئەو پرسیارەی لەبەرەدا هەوڵی فۆرمەلەکردنمان داوە پێمان دەڵێت قەسیدەی پەخشان بنەماکەی لەسەر پەخشان نەچەسپاوە، بەڵکە قەسیدەی پەخشان بنەماکەی شیعرە، دواجاریش دەمەوێ تەختری بکەمەوە و بڵێم پەخشان ڕەگەزێکە لە ڕەگەزەکانی شیعر... شیعری داهێنەرانە هەموو ڕەگەزەکانی قەسیدە و پەخشان لە ئاستێکی باڵادا خەلق دەکات، داهێنانیش لە ئاستە باڵاکانی زماندا دەدۆزێتەوە.

کەواتە لەنێوان شیعر و پەخشان مەسافەیەکی ئیستێتیکی و دەربڕینێکی بەرفرەوان هەیە، وەك چۆن مەسافەیەکی جوانی لە وەرگری جۆراوجۆردا دروست دەکات. بەو مانایەش دەشێ پرسیاری ئونسی ئەلحاج: ئایا دەکرێ لە قەسیدەی پەخشان دەربچین؟ مەبەستی لە پەخشانێك بێت،

کە مەسافەیەك لە شیعر نزیك دەبێتەوە…
(5)

شیعری ئونسی ئەلحاج ڕووتە وەك ئادەم و حەوا بەر لەوەی لە بەهەشت دەربکرێن، وشە ڕووتەكانی بۆ ئەوەی هەست بە شەرم بكەن، ڕووبەڕووی دنیا دەبنەوە، هەموو وشە ڕووتەكانی لە قەسیدەكانیدا سەر بەرزانە دەوەستن، بۆ ئەوەی خۆیان بە جوانكاری خەریك بكەن، بۆ ئەوەی خۆیان دەمامك بدەن، هەر تەنها بە ڕووتی سەما دەكەن، بۆ ئەوەی كراسی خوازە و چوارشەوی ڕەوانبێژی بپۆشن! وشەكان لەو مانایانە دەردەچن، كە ئێمە دەیانزانین، ئونسی ئەلحاج لەنێوان شیعر و خۆشەویستی، یەكەمیان بە گوتنی بەدەنگ دادەنێ و دووەمیان بە كردار… ئەو چەند شیعرەی ئونسی ئەلحاج بە بەدەنگی بخوێننەوە:

پلان

لەنێوان دارسنەبەرەكاندا هاوارت دەكرد، بای دەنگت بەرەو ناخم دەهات، بەدەنگی هەڵگرتبوو

خۆت لە پەنا دارسنەبەرەكاندا حەشاردابوو، دەگەمە هاوارت، دەگەڕێمەوە بۆ ئەوەی نەمبینیت

لەنێوان دارسنەبەرەكاندا هاوارت دەكرد، ئازیزەكەم وەرە

من لە پەنا دارسنەبەرەكان بووم، بۆ ئەوەی نەمبینی، لە هیكەوە بەرەو ڕووت دەبمەوە، تۆ ئادەكەی.

سەرچاوە:

***أنسی الحاج، دیوان (لن) - المقدمە.ط3. دار الجدید. بیروت 1994 ص27..**

تا بەیانی و نیوەی بەیانی

I

بەتە دەرگا كراوەیە—
لە بەیانییەوە تا بەیانی،
بەیانی و نیوەی بەیانی.

II

بە جلەكانتەوە لەسەر گردەكە دانیشتوویت.
باران دەبارێ، تەڕ دەبیت.

مارەكە دەخشێ، و لەسەر گردەكە وەك شمشێر دەچەقێ.
هەناسەتان توند دەبێت.

III
ڕەنگی دەمت بۆنی سێوە.

IV
كاتژمێر شەوە—دوای شەو و نیوەی شەو.
ماڵی خۆشەویستەكەم لە بان شەوە.
ژوورێكی ماڵەكەی لە ناوەڕاستی شەوە.
لەوێوە بۆم دەڕوانێ، نامبینن□.
بۆ ئەو شوێنە دەچێ كە من بۆی دەچم، نامبینن□.
ڕووناكی دەكاتەوە، نامبینن□.
لە پاشان ئیتر دەخەوێ،
خەون بە پەنجەرەوە دەبینن□،
و دەترسێ با بیگرێتە خۆی.

V
چاو لە تاریكایی بكە؛
تێدەپەڕم، دەنگت پڕ دەكەم لە دەنگم.
دەنگت—لە گەروومەوە دێ—
شیرین، شیرین وەكو مێوژ.

سەرچاوە:
أنسي الحاج: ماذا صنعت بالذهب؟ ماذا صنعت بالورد؟ دار الجديد، طبعة ثانية، بيروت- 1994. ص51-52.
هەولێر 8/4/2026

شارستانییەتی زانیاری.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(تەكنۆلۆژیا، بە داتاكردنی ژیانی مر□ق ل□پێناو قازانجدا)

لە دوای شارستانییەتی کشتوکاڵی (هێزی خاک) و شارستانییەتی پیشەسازی (کارخانە و بەرهەمهێنان)… مر□ق ک□وتە نێو کۆمەڵێ گۆڕانکاریی بەردەوام و گەورەی تەکنۆلۆژیا، زیرەکیی دەستکرد و تۆڕە دیجیتاڵییەکانەوە، هەموو ئەو ئامرازانە تەنها ژیانیان نەگۆڕی، بەڵکە شێوازی بیرکردنەوە و تێگەیشتنیان لە لەبارەی ناسنامەی مر□ق و جیهانیش گۆڕی؛ بەدیوەکەی دیکە سیستمی دیجیتاڵی بە هەڵکردنی ئاڵای کۆمەڵگای زانیاری یان (شارستانییەتی زانیاری) و لەڕێگای پۆست هیومانیزم و بیرۆکەی سایبۆرگەوە، توانی بیرۆکەی (مر□ق و□ك ناوەندی بوون) تێکبشکێنێ و پێمان بڵێت ئێمە چووینەتە قۆناغێک کە ت□ی□دا زیرەکیی دەستکرد، هەندێک لە (توانا فکرییەکانمان) لە ئەستۆ دەگرێت و تۆڕە دیجیتاڵییەکان بە شێوەی تۆڕێکی شل و بێ سنوور ژیانمان بەڕێوە دەبات.

لە کۆمەڵگای زانیارییدا پەیوەندییەکان زۆر خێرا دەگ□□ن، ناسنامە، زانیاری و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان لە گۆڕانی بەردەوامدان، بۆ نموونە: ترێندەکانی میدیای کۆمەڵایەتی زوو دروست دەبن و زوو دەفەوتێن، ناسنامەی دیجیتاڵی مر□ق ب□ردەوام دەگۆڕێت… زانیارییەکان بە خێرایی بڵاو دەبنەوە بێ ئەوەی جێگای بیرکردنەوەی قووڵ و فکریی بن، چونکە زۆرجار ئامانج کێشکردنی سەرنجەکانە، نەك بیرکردنەوەی قووڵ… تەکنۆلۆژیا دەتوانێت شێوەی دەسەڵات و کۆمەڵگا بگۆڕێت.

بیرمەند□ی فێمینیسمی ئەمریکی (شوشانا زوبۆف -Shoshana Zuboff لەدایکبووی 1951) پێیوایە لە سەردەمی تەکنۆلۆژیادا مر□ق د□ب□ت□ ماد□□ی خاو بۆ سیستەمی دیجیتاڵی، چونکە سیستەمی نوێی ئابووری کۆمپانیا دیجیتاڵییەکان بەڕێوەی دەبەن، تەواوی ژیانی مر□ق ب□ داتا دەگۆڕن و داتاکان دەکەنە کاڵای بازاڕی… بەو مانایە کۆمپانیاکان لەلایەك دەبن بە دەسەڵاتێکی شاراوەی زانیاری و لەلایەکی دیکە زانیاری و داتاکان دەکەنە سەرچاوەیەکی سەرەکیی بنەماکانی پەیوەندیی و حەز و بازاڕ… بەکورتی سیستەمی ئابووری دیجیتاڵی لەسەر چاودێری و کۆکردنەوەی داتاکانی ژیانی مر□ق ب□ قازانجی بازرگانی دامەزراوە.

لە تۆڕی گەورەی ژیان، سروشت و تەکنۆلۆژیا دێتە ئاراوە و لە تۆڕی پەیوەندییە دیجیتاڵییەکان، کۆمەڵگای زانیاری دادەمەزرێت؛ لێرە لە کۆمەڵگای شارستانی جگە لەوەی مر□ق ل□و تێگەیشتنە کۆنەی ناوەندی بوون و بوونێکی تەنیا و سەربەخۆ و جیاواز ڕزگاری دەبێت… وەک بەشێک لە تۆڕێکی گەورەی بوونەوەرەکان: ئاژەڵ، سروشت و تەکنۆلۆژیا و بە شێوەیەکی ت□ک□□□، پ□یوەندیدار خۆی وەك بوونەوەرە بەهێزکراوەکان دەبینێتەوە! بەمجۆرە لە کۆمەڵگای زانیارییدا مر□ق

دەبێت بە بەشێک لە سیستەمەکی گەورەی ژیان و تەکنەلۆژیا، نەک سەرکردە تایبەتمەندە بایۆلۆژیی و ئەنتەلۆژییەکەی جیهان!.

دواجار مرۆڤ وەک بوونەکی تێکەڵ لەگەڵ سروشت، ژینگە و تەکنەلۆژیا، دەبێتە بەشێک لە سیستەمەکی ئەلگۆریتم (Algorithm)ی و ئەلگۆریتم وەك پلانی کارکردن دەبێت بە هێزەکی شاراوەی ڕێکخستنی ژیان، دەبێت بە ئامرازی دەسەڵات و چاودێری شارستانییەتی زانیاری دەکات و هەنگاو بە هەنگاو کێشەکان چارە دەکات و زانیارییەکان شیدەکاتەوە.

سێنسەر و ئارەزوو

تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی هەر تەنها ژیان بەڕێوە نابات، بەڵکە لەڕێگای ئامرازە هەستیارەکانەوە (سێنسەر-Sensor)ە وە ئارەزووەکانی مرۆڤیش بەڕێوە دەبات، چونکە ئامرازە هەستیارەکان زانیاری لەبارەی ڕەفتار و ئارەزووەکانی مرۆڤیش کۆدەکەنەوە، بە نموونە: مۆبایل و ساعاتی داتای زیرەک داتای جەستەی مرۆڤ کۆدەکەنەوە، ئەپەکان شێوازی بەکارهێنان و هەڵبژاردنەکان دەناسێنن، سێنسەرەکان لە شوێنە گشتییەکاندا جوڵە و هەڵسوکەوتی خەڵک دەبینن...

بەمجۆرە سێنسەر وەک هەستەکانی مرۆڤ وایە بۆ ئامێرەکان؛ واتە وەک چۆن مرۆڤ بە چاو و گوێ هەست بە دەوروبەر دەکات، ئامرازی سێنسەریش تەواوی گۆڕانکارییە ژینگەییەکان یان شتەکانی دەوروبەر هەست پێدەکات و زانیاریانەکان بە سیگناڵەکی ئەلیکترۆنی یان داتا دەگۆڕێت، کە سیستەمەکی وەک کۆمپیوتەر یان ئامێرەکی تری ئەلیکترۆنی دەتوانێت تێیبگات! هەموو جۆرە جیاوازەکانی سێنسەر (سێنسەری گەرما هەست بە گەرمی دەکات، سێنسەری ڕۆناکی– ڕادەی ڕۆناکی دەپێوێت، سێنسەری جوولە- جوولەی کەس یان شت دەناسێت، سێنسەری پاڵەپەستۆی هەوا– فشاری هەوا دەپێوێت، سێنسەری دەنگ...) لەڕێگای مۆبایل و تەلەفۆنە زیرەکەکان، ئۆتۆمبێل، کامێرای چاودێری، ئامێرە زیرەکەکانی ماڵ و ئینتەرنێتەوە زانیارییەکان لە دەوروبەر وەردەگرێت و وەك داتا بە سیستەمە ئەلیکترۆنییەکانی دەبەخشێت و لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکانیشدا ئەلگۆریتمەکان وەك هێزەکی شاراوە هەنگاو بە شیکردنەوەی زانیارییەکان و جێبەجێکردنیان دەنێن.

کەواتە سێنسەر ئامرازێکە بۆ هەستکردن بە دەوروبەر، بە دیوەکەی دیکە زانیاری سێنسەرەکان کاریگەری لەسەر ڕەفتار و ئارەزووی مرۆڤیش دادەنێن، ئەگەرچی ناتوانن بە تەواوی ئارەزووە ئاڵۆزەکانی مرۆڤ شیبکەنەوە! لێرەدا پرسیاری سەرەکی ئەوەیە: ئایا تەکنەلۆژی لە خزمەت ژیان و بیرکردنەوەی مرۆڤە، یان مرۆڤ ماڵی تەکنەلۆژیایە؟!

بێگومان لە سەردەمی ئەمڕۆدا سیستمی تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی بەشێکی

بنەڕەتی لە ژیانی مر□ق پ□کدەهێنێ، چونکە ئەمڕۆ ژیان لە ناو تۆڕی زانیاری و پەیوەندیی بەردەوامدا دەگوزەرێت و مر□ق د□توانێت زانیاری زۆر بەدەستبهێنێت و بەخێرایی بڕیارەکانی ژیانی بدات؛ بەڵام لەگەڵ هەموو ئەو خزمەتەی سیستمی دیجیتا□□ی بە مرۆڤی دەبەخشێت، کەچی مر□ق ماندوو و هەراسانە و کەمترین کاتی بۆ بیرکردنەوەی قووڵ□ و ئارامی و حەسانەوە هەیە! بۆیە زۆر لە فەیلەسوفان پێیانوایە کە مر□ق د□بێت تواناکانی بیرکردنەوەی ڕەخنەیی خۆی بپارێزێت، بۆ ئەوەی لە ناو ئەم گۆڕانکاریییە دیجیتاڵانەدا خۆی نەدۆڕێنێت؛ کەواتە بەڕێوەبردنی ژیان لە سەردەمی دیجیتا□□دا پێویستی بە تێگەیشتنێکی نوێ هەیە کە تێیدا مر□ق بتوانێت ل□ نێوان سوودەکانی تەکنۆلۆژیا و پاراستنی ئازادی و هۆشیاری فکریی هاوسەنگی خۆی ڕابگرێت.

سەرمایەداریی چاودێری

چەمکی سەرمایەداری چاودێری لەلایەن (شوشانا زوبۆف)ەوە داڕێژراوە؛ بەو مانایەی کە ژیان دەکاتە کەرەستەی خاو لە خزمەتی بەرژەوەندییەکانی خۆیدا، بەڵام نەك تەنها وەك مۆدێلێکی بازرگانی، بەڵکە وەك فۆرمێکی بێوێنەی دەسەڵات، کە زوبۆف ناوی دەنێت (دەسەڵاتی ئامرازی)، دەسەڵاتێک کە لەڕێگای کۆکردنەوەی (زیادەی ڕەفتاری) و گۆڕینی بۆ (بەرهەمی پێشبینیکراو)ەوە کار دەکات و ئامانجی تەنها پێشبینیکردنی ڕەفتاری مر□ق نییە، بەڵکە دەستکاریکردن و ئاڕاستەکردنیەتی ل□ پێناو قازانجدا… بڕوانە سایتی ژنەفتن- سەرمایەداریی چاودێری- شیکردنەوەیەکه بۆ لۆژیکی نوێی دەسەڵات لەسەر بنەمای تێزەکانی -شوشانا زوبۆف، نووسینی د. کامەران محه□م□د، 12ی ئەیلول، 2025.
لە سەردەمی دیجیتا□□دا زۆرێک لە پلاتفۆرمەکان و کۆمپانیاکانی وەک: گووگڵ، فەیسبووک و ئەمازون، داتای بەکارهێنەران (وەک گەڕان، کلیک، شوێن، کڕین، لایک) کۆدەکەنەوە و بەهۆی ئەلگۆریتمەکانەوە لێکۆڵینەوەی ل□ بارەوە دەکەن و لەوێوە پێشبینی هەڵسوکەوتی داهاتووی مر□ق د□کەن… لەو بارەوە (زوبۆف)ی بیرمەند پێیوایە کۆمپانیاکان تەنیا هەڵسوکەوتی مر□ق پ□شبینی ناکەن، بەڵکە هەوڵدەدەن هەڵسوکەوتی مر□ق بگۆڕن بۆ ئەوەی قازانجیان زیاتر بێت.
بە هەمان شێوە یەکێك لە بیرمەندە گرنگەکانی بواری فەلسەفەی زانست و فەلسەفەی پۆست هیومانیزم، فێمینیسم (دۆنا ژان هاراوای-Donna J. -Haraway لەدایکبووی ئەمریکا 1944) دەڵێت: مر□ق ل□ سەردەمی نوێدا تەنیا بوونێکی سرووشتی نییە؛ بەڵکە تێکەڵەیەکە لەنێوان مر□ق، ماشین و داتادا، ئەوەش واتای (سایبۆرگ) دەگەیەنێت؛ لە بیرۆکەی

سایبەرگدا مرۆڤ نیمچە- مرۆڤ و نیمچە- تەکنەلۆژیایە… بەو مانایە (دۆنا هاراوای) لە تیۆرەکەیدا چەمکەکانی جەوهەرگەرایی ڕەتدەکاتەوە و لەبری ئەوە تێکەڵبوونی ئاژەڵ و ئامێر پێشنیار دەکات و پێیوایە چیدی سنوورەکانی مرۆڤ و ماشێن و تەکنەلۆژیا جیا ناکرێتەوە؛ واتە مرۆڤ بەشێوەیەکی ڕۆژانە سایبەرگێکی دیجیتاڵییە. بڕوانە: إبستمولوجيا السايبورج عند دۆنا هاراواى: دراسة في فلسفة العلم النسوية- وائل أحمد صبره و محمد سليم حفني- مجلة كلية الاداب بقنا العدد 60 يوليو 2023.

کەواتە ئەو خزمەتگوزارییانەی لە پلاتفۆرمەکانی گووگڵ، فەیسبووک و ئەمازۆن، کە زۆربەیان (بە بەرانبەر) پێشکەش دەکرێن، لەڕاستیدا لەسەر بنەمای لۆژیکێکی ئابووریی شاراوە کار دەکەن، کە کاریگەریی قووڵیان لەسەر تاک و ئازادییەکان و کۆمەڵگادا هەیە، بەو مانایەش سەرمایەداریی چاودێری بەقسەی شوشانا زۆبۆف (لۆژیکێکە کە تەکنەلۆژیا بەکار دەهێنێت و فەرمانی پێ دەکات)، نەک خودی تەکنەلۆژیا بێت! ئەمە خاڵێکی سەرەکییە، چونکە کۆمپانیاکانی چاودێری دەیانەوێت وامان لێبکەن باوەڕ بکەین، کە کارەکانیان حەتمییەتی تەکنەلۆژیاکەن؛ بەڵام نووسەر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە (حەتمییەتی تەکنەلۆژیایی بوونی نییە) و تەکنەلۆژیا هەمیشە ئامرازێکی ئابوورییە و لە لایەن ئامانجە ئابوورییەکانەوە ئاراستە دەکرێت.

بە کورتی ئەگەر سەرمایەداریی کلاسیکی کاری لەسەر بەرهەمهێنانی کاڵا و خزمەتگوزاری کردبێ، ئەوە سەرمایەداریی چاودێری لەسەر بنەمای گۆڕینی داتای کەسی بۆ کاڵا دامەزراوە؛ بۆیە تاکەکان تەنها وەک بەکاربەر سەیر ناکات، بەڵکە وەک سەرچاوەی داتا دەیانبینێت، کە تێیدا وردترین زانیارییەکانی ژیانیان بۆ سەرچاوەیەکی قازانجبەخش بە کۆمپانیا زەبەلاحەکان دەگۆڕدرێت. بڕوانە: ه.س.پ.

ئەلگۆریتم و ئارەزوو

سیستمی تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی بەهۆی ئەلگۆریتمەوە، هەوڵدەدات بزانێت تۆ حەزت لە چییە، چی دەکەیت، چ کاتێ… پاشان هەموو ئەم حەز و ئارەزووانە بە ڕیکلامەکانی زیاد دەکات و بازاڕەکان دەستنیشان دەکات… بەمجۆرە هەڵسوکەوتی مرۆڤ دەبێتە سەرچاوەی داتا بۆ قازانجی بازاڕ و بازاڕکردن، حەز و ئارەزووە کەسییەکان دەبنە سەرچاوەی دەرهێنان، لەبەرانبەردا ئازادی و سەربەخۆیی تاکەکانی مرۆڤ دەبنە زیانی لاوەکی.

پرسیاری سەرەکی ئەوەیە: ئایا ناچارین ژیانمان ڕادەست بکەین، بۆ ئەوەی بتوانین بەشداری لە کۆمەڵگای مۆدێرندا بکەین؟! هەڵبەتە،

چونکە ئەمڕۆ مرۆڤ وەك کەرەستەی خاو (کردارەکان، هەستەکان، پەیوەندییەکان، جووڵە و چالاکییەکانی ئۆنلاین)ن! بەمجۆرە سیستمی تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی لەڕێگای پلانی کارکردنی ئەلگۆریتمەکانییەوە بە شێوەیەکی نیمچە نەبینراو و ڕێکخراو کار بۆ گەیشتن بە ئەنجامێکی دیاریکراو دەکات، ئەمەش وا لە بەکارهێنەرانی دەکات هەست بە ئارامییەکی درۆزنانە بکەن، بێ ئەوەی ئاگاداری ئەو ئاستە بەرفراوانەی چاودێری بن، کە بە شێوەیەکی نەرم بەڕێوەیان دەبات! ئەو میکانیزمە نەرمە وا دەکات ڕەفتاری تاکەکان زۆر بە ئاسانی بەهۆی ئەلگۆریتمەوە پێشبینی بکرێت و ببێتە سەرچاوەی قازانجی گەورە بۆ کۆمپانیاکان.

ئارەزووەکانی مرۆڤ زۆر ئاڵۆزن، واتە نە تەواو ڕوونن و نە بە ئاسانی پێشبینی دەکرێن و نە بە تەواوی دەژمێردرێن… بەڵام لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا ئەلگۆریتمەکان بەردەوام هەوڵدەدەن ئەو هەموو ئاڵۆزییە بۆ داتا بگۆڕن، جگە لەوە لە سەردەمی سۆشیاڵ میدیا، ئەلگۆریتم تەنیا ئارەزوو نابینێت، بەڵکە هەندێ جار دروستی دەکاتەوە، بۆ نموونە: دوگمەی (لایک Like) لە فەیسبووکدا نموونەی ئامرازی کۆکردنەوەی داتایە، کە لە ڕواڵەتدا بێ زیان دەردەکەوێت! بەڵام ئەم دوگمەیە لە ڕاستیدا یارمەتیی فەیسبووک دەدات بۆ شیکردنەوەی ئارەزوو، هەست و کارلێکەکانی بەکارهێنەران، کە دەبێتە هۆی دروستکردنی بنکەی داتای زەبەلاح و بەکارهێنانی بۆ پێشبینیکردنی ڕیکلامی ئاڕاستەکراو و تایبەت و ئاڕاستەکردنی مرۆڤ بۆ بازاڕیکردن… بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا مرۆڤ هەمیشە لەگەڵ ئارەزووی ئاڵۆز و ناپێشبینیکراو دەمێنێتەوە.

هەولێر 15/3/2026

(ژیان کورتە) مرۆڤ دوژمنی ڕاستییە، نەك درۆکان.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

مەرگەسات لە کورتی ژیاندا نییە، بەڵکە لە پرۆسیسە نەکردنی هونەری پێکەوەژیان و هاوگونجاندایە؛ هونەری پێکەوەژیان و هاوگونجان لە

جیاوازی، پێش یەکسانییدایە؛ لە دووبارەبوونەوە، بەبێ هاوشێوەیی؛ لە بەردەوامی گۆڕان و سەیرورە و لە بیرکردنەوە لەنێو ژیاندا، لە هونەری دژایەتی نوێنەرایەتیکردندایە… گرنگ ئەوە نییە کە گوتەزای ژیان کورتە بۆ (سێنێکا) و ژیان کورتە هونەر درێژە بۆ(هیپۆکرات) یان ڕەگ و ڕیشەی ئەو بیرۆکەیە لە فەلسەفەی کۆندا بدۆزینەوە… گرنگ ئەوەیە کە هیـــچ شتێـــک لە دەرەوەی مرۆڤـــدا نییە، لە دەرەوەی پرۆسیسەکردنی هونەری پێکەوەژیان و هاوگونجاندا نییە. مرۆڤ هەمان ئەو بوونەیە کە هەموو شتێک لەناویدایە، بەڵام تێگەیشتن بەپێی پێویستییەکانە نەک شکاندنیان؛ ژیان کورتە، بەڵام جوانی مانای قووڵی هەیە!
ژیان هەموو بوونە، بەشێکە لە ئاشکرایی خۆمان، هەستی پێ سۆزی مرۆڤانەیە لە بوون بۆ بوون. ناشێ بەبێ مرۆڤ ژیان هەبێت، ژیان جووڵەی جوانی و پڕۆسەی خۆبوونەوەی مرۆڤە. ژیان کورتە ساتەوەختێکی هـــونەرییە، ڕەگەتۆڕ (ڕیـــزۆم)ە هەوڵ دەدات (مرۆڤـــی ئـــارەزوو) بە ئەزموونکردنی بەرزترین ئاستی تاسەکردن بەرێت؛ هەموو شتێك شی بکاتەوە: چێژ، کار، بەکاربردن، پەیوەندییەکان، هونەر، تەنانەت ئازار و ناخۆشی…
ئێمە کاتێک ئارەزوو دەکەین، ئارەزووی شتانێک ناکەین هەمانن، بەڵکە ئارەزووی شتێک دەکەین کە نیمانە! لێرەدا چرکەساتی تاسەی ژیان کورتە، ڕەگەتۆڕێکی پەرش و بڵاوە و بەپێچەوانەی درەخت پنتێکی دیارییکراوی نییە، بەو مانایە نییە کە مرۆڤ بە بوون قایلە یان قایـــل نییە؛ بەڵکە هەوڵ دەدات تاســەی ئەگەری کــراوەی ژیـــان چێ بکاتەوە، واتە دیاری نەکردنی ئەزموونەکان و بەرزکردنەوەی چێیی ئەگەرە جیاوازەکان، تاوەکو ژیان بە هەستکردن بە جوانی ژیان بێ! لێرەوە پرسیار ئەوەیە ئایا پەیوەندی ڕەگەتۆڕی (دێلۆزی و فیلێکس گواتاری) سەرچاوەی ئازارە یان چارە؟! دێلۆز لە گفتوگۆ لەگەڵ ئارنو ڤیللانی دەڵێت: من بێز لە هەموو گلەیی و گازاندەیەک لە ژیان دەکەمەوە، بێز لە هەموو کلتوورێکی تراژیدی، واتە بێز لە هەموو دەروونپەرۆشییەک دەکەمەوە.

بەشانەکردنی ناتەواویی

وەك چۆن مرۆڤی دیجیتاڵی چەمکی (چێکردنەوە)ی ژیان (زێدەژیان) و (ئەرێنەی) وەك پڕۆژەیەک لە کاتدا دروست دەکاتەوە؛ مرۆڤی ئارەزووش ئەگەرەکانی خۆبوون و داهێنان و کرانەوە لە جیاوازی، پێش یەکسانی دروســت دەکــاتەوە. ئەگەر پێ لە ڕەســەنایەتیی چەمکــی ئەگەرە جیاوازەکان سەبارەت بە مرۆڤی ئارەزوو و مرۆڤی دیجیتاڵی بنێین، یـــاخود پێـــی لێ نەنێیـــن، ناچـــارین ددان بەوەدا بنێیـــن کە هەمیشە

ئەگەرە جیاوازەکانی تەکنۆلۆژیای دیجیتاڵی و ئەگەرە جیاوازەکانی خۆبوون و داهێنان، کۆمەڵێ ئەگەری پەیوەست و کراوەن؛ ئەوەش یەکەمین ڕاستیی ب□گ□نەویستە، ڕاستییەک کە کاریگەریی دڵنیایی (کۆجیتۆی درەخت)ی دیکارتی بەرانبەر (ڕەگەتۆڕی دۆلۆزی و گواتاری) پووچەڵدەکاتەوە و جەوهەری مرۆڤی بوێری دیجیتاڵی و مرۆڤی سەرکێشی داهێنەر، لە دابڕانە مەعریفییە جیاوازەکانی (ئامرازی کات و ترێند/ کردەی کات و داهێنان)ەوە دەدۆزێنەوە؛ بەو مانایەش هێشتنەوەی ئارەزووەکان، دەرکەوتنی ئارەزووەکان چیدیکە تەنها لەڕێگای بەشانۆکردنیان لەشێوەی خەون یاخود خەیاڵ یاخود ئەفسانە و ... هتددا نییە، بەڵکە سات□وختێکی سەرکێشانەی سەیرورەی داهێنان و بوێرانەی دووبارەکردنەوەی ترێندی تەکنۆلۆژیایە، دەتوانرێت سەیرورەی داهێنان و دووبارەکردنەوەی ترێندی دیجیتاڵی لە هونەری جوانییدا گوزارشتیان لێبکرێت!

چیدی ئارەزووە چەپێنراوەکان، لە خەونی فرۆیدی بەدی ناهێنرێت؛ بەو مانایەش هەر لە فرۆیدەوە تا لاکان (کە تیۆرییەکی تایبەتمەندی داڕشت) تا میلانی کلاین... کە تێکڕایی بەشدارییەکانیان پەیوەستە بە چەمکی ئارەزووەوە، لە تامەزرۆییەک بۆ دەستلەملانێی تاریکیی لەگەڵ جەستەی دایکدا زیاتر نین، زیاتریش نابینن... بڕوانە کتێبی: ئارەزوو و فەلسەفە- سەرەتایەک بۆ خوێندنەوەی دۆلۆز و گواتاری- نووسینی: محەمەد ئایت حەننا، وەرگێڕانی: سامان عەلی، پێداچوونەوەی: شوان ئەحمەد... لێرەوە دۆلۆز دەڵێ جێی خۆیەتی ئەوە وەبیربه□ینن□وە کە دۆزینەوەی نەست لای فرۆید، پەیوەندییەکی تووندوتۆڵی بە پرسی شانۆ و پرسی بوونی س□□ک□کەی ترەوە هەبووە، ئەو س□□ک□یەی کە دەروونشیکاریی ئەرکی پەیبردن بە ڕاز و نهێنییەکانی و دەرخستنی ئەوەی کە لە سەری دەستنیشان دەبێت، لە ئەستۆی خۆی گرت. وەك چۆن لە تەکنۆلۆژیا و دووبارەکردنەوە ترێندی دیجیتاڵدا دەشێ بڵێین ئەرکی پەیبردن ب□ خ□□اترین و زۆرترین زانیاری ئەرێنی و جوانی و نەرمی هەستبزوێن... جگە لە زۆرترین بڵاوبوونەوە هیچیتر نیین.

داهێنان و سەیرورە، ئەو نەستەی دۆلۆز و گواتاری دایانڕشتووە، (بوون بە) و نەستێکی بەرهه□مهێنە... دووبارە سەبارەت بە ئەگەرە جیاواز و کراوەکانی ژیان کورتە و هونەر درێژە، کتێبە بەناوبانگەکەی (تریستان غارسیا -الحیاة المکثفة- ترجمة: صلاح بن عیاد) ڕۆناکی دەخاتە سەر بەشێك لەو چەمکانەی کە تێیدا ژیان دەبێتە پێشبڕکێیەکی خێرا بەرەو ئەزموون و هەست و سۆزی زێتر و زێتر و ئەگەری دیکەی کراوە و جیاواز، بەڵام پێش یەکسانی و دووبارەبوونەوەی هاوشێوە (کۆپیکردنەوە) و زانیاری کۆکراوە و کۆگاکراو...

لەو کتێبەدا تریستان گارسیا (چێکردنەوە) بە ئارەزووی بەهێزتر و پڕترکردنی ئەزموون پێناسە دەکات، چونکە ئامانج تەنها ژیانکردن نییە، بەڵکە زێدەژیانە، ژیانێکی جوانتر، دووبارەبوونەوە بەبێ هاوشێوەیی… هەموو ئەو چەمکانە بیرکردنەوەی مرۆڤ لە گەڕان بەدوای واتادا بۆ گەڕان بەدوای چێیدا دەگەڕێت! بۆیە ئەمڕۆ مرۆڤی مۆدێرن سەرکێش و بوێرانەتر ئایدیاکانی خۆی لە بارەی زێدەییەکان و بەکاربردن و ئێرۆنی و… لەبارەی خەمی کات و جوانی و ئەزموون و نەرێنی دەردەبڕێت.
کەواتە ژیان کورتە، پەیوەندی بە خێراتربوونی کاتی گۆڕانکارییەکانی سەردەمەوە هەیە: تەکنەلۆژیا، ڕاگەیاندن، و شێوازەکانی بەکاربردن و زێدەییەکان… هەموو ئەوانە ژیانێکی خێرا بەسەر مرۆڤدا دەسەپێنن و پاڵی پێوە دەنێن بۆ ئەزموونکردنی زۆرترین ژمارەی ساتەکان. بەم شێوەیە ژیان دەبێتە کۆکردنەوەی ئەزموونە سەرکێشەکانی هونەری جوانی داهێنان و کۆکردنەوەی خێرای بوێرییەکانی هونەری جوانی هاشتاگ و ترێند… لەوەی بونیادێکی یەکگرتوو بێت بۆ ناسنامە. بە کورتی ژیان دەبێتە کۆکردنەوەی زێدەییەکان… هەمیشە مرۆڤ دوژمنی ڕاستییە نەك درۆکان! ژیان کورتە، ناچارنیین لە درۆکاندا بمرن؛ کات کورتە، پێویستە بە هۆشیارییەوە بژیین.

شتێک کە نەمکوژی بەهێزترم دەکات. (نیچە)

نەست ماشێنی ئارەزووە، ماشێنێکە لە ڕێگای دروستکردنی بڕێک ڕێکخستن و ڕیزبەندی دیاریکراو لەگەڵ هەندێک ماشێنی تردا ئارەزوو بەرهەمدەهێنێت (ڕەنگە من و ئەندامەکانی جەستەی من لە پشتەوە بە نهێنی ڕێك بکەوین.) کەواتە ئەگەرەکان بەرمەبنای میتۆدێکی جیاواز دادەمەزرێن کە میتۆدی (نەخشە)یە، لەنێوان نەخشە و ڕەگەتۆڕدا، بڕێک پەیوەندیی دەستانە هەن، چونکە نەخشە هەموو نموونە یاخود شێوەیەکی ئامادە ڕەتدەکاتەوە کە کۆپی دەکرێت و بە چەشنەکی ناکۆتا بەرهەمدەهێنێتەوە. ڕەنگە پەیوەندی دەستانەی نەخشە و ڕەگەتۆڕ هەمان دەستایەتیی بێت کە (کۆپی) و (درەخت) پێکەوە کۆدەکاتەوە. ئەمەش لەو ڕووەوە کە هەمیشە (کۆپی) وەك (درەخت) بە یەک ڕێگمان دەگەڕێنێتەوە، ئەو شیزۆشیکارییە دۆلۆزییە وشەکانی: هەماهەنگکردن، ڕێکخستن، ڕەگەتۆڕ، نەخشە، جێگەی دەربازبوون… تەنها وەك شیان و توانای واتا و بەشایی نیشان نادەن؛ بەڵکە وەك کۆمەڵێ ئەگەری جیاواز و کراوە نیشانیان دەدەن کە دەشێ هەر کەسێ بە بونیادی تایبەتی خۆی پێیبکاتەوە.
(شتێک کە نەمکوژی بەهێزترم دەکات) ئەو چێکردنەوەیە، ئەو دژایەتی

نوێنەرایەتیکردنە هەستەکی ئازادی و کرانەوە بە مرۆڤ دەبەخشێت، بەڵام وابەستەییەکی شاراوەش دروست دەکات: تاک هەمیشە داوای لە دەکرێت کە بە شێوەیەکی (زێتر) بژی، وەک ئەوەی ئارامی و هەواشی بەهاکانیان لەدەست دابێت. لێرەدا ناکۆکییەک دەردەکەوێت: زێدەئازادی دەگۆڕێت بە گوشارێکی قورس، ئەو گوشارەی کە نیچە لەبارەیانەوە دەڵێ مایەی ناسینی خودن. بە مانایەکی دیکە ئەگەرچی چەمکی (شیزۆشیکاریی دێلۆزی) بە گەرمی پێشوازیی لە ئەزموونی شیزۆفرینی دەکات، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا گوزارشت لە خواستێکی ئانارشیستانەی هاوشێوەی ئەو خواستانە ناکات کە بانگەشە و داوای شکاندنی هەموو ڕێساکان و چوونە ئامێزی ئەزموونی دەوانەیین.
کەواتە بە ئەوەی مرۆڤ بە زیندوویی بمێنیتەوە زێدەییەکان و فشار گرنگە… فرۆید و بێرۆیەر بە چارەسەری نەخۆشەکانیان هەوڵی ئەوەیاندەدا کە فشاری سەر نەخۆشەکان لەڕێگای (خەوتنی موگناتیسی) یان (بەقسەهێنانی ئازاد) کەم بکەنەوە. بەڵام نیچە بە بەردەوامی گەڕان و سەیرورەی پێچەوانەکەی بەرجەستە کرد؛ سەیرورەی داهێنان بە زێدەییەکان ناپێورێت، بە گەڕانی فشارەکانەوە بەندە.

چڕکردنەوەی هەستەکان

زێدەییەکان، فشارەکان فەرمانڕەوایی مرۆڤ دەکەن، یان پیری شێتی دەکات؟! لەگەڵ هەموو ئەوانەدا لە کۆتاییدا مرۆڤ عەشقی حەز و ئارەزووەکانی خۆیەتی، حەز و ئارەزووییەك کە بەدەستی نەهێناوە، بۆیە بیر لە زێدەییەکان، چڕکردنەوەی هەستەکان و فشارەکان، بیر لە زێدخۆشەویستیی بە ئازار دەکاتەوە، بیر لە هاوڕێیەتی ڤیساگەرسی دەکاتەوە، چونکە عەشقی حەز و ئارەزووە بەدینەهاتووەکانی خۆیەتی، بەدوای هارمۆنییەتی ژیانەوەیە.
بیر لە هاوڕێیەتی ڤیساگەرسی لە یەکبوونی ڕۆح و هاوسەنگی و هاوبەشبوون دەکاتەوە، یان پەیوەندییەکی چڕ و کراوە و جیاواز، هاوسەنگی ئارەزووەکانی، هاوسەنگی بەختیاری و ئازادی، پیری و زێدژیان، هاوسەنگی ڕابردوو- زەمەنە کە نابێ لێی دوور بین و زەمەنێك کە لە ئازیزترین کەسەکانی خۆمان ڕادەکەین… هەموو ئەوانە دەشێ دۆزینەوەی بوارێک بە لە لۆژیکێکی کراوە، لۆژیکی چڕکردنەوەی هەستەکان، لۆژیکی دژایەتی نوێنەرایەتیکردن، هەست و سۆزە مرۆییە سەرەکییەکان: هاوژیانی و یەکتر قبووڵکردن و جیاوازی و خۆشەویستی…
چڕکردنەوەی هەستەکان چیتر تەنها پەیوەندییە سنووردارەکان نین، بەڵکە تاقیکردنەوەی ئەگەرە کراوەکانی ژیان لووتکەی جوانی ژیانە. ژیان کورتە، هەمیشە مرۆڤ لە سەرکەشی و بوێرییەکی بەردەوامدا دەهێڵێتەوە، چونکە ناتوانێت لە دەرەوەی ماشێنەکانی ئارەزوو/

ماشێنە بەرهەمهێنەکان بە درەختی دیکارتی و ڕێگەتەی دەلێزی و گواتاری و بنبەستبوونی میتافیزیکی یان ساویلکەیی قایل بین.
کەواتە ژیان داهێنانی جوانییە، چیدیکە نە مرۆڤ و نە سروشت ماوە؛ بەڵکە تەنها ڕەوتێک ماوە یەکێکیان لەناو ئەویتریاندا جوانی بەرهەمدەهێنێتەوە و ماشێنەکانیان ئاوێتە دەکات. لە ڕاستیدا ژیان تەنها وەکو ڕەوتێکی بەرهەمهێنان واتە: بەرهەمهێنان/دابەشکردن/بەکاربردن دەگوزەرێت. تریستان گارسیا لە کتێبەکەیدا (ژیانی چڕ: خەمی مرۆڤی مۆدێرن) پرسیارێکی بوونیی قووڵ دەوروژێنێت: ئایا مرۆڤ دەتوانێت لەم خەمە ڕزگاری بێت بەبێ ئەوەی هەست بە بەتاڵی و تەنیایی بکات؟!
ژیان کورتە، ڕستەیەکی چڕە لە هونەرەکەی هیپۆکراتدا زێدەیەکان دەگرێ. دیارترین تایبەتمەندییەکانی مرۆڤی مۆدێرن هونەری جوانیی و جوانی هونەرییە. بەو مانایەی کە خەمی چێکردنەوەی بوون و ئەزموونکردنی داهێنان بەرزترین ئاستی ژیان دەنەخشێنێت؛ وەك چۆن ناکۆکییەکی سەرەکی دەوروژێنێت: زێدەیەکان، بەکاربردن، ئەرێنی و ژیانی بە حەسانەوە… ژیان کورتە، ڕێگا بە پرسیارکردنی هونەری جۆراوجۆر دەخاتەڕوو، لەوانەش: ئایا مرۆڤ دەتوانێت هاوسەنگییەک لەنێوان دەوڵەمەندیی ئەزموون و ئارامیی بووندا بدۆزێتەوە؟.

هەولێر 23/1/2026
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

ترێند/ داهێنان (پێشکەوتن، لە سەرکەشی و بوێرییدایە).. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(ترێند) توانا و جوولەی گشتی بیرکردنەوە و هەڵسوکەوت، یان سەرگەرمی و تەواوینی هاوبەشی نێو کۆمەڵگا، وەک فۆرمێك لە فۆرمەکانی ئازادی بەرز دەنرخێنێ. خێرایی و دووبارەبوونەوەی ترێند لەلایەك زمان و ئازادی وەک بەرپرسیارییەتی و بوێری بەرجەستە دەکات، لەلایەکی دیکە جیاوازی زمانیی داهێنانی تاکی سەرکەش

پەردەپۆش دەکات؟!.
بە بەدواداچوونی توانای ترەند کە بوێری لەخۆدا هەڵگرتووە و سەرکێشی داهێنان کە چەمکی دەستپێشخەری دەنوێنێ، هەوڵدەدەم خوێندنەوەیەکی گشتی بە زمان لەڕێگای (ئازادی/ بەرپرسیارییەتی) و (ئازادی/ داهێنان) بکەم و خوێندنەوەیەکی تایبەت بە (جیاوازی زمانیی تاکی سەرکێش) بکەم و لەڕێگای چەمکی جیاوازییەوە بڵێم: ئەگەرچی لەڕووییەك لەڕووەکان چیرۆکی بەرپرسیارییەتی سەردەم و خێرایی و دووبارەبوونەوەی ترەند (وەک هاوبەشی پێویستی کۆمەڵگا و توانای بوێری و هێزی میدیا و هەست و ئارەزووی مرۆڤ لە کاتێ دیاریکراوەکاندا) زمانی هاوبەشی سەردەم دەپارێزێت؛ لەڕوویەکی دیکەوە (وەک یەکێک لە گرنگترین و قووڵترین پانتاییەکانی ئازادی کە هۆشیاریی ڕەخنەیی زمانی تاکی سەرکێش و دەستپێشخەری هەڵگرتووە و کاریگەری قووڵی لە گۆڕانکارییەکاندا هەیە) جیاوازی داهێنان پەراوێز دەخات!.
بە کورتی (خێرایی ترەند) بە قووڵی بیر لە سەرکێشی و هەنگاو هەڵگرتن و سەیرورەی گۆڕانکارییەکان ناکاتەوە، بەقەد ئەوەی بیر لە توانای ڕووبەڕووبوونەوەی (ترسی لەدەستچوون) دەکات؛ بەقەد ئەوەی هەوەی سەرگەرمی کاتی دەدات، ڕاکێشانی سەرنجی گشتی (چیرۆکی بەرپرسیارێتی) وەک هێزی میدیا و تەکنەلۆژیا لە بازاڕی ئەخلاقدا چێشنی (داهێنان) بەرەو پێبدات؛ بەڵام لەبەرانبەردا (هەنگاو هەڵگرتن بەرەو داهێنان) لەگەڵ گرفتە ناکۆتاییەکانی (ئازادی و جیاوازی و زمان)دا دەژی و بە قووڵی بیر لە سەیرورە و گۆڕان دەکاتەوە.
کەواتە زمانی داهێنان (وەک کردە) و بەکارهێنانی ترەند (وەک ئامراز)، یان لە خاڵی جیاوازی نێوان سەرکێشی و بوێرییدا دەشێ (ئازادی زمانی جیاواز و هەنگاو هەڵگرتن بەرەو داهێنان) کەی ئەو ڕوونکردنەوە و ڕێکخستنە نمایشخوازانەی ترەند و سەرگەرمی تێپەڕێنێ... چونکە هەمیشە داهێنان و جیاوازی شێوازێکی نوێ بە کردەی ئازادی زمان دەدۆزێتەوە، بەبێ ئەوەی پشت بە شێوەخوازی ڕاکێشانی سەرنجی گشتی و هاوبەشیکردن، هێزی سەرگەرمی، لایک، کۆمێنت ببەستێت. وەک چۆن (خێرایی و توانای ترەند و ئامرازی تەکنەلۆژی) شێوازێکی نوێ بە خۆنمایشکردن و چیرۆکی بەرپرسیارێتی وەک دەرئەنجامی هاوبەشی پێویستی کۆمەڵگا، هێزی میدیا و هەست و ئارەزووی مرۆڤ لە کاتێکی دیاریکراودا دەدۆزێتەوە!.
هەڵبەتە گرفتە ناکۆتاییەکانی ئازادی زمان، لە بوێری و سەرکێشی ترەند و داهێنانەوەیە؛ بەڵام یەکێک لە بنەڕەتترین سەرکێشییەکانی ئازادی زمان جیاوازییە، نەك چیرۆکی بەرپرسیارێتی؛ جیاوازی هەمیشە

تێگەیشتنێکی نوێیە بۆ دیتنی گرفتە ناکۆتای□کانی تاك و زمان. بەو مانایە داهێنان تەنها کۆمەڵێک فۆرمی خێرا و کاتی بڵاوبوونەوەی سەردەم نییە، وەک چۆن زمان تەنها کۆمەڵێک وشە یان دەق نییە کە واتایەکی بەرپرسیارانە و ڕێکخراوی ترێندخوازی هەبێت؛ بەڵکە داهێنانی زمانیی تاکی سەرکێش، گەڕانەوەیە بۆ ئازادی ئازادی… ئازادی داهێنان جیاوازییە. بوێری و سەرکێشی زمانی داهێنانە و یەکێك لە ڕەگەزەکانی ئازادی بوێریی و سەرکێشی زمانە، بەو مانایە پێشکەوتنی زمان هەم ناوەکییە و هەم دەرەکییە!.

بەڵام بڵاوبوونەوە و دووبارەبوونەوەی ترێند درووستکراوی تاك نییە؛ بەڵکە لە هێزی هاوبەشی کۆمەڵگا و میدیا و تەکنل□ژیای سەردەمدایە… هەموو ئەم تێگەیشتنە جیاوازانەش لەو بیرکردنەوانەن کە توانای ترێند (خێرایی بڵاوبوونەوە) و مێژووی زمان (بەردەوامی) وەك (ئارەزووی پێشکەوتن) پرۆسیسەی دەکەن؛ بەڵام هەمیشە (جیاوازی زمانیی تاکی داهێنەر) دەیەوێت بیرۆکەی ترێندی تەکنل□ژی و بیرۆکەی بەردەوامی مێژوویی لە سەیرورەدا تێپەڕێنێ؛ دەیەوێت لەجیاتی ڕووبەڕووبوونەوەی ترسی لەدەستچوون و لەجیاتی چیرۆکی بەرپرسیارییەتی… هەمیشە (قووڵی مەعریفی) و (دابڕانی مێژوویی) پەرە پیبدات.

بەمجۆرە (جیاوازی زمانیی تاکی سەرکێش) لەڕووی ڕەخنەییەوە توانیووییە مێژووی زمان لە چوارچێوەی مێتۆدەکانی بەردەوامی و بەرپرسیارییەتی ئ□استەکراو و دووبارەبوونەوە ڕزگار بکات؛ جیاوازی زمانیی تاکی داهێنەر هەمیشە بەدوای بوێری- سەرکێشی و ئازادییەکانی داهێنان و سەیرورەی مەعریفەی جیاوازەوەیە؛ هەمیشە لە وێنە باوەکە و خێرایی بڵاوبوونەوەی تەکنل□ژی سەردەم، دوور دەکەوێتەوە… جیاوازی داهێنان بەجێی ئەوەی پێشنیاری بەرپرسیارییەتی و نمایشخوازی بکات… پێیوایە دەبێ دەق و زمان لەسەر ئازادی جیاوازییەکان و سەرکێشی تاك و هەنگاو هەڵگرتن بەرەو داهێنان ڕابێتەوە، هەمیشە خۆی پێوەری ساتەوەختی جیاوازیی خۆی بێت، نەک وەک ئاوێنە ڕەنگدانەوەی بیرۆکەی چەپێنراوی زمان و چەپێنراوی ناوەوەی تاک بێت، نەك خۆی لە پێویستی کۆمەڵایەتی و هێزی میدیا و سەرگەرمی و تەکنل□ژیای سەردەمدا بدۆزێتەوە؟!

ل□□ر□دا سەیرورەی جیاوازیی و تاکخوازی دەبێتە خاڵی لاوازی بەرپرسیارییەتی و بەکاربردنی زمانی هاوبەش، چیرۆکی بەرپرسیارییەتی و تەکنل□ژیای بەکاربردن بەوە تۆمەتبار دەکات کە فۆرمخوازی سەردەم یان ترێند (هۆشیاری گشتی) لە خۆنماییکردن زێتر شتێکی دیکە نییە… بەمجۆرەش بازاڕی خۆنماییکردن چەمکی جیاوازی زمانیی تاکی سەرکێش دەخاتە چوارچێوەی ناپاکییەوە، هەمیشە

عەقڵییەتی باو، هۆشیاری گشتی، چیرۆکی بەرپرسیارییەتی ... چەمکی جیاوازی و تاکخوازی پەراوێز و سەرکوت دەکات! دەمەوێ بەڵام هەندێک جار (دەسەڵاتی زاڵ) جیاوازی و تاکخوازی وەها پیشان دەدات، کە پێشێلکردنی پێشکەوتن و بەرپرسیارییەتییە؛ بەو مانایەش ڕامانی قووڵ لە بەرانبەر خێرایی بڵاوبوونەوە، داهێنان لە بەرانبەر سەرگەرمی، نەرێنی لە بەرانبەر ئەرێنی... بە شێواندنی ئاسایش و ئازادی لێکدەداتەوە؛ ئەگەرچی کردەی جیاوازی زمانیی تاکی سەرکەش لە هەنگاو هەڵگرتن بەرەو داهێناندا هەمیشە چەمکی بەرپرسیارێتی و ترێند وەک ئامراز دەخاتە ژێر پرسیارەوە.
خاڵێکی دیکەی نەرێنی و هۆشیاری ڕەخنەیی ئەوەیە کە زمان و شێوازی نووسینی جیاواز نامۆیی دەخاتەوە؛ بێگومان زمانی نامۆ و جیاواز هاوشێوەی ژیانی خەڵك نییە، بەڵام هەڵبژاردنی مرۆڤەکان دەگۆڕێ؛ هەندێک جاریش ناکۆکی تاکگەرایی دەخاتەوە (تۆ لە یەك کاتدا ئازادی و بەرپرسیارییەتی وەک دوو بیرۆکەی دژ بە یەك هەڵدەگریت، دەشزانی هەردووکیان وەک ئەرێنی و نەرێنی یەك ئەوی دی لاواز دەکات، لەگەڵ ئەوەشدا باوەڕ بە هەردووکیان دەکەیت و لۆژیکی دژ بە لۆژیك بەکار دەهێنیت.) ئەمە وای کردووە چەمکی جیاوازی سەر بە ئازادی بێ و چەمکی سەرگەرمی سەر بە توانای ترێند، چەمکی داهێنان سەر بە بوێری و سەرکەشی بێ و چەمکی بەرپرسیارێتی سەر بە تێڕوانینی هاوبەشی نێو کۆمەڵگا، بە پێچەوانەشەوە ڕاستە...هەر بەو مانایە پێشکەوتن لە جیاوازییدایە.
لە ڕووی ناوەڕۆکیشەوە، پرسیاری گرنگ ئەوەیە: ئایا (جێ پەنجەی نامۆیی- جێ پەنجەی نەرێنی) لە وێنەی خێرای ترێنددا- لە وێنەی بەربڵاوی ئەرێنییدا بەشێوەیەکی تەواو پێشکەش کراوە؟! چەمکی پێشکەوتن لە جیاوازییدایە و هەوڵدەدات ڕوونی بکاتەوە کە ئازادی سنووری دیاریکراوی نییە؛ ئەمەش هۆکاری ئەوە بوو کە جیاوازی لە قۆناغی دواتردا بەرەو بەرپرسیارێتی بگوازێتەوە و بە جۆرێکی دیکە گرنگی بە پەیوەندی نێوان قووڵایی و خێرایی بدات! بێگومان لە هەموو ئەم ڕەخنانەشدا، ناتوانرێت گرنگی و کاریگەری زمانی جیاواز لە بەرانبەر ئازادی، سەرکەشی لە بەرانبەر داهێنان، نەرێنی لە بەرانبەر ئەرێنی... بچووک بکرێتەوە؛ چونکە ئەوە سەیرورەی جیاوازییە ڕێگایەکی نوێی کردەتەوە بۆ تێگەیشتن لە ئازادی زمان و سەرکەشییەکانی تاکی داهێنەر و ڕەخنەکارییەوە، ئەگەرچی زۆر جار زمانی جیاواز و سەرکەشییەکان و ڕەخنەکاریی بە شێواندنی ڕەهەندەکانی ئاسایش و ئازادی بەکارهاتووە؟!.
قسەی کۆتایی ئەوەیە: جیاوازی زمانیی تاکی سەرکەش، تێگەیشتنێکە هەم توانای ڕووبەڕووبوونەوەی هەیە و هەم دەستپێشخەری و هەنگاو

هەڵگرتن بەرەو داهێنان- سەیرورە. سەیرورەی داهێنان لە دەستپێشخەری و هەنگاو هەڵگرتندا گوزارشت لە ئازادی و بیرکردنەوەی قووڵ و زمانی تاکی جیاوازدا دەکات. لەوەوە ڕەخنەی تووند لە جوولەی گشتیی بیرکردنەوە، هەڵسوکەوت یان تێڕوانینی باوی نێو کۆمەڵگا و چیرۆکی بەرپرسیارییەتی و توانای ڕووبەڕووبوونەوەی ترسی ناوەکی دەگرێت!. ترسی ناوەکی لەوەدایە کە لەپێناو داهێنان و چرکەساتە دەرەکییەکاندا مانای ئازادی و ئاسایش و بەرپرسیارییەتی ناوەکی کەمڕەنگ دەکات؛ بەڵام لە کۆی گشتیدا (هەنگاو هەڵگرتن بەرەو داهێنان و جیاوازی) بە یەکێک لە بنەماترین تێگەیشتنەکانی ئازادی و پێشکەوتن و گۆڕانکارییەکانی سەردەم دەژمێردرێت.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا
هەولێر 5/1/2026

لە ستایشی (بێدەنگیی)دا (شیعری –کچێک-ی سەلام عومەر بە نموونە).. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(کچێك)
جیرانەکەمان کچێکی جوانی هەیە
لە خوێندن دەریان هێناوە
مۆبایلی نییەو
ناشتوانێ بێتە بەر دەرگا
بەڵام
کە بابی دەچێتە مزگەوت
لە حەوشە گۆرانی دەڵێ
تا
کوڕانی گەڕەك گوێیان لێبێت.

کە لەژێر دەرگاوە
ئاو دەپڕژێنێتە کۆڵان
دەزانم کچەکەیە.

هەر گوێی لە دەنگی من بێ
بانگی دایکی دەکا
وەک بڵێ منیش هەم.

دایکی پۆشاکی بۆ د□ک□□□
بۆیە کەسواری ئۆتۆمبێلەکەیان دەبن
دەڵێی دوانەن.

کوڕێکی گچکەم هەیە
کە تۆپەکەی دەکەوێتە ماڵیان
تا تێر ماچی نەکا نایداتەوە.

کە میوانی پیاویان دێ
ئەو دەرناکەوێ
بەڵام کە ڕۆیشتن
دەچێتە ژووری میوان
چونکە بۆنیان جێهێشتووە.

ئەو کچە حەزی زۆر لەخەوە
تا تێر خەیاڵ بێ.

خوازبێنی زۆری هەیە
لە بەختی ئەو

هیچیان نوێژ ناکەن.

هەمیشە تینوویە
بۆ ئاوی ماڵەوە تەر نابێ
حەزی
لە قومێک ئاوی دەرەوەیە.

پێشەکی:
(بێدەنگی، بەبێ قسەکردن دەتوانێت بوونی هەبێت؛ بەڵام قسەکردن، بەبێ بێدەنگی ناتوانێت بوونی هەبێت.)
شیعری "کچەکە"ی سەلام عومەر وێنەیەکی مرۆیی زیندووی ڕەگەزی مێ، لە فەزایەکی کۆمەڵایەتی داخراودا دەخاتە ڕوو؛ کچەی شیعر، لەگەڵ ئارەزووە سەرکوتکراوەکان و پێداویستییە دەروونییە دابیننەکراوەکانیدا بە بێدەنگی دەجەنگێ، بێدەنگییەك کە هاوشانی چەپێنراوەکانی دەروونە، ژیان ڕۆناك دەکاتەوە؛ لێرەوە کچە هەر تەنیا وێنەیەکی شیعریی سەلام عومەر نییە، بەڵکە وێنەی مرۆڤێکی نەرم و بزۆزی نێو کۆمەڵگای داخراوی کوردییە، لەڕێگای نواندنی ڕەفتار و ئاماژە و هێماکانی بێدەنگی مێینەوە، دەیەوێ بوونی خۆی بسەلمێنێ؛ نەک لەڕێگای توندوتیژی ڕاستەوخۆی دەنگییەوە!. بۆیە لەم چوارچێوەیەدا شیعری کچەکە گۆڕانکارییەکی نەرمی ناوەکییە لە ژینگەیەکی کۆمەڵایەتی پڕ ژاوەژاوی کۆنەپەرستانەدا؛ ژینگەیەك کە دەرفەتی بەڵاوبوونەوەی سرووشتی بە بۆنی مێینە ڕەوا نابینێ.
(1)
هەمیشە سنووردارکردنی ژیان، مایەی ستەم و ئازارە! ئەوەش لە وێنە شیعرییەکانەوە ڕوون دەبێتەوە کە شاعیر لە فەزای ستەمەوە سنووری ئازاری دەروونی دەکێشێ، بۆ نموونە: مۆبایلی نییە و ناتوانی هەتا بەردەرگای ماڵەکەشیان بۆ ئازادی هەنگاو بنێ… بەڵام پێشاندانی ستەم هەر تەنیا دەلالەت لە وردەکارییەکانی ئازاری ڕۆژانە ناکات، بەڵکە لەلایەك نەبوونی دادپەروەری کۆمەڵایەتییە و لەلایەکی دیکە بەردی بناغەی تێکچوونی دەروونییە!
دواجار ئەو دنیابینییەی (ستەمی کۆمەڵایەتی) و (ئازاردانی دەروونی) لێدەکەوێتەوە، بە گومانەوە تەماشای پەیوەندی نێر و مێ دەکات؛ وەك چۆن کارلێکی کلتووری خۆمانەی لەگەڵ جیهانی دەرەوەی جیاواز دەخاتە کێشەوە.

(2)
شوێنی داخراو (ماڵ) لە شیعرەکەدا، لە شوێنی نیشتەجێبوون و حەوانەوە هەڵگەڕاوەتەوە؛ ماڵ لە شیعرەکەدا کەت و بەندێکە ڕێگری لە دەرکەوتن و پێگەیشتنی کەسایەتی دەکات؛ بۆیە کاراکتەری سەرەکی لە ماڵی داخراودا هەموو ستەم و ئازارەکان بە گۆرانی گوتن دەڕەوێنێتەوە! (گۆرانی گوتن) وەک ڕێکاری بەرگری دەروونی و جۆرێک لە بەرخۆدان بۆ ئەڵتەرناتیفی (داخران) دەکەوێتەوە!
بەمجۆرە لە غیابی دەسەڵاتی (باوک) لەنێو ماڵی داخراودا، بەشێک لە خودی سەرکوتکراوی مێینە لە حەوشەی کراوەی ماڵەدا (لەڕێگای گۆرانی گوتنەوە) هەناسە ساردەکانی خۆی بە گەنجانی گەڕەک دەگەیەنێت، ئەو وێنەیە تەواوی جیهانی مێینەی کپکراوی کوردی دەخاتە بەر فۆکس.
(3)
ئەگەرچی دەنگ (گۆرانی گوتن) ناتوانێت کچە دەرباز بکات؛ بەڵام دەرچەیەک بۆ فشارە دەروونییە ناوەکییەکانی دەکاتەوە؛ دەنگ، گۆرانی گوتن لەبری (کچە) هەناسە دەدات؛ واتە ئەگەرچی کچە هیچ جوولەیەکی دەرەکی نییە، بەڵام بە جوولەیی ئەو (گۆرانی)یەکە بە شێوەیەکی دیار لەبری شیعر نووسراوەتەوە؛ بەو مانایەش دەربڕینی (ناوەکی/ بێدەنگی) لە بەرانبەر سەرکوت و بێبەشکردندا، دەبێتە ئامرازێک بۆ ڕاگرتنی هاوسەنگی (دەرەکی/ دەنگ).
لەڕێگای گۆرانی گوتنەوە دانپێدانان و ئامادەبوونی کپکراوی مێینەیی خۆی لە شیعرەکەدا دەسەلمێنێ؛ بە جۆرێکی دیکە گۆرانی گوتن هونەری ڕاگرتنی هاوسەنگی بێدەنگییە، وەک ئەوە وایە بڵێت: “بێدەنگی- هەناسەیە، بوونی کپکراوی منی مێینەیە” ئەگەرچی ئەو هەناسەیە، ئەو بوونە، ئەو دیمەنە، ئەو جەستەیە، پێویستی بە دانپیانانی ڕەگەزی ئەویدیکەی نێر هەیە؛ ئەگەرچی (مێینە)ی نێو شیعرەکە، لە پەیوەندی و کارلێکی کۆمەڵایەتی بێبەشە… بەڵام هەمیشە لە گەڕان بەدوای شایەتحاڵێکەدایە، بۆ پشتیوانیکردنی سۆزدارییەکانی…
“کێ دەیبینێت؟” تەنانەت دایک، دراوسێ، مێوان، یان کەسێکی نامۆ… کێ دەیبینێت؟ وەڵامی ئەم پرسیارە شیعرە! شیعریش هەمیشە خۆی لە ڕەزامەندی ناوەکی و دەرەکی و دووپاتکردنەوەیەکی بەردەوام و پرسیاری بەردەوام و خوێندنەوەی بەردەوامی خوێنەردا هەڵدەگرێتەوە.
دەتوانم بڵێم پرسی ئەو شیعرە لە چیرۆکێکی ئاسایی تێپەڕدا قەتیس نابێت، بەڵکە ململانێیەکی وجودییە لەنێوان ڕەگەزی مێ و جیهانێک کە قبووڵی ناکات.
(4)
لەو شیعرەدا جەستەی کچ شوورەییە و نابێ سەڵاو لە میوانە نێرەکان

و□رگ□ت□وە! بەڵام دوای ڕۆیشتنیان دەچێتە ژوورەکانەوە بۆ ئەوەی بۆنەکەیان کە ماوەتەوە، وەك جیاوازی بنرخێنێ؛ کەواتا ئەویدیکەی جیاواز هەر تەنها پەیوەندی بە بینینەوە نییە؛ لەنێوان (هەستی بینین) و (هەستی بۆنکردن) خەیاڵکردن قووڵترین تێڕوانینی دەروونی دورووست دەکات؛ بەمجۆرە بۆنی ئەویدیکەی جیاواز لەڕێگای خەیاڵەوە، بۆ بینین دەگۆڕێت، بە دیوەکەی دیکەش هەستی بینین و هەستی بۆنکردن چەشنی گۆڕانی گوتن لە ئارەزوودا ئاوێتەی یەکتر دەبن و بەشداری پەیوەندییە سۆزدارییە خەونئامێزەکان دەکەن.

لێرەوە شاعیر (هەستی بۆنکردن، هەستی بینین و ئارەزووی گۆرانی گوتن) بۆ هەناسەدانێکی ڕەمزی و ئەڵتەرناتیڤی ئازادی دەگۆڕێت، بەمەش ئەو بێدەنگییە ستەملێکراوە لەڕێگای ئەو خەونەوە ئاشکرا دەکات کە کارلێککردنی لەگەڵ بۆن و ئاواز و بینینی وەهمیدا هەیە.

کەواتا هەناسەی ئەوی مێینە تێکەڵ بە: بۆنەکەی، ئاوازەکەی، وێنەکەی...دەبێ؛ ئەوەش قەرەبووکردنەوەیەکی دەروونییە بۆ ناخێکی پڕ لە ئازار و ستەملێکراوی کچە، کە ناتوانێ لە ئاڵوگۆڕییەکی ڕاستەقینەی سرووشتی بەدەستیان بهێنێ؟! ناتوانێ دەست لە ئەویدیکەی جیاواز بدات، تەنها مامەڵە لەگەڵ زڕەوێنەکاندا دەکات.

(5)

لە شیعرەکەدا خەوتن و خەونبینین وەک ئامرازێک بۆ دەربازبوون گرنگی دەروونی وەردەگرێ، کە شاعیر دەڵێت: کچەکە ئەوەندە حەزی لە خەوتنە، کە چاو بکاتەوە خەیاڵ بێتە واقیع؛ لێرەدا خەوتن پشوودان نییە، بەڵکە دەربازبوونە لە واقیعێک کە هیچ پێشکەش خەیاڵی برسی ناکات. بۆ قسەکردن لە (خەوتن) و (خەیاڵ) دەتوانین بەو شێوەیە ڕاڤەی بکەینەوە: خەوتن کشانەوەیە لە ژیانی سەپێنراو و گواستنەوە بۆ جیهانێکی فراوانتر کە جیهانی خەیاڵە. لێرەوە خەوتن و خەیاڵ ئەڵتەرناتیڤی ئازادییە...

بەڵام ئایا خەوتن و خەیاڵ چارەسەری برسێتی ناخ دەکات، یان کێشە دەروونییەکان قووڵتر دەکاتەوە؟! ژیانی ڕاستەقینە لەناو خەون و خەیاڵدا نییە، لە واقعیدایە... خەوتن و خەیاڵ ئاوێکە تینوێتی ناشکێنێ، وەك چۆن ئاوی ماڵ تینوێتی دەروون ناشکێنێ؛ بۆنی ماڵ وەك بۆنی دەرەوە دڵ ناکاتەوە؛ گۆرانی گوتن لە حەوشەدا ئاگری جەستە ناکوژێنێتەوە...

هەمیشە حەزی نرخدانانی بۆ بۆنێکی جیاواز و ڕشتنی ئاو و گۆرانی گوتن نابڕێتەوە؛ بەڵام پێویستی بە فەراهەمکردنی بزاڤێکی کراوەی نەرم و سەربەخۆی مێینە هەیە. بەختی کچەی شیعر، چیتر ناتوانێت بەو شتە سەپێنراوانە ڕازی بێت کە دەوروبەرەکەی بڕوای پێدەکەن. ئەو پێویستی بە "جیاوازی"یە، پێویستی بە ئازادییە، پێویستی بە

هەڵبژاردنێکی سەربەخۆ و سەرفرازانە هەیە؛ ئارەزووی ژیانێک دەکات، ژیانێک کە لە شوێنێکی ترە، یەکێکی ترە، نە دیواربەند کراوە و نە قەدەغە، نە بە زەری سەپێنراوە…

(6)

ئەو شیعرە قووڵایی نەریتی کۆمەڵایەتی و وێنەیەکی دەروونی سەرنجڕاکێشی کچێک دەکێشێ، کە حەز و ئیرادەی سەرکوتکراوە، لە دانپێدانانی مێینەیی بەبێشکراوە، لە تێپەڕین بۆ قۆناغی سەزداری و ئازادی هەڵبڕاوە؛ بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا بە نەرمی لە یارییە جیاوازەکانی ژیاندا بەشدارە (تا تەر ماچی نەکا) ناکشێتەوە؛ لە هەموو ئەو ماچانەشدا پێمان دەڵێت: لە کۆمەڵگای داخراودا، مێینە دەنگەکە خۆی دەخواتەوە، مرۆڤێکی شەرمنە فەزای ماڵەی کوردی دان بە بوونیدا نانێت… بەڵام ئەو بە نەرمی هەدادانی نییە!

پاشەکی:

(زمان، جیهانی بێدەنگی لە پشتەوەیە و جیهانی ڕاستیشی لە دەستیدایە.)

شاعیر توانیوویەتی جیهانی ناوەوەی کۆمەڵگای کوردی بە گوتارێکی ناڕاستەوخۆ لەڕێگای وردەکاری شیعرییەوە بگوازێتەوە، جێکەوتە و پێیوەندییە نهێنییەکانی بکێشێ؛ هەموو ئەو فەزا داخراو و کۆنخوازانە ئاشکرا بکات، کە بووەتە هەمای پیرۆزیی و هۆکاری سەرەکی تێکچوونی دەروونی و گۆشەگیری و بنبەستبوونی کلتووری…

ئەو شیعرە تەنیا وەسفێکی کۆمەڵایەتی نییە، بەڵکە گێرانی گوتنی کچێکە ژیان دەخوێنێتەوە و بۆن بە ژیانەوە دەکات، دەست لە وێنەکانی ژیان دەدات؛ ئەگەرچی کۆمەڵگا بوونی بە هەند نازانێ و کەس نایبینێت! ئەو شیعرە بانگەوازێک نییە بۆ تێپەڕاندنی واقیعی کۆمەڵگای کوردی، هێندەی پەردە هەڵدانەوەیە لەسەر نەریتێکی داخراو، ترسە لە دووبارە بەرهەمهێنانەوەی نەریتە پیرۆزەکان… نیشاندانی سەرەتایەکی نەرم و کراوەیە، لە کۆمەڵگایەکدا کە ئەرزش بە ئەویدیکەی جیاواز و پێکەوە ژیان دانانێت.

23/11/2025

سەرچاوەی شیعرەکە: دیوانی هەلانەیەك لە پەشمەك، سەلام عومەر.

ئەو دوو ڕستەیەی خوارەوە لە کتێبی: عالم الصمت- ماکس بیکارد، ترجمة: قحطان جاسم، دار التنویر للطباعة والنشر- لبنان بیروت ط 1 .2018

- بەدەنگی بەبێ قسەکردن دەتوانێت بوونی هەبێت، بەڵام قسەکردن بەبێ بەدەنگی ناتوانێت بوونی هەبێت.
- زمان جیهانی بەدەنگی لە پشتەوەیە و جیهانی ڕاستیشی لە دەستیدایە.

کلتووری دیجیتاڵی.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(شەوێکی سپی لە هەولێری پایتەخت)

نەوەی دیجیتاڵی، نەوەی کلتووری دیجیتاڵی، مۆبایلی زیرەک، تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان... ئەو نەوەیە لەنێوان ئاژاوەی زانیاری و خێرایی پەیوەندیکردندا؛ لەنێوان چڕکردنەوەی تەکنەلۆژیا و میدیا و شێوازەکانی بەکاربردندا؛ لەنێوان گەڕانەوە شاراوەکان و وێنەی ڕووتدا... گرنگی بە پرسە جیهانییەکان و دارایی و تەندروستییەکان و گۆشەنیگانیان دەدەن؛ ئەم تۆڕبەندییەی کۆمەڵگای زانیارییەکان، لە تێگەیشتنی نێوان مرۆق و دەوروبەر تێدەپەڕێت و وەك پێویستییەکی بەپەلەی گەشەسەندنی کلتووری دیجیتاڵی خۆی واڵا دەکاتەوە! ئەو تەکنەلۆژییە دیجیتاڵییە، لە نمایشەکانیدا بانگەشەی ئازادی مرۆق و ژیانێکی شایستەتر بۆ مرۆق دەکات... بە دیوەکەی دیکە لەو تەکنەلۆژییە دیجیتاڵییەدا مرۆق کەوتۆتە ژێر کاریگەریی زێدە- بەکاربردن و زێدە- قازانج... مرۆقایەتی لەژێر ترس و خەمێکی و دڵەڕاوکەی هەسارەیی دەتلێتەوە و ناتوانێ لێی دوور بکەوێتەوە، چوونکە مەستی زێدییەکان و ئازادی و نێرگزییەت.... بووە.
بوومەلەرزەی تەکنەلۆژیا و خێرابوونی ئاڵوگۆڕی زانیارییەکان و نەبوونی مەودای ڕامان و بیرکردنەوە لە تۆڕە دیجیتاڵییەکان و چاودێریکردنی ژیان و چوونە ژێر باری ڕێکارە تەکنیکی- ئابوورییەکان، کە هەوڵدەدات ژیانی مرۆق لە گەڕانەوەکان و ڕامان دابماڵێ و لە وێنەی ڕووتدا چڕی بکاتەوە... هەر تەنها کۆمەڵێک نەخۆشی دەروونی و دەماری و کۆمەڵایەتی نەخستۆتەوە! دەشێ وەك کێڵکێڵەکانی (ئومێد قەرەنی) شاعیر لە شیعری (قەدەغەی هاتوچۆ- لە شەوێکی سپی لە هەولێری پایتەخت) کورتی بکەینەوە و بڵێین

(ئارامییان کوشتوە)؛ بەهای شتەکانیان تەنیا لە (سەرمایە)دا کورت کردەتەوە… بەو مانایەش کلتووری دیجیتالەی هەر تەنها پۆزەتیفییەت، ڕاگەیاندن و شێوازەکانی بەکاربردن و ژیانێکی خێرای بەسەردا نەسەپاندووین، هەر تەنها مرۆڤی بە ک□□ک□□□ و وەهمی ئازادی و ژیانی شایستەتر و وێنەی ڕووت گەمارۆ نەدراوە… ئیتر لە کلتووری دیجیتاڵیدا پاڵەوانی سەرگوزشتەکان ئاوابوون، ناگەڕێنەوە، دەرگای ماڵەکانیان گا□□داوە… لە نێوان دەرنەکەوتنی گێڕانەوەکان و دەرکەوتنی وێنەدا، مرۆڤی مۆدێرن، مرۆڤی تەنیا و نائومێد و ڕاڕا… بە ویستی خۆی بەردەوام گۆشەنیگاکانی بە زێدەییەکان مۆدێرنیزە دەکات.

زەوی گ□یی□ یان شێوەی د□ی؟ ئەوە پرسی گۆشەنیگای (قەدەغەی هاتوچۆ)یە؛ قەدەغەی هاتوچۆ لە نێوان شاردنەوەی گێڕانەوەکان و نمایشکردنی وێنەکاندا؛ لە نێوان زێدە- ئازادی داهاتوو و بەندکردنی ڕابردوودا؛ لە نێوان چاوی شەو و چاوی کامیرادا… پەماند□□□ هەمیشە (گێڕانەوە، چاوی شەو، بەندەواری ڕابردوو) ساڵەکان، بەدبەختییەکان… بەیەکتر دەژمێرن! بەڵام (نمایشکردن، چاوی کامیرا، ئازادی داهاتوو) تەنها داوا ناکات، کە بەشێوەیەکی (زیاتر) بژین، بەڵکە خودی (نەسرەوتن/ دەرکەوتن) لە بەرانبەر (بەدبەختی/ دەرنەکەوتن) بەرز دەکاتەوە… مرۆڤ لە نێوان (دەرنەکەوتن) و (دەرکەوتن)دا دووچاری نیشانەکانی ترس و تێکچوونی مەودا و س□زداری بووە… لە ئەنجامی داهاتووی تەکنەلۆژی و خێرایی زانیارییەکاندا گۆشەنیگاکانیان تەنها دەلالەت لە دەرنەکەوتنی گێڕانەوەکان ناکەن، بەڵکە دەلالەت لە دەرکەوتنی وێنە و ز□□و□ن□ و شاردنەوەی گێڕانەوەکانیش دەکەن! پۆلیسی زێدەییەکان (زێدە- بەکاربردن، زێدە- قازانج، زێدە- ئازادی، زێدە- زانیاری…) پۆلیسی تەکنەلۆژیا، لە هەموو شوێنێکدا چاویان جێهێشتووە؛ زێدەییەکان و ز□□و□ن□کان… ئاستی پووکانەوە دەمارییەکان و خەمەکی و نەرگزییەت… بەرز دەکەنەوە، بەڵام ک□ن□ فرۆشگای گێڕانەوەکان داخراون… بە ئەوان قەدەغەی هاتوچۆیە، دەرگای ماڵەکانیان گا□□داوە، چاویان تەنها لە شەوە (هەواڵی کاتژمێر هەشت) دەبینێ! تەنها لە سووچێکی فەرامۆشکراو هەناسە دەدەن…

تراژیدیای گێڕانەوە، لە کورتی شەودا نییە، لە هەواڵی کاتژمێر هەشتی گێڕانەوەکاندا نییە، لە دەرکەوتنی وێنە و وێنە ڕووتەکاندایە، لە نەسرەوتنی مرۆڤدایە، کە لە بەرانبەر دەرنەکەوتن و شاردنەوەی گێڕانەوەکان بە (ئازاد)ی خۆیان نمایان دەکەن! هەرگیز (زێدەیی) ئازادی نییە، هەرگیز وێنە و وێنە ڕووتەکان، جەوهەری گێڕانەوەکان نییەن… جەوهەر جەوهەری ونکردووە، ز□□و□ن□ی□! وەك چۆن

گێڕانەوەکان گێڕانەوە نیین، داخراون، زەمەنی گێڕانەوەکان ئاوابوون… کەواتە ئایا خۆشاردنەوەی گێڕانەوەکان هۆی بەدبەختی (دەرنەکەوتن) گێڕانەوەکانە، یان پشتگوێخستنی جەوهەرە؟! هەڵبەتە ئەمڕۆ کەڵکەڵە و حەزی مرۆڤی مۆدێرن بۆ ئەزموونکردنی زیندووێتی ژیان، دەکەوێتە نێوان چاودێری و زێدە- بەکاربردنەوە، ناکەوێتە نێوان دەرنەکەوتن و شاردن□و□ی جەوهەرەوە… بۆیە بانگەشەی وسبەلێکراوەکانی (قەدەغەی هاتوچۆ)، ئەوەیە کە ژیان دەبێتە پێشبڕکێیەکی خێرایی وێنە و زڕەوێنە- سیمیۆلاکرا…ناگەڕێتەوە! بۆیە (ئومێد قەرەنی) لەنێوان دەرکەوتنی وێنەی ڕووت و دەرنەکەوتنی گێڕانەوەکاندا دەڵێ: (کامێرای چاودێریی یان دەمانچە یەکێکیان دەمکوژێ… ڕێیەک هەیە، بەڵام ئازادیی نییە…) ڕێیەك هەیە، بەڵام جەوهەری نییە!

ئەوەی لە گۆشەنیگای (قەدەغەی هاتوچۆ)دا جەختی لێدەکرێتەوە، چەمکی دەرنەکەوتن و زێدە- دەرکەوتنە… لەنێوان خۆشاردنەوە و زێدە- نمایشدا، مر□ق ب□ (نەسرەوتن) مەحکومە، بە هۆی نەسرەوتن و بێ شوێنییەوە (بەدبەختی) شوێنێکی بۆ نیشتنەوە نییە… شاعیر لەنێوان خۆشاردنەوەی نێو گێڕانەوەکان و خۆنمایشکردنی وێنە و زڕەوێنەدا یەکێکیان دەیکوژێ؛ لەنێوان تراژیدیای گێڕانەوەکان و وێنەی بێ جەوهەردا، لەنێوان وێنەی ڕووت و گێڕانەوەی داپۆشراودا… قەدەغەی هاتوچۆ ڕادەگەیەنێ… بەڵام بوونی گۆشەنیگا لەڕێگای ژمارەیەکی بێسنووری سیفەتەکان، تەنها (دەرکەوتن) و (دەرنەکەوتن)، (نەسرەوتن) و (بەدبەختی)… نیین، کات و شوێنێکیان بۆ نەماوەتەوە…

هەرگیز تەکنۆلۆژیای دیجیتاڵی گرنگی بە جەوهەری گێڕانەوەکان نادات، بەڵکە لە بەرهەمهێنانەوەی زێدە-دەرکەوتنندایە؛ زێدە- دەرکەوتن ڕاستی ئاشکرا ناکات، بەڵکە دەبێتە زڕەوێنە، زڕەوێنەکان خۆیان دەبنە گۆشەنیگا و بیرکردنەوە و جەوهەری بەسەرچوونی گێڕانەوەکان و دەبنە شێوازێك لە شێوازەکانی بوونی ژمارەیی، بەو مانایەش زڕەوێنە، گێڕانەوە نییە و کێشەی سۆز و تراژیدیا تێدا دەرناکەوێت، بەڵکە ئەوەی بە زەقی لە کلتووری دیجیتاڵی دەردەکەوێت نێرگزییەتە! کەواتە هەر سێ ڕەهەندی (گێڕانەوە، وێنە، زڕەوێنە) بە شێوەیەکی زیندوو لەڕێگای کلتووری دیجیتاڵییەوە بە ژمارەوە بەند دەبێ؛ ئازادی دیجیتاڵی بە ژمارەوە بەستراوەتەوە.

بۆ خوێندنەوەی تەواوی (شەوێکی سپی لە هەولێری پایتەخت) بڕوانە: هەفتەنامەی ڕێگای کوردستان- ژمارە (١٤١٥).

وێنەی ڕووت/ گێڕانەوەی داپۆشراو

بەگشتی ئەم نەوەیە لەدنیای دیجیتاڵیدا دەژین، کە وردە وردە

سنوورەکانی نێوان دنیای واقیعی و مەجازی نامێنن؛ لەنێوان گێڕانەوەی داپۆشراو و وێنەی ڕووتدا دەسوڕێنەوە و گرنگی بە گۆشەنیگا ئازادەکانیان دەدەن، هەر لە شیکاری کولتوورییەوە تا دەگاتە سایکۆپاتۆلۆژی و کۆمەڵناسی؛ هەر لە پەیوەندی کۆمەڵایەتییەوە تا تیۆری سیاسی… بۆ ئەوەی واقیعی زانیاریی ئێستا و کاریگەرییە دەروونی و کۆمەڵایەتییەکان بخەنەڕوو.

قەدەغەی هاتوچۆیە

نە فلووسێک لە دەمدایە، نە قسەیەکی خۆش لە گیرفانم

جوانییەکانم لەسەر شەقامە کۆنکرێتییەکە بڵاودەکەمەوە

بە دوو چەرخەیەکی ڕەش بەرەو تاوەرەکان دەچەرخێم

سەدەی بیست و یەکە، مشکەکان حەزدەکەن لە جەنجاڵیدا بژین!

شاعیر کۆمەڵێک ڕووداو بە پێشبینیکەری بەسەرچوونی گێڕانەوەکان دەزانێت، کە بەشداری لە ڕەنگ و ڕیشەی گۆشەنیگاکانی سەبارەت بە سەدەی بیست و یەک دەکات، کە تێیدا ژیان دەبێتە پێشبڕکێیەکی خێرا بەرەو جەنجاڵی، کە ئامانج تەنها ژیانکردن نییە، بەڵکە ژیانێکی زیاترە، ژیانێکی دوو هێندە… بەمجۆرە ژیانکردن لە گەڕان بەدوای مانادا بۆ گەڕان بەدوای چێیدا هەنگاو دەنێت، ژیان دەبێتە کۆکردنەوەی زانیارییەکان و ئەزموونەکان زیاتر لەوەی بونیادنانەوەی جوانی بێ… بەمجۆرە چڕکردنەوەی ژیان، هەستی ئازادی و کرانەوە بە مرۆڤ دەبەخشێت، بەڵام پەیوەستبوونێکی شاراوەش دروست دەکات، ئەویش حەزی بەکاربردنە تەکنەلۆژییەکانن، وەک ئەوەی ئارامی و هێمنی مەوداکانیان لەدەست دابێت؛ بەمجۆرەش ئازادیی زۆری تەکنەلۆژیا بە گوشارێکی قورس دەگۆڕێت؛ خۆشەویستی بە ئازار؛ گەڕانەوە بۆ وێنەی ڕووت… ئیتر هەوڵدان بۆ ژیانێکی زیاتر ژیان لە ڕامان و جوانی تراژیدی بەتاڵ دەکاتەوە… بەڵام ئایا قەدەغەی هاتوچۆ هاوسەنگییەک لە نێوان تراژیدیا و تەکنەلۆژیا، لەنێوان کامیرای چاودێریی و دەمانچە دەدۆزێتەوە؟!

بێگوومان زانین هەمیشە بەرەو پێشەوەیە، بەڵام لە دامرکاندنەوەی ئازار و ڕەشبینی و خەمێکی بێ توانایە! ئومێد قەرەنی دەڵێ (ژیان تێیدا ڕایکردووە، تەنیا زبڵ و پاسەوانەکانی جێهێشتووە) (کامێرای چاودێریی یان دەمانچە یەکێکیان دەمکوژێ)…

(ڕێیەک هەیە، بەڵام ئازادیی نییە)

پێشبینیی ڕێیەك دەکرێت، پێشبینیی بە مەودایی دەکرێ، بەڵام ئازادیی نییە! بەرەوپێشچوونی زیرەکی- ژیری دەستکرد و زیادبوونی گۆڕانکارییەکانی کەشوهەوا دوو تەگەرەی سەرەکیی بەردەم ئەو ڕێگایەن… ڕەنگە ئەرکی وەڵامدانەوەی ئەو پرسیارانە لە (دەچم کونێک

لە ئاسمان دەکەم و تێيدا دەژيم) ڕوون بێتەوە؛ ڕەنگە پەيوەندى نێوان ئۆتۆماتيکيکردنى زمان و زێدەييەکان ئەوە بێ، کە زيرەکى- ژيرى دەستکرد زمانى هۆشيارى مرۆڤ پێشدەخات و جێگاى گێڕانەوەکان دەگرێتەوە؛ بەو مانايەش بەهۆى پەرەسەندنى ژيرى- زيرەکى دەستکرد، ژێرخانى ئازادى لەگەڵ ئامێرى جيهانى بەرەو يەکبوون هەنگاو دەنێن!
ل□□ر□وە (ئەرێنيبوون)ى ديجيتاڵى وەک پەرەپێدانى کۆمەڵايەتى و چارەى نوێى سەرکەوتن يان دابينکردنى ئەزموونى خۆشى بۆ کەسانى تر سەير دەکرێت، يان بە ميکانيزم و سەرپەرشتى تەکنۆلۆژياى زمانەوانيى گوتارەکانى بەهێزتر ببێت و ئەمەش دەلالەت لە جەوهەرى دەسەڵاتى هاوچەرخ بکات، کە پەيوەستە بە هەماهەنگى بەڵێ و زمانەوە؛ بەڵام بەديوەکەى ديکەش (قەدەغەى هاتوچۆيە) چوونکە هەستە نەرێنييە تووندەکان و نەخێر دەتوانن ببنە هاندان بۆ بيرکردنەو□ يەکى بەهێزى دژە باو و گۆشەنيگاى سەرسامکەر و گۆڕانکارى گەورە... کەواتە دەشێ قەدەغەى هاتوچۆ دەرکەوتنى ڕۆحى مرۆڤێکى تاکگەرا و جياواز و ياخى بێ (مەپرس□ چ□د□کەم، گەر ڕۆژهەڵاتنى گشت جيهانيش بەدەست من با کەسم نەدەکوشت)
مرۆڤە داهێنەرەکان جيهانێکيان پێکهێناوە، کە خێرايى هەستى کاردانەوە و وەڵامدانەوەى بەڵێ و نەخێر تێدا داپۆشراو نييە؛ لە جيهانێکدا دەژين، کە لە پاڵ پۆزەتيفييەت، هونەرى نکۆڵيکردن و نەرێنيى بەشدارە، لە جيهانێکدا دەژين، کە لە پاڵ لايك، ڕەتکردنەوە شياوە... ژيان دەربڕينى کەموکورتى و گۆشەگيرى و تەنيايى و دڵەڕاوکێى بوونە! ئەوەش بەهۆى گۆڕانکارييە پۆزەتيف و نێگەتيفەکانەوەيە، بەتايبەتى لە بوارى ئاگايى و قووڵبوونەوەى کولتوورى و پەيوەندييە جياوازەکان و قبوڵکردنى ئەويديکە، بەو مانايە (داهێنان) ئەو جياوازى و گۆڕانکارييەيە، کە تواناى دروستکردنى بيرۆکە يان شتى نوێ و ناوازەى هەڵگرتووە؛ بەو مانايە داهێنان يەکێکە لە گرنگترين بەها مرۆييەکان...
(شەوێکى سپى لە هەولێرى پايتەخت) سەرەڕاى ئەو چڕکردنەوەيە هەستێکى ئازادى و کرانەوە ب□ خ□ون□ر دەبەخشێت، بەڵام وابەستەييەکى شاراوەش دروست دەکات، بەو مانايەى کە ئازادى لەبەرانبەر ئاسايش بريتييە لە ئابڵوقەدانى تاك، چوونکە هيچ ئازادرييەك بەبێ ئاسايش نييە، هيچ ئاسايشێکيش بەبێ لە دەستدانى بەشێك لە ئازادى مەيسەر نابێ، ئەوەش ڕيکارێکى لەڕاد□ بەدەرى کۆکردنەوەى کۆميديا و تراژيديايە، بەرلەوەى بڕوات بە قبووڵکردنى ئازادى ئەويديکەى جياواز و پارێزگاريکردنى ئەزموونى جياواز ه□ بێت...

خەمی مرۆقی مۆدێرن

(پۆلیسی گەڕۆک لە هەموو شوێنێکن) بە ئەوەی حەزی مرۆقی مۆدێرن لە هەموو بوارەکانی چێژ، کار، پەیوەندییەکان، هونەر، تەنانەت ئازار و ناخۆشی… شی بکەنەوە؛ تاکوو ژیان بە هەستکردن بە ژیان بکەنە ئامانجێکی تەکنەلۆژی؛ بۆیە (مەپرسە بۆ کوێ دەڕۆم، لەو شارەی تەنیا تەنیاییم دەجوێ) کەواتە ئامانجی تەکنەلۆژیا تەنها ژیانکردن نییە، بەڵکە ژیانێکی زیاترە، کە (ژیان تێیدا ڕایکردووە) لەو نووسینەدا ڕستەی نێوان کەوانەکان لە لایەن شاعیرەوەیە، بۆیە دەتوانین بڵێین (ئەوانەی خۆشەویستی بە پارە دەکڕن) جینۆسایدی ڕاستقینە پێشنیار دەکەن، چوونکە گوزارشتی (خۆشەویستی بەدەست بێنە، بە ئەوەی چاوەڕێی ڕێکەوت بکەیت) پێشبینی تەکنەلۆژیایە، ئەگەرچی لەڕووی دیجیتاڵی سەربەخۆیی بە ژمارە ڕادەگەیەنن، بەڵام لەڕووی تەکنیکییەوە واتە گۆڕینی یاسا بۆ کۆد؛ دژ بە مەودا و ڕامان و بیرکردنەوە و چاوەڕوانی… کۆدکردن بۆ دەستبەسەرداگرتن؛ لە جیهانی دیجیتاڵیدا هەموو مرۆڤەکانی دانیشتووی هەسارەی زەوی خاوەنی کۆدن، لەژێر سەرپەرشتی (تەکنەلۆژیا)دان، لە زیندانی تاکەکەسی هەمیشەییدان! لە ژیانێکی تەواو خەیاڵیدا ژیانێکی نێرگزی و دڵخۆشکەر…

ئەمڕۆ ژیانی مەجازی ئەوەندە ورووژێنەرە، کە هەمووان ژیانی ڕاستقینەی پێدەفرۆشن، ڕۆژ بە ڕۆژیش ورووژێنەرتر دەبێ، بەردەوام شانشینی مەجازی بە هەرزانتر ژیان دەکڕێ؛ (شەوێکی سپی لە هەولێری پایتەخت) تەنیا پەردە لەسەر ئەم واقیعە هەڵدەگرێت، کە ئێستا بە تەواوی دەستی کردووە بە دەرکەوتن؛ وادیارە شەوە سپییەکان هەموو شتێکیان وەشاندووە؛ لەڕاستیدا تەکنەلۆژیا لەڕێگای زێدەییەکانەوە ڕێکەوتەکانی وێران کردووە و باڵادەستی دیجیتاڵی و زۆرەوێنەکان گۆشەنیگا جیاوازەکانیش بەڕێڕەوە دەبەن، هێزی ڕاستقینەی گێڕانەوەکان لە پاشەکشە دایە.

زێدەییەکان کە درکیان بەوە کرد، هەموو شتێکیان لەناوبردووە، لەڕێگای زیرەکی- ژیری دەستکردەوە تەحەدای کۆتاییەکانیان دەستپێکرد: بە نەهێشتنی نیوەی مرۆڤایەتی و گۆڕینی بە ڕۆبۆت و گۆڕینی سیستەمی نێودەوڵەتی بە مۆزایکێکی کۆمپانیا تایبەتەکان… بە ئەوەش باس لە کۆدێکی کۆدکراو دەکەن، کە چەند کەسێک دەتوانێت دەسەڵات بەدەستبهێنێت، لەوەشەوە باسی ئەو خانانە دەکەن، کە کۆمەڵێک کەسی غەیرە مرۆڤ تێیدا سەرکارن و لەوەشەوە ڕێگا بەو کۆمەڵە لاوەکییە تەکنەلۆژییانە دەدەن، کە دەتوانرێت لە هەر شوێنێکی جیهان درووست بکرێن…

شاعیر دەڵێ (مەپرسە کێم، سەرگوزشتەیەکم، پاڵەوانەکانی مردوون)

چوونکە ئیتر کلتووری دیجیتاڵی لەسەرووی هەموویانەوە بەرنامەکانی توانای هەماهەنگی و جوانکردن و بێلایەنکردن و ئاراستەکردنی کردەوەکانی مرۆڤی مۆدێرنیان هەیە؛ بەپێی داتاکانی گەشەسەندن، چاوەڕوان دەکرێت لە سەردەمی نەوەی (بێتا) هەردوو ئاڵنگاریی زیرەکی- ژیریی دەستکرد و زیادبوونی گۆڕانکارییەکانی کەشوهەواش ڕوونتر ببنەوە… (مەپرسە بۆ کوێ دەڕۆم، لەو شارەی تەنیا تەنیاییم دەجوێ) دەربڕینێکی شیعرییە.

هەولێر 20/9/2025

لە ستایشی (نەمنی)دا.. عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

(ئەوی دەیبینن.. من نیم)

کاتێک کەسێک زۆر بیر لە خۆی دەکاتەوە، بیر لە خۆی ناکاتەوە بەو مانایەی کە ئیگۆیەکی گەورەی هەیە، بەڵکە دەشێ وەك (ئەویدیکە) بیر لەخۆی بکاتەوە! چوونکە مەرج نییە هەمیشە ئیگۆ وێنەیەکی خۆ بەگەورەزان و نەرگزی هەڵگرتبێ… دەشێ (نەمنی) بێ، یان بەشێ چەپێنراو و خۆشەویستەکەی ئیگۆ ئەویدیکەی جیاواز بێ (من ئەویدیکەم وەك خۆم، خۆش دەوێ)…
بیرکردنەوە لە پرسی ئەویدیکە (الغیریة) دەمانباتەوە بۆ قسەکردن لەسەر خود (الذات)ی خۆنەویست؛ بەو قسانەش کەی ئەو گفتوگۆیانە فەرامۆش دەکەم، کە لە بارەی (من) وەك: (کەس، ئیگۆیزم، سوبێکت) و (ڕۆح، عەقڵ، فیکر) و (زمان) کراون و تەنها ئەوە دەڵێم، کە جیاوازی نێوان (من) و (خود) ئەوەیە: کاتێک کە (من) بەپێی دیدگا ئازادەکانی خۆی (نەك غەریزەکانی مەگەل) شوێنی خۆی بونیاد دەنێت، ئەوە پێی دەڵێن (خود)ی هۆشیار! خودی بناس بە هاوکاریی ئەویدیکەی جیاواز، ژیان دادەهێنێ… ئەگەرچی پەیوەندی نێوان من و ئەویدیکە پەیوەندییەکی ئاڵۆز و فرەلایەنە و پێویستی بەشیکردنەوە و وردەکاری زۆر هەیە، بەڵام ئەمڕۆ لەسەردەمی تەکنەلۆژیادا سوبێکت دووچاری شلەکی ئازادی بووە…

لە شیعری (نەمنی)دا (مەولود ئیبراهیم حەسەن)ی شاعیر چەمکی نەمنی وەک نوێنەرێکی خۆنەویست و ئازادی تاکگەرا بەکارهێناوە؛ لەوێشەوە هەموو شتێکی بۆ (خودی هۆشیاری- دیکارتی) و دەرکەوتنی ماهیەتی- ئەویدیکە گەڕاندۆتەوە! شاعیر چەمکی نەمنی وەك ڕێبەری خۆنەویستی و بەرپرسیاری ئازادی بەکارهێناوە، کە ئامانجی یارمەتیدانی ئەویدیکەیە بۆ ڕزگاربوون لەو وەهمانەی کە ئیگۆی خۆبەگەورەزان درووستی دەکات؛ چەمکی نەمنی وەك گەیشتن بە حاڵەتێک لە ئاشتی ناوەوە و هۆشیاری ڕاستەقینە بەکارهێناوە؛ چوونکە بەرپرسیارێتی هەڵبژاردنی ئازادی ڕاستەقینە و ئاشتبوونەوە لەگەڵ ناخ کاتێک دەست پێدەکات، کە تێدەگەیت ئیگۆ تەنها تۆ نیت؛ بەڵکە ئەویدیکەیە!

کەواتە ئاشتەوایی و سەربەخۆیی ئەو سیستمەیە کە (مەولود ئیبراهیم حەسەن) داهێنانەکانی ڕوو‌داوی بوونی نەمنی لەڕێگای زمانەوە لەسەر بونیادنا□و□؛ (زمان) لە ڕوو‌داوی بوونی نەمنیدا وەک چرکەساتی سەرهەڵدانی گوتارێکی (وجودی) جێگیر و تۆکمە خۆی دەنوێنێ… بەڕای من ئەوەی ڕێگا بۆ شاعیر خۆش دەکات دەروازەیەکی نوێ ل□ بەردەم زانستی مۆدێرنی زماندا بکاتەوە، درککردنی هەوڵە پێشینەکانی شیکاری دەروونی (زیگمۆند فرۆید)ە، ل□ بارەی چارەکردنی نەخۆش لەڕێگای دەربڕینی ناخ بە ئازادییەوە … بەو مانایەش وەك شاعیرێك، پەنا بۆ یاساکانی دەروونشیکاری فرۆید دەبات و لە درککردنی ئەو ڕێگایەوە وادەکات (نەمنی) بە ئازادی قسەی خۆی بکات، بەو مانایە نەمنی شیعری، لەلایەك بە ئازادی خۆی دەردەبڕێ و لەلایەکی دیکە بەشێوەی واتای بوونی (هایدگەریی) بوونی شاراوە دەکاتە بینراو و نهێنییەکان ئاشکرا دەکات… لەوێشەوە (من و کێشەکانی منی چەپێنراو) لە ڕوو‌داوێکی بوونگەریانەدا (نەمنی) وەك کردنەوەی (شوێنی خودی بناس) و (بنەماکانی زمان) وەك شیعر لە دەروونشیکاری تێدەپەڕێنێ و لە گوتارێکی تۆکمەی ئازادانەی شیعریدا خۆی بەیان دەکات، وەك ڕوو‌داوێکی بوونگەرانە دەڵێت:-

بێ دەنگیم
د□مکێکە
شیتێم دەشارێتەوە
شێتیم
د□مکێکە
تاوانباریم دەشارێتەوە
تاوانباریم
کرمێکە جەرگم دەخوا
ئەوی د□بینن.. من نیم .

منی شلۆك

شێوازی شلۆك (السيولة) چەمكێكی كۆمەڵناسی پەیوەندی (زیگمۆنت باومەن)ە؛ شێوازی شلۆك: بارێكە لە بەرئەنجامی گۆڕانكاریی خێراكانی سەردەمی گلۆبالیزم و شۆڕشی ئەلیكترۆنییەوە ڕوو دەدەن؛ ڕۆشنبیریی شلۆكیش هەموو شێوە و ماناكانی ڕۆشنبیریی تۆكمە و چەسپاو دەگۆڕێت؛ لە ڕۆشنبیرییی شلۆكدا، دەشێ لە هەموو چركەساتێكدا بەها و باوەڕ و پێوەرە كۆمەڵایەتییەكان و ئەخلاق و ڕەفتاری تاك بگۆڕدرێن! لێرەوە لەو نووسینەدا دەمەوێ (ڕۆشنبیریی تۆكمە) و (سوبێكت) لە ڕووداوی (نەمنی)ی شاعیر و (نەمنی)ی شاعیریش لە (منی شلۆك) گۆڕانێ بكەم و لەسەر ئاستی شێوازە شلۆكەكانی (زیگمۆنت باومەن) وەك توانەوەی شێوە و ماناكانی (من) و لە ڕێگای گۆڕانكاری بەردەوامەوە، كە هیچ سنوورێك ناس ناكات و هیچ ئامانجێكی دیاریكراویشی لەخۆ نەگرتووە، هەوڵی خوێندنەوەی ڕووداوی بوونی (نەمنی) شاعیر بدەم!

كەواتە ئەوەی دەتوانین وەك شیكاری دەروونی لە ڕێگای دەربڕینی ئازادانە ببینین، جیابووەتەوە یان دابڕاوە لەوەی كە دەبێت وەك ڕووداوی بوونی شیعری بیخوێنینەوە؛ لە هەموو ئەو بەدواچوونەشدا (زیگمۆنت باومەن) لە كتێبی (مۆدێرنەی شلۆك) وای دەبینێت كە: بەرخۆری لە كاڵای ماددییەوە هەنگاوی بەرەو بەرخۆری لە هەست و سۆز و پەیوەندییە مرۆیی و تەكنەلۆژییەكان ناوە؛ بەو مانایەش ڕۆشنبیریی تۆكمە و چەسپاو هەنگاوی بەرەو ڕۆشنبیریی شلۆك ناوە؛ قسەكردنی ئازادانەی فرۆیدی هەنگاوی بەرەو ڕووداوی بوونگەرایی هایدگەر ناوە...

هەڵبەتە لە ڕۆشنبیریی شلۆكدا (خۆشەویستی و كەوتنە داوی خۆشەویستی) بێتە ئەزموون و توانست، ئەزموونەكانیش بوونەتە ڕاهێنان! دەمەوێ بڵێم بەو مانایە (منی شلۆك) دەتوانێت هەمان ڕستە (ئەوەی دەیبینن.. من نیم) وەك ئەزموون بە گۆڕانكاری جۆراوجۆرەوە بەكار بهێنێت، یان بە بەرنامە لە دەرگای (تاقیكردنەوەی خۆشەویستی) ڕۆشنبیریی تۆكمە و چەسپاو بدات و بەردەوام ئەزموونێكی دیكە لە كەسێكی دیكەدا بە مەبەستی جیاوازی و لوتكەی چێژ و خۆشی بەسەربردن... تاقیبكاتەوە!

لە كۆمەڵگای بەكاربەردا كاڵاكان زوو بەرهەمدەهێنرێن و زوو تەواو دەبن؛ واتە سوبێكت هەمیشە لە خاڵی سفردایە! لە خاڵی سفری ئازادیدا، زانیاری پێش كۆكردنەوەی زانیاریی دەكەوێت؛ خێرایی پێش كاردانەوە و وەڵامدانەوە؛ ڕۆشنبیریی شلۆك پێش ڕۆشنبیریی تۆكمە و چەسپاو؛ ئازادی تەكنەلۆژی پێش بوونی ڕەسەن... لێرەوە لە خوێندنەوەی ڕووداوی (نەمنی) شاعیردا دەمەوێ نەمنی و منی شلۆك بەهۆی شۆڕشی

زانیارییەکان و گۆڕانکاری خێرای کۆمەڵگای تەکنۆلۆژی و پلەی سفری ئازادی و پەیوەندییە دیجیتاڵییەکانەوە، لەیەکنزیك بکەمەوە؛ بەو سیفەتانەی کە (نەمنی) شیعری و (منی شلۆك)ی تەکنۆلۆژی هەڵیا نگرتووە.
ئیگۆ لە کۆمەڵگای تەکنۆلۆژیدا گەورەترین وەهمی ئازادییە، ئیگۆ ناسنامەی ڕاستەقینە نییە! تەنها پێکهاتەیەکی دەروونییە کە لەسەر بنەمای ترس، ئارەزوو و پابەندبوون و پلەی سفری ئازادی دامەزراوە! بەڵام ئیگۆ هەرچەندە هۆشیار بیت، کەمتر پێویستی بە بەرگریکردن دەبێت؛ ڕاستی پێویستی بە سەلماندن نییە، پێویستی بە ئازادی ڕاستەقینەیە، پێویستی بە سەلماندنی بوونە لەلایەن ئەویدیکەی جیاوازەوە… بۆیە لە شیعری (نەمنی)دا دەتوانین بڵێین هەمیشە ئازادی لە خستنەڕووی چەپێنراوەکانی ناوەوە دەرفەتێکی دیکە بۆ تێپەڕاندنی سنوورەکانی (نەمنی) تاقی دەکاتەوە: (ئەوەی دەیبینن.. من نیم.) ئەوەش وەك گوتمان هەر خۆنەویستی نییە، دەشێ قسەکردن بێ لە جیاوازی بوونی ئەویدیکە، بەڵام نەك بەو مانایەی کە ئەویدیکە ڕەنگدانەوەی من بێ، بەڵکوو بەو مانایەی کە ئەویدیکە نهێنییەکە و من ناتوانم خاوەندارێتی بوونی بکەم…
(ئیمانوێل لێڤیناس) لە کتێبی (کات و ئەویدیکە) پێیوایە کە ئەویدیکە بوونەوەرێک نییە، بەو شێوەیەی من دەمەوێت، بەکاری بهه□نم یان لێکیبدەمەوە یان پرۆجێکتی بکەم، بەڵکوو بوونێکی ئازادە کە ڕووخساری داوایەکی ئەخلاقیی لێ دەکات؛ هەر بەو مانایەش منی ئازادی شاعیر لە ڕووداوی بوونی (نەمنی)دا گوزارشت لە ئەویدیکە دەکات؛ هەر بەو مانایەش هەڵبژاردنی ئازادی (نەمنی) بە پەیوەندی لەگەڵ بوونی ئەویدیکە دەپێورێت! پاش (ئەوەی دەیبینن..) ئیتر گەڕانەوەی منی خۆنەویست (منی شاراوە) بۆ (نەمنی)ی شیعری، وەك حاڵەتێکی دەروونی نا، بەڵکە وەك پرسیارێکی بوونگەرانەی شیعری باسی جیهانی منی شلۆك دەکات…

جیهانی شلۆك

ئایا پرسیاری بوونگەرانەی (نەمنی) ڕەنگدانەوەی جیهانی (منی شلۆکە)ە، یان نهێنییەکە ناتوانم (وەك ڕووداو) خاوەندارێتی بکەم؟! دەشێ لەنێوان کردەی (خاوەندارێتی نەکردن) و چەمکی (منی شلۆك)دا هاوتاییەك هەبێ، یان هاوتای□□ك لەنێوان کاری شیعری وەك بابەتێکی جوان (کە چێژ تێیدا دەردەکەوێت) و ڕووداوی شیعری (کە بوون تێیدا دەردەکەوێت) هەبێ، بەڵام حاڵەتی دەروونی نەبێ…
لەوێوە دەڵێم جیهانی (منی شلۆك) نزیکە لە تەکنۆلۆژیا و ڕۆشنبیریی شلۆك و چێژ؛ بەڵام ڕووداوی (نەمنی) شیعری شوێنێکە لە ڕۆشنبیریی

تۆکمە و ئەویدیکەی جیاواز و بوونگەرایی؛ واتە نەمنی شاعیر بە پەیوەندی لەگەڵ بوونی ئەویدیکە دەپێورێت؛ نەك چێژی تەکنۆلۆژی؛ بە پەیوەندی لەگەڵ مرۆڤایەتی دیاری دەکرێت، نەك سوپەرمانی نیچەیی؛ بە پەیوەندی لەگ□□ □وداوی بوون شوێنێك بونیاد دەنێت، نەك لەگەڵ ڕازاندنەوەی زمانی شیعری…

کاتێک شاعیر من لە خۆی دەردەهێنێ، ئەویدیکە دەبینێ؛ بەرپرسیارێتی من□ی شاعیر بەرانبەر بوونی ئەویدیکە سەرچاوەکانی لە هۆشیارییەوەیە، بەرپرسیارییەتی منی شاعیر بەرانبەر □وداوەکانی نەمنی سەرچاوەکانی لە هەڵبژاردنی ئازادییەدایە… بەکورتی ئازادی من شوێنی بوونی ئەویدیکەی جیاوازە، کە وەك شیعر ناتوانم ل□ □وداوی (نەمنی) تێیپەڕێنم؛ بەو مانایەش ئەوەی دەیبینن. من نیم، بەڵکە منی خۆنەویستە؛ شوێنی نەمنی □وداوی شیعری لە داخوازییە مرۆڤایەتییەکانەوە سەرچاوە دەگرێت؛ بەڵام ئەوەی ئەو جیهانە درووستکراوە ڕەخسێنراوەی □وداوی نەمنی بە منی شلۆك دەبەستێتەوە، لە داخوازییەکانی چێژ و هێزی سوپەرماندایە! چوونکە داخوازییەکانی □وداوی (نەمنی) خۆشەویستیی مرۆییە؛ داخوازییەکانی (منی شلۆك) خۆشەویستی تەکنۆلۆژییە؛ خۆشەویستی مرۆیی پەیوەندی بە بەخشینەوە دەکات؛ خۆشەویستی تەکنۆلۆژی پەیوەندی بە چەمکی زێدەییەکانەوە هەیە!

بە کورتی لێرەوە دەتوانم بڵێم پەیوەندی نێوان تەکنۆلۆژیا و منی شلۆك لە (پلەی سفری ئازادی، یان ئازادی وەك کەرستە) درووست دەبێت؛ نەك وەك دیاریکردنی پەیوەندی خۆشەویستی… (زیگمۆنت باومەن) لە کتێبی (خۆشەویستی شلۆك)دا پەیوەندی نێوان تەکنۆلۆژیا و منی شلۆك ناو دەنێت (خۆشەویستی کەرەستەیی)؛ بەو مانایەش لە جیهانی تەکنۆلۆژیادا پەیوەندی خۆشەویستی بۆ بوونی ئەویدیکەی جیاواز لە پەیوەندییەوە بۆتە ئەزموون و توانست، ئەزموونەکان ژمارە و زێدە ژمارەن؛ ژمارەکان بوونەتە کاڵا؛ پەیوەندییەکان بوونەتە پەیوەندی بەرژەوەندیخوازانە و کاتی؛ بەو مانایەش دیاریکردنی پەیوەندی خۆشەویستی تەکنۆلۆژی بە لۆژیکی (ئابووری و بازرگانی) دەپێورێن، لەسەر بنەمای (زیان و قازانج)؛ یان ئەو خۆشەویستییە وەك (تاقیکردنەوەی خۆشەویستی) تەماشا دەکرێت! کەواتا ئەوەی لە پلەی سفری ئازادیدا دەیبینن، من نیم، بەڵکە ئەزموونێکی دیکەی منی شلۆکە و کەسێکی دیکە تاقیدەکاتەوە؛ واتە گۆڕینی بە کەسێکی دیکە!.

جیهانی منی شلۆك، جیهانی زێدە تاقیکردنەوەیە، جیهانی زێدە قازانج… جیهانی منی شلۆك لەسەر بنەمای ئابووری تەکنۆلۆژی وەستاوە… بەڵام شوێنی نەمنی، شوێنی بەخشین و ڕێزگرتن… شوێنی □وداوەکانی نەمنی وێنە و بوونی ئەو بەخشینە ڕاستقین□ی□ د□ک□ش□

کە (جۆرج باتای) لەسەر بنەمای-ئابووری هەتاوی- باسی دەکات؛ واتە: بەخشینێکی تاکلایەنانەی وزەی هەتاو بە بوونی ئەویدیکەی جیاواز؛ بەخشینی ئەو شتەی کە خۆت بە خاوەنی نازانیت، پشت بە مامەڵەکردن نابەستێت؛ هەتاو دەسووتێت و هێدی هێدی لە وزە (خۆشەویستە) بەڕادەکەیدا (مەستمان) دەکات، (ژیانمان پێدەبەخشێت)… بڕوانە: کتێبی (تیۆری ئایین) و: هاوار محەمەد، دەزگای ئایدیا، 2017، چ حەمدی- سلێمانی، ل122-123.

دەمەوێ بڵێم بوونی خۆشەویستی مرۆییانە وەك (تیشکی هەتاو) پشت بە مامەڵەکردن نابەستێ؛ پشتبەستن بە مامەڵەکردن، دەکەوێتە سەر سووکایەتیپێکردن (زیاتر قەرزبار کردن)! لە بەرانبەریشدا (تاقیکردنەوەی خۆشەویستی) تەکنۆلۆژی پەیوەندی بە زێدە قازانج و زێدە مامەڵەکردندایە…

بەگوومان ئامادەیی بوونی خۆشەویستی لەسەر بنەمای (ئابووری هەتاوی) دەلالەت لە بەخشینی وزەی دەروونی و بەخشینی (خۆشەویستی) بە بەرانبەر دەکات… ئامادەیی خۆشەویستی لەسەر بنەمای (ئابووری تەکنۆلۆژی) کاڵایە، قازانجە… یەکەمیان، بەردەوام بیر لە نرخ و شکۆی بوونی ئەویدیکەی جیاواز دەکاتەوە؛ دووەمیان، بیر له زێدە سوود و ئاڵوگۆڕ و زێدە بەرهەمهێنان و هەبوونی زێدە دەستکەوت دەکاتەوە… یەکەمیان، هەمیشە خۆشەویستی وەك خاڵی سەرەتایی دەبینێ؛ دووەمیان، خۆشەویستی وەك کاڵا سەرف دەکات و لە پلەی سفردا (زێدە-خۆشەویستی) تاقی دەکاتەوە؛ (ئالان بادیۆ) لە کتێبی (لە ستایشی خۆشەویستی)دا، دار التنویر، 2014، ترجمة: غادة الحلواني- لە بەشی (خۆشەویستی لە ژێر هەڕەشەدایە)؛ بە ناوی (خۆشەویستی ئازادانە)ی سەردەمی بەکاربردنی خۆشەویستی… دەڵێت: من پابەند نیم، من پابەند نیم، واتە: خۆشەویستی لە پلەی سفردا! بەو مانایە دووەمیان، پلەی سفری خۆشەویستییە… کەواتە (ئەوەی دەیبینن.. من نیم) واتە دوور لە پلەی سفری خۆشەویستی دەلالەت لە بونیادنانی خۆشەویستی دەکات.

مۆدێرنەی شلەك

لە دیدی (زیگمۆنت باومەن) کۆمەڵگای تەکنۆلۆژی دەلالەت لە توانەوەی پێکهاتە کۆمەڵایەتییە چەسپاوەکان و دامەزراوە تۆکمەکان دەکات؛ بە مانایەکی دیکە کۆمەڵگای تەکنۆلۆژی مۆدێرنەی شلەکە و لەڕێگای گوزارەی تاکگەرایی و مەسرەفگەرایی جێگای بە گوزارەی هاوڵاتیبوون و ڕووداوەکانی بوونی ئەویدیکە، چۆل کردووە؛ لەڕێگای پەیوەندی هاوبەندییەوە جێگای بە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان تەنگ کردووە… لەوەشەوە (زیگمۆنت باومەن) ئاماژە بە لەرزەکی و کەمخایەنی پەیوەندییە مرۆییەکان دەدات و دەڵێ پەیوەندییە مرۆییەکان، تا دەت

زیاتر شلەک و کەمخایەن و زوو تێپەڕ دەبن؛ شلەکی پەیوەندییە مرۆییەکان، هەستی تاوانباربوونمان بۆ درووست دەکەن، هەرچەنەک ئەو هەستە بخەینەوە، هەست بە تاوان دەکەین، هەرگیز ئەو پەیوەندییە هەستی بەکۆمەڵبوون درووست ناکات، بەڵکە وەك هاوبەندی ئەو کاتە کۆتایی دێت کە داواکاری و ئارەزووەکانی ئەمە جێبەجێ ناکات، ڕێک وەک کاڵایە… لە کۆمەڵگای بەکاربەردا کاڵاکان زوو بەرهەمدەهێنرێن و زوو زوو تەواو دەبن؛ لە کۆمەڵگای بەکاربەردا چێژ بۆتە بەشێک لە بەکاڵابردنی سوبێکت، چێژ بۆتە هۆکاری سەرەکی درووستکردنی پەیوەندیەکان…

تاوانباریم

کرمەکە جەرگم دەخوا

دەشێ پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و هاوبەندی تەکنەلۆژی لە نێوان منی خۆنەویست و کێشەکانی منی چەپێنراو لەو پرسیارە (نالۆژیکی/ لۆژیکی) یانەدا هەڵگرینەوە و بڵێین: خۆزگە (تاوانباریم) وەك کرمەك بە ئازادی جەرگی خواردم، لە دەرەوەی ئامێری بە هەستی تەکنەلۆژیاوە؛ ئەی (بەدەنگیم) کرمی نەبینراوی جەرگم بوو… چی بوو؟! ئەی چی دەبێت بەبێ دەنگی لەلایەکی جەرگم ڕێبکەم، یان گوێم لەدەنگی تاوانە شاراوەکانم بێ… بەڵام لە هەموو ئەوانەشدا ئەی چی دەبێت ئەگەر زەنگی چەپێنراوەکانم لەبری زەنگی تەکنەلۆژیا، سڵاوی ڕووداوەکانی بوونی (نەمنی)ی بە پلەی سفری ئازادی (منی شلەك) بگەڕێتەوە؟!.

دەمەوێ بەڵام ئەو لەکۆڵینەوە قووڵەی (زیگمەنت باومەن) لە بارەی مرۆڤ لە سەردەمی مۆدێرنیتە شلەکاندا پێشکەشی کردووە، ترسەکانی چیتر لە مەترسییە کۆنکرێتییەکان و کۆنتڕۆڵکراوەکاندا قەتیس نین، بەڵکە گۆڕاون بۆ دۆخێکی بەردەوامی دڵەڕاوکێ و نادڵنیایی… لەو قەسیدەیەشدا وەك ڕوونمانکردەوە (ترسی ڕووداوەکانی- نەمنی) چیتر لە هەڕەشەیەکی دیاریکراو و دوورەوە سەرچاوە ناگرێت، بەڵکە لە ناسکییەکی بە مەودا و نزیکەوە هەڵقوڵاوە، کە خۆیان لە تایبەتمەندی دیجیتاڵی و مامەڵەی تەکنەلۆژی و مەترسییە ئابووری و ژینگەییەکانەوە تا ناسکی چاودێریکردنی ئەمنیی و دڵەڕاوکێ و نادڵنیایی هەڵدەگرنەوە… هەموو ئەوانەش وەك کۆمەڵە زانیاری کەڵەکەکراو و زیرەکی/ زیری دەستکرد و ڕەفتاری بەکۆمەڵ لە قاڵب دراو شلتر دەردەکەوێت و لەوێوە هەموو سنوورەکانی مرۆڤایەتی بەزاندووە و لە هەموو شوێنە بەشێوەی سوپەرمانی نیچەیی بڵاودەبێتەوە و بەردەوام دەگۆڕێت…

ئیتر ئەوە شوێنی کۆمەڵگای تەکمە و چەسپاوە، کە جیهانی کۆمەڵگای ئەلکترۆنی بەرهەمهێناوە؛ ئەوە هاوبەندی تەکنەلۆژییە، کە

مۆدێرنیتە شلەکانی لێکەوتۆتەوە… کۆمەڵگایەکی بەرھەمھێناوە، کە لە ناسکی بەردەوامی ئامێرە بێ ھەستەکاندا بژی… ئیتر پەیوەندی کۆمەڵایەتی ڕاستەقینە و دامەزراوەی سەقامگیر و دڵنیایی تۆکمە و دەروونشیکاری… ڕۆژیان ئاوابوو؛ ئیتر تاکەکان ڕوو بەڕووی ترسی ھەمیشە گۆڕاو دەبنەوە! (زیگمۆنت باومەن) لە کتێبی (الخوف السائل)، ترجمة: حجاج أبو جبر- ط1، بیروت-2017. دەڵێت: مەترسییەکان چیتر تەنیا لە کارەساتە تەقلیدییەکاندا سنووردار ناکرێن، بەڵکە بوونەتە بێکاری شلۆك و داڕمانی بازاڕ و پیسبوونی ژینگە و گۆڕانی کەشوھەوا… جگە لە ھەموو ئەوانەش (ترسی خەیاڵی) ترسی شەوە تاریکەکانی نادڵنیایی کە لەلایەن میدیا و سیاسەتەوە وەک ئامرازێک بۆ کۆنترۆڵکردن بەردەوام تووند و توندتر دەکرێت؛ یان لەسەر بنەمای تاریکی نادڵنیایی کۆنتڕۆڵی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان دەکات و کۆمەڵگا دەخاتە دڵەڕاوکێی بەردەوامەوە.

عەبدولموتەڵیب عەبدوڵلآ
ھەولێر 29/9/2025

لە ستایشی (گەمژەیی)دا..
عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

گوتەیەکی (ڤیتگنشتاین لە تراکتۆس)دا ھەیە، دەڵێت: (ئەگەر ھەندیجار مرۆڤ کاری گەمژانە نەکات، ژیری دەرناکەوێت.) بۆ ئەوەی لەو گوتارەدا ڕێکارەکانی چەمکی (یەکسانبوون، لەنێوان “گەمژەیی و ژیری” وەك دوو پێکھاتەی بیرکردنەوەی مرۆیی) تێپەڕێنم، دەڵێم: کاری (گەمژەیی) خوازەی (ژیرییە)!. واتە لە ستایشی گەمژەییدا کۆی ئەو فەزا ئازاد و کراوەیەی کە لە مێشکی مرۆڤدا وەك خوازەی گەمژەیی دەمێنێتەوە، لەلایەك زمان بە درۆ دەخاتەوە، لەلایەکی دیکە ڕاستی لە زماندا دەبینێتەوە… لەسەر ئەو بنەمایەش ھیچ مرۆڤێک لە گەمژەیی بێبەری نییە! کەواتە ئایا جیھانەکەمان لە ژیری و گەمژەیی کۆپی کراوە؟!.

لێکدانەوەی (ھیچ مرۆڤێک لە گەمژەیی بێبەری نییە) بۆ خوێنەر بەجێدەھێڵم، ب□□□ام بۆ (گەمژەیی وەك لۆژیک) پەنا بۆ کتێبی

(تراكتاتۆس- بەندى 5 و 6)دا دەبەم، كە دەڵێ: پرسيارە لۆژيكييەكان تەنها بە ديار بەدەستهێنانى ڕاستييەكى دياريكراوەوە نامێننەوە، بەڵكە دەبێ بەرانبەر بە ڕاستييەكانى جيهانى دەرەكى، بە تەواوى بێلا□ن بن، چوونكە بەپێى (كات) ڕاستى سنوورە لۆژيك□كان تێدەپەڕێنێ! بەو مانا□ش ژيرى مەحكوم نييە بەوەى كۆى زانيارىيەكان ل□ بارەى جيهانەوە لەخۆ بگرێت، بەڵكە پێويستە گەمژيش فەرامۆش نەكات… ئەركى گەمژەييش ئەوە نييە، كە ڕاستييەكان ڕەتبكاتەوە؛ بەڵكە دەبێ گەمژەيى خۆيشى بەهەند بزانێت!
كەواتە لەژێر خێوەتى مرۆڤ بوونەوەرێكى سەيرە و ڕاست دانيشتووە! هەندێجار گەمژەيى، خراپ بەكارهێنانى ڕاستى، لە دەربڕينى ژيريدا كۆدەكاتەوە… هەندێجار ڕاستى، كۆكراوەى پارچە شكاوەكانى گەمژەيى و ژيرييە… هەندێجار جەوهەرى واقيع، ڕێكخستنى گەمژەيى و ژيرييە… بەو مانا□□ □□زبەندى گەمژەيى و ژيرى لە ناڕوونترين ڕاستى و ڕوونترين ڕاستيدا دەرناكەوێت؛ بەڵكە پێويستى بە بوونى ئەزموونگەريى مرۆيى و واقيعبينييەوە هەيە… ناشێ لە يەكێك لەڕێكارەكانى چەمكى (كۆ) و (كەم)دا كورت بكرێتەوە! چوونكە مەتەڵى بەكارهێنانى ڕۆژانە (زمان و كردار)ە… بۆيە لەو گوتارەدا بۆ تێگەيشتن لە خودى ڕاستى و درۆ ڕێكارى (بەس)ە و (پێويست)ە، يان چەمكى (دەكاتە) دەنووسمەوە! بەمجۆرە دەتوانم بڵێم (گەمژەيى وەك زمان) دەكاتە (ژيرى وەك كردار).
فەيلەسووفى بەناوبانگى ئەڵمانى (ئارسەر شۆپنهاوەر) لە كتێبى (حيكمەتى ژيان- وەرگێڕانى، ئارام ئەمين شوانى- چاپى دووەم، لە بڵاوكراوەكانى كتێبخانەى فێربوون، 2019)دا ڕەشبينى بە سيمايەكى باش دادەنێت… (ئيرادە، باوەڕ بەخۆبوون، ئايين، دەوڵەت) بەرز دەنرخێنێت… ئەگەرچى مرۆڤيش شايستەى هەڵەكردنە، بەڵام ئەو پێيوايە (مرۆڤ تا زياتر بزانێت، گرفتەكانى زياتر دەبن؛ گەمژەيى پشوويەكى ساختە بە مرۆڤ دەبەخشێت.)…
لێرە لە خوێندنەوەى دەستەواژەى (گەمژەيى، وەك پشووى ساختە)دا ناڵێم گەمژەيى مرۆڤ شتێكى ڕێژەييە و دياردەيەكى ئاڵۆزە و ڕەگى لە هەست و سۆزدايە… بەڵكە دەمەوێ (حەسانەوەى عەقڵى مرۆڤ بەشێوەيەكى ساختە) لە (زێدە هەڵەكردن)دا هەڵگرمەوە و وەك يەكێك لە مەتەڵە باڵاكانى گەمژەيى دابنێم؛ بۆ پشتڕاستكردنەوەى مەتەڵە باڵاكەى گەمژەيى لە زێدە هەڵەكردنەوە بۆ پشوودانى ساختەى عەقڵ؛ هەوڵدەدەم قسەكەى (سوكرات) بير بخەمەوە، كە دەڵێت: (تەنها شتێك كە دەيزانم، ئەوەيە كە هيچ نازانم.) كەواتە لە گەمژەييدا تاريكييەك هەيە؛ دەشێ پرسيارى سوكرات لەو تاريكييە ئەو□ بێ، ئايا گەمژەيى، بەشە گەورەكەى زانينە يان نەزانى؟! پرسيارى ئەو خوێندنەوەيەش ئەوەيە،

ئایا قسەكەی سوكرات گەمژەناسییە یان ژیریناسی؟!.

گەمژەیی شاعیرانە، نیشتەجێی ژیرییە

لە خواركردنەوەی ئەو سەبتایتلە (زمان- هایدگەری)یەدا، دەمەوێ بڵێم گەمژەیی (وەك زمان) دەتوانێ گوزارشت لە خۆی و شتەكان بكات، ئەزموونەكانی خۆی و ئەزموونەكانی ئەویدیكەی ژیری وەك كردار دەربخات و جیاوازییەكانیش شاعیرانە زەق بكاتەوە... واتە گەمژەیی هەر مرۆڤ كەشف ناكات، بەڵكە واقیعبینیش دەگەیەنێت؛ لەلایەك دەبێتە ئەو (تاریكی/ ڕۆناكی)یەی كە دەوری ژیری دەدات، لەلایەكی دیكە جیاوازییە زۆر ئاڵۆز و گشتییەكانی ڕادەستی ڕاستی دەكاتەوە.
كەواتە دەتوانین بڵێین گەمژەیی پارێزەری ژیرییە؛ بۆیە لە دەركەوتنی گەمژەییدا هەرگیز (بوێری) و (ئازادی) هەست بە غەریبی ناكەن؛ چوونكە گەمژەیی لە گفتوگۆكردندا تەبایی لەبیر نییە، بەڵكە دەبێتە ڕووداوی گفتوگۆكە... بەو مانایەش تا گەمژەیی بە ئاگا نەتەوە، ماڵی ژیری بە پاسەوانە! بەو مانایەش خۆ گێڕینی گەمژەیی ساختە نییە، دەمامك نییە، ناسینەوەی بوێری و ئازادییە... كەواتە گەمژەیی دەبێتە شتێك- بە ژیری لەپێناو داهێنان! دەبێتە شتێك- بە دەركەوتن لەنێو جیهاندا (دازاین)...
لەو گفتوگۆیەدا، گەمژەیی شتێك لەدەرەوەی ژیری نییە، بوونی گەمژەیی بەردەوام ژیری دەخاتە سەر خۆ و خۆ دەرخستن لەلایەك و جیاوازی و خەیاڵی داهێنان لەلایەكی دیكەوە... وەك چۆن ژیری لە ئامادەیی گەمژەییدا ئامادەیە؛ بە هەمان شێوە گەمژەیی لە ئامادەیی ژیرییدا ئامادەیە! كەواتە ژیری و گەمژەیی وەك باوە (دژ بوون)ی گفتوگۆ نیین، بەڵكە (یەك بوون)ی گفتوگۆن... ئەوە مانای ئەوە نییە، هەرگیز ئەو دووانە لەكدژ ناوەستنەوە، بەڵكە كاتێك لەكدژی ڕوو دەدات، كە لە یەكتری دووردەكەونەوە، كە یەكتری دەشارنەوە، كە وەك گفتوگۆ بوونیان نامێنێت...
لێرەدا بە پێچەوانەی بیركردنەوەی باوی كۆمەڵگا، گەمژەیی (شتێك دەگەیەنێت) كە برەو بە تێگەیشتنێكی جیاواز دەدات! جیاوازی بنەما و تایبەتمەندی یەكتر قبووڵكردن و پێشمەرجی بوێری و ئازادییە؛ جیاوازی پانتاییەكە بە دەركەوتنی خۆشەویستی، هەموو ئەوانەش ئەگەرەكانی گەمژەیی ڕابەرایەتیان دەكات و پێش ژیری دەكەوێت... بەڵام تێگەیشتن لەو شتەی كە دەگات، زێدە گەمژەیی مەیسەری ناكات، وەك چۆن زێدە ژیریی ناخاتەوە، بەڵكە ئازادی و بوێری خۆشەویستییە.

مرۆڤ لەنێوان ئازادی و خۆشەویستییدا

گەمژەیی، ژیری لەخۆیدا ون دەکات، تاکوو ئازادی پراکتیزە بکات! ژیری لە دەرەوەی خۆی چەمکی خۆشەویستی تەرجەمە دەکاتەوە، تاکوو مانایەکی لۆژیکی بە ئازادی ببەخشێت... کەواتە لەنێوان ئازادی و خۆشەویستی، هەمیشە گەمژەیی و ژیری وەستاون؛ لەنێوان گەمژەیی و ئازادیدا مرۆڤ هەیە؛ یان وەك “کارل گۆستاق یۆنگ” دەڵێت (ئەوەی سەیری دەرەوە دەکات خەو دەبینێت، و ئەوەی سەیری ناوەوەی خۆی دەکات بە ئاگا دێتەوە.) بەڵام لەنێوان ژیری و خۆشەویستیدا لۆژیك کارەکان ڕاییدەکات... مرۆڤ بەردەوام خەو دەبینێ و بە ئاگا دێتەوە... مرۆڤ هەمیشە بەدوای خەونەکانی خۆیدا دەگەڕێت...
کەواتە ژیری و گەمژەیی (پێویستی)یەکی بوونگەراییە و هەموو کەسێک دەگرێتەوە؛ ئەگەرچی (بەس) نییە! چوونکە پێکەوەبوونی گەمژەیی و ژیری هەندێکجار کاردانەوەی چاوەڕوانەکراو دەخەنەوە، واتە کە گەمژەیی شاراوەیە، ئەوە لە (دەرەوە) ژیری ئاشکرا دەبێت؛ بەڵام کە ژیری شاراوەیە، ئەوە گەمژەیی (ناوەوە) قسان دەکات.
هەمیشە دەبێ خۆشەویستی وەك (کردەی کەوتن) دووبارە بکەینەوە، لەو دووبارەکردنەوەیەش ئەنجامی جیاواز بەدەست بهێنین! لە کردەی خۆشەویستی وەك کەوتن ژیری شاراوەیە و گەمژەیی ئاشکرا... بەڵام ئەگەر ئازادی بە هەستی ناوەوە و بیرکردنەوەوە پەیوەست بکەین، ئەوە گەمژەیی شاراوەیە و ژیری قسە دەکات! کەواتە مرۆڤ گەمژەیە لەو کاتەوەی دەیەوێت خۆی وەك ژیر بنوێنێ.

پێکەوەبوونی گەمژەیی و ژیری

کاری گەمژەیی خوازەی ژیرییە؛ ئەوەش بەو مانایەیە، کە خەونی ژیری خەیاڵی گەمژەییە، یان گەمژەیی پێکهاتەی زمانێکی هێماییە و قووڵی ناخی مرۆڤ، یان یارییە زمانییەکانی ناوەوەی مرۆڤ ئاشکرا دەکات! لەنێوان فریودانی زمان و کردەی عەقڵی وەك خوازەی گەمژەیی؛ لەنێوان تاک و کۆی ئەزموونی مرۆییدا؛ نموونەی وردی لێکدانەوەی ژیری و گەمژەیی بە هەردوو ڕووکەی دەخەینەڕوو: یەکەم، بە ڕوونکردنەوەی ئاڵۆزییەکانی ژیری وەك ناسنامەی ژیری! دووەم، بە ئاراستە جیاوازەکانی ئازادی وەك ئازادی؛ یان وەک هەڵەی موگناتیسی کە نابینرێت، بەڵام دەشێ کاریگەرییان ئاشکرا بکرێت... هەڵە نەبینراوە موگناتیسییەکان وەك چۆن ناهۆشیاریی وەک پێکهاتەیەکی زیندوو دەردەخەن، کە کاریگەری لەسەر هۆشیاری هەیە، بەهەمان شێوە هۆشیارییە مرۆییەکانیش، ناهۆشیارییەکانی ناخ دەشارنەوە، کە وەک پێکهاتەیەکی زیندوو کاریگەرییان لەسەر داهێنان جێدەمێنە.
کەواتە پەیوەندی نزیکی نێوان (نەخۆشی و گەمژەیی) تەنها لە ئەندامێکی تووشبوو دەرناکەوێت، بەڵکە قەوارەیەکی تەواوەتییە، کە

ژیری وەك ئەزموونێکی بوونگەرایی تێیدا دەژی؛ هەر بەو مانایەش ژیری بانگی پزیشکەکان دەکات، کە بۆ گەمژەیی لایەنی ئەندامی تێپەڕێنن و لایەنی دەروونی و ڕۆحی بگرن□ بەر… بەڵام گەمژەیی ڕوو لە لۆژیکی پزیشکان وەردەگێڕێ و ڕوو لە بیرمەند و ئەدیب و هونەرمەندان دەکات، کە هەڵسوکەوتی مرۆیی تەنها بە بنەماکانی ژیری و ئاگایی ڕاگەیاندراو لێك نەدەنەوە، بەڵکە پاڵنەرە شاراوەکانی گەمژەیی و نائاگایی ل□ بەرچاو بگرن…
لێرەوە پرسیاری ژیری بەر پرسیاری گەمژەیی دەکەوێت، پرسیاری خۆشەویستی بەر ئازادی، پرسیاری زانستی بەر ئەدەبی… و هەموو ئەوانەش لە پرسی (مر□ق تا چەند ئازادە؟) یەکتر تەواو دەکەن… لەوێشەوە ئەگەری ئەوە دەخەنەڕوو کە (شیکردنەوەی خۆشەویستی و قبووڵکردنی جیاوازی) ببێتە ئامرازێک بۆ ڕزگارکردنی مر□ق ل□ زاڵبوونی هۆکارە شاراوە و ناشاراوەکان… بۆ ئەوەی مەتەڵی زمان ڕابەرایەتی فەزا ئازاد و کراوەکانی کرداری عەقڵی بکات.

5/9/2025 هەولێر

کتێبی خولیای گێڕانەوە.. نووسینی: عەبدولموتەڵیب عەبدوڵلآ

با بەت: لێکۆڵینەوە ئەدەبی
نۆرەی چاپ: یەکەم
ساڵی چاپ: 2025 کوردستان- سلێمانی

ناوەرۆك:

- گ□ر□انەوە، چەند خستن□ر□وو□ییەکی سادە......
- رۆمانـنوسانی کورد..............
- بەشی یەکەم:
- بونیادی گ□ر□ان□و□..................

- توانا/ داھێنان.................. .
- زمانی نووسین/ زمانی حیکایەتکردن…
- ژیاننامە ....
- کۆڵان کۆڵان گ□ڕانەوە...........
- ئاسۆی چاو□ڕوانی خوێنەر......
- گۆشەخەیاڵ....................... .
- پاسەوانانی خودا، لەنێوان زەمەن…
- شیعرییەتی دەستپێك لە (کەوتنی ئاسمانەکان)دا….
- گ□ڕانەوەی "مەرگی مەیموون"........ .
- رۆمانی شەوگ□ڕ□کان...... .
- بەشی دووەم:
- پیاوێکی تێکشکاو.......... .
- زمانی کوردی لە نێوان دوو دۆزەخدا…
- ژیان رۆمان نییە"….
- دۆن کیخۆت" سوارچاکی شێتی…
- بەشی سێیەم:
- (تەوەری خۆکوشتن و نوسین)….
- سەرچاوەکان..............
- عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا......

لە ڕۆژی ٣ی ١٠ لە پیشانگای نێودەوڵەتیی سلێمانی بۆ کتێب بڵاو دەکرێتەوە…
لە دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم دەستدەکەوێت.

لە ستایشی (بێکاریی)دا.. عەبدولموتەڵیب عەبدوڵلا

ناچالاکی مر□ق ئازاد دەکات، فێرمان دەکات، زێدە- بەکاربردنە تاقەت پرووکێنە خێراکان بە داھێنان نەبینین، بەڵکە تەنھا وەك کاردانەوە تەماشایان بکەین… ئەو قسانە ئازادی مر□ق ل□ پەیوەست نەبوون بە مەرجەکانی زێدە- کارکردن و بەکاربردنەوە دەبینێتەوە؛ ھەر لەوێشەوە بە گومانەوە سەیری سوودەکانی (زێدەیی) دەکات، کە بە

خەرایی بەرەو (زێدە-چالاکی) و (زێدە-سەرکەوتن) و بەدەستهێنانی (زێدە-قازانج) و پێشکەشکردنی ئەدای باشترەوەیە، تاوەکوو بە (زێدەییە) یەک لە دوای یەکە نەپچڕاوەکانەوە باشترینەکان بەدەست بهێنێت.
فەیلەسووفی ئەڵمانی، بە ڕەچەڵەک کۆریای باشوور (بیۆنگ- چوول هان) هەموو ئەو حەز و زێدە-بەکاربردنەی کۆمەڵگای تەکنەلۆژیی ڕیسوا دەکات؛ ئازادی و ڕزگاری مرۆڤ و بیرکردنەوە و ڕامانی قووڵ لە ئاراستە نەکردن و ملکەچ نەبوونی مەرجەکانی کاردا دەبینێتەوە؛ داوای پەیڕەوکردنی شێوازێکی دژ بە لایکی دیجیتاڵی لە ژیانێکی هێمندا دەبینێتەوە، کە حەوسەڵەی ناچالاکی و حەسانەوە و خەواڵووبوون و بێکاریی هەبێت!.
دەشێ نکۆڵیکردنی ژیانی خێرا و کارکردنی بێوچانی مرۆڤی ئەمڕۆ، نزیك بێ لە ترسە لەبننەهاتووەکەی (ئەلبیر کامۆ) بەوەی کە لە ژیاندا هەموو ڕۆژێک هەمان نائومێدی و هەمان ئازار دەچێژین، کەچی هیچ شتێک ناگۆڕێت! (بیۆنگ- چوول هان) بە هەمان شێوە ئاوە لە بێکاریی دەداتەوە و بەبڕوای ئەو ئەمڕۆ بێکاریی دەبێتە شکاندنی یەکدەنگی ئەرێنی و عەوامگەرایی دیجیتاڵی، یان ئەوەی هەمووان دەیانەوێت خێرا دەرکەون و دەرکەوتن بە پێوەری زێدە-قازانج و بەرهەمهێنان و داهێنان بژمێرن…
پرسیار ئەوەیە، میهرەبانی لە کوێی دەرکەوتنی خێرا و کارکردنی بێوچاندایە؟! بە بۆچوونی نووسەر، کارکردنی بەردەوامی تاقەت پرووکێن، تواناکانی داهێنان و ڕامان و میهرەبانی، لە مرۆڤدا دەکوژێت؛ مرۆڤ وەك ئامرازێکی میکانیکی بێ ڕۆح تەماشا دەکات؛ ئەو دۆخە دیجیتاڵییە زاڵە، کۆمەڵگایەکی دابڕاو و جیاکراوەی پەرەپێداوە؛ ئەگەرچی لەڕێگای تەکنەلۆژیاوە پەیوەندی بەیەکەوە دەکەن؛ بەڵام لەو پەیوەندییە خێرا و کورتخایەنەدا مرۆڤ تەنیایە… ئەمەی مرۆڤ خۆ-ڕەتێنەرین بۆ کارکردنی زۆتر و زۆتر و سوودی ماددی… ئیتر پلانەکانی ئیش ڕایکردن و فرە-وەزیفە بوونەتە شێوازە باڵاکانی ژیانمان، هەتا ئەگەر ئەو باڵایی و زێدە-قازانجە لەڕێگای فیتنە و شکۆشکاندن و لەناوبردنیش بێت…
بەو مانایە (کات)ێك بۆ حەسانەوە نییە؛ کات لە کۆمەڵگای دیجیتاڵییدا بۆ بەکارهێنانی قازانجی زیاتری ماددی نەبێ، هیچ مانایەکی دیکەی مرۆیی نییە… کات لە کۆمەڵگای دیجیتاڵییدا هەرگیز بۆ گەیشتن بە سادەیی و بەختەوەری نییە! هەمیشە بۆ گەیشتن بە بەختەوەری ڕاستەقینە، کاری تاقەت پڕووکێن بە کەڵک دەکەوێتەوە، چوونکە لە ناخەوە هەڕەشە لە بوونی مرۆڤ و شکۆی مرۆڤایەتی دەکات؛ بۆیە دەبێت تەرخانکردنی کات بۆ ئارامی و حەسانەوە بێت و پشت بە

ناچالاکی ببەستێت.
ئەمڕۆ ژیانی مرۆڤی تەکنەلۆژی زیاتر لە مەترسیدایە، چوونکە کارکردنی خێرا و زیاد لەپێویست خەڵکی بێ حەوسەڵە کردووە؛ ئەمڕۆ سیمای دیاری کۆمەڵگا مۆدێرنەکان، پەشێوی دەروونی و تەنیایی و گۆشەگیرییە… نەك ڕامانی قووڵ و بیرکردنەوە، گۆڕانکاری و میهرەبانی، بەشداریکردن لە ڕێوڕەسم و نەریتە کۆمەڵاییەکان… دەتوانین بڵێین کۆمەڵگای تەکنەلۆژی پێیوایە نەریت و ڕێوڕەسمەکان دووبارەبوونەوەن… بەڵام دووبارەبوونەوەیەکی بیرۆکراسی و ئۆتۆماتیکی نین، بەڵکە هەستی چالاکی و زیندووێتی لە ناچالاکییدا دەچێنن!.
مرۆڤی دیجیتاڵی بەردەوام بەدوای ژمارە و ژمارەی نوێدا ڕادەکات؛ بەتەواوی بێئاگایە لە هونەری دووبارەبوونەوەی چێژەکان؛ لەگەڵ ژیان فەرامۆش دەکات… لە کۆمەڵگای تەکنەلۆژیدا چەندە چالاکتر و سەرکەوتووتر بین، هێندە خێراتر ڕاودەنرێین و جێیەکیش بۆ حەسانەوە شك نابەین- هەڕەشەکەش ئا لەوێدا،(لە دەرەوەدا) نییە، لەناوەوە- بەناوەکیکراوە؛ کۆمەڵگای دیجیتاڵی کۆمەڵگای دیسپلینکراوی فۆکۆییە، دیکتاتۆریەتی ئەرێنی بەڕێوەی دەبات…
ئەو ژیانە ئەرێنی و خێرا و ساختەییەی کە سیستمی تەکنەلۆژی بانگەشەی بۆ دەکات؛ ئەوەیە کە هەتا زیاتر و خێراتر کاربکەین و بەکاری بهێنین، ئەوەندە بەختەوەر و سەرکەوتووتر دەبین، ئەوەندە زۆتر حەزمان بۆ ژیانکردن و چێژبردن پتر دەبێت، ئەوەندە هەڵدەکێشین و قازانج دەکەین، پڕ بەرەکەت دەبین و باشترین بەدەست دەهێنین… بەو مانایەش ئەو ژیانە ئەبستراکتە جگە لە کار و چێکردنەوەی بەکاربردن و بەکارهێنان هیچی دیکە نییە، ئەوەش شەکەت و نەخۆشمان دەخات.
(بیۆنگ- چوول هان) لە دیمانەیەکدا لەبارەی (تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و کۆرۆنا) کە (هاوڕێ خالید) لە 27ی کانونی دووەم، 2022، وەریگێڕاوەتە سەر زمانی کوردی، دەڵێت: چێژی دووبارەبوونەوە چێیەکی خوازراوی هەیە؛ بۆ نموونە، من (سێباستیان باخ)م خۆشدەوێت، بە هەزاران جار پارچە جوانەکەی (گۆڵد بێرگ)م ژەنیووە و هەر جارە خۆشییەکی جیاوازم پێدەبەخشێت… هەر لە بارەتی (دیمەنەکانی بێکاری)دا دەڵێت: (بێکاری بریقەی خۆی بە ژیان دەبەخشێت، ژیانی ڕاستەقینە لەو ساتەوەختەوە دەست پێدەکات، کە گرنگی بە ژیانێکی ئارام و ڕامان و بیرکردنەوە دەدەین؛ دەبێ بەدوای ژیانێکی سادەدا بگەڕێین).

خەوتن، بێدەنگی، چاوەڕوانی

(بیەنگ- چوول هان) بایەخی ناچالاکی لەو بارودۆخە تایبەتانەدا دەبینێتەوە، کە مرۆڤ دەخەوێت، بێزار دەبێت، چاوەڕێ دەکات، بێدەنگ دەبێت... پێیوایە مرۆڤی دیجیتاڵی گرنگی و سوودەکانی ئەو بارودۆخانە وەك پێویست نازانێت...
مرۆڤ کاتێک بێکار دەبێت، کەمێک حاڵەت، بەبێ هیچ چالاکییەکی دەرەکی دەیخاتە ڕامانەوە؛ بەو مانایەش مرۆڤ لە بێکارییدا ئازاد دەبێت، دۆخی ناچالاکی دەبێتە ئازادی ڕاستەقینە... لە (خەو)دا کاتە خەون دەبینێت، لە نائاگاییەوە یادەوەرییەکان کارا دەبن؛ بەو مانایەش خەونبینین واتە ڕوو لەخۆ کردن و دەوروبەر کردن؛ ڕوو لەو شوێنەی کە تێیدا بوونت هەیە، ڕوو لەو کاتە تایبەتەی کە دەورەی داویت... (خەوتن) دوا ئاستی حەسانەوەی جەستەیە، لە کاتێکدا (بێزاری) دوا ئاستی حەسانەوەی دەروونییە؛ بەو مانایەش لەکاتی خەوتندا ئاگایی لە بوونی خۆی دادەبڕێت و لە هەر کۆتوبەندێکی دەرەکی ئازاد دەبێت، ئەوە جگە لە چێژ و خۆشی پێش خەولێکەوتن، وەك ڕامان و خاوی و خەواڵووبوون...
بەڵام لە (چاوەڕوانی)دا کاتێک مرۆڤ چاوەڕێ دەکات... هەوڵدەدات کاتەکانی بە ڕامان و بیرکردنەوەیەکی ئارەزوومەندانە پڕ بکاتەوە؛ چاوەڕوانی ئەو بارودۆخەیە، کە ڕامان و بیرکردنەوەی ناچالاکی لەخۆگرتووە؛ ڕاستییەکی تەواو جیاواز بە مرۆڤ ئاشکرا دەکات، کە هیچ چالاکییەک و کردارێک ناتوانێت پێی بگات... کاتێک (بێدەنگ) دەبێت، دەتوانێت شتێك لەبیر بکات، کە پێشتر کەس نەیبیستووە، هاوشێوەی ئەوەی بەسەر کەسانی داهێنەردا دێت...
بەمجۆرە خەون و خەیاڵ و چاوەڕوانی، بێدەگی و رامان و بیرکردنەوە لە ژیانی وشکی بەکاربەری ڕزگارمان دەکات؛ لەوێشەوە (کات)ێك بۆ پێداویستییە سەزداری و پراکتیکییەکان دێتە ئاراوە؛ ئارامی... ساتەکانی حەسانەوە و پشوودان... فەراهەم دەکات... (ناچالاکی فەرمان دەکات، کردارە خێراکان داهێنان نیین، تەنها کاردانەوەن.)
کەواتە ئەوەی وادەکات لە واقیعی مرۆیی بگەین، کار نییە، هەمیشە کار بە ئاراستەکراوی و سوودمەندییەوە بەندە، ئەوەی وا دەکات لە مرۆڤ و مرۆڤایەتی بگەین، کولتوورە، کە ملکەچی مەرجەکانی کار و کاردانەوە نییە، ئاراستەکانی سوودمەندی بەهەند هەڵناگرێت.

ڕێزگرتن

ڕێزگرتن: خەمڵاندنی مەودایە، لەنێوان خود و ئەویدیکە! بەڵام ئەمڕۆ لە کۆمەڵگای دیجیتاڵی تەماشاکەردا مرۆڤ ملکەچی چاوتێبڕینە! چاوتێبڕین مەوداکان لەناودەبات، چاوتێبڕین یەکێکە لە خەسڵەتەکانی کۆمەڵگای تەماعکاری تەکنەلۆژی، چاوتێبڕین وەسفی ئەوە دەکات، کە

چۆنچۆنی ئەرێنی ژیان بەرەو زێدە-چالاکی و زێدە-قازانج بەرین… هیچ کەسێك لەڕێگای سووڕەکانی زێدە-بەرهەمهێنان و زێدە-بەکاربردنەوە فریای (نەخێر) ناکەوێت! چاوتێبڕین وەك کردار، وشەی (بینین)ی لێدەکەوێتەوە، ئەوەی لە بینینی مرۆڤی دیجیتاڵی باڵایە، ژمارە و ژمارەی بێکۆتایە؛ ئەوەی تێیدا ڕەچاو ناکرێ (ڕێزگرتن)ە!

(بیۆنگ- چوول هان) لە کتێبی (من داخل السرب- افاق رقمیة) وەرگێڕانی بۆ زمانی عەرەبی (بەدرەدین مستەفا) چاپی یەکەم (٢٠٢١، ل19)دا دەڵێت: تێگەیشتن لە ئەویدیکەی جیاواز پێویستی بە دیدگا و بینینێك هەیە، کە قەدری مەودا بزانێت؛ بەڵام ئەمڕۆ پەیوەندی دیجیتاڵی لەڕێگای کیبۆردەوە فەزا و بینین و مەودای لەناو بردووە؛ دەرئەنجامی سرووشتی کەمبوونەوەی مەودای نووسراو گوزارشت لە وەرینی مەودای دەروونی دەکات؛ بەو مانایەش کۆمەڵگای تەکنل□ژی بینین و ڕێزگرتن لەناو دەبات… کۆمەڵگای تەماشاکەر لە ئەنجامی کاریگەریی حەز و چالاکییە بێسنوورەکانی مرۆڤ و بڵاوبوونەوەی ژیانی خێرا و زێدە-بەکاربردنەوە، لەڕێگای وەرینی مەودا دەروونییەکانی مرۆڤەوە… لە ژێر ناونیشانی (لە کردارەوە بۆ بوون) پرسی (پێرفێکتبوون) بەرز دەکاتەوە!

بەڵام بەر لەوەی هەوڵی پێرفێکتبوون بدەین، دەبێت دەرفەتی ژیانکردنمان لەگەڵ مرۆڤە ئاساییەکە- کە خۆمانین فەراهەم کردبێ؛ بەر لەوەی لە ئەنجامی زێدە-چالاکی و کاری بەردەوام و خێرا لەپێناو قازانجی زێتردا، هەوڵی خۆلەناوبردن بدەین، دەبێ بیر لە ژیان بکەینەوە؛ فەزایەکی لەبار بۆ هەناسەدانێکی ئارام هەڵبنێین…

تەکنل□ژیا و مرۆڤی دیجیتاڵی دوای پچڕانی پەیوەندییە مەیدانییەکانی لەگەڵ خۆی و ئەوانیدیکەدا؛ دوای ئەوەی هاوسەنگییەکانی کەشوهەوای تێکدا و سنوورە جوگرافییەکانی ڕەشکردەوە؛ دوای ئەوەی هیچ گەرەنتییەکی بۆ ژیان نەهێشتەوە… پەنا بۆ چ خاکێک دەبات؟! تەنها یەك چارە ماوە، ئەویش ئەوەیە، واز لە زێدە-کارکردن و بەکاربردنی پڕووکێنەر بهێنین و بۆ ئارامی (بوون)ی ڕاستەقینە بگەڕێینەوە، بەو مانایەش (بیۆنگ- چوول هان) ئاڵای حەسانەوە و ڕێزگرتن و ڕامان، لە بێکاریدا بەرز دەکاتەوە، ژیانێکی ئازاد و ئارام داد□□ژ□تەوە، ژیانێك کە هەرگیز بە مرۆڤ نامۆ نییە.

هەولێر 31/8/2025

خولياى زمان.. عەبدولموتەليب عەبدوڵڵا

هەمووان دەيانگوت: دواى دڵت بكەوە، وامكرد، شكا…. (ئەگاتا كريستى)

بێگومان ئەو ڕستەيەى خانمە نوسەرى ئينگليزى (ئەگاتا كريستى- Agatha Christie) لە تێگەيشتنێكى مێژووييەوە هەڵقوڵاوە و دڵى (هەمووان) ڕادەگرێت، بەڵام دڵى خودى (كريستى) دەشكێنێ… ئەگەرچى ل▯بن▯▯▯تدا ئەو شارەزاييە مێژووييە (گشتييە) بەرەو شكانى دڵ نييە، بەڵام بەهۆى گۆڕانگارى زەمەنى بەرەو شكانى مانامان دەكاتەوە! بەمجۆرە ئەو قسەيەى (ئەگاتا كريستى) وەك شكانى مانا، شكانى يەكەيەكى هاڕمۆنى مانايەكى دياريكراوە، كە لە شارەزاييەكى زەمەنى ژيانكردنەوە بەرەو زەمەنى دەربڕينى تايبەت و جياوازمان دەكاتەوە، بەڵام نەك بەو شێوەيەى كە شكانى مانا لە پەرچەكردارى ئاگاييەوەيە هاتبێتە ئاراوە، بەڵكە شكانى مانا بەو شێوەيەى كە كردەى ئاگايى بونيادى دەنێت!

لێرەوە زمان لە (بابەت)ەوە بۆ (كردە) دەگۆڕێت، لە هاوگونجانێكى مێژووييەوە بۆ جياوازى و تايبەتمەندى، لە بيروڕاى گشتييەوە بۆ بيروڕاى كەسى، لە زەمەنێكى مێژوويى دياريكراوەوە بۆ ساتەوەختێكى گۆڕاو و دواخراو… دەمەوێ بڵێم ئەو جۆرە لە شكانى مانا كارێكى كەسى و ئيبداعييە… واتە ئەو كاتەى كە مانا باوەكان دەشكێن، ئەو كاتەى كە يەكە هاوگونجاوەكانى تێگەيشتن لە ژيانكردنى هاوبەش كاڵدەبنەوە… ئەو كاتەيە، كە تەعبيركردن لە مانايەكى دياريكراوى مێژوويى دەكەوێتە لێژي▯وە، ئەو كاتەيە، كە مانا جياوازەكان ساتەوەختى ژيانكردنى تايبەت دەنوێنن…

بەمجۆرە دڵ شكاندن، شكاندنى مانايە و تەعبير لە (كردەى تايبەتى زمان) دەكات، ساتەوەختى هاتنەدى كردەى زمان، ساتەوەخت▯ك▯ ▯▯▯و▯كانى بيركردنەوەى سيستمى باوى زمان بەرەو جياوازى دەگۆڕێت. ئەو كاتەى كە تێڕوانينمان بۆ تێگەيشتنى باو دەگۆڕێ، دەكەوينە نێوان (پەرچەكردار)ى ئاگايى بابەتيانەى شارەزايى (ئيمانۆيل كانت)ەوە! بەڵام گۆڕانكارى و داهێنان و جياوازى دەلالەت لەو ساتەوەختە دەكات، كە (كردەى) ئاگايى (وليەم دێلتا) و (زمانەوانى

نوێ) دایانڕشتووە…
لە پەرچەکرداری ئاگاییدا (بەدوای دە کەوتن…) وەک شارەزایی و ئەزموونکردنی ژیان خۆی دەنوێنێ. لە کردەی ئاگاییدا (دە شکان…) کردەیەکی ساتەوەختی تاکە کەسییە… کەی ئەو کار و کردە مەعریفییە، لەلایەك تێگەیشتن وەک ڕێسا و یاسایەکی دامەزراو بەیان دەکات و لەلایەکی دیکە مانای گەڕاو وەك بیرکردنەوەیەکی دیکەی جیاواز و دواخراو دەنوێنێ! لێرەوە زمان وەک کردە و زمان وەک کار، دوو دامەزراوەی جیاوازی بیرکردنەوە بەڕێوەیان دەبات، دوو دنیابینی جیاواز… یەکەمیان شارەزایی وەک ئەزموونی مێژوویی وەسف دەکاتەوە، دووەمیان شارەزایی بەردەوام وەک کردەی ساتەوەختی نمایانکردنی ئێستای ژیان بەرجەستە دەکات.
دواجار (شارەزایی) ئەو چرکەساتەیە، کە مرۆڤ تێیدا دەژی! شارەزایی بریتییە لە کردەی ئاگایی، نەك ئاگایی کار. بەو مانایەش شارەزایی کردەیەکی ئۆنتۆلۆژییە، نەك بابەتی ئۆنتۆلۆژیا بێت.
کەواتە کاتێك بە (بەدوای دەی هەمووان) دەکەوین، شارەزایی دەبێتە بابەتی ئاگایی. بەڵام (دە شکان…) بریتییە لە کردەی ئاگایی! یەکەمیان کاری مێژووی ژیان بیر دەخاتەوە، دووەمیان بەردەوام کردەی ئێستای ژیان دادەهێنێتەوە. دەتوانین یەکەمیان دەرك بکەین، بەڵام دووەمیان دەکەوێتە دەرەوەی دەرککردنەوە، یەکەمیان بیرکردنەوەیەکی نەگۆڕ دەسەپێنێ و دووەمیان گەڕاو…

کۆنتڕۆڵکردن/ ڕزگاری
لەنێوان بیرکردنەوەی گەڕاو نەگۆڕ، بەردەوامی و ساتەوەخت، کار و کردە… زمان بەشێوەیەکی ئاسۆیی هەناسە دەدات… وەك چۆن لە پەیوەندی نێوان سایکۆلۆژیا و ئۆنتۆلۆژیا، ڕێسا و پراکتیك، فیکر و جەستە، ڕەفتار و کردار… دەنگدانەوەی هەڵوێستی نەرێنی خۆی درێژ دەکاتەوە، چوونکە زمان هەمیشە زێتر لە زانینێك و زێتر لە ئامرازێکی پەیوەندیکردن بووە، زمان هەمیشە بوارێکی جیاوازی خەباتە کە تێیدا هەم چەمکەکانی دەسەڵات داڕێژراون، هەم پێکهاتە کۆمەڵایەتییەکان چەسپاون، بەو مانایەش زمان لەلایەك وەک کۆنترۆڵکردن بەکاردەهێنرێت و لەلایەکی دیکە وەك هۆشیاری ڕەخنەیی دەتوانێت ڕزگاربوون بێت لەم زاڵبوونە.
هەڵبەتە ئەمەش زانستی زمان جەخت لەوە دەکاتەوە، کە زمان بێلایەن نییە، بەڵکە لەنێو خۆیدا هەڵگری کۆمەڵێك بازنەی تێگەیشتنی جیاوازە، هەڵگری سیستەمێکی ئایدیۆلۆژییە، کە پەیوەندییەکانی دەسەڵات لەنێو کۆمەڵگادا دەچەسپێنێت. (نۆرمان فێرکلیف) دەڵێ دامەزراوە گەورەکان، چ سیاسی، میدیایی، یان ئابووریی، بە داڕشتنی

ت□وانینە گشتییەکانیان پشت بە گوتار دەبەستن و ئاراستەکردنی تاکەکان بەرەو پێگەی تایبەت دەبەن. بۆ نموونە، شێوازی گێڕانەوەی یاساکان یان هەواڵەکان تەنها هەڵبژاردنی زمانەوانی نییە، بەڵکە پرۆسەیەکە بە ئەنقەست بۆ بەرهەمهێنانی واقیعێکی دیاریکراو، کە خزمەت بە بەرژەوەندیی هەندێک هێز دەکات. نۆرمان فێرکلیف پێیوایە وشەکانی گوتار تەنیا قسەکردن یان نووسراو نییە، بەڵکە سیستەمێکی ئاڵۆزە کە پەیوەندییە کۆمەڵایەتی و ئابوورییەکان بەرهەم دەهێنێتەوە. لەڕێگای شیکردنەوەی دەقە جۆراوجۆرەکانەوە ئاشکرای دەکات، کە چۆن زمان بەکاردەهێنرێت بۆ سەپاندنی شەرعیەت بەسەر هەندێک پراکتیکدا، لە هەمان کاتدا هەندێکی دیکە پەراوێز دەخات… بۆ نموونە: لە گوتاری سیاسیدا، زاراوە بۆ ئاراستەکردنی ڕای گشتی بەکاردەهێنرێت، کە وشەی وەک (چاکسازی) لەبری (خۆپارێزی) و (سەقامگیری) لەبری (کۆکردنەوە)… بەکاردەهێنرێت، ئەوەش ڕێگاکە دەگۆڕێت… لەوێوە نۆرمان فێرکلیف گرنگی بە کاریگەری گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتی و تەکنۆلۆژییەکان لەسەر زمان دەدات، چوونکە میدیای نوێ و پەیوەندی دیجیتاڵی دەبنە گۆڕەپانێکی نوێ بۆ بەرهەمهێنانەوەی دەسەڵات… لە سەردەمی دیجیتاڵیدا گوتار لە نوخبە نەریتییەکاندا بە سنوورداری نەماوەتەوە، بەڵکە بووەتە بوارێکی گەشەسەندوو کە گێڕانەوەی جیاواز کێبڕکێی تێدا دەکات… بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە: نۆرمان فێرکلیف- کتێبی (اللغة والسلطة) وەرگێڕانی لە ئینگلیزییەوە بۆ زمانی عەرەبی (محم□د عنانی- 2016- قاهیرە).

لێرەدا پرسیاری بنچینەیی ئەوەیە: ئایا دەتوانین خۆمان لە هەژموونی زمانەوانی ڕزگار بکەین، یان زمان هەمیشە بە ئاشتی لە دەستی دەسەڵاتدا دەمێنێتەوە؟! وەڵامەکە ئەوەیە، کە زمان بوونێکی تۆبەکارانەی نییە، بەڵکە فەزایەکی گۆڕاوە، کە دەتوانرێت بەپێی ئەو ئاگایی- هۆشیارییە ڕەخنەییە گۆڕاوەی کە هەڵیگرتووە، دووبارە دابڕێژرێتەوە. بەمجۆرە توانای شیکردنەوەی گوتار دەبێتە جۆرێك لە (تێگەیشتن) لەوەی نەک تەنها بۆ تێگەیشتن لە شارەزایی ئەزموونکردنی ژیان، یان جیهانی دەوروبەرمان، بەڵکە بەشداریکردنە لە ساتەوەختی ئاگایی ژیان و ئەو شارەزاییەش گرنگی خۆی لە گۆڕانکاریدا دەبینێتەوە.

بازنەی لۆژیکی/ بازنەی تێگەیشتن

(ئاسمان ساماڵە) بازنەی تێگەیشتن لەو وێنەیە، بۆ ڕاستییەکی دیاری کراو دەمانبات، چوونکە وێنەی دۆخێکی تایبەتی کەش و هەوایە… لەلایەکی دیکە ئاسۆیی و فرە ڕەهەندە… بە بۆچوونی (ڤیتگنشتاین)

بازنەی تێگەیشتنی (زمانەوانی) پەیوەندی وێنەییەکی شیمانەیی زمانە، بە نیگارەکەشراوەکانی جیهانەوە... بە دیوەکەی دیکەی ئەو تێگەیشتنە پەیوەندییەکی دەرەکی و ناوەکی هەیە. بەڵام تێگەیشتنی بازنەی (لۆژیکی) زمانمان بە شێوەیەك بە دادەڕێژێت، کە دەزەکان دەکەونە دەرەوەی زمان و دەرەوەی نیگارەکەشراوەکانی جیهان و دەرەوەی شیمانەییەوە...
بازنەی تێگەیشتن لە وێنەی کەشراوی (ئاسمان ساماڵە) پانتاییەکی دەرەکی و ناوەکی بەرفرەوان و شیاو و جیاوازی هەیە، لە بازنەی لۆژیکیدا کورت ناکرێتەوە، چوونکە (بازنەی تێگەیشتن) لە لۆژیکدا بەس نییە، ئەگەرچی پێویستە! بازنەی تێگەیشتنی لۆژیکی زنجیرەییە، بۆ نموونە، تێگەیشتن لە ژمارە یەکەوە بە پێنج، ئەگەر ژمارە سێ ون بێ، تێگەیشتن لە ژمارە پێنج لە ژمارە سێ دەوەستێ... کەواتە ئەگەرچی ژمارە سێ پێویستە بەڵام بۆ تێگەیشتن لە ژمارە پێنج بەس نییە!! کەواتە پرسەی تێگەیشتنی لۆژیکی زنجیرەییە، یەکەم دەماندات دەستی دووەم و دووەم سێیەم... بەڵام تێگەیشتن لە زماندا ئاسۆییە... لە بازنەی تێگەیشتنی زنجیرەیی لۆژیکی، ناشێ لۆژیك تێپەڕێنین، چوونکە لەو حاڵەتەدا خودی لۆژیك بێ مانا دەکەوێتەوە! بەڵام بازنەی تێگەیشتنی ئاسۆیی، بریتییە لە دەرککردنی عەقڵی ئەویدیکە... ئەو شێوەیە لە درککردن لای ڤیتکنشتاین پێشخستنی بیرۆکەی یارییە زمانەوانییەکانی لێدەکەوێتەوە، وەك ئەوەی زمان یارییەکی کراوە بێ لەگەڵ جیهانێکی فرە ڕەهەنددا...

ڤیتگنشتاین و میرلۆپۆنتی

(مۆریس مێرلۆ-پۆنتی) و (لودڤیك جۆزێف یۆهان ڤتگنشتاین) لە گرنگترین فەیلەسوفانی سەدەی بیستەم دەژمێردرێن، هەرچەندە بەشێوەیەکی گشتی پێچەوانەی یەکترن، بەڵام لێکچوونێکی زۆریان لە نێوانیاندا هەیە، چوونکە هەردووکیان وێنەی کاتێریی عەقڵ و دەروون تێدەپەڕێنن! قسەکردن لەسەر وێنەی کارتێرییانەی عەقڵ و دەروون، قسەکردنە لە ڕۆحێک، کە لە جەستە و جەستەی زماندا شاراوەتەوە، دەرئەنجامەکانی ئەو کارەش یەکخستنی جەستە و دەروونە، لە فۆرمێکی هاوبەشی ژیاندا.
مێرلۆ-پۆنتی کار لەسەر چەمکی ئەزموون دەکات، لە کاتێکدا ڤیتکنشتاین سەرنجی لەسەر ڕەفتاری زمانەوانی تەخ دەکاتەوە، کە بیرۆکە بەناوبانگەکەی لە بارەی یارییە زمانییەکانی لەسەر دامەزراندووە! بەم شێوەیە حەزکردنی ڤیتکنشتاین بە زمان زیاتر لە هێما و پێکهاتەیەك لەخۆدەگرێت، بەڵام چەمکی ئەزموونی میرلۆپۆنتی تەنیا لەڕێگای نیشتەجێبوونەوە بەردەستە- بە میرلۆپۆنتی ئەزموون

واتە جەستە، جەستە واتە جیهان- ژیان، جیهان وەک چۆن ئەزموونی دەکەین و کارلێکی لەگەڵدا دەکەین... لە کتێبی (المرئي واللامرئي) جیهانناسی میرلۆ-پۆنتی لەڕێگای جەستەوە قسەی لێکراوە، ئەو کارلێکی جیهان و جەستە هەڵدەنێت، بە هەمان کارکردنی فینۆمینۆلۆژیستەکان بنەمایەك بە درککردن لەڕێگای جەستەوە دادەمەزرێنە، پێیوایە ئەوە جەستەیە بیردەکاتەوە! بەو مانایەش ئەزموونی مرۆڤ بە ئەزموونی جەستەوە گرێ دەدات...
بەڵام بوون بە ڤیتکنشتاین واتە زمان و زمان واتە بوون- ژیان... ئەوەش بەو مانایە نییە، کە جیهان بوونی نییە، یان ئەزموون گرنگ نییە، بەڵکە بەو مانایەیە کە هەموو ئەو شتانەی ئەزموونی دەکەین و بیری لێدەکەینەوە، تێیدەگەین، بە بونیادی زماندا گوزەر دەکات، لە دەرەوەی زمان هیچ مانایەك نییە، بۆیە هەموو هەوڵێك بە تێگەیشتن لە مانا، لێکدانەوەی هەر دەقێك لە زنجیرە بێکۆتاییەکانی دەقدا ئاماژە بە دەقێکی دیکە دەکات...
کەواتە بوونی مرۆیی بە زمانەوە بەندە، یان وەك (ژاك دریدا) لە (في علم الكتابة)دا دەڵێت: ئێمە لە جیهانی مانا جێگیرەکاندا ناژین، بەڵکە لە جیهانی بەردەوامی مانا دواخراوەکاندا دەژین!...
بەمجۆرە هەر یەك لە میرلۆپۆنتی و ڤیتکنشتاین قسە لەسەر پەیوستی هەڵوەشانەوە و دواخستنی مانا و وێنە جێگیرەکانی جیهانی زمان و وێنەی شێواوەکانی ئەو شوێنە دەکەن، کە ئێمەی تێداین! واتە لێکۆڵینەوە لە دیاردەی هەڵوەشانەوە و دواخستنی ڕێژانەیی و گۆڕانکارییەکان دەکەن...
مێرلۆ- پۆنتی نوێنەرایەتی چوارچێوەی بیرکردنەوەی بابەتی دەکات، بەو مانایەی کە چەمکی جیهان وەک بچووککراوە بە بنەڕەتیترین ئەتۆمەکانی تەماشا بکەین، کە لە پەیوەندییە هۆکارەکاندا لەگەڵ یەکتردا ڕیزکراون، ئەوەش دەبێتە تێگەیشتنی دوو هەڵوێست بە دوو ڕواڵەتی دژ بەیەک: یەکەمیان ئەزموونگەریی، کە پێیوایە ئاگایی-هۆشیاری تەنیا یەکێکە لە شتەکانی جیهان و بوونێکی فیزیکی هەیە و دەتوانرێت بچووک بکرێتەوە بۆ ئەتۆمە بنەڕەتییەکانی و ڕەفتارەکانی بەپێی یاسا ڕوون بکرێتەوە... دووەمیان ڕۆشنبیریی، کە پێیوایە ئەوە ئاگایی-هۆشیارییە جیهان و جیاوازییەکانی پێکدەهێنێت. ئەوەش ئەو وێنەیەیە کە لەلایەن کارەکانی ڤیتگنشتاینەوە هەوڵی هەڵوەشانەوە و دواخستنی دەدرێت... چوونکە ڤیتکنشتاین قسە لە جیهانی زمان دەکات، بەو مانایەی کە زمان خودی ئاگایی-هۆشیارییە، ئەوە زمانە جیاوازییەکان و بەکارهێنانە جیاوازەکان نیشان دەداتەوە. کەواتە هەر لەڕێگای زمانەوە مرۆڤ هەست بە بوون و هەبوونی خۆی و دنیا دەکات، بەردەوام خۆی دەناسێت و دنیا ناس دەکاتەوە.

لەو تێگەیشتنەو□ م□ر□ڤ بە وشە بیردەکاتەوە، بۆیە لای ڤیتکنشتاین خودی زمان ئەو یارییەیە، کە ئەزموونی هەستیاری بۆ ئاگایی-هۆشیاری و ئەزموونی ئاگایی-هۆشیاری بۆ تێگەیشتنی جیاواز دەگۆڕێت… بەو مانایەش سیاقی کۆمەڵایەتی و کردەی عەقڵی لێکجیا دەکاتەوە و پێیوایە ڕاڤەکردنی مانای زمانەوانی بە سیاقە کۆمەڵایەتییەکانەوە بەندە، نەك بە کردەی دەروونی و عەقڵییەوە! چوونکە کردەی دەروونی و عەقڵی پشتگیری لە ڕاڤەکردنی مانا زمانەوانییەکانی ناکات، بەڵکە پشتگیری لە مانای دەستەواژەکان دەکات… کەواتە ئەگەر بشێ ناو لە ژیانی (نیشانە- علامات)کان بنێین، دەبێ لە بەکارهێنانە جیاوازەکانەوە (سیاقە کۆمەڵایەتییەکان) دەستپێبکەین… هەڵە و ڕاست ئەوەیە کە خەڵك دەیڵێن، خەڵك لەسەر ئەو تێگەیشتنە پێکهاتوون، کە بەکاری دەهێنن، هەڵبەتە ئەو گونجانە مەرج نییە بە بیروڕاوە بەند بێ، بەڵکە شێوەیەکی ژیانی بەیەکەوە گونجاوی زمان و خەڵکە…

ڤیتکنشتاین/ بۆردیۆ

بەشێکی گەورەی جێکەوتەی فیکری ڤیتکنشتاین لەسەر زانستە کۆمەڵایەتییەکان، بۆ تێگەیشتن لە ڕەفتار و کردار و وێناکردنیان لە پرۆسیسەکردنە کۆمەڵایەتییەکان و بۆ تێگەیشتن لە کار و مانا و تێگەیشتن لە زمان وەك تێگەیشتن لە ژیان و بەدواداچوونی ڕەخن□یانە لە چەمکی بنەما و مانا و بۆ پەیڕەوکردنی بونیادی زمانەوانی دەگەڕێتەوە. لای ڤیتکنشتاین بنەمای بوونی م□ر□ڤ لە زمانەوەیە، هەموو جیهانی بوون لە پانتایی بنەماکانی زماندا دەسوڕێتەوە.

لێرەوە تێگەیشتن لە دنیا، تێگەیشتنە لە کردەی ئاگایانەی زمان، تێگەیشتنە لە بنەمای زمان… ڕاڤەکردنی بنەماکانی مانای زمانەوانیش بە سیاقە کۆمەڵایەتییەکانەوە بەند دەکات، نەك بە کردەی دەروونی و عەقڵییەوە! هەڵبەتە وەك گوتمان لەگەڵ میرلۆپۆنتی لە کردەی زەینی و کردەی جەستەیی بەیەك دەگەن، چوونکە وەك میرلۆپۆنتی دەڵێ بیرکردنەوە لە دەرەوەی جەستە بوونی نییە، لای ڤیتکنشتاینیش بیرکردنەوە لە دەرەوەی بونیادی زمان بوونی نییە، ئەوەش جیاوازی نێوان کردەی زەینی و کردەی جەستەییە، چوونکە ڕەنگە لەبارەی شتێکەوە بیربکەیتەوە کە بوونی ماددی نەبێت، بەڵام هەتا لە خەیاڵکردنیشدا هەمیشە بابەتێك بۆ بیرکردنەوە هەیە!

لە کردەی جەستەییدا هەمیشە بوونی ماددی پێویستە، چوونکە هەمیشە جەستە مامەڵە لەگەڵ جەستەدا دەکات. ئەو دیدە پێچەوانەی کۆجیتۆی (ڕینیە دیکارت) وەستاوە، چوونکە ئەو پێیوابوو عەقڵ جەوهەرێکی سەربەخۆیە و جیاوازە لە ئاگایی… بەڵام پرسیار ئەوەیە، ئایا عەقڵی

ڕووتی (ئایدیالییەکان) دەتوانێ لەوەی بیری لێدەکاتەوە، جیا بکرێتەوە؟ بە دیوەکەی دیکە ئەو بیرکردنەوە دژ بە (نۆمین و فینۆمین- ڕاستی وەك ئەوەی هەیە و ڕاستی وەك ئەوەی دەردەکەوێت)ی (ئیمانۆیل کانت)یش وەستاوە.
لێرەوە (پییر بۆردیۆ) بیرکردنەوەی ڤیتکنشتاین لە بارەی تێگەیشتن لە بنەمای زمان، لە تیگەیشتن لە ڕەفتارە کۆمەڵایەتییەکان تیۆریزە دەکاتەوە، بەو مانایەش وەک چۆن زمان بە بڕوای ڤیتگنشتاین دۆخێکی دەروونی و عەقڵی نییە، کە واقیع وێنا بکاتەوە، بەڵکە دۆخێکی کۆمەڵایەتی هەیە. بۆردیۆیش پێیوایە پراکتیزە کۆمەڵایەتییەکان دەرئەنجامی پرۆسەی دەروونی و عەقڵی نین، بەڵکە هەمیشە ڕەفتارە کۆمەڵایەتییەکان لەڕێگای شێوازی بەکارهـێنانەوە پشتڕاست دەکرێنەوە.
کەواتە ئەو وێنە دەروونی و عەقڵییەی دەتوانێت وەک پێوەرێک خزمەتی دۆخە کۆمەڵایەتییەکان بکات، شتێکی بێمانایە! وەك دەزانین پێوانەکردنی یاساکانیش لەسەر بنەمای کۆدەنگی دامەزراوە. بۆیە ڤیتکنشتاین دەڵێت: ڕاست و هەڵە ئەوەیە کە مرۆڤ دەیڵێت؛ مرۆڤەکان لەسەر ئەو زمانەی کە بەکاری دەهێنن ڕێکدەکەون. ئەوەش کۆدەنگی بۆچوونەکان نییە، بەڵکو کۆدەنگییە لە فۆرمێکی ژیاندا. (مجلة حكمة: بورديو قارئاً فتغنشتاين- د. حسن احجيج، مترجم وأكاديمي مغربي- 20/11/2016- ئینتەرنێت).
هەڵبەتە یەکێك لە داهێنراوەکانی بۆردیۆ چەمکی (هاپیتوس)ە، وەك خودێکی بەرجەستەکراو، کە لە جەستە پێکهاتووە، ئەگەرچی لە گریمانە دەروونییەکانیش پێکهاتووە، بەڵام لە کۆی ئەو شتە دەروونییانەی کە دەکەونە دەرەوەی مەبەست و نائاگایی و عەقڵی پەتییەوە! بەو مانایەش دەروونی لەبیرکراو بەشێکە لە هۆشیاریی هاپیتۆس، هاپیتۆس ئاگایی-هۆشیارییەکی نائیرادییە و تەعبیر لە جۆرێک ئازادیی نائاگایی یان نیمچە هۆشیاری دەکات، لەوێشەوە (مرۆڤەکان) بەهۆی لەبیرچوونەوەیان پێیانوایە بنەمای تێڕوانینەکانیان بۆ کۆمەڵگا سرووشتی دەکەوێتەوە. لێرەوە بۆردیۆ دەڵێت: بڕیاری باوەڕکردن ناتوانێت سەرکەوتوو بێت، مەگەر بڕیاری لەبیرکردنی لەگەڵدا نەبێت… بڕوانە: (ه.س.پ).
بەڵام دواجار بۆردیۆ ئەو چەمکەی هەڵوەشاندەوە، ئەو چەمکەی کە ڕاستەوخۆ پشت بە کردارە دەروونییەکان دەبەستن، ئەو کردارانەی کە لەنێو سەری (تاکەکان)دا ڕوودەدەن و بەرەو ئامانجە عەقڵانیی□کان دەکرێنەوە و لەلایەن بوونە دەروونییەکان وەک ڕێساکان، یان سوودمەندییەوە کۆنتڕۆڵ دەکرێن، بەو مانایە چەمکی هاپیتۆس وەرچەرخانە لە کردەوەی مەبەستدارەوە بۆ یاسا و ستانداردە

کۆمەڵایەتییە لە بیرکراوەکان، داننانە بەوەی کە ڕەفتارەکان وەك وشەکان نازانن چی دەکەن، نازانن ئەوەی دەیکەن مانای زیاتری هەیە، لەوەی دەیزانن (ه.س.پ).

لێرەوە دەگەینە ئەوەی وەك چۆن بنەمایەکی زاڵ نییە، کە پراکتیکی زمانەوانی بەڕێوە ببات… لە پراکتیکە کۆمەڵایەتییەکانیشدا بنەمایەکی ڕەها بێ: چی دەکەین یان چی دەڵێین نییە. ئیتر بۆردیۆ ڕەتیدەکاتەوە بەدوای بنەمایەکی ڕەهادا بگەڕێت، کە توانای ڕوونکردنەوەی ڕەفتارە کۆمەڵایەتییەکانی هەبێت. وەک چۆن ڤیتگنشتاین جگە لە پراکتیک هیچی دیکەی بۆ پاساوهێنانەوە بۆ مانا و حوکمڕانی زمان نەدۆزییەوە، بە هەمان شێوەش بۆردیۆ جگە لە پراکتیک هیچی دیکەی بۆ پاساوهێنانەوە وەك زەمینەیەکی تۆکمە کە لەسەر بنەمای ڕوونکردنەوەیەکی گونجاو، بشێ ژیانی کۆمەڵایەتی بونیاد بنێت، نەدۆزییەوە. بەو مانایەش ژیان پاساوی نییە.

کەواتە پراکتیک دەکەوێتە دەرەوەی پاساوهێنانەوە و مەبەستێکی دیاریکراوەوە یان عەقڵانییەتێکی تایبەتمەندەوە. بەڵکە پراکتیک سازشێکی بەردەوامە لەنێوان بواری کۆمەڵایەتی و هاپیتەسدا… لێرەوە پراکتیک بریتییە لە تێگەیشتن لە لۆژیکی هەموو کردارە عەقڵانییەکان بەبێ ئەوەی بەرهەمی پلانێکی بیرلێکراوەی پاساودار و مەبەستدار بێت، یان وردتر حیساباتی عەقڵانی بۆ بکرێت؛ بەبێ ئەوەی لە مەبەستێکی یەکگرتوویی و لە بڕیارێکی هۆشیارەوە سەرچاوە بگرێت؛ بەڵکە ئەو کردارانەن کە لەگەڵ دواخستن و داهاتوودا دەگونجێن، بەبێ ئەوەی بەرهەمی پڕۆژەیەک، یان پلانێک بن. لێرەوە ڕەتکردنەوەی چەمکی جەوهەریی بنەمای ڕەها لای بۆردیۆ ڕەتکردنەوەی ئەنترۆپۆلۆژی و نۆرمی ئۆرتۆدۆکسییە، کە هەمیشە لە پراکتیزە کۆمەڵایەتییەکاندا شکست دەهێنێت.

هەولێر 31/7/2025

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

بیۆنگ- چوول هان گەماڕۆدانی

دیجیتاڵی.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

تەکنۆلۆژیا گومان پەرەپێدەدات، چوونکە لە دەرەوەی دراماتیکایە.

فەیلەسوفی ئەڵمانی بە ڕەچەڵەک کۆری (بیۆنگ- چوول هان) دوای نووسینە ڕەخنەییەکانی ل□ بارەی سەردەمی گەماڕۆدانی دیجیتاڵی ناوبانگی خۆی بەسەر گۆڕەپانی فیکر و فەلسەفەدا سەپاند، بەردەوام هەوڵی گەڕاندنەوەی پێگەی فەلسەفی ل□ بەرانبەر جیهانی تەکنۆلۆژی هاوچەرخ دەدات، لەو بارەشەوە ئاوڕدانەوەیەکی تووندی ل□ نێو خوێنەرانی ناوچە جیاجیاکانی جیهاندا هێناوەتە ئاراوە و هەوڵدەدات بەشێوەیەکی جیاواز پەیوەندی بە تەکنۆلۆژیا و کلتووری ئەمڕۆ بکات، بۆ ئەوەی گەماڕۆی دیجیتاڵی و نمایشی پەیوەندییەکانی سەرمایەداری تەکنۆلۆژی وەك زڕەوێنە بخاتە بەر ڕەخنە و لەوێوە سۆزی دراماتیکی زیندوو بکاتەوە.
(بیۆنگ- چوول هان) بەردەوام وەک درێژکراوەی قوتابخانەی ڕەخنەگرانەی فڕانکفۆرت، هەوڵدەدات پێداگری لەسەر ئاشکراکردنی گرنگی پێگەی فەلسەفی بەرانبەر بە تەکنۆلۆژیا، نەک بە مەبەستی دابینکردنی چارە، بەڵکە وەك هەوڵێک بۆ وەسفکردنی سرووشتی جیهان بەشێوەیەکی ورد و شیکاری بخاتەڕوو… ئێستا خاوەنی (16) کتێبە: (کۆمەڵگای شەفافیەت، جەوهەری دەسەڵات، تۆپۆلۆژیای تووندوتیژی، ڕزگارکردنی جوانی، کۆمەڵگای هەڵپڕووکاو، لەناو پۆلدا، ئیرۆس…) لە کۆی هەمووواندا هەوڵی ڕەخنە و خوێندنەوە و هەڵوەشاندنەوەی پێکهاتەی جیهانی ئەمڕۆی تەکنۆلۆژیا و گەماڕۆی دیجیتاڵی و نمایشکردن لەپێناو نمایشکردن… دەدات، بە بیرکردنەوەیەکی ڕەخنەگرانەوە بەر ئەرێیەکانیان دەکەوێت.
لە دیدی (بیۆنگ چوول هان)ەوە ئامێرە دیجیتاڵییەکان و سەرمایەداری، هاوپەیمانییەکی میتاسرووشتییان پێکهێناوە و هەموو ئازادییەکی کرداریان لەپێناو تەکنۆلۆژیای بێ وەڵام لەناوبردووە… پێداگری لەوە دەکات و دەڵێت سەرمایەداری وەک سیستەمێکی هەمەلایەنە خەریکە بڕواهێنان بە پرسیار لەق دەکات و بۆ (سەرمایەداری چاودێری) دەگۆڕێت… چوونکە ئەو پێیوایە بەردەوام پلاتفۆرمە تەکنۆلۆژییەکان چاودێریمان دەکەن و چاودێریمان دەکەن و کارەکانمان دەخەنە ژێر گومانەکانی دەسەڵاتی خۆیانەوە بۆ ئەوەی زۆرترین قازانج بەدەست بهێنین، لەبەر ئەو هۆکارە هەر کلیکێک

لەسەر کۆمپیوتەرەکەمان تۆمار دەکەین، ئەوان بە سوودی خۆیان شیکاری دەکەنەوە. ئەمە لەلایەن بەرنامە ئەلگۆریتمییەکانەوە وەک بووکەڵە دەجوولێنەوە و خەیاڵ دەکەین کە ئازادین، وەک ئەوەی ئەمڕۆ (تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان) شایەتحاڵن... بەڵام ئەو ئازادییەی ئەوان فەراهەمیان کردووە، هەرگیز ئازادی نییە، وەهمی ئازادییە و جۆرێکە لە گرتنەخۆ...

گفتوگۆی ئازاد/ شەڕانگێزی خۆبەخشانە

ئەمڕۆ مرۆڤ کۆنترۆڵکردنی خۆی بە ئارەزووی خۆی هەڵبژاردووە، چوونکە هەر کلیکێک کە مرۆڤ دەیکات، هەڵدەگیرێت! هەر هەنگاوێک کە مرۆڤ دەینێت، دەتوانرێت شوێنپێی بگیرێت... ئەمە لە هەموو شوێنێکدا شوێنپێی دیجیتاڵی بەجێدەهێڵین، و ژیانی دیجیتاڵیمان خاڵ بە خاڵ لەناو تۆڕی دیجیتاڵییدا ڕەنگدانەوەی هەیە، خاڵ بە خاڵ کۆنترۆڵکراوین، بەو مانایەش گفتوگۆی ئازاد لە جیهانی دیجیتاڵییدا بووەتە دیوەکەی تری ستەمکردن، بووەتە شەڕانگێزی خۆبەخشانە... چوونکە بەبێ ئاگاداری خۆمان شەڕانگێزی پرۆسیسە دەکەن، بەبێ ئاگایی خۆمان ستەم لە ئازادییەکەمان دەکەین، بە ئارەزووی خۆمان ستەم و شەڕانگێزی بەسەر خۆماندا دەسەپێنین... ئەمە ئازاد نیین! کەواتە بڕواهێنان بە ئازادی دیجیتاڵی، دەستپێکردنی کۆیلایەتییە! کۆیلایەتییەک کە هەمووەمان نوقمی فەنکشنێکی دیجیتاڵی دەکات... (بیۆنگ- چوول هان) پێیوایە ئەو کۆیلایەتییە جیاوازییەکی ئەوتۆی لەگەڵ فیودالیزمی سەدەکانی ناوەڕاستدا نییە، بەو مانایەش ئاغاکانی فیۆدالیزمی دیجیتاڵی وەک فەیسبووک و ئەوانی دیکە، پارچە زەوییەکی بە بەرانبەر دەدەنە بەکارهێنەران بە ئەوەی کەڵکیان لێوەرگرن، ئەمەش وەک گەمژە دەیانکێڵین، بە ئەوەی ئەو ئاغایانە بێن و بە خۆیان دروێنەی بکەن. ئەوە بەیەکردنی پەیوەندییەکانی ئەمەیە بە بەیەی ئازادی، ئەمە لە دنیای دیجیتاڵی لەڕێگای وەهمی ئازادییەوە پەیوەندی دەکەین و فیوداڵەکانیش قازانجەکانیان لەم پەیوەندییەوە دەچنن، کە دەزگا نهێنییەکان چاودێری دەکەن، ئەوە سیستەمێکی زۆر کاریگەرە و کەچی بە ئەرێنی دەیبینین و هیچ ناڕەزایەتییەکی بەرانبەر دەرنابڕین، چوونکە ئەمە لە ژێر سیستەمێکدا دەژین، کە خودی ئازادی دەقۆزێتەوە. ئەو تایبەتمەندییە کەسییانەی کە هەر تاکێک لە تاکەکەی دیکە جیا دەکەنەوە و کەمکردنەوەی تایبەتمەندی جیهانی مرۆڤایەتی و توانای درووستکردن و تێپەڕاندنی و تێکدانەکە گەیشتووەتە ئەو ئاستەی کە هەستی مرۆڤ بە هەموو جۆرەکانییەوە: خۆشی، شادی، حەز، خەم، دڵتەنگی... بگۆڕێت بە سیگناڵی دیجیتاڵی.

لەسەردەمی دیجیتاڵیدا ئەوە ئایکۆنەکانن، حەز و خۆشی و چێژی ناخی مرۆڤ دەردەبڕن! واتە مرۆڤ کارلەسەرکراوە، نەوەك بکەر... هەر لەوەوە ئایکۆنەکان قووڵاییەکانی ناخی مرۆڤیان بەتاڵ کردەتەوە و وادەکەن تەواوی کار و داهێنان و توانا مرۆییەکانی لەدەست بدات. بەمشێوەیە هاووڵاتی ئەلیکترۆنی وەک بیۆنگ- چوول هان لە کتێبی لە ناو پەلدا، ئاسۆی دیجیتاڵی (٢٠٢١)دا باسی کردووە، وەك کەس بووەتە کەسەک کە ناسنامەی کەسیی خۆی لەدەستداوە، مرۆڤ لە ئەنجامی زیادەڕۆیی لە بەشداریکردنی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان وەك تاکێکی سەربەخۆ نەماوەتەوە، بەڵکوو بووەتە (هێڵەی نمایشکردن) کە بابەتی زۆرانی تێیدا نمایش دەکرێت.
بیۆنگ- چوول هان بە تووندی ڕەخنەی لە باسکردنی دانیشتووانی دیجیتاڵی لە تۆڕەکاندا دەگرێت، دانیشتووانی دیجیتاڵی ئەوەی پێکهاتنی (ئێمە)ی دامەزراندووە، ئەگەرچی پەیوەندییەکانی خێرا و کۆك کردووە، بەڵام ئەو پەیوەندیانە زیندوو نین و لە هاوژیانی بەدەرن، ڕۆحییان نییە... هیچ ڕۆحێک و ویژدان و ڕێکخراوەکیان نییە، گۆشەگیرن، پەرش و بڵاون، لە نێو خۆیاندا دەکشێن و دەچنەوە یەك...

مرۆڤی شاشە
ژیانی دیجیتاڵیدا دەبێتە هۆی گۆڕانکاری ڕیشەیی لە ژیانی ڕاستەقینەدا، نەمانی ڕێوڕەسمەکان لە ئەستادا نیشانەی نەمانی پەیوەندی گرووپە کۆمەڵایەتییەکانە، هەمیشە تەکنەلۆژیا بە وەڵامی دەسپێنە و دەکەوێتە دەرەوەی دراماتیکاوە، نەبوونی پەیوەندی کە لە ئەنجامی بوومەلەرزەی دیجیتاڵی درووست بووە، هەرچەندە وایکردووە پەیوەندییمان بە یەکترەوە زیاتر و ڕاستوخۆتر بێت، بەڵام لە یەکترەوە نزیک نین. سۆشیال میدیای مۆدێرن ڕەهەندی کۆمەڵایەتی لە پرۆسەکانی پەیوەندی نێوان تاکەکاندا نەهێشتووە. ڕاستە کۆمەڵگا یەکی پەیوەندیدارە بەشێوەیەکی خێرا و نایاب، بەڵام یەکگرتووییەکی دەستەجەمعی تێکەڵاو لە نێوان ئەندامەکانیدا پێکناهێنێت. ئەمڕۆ گرووپی کۆمەڵایەتی هیچ چالاکییەکی زیندوویان نییە، وەک چۆن هەمووان لە ساتەوەختە تاکە کەسییدا ین، لە هەمان کاتدا پەیوەندییان بەیەکەوە هەیە، هەمووان پەرت و بڵاوین، ئەگەرچی کلیك و پەیوەندی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان هەمووانی هەڵمژیووە.
لەسەردەمی دیجیتاڵیدا داتاکان بەیەکەوە کە دەکەینەوە و وەك مەعریفە دەیانبینین و درێژییان دەکەینەوە، بەڵام لە جیهانی دیجیتاڵیدا هیچ پرۆسەیەکی بیرکردنەوە و تەڕامان بە مانای درووستی وشەکە، کە لەسەر بنەمای هەڵوەشاندنەوە و بونیادنانەوەی

بیرکردنەوەی ڕەخنەیی دامەزرابێ، بوونی نییە. هیچ بیرکردنەوەیەکی ئاگایانە لەسەر بنەمای داتاکان بوونی نییە، چوونکە هەمیشە داتاکان لەناکاو دەبن بە ئامرازێکی دیاریکراو بۆ مرۆڤی دیجیتاڵی، بەڵام نابن بە تێڕامان و بیرکردنەوەی بەرهەمهێنانەوە، نابن بە ئاگایی بە ژیانکردن... بەڵکوو دەبن بە ئامرازێ بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ جیهان و ژماردنی ژمارەکان و حیساباتی چەندایەتی و پرۆسەیەکی بەردەوام و بێ وەستان... لەسەردەمی دیجیتاڵیدا هاوڕێیەتی لە ئەکاونتەکانی سۆشیال میدیادا دەبێتە ژمارە، بەڵام هەرگیز هاوڕێیەتی ڕاستەقینە، هەرگیز پەیوەندی هاوڕێیەتی بە کلیك و ژمارە ناپێورێت!

گومانی دیجیتاڵی/ ئەنتی گەڕانەوە

سەردەمی دیجیتاڵی سەردەمی کۆکردنەوەی ژمارە و ژماردن و ژماردنی بەردەوام... ئەمڕۆ لە تۆڕە کۆمەڵایەتییەکاندا بەهاکانی سەربەخۆیی و دەسەزی کەوتوونەتە ژێر حیساباتی چەندایەتییەوە، بە ژماردنی نیشانەکانی سەرسامی (لایك) دەژمێردرێت... ژیانی دیجیتاڵی وێنەی ڕۆحی و نەبینراو و هاوژیانی و لایەنەکانی نەرێنی و ڕەخنەی قبووڵ نییە، ئەو ئەرێنییەی کە تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی درووستی دەکات، لە ئەگەری هەر ئەزموونێک کەمدەکاتەوە، یان لەناویدەبات و توانای درووستکردن و کارکردنمان لەگەڵ نەرێنی دەشێوێنێ.

(بیۆنگ- چوول هان) پێیوایە مرۆڤایەتی دەچێتە سەردەمی (گەماڵەدانی دیجیتاڵی) بۆیە بەشێوەیەکی ڕەخنەگرانە (پاراستنی خۆمان لەخۆمان) بەرز دەکاتەوە! بەو مانایەش دەیەوێ بڵێ مرۆڤ بکەرە و کارلەسەرکراو نییە... بۆیە دەبێ خۆمان لەڕێگای تێڕامان بیرکردنەوە و بەرهەمهێنانەوە خۆمان ڕزگار بکەین...

لەڕابردوودا سەرمایەداری لە (دەرەوە) ئیستغلالی مرۆڤی دەکرد... ئەمڕۆ هاوکێشەی دابڕانی کرێکاران و خاوەنکاران پێچەوانە بووەتەوە، ئەمڕۆ سەرمایەداری لەسەر بەکاربردنی (ناوەوەی مرۆڤ) کار دەکات! ئەمڕۆ لەسەردەمی دیجیتاڵیدا خۆدەربڕین بۆتە ئارەزووکردنی خۆبەکارهێنان. لە ژێر وەهمی خۆدەربڕین داواکارییەکان بۆ پاراستن لە زیادبووندایە، لەگەڵ بەرفراوانی کۆمەڵگاوە تاکەکان بەهۆی نەخۆشییە سەردەمییەکانی وەك پووکانەوەی دەمار و نیگەرانییەکانی سەردەم، دووچاری زێدەنەخۆشی، زێدەپووکانەوە، زێدە زێدە... بوونە.

هەڵبەتە بەشێکی زۆری زێدەنەخۆشی، زێدەپووکانەوە... لە ئەنجامی باری زۆری زانیارییەکانەوە درووست دەبن، کەی ئەو نەخۆشیانە وردە وردە دەبنە هۆی تێکچوونی توانا ڕەخنەیی و شیکارییەکانی مرۆڤ، کەمی

سەرنجدان، ناڕەحەتی گشتی و کەمبوونەوە و بەتوانایی لە هەڵگرتنی بەرپرسیارەتی. ئەمەش (کۆمەڵگای شلەك) کە بەنێو تۆڕەکاندا دەڕژێت، تێڕامانی نەرێنی و بیرکردنەوەی ڕەخنەیی تاکەکان لاواز دەکات، ڕەخنە و تێڕامان و شیکاری فەرامۆش دەکات.
(بیۆنگ- چوول هان) قووڵایی بوومەلەرزەی جیهانی دیجیتاڵی ڕووندەکاتەوە و بەشێوەیەك لەشێوەکان ڕایدەگەیەنێت کە مرۆڤایەتی بەڕاستی پێویستی بە شێوەی تێڕامانی نەرێنی و بیرکردنەوەی ڕەخنەیی و هەڵوەستە و هاوارێك هەیە، دژ بە پەیوەندییە بە وەهام و بەدەنگەکانی دیجیتاڵی. هەڵوەستەیەك دژ بە شایەتحاڵی تەقینەوەی زانیارییەکان، نەک زانست… چوونکە جیاوازییەکی گەورە لەنێوان ئەو دووانەدا هەیە. سەردەمی زانیاری تەنها پەیوەستە بە ئێستاوە، بەبێ ئەوەی ڕێگا بدات بە کەڵەکەبوونی زانست، زانیاری لە کلیکی کاتییەوەیە و زانست لە ئەزموونی هاوژیانییەوە، کە لە نێوان ڕابردوو و داهاتوودا درێژ دەبێتەوە.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

سایبەرخۆشەویستی..
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(سۆفی: هەموو خەونی جیهان لەنێو مندایە)

پاش تێربوونی ئارەزوو؛ مرۆڤ دیسانەوە بە دوای ئارەزوویەکی تردا دەگەڕێت: ئارەزوویەک کە خۆی نییەتی! ئەو ڕستەیەی (سلاڤۆ ژیژەك) بنەمایەکی فەلسەفی هەیە، لە گفتوگۆکانی (سوکرات)ەوە درێژ دەبێتەوە… ئەو ڕستەیە بەشێوەیەك ئارەزوو پێناسە دەکاتەوە، وەك ئەوەی (سوبێکت) سێبەری ئارەزوو بێت و بەبێ ئارەزوو (سوبێکت) دروست نەبێت؟! لێرەدا (سوبێکت) بوون بە چیرۆکێکە لەنێو زنجیرەیەك چیرۆکی نەپچڕاوەی ئارەزوودا.
ئارەزووی مرۆڤ ئەو شتەیە، کە نیمانە و وێڵی بەدەستهێنانین… بوون بە چیرۆکی ئارەزوو ئەوەیە، کە ئەگەرچی (پرسی) خۆشەویستی ئارەزووە؛ بەڵام (کێشە)ی ئارەزووی بێبەشبوونە! پرسیار ئەوەیە:

ئایا پرسی سێڵفی کێشەی ئەو ئارەزووەیە، کە نیمانە؟!
ئەوەی کە نیمانە و تامەزۆی بەدەستهێنانین (جیاوازییە)… جیاوازی و بێبەشبوون لە جەوهەری ئۆنتۆلۆژیدا، ئەو کەموکوڕییەیە (پرسەیە)، کە بنەمایەکی سرووشتی نییە! ئەو بێبەشبوونەی کە تێرنەکراوە، (یان ئەو کێشەیەی کە بۆ هەمیشە دووبارە دەبێتەوە) لە خۆمان ناچێت و لە ئەویدیکە دەچێت: پرسی خۆشەویستی و کێشەی سایبەرخۆشەویستییە!
لێرەدا دیاردەی خۆشەویستی وەك جیاوازی واتا بێبەشکردن؛ بێبەشبوون لە خۆدروستکردن هەرگیز دەلالەت لە (ئیگۆی دەروونی تەقلیدی) ناکات، بەو مانایەی کە هەرگیز ناتوانین سەیرورەی ژیان فەرامۆش بکەین!!
(ئێلسا گۆدار، 1978) دەڵێت: ئێمە ل□ ناو درامایەکی بەردەوامی ناپاکیماندا پەرەدەسێنین. دەتوانین ئەو ڕستەیە بەمجۆرە بنووسینەوە: ئیگۆی تەقلیدی بەردەوام لە ناو ئیگۆی- دیجیتاڵی ڕاڕادا پەرەدەسێنێت. یان دەشێ وەك تایتڵێکی لاوەکی نیشانی بدەین و بڵێین: ئیگۆ- لە بێبەشبوونی ئەویدیکەی جیاوازدا.
کەواتە هەرگیز ناتوانین جیاوازی نێوان پرسی ئیگۆ و کێشەی ئەویدیکە کەمبکەینەوە، چونکە جەوهەری ئارەزوو ئەویدیکەی جیاوازە؛ بێبەشبوون لەو جیاوازییە درزێکە دەکەوێتە ئیگۆ (بە هەموو ماناکانییەوە) یان ئارەزوو سێبەرێکی بێ ئیگۆیە؛ بۆ پڕکردنەوەی ئازارەکانی ئەو (درزە/ سێبەرە) بەردەوام بە دوای کێشەی جیاوازتردا دەگەڕێین، ئەوەی جیاوازترە پرسی ئیگۆ-ی دیجیتاڵییە؛ ئەوەی پرسی ئیگۆ-ی دیجیتاڵییە کێشەی ڕاڕاییە؟!
بەمجۆرە مەحاڵە بەبێ پەیوەندی خۆشەویستی و سایبەرخۆشەویستی بژین؛ ژیان بەدەست ئەو درزە بە ئازارەوە دەناڵێ… (پرسی خۆشەویستی و کێشەی جیاوازی و ئازار) نکۆڵیکردنە لە (جێگیربوون/ ئیگۆی دەروونی تەقلیدی)… بە دیوەکەی دیکە هەمیشە خۆشەویستی دژ بە دەسەڵات دەکەوێتەوە! بۆیە رامبۆی شاعیر لە قەسیدەی (بەشێك لە دۆزەخ) دەڵێ: وەك دەزانین خۆشەویستی دەبێ لەنوێوە دابهێنرێتەوە.

ئیگۆ

لە سێبەری ئارەزوودا

لە کتێبی (لە ستایشی خۆشەویستی)دا ئالان بادیۆ: دەڵێ خۆشەویستی بەرەو بیرکردنەوەیەکمان دەبات، کە پێیوایە ناتوانین دنیا ئەزموون بکەین؛ تەنها لە دیدی جیاوازەوە نەبێت! بەڵام دیاردەی خۆشەویستی سرووشتی نییە؛ ڕامان نییە، ئەزموون نییە، کتوپڕیی و ساتەوەختییە! خۆشەویستی ئەو ساتەوەختەیە کە ڕووداو تێیدا (بوون) بە کردە دەکات!! کەواتە خۆشەویستی چالاکی و کردەیە، بینینی دنیایە بە چاوی جیاوازییەو□… م□ر□قایەتی بە کردەی خۆشەویستی نەبێت ڕزگاری نا بێت؟!

بەو مانایە ژیان شانەی خۆشەویستییە؛ ژیان لە پەیوەندی جیاوازی و بەبەشبوون و ئازار هەڵقووڵاوە؛ بۆیە هەر کەسێک بە شێوازی خۆی چالاکی و کردەی خۆشەویستی دادەهێنێتەوە.

پرسی جێگیربوون و بنبەستبوونی (ئیگۆی دەروونی تەقلیدی) مانای بەوانەبوونە بە کێشەی پەیوەندی لەگەڵ ئەویدیکەی جیاواز، بەوانەبوونە بە (بوون بە) چیرۆکە نەپچڕاوەکانی ئارەزوو لە پەیوەندی خۆشەویستی و سایبەرخۆشەویستیدا... کەواتە ئەو کاتەی جیاوازی خۆشەویستی هەیە، ئیگۆ بوونی جێگیر نییە! یان بە مانایەکی دیکە لە پەیوەندی بە ئەویدیکەی جیاوازەوە ئیگۆی نێرگزی وزەکانی خۆی لە دەستدەدات، چونکە (ئیگۆی نێرگزی/ جێگیر) بە ڕامان و ئەزموونەوە بەندە، بەڵام خۆشەویستی کردەیەکی کتوپڕییە، ساتەوەختییە، تەنها لە قۆناغی عاشقبووندا دەبێ بە ڕامان و بیرکردنەوە! دەمەوێ بڵێم کردەی (خۆشەویستی) لە دەرەوەی تێگەیشتنی فیکر و ئەزموون و بیرەوەرییەوەیە، بەڵام کاری (عاشقبوون) بە ئەزموون و ڕامان و بیرەوەرییەوە دەلکێت؟!

هەندەجاران (سۆفی) لەو ئارەزووەی کە نیمانە دەربەین لە گۆشەگیری دەکات و ڕووبەڕووی بەهای پەیوەندی خۆشەویستیمان دەکاتەوە... هەندەجاران ئەو سۆفییەی دەیگرین؛ وێنەی ئارەزووی ئەویدیکەی جیاوازە... هەندەجاران پێویستی جیاوازی و بەبەشبوون و ئازارە، بە ئەوەی سۆفی لە نوێوە دابهێنینەوە و بەردەوام ڕامانی نوێ بە مرۆڤایەتیبوونمان ببەخشین... دەبێ بڕوامان بە گۆڕانی بەردەوام هەبێت؛ لێرەدا ئیگۆی تەکنەلۆژی لە سێبەری ئەویدیکەی جیاوازدا لەو ڕەخنانە بێبەری نییە، کە ئاراستەی دەکرێت؛ چونکە دەشێ دنیای بەکاربەری تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و سۆفییەکان زیاتر لەوەی (سایبەرخۆشەویستی) بێت، (منێکی نێرگزی) لێبکەوێتەوە، لەبری ئەوەی هایپەرپەیوەندی جیاواز بێ، جێگیربوونی پەیوەندی بەرهەمبهێنێ، لەبری ئەوەی کرانەوە بێ، داخران بێ و هەوڵبدات هەموو ئارەزووە تەکنەلۆژیا نوێیەکان لە سوودی شەیدابوون و جێگیربوون و بنبەستبوون بەکاربەرێت، نەك لە پێناو ئارەزووی ئەویدیکەی جیاواز...

پرسیار ئەوەیە، ئایا لە داهێناندا دەرفەتی ئەوە هەیە، هەموو ئەو شتانەی کە لە پرسی ئیگۆی نێرگزی و پەیوەندییە داخراوەکان تێدەپەڕن، تێپەڕێنین؟! مەبەستم هەر تەنها قبووڵنەکردنی ئەنلایك نییە؛ بەڵکوو بەگشتی بەهەڵوەستی و بێئاگایی ئیگۆی نێرگزییە لە دنیای جیاوازییدا، رەتکردنەوەی کێشەی ئاگایی و پەیوەندییە مرۆییەکان و ژیانە... ئەگەر ئەو پرسیارە پێچەوانە بکەینەوە دەڵێین: ئایا پرسی ئیگۆ-ی دیجیتاڵی ڕاڕا، دەکەوێتە دەرەوەی کێشەی پەیوەندییە کراوەکان و ئاگاییەوە؟!

سێلفی

قەیرانی سوبێکت

پرسی سێلفی- ئیگۆی مەجازی وەك (خود/ پۆڕتریت) لەسەر زەوی هەناسە دەدات؛ كەواتە تەكنەلۆژیا نوێیەكان لە دەرەوەی سوبێکتەوە بەرهەم نەهاتوون؛ بەو مانایەش ئەگەر توانای خراپترینمان هەبێت، توانای باشترکردنیشمان هەیە؛ دەتوانین بناغەی ڕێنیسانسێکی نوێ لەسەر زەوی دابمەزرێنین، کە سێلفی تێیدا (بوون بێ) دیدێکی نوێ بێ، (بوون بێ) پەیوەندی و ئاگاییەكی نوێ و كراوە بێ، كە لە داهاتوودا نەتوانین پشتگوێی بخەین… وەك چۆن ئاماژەی لەدایکبوون و بەرهەمهێنانەوەی ئیگۆیەكی كراوە بێ، كە بەردەوام وەک مانای گۆڕاو بە شێوەیەکی نوێ تەماشا بکرێت.

هەڵبەتە (بوون بێ) وەك شێوەیەکی نوێ تەنیا گۆڕانکارییەکی تەکنەلۆژی نییە؛ بەڵکوو گۆڕانکاری بەردەوامی بوونی سوبێکتە، کە بووەتە نێوەندگیرێکی (شاراوە) و (ئاشکرا) نێوەندگیرێکی بەڕێگ و ڕیشە، بەئەزموون و ڕامان و بیرکردنەوە؛ بەیادەوەری لە نمایشدا، سەرسام بە کردەی ساتەوەختی و کتوپڕی و بوون بە زێدەپەیوەندی داهێنان…

لە سەردەمی بەکاربەری و تەکنەلۆژیادا هەزی کەین، بە بەهای خۆ بە خاوەندارێتی و توانای سوبێکت دەپێورێت… پرسی ڕستەی (من بەکاری دەهێنم) کێشەی بوونی من دەسەلمێنێ. یان وەک (هەربەرت مارکۆزە) دەڵێ، تەنانەت بوونیش بووەتە بڕاندێک؛ بووەتە لۆگۆی کۆمپانیایەک… هەندێک لە سێلفییەکان تەنها وەک ڕیکلامەکان کاردەکەن؛ وەک لۆگۆی یەکجار بەکارهێنراوی کۆمپانیا نەودەوڵەتییەکان، یان جوانکاری مۆدێلەکانی مۆدە…

لە سەردەمی بەکاربەری و تەکنەلۆژیادا جوانی و ڕەوانی زمان دەکەوێتە دواوە! وێنە و ئیمۆجییەکان… شوێنی مانای زمان و ڕەوانبێژی دەگرنەوە؛ ئیتر پێویست ناکات سڵاو بکەم، بەیانی باش، من باشم، بیرت دەکەم، تۆم دەوێت تۆ جوانیت، ئەوە بە تام بوو، چووم بە مەلەکردن… ئێستا یەک ئیمۆجی دەتوانێت هەموو ئەوانە بڵێت… زێدەپەیوەندی بووەتە بینراو (ئاشکرا)؛ کاری خەیاڵی (شاراوە) و زارەکی لە کزی داوە، فەرهەنگی ئیمۆجی ڕۆژانە فراوانتر دەبێت.

ئەگەرچی ئیگۆ-ی دیجیتاڵی لەڕێگای گوتاری وێنەکانەوە قسە دەکات، یان میمەکان- پارچە بینراوەکان، کە وەک زمانێکی گشتگیر لە سۆشیال میدیادا کاردەکەن- ڕەنگە لە ماوەیەکی کەمدا ژانرێکی تەواو نوێ بە شێوەیەک قسە بکات، کە ئیگۆی دەروونی تەقلیدی نەتوانیت لێی تێبگات… ئەوە ئیگۆ-ی دیجیتاڵی کراوەیە…

ئەگەرچی لە سەردەمی بەکاربەری و تەکنەلۆژیادا چیتر سوبێکت هەڵگری

ئامانج و ناو□□ک نیی□، ب□کوو ئەدای کارکردنیەتی لەناو تۆڕە بێ کۆتاکانی کۆمەڵگای مەجازی جیهانیدا، چیتر سوبێکت بە مانا تەقلیدییەکەی دڵخۆشم ناکات؟! ئیتر دەتوانم سوبێکت لەخۆم بسڕمەوە، دەستکاری بکەم، بیشارمەوە؟ چاوەکانم؟ لووت؟ ڕەنگی پێستم؟ کامە پارچەی دەمەوێت دروستی بکەمەوە… ئەوە ئیگۆ-ی دیجیتاڵی کراوەیە. ئەگەرچی لە سەردەمی بەکاربەری و تەکنۆلۆژیادا هەستدەکەم سوبێکت پەیوەندی بە ڕاستییەوە نەماو□، ب□کوو پەیوەندی بە پێشبینیکردنی گومان و سەیرورەوە هەیە: گومان لە ڕەسەنایەتی خودی بوون، متمانەی لەدەستچوو… بوونی سوبێکت کەوت□□ ژ□ر پرسیاری ئیگۆ-ی دیجیتاڵی کراوەوە… لە هەموو ئەو ئەگەرا نەدا بوون بە پرسی ئیگۆ-ی دیجیتاڵی مۆدێرن وەك یاریکەرێکی جوولاو و بزر لە ساتەوەختی هایپەرپەیوەندی و سایبەرخۆشەویستی نا بێتەوە…

ئیگۆ-ی دیجیتاڵی کراوە

یاریکەرێکی بزر

دنیای دیجیتاڵی، دنیای وێنە مەجازییەکان وەك سرووشتێکی گۆڕاوی بێبکەر دەردەکەوێت، کە پشت بە سایبەر تەکنۆلۆژیا دەبەستێ؛ بەو مانایە دنیای دیجیتاڵ، دنیای چالاکی وێنە مەجازییە ئاشکراکانی خۆی، لە دنیای ڕامانخوازی کلتووری جیا دەکاتەوە، کە زێتر شاراوەیە، زێتر میکانیزمی خەیاڵکردن دەیجولێنێ… بەمجۆرە حەقیقەتی ڕامانی هونەری و پرسی خۆشەویستی و جوانی و چێژ لە کێشەی ئیگۆی دەروونی تەقلیدیی و چالاکییەکانی ئیگۆ-ی دیجیتاڵی کراوەوە؛ ئەوەیە، کە ئیگۆی دەروونی تەقلیدی پەیوەندی بە شۆکی کلتوورییەوە دەکات؛ ب□□□ام ئیگۆ-ی دیجیتاڵی کراوە پەیوەندی بە شۆکی تەکنۆلۆژیاوە هەیە؛ یەکەم ڕامان بەڕێوەی دەبات؛ دووەم خێرایی…

ئەگەر داهێنانی ڕامانی خەیاڵکردی ئەدەبی و هونەری دەلالەت لە چەپێنراو و شاراوەکانی کلتووری بکات و لەوێشەوە شۆکی کلتوری لە ژیانی کۆمەڵایەتییدا دەلالەت لە هاتنی شەمەندەفەر و ئۆتۆمبێل و کەشتیی هەڵمی و هاتنی فرۆکە… بکات! ئەوە شۆکی تەکنۆلۆژی لە چالاکی ئیگۆ-ی دیجیتاڵی ئاشکراو و کراوەدا لە خێرایی ژیریی و زیرەکیی دەستکرددا دەردەکەوێت: وەك ئەوەی لە بەکارهێنانی ڕۆژانەدا لەبری دەستەواژەی (خۆشمدەوێیت)ی فەزای ئەدەبی، شوێن بۆ دەستەواژەی (لایك)ی فەزای تەکنۆلۆژی چۆل بکەین!! بێ ئەوەی بوون بە (داهێنانی خەیاڵکردە) و بوون بە (داهێنانی دەستکردە) هیچ کۆتاییەکی دیاریکراوی هەبێت… وەك ئەوەی شتەکان بۆ یەکجار و بۆ هەمیشە فڕێدرابنە (دراماى ناپاکیکردن لە زمانی ئەدەبی) و (ناپاکیکردن لە وێنەی سێڵفییەوە)، وەك ئەوەی بکەری دیار و بکەری بزر (دنیای

داه□نان) ب□□و□ بەرن… بەڵام ئەگەر لە کاری داهێنانی ئەدەبی و هونەری (شاراوە و خەیاڵکردە) بکەر بوونێکی بەرجەستەی هەبێت، ئەوە لە داهێنانی تەکنۆلۆژیای (ئاشکرا و دەستکردە) جگە لە (کردە) هۆکارێکی دیار بۆ بوونی (بکەر) لە ئارادا نییە… لە گۆڕانکارییە زێدەخێراکانی سەردەمدا دەستنیشانکردنی (کردە) و (کار) ئەو خاڵە سەرەکیی□، کە (ناپاکی زمان) و (ناپاکی تەکنۆلۆژیا)، ناپاکی (بکەری دیاری کار) و (بکەری بزری کردە) روونتر دەکاتەوە! بەگشتی لە بکەری (دیار) ناپاکیکردنی زمانی ئەدەبی لەوەدایە، کە (ڕابردوو) دزە دەکاتە نێو کارەوە، لە بکەری (بزر) ناپاکیکردنی تەکنۆلۆژیای دیجیتاڵی لەوەدایە، کە (داهاتوو) دزە دەکاتە نێو کردەوە؟! کەواتە ئەگەر وێنە مەجازییەکانی س□□□فی گوزارشت لە (داهاتووی پێشبینیکراو) بکەن، ئەوە وێنە مەجازییەکانی ئەدەب و هونەر (یادەوەرییەکانی ڕابردوویان) لەخۆدا هەڵگرتووە!
بەڵام هەمیشە لە کردەی داهێناندا کێشەی (ئارەزوو/ جیاوازی/ ئازار) لەودیوو پرسی پەیوەندییەکانی جوانی و چێژەوە ئاماژە بە هیچ هۆکار و ئامانجێکی دیاریکراو ناکەن! بە مانایەکی دیکە داهێنان لە پەیوەندییە کراوەکانی هایپەرخۆشەویستی و سایبەرخۆشەویستیدا هیچ چێژێك لەپشت یان لەسەرووی جوانییەوە نابینێ؛ بۆیە جوانی لە داهێنانی (کار) و جوانی لە داهێنانی (کردە)دا بەردەوام ناچار بە زۆر بوون و دووجابوونەوە و کۆپیکردنەوە و لاساییکردنەوە بووە؛ وەک: دەقەکان، جەستەکان و ئایدیاکان… بەگشتی لە داهێناندا مەرج نییە مەبەست، ئامانج، ب□□ایی… لە بازنەی هۆکارێکی دیاریکراوی ماناندا گیر بخوات، دەشێ لە بازنەیەکی بەتاڵ و بێکۆتاییدا بخولێتەوە! یاریکەری (ئاشکرا) و (شاراوە)ی پرۆسەی (کار) و (کردە)ی داهێنان هەمیشە (بوون بە جوانی و چێژ) دەسپێرێت، ئەوەش هیچ نییە، جگە لە بێئامانجی و بێکۆتایی و بێڕیشەیی و بێسنووری (ئارەزوو) و (جیاوازی) و (ئازار)؛ یان داهێنان نەبێت… (فێرناندۆ پێسوا)ی شاعیر لە شیعری (فرۆشگای تووتن) کە (سیما ئاکۆ) لە ئینگلیزییەوە کردوویی□ بە کوردی دەڵێت:

من هیچ نیم.
هیچیشم لێ سەوز نا بێ.
خۆشم نامەوێ هیچم لێ دەرچێ.
بەڵام هەموو خەونی جیهان لەنێو مندایە.

هەولێر 4/6/2025
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

چێژی سێڵفی (هاوتاکردنی نیگا/ ئارەزووی کلیک).. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

سێڵفی لە ساتەوەختی (هایپەر مۆدێرن و سایبەر مۆدێرن) هەر نمایشکردنی جەستە نییە؛ بەڵکە ڕەمزی گۆڕانکارییە دەروونی و کۆمەڵایەتی و سیاسییەکانە، تەواوی نێوەندگیرییەکان ڕەتدەکاتەوە و ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە جیهانەوە دەکات… سێڵفی دوورکەوتنەوەیەکە؛ ڕێگا بۆ مر□قی مۆدێرن خۆش دەکات؛ سوبێکتی خۆی دەستکاری بکات! نەک هەر هێندەش بەڵکوو تەواوی تێگەیشتنمان بۆ کات و شوێن و لە سەرووی هەمووشیانەوە پەیوەندیمان بە زمان (لە مەجاز و وێنە)دا دەگۆڕێت؛ هەموو ئەوانەش لە تێکەڵاوکردنی ناسنامەی ڕەگەزییەوە دەستپێدەکات؛ بەو مانایەی کە بوونی مەجازی ئێمە ناسنامەی دیجیتاڵی ئێمەیە، نەك بوونی ڕەگەزی؟! ناسنامەی دیجیتاڵی □ا□ییە، لەوێشەوە دەتوانین ئارەزووی سێکسی ((ئەو شتەی کە نیمانە و بەردەوام وێڵی بەدەستهێنانین)) لە ئارەزووی کلیککردندا بەدەستبهێنین و چێژی هەنووکەیی لێوەرگرین.

بەڵام ئایا سێڵفی وەك “نیگا تێبڕین- تێڕوانین” بە مانای (کۆبوونەوەی چێژ لە خاڵێك، لە ئەندامێك- ئۆڕگازم) و “بینین- پەرتبوون” بە مانای (بڵاوبوونەوەی خاڵەکانی چێژ ل□□ر□ و لەوێ) چۆن تێکەڵ بەیەك دەکات؛ بە مانایەکی دیکە ئایا سێڵفی لە فەزای مەجازییدا چۆن دووالیزمەکانی (بینین، نیگا- تێبڕین) و (دزەنیگا، گێڕانەوەی نهێنی) لەڕێگای ئارەزووی سێکسی و چێژەوە را□□ د□کاتەوە؟!

ئەوەی لە زۆر ڕووەوە ئاشکرایە؛ ئەوەیە، کە سێڵفی لەڕووی زمانی گێڕانەوەوە بەرەنگارییەکی توندی حیکایەتە گەورەکانە و لەڕووی پەیوەندی کۆمەڵایەتیشەوە ئەو ساتەیە، کە ڕاستی ڕەها پارچە پارچە دەکات؛ لەڕووی سیاسییەوە ناسنامەکان تێکەڵ بەیەك دەکات. بەکورتی بەرەنگاربوونەوەی حیکایەتەکان لە ئاوابوونی زمانی گێڕانەوەدا لە (مەجازی وێنە)دا دەنوێنێ و پارچە پارچەکردنی ڕاستی لە (بڕوابوون) بە فرە ڕاستییەوە دەبینێتەوە، بەڵام تێکەڵاوکردنی شوناس لە

(لادانی سێکسی)یەوە هەڵدەگرێتەوە! بەو مانایەش ئەوەی لە چێژی سەلەفیدا دەردەکەوێت، هیچ جیاوازییەك لەنێوان ئاوابوونی زمانی گەڕانەوە و پارچە پارچەکردنی ڕاستی و تێکەڵاوکردنی شوناسەکاندا ناکات؛ ئەو قسەیەش وەك ئەوەیە بڵێین هیچ جیاوازییەك لەنێوان توندوتیژی کۆمەڵایەتی و سیاسی و سێکسییدا نییە! بە بنەمای هەموو ئەوانەش لە فرۆید نزیك دەکەوینەوە کە دەڵێ ((هیچ جیاوازییەک لەنێوان سەربڕین و خەساندندا نییە)).

کەواتە چێژی سەلەفی، هەوەسدانە بە لەقەڵەمدانی بوونەکی دیکە لەنێوان (سەربڕین) وەك دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی و (خەساندن) وەك چەمکێکی دەروونشیکاری! بەڵام ئەوە کاتێک دێتەک دی، کە هەردوو ڕەگەز تەسلیمی چێژی (هایپەرواقیع) بن و بتوانن خاوەندارێتی چێژ بەرەو ئارەزووی زانین تێپەڕێنن؛ کاتێك کە ئارەزووی بینین (خەساندن- درزی بینین)ی دەروونشیکاری لە ساتەوەختی چێژی هایپەر مۆدێرن و ئارەزووی نیگا-تەبەین (نائامادەیی سەر- لەکاتی سەربڕین)ی کۆمەڵایەتی لە ساتەوەختی چێژی سایبەر مۆدێرندا دەدۆزینەوە!! وەك ئەوەی بڵێین (فرەیی-زێدەیی) لە (تۆڕی ئەلیکترۆن جۆراوجۆر)دایە، یان هاوتاکردنی بینینی مێ و نیگا-تەبەینی نێر شتێکی دەستکردە و دەبێت فێری بین... بەو مانایەش چەمکی دەروونشیکاری و دیاردەی کۆمەڵایەتی لە سەرکوتکردنی ئارەزووی سێکسی (لەڕێگای ڕووخساری جوان و ڕۆناکی وێنە- سەلەفی)دا هەڵدەگرینەوە. بۆ نموونە: نێر و مێ لە چرکاندنی سەلەفیدا بینین و نیگا-تەبەین ئاوێتەی یەکتر دەکەن.

(سەربڕین/ خەساندن)
لە فەزای مەجازییدا

بەگومان بنەمای (سەربڕین/ خەساندن) هەر تەنها (ئاوابوونی زمانی گەڕانەوە) و (پارچە پارچەکردنی ڕاستی) و (ئاوێتەبوونی ناسنامەکان)ی لێناکەوێتەوە؛ بەڵکە زێدەبوونی (نائامادەبوون)یشی لەخۆدا حەشار داوە، کە لە بنەڕەتدا نیشانەی خەساندنە؛ وەك چۆن ڕۆڵی سەرەکی لە تێپەڕاندنی ئارەزووی سێکسییدا هەیە! بۆ نموونە: نیگەرانییە بەردەوامەکانی بینین و نیگا-تەبەینی (هەردوو ڕەگەز) لە زێدەشارەزایی سەلەفی، وەك ئەزموونی بەرگریکردنی گرژئامێزی "ئامادەبوون- ڕەپبوون"، کە نیشانەی "نائامادەبوون- خەساندن"ە... بە هەرحاڵ، گرژبوونی ماسوولکەکان و دڵەڕاوکەی (نائامادەبوون- خەساندن) بە چەندین شێوەی مەجازی بەرگری لە (ئامادەبوون- ڕەپبوون) دەکات! لەبەرەوە ئەگەر پرسیارێك هەبێ ئەوەیە، کە ئایا

کردەی سێڵفی و کردەی خەساندن؛ ئارەزووی سێکسی و ئارەزووی کلیك؛ ئامادەیی و نائامادەیی… هاووا تا دێنەوە؟!

وەک چۆن سێڵفی جوانییەکانی ڕووخسار و ڕۆناکی و تاریکی لەشولار و سەرنج و گۆشەنیگا و دزەنیگا و ئاگایی (بینینی ڕاڕا) لە بارەی ڕاستیی و جیاوازی جێندەرییەوە پەرت پەرت دەکات، لەبەرانبەریشدا (دەروونیی نائامادەی ڕاڕا) بە خوڵقاندنی دەمامکێکی ڕووکەش و (دیمەنێکی قەشەنگی ئامادەیی دەرەکی) کەدەکاتەوە؛ بە هەمان شێوە وێنەی سێڵفیش وەك چەشنە بەرگرییەک لە دژی ئەو دەرەکی و ناوەکییە جێزکەرە نادڵنیایەی (ڕەپبوون و خەساندن) گرژ و خاو دەبێتەوە…

بەمجۆرە (سێڵفی) دەرکەوتنی ئەو (ڕەپبوون و خەساندن)ە چێژدارەیە، کە بە تەنها تایبەت نییە، بە مێ و نێرەوە؛ بەڵکوو دەرکەوتنی زانینێکی بەربڵاوە بە زێدەکلیك و دەستاودەستکردنی جۆراوجۆر! بەو مانایەش سێڵفی (مێ یان نێر) نییە؛ بەڵکوو زادەی ترس و دڵەڕاوکێ و فێربوونی زێدەگریمانکراوی (نائامادەیی- ئامادەیی)یە، کە لە زێدەخەیاڵی هەردوو ڕەگەزدا دێتە بەرهەم.

ئەگەر لە نێوان ئامادەیی و نائامادەیی… نەرێنییەك، (دزەنیگا)ییەك، ئەنلایکێك هەبێت، ئەوە لەڕووی سایکۆلۆژییەوە پێکهێنەر و درووستکەری ئەنگێزەی سێکسی لادەرانەیە، لای هەر یەکە لە ژن و پیاو، بەڵام لە نمایش و دەرکەوتنی فەزای مەجازی بە تایبەتی و ڕوونتریش لە هاوتاکردنی ئارەزووی سێکسی بە ئارەزووی زێدەکلیك، ئەو ئەنگێزەیە وەك یەکێک لە پاڵنەرەکانی سێڵفی دەردەکەوێت! بەڵام بە گشتی سێڵفی وەک بەهێزترین پێکداچۆژانی ئامادەیی نائامادە ملکەچی ڕێکخستنێکی تووندی فێربوون و زانیارییەکانە، نەك هەر بە تەنها لەڕووی چێژەوە، بەڵکوو وەک دەروونشیکاری و پەیوەندی کۆمەڵایەتی و سیاسیش؛ بەو مانایەش لە ڕۆژگاری ئەمڕۆدا سێڵفی بنەماگەلێکی تووندی فێربوون و زانیاری لە هایپەر مۆدێرن و سایبەر مۆدێرندا بە دەستهێناوە، کە وەک (بەرهەمهێنان) و (ڕێکخستن) و (بەجێهێنان) شێوەی گرتووە، لەکاتێکدا لەڕووی کولتوورییەوە پتر لەژێر دووبارەبوونەوەی تاقیکردنەوەدایە، کە چەشنەکانی شێوەگرتنی جێگیر تێدە پەڕێنێت!! مەبەستم لەوەیە کە زیاتر وەک لادەری فۆرم دەگۆڕێتەوە، نەك وەك جەوهەری خەیاڵ و فانتازیا.

کەواتە ئەگەر تووندوتیژی سەربڕین و تووندوتیژی خەساندن، یان بە مانایەکی دیکە پیاو وەك چەقۆ، ژن وەك برین، لە تەرجەمەکردنی ئاوابوونی زمانی گەڕانەوە و پارچە پارچەکردنی ڕاستی و ئاوێتەبوونی ناسنامەکان هەڵگرینەوە، لەوەشەوە ئارەزووی سێکسی (وەك فێربوون) لەو مانا تەقلیدیانەوە (بە زانین) تێپەڕێنین؛ یان چاوی تاقیکردنەوەی چێژی سێڵفی هاوتای چێژی زێدەکلیك بکەین… ئەوە

ل□لای□ک لابردن و داما□ینی □□گ□زی د□س□پ□نین؛ ل□لای□کی دیک□ س□رکوتکردنی □□گ□زی ل□ نیگا-ت□ب□ین و بینیندا هاوواتا د□بینین□و□! ب□مج□ر□ش د□گ□ین□ ئ□و□ی ک□ س□□□فی و□ك پرسیار□کی (هزر-ی) ب□ چاوی م□جاز□و□ جیهان (د□-بین□ت).

م□جاز و و□ن□
(چرک□ساتی ز□د□کلیکی راگوز□ر)

جوانی س□□فی د□ک□و□ت□ ب□ر چرک□ساتی ز□د□لایکی □اگوز□ر□و□، ب□□ام م□رج نیی□، ه□میش□ ب□ ه□ست□کی جوانکاریی□و□ پ□یو□ست ب□ت؛ ب□و مانای□ی ه□میش□ □یش□ی ئ□نلایك و ن□ر□نی ل□ پ□ناس□ی ن□ریتی هون□ریدا ب□ش□کی ز□ری □استی ل□خ□دا ه□□گرتوو□؛ ک□واتا س□پاندنی جوانی هون□ری م□رج نیی□، ب□دوای ب□ره□مه□نانی هون□ری جوانیی□و□ ب□ت؛ ب□□کوو ه□ند□جاران ب□دوای ئیدان□کردنی دیدگای□کی دیاری واقیع□و□ی□، یان ب□ نزیکبوون□و□ ل□ و□ن□ی (□ا□ای ناو□و□)ی خ□ی د□گ□□□ت؛ واتا س□پاندن ه□میش□ ب□دوای درزی لایك و ن□ر□نی و ئ□نلایک□و□ی□! ک□واتا ئ□گ□رچی و□ن□ی س□□□فی ل□ ژیانی □□ژان□دا پ□گ□ی□کی هون□ری داگیر د□کات، ب□□ام م□رج نیی□ ه□میش□ ل□ ی□ك گ□ش□نیگای□و□ س□یری بک□ین… چونک□ ه□ند□کجاران د□ک□و□ت□ ن□وان (ئار□زوو) و (پ□ویستی)ی□و□، ب□و مانای□ی ک□ ئار□زوو د□رد□ب□□ت و پ□ویستی د□س□پ□نر□ت.
ئ□و□ی ل□ هاوتاکردنی نیگا و ئار□زووی ز□د□کلیك ج□ختی ل□د□ک□ین□و□ ئ□و□ی□، ک□ س□□□فی ف□زای (ئار□زوو)ی ت□قلیدی ل□ د□ستداو□ و و□ك (پ□ویستی) ک□وت□ت□و□، یان ب□ مانای□کی دیک□ ه□میش□ چ□ژی س□□□فی ه□و□د□دات □ا□ایی د□روونی و□ك پ□ویست ب□ گ□رژی ماسوولک□ د□ر□کیی□کان□و□ تاقیبکات□و□! واتا ل□بری ئ□و□ی ل□□□گای چ□سپاندن و □امان□و□ ئامات□ب□، ل□□□گای گ□□انکاری □ووخسار□و□ نو□ن□رای□تی نائامات□یی د□کات، و□ك ئ□و□ی ر□مزی (□□پن□بوونی ڤالووس) ل□ (با□اکردنی □ووخسار) و □ا□ایی س□رد□م□و□ بگر□ت.
ب□مج□ر□ش ه□رچ□ند□ هون□رکاری س□□□فی و□ك و□ن□ی س□رووی م□د□رن شیبک□ین□و□، ل□ مانای □ا□ایی و□ك پ□ویستی س□رد□م نزیکتر د□بین□و□، چونک□ هون□رکاریی□کانی س□□□فی جگ□ ل□ خ□ی (ک□ □□پبوون□کی نا□□پبوون□) هیچ ئ□رک□کی دیک□ی نیی□! ک□واتا و□ك (ئ□لسا گ□دار، 1978) ل□ کت□ب□ک□ی (من س□□□فی د□گرم، ک□واتا من ه□م) ک□ سا□ی (٢٠١٦) چاپ و ب□□وب□ت□و□، د□□□□ت: ((ب□ب□ ئ□و□ی پرسیار ل□ م□ب□ستی شیاوی “هون□ری” بک□ین، □□نگ□ قورس ب□ت، قس□ ل□ س□□□فی و□ک خ□یا□ی داه□نان بک□ین؛ چونک□ ت□نها نمایشکردنی جوانی

نایکاتە کارێکی هونەری))
لێرەوە دەشێ لێکنزیکردنەوەی چەمکی (ڕەپبوون) و (باڵابوونی
ڕووخسار) کۆمەڵێك دیمەنی ڕاڕامان بیر بخاتەوە، کە سێڵفی وەك
ڕاستەقینە بەجێیهێناوە: لە کاتێکدا وێنەی هونەری هەوڵدەدات لە
ڕاستەقینەکان دوور بکەوێتەوە؛ چونکە ناتوانێت لە (ڕەپبوون/
باڵابوونی ڕووخسار) ڕزگاری بێت، مەگەر بیخەسێنێت؟!
کەواتە سێڵفی لە بەکارهێنانی (هونەری ڕاڕا) تەنها ئامانجی
خەساندنە لەپێناو بازاڕ دروستکردن. (پاشان سێڵفییەکە لە
ئینستاگرام، تویتەر یان فەیسبووک بڵاوبکەرەوە…) دەمەوێ بڵێم
ئەوەی لە پەیوەندی نێوان هونەر و سێڵفیدا دەتوانین دەستی بۆ
بەرین، هەر تەنها سوبێکت نییە، بەڵکە دەرکەوتنی فێڵکردنێکە کە
سێڵفی تێیدا دەیەوێت واقیعی سوبێکت بۆ واقیعی ڕووخسار و واقیعی
ڕاڕا، لە چوارچێوەی جیهانێکی مەجازی زێدەخەسێنراودا بگۆڕێت.

لە زمانەوە بۆ وێنە
(ڕووخساری زێدەپیرۆز)

وەك دەزانین قسەکردن لە ڕاڕای بۆ ڕووخساری زێدەپیرۆز، هەر تەنها
قسەکردن نییە، لە هەژاری و دەوڵەمەندی، بەتایبەتی سەبارەت بە
خۆبەبازاڕکردنی ئیگۆ لە سەردەمی ئەم□□د□ا… چونکە ئەگەر پیرۆزی
ڕووخسار لەگەڵ پیرۆزی ئایینی بەراورد بکەین؛ دەبینین هونەری
ئایینی لە هونەری سێڵفی جیایە! چونکە هونەری ئایینی لە (ناوەوە)ی
خۆیدا سیمایەکی پیرۆزی هەڵگرتووە و هەوڵی دەربڕینی ئەو سیمایە
دەدات؛ لە کاتێکدا هونەری سێڵفی وەك "ئایکۆنی میدیا" لە (دەرەوە)
سیمایەکی پیرۆز دەنوێنێ و هەوڵی بە بازاڕکردنی دەدات! بەڵام
ئەوەی لە پەرستنی ئایین دەردەکەوێت: بڕوابوونە! ئەوەی لە پەرستنی
ڕووخسار وەک هێمای تاکایەتی و ڕاڕایی دەردەکەوێت:
ناتووندوتیژییە! بڕوابوون، بێهودە بنەماکانی خەساندن دادەپۆشێت!
ناتووندوتیژی بنەماکانی خەساندن بە شێوازی جیاواز بەرەوپێشەوە
دەبات و لە ڕاڕایی بێهودە نا بێت؟!
هەموو ئەو شۆڕشە تەکنۆلۆژی و مرۆیی و کولتوری و جوانیناسی و
کۆمەڵایەتیانەی کە جیهان ناسیویەتی؛ گۆڕانکاری ڕیشەیی لە ئیگۆدا
هێناوەتە ئاراوە، ناوی ناوە "منی دیجیتاڵی"… ئەگەرچی ئێمە
گەیشتوینەتە ئەوەی، کە لەگەڵ نوقمبوونی خۆمان لە زێدەمەجازیدا؛
هەست بکەین زمانی گێڕانەوەمان لەدەست داوە و بە هۆی لەدەستدانی
ئەو زمانەش حەقیقەتی واقیعی پارچە پارچە بووە و ناسنامەکان
تێکەڵاوی یەکتر بوونە و هەمیشە لە ئامادەیی چرکەساتی زێدەکلیکی
ڕاگوزەردا دەژین… ئەو هەموو چالاکییە بێ حەسانەوەیە، پێویستی

ئازادی و وێنە و ڕووخسارە پیرۆزانە، شتێك دەیانگرێتە باوەش، ئەویش گرژبوونی ماسوولکە دەرەکییەکان و نەخۆشییە دەمارییەکانی سەردەم و □□اییە… کەواتە لە چوارچێوەی “لینک”ێکی هەمیشەیی بەستراودا دەژین و چیتر ((بوونەوەری فڕدراوی نێو زمانی –لاکان-ی نیین)) بەڵکوو بوونەوەرێکی بەستراوین بە □□ایی زەدەکلیکەوە.

لەم قۆناغەدا دانانی پێناسەیەکی نوێ بۆ مرۆڤ، واتە دانانی هاوبەشییەکی کۆمەڵایەتی نوێ لەسەر بەردەوامی پەیوەندی خۆشەویستی و قبووڵکردنی جیاوازیی، کە بەرەو لەدایکبوونێکی زەدەلەدایکبوونەوەمان دەبات… مرۆڤ چیدی ئەو کەسە نییە، کە کەنتڕۆڵی دەوروبەر و جیهان دەکات؛ بەڵکوو ئەو کەسەیە، کە بە پەیوەندییە جێگیرنەبووەکان لە خۆشەویستی تێدەپەڕێ بۆ زەدەخۆشەویستی؛ مەسەلەکە هەمیشە مەسەلەی ((ئەو شتەیە کە بەردەوام وێڵی بەدەستهێنانین)) ئەویش خۆشەویستییە، تەنانەت کاتێک باس لە جیاڕەگەزبازی دەکەین، هەموو شتێک باس دەکەین بە ئەوەی بەردەوام هەنگاو بۆ زەدەخۆشەویستی؛ خۆشەویستی ژیان، خۆشەویستی دایک و باوک و خۆشەویستی منداڵ، خۆشەویستی بۆ خودا و خۆشەویستی پارە، خۆشەویستی بۆ شکۆمەندی و خۆشەویستی بۆ خود، خۆشەویستی بۆ ئەوانی دیکە و خۆشەویستی بۆ ناسینەوە، خۆشەویستی بۆ سیاسەت، خۆشەویستی بۆ شەڕ و خۆشەویستی بۆ ئاشتی… ئەوەی بەردەوام هەست بە نەبوونی دەکەین و وێڵی بەدەستهێنانین: زەدەخۆشەویستییە.

هەولێر30/5/2025

سێڵفی وێنە لە وێنەدا.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

دەشێ سێڵفی خۆبەئەویدیکردنێك بێ، کە بیرکردنەوەمان لە ڕۆناکیدا پەرت دەکات، ڕەنگدانەوەی ئەو ئارەزووە بێت، کە ئیگۆی نەرگزی بە ئەویدیکەی ڕەوا نابینێت.. بەو پێناسەیە وێنە لە وێنەدا دەگرین. چونکە سێڵفی تاقانەیی خۆی لە (نەرگزییەت)دا دەنەخشێنێ.. واتە سێڵفی تاکە بەیارەکی ڕووتە، کە ڕێگری لە تێپەڕبوونی ڕۆناکی بە ئەویدیکە دەکات!. سێڵفی گۆڕانکارییە وردەکانی ئیگۆ دەبینێ و

دەڵێت: (هەمان/من) هێزی شاشەم لە ئەویدیکەی جیاواز خۆشتر دەوێت. ڕۆناکی گەردوونی منە!. من شاشە بەکاردەهێنم کە ڕەنگدانەوەی بوونی من دەگوازێتەوە و هەموو ئەویدیکە بە لایکەکانی دەخزێنێتەوە ناو (هەمان/من)ەوە..
لە کۆمەڵگای بەرکاردا ئیگۆی سێلفی لە ڕۆناکیدا بڵاو دەبێتەوە، ڕۆناکی لەخۆ دەگرێ و ڕۆناکی داهاتوو دەدۆزێتەوە! بەمجۆرە سێلفی لە ئاشتکردنەوەی (مەجازی) و (ئەبستراکت)دا ئەویدیکەتەوەری لە خودتەوەریدا دەتوێنێتەوە، خودتەوەری لە ئەویدیکەتەوەریدا ڕۆناك دەکاتەوە..

لەخۆگرتنی ڕۆناکی، چرکاندنی سێلفی

ڕۆناکی کە دەبینێت، ڕیتمێکە دەردەکەوێت، یان سڕاوەتەوە.. سێلفی بە خۆنمایشکردن لەبەر چاوی ئەویدیکە فەزایەکی مەجازی و ئەبستراکتی دەوێت. واتە لەخۆگرتنی ڕۆناکی کە دەیبینێت، چرکاندنی سێلفییە کە درووستی دەکات.. بەو مانایە سێلفی وەك دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی مرۆڤەکان لە دەوری چرکەساتێك کۆدەکاتەوە.. بەڵام ئایا دەکرێ خودتەوەری و ئەویدیکەتەوەری وەك یەك تەماشا بکرێن؟!
فرۆید لە کتێبی (لە دەرەوەی بنەمای چێژ)دا غەریزەی ژیان لە غەریزەی مردن جیا دەکاتەوە، هاوسەنگی دەروونی تاک بە پاراستنی ئەم دوو غەریزەیە بەدەست دەهێنێت. بەڵام سێلفی هاوواتای دەنگدانەوەی ویستی ژیان، نێوەندگیری ئارەزووەکانی (خود/ئەویدیکە) لە داهێنان و بەرهەمهێنانەوەدا کۆ دەکاتەوە.
کەواتە سێلفی گوزارشت لەو یارییە تەکنەلۆژییە داهێنەرە دەکات، کە داهێنان بەرەو ڕۆناکی تێدەپەڕێنێت. بەڵام یارییە تەکنەلۆژییەکان ئەو یاریانەن کە ئیگۆی داهێنەر دەخەنە ژێر پرسیارەوە! چونکە سێلفی دەربڕینی جەستەیەکی گۆڕاوە. چونکە سێلفی لە پێناسەی خاوەنەکەیەوە بۆ لەخۆگرتنی ئارەزووەکانی ئەویدیکە ڕۆناکی دەبڕێت. چونکە سێلفی جەستەیەکە وەك داهێنانی تەکنەلۆژیا بەردەوام لە قەیرانی ناسنامەدایە.. جەستەیەکە فڕێدراوەتە ناو هەڵسەنگاندنی بێکۆتایی ڕۆناکییەوە.. ئەوەش بەو مانایەیە کە ئیگۆ لە وێنەکەدا نییە، بەڵکو تەنها ڕەنگدانەوەی وێنەیە لە وێنەدا، شتێکی هاوشێوەی وێنەی وێنەیە..
کەواتە ئیگۆی تەکنەلۆژی جگە لە زڕەوێنەی ئیگۆی دەروونی هیچی تر نییە. (زڕەوێنە واتە ڕووکاری بۆش، ناوەڕۆکی خاڵی یان قووڵ، وەکوو ئاوێنەیەك کە تەنیا خۆی ڕەنگ دەداتەوە و لەپشتییەوە هیچ ڕاستییەك بوونی نییە.. بە مانا ئەفلاتوونییەکەی وێنەی لەبەرگیراوی ئایدیا، خودا، حەقیقەت..) بەو مانایەش ئیگۆی تەکنەلۆژی هێمای ئەو

پەیوەندییە کەپیکراوە و سەختێیەیە، کە ئەمە لە فەزای مەجازیدا بە خۆیەوە دەبەستێتەوە.. بۆ نموونە: ریکلام ئەو ئارەزووەی کە وێنە لە وێنەدا دەیبینە، ئەوەیە کە هەمیشە لە ئیگەی تەکنەلۆژییدا بەشاییییەک هەیە، کە پێ ناکرێتەوە.
بەیێ سێڵفی لە (هەمان /من) وەك زێڕەوەنە زانیاری و پەیامێکی لە بەرگیراوە، هیچ مانایەکی نییە، هیچ نیشتمانێکی نییە، هیچ ناسنامەیەکی هەڵنەگرتووە، جگە لەوەی کەکراوەتەوە، جگە لەوەی دەنێردرێت و بڵاودەکرێتەوە.. جگە لەوەی خۆی ڕووت دەکاتەوە..
دواجار لەو هەموو لادانانەدا کەپیکردنەوە جێگای بەرهەمهێنانەوە و بەرهەمهێنانەوە جێگەی داهێنان، وەهم جێگەی خەیاڵ دەگرێتەوە.
کەپیکردنەوە، بەرهەمهێنانەوە، وەهم لە هەموو حاڵەتەکاندا دەبێتە ئەو ڕۆناکییەی، کە لەکچوونێک لەگەڵ ڕاستی درووست دەکات، ئەو زێدەڕاستییەی لە ڕێگای نوێنەرایەتیکردنەوە فەرمان دەداتە دەرەوەی داهێنان و ڕاستییەوە.

زێدەوەنە

نیگەرانییەکانی بوونی سەردەم

لە ژیانی ڕۆژانەی ئەمڕۆماندا وێنە پێگەیەک داگیر دەکات، کە پێشتر هەرگیز پێی نەدەزانی؛ بە تایبەتی ئەگەر لە گۆشەنیگای بازاڕەوە تەماشای بکەین.. ئەو قسەیەش ڕاستەوخۆ پەیوەندی بە فۆرمی ڕیکلامەوە هەیە. یان بە مانایەکی دیکە ئەمڕۆ بازاڕ زمانەکانی ناساندن و مامەڵەکردن و هەڵسەنگاندنی لە ڕێگای وێنەوە قووت داوە. ئەمڕۆ ڕیکلام باشترین مۆدیلە بۆ گواستنەوەی کاڵا و نیشانەکانی بازرگانی.. وێنەش قووڵترین ناسنامەی زانیارییە کەکراوەکانی سێڵفییە. هەر بەو مانایەش سێڵفی لە زانیارییەکانی ڕیکلام نزیك دەبێتەوە.
لە کۆمەڵگای بەرکاردا باشترین مۆدیلی کاڵای بازرگانی گرەوی لەسەر نییە، قووڵترین ناسنامەی زانیارییە کەکراوەکانی سێڵفیش هیچ مانایەکی نییە. یەکەمیان بە درووشمی (دەکڕم، بەکاردەهێنم، چێژی لێ دەبینم) دەنازێ. دووەمیان لە (من سێلفی دەگرم، کەواتە من هەم)دا بەردەوام خۆی نمایش دەکاتەوە. لەوێشەوە ڕیکلام دەبێتە خودتەوەری، کە گوزارشت لە (من هەم، من واتام هەیە) دەکات و بازاڕ دەبێتە ئەویدیکتەوەری، کە گوزارشت لە نەخۆشی و نیگەرانییەکانی سەردەم دەکات..
هەردوو چیڕۆك: ڕیکلام گرەوی نییە و سێڵفی نوێنەرایەتی ئیگۆ ناکات، ڕەنگدانەوەی وێنەیە لە وێنەدا، زانیارییە لە زانیارییدا.. دواجار وەك چۆن بەبێ (لایك) بوونی سێڵفی لەرزۆکە، بە هەمان شێوە بەبێ

(بازاڕ) كاڵا دەكەوێت.. كەواتە بەبێ (بازاڕی لایك) ناتوانرێت پێشبینی داهاتووی كۆمەڵگای بەركار بكرێت. لە بەرانبەردا كۆمەڵگای بەركار داهاتووی سوبێكت بە نەخۆشی پووكانەوەی دەمار و نیگەرانییەكانی سەردەم دەسپێرێت.
ئەوەی جێگەی پرسیاری سوبێكتی دەروونییە پووكانەوەی دەمارە، ئەوەی پرسیاری ئیگۆی تەكنۆلۆژییە داهاتووی بازاڕ و زێدەڕیكلامە. داهاتووی پووكانەوەی دەمار واقیعە، داهاتووی بازاڕ و ڕیكلام واقیعی واقیعە.. ناووكی ڕیكلامی بازاڕ گوزارشت لە ڕووتییەكانی دەكات، كە لە داهاتووی بازاڕ و زێدەڕیكلامدا بەردەوام خۆی نمایش دەكاتەوە. ناووكی پووكانەوەی دەماری گوزارشت لە نەخۆشییەكانی سوبێكت دەكات. واتە ل□ بەرانبەر داهاتووی بازاڕ وێنەی وێنە ئامادەیە، ل□ بەرانبەر نیگەرانییەكانی بوونی سوبێكت پووكانەوەی دەمار.. یەكەمیان دەركەوتن لە پێناو دەركەوتن دەنوێنێ. دووەمیان نزیكبوونەوەیە لە مردن. وەك چۆن دەركەوتنی وێنەی ڕووت هیچ كەلێنێك بۆ مانای بازاڕ ناهێلێتەوە، بە هەما شێوە مردنی سوبێكت هیچ كەلێنێك بۆ مانای ژیان ناهێلێتەوە!
كەواتە لە (نیگەرانی) و (زێدەڕیكلام)ەكانی سەردەمدا (وێنە/ مردن) پێویستی بە مانا نییە، بەڵكو پێویستی بە زێدەڕۆناكییە، بۆ ئەوەی جوانتر دەركەون.. پێویستی بە زێدەوەرزش، زێدەئەرێنی، زێدەلایك، زێدەخۆشەویستی، زێدەنەخۆشی، زێدەپووكانەوە… هتد. لە ڕێگای بەرجەستەكردنی چەمكی مردنەوە دەمەوێ بڵێم لەو هەموو ئەرێنییەی ڕیكلام، لەو هەموو زۆرەملێیانەدا، بوارێكی كەم بۆ هەڵە و نەخۆشی و هەڵبژاردنی خراپ… ماوەتەوە! چونكە دنیای سوبێكتی تەكنۆلۆژی دنیای بازاڕ و ڕیكلام و ڕۆناكییە، دنیای ئەرێنی و لایك… جیایە لە دنیای سوبێكتی دەروونی، جیایە لە دنیای نكۆڵیكردن و جیاوازی و نەرێنی، ئەنلایك، تاریكی و گومان… بەڵام ژیان بە هەردوو دنیاوە جوانە، كەواتە نكۆڵیكردنكردن لە هەر یەكێكیان نكۆڵیكردنە لە بەشێكی جەوهەری دانەبڕاوی بازاڕ/ سوبێكت! دواجار وەك چۆن ڕۆناكی ناتوانێت سوبێكت بدۆزێتەوە، تاریكیش ناتوانێ بازاڕ نوغرۆ بكات..

چیرۆكی مەحاڵی ئەویدیكە

فەزای مەجازی هەموو ئەو شتانە لە باوەش دەگرێ، كە ئێمەین.. لێرەدا ڕووبەڕووی پرسی فەزای ڕۆناكی و فەزای تاریكی دەبینەوە. كێشەی فەزای مەجازی لە چیرۆكی ئەویدیكەی جیاوازدایە، كە دەتوانێت كەسێكی نەرێنی بێت، دەتوانێت (ئەوانیدیكە)ی فرەلایەنە بێت، كە لەلایەن گروپی (هاوڕێ/ نەیار) لە تۆڕە كۆمەڵایەتییەكاندا نوێنەرایەتی دەكرێت.. ئایا بەمجۆرە دانیشتوانی تۆڕە

کۆمەڵایەتییەکان دەشێ ببنە دادوەر؟! دەشێ ببنە هێزی هاوشێوەی ئەرێ و داکۆکی لە هێزی نەرێ، یان بێزرا و پەراوێزخراو بکەن. ئایا چوونە ناو تۆڕی کۆمەڵایەتی بە واتای قبوڵکردن دێت، یان قبوڵنەکردن… چاودێر و سانسۆر و دادوەری..
لە فەزای مەجازیدا جگە لەوەی لە بەردەم کەسانی تردا ڕووت دەبینەوە و هەموو شتێك دەڵێین و هەموو شتێك دەبیسین و هەموو زانیارییە کەکراوەکان دەزانین و بەشێکە لە چێژەکانمان و جۆرێک لە دەسەڵاتیشمان بەسەر ئەوانی تردا پێدەبەخشێت.. دەسەڵاتێک کە بە ئیختیاری ئازادەوە نوێنەرایەتی دەکرێت.
دەشێ بچینە ناو کەسانی دیکەش بەبێ ئەوەی بە ڕوونی ئەو کەسە بزانێت، واتە کاتێک سێلفییەک لە فەیسبووکدا دەدۆزینەوە کە ئاراستەی هەمووان کراوە و ئاراستەی کەس نەکراوە، ئەمە لە دۆخێکداین کە خۆمان لە دیمەنێک دانووساندبێ، وەك ئەوەی لەپشت دەرگا و لە کونی کلیلەوە سەیر بکەین. بەڵام کەس ناتوانێت کاتێک لە فەیسبووک یان ئینستاگرام پەیوەندی دەکەم، سەیرم بکات، جگە لە ساتەوەختی چوونە ناو ئینتیما نەبێ..
کەواتە ئەوەی سێلفی دەتوانێت سەرنجی ڕابکێشێت، چوونە ناو ئینتیمایە. ئەوەی دەتوانێت لە سێلفیدا ئامادەیی هەبێت جگە لە زانیاری کەڵەکەکراو، چێژی نەرگزییە، چێژی جوانکارییە، یاریزانییە… وەك چۆن چێژی دەستدرێژیکردن و پەراوێزخستنە.. کەواتە فەزای مەجازی وەڵامێکە بۆ ئەو نیگەرانی و بۆشاییەی، کە ئەمەی فڕێداوەتە ناوییەوە.. ئەوە چیڕۆکێکی مەحاڵی ئەویدیکەیە، کە لەبەر تیشکی بەهێزی ڕۆناکی لایکەکان.. ڕاستی، دڵنیایی، چاکبوونەوە نابینە!! لەبەر تیشکی بەهێزی ڕۆناکی زانیاری و دەربڕینەکان بە ڕەوانی دەگەن و خۆشی سێکسی لە ڕووخسارەکاندا دەدرەوشێتەوە. بەڵام بە ئەوەی وێنەی مردن بگرین، وەستاندنی ئەم چێژە دەکەوێتە تەنیشت سێلفییەوە، نەک نێو ژیانەوە.
کەواتە چیڕۆکێکی مەحاڵی ئەویدیکەی جیاواز، ئەویدیکەی نەیار، ئەنلایك، نەرێ… دەمانخاتە سەر مەیلی ئەوەی کە ناتوانرێت فەزای مەجازی ڕەت بکرێتەوە، دەمانخاتە سەر مەیلی ئەوەی کە خۆمان لەبیر بکەین، دەمانخاتە سەر مەیلی ئەوەی کە لەبری ئەوەی ساتە ڕاستەقینەکان بژین، بە دوای چێژدا وێڵ بین..
ڕۆناکی بەبێ تاریکی وەهمە. شاشەی مۆبایلە زیرەکەکان هاوتای ئەو ئاوەیە کە تێیدا وێنەی نەرگزی ڕەنگدانەوەی هەبوو.. وێنەی وێنە. بەڵام دوای موچڕکی یەکەمین ئارەزووی سێکسی لەسەر لاپەڕەکانی ئاو وێنە دەشێوێ، دوای موچڕکی یەکەمین ئارەزووی سێکسی وێنە تێپەڕ دەبێت..

سنووری ئازادی ڕادەربڕین

ڕەنگە وێنەی وێنە یاریزانانە بێت، ڕەنگە سەرگەرمی و دەربڕینی خۆشی، ساتێکی هاوبەش و ئاڵوگۆڕکردن بێت.. بەڵام وێنەی سێلفی هەیە، کە لە تەنیشت کەسێکی مردوو، یان لە تەنیشت کەسێکی لات و هەژار و بێ ماڵ و حاڵەوە گیراوە.. سێلفی دەتوانێت ببێتە دروشمی زۆرێک لە لادانەکانی تاکەکەسی و کۆمەڵایەتی و هەوڵدان بۆ دەربڕینی ئازار کە لە هەندێک کاتدا وەسفی ناکرێت..

ئەمڕۆ نائومێدی بە شێوەی ئۆنلاین بڵاودەبێتەوە، بەو پێیەش ئازادی نمایشکردن و سنووری ئازادی ڕادەربڕین پەیوەندی بە ئازادییەوە نەماوە، وەك چۆن ئیگۆی تەکنەلۆژی پەیوەندی بە سوبێکتەوە لەق بووە.. پەیوەندی بە فەزای مەجازییەوە هەیە.. دواجار لە فەزای مەجازیدا سنوورێک بۆ نمایشکردن هەیە، کە پێی دەوترێت زێدەواقیعی.. هەندێجار ئەو سنوورە دەکەوێتە دەرەوەی ئەوەی کە دەتوانرێت وەسف بکرێت، هەندێجار دەکەوێتە دوای نەبوونی توانای حوکمدانەوە.. هەموو ئەوانەش دابڕانی سنووری مەجازییە لە سنووری مەجازی.. وەك ئەوەی چاوەڕێی هاتنی کەسێک دەکەیت، دەزانیت کەس نایەت.. چوونە ناو فەیسبووک و تویتەر و ئینستاگرام و گەڕان بەدوای لایک و هیوای وشەیەک یان سەرەتای دیالۆگێک.. هەموو ئەوانە پێماندەڵێت واقیع واقیعی گۆڕیووە بە نمایش! بە گوتەی بۆدریار هەر شتێ نەیەتە نێو نمایش وەك نەبوو وایە..

واقیعی واقیعی سوپەر تاکگەرایی بەرز کردۆوە. سوپەر-تاکگەرایی دووپاتکردنەوەی منێکی ڕەهایە، کە خووی بە بیستنی هیچ شتێکەوە گرتووە! جگە لە سەراب و ئیگۆی تاقانەیی خۆی.. شتێ ناناسێ.. سوپەر تاکگەرایی وەك لە کتێبی (من سێلفی دەگرم، کەواتە من هەم)ی ئێلسا گوهداردا هاتووە، دیلی وەهمەکانە، گۆشەگیرە، دوور لە ئەویدیکە و کەسانی تر.. سوپەر تاکگەرایی سێلفییە وەک ئەوەی کەس لەگەڵمان نەتوانێت بیگرێت! سێلفی کردەوەیەکە گوزارشت لە تاقانەیی و گۆشەگیری دەکات.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

هەولێر

25/4/2025

جوانی لە نێوان گەشەنیگای سێکسی/ وزەی ئیرۆتیکیدا.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(ئاوڕدانەوەیەك لە کتێبی ڕزگارکردنی جوانی، بیۆنگ- چول هان)

چەمکی جوانی لە شارستانییەتی یۆنانەوە پەیوەتەوە نێو شارستانییەت و کلتووری گەلانی دیکەوە. بەڵام هەتا ئێستا هزری مرۆڤایەتی پێوانەیەکی دیاریکراوی بۆ جوانی نییە، ڕەنگە هەرواش بمێنێتەوە.. لەسەردەمی مۆدێرنەدا جوانی لەگەڵ نەرمی تەواو هاوئاهەنگە، نەرمی وەك هۆکاری سەرەکی چێژ، وەک پێکهاتەیەکی جوانی بینراو ئەژمار دەکرێت، بەو مانایەش نەرمی لەوەوە بۆ چێژوەرگرتن گونجاوتر دەردەکەوێت، کە هیچ بەرگرییەک نیشان نادات.. بەڵام ئەو شتانەی زبر و توووند و تیژن، ئەندامەکان دەخووشێنن، دەبنە هۆی ئازار و بریندارکردن.. ئەوەش دەبێتە هۆی گرژبوونی توووند و تیژ، یان گرژبوونی ریشاڵی ماسولکەکان. نەرێنیبوونی ئازار هەستی جوانی تا ڕادەی تووندی لاواز دەکات، جوانی کەم دەکاتەوە.

سروودی جوانی

لەنێو چاوانتەوە هەم ئاوابوونی خۆر

هەم سەرهەڵدانی کازیوە بەدی دەکرێن

وەك ڕەشەبای ئێواران بۆنوبەرامە دەپڕژێنی

ماچت شەرابی عیشقە و زارت هەر چەشنی گەزۆیە

قارەمان ترسنۆك و منداڵانیش بوێر و ئازا دەکەی

پێم بڵێ تۆ لە کەندڵانەوە بەرز دەبیتەوە

یان لە هەسارەکانەوە دادەبەزی

(بۆدلێر)

بیۆنگ -چول هان

فەیلەسوفی (ئەڵمانی بە ڕەگەز کۆریای باشوور) بیۆنگ -چول هان (لەدایکبووی ١٩٥٩/ سیئۆل)، مامۆستای زانکۆی هونەرەکانە لە (بەرلین)، بە هۆی تۆژینەوە و وتارە سەرنجڕاکێشەکانییەوە لە ماوەی (10) ساڵی ڕابردوودا بە یەکێک لە ڕەخنەگرە هەرە وردەکانی (سەرمایەداری دیجیتاڵ) دادەنرێت. لە کۆی ڕەخنەکانیدا جەخت لەسەر چەمکی بەتاڵکردنەوەی ئەزموونی مرۆڤ و زستانی شارستانییەت و ژیانی ساتەوەختی پچڕ پچڕ و لاوازکردنی پەیوەندی ڕاستەقینە و چێژی هونەری

و جوانی.. دەکاتەوە. بیۆنگ -چول هان لەڕێگای کارکردنی لەسەر بیری رۆمانتیکی ئەڵمانی و فەلسەفەی رۆژهەڵاتی، ئاماژە بە دەرفەتی جێگرەوە دەکات، هەرچەندە دەستنیشانکردنەکانی هەندێجار رەها دەردەکەون! بەڵام کارەکانی تێڕوانینی بەنرخ دەربارەی کۆمەڵگای ماندوو (پڕتوکاو) پێشکەش دەکات.
پرسیارکردنی ئەمڕۆ بۆ ژیان زیاد له ئاستی خۆی مردووین، بۆ مردنیش زیاد له ئاستی خۆی زیندووین.. ناڕاستەوخۆ پرسیارێکە لەسەر چۆنیەتی بەتاڵکردنەوەی ئەزموونی مرۆڤ. پرسیارێکە لەبارەی زستانی شارستانیەت و خۆشەویستی و جوانی و چێژی ئەدەبی و هونەری.. ئەمڕۆی (کۆمەڵگای دەستکەوت) لەسەر خودی ئەرێنی کار دەکات، لەسەر دەنگی بەردەوامی ناوەوە، کە دەڵێت (تۆ دەتوانیت) لە جیاتی (تۆ دەبێت) ئەوەش ئازادی□□ دژ بە ئازادی، کە مرۆڤ زیاد لە پێویست ماندوو دەکات، نەک ڕزگار بکات. چونکە دەبێ تاکەکان لەسەر ژیان بەردەوام کێبڕکێ لەگەڵ خۆیاندا بکەن.

دڵی جوانی شکاوه

ئاسمان دیار نییە، هەتا وەك (ئیمانو□یل کانت) باس لە ئەستێرەکانی بکەین.. یاسای مۆڕاڵیش لەسەر کورسی لەناوەوەی منی عاقڵدا دیار نییە. له دەرەوە لە هەموو لایەکەوه بە (گرتەی نزیك) دیمەنەکان رۆناك دەکرێتەوە.. ئیتر رۆحی هیگڵی و عەقڵی کانتی دژ به کارەسات و بەرانبەر بە دەرەوە ڕۆڵیان تەواو بووە. (جوانی سرووشتی) لەبەرانبەر گرتەی ژیانی لەناکاوی (تۆ دەتوانیت) به دڵشکاوی دەردەکەوێت.
(تیۆدۆر ئادۆرنۆ) دووبارە ژیان بە بەر جوانی سرووشتیدا دەکاتەوە و دەڵێت: نەفی شکاو، بەردەوام دروستکەری جوانییه. بێ ئەو نەفی شکانه، جوانی لاواز دەبێت. بەڵام ئەو فۆرمە‌ (ئادۆرنۆ)ییە بێ بەری نییه له نێودژی، چونکه یەکێتی ئەو فۆرمه له لایەن ئەویدیکەی جوانییەوە تێکدەشکێ. بەو مانایە بەردەوام دڵی جوانی دەشکێت.

ئەی جوانی، تۆ لە بەرزایی ئاسمانەکانەوە دێیتە خوارێ
یان لە قووڵایی خەرەنداندا نەوە؟
سیمات هەم دۆزەخین و هەم یەزدانی
لە هەمان کاتدا، خێر و تاوان تێکدەچڕژێنی
بۆیە دەشێ بە شەرابت بچوێنین..

+++

ئەی جوانی!
گاڵتەجا□ا□ن□ بەسەر لاشەی مردواندا گوزەر دەکەی
خشڵی سامناکیەکانت بێ ئەفسوون نین

ئەی شەمی شەوان، پەپوولە بەرەو تۆ دەفڕن
باڵەکانیان هەڵدەکڕووزێن و دەڵێن:
ستاییشت لێ بێ ئەی چرا!
+++
عاشقی سووتاو شۆڕبۆتەوە بەسەر مەعشووقدا
ڕۆحی لە ترپەترپ دەکەوێ و نەوازش لەگەڵ گڵکۆ دەکا
+++
(چەند کۆپلەیەك لە سروودی جوانی- گوڵی خراپە، شارل بۆدلێر، ئاراس، هەولێر، 2001. وەرگێڕانی لە فەڕەنسییەوە، ئەحمەدی مەلا).

لە گوڵەکانی خراپەی بۆدلێردا لە سروودی (ئاوازی جوانی) جوانی کارەساتێکە کە ڕێکخستنی ئەستێرەکان دەشێوێنێت. جوانی ئەو مەشخەڵەیە کە پەپوولە خۆی لێنزیك دەکاتەوە و باڵەکانیان گڕ دەگرێت. مەشخەڵ و گۆڕ (لە زمانی فەڕەنسی) لەگەڵ یەکدا هاوسەروان، جوانی بە هەمان شێوەی مەشخەڵ لەسەر گۆڕیش هەڵکۆڵراوە. نەفیبوونی کارەسات، چرکەساتی جوانییە. جوانی، ئێمە لە ترس دەپارێزێت. بەڵام لە هەمان کاتدا ترس لە ڕێگای جوانییەوە دەدرەوشێتەوە، جوانی وێنە نییە، بەڵکو پەردەیەکی نمایشە. (بڕوانە جوانیناسی کارەسات، بیۆنگ- چول هان. لە فەڕەنسییەوە: فازڵ مەحموود، کردوویە بە کوردی. سایتی ژنەفتن، 19ی نیسان، 2021).

بە گشتی جوانی لە ئیرۆنیدایە، هۆکاری سەرەکی چێژوەرگرتن لە ئیرۆنیدایە، لە ئارەزووکردنی خواردندایە.. بەو مانایەش چەمکی ئیرۆنی وەك بە بەشێکی دانەبڕاوی جوانی، مەعریفە دەگەیەنێت، وەك چۆن خەیاڵ و تێگەیشتن لە بەرهەمهێنانی مەعریفەدا بەشدارن. لەوێشەوە وەك یارییەکی ئازاد و جیاواز بەسەر جوانیدا دەکرێنەوە و ڕۆڵی خۆیان لە چاوەڕوانی جوانیدا وەك زانین و کردار دەگێڕن.. بە دیوەکەی دیکە ڕەنگە جوانی لەسەر خۆی مەعریفە بەرهەم نەهێنێت! بەڵام میکانیزمی جوولەی مەعریفی دەپارێزێت. هەر بەو مانایەش خود بەدوای جوانیدا دەگەڕێت، کاتێک خود ڕووبەڕووی جوانی دەبێتەوە، عاشقی خۆی دەبێت. کەواتە جوانی هەستێکی ئیرۆتیکییە، نەك هەستکردن بە شتەکان، هەستکردنە بە خۆی. چێژ لە جوانیدا چێژە لە خودی خۆیدا.

چەمکی خود، وەک (ئیمانۆیل کانت) بیری لێکردۆتەوە، بەردەوام خۆی هەڵدەگرێت بۆ خۆی. هەرگیز خۆی لەدەست نادات، هەمیشە خۆی لە دەستێوەردانی دەرەکی دەپارێزێ و کار بۆ خۆبوونی ئۆتۆماتیکی دەکات. لێرەوە ئادۆرنۆ لە جوانیناسییەکەیدا جەخت لەسەر توخمە ئۆتۆ-ئیرۆتیکەکە دەکاتەوە، بەو مانایەی کە هیچ شتێک نەتوانێ ببێتە هۆی ڕووشاندنی. بەڵام ئایا چێژ لە جوانیدا، چێژی خودە لە

خۆیدا؟ جوانی دەستبەجێ دڵخۆشمان دەکات، بەڵام هەستیاری دەستبەجێ نا بێتە هۆی هەستکردن بە دڵخۆشی. چونکە دەکەوێتە دەرەوەی خەیاڵ و مەعریفەوە بۆ نموونە: هەستکردن بە ئازار یان ناڕەحەتی، ترس لە مردن..

سرووشت لە بێدەنگی خۆیدا بەشێکی گەورەی جوانی هەڵگرتووە، کە ئامانجی ئەوە نییە لەڕێگای دەنگدانەوەی (واو چەند جوانە) بەرجەستەی بکەیت، لەو حاڵەتەدا (واو چەند جوانە) جۆرێکە لە سووکا□یتیکردن بەو بێدەنگییەی کە بەسەر دیمەنەکەدا زاڵە، کورتکردنەوەی تێگەیشتنی جوانییە بۆ تەنیا وشە-دەنگ.. سرووشت لە بێدەنگی خۆیدا جوانی دەنوێنێ و بە تەواوی خۆی لە لۆژیکی بەکاربردن دوور دەخاتەوە، هەمیشە جوانی سرووشتی بە داخراوی دەمێنێتەوە! جوانی سرووشتی خۆی لە هەر هەوڵێکی پێناسەکردن دەدزێتەوە. پەیوەندییەکی جەوهەری لەگەڵ مۆسیقادا هەیە…

ئەوەی لە سرووشتدا دەدرەوشێتەوە لەو ساتەدا نامێنێت کە هەوڵی گرتنی دەدەیت! بەو مانایەش جوانی سرووشتی بە پێچەوانەی (جوانی دیجیتاڵی) وەستاوە. جوانی دیجیتاڵی بە تەواوی نەرێنی ئەویدیکە لەناو دەبات. جوانییەکی تەواو نەرمە. جوانی دیجیتاڵی فەزایەکی نەرم بۆ رۆح پێکدەهێنێت، کە رێگا نادات هیچ شتێکی نامۆ، یان سەر بە ئەویدیکە بێتە ژوورەوە.. بەهۆی دیجیتاڵکردنی کۆی ئەو شتانەی کە هەن، مر□ق ت□نها لەگەڵ خۆیدا کۆدەبێتەوە.

جوانی سرووشتی خۆی لە پێناسەکردن و بەکاربردن دوور دەخاتەوە، بەڵام جوانی دیجیتاڵی جیهان بۆ تۆڕێکی فرەچەشنی یەکگرتووی کۆنترۆڵکراو دەگۆڕێ و لەناو فەزای ڕووت و نەرم و ئەرێنی بینراوی سەرسوڕماودا درێژ دەبێتەوە. کەواتە جوانی سرووشتی کراوەیە و جوانی دیجیتاڵی کۆنترۆڵکراو.. پرسیار ئەوەیە، ئایا جوانی شاراوەیە، یان ڕووت؟

جوانی

لەنێوان پۆڕتۆ و ئیرۆتیکدا

قسەیەکی (قا□تەر بنیامین) هەیە، کە دەڵێ جوانی لە (جەوهەر)دا مەیلی لە دەرکەوتنە. بەڵام لە کتێبی (ڕزگارکردنی جوانی) ڕووتی و جوانی شانبەشانی یەکتر ناڕۆن. چونکە لەو قسەیەی بنیامیندا ئەوە جەوهەری جوانی نییە ڕووت دەبێتەوە، بەڵکووو ڕووخساری جوانییە ناڕاستو□خ□ خۆی دەردەخات، لێرەدا جوانی وەك ڕووخسار و ناوەڕۆك لێکجیا دەبێتەوە. جوانی وەك ڕووخسار مەیلی دەرکەوتنی هەیە، بەڵام وەك ناوەڕۆك مەیلی لە شاراوەییە و ئەوەی دەرنەکەوتووە داپۆشراوی خودی جوانییە! بە مانایەکی دیکە نهێنی جوانی و هەڵوێستی جوانی لە

خۆبەدەستەو□ نەدانی هاتووە..

جوانی ڕووخسار کە ڕووتە، بە زەرورەت جۆرێکە لە دەرکەوتن، بەڵام لە ناو□کدا جوانی خزە و بە زەحمەت دەگیرێ.. هەر بەو مانایەش (بی□ن□گ-چول ه□ان) پشتیوانی لە داپۆشینی قەشەنگ□انەی دژ بە ڕووتییەکی ڕووت د□ک□ات، چونکە پێیوایە ڕووتی ئەوەیە، کە هیچ داپۆشراوێتییەکی ت□□دا نیی□ و ب□و□ی□ش دەبێ بە پۆرنۆگرافیا. پۆڕنۆگرافیا وەك ڕووتی، هیچ نهێنییەکی تێدا نییە و پێچەوانەی جوانییە. هەمیشە پۆڕنۆگرافیا وێنەی بێهەڵوێستن، کە نیاز و تێڕوانینیان نییە، بە تەواوی بە پێشکەشکردنی تەنها یەک شت پەیوەستن ئەویش سێکسە..

بەڵام جوانی ئیرۆتیکی ئەوەیە، کە دەرنەکەوتن دەپارێزێت، ئەوەیە کە لە نێگەتیفییەت دانام□ر□ت..(پانتایی ئیرۆتیکی جەستە، ئەو شوێنەیە کە پۆشاك تێیدا قڵێشی بردووە و فەتحەدارە- کەلێنێ کە بەشێکی ڕووتی و نهێنی جەستە لێیەوە دەردەکەوێت).. کەچی پۆڕنۆگرافیا ئامانجی نیشاندانی ڕووتی جەستەیە، لە دۆخە قێزەونەکانیدا. بەڵام دۆخەکانی جەستە وەک بی□ن□گ- چول هان، تێیگەیشتووە تایبەت بە پۆڕنۆگرافیا نیین، تایبەتن بە ئیرۆتیکا.. جوانی پێش دەرکەوتنی دوودڵە، جوانی پڕشنگی نهێنییەکەی لە بەرکەوتنی ڕاستەوخۆ دەپارێزێت، بەمجۆرە نهێنی جوانی دەبێتە ئیرۆتیک.. بەڵام پۆرنۆگرافی بۆ جۆرێک لە فۆتۆگرافی و□□وژێنەری ڕاستەوخۆ دەگۆڕێت.

شاردنەوە بۆ جوانی پێویستە، بۆیە ناتوانرێت بەرگەکەی لێبکرێتەوە، یان پەردەی لەسەر لابدرێت. بە زەحمەت دەرخستنی جوانی، بەشێکە لە سرووشتی جوانی خۆی، ناشێ ڕووتی بکەینەوە و سەرپۆشەکەی لەبەر دامال□ین، جوانی لە شاردنەوەی خۆیدا جوانە و لە بنەڕەتدا جوانی ت□ومژاوییە. جوانبوون بە تەواوەتی واتا شاردنەوە.. لێرەوەیە (ڤال□ت□ر بنیامین) رەخنەی هونەری بە تیۆری شاردنەوە ناودەبات. واتا ئەرکی رەخنەی هونەری، پەردە لادان لە بەرهەمی هونەری نییە، بەڵکە ئەوەیە، کە وردتر هونەر لە پشت پەردەکەی خۆیدا بناسێتەوە، ئەوەیە کە دوور لە هاوسۆزی درو□ و دیدگای بێهەڵوێست، جوانی ببینێ! وەک نهێنی وردتر چاودێری دەرکەوتنی دیدگای ڕاستەقینەی جوانی بکات.. چونکە بەرهەمی هونەری ڕاستەقینە جگە لەو شوێنە نەبێ، کە بە نهێنی خۆی ت□□دا دەنوێنێ، ئەگینا لە هیچ شوێنێکی دیکە خۆبەدەستەوە نادات. کەواتا رەخنەی هونەری لە کۆی پەیوەندییەکانی لە کار بە شوێنەوە، یان بە کلتوورەوە دەکۆڵێتەوە.

جوانی بابەتێکە هەمیشە درەنگ دێتە پێشەوە. کەواتا شاردنەوە بۆ جوانی پێویستە. چونکە جوانییەکان بە هیچ شێوەیەکی تر جیا

ناکرێنەوە. وەك ئەوەی بینینی جوانی نهێنی بیت، هەمیشە ناسینی جوانی لە دۆخی شاراوەی خۆیدا یە. بەو مانایەش پەردە گرنگترە لەو بابەتەی کە شاراوەتەوە. پەردە خەیاڵەی دەقیش دەوروژێنێت.
دەستەواژەی وزەی ئیرۆتیکا و چێژی ئیرۆتیکیی دەق جیاوازە، لە چێژی ڕووتی جەستەیی کە لە پەردەلادانی وردە وردە دەردەکەوێت، یان ڕاستەوخۆ دەردەکەوێت. وزەی ئیرۆتیکی جۆرێکە لە دیاردەی پەیوەست بە شاردنەوە، کە پۆرنۆگرافی ڕاستەوخۆ لەناوی دەبات. وزەی ئیرۆتیکی لە وەسوەسەوە بۆ خۆشەویستی، پاشان بۆ ئارەزوو، دەستبازی، پاشان سێکسییەت هەنگاو دەنێت. پۆرنۆگرافیا نوێنەرایەتی کۆتایی ڕێگای ڕووتی دەکات.
بە بڕوای (ڕۆلان بارت) لە ئیرۆتیکادا پەردە بەشێکی سەرەکی لە وروژاندنی سێکسیی پێکدەهێنێ. واتە سێکسیترین بەش لە جەستەدا ئەو شوێنەیە کە لە کەلێن- شەق- کرانەوەی جل و بەرگدا دەردەکەوێت. کەی وروژاندنی سێکسیی لە ئیرۆتیکدا لە خەونێکی هەرزەکارانە دەچێت، ئەو پەیوەندیی و سەرزارییەیە کە خۆشەویستی پێشکەشی دەکات، وەسوەسەی زانین… ئارەزووییەکە بەبێ بوونی واقیعێکی ڕاستەقینە لە خەیاڵدا گەمە دەکات، وزەی ئیرۆتیکی سیحرێکە لە پشت پەردەکانەوە بۆ ئەو خەیاڵەی ڕاتدەکێشێ…
ئیمانوێل کانت لە لێدوانێکدا لەسەر شیعری (هۆڵدەرلین) دەنووسێت:
سرووشت لەڕێگای فۆرمە جوانەکانییەوە قسە دەکات و ئەو دیارییەی پێبەخشیوین، کە نووسینی نهێنی لەناو هەستی ئەخلاقیماندا شیبکەینەوە. لێرەدا کانت فۆرمی جوانی بە نهێنی و نهێنی بە هەستی ئەخلاقییەوە دەبەستێتەوە.. ئەو مەبەستە پەیوەستی بە هێزێکی خەیاڵی هەیە، کە توانای خەیاڵکردنی ئەو بیرەکە ئەخلاقیانەی هەبێت، کە لە ڕووتی پرسەی پەروەردەی پێشکەوتوودا بەدەستیان هێناوە. بەپێی ئەو کارەکتەرە ئایدیاڵەی کە جوانی لەخۆی دەگرێت، کانت باس لە جوانی وەک ئەخلاق و باس لە ئەخلاق وەک جوانیناسی دەکات. بەو مانایە جوانی پەیوەندی بە یاساکانی پەیوەست بە جۆرە هونەرییەکانەوە هەیە..
جوانی ئیرۆتیکی پەیوەستە بە هێزی خەیاڵ و سۆز و ئارەزووی سەرسوڕهێنەر و خۆشەویستیی و شکۆوە. بەڵام جوانی پۆرنۆگرافی سەر بە فۆڕمی ڕاکێشان و لایکە- حەزم لێیە، هیچ شکۆکی تێدا نییە.
یەکەمیان دوور بە ئەندازە حەزی بینین دەوروژێنێ، حەزی بینین قووڵ دەکاتەوە، ئامان و چەبوونەوەی تێیدایە، وێنەکە دوورە تا جارێکی دی بیری لێبکەمەوە، سەرەڕای ڕوونییەکەی تا ماوەیەک خۆی ئاشکرا ناکات. یان بە مانایەکی دیکە تا نەتخاتە حاڵەتی ئارەزووکردن، تا شەکت نەکات، خۆی ئاشکرا ناکات.
بەڵام پۆرنۆگرافیا وێنەیەکی فۆتۆگرافی نزیك و پەلەشراو و شەفافە،

هیچ درزێک و ناڕوونییەکی تێدا نییە، هەموو شتەکان بەرەو دەرەوە دەگۆڕێت و نمایشی دەکات، هیچ بڕێ تایبەتمەندی و شاردنەوە و نهێنییەك لەخۆ ناگرێت، بە تەواوی تایبەتە بە نمایشکردنی تەنها یەك شت: سێكس! هیچ بابەتێکی چاوەڕوانەکراوی دیکەی نییە، کە بێتە سەر ئەوەی شتێک دوابخات، یان سەرقاڵ بکات.. بەو مانایە پۆڕنۆگرافیا- ڕووتی ڕاستەوخۆ و قێزەونە، هیچ شتێکی مانادار و شاراوە ناپارێزێت.. بەڵکووو لەبری ئەوە ماناکان ڕادەست دەکات، بە ئەوەی کات بە فیڕۆ نەدات و لە نزیکەوە و لە هەموو ڕووییەکەوە نمایشی خۆی بکات.
کەواتە ئیرۆتیک جیاوازە لە پۆرنۆگرافی، چونکە یەکەمیان پەنا بۆ دەربڕینی ناڕاستەوخۆ و بازنەیی هەست و ڕامان و ئارەزوو دەبات. پۆرنۆگرافی دەستبەجێییە، هیچ چڕییەکی سیمیۆلۆژیی تێدا نییە، خاوەنی هیچ شتێک نییە، کە بتوانرێت بکرێتە ئامانج، بەڵکە بابەتەکە بە (لایك- من حەزم لێیە). دواخستن و خاوبوونەوە و سەرلێشێواوی ئامرازی کاتیی ئیرۆتیکن. بەکارهێنانی ڕوون و فریودەرانە، سێکس و ئاماژەکردنی ڕاستەوخۆ بە بابەتەکە، پێکهاتەی پۆرنۆگرافیایە..

ڕزگارکردنی جوانی

(بیۆنگ-چول هان) لە هەڤپەیڤینێك بە ناوی (تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و کۆرۆنا) کە (هاوڕێ خالید) بە کوردی وەریگێڕاوە، دەڵێ: نەمانی نەریت و ڕیتواڵەکان، دەلالەت لە نەمانی کۆمەڵگا دەکەن، (شۆڕشی پەیوەندییەکان) کە تەقینەوەی دیجیتاڵی لێکەوتەوە، گوایە پەیوەندییەکان بەیەکەوە تۆخ دەکاتەوە، بەڵام لەیەکتری نزیک نەکردوونەتەوە، بەڵکە نەك هەر ڕەهەندی کۆمەڵایەتیی فەرامۆشکردووە، بەڵکە پەیوەندیی نێوان ئەستێرەکانیشی لا بردووە و ئیگۆی کردووە بە ناوەند و سەنتەری بەرژەوەندییەکانی خۆی..
بۆیە سەرەڕای شۆڕشی پەیوەندییەکانی دنیای دیجیتاڵی، کەچی هەستکردنمان بە تەنیایی و گۆشەگیری زۆتر گەشەی کردووە.. ڕاستە هەموو جارێک بانگهێشت دەکرێین بۆ دەربڕینی بۆچوون و پێداویستی و ویست و هەڵبژاردن و تەنانەت باسکردنی ژیانی تاکەکەسیمان، (بەڵام تەنها بە لایك)… (تەنها بە لایك) دووبارە ناساندنەوە و نوێنەرایەتی و نمایشی خۆمان دەکەین (من، خۆمم) راهێنان بە خۆشەویستی و پەرستن دەکەین.
(بیۆنگ-چول هان) لە ڕەخنەگرتنی تەکنەلۆژیای دیجیتاڵ زیاتر دەڕوات و تاوتوێی ئەوە دەکات، کە چۆن بە شێوەیەکی بنەڕەتی ئەزموونی ئێمە لە کات، خۆشەویستی و هونەر… بە لایك دەگۆڕێت! لەوەش سەرنجڕاکێشتر

دۆخی ئێستامان بۆ زستانی شارستانیەت ناو دەبات.. لە تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی شتەکان بەرەبەرە گرنگییان نامێنێ. شتەکان خۆیان خستووەتە ژێر رکێفی زانیارییەکان. هەر تەنها پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان بەرەو کۆتایی نابنەوە، هەر تەنها ژیانی پچڕ پچڕ نەکردووە، هەر تەنها لاوازکردنی پەیوەندی ڕاستەقینە و چێژی هونەری و جوانی لێنەکۆتەتەوە. بەڵکووو به واتای کۆتایی هاتنی مرۆڤی سیاسیش دێت، کاتیگۆری کاتیش لە سیاسەتدا لە ناو دەبات، هەر تەنها بانگەشەی شەفافیەتی پۆڕنۆیی ناکات، بەڵکووو بانگەشەی شەفافیەت لە نووسینشدا بە ئەرکی خۆی دەزانێت.. بەو مانایەش دەبێتە هۆکاری هەڵوەشاندنەوەی جیدییەتی نووسین و چۆنێتی.. ئەگەرچی نووسینەکەی تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی تایبەتی بێت، یان پێکەوەیی، شەفاف بێ.. بەڵام تەنیا کەڵەکەکردنی پیتە و هیچی تر، ئیتر تەکنەلۆژیای دیجیتاڵی عەوامگەرییەکی بەرفرەوانی لە زۆربەی بوارەکان لەگەڵ خۆی هێناوەتە ناوەوە.

تۆڕی دیجیتاڵی لە جیهاندا کار بۆ گۆڕینی جوانی بۆ بابەتی ئێرۆنی چێژ دەکات، وەك چۆن جەستەی بۆ هەستەوەری دیجیتاڵی تەیار کردووە و هەموو زانیارییە پەیوەندیدارەکان بە جەستە تۆمار دەکات، بە هەمان شێوە پێوانەکردنی چەندایەتی جەستەش دەکاتە شاشەی چاودێری و کۆنترۆڵکردن، هەروەها کۆی ئەو زانیارییانەش لە ئینتەرنێتدا کۆدەکرێنەوە و بۆ ئاڵوگۆڕکردن بەردەست دەخرێن! بە دیوەکەی دیکە رەوتی زانیاری جەستە بۆ کۆمەڵێک داتا دەشێوێنن، بە جۆرێک کە دەبێتە کۆمەڵێک داتای چاودێریکردن، لە هەمان کاتدا جەستە بۆ شتگەلێکی بەشەکی هەڵدەوەشێتەوە، کە لە ئەندامە سێکسییەکان دەچن. بەمجۆرە بابەتی ڕووتی چیتر وەک دیمەنی گێڕانەوەی خەیاڵ، چیتر وەك تەڕامان و هونەری ئیرۆتیکی کار ناکات، بەڵکە دەبێتە پۆڕنۆگرافیا، دەبێتە داتای زیادکراو یان کۆمەڵێ بابەتی بەشەکی..

خەیاڵ وەك بنەمای داهێنان چەندان زانیاری هەستیاری لەڕێگای – حدس- ەوە بە دەستدەهێنێ، بە دیوەکەی دیکە لەسەر ئاستی هونەردا توانا مەعریفیەکانی خەیاڵ پراکتیزەی تێگەیشتن و رافەکردن و بەجێهێنان دەکەن، لە یارییەکی ئازادا وەک کرانەوە دەنێ گەڕاپانەوە و جوانیش وەك بەرهەمی ئەو پراکتیزەکردنە چێژدەخاتەوە.. کەواتە چێژ لە ئەنجامی هاوئاهەنگیی توانا مەعریفیەکان و بەجێهێنانەوە دێتە ئاراوە، یان لە هاوئاهەنگی ڕێکخستنی هێزەکانی مەعریفەدایە. بەو مانایەش جوانی هەستکردن بە شتەکان نییە، بەڵکووو هەستکردنە بە خۆی. کاتێ خود بەدوای جوانیدا دەگەڕێت، پەنا دەباتە ناوەوەی خەیاڵە زیندووەکانی خۆی، بەڕاستی مرۆڤ دەبێ مێشکی خۆی لە هەموو جۆرە بیرکردنەوەیەك ئازاد بکات.

بیرۆکەی بەکۆتایی لە عەقڵی مرۆڤدایە، بەڵام خود لە ناوەوەی خۆی دوور ناکەوێتەوە، نە لە کاتی ڕووبەڕووبوونەوەی جوانی، نە کاتێک مرۆڤ ڕووبەڕووی بابەتێکی زاڵ دەبێتەوە، لە هەردوو حاڵەتەکەدا، خود جەخت لە ناوەوەی خۆی دەکاتەوە. دواجار ئیرۆتیکا، جوانی سرووشتی، خەیاڵی داهێنان… تێڕامان و چڕبوونەوەی ناوەوەیە، هەمیشە لە لۆژیکی بەکاربردن دوور دەکەوێتەوە!. گومان، و دواخستن، شاردنەوە و هەڵەکردن هەموویان ستراتیژی فەزایی جوانی و کاتی جوانیین. جوانی پێش دەرکەوتنی دوودڵی پێودیارە، بۆیە بەردەوام پڕشنگی نهێنییەکانی لە بەرکەوتنی ڕاستەوخۆ دەپارێزێت. بەڵام پۆرنۆگرافیا هیچ بڕێ گومانێکی لە دەرکەوتندا نییە.. لەگەڵ دەرکەوتندا مافی بەدەستهێنان لەدەست دەدات و بە جۆرێک لە فۆتۆگرافی ورووژێنەر دەگۆڕێت.

بە بڕوای (تیۆدۆر ئادۆرنۆ) جەوهەری جوانی لە دەوری نەریتی سەرلێشێواوییەوە نییە، بەڵکوو بریتییە لە فۆرمێک کە خۆی لە بە فۆرمییەوە هەڵدەگرێتەوە… وێنەی جوانی وەک شتێکی ناوازە و جیاواز لە ئازادی، لە ترس، لە کۆی باڵادەستی و هێزی سرووشتییەوە سەرچاوە دەگرێت. بەڵام دەرکەوتنی جوانی بە تەواوی سەرلێشێواوی ڕەتناکاتەوە، وەك چۆن شێوە ڕواڵەتی دەرەوەی جوانیش، ناسک و مەترسیدارە، پەیوەندی نێوان جوانی و ترسناکی مەرج نییە دژ بەیەک بن. واتە مەرج نییە جوانی بە تەواوی لە پاڕاستنی خۆی سەرکەوتوو بێت، بەڵام هەرگیز ترسناکی بە سادەیی ڕەتناکاتەوە.. مەبەست لە (ترسناک)ی ئەوەیە، کە دەشێ جوانی بکەوێتە نێوان کارەسات و تاریکی و ناشیرینی و نادیاری و دەستەوەردانی ئەوانیدیکە و گۆشەگیری سوبێکتەوە…

دەتوانم بڵێم، جوانی بریتییە لە گۆڕینی ڕووی بینراو (ڕووخسار) بۆ ئاسۆی بەکۆتایی نەبینراو (جەوهەر)! کەواتە هەمیشە ڕووخساری جوانی لە شێکی گومان و دڵنیایی، ناسک و مەترسیدار، دیار و نادیار، ئەرێنی و نەرێنی.. دەردەکەوێت. بەڵام ئەوە جەوهەری ڕووخسارە کە جوانی دادەمەزرێنێت. جەوهەری جوانی لە هەموو شتێکدا دەتوێتەوە، کە نەرم و نیان بێت.. کەواتە جوانیناسیی بە فۆرمولەی دژبەیەکەوە فۆرمی جوانی باس دەکات. ئەو جۆرە لە بیرکردنەوە وەك لە کتێبی (ڕزگارکردنی جوانی، وەرگێڕانی بۆ عەرەبی، بەدرەدین مستەفا، چاپی یەکەم: ٢٠٢٠) هاتووە، بەرەو نهێنییەکانی ئیرۆتیکا دەچێ و دژ بە پۆرنۆگرافیایە!

بەمجۆرە مەودایەکی جوانکاری هەیە، کە وامان لێدەکات بتوانین قەدری جەوهەر جوانی بزانین. قەدرگرتنی جوانی لە بەکارهێنانی جەوهەرەکەیدا نییە، بەڵکوو لە تێڕامانی ڕووخساری جوانیدایە،

بەڵام ئەو ستایشکردنە لەو شوێنانە نائادەیە کە مەودای تێڕامان لەنێوان سوبێکت و ئۆبێکتدا بە پێوانەی ئەندازیی شۆڕشی پەیوەندییەکان دەپورێت، لەو شوێنانەی کە نەتوانین لە جوانی رابمێنین..

جەوهەری جوانی ئازادییە

زیادەڕەویی لە بەدیهێنانی جەوهەری جوانی، لە سنووردارکردنی خودی ژیاندایە، مردن، ژیان بۆ شتێکی مردوو دەگۆڕێت، ژیان پەرت دەبێت و دەڕژێت.. نێگەتیفی هێزی بزوێنەری ژیان خۆی دەشارێتەوە، جەوهەری جوانی پێکدەهێنێت.. بەهۆی ئەو جەوهەرە عەقڵانییەی کە هێزی بزوێنەری ژیان لەخۆدەگرێت، ئایدیالی جوانی خۆی لە هەر جۆرە بەکاربردنێکی ڕاستەوخۆ بەدوور دەگرێت! بەڵام لاوازی و ناسکی و شکاوی هەر هەموویان سیفەتی سرووشتی جوانیین. بە پشتبەستن بەو مانایە، جوانی بە هەموو توانا و هێزی خۆی قەرزاری وەسوەسەیە. وەسوەسەی جوانی دژە ژەهرێکی چارەسەری وەهایە، ژیان دەگرێت، هەر بۆیەش هەمیشە ژیان دەیخواتەوە.. بەمجۆرە ئەگەر زەوی لە پێناو ژیاندا فەتح بکرێت، ژیان ناتەواو دەبێت.
کەواتە بابەتی جوان بابەتێکە کە لەبەردەم شتێکدا وەستاوە، کە تیایدا هەر جۆرە وابەستەیی□ی□ک، یان زۆرەملییەك… قبووڵ ناکات، جوانی بە تەواوی ئازادە لە هەر زاڵبوونێک لە دەرەوەی خۆیدا کە بۆ گەیشتن بە مەبەستی خۆی کاردەکات، جوانی هەرگیز دیلی ئەرک و ناچاری و مەبەستێك نییە، هەرگیز سوبێکت هەوڵی بەدەستهێنانی جوانی بۆ گەیشتن بە نیازەکانی نادات، بەڵکوو سەربەخۆیانە مامەڵەی لەگەڵدا دەکات.. سوبێکت وەک ئامانجی جوانی لە خۆیدا مامەڵە لەگەڵ جوانیدا دەکات. بەرژەوەندی تەواو لە ئامانج جیا دەبێتەوە و دەبێتە هەڵوێستی جیاکەرەوەی جوانی بەرانبەر بە جوانەکان..
کەواتە لە دەرەوەی بەرژەوەندییەکانەوە تەنها جوانی فێری ئازادیمان دەکات. جوانی بۆ خۆی ئامانجە. ئامانجەکانی جوانی لە جەوهەری جوانیدا پەنهانە. جوانی لە جەوهەری خۆیدا بەهای خۆی بەدەست دەهێنێت. بۆیە ناکڕدرێت و بە تەواوی لە بەرژەوەندییەکان دوورخراوەتەوە. لێرەوەیە دەڵێن هونەر لەگەڵ سەرمایەداریدا ناگونجێت! سەرمایەداری هەموو شتێک دەخاتە بەردەم بەکاربردن و دابینکردن و داواکارییەوە.
ئیتر دوای ڕووبەڕووبوونەوەی جوانی و ئازادی و سازش، ئارەزوو و پابەندبوون نامێنێت و ئەگەری پەیوەندییەکی ئازاد لەگەڵ جیهان و لەگەڵ جوانیدا دێتە ئاراوە.. لەبەرانبەر جوانیدا، سوبێکت لەبری ئەوەی لە پێشەوەی پەیوەندییەکان بوەستێت، هەنگاوێکی لاوەکی

دەگرێتەبەر و دەبێتە کارەکتەرێک کە لە پەراوێزدا.. سوبێکت هەنگاو دەنێیتە دواوە بۆ بەرژەوەندی ئەویدیکەی جیاواز. بێ کۆتاییبوونی جوانی لە بوونی ئەبەدیی ئەویدیکەوەیە، بەمجۆرە ئەبەدیەتی جوانی دەست پێدەکات، ئەبەدیەتی جوانی ئەوەی وەک رۆناکییەک لە جەوهەردا دەدرەوشێتەوە، کە بەناو ئەوی دیکەدا بڵـاودەبێتەوە… دواجار وەك دەردەکەوێت ئەرکی هونەر لە ئازادکردنی ئەویدیکەدایە. ڕزگارکردنی جوانی ڕزگارکردنی ئەویدیکەی جیاوازە.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا
هەولێر 14/3/2025

(ماڵئاوا زمان) ڤیتگنشتاین/ بیرکردنەوە.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

ڤیتگنشتاین/ بیرکردنەوە
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

ئایا ڤیتگنشتاین هێشتا زمانە، یان زمان لەنێوان ڤیتگنشتاین و بیرکردنەوەدا، وێنەیە؟! لەو نووسینەدا هەردوو کاراکتەری (ڤیتگنشتاین) و (بیرکردنەوە) ڕۆڵی سەرەکی لە فیلمی درێژی (ماڵئاوا زمان)دا دەگێڕن. بەشێکی گەورەی سیناریۆی ماڵئاوایکردن لە زمان لە بیرکردنەوەی ڤیتگنشتایندا بە کامێرای (پییر بۆردیۆ) کێشراوە. بەڵام نەك قسەکردن لە فیلمی (ماڵئاوا زمان) قسەکردن بێ لە فێستیڤاڵی (کان)ی (٢٠١٤) و خاوەنی ئەسڵی فیلمەکە (ژان لوک گۆدار).. بەڵکوو هەوڵدەدەم لەژێر ئەو ناونیشانەدا کەمێك لە ڕێبازەکانی بیرکردنەوە ڤیتگنشتاین بە سیناریۆی بۆردیۆ بدوێم، یان نوێنەرایەتیکردنی ئەو وێنەیەی کە ڤیتگنشتاین لە جیهاندا بۆ ڕێبازەکانی بیرکردنەوەی زمانی کێشاوە.. ئەوەش بەو مانایە نییە، کە پرۆسەی دەروونی نوێنەرایەتی واقیعی زمان بکات، بەڵکە بەو مانای□ی، ک□ □□بازەکانی تەکنۆلۆژیا، کلیك لە تووانەوەی زمان بۆ وێنە دەکات و جیهان لە وێنە هەنووکەییەکانیدا دەخ□م□ن□. ب□□ام

ئایا ماڵئاواییکردن لە زمان دەتوانێ بوونی زمان تێپەڕێنێ؟ ئایا دیوێکی دیکەی بوونی زمان وێنەیە؟!.
کاراکتەری ڤیتگنشتاین لە فیلمی (زمان)دا، سەرەتا لە یەک زمانی لۆژیکی بە پێوانی هەموو شتێک دەستپێدەکات و دواتر دەگاتە ئەوەی کە نەخێر، ئێمە یەک زمانمان نییە، بەڵکو کۆمەڵێ زمانمان هەیە، لە بەکارهێنان و سیاق و یاری جیادا، مانای جیا دەدەن. وەك زمانی یاسا و زمانی شیعر و زمانی ئەفسانە و زمانی زانست و زمانی ڕۆژانە.. پاشان فیلمەکە لە پرسی تووانەوەی زمان و وێنە و کلیك درێژ دەبێتەوە.

تیۆری پەتی و ڕێبازەکانی بیرکردنەوە
(ڤیتگنشتاینی فرە زمان) زۆربەی بەرهەمەکانی بە هەڵوەشانەوەی بنەما فەلسەفییەکان تەرخان کردووە و بڕوای بەوە نییە، کە بتوانین لە ڕێگای پرسەی دەروونی چەمکەکان ڕوونبکەینەوە، پێویستە بە ئاماژەکردن بە گرنگی ئەو پانتاییە کۆمەڵایەتیانەی، کە کردەی زمانەوانی تێدا ئەنجام دەدرێت، شتەکان دەگۆڕێن. بەو مانایەش دەبێ زمانەوانی لە ڕێگای بەستەنە کۆمەڵایەتییەکانەوە لێکبدرێتەوە، نەک کرداری دەروونییەکان، مانا بە دەربڕینەکان دیاری بکەن. زمان لە ڕێگای (کردەی بەکارهێنانی زمان) پەیوەندی بە کۆمەڵگاوە دەکات و ڕێکوپێکی خۆی بە تێپەڕبوونی کات دەپارێزێت. لەسەر بنەمای ڕەخنەگرتن لە تیۆری پەتی و عەقڵی سکۆلاستیکی، بە تایبەتی بە ڕوونکردنەوەی زمانی ئاسایی.. ڤیتگنشتاینی دووەم ئەو هەڵوێستەی ڕەتکردەوە کە زمان بە دابڕاو لە کردەی بەکارهێنان بژمێردرێت و چالاکییەکانی لێبسەنرێتەوە. چونکە زمان حاڵەتێکی دەروونی نییە، کە واقیع وێنا بکاتەوە، بۆیە ملکەچی هیچ یاسایەك نابێت، تەنها شێوازی بەکارهێنان نەبێت، شێوازی بەکارهێنانی زمان تەنها پێوەرێکە، کە وەک پێوەر بەکاری دەهێنێ. بە واتایەکی دیکە ڤیتگنشتاین لە باوەڕی کۆنکرێتی و بەکارهێنانی تایبەتی زمان دوور دەکەوێتەوە.
لەڕووە گرنگی کارەکانی ڤیتگنشتاین بە پڕۆژە کۆمەڵناسییەکانی بۆردیۆ لە چەمکی ڕەنگدانەوە و کردەی پەیڕەویکردندا دەبینرێت.
بۆردیۆ وریایی ڤیتگنشتاینی دووەم لەبارەی ڕەخنەگرتن لە بیری پەتی و ڕێبازەکانی بیرکردنەوەدا جارێکی دیکە لە بواری کۆمەڵناسیدا دادەڕێژێتەوە. کەواتە وەك چۆن لە زماندا ڕاست و هەڵە ئەوەیە، کە خەڵک دەیڵێن؛ خەڵک بەو زمانەی کە بەکاری دەهێنن هاوڕان. بە هەمان شێوەش کۆدەنگی لە زماندا نییە، بەڵکو ئەو کۆدەنگییە لە شێوەی ژیاندایە، بۆیە هیچ بنەمایەکی زاڵ نییە، کە پراکتیکی زمانەوانی

کەنتڕۆڵ بکات، وەك چۆن هیچ بنەمایەکی ڕەها نییە، بە ئەوەی چی دەکەین، یان چی دەڵێین. لەسەر ئەو بنەمایە بەردیە هەموو بنەما ڕەهاکانی بە پراکتیزە کۆمەڵایەتییەکان ڕەتکردەوە. بەو مانایەش تیۆری کۆمەڵایەتی پێویست ناکات، بناغەی یەکەم بە پراکتیکە کۆمەڵایەتییەکان هەڵکەنێت، جا ئەم بنەمایە خواستی بەدەستهێنانی گەورەترین سوودی مومکین بێت، یان ڕەزامەندی تاکەکان.. کەواتە بەردیە هیچ پاساوەك بە ڕوونکردنەوەی تیۆری کردارە کۆمەڵایەتییەکان لە ڕێگای بیروباوەڕ و ئارەزووی تاکەکانەوە نابینێت..

بە دیوەکەی دیکە کاتێک فەلسەفەی کلاسیک بە شێوەیەکی پێتی بیر لە زمان دەکاتەوە، ئیتر دەکەوێتە دەرەوەی پانتایی بەکارهێنانە پراکتیکییەکانەوە.. ئەوەش هەمان ئەو هەڵەیەیە، کە تیۆری هەڵبژاردنی عەقڵانی ئەنجامی دەدات، کە پاڵنەری زۆرترین قازانج لەسەر بنەمای زانینی پێشوەختە ڕوون دەکاتەوە! کەواتە هەرگیز ناشێ عەقڵ بەپێی ڕوانگەی دیاریکراوەوە سنوودار بکرێت. وەك چۆن ناشێ پراکتیزە کۆمەڵایەتییەکان لە ڕێگای میکانیزمە دەروونییەکان ڕوونبکرێتەوە.

هاپیتۆس

لەنێوان پراکتیك و تیۆردا

هاپیتۆس لە بنەڕەتدا کۆمەڵێک خوو و هەڵوێست و بەها و مەیلە، کە تاکی نێو کۆمەڵگا لە پەروەردەی کۆمەڵایەتی و ئەزموونی ژیاندا بەدەستی دەهێنێت. ئەو چەمکە بەردیەییە، ڕەفتارێك نییە، کە لە ژینگەی دەرەکییەوە بەدەست هاتبێت، بەڵکوو جۆرێکە لە (بەرنامەسازی ناوخۆیی) و پاڵنەرێکە بە تاک بە ئەوەی بە شێوەیەک مامەڵە بکات، کە لەگەڵ پانتایی کۆمەڵایەتییەکانیدا بگونجێت، وەك چۆن لەگەڵ نوێبوونەوە و ئاڵۆزی ئەزموونی تاکدا دەگۆڕێت و نوێ دەبێتەوە.

هاپیتۆس تەنها لە جەستە پێکنەهاتووە، بەڵکو لە گریمانە بنەڕەتییەکانیش پێکهاتووە، واتە لە هەموو شتە دەروونییە نامەبەست و نائاگاکان پێکهاتووە.. چەمکی هۆشیاری کە یەکێکە لە پێکهاتەکانی هابیتوس، هۆشیاری نائیرادییە و تایبەتمەندییەکەی ئەوەیە، کە ڕێگا بە سەرهەڵدانی جۆرێک لە ئازادی نائاگایی یان کەم هۆشیار، ناهۆشیار دەدات، کە سەرچاوەکەی نادیارە.. بەردیە دەڵێت بڕیاری ئیمانهێنان تەنها کاتێک سەرکەوتوو دەبێت، کە بڕیاری لەبیرکردنی لەگەڵدا بێت!! بەو قسەیە هەوڵدەدات هەستی هاوبەشی مەبەستداری عەقڵانییەکان تێپەڕێنێت. بەو مانایە پراکتیك بە هیچ مەبەستێک یان عەقڵێکەوە تایبەت نییە، وەك چۆن لە بەرانبەر پراکتیکدا زمان

ملکەچی هیچ ڕێسا و یاسایەك نابێت. بەڵکە بریتییە لە تێگەیشتن لە لۆژیکی هەموو کردارە (مەعقولەکان) بەبێ ئەوەی بەرهەمی پلانێکی عەقڵانی داڕێژراو بێت.. کردارگەلێکە، کە بە جۆرێک لە جۆرەکان لە ئامانجێکی بابەتییدا دەردەکەوێت، بەبێ ئەوەی بەشێوەیەکی ئاگایانە پێوەندی بە ئامانجێکی درووستکراوی ئاشکراوە بکات، بەبێ ئەوەی بە مەبەستی یەکگرتوویی، یان لە بڕیارێکی هۆشیارانەدا هەڵقوڵا بێت. بە کورتی چەمکی هاپیتۆس هیچ نییە، جگە لە (کردەیەکی تیۆری) کە ئامانجی زاڵبوونە بەسەر دژایەتی ساختە و بێنرخکردنی پراکتیك و تیۆری ئۆنتۆلۆژی..
بەڵام زمان چۆن هاوسەنگی هێز دەپارێزێت؟ هۆکاری ئەو پرسیارە ئەوەیە، کە زمان زیاتر لە ئامرازێکی پەیوەندیکردنە.. (نۆرمان فێرکلیف) لە کتێبی (زمان و دەسەڵات)دا جەخت لەوە دەکاتەوە، کە زمان بێلایەن نییە، چونکە هەموو سیستم و دامەزراوەکان بۆ ڕاییکردنی کارەکانیان پشت بە گوتاری زمانەوانی دەبەستن، بۆ نموونە شێوازی گێڕانەوەی یاساکان، یان هەواڵەکان.. بەڵام هەموو ئەوانە تەنها لە سیستمی زماندا کورت نابنەوە، بەڵکوو بۆ بەرهەمهێنانی جیاوازی خزمەت بە بەرژەوەندیی (هەندێک لایەنی جیاواز) دەکەن!!. کەواتە زمان دەسەڵاتی جیاوازی لەناو کۆمەڵگادا دەچەسپێنێ.
لەنێوان سیستم و جیاوازی، یاسا و پراکتیك، مەعقول و نامەعقول… ڕەخنەی بۆردیۆ لە زمانەوانیی چۆمسکی و سوسێر و … هەموو ئەوانەی کە لە پێکهاتەی (زمانەوانی نموونەیی) دەکۆڵنەوە، ئەوەیە، کە لە بارودۆخە کۆمەڵایەتییەکان دابڕاون! بۆ نموونە: سوسێر حەزی لە زمانە، قسەکردن فەرامۆش دەکات.. چۆمسکی گرنگی بە لێهاتوویی، یان توانا دەدات نەک دەستکەوت.. بە کورتی ئەوە پراکتیکی زمانەوانییە، پراکتیکی کۆمەڵایەتی بەرهەم دەهێنێت، نەك ئەو یاسا زاڵانەی کە توێژەر لە مێشکی خۆیدا دەیانخەمڵێنێ.. چونکە هیچ یاساک بە شێوەیەکی پێشوەختە و مەجازی بوونی نییە، بەڵکو لە پراکتیکدا بوونی خۆی دەدۆزێتەوە! بە پێچەوانەی گوتاری عەقیدەی یاسایی، کە بە مەبەست پەنا دەباتە بەر زاراوەی ناڕوون و ناڕوونی حوکمڕانی و ڕێزمان، بۆ ئەوەی ئەنجامێکی دیاریکراو بەرهەم بهێنێت.
ڤیتگنشتاین لە گوتارێکی ڕوون داڕێژراوەوە بەرەو پراکتیک دەڕوات. بەڵام بۆردیۆ جەخت لەسەر پێویستی دەستپێکردن لە پراکتیکەکانەوە بەرەو یاسا دەکاتەوە، واتە پێویستی لێکدانەوەی یاساکان لە ڕێگای پراکتیکەکانەوە، کە لە هەموو کارلێکێکی کۆمەڵایەتیدا هەست بە درووستکردن و نوێکردنەوەی ئەو یاسایانە دەکەن.

سەرمایەی زمانەوانی
سەرمایەی دیجیتاڵی

سەرمایەی زمانەوانی زاراوەیەکی کۆمەڵایەتی زمانەوانییە، کە لەلایەن بۆردیۆوە داڕێژراوە. بۆردیۆ بە کەڵەکەبوونی کارامەیی زمانەوانی و وەک جۆرێک لە سەرمایەی کلتووری وەسفی دەکات. سەرمایەی کلتووریش بریتییە لە کەڵەکەبوونی زانست و لێهاتوویی و دەستکەوتە کلتوورییەکان… بەڵام سەرمایەی دیجیتاڵی، تێڕوانینی بۆردیۆیە بە بەشایی دیجیتاڵی و ئەو پانتاییە دەگرێتەوە، کە توانای ڕوونکردنەوەی جیاوازییەکان و بەرفراوانکردنی بەکارهێنانەکانی هەیە، تا بشێ بواری دیکەی کۆمەڵایەتی بگرێتەوە.

لە نێوان سەرمایەی زمانەوانی و دیجیتاڵیدا، فەزایەکی کراوە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان بەڕێوە دەبات، بەڵام لەبری گوتاری زمانی خوێندراوە و بیستراو، پشت بە گوتاری وێنەی دیجیتاڵی دەبەستێت. کلتووری وێنەیی، خولیا و چەمکێکی نوێیە و سرووشتی پەیوەندییەکانی ڕاستەوخۆتر و خێراتر و پڕ زانیاریتر و ئەرێنیتر و پڕ چێژتر کردووە.. وەرگر دەتوانێ بە خێراییەکی لە سنووربەدەر لە هەموو شوێن و کاتە پەیبگات و بیگەیەنێت.

زاراوەی کلتووری وێنە، پەیوەندی بە ڕەهەندە فرەجۆرەکانی وێنە و دەلالەت و مانا و کاریگەرییەکانیدایە، وەك چۆن پەیوەندی بە چۆنێتی تەماشاکردنی وەك ڕەمز و ئامرازی گواستنەوەی زانیارییەکان و چێژەوە هەیە، هەموو ئەو گۆڕانکارییانەش کلتووری وێنە و وێنەی دیجیتاڵی و شۆڕشی وێنە رابەرایەتییان دەکات، فیلمی درێژی (ماوەئاوا زمان) دەگەیەنێت… بەو مانایەش کلتووری وێنە وەك سیمای ئەو سەردەمە شوێنی زمانی گرتەوە.. کلتووری وێنە ناسینەوە قبوڵ دەکات، بەڵام ئینکاری قبوڵ ناکات! هەموو کۆمەڵگایەک کلتوورێکی بینراوی هەیە و هەموو کلتوورێکی بینراویش لە شۆڕشە تەکنیکییەکان دابڕاو نییە..

ئەو سەردەمەی کە ئێستا تێیدا دەژین بە خێرایی بەرەو پێکهاتنی شارستانییەتی وێنەیی دەڕوات، ئەمەش وامان لێدەکات لەبری (کەسی زمانی) باسی (کەسی وێنەیی)، لە بری بابەتی (مێژووی ناوەڕۆک) باسی شاشەی (بینراوی چرکەساتی)، لەبری (ئەزموون) باسی (بەکارهێنان)، لەبری (زمان) باسی (کلیك).. بکەین، واتە لەبری گۆڕانەوەکان باسی زانیارییەکان و شۆڕشی خودی و گۆڕانکارییەکانی ئیگۆ بکەین.. هێزی وێنە وەك گوتارێکی کراوە بەسەر هەموو زمانەکاندا، وادەکات بچێتە نێو خەیاڵی جیهانەوە و پەیامەکەی خۆی بە شێوەیەکی فرەڕەهەندی ئاگایی و نائاگاییەوە بگەیەنێت، بەو مانایەش ئەرکی وێنە لە بینینەوە بۆ تێگەیشتن تێدەپەڕێت و ئیتر لە ڕەهەندی تایبەتی

ئـــایکۆنی و پلاســتیکییەکەیدا ناوەســتێت، بەڵکـوو لەوە زیـاتر بە ڕەهەندی ناڕاستەوخۆ هەنگاو دەنێت.. جگە لە پەیامی بینراویش، پەیامێکی ڕێکخراوی هەیە، کە لە دەرەوەی سنووری فۆرمی وێنەکان دزە دەکات و هەڵگری کۆمەڵێک واتا و سرووشی جیاوازە.

وێنەی ئەمڕۆ، بەرهەمی کلتـوور و بیرکـردنەوە و ئـابووری و تەکنەلۆژیایە.. بەو مانایەش هەر تەنها لە چێژوەرگرتن بۆ هەموو ماناکانییەوە کورت ناکرێتەوە، بەڵکە زمانێکی خێرای پڕ زانیاری و بینراوی مۆدێرنە، کە وشە و کردار تێیدا بۆ یەکدەنگ (یەك کلیك) نـوێنەرایەتی حەقیقەت دەکەن. بۆ ئەوەی وێنەش ڕۆڵی پێویستی خۆی جێبەجێ بکات، هەر تەنها ڕەنگدانەوە نا، بەڵکوو دەبێ بینراوێکی درەوشاوە بێت، بە سەرکەوتنی بەکارهێنان و گۆڕانکاری و هاندانی جددی و بوونیادنانی درووستی مرۆڤ و گەردوون.

هەولێر 5/4/2025

زمان سوبێکت نییە.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(مرۆڤ چەند زمان بزانێت، ئەوەندە کەسێیە؟)

ئەو نووسینە هەوڵی هەڵوەشانەوەی گوتەزای (مرۆڤ چەند زمان بزانێت، ئەوەندە کەسێیە) دەدات، لە ڕێگای پێکراوی “زمان سوبێکت نییە” لەلایەك و “زانستی تەکنەلۆژی” لەلایەکی دیکەوە. زمان سوبێکت نییە.. ئەگەرچی مرۆڤ، کەس، سوبێکت لەسەر یەك هێڵ قسەی زۆریان لەبارەوە کراوە و قسەی زۆریش هەڵدەگرن. بەڵام زانستی تەکنەلۆژیا وەك خێرایی زانیاری و لۆژیکی ژیری، ئارەزووەکانی خودی مرۆڤ جێدەهێڵێت! واتە ئەوەی من لەو نووسینەدا تۆخی دەکەمەوە، لەلایەك ئەو فەزا ئاسۆییە، کە مرۆڤ و کەس و سوبێکت لە ئارەزووی جەستەدا دەیبینێ و بەیەك هەناسە دەیانخوێنێتەوە. لەلایەکی دیکە شۆڕبوونەوەیە بەرەو بابەتی ژیری و خێرایی وەك زانستی تەکنەلۆژیا و جێهێشتنی ئارەزووەکانی سوبێکت..

لێرەدا بەرانبەر گوتەزای سوبێکت چەند زمان بزانێت، ئەوەندە

کەسێیە.. ئاڵای سپی داهێنانی (زمان سوبێکت نییە) بەرز دەکەینەوە، بەڵام نەك بە مانای دژبوونەوە، بەڵکوو بەو مانایەی کە سوبێکت سەرگەورەی زمان نییە.. بەو مانایەی کە زمان بەندەواری قبول ناکات.. بە کورتی دەمەوێ بڵێم زمان، دانووسانی جیاوازیی و نائاگاییە. بە دیوەکەی دیکەش ئاماژە بە خەرایی بیرکردنەوە و زیرەکی دەستکرد دەدەم، چونکە داهێنانی زانستی تەکنەلۆژیا ئارەزووەکانی سوبێکت دەخاتە سەرسامییەوە.

لە ماڵی سوبێکتدا قبولکردنی جیاوازی دەبێتە ئامانجی زمان، نەك ڕەتکردنەوە، بەڵام جیاوازییەك، کە لە پەناو گۆڕانکاری و سەیرورە و داهێنانی بەردەوامدا بێت، نەك لە پەناو پەڕگیری و چەسپاندن. لەبەرانبەردا نائاگایی بە جیاوازی هیچ نییە، جگە لە بەدیهێنانی ئامانجی ئازادی نەبێت. کەواتە ئازادی وەك دانووسانی نائاگایی و جیاوازی بە داهێنان زەروورییە، وەك چۆن گۆڕانکاری و سەیرورە و داهێنانی بەردەوام بوونی سوبێکت بەرهەمدەهێننەوە. بەڵام لە ماڵی زیرەکی دەستکرددا خەرایی و ژیری سەرگەورەی جیاوازین.

دیالێکتیکی نائاگایی و ئەویدیکەی غەریبە

لە عەقڵانییەتی دیکارتییدا سوبێکت بکەرە. بەڵام لەو توێژینەوەیەدا دەمەوێ سوبێکت لە دانووسانی ئازادانەی نائاگایی و زەرورەتی ئەویدیکەی غەریبەدا تۆخ بکەمەوە. لێرەدا لە پرۆسیسەکردنی سوبێکتدا نائاگایی و ئەویدیکەی غەریبە، خودی خۆیان دەخەنە دەرەوەی سوبێکت، بە ئەوەی وەك خودێکی نامۆ دژ بە پەڕگیری و چەسپان ئازادی خۆیان پراکتیزە بکەن. بەخۆنامۆبوونی نائاگایی و ئەویدیکەی غەریبە نزیکایەتییەك لەگەڵ بیرکردنەوەی هیگڵیدا دادەمەزرێنن.. وەك وێناکردنی مانگا سوورەکە لە شێوەکی ڕەشدا.. یان خونچە بە ئەوەی خۆی بناسێ، پێویستی بەوە هەیە ببێت بە گوڵ.. واتە هەوڵدەدەم لە ڕێگای چەمکی (نەفی نەفی هیگڵییەوە) چەمکی (سوبێکتی دامەزراو لە بکەرێتی) شیبکەمەوە، کە پاشان لە ڕێگای دیالێکتیکەوە (نائاگایی و زەرورەتی خەرایی و ئەویدیکە غەریبە) بە ئامانجی ئازادی خۆیان دەگەن..

بە کورتی دەمەوێ بڵێم: سوبێکت ناتوانێ لە ڕێگای داگیرکردنەوە، چەمکی بکەرێتی قۆرخ بکات! نەك لەبەر ئەوەی پێکهاتەی سوبێکت نائاگایی و ئەویدیکەیە، بەڵکوو لەبەر ئەوەی سوبێکت بەرجەستەکردنی دۆخەکە، کە نائاگایی و ئەویدیکەی غەریبە تێیدا بیر لە ئازادی دەکەنەوە! لێرەوە لەبەرانبەر پێکهاتەکانی (سوبێکتی دامەزراو لە بکەرێتی) کە نائاگایی و ئەویدیکەی غەریبە دەناسێنێت، قەناعەتهێنان بە تێزی (زمان لە نائاگایی ڕسکاوە)ی ژاك لاكان هەر

..قناعتهنان نیی ب (مانگا سوورکی هیگ ل شوکی ڕشدا..
یان خونچ ب ئوی خی بناس پویستی بو هی ببت ب گو)..
بکوو قناعتهنان ب ئازادییکانی زمان و ئازادییکانی
ئویدیکی غریب و خراییکانی سردم.. ب ئوی (زمان)
ئازادییکانی خی و خرایی بناسن، دب ل نائاگاییو بڕو
ئاگایی و سیرور و گانی بردوام و داهنان و نوستان
بتو. ب ئوی ئویدیکی غریب ئازادییکانی بگشتتو،
پویست ل ویناکردنی فنتازی و سرگوریی ئیگیانی خی بت
دڕو و خی نك وك پگیر، بکوو وك دالکی (جیاواز)
بناسنتو.
بنمای خای یکمی ئو لکدانوی ئوی، ک هرگیز (زمان وك
نائاگایی) ل دخی داهنان ناوست و بردوام هنگاوی خرا
بڕو گان و سیرور دنت.. بنمای خای دووم ئوی، کاتك
ئویدیکی غریب (لای ژاك لاکان) لگ زمان هاوسنگ دبت..
هبت م بست ل ئویدیکییک، ک سرگوریی فریودرانی، یان
پگیری و بنبستبوونی تپاندوو و پردکی خرای ب قسکردن
لگ (ئویدیکی جیاواز).. بو مانای ک قسکردن سرچاوکی
ئیگ نیی، تنانت خودیش نیی، بکو ئویدیکی جیاواز. بو
مانایش چمکی ئویدیکی غریب (جیاواز) وك بنمای سرکی
پکهاتی سوبکت هگری گریمانی نبوونیی و نزیکایتی لگ
نائاگایی زمان تختر دکاتو..
ب پکردنوی بشاییکانی ئو دوو خا ل گریمانی نبوونی،
پشت ب قسیکی (فرید) و ئزموونی نبوونییو دبستم، ل
باری پیوندی دایك و باوك و منداڵ، ک دت: منداڵ ئو کات
دایک بب هز دبینت، کاتک دبینت چووکی نیی! دایك لو
بینیندا وك ئزموونی نبوونی دلالت ل نائاگایی زمان دکات و
للایکی دیک هنگاونانی خرای منداڵ بڕو گری ئدیب (واتا
میلی گانوی کچ ب باوك و کوڕ ب دایك) بی همیش منداڵ
لو ئیمکانی ک لای (دایك/ باوك) بدستی ناهنت، دسمتو!
لبرانبر ئودا نائاگایی زمان ل ئاکینجبوونی کاتی سوبکت ل
ماکی خیدا (لو ئیمکانی ک ل ما بدستی ناهنت) س
دکاتو.. کواتا ئگرچی نائاگایی زمان و ئویدیکی جیاواز
پکهاتی ماوی کاتی سوبکتن. بام ئم ناتوانین سوبکت (ل
ماوی خیدا) ب ئویدیک غریب و نائاگایی زمان هوشنینو؟!
چونک ئو پکهاتان وك روونمان کردو بردوام بوونی خیان ل
ئازادیدا پراکتیز دکن و بندایتی ڕتدکنو.
ب گشتی زمان سوبکت نیی، یان ناتوانرت سوبکت بت! چونک زمان

وەك غەریبە، یان وەك نائاگایی، كردەیە.. بەڵام سوبێكت بكەرە.. سوبێكت فڕێدراوەتە نێو نائاگایی رووتی زمان و جیاوازییەوە. بەڵام نائاگایی زمان لە كار و بكەر تێدەپەڕێنێ و كردەیە.. نەك لە بەر ئەوەی زیندوویەتی خۆی بەردەوام لە بەرهەمهێنانەوەی كەلێن و بۆشاییدا دەبینێتەوە، یان لە بەر ئەوەی بەردەوام وەك كردە لە ئەزموونی نەبوونی راست دەبێتەوە.. بەڵكوو لە بەر ئەوەی بێ مانا لاكانییەكەی سوبێكت ریاڵە و زمان رەمزە.
دەشێ ریاڵ بكەوێتە نێو كار و بكەرەوە، بەو مانایەی كە ژیانی تایبەتی هەیە. بەڵام رەمز دەكەوێتە نێو خەون و خەیاڵی نەزانراوەوە و خاوەنی هیچ گریمانە و پێشنیارێكی دیاریكراو نییە.
بۆیە سوبێكت دەتوانێت نزیكایەتیكردنی ئەویدیكەی غەریبە (لە ماڵی خۆیدا) بێت، یان نزیك زمان بێت، لە ناوەوەی خۆیدا. بەڵام لە بنەڕەتدا غەریبە و نائاگایی وەك زمان بێ سوبێكت خەون و خەیاڵی نەزانراون. چونكە بەندەواری سوبێكت نیین. لای فرۆیدیش خەون بونیادێكی رەمزی هەیە. غەریبە و نائاگایی وەك خەون و خەیاڵ هەردووكیان زمانێك لەخۆ دەگرن، كە یاسا و رێسای گەڕان و سەیرورە لە رێگای ئازادییەوە پرۆسیسە دەكەن و لەوێشەوە وەك كارفرمای رەمزی دەنێوە..
زمان غەریبەیە و سوبێكت نییە! زمان دایكە لە نائاگایی منداڵدا.. بۆیە منداڵ (لە گرێی ئۆدیبدا) بەردەوام خەون بەو ئیمكانەوە دەبینێ، كە لە واقیعدا دەستی نایگاتێ. كەواتە زمان بوونێك نییە، لە ماڵی خۆیدا، چونكە ماڵی بوون قەڵەمڕەوی سوبێكتە و سوبێكت هیچ بەشێكی لەدەرناهێنرێت. سوبێكت ریاڵە و هەمیشە ڕیاڵ لە ناو شوێنی خۆیدایە. شوێنی ڕیاڵ ماڵی سوبێكتە، بەڵام زمان بوونێكی رووتی بێ ماڵ و كۆچەری (لە خەیاڵ و خەونی سوبێكت)دا فەراهەم دەكات.
زمان وەك بوونی بێ ماڵ و كۆچەری بەردەوام نیگەرانی ئیمكانێكانی لە دەستدانی ئەو خەون و خەیاڵەیە، بۆیە هەمیشە ژیانی مەرگی خۆی هەڵگرتووە. زمان و نائاگایی بوون (بێ بوون)ی ئەویدیكەی غەریبە لە خەون و خەیاڵی سوبێكتدایە، نەك لە ماڵی سوبێكتدا. لە بەرانبەر ئەوەدا سوبێكت وەك ریاڵ ناتوانرێت بەشێك بێ لە زمان و ئەویدیكەی جیاواز. ئەوە زمان و ئەویدیكەی جیاوازە هەمیشە وەك رەمز دەیانەوێ شوێنی ریاڵ بگرنەوە و هەرگیز ناتوانن! چونكە چەمكی ئازادی لە چەمكی چەسپان باڵاتر دەبینن. لەو حاڵەتەشدا زمان و ئەویدیكەی جیاواز بێ سوبێكت تەنیا خەون و خەیاڵن و هیچی تر.
كاتێك جیاوازی و زمان (غەریبە- نائاگایی) لە جێگیربوونی كاتییانەی بوونی خۆیاندا وەك (دراوسێیەكی كاتی) هەنگاو بەرەو (بوون بێ) دەهاوێژن و بەردەوام لە بوونی جێگیر دەچنە دەرەوە بە

بەخێرهێنانی ناسنامەی مەرگی ئازادانەی خۆیان لە خەون و خەیاڵدا، یان کاتێك لەسەر دواخستنی مەرگی ئازادانەی خۆیان بەردەوام دەکەونە نێو خەون و خەیاڵەوە.. ئەوە دەسەلمێنن کە سوبێکت بوونی خۆی لە پێناو خۆڕایی خۆیدا نییە، بەڵکوو دەمێك گۆڕانەوەی تەنیاییە و دەمێك گۆڕانەوەی پێکەوەبوون و ئاشنابوونە بە زمان و جیاوازی.

لێرەدا سوبێکت جارێك دەبێتە خانەخوێی داهێنانی زمان و جارێك دەبێتە بارمتەی جیاوازی. یاریکەری سەرەکی لەنێوان گۆڕانەوەی تەنیایی و گۆڕانەوەی پێکەوەبوون (کات و ئازادیی)ە.. بەڵام سوبێکت نازانێت کات چی دەکات و ئازادی بەرەو کوێی دەبات. لەبەرانبەریشدا بەردەوام زمان و جیاوازی لە دەریای(کات و ئازادیی)دا ون دەبن و سەرئاو دەکەونەوە..

زمان و جیاوازی

کاتی بەخێرهێنانی داهێنان

زمان و جیاوازی، کاتی بەخێرهێنانی خەون و خەیاڵی سوبێکتن. کاتێك زمان و جیاوازی لە داهێنانی بەردەوام و جیاوازی خەون و خەیاڵ دەکەون، ئیتر داهێنان دەبێتە تەنیایی زمان و سەرئاو دەکەوێت. جیاوازیش خەون و خەیاڵی داهێنان لە گۆڕانەوەی پێکەوەبوون ون دەکات.. کەواتە زمان و جیاوازی لە خەون و خەیاڵی سوبێکتدا بە جیهانمان دەناسێنیت و لە هەمان کاتدا جیهانمان لە خەون و خەیاڵدا بە نمایش دەکاتەوە.. لەوەوە سەرئاوکەوتنی سوبێکت لە داهێنان و ونبوونی سوبێکت لە خەون و خەیاڵدا دەناسینەوە.

سوبێکت کەوتۆتە نێو نائاگایی رووتی زمان و جیاوازییەوە، هەر نائاگایی زمان و جیاوازیشە خەیاڵی داهێنان لە سوبێکتدا دەوڕوژێنێ.. کەواتە بنەمای سەرەکی خەیاڵی ئەدەبی نائاگایی زمان و جیاوازییە و هەمیشە جیاوازی و نائاگایی زمان پرسەی داهێنان لە پەیوەندییەکی زیندوودا بونیاد دەنێتەوە. بە دیوەکەی دیکە سوبێکت (وەك سیستەمی فەنتازی فریودەر، یان وەك سوبێکتی بچووك) دەتوانێت خۆی لە سەرئاوکەوتن و ونبوون لابدات.. دەمەوێ بەڵام ئەوەی لەو شیکردنەوەیەدا بەشدارە بە مانا لاکانییەکەی ئەو بەشەیە لە سوبێکت کە سوبێکتی بچووك نییە، بەڵکوو سوبێکتی گەورەیە!

پرسیارە بنەڕەتییەکەی ئەو لێکۆڵینەوەیە ئەوەیە: ئایا (جیاوازی) و (زمان) مایەی بوون بونیاد دەنێن، یان داهێنان؟! ئەگەرچی (زمان و جیاوازی و داهێنان) یەك ئەویدیکە پێ دەکاتەوە.. بەڵام هەمیشە زمان و جیاوازی لە گۆڕانی بەردەوام و سەیرورەدان و داهێنان جێگیربوون و چەسپانی کاتی دەنەخشێنێت.. گۆڕانی بەردەوام و

سەیرورە ماڵییان نییە و کۆچەرییین. بەڵام جێگیربوون و چەسپانی کاتی لە دۆخی بە ماڵییدا بەدی نایەن.. بەو مانایەش زمان و جیاوازی گەڕانەوەی تەنیایی و گەڕانەوەی پێکەوەبوون بەیەکەوە دەگونجێنن. بەڵام داهێنان گەڕانەوەی پێکەوەبوون دەچەسپێنێ. کەواتە سوبێکت لەلایەك وەك خانەخوێی داهێنان و لەلایەکی دیکە وەك خانەخوێ و بارمتەی زمان و جیاوازی خۆی یەکلانەکردۆتەوە. دواجار زمان و جیاوازی لەلایەك کاتی بەخێرهێنانی پێکەوەبوون و مەرگی جێگیربوونە، لەلایەکی دیکە کاتی بەخێرهێنانی سەیرورە و تەنیاییە، یان روونتر لە یەك کاتدا بەخێرهێنانی داهێنان و بەخێرهێنانی سەیرورەیە..

سوبێکتی داهێنەر بە زمان بیردەکاتەوە، داهێنانی جیاواز بەرهەم دەهێنێ و پارێزگاری و پاسەوانی لە ماڵی پێکەوەبوون دەکات. بەڵام زمان و جیاوازی لە حاڵەتی گەڕانی بەردەوام و سەیرورە و نائاگایی و غەریبی و کۆچدان. لەلایەك داهێنانی جیاواز جێگیربوونی کاتی و دەنیایی دەبەخشێت. لەلایەکی دیکە زمان و جیاوازی بەرەو گومان و نەزانراو هەنگاو دەنێن.. بەو مانایەش ماڵی بوون لەنێوان زمان و جیاوازی، داهێنان و سەیرورە، کۆچ و جێگیربوون.. دەکەوێتە لەرزەوە.. بەڵام لەبیرمان نەچێت هەمیشە (ماڵ) جێگیربوون دەنەخشێنێت، ئەگەرچی کاتیش بێت. هەمیشە (کۆچکردن)ی بەردەوام لە هەنگاونان بەرەو نەزانراو زیندووە.

بەگومان تەنیایی داهێنان لە جیاوازی پێکەوەبووندا ئامادەیی هەیە. بەڵام کۆچکردن وەك گومانکردن لە نیشتەجێبوونەکی کاتییدایە، بە ڕابردوو و بە داهاتووە! لەو ئاکنجیبوونە کاتی و کۆچەدا وێنەی ماڵێك نمایان دەکرێت، کە بەردەوام سنوورەکانی کات و شوێنی لە گەڕاندایە. بەو مانایەش زمان وەك داهێنان لە هەموو کات و شوێنێکدا بوونی تەنیایی خۆی لە پێکەوەیی جیاوازی بووندا دەنوێنێ. بەڵام هەر کاتێك پەیوەندیی نێوان (ڕیاڵ) و (رەمز) نەما، هەر کاتێك (جیاوازی) لەگەڵ (زمان) پەیوەندییان تێکچوو، ئەوە بەشایی داهێنان درووست دەبێت، ئەو بەشاییە هەر تەنها هەستکردن بە ئەزموونی نەبوونی و تەنیایی و نامۆبوون و غەریبی نییە، ئەو بەشاییە هەر تەنها بەرهەمهێنانەوەی نەبوونی نییە، بەڵکووهەستکردنە بە مەرگ، مەرگیش تەنیا بە بوون بە جیاوازی و زمان پڕ دەبێتەوە.

زمان و جیاوازی
ئازادی و گەڕان

زمان و جیاوازی لە ئەویدیکە و نائاگاییەوە سوبێکت دادەهێنێتەوە،

بەڵام ئازادی و گەڕان لە تەنیایی و نامۆییەوە بەرهەمی دەهێنێتەوە. پەیوەندی زمان و جیاوازی لە داهێناندایە. پەیوەندی تەنیایی و نامۆیی لە سەیرورەدا زیندووە. کەواتە بەردەوام داهێنان دەبێتە پردی پەڕینەوەی گەڕان و سەیرورە. هەمیشە ئارەزووی داهێنان پردەکە بە ئەوەی هیچ توانایەکی نەگەتیڤیتی لەخۆدا هەڵگرتبێت، بە دیوەکەی دیکە بە ئەوەی بتوانێت خۆی لە بەشاییەکان بدزێتەوە؟!

دەمەوێ بەڵام لەنێوان ئارەزووی داهێنان و سەیرورەدا بەشاییەك (پردەك) هەیە، بەشاییەك، پردەك كە هەم زمانە و هەم گەڕان.. بە مانایەكی دیكە پانتایی بەرفراوانی داهێنانەكانی ئەو (پردە/ بەشاییە) لەپشتی پانتایی بەرتەسكی سەیرورەوەیە. خودی ئەو هەلكارییە جۆرەكیشە لە ئیستیفزاز و ئارامیی هەڵگرتن لە سوبێكت لەو پانتاییە بەرفراوانەی داهێنان و بەرتەسكەی سەیرورەدا. ئەو هەلكارییە سوبێكت دەخاتە نیگەرانییەوە، ئەو هەلكارییە سوبێكت بە گەڕانێك هاندەدات، كە هەر تەنها پاراستنی سیستمی زمانی لەخۆ نەگرتووە، یان هەر تەنها رووتكردنەوەی خەیاڵی زمان نییە، بەڵكوو ویستی شیكردنەوەی پرد و بەشایشە. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوەشدا بەشایی و پردی داهێنان و سەیرورە هیچ وزەیەكی بە خراپبوون و زیانگەیاندن بە سوبێكت نییە، راستە هەمیشە ویستی شیكردنەوەی سوبێكت و بەشاییەكانی سوبێكت دەوژێنێ. لە بەرانبەریشدا سوبێكت توانای شیكردنەوەی پرد و بەشاییەكانی سیستمی زمان وەك نەچەرەك بە ژیری و زیرەكی دەستكرد دەردەخات و هەر هەندەشی لەدەست دێت، ڕووت و قووتی زمان و خەیاڵی بەبەرگری سەیرورە نیشانی ژیری و زیرەكی دەستكرد بدات! بەڵام وەك دەردەكەوێت ژیری و زیرەكی دەستكرد بەردەوام پێشوازی لە بەرهەمهێنانەوەی خەیاڵی بەشاییەكان و ڕووتیی و سەیرورە سامناكەكەی خەیاڵ دەكات! بەو مانایەی كە زمان و جیاوازی لە داهێنانی ئەدەبییدا لە هەموو پرد و بەشاییەكان، لە هەموو رووتییەكان سەرنجراكێشتر خۆیان دەنوێنن، بەڵام ئازادی و گەڕان و سەیرورە لە زیرەكی و ژیری مەحاڵتر پیادە دەكرێن.

بنەمای سەرەكی داهێنانی خەیاڵی ئەدەبی نائاگایی زمان و جیاوازییە، بە دیوەكەی دیكەش ئەوە خەیاڵی زمانی ئەدەبیی و داهێنانە رووتی و گەڕان و سەیرورەی بەردەوام لە جەنگی بەشایی و پردی خەیاڵدا كە دەكاتەوە. ئەوە خێرایی و جەنگی بەشاییە پتر لە مەحاڵ بڵاو دەبێتەوە! پردی خەیاڵ و جەنگی بەشایی خانەخوێی داهێنان و بارمتەی جیاوازیین، یان گەڕانەوەی تەنیایی و گەڕانەوەی پێكەوەبوونن.. هەمیشە لە كەی گەڕانكاری و پرۆسەكانی داهێناندا ئاشتەوایی دەخەنەوە، پێچەوانەوەی ڕاگەیاندنی جەنگ دژ بە پەڕگیری و چەسپان و رەتكردنەوەی ئەویدیكەی جیاواز، كە بە ناوی پاراستنی

داهێنانی دادپەروەرانە، هەندێجار لە بوارەکانی زیرەکی دەستکرددا دەیانبینین..
بەڵام خانەخوێی و بارمتەیی، تەنیایی و پەکەوتەیی.. بەر لەوەی بە پردی خەیاڵ و جەنگی بەشاییەوە بەرەو گەڕان و سەیرورە هەنگاو بنێن.. بەرلەوەی ڕوخساری داهێنان و گەڕان لە پرد و بەشاییدا بچەسپێن.. بەرلەوەی جیاوازی و خەیاڵی زمان وەڵامی پرسیارەکانی پردی چەسپاوی داهێنان بداتەوە و بەشایی بکەوێتە بەشاییەوە.. بەشایی بکەوێتە لەسەندنەوەی گەیاندن و دواتر بەشایی بکەوێتە لەسەندنەوەی بەشاییەوە.. پردی خەیاڵ بەخستنە نێو جەنگێکی دیکەی بەشاییەوە بەرەو گەڕانکاری و داهێنانێکی دیکەی جیاواز دەبەتەوە!
کەواتە تەنها لە گەڕاندا داهێنانی جیاوازی مومکینە، تەنها لە سەیرورەدا رووتبوونەوەی زمان مومکینە.. بەڵام هەر چەنە بێت سەیرورە روخساری چەسپاوی داهێنان ناخاتە جەنگی بەشاییەوە.. بەرلەوەی سەیرورە جەنگی بەشایی ببینێت، لە پردی خەیاڵدا رووتبوونەوەی زمان (دهێنان) لە ئامێز دەگرێت و لەگەڵ یەکتریدا دانووسان دەکەن و روخساری یەکتری بەرهەم دەهێننەوە.

پردی خەیاڵ و جەنگی بەشایی
لە رووتبوونەوەی زماندا

لە بڕگەکانی پێشوودا ڕوونمان کردەوە، کە بەچی سوبێکت لە جەوهەردا زمان نییە، ئەگەرچی باس لە جۆرێك لە مرۆڤ بکرێت، کە پتر مەبەست لێی ئەو کەسەیە، کە نیشانەی ناسراوی ژیری و زیرەکی هەڵگرتووە!
یان واپێدەچێت بە سوبێکتی داهێنەر پرسیارەکان جۆرێکی تر بن، ئایا ئارەزووەکانی جەستە دژ بە زیرەکی و ژیری دەستکرد، پردی خەیاڵ و جەنگی بەشاییەکان و نائاگایی رووتی زمان بە نیشتمانی خۆیان دەزانن؟!
لە سەرەتادا با بەراوردێکی دوو مۆدێلی جیاوازی (ئارەزووی جەستە لە خەیاڵی ئەدەبیدا) و (خێرایی زانیاری لە زانستی تەکنەلۆژیدا) بکەین: یەکەمیان، وەك داهێنانی ئەدەبی و شانازییەك بە خەیاڵی نائاگایی رووتی زمان، بە هۆکاری ئەوەی کە لە بواری ئەدەبیدا مەلەی سوبێکتی داهێنەر لە دەریای نائاگایی رووتی زمان تا قووڵتر بێت، نرخی ونبوونی سوبێکت لە داهێنانی ئەدەبیدا بەرزتر دەبێت.
دووەمیان، تا زانیاری بە خێراییەکی کەڵەکەکراوتر لە زانستی تەکنەلۆژیا دەرکەوێت، زیرەکی دەستکرد، سوبێکتی دەستکرد باڵاتر دەبێت. بە مانایەکی دیکە ئەو هێزەی زیرەکی دەستکرد بانگی بە دەدا، هەمان وزە متبووەکانی ئارەزووی جەستە نییە، ئەگەرچی داهێنانە، بەڵام داهێنانی زیرەکی دەستکرد نەپێشراوە، داهێنانی

زیرەکی دەستکرد لەسەر خێرایی و لۆژیك رادەبێتەوە.
بە گشتی داهێنان نە سیستەمێکی چەسپاوی هەیە و نە هەڵبژاردنێکی پێشنیازکراو. لە مێژووی سوبێکتدا داهێنان لە هەوڵێکی خودی وەسفلێکراو و داپۆشراوەوە بەرەو ئۆبێکتی دیار و دانەپۆشراوە دەچێت.. وەک چۆن خەیاڵی جوانی ناتوانێ لە مرۆڤدۆستی و جیاوازی دەرنەکەوێت. ئارەزووی جەستەش (لەگەڵ هەموو جیاوازییەکان) ناتوانێ لە زانستی تەکنەلۆژیا دەرنەکەوێت.. خەیاڵ بەرهەمهێنەری خەیاڵ و زانیارییە.. داهێنان داپۆشین و دانەپۆشینە و دەبێتە خەسڵەتی کۆبوونەوە و بڵاوبوونەوە. لە داهێنانی ئارەزووی خودی جەستەدا کۆبوونەوە لە رووتبوونەوەدایە. لە داهێنانی زیرەکی دەستکرد و رۆبۆتەکاندا بڵاوبوونەوە لە رووتنەبوونەوەدایە. یەکەمیان وەک فرۆید دەیگوت بنەمای ژیارییە، دووەمیان بانگی بەندگەراییە.
کەواتە ئەوە سوبێکت و ئۆبێکتە، رووتبوونەوە و رووتنەبوونەوە، ئارەزووی جەستە و زانستی تەکنەلۆژیا.. ئاراستەی جوولە جیاوازەکانی ژیان دەنرخێنن. بەڵام ئەو دوو دیدە جیاوازەی لە خەیاڵ و خێراییدا دەبینرێت، چییە؟ بێگومان ئەوەی وا لە سوبێکتی داهێنەر دەکات، لە رێگای خەیاڵی ئەدەبییەوە خۆی لە ژانوژوارەکانی واقیع بدزێتەوە، چێژی ئەدەبییە، یان جەنگی بە سوبێکتبوونە لە بۆشاییەکانی خەیاڵی زماندا، بەو مانایەی کە سوبێکت فڕێدراوەتە نێو خەیاڵی رووتی زمانەوە. بەڵام دۆخی زیرەکی دەستکرد جیاوازە، پێگەی خێرایی دەستکرد و نەپۆشینی زانیارییەکان بەو واتایە خۆی دەنوێنێ، کە هەمیشە هاوکار و هاوپەیمانی خەیاڵی داهێنان (بەگشتی)یە، بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ یارمەتیی گەورە و درێژخایەن بە داهێنان دەبەخشێت.. کەواتە وەك ئاماژەمان بە کرد، زیرەکی دەستکرد لەو هێزە ناچێ، بە سێ کردنەوە پردی خەیاڵ و ململانێی بۆشاییەکان بە گەڕان و داهێنان و سەیرورەوە ڕابماڵێت! دەمەوێ بڵێم زیرەکی دەستکرد هێزێکی تێکدەر نییە، بەڵکوو بەشێکی گەورەی سوودگەرایی و ئاڵوگۆڕی و چێژی لە خۆدا هەڵگرتووە. بەڵام هەمیشە سوبێکت لەبەرانبەر رۆبۆتدا نیگەرانە و لە مەرگی خۆی هەڵدێت!

بۆشاییەکانی سوبێکت

زیرەکی دەستکرد

هەرگیز بۆشاییەکانی سوبێکت لەبەرانبەر زانستی تەکنەلۆژیادا بەو مانایە نییە، کە خەیاڵی زمان و سەیرورەی داهێنان لە پاشەکشەدان، بەڵکوو بەو مانایەیە کە چیتر سوبێکت لە زانینی چەند زانیاری و زمانێکەوە کەسایەتی خۆی ناپێوە! چیدی سوبێکت وەك هێزێکی سەرووی

مەعریفەی زانراو بە تەنیا کردەی رەمزی نانوێنێ و چێژ و خۆشی نابینێ، بەڵکوو بەردەوام لە دەخی سەیرورەی جیاواز و خەیاڵی داهێنان و خێرایی و لۆژیك و سەرسامی بەرهەمهێنراودایە..
سوبێکت وەك داهێنان بەرهەمهێنەری زانیاری و چێژە. زانستی تەکنۆلۆژیا کۆگای زانیاری لۆژیکی و چێژە. لە سوبێکتدا داهێنان بەردەوام پەیوەندی لەگەڵ بیرکردنەوە و چێژ بەرهەم دەهێنێتەوە..
لە زیرەکی دەستکرددا زانیاری لۆژیکی کۆگاکراو سوودگەرایی و چێژ بەرهەم دەهێنێتەوە. چێژی داهێنانی خودی سوبێکت هەست و خۆشی دەوروژێنێ.. چێژی زانستی تەکنۆلۆژیا لە خێرایی و سەرسوڕهێناندایە. یەکەمیان رووی ئاواکاری لە وێرانکاری پترە. دووەمیان رووی ئاواکاری و وێرانکاری لەیەکەوە نزیکە. یەکەمیان خەسڵەتی کۆبوونەوە و جێگیربوونی چێژ پێیەوە دەکات. دووەمیان خەسڵەتی بڵاوبوونەوە و دابەشبوونی چێژ دەنوێنێ، بەمجۆرە ئەگەر یەکەمیان پیاوسالارانە بکەوێتەوە، ئەوە دووەمیان ژنسالارانەیە..
کەواتە چێژی کۆبەوەی خەیاڵی داهێنان و چێژی بڵاوبەوەی خێرایی زانیاری، بە پلەی یەکەم لە مێرانەی ئەدەبی و مۆدێلی زانستیدایە. یان بە مانای شیکاری دەروونی لە (قالووس/ خەسان)دایە. لێرەدا پرسیار ئەوەیە، چەندێتیی چێژ و چۆنێتی بیرکردنەوە دەکەوێتە کوێی پیاوسالاریی و ژنسالارییەوە ؟
وەك گوتمان سوبێکت لە دەخی (پیاوسالاریی)دا وەك خانەخوێی ژن و خانەخوێ و بارمتەی جوانی و جیاوازی خۆی یەکلانەکردۆتەوە، ئەو یەکلانەکردنەوەیە وەك گۆڕانکاری بەردەوام لە دەخی (ژنسالاریی)دا بەرەو خێرایی دابەشبوونی چێژ و بڵاوبوونەوەی بیرکردنەوە دەچێت. واتە بەردەوام پیاوسالاریی و سەیرورە بەرەو ژنسالاریی و خێرایی و لۆژیکی زیرەکی هەنگاو دەنێت. کەواتە کەی ئەو یەکلانەکردنەوەیەی لە پیاوسالارییدا کەبێتەوە، هەر تەنها گومان لە سوبێکت ناچێنێت، بەڵکوو وەك تیغەکی دووسەرە گومان و توندوتیژی لێدەبێتەوە.. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوەشدا ژنسالارییش لە توانای بەرهەمهێنانی گومان و توندوتیژی بەدەر نییە.
بە کورتی ئەوە خەیاڵ و جیاوازییە لە رووە ئاسۆییەکەیدا بنەمای چێژ و ئاستی داهێنان لە سوبێکتدا دیاری دەکات. وەك چۆن لە رووە ستوونییەکەیدا گۆڕان و سەیرورەی بەردەوامی تێدا دەوروژێنێ. لە هەردوو رووی ستوونی و ئاسۆییدا سوبێکت و رۆبۆت سەر بە خێرایی و لۆژیك و چێژن. ئاستی خیرایی رۆبۆت بەرفرەوانترە لە ئاستی خێرایی سوبێکت، بەڵام لە دەخی ململانێ و هەرشبردن و پارێزگاریکردندا هەمیشە سوبێکت پشت بە نائاگایی رووتی زمان و جیاوازی دەبەستێت. کەچی رۆبۆت بە خێرایی زانیاری بیرکردنەوەی لۆژیکی ناسراوە.

کەواتە هەمیشە لەبەرانبەر چێژی خێراو بڵاوی رۆبۆتەکاندا، چێژی خەیاڵی داهێنانی ئەدەبی و هونەری کۆمان دەکاتەوە.
گۆڕان و سەیرورەی خەیاڵی داهێنان و زانستی تەکنۆلۆژیا لە دوو ئاستدا ئامادەی- نائامادەن. خەیاڵی داهێنان وەك چێژی داهێنان (پارێزگاری) دەکات. زیرەکی دەستکرد وەك خێرایی زانیاری و لۆژیکی بیرکردنەوە (هێرش) دەکات. ئەوەی (خەیاڵی داهێنان) لە (زانستی تەکنۆلۆژیا) جیادەکاتەوە کاتیی خێرایی و مۆڕاڵی جیاوازییە! ئەوەی (خەیاڵی داهێنان) لە (زانستی تەکنۆلۆژیا) جیادەکاتەوە چەمکی جێگیربوون و دابەشبوون□. ب□ام خەیاڵی داهێنان و درێژکراوەکەی (زیرەکی دەستکرد) نە کاتی بە دەست کەسەوە هێشتۆتەوە و نە م□□ا□□، ن□ جێگیربوون و نە دابەشبوون.. زیندەگی لە زەمەنی خەیاڵی داهێنانی خێرا و درێژکراوەکەی لە جەنگدایە و جەنگیش چێژ و خۆشی ناس ناکات. جەنگ نە (کات) دەناسێ و نە (ئەخلاق)ی هەیە. بە دیوەکەی دیکەش لە کۆی هێرشە ئامادە و نائامادەکاندا گۆڕەپانی جەنگ سوبێکتە، رۆبۆت نییە! بە گشتی سوبێکت هەم هێرشەکەرە و هەم بەرگریکار.. سوبێکت قوربانییە، کە ناچارە بەرگریی لە ئامادەیی و لە هەمان کاتدا هێرشی نائامادەیی بکات.

هەڵوەشانەوەی سوبێکت

لەنێوان هێرشبردن و پارێزگاریکردندا

لە جەنگی زانیاری و چێژدا، نە سوبێکت دیارە نە لۆژیك… وەك چۆن لە جەنگی داهێنان و چێژدا، نە رووتی زمان خۆی دەنوێنێ و نە ئاستی بەرجەستەی جیاوازی… یەکەمیان لەبەر خێرایی، کاتی ئاوڕدانەوەی نییە.. دووەمیان لەبەر چێژی خوێنەری هەموو شتزان بیر ناکاتەوە.. هێرشی زانستی تەکنۆلۆژی لەسەر گریمانەی توونـدوتیژی و گومان وەستاوە. هێرش و بەرگری خەیاڵی خوێنەر لەسەر کردەی گومان و توونـدوتیژی چێـژ دەردەکەوێـت. کەواتە دەکـرێ خواسـتی داهێنـان و ئـارەزووی خێرایـی لە یەککاتـدا لە بەرگریکـردن و هێرشکـردن، لە کۆبوونەوە و بڵاوبوونەوەدا ببینین. بەو مانایەش ئەوەی بەڕێوەمان دەبـات ئـارەزووی خـود نییە، خێرایـی تەکنۆلۆژیـا نییە، گومـان و توونـدوتیژییە!

بە مانایەکی دیکە ئۆبێکتی ئارەزووی داهێنان لە رێگای سەیرورەی بەردەوامەوە بۆ زانستی تەکنۆلۆژیـای خێرایـی زیرەکـی و لۆژیـك دەگۆڕێت. بۆیە ئەمڕۆ کۆی ئەو گۆڕانکاریانە بازاڕیان لە هەموو کاتێك گەرمترە و خەڵکی سقیلیان خستۆتە گومان و لەرزەوە! بە گشتی ئارەزووی داهێنان و زانستی تەکنۆلۆژیا نەك هەر کاتی بۆ رامان ئـاوڕدانەوە نەهێشتۆتەوە، بەڵکـوو توونـدوتیژی و دڵەڕاوکێشـی لای

بەشێکی زۆری خەڵکی سفیلی کۆی گۆی زەوی بڵاوکردۆتەوە.!
داهێنان هەر تەنها وەك ئۆبێکتی ئارەزوو ناچێتە نێو خێراییەوە، زانستی تەکنەلۆژی هەر تەنها وەك خێرایی بڵاوبوونەوە داهێنان ناکات، بەڵکوو بە پاساوی گۆڕانکاری و سەیرورەی بەردەوام لە ژیاندا هەنگاو دەنێن، بەڵام ئەو هەموو هەوڵ و کۆششەی زیرەکی، ئەو هەموو داهێنانە یەك لە دوا یەکانە.. هیچ قەناعەتێك لای ئەو کەسانە دروست دەکەن، کە ئەخلاقییانە بیر دەکەنەوە؟
بێگومان لە پشت هەرهۆکارێکەوە هۆکارێکی دیکە هەیە، بۆیە وەك چۆن وزەی خەیاڵ پاساوی بە داهێنانی بەردەوام هەیە، بەمجۆرەش زانستی تەکنەلۆژیا پاساوی بە خستنە لەرزەی واقیعی باو هەیە.. بەڵام دواجار ئەو هەموو خێراییەی زیرەکی دەستکرد و خەیاڵی داهێنان، ئارامی لە ژیان هەڵگرتووە! چونکە مرۆڤ هیچ دەرفەتێکی بە رامان لە جوانی لەبەر دەستدا نەماوەتەوە. ژیان کەوتۆتە نێو گومان و تووندوتیژییەوە. بە کورتی خەیاڵی داهێنان چێشنی زانستی تەکنەلۆژی هەر تەنها بە داهێنانە یەك لەدوا یەکەکان و خێرایی زانیارییەکانی خۆی سەرسامە..
کەواتە ئەوەی بەرگری دەکات، سوبێکت نییە ئارەزووی ئۆبێکتە، بەڵام ئۆبێکت تەنیا چەمکێکە لە نێو گوتارەکانی سوبێکتدا، تەنیا لە چوارچێوەی سوبێکتدا دەتوانێ کۆبێتەوە. ئارەزووی ئۆبێکت لە سەروەری سوبێکتدایە. چەمکی (سەروەری) جۆرێك لە سەرگەورەیی بە سوبێکتی رسکاوی نێو خەیاڵی زمان و نائاگایی دەگۆڕێنێتەوە، بەڵام زانستی تەکنەلۆژیا و پەلهاوێژتنی بە پانتاییەکانی ژیان، ئارەزووی ئۆبێکتی لە کۆکردنەوە و سەپاندندا تێپەڕاندووە و لە خێرایی بڵاوبوونەوە و دابەشبوونی چێژدا گەمەی پێدەکات.. دەمەوێ بڵێم لە نائامادەیی چێژی کۆکراوەی ڤالووسیدا تەڵەی چێژ هەژمووندارە.
زانستی تەکنەلۆژیا هەر تەنها خێرایی لە کۆکردنەوە و دابەشکردنی زانیارییەکان پڕسیسە ناکات، وەك چۆن خەیاڵی داهێنان هەر تەنها کۆکردنەوەی پەیوەندیی چێژی خوێنەری جیاواز و چێژی زمان نییە. بە کورتی داهێنان گوێڕایەڵیکردن بە نەناسراوێکی رووت نییە، کە ئارەزووی جەستە و رەبەتەکانن.. کەواتە ئەو گۆڕانکارییە خێرا و سەیرورانەی لە گردبوونەوە و جێگیربوونەوە بەرەو بڵاوبوونەوە و دابەشبوونمان دەبات، گۆڕانکاری رووتی تەکنیکە.. میکانیزمی گومان و تووندوتیژیش رووتی تەکنیك و ئۆبێکتی خەیاڵ بەڕێوەی دەبات..
خەیاڵ کێیە، خێراییە یان ئەویدیکەی خوێنەر، تەکنیکە یان ئۆبێکت، پێکهاتەی زیرەکی دەستکردە یان بەشداریکەری داهێنان؟ بێگومان خەیاڵ نادیارە، خەیاڵ ئەوەیە، کە تەکنیك بەجێی دەهێنێ، تەکنیك بەرجەستەی دەکات، بۆیە هەرگیز (کێیەتی) یەکەی خەیاڵ بە تەکنیك

پێناسە ناکرێت، یان لەوەدا نییە پێناسە بکرێت.. کۆیەتی خەیاڵ لەنێوان خێرایی دەستکرد و چێژی ئەویدیکەدا تەکنیکە، ھەرگیز تەکنیکیش بۆ ئاماژەکان یان مانا دیاریکراوەکان ناگەڕێتەوە.
کۆیەتی خەیاڵ، ئۆبێکتی ئارەزوو و تەکنیکی خیرایی بەرھەمدەھێنێتەوە. دەتوانین بڵێین وێنەکانی خەیاڵ دەمامکی نائاگایی زمان و جیاوازییە. بەڵام ئەوەی وێنەی ئارەزووی جەستە و زانستی تەکنەلۆژی لێکجیا دەکاتەوە، کردەی بەرھەمھێنانەوە و کاری سەرسامکەرانەیە! کۆبوونەوە و بڵاوبوونەوەیە..
ھەمیشە وزەی کۆکراوەی خەیاڵ، بوونی خۆی لە بەرھەمھێنانی ئاستە جیاوازەکانی داھێناندا ھەڵگرتووە. بەڵام رووتی خێرایی بوونی خۆی لە وزە دەرپەڕیووەکاندا ھەڵدەگرێتەوە، کەواتە بەکارھێنانی ماتەوزەکانی داھێنان لە ڕێگای زیرەکی دەستکرد لە پێناو بڵاوبوونەوەیە.. بەشێکی گەورەی بڵاوبوونەوە لەپێناو دابەشبوونی بازاڕی زانیارییەکانە، لە دەرکەوتنی سوود و چێژگەرایی و دووبارە دەرکەوتنە. بەڵام دەرکەوتنی داھێنانی خەیاڵ لە بەردەوامی ئاستە جیاوازەکانی بەرھەمھێنانەوەدایە.
وەك دەزانین زیرەکی دەستکرد ھاوکاری داھێنان دەکات. داھێنانیش بە شێوەی جۆراوجۆر وزە متکراوەکانی دەخاتە خزمەتی زیرەکی دەستکردەوە. بەو مانایەش کردەی داھێنان ماتە وزە پۆشراوەکانی پێشکەش زیرەکی دەستکرد وەك رووتبوونەوەی دەرکەوتن دەکات.
لە بەرانبەریشدا زیرەکی دەستکرد وزە دەرپەڕێنراوەکانی خێرایی وەك نەپۆشین نیشان دەدات. لێرەدا داھێنان ھیچی لە دەستنەداوە، بەڵکو لەژێر نەپۆشین پۆشینی بەدەستھێناوە! بە مانایەکی دیکە ئەوەی داھێنان بەدەستیھێناوە ئاستە جیاوازەکانی داھێنانی خەیاڵی پۆشینە. ئەوەی زیرەکی دەستکرد دەجووڵێنێ، نەپۆشراوی خێراییە..
وزە دەرپەڕێنراوەکانی زیرەکی دەستکرد خەیاڵی نیین و لە زانینی پیتی دەردەکەون، بەڵام ئاستە جیاوازەکانی داھێنان جگە لە خەیاڵی داھێنان لە ئۆبێکتدا کورت دەکرێنەوە. بەو مانایەش وێنەی زیرەکی دەستکرد بەر لە دەرکەوتن لە مەحاڵی نەپۆشیندایە. تاکە ئیمکانی رووتی داھێنان لە ئاستە جیاوازەکانی بەرھەمھێنانەوەی داھێناندایە..

ماتەوزە و وزەی دەرپەڕیوو
ئارەزوو/ تەکنەلۆژیا
چەمکی (پەیوەندی)ی لەگەڵ ئەویدیکەی جیاواز و خەیاڵی داھێنان لە چەمکی ئارەزووی جەستەدا کۆدەبێتەوە. چەمکی (روو-بە-روو) بوونەوەی زانیاری و خێرایی لە چەمکی رووتی زانستی تەکنەلۆژیادا بڵاو

دەبێتەوە! بەو مانایەش ئامادەیی (ئارەزوو/ رووتی) دەرفەتی بەیەکەوەبوون و بڵاوبوونەوە، دەرفەتی دەرپەڕاندنی وزە متبووەکان و وزە دەرپەڕیووەکان ئاسانتر نیشان دەدات. واتە لەلایەك خوێندنەوەی ئارەزوومەندانە بە گەیشتن ئاسانتر دەکەوێتەوە، لەلایەکی دیکە مەرج نییە لە هەموو پەیوەندی و رووبەڕووبوونەوەیەکدا، لە هەموو (ئارەزوو) و (رووتی)یەکدا دەرفەتی کەبوونەوە هاوتای دەرفەتی بڵاوبوونەوە بێت! چونکە لە فرە زانیاری و فرە رووتیدا پانتایی بڵاوبوونەوە و دابەشبوونی چێژ لە پانتایی چێژی کەبەوەی ئارەزوومەندانە فرەوانترە.. چونکە بەجێهێنانی چێژی وزە دەرپەڕیووەکانی (زانیاری-نەپێشین) لەگەڵ پرۆسەی بەجێهێنانی چێژی وزە متبووە کەبەوەکان جیاوازە..
چێژی زانستی تەکنەلۆژیا کە بڵاو و دابەشکراوە، لە گۆڕانکاریی بەکۆتایی هەنگاو بەرەو بانگێك لە بەرزایی نەبینراوەوە دەنێت، بە خێرایی زانیاری و خەیاڵی پڕ چێژەکانیانەوە دەبن بە دراوسەی چێژی وزە متبووە کەبەوەکان، یان بوونە ئەخلاقییەکەی ئارەزووی جەستە، لەو لەکنزیکبوونەوەیەدا خێرایی زانیاری دەیەوێ خەیاڵەکانی ئارەزووی جەستەی (دراوسە) بخاتە ژێر پرسیار و تاقیکردنەوەی زانستییەوە و دواتر ئارەزوو چێشنی ئەبەکت جێبهێڵێت!.. جێهێشتنی ئارەزووەکانی جەستەی دراوسێ وەك ئەبەکت لە زەربەی رووەکاندا دەلالەت لە پێشکەوتنی خێرای زانیاری و رووتی زانستی و بڵاوبوونەوە و دابەشبوونی سوودگەرایی و چێژ دەکات.
بەمجۆرە (پەیوەندی)ی ئارەزوومەندانە دەلالەت لە بەرپرسیارەتی ڤالووسی و بەرهەمهێنانەوە دەکات. بەڵام (روو-بە-روو) زانیاری و خێرایی ئاشکراکردنی ڕووتییە، لە هەر رووتییەك رووتتر.. هەڵبەتە پەیوەندی ئارەزوومەندانە هەوڵدەدات چەمکی رووبەڕووبوونەوەی زانیاری و خێرایی بخاتە بەردەم تەحەدایەکی ئەخلاقییەوە، بەوەی یان دەبێت میوانداری لە چێژی ئارەزووی جەستە بکات، یان مۆدیلی تەکنەلۆژی وەك مۆدیلێکی بە مەرامەی بسەلمێنێت. بێگومان بنەمای ئەو تەحەدایە لە ململانەی رەسەنەتی و ناڕەسەنەتی جوانتر دەردەکەوێت.. بە دڵنیاییەوە ئەگەر چەمکی خەیاڵ لەو خوێندنەوەیەدا وەلا بنێین، ئەوە تەحەدای مەحالی تاکە هەوڵێکە بەرانبەر نەزمی داگیرکارانەی چێژی تەکنەلۆژیا بوەستێتەوە.
ئەگەر ئارەزووی جەستە و ئاوەزانبوون وەك سیمایەکی ژاکاوی پەیوەندی نێرسالارانە تەماشا بکەین، ئەوە هێشتا مۆدیلی تەکنەلۆژیا شتانەکی مێسالارانەی جیاوازی لەپێشەوەیە، کە بتوانێ دووبارە بیبەخشێتەوە و بەشی بکات! واتە مۆدیلی تەکنەلۆژیا (وەك پەیوەندی و رووبەڕووبوونەوە) هێشتا بەرپرسیارە لە پێشوازییکردنی

نێرسالارانەی ئەخلاقیی. بەڵام پرسیار ئەوەیە، ئایا بانگی بەندگەرایی مێسالارانە، بانگی پێدانی ئەدرەسی رووتبوونەوەیە، بە ئارەزووی نێرسالارانە. تاکو لە سەنتەرگەرایی بێتە دەرەوە و بە دابەشبوون رازی بێت؟
لەبەر ئەوەی ئەویدیکەی جیاواز چیدی لە ماڵی نێرسالارییدا نییە و لە ژێر ئاسمانێکی بێ پەچەتر و بڵاودایە. لەبەر ئەوەی چیدی ئارەزووی جەستە ئارەزووی خستنەناوەوەی کەبەوە بەرانبەر بڵاوبوونەوە و دابەشکردن نییە، لەبەر ئەوەی ئەوە تەکنەلۆژیایە دەبێتە زانیاری و خێرایی، نەك ئارەزووی جەستە. ئیتر ئەو ململانێیە دەبێتە تووندوتیژیی بەرانبەر ئەو ئارەزووەی ماوەتەوە. بەرانبەر ئەو سوبێکتەی بە هۆی تێپەڕاندنی کاتی تێپەڕێنراو دەکشێتەوە و دەکەوێتە نێو ڕابردووەوە و لە ئێستا وندەبێت. ئەگەرچی ئەو سوبێکتەی ماوەتەوە هەمیشە پەیڕەوی دراوسێتییەکی باش دەکات، بەدەم بانگیانەوە دەچێت، با ئەدرەسەکە هەڵەش بێت.
ئازاری ئەدرەسی هەڵە لە کوێیە؟ لەوەوەیە کاتێك ئەو سوبێکتەی ماوەتەوە، ئەو ئارەزووەی لە بەرانبەر فرە زانیاری و خێراییدا ماوەتەوە، ئەو ڕەسەنە، وندەبێت. وندەبێت بەرانبەر گوتاری ناڕەسەنی دەرەوە کە لە قسەکردن بە واتا سادەکەی زیاترە، لەوێشەوە هەر کە لە خۆی دەڕوانێت شەرم لەخۆی دەکات و ئارەزووەکانی دەکشێنێتەوە لە کشانەوەشدا پێش هەموو پرسێك داوای (ببورە) دەکات.

پرسی (ببورە)
لە تاقیکردنەوەی زانستیدا
تەکنەلۆژیا لە ماوەی کارکردنیدا زانیارییەکی خێرا و زۆری ئاشکرا کردووە. لە بەرانبەردا ئارەزووی سوبێکتی ڕەسەن پرسی میوانداریی (دراوسێیی)ی بێمەرج بەرز دەکاتەوە. واتە بە جۆرێك لە جۆرەکان ئارەزووی سوبێکت لە بەرانبەر چەمکی بڵاوبوونەوەی تەکنەلۆژیدا دەستی لە چەمکی کۆبوونەوە شلکردووە. بەڵام لای زیرەکی دەستکرد ئەو دەست شلکردنە بە نێو تاقیکردنەوەی زانستیدا نەڕۆیشتووە. هەر شتێ بە نێو تاقیکردنەوەی زانستیدا ڕەتنە بێت، زیرەکی دەستکرد نایخوێنێتەوە. کەواتە ئەگەر بمانەوێت بە درووستی لە پرسی (ببورە) تێبگەین، ئەوە دەبێ بە تاقیکردنەوەی تەکنەلۆژیایی بڵاوبوونەوەدا تێپەڕین.
پرسەکە ئەوەیە ئارەزووی سوبێکتی ڕەسەن لە دەستی کێ داوای لێبووردن دەکات؟ ئایا تەکنەلۆژیا داگیری کردین. پرسی ببورە ڕزگارمان دەکات؟! هەڵبەتە (ببورە) وەك نەریتێکی مرۆڤدۆستانە لە دەرزەمانەوە هەبووە و هێشتایش هەر ماوە، بەڵام هەرگیز تەکنەلۆژیا

(زیرەکی دەستکرد) فریای دووبارەکردنەوەی ئەو پرسانە ناکەوێت، تەکنەلۆژیا داکۆکی لە خۆرایی و زانیاری دەکات وئاوڕناداتەوە..
کەواتە ئەو هاودەنگییەی لەنێوان زانیاریی و خۆرایی درووست بووە، لەنێوان بڵاوبوونەوە و دابەشبوون درووست بووە، بەشێك لە هۆکارەکانی هەم قەتیسکردنی مرۆڤدۆستییە لە پیاوسالاری (سەرکەشییەکانی ڤالووس)، هەمیش پێشکەوتنە خێراکانی مێسالاری و رووتییە، هەم گۆڕینی دراوسە بوو لە بەدەمداچوونیی بە مەرجەوە بە چێژ و قازانج و قەستنەوەی وەك بارمتە..
بەمجۆرە زانیاری و خۆرایی چیدی دەرفەتی ئاوڕدانەوەی لە دراوسە نییە، تەنها وەك بارمتەی پێ چێژ و سوود نەبێ، نایخوێنێتەوە..
ئیتر تەکنەلۆژیا روخساری دراوسەی لە دەرەوە و بە دەرەوە دەوێت، دراوسە وەك ئۆبێکت بەکار دەهێنێت.. کاتێك تەکنەلۆژیا لە دەرەوە لە سیمای بارمتە، لە سیمای دراوسە دەڕوانێت، بە یارمەتیدانی ئەدرەسی هەڵەی خۆی پێدەدات.. نەك لەبەر ئەوەی خانەخوێ کۆنترۆڵ لە بارمتە، نەك لەبەر ئەوەی تەکنەلۆژیا بەردەوام گۆڕانکاری و سەیرورەیە و خانەخوێ لەبری بارمتە جێی جیاوازی گرتۆتەوە.. نەك لەبەر ئەوەی تەکنەلۆژیا ئەویدیکەیەکی کەچۆرییە و ئاوڕ ناداتەوە، ئەگەرچی خۆرایی و زانیارییەکانی چەوساندنەوەی جیاوازیشی لێبکەوێتەوە.. یە کورتی تەکنەلۆژیا فریا ناکەوێت لەبری زانستی تاقیکردنەوە لەگەڵ پرسی (ببوورە) ئەخلاقی بێتەوە! جگە لەوەش ئەخلاقیبوونی تاقیکردنەوە لە خۆرایی کەم ناکاتەوە.. خۆرایی زانیارییەکان بەرپرسیارێتیان نییە.. زیرەکی دەستکرد لە رووی ئۆنتۆلۆژییەوە نا-ئەخلاقییە. تەکنەلۆژیا لەو تووندوتیژییەدا، کە تووندوتیژیی تۆتاڵێتییە و تووندوتیژییەکەی لە خۆرایی دەرچووە.. بەردەوام گەمەی بارمتەکان و هەڵگەڕانەوە و جێگۆڕکێ دەکات.
لە بەرانبەریشدا سوبێکت کە بارمتەی زمانی نائاگایی و جیاوازیی و داهێنانە لە (ببوورە)دا هاوبەشی تەکنەلۆژیا بکات، کە دیسان هەر تەکنەلۆژیایە.

هەولێر 12/1/2025
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

ئارەزووی گێڕانەوە، ئاشکراکردنی ئارەزوو.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

بە گشتی هەموو سەردەمێك ئارەزوو (یان پاڵنەر)ی گێڕانەوەی خۆی هەیە، بۆیە نابێ لێکچوونی نێوان گێڕانەوەکان بە تێنەگەیشتنی ئارەزوو سەرسام نەبێت و وامانلێبکات تەنها بڕوامان بە لێهاتوویی و شارەزایی و ئەزموون هەبێت! ئەگەرچی لێهاتوویی و شارەزایی و ئەزموون بەربەستەکان دەکاتە ئامراز و نەگونجاوەکان دەکاتە هاوپەیمان.. کەواتە ئەوەی پێویستە دەستنیشانیان بکەین، ئەو جیاوازییانەیە، کە لەنێوان خودی گێڕانەوە و ئارەزووی کاراکتەرەکاندایە، لەنێوان نێوەندگیری ئارەزوو (یان بابەتی ئارەزوو) و رکابەردایە.. لێرەوەیە، کە خودی ئارەزوو مەودای نێوان گێڕانەوە و پاڵەوان و بابەتەکە دەبڕێت. دەمەوێ بڵێم لەلایەك پێویستە جیهانی سەربەخۆی گێڕانەوە و کاراکتەرەکان لە یەکتر جیا بکەینەوە، لەلایەکی دیکە دەبێ باس لە ئەگەرەکانی نێوەندگیری دەرەکی و ناوەکی بکەین، نەبادا نێوەندگیری ناوەندی یەکێکیان و ویستی کەسی ناوەندی ئەویدیکە داگیر بکات. هەر لەسەر ئەو بنەمایەش باس لە نێوەندگیری بەیەکداچوو دەکەین.

سێگۆشەی ئارەزوو

م□□ق و□ک گەورەترین نهێنی دەمێنێتەوە، گێڕانەوەش وەك یەکەم گەڕانی ڕۆحی م□□ق، ه□میشە زانستەکانی دیکەی بە دوای خۆیدا رادەکێشێت. بەڵام لەگەڵ هەموو پێشکەوتە جیاوازەکانیش ئەگەر خەیاڵ نەبێت، م□□ق ناتوانێت بە تەنیا ئارەزووی شتێک بکات، بەو مانایە ئارەزووی م□□ق جگە لە بابەتی بەدواداگەڕان پێویستی بە لایەنی سێیەم هەیە، کە ڕێنمایی ئەو شتە بکات، کە ئارەزووی دەکات، دەشێ لایەنی سێیەم لە دەرەوەی ڕووداوی گێڕانەوەدا، خەیاڵ بێت. و لە ناوەوەی گێڕانەوەشدا رکابەر.

بەو شێوەیە لە گێڕانەوەدا پەیوەندی لەنێوان پاڵەوان و نێوەندگیردا سەرههڵدەدات، بە مانایەکی دیکە لەگەڵ ڕەخنەگری ف□□نسی رێنێ جیرارد و (سێگۆشەی ئارەزوو- مثلث الرغبة)دا تیشک دەخەینە سەر گێڕانەوە و خواستی لاسایکردنەوە. (رێنێ جیرارد) پێمان دەڵێت، کە ئارەزووەکانمان لە ئێمەدا بوونیان نییە، تەنها لاسایکردنەوە و دەنگدانەوەی ئارەزوو و خواستەکانی ئەوانیدیکەن،

هەرگیز ئارەزووەکانمان پاڵنەری تاکەکەسی نین، بەڵکو پاڵنەری بە کۆمەڵ و کۆمەڵایەتین.
کەواتە بە ڕوونکردنەوەی گەورەترین و ئاڵۆزترین بابەتەکانی پەیوەست بە هەشیاری مرۆڤ و (ئارەزوو)ەوە قسە لە پرسی ئازادی هەڵبژاردن (خەیاڵی هەڵبژاردن) دەکەین. لەو قسەکردنەشدا مەبەست ئەوەیە، کە بەڵێین پەیوەندی نێوان کەسی ئارەزووخواز و بابەتی خوازراو پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆ نییە، بەڵکو بە نێوەندگیر(یان رکابەر)دا تێدەپەڕێت! لێرەوە بەمان دەردەکەوێت، کە ئارەزوو فۆرمی نوێنەرایەتیکردنی ئارەزوو وەردەگرێت، کە هەر (سێ) لایەنەکەی ئارەزوو، واتە (کەسی ئارەزووخواز و نێوەندگیر و مەبەستی خوازراو) دەگرێتەوە. رێنێ جیرارد لە بنیاتنانی ئەم تیۆرییەدا پشت بە تیۆری لاساییکردنی (ئەفلاتون) دەبەستێت، کە (ئەرستۆ) فراوانتری کردووە و ڕەهەندێکی ڕەفتاری بۆ زیاد کردووە، کە بە گێڕانەوەی خەیاڵی ناسراوە. بەو مانایەش بە بۆچوونی جیرارد، ئەو بیرۆکەیەی کە هەموو ساتێک ڕۆڵی ئارەزوو-پاڵنەر لە گێڕانەوەدا دەگێڕێ و هەموو بیرۆکەکانی دیکە بۆی دەگەڕێنەوە، سێگۆشەی ئارەزووە.
ئەنترۆپۆلۆژیست و ڕەخنەگری ئەدەبی (رێنی جیرارد) لە ساڵی ١٩٢٣ لە شاری (ئەڤینۆن)ی فەرەنسا لە باوکێکی کۆماریخواز و عەلمانی و دایکێکی دیندارى کاسۆلیکی لەدایکبووە. لە نێوان ساڵانی ١٩٤٣ بۆ ١٩٤٧ لە قوتابخانەیەکی ئامادەیی لە (پاریس) پسپۆڕی مێژووی سەدەی ناوەڕاست بووە، دواتر لە ساڵی ١٩٤٧ بۆ خوێندن گەشت بە (ئەمریکا) دەکات و لە ساڵی ١٩٥٠ بڕوانامەی دکتۆرای لە زانکۆی (ئیندیانا) بەدەستهێناوە، هەر زوو لەوێ ئەدەبیاتی خوێندووە. پاشان لە ساڵی ١٩٥٧ ڕووی لە زانکۆی (جۆنز هۆپکینز) کرد، لە ساڵی ١٩٦٦ بەشداری سیمپۆزیۆمێکی (ندوة) نێودەوڵەتی لەسەر (زمانی ڕەخنە و زانستە مرۆییەکان) دەکات، کە تێیدا بەشداربووان بریتی بوون لە رۆلان بارت، ژاک دێریدا و ژاک لاکان.. لە ساڵی ١٩٦٨ جیرارد لە زانکۆی (بوفالۆ) رووی لە وانەگوتنەوە کرد، تا ساڵی ١٩٧٢، دواتر بۆ زانکۆی (جۆنز هۆپکینز) گەڕایەوە. لە ساڵی ١٩٨٠ جێیهێشت و ڕووی لە زانکۆی (ستانفۆرد) کرد و تا دوای خانەنشینبوونی لە ساڵی ١٩٩٥ لەوێدا مایەوە و لە ساڵی ٢٠٠٥ پەیوەندی بە ئەکادیمیای فەرەنسییەوە کردووە و بووە ئەندامێکی دیاری ئەو ئەکادیمیایە..
(رێنی جیرارد) لە کتێبی (الكذبة الرومانسية والحقيقة الروائية، ترجمة الدكتور رضوان ظاظا، ومراجعة الدكتور سعود المولى، بيروت 2008، ص522-)دا دەڵێت: مرۆڤ بۆ ئەوەی ئارەزووی شتێک بکات، پێویستی بە لایەنی سێیەم هەیە، کە (رکابەری) لەسەر ئەو شتە بکات، کە ئارەزووی دەکات، وەك چۆن قسە لە سێگۆشەی ئارەزوو دەکات،

ئارەزووی لاساییکردنەوەش بیر دەخاتەوە و ئاماژە بۆ قووڵاییە کلتورییەکەی دەکات.
سێگۆشەی ئارەزوو بۆ خوێندنەوەی ڕۆمان بەو ئەنجامە دەگات، کە پاڵەوانی ناو ڕۆمان کاتێک ئارەزووی هەر شتێک دەکات، پێویستی بە نێوەندگیرێکە کە لەسەر (بابەتی خوازراو- ئۆبێکت) رکابەری کەسی ئارەزووکەر (سوبێکت) بکات و رووناکی بکاتەوە. ئەوەی گوزارشت لەو پەیوەندییە سێ قۆڵییەش دەکات (بۆشایی خوازە)یە، دەتوانم بڵێم بۆشایی خوازە، بۆشایی خەیاڵی نێوان ئارەزووخواز و رکابەرە، کە بە شێوەیەکی سروشتی سێگۆشەکە بەیەکترەوە دەبەستێتەوە. کتێبی ناوبراودا ئارەزوو وەک گێڕانەوە ناو دەبات.
لە ڕوانگەی جیراردەوە لە رۆمانی (دۆن کیشۆت)دا ئەوە دۆن کیشۆت و ئەمانیسی راستگۆیە دەستبەرداری ئیمتیازە سەرەتاییەکانی فەردانیەت بوون، واتە چیتر دۆن کیشۆت ئارەزووی خۆی هەڵنابژێرێت، بەڵکو ئامادیس بەناوی خۆیەوە هەڵیاندەبژێرێت. لەوێشەوە بەپەلە بەرەو ئەو بابەتانە دەڕوات کە (مۆدێلی سوارچاکی)یە، (وات□ ر□□نی جیرارد مۆدێلی سوارچاکی وەك نێوەندگیری) ئاماژە پێدەکات و بە نێوەندگیری ئارەزوو ناوی دەبات. بە بۆچوونی جیرارد، ژیانی سوارچاکی لە لاساییکردنەوەی خەونەکانەوە هاتۆتە ب□ر□ه□م..
بەڵام کێشەی مر□ق□ی مۆدێرن بێهودیی□، و□ك چ□ن ئ□و م□ر□ق□ خ□بەزلزانە رۆمانسییە ناتوانێت ئارەزوو لە قووڵایی خۆیەوە دەربهێنێت، بەڵکو لە کەسانی دیکەی قەرز دەکات. پاڵەوانەکانی فلۆبێر جگە لەوەی خۆیان مۆدێلێکن و دەتوانرێت وەك جووڵە، تۆنی دەنگ و جل و بەرگ لاسایی بکرێنەوە، بەپێی ئەویدیکەش کار دەکەن..
لە رۆمانەکانی فلۆبیردا ئیما ب□قاری لە رێگای پاڵەوانانی ڕۆمانە ڕۆمانسییەکانەوە، کە خەیاڵیان سیخناخ کردووە، هەست بە ئارەزووی خۆی دەکات. واتە کاراکتەرەکانی فلۆبیر دووچاری هەمان نەزانی و هەمان لاوازی و نەبوونی و هەمان کاردانەوە و ملکەچی پێشنیاری هەمان ژینگەی دەرەکیین، هەموو ئەوانەش بەهۆی نەبوونی پێشنیارێك لەلایەن خۆیان و ناوەوەی خۆیانەوە..
دەشێ بە بۆچوونی رێنێ جیرارد هەموو بەرهەمە خەیاڵییەکان لە دوو بنەمادا کۆبکەینەوە، چونکە بەرهەمە خەیاڵییەکان خەسڵەتە لاوەکییەکانیان زۆر تێدا ب□ا□و□. بۆیە بۆ بنەمای یەکەم، دەتوانین باس لە نێوەندگیری دەرەکی بکەین، کە مەودایەکی تەواویان لەنێواندا هەیە، بۆ ئەوەی ئەگەرەکانی گێڕانەوە لە رۆمانەکاندا بەیەکدانەچن، یان نەبادا نێوەندگیری یەکێکیان ئەویدیکەیان داگیر بکات. بنەمای دووەم، دەشێ باس لە نێوەندگیری ناوەکی بکەین، کاتێک کاراکتەری رۆمانەکان بەیەکدادەچن، یان دوو بازنە لە گێڕانەوەدا

بە قووڵی بەنەو یەکتردا تێدەپەڕن! لە بنەمای یەکەمدا لە رووی ماددییەوە تا ئەندازەیەك دەتوانین مەودای نێوان بابەت و کەسی ئارەزووخواز بپێوین، بەڵام لە بنەمای دووەمدا لە رووی مەعنەوییەوە مەودای نێوانیان ناپێورێت. دەن کیشەت و ساشە قوربانی ماددیین و ناتوانرێت نێوانیان لە مەودای کۆمەڵایەتی و فیکریی تێجاوز بکرێت. بەڵام لە رووی مەعنەوییەوە هاوخەیاڵن. بۆیە لە رووی مەعنەوییەوە لاساییکەرەوەی خەیاڵن و ئەوانەی حەز لە گەمەی خەیاڵی دەکەن، دووچاری دووبەرەکی ناوەکی دەبنەوە، چونکە بونیادی خەیاڵی بە خێرایی دەبە بە بەوا و هاوشێوەکردنی ماددییەکە دەرووخێنرێت و سرووشتی ئەبستراکت وەردەگرێ و لەوەشەوە پارچەپارچەبوون و نیگەرانی پیادە دەکات. بەڵام هەردووکیان لەسەر شاردنەوەی بوونی بابەتی نەوەندگیری کۆکن.
کەواتە نەوەندگیری خەیاڵی هەمیشە دەبێ هەموو ئەم بابەتانەی تێ هیچ نین جگە لە وەرگێڕانەکی جوانکارییانەی خەیاڵە نەبێت. بەو مانایەش نەوەندگیری ناوەکی راستەوخۆ پەیوەندی بە هەموو ئەو ئارەزووانەوە دەکات، کە هەمووان بەرگری لێدەکەن. لەبەرەوە دەتوانین بەڵێین کەشەی پەیامی رۆمانی کلاسیکی لە دەستنیشانکردنی چەمکی ئارەزوو دەگۆڕێتەوە بۆ بەرجەستەکردنی خودبوون. (بۆ زێتر بەدواداچوون بڕوانە ل37، ه.س.پ).

ئارەزوو و رکابەریکردن
لە مەدەرنەدا چەمکی رکابەری بەهەی هاویەکبوونی دوو ئارەزووکەر بە یەک بابەت سەرهەڵنادات، بەڵکو بابەت ئارەزووی خود دەکات. دەزینەوەی مەد ئاسانترین دیارخەری ئەو بەهەودەییەیە، کە ئەمڕۆ لەگەڵ خۆی دەمانبات. ئەمە دەبینین بە نموونە ژنان ژیانیان بە کڕینی جل و بەرگ و ئیکسسوارات بەسەر دەبەن، نەك بە ئەوەی سوودی لێوەرگرن، بەڵکوو بە ئەوەی لاسایی بکەنەوە، لەبەر ئەوەی بابەت ئارەزوویان دەکات. هەروەک چۆن ئەو گەنجانەی کە لاسایی ئەستێرەکانی وەرزش، یان سینەماکاران دەکەنەوە و هەریەک لەمانە زیادەڕەوی لە سەز و جیاوازی کەسی و چێژی خۆیان دەکەن، کە هەیانە، یان بە شێوەیەکی سروشتی پێیان بەخشراوە.. مرۆڤایەتی بە ئەوەی هەوڵبدات کەسایەتییەکی تر جگە لە کەسایەتی خۆی وەربگرێت، هەوڵدەدات لە رێگای لاساییکردنەوە خۆی بگۆڕێت بۆ کۆپییەکی رووکەش. هەڵبەتە ئەوە رێگایەکە، کە مرۆڤی مەدەرن لە ناوەڕۆکەکەی بەتاڵ دەکاتەوە و وای لێدەکات تووشی بەشایی و بیابانبوونی ڕۆحی و بێ بابەتبوون بێت.
مرۆڤی تەکنەلۆژی (مەدەرنە) ئیگۆیەکی هەیە، کە لە خۆیدا توانای ئارەزووکردنی خۆی لە پێناو بێبابەتبوون لەدەستداوە… ئەگەرچی لە

رووی تەکنەلۆژییەوە هەمیشە بەرەو پێش دەچێت، بەڵام هەتا لە کەکردنەوەی زانیارییەکان و چالاکییەکانیشدا هاوتای لاساییکردنەوەی سۆز و سۆزی تاکە جیاوازەکان نییە. ئەمە جلوبەرگێکی ئارەزوومەندانە و سۆز و شکۆمەندیی خۆمان دەپۆشین. چالاکیی خەیاڵی ئەمە لە هەموو تەمەنەکاندا پەیوەستە بە سێگۆشەی ئارەزووەوە... بەو مانایەی کە مرۆڤ لە سیحری سێگۆشەی ئارەزوو دەرناچێت، کە دەرچوو، تووشی بێبیابانبوون دەبێتەوە.
مرۆڤ سیحری ئارەزووی لێنابێتەوە، تەنها لە لێواری مردندا نەبێت.
لە وەسفەکەی ڕێنێ جیرارددا ڕوونە کە لاساییکردنەوەی کوێرانەی پیاوانی ئاینی یان بانگخوازێک لە وەسوەسەی سەرسامبوون بە یاریزانێکی تۆپی پێ، کەمتر نییە.. بۆیە ئەوانەی توانای بیرکردنەوەی سەربەخۆیان نییە، ئەوانەی هەستە راستەقینەکانیان لە تێکەڵەیەکدا لەدەست دەدەن، بە شێوەیەکی شەخسی ئارەزووی ئەویدیکەی دراوسێ دەکەن، لە بێهوودەییدا دەژین. بە کورتی ڕێنێ جیرارد ئاماژە بە کورتە قسەیەکی بیرمەند (ماکس شێلەر) دەکات، کە دەڵێت: مرۆڤ یان خودایەکی هەیە یان بتێکی هەیە. لەوەوە باسی ئەوە دەکات، چۆن مرۆڤ بزانێت کە خۆبەزلزانە؟ بۆچی (بۆ نموونە) زۆربەی چیرۆکە خۆشەویستییەکان دوای هاوسەرگیری شکست دەهێنن؟ بێگومان چونکە ئەو خۆشەویستییە پەلەی تێدا کراوە. خۆشەویستی پاڵنەرێکی راستەقینەی هەستەکان نەبووە، بەڵکو لەبەر لایەنی سێیەمە کە ئیرەیی وڕوژاندووە، خۆبەزلزانینەکەی ناوەوەی وڕوژاندووە بۆ ئەوەی کێبڕکێ بکات... بەڵام دوای ئەوەی مەترسی رکابەرەکەی تێپەڕاندووە، دوای ئەوەی کە ئەویدیکەی رکابەردە بڕێت، ئیتر دەکەوێتە بۆشاییەوە، ئیتر ئیرادەی ئازادی خۆی بەجێدەهێڵێت و دەبێتە عاشقێکی شکستخواردوو.
بە دیوەکەی دیکەش لە بیرمان نەچێ بەدەرنانی رکابەر و غیابی پەیوەندی لەگەڵ ئەویدیکەدا کەسایەتی دووچاری شێوانی دەروونی دەکات. کەواتە وەك چۆن خۆبەزلزان نابێتە هۆی ڕەزامەندی.. نەرگزییەتیش نابێتە هۆی ڕەزامەندی، بەڵکو لە دوو لاوە دەبێتە هۆی بریندارکردن. بەو مانایەش سڕینەوەی هێڵی نێوان خود و ئەویتر، لە ناوەوە و دەرەوەدا مرۆڤایەتی بریندار دەکات.
لە نێوان نەرگزییەت و خۆبەزلزان و سڕینەوەی ئەویدیکەدا ئەزموونی سەرکەوتوو بریتییە لە پارێزگاریکردن لە مەودای پەیوەندییەکان ئەوەی (ئارسەر شوبنهاوەر) وەك (دووفاقی ژووژك- معضلة القنفذ) قسەی لەکردووە.. (هونەرکاری ئەدەبیش لەوەدایە کە ئاست و مەودای ڕەگەزە ئەدەبییەکانی بپارێزێت) واتە بەبێ ئەوەی لە پەیوەندیدا بڕێک – کە ڕەنگە زۆر بێت – زیان بەیەکتر بگەیەنین و ببێتە هۆی لاوازبوونی پەیوەندییە مرۆییەکان، پەیوەستە لە پەیوەندیگرتندا

مەودایەك هەبێت، یان بە مانایەکی دیکە پێویستە سنووری ئازادی یەکتری بپارێزین.

کەواتە درووستی پەیوەندی نێوان خود و ئەویتر، نێوان رەگەزێك و رەگەزێکی دیکە، هەر ئەوە نییە، کە خود بەدوای ئازادی خۆیدا دەگەڕێت، بەڵکوو ئەوەیە، کە بە دوای ئازادی ئەویتری خۆیدا دەگەڕێت، لە ئەویتردا. لەو زنجیرە گەڕانەدا، لە ئەرزشدانان بۆ ئازادی ئیگۆ درێژ دەبێتەوە بۆ ئەوەی ئەویدیکەش بە ئازادی خۆی بگات. بەو مانای□ خ□شەویستن بە نەرێنی تەماشا دەکرێت، تا ئەو ئەندازەیەی کە خود ئەویدیکە لە بەرژەوەندی خۆیدا بێبەها نەکات! رێز لە سنووری ئازادییەکانی ئەویدیکە بگرێت.. کەواتە بەریەککەوتنی درووستی پەیوەندییەکان بەو مانایە دێ، کە هەمیشە دووری نێوان خۆت و ئەویدیکە لە رێگای دانان بە سنوورەکانی ئازادی بپارێزیت. لە بەرانبەردا خۆب□زلزان و نەرگسییەت بریتییە لە کاڵکردنەوەی سنوورەکانی ئازادی. پەیوەندی درووست و ئەرزشدانان بۆ ئازادی و ئازادی ئەویدیکە شادیبەخش و دڵخۆشکەرە.. واتە کاتێک دوو شوناس پێکەوە کۆدەبنەوە، یەکتری تەواودەکەن، چێژ و شادی بە یەک دەبەخشن. ئەگەرچی وەك (زیگمونت باومان) دەڵێت دەست بخەیتە سەر هەر بژاردەیەک، شتێک بەدەستدەهێنیت و شتێک لە دەستدەدەیت. هیچ رێگایەکی تر نییە. بەداخەوە ناتوانیت هەردووکیانت هەبێت. بۆیە خەڵک خۆی بۆ یەکلا نا بێت□و□، □□ا و دوودڵە. ئەگەرچی هەمیشە چانسی ژیانێکی تر هەیە.

ئەفسانەی ئارەزوو و ئەفسانەی گێڕانەوە

لە ڕۆمانی (غەریب)ی (ئەلبیر کامۆد)ا پاڵەوانە زیندانیکراوەکەی دەڵێ: سەرەتای بەندیم سەخت بوو، بەڵام هەوڵمدا و بەسەریدا تێپەڕیم.. من لە زینداندا بە ئارەزووی ئازار دەچووم، ئەوەش شتێکی ئاسایی بوو. هێشتا گەنج بووم، تەنیا بیرم لە (مێری) نەدەکردەوە، بەڵکو بیرم لە هەموو ژنێک دەکردەوە… بیرم لە هەموو ژنێک دەکردەوە… لە هەموو ئەوانەی کە لە ژیانمدا ناسیبووم… لە رێگای ئەفسانەی ئەو گێڕانەوەیەدا لە ئەفسانەی ئارەزوو و ئارەزووی ئەفسانە دەگەین. تێدەگەین، کە ئارەزوو و ئەشکەنجە لێکدوور نیین، بۆیە بیرکردنەوە لە مێینە و ئارەزووکردنیان لەناو زینداندا، واتە بەدیهێنانی ئارەزووەکانم، کە خەونی ئارەزووی ئەویدیکە رەنگ دەکات. بەڵام ئایا زیندانیکردن کاریگەری نەرێنی لەسەر بینینی خەونەکانی من نییە، بۆ تێرکردنی خەونی ئەو ئارەزوو□انەی کە پێشتریش لە دەرەوەی ژووری رەشدا هەر خەون بوون، ئایا لە زینداندا خەونی ئارەزوو ئەفسانە نییە؟

(ئەلبیر کامۆ) لە ڕۆمانی (غەریب)دا هەوڵدەدات دەست بە خەونی ئەو پرسیارە سەرەکی و لاوەکییانە بەرێت و بەو کەسایەتی زیندانیکراو گوزارشت لە دیاردەیەکی نەرێنی دەکات، بەدیوەکەی دیکەش ئەوە دەخاتە روو، کە ئارەزووە بەدینەهاتووەکان بەبێ ئازادی مەیسەر نابێت، بەڵام خۆ ئارەزوو چ لە ناوەوە بێ یان لە دەرەوە هەڵگری هیچ فەھمێك نییە.. ئایا ئەوانەی ئازاد نیین فەھمیان هەیە؟ بەگومان خەونی بە فەھمبوونیش بە خۆی پرسیارە، بەخۆی ئەفسانەیەکە و مەژووی سەرکوتکردن لەناو کەسایەتی (کاراکتەری) ڕۆمانی غەریبدا دەینووسێتەوە!

کەواتە ئەفسانەی ئارەزووکردن.. ئەفسانەی هەموو ئەو خەونانەیە، ئەفسانەی هەموو ئەو فەھم و بێ فەھمانەیە، کە لە ئەفسانەی گەڕانەوەی (غەریب)دا ڕەنگیداتەوە. بۆ نموونە (ئەمڕۆ دایکم مرد) هەر بێ فەھمی نییە، خەیاڵەی نامەژوویشە! (غەریب) بە خەیاڵەی نامەژوویەوە دەناسرێتەوە. هەر لە سەرەتاوە دەبینین لە ڕۆمانی (سوور و ڕەش)ی (ستاندال)دا مەودای نێوان پاڵەوان و نەوەندگیرەکەی کەمتر نییە، لە هاوتاکەی لە ڕۆمانی مادام بۆڤاریدا.. بەڵام (ئەمڕۆ دایکم مرد) وەك دەستپێکی ڕۆمانی غەریب ئەم مەودایە تێدەپەڕێنێ و ئیرادەی ئازادی دەچەسپێنێ، ئەوەش ئەوەیە، کە لە بنەڕەتدا جیهانی سەربەخۆ لەو جیهانانە جیا دەکاتەوە، کە لە سەرەوە باسمان کرد. لە هەردوو باردا ئەفسانەکانی گەڕانەوە، ئەو خەونە زۆر کۆن و نوێیانەن کە بەڵگە بۆ سەلماندیان لەبەر دەستدا نییە، تەنها بەڵگەیەك کە هەبێت، ئەوەیە، کە لەسەر ئەفسانەی ئارەزووە چەپێنراوەکانی مرۆڤ درێژ دەبنەوە. چونکە ئەفسانەکانی ئارەزوو، ئارەزوو ئەو خەونانەن، کە ئەگەرچی چەپێنراون، بەڵام ڕەگەز و پێکهاتەکانیان شاراوە نیین، لەبەر هەندێ هەرچۆنیان لێکبدەینەوە لە سنووری مرۆڤ و دەروونی مرۆڤ دەرناچن. لە بنەڕەتدا ئارەزووی گەڕانەوە بۆ ڕاڤەکردنی جیهان، یان وەك بەرپەرچدانەوەی مرۆڤی سەرەتایی لە بەرانبەر هێزە سروشتییە ناسراو و نەناسراوەکاندا داڕێژراون، بۆیە بەردەوام زاراوەی ئەفسانەی ئارەزوو تێکەڵ زاراوەی ئەفسانەی گەڕانەوە و ئاوێتەی ئەمڕۆ و دوێنێ دەبێت.

بە شێوەیەکی گشتی لەو نووسینەدا دەمەوێ لە ڕێگای (ڕۆلان بارت- أسطوريات، ترجمة د. قاسم مقداد، وصدرت عام 2012 عن دار التكوين،)ەوە خەسڵەتی مەژوویبوون لە ئەفسانەی گەڕانەوە و ئارەزووی گەڕانەوە بکەمەوە! ئەگەرچی مەژووی گەڕانەوە لە ئوستوورە نزیکە..

بە مانایەکی دیکە دەمەوێ بە ئەفسانەی ئارەزووی گەڕانەوە هانا بۆ

لێکدانەوە جیاوازەکانی بارت بەرم. چونکە ڕۆلان بارت وەك ئەنتەرپۆلیستەکان لە ئەفسانە ناکۆڵنەوە، بەڵکوو وەك ڕەخنەگرەکی مەدەرنی ئەدەبی قسە لە جۆرەکی دیکەی ئوستوورە دەکات، ئەویش ئوستوورەی سەردەمە! ئوستوورەی سەردەم لە ڕێگای ئارەزووی گوتارەوە، رابردوو و ئێستا و داهاتوو بەیەکەوە دەبەستێتەوە. لە (ئوستوورەی ئەمڕۆ)دا بارت پێناسەیەک، یان وردتر کۆمەڵێک پێناسە، بۆ ئەفسانە دەخاتە روو و دەڵێ ئوستوورە سیستەمەکی پەیوەندییە، نامە و فۆڕمەکە لە مانادا، هەموو فۆرمەکیش ملکەچی بەکارهێنانی بۆ کۆمەڵ و ملکەچی خواستەکانی گوتارەکە کە دەگۆڕێت بۆ ئەفسانە، وەك شێوەی قسەکردن، نووسین، وێنە، پڕۆپاگەندە، وەرزش، چالاکییە کولتووری یان کۆمەڵایەتییەکان… کەواتە ئەفسانە لای بارت نە چەمکە، نە بیرۆکەیە و نە شتێکە.. بەو مانایەش ڕۆلان بارت ئەو کەسەیە کە ئەفسانە زیندوو دەکاتەوە و ئەو کەسەیە کە ئەفسانە دەکوژێت.

ئەفسانە قسەکردنە. بەڵام هیچ قسەکردنێك نییە، لە مێشکماندا یەکسەر پێکدادان لەگەڵ سەگەشەی ئارەزوو درووست نەکات، هیچ ئوستوورەیەك نییە، دژایەتییەك لە پرسە و ڕێکخستنەوەی گرامەر دروست نەکات. ئەفسانە لە پێناسەی (بارت)دا ئەو ڕێگایەیە (بۆ نموونە کە نامە خۆی پەیدەگەیەنێت) کەواتە بەرهەمی (قسەکردن – الکلام)ە، نەوەک زمان (اللغة).. هەمیشە ئەوەی دەگوترێت شتێک دەشارێتەوە، بەڵام چۆنیەتی گوتنی ئەوەی دەگوترێت گرنگە، نەك شێوانەکەی.. لە ڕاستیدا ئەفسانە نە درۆیە، نە دانپێدانان، بەڵکو ئارەزووی گێڕانەوەیە.

هەولێر 9/2/2025

سەرکەوتنی رووتی زمان دەرکەوتن لە پێناو دەرکەوتن.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

بە چاوەکی پڕ لە بیرکردنەوە و هەست، چاوەك کە (زمان) وەك بوونەوەرەکی چالاك تەماشا دەکات، بوونەوەرێك کە پرۆسێسەی

پرسیارەکانی بوون و خەیاڵەکانی داهێنان و ئاگری بەرهەمهێنانەوە و نووسین خۆش دەکات، سەرکەوتنی رووتی زمان دەنووسم. کەواتە بیرکردنەوە و پرسیاری ئەو نووسین و خوێندنەوە و بەرهەمهێنانەوەیە لە پێگەی دال یان مەدلولدا کورت نابێتەوە، بە مانایەکی دیکە کتێبی (سەرکەوتنی ئایین)ی (ژاك لاكان- وەرگێڕانی بۆ زمانی عەرەبی: محمد الحاج سالم- چاپی 2023) کتێبێکە روو لە دەرەوەیە! واتە زمانی نووسین لای لاكان زمانێکی باو نییە، زمانێکی نامۆیە، دەرگا لە غەریبەکان، فەرهەنگەکان، گێڕانەوەکان، حیکایەتەکان واڵا دەکات.

ژاك لاكان لەو کتێبەدا هۆی سەرکەوتنی ئایین بۆ سەرنەکەوتنی شیکردنەوەی دەروونی دەگەڕێنێتەوە. پێیوایە هەر لە سەرەتاوە ئایین بە دەوری مانادا دەخولێتەوە، ئایین مانا بەو شتانە دەدات، کە رۆژێ لە رۆژان شتی سرووشتی بوون. ئەوەش لە ئایندا نیعمەتی خواییە. بەڵام شیکردنەوەی دەروونی بە هەمیشە (سروشت/ ناسروشت- خودا/مرۆڤ) لێکجیا دەکاتەوە و مرۆڤایەتی دابەش دەکات. رووداوی ئەو دابەشبوونە مرۆڤ بە هەمیشە بە مانا فرۆیدییەکە و شیکردنەوەی دەروونی بە نوقسانی دەهێڵێتەوە، هەر بەو مانایەش (زیگمۆند فرۆید) پێیوایە مرۆڤ ئاژەڵێکی سێمپتۆمدارە (سێمپتۆم نەخۆشی نییە، نیشانەی نەخۆشییە) سێمپتۆم زەقبوونەوەی تێرنەبوونەکە لە ناو دەرووندا. بێگومان نەقسی فرۆیدی لای لاكان بە (درز) ناو دەبرێت، کەچی لای دۆلۆز ئەو چاڵە و درزە دەکەوێتە نێوان سەیرورە و جێگیربوون، یان گۆڕانی بەردەوام و داهێنانی بەردەوام. کەواتە شیکردنەوەی دەروونی خستنەڕووی نەخۆشییە. ئەوە بەشێکە لە نیگەرانییەکانی ژیاری، کە فرۆید لە کتێبی (نیگەرانییەکانی ژیاری) قسەی لەبارەوە دەکات.

ڕەنگە شیکردنەوەی دەروونی بە کاری ئایین هەڵبسێ. بەڵام بۆچی دەڵێن شیکەرەوەی دەروونی لە بارێکدایە کە ناتوانێ بەرگری لە ئایین بکات؟ لاكان بە وەڵامی ئەو پرسیارە جیاوازی لەنێوان (فێرکردن) و (حوکمکردن) دەخاتە روو، پێیوایە ئەوەی دەبێتە جێی نیگەرانی چەمکی (فێرکردن)ە، واتە لە مانای فێرکردندا مرۆڤ دووچاری نیگەرانی دەبێتەوە، کەواتە وێناکردنەکانی مرۆڤ، یان مرۆڤ کێیە و ماهیەتی مرۆڤ چییە… هەموو ئەوانە کێشەن. بەڵام (حوکمکردن) نیگەرانی ناسناکات، حوکمکردن تەواو جیاوازە، بە ئەندازەی ئیمان! لە شیکردنەوەی دەروونیدا ئەگەرچی هەرگیز نە حوکم دەوەستێ و نە فێرکردن… بەڵام ئایین لەسەر حوکمکردن وەستاوە! لە ئایندا پرسیارکردن سنووری ئیمان تێناپەڕێنێ، شیکردنەوەی دەروونی سەر بە پرس و فێرکردنە.

ئەو کتێبە روو لە دەرەوەیە، لەو قسەوە دەمەوێ بڵێم ئەو کتێبە کورت نا بێتەوە بۆ کۆ ئاماژە یان تێگەیشنێکی ئاڕاستەکراو و دیاریکراو… بەڵکو خۆی لە خوێنەرە جیاوازەکانیدا بەرهەمده□نێتەوە. لەو کتێبەدا ژاك لاکان دەڵێت: تاکە شتێ کە دەکرێ لە دیدی شیکردنەوەی دەروونیدا، لە خۆیدا بە گوناح دابنرێ، وازهێنانە لە ئارەزووەکانی خۆت. بەو مانایەش گەڕانەوەی لاکان بۆ فرۆید گەڕانەوە نییە، بۆ گوتەکانی بەڵکو گەڕانەوەیە بۆ نیازەکانی، بۆ شۆڕشی فرۆیدی و بەرهەمهێنانەوەی جیاوازییەکان.

واقیع و رووتی

دەشێ سروشت و ناسروشت، مر□ق و خودا… لە رێگای دەستەواژەی ئەگەر رووتی نەبوایە مر□ق چ□ن دەیزانی پۆشاک چییە، شیبکەینەوە. هەروەها دەتوانین بە رەنگێگی دیکە ئەو پرسیارە بنووسینەوە و بڵێین ئەگەر ئایین نەبوایە، مر□ق چ□ن دەیزانی شیکردنەوەی دەروونی چییە؟

لەو خوێندنەوە و شیکردنەوەیەدا قسە لە چەمکی زانین و نەزانین ناکەم، هەڵبەتە ئەو کتێبە روو لە دەرەوەیە، دووبارە دەگەڕێمەوە بۆ ئەوەی بڵێم رەنگە شیکردنەوەی دەروونی بە کاری ئایین هەڵبسێ، بەڵام ناتوانێ بەرگری لە ئایین بکات. کەواتە ئەو ململانێیە دەکەوێتە نێوان ئایین و شیکردنەوەی دەروونی، واقیع و ناواقیع، رووتی و پۆشاك…

شیکردنەوەی دەروونی بوونی ئایین رەتدەکاتەوە. رووتیش لە رێگای پۆشینەوە بوونی (نیعمەتی خوایی) رەتدەکاتەوە. بەو مانایەش شێوەی نێگەتیفی رووتی (ئایین)ی لە (شیکردنەوەی دەروونی) و پۆشاکەوە مانا وەردەگرێ. کەواتە ئەگەر دەرککردن بە رووتی لە وەردەرنانی ئادەمەوە بێ لە بەهەشت، ئەوە رووتی لە گوناهەوەیە. بۆیە داپۆشینی رووتی، واتە دوورکەوتنەوە لە گوناح، واتە داپۆشینی گوناح. بەمجۆرەش ناتوانین بگەینە بوونە هەرە پوخت و ریشەییەکەی مر□ق ت□نها لەو ماوە کەمە نەبێ، کە لە فیردەوس بووە! وەك چۆن لە واقیعدا شیکردنەوەی دەروونی ناتوانێ ئەو نیشانە، نەقسە، یان چاڵ و درزە… چارە بکات، تەنها لە رێگای داهێنانی بەردەوامەوە نەبێ.

کەواتە بە مانا ئایینییەکە کاتێ مر□ق ف□□دراوەتە نێو واقیع، ئیتر مر□ق ب□ گوناهەوە لکاوە. لە واقیعدا ئەسڵی مر□ق پیسە، گوناهبارە، نوقسانە، چاڵە… هەر بەو مانایەش کۆی پرسیارەکان لەوەدا کورت دەکەینەوە و دەڵێین: ئەگەر پۆشاک (نیعمەت) نەبێ مر□ق نازانێ نوقسانی چییە؟ بە مانایەکی دیکە دەشێ دەستەواژەی شیکردنەوەی دەروونی دەستەواژەیەکی ئایینی بێ، دژ بە ئایین.

هەڵسانەوە لە گوناح، واقیع… دووبارە بە دەستهێنانەوەی ئازادییە.

بەڵام مرۆڤ لە دروستکردنییەوە ئازاد نەبووە، دەیەوێ ئازادی بەدەستبهێنێ. بەدەستهێنانی ئازادی لە ئاییندا گەڕانەوەیە بۆ ئەسڵ! وەدەستهێنانی ئازادی لە واقیعدا داهێنانی بەردەوامی داهێنانە... (ئیتر کە پێناگا نامێنێ، کە پێیوەستبوون نامێنێ ئازار، برسێتی، مردن.... دەستپێدەکات).

من فرۆیدم، من زمانم

نەقسی فرۆیدی وەك لە شیکردنەوەی دەروونی و بە تایبەتی لاکان وەسفی دەکات، چارەکردنە بە زمان، قسەکردن، ئەوەش شیکردنەوەی بونیادی گوتارە لە ناوەوەدا، گوتار ئەو هێزەیە، کە وادەکات دیاردەیەک، یان تێکستێک مانایەکی تایبەت بە دەستەوە بدات، هەستێکی تایبەتی جێبهێڵێت. کەواتە گوتاری شیکردنەوەی دەروونی چارەی دەروونی لە ڕێگای زمانەوە دەکات، یان ئەو چارەکردنە بە زمان نەبێ، بە هیچ شتی دی مەیسەر نابێت، زمان سەرچاوەی بوون و داهێنانی بەردەوامی مرۆڤە، بەو مانایەش زمان ناوەندیاری بەیەکگەیشتنی دنیای ناوەوەی مرۆڤ و دنیای دەرەوەیە. لە دیدی لاکاندا زمان بەیەکگەیشتنی (پێداویستی) و (ئارەزووە)ە، وەك کرداری ئاڵوگۆڕی بەرژەوەندی نێوان ڕەمزی و واقیعی و خەیاڵی تەماشای دەکرێ، (واتە دەستبردن بۆ پێداویستی ژیان و تێرکردنی ئارەزووەکان و بەدیهێنانی خەون و خەیاڵەکان...)
بەڵام لە ڕێگای واقیعەوە، هیچ کاتێ لە ئارەزووەکانی نەخۆش تێناگەین تەنها لە ڕێگای زمانی قسەکردنەوە نەبێ، یان گوتنەوە نەبێ، کە ئارەزووەکان دەگۆڕێ بۆ پێکهاتەی مانای زمانەوانی و وشەکان زیاد لە مانایەک هەڵدەگرن و دەبنە دەنگدانەوەی حاڵەتەکانی نەست و بە تایبەتی لە خەونەکاندا بە دەردەکەون، یان لە لادان و خلیسکانی زماندا... هەڵبەتە وەک دیاردە لاکان بە شیکردنەوەکانی لەبری چەمکی نەستی فرۆیدی، زمان بە کار دەهێنێ. لەسەر ئەو بنەمایە دەڵێ: نەست لە زمان رسکاوە.
من لێرە بە بەکارهێنانی دەستەواژەی من فرۆیدم، من زمانم. سوودم لە کەی بەچوونەکانی لاکان وەرگرتووە، ئەگەرچی دەستەواژەی من ئەفلاتوونم، من حەقیقەتم، یان وەک لویسی شانزە و دەوڵەت، کە دەیگوت من دەوڵەتم... بیر دەخاتەوە. لەوەشەوە دەمەوێ بە شیکردنەوەی نێوان (نێر و مێ) بەڵام لە هەموو ئەوانەدا حەقیقەت نێرینەیە. نێرینە وەک (ڤالووس) کە لای وایە مێینە وەک (سەتح، ڕوو-کار) دژ بە حەقیقەتە. مێینە، ڤالووسی نییە، کەواتە خەسیووە.
هەڵبەتە دوای هێنگاونان بەرەو ئایین بە نموونە (لە مەسیحیەتدا) حەقیقەت دوورتر دەکەوێتەوە، ئیتر (فەیلەسوف) چیتر جیهانی حەقیقەت

نانوێنێتەوە، پیاوی ئایینی ئەو کارە بە بەڵێن دەکات، ئەوەش ئایدیایەکی زیاتر دەرفەن و فریوودەرە! لێرەوەیە (فریدریك نیتشە) دەڵێ ئایدیای حەقیقەت دەبێ بە مەسیحی، دەبێ بە ئافرەت، چونکە ئافرەت، ژن بەڵێنەکە بە پیاوان دەدرێ… ئەگەر لە واقیعدا ژن و پیاو گوناح نەکەن، یان گوناح بکەن و تۆبە بکەن، ئەوە لە دوایيدا ئایین بەڵێنی بەیەکگەیشتنی هەتاییان پێدەدا. هەر بەو مانایە نیتشە دەڵێ، کە ئایین دێ، چێژ لەناو دەچێ، شادی دوادەخرێ! کەواتە لە ئایيندا گوێڕایەڵی مرۆڤ (پیاو و ژن) بە (حوکم)ەکانی ئایين دواین فۆڕمی کاملی ئەخلاق و مێژووی فەزیلەتە. بەڵام نیتشە، گوێڕایەڵی، گوناهباری، پاڕانەوە، زەلیلی هەموو ئەوانە بە ئەخلاقی کۆیلە دەزانێت. بەو مانایەش ئایین پەلاماری رەگی ژیان دەدا. شیکردنەوەی دەروونی زمان بە (فێرکردن) و چارە دەزانێ.

بە کورتی بەکارهێنانی میکانیزمی چارەکردن بە زمان لە نەستی نەخۆشەوە سەرچاوەی گرتووە. واتە لە رێگای میکانیزمی قسەکردن کار لەسەر بونیادی گوتاری نەخۆش دەکات و مەدلولە خەفەکراوەکانی کەشف دەکات. لە دیدی لاکان زمان لە جێی چەپێنراوەکانی فرۆیدە، لێرەوە لاکان لە شیکردنەوەی بونیادی نەستی فرۆیدەوە بەرەو زمان و دال و مەدلول و پاشان کۆکردنەوەی دال و مەدلول لە تێگەیشتنی ئەویدیکەدا هەنگاو دەنێت، وەک ئەوەی گوتارێک بێ، یان دەرکەوتنی زمانی کارای پاڵنەرەکانی نەستی نەخۆش بێت. وەک ئەوەی گوتار پەیوەستەکی کۆمەڵایەتی لە نێوان کارا کۆمەلایەتییەکان دیاری بکات، جا لەبەر ئەوەی زمان دەبێتە بنەمای کەشفکردنی حاڵەتە دەروونییەکان، یان وەک لاکان دەڵێ لەبەر ئەوەی زمان لە نەست رسکاوە، کەواتە مرۆڤ جگە لەوەی کە دەتوانێ بە وەزیفەیەکی رەمزی هەڵسێ، کە زمان بەرجەستەی دەکات، شتێکی دیکەی لە توانادا نییە، هەر لە رێگای ئەو وەزیفەیەشەوە دەتوانین لە مرۆڤ بگەین.

بەو گوزارەیەی کە زمان وەک تەفسیرکردنی رەفتاری مرۆڤ دەبینێ، بە تەفسیرکردنی زۆربەی گوتەکانی فرۆید لە بارەی غەریزەی سێکسییەوە، دەگەینە ئەوەی کە زمان ئاوێنەی نەستە. کەواتە تیۆری شیکردنەوەی دەروونی هەر تەنها چەپێنراوەکان کەشف ناکات، بەڵکو راڤەی رەهەندەکانی زمان و حەقیقەتی ناوەوەی واقیعی مرۆڤ کەشف دەکات. شیکردنەوەی دەروونی هەر چارەی مرۆڤ لە پێناو خۆش گوزەرانی و سەرکەوتنی نەخۆش بەسەر سەمپتۆم لە کۆمەڵگاو لەسەر ئاستی کەسی ناکات، بەڵکو وای لێدەکات بتوانێ رووبەرووی ئارەزووەکانی و دەوروبەری بێتەوە.

حەقیقەتی رەها، حەقیقەتی رووپێشکراو

نەریتی بیرکردنەوەی ئەفلاتوونی بنەڕەتێکی میتافیزیکی هەیە، بیرکردنەوەی نوێ و بە تایبەتی نیتشە لە نەریتێکی جیاوازەوەیە. نیتشە بنەماو فۆڕمی بیرکردنەوەکەی تەواو غەریبە و قاچی لەسەر زەمینەکەی ئەفلاتوون نییە. بۆ نموونە کە دەڵێ ژن سەتحیە، لە نەریتی ئەفلاتوونی وشەی (سەتح) نەگەتیف دەکەوێتەوە و دژە ژن دەوەستێ، بەڵام لای نیتشە هەرگیز چەمکی سەتح نەگەتیف و دژە ژن نییە، بەڵکو خاڵی گەشانەوەی ئافرەتە. لای نیتشە ناتەبایی جەوهەر و رووکەش هەڵدەوەشێتەوە و جۆرە پەیوەندییەکی نوێ لەنێوان حەقیقەتی ڕەها و حەقیقەتی رووپۆشدا دادەمەزرێنێ، کە خۆی لە رووکار (سەتح)دا دەبینێتەوە، چەمکی (روو-کار) کارایی رووە بە نەخشاندنی زەڕوەنەی حەقیقەت لەسەر خۆی. لێرەوە سەتح پەردەی حەقیقەتە، حەقیقەتیش چاڵێکی بەشە، کە بەو پەردەیە، وەک پەییەک داپۆشراوە. پەردەی ونبووی واقیعی قووڵ و حەقیقی نیتشە، دوورە لە ڕەنگدانەوەی ئاوەژووی واقیعێکی قووڵ و حەقیقی ئەفلاتوونیزم. پەردەی واقیع هیچ پەیوەندییەکی بە حەقیقەت و حەقیقەتی ڕەهاوە نەماوە، واتە ئەوەی نیشانیدەداتەوە ئایدیای ئەفلاتوونی نییە، لە پشت ئەوەی نیشانیدەداتەوە هیچ ئایدیا و ئایکۆن و وێنەیەك بوونی نییە، تەنها زەڕوەنەیە، زەڕوەنەی پەتی خۆیەتی، لەو بیابانە هیچ شتێ بەرهەمنایەتەوە، جگە لە بیابان نەبێت، ئەوەی دەمێنێتەوە تەنها نیشانەکان، نە هیچ شتێ دووبارە دەکەنەوە و نە هیچ شتێ بەرهەمدەهێننەوە، کاڵا ئاماژە نییە، بە پێویستی، تەنانەت بە بەهای ئاڵوگۆڕیش، داتا هیچ حەقیقەتێ روونناکاتەوە.

بە جۆرێ لە جۆرەکان دەشێ هەموو ئەوانەی لەسەرەوە قسەی لێکرا، لە هەستکردن بە گوناحدا خۆی ڕاڤە بکاتەوە، هەڵبەتە ئەسڵی هەستکردن بە گوناح بۆ ئایین دەگەڕێتەوە، بەڵام فرۆید وەک (کارل گۆستاف یۆنگ) ئایینی نییە! لای فرۆید هەستکردن بە گوناح دەکەوێتە نەستەوە، هیچ کەس بە شێوەیەکی فەردی لێی بەرپرسیار نییە. ئەو تاوانە لە ناخی مرۆڤدا چەسپاوە، کە ئارەزوو وەک پێوانەی زمانی گوتراو بێ. (گوناحی چەسپاو لە ناخی مرۆڤ و لە نەستی مرۆڤدا، گوناحێکی زمانییە). بۆیە ناتوانین نکۆڵی لە نەست بکەین، وەك چۆن ناتوانین نکۆڵی لە زمان بکەین. چونکە ئەگەر ئەمەش نکۆڵی بکەین، (ئارەزوو- ئەو) نکۆڵی ناکات. لە پێکهاتەی مرۆڤدا (ئەو) بەشدارە لە ئارەزوو. وەك چۆن زمان لە نەست ڕسکاوە. لای فرۆید لبیدۆ، ئارەزووی سێکسی، لێپرساوی نەقسی مرۆڤە و لەوێوە مرۆڤ گرژی دەماری هەڵگرتووە و ئەو نەخۆشییە عوسابییە دەست بەسەر مرۆڤی شارستانیدا دەگرێ، ئیتر لێرەوە چارەیەک پێشنیار دەکات، ئەویش چۆنێتی هەڵکردنی خودە لەگەڵ نیگەرانییەکانی، هەموو ئەوانەش دەشێ

پەیوەندییەکە شێواو بێ یان پارێزراو.
راسپاردەیەکی ئینجیلی هەیە دەڵێ (هاوسێیەکەت وەک خۆت خۆش بوێ) فرۆید لە کۆی ئەو راسپاردەیە جەخت لە راناوی لکاوی (ت) دەکاتەوە، پێیوایە ئەوە قەوارەی راناوی لکاوی (ت)ە، کە خۆی بە خۆشەویستی ئەویدیکە دیاری دەکات، بەو مانایەش خۆشەویستی خود لای ئەو جێگای گەورەی هەیە، پێیوایە هەموو کەسێ دوای ئەوەی هێزی وێنەی خۆی دەرک دەکات و بە دوایدا دەچێ، ناوی ئەو هێزە دەنێ هێزی نێرگسییەت. بەڵام لاکان بە میتۆدی (رەمزی و خەیاڵی و واقیعی) ئەو دەزێ و راناوی (ت) روونتر دەکاتەوە و دەڵێ بێگومان من خۆم خۆش دەوێ، واتە من پەیوەستم بە جەستەی خۆم لە رێگای هێزێکی جیاکاری ناوەوە، ئەویش هێزی دەروونییە، واتە ئیرۆس (ئیرۆس- خواوەندی خۆشەویستییە لە یۆنان و لێپرسراوە بەرانبەر هەستی خۆشەویستی لە دەروونی مرۆڤ، لە بەرانبەر ئیرۆسیش خواوەندی مردن هەیە کە ناتانۆسە، فرۆید پێیوایە هەموو رەفتاری مرۆڤ ئاوێتەبوون و ململانێی نێوان ئەو دوو خواوەندییە) کەوا دەکات جەستە زیندووەکان لە زەربوون، بە هۆی (ئەویدیکە) نزیک ببنەوە، ئەوەش پێی دەگوترێت وزەی سێکسی یان لبیدۆ، بەڵام ئەوەی پەیوەستە بە هەوەسی عەقڵی جەستە نییە، بەڵکو ئەو وێنەییە، کە لە رێی جەستەوە فەرمان دەکات، ئەو وێنە جوان و بە هێزەم خۆشدەوێ وەک چۆن خۆم خۆش دەوێ، کەواتە بنەمای خۆشەویستی (بە پێتی بچووک- وەك لاکان دەڵێ لەبەر ئەوەی قوتابییەکانم زاراوەی ئەویدیکەی بچووک بەکار دەهێنن)، چەمکی ئەویدیکە- ئەویترە. کەواتە من ئەوەم خۆشدەوێ کە لە من دەچێ.

دەرکەوتن لە پێناو دەرکەوتن

بێگومان هوشیاری تەواکەری ژیانە، پێشکەوتن رێچکەی دنیای هۆشیاری دیاری دەکات. هەموو ئەوەش کاریگەری بەسەر گەشەی تاک و تێگەیشتنی رەفتارەوە هەیە، کەواتە بە گشتی تێگەیشتنی رەفتار دەکەوێتە سەر هۆشیاری و پێشکەوتن و هەموو ئەوانەش بە شێوەیەکی تاکانە ژیانی مرۆڤ دەگۆڕێ، تا ئەوەی دەگاتە پووچیش. ئەوەی فرۆید لەبارەی نەستەوە دیاری کردووە، بە نزیکی هەموو بوارەکانی گەشەی تاك و پێشکەوتن و رۆشنبیری دەگرێتەوە. هەندێجار هەموو ئەوانە دەبنە تەگەرە بە بەجێهێنانی ئارەزووەکانی تاک و دەبنە هۆی ئەوەی تاک ئارەزووەکانی پشتگوێ بخات و بیشاریتەوە. ئەوەش وەک فرۆید بەی چووە دەبێتە هۆی نەخۆشییە عوسابییەکان. بە دیوەکەی دیکە ئەوە حەقیقەتی ئارەزووەکانە، واتە واقیعە.
کەواتە ئارەزوو هەر تەنها شتێکی سادە نییە، وەك چۆن یەکلاکەرەوەش

نییە، بەڵکو بەرھەمی فۆرمەلکردنێکی ئاڵۆزە و پڕە لە مانا و دەلالەت، نە درێژکراوەیە و نە گەڕانەوەیە بۆ سرووشتی خۆی و نە وێناکردنێکی ئایەنی مەعریفەیە و نە دووبارەکردنەوەیەکی مەجازییە… ئارەزوو وەک لای فرۆید دەرکەوتووە، بابەتێکی نوێیە بۆ بیرلێکردنەوەی ئەخلاقی. لەسەر ئەو بنەمایە لاکان دەڵێ: بەڕاستی فرۆید بۆ ئەخلاق بە وەفا بوو. ئێمە دەزانین کە فرۆید کابرایەکی ماددی تەواو بوو، بۆیە چارەی دەسەڵاتی ئەخلاق و ڕەوشتی بە ڕێگای کلاسیکیانەی کردووە، ئەویش گەڕانەوەیە بۆ سوودگەرایی. بۆ ئەوەی سوودگەرا بیت، پێویستە بە زەربە، کۆمەڵگا بگەڕێیتەوە. گەڕانەوە بۆ کۆمەڵگا بە مانا فرۆیدییەکە لە ڕێگای چێژبردن بە یاسای هەوەس پیادە دەبێت، واتە پەیوەندی خود بە بوون بە هۆی زەربوونەوە.
کەواتە کە باسی ئایینی حەقیقی دەکرێ (ئایینی حەقیقی لای لاکان ئایینی ڕۆمانییە. قسە لە یەك ئایین دەكات، ئەویش مەسیحییەتە) دەبێ وەك شیزۆفرینیای راستی وەسف بکرێ. بەو مانایە ئایا دوورکەوتنەوەی مرۆڤ لە واقیع، ڕەتکردنەوەی شیزۆفرینیایی کەییە؟ ئێمە چیدی کێشەی واقیع کێشەی ئایین و کێشەی نەقسی شیکردنەوەی دەروونی نییە، بەڵکو کێشەی زەربوون و زەرەتیی واقیع خۆیەتی، لەوە زۆرتر کە واقیع بتوانە هەڵیگرێ؟ ئەو بیرکردنەوەیە ئێمە (گی ئەرنست دیبوور)ی شانۆنووس بەرەو ئەوە دەبات بڵێ: واقیع، واقیعی گۆڕیووە بە نمایش. هەر شتێ نەیەتە نێو نمایش وەک نەبوو وایە. یان (ژان بۆدریار) قسە لە زێدە واقیعی دەکات، کە هیچ کەلێنێکی بۆ ڕەخنە نەهێشتۆتەوە. زێدە واقیعی دۆخێکی زێرینەیە، دۆخێکی کۆمەڵگایە، کە ئاگایی بە بوونی خۆی بووە بە هەستکردنێکی نمایشکارانە، ئیگۆی واقیع و گوتاری ڕەخنەی شۆڕشگێڕانە هاوتا لەگەڵ گوتاری دەسەڵات گەشە دەکەن. فرۆید لە بارەی واقیع سەرسام دەوەستە، چونکە دواجار فرۆید دەبینێ رقلێبوونەوە وەک سێبەری خۆشەویستی هەنگاو دەنێت، واتە رقلێبوونەوە بە خۆشەویستی نامۆ نییە و هەتا دێ لە خۆشەویستی نزیك دەبێتەوە.
کەواتە کێشەی پەیوەندی مرۆڤایەتی دوایی نایەت، چونکە واقیع هەم دەرچەیە و هەم دوژمنکارانە و پڕە لە نیگەرانی، واقیع سیمایەکی جیاکار و جیاوازی هەیە، کە قابیلی بیرلێکردنەوە، یان لەسەرووی خەیاڵی مرۆییەوەیە. لەبەرەوە لاکان پێیوایە ئەوەی پێیدەڵێن واقیعی حەقیقی، ئێمە ناتوانین پێی بگەین، ئەوەی بە تەواوی واقیعی حەقیقییە نادیارە، یان بەتەواوی لێجیابووینەتەوە، بۆ؟ چونکە بە جەوهەری نەگەیشتووین، وەك چۆن نەمانتوانیوە بیسەلمێنین، هەرگیز نەگەیشتووینەتە جەوهەری پەیوەندی نێوان بوونەوەرە قسەکەرەکانی وەك نێر و مێ! ئێمە خۆمان لە سەرسامییەکی گەورەدا

دەبینینەوە. ئەوەی پێیدەڵێن بوونی بەشەری هەرگیز دەرفەتی سەرکەوتنی لەبەر دەمدا نییە. لاکان دەڵێ لەرەوە فرۆید لەسەر حەق بوو کە سێکسوالیتی هێنایە ئاراوە، بەڵام هەمیشە سێکسوالیتی بە نسبەت بوونەوەری مرۆیی نائومێدی دەنوێنێ.

بە کورتی ئەوەی لە کتێبی (سەرکەوتنی ئایین) و تیۆرەکانی لاکان دەرك دەکرێ ئەوەیە، کە مرۆق بنەمایەکی بیۆلۆژی یا فسیۆلۆژی نییە، بەڵکو بنەمایەکی زمانەوانی هەیە. پێشتریش یۆحەننای مەحمەدانی گوتویەتی (سەرەتا وشە هەبوو)، بەڵام لاکان دەڵێ، بە ئەو دەستەواژەیەی یۆحەننا من یەك شتم زیاد کردووە، ئەویش ئەوەیە لەپێش سەرەتا چ هەبووە؟ ئەو پرسیارە تەگەرە دەخاتە پێش تێگەیشتنی (سەرەتا وشە هەبوو)ی ئینجیلی یۆحەنناوە، چونکە لەپێش ئەویش شتێکی دیکەش هەبوو، کە پێیان دەگوت (سفر تەکوین) ئەویش بێگومان لە وشە پێکهاتبوو. خەڵك ئەو دوو شتەی کۆکردەوە و گوتی وشە کاری خوایە. خوا دنیای لە وشە دروستکردووە. ئەوەش بەڕاستی کارێکی سەیرە.

دواجار لەو کتێبەدا لاکان دەڵێ من نانووسم هەتا خەڵك تێبگەن، من دەنووسم بۆ ئەوەی خەڵك بخوێنێتەوە، ئەو دوو شتەش وەك یەك نین. راستە خەڵکانێکی زۆر هیچ لە نووسینەکانم ناگەن، بەڵام دەکەونە ژێر کاریگەری نووسینەکانم. دواجار لەبارەی شیکردنەوەی دەروونییەوە دەڵێ: شیکردنەوەی دەروونی هیچ کلیلێکی بە ئایندە بە دەستەوە نییە. ئەوەی هەیە چرکەساتێکی جیاکارە لە بەدەستهێنانی گوتاری خودی قسەکەر! چەمکی (خودی قسەکەر) بە مانا لاکانییەکە واتای ئەو خودە دەگەیەنێت، کە دال دەخاتە بەرانبەر دال، واتە زمان بەرهەمدەهێنێ. بەو مانایەش خودی قسەکەر گوزارشت لە نەست دەکات.

هەولێر 30/10/2024

فەلسەفەی فیتگنشتاین
هەڵوەشانەوە و بونیادنانەوە..

عەبدولموتەلیب عەبدوڵا

(لۆدفیگ جۆزێف یۆهان فیتگنشتاین 1889-1951) فەیلەسوفی نەمساوی هەڵگری رەگەزنامەی بریتانی، جولەکە ئایین، بە یەکێك لە گەورەترین فەیلەسوفانی سەدەی بیستەم دەژمێردرێت، نووسینەکانی لە نێوان هەردوو جەنگی جیهانیدا شۆڕشێکی گەورەی لە فەلسەفە و فەلسەفەی زماندا نایەوە، لە بوێریدا بە سوکرات ناس دەکرێت. سەرەڕای شێوازی ئاڵۆزی نیتشەوییەکەی توانی بیرکردنەوەی فەلسەفیانە و رێگای مامەڵەکردن لەگەڵ مەسەلە فیکرییەکان بگۆڕێت، چونکە لای ئەو ئەرکی فەلسەفە نییە جیهان بگۆڕێت، یان راڤەی بکاتەوە، بەڵکو ئەرکی فەلسەفە ئەوەیە (شت)ەکان وەك خۆی بە روونی ببینێت و رۆشنایی بخاتە سەر بیرکردنەوە. ئەو بیرکردنەوە (راسل)ییە، پێماندەڵێت فەلسەفە دیاریکردنی ئەوەیە کە دیاری دەکرێت و ناتوانرێ بگوترێت. کەواتە ئەرکی فەلسەفە بەرهەمهێنانی (دەزە) فەلسەفییەکان نییە، بەڵکو روونکردنەوەیانە لە رووی زمانەوە.

(تراکتاتۆس)

پەیوەندی زمان و جیهان

لە کتێبی (تراکتاتۆس- پەیامی لۆژیکی- فەلسەفی) ئامانجی فیتگنشتاین دیاریکردنی پەیوەندی زمان و جیهانە. واتە چۆن دەکرێ بە شێوەیەکی ورد و لۆژیکی لە رێگای وێنەکێشراوەکانی جیهانەوە گوزارشت لە وێنە شیمانییەکانی زمان بکرێت. فیتگنشتاین دەیەوێ شیکاری چەمکەکانی (جیهان) و (زمان) بکات، جیهان بە نسبەت فیتگنشتاین دنیای واقیعی یان بوونی دەرەکییە، بۆیە سەرەتا لە شیکردنەوەی جیهانەوە دەستپێدەکات، چونکە پێیوایە بە شێوەیەکی لۆژیکی جیهان پێش زمان دەکەوێت. بەڵام دواتر لە زمانەوە شتە ئاوێتەکان شیدەکاتەوە و بەرەو رەگەز و بنەما سەرەتاییەکانیان دەباتەوە و زمان بە سەرجەمی دەستەواژەکانییەوە دیاری دەکات. پێیوایە ئەوەی لە زماندا گوزارشت لە خۆی دەکات، ناشێ ئێمە لەمیانی زماندا گوزارشتی لێبکەین، بەس دەتوانین بیخەینە روو! بە نموونە (ئاسمان ساماڵە) (زەوی بە دەوری خۆردا دەسوڕێتەوە) هەر یەکەیان وێنەن بە راستییەکی دیاری کراو: یەکەمیان، وێنەی دۆخێکی تایبەتی کەش و هەوا دەکێشێ. دووەمیان، وێنەی راستییەکی گەردوونییە. واتە زمان پەیوەندی وێنەیە بە نیگارەوە، یان زمان پەیوەندی وێنەی زمانەوانییە بە نیگارەکێشراوەکانی جیهانەوە، یان دەرەکییەوە.. وێنەکان بیرۆکەن و لە زماندا خۆیان دەنوێنن،

وێنەبەکێشراوەکان دەرەکیین و لە جیهانەوەن. هەر لێرەشەوە دەگەینە ئەوەی کە بیرۆکە و هزر هیچ نین، جگە لە دەستەواژەی زمانی پڕ واتا نەبێت.
بەڵام (لۆژیك) بنەمای فەلسەفەیە، لۆژیك زمانمان بە شێوەیەك دادەڕژێت، کە شیاوی گوتن بێت، بەو مانایەش ئەمە و دۆزەکان دەکەوینە دەرەوەی زمان و دەرەوەی نیگارەکێشراوەکانی جیهانەوە..
لۆژیك وەك پێویست لە دۆزەکان، یان بە گشتی لە زماندا رەنگدەداتەوە، هەموو ئەوەی لە زمانیش رەنگدەداتەوە، ناشێ زمان نوێنەرایەتیان بکات.

وێنە و نیگارەکێشراوەکان
(زمان و جیهان)

زمان وەك وێنەی شیمانەیی، راستی وێنەکێشراوەکانی جیهان دەگەیەنێت، رستەکان رەنگدانەوەی راستییەکانن، رستە وەك وێنەیەك وایە، کە بەشەکانی بەشێوەیەکی رێکوپێك بەیەکەوە گرێدراو بێت، وەك چۆن لە واقیعدا شتەکان بە بەیەکەوە گرێ دراون، کەواتە زمان لە واقیع دەچێت. رستەکان دەشێ راست بن، یان درۆ، بەپێی ئەوەی کە لەگەڵ واقیع دەگونجێن. راستی پەیوەندی وێنەیە بە وێنەکێشراوەکانەوە، ئەمە بە خۆمان وێنەی فاکتەکان دەکێشین (ئاسمان ساماڵە) (زەوی بە دەوری خۆردا دەسوڕێتەوە) (خەڵکانێك بە جیهاندا گوزەر دەکەن) هەر یەکەیان وێنەن بۆ فاکتێکی دیاری کراو، بەڵام بونیادی وێنەکێشراوەکانی جیهان ئەو رێگایەیە کە رەگەزەکانی وێنەی کێشراو بەیەکەوە دەبەستێتەوە.
کەواتە زمان، جیهان لە دۆزی پۆزەتیف و نەگەتیف پێکهاتووە، دۆزە پۆزەتیفەکان وێنەی دنیای کردەیی دەکێشن، بەڵام دۆزە نەگەتیفەکان وێنەی واقیعێك دەکێشن کە شیاوی بوونە، بەو مانایەش دەکەوینە نێوان بوون و نەبوون. کەواتە جیاوازی نێوان وێنە و وێنەی کێشراو ئەوەیە کە وێنەکێشراوەکان هەبوونن بە کردە، بەڵام وێنە شیانی هەبوونە بە کردە. بە مانایەکی دیکە جیهان بە کردە هەبوونە و زمان بە کردە شیانی هەبوونە.

ئەوەی جیهان دەرنەخات، دەبێ وسبەی لێبکرێت

لەو دەستەواژەیەی سەرەوەدا کورتەیەك لە هەڵوێستی فیتگنشتاین لە بارەی پرسە میتافیزیك و ئایینییەکان دەبینرێت، نواندنی ئەو کورتە هەڵوێستە دەکەوێتە دەرەوەی وێنەگرتنی راستییەکانەوە، راستی (فاکتی) دۆزەکانی زمانیش لەسەر راستی (فاکتەکانی) جیهان وەستاوە. بەو مانایەش ئەگەر فاکتێك بۆ حوکمدان لە ئارادا نەبوو، ئیتر

دەکەوینە باری نە راستی و نە هەڵەیی.. (وەك میتافیزیك) نە راستی و نە هەڵەیی تەنها بوونەکی زمانەوانی هەیە و وێنەی هیچ فاکتێك نانوێنێت، واتە هیچ پردێك بە واقیعی نابەستێتەوە. ئەوەش ئەو قسەیەمان بیر دەخاتەوە کە ئەوەی خۆی دەردەخات و فاکت دەرناخات، ناتوانرێت بگوترێت، ئەوەیشی ناگوترێت پێویستە بێدەنگی لێبکرێت. کتێبی تراکتاتەس لەسەر بنەمای ئەو بیرکردنەوەی سەرەوە، مشتومڕی میتافیزیکی ڕەتدەکاتەوە و جەخت لە پەیوەندی زمان و جیهان دەکات. لێرەوە تەنیا تیۆری وێنەکێشراوەکانی جیهان بەرز دەکاتەوە و وسبە لە فاکتە گوتراوەکانی زمان دەکات. هەموو ئەوەی کە ناشێ بیری لێبکەینەوە، ئەوەی کە ناتوانرێت گوزارشتی لێبکرێت، ئەوەی کە وسبەی لێدەکەین، میتافیزیکایە، بەو مانایەش تراکتاتەس کتێبێکە لەسەر میتافیزیکا.

(پاش تراکتاتەس)

لە رووی فەلسەفییەوە هەر دەزێك، ئەزموون یان لۆژیك تێپەڕێنە، بە مانا دەکەوێتەوە. ئەگەرچی فیتگنشتاین سەرەتا لە زمانەوە دەستپێناکات، بەڵام شیکردنەوەکانی زمانەوانییە، ئیتر لە پاش کتێبی تراکتاتەس بیرەکەی یارییە زمانییەکانی پێش دەخات، بەڵام نەك وەك ئەوەی زمان وێنەیەکی جێگیری جیهان بێت، بەڵکو وەك ئەوەی زمان یارییەکی کراوەبێ لەگەڵ جیهان… وەك ئەوەی یارییەکی کراوە بە بەسەر ئایین… ئەو دنیابینییە کۆمەڵە راڤەکردنی جۆراوجۆری بە رووی جیهان و ئایین و ئەزموونی رۆحی لێکەوتەوە.. راڤەکردنی جۆراوجۆر چونکە هەموو چالاکییە مرۆییەکان یاسای زمانەوانی جۆراوجۆری خۆیان هەیە.. کەواتە مانا لە زماندا پشت بە چۆنێتی بەکارهێنانەوە دەبەستێت و دەکەوێتە چوارچێوەی گەمەی زمانەوانییەوە، نەك چۆنێتی جێبەجێکردنی بەسەر جیهاندا، هەر لەو راستییەوە زمان لە یاری نزیك دەبێتەوە، بۆیە فیتگنشتاین هەرگیز لەگەڵ جێگیربوونی مانا نەبووە، پێیوابوو وشە هەڵگری مانای چەسپاو نییە. وشە مانا لەخۆ ناگرێ، بەڵکو ئەوە ئێمەین پێ مانای دەکەین، وەك چۆن بیرۆکەی بوونی تاکە زمانێکی لۆژیکی یان ئایدیالی بۆ نوێنەراتیکردنی راستییەکان، ڕەتدەکاتەوە. لەوێشەوە زمانی سادەی بە فەلسەفە پەسەند دەکات، بەو مانایەش رووکردنە لۆژیك واتە رووکردنە روونی زمان، هەر لەوێشەوە لە راستی تێگەیشتن لە لۆژیکی زمانەوە رێگای بە زۆر لە کێشە فەلسەفییەکان دەدۆزێتەوە.. کەواتە فەلسەفە تیۆر بونیاد نانێت، بەڵکو گوزارشت لە کارکردنی زمان بە شێوەیەکی روون دەکات.

فەلسەفە حاڵینەبوونە لە لۆژیکی زمان

تراکتاتۆس تا ئەو پەڕی ئەنتی ئەفلاتوون و ئەنتی فەلسەفەیە. دەستەواژەی فەلسەفە حاڵینەبوونە لە لۆژیکی زمان، خودی زمان بە کۆمەڵێك دەز شیدەکاتەوە، بە دوای ئەو دەز و نەرم و راستیانەدا دەگەڕێت، کە پەیوەندییان بە فیکر و واقیع و لۆژیك هەیە. دوای تراکتاتۆس لای فیتگنشتاین زمان فیکرە، هیچ زمانێك بە فیکر بوونی نییە، بەڵام لە بیرمان نەچێت فیکر بەرهەمی ئازادییە، چونکە خەیاڵ رابەرایەتی دەکات! کاتێك فیتگنشتاین پێیوایە زمان فیکرەکانمان بەرجەستە دەکات، ئەوە بەو مانایەیە، کە زمان ئازادییمان دەنوێنێ.

فیتگنشتاین لە قۆناغی تراکتاتۆسدا جەختی لە پەیوەندی زمان و جیهان دەکردەوە، بەڵام لە قۆناغی پاش تراکتاتۆس جەخت لە خودی زمان دەکاتەوە، وەك دیاردەیەکی کۆمەڵایەتی، کە پشت بە بەکارهێنانە جیاوازەکان دەبەستێت، هەر بەو مانایەش بیرۆکەی عەقڵ و ئاگایی سەربەخۆ دەخاتە دەرەوەی زمانەوە. لە کتێبی (لێکۆڵینەوە فەلسەفییەکان)دا دەڵێت: زمان قسان دەکات و خۆی ڕۆناك دەکاتەوە، یان ئازادی خۆی دەخاتە روو، ئەوە ئێمە نین ئەو ئازادییە بە زمان دەبەخشین، چونکە ئازادی ئێمە بە تێگەیشتنی زماندا دەڕوات و تێگەیشتنی زمانیش هەر دەبێ بە زماندا بڕوات، هەر دەبێ زمان گوزارشتی لێبکات، هەر دەبێ زمان ڕۆناکی بکاتەوە…

لە رووی فەلسەفییەوە شیکارخوازان سێ ئاراستەیان هەیە: یەکەم: ئاراستەیەك کە هەوڵدەدات پراکتیزەکردنی چەمك و فیکرەکان بە شێوەی بەش بەش شیبکاتەوە… ئەوە ئەو ئاراستە دیالکتیکەیە کە سوکرات کاری لەسەر کردووە… دووەم: ئاراستەیەك کە مەعریفەکانی مرۆڤایەتی شیدەکاتەوە و دەیانباتەوە سەر کۆمەڵەی سادە و ڕەگەزی سەرەتاییەوە، وەك لای جۆن لوك (فیکر کاغەزێکی سپییە) و دیکارت (زانستەکان سروشتین- یان لەخۆیانەوە هەن)… سێیەم: ئاراستەیەك کە بە شیکردنەوەی ئەو دەستەواژانە هەڵدەسێ کە خاوەنی مەعریفەی جێگیرن (فەیلەسوفانی زانکۆی کەمبردج- مۆر، راسل، فیتگنشتاین، پۆزەتیفزمە لۆژیکخوازەکان و قوتابخانەی ئۆکسفۆرد)…

زمان و روونکردنەوەی زمان

پەیوەستە فەلسەفە و لۆژیك راستی و ناڕاستی زمان و پەیوەندی زمان بە واقیعەوە دیاری بکات، وەك چۆن پەیوەستە فەلسەفە گرنگی بە گرامەری زمان بدات. فیتگنشتاین پرنسیپی هۆکارئامێزانە ڕەتدەکاتەوە و پێیوایە ئێمە ناتوانین هیچ شتێك لە مەعریفەی شتێکی دیکەوە بە دەست بهێنین، بە نموونە ناتوانین بەڵێن بەیانی خۆر هەڵدێت، بە هۆی ئەوەی بەردەوام هەڵدێت. هەموو هۆکارێك دەبێ پێداویستییەکی لۆژیکی لە پشتەوە هەبێت. بەمجۆرە فەلسەفەی

فیتگنشتاین لە زمانەوە مشتومڕەکی هاوچەرخ و نەرم و نیان و تێگەیشتنەکی ناتەقلیدی لەبارەی زمانەوە خستەڕوو، زمانی ئازاد کرد لەو سنوورە تووندانەی کە فەلسەفەی کلاسیک و لۆژیکی فۆرماڵی بەسەریدا سەپاندبوو. زمانی وەک بوونێکی زیندوو و فرەچەشن و فرەجۆرە بە ژیانی مرۆڤەوە گرێدا.
فیتگنشتاین فەیلەسوفێکی ناوازە بوو، نەک تەنها لەبەر ئەوەی پەیوەندی نێوان زمان و جیهان پێناسە کردەوە، بەڵکو لەبەر ئەوەی تەحەدای ئەو بناغە فەلسەفیانەشی کرد کە زۆر بیرۆکەی تەقلیدی لەسەر بنیات نراون. لە قۆناغی یەکەمدا دیدێکی تووند و ئایدیاڵی زمانی وەک ڕەنگدانەوەی وردی واقیع خستەڕوو، بەڵام لە قۆناغی دووەمدا سنوورداربوونی ئەم دیدەی درک پێکرد و پەرەی بە دیدێکی نەرمتر و مرۆڤدۆستانەتر کرد، کە زمان لە ڕێگای فرەییەکییەوە وەك کۆنتێکست و یارییە کۆمەڵایەتییەکان دەبینێ.
فیتگنشتاین فێری کردین کە فەلسەفە تەنها بەدواداچوون نییە بۆ ڕاستی ڕەها، بەڵکو فەلسەفە دەتوانێ لە ڕێگای ڕوونکردنەوەی زمانەوە یارمەتیمان بدات باشتر لە خۆمان و جیهانەکەمان بگەین. وەك چۆن فەلسەفە بنیاتنانی تیۆرە نییە، بەڵکو هەڵوەشاندنەوەی ئاڵۆزییە فیکرییەکانە کە لە ئەنجامی خراپ بەکارهێنانی زمانەوەیە.
زیاتر لە حەفتا ساڵ بەسەر کۆچی دوایی فیتگنشتاین تێپەڕیووە، کۆچی هێشتا کاریگەری فەلسەفەکەی لەسەر بوارەکانی وەک زمانەوانی، دەروونناسی، ئەنترۆپۆلۆژی، زانستی کۆمپیوتەر و تەنانەت توێژینەوەی ئایینی ماوەتەوە. لە کۆتاییدا فەلسەفەی فیتگنشتاین وەک شایەتحاڵێک دەمێنێتەوە بۆ توانای هزری مرۆق، بۆ گۆڕانکاری و نوێبوونەوە، بۆ پرسیارکردن لەوەی کە پێمان وایە دەزانین. فیتگنشتاین ئاوێنەی سەردەمی خۆی بوو، بەڵام لە هەمان کاتدا سەردەمی خۆی تێپەڕاند و بوو بە هێمایەکی فیکری بۆ نەوەکانی داهاتوو.

هەولێر 31/1/2025

زمانی نووسین/ زمانی حیکایەتکردن.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

بەدریار: هەر مێژوویەک خۆی دووپات بکاتەوە دەبێتە کۆمیدیا، هەر کۆمیدیایەکیش خۆی دووپات بکاتەوە دەبێتە مێژوو.

رابردوو ماڵی ونبوونەکان و ئەفسانەکانمانە، ماڵی بەیەکداچوونی مردن و ژیان.. رابردوو، تەواوی سەرکەوتنە مەزنەکانی خۆی لە تاقیگەی تووندوتیژی و سۆزداریدا هەڵگرتووە، هەموو ئەو حیکایەتانەش لە کتێبەکی غەمگین تۆمار کراون.. پرسیار ئەوەیە: گێڕانەوە بۆ ئەو ماڵە، ئاگایی تۆخ دەکاتەوە؟ گێڕانەوەی رابردوو، واقیع دەوڵەمەند دەکات؟

شێوەی یادەوەری و فەرامۆشی

مێژوو کۆتایی هات. ئەو رستەیە پڕ لە ئیشکالییەتە بەدوای خۆیدا تەپوتۆزی زۆری جێهێشت، بەرزی و نزمی زۆری تێکەوێت. مێژوو کۆتایی هات. لەو رستەیەوە مرۆڤ بە هیچ پێوانە ناکرێت، مرۆڤ بەو داهێنان و کارە تەکنیکییانە پێوانە دەکرێت، کە خۆی بەرهەمی هێناون، بەو مانایەش سەردەمی داهێنان و داهێنانی دیجیتاڵی دەبێتە بەشێکی گەورەی ژیانمان.. سەردەمی پاراستنی جۆری مرۆڤ و هەوڵدان بۆ لەناوبردنی ئەستێرەی زەوی.. بیرکردنەوە لە داهاتووی مرۆڤایەتی کە ئاخۆ ڕادەی ژیریی مرۆڤی بە مانەوەی مرۆڤ دەستدەدات. یان ئیتر بە (مانەوە) پەیوەستمان بە جۆرێك لە مرۆڤی باڵایە، کە جێگا بەو مرۆڤەی ئێستا لێژ بکات؟!
لە ئێستای (ژیریی/ زیرەکیی) دەستکرد و داهێنانە زانستییەکاندا، گێڕانەوە بە مێژوو (مێژووخوازی) کۆنەپەرستانەیە و هەرگیز نەك ئاگایی نییە.. بەڵکو سۆزی گێڕانەوە بە رابردوو، لە نزیکترین مانادا گێڕانەوەیە بە سەرچاوەیەکی ونبوو، لەدەستچوو، ئەوەش دەگێڕێتەوە بۆ ئەوەی، کە سەردەمی دیجیتاڵی، ماڵی رابردووی لە وزەکانی بەتاڵ کردۆتەوە.. رستەی (دوێنێ لە سینەمادا مێژوو، سەرچاوەی ونبووەکانمان و ئەفسانەکانمان بوو) لای (بەدریار) بەو مانایە نییە، کە مێژوو وەك هەڵچوون و سەیرورە و راپەڕین، چیتر لەسەر شاشەکانەوە دەرناکەوێتەوە. چونکە لەنێوان مێژووی واقیع و واقیعی مێژوویی، مێژوو ئامادەیی لە واقیعدا هەیە، وەك لە

سینەمادا دەیبینین! بەڵام وەك پەیوەندی بە واقیعی مێژووییەوە ئامادەیی نییە.. (ژان بۆدریار) لە ڕێگای تێگەیشتنی نێوان مێژووی واقیع و واقیعی مێژوویی، باسی سینەمای کۆنەخواز و نوێخواز دەکات.
بڕوانە: جان بودریار کتێبی المصطنع والاصطناع، ت/ د. جوزیف عبدالله، ص 99، ط 2008.
لەلایەکی دیکە ڕستەیەکی (میلان کۆندێرا) لە ڕۆمانی "پێکەنین و فەرامۆشی"دا هەیە، دەڵێ."ژیان شەڕێکی بەردەوامە لە دژی فەرامۆشی" ئەم ڕستەیە دەتوانێت لە ماڵی ڕابردوودا دوو تەماشاکردنی تەواو جیاواز بنوێنێ: یەکەم، فەرامۆشکردن. دووەم: بەیادهێنانەوە. چەمکی (فەرامۆشکردن) بۆ ئێوەیە، لە ژیاندا بەردەوام بین و تووشی نسکۆ نەبین. چەمکی (بەیادهێنانەوە) بۆ ئێوەیە، ماناکانی ژیان نەدۆڕێنین.. بەڵام پێکەنین و فەرامۆشی لە ماڵە پێ نیگەرانەکەی پۆست دیجیتاڵی، هێمنی و گەرمی و سۆزداری ناپارێزێت، بەڵکو خودی نیگەرانی دەبێتە بڕبڕەی پشتی ژیان. ڕاستە لە (ماڵ) بۆ مانا تەقلیدییەکەی دەینە دەرەوە و ئینتەرنێت دەبێتە ماڵێکی تازە، ئینتەرنێت دەبێتە بەشێکی جیانەبووەوەی ژیان.. ماڵەکانمان هەمووی دەبێتە ماڵی زیرەکی جولاو.. قسەکەی کۆندێرا دەشێ لەو پرسیارەدا کە بکەینەوە و بڵێین: ئایا مرۆڤ قەرزاری ماڵی هێمنی مانایە، یان دالی جولاو؟ مرۆڤ دەکەوێتە کوێی سیستم و جیاوازی، ڕابردوو و داهاتوو، ڕووتی و پۆشین، دڵنیایی و نیگەرانی، زمانی حیکایەتکردن و زمانی نووسین…
زمان ماڵی بوونە، یان ماڵی نیگەرانییەکانی بوون.. لە ماڵی هێمن و گەرم و پڕ لە سۆزی دوێنێ سیستمی زمان شێوەیەکی ڕێکوپێک و گونجاوی (سوسێر)ی فەراهەم دەکرد، بەڵام لە ماڵی جولاو و پڕ لە نیگەرانییەکانی ئەمڕۆدا زمان بەردەوام لە وێرانەیی و گۆڕاندایە. زمانی وێرانەیی وەك (واڵتەر بنیامین) دەڵێ زمانێکە تەواوی بوون و بیرکردنەوەکانی لەخۆدا هەڵگرتووە. ئەگەرچی لەبەرانبەر زمانی وێرانەیی و جیاوازدا، زمانی حیکایەتکردن شێوەیەکی زیاد لەخۆوە و نالۆژیکییە، بەڵام لە ناوەوە هەڵگری پیرۆزی ڕابردووە، پیرۆزی ڕابردوو جێگیرە، بەڵام زمانی وێرانەیی و جیاوازی لە هیچ ماڵێك جێگیر نابێت..

لەو لێکۆڵینەوەیەدا گۆڕان و نیگەرانییەکانی زمانی نووسین وەك داهێنان و داهێنانی بەردەوام، زمانی حیکایەتکردن و بیرهێنانەوە وەك ڕابردووی دوور و لەمێژینەی نەگۆڕ دەخوێنینەوە… ڕەنگە پرسیار ئەوە بێ ئایا زمان لە هەردوو باردا هەر زمان نییە؟ زمانی نووسین پەیوەندی بە داهێنان و خەیاڵکردنی داهێنەرانەوە دەکات، زمانی

حیکایەتکردن پەیوەندی بە بیرهێنانەوەی لەخەوە هەیە. زمانی نووسین و داهێنان دەکەوێتە نێو گەڕانکارییە جیاوازییەکانی خەیاڵی سەردەمەوە، حیکایەتکردن دەکەوێتە نێو بیرهێنانەوە جێگیرەکانی ماڵی مێژووەوە. یەکەمیان پەیوەندی بە گەڕانکاری و سەیرورەوە هەیە، دووەمیان بە لەخەوەیی و پیرۆزی. جیاوازی نێوان سەیرورە و پیرۆزی، هەر جیاوازی نێوان گۆڕانی بەردەوام و جێگیری نییە. بەڵکو جیاوازی نێوان ئێستا و رابردووە.. جیاوازی نێوان هەڵوەشانەوە و یەکپارچەییە.. زمانی داهێنان لە نووسیندا سیستمی دال و مەدلول هەڵدەوەشێنێتەوە و بەرەو خەیاڵی نادیار هەنگاو دەنێت، ئەوەی لە داهێنانی بەردەوام دەمێنێتەوە نیشانەکانن. بەڵام زمانی حیکایەتکردن بڕی نییە، لە چوارچێوەی سۆزی مەدلوولە پیرۆزەکانییەوە دەربچێت، لە بەرزترین پلەی بەرەوپێشچوونی بیرکردنەوەدا بیر لە هاوگونجانی مەدلوولەکانی دوێنێ لەمڕۆدا دەکاتەوە، بەڵام هەرگیز بڕی نییە، پیرۆزی دالە جێگیرەکان تێپەڕێنێ.

داهێنان فەزای گریمانەیی نوێنەرایەتی دەکات، بەڵام مرۆڤ لە سیستمی هەڵبژاردن دانەبڕاوە، بەو مانایەش داهێنانی ئەدەبی و هونەری لە سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد لە رێگای پۆلینکردنەوە، دەتوانێ خۆی لەگەڵ واقیعی گریمانەیی ئاماژەکان بگونجێنێ. هونەری نووسین هونەری وێناکردن و بەرهەمهێنانەوەی دالی بەردەوام و نادیارە، وەک رووە جیاوازەکانی حەقیقەتە. هونەری حیکایەتکردن، هونەری بەبیرهێنانەوەی مەدلوولە پیرۆز و جێگیرەکانی رابردووە، وەک حەقیقەتی چەسپاوە. کەواتە نووسین بەرهەمهێنانەوەی خەیاڵی نا-نواندنەوەیە. حیکایەتکردن بەرهەمهێنانەوەی پیرۆزی جێگیرە. لە نێوان پیرۆزی و نانواندنەوەدا.. خەیاڵی نانواندنەوە فرە رەهەندترە لەوەی پیرۆزی حەقیقەتی چەسپاو بەرگەی بگرێت. ئەسڵی حەقیقەتی حیکایەتەکانی رابردوو، لەنێو بەرەو پێشچوون و فرە رەهەندی خەیاڵی داهێنەرانەی نووسیندا وندەبێ. یان بە مانایەکی دیکە مەدلوولە چەسپاوەکان، لەنێو دالە گۆڕاوەکاندا بەردەوام کاڵتر دەبنەوە.

لە حیکایەتدا هیچ رووتییەک بوونی نییە، زمان و جیهان هیچ درزێکیان لەنێواندا نییە، زمان و پیرۆزی یەکپاچەن! حیکایەتکردن گوزارشت لە تەواوی زمان وەک پیرۆزی دەکات، پیرۆزی تەواو یەکپارچە خۆی داپۆشیوە. بەڵام لە نووسیندا زمان رووتە، بەو مانایەی کە گرژییەکی گەورە لەنێوان مەدلوول و دالەکاندا هەیە. لە نووسیندا رووتی نەرمی باڵایە، باڵابوونی رووتی لە خەیاڵی زمانی داهێناندا

بەردەوام خۆی دەگۆڕێت. بەتەعبیری (والتەر بنیامین) دوای ڕووداوی بورجی بابل، مرۆڤ و زمانی مرۆڤ بە هەمیشە کەوتۆتە بەردەم پەرتەوازەیی و ئاڵۆزی… بە زۆرتر شارەزایی بەوانە کتێبی یەکەم، کێشەی سوبێکت، چاپخانەی سەردەم، 2014، سلێمانی، ل33، پێشڕەو محەمەد.

حیکایەت ئەسڵی نیعمەتە، ئەسڵی نیعمەتی حیکایەت مەدلوولە پیرۆزەکانی رابردووە. نووسین ئەسڵی سرووشتە، ئەسڵی سرووشتی نووسین دەلالەتە گەڵاوەکان و سەیرورەی خەیاڵی داهێنانە. لەنێوان زمانی نووسین و زمانی حیکایەتکردندا روونی و ئاڵۆزی وەستاوە، روونی گرەنتی پەیوەندی نێوان مرۆڤ و جیهان دەکات و هەر لێرەوە وەهمی پیرۆزی هەناسە دەدات، پیرۆزییەکان خۆیان رادەگەیەنن و خۆیان وەک بونیاد دەسەپێنن. بەشێکی گەورەی خۆسەپاندنی پیرۆزی لەوەدایە کە پیرۆزی نە بەمان دەگیرێت و نە بەمان پێ دەکرێتەوە. لە دووەمیاندا زمان بەشێکی نەگوتراوی لەخۆدا هەڵگرتووە، بەردەوام بەرانبەر بە جڵەوکردن بەرهەڵستی دەکات. لێرەدا نەگوتراوی زمان نادیاری دەخاتەوە، نادیاری ئاڵۆزی لێدەکەوێتەوە.. بەشێکی گەورەی ئاڵۆزی داهێنان لەوەدایە، کە زمانی داهێنان رابەرێکی دیاریکراو پێشوایەتی ناکات، چونکە هیچ جۆرە قسەکەرێکی نییە.. بوونی زمانی نەگوتراوەکان لەگەڵ زمانی قسەکەر یەکە! بە مانایەکی دیکە ئەوە زمانە قسە بە قسەکەر دەکات. واتە زمان ئامرازی گەیاندن نییە، زمان خۆی لە رێگای خۆیەوە دەردەبڕێت. بۆیە لەو حاڵەتەدا زمانی نووسین قەیرانێکی قووڵ رووبەڕووی زمانی حیکایەتکردن دەکاتەوە، کە تا ئەو کاتە جگە لە مانا شتێکی دیکەی بەرهەم نەهێناوە. هەمیشە زمانی حیکایەتکردن هەوڵدەدات ماناکان و دەلالەتەکان بەسەر وشە و چەمکەکاندا بسەپێنێ، دەیەوێت چەمکەکان بەردەوام لەکاڵی بکاتەوە و بەرگی زمانی پێتی-ناوچەییان بەبەردا بکات. بە زۆرتر شارەزایی بەوانە: خولیای شیکردنەوە، عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا، چاپی وەزارەتی رۆشنبیری هەولێر 2022، چەمکی زمان ل9.

سەرەڕای ئەوەی زمانی حیکایەتکردن، هەوڵدەدات هیچ جۆرە گرژییەک لەگەڵ سیستمی بەمیرات بەماوە روونەدات و رەوتی ڕووداوەکان بە هەمیشە بە نرخی دەخی باڵادەست بپارێزێ.. بەڵام زمانی نووسین وەک جیاوازی، بەردەوام لەو دەسەڵات و پیرۆزییەی حیکایەتخوان دووردەکەوێتەوە، نموونەی زیندووش دوورکەوتنەوەکانی ئەمڕۆ لە چەمکەکانی رۆشنبیر، جەماوەر، شۆڕشگێڕ، شێخ، ئاغا.. ناپەیوەندی بە مەدلوولە داپێشراو و پیرۆزەکانی رابردوو.. لێرەوە بە رووتی نووسراوە لە سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد، لە فەزای ئەتۆمگەرایی و گریمانەیی سیمیۆلۆژیا.. فۆرم، جێگەی جەوهەری

گرتەتەوە.

یادەوەری

گەڕان بە دوای باوکدا

ئەفلاتوون بیرچوونەوە بە نەزانی دادەنێت.. بەڵام لای (پۆل ریکۆر) لەبیرچوونەوە نەزانی نییە و دوژمنی مەعریفە و بەبیرهێنانەوەش نییە، بەڵکو گوزارشت لە حاڵەتێکی درووست دەکات، کە بە شێوەیەکی گشتی مرۆڤەکان تووشی دەبن. ریکۆر لە تێزەکەیدا و لە کتێبی (یادەوەری، مێژوو، بیرچوونەوە) پێیوایە ئەوە مێژووە یادەوەری لە فەرامۆشکردن دەپارێزێت، مێژووش ململانێی نێوان مرۆڤ و بەبیرهێنانەوەیە. لەبیرچوونەوە هێزە و یادەوەری ئەرکە، هەردووکیان بەشداری لە پێکهاتنی مێژوودا دەکەن.
کەواتە ویستی بیرچوونەوە، توانایەکە بە بیرهێنانەوە، یان لەبیرچوونەوە لە رێگای زمانەوە نوێنەرایەتی رابردوو دەکات، زمانیش چالاکییەکی لەخۆوەی نێوان بیرهێنانەوە بیرچوونەوەیە. ئەو گوتەیەی ریکۆر بە جۆرێك لە جۆرەکان دەبێتە پشتگیری بۆ کەدە بەناوبانگەکەی (مرۆڤ فڕێدراوەتە نێو زمانەوە)ی ژاك لاكان.. چونکە وەك چۆن ناتوانین حوکم بەسەر زماندا بدەین، بە هەمان شێوەش ناتوانین حوکم بەسەر لەبیرچوونەوەدا بدەین. مرۆڤ لای لاكان وەك بەندەی ویستی زمان و لای ریکۆ وەك بەندەی ویستی بیرهێنانەوە دەمێنێتەوە.. بۆیە مرۆڤ پێویستە رێگا بە ویستی زمان و بیرچوونەوە واڵا بکات.. چونکە داهاتوو ملکەچی زمان و بەبیرهێنانەوە و لەبیرچوونەوەیە.. لەسەر ئەو بنەمایە ریکۆر لە کۆجیتۆکەیدا دەڵێت:
من بیرم دێتەوە کەواتە من هەم، من بیرم دەچێ کەواتە من هەم. لەو کۆجیتۆیەوە جەخت لە پەیوەندی بەبیرهێنانەوە بە بوون و لەبیرچوونەوە بە بوون دەکات.. مۆرکێکی بوونگەرایی بە بیرهێنانەوە و بیرچوونەوە دەبەخشێت.
لە تێزەکەی ریکۆردا زمانی گەڕانەوە، گەڕانەوەی رووداوەکانی رابردووە، بەڵام رابردوو وەك خۆی نا، بەڵکو گەڕانەوە دووبارە بەپێی کات و شوێنی جۆراوجۆر، بە دارشینەوەیەکی دیکە هەڵدەسێتەوە.. بە ئەوەی یادەوەری و خەیاڵ لێکجیا بکاتەوە.. دەشێ خودی خەیاڵیش رابردوو بونیاد بنێت.. کەواتە ئەوە ویستی لەبیرچوونەوەیە، یادەوەری وەك پرۆژەیەك بە داهاتوو تەماشا دەکات.
لێرەوە پرسیارێکی وردی (سانت ئۆگستین) هەیە، ئەویش: چۆن دەشێ قسە لە بارەی لەبیرچوونەوە بکەیت، ئەگەر لەژێر سایەی بەیادهێنانەوەی لەبیرچوونەوە نەبێ، بەو مانایەش بیرچوونەوە ملکەچی ئاگایی تاکە، ئەگینا چۆن دەزانێ لەبیری چۆتەوە؟ هەڵبەتە میکانیزمی کاری

مرۆڤەکان لە بەرانبەر ترسی لەبیرچوونەوەدا هەمیشە بە دوو شێوە تەماشا کراوە، یان ترسەکە بووەتە هۆی خولقاندنی بەرهەمێکی مەزن و گەورەی ئەدەبی و هونەری یان زانستی.. یان زۆر جار بە پێچەوانەوە بووەتە هۆی وێرانکاری و شەڕ و کوشتن..

بەڵام ئەمڕۆ لە سەردەمی دیجیتاڵیدا تەواوی وێنەکان، تەواوی دال و مەدلولەکان هەڵدەوەشێتەوە، ئەوەی دەمێنێتەوە ویستی بیرهێنانەوە نییە، بەڵکو تەنها نیشانەکان، دەلالەتەکان نین.. لێرەدا دەلالەتەکان دەلالەتی بیرهێنانەوە نیین، بەڵکو نیشانەی زێدە واقیعین.. (ژان بۆدریار) دەڵێ زێدە واقیعی دۆخێکی نوێی کۆمەڵگایە کە ئاگایی بە بوونی خۆی بووە بە هەستکردنێکی نمایشکارانە، واقیع، واقیعی گۆڕیووە بۆ نمایش، هیچ کەلێنێکی بۆ رەخنە نەهێشتۆتەوە، واتە نیشانەکان نە هیچ شتێ دووبارە دەکەنەوە و نە بەرهەمی دەهێننەوە، جگە لەوەش هەر شتێ نەیەتە نێو نمایش وەک نەبوو وایە.

کەواتە سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد، هەر تەنها راڤەکردنێکی نوێ نییە، بە یادەوەری و لەبیرچوونەوە.. بەڵکو زمانی یادەوەری لە سۆزی گێڕانەوە بۆ (دایوباب) شیدەکاتەوە.. لە سۆزی گێڕانەوە بۆ ئارەزووکردنی دەسەڵاتدا دەیبینێت. بەو مانایەش ئامانجی یادەوەری بەدەستهێنانی ئارەزووی دەسەڵاتی (دایوباب)ە، بە ئەوەی جارێکی دیکە وەك بابەتی ئارەزوو لەگەڵ (دایوباب) یەکبگرێتەوە (وەک لە قۆناغە یەکەمەکانی منداڵی..). لێرەوە سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد تەنها فیکری نوێی بەرهەم نەهێناوە، بەڵکو بونیادی خودی بیرکردنەوەی گۆڕیووە.. لەبری سرووشتی نیشانەکان و چۆنیەتی راڤەکردن، خودی نیشانەکانی گۆڕیووە.
کەواتە لەنێوان زمانی نووسین و زمانی بەبیرهێنانەوە و لەبیرچوونەوە گومانی هاوڕابوون هەیە! دەبێ زۆر لێی نەچینە پێشەوە، بەڵکو دەبێ راستی ئەو مەسافەیە بپارێزین. وەك ئەوەیە بڵێین: لە سۆزە گەرمەکانت دەترسێم، زۆر لێم نزیك نەبیتەوە!.
ئەوەی پەیوەندی نێوان زمانی نووسین و زمانی یادەوەری، زمانی نووسین و زمانی حیکایەتکردن، یان تەکنەلۆژیا و زمان بەگشتی بەڕێوە دەبات، گومانی هاوڕابوونی شیعری بە شیعرییەت، یادەوەری بە لەبیرچوونەوە، گێڕانەوەی بە خەیاڵ…
(ژیل دۆلۆز) نائاگایی بە شانەی نمایشکردنی دراما ئۆدیبییەکان دادەنێت و بە تووندی قسان لەبارەی نووسین وەك گێڕانەوە بە یادەوەرییە کەسییەکان دەکات، پێیوایە نووسین ئەوە نییە، کە باسی یادەوەری و سەفەر و سەرگەرمی و نەخۆشی و خەم و خەون و خەیاڵەکان دەکات. زمانی نووسینی داهێنەرانە ئەوە نییە، کە بە ژێر هەژمونی

دەسەڵات، دەسەڵاتی رابردوو دەگەڕێتەوە، یان بە خەیاڵداهاتنی نیازخوازانە و سەپێنەرانەی رابردوو نییە، وەك چۆن زمانی نووسینی داهێنەرانە ئەوە نییە، کە بە واقیعدا هەڵدەڕێت.. لێرە ئەوەی لە هەردوو باردا بە تەخی ئامادەیە، دەسەڵاتی چیڕۆکی دایە و بابەیە! بەو مانایە دەشێ بڵێین بیرهێنانەوە و بیرچوونەوە بونیادێکی ئەدیبی (واتە مەیلی گەڕانەوەی کچ بۆ باوك و کوڕ بۆ دایك) هەیە، کە بە نووسینی حیکایەتکردنی یادەوەری، نووسەر بە واقیعی پێیهەڵدەسێت، یان لە خەیاڵەی کۆنەخوازانەدا دەیچێنیت. لە کۆتاییدا ئەو شێوەیە لە بیرکردنەوە بەرەو گەڕان بە دوای باوك و دایکدا دەتبات، وەك چۆن لە خەونە (ئەدیبیەکانت) دەیبینیت، ئەوەش پەیوەندی بەوە هەیە، کە لە رێگای دایك و باوکەوە دەتەوێت منداڵی خۆت بدۆزیتەوە، بۆیە لە پێناو دایە و بابە دەنووسیت. بۆ زیاتر شارەزایی بڕوانە: المجلة -العدد 1964 دیسمبر/ كانون الاول 2024، الكتابة والنسيان، عبد السلام بنعبد العالي.

پرسیار ئەوەیە ئایا زمانی نووسینی داهێنەرانە دەتوانێت بەسەر زمانی حیکایەتکردندا زاڵ بێت و هۆشیاریی مرۆڤەکان لە گرێی ئەدیبەوە بگۆڕێت بۆ سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد؟ نووسین هۆشیاریی خەڵك دەگۆڕێت! پاشان ئەو خەڵکانەی گەڕاون، ئەو جیهانە دەگۆڕن کە تێیدا دەژین.. چۆن گرێی ئەدیب ژیانی تایبەتی خۆی هەبوو. ئایا ژیانی سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد، بڕوای بە تێگەیشتنی ژیانی تایبەت هەیە.. زمانی نووسین رووبەرووی ژیان و کەسەکان دەبێتەوە، بۆ ئەوەی خەیاڵەی داهێنەرانەی خۆی بسەلمێنێ و نکۆڵی لە هەموو شتە کەسییەکان بکات.. ئایا بۆ ئەوەی رووبەرووی ژیانی تایبەتی بێتەوە، دەچێتە خەیاڵەی داهێنەرانەی خۆیەوە؟.
زمان بۆیە دەژی تا شتێ لە خەیاڵ بە ناویدا تێپەڕێت. بەڵام هەرگیز زمان، ژیان ئەرشیف ناکات، بەڵگەنامەی ژیان بۆ خۆی ژیانە، بەڵگەنامەی زمانیش خەیاڵەی زمانە. ئەرکی ژیان نییە لە خۆی بکۆڵێتەوە، ئەرکی زمان نییە، لە بەڵگەنامەکانی خۆی بکۆڵێتەوە. نووسین بەڵگەنامەی خەیاڵەی ژیانە و ژیان لە پێناو ژیاندایە، ژیان لە پێناو پێشکەوتنەکانی ژیاندایە. نووسین تەقاندنەوەی خەیاڵەی زمان و ڕەتکردنەوەی ئەو سیستەمەیە، کە دەستی بەسەر ئازادی خەیاڵەدا گرتووە. وەك چۆن پێویستە ژیان وەك دەستبەسەرداگرتن فەرامۆش بکەین! پێویستە زمانیش وەك تەقاندنەوەی خەیاڵ خۆی درێژ بکاتەوە!

ژیان و نووسین بە گەیاندنی پەیامەکانیان گرەو لەسەر فەرامۆشی و بیرهێنانەوە دەکەن. بەڵام بە ئەوەی ژیان پەیامەکەی بگەیەنێت، دەبێ یارمەتی لە زمان وەرگرێت، نەك بیرهێنانەوە و بیرچوونەوە، نەك مێژوو و رابردوو.. چونکە زمانی نووسین بەرجەستەکەرێکی سەیری خەیاڵی خۆیەتی، بەرجەستەکەری خودی ژیان نییە. بەرجەستەکردنی خەیاڵی خودی زمان وەك خەیاڵی جولاو و سەیرورەی بەردەوام رێز لێگیراوە.. ژیان لە بەردەم داهێنانی خەیاڵی زمان بەردەوام چەماوەتەوە.. زمانی داهێنان چاوگەی یارمەتی لە ژیان ناکات، لە سەربەخۆیی و ئازادیدا ڕەگ و ڕیشەی درێژ دەبێتەوە. ژیانیش ئەوەندەی توانای دووركەوتنەوەی لە رابردوو هەیە، توانای ئامادەبوون و زیندووکردنەوەی رابردووی نییە، چونکە حەقیقەتی ژیان حەقیقەتی پاش سەردەمی حەقیقەتە. وەك چۆن خەیاڵی زمانی نووسینی داهێنەرانە رەنگدانەوەی بەخەیاڵداهاتنی رابردووی نییە، ئامادەیی خەیاڵی زمانی داهێنان لە تەقینەوەی بەردەوامدایە. تەقینەوەی خەیاڵی زمانی داهێنان لە دوو روودا دەردەکەوێت، وەک ئەوەی بەردەوام بەشایی بخاتە زمانی رابردووەوە، وەک ئەوەی بەردەوام زمانێ لەنەو زماندا دابهێنێ.

هەولێر 17/12/2024

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

حیکایەتەکانی فرەیـد / بیرکردنەوەکانی فرەیـد.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

پێشکەشە بە هاوڕێم محەمەد تەها حوسێن

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(نائاگایی)

حیکایەتەکان چیدی پەیوەندییەکی راستەوخۆیان بە واقیعەوە نییە.

مرۆڤ لە خەون و خەیاڵ و خواست و حەزە متبوو و چەپێنراوەکانەوە.. هەوڵی سەپاندنی بوونی خۆی دەدات، هەموو ئەو ئارەزووانەی لە حاڵەتی ئاگایی پێینەگەیشتووە، لەو بەشە نەناسراوەی (سیگمەند فرۆید 1856- 1939) ناوی ناوە (نائاگایی) هەوڵی پێگەیشتنی دەدات، ئەو بەشەی هەمیشە لە کاردایە و عەقڵ بەڕێوەی دەبات. بەمجۆرە نائاگایی ئاگایی دۆزەخی ڕۆحی مرۆڤە. مەبەستی دەروونشیکاری فرۆیدی گۆڕینی نائاگاییە بۆ ئاگایی..
لە سیستمی نائاگاییدا نە ڕەتکردنەوە، نە پلەکانی یەقین، بوونیان نییە. چونکە نائاگایی هەرێمەکی تاریکە و بە کۆدی تایبەتی و نهێنی نەبەست، ناکرێتەوە! کەواتە مرۆڤ هەموو ئەوانەی دەیەوێ و دەریدەبڕێت، لە خۆیدا نییە و مانای شاراوەیان هەیە. بۆیە کاتێ فرۆید ئاوڕ لەو هەڵە و لەدەم دەرچوون، خلیسکانی زمانەوانییانە دەداتەوە، کە هەموومان ڕۆژانە تووشییان دەبین.. دەڵێ هەڵە نین! بەڵکو بەو شاراوانەیان دەبەستێتەوە، کە بە چارەکردن ماونەتەوە! بەو مانایەش نوێنەرایەتیکردنی خلیسکانی زمان، زنجیرەیەك نوێنەرایەتیکردنی داخراون، بەڵام نوێنەرایەتیکردنی شتە دیارەکان زنجیرەیەك نوێنەرایەتیکردنی کراوەن. یەکەم نائاگایی بەڕێوەیان دەبات، بەڵام دووەم ئاگایی.. یان بە مانایەکی دیکە بە (شێوەیەکی تایبەت) داواکانی نائاگایی پیادە دەکرێ، کە لە ئاگاییدا پیادەکردنی نەشیاو دەکەوێتەوە. نائاگایی گوزارشت لە ئارەزووە چەپێنراوەکان دەکات و هەنگاوێکی گرینگە بۆ پەردە هەڵدانەوە لەسەر پەیوەندییەکانی مرۆڤ، لە ڕێگای دەربڕینی زمانەوە.
نائاگایی خاوەنی یاسای تایبەتی خۆیەتی و پرۆسە بنەڕەتییەکانی دەکەوێتە سەر چڕکردنەوە و گواستنەوە و گۆڕینەوە! بەو مانایەش سەروکاری لەگەڵ کۆمەڵێك مانادا هەیە، کە بە جۆرێ چڕیان دەکاتەوە و دەیانگۆزێتەوە و دەیانگۆڕێنێتەوە.. وەك ئەوەی دەستێکی تەواو ساغ وەك دەستێکی گەچ نیشان بدات.. یان کۆمەڵێك مانا لە فۆرمێکی تایبەتیدا چڕبکاتەوە.. کۆمەڵێك فۆرم بە نموونە لە نوکتەکان و خەونەکاندا بە شێوەیەکی جیاواز وەرگێڕێت.. یان چێژ و خۆشی، لە ئەدەب و هونەر، فانتازیادا بنوێنێتەوە..

(لبیدۆ)
ئازادبوون، ناسنامەی رزگاربوون نییە.

لبیدۆ یان هێزی سێکسی بەرەو ئەوانیدیکەیە، یان بەرەو خود پاڵدەنرێت. ئەگەر بۆ بەی جێگیر بێت، ئەویدیکەت خۆشدەوێت، وەك چۆن خۆت خۆشدەوێت. ئەو قسەیەی فرۆید ڕاڤەکردنی گوتەزای دراوسێیەکەت

خۆش بوێت، وەك چۆن خۆت خۆشدەوێت.
هەمیشە لبیدۆ وەك پاڵنەری سەرەكی غەریزەی سێكسی دەمێنێتەوە، بەڵام تاكە هۆكاری كێشە و ئاڵۆزییەكانی ژیانی مرۆڤ نییە، بەڵكو كۆمەڵێك هۆكاری دیكە هەن، كە دەرەكیین. فرۆید بڕوای وابوو مرۆڤ لە منداڵییەوە خاوەنی سێكسوالێتییە، مەمكی دایك دەروازەی سێكس و عەشقە بۆ هەمووان.. "هەر كەس منداڵێكی تێر شیری مەمكی دایكی دیتبێت، بە كوڵمی سوور و بزەیەكی شوكرانەبژێرەوە، چاوی چۆتە خەو، ناتوانێت لەو تێڕامانە هەڵبێت، كە ئەو وێنەیە وەك پێش نموونەیەك بۆ دەربڕینی تێرێتی سێكسی لە تەمەنی گەورەییدا دەمێنێتەوە.. بڕوانە: نەست لە دەروونشیكاری فرۆید و لاكان دا-و: وەلید عومەر).
ڕەنگە هەر لەبەر ئەوەش بێت كە زمانی نزیكبوونەوە، یان گیانی بە گیانی سێكسی، زۆرجار شێوەی زمانی منداڵ بگرێتەخۆ.. بۆ دڵنیاییشەوە شتێكی سەرسوڕهێنەر نییە، كە لە كاتی جەنگدا سەربازە بریندارەكان، چ ئازا بن، یان نا، بە دایكیان دەگریەن. یان وەك ئەلتەرناتیڤی دایك بە ماڵ دەگریەن، چونكە ماڵ مرۆڤ دەباتەوە نێو باوەشی دایك.
فرۆید پییوایە زۆربەی نەخۆشی و كیشە دەروونییەكان ریشەی كلتوورییان هەیە، بەو مانایەی كە كلتوور بەشێوەیەكی نەزانانە مامەڵەی لەگەڵ لبیدۆدا كردووە، نەك بەو مانایەی كە كلتوور زمانی لەخۆوەیە… بەڵكو بەو مانایەی كە كلتوور لبیدۆ وەك هێزی زیندەگی نابینێ، بەڵكو هەر لە بۆتەی هەڵچوون و سۆزدا دەیبینێ.. لبیدۆ وەك وزەی داهێنان، ئەو هێزە پاڵنەرەیە، كە مرۆڤ هەم پێداویستییە بایۆلۆژیەكانی لە ڕێگایەوە دابین دەكات، هەم تەواوی حەزەكانی بە ئاستەكانی تێربوون دەگەیەنێت.. بە ئەوەی دۆخی شەڕزانی خۆی تێپەڕێنێت.

(بیركردنەوە)

مرۆڤ لەو سەردەمەدا هەر چەندە زیاتر خۆی سووك و ڕەزیل و ریسوا بكات، ئەوەندە زیاتر جەماوەر و ناوبانگ بە دەستدەنێ. "ئالان دۆنۆ"

بیركردنەوە وەك زنجیرەیەك چالاكی دەروونی، كە مێشك ئەنجامی دەدات، لە كەسێكەوە بۆ كەسێكی تر دەگۆڕێت. فرۆید زانایەك بوو، ویستی مرۆڤ پێ غەریزەی ژیان بكات و چێژ بە عەقڵانی بدات. بە دیوەكەی دیكە ئەو پێیوایە كردەی بیركردنەوە ئومێد و خەون و خەیاڵەكانی لەخۆدا هەڵگرتووە، لە هەمان كاتدا كۆمەڵە كێشەی دەروونیش دەنوێنێ. لەسەر ئەو بنەمایەش رووخانی كلتووری باو بونیادنانی كلتوورێكی دیكە، دەكاتە پرۆژەی كاركردنی، كاركردنێك كە مرۆڤ

بەرەو سیستم و دیسپلینی دەروونی دەبات.. فرۆید بڕوای بەوە بوو، کە پرۆسە مەعریفییەکان نائاگایی بەڕێوەیان دەبات، وەك چۆن پرۆسە دەروونییە نائاگاییەکان پرۆسەی مەعریفین. بە شێوەیەکی سەرەکی کێشەی تێگەیشتن لە عەقڵ و جەستە، وەك پەیوەندی وردی نێوان بارە دەروونییەکان و بارە فیزیکییەکان بابەتێکی گرنگی دەمارزانی بوو، وەك چۆن جێی سەرنجی دەروونناسانیشە..
زانایانی دەمار سوودی زۆریان لە بیرکردنەوەکانی فرۆید بینیووە، کە هەوڵەکانی مرۆڤ بۆ خەیاڵکردنی شتەکان پێش بەدیهێنانیان رووندەکاتەوە. فرۆید هەوڵدەدا لەنێو خەونەکاندا بە هەموو حەز و خواستە بەدینەهاتووەکان بگات.. بگاتە ئەو حەز و خواستانەی بیرکردنەوە و عەقڵی گرتەتەوە. فرۆید گرەنتییەك پێشکەش دەکات، کە هەموو “بیرکردنەوەیەك بیرکردنەوەیەکی دیکەیە” نە سەقامگیرە، نە وەستاوە، وەك چۆن نەزمی باڵاش نییە، بەو مانایەش نائاگایی بنەمای ژیانی بیرکردنەوەیە.. بیرکردنەوە دەکەوێتە نێو کاتەوە و لەوە خۆی هەڵدەنێ، بەوەی پرۆسەیەکە، بەردەوام دەگۆڕێت و خۆی رەتدەکاتەوە، چونکە هەرگیز تەواو نابێت.

(قسەکردن)
مرۆڤ خۆی ئاژەڵێکی سەمپتۆمدارە.

چارەکردنی نەخۆشی دەروونی بە رێگای قسەکردنی ئازاد و بەخەیاڵداهاتن بە شێوەیەکی خۆکارانە، یەکێکە لە رێبازە زانستی و عەقڵانییەکەی فرۆید. قسەکردنی ئازاد و بەخەیاڵداهاتن بە شێوەیەکی خۆکارانە نەخۆشە دەروونییەکان ئارام دەکاتەوە، جا چ لەسەر رێبازی فرۆیدی بێ، یان هتد.. چونکە بوونی مرۆڤ (وەك نەقسی فرۆیدی) بە هەرێك لە دال و مەدلول دەگۆڕێتەوە. واتە کە زمان دێتە ناوەوە، یان کە منداڵ لە بواری وێناکردن و خەیاڵەوە دەچێتە بواری رەمزییەوە، ئیتر وەك دال و مەدلوول پەیوەندی دووانەیی (دایك منداڵ) دەچێتە نێو پەیوەندی سیانە و چوارییەوە.. بە نموونە ونکردن و دۆزینەوە (فۆردا- for-da)ی نەوەکەی فرۆید، کە بە تراژیدیای ونکردن و دۆزینەوەدا دەڕوات، ئەو ساتەی کە دایکی لەپێش چاوە (بەکرەی یارییەکە دیارە) لەگەڵ ئەو ساتەی کە دایکی دەڕوات (لە کاتی یاریپێکردندا بەکرەکە خلەر دەبێتەوە و دەڕواو وندەبێت، تەنها داوێکی باریك بە دەست منداڵەکەوە دەمێنێتەوە، کە رایدەکێشێتەوە- دەیدۆزێتەوە).. گەمەی ونبوون و دۆزینەوەی هەر تەنها گەمەی بەدواداگەڕانی مەدلوول و بەدواداگەڕانی نەوەکەی فرۆید بە دایکی نییە، بەڵکو بە گشتی کودەتایەکی مرۆیی بوو، بەسەر

مرۆڤدا.
بەمجۆرە زمان یارمەتی سوککردنی نیشانەکانی سەزداری و نیگەرانی و میکانیزمی خۆبەتاڵکردن لە کۆتوبەندەکان دەدات. وەك چۆن کرانەوە و خۆشەویستی پارێزگاری لە دەروون دەکات. چەپاندن تووشی دەمارگیری دەکاتەوە.

(میکانیزمی بەرگریکردن)
قسە کردن سەیرورەیە، جێگیربوون حیکایەت.

چەمکی بەرگریکردن بەشێکی جیانەکراوەی تێگەیشتنی دەروونشیکارییە بۆ ڕەفتارەکانی مرۆڤ. فرۆید ئەو تیۆرەی وەك ستراتیژییەتی دەروونی دامەزراندووە، کە بە هۆیەوە عەقڵی ناوەکی لە پەنا و پارێزگاریکردنی خۆی لە دڵەڕاوکێ و بەرگریکردن لە پاڵنەرە قبوڵنەکراوەکانی بەکاری دەهێنێ. واتە لەو ڕێگایەوە عەقڵی ناوەکی لە پەنا و پارێزگاریکردن لە حەزەکانی خۆی، هەوڵدەدات گەمە بە بیرکردنەوەکان بکات و ڕاستی بشێوێنێت.
میکانیزمی نکۆڵیکردن و ڕەتکردنەوە، بە خێرایی ڕووبەڕووی ڕاستییە بەڵگە نەویستەکان دەبێتەوە.. بۆ نموونە نکۆڵیکردنی کەسی، وەك نکۆڵیکردن لە سیگارکێشان، خواردنەوەی مەی.. هەندێکجاریش شێوەی گشتی وەردەگرێت، وەك نکۆڵیکردنی دیاردەیەکی زانستی، کۆمەڵایەتی، کلتووری، گۆڕانکارییەکانی کەش، ئاو هەوا.. میکانیزمی ڕەتکردنەوە وەك چیرۆکی ئەو نەخۆشەی کە ڕووەو فرۆید دەڕوات ئەو ژنە هەر کە بەت "هەر دایکم نییە".. بە گشتی میکانیزمی ڕەتکردنەوە پەیوەندی بە دنیای ناوەوە هەیە، میکانیزمی نکۆڵیکردن پەیوەندی بە دنیای دەرەوەدایە..

(گەڕانەوە بۆ رابردوو)
لە هایپەر واقیعدا، هەڵی نێوان ڕاستەقینە و هاوشێوەکەی تا دێت کاڵ دەبێتەوە

فرۆید پێیوایە لینکێکی قووڵ لە نێوان ئێمە و مرۆڤی زۆر سەرەتاییەکاندا هەیە، ئێمە بە گشتی قوربانی ڕووداو و پرسەکانی رابردووین، واتە رابردوو ئاڕاستەی کەسایەتیمان دیاری دەکات، ئەوەش بە هۆی گێشەی گرێی ئۆدیبەوە هاتۆتە ئاراوە. لە کلینیکەی خۆیشی کاتێ هەوڵی چارەکردنی نەخۆشەکانی دەدا، ویستوویەتی لە ڕێگای مێژووی تایبەتی نەخۆشەوە نیشانەکانی نەخۆشییەکەی زیاتر بناسێ، بۆ ئەوەی ئێستای نەخۆشییەکەی ڕوونتر ببینێ، لای ئەو (ئێستا) بە تیشك خستنە سەر رابردوو، دەرناکەوێت. بۆیە نائاگایی

تاك و رابردووەكەى بە هەند سەير دەكات، تاكو دەست بۆ زمانى حيكايەتەكانى بەرێت.

(تووندوتيژى)

دەسەڵات، تووندوتيژى بۆ نمايش گۆڕيوە.

فرۆيد دەڵێت مر□ق ب□ مر□ق گورگە، بەو مانا يەش مرۆڤەكان دوژمنى سەرسەختى يەكترين! ئەگەر مر□ق ل□ بەرانبەر يەكتريدا تووندوتيژى فيكرى، رەفتارى، رەمزى.. نەگۆڕن، ئەوە ژيان، شارستانييەت دەكەوێتە ژێر هەڕەشەوە. كەواتە بەر لەوەى توندووتيژى لەدايك ببێت، دەكرێت ڕێگا لە گەشە و تەقينەوەكانى بگيرێت. بە ديوێكى ديكەدا، ئەگەر توندووتيژى ببەستينەوە بە چەپاندنەوە، ئەوا دەگەينەوە بە هەمان ئەو ئەنجامەى كە توندووتيژى بوونەوەرێكى ناسەربەخۆيە. (گازگرتنى منداڵ، مژين، هاتنى ددانەكان، جوڵاندنى دەم بە هۆى خۆشى وەرگرتنەوە لە خواردن…)
چەپاندن بە مانا هەرە سادەكەى بريتييە لە سەندنەوەى زمان لە شتێك.. كاتێك شتێك دەچەپێنرێت، ئەوە ئەو كاتە لە زمان دەخرێت و دەچێتە دۆخى قەتيسبوونەوە. يەكێك لە توندووتيژييە ترسناك و ناوەكييەكان، توندووتيژيى ساتەوەختى چەپاندنە.. بەڵام كاتێ فرۆيد مرۆڤى سێكسى وەك رووييەكى ديكەى جياوازى مرۆڤى ئابوورى ماركسى نيشان دەدات، لە بەرانبەر پێداويستييەكانى ئەو مرۆڤە گۆشەگير و تەنيايە، پەيوەندييە مرۆييەكانى بەرەو پێشەوە دەبات.. بۆ ئەوەى مرۆڤى سێكسى پێداويستييە فيزيۆلۆژى و لبيدۆييەكانى دابين بكات، بێگومان وەك ئاماژەمان بۆ كرد، دۆخێك بۆتووندوتيژى فەراهەم دەبێت، دۆخێك كە شتەكان لەگەڵ خۆياندا دەگەنە پڕى و دەتەقنەوە! لێرەدا وەك وەليد عومەر لە وتارى تووندوتيژيدا دەڵێ توندوتيژى وەك زادەى دوو پنت و دوو جەمسەر خۆى نمايان دەكات، پنتێك كە چەپێنراوە و پنتێكى تريش كە دەيەوێت لە چەپاندن ڕزگارى ببێت.

(دەرئەنجام)

فرۆيد بەرهەمهنانەوەى گەمەى نا- نواندنەوەيە.

11/12/2024 هەولێر

زێدە بیابان.. شیعری عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

بۆ دەربڕینەکانی هونەرمەندی شێوەکار (قەرەنی جەمیل) پێشکەشە

(١)
ئازادی لە نەخشەی بیابان دەتکێ
باران لە هاواری سەراب دەبێ بە ریشەڵە
ریشەڵەکان دەنووک لە تیشکی رووناکی دەگرن
لە ئاودا تیشکی رووناکی دووبارە هەڵدێ
ئەوەتا لێرەم وەک رووکاری رەشبردنەوە.
(٢)
جوانی رەفتاری بیابان هێشوو و هێشوو دەکا
رابردوو خۆڵەمێشییە
ئەوەتا لێرە دادەنیشم لەنێو ئەوە
ئاخۆ هەست بە گومانەکان دەپێون
ئاخۆ لە شکانی سەراب دەگەن
بزەی ئاو دەناسنەوە
ئاخۆ جیاوازی، وێناکردنی ناجیاوازییە، یان هاونشینی؟
(٣)
بۆ قاچی هیچ ناپەڕینەوە
ئاو دووبارە سەراب هەڵدەدا
مرۆڤ هێشوو و هێشوو لە بیابان دەکەوێ
با دەتەخوارێ
بە ژیان شامانایەک هەبوو
بە سەراب پێوانیەک نییە.
(٤)
بۆ قاچی هیچ ناپەڕینەوە
باران پەڕاوەکانی بیابان پێ خۆڵ دەکا
با لە پرچی سەراب دەڕژێ
بە پێ خاوسی
بەبێ زیندووکردنەوەی شامانایەک
ناپەڕینەوە
لە پێنا رەنگی خۆڵەمێشی
لێرە دووبارە وەک روواڵەت لە ئەوە دەکەوم

مردن جێنشینی بینینە.
(٥)
بە قاچی هیچ ناپەڕینەوە
مر□قایەتی چەشنی نەخشەی بیابان
هێشووی هەتاو
نواندنەوە، زێدە مانا،
سەراب
بە ئاوەوە دەخورێتەوە.
(٦)
چیتر دابەزین نییە
بیابان ل□ بەر دەرگاتانە
رەنگی خاک جگە لەخۆی هیچ ناگەیەنێ
بە پێڵاوی پڕ لە خۆڵ
دووبارە وەک رووکەش لە ئێوە دەچم.
(٧)
ژیان شاراوەیەکی زێدە دیارە
رەنگ شاراوەیەکی زێدە گەرم
بە نمایشە شێواوەکانی
روو لە ئارەزوو دێتەخوارێ
بوونی مر□ق ز□وێنەیە
بە ئاسمانەوە کۆتایی بە حەقیقەت دێنێ.
(٨)
من نامەوێ ئاسمان لە خاک بچێ
زەوی لە ئاسمان بێتەوە
بەربوونەوەی ئەسڵ، شتێ لە شتێ ناکا
گەر دەرگا بکەنەوە
ئایکۆنەکان دەگەڕێنەوە
گەمەی نا- نواندنەوەیە.
(٩)
دنیا سەراب بێ یان وەهم
خاڵی گەشانەوەی هونەر وێناکردنی فریودانه
وێناکردنی زڕوێنە
خڕبوونەوەی ناتەبایی چێژە لێرە و لەوێ
من دەزانم
لە زێدە حەقیقەت دەبنەوە
تۆ دەزانی
شتێ لە پشت لەبەرگرتنەوە، بوونی نییە.

(١٠)
مردووەکان زیندووەکانیان گێڕیووە بۆ ئاوەدانی
زیندووەکان مردووەکانیان گێڕیووە بۆ زمان
ژیان گۆڕانەوەی مرۆڤە بە دەخی بە شوناسی
ئەوەتا لێرە لەنێو ئەوە هەڵدەستمەوە
گەر دەرگا بکەنەوە
جەستەی بێ ئەندام دەبێ بە گۆڕ
لە پێگەی رەشبردنەوە و دابڕان
مردوو زیندووەکان دەردەکەون.

٢٠٢٤/٩/٢٨ هەولێر

زمان و شاعیر.. خەزعەل ئەلماجدی.. و: عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

شیعرییەت شایتحالەی تەواوی سەردەمەکان

وزەی زمانی شیعری پەرت نییە، پارێزراوە. بە پێچەوانەی وزەی زمان لە بوارەکانی دیکەدا کە بەرەو سوودگەرایی و دەستاودەستکردن و تێگەیشتن دەبەتەوە… وزەی شیعری لە چوارچێوەی فەڕمی شیعرییدا پارێزراوە، نە دەگۆڕێ و نە لەکار دەکەوێ. ئایا بەپێی ئەو تێگەیشتنە، دەتوانین شیعر لە رووی زمانەوانییەوە پێناسە بکەین و بڵێین شیعر زمانە، کاتێ وزەی خۆی دەپارێزرێ. لە رووی زمانییەوە پێناسەی پەخشان بکەین و بڵێین پەخشان زمانە، کاتێ پەرت دەبێ، یان وزەکانی بەکار دەهێنین، یان لە پێناو شتێکی دیاریکراو سوودی لێوەردەگرین. لەو دەرئەنجامەشەوە بڵێین زمان لە شیعردا هێزێکی نەگۆڕە، لە کاتێکدا زمان لە پەخشاندا هێزێکی گۆڕاوە، بە جۆرێکی تر، بۆ نموونە پەخشانی دەرەکی (بابەتخوازی و زانستی) زمان بە کار، هەواڵ، هاندان، وەسفکردن دەگۆڕێ، پەخشانی فێرکاری بۆ زانست و زانیاری دەگۆڕێ. بەڵام هێزی زمانی شیعر ناگۆڕێت، بەڵکو لە ناوەوەی خۆیدا بە درەوشاوەیی دەمێنێتەوە. پەخشان لە مێژوودا

جەگیر دەبێت، شیعریش بەرەنگاری مەژووو دەبێتەوە، چونکە ناگۆڕێت و دوای مەژووو ناکەوێت، بەڵکو شتە لە ناوەوەی گوتار و رووداوە قەدەغەکراوەکانی دەوروبەری لە خۆدا هەڵگرتووە. بۆ نموونە قەسیدەکانی (موتەنەبی) لە بەرانبەر سەدەی چوارەمی کۆچی وەستاون، لە کاتێکدا دەسەڵات و میدیا و یاسا و هەواڵ و دابونەریتەکانی سەدەی چوارەمی کۆچی کەوتوونەتە نێو مەژووەوە. لە سەدەی نۆزدەمی پڕ لە رووداو و هەواڵ، قەسیدەکانی رامبۆ وەستاون، وەك رۆناکییەکی درەوشاوە و تازە، بە هێز و چالاکییەوە لە مرۆڤ دەڕوانن. ئایا ئەوە بەو مانایەیە کە پەیام ((پەیامی شیعری)) دەبێ بابەتەکەی لە خودی خۆیدا بێ (بابەتەکەی لەو شتانە وەرنەگرێت، کە دەوری داوە و ئاماژە بە شتەکانی دەوروبەری خۆی نەکات).. ئەوە پەیامێکی شیعرییە، وەك ئەوەی لە دەقی شیعرییدا هەیە؟

هەڵبەتە نا.. چونکە کاتە باس لە ئەرکەکانی زمان دەکەین و دەبینین یەکێك لە ئەرکەکانی زمان، شیعرییەتە ((لەبەر ئەوەیە کە ناوەڕۆکی پەیامەکەی یان زمانەکەی خودی زمانەکەیەتی، نەك ئەوەی ئاماژەی بە دەکات)) ئەو قسەیە ((واتە پەیامی شیعر)) تەواو لەگەڵ قسەکانمان لە بارەی ((هونەری شیعری)) جیاواز دەکەوێتەوە، چونکە شیعر نواندنێکی هونەرییە، ((بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نواندنی هونەری)) تەنیا ئامانجەکەی نییە. با بە وردی بڵێین ئەوە شیعرییەتە وەك ئامانجێك تەنها لە رێگای هونەرەوە دەتوانرێ بە دەست بهێنرێت، بەڵام ((ئەرکی شیعر))یش دەشێ لە مەبەست ((پەیامی شیعری)) یان ئامانجی شیعریدا هەڵگرینەوە، کە رەنگە شیعر تێیدا سەرکەوتوو بێت، یان لە بەدیهێنانیاندا سەرکەوتوو نەبێت. ((روونکردنەوەی)) ئەو قسانەش بە گشتی ((خودێتی و زمانەوانی و تەمومژی)) شیعری کەم دەکاتەوە و بە شیاوی چارەی دەکات، چونکە سروشتی ئەو پەیامەی کە چارەی دەکات، ئەوەیە کە خودی زمانی ئاڵۆز چەمکە دەبێ بوێژێندرێت، چونکە هەمیشە سەرلەشێواوییەکی گەورە لە نێوان ئەرکی شیعری و ئەرکەکانی دیکە (کۆمەڵایەتی و سیاسی و پەروەردەیی و سەزداری و سوودگەرایی.. هتد) درووست دەکات، کە دەکەونە چوارچێوەی ئەرکە بابەتییە لەکارکەوتووەکانی زمان. لێرەدا بە هیچ شێوەیەك مەبەستم داخستنی ئامانجی زمانی شیعری ((پەیامی شیعری)) نییە، کە هەمیشە کراوەیە، بەڵکو دەبێ بزانین کە شیعر((هونەری شیعری)) ئەگەر ملکەچی ئەو ئەرکانە بێت، ئەوە ئامانجی خۆی ((وەك شیعر-زمانی شیعری)) لە دەست دەدات و دەبێتە پاشکۆ بە ئەرکی دیکە. لێرەدا ناتوانین ئەو کارە یەکلا بکەینەوە و بڵێین ئەوەی شیعر دەنووسێ دەبێ بەو رێچکەیەدا بڕوات. بەڵکو شاعیر دەبێ لە خۆیەوە ((بە شێوەی تایبەتی خۆی)) پارێزگاری لە شکڵی شیعر و روونی و وزەی

شیعری بکات، شاعیر دەبێ هۆشیارییەکەی تا ئەوسنورە بێ، کە نەکەوێتە ژێر چەکوشی ئامانجەکانی دیکەی زمان، پاشان شوێنکەوتە و ملکەچیان. شاعیر دەبێ بە ئامانجی شیعر هەنگاو بەرەو پێشەوە بنێت، پێویستی بە هۆشیارییەکی گەورەی شیعری یەکگرتووهەیە، دەبێ لەگەڵ کاتدا هەنگاو بنێ، خۆی لە هەموو ئەو ڕێگایانە بدزێتەوە، کە بەرەو گەڕانەوە و بێبایەخی و موجامەلەی دەبەن.

شوشتنەوەی وشەکان

وشە لە شیعری کۆندا ناسنامەی دیار نییە، بە ئاراستەی ئەو مانایەدا دەڕوات، کە بە شێوەیەکی هەڕەمەکی ڕۆژێ لە ڕۆژان بۆی پێشنیار کراوە، لە پێناوی دروستکراوە.. بۆیە وشە تەنها وەك ئامرازێ بۆ بەکارهێنان و گەیاندن دەمێنێتەوە، نە زۆر نە کەم.. وشە لە شیعری کۆندا هیچ کەسایەتییەکی نییە.. چونکە لە شیعری کۆندا ((مانا)) دەخەکە بەڕێوە دەبات. بەڵام ئەگەر وای دابنێین کە زمان لە پێکهاتن و هەڕەمەکییەت و یاسا ناوەکییەکانیدا هاوتای ژیان بێت، لەبەر ئەوەی زمان لە خودی ژیان و پێشکەوتنەکانی ژیانەوە گەشەی کردووە، کەواتە ئەی بۆچی دەستەواژەکان (وشەکان) بە بوونەوەری زیندووی ئەو ژیانە نازانین، کە کەسایەتی و سەربەخۆیی خۆیان هەیە، وەکو رووەکەکان و ئاژەڵەکان و زیندەوەرە وردەکان، کە ژیانی شاراوە و تایبەتی خۆیان هەیە، زۆربەی جاران هەر نایانبینین، تەنها ئەوانە نەبێ کە دیارن و پەیوەندیان بەیەکترییەوە پەیوەندی مانەوە و ململانێ و ئەزموون و هاوژیانییە. دەشێ لە ژیانی ڕۆژانەدا زمان ئامرازی گەیاندن و تێگەیشتن بێ، وشەکان ((بوونەوەرە زیندووەکان)) قوربانی بە کەسایەتی و ژیانی خۆیان بدەن، بۆ ئەوەی مرۆڤ لە مرۆڤ بگات، بۆ ئەوەی ئەو لەیەکگەیشتنە بەردەوام بێ. بەڵام ئایا هیچ دەستەواژەیەك بەو قوربانیدانە خۆبەخشانەیە رازییە؟ نەخێر، بەڵکو ئەوە بەکاربردنە رازییان دەکات. بەڵام ئەدەب ئەو بەکاربردنە رەتدەکاتەوە و دادپەروەری لەگەڵ ئەو بوونەوەرانە و پەیوەندییەکانیان دادەمەزرێنێ و شکۆیان بۆ دەگەڕێنێتەوە، لەو رووەوە شیعر ژانرێکە زیاد لە ژانرەکانی دیکەی ئەدەب پارێزگاری لە پەرتبوونی وشەکان (دەستەواژەکان) و پەیوەندییەکانیان دەکات، لە هەموو ئەو بەکارهێنانانە ڕۆژانەییە، یان ڕۆتینییەی کە کەسایەتی وشەکانیان پیس کردووە و تێکشکاندووە، پاکیان دەکاتەوە و شکۆ و هێزیان بۆ دەگەڕێنێتەوە.. دەیانخاتە نێو بەکارهێنانی نوێ و ژیانی ((ژیانی زمانەوانی نوێ))یان بۆ دەڕەخسێنێ و دەیانخاتە نێو پەیوەندییەکی نائاسایی و چاوەڕواننەکراوەوە.. جێگایان بۆ دەدۆزێتەوە و وایان

لەدەکات تێیدا نیشتەجێ بن، بەمجۆرە دەقی شیعری سەرسامی درووست دەکات، چونکە: واتای نوێ ((ژیانی نوێ)) بە وشە دەبەخشێت. وشە دەخاتە پەیوەندی نوێوە. بەمجۆرە زمان نوێ دەبێتەوە و ئەو نوێبوونەوەیەش دەبێتە نوێبوونەوەی ژیانی مرۆڤ و بوژانەوە و گرژی و نەشونماکردنی مرۆڤ.

پەیوەندییە زمانەوانییە کۆنەکان لە شیعر و پەخشاندا پەیوەندی دیاریکراون یان وەك ڕەوانبێژی پێلینکراون، ناشێ لێیان دەرچین و نکۆڵی لە ڕەوانبێژییان بکەین، بەڵکو دەبێ چوارچێوەیەکیان بۆ بدۆزینەوە و لە شێوازێکی چەقبەستوودا دایانبنێین، بەوەش دەستەواژەکان و پەیوەندییەکانیان لە شیعری کۆندا بە هۆی تووندی سیستمی زمانەوانی و عەقڵی و کۆتوبەندکردنیان لە چواچێوەی ڕۆحی مرۆییدا تووشی پووکانەوە دەبن، بەمجۆرە رزگارکردنی شیعر و عەقڵ لەو هێزە نەرێیە پەیوەستی بە دیدگایەکی ریشەیی هەیە! ئەو دیدگایەش دەبێ شتێ لەخۆ بگرێ کە ژیانی ئاسایی و لەکارکەوتوو نەتوانێ بیبڕێت، شتێکی سەرووی سروشتی، شتێکی ناوازە و لەپڕ کە بشێ وەك پەیوەست دەستەواژە و پەیوەندییەکانیان لە داڕشتنەوەی نوێدا بنوێنێ. ڕێبازی بونیادگەری لەکۆڵینەوە لە بارەی پەیوەندی نێوان دەستەواژەکان وەك حەقیقەتی زمانەوانی و جەوهەری زمان (فۆنەلۆژی، مۆرفۆلۆژی، شێوازگەریی) بە کاری لەپێشینەی خۆی دادەنێ و لەوێشدا گەیشتە دەرئەنجامی زۆر گرینگ، بەڵام لە بەرانبەر ئەوێشدا بوونی (وشە) و دەستەواژەکانی پشتگوێ خستووە و تەنها وەك پارچەکانی شەترەنجی داناون، کە دەشێ داربن یان ئاسن یان قوڕ و هەویر، کە هیچ جیاوازییەکی گرنگیان لە وازیکردنی شەترەنجدا نییە و دواتریش هەر بەو پەیوەندانە گەمەی زمانەوانی ملکەچی سیستمی ناوەوەی زمان دەکات. ئەگەرچی بونیادگەری لە هەندێ تیۆرە جۆراوجۆرەکانیدا گرنگترینیان تیۆری زایندەیی ((تەولیدی)) ((چۆمسکی)) کە بە راستی لە رووی یاساکانی زمانی زایندەیی و گۆڕانکاری ((تەولیدی و تەحویلی))دا، وێنایەکی رازیکەر بە دەستەوە دەدات. دوور لەو لێکۆڵینەوە زمانەوانییە گشتیانە، ئیتر دەستەواژەکان هەروا مانەوە، تا لقێکی تایبەت بە ناوی زانستی ئاماژە (علم الدلالە) هاتە ناوەوە، بەڵام ((ئەو لقە)) لەگەڵ زانستی زمان تێکەڵ نەبوو، تاکو بەیەکەوە وێناکردنێکی رازیکەر لەبارەی زمان بەگشتی و شیعرییەت بە تایبەتی بخەنە روو. شاعیر بەخۆی دەبێ لە هەموو ئەو زانستانە قووڵبێتەوە، نابێ هەر تەنها پێیانەوە پابەندبێ، بەڵکو لەسەری پەیوەستە تێیانبگات و هەرسییان بکات، پاشان لە یاسا سەختەکان بگوزەرێ. ((وەك کۆتوبەندی نووسین تەماشایان نەکات)) بەڵام ئەوە بەو مانایە نییە، کە بەدوایاندا نەچێ و لێیان

تەنگات، بەڵکو بە پێچەوانەوە شاعیر دەبێ ئاگای لە زانستەکانی زمان بێ و بەدوای لێکۆڵینەوەی زمان و تێگەیشتنی زمانەوە بێ و هۆشیاری لێیانەوە بە دەستبهێنێ.. زۆرێك لە شاعیران حەز لە بوارەی زمان ناکەن، بەڵام بنەمای نووسینی شیعر پەیوەندی بە تێگەیشتنی تایبەتی زمانەوە هەیە، شاعیر دەبێ پارێزگاری لە زمان بکات و بچێتە نێو تایبەتمەندییەکانی زمانەوە، بە تایبەتی هەموو ئەو تایبەتمەندیيانەی پەیوەندی بە شیعرەوە هەیە، بەو مانایەش ((لەخۆوەیی)) و دەرچوون لە رێچکەی ((ناوکۆیی)) باو، ئەو کاتە بە جوانی دەردەکەوێت، کە شاعیر لە قۆناغی نەخوێندەوارییەوە بەرەو قۆناغی مەعریفە هەنگاو دەنێت.. چونکە هۆشیاری دەرگای فرەوانی گفتوگۆ دەکاتەوە. ئەگەرچی شاعیری خاوەن بەهرەی گەورە و کەم رۆشنبیر، پەیوەستی بە بەشێکی زۆر لە ((خۆبەخۆیی)) و ((هەڕەمەکییەت)) هەیە.. بەڵام شاعیری پڕ بەهرە و پڕ لە رۆشنبیری پەیوەستی بە دوو ئەوەندە توانای ((خۆبەخۆی)) و (هەڕەمەکییەت) هەیە، چونکە ((نووسین)) هەمیشە ناچاری دەکات، کە ئەو رۆشنبیرییە گەورەیەی خۆی بە شێوەی ((خۆبەخۆی)) بیخاتە روو. لێرەوە دەشێ گرفتەکانی پێشوو شیبکەینەوە و بڵێین: شاعیری باش و خوێندەوار، زۆر لە شاعیرێکی نەخوێندەوار، پەیوەستی بە ((خۆبەخۆیی)) و ((هەڕەمەکییەت))ە، بە ئەوەی بە باشی بە پارێزگاری لە تازەبوونەوەی بەهرەکەی خۆی بکات. ئەوەش ئەوەمان بۆ دەردەخات، کە بۆچی شاعیرە نەخوێندەوارە باشەکان، لە فرە رۆشنبیری دەترسن؟! چونکە دەزانن هەتا رۆشنبیریت زۆرتر بێت، پەیوەستیت بە ((خۆبەخۆی)) قووڵتر و بە پێتتر دەبێت. خودی ئەو شیکردنەوەیە رۆناکی دەخاتە سەر ئەو راستییەی کە ئەو شاعیرە باشانەی دوای رۆشنبیرییەکی زۆر بەهرەی شیعرییان کز دەبێ، لەو شاعیرانەن کە هەر لە بنەماوە ((خۆبەخۆبوون)) و ((هەڕەمەکی)) بوونیان دیاریکراو بووە، بۆیە توانای ئەو رۆشنبیرییە و مەعریفە زۆرەیان نەگرتووە و بەهرەکەیان تێکشکاوە. ئەوان قەوارەی بەهرەی خۆیان نەدەزانی، بۆیە تێکشکان، بەڵام نەك لەبەرئەوەی مەعریفە و رۆشنبیرییان بە دەستهێنا، چونکە هەرگیز مەعریفە و رۆشنبیری جێی بەهرەی شیعری ناگرێتەوە! بەهرەی شیعری گەورەترین گەنجینەیە، کە مرۆڤ لە ژیاندا دەیدۆزێتەوە، بە راستی بە داخەوە کە بە شێوەیەك لە شێوەکان لە دەستی دەدات. با بە رەوتی نووسینەکە بگەڕێینەوە و ببینین کە شاعیری حەقیقی ئەو کەسەیە، کە بە شێوەیەکی دیکە لە زمان ((وشە و پەیوەندییەکانی)) رادەمێنێ و سازشیان لەسەر ناکات، هەمیشە وشەی سەرسوڕهێنەر، نامۆ دەدۆزێ کە پێشتر گومان لێینە بووە.

شیعر و قسەكردن

ئەگەر لە بارەی زمان وەك سیستەمێكی كۆمەڵایەتی و قسەكردن بەو مانایەی كارێكی تاكە كەسییە (فردییە) لەنێو سیستمی كۆمەڵایەتیدا، بە لێكجیاكردنەوە بە ناوبانگەكەی (دی سوسێر) بگەڕێینەوە، ئەوە بۆمان دەردەكەوێت، كە زمان لە كتێب و فەرهەنگ و گرامەری زمانەوانی نیشتەجێیە، بەڵام قسەكردن لە شەقام و كارگە و نێو ماڵاندا بە وزە و چالاكییە دەجولێتەوە. شیعر كارێكی تایبەتی و تاكە كەسییە بۆیە دەكەوێتە نێو قسەكردنەوە ((لێرەدا قسەكردن بە مانای زاراوەكان نایەت))، كەچی گیروگرفتەكانی شیعر ئەوەیە، كە لەنێو قسەكردندا بەشێكی تایبەت و خودییە. شیعری كۆن ((لە ڕێگای بیستنەوە)) بوو. بەڵام شیعری نوێ، پاش ئەوەی چاپكردن دەركەوت، كە كتێب و نووسین لەنێو خەڵك بڵاوبۆوە، ئیتر خوێندنەوەی شیعر، جێگای بیستنی شیعری گرتەوە، واتە كە نووسین دەركەوت، شیعری نوێ سەری هەڵدا و جیاكردنەوەی ئەركی بیستنی شیعری لێكەوتەوە، ((واتە شیعر لە سیستمی بیستنەوە بۆ سیستمێكی خوێندنەوە هەنگاوی نا)). لێرەوە ئیتر كەوتینە پارادۆكسێكی نوێوە. شیعری كۆن بە قسەكردنی زارەكییەوە بەندە، یان دەبیسترێت و لەگەڵ تامی قسەكردنی زارەكی سەردەمەكەی بڵاودەبێتەوە، ئەو تامەش نامێنێ كاتێ ئەو شێوە قسەكردنە بەسەر دەچێت. بەڵام شیعری نوێ بە قسەكردنی نووسراوەوە بەندە، بایەخەكەی ئەو كاتە كەم دەبێتەوە، كە سەلیقەی باوی سەردەمەكەی بەسەر چێژەكەیدا زاڵ بێت. بەمجۆرە زمان ((زمانی قسەكردن)) لە بۆتە نووسینی شیعری نوێدا دەوەژێ ((زمان دەنووسرێتەوە)) و شیعر پشت بە گۆڕانكارییەكانی نووسین دەبەستێ، گرنگترین گۆڕانكارییەكانیش كە پێی هەڵدەستێ سەرەولێژكردنی ئەركی تەواوی شیعر و گۆڕینی ستراتیژییەتی ئامانجی شیعرییە، بە جۆرێك كە شیعری (شەعبی) ئەوەی كە بە دەستاودەستكردن پەیوەندی خۆی بە قسەكردنی ((خەڵك))ەوە راگرتبوو، (لە جەوهەردا) هێندە بە نووسینەوە پەیوەست نەبوو، شیعری شەعبی بۆ ئەوەی نیازێكی هەبێ دوو جۆر بوو: یەكێكیان خۆی دادەهێنا و خۆی لە ڕێگای نووسینەوە ((نووسینی بیستنەوە)) دەبینییەوە و لە ڕێگای نووسینەوە كاریگەری درووست دەكرد. ئەویدیكە دەكەوتە سەر رووكاری زمان یان ((بیستنی بیستنەوە)) قسەكردنەوە، وەك ئەوەی شێوەیەك بێ لە شێوەكانی پەیوەندیكردن بە كۆمەڵگاوە. ئەركی (بیستن) لە شیعری كۆن، یان شیعری شەعبی ((زمان دەبیسترێتەوە)) لەلایەن كۆمەڵ (وەوزان)ی دەنایەوە و جیاواز لە ئەركی (بینین)ی تاكە كەسی ((زمان دەنووسرێتەوە)) لە شیعری نوێدا! بەمجۆرە بەرانبەر ڕەگەزێكی نوێ دەبینەوە، كە پێویستی بە یەكێك لەو دوو شێوازە هەیە: یەكێكیان

شیعرە و ئەویدیکە شیعر نییە! لێرەوە مەترسییەکی نوێ دەست بەسەر شێوەکانی چێژ و گۆڕانکارییەکاندا دەگرێت، کە رەنگە بکەوێتە دەرەوەی تێگەیشتنی ئەدەبی و بە تەواوی سەیرورەی مرۆڤایەتییەوە بلکە.. واتە لە ئەدەبەوە تا بە بوونی خودی مرۆیی دەگات. ئەدەبی کۆن هیچ شێوازێکی رادیکاڵ و پێجەشی ئەدەبی بەدەست نەهێناوە، بەڵکو هەمیشە بە پەلە شێوازەکانی خۆی گۆڕیووە، ئەوەش ئەگەرچی لە راستیدا لە ئەنجامی هۆشیارییەوە بوو، بەڵام بەدبەختی ئاگایی نووسەرانی لەوەدابوو، کە نەیاندەتوانی لە بەرانبەر ئەو سەردەمانە بە شێوەیەکی قووڵی نیگەرانئامێز بوەستنەوە.. جگە لەوە کارەکانیان بەرهەمی ئەو گۆڕانکارییە فیکرییەکانی نەبوو، کە خودی خۆیان پێیهەڵدەستان، تا بتوانن ئەدەبێکی (خودی) نوێ بونیاد بنێن، بەڵکو زمانێکی ئاسۆیی هاوبەشیان هەبوو، کە دەکەوتە نێوان خەڵك و شێوازی نووسینی ستوونی نوێنەرایەتی دەکرد، چ لە ناوەوەی نووسەر، ناخی نووسەر -چ وەك هاوبەشیکردنی خەڵك- لێرە ((لە نووسینی شیعری شەعبی)) زمان وەك مێژووی مەعریفە، ئاوارەی رابردوو بوو، بەڵام شێوازی نووسینی شیعری نوێ لەنێو مێژووی گشتیدا، بازدانێکی تاکە کەسی داهێنان و خەلقکردن بوو، هەوڵێك بوو یان کۆمەڵێ هەوڵیکی تاکخوازانە بوو بۆ بوژانەوە و گۆڕینی بونیادی زمانی باو. لەسەر ئەو بنەمایە مێژووی ئەدەبی کۆن، مێژوویەکی خاو و بێزارکەر بوو، کە تێیدا گۆڕانکارییەکان هەڵبەز و دابەزییان بوو، لە شێوە و ناوەڕۆکی ژانرە ئەدەبییەکاندا ناڕێك دەردەکەوتن، بەڵام مێژووی ئەدەبی نوێ، خەریکە خێراتر دەبێت، نەك هەر وەك مێژووی نەشونماکردن، بەڵکو وەك مێژووی داهێنان و خەلقکردن، بەپێی زاوزێکردنی پشتاوپشتگەری بەڕێوەناچێ، بۆیە داهێنان لە ئەدەبی نوێ تاکخوازانەیە، باوك و کوڕ ناناسێ.. تاك درووستکەرەکە، بەڵام لۆژیکی پشتاوپشتگەرێتی کە ئەدەبی کۆن بانگەشەی بۆ دەکات، تەگەرەیەکە لە تەگەرەکانی بەردەم وزە و هەڵسانەوە و جوانی ئەدەبی نوێ.

چالاکردنی زمان لە رێگای شیعرەوە

دوای ماندووبوونێکی زۆری رەخنەگری فەرەنسی (پێریس) بە دۆزینەوەی پێناسەکردنێکی وردی شیعر لەژێر رۆناکی بەردەوامی دەرچوون لە ناوکۆییەکان، دوای دروستبوونی ململانێیەکی توندی نێوان شیعر وەك مەترسییەکی بەردەوام و پەخشان وەك مەترسییەك بە دژی شیعر، دوای هەموو ئەوانە (پێریس) گەیشتە ئەوەی بڵێ ((زمان ناتوانێ گوزارشت لە شیعر بکات، بەڵکو شیعر فێڵ —لە زمان دەکا- یاخیبوونە، خەباتە بە دژی زمـان) کەواتە چۆن ئەو دوو رستەی خـوارەوە بەیەکەوە

دەگونجێنین (شیعر گوزارشت لە زمان دەكات) (شیعر لە زمان یاخی
دەبێت))؟. رەنگە چەمكی (لادانی زمانی) ئەوەی (كۆهین) پێشنیاری
كردووە، جۆرە چارەیەك بێ، بەڵام ئەو چارەكردنە زمانێكی پێوانەیی
(كە بوونی نییە) دەسەپێنێ، ((زمانێكی پێوانەیی دیار)) كە بۆ
ئەوەی شیعر بونیاد بنێین، بتوانین لێی دەرچیین ((لێی لادەین))،
بەڵام لەبەر ئەوەی قسەكردنی رۆژانە لادانی زمانی لێدەكەوێتەوە و
دەرچوونە لە زمانی پێوانەیی، بۆیە دەشێ بڵێین لادانی زمانی
دەكەوێتە نێو لادانی رۆژانەی بەكارهێنانی قسەكردنەوە، بەمجۆرەش
وێنەكە تا ئەندازەیەك دەشێوێ، یان بەیەكگەیشتن□كی بە پیت دەخاتە
نێوان شیعر وەك (یاریكردنێكی بەرزی زمانەوانی) و قسەكردنی
رۆژانەوە.. چارەكردنی (كۆهین) وەك پشتبەستنێكی رەها (لە پێوانە و
لادان) بۆ ناوكۆییە رەوانبێژەكان دەگەڕێتەوە، جا بۆ ئەوەی بگەینە
پێناسەكردنی شیعر، وەك پێشنیارێكی نوێ خۆی دەنوێنێ. چونكە ئەو
كێشە كۆن و نائومێدكەرانەی كە لە دەوری پەیوەندی فۆرم و
ناوەڕۆكدا دەسوڕێنەوە، تەنیا وێستگەیەكی بچووك پێكدەهێنن، كە
دەشێ بۆ ئەوەی لێی دوور بكەوینەوە، لێی بوەستین، واتا لێكۆڵینەوە
تەقلیدییەكانی شیعر (سەرەڕای هەوڵەكانیان) هەر ل□ نێوان (هەژاری و
كەمخوێنی) دێن و دەڕۆن، دەڵێن فۆرم لە ناوەڕۆك جیا نا بێتەوە،
پاشان دەڵێن شیعر ئەوەیە كە فۆرم و ناوەڕۆك لەگەڵ یەكتر هاوسەنگ
بێت ((هاوڕێك بەیەكەوە ڕێبكەن)) ئەوەش چارەیەكی ئاسان و
سازشكارانەیە، پێویستی بە هەوڵ و ماندووبوون و راستی نییە. چونكە
رەگەزەكانی فۆرم ناسراون و دەتوانین دەستنیشانیان بكەین و
ئەركەكانیان بژمێرین و دیاریان بكەین، وەك چۆن دەتوانین
رەگەزەكانی ناوەڕۆك دیاری بكەین و لێكۆڵینەوەیان لەبارەوە بكەین.
كەچی لە پەخشان و بە دیاریكراوی پەخشانی ئەدەبی، هاوسەنگییەك
ل□ نێوان فۆرم و ناوەڕۆكدا هەیە. بەڵام بەنسبەت پەخشانی زانستی
ناوەڕۆك بەسەر فۆرمدا زاڵە، چونكە فۆرم لە پەخشانی زانستییدا
ئامرازێكە بە وردی ئەركی گەیاندنی ناوەڕۆكە. كەواتا تەنها شیعر
لە بایەخی فۆرم بەسەر ناوەڕۆكدا ناوازی□، واتا لە بایەخی
فۆرمەوە دەتوانین ئاستی پێشكەوتنی شیعرەكە و دابەزینی هونەری
دیاری بكەین. فۆرم ئاراستەكانی ناوەڕۆكی قەسیدە دیاری دەكات،
ئاراستەكانیش فەزای قەسیدەكە دەجولێنن و ئەو ئامانجانە دیاری
دەكەن، كە قەسیدەكە هەوڵی بۆ دەدات، هەمووشیان تەگەرەن و جوولەی
فۆرم بۆ خۆیان كێش دەكەن. فۆرم رووتكردنەوەی فۆرم دیاری دەكات،
فۆرم بەندە بە بەشتكردنی ناوەڕۆكی دیاریكراوی فۆرمەوە، حەقیقەتی
ئەو شتەش ئەوەیە، كە فۆرم نوێنەرایەتی رێڕەوێك دەكات، كە لە
میانیدا دەتوانین ناوەڕۆكی (هەرچی بێت) بە كردە نوێنەرایەتی

بکەیـــن. زمـــان لە کۆمەڵە رەگەز پێکهـــاتووە بە نـــاوکەییەکی دیاریکراوەوە بەندە، کە زمان دەکاتە فۆرم، نەك جەوهەر، بۆیە شیعر بەرهەمە، یـــان بەرهەمێکـــی ئەو نـــاکەییەیە، واتە بەرهەمەکە لە (فۆرم)دا نەك لە جەوهەر، بۆیە شیعـــر فۆرمە لە فۆرمـــدا، یـــان میتافۆرم. بەڵام شیعر فۆرمی زمانەوانی نییە، بۆیە مافی ئەوەمان هەیە بپرسین جەوهەری شیعر بە کوێ چووە، جەوهەری شیعر کامەیە و چۆن بەدەست دێت؟ جەوهەر لە رەگەزەکانی زماندا بوونی هەیە، نەك لە دەرەوەی زمان، نەك لە کۆمەڵە شتێکی دەرەوەی زمان ((کۆمەڵە شتێك کە دەرك دەکرێن.. هتد)) ئەو شتانەی کە دەرك دەکرێن لەگەڵ جەوهەری ناســراوی فیزیـــادا یەکـــدەگرێتەوە، کەواتە جەوهەری شیعـــری، نەك جەوهەری فیزیایی لە کوێیەدایە؟ من پێموایە (جەوهەری شیعری) بە شێوەی فۆرم لە وەدیهێنانی هەبووەکاندایە، لە بەرئەوەی (وەدیهێنانی هەبووەکان) ئەگەرێکی لاوازە و بە گشتی دەکەوێتە نێو مەحاڵەکانەوە، بۆیە جەوهەری شیعـــری لە ناوەوەمانـــدا وەك وەهمێکـــی جـــوان، نـــامۆ، ســـەرسوڕهێنەر خۆی دەشـــارێتەوە. بەمجۆرە دەتـــوانین دوای ئەو بەدواداچـــوونە بڵێیـــن جەوهەری شیعـــری نە لە واقیعـــدایە، نە لە قەسیدەدا، بەڵکو لە ناخی شاعیریدایە، جەوهەری شیعری پەیوەندییەکە ((چامە- لە هاتووچۆکردنی پەیوەندیی سەعاتەوە هاتووە)) لەنێوان شاعیر و ئەوەی دەینووسێ هاتوچۆ دەکات، بەڵام کەی ئارام دەبێتەوە، ئەوە تەنهـــا مـــردن دەزانێ، مەبەستم مردنـــی شـــاعیرە. نووســـین بە کورتکردنەوەی زمان هەڵدەسێت، بە داپاچینی زیادە و درێژداڕییە ئاڵۆزەکانی، پاشان ئەدەب ((لە نووسیندا)) خێرا بە کەمکردنەوەی ئاڵۆزی خانەکانی نووسین هەڵدەستێ، بە ئەوەش شیعر بە تایبەتی دوایین رێی دەگەڕێ، بەمجۆرە بابەتەکە وەك هەڕەمێکی بنکە فرەوان بە ئاراستەیەکی ورد و ناسك بەرەو لوتکە دەبێتەوە، بێگومان بنکە فرەوانەکەی ئەو هەڕەمەش زمانە. بەڵام لوتکەکەی شیعرە. لەوەدا فۆرمی شیعری وەك بارستەیەك لە رەمز و ئاماژە، رۆناکی دەبەخشێت و هەوڵدەدات دووبارە بێتەوە و بێتە (میتافۆرمێکی باڵا)ی زمان، بەو رێگایەش زمـــان پاکبکـــاتەوە، لەوەشەوە وەك ئاماژەکـــاریی مۆزیکـــا بیچنێ، ئەوەش دووبـــارە هەوڵەکە بە پـــاککردنەوەی عەقڵـــی مرۆیـــی و هەڵوەشانەوەی بەردەوامی بنبەستووەکانی رەوانبێژی و ناڕەوانبێژی، کە زمـــان پشتـــی پێدەبەســـتێت. هەمـــوو هەوڵە دووبارەکـــانی شـــاعیرە گەورەکان بە گەیشتن بە ئاستە باشەکانی نووسین بە دۆنیاییەوە هەوەی تاکەکەسین، کە کاتێ شیعر دووچاری چەقبەستن دێ، یان لە ئاستێکدا قەتیس دەبێت، ئەوە لە ئەگەری کەوتن ((رووخان))ی شیاو رزگاری دەکەن. بۆیە بازدان لە نووسیندا لە ئاستێکەوە بە ئاستێکی دیکەی بەرزتـــر، هەر تەنهـــا بە واتـــای باڵـــایی عەقڵ و رۆح نـــایەت،

بەڵکو چاککردن و کورتکردنەوەی زمانە. بەمجۆرە شیعر زمان دەکاتە دەقێکی کراوە، میکانیزمە شیعرییەکانی دەگۆڕێ تا کونیلەکانی زمان بکاتەوە، بە ئەوەی زمان بە جوانی هەناسە بدات و درێژە بە ژیان بدات. داتاشینی زمان (لە رێگای شیعرەوە) واتای کەمکردنەوەی دەستەواژە بەکارهێنراوەکانی شیعر نییە، بەڵکو بە واتای شۆردنی بەردەوامی دەستەواژە جێگیر و بەکاربردووە ماندووەکان دێت، یان بە مانای گواستنەوەی دەستەواژە دووبارەبووەکانە بۆ کۆمەڵێ شێوازی نوێی بەکارهێنان، واتە وڕوژانی دەستەواژە نوێیەکان، بە ئەوەی دەستەواژە نوێیەکانیش ئاوێتەی زمانی باو بن و زمان بکەنەوە، ئەگەر زمانیش بکرێتەوە ئەوە عەقڵیش دەکرێتەوە و تەواوی ژیانیش دەکرێتەوە، بەمجۆرە شیعر بواری ژیانی بەرفرەوان دەکات، وەك چۆن بواری عەقڵ و زمانی بەرفرەوان دەکات، ئەوەش وەك ئەرکی یەکەم و نایابی شیعر تەماشا دەکرێ. کەواتە ئەگەر ئێمە وەك رەخنەگر، واقیع یان خودی شاعیر وەك شوێنی بەدیهێنانی جەوهەری شیعری بە دوور بگرین، ئەوە بەو مانایەیە، کە بڵێین شیعر فۆرمی بەدیهێنان و دەرکەوتنی ئەو جەوهەرەیە. بەو شێوەیە زمان هەر قسەکردن نییە، لە بواری واقیعی و دەروونی، یان سۆزداری ناوەوە و دەرەوەی شاعیر، بەڵکو ڕۆڵێکی نائاسایی لە شیعردا دەنوێنێ. زمان لە شیعردا هەر تەنها دالی مەدلولەکان نییە، کە لە نێو فەرهەنگاندا دەیدۆزینەوە، یان لە سۆز و هەستی شاعیردا دەیدۆزینەوە.. بەڵکو ((زمان لە شیعردا)) بە تەواوی بوونێکی سەربەخۆی دیکەیە. (یاکۆبسن) دەڵێت: (بەڵام شاعیریەت چۆن دەردەکەوێت؟ لەوەدا دەردەکەوێت، کە وشە وەك وشە هەستی پێبکرێت، نەك وەك جێگرەوەیەك بۆ ئەو شتەی کە بەناوی کراوەتەوە، یان وەك دەرکەوتنی هەست و سۆزی وشەکان و پێکهاتە و دەلالەت و شێوەی ناوەوە و دەرەوەیان، شاعیرییەت تەنها شانشینێکی جیا لە واقیع نییە، ئەگەرچی کەشی تایبەتی خۆی و بەهای تایبەتی خۆی هەیە). زمان لە بنەمادا دنیایەکی سەربەخۆیە لە واقیع، بەڵام زمان پەیوەندییە سوودگەرا مەزنەکەی خۆی لەگەڵ واقیع دەپارێزێ. کەچی شیعر زمانێکی سەربەخۆیە لە نێو زماندا و بەیەك هەنگاو لە زمان دوور دەکەوێتەوە و بە دوو هەنگاو لە واقیع، بۆیە شیعر پەیوەندی لەگەڵ زمان و واقیع پەیوەندییەکی دژئامێز و جوانە و لەسەر ملکەچنەبوون وەستاوە. شیعر بریتییە لە زیادەڕۆیی زمان و واقیع لە بەریەککەوتنی نوێی تەقەڵەکانی چنین و پێشنیارکردنی سیستەمێکی دیکە بۆ زمان و واقیع.. ((شیعر بە ئاسایی خرایە نێو چوارچێوەی پێدراوەکانی زمان، چونکە هیچ مەودایەکی لەنێوان (واقیع و زماندا) دانەناوە. شیعر خرایە نێو پێدراوەکانی زمان، چونکە دەیەوێ واقیع کۆپی بکاتەوە، کاتێ واقیع کۆپی دەکاتەوە، شیعر

دەبێتە بەشێکی مردووی واقیع.)) کەواتە هەمیشە شیعر وەك شوێنی مەترسیداری ئاگایی و بەهەست، لە زمان و واقیعدا و بە شێوەیەکی نوێ وزەی خۆی لە تێگەیشتن بەدەست دەهێنێتەوە، دوور لەو ناونانانەی کە ئەمە لە رابردوو وەك شیعرپێماندابوو، بەڵام ئەمڕۆ کات رێگا نادات هەمان ئەرك بە شیعر ببەخشین. لەرەدا ئەوەی پێشنیارمان کردووە ئەوەیە، کە شیعر لەو هەوڵانە دانابڕێ کە نوێنەرایەتی واقیعی جوانناسی یان زمانی دەکات، بەڵکو شیعر لەلایەك جەخت لە سەربەخۆیی خۆی و ئەرکی شیعری دەکاتەوە و لەلایەکی دیکە هەوڵدەدات خزمەتێکی گەورە بە زمان و واقیع بگەیێنێت، پیسبوونی زمان و واقیع بە شیعر، ئەگەرێکی نایابی شیعرە، تاکو چالاکی نوێ بە بزاڤێکی جیاواز.. بە هەژاندنی خانەکانی خۆی بخاتەوە و هیچ سەرهەڵدانێکی نوی بە ئەوان نەهێڵێتەوە، ئەگەرچی شیعر لە ئەنجامدا هەوڵ بە زیندووکردنەوەی زمان و واقیع دەدات، بەڵام بەردەوام خۆی لەیان دابڕێت.

سەرچاوە:
رۆژنامەی (زەمان)
ژمارە 1933 رێکەوتی 5/10/2004
تێبینی: ((جووت کەوانەکان)) بۆ روونکردنەوەی زۆتر، وەرگێڕ دایناون.

گەڕِان بە دوای تاکدەرییەکانی عەباس عەبدوڵڵا یوسف. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(بەیەکگەیاندنی وێنەی کارکاتێری و کۆمیدیای ڕەش)

پێشەکی:
شیعر لە کۆمەڵێك ڕەگەز پێکهاتووە، نەك بەو مانایەی کە سیستەمێکی تەواو چنراو و پتەوە و هەر ڕەگەزە مانا و وەزیفەی دیاریکراو و تەواو بە شیعر دەبەخشێ (واتە قسە لە تەواوبوونی ڕەگەزەکان ناکەم، جەخت لە پەیوەندی ڕەگەزی گەڕِانەوە و شیعرییەت دەکەمەوە) لە دەقی داهێنەرانەدا ڕەگەزەکان تەڕِێکی بەرفرەوان، لە پەیوەندی

ئیستیتیکی و ڕووداو پێکەوەیان دەبەستێتەوە، بەڵام کە تا پەیوەندی نییە، بەڵکو هەر یەکەیان بە شێوەیەکی جیاواز و سەربەخۆ بە کردەی کورتبڕی و پڕشنگدانەوە و ڕازانەوە و جوانکردنی ڕووداوەکانی هەڵدەسەن و لە ناوکۆیەکی شیعرییدا کەی ڕەگەزەکان بە شێوەی بەردەوام گەڕاو، جوانییەکانی یەکتر تەواو دەکەن و شیعرییەت بە جێدەهێنن. نهێنی دەق ئەوەیە، شیعرییەت هەڵدەنرێت، نانووسرێتەوە، شیعرییەت کردەیە، کار نییە. واتە شیعرییەت ئاکام نییە، بەڵکو وەك ڕەگەزێك لە ڕەگەزەکانی پرۆسەی ساتەوەختی نووسینی دەق و ساتەوەختی خوێندنەوە دەق دێتە بەرهەم. بە دیوەکەی دیکە بەردەوام وەك نهێنی خەیاڵی زمان و ناخی نووسەر و خوێنەریش دەمێنێتەوە!
بە کورتی دەمەوێ بڵێم دەقی ئیبداعی لەسەر توانای چەسپاندنی کردەی جوانی و ئاوێتەبوون و بەرجەستەبوونی بوێری و خەیاڵی زمان وەستاوە و وەك سەیرورە پەیڕەوی لە گەڕان و بەردەوامی دەکات. دەقی ئیبداعی جوانی و جیاوازی و چێژە… نە ڕەسەنایەتی بەڕێوەی دەبات، نە لاساییکردنەوە، نە دەگاتە دواپلەی تەواوبوون، بەڵکو بەردەوام پرسی سەردەم و هێزی خەیاڵ و هەستی جیاوازی دەیخولقێنێ. داهێنان نە نەتەوەگەریی دەناسێ، نە دنیاگەریی… بەڵکو هەمیشە ئازادی و سەیرورە و کرانەوەی گەڕانکارییەکانی سەردەم دەنووسێتەوە.
داهێنان فرە ڕەنگ و فرە ڕەهەند و فرە ئازادییە. دەقی شیعری نوێی کوردی گەڕانەوە نییە، بە بنەچەی ئایینی و کۆمەڵایەتی و سیاسی.
داهێنانی شیعری کوردی سێکوچکەی بابان و گۆران و ڕوانگە و کفری و هەشتاکان و نەوەدەکان و… ناناسێ. داهێنان گەڕانکاری و سەیرورەی بەردەوامە. داهێنان بەردەوام کەشفکردن و دنیابینییە، ژەهر و تریاکە، ئازادی و بوێرییە، جوانی و چێژە! بە دیوەکەی دیکەش داهێنان هەمیشە فەزای هەر یەك لە خوێنەر و نووسەرە جیاوازەکان دەنوێنێتەوە! شیعریی هونەری کوردی لەسەر ئیشکالییەتی بەکەتایی جوانی و خەیاڵی زمان و گەڕانکاری و سەیرورە، نوێ دەبێتەوە.

پیرفۆڕمانس

(لە خوارەوە شوێنی زۆر هەیە)

لە هەشتاکاندا زمانی شیعریی کوردی (باشوری کوردستان) بەشێك لە شاعیرانی نوێخوازی سلێمانی و کەرکووك، (بە تایبەتی) هەولێر، نەدەکەوتنە سەر ڕێچکەی تازەگەری سروشتگەرایی گۆران و ڕەمزییەتی شۆڕشگەری گروپی ڕوانگە و هەماخوازی دەروونئامێزی گروپی کفرییەوە، بڕوایان بە زمانی سادەی گۆران و توندوتیژی ڕوانگە و هەماخوازی کفری نەبوو، بەڵکو شێوەیەکی دیکەی جیاواز بوون، لە دەرەوەی گۆران و کفری و ڕوانگەوە، خەیاڵیان لە جولەی خەونبینی و

خەیاڵە و جیاوازی گوزارشتکردن و زمانی ئاماژە، دەبینییەوە! دەتوانم بڵێم هەشتاییەکان وەك تێکشێنەری دەقی ئامادەکراوی نێوان سروشت و مرۆڤ، ئایدیۆلۆژیا و مرۆڤ، کۆمەڵگا و مرۆڤ، بوون. هەرگیز لەگەڵ ئەزبەرکردنی گوزارشت و دەستەواژە باوەکان و ئاستی نزمی زمانی تەعبیرکردن و بیروبۆچوونی کۆنەخوازانە و ڕەمزی سیاسی، نەریتی کۆمەڵایەتی، نەدەهاتنەوە. بە دوای زمانێکی دیکەی نائامادە و خەیاڵێکی دیکەی شیعری و لادانێکی هۆشیارانەی زماندا دەگەڕان و هەوڵی گۆڕینی نەریت و شێوازی دەقە زاڵەکان و ئەو دەقانەیان دەدا، کە ژیانی مرۆڤی کوردی ئاراستە دەکەن. بەو مانایە هەشتاییەکان خەیاڵی فەنتازییان بە شیعری نوێی کوردی زیاد کرد.

ئەگەر ڕوانگە زمانی سادەی (گەڕان و هاوڕێکان)ی لە پێناو زمانی شۆڕشگێڕانەوە دەستکاری کردبێت. ئەگەر گروپی کفری نەرمتر لە ڕوانگە، مامەڵەیان لەگەڵ فرەیی زمان کردبێت، ئەوە هەشتاکانی شیعری نوێی کوردی هەر تەنها سیمای سروشتخوازانە و دەروونخوازانە و جیدانەفخوازانەیان ڕەتنەکردەوە، بەڵکو بەرەو لادان لە کەلەپور و لادان لە نەریت و زمانی سیاسی و حەماسی و کۆمەڵایەتی بوونەوە و وازیان لە وەزیفەی پەروەردەیی و ئەخلاقی شیعر هێنا، لەسەر ئەو بنەمایەی کە: ئەگەر شیعر دووچاری نەخۆشی بچوککردنەوەی زمان و دەردی ئایدیۆلۆژیا و وەزیفەی دیاریکراوی کۆمەڵایەتی بێ، ئەوە دەبێتە بەندگەی سیاسەت و نەریتە کۆمەڵایەتییە بۆگەنەکان و بەوەش وزەی مەعریفی و خەیاڵی هونەری و جوانگوتن لە دەست دەدات؟!

لە نێوان ڕوانگەخوازان و هەشتاکاندا، دوو بانگەشەکار لە بازاڕی شیعری کوردی ڕۆڵیان دەگێڕا: (سەلاح شوان) و (مەحمود زامدار) یەکەمیان لایەنگری ڕوانگە و دووەمیان سەر بە پێشڕەوایەتی شیعری نوێ بوو! یەکەمیان بەرگری لە هاوسەنگی و واقیعگەرایی و بابەتگەرایی دەکرد، دووەمیان تەقینەوەی زمان و تەمومژیی و جیهانگەرایی. یەکەمیان بانگەشەی دیدێکی ئاسۆیی و ڕەمزی و شۆڕشگێڕانە دەکرد، دووەمیان بانگەشەی دیدێکی شاقولی و زمانێکی مەعریفی و شێوازگەریی دەکرد، یەکەمیان سەر بە کلتوری نەتەوایەتی بوو، دووەمیان بانگەشەی بە بەجیهانیبوون دەکرد.

ئەو دوو دیدە مەدلولگەرا و دەلالەتگەرایە، ئەو دوو دیدە ڕاستڕەو و چەپڕەوە، ئەگەرچی هەندە جیاوازییان لەنێواندا هەبوو! بەڵام وەك پێویست ئامادەی کرانەوەی فیکر و بەدواداچوونی مەعریفەی شیعری نەبوون، دنیابینیان زۆر بڕی نەدەکرد! وەك پێویست تیۆرەکانی مەعریفەی ئەدەبی و ڕەخنەی تازەیان هەزم نەکردبوو. ئەو دوو دیدە مەدلولگەرا و دەلالەتگەرایە، وەك پێویست نەیانتوانی پانتاییەکی شیاو، بە تیۆریزەکردنی مەعریفەی شیعری و سیستەمی فیکری و

کرانەوەی کلتوری بسازێنن… زەریان گوت، بەڵام دواجار فەشەلیان هێنا؟!

لە سەرنەکەوتنی ئەو بازاڕە جەنجاڵەی شیعردا لە سلێمانی بە تایبەتی (لە غوربەتا)ی محەمەد عومەر عوسمان جیاوازی خۆی نواند، لە کەرکوک (زەردك)ی ئەحمەدی مەلا و لە هەولێر (لم نیازمە)ی عەباس عەبدوڵڵا یوسف و (گەرم نەبوونەوە)ی جەلال بەرزنجی و (دووکەڵ)ی هاشم سەراج و (سووتانی ڕەنگەکان)ی دلشاد عەبدوڵڵا، هەر یەك بە شێوازی جیاوازی هونەرییانە، نەك هەر لەگەڵ ڕوانگە، لەگەڵ خودی زڕەوەنەی پێشڕەوایەتی مەحمود زامداریش نەبوون و شێوازی جیاوازی خۆیان پەرەپێدا و خۆیان پەرفۆڕمانس کرد، بەڵام پرسیار ئەوەیە: ئایا بەردەوامی گۆڕان و سەیرورەی شیعری، وەستانی هەیە؟!

خێوەتەکەی ع. ع. یوسف

(لەوەی کە دێ، شیعر تاتە دەکەم)

عەباس عەبدوڵڵا یوسف، نووسەر و شاعیر لە 1950 لە هەولێر لە دایکبووە، دەرچووی پەیمانگای پێگەیاندنی مامۆستایانی- هەولێرە. حەوت کۆمەڵە شیعر و یەك کۆ چیرۆکی چاپکراوی هەیە، بە ناوەکانی: (ئاو) لە 1974، (لم نیازمە) لە 1978، (کلکی کتکی پرسیارە) لە 2007، (ئۆدیسیۆس نەڕۆ… یان مەیێ؟) لە 2009، (گەشتی پێنج پێنجە) لە 2011، (کەری بەریدان) لە 2011، کۆمەڵە چیرۆکی (سۆفیا لۆرین بە هەوەداری) لە 2011 و (نانە تاتە دەکەم) لە 2013.

ع.ع. یوسف هەر لە یەکەم کۆمەڵە شیعرییەوە (ئاو) بنەمایەکی بە هەڵدانی خێوەتێکی تایبەت بە خۆی دروست کرد، یەکێك لە ئاماژەکانی ئەو بنەمایەش، ئەوە بوو، کە لاساییکردنەوەی زۆر کەم بوو، ئینجا (دوای سێ ساڵان) لە خوێندنەوەی بێوچان و هۆشیاریی ڕۆشنبیری و مەعریفەی شیعرییەوە، بە چاپە درێژەکەی (لم نیازمە) شاد دەبێت. لەوەشەوە (سی و سێ ساڵان) کار لە ئەزموونی جیاواز و گوتاری شیعری و ئاماژەی شیعری و مانای شیعرییدا دەکات. پەیوەندییەکی فرەلایەن لە نێوان بونیادی قووڵ و ڕووکەش دەسازێنێ. بەو مانایەش بایەخدانی شاعیر بە بونیادی قووڵ و ڕووکەش، گرنگیدانە بە ڕەگەزی گۆڕانەوە و گوتاری شیعری! ئیتر دوای ئەو هەموو ئەزموون و ئەزموونگەرییە چیدیکە لای شاعیر لەوەی کە دێ، دوو کە دوو بە ناچاری ناکاتە چوار.

پریتۆن سوریالی بوو، دەڵێت: لەسەر شەقام بەر مرێق دەکەوم. بەڵام ع. ع. یوسف، نەك هەر سوریالیانە، بەڵکو دادایانە پشت بە دووانەی ڕەخنە و پێکەنین دەبەستێ و شیعر تاتە دەکات، هەندێجاریش لەبری ئەوەی بەر مرێق بکەوێ، لەسەر شەقام بەر وەاخەکی بنەس دەکەوێ، کە ئومێدێکی زلی لەسەر هەڵچنراوە!

دەتوانم بڵێم گوتاری شیعری، شیعر تاتۆ دەکەم، ه□و□ک□ بۆ بەیەکگەیاندنی هونەری کارکاتێر و کۆمیدیای رەش، تێکەڵکردنی سوریالییەت و دادییەتە. واتە ر ِ□خنەگرتنە لە واقیع، بەدەم گات□□ و پێکەنینەوە. گوتاری شیعر تاتۆ دەکەم، راڤەکردنی دنیایی کوردییە لە رێگای بیرکردنەوەی عەقڵانییەوە، لە شێوەی مافورێکی چنراو، بەو مانایەی، کە لە کۆمەڵێك نەخشی جیاواز و هێلی پێچاوپێچ پێکهاتووە.
لە کۆی ئەو بەیەکگەیشتن و تێکەڵکردنەدا جەوهەری شیعری عەباس عەبدوڵڵا یوسف لە بنەمادا بریتییە لە دۆزینەوەی هێلی پەیوەندی نێوان گێر ِانەوە و شیعرییەت، لەو پرۆسەیەشدا شاعیر کەمتر بەر دۆزینەوە دەکەوێ و زێتر وزەی شیعری لە راڤەکردنی گێر ِانەوەوە هەڵدەگرێتەوە و لەوێشەوە بە جۆرێك لە جۆرەکان تێکەڵی شیعرییەتی دەکات. بەڵام شیعرییەت گێر ِانەوە نییە! وەك چۆن جۆرێك نییە، لە هەڵقوڵاویی پەرشبووی پر ِشنگی ماناکانی بیرکردنەوەی لۆژیکی.
لەو لێکۆڵینەوەیەدا، دەمەوێ بیس□□□ل□م□نم، شیعر تاتۆ دەکەم، شیعرییەت لە راڤەکردنی گێر ِانەوەدا تۆخ دەکاتەوە. ئەو روونکردنەوەیە، راڤەکردنی وسبەلێکراو و مانا شاراوەکانی وشە لە گێر ِانەوەدا وەك قووڵایی دەرەوە دەبینێ و لەلایەکی دیکە، پێیوایە دەشێ لە دۆزینەوەی ئاستەکانی پەیوەندی دەق و خوێنەر، شیعرییەتی خوێندنەوە بخاتە روو.
لە یەکەمدا، کاتێ شاعیر لە روانگەی راڤەکردنی گێر ِانەوە و بیرکردنەوە مامەڵە لەگەڵ مانا وسبەلێکراوە و شاراوەکانی وشە دەکات، ئەو کارەی لەبری ئەوەی بەرەو شیعرییەت بێتەوە، بۆ پرسێکی عەقڵانی دەگۆر ِ□ت! پرسی بیرکردنەوەی عەقڵانی پرسێکی لۆژیکی حیسابییە، نەك خەیاڵی شیعری.
لە دووەمدا، کاتێ بە دەستهێنانی شیعرییەت لە روانگەی ئەویدیکەی جیاواز و خوێندنەوەی جیاوازەوە تەماشا دەکەین، لەبەر ئەوەی چەمکی راڤەکردن بە خوێنەر و ئاستی خوێنەرەوە د□ل□ک□، دەشێ لەو تەماشاکردنەدا شیعرییەت پر ِشنگ بداتەوە.
بۆ بنەمای یەکەم، سوودم لە شیعرییەتی (ژان کۆهین) وەرگرتووە، کە پێیوایە شیعرییەت زانستی شێوازگەری شیعری و زانستی لادانی زمانەوانییە. بۆ بنەمای دووەم، وەك ئەرکێك لە ئەرکەکانی پەیوەندی نێوان دەق و خوێنەرە جیاوازەکان، سوودم لە (تۆدۆرۆف) وەرگرتووە، کە قسە لە شیعرییەتی خوێندنەوە، یان وەرگر دەکات، ئەو جۆرە قسەکردنەش شیعرییەت بە ئاستەکانی خوێندنەوە و خوێنەرەوە د□ل□ک□نێ.
بەڵام جەختکردنی شاعیر لە راڤەکردنی گێر ِانەوە و زێتر بایەخدان بە مانا شاراوە و وسبەلێکرەوەکان و دامەزراندنی بنەمای گوتاری شیعری لەسەر گێر ِانەوە، فەرامۆشکردنی بنەمای تەماشاکردنی دووەم

دەگەیەنێت. چونکە وەك دیارە لە تاکدەرییەکانیدا هەمیشە دەیەوێ بە پێکەنین بە گژ کوێرەوەرییەکاندا بچێتەوە! هەمیشە دەیەوێ زەردەخەنە لە کارەسات قەرز بکات و بە قەشمە تۆڵە لە خەونە بەدینەهاتووەکان بکاتەوە. هەمیشە دەیەوێ لە دەرەوە بەرەو قووڵاییەکان بێتەوە.
شاعیر دەڵێ: ژنەکەم بە تیلمە سواڵەتی سەمەرەی، پانتۆڵمی پینەکرد. (برِوانە: ع. ع. یوسف، نانە تاتە دەکەم، 2013، هەولێر، ل74) وەك دەبینین لە ڕێگای دووبارە گەڕانەوەوە و قووڵاییەکانی دەرەوە، تابۆکان تێکدەشکێنێت و هەموو ئەوەی لە گەڕانەوەدایە، پەردەی لەسەر هەڵدەداتەوە.. لەژێر خەوە تێکەی خۆی دەیەوێت لە ڕێگای تاکدەرییەکانی خەونێکی گەورە شیعری بچنێ! هەر لەوەشەوە هەوڵی کەشفکردنی توانا بێکۆتاییەکان و چێژی مانا وسبەڵێکراو و شاراوەکان دەدات. پێوایە ئەو توانا و چێژە لە نهێنی کەلەپوری کوردی و گەڕانەوەی قسەی سادە و فۆلکلۆرەوە خۆیان حەشار داوە.
(غازی حەسەن) لە کتێبی (فەیلەسوفە، کەرە، سێ پێیە، سپییەکە، ئەمریکا، 2024، چاپی ئەلکترۆنی) کە لێکۆڵینەوەیە لەسەر شیعرە تاکدەرەکانی عەباس عەبدوڵڵا یوسف، دەڵێ: شاعیر لە ڕێگای قسەی ئاسایی، قسەی پڕ واتای سەر زاری خەڵك، دەقێکی کورت و چڕ و پوختی تەژی لەواتای بە مانا و فۆرم و گوزارشت و گەڕانەوە و دەربڕینی نوێ بەرهەمهێناوەتەوە، ئەو شارەزایە، لە کەلتوور و نەریتی ئەوانی دیکە لەنێو کۆمەڵگا.
بە جۆرێکی دیکە دەتوانم ئەو قسەی پشتڕاست بکەمەوە و بڵێم شاعیر لە ڕێگای مانا شاراوەکان و وسبەڵێکراو و ئارەزووە بەدینەهاتووەکانەوە، گەمەی ئازادی لەسەر قووڵایی دەرەوە دادەمەزرێنێ! ئەگەرچی ئەو خۆی بە خزمەتکاری شیعرییەت و قوڵایی ناوەوە دەزانێ، بەڵام بە خاتری گرینگیدا بە وێنەی لێکچووی نێو حیکایەتەکان و قسەی سەر زاری خەڵك، بە شیعرییەتێکی هەژارەوە دەگەڕێتەوە! لەگەڵ ئەوەشدا دەشێ لە ڕێگای ئاستی بەرزی خوێندنەوە و خوێنەر و وەرگرەوە بە جۆرێکی دیکە شیعرییەت لە تاکدەرەکانەوە بەرهەم بهێنینەوە.
دواجار لەوەی کە دە، ئەگەرچی شاعیر وەك (پاڵەوانێکی سوریالی) حیکایەتی ئازادی و کەرامەتی مرۆیی، لەسەر شەقام کۆدەکاتەوە. بەڵام لە پەناو وێنەی کاریکاتێری و کۆمیدیای ڕەش و داداییەتەوە پەیوەندییەکی تووند بە گەڕانەوە دەکات. واتە ئەگەرچی سوریالییانە خۆی بە خزمەتکاری (شۆڕش) دەزانێ، بەڵام لە ئاوێتەکردنی سوریالییەت و داداییەتدا، ئازادی خۆی لە هەڵهێنجاندنی مانا وسبەڵێکراو و شاراوە و جیاوازەکانی ڕاڤەکردنی گەڕانەوەدا

دەبینێتەوە. سوریالییەکان ئازادی خۆیان لە خەیاڵی شیعریدا بەرجەستە دەکرد. بەڵام شاعیر ئازادی خۆی لە ڕێگای گاڵتە و گەپەوە بە دەست دەهێنێ.

مینیماڵیزم
(بزوێنەری نانۆ یان تاکدێڕی)

ئایا مینیماڵیزم بە رزگاربوون لە زێدەکانی ژیان و ئازادی، لە نانۆ، شیعری زیپ، پۆستەرە شیعر، هایکۆ، هانکا، ئەفۆریزم، نزیکە، یان لە بەیت و تاکدێڕی؟! بە کورتی مینیماڵیزم بزوێنەری نانۆیە، یان تاکدێڕی؟

وەك دەزانین وشەی نانۆ لە وشەی گریکی "نانۆس" وەرگیراوە، کە بە مانای کورتەباڵا دێت. نانۆ کەی شتە بچوکەکان دەگرێتەوە، بە پێوانەی بەشێك لە ملیار دێت (یەك لەسەر ملیاری مەتر، یەك لەسەر ملیاری چرکە..) نانۆ بچووکترین بەشی ماددەیە، کە پارێزی لە خەسڵەتە فیزیاوی و سرووشتیەکانی دەکات. ئەوەش وا دەکات، بەتە ڕەگەزێکی روون و بێ خەت و بەرز.

نانۆ شیعر، شیعری زیپ، پۆستەرە شیعر، ئەفۆریزم.. هەموو ئەو ناونانانە بەدیوەك لە دیوەکان پەیوەندیان بە خێراییەکانی سەردەم و ماکدۆناڵد و کۆکاکۆلاو و شەفافییەت و گەرمی و ئاوڕ نەدانەوە و جیاوازی و هەڵکردن و چێژیردنی لەپڕ و خەونە ڕەنگاوڕەنگەکانەوە هەیە… لە نانۆشیعردا زمان ئامرازێك نییە، ئەمە بەکاری بهێنین، بەڵکو ماددەیەکە ئەمەی لێدروستکراوین. بەڵام مەرجی سەرەکی هایکۆ، هانکا، باوەڕ هێنانە بە زمانی پاك و بێگەردی ساتی یەکەم، باوەڕ هێنانە بە هەژاری و بێدەسەڵاتیی زمان، کە ناتوانە شایەتحاڵی ئەسڵ و حەقیقەت بێ، واتە لە بنەمای شیعری هایکۆدا ڕۆشنبیرییەکی گەورەی سۆفیگەرایی دەبینرێت، کە هەوڵدەدات زمان بە ساتەوەختی خەلیقەت بباتەوە. لێرەوە دەپرسین ئایا هایکۆ، یان تاکدێڕییەکانی ع. ع. یوسف دەچنە نێو مەبەستەکانی سەردەمەوە، کە نانۆشیعر پەیڕەویان دەکات؟!. ڕەنگە ع. ع. یوسف بە جۆرێك لە جۆرەکان لە خاڵەی بە گژداچوونەوەی کۆڕۆرییەکاندا، لە هایکۆی ژاپۆنی زۆر دوور نەبێت! بەڵام هایکۆی ژاپۆنی و بەیتی عەرەبی و تاکدێڕییەکاتی ع. ع. یوسف، ناچنە نێو مەبەستی پەیوەندییە خێراکانی نانۆ و شیعری زیپەوە.

لە شیعری کۆنی عەرەبیدا چەمکی (بەیت) تاکدێڕی بە مانا شیعرییەکەی بەرفراوانە و ئەدۆنیس بە ناونیشانی (دیوانی تاکدێڕی، 2010) بەشێکی زۆری لەو تاکدێڕانە کۆکردۆتەوە و پێشەکی بۆ نووسیوە. بەڵام (ئەنفرتی) شاعیری ئیتاڵی، کەمەیی شیعرێکی بە

ناوی (ژیانی مرۆڤ) هەیە، کە نەك هەر شیعرەکانی تاکدێرییەن، بە نموونە: بە بێکۆتایی ڕووناك دەبییەوە. بەڵکو هەندێجاریش شیعرەکانی لە دوو وشە زیاتر نیین. ئایا لەو بارەوە دەتوانین ئەنفرتی بە ئاقانگارد ببینین، یان بەیتی عەرەبی و هایکۆی ژاپۆنی؟! سەرەڕای هەموو ئەوانەش دەکرێ بڵێین لە شیعری نوێی کوردیدا ع. ع. یوسف لە تاکدێرییەکانیدا ئاقانگاردە.
بێگومان بەیتە شیعری عەرەبی پێش ئەو هەوڵەی ئەدۆنیس لای شاعیرێکی وەك (خەلیفە محەمەد ئەلتلیسی) بە فۆڕمێکی گەشی شیعری عەرەبی دەناسێنرێت. ئەلتلیسی لە هەوڵەی کەکردنەوەی (قەسیدەی تاکدێری- دار الشرق، 1991)دا، پێیوایە قەسیدەی تاکدێری (بەیتی عەرەبی) پشت بەو تێگەیشتنە دەبەستێت، کە پڕشنگێکی لەناکاوە، بروسکەیەکی تێپەڕە، پانتەرەکی ویژدانی و ریتمێکی هەڵبڕاوە، گەرانییەکی کورتە، گوزارشتکردنێکی چڕ و پڕە…هتد، ه.س.پ. ل31.
دەشێ بڵێین ئەو وەسف و پێناسەیە لەگەڵ کورتە شیعر و شیعری هایکۆ زۆر جیاوازییان نییە! بەڵام لە سەدەی سێنزەمەوە هایکۆ لە تەك (هانکا) وەك فۆڕمێکی سەربەخۆی شیعری کلاسیکی ژاپۆنی دەرکەوتووە، کە بە کورترین شیعری جیهانی دەژمێردرێت و لە کەمترین وشەدا و لە سێ کورتە رستەی (5/7/5) بڕگەیی پێکهاتووە و مانای چڕ و قووڵ بە دەستەوە دەدات. لە هایکۆی ژاپۆنیدا سروشت رەنگدانەوەی رۆحە و بابەتەکان بە شێوەیەکی جوان و رەمزی بەکار دەهێنرێن. واتە هایکۆ زیاتر روو لە کەسی و سۆزداری دەکات.
بەڵام تاکدێرییەکانی ع. ع. یوسف، روو لە گێڕانەوە و هەڵکێشێینی مانای وسەبلەکراو و شاراوەی گێڕانەوەکانە و لەو خاڵەوە هەوڵدەدات لە شیعرییەت نزیکبێتەوە! یان بە مانایەکی دیکە بە درێژەدان بە نزیکبوونەوە لە شیعرییەت، پەردە لەسەر مانایەکی قووڵایی دەرەوەی هێزە داخراوەکان هەڵدەماڵێ، تاکو دەخەشی، قەناعەت، پانتاییەك بۆ ئازادی راڤەکردنی جیاواز دروست بکات، بە ئەوەش روو لە شێوازی کۆمیدیای ڕەش دەکات. بەو مانایەش تاکدێرییەکانی بە جۆرێك لە جۆرەکان لە دۆخی راستەقینەی گێڕانەوەی مرۆڤی کوردیمان نزیك دەکاتەوە و بارودۆخی کوردیمان بە رووندەکاتەوە. تاکدێرییەکانی شاعیر نیشاندانی تراژیدییەکانی مرۆڤی کوردییە، کە بە قووڵی تووشی دەردی تووندوتیژی و ستەمی دەسەڵات بووە. تاکدێرییەکانی بۆ ئەوە نووسراون، کە مانا و شیعرییەت لە ڕێگای پێکەنینەوە بە یەك بچەمێنێتەوە، چالاکی نەوانیان تا سنووری لێکخشان درێژ بکاتەوە و گاڵتە بە بریقوباقی ئەو شیعرە بکات، کە پڕاوپڕ بە واقیعە؟!
غازی حەسەن دەڵێ، تاکدێری لای عەباس رەنگە پەیوەندییەکی پتەوی بە

(ترسەوە) هەبێت. ترس لە سیاسەت، حزبایەتی، کۆمەڵگا، دەوروبەر… ه.س.پ. ل 45. لە گۆڤاری (دیوان، تەممووزی 2023) عەباس عەبدوڵڵا یوسف دەڵێت: من لە دەسەڵات زۆر ترساوم، چونکە زۆر دەڕەقانە و دڕندانە مامەڵەی دەکرد، بۆیە پێموابوو چوونە دەرەوە و شاخ و بەرەی هێزی چەکداری هی پیاوی ئازا و نەترس و پیاوی خۆڕاگرە. بە هەمان شێوە لە تاکدێڕییەکیدا دەڵێ: هێشتا دەرەوەی سەر، لە مێشك بە مێشکترە. ل29. لە ناو ئێستای هەتاهەتاییە، ئایندەم ونکرا. ل73. ئەگەر لە هایکۆی ژاپۆنی و تاکدێڕی کلاسیکی عەرەبی چەقین لەنێو کات و ونکردنی ئایندە، سروشتی و خۆرسك بکەوێتەوە! ئەوە وەك گوتمان نانەشیعر پەیوەندی بە خێراییەکانی سەردەم و چێژیردنی لەپڕ و خەونە ڕەنگاوڕەنگەکانەوە دەکات. نانەشیعر پڕشنگەکانی ئێستا لە کوردەی پیشەسازیدا دەنووسێتەوە. بەڵام تاکدێڕییەکانی ع. ع. یوسف وێنەیەکی کاریکاتێری لە مانا شاراوە و وسبەلەکراوەکانی گەڕانەوەی تەنزئامێز دەگرێ و بە کۆمیدیای ڕەش ڕەنگی دەکات، کە نوغرەی ڕاڤەکردن و ئاماژە و مێژوو و کاریگەری کلتووریی و پاشماوەکانی کەلەپوری کوردین. بە دیوەکەی دیکەش ڕەنگی ڕەش و سپی و ڕاڤەکردن و لێکدانەوەی ژیانی کۆنکرێتی خەڵك، وەك زمانی نووسینی تاکدێڕەکانی تەماشا دەکات.

عەباس عەبدوڵڵا یوسف دەڵێت: تاکدێڕی ستایلێکی تایبەتە بە خۆم، یان لانی کەم هیچ کەس بەو ستایلەی من ناتوانێ بنووسێت، کە لە کورترین هەناسەی شیعریدا زۆرترین مانا ببەخشێت، ئەمەش بواری گفتوگۆی تێدایە و ئامادەم سەرپێی کۆمەڵێك دێڕ بە یەك زیاد بکەم و پاشان هەموو زیادەکان فڕێ بدەم (گۆڤاری دیوان، ژ 28 – 2023). چاوەڕوانی خەمم. ل24. کەواتە خۆی خۆی دەنووسێتەوە و دەیەوێ لە نێو هەر وشەیەکی ڕەش و سپییدا شتێکی نوێ بدۆزێتەوە.

سپیکردنەوەی هونەری کاریکاتێری
(شێوازی کۆمیدیای ڕەش)

هونەری کاریکاتێر، هونەرێکی دێرینە و ئاوێتەکردنی بە کۆمیدیای تاریك، بنەمای ئەو لێکۆڵینەوەیەی لەسەر دامەزراوە. وەك دەزانین کۆمیدیای ڕەش ساڵی 1935 (ئاندرێ پریتۆن) بەکاری هێناوە. بێگومان کۆمیدیای ڕەش، لە تێکەڵکردنی سوریالییەت و دادییەت و لەوێشەوە بە دەستنیشانکردنی ڕەهەندە نەبینراوەکان و لێچ و ئەگەری کراوەی تاکدێڕییەکانی ع.ع. یوسف ڕێی تایبەتی دەگۆڕێ. بەڵام نەك وەك بە نرخکردنی پرسی شیعرگێڕایی و گێڕانەوەگێڕایی، بەڵکو وەك دۆزینەوەی مانا وسبەلەکراوەکان و بەدواداچوونی سپیکردنەوەی هونەری کاریکاتێری بە شێوازی پێکەنینی ڕەش!

هەڵبەتە شیعر حەقیقەت بە مانا سادەییە واقیعییەکەی ناگەڕێتەوە!
وەك دەزانین تاکدێرییەکانی ع.ع. یوسف سپیکردنەوەی هونەری کاریکاتێرییە بە کۆمیدیای ڕەش، گاڵتەکردنێکی جەرگبڕە بە ستەمی دەسەڵات و واقیع. کەواتە شاعیر لە نواندنی شیعر و گەڕانەوەدا نایەوێ وێنەی حەقیقەت بکێشێ، بەڵکو لە پێناو وروژانی بیرکردنەوەی ڕەخنەگرانەی (خوێنەر/ وەرگر)دا هەوڵی گرتنی وێنەیەکی لەکچووی حەقیقەت، بە کامیرای کۆمیدیای ڕەش، دەدات.
وەك لەسەرەوە ئاماژەم بە کرد، هونەری کاریکاتێری لە شێوازی کۆمیدیای ڕەش، مەیلی بە گەڕانەوەی مانا شاراوەکانی ناو حەقیقەتی زۆرترە، لە مەیلی بە خەیاڵ و شیعرییەت!! لەبەرەوەیە شاعیر لە تاکدێرییەکانیدا زۆتر جەخت لە مانا شاراوە و وسبەلێکراوەکانی کلتور و قسە زاڵ و باوەکان دەکاتەوە و وەك شێوازی گەڕانەوە تەرجەمەی ژانوژوارەکانی سەردەمیان دەکات، نەك وەك خەیاڵی شیعری و شیعرییەت.
چەقۆ هەر بە رووتی بینراوە. ل51.
ئەو تاکدێرییە لە گەڕانەوەی چەقۆ هەر بە رووتی بینراوە، وەك ئەوە وایە، شاعیر لە ڕۆژێکی سەختدا بە و (ئەپۆکرایف)انە لە کاتی مردندا تیغی چەقۆی لەسەر تاقی بکەنەوە و لە شێوازی کۆمیدیای ڕەشدا بەڵێ (ئەگەر بمزانیایە کە ئەوە روودەدات، بەردی گەورەم قووتدەدا بە ئەوەی زیان بە تیغەکە بگەیەنم). ئەوەش یەکێکە لە ڕۆچوونەکانی بەرەو قووڵایی دەرەوە.
ئاشکرایە چەقۆی رووت، وەك میوەی رووتی شیعری، کە خوێنەر لە کاتی خوێندنەوەدا تامی بکات، ئەگەرێکی لاوازە. بەڵام وەك راڤەکردنی نهێنی حیکایەتی دەسەڵات و ستەم و داپڵۆسین ئەگەرێکی بەرزە و هێزی تایبەتی هەڵگرتووە. جگە لەوەش بینینی چەقۆی رووت، تووندوتیژییە، تووندوتیژی فەرامۆشکردنی خەیاڵ و فەنتازیاکانی شیعرییە و زۆرتر روو لە حەقیقەتە! بەڵام بە دیوەکە دیکە پەردە هەڵدانەوە لەسەر تووندوتیژیش، وەك کەشفکردنی نهێنی حیکایەتەکان، ئاگادارکردنەوەیە، بە دوورخستنەوەی جەستەی مرۆڤ لە ئازار و پێکان.
ئەگەرچی رووتبوونەوەی چەقۆ، وەك میوەی رووت، هەستی شیعری کەمتر نیشان دەدات، بەڵام وەك دەرخستنی رووەکانی ستەمی دەسەڵات، راستییەکی زۆری لەخۆدا حەشار داوە. رووتکردنەوەی چەقۆ وەك ئەگەری میوە، کردەیە! وەك ئەگەری حیکایەتێکی رووت، کارە! یەکەمیان هەر چەندە کول بێ، رووی لە تامی شیعرە، دووەمیان هەرچەندە تیژ بە رووی ئاشکراکردنی حەقیقەتی زۆترە. لە یەکەمیاندا دەشێ خوێنەر چێژ لە شێوازی جیاوازی کردەی رووتکردنەوە ببینێ و لە دووەمیاندا

خوێنەر بە دڵنیاییەوە ئاوێتەی کاری گەڕانەوەی ڕەخنەگرانەیە.
بە کورتی یەکەمیان وەك کردە، دەشێ لە نهێنی ڕووتکردنەوەدا جوانییەکی لەپڕ و بریسکەئامێزمان پێببەخشێ. دووەمیان وەك کار، ڕاستییەکی ڕامانئامێز دەگەیەنێت. کەواتە ئاوێتەکردنی سپیکردنەوەی هونەری کاریکاتێری بە شێوازی بەکارهێنانی کۆمیدیای ڕەش، تێکەڵکردنی شیعرگەرایی و گەڕانەوەگەراییە، ئاوێتەکردنی جوانی و حەقیقەت، پێکەنین و گریانە!
چاوەڕوانی خەمم. ل24.
هەرگیز تاکی جیاواز لەنێو زاراوەیەکی گشتیدا ناتوێتەوە.
چاوەڕوانی خەمم. چونکە تاکی ناوازە جارێك دەبێت و دووبارە نابێتەوە. لە تاکدەرییەکانی عەباس عەبدوڵڵا یوسف مرۆڤ وەك تاك زۆرتر جێگای بایەخی حەقیقەتی گەڕانەوەیە و کەمتر جێگای بایەخی خەیاڵەی شیعرییە! چونکە شیعر بە حەقیقەت ناگەڕێت، بە ئەوە ناگەڕێت، کە دەسەڵات چۆن خۆی وەك تێزی گشتی پیادە دەکات. لە شیعردا خەیاڵ و هەستی جیاوازی خودگەرایی دەبێتە جێگای سەرنج، نەك حەقیقەت! شیعر خەیاڵ و هەستی جیاوازی و فرەڕەهەندی مانا و بەچوونی گەڕاو بە جۆرێکی کتوپڕ دەبەخشێ! گەڕانەوە بەرجەستەکردن و چەسپاندنی نهێنی ئایدیۆلۆژی تاکڕەهەندی و لۆژیکی نەگۆڕ و گشتییە. هەڵبەتە تێگەیشتنی نێوان حەقیقەت و خەیاڵ، تێگەیشتنە لە دەرەوەی ئەفلاتوونەوە، چونکە شیعر درۆ نییە، بەڵکو تەنها حەقیقەت وەك ئەوەی هەیە ناگێڕێتەوە، ئەدەب وەك حەقیقەت خۆی دەرناخات، بەڵکو وەك (ئیکۆ) دەڵێت: مۆدێلێك لە حەقیقەتمان پێدەبەخشێ، کە زۆر خەیاڵییە. بێگومان کاتێك کافکا لە دەری یەکەمی ڕۆمانەکەی (مەسخ)دا گریگۆر سامسای پاڵەوان وەك قالۆنچەیەکی گەورە نیشان دەدات و لە حەقیقەتەوە دەکەوێتە دەرەوەی حەقیقەتەوە، دەکەوێتە واقیعێکی دیکەوە، کە فانتازی و خەیاڵییە، دەکەوێتە شێوەیەکی دیکە لە واقیعیەت، کە لە دنیای خەیاڵەی شیعریمان نزیك دەکاتەوە، نەك حەقیقەتی واقیعی.
بەختیار عەلی لە کتێبی (زنجیرەکانی دۆنکیشۆت) دەڵێت: واقیعی ئەدەبی لەسەر لێکچوون لەگەڵ دنیای دەرەوەدا دانەمەزراوە، بەڵکو لەسەر بنەمای ئاماژەدان بە دۆخی مرۆڤ لە جیهاندا کار دەکات. ل147.
بە کورتی لە کۆماری ئەفلاتووندا توڕەیی ئەفلاتوون لەوەدایە، کە شاعیران خەیاڵ بە قووەی لە یادەوەریمان دەچێنن، کە دوایی زەحمەتە تەنها وەك خەیاڵێك بمێنێتەوە! بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا شاعیران هیچ کاتێك کەس لەخشتە نابەن، کە گوایە چیرۆکێکی ڕاست و واقیعی دەگێڕنەوە. چونکە لە شیعردا ئەدەب ئاوێنەی واقیع نییە. لەو

لێکۆڵینەوەیەدا دەمەوێ ئەو خاڵە بکەمە شوێنی ئاوڕدانەوە، واتە دەمەوێ بە هەمان شێوە بڵێم، شیعر زرێوەنەی کەلەپور و کلتور و فۆلکلۆر و قسەی سادەی خەڵکی نییە، بەڵکو دنیایەکی جیاوازە بە فۆڕم و ئاماژە و خەیاڵی جیاواز، مۆدێلێکی دیکەی دنیا و واقیعی ئەدەبی دەدۆزێتەوە. بەو مانایەش عەبباس عەبدوڵڵا یوسف ئەفلاتوونییە! چونکە گرنگی بە وێنەی لێکچووی حەقیقەت دەدات و بە ژانوژوارەکانی مرۆڤی سەردەمی دەلکێنێ، بەو مانایەش تاکدەرییەکانی دەچنە خانەی بیرهێنانەوە و یادەوەرییەوە، کە لە پرۆسەی ڕاڤەکردنی مانا شاراوە و وسبەلەکراوەکانی گێڕانەوە بە دەستیان دەهێنێ.
کەواتە ئەو قسەیەی غازی حەسەن، کە دەڵێ: شاعیر لە ڕێگای قسەی ئاسایی، قسەی پڕ واتای سەر زاری خەڵک، دەقێکی کورت و چڕ و پوختی تەژی لەواتای بە مانا و فۆرم و گوزارشت و گێڕانەوە و دەربڕینی نوێ بەرهەمهێناوەتەوە. ناشێ وەک خەیاڵی شیعری مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ، بەڵکو زێتر هەڵگری وێنەی لێکچووی حەقیقەتی ئەفلاتوونی و حیکاییە!
لێرەوە بە بڕوای من، عەبباس عەبدوڵڵا یوسف نموونەی ئەو کەسانەیە، کە دەیەوێت لاسایی نهێنی دەقەکانی گێڕانەوە بکاتەوە. دەیەوێ وەک تاکێکی ڕەخنەگر بچێتە لۆچی مانای شاراوە و نهێنییەکانییەوە، دەیەوێت ژیانی خۆی وەک گێڕانەوەکان بونیاد بنێتەوە، بە ئەوەی جیاوازییەکانی دەقی حەقیقەت و نهێنییەکانی دەقی شیعری، بە خەیاڵەوە گرێ بداتەوە، بە ئەوەی زمانی شیعری و زمانی گێڕانەوە بە هێند وەرگرێ. ئەو بە دوای نهێنی وسبەلەکراوەکاندا دەگەڕێ، ترسی گەورەی ئەو، لە دەست بە بردنی ئەو نهێنیانە و لە دیتنی ئەو نهێنیانەدایە، چونکە لە پرۆژەی دایە و دەیەوێ لە هەڵماڵینیان دەرگا لە هونەری سپیکردنەوە و ڕەشبردنەوە بکاتەوە. لە پرۆژەی دایە، ڕەشبردنەوەی شیعری بە سپیکردنەوەی ڕاڤەکردنی مانا شاراوەکان چارە بکات. هەڵبەتە ئەو قسەیەم لەوەوە دێ، کە من پێموایە عەبباس عەبدوڵڵا یوسف وازی لە (لم نیازمە) هێنا، لە پێناو سپیکردنەوەی هونەری کاریکاتێری بە تامی ڕەشبردنەوەی کۆمیدی، تاکو لەلایەک دڵخۆشی بە (خوێنەر/ وەرگر) ببەخشێ و لەلایەکی دیکە ڕووبەری ژیانی وسبەلەکراوەکان فرەوانتر بکا، بە ئەوەی خۆی لە ترسی دڕندەیی دەسەڵات بە دوور بگرێ. ڕوونتر بڵێم، بە ئەوەی تا سنورێکی فرەوان، لە ڕێگای گاڵتە و پێکەنینەوە، هەم ئاماژەیەک بە تووندوتیژی و ستەمی دەسەڵات بدات و هەم خۆی لە گرفتی ئازادی و گرفتی نەریت و بە کۆمەڵایەتیبوون، بپارێزێ.
کێریش ئابووریناسە و دەڵێ: زەڕین کانگای زێڕە. ل20.
لەو تاکدەرییەدا، ئەگەرچی کێر بوونێکی واقیعی هەیە، بەڵام

تەماشاکردنی زێڕین وەك كانگای زێڕ، لە جەوهەردا زڕەوەنەیە، یان سپیکردنەوەیەکی کاریکاتێرییە بە تامی کۆمیدیای ڕەش، کە لەسەر بوونی خەیاڵی فاشیانەی دەسەڵات دروست بووە، نەك خەیاڵی شیعری! خەیاڵی فاشیانەی دەسەڵات فانتازی دروستکردنی دەسەڵاتێکە، بەبێ بەشداریکردنی عەقڵی ئەویدیکەی جیاواز! دەسەڵاتی فاشی تەنها دەیەوێ بیرنەکەرەوە و ملکەچ و پاسیف و کەمئاگاکان بەشداری بکەن. بە دیوێکی دیکە لای شاعیر خەیاڵی فاشیانەی دەسەڵات، بە گشتی لە خەیاڵی فاشیانەی نەریتی کۆمەڵگای دواکەوتوو جیانابێتەوە.

مرۆڤی بیرنەکەرەوە، کەمئاگا، ملکەچ، پاسیف... هەز بە خەیاڵی فاشیانەی دەسەڵات دەبەخشێ، بەو هێزەش خەیاڵی فاشیانەی دەسەڵات دوو جوڵەی دەکات، یەکێکیان بە ئاراستەی گەوجاندنی گشت کۆمەڵگایە، یەکێکیان بە ئاراستەی گەورەکردنی خەون و فانتازیاکانی خۆی. لەسەر هەمان بنەماش دەسەڵاتی فاشیانە هێزی گەوجاندن، وەك وزەیەکی درۆزنانەی ئەرێنی دەخاتە بەر مرۆڤی ملکەچ، بیرنەکەرەوە، کەمئاگا و پاسیف، بەخشینی وزەی درۆزنانە، بە مرۆڤی پاسیف دوو جوڵەی هەیە: یەکێکیان، پڕە لە وێنە و ئاواتی نادروست و ناواقیعی دەربارەی واقیع. یەکێکیان، لە ڕێگای وێنە ناوبراوەکانەوە مرۆڤی ملکەچ، بیرنەکەرەوە، کەمئاگا، پاسیف، خەون و فانتازیا و ئومێدە گەورەکانی داهاتووی خۆی بونیاد دەنێت.

ڕەنگە ئەو خەون و تێڕوانینییەی دەسەڵات و مرۆڤی پاسیف بەو مانایە بێ، کە خودی ژیان هەر ئەوەیە، کە هەیە! بەو مانایەی کە ژیان لە فانتازیا و خەون و تێڕوانینی دەسەڵات جیانابێتەوە. ئەگەر سیستمی پووچگەرایی بشێ بێتە جێگای بیرکردنەوە، ئەگەر بنەمای ژیان تێکەڵکردنی خەونی دەسەڵات و خەونی تاك بێ، ئەوە تەواوی ژیان و کەرامەتی مرۆڤایەتی و جیاوازی و هەمەڕەنگی و کرانەوە بە بنبەستبوون دەگات.

دەرئەنجام:

1- لە ئەنجامی ئەو لێکۆڵینەوەیەدا بۆمان دەردەکەوێت، کە عەباس عەبدوڵڵا یوسف شاعیرێکی جیاواز و یاخییە، بەردەوام لە دەسەڵاتی زمانی باو و لە سنورە سیاسی و نەریتە کۆمەڵایەتییەکان، رادەکات.

2- لە لایەك بە قسەهێنانی کەلەپور و فۆلکلۆر و قسەی سادەی خەڵك و راڤەکردنی مانا شاراوەکانیان، راکردنە لە ئازادی، لەلایەکی دیکە راکردنە لە بەکۆمەڵایەتیبوون. هەر بەو مانایەش لە (لم نیازمە)وە بەرەو کۆمیدیای ڕەش هەنگاو دەنێ. واتە لە سپیکردنەوەی ئازادی بە ڕەشبردنەوەی بیرکردنەوەی زمان هەنگاو بەرەو سنورەکانی زمانی گەڕانەوە دەنێت، لە بەکۆمەڵایەتیبوونی زمانی گەڕانەوە دەبێتەوە

و هەنگاو بەرەو نهێنی مانا و وێنە ڕەشەکان دەنێت. لەوە لەنێو وێنە ڕەشەکاندا ماڵێك بۆ ڕاڤەکردن بۆ بەردی گاڵتە دەسازێنێ و بە شێوەیەکی نارِاستەوخۆ لەگەڵ ڕەشبردنەوەی گەڕانەوە و سپیکردنەوەی ئازادییەکانی لەو ماوەیەدا دەمێنێتەوە، بەڵام لە هەردوو بارەکەدا تاکدەڕەکانی لەگەڵ نانەشیعر جیاواز دەکەوێتەوە.
3- کارکردن بۆ ماڵەی گاڵتەئامێز و کەشفکردنی نهێنی تاریکی ژیان، کارکردنە بە کۆمیدیای ڕەشی گەڕانەوە و خەونی دەرچوون، لەوێشەوە ئاوەتەکردنی شیعرییەتی سوریالی و بیرکردنەوەی دادایی، دەبنە هۆی سەرەکی شێوانی ئازادی و شێوانی شیعرییەت! چونکە ئازادی و شیعرییەت کردەیە، گەڕانەوەی ژیان وەك بیرکردنەوە، کارە. دواجار ژیانی شاعیر لە نەبوونگەرایی، یان لە بوونگەرایی وەهمییەوە دادەخرێت. بەو مانایەش کارکردنی شاعیر بە بەدەستهێنانی وێنەی لێکچووی حەقیقەت، کارکردنە بە نەبوونگەرایی ئازادی… لە کۆتاییدا دەمەوێ بەڵام لەو دوو شێوە بیرکردنەوەیەی لەو لێکبدەینەوە بەرجەستەیە: کردە وەك ڕووداوی شیعری، لە کار وەك حەقیقەتی گەڕانەوە، بەردەوامتر و پڕ بەخششترە.

هەولێر 8/8/2024

دۆن کیخۆت سوارچاکی شێتی، شۆڕشگێڕی یاخی.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

دۆشی هەردوو چەمکی (شێتێتی) و (یاخیبوون) لە زەقنەبوونەوەی تێرنەبوونەکی بەردەوامی دەروونی و واقیعی جێگیری نەریتگەرادا کورت بکەینەوە. تاك بیر لە تێسکردنەوەی سنوورەکانی ناخ دەکاتەوە و کۆمەڵگا بیر لە کۆنترۆڵکردنی بەهاکانی ڕزگاری دەکاتەوە. شێتی سنووری تێرنەبوونی ناخی تاکی داهێنەرە، یاخی ڕێگای ڕزگاری نیشانی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی دەدات. یەکەمیان ئازادکردنی تاکە لە کۆمەڵگا و دووەمیان ئامانجی بەدەستهێنانی ڕزگارییە لە واقیعی جێگیر. ئازادکردنی تاك هەوڵێکە بۆ ئەوەی ببی بەوەی کە خۆت دەتەوێ،

بەدەستهێنانی رزگاری پەیوەندی بە دەربازبوون لە پێدراوە چەسپاوەکان هەیە. کەواتە شێتی و یاخیبوون وەك بەردەوامی گەڕان و سەیرورە، ئازادی و داهێنان، داهێنان و رزگاری لەنێو یەکتردا لە گەشەدان.
کاراکتەری ڕۆمانی دۆن کیخۆتی نووسەری ئیسپانی (میگێل دو سەرڤانتێس) هێمای تێپەڕاندنی دابونەریتی باوی چەسپاو و سەیرورە و گەڕانە، دژی شەپۆلە چەسپاوەکانی واقیعە، لە دەریای بێ سنووری ئازادیدا. ئەو رۆمانە باسی ژیانی نەجیبزادەیەکی ئیسپانی دەکات، کە ناوی (ئەلونسۆ کیشانو)یە و تەمەنی سەرووی پەنجا ساڵە، لەگەڵ خوشکەزایەکی و خزمەتکارێکی، لە گوندێکی هەرێمی (لامنتشا)دا دەژین. دۆن کیخۆت دوای خوێندنەوەیەکی زۆر، بە کردە (بوونی مرۆیی) خۆی بەسەر واقیعدا واڵا دەکات، لە رێگای بیروەکانییەوە هەوڵدەدات بە کردە، وەك (سوارچاکێك) داکۆکی لە دادپەروەری و چەوساوەکانی جیهان بکات، ئەو جیهانەی کە بەهاکانی گەڕان و سەیرورە ناس ناکات. ئەم چیرۆکە سەرسوڕهێنەرە بۆتە ئایکۆنێکی فەلسەفی و ڕۆشنبیریی کە نووسەران و فەیلەسوفان بەردەوام وزەی لێوەردەگرن.

واقیع
لەنێوان ئازادی و رزگاری

زۆرجار شێتی بە جیابوونەوە لە واقیع، یان ڕەتکردنەوەی واقیعی چەسپاو دادەنرێت. وەك چۆن ئازادی وەك شۆڕش هەندێ لە پێدراوەکانی ناسنامەی رزگاری ڕەتدەکاتەوە. ئەوەش بە ڕوونی لە شۆڕشە جیاوازەکانی دنیا و تەکنیکی گەڕانەوەی سەرڤانتسی رۆماننووس دەردەکەوێت. بەو مانایەش لای سەرڤانتس دۆن کیخۆتە مەحکومە بە خەیاڵ (هەموو شۆڕشەکانی دنیاش مەحکومن بە ئازادی)، بەڵام خەیاڵ (ئازادی) بۆ کوێمان دەبەن؟ لە پشت ئەو پرسیارە داهێنان (رزگاری) وەستاوە، داهێنان هەمیشە لە گەڕان و سەیرورەی بەردەوامدایە. ئازادیش هەمیشە فۆرمەکانی رزگاری بەرەو جۆری دەبات. بە کورتی خەیاڵی داهێنان هونەری وێناکردنی سێبەرە وەك حەقیقەت، سێبەریش بەرهەمهێنانەوەی گەمەی نا- نواندنەوەیە! خەیاڵی ئازادیش دۆزینەوەی فۆرمە جیاوازەکانی رزگارییە و رزگاریش بەرهەمهێنانەوەی گەمەی نا- نواندنەوەیە.
جیاوازی ڕۆمانی دۆن کیخۆتە لە تەکنیکی گەڕانەوە و وەسفکردنی پاڵەوان لە هەموو روویەکەوە (بەتایبەتی لایەنی دەروونیی و کۆمەڵایەتی، گرێی ئەدەبی، ڕەگەزی کتوپڕ) بەرجەستەیە. جیاوازی شۆڕش و ئازادی، لە ساتەوەختە چەسپاوەکانی رزگاری لە نا-

نواندنەكانی خۆی بەردەوامە. چونكە داهێنان و رزگاری مرۆڤایەتی لە سەیرورەی بەردەوام گەڕانی بەردەوامدایە.

شێتی تەقینەوەی فشارەكانی دەروونە و یاخی دنیا و ژیانێك ڕەتدەكاتەوە، كە مانای بەردەوامی گەڕانی قبوول نییە. بۆیە دەتوانین (ئازادی) بە حاڵەتی شێتبوون و یاخیبوون بە دژی واقیعی سەپاوی (رزگاری) بچوێنین، بەو مانایەش ژیان خەون و خەیاڵەكانی شێتی و رزگاری ناناسێت؟ دۆن كیخۆت پێماندەڵێت، ئەگەرچی ئیگۆی گوتاری ئازادی شۆڕشگێرانە لەگەڵ گوتاری ناسنامەی رزگاری پێكەوە لە گەشەی بەردەوامدان. كەواتە ژیان هەرگیز بەو مانایە نییە، كاتێ رزگاری خەیاڵی ئازادییمان پێشێل دەكات، قبوولی بكەین؟!

كەواتە چیرۆكی دۆن كیخۆتە وێنەی كاراكتەری سەرەكی وەك سێبەری شكاو بە دژی پاڵەوانی هەرگیز نەبەزیوو دەكێشێ. واتە ئەو گەڕانەوەیە جگە لە پاڵەوانی بەزیوو، مۆنۆلۆگ، دانانی ڕەگەزی فرە دەنگیی و گرێی ئەدەبی، كە بەشێكی زۆری ڕۆمانەكانی دنیای ئەمڕۆی تەنیوە و كاریگەری لەسەر زۆر لە كارە ئەدەبی و فەلسەفییەكان داناوە، زێدە حەقیقەتیش دەكاتە كەرەسەی گاڵتەپێكردن.

دۆستۆیفسكی دەڵێت: سەرڤانتس قووڵترین و بەهێزترین نووسەری جیهانە. شانۆنووسی ناوداری فەڕەنسی مۆلێر، فرانس كافكا، گراهام گرین، ژنە نووسەری ئینگلیزی چارلۆتە… فرانس كافكا چیرۆكێكی بەناوی (حەقیقەتی شانشۆ پانسا) نووسیووە. تۆماس مان لە ڕۆمانی (چیای جادوویی) لەژێر كاریگەری بیرۆكەكانی سەرڤانتس، پاڵەوانێك هەیەدەبژرە، كە لە كۆمەڵگاكەی دابڕاوە و لە گۆشتەكی فەلسەفی ناوخۆیی لاسایی شێتی دۆن كیشۆت دەكاتەوە. ڕۆمانی (پاسەوان لە كێڵگەی شۆفان) سالینجەر، هەر لەژێر هەمان كاریگەری (كولین)ی پاڵەوانی هەوڵدەدات پاكی منداڵانە بپارێزێت، بە ئەوەش كەموكوڕییەكانی جیهانی ڕاستەقینە فەرامۆش دەكات.

ئازادی

وەك ئامرازی بەدواگەڕانی رزگاری

دەتوانین لەو سەردەمەی كە تێیدا دەژین، سەردەمی مۆدێرنە، كاراكتەری دۆن كیخۆت نەك وەك شێت ببینین، بەڵكو وەك فەیلەسوفێك ببینین، كە لە ڕێگای یاخیبوون بە دژی دابونەریتە سەپاوەكانی كۆمەڵگا، هەوڵی خۆ دۆزینەوە دەدات. ئازادی ناوەوە لەو چوارچێوەیەدا بە ئێمە وادەردەكەوێت، كە ئامرازێكە بە بەدەستهێنان و بەردەوامی ئازادی و رزگاری. (بە نموونە) فرۆید لە تیۆرە دەروونییەكانیدا پێشنیاری ئەوە دەكات، كە دابڕان لە واقیع

دەتوانێ وەڵامێک بێت، بۆ پێداویستییە دەروونییە قووڵەکان و دەشێ هەوڵێک بێ، بۆ دەربازبوون لە فشارە ڕاستەقینەکانی ژیانی مرۆڤ. بەڵام دەبێ ژیان لە گەڕانی بەردەوام و سەیروورەی بەردەوام دابێت.
جەنگە بەناوبانگەکەی دۆن کیخۆتەی سەرڤانتێس لە دژی (ئاشی با) جەنگی مرۆڤی مۆدێرنە لە دژی ئەو هێزە ستەمکارە زەبەلاحەی کە کۆنترۆڵی ژیان دەکات. ئایا ئەمانە هێمای سیستمی کۆمەڵایەتی و سیاسیین، کە تاک ناتوانێت بەریان بگرێت؟ تێڕوانینی دۆن کیخۆتە بۆ ئەم کارگە زەبەلاحانە تەنها نیشانەی بەرفرەوانی خەیاڵ و شێتییەکەی نییە، بەڵکو نیشانەی بەرفرەوانی ئازادییەکە، کە هەمیشە دنیا وەک سیستەمێکی تەحەداکەر دەبینێ. میشێل فۆکۆ لە کتێبی مێژووی شێتی دووبارە چەمکی شێتی تاقی دەکاتەوە، کە تیایدا باسی شێتی وەک حاڵەتێکی یاخیبوون لە عەقڵانیەتی ڕەها دەکات.
دۆن کیخۆت وەک کارەکتەرێک دەمێنێتەوە، کە نوێنەرایەتی گەڕانی بەردەوام بەدوای خۆیدا دەکات، لە جیهانێکی ڕیالیزمی بەلایەندا. چیرۆکی ئەم شێتە، پرسیار لەسەر مانا و خەیاڵ، ئازادی و رزگاری، حەقیقەت و سەبەر… دەوروژێنێت و خوێنەر بانگهێشت دەکات، بۆ بیرکردنەوە لە ژیان، بە شێوازێکی بەردەوام گەڕاو و جیاواز. دەشێ لەو گەڕانەوەیەدا شێتی بانگەشەی ئازادی بەردەوام بێ و (ئاشی با) دەلالەت لە جێگیربوونی هەڵبژاردەکانی رزگاری بکات، کە مرۆڤی داهێنەر لە گەڕان بەدوای ناوەوەی خۆیدا پێی رازی نییە.

هەولێر 5/11/2024

..…

سەرچاوەکان:

- میغیل دی سیرفانتس. دون کیخوتە. ترجمة عبدالرحمن البدوي. دار المدى للثقافة و النشر.سوريا.1998.
- عبدالهادي سعدون. 400 عام على رواية «دون كيخوته»: الفارس النبيل لا يزال يحارب طواحين الهواء!.
- دون كيشوت: فارس الجنون وحكمة التمرد على الواقع- جميل سليم ، 4 تشرینی دووەمی 2024.

بینــراوی هــونەری و گــوتراوی شیعــری لە تـــابلۆ/ قەســیدەی (ئـاگرەکەت لەگەڵمدا هـات)ی لازۆ ئــــازاد.. خوێنـــــــد نەوەی: عەبدولموتەلیب عەبدوڵلآ

دەق: لازۆ ئازاد

(1)

هونەری وێنەکێشانی کلاسیکی تەکنیکی (لەیەککۆبوونەوە)ی شێوە و هێل و توخم و سێبەر و رەگەز و رەنگەکان، بە مەبەستی (دانوستاندن) و نیـازی دیـاریکراو پەیـر ِ□و دەکـات. هـونەری وێنە دیجیتاڵییەکـان جیـاواز و تـایبەتن بە شێـوە و هێـل و وێنە بینراوەکـانی هـونەری کۆمپیوتەرەوە و زێتر گفتوگۆ لەیەکتریان نزیك دەکاتەوە.

لە هونەری وێنەی دیجیتاڵی تەکنیکی دووبارەکردنەوە و شێواندنی هێل و رەگەز و توخمەکان دەبینرێت و هەموو ئەوانە هەندێکجار دەکرێت ببنە هۆی وێنەکردنـی ئەبستراکت، یـان تـابلۆی سـێ ر ِ□هەنـدی و بەکارهێنانی واقیعی میتافۆر ِ ئامێز.

هـونەری وێنە دیجیتاڵییەکـان لە هـونەری هاوچەرخـدا گەشەی کـرد و کەمتـر پەیـر ِ□وی نیـازی دیـاریکراو دەکـات و خۆی لە ئـازادی (گفتوگۆ)دا سەپاند. واتە لە هونەری (نێت)دا چەندین شێوە و رەگەز و تایبەتمەندی جیاوازی وەك ر ِاستی مەجازی، ر ِاستی گەورەکراوە… نمایان دەکرێت.

(2)

(ئاگرەکەت لەگەڵمدا هات) وەك تابلۆی شیعری چەندین شێوە و هێل و تـوخم و سـێبەر و رۆنـاکی و رەنگـی جیـاوازی وەك (دۆزینەوە، ئەزمـوونکردن، میهرەبـانی، وردبینـی و هەسـتکردن بە شتەکـانی دەوروبەر، تـایبەتمەنـدێتی هەسـتی ژنـانە…)ی لەخۆگرتـووە و هەمـوو ئەوانە وەك بەشی لێکجیاواز کاریگەریی و رۆڵی خۆیان لەسەر دەروونی شـاعیردا دەگێـر ِن و وەك وێنەنێـت لە دووبـارەکردنەوەی پرسـی بوونگەرایی و شێواندنی شێوە و هێل و سێبەر و رۆناکی و توخمەکان و وێنەکردنـی ئەبسـتراکت … نزیـك دەبنەوە. لەوێشەوە شـێـوە و هێـل و سێبەر و رۆناکی و توخم و رەنگی وێنەکێشانی کلاسیکی بەجێدەهێلێت و

شێوە و هێل و وێنە جیاوازە بینراوەکانی هونەری کۆمپیوتەر دەپێشێت.
ئەو قەسیدەیە وەك تابلۆ سەر بە وێنە ئاوێتەکانی هونەرنەتن! خەسڵەتەکانی ئەو هونەرە بەرجەستە دەکەن! خەسڵەتەکانی ئەو هونەرە ئەوەیە، کە (گفتوگۆ) لەنێوان شێوە و هێل و رەگەز و توخم و بەشە جیاوازەکانی وێنەکان بوونی هەیە، بەڵام بە ئەوەی هیچیان ببنە سەنتەری مەبەست. لێرەدا هونەری وێنەنەت و هونەری کلاسیك لە جیاوازی نێوان چەمکی دانوستاندن و چەمکی گفتوگۆدا خۆیان دەبیننەوە.
دواجار پێکهاتەی پرسی (دانوستاندن)ی ئەو تابلۆیە لە زمانی (گفتوگۆ)ی نووسراودا، یان بە مانایەکی دیکە خۆ بەیانکردنی وێنەی (بینراوی تابلۆ) لە زمانی (گوتراوی شیعری)یدا لە رێگای ئەویدیکەی (خوێنەر/ وەرگر)ی جیاوازەوە جوانتر دەبینرێن و هەستیان پێدەکرێت. وەك چۆن لە ناوەوەی شاعیر (زمانی گوتراو و وێنەی کێشراو) هەردووکیان لە هەمان کاتدا (رەنگی تایبەتی تابلۆ) و (زمانی بەکارهێنراوی تایبەت)ن بۆ کەمکردنەوەی ئازار و ترس و نائومێدی و تاسە و خەمی ناوەوەی شاعیر، بەڵام بە ئەوەی (چ وەك پێکهاتەی تابلۆ، چ وەك زمانی بەکارهێنراوی گوتراو) بتوانن رەنگی (کاتی لەدەستچوو) و زمانی جوانییەکان لە پرسی بێکۆتایی (بۆ کوێ دەچین) بگەڕێننەوە؟!
(3)
لازە ئازاد لە شاری (سلێمانی) لە گەڕەکی (سابونکەران) لە دایکبووە. خوێندنی سەرەتایی لە قوتابخانەی (مەحوی) بووە و پاشان تا دووی ناوەندی لە (دواناوەندی ژینی کچان)ی خوێندووە. لە سەرەتای ساڵی (200)ەوە لەگەڵ خانەوادەکەی کوردستانی جێهێشتووە. لە وڵاتی (سوید) خوێندنی ناوەندی وپاشان دواناوەندی بەشی ئەدەبی تەواو کردووە. ئێستا نیشتەجێی وڵاتی بەریتانیایە لە ساڵی 2015 بەشی کۆمەڵناسی لە زانکۆی (نیومان) بە تەواو کردووە و بەکالۆریس و پاشان بڕوانامەی ماستەری هەر لەو زانکۆیە بە دەستهێناوە.
لازە ئازاد ماوەی (24) ساڵە لە بەریتانیا دەژی و لە یەکێك لە رێکخراوە خێرخوازییەکان لە بێرمینگهام – بەریتانیا راوێژکاری کۆمەڵایەتییە. دەڵێ: هەریەك لە ژیان و مرۆڤ و جوانی سەرچاوەی ئیلهامی شیعرەکانمن. جگە لە پیشەی شاعیری کاری خێرخوازیش دەکەم، بە تەنها و بە هاوبەشیش کاری خێرخوازیم کردووە و بەردەوامم، مەرج نییە شاعیر کاری خێرخواز بکات، بەڵام من بە هیچ شێوەیەك شیعرم بۆ بژێوی ژیان نە نووسیوە.
بەرهەمەکانم بریتین لە (کراس رەش بە هاوبەشییە، 2007 دەزگای چاپ

و پەخشی سەردەم، شازادەی کەشکی ڕەش، 2013 دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم، کتێبی نووسینەوەی هەزار و یەك خەون، ساڵی 2016 ناوەندی غەزەلنووس). سەبارەت بە نوێترین بەرهەمیشم تا ئێستا بڕیارم لە ناونیشانەکەی نەداوە. بڕواموایە گرنگە لە کوردستان دادوەریی بوونی هەبێت.

لازە ئازاد لە ساڵی 2023 دا لەلایەن بەڕێوەبەرایەتی گشتی ڕۆشنبیری و هونەری سلێمانی خەڵاتی ڕێزلێنانی پێبەخشراوە.

ئاگرێکەت لەگەڵمدا هات

ڕەنگی شینی ژێر ملی باڵندە، دوای مردنی، دەچێت بۆ کوێ؟
خەونەکانی من کە دەبنە خۆڵەمێش و نایەنە دی، دەچن بۆ کوێ؟
تامی گەرمی دوو زمانی لێکئاڵاو دوای دابڕان، دەچێت بۆ کوێ؟
هەڵمی هەناسەی دوو دڵدار لە ناو تۆفانی خەوتوودا، دەچێت بۆ کوێ؟
من کە ساڵانێکی زۆر، دووری تۆ نەخۆشی خستبووم،
نزیکیمان دوای ئەو هەموو بریندارییە باری کرد بۆ کوێ؟
ئەو هەموو هیوایە کە لە سنگدا دانە دانە دەترووکان و باڵەکانیان دەکردنەوە،
دوای هەوری تاریك و تەم، چوون بۆ کوێ؟

خەونمان هەبوو،
چیرۆکمان هەبوو،
برینمان هەبوو،
ئەو هەموو شتەی دەکرا بیبەخشین و نەمانبەخشی، بوون بە چی؟

تۆ هەرگیز خەونی خۆت ناشتووە چونکە نەتزانیوە دەچێت بۆ کوێ؟
برینی خۆت بە گوڵە ئەرخەوان پێچاوە و پێت وابووە چاك دەبێتەوە؟
دانت بە خۆتدا گرتووە بە ئەوەی نەگریت و کەس بە چاوی بەزەیی ساختە سەیرت نەکات؟
بە ئەوەی بە دەنگی بەرز نەڵێیت، ئەوە خاشاکن!
بەدەم دوژمنەکانتەوە بە تامی دەست پێکەنیویت بە ئەوەی چەقۆیەك کەمترت لێ بدەن؟
لە دوای ئەڤینی شکستخواردوو، بزمارت لە تابوتی خۆت داوە بە ئومێدی مردن؟

من ئەو ڕۆژانە دەستم بە دڵی شکاومەوە گرتبوو و ڕام دەکرد،
گوێم لێبوو دەیانگووت شێتە.
وەك منداڵە بەت دەگریام، دەنگم دەرنەدەهات،

‎وەك توتكە سەگی لاكۆڵان دەنوزامەوە.
‎چونكە تۆ نەتزانی كە رۆیشتم، ئاگرەكەت لەگەڵمدا هات،
‎كە بەجێم هێشتی تۆفانەكەت بە دوامەوە بوو،
‎بێ ئاورِ دانەوەش
‎تارمایيت لە پێشمەوە رێی دەكرد.

‎بەڵام دەموويست پێش مردنم،
‎رەنگی
‎شينی
‎ژێر
‎ملی
‎باڵندە
‎ببينم….

كاتی لەدەستچوو

لەنێوان بينين و گوتندا

چەمكی بينين و گوتن دوو شێوەن لە چۆلایی رەنگی تابلۆ و زمانی بەكارھێنراوی شاعير! بينين فيكرە، گوتنيش فيكرە، بەڵام ئەوەی بينين و گوتن لێكجيا دەكاتە بۆشاييە (يان پرسی كاتی لەدەستچوو - بۆ كوێ؟)يە، بەو مانایەش لە تابلۆ/ قەسيدەی (ئاگرەكەت لەگەڵمدا هات)دا بينين و گوتن هەردووكيان پرسيار و بيركردنەوەن لە بۆشايی كاتدا! واتە بيركردنەوە و پرسيارەكانی شاعير دەكەونە جياوازی/ بۆشاييەوە! بە ديوەكەی ديكە ئەوە جياوازی/ بۆشاييە (بينين) و (گوتن) لەيەكجيا دەكاتەوە. ئەوە (شيعرييەت)ە وێنەنێت و گەردەلوولی رووتی زمانەوانی لەيەكجيا دەكاتەوە. دەمەوێ بڵێم ئەو تابلۆ/ قەسيدەيە وەك (زمان) بۆشاييەكان، يان پرس و بيركردنەوەی (بۆ كوێ؟) شيعرييەت دەخەنەوە و وەك (وێنەنێت) جياوازی راستی گەورەكراوەكان نائومێدی دەنوێنن.

پرس و بيركردنەوەی شاعير سەر بە دەرەوەيە (دەچن بۆ كوێ؟) سەر بە شيعرييەتە، بەو مانایەش دەرەوە (گەردەلوولێكی رووت)ە و نێوانی گوتن و بينين دەشێوێنێ؟!. (ژيل دۆڵۆز) لە كتێبی (لە دەرەوەی فەلسەفەدا، وەرگ□ر□انی عەبدولسەلام بنعەبدئەلعالی و عادل حدجامی) دەڵێ: " نيچە پێچەوانەی فەيلەسوفانی كلاسيك لە رێگای ناوەوە (نەدەتوايەوە) بۆ ئەوەی دواتر بەرەو دەرەوە خۆی بەيان بكات، بەڵكو فيكر و نووسينەكانی لەسەر پەيوەندييە راستەوخۆييەكانی دەرەوەدا دەچەسپاند. ل4″ بيركردنەوەی كلاسيك بەرەو ناوەوەيە، بەڵام دەرەوە وەك گەردلوولی تەنيا دووانەی بينين و گوتن

دەهەژێنێ… لازۆش ئەگەرچ□ی ل□ ر□گ□ای وێنەنێتەکانەوە راستی گەورەکراوی جیاواز دەکێشێ، بەڵام لە رێگای پرس و بیرکردنەوەی (ب□کوێ) ئەو وێنەنێتانە دەکەونە دەرەوەی کات و بۆشایی و لە گەردەلوولی رووتی زمانەوانیدا شیعرییەت دەخەنەوە. بەو مانایەش بۆشاییەکانی شیعرییەت، جیاوازییەکان (خوێنەر/ وەرگر) بونیاد دەنێت و راستی گەورەکراویش جیاوازی ئازارەکانی ناوەوە بەرجەستە دەکەن.

دەمەوێ بڵێم لە سەرەتاوە شێوازی پرس و بیرکردنەوە و بەها و هەستەکانی شاعیر لە قەسیدە/ تابلۆی (ئاگرەکەت لەگەڵمدا هات) بەشێوەی هێل و سێبەر و رۆناکی و توخم و رەنگە جیاوازەکانی وێنەنێت ئازارەکان ئاشکرا دەکەن و دواتر وەك گەردەلوولێکی رووتی زمانەوانی لە دەربرِینی گوتنی جیاوازی شیعرییدا خۆیان دەنوێننەوە.

لە زۆرباردا ئەو قەسیدە/ تابلۆ هونەرییە (توانەوەی ناوەکی و بێهودەیی کاتی بەسەرچوو) وەك دەرخەری باری دەروونی/ زمانی (لازۆ)ی شاعیر بەیان دەکەن و بە دیوەکەی دیکەش وەك شێوازی چارەکردنی دەروونی دەکەونەوە و ئاڵۆزی (دەروونی/ زمانی) کەمدەکەنەوە.

ئەو خوێندنەوەیە لە رێگای گەردەلوولی رووتی گوتنی شیعری و وێنە بینراوەکانەوە بە دوای ئەو چارە (دەروونی/ زمانی)یەدا ناگەرِێت. بەڵکو هەوڵی بە جێگۆرِکێکردنی شێوەگرتنی گوتنی وێنەیی و بەرهەمهێنانی شیعرییەتنێت دەدات. بە مانایەکی دیکە لە هەوڵی ئەوەدایە کە پێمانبڵێت دەشێ پێچەوانەش راست بێت.

هێزی وێنەنێت، بۆشاییەکانی شیعرییەت

پەیوەندی نێوان کارە هونەرییەکان و سایکۆلۆژیا، هەزاران ساڵ پێش ئێستا بۆ سەردەمی کاتارسیس دەگەرِێتەوە. بەڵام کارپێکردن بە سایکۆلۆژیای هونەر، لە فرۆیدەوە سەری هەڵداوە. لەو خوێندنەوەیەدا بۆ تێگەیشتنی هێزی بینینی وێنە و دەربرِینی گوتنی شیعری پێویستە وەك دۆلۆز جیاوازی ل□ نێوان (چۆلایی) و (دەرەوە)دا بکەین. چۆلایی هەتا ئێستا شێوەیە. بەڵام دەرەوە هێزەوە و شێوەی نییە. دەرەوە لە مەسافەکان پێکهاتووە، بەڵام چۆلایی بەیەکەوەبوون دەگەیەنێت. ئەگەر ئەو قسی□ی دۆلۆز تەرجەمەی (ئاگرەکەت لەگەڵمدا هات) بکەین، ئەوە ل□ بەرانبەر وێنەنێتەکاندا جیاوازی رِاستی گەورەکراوی ناوەوە دەبینین، لە بەرانبەر گەردەلوولی رووتی زمانەوانی بێ شێوەیی شیعرییەت دیارە.

بەڵام دەبێ ئەو راستییەش بڵێین کە وێرِای جیاوازییەکانی نێوان رِاستی گەورەکراو و شیعرییەت، وێرِای جیاوازییەکانی نێوان شێوەی

هونەری و هێزی هونەری… بەشێکی گەورەی ئەو (تابلۆ/ قەسیدە)یە، جوانییەکان و نائومێدییەکانی ناوەوە بەر ِ□وەی دەبات. بەڵام بیرکردنەوە و پرسیاری شیعرییەت و دەرەوە ئەوەیە، ئایا ئەو نائومێدی و ئاوات و جوانییانە بەرەو کوێمان دەبەن؟ یەکەمیان هێزی جیاوازی (بینین) فەراهەم دەکات و دووەمیان (بۆشایی) جیاوازی شیعرییەت! ئەوەش جێگۆر ِکێکردنی گوتنی وێنەی شیعرییە بۆ بەرهەمهێنانی شیعرییەتنێت

بۆشاییەکان شێوەیان نییە، لە مەسافی زمانەوانییەکان پێکهاتوون. بەڵام چۆلایی لە بەیەکەوەبوونی هێل و رەگەز و رەنگەکان پێکهاتوون و شێوە بونیاد دەنێن. ئەو خوێندنەوەیە بۆ بەیەکەوەگونجاندنی هەر دوو بارەکە چەمکی پێکەوەسازان پێشنیار دەکات، چونکە ناشێ شێوەی جوانییەکان و توانەوەی هێل و سێبەر و رەنگەکانی ناوەوەی (بینین)، وەك پەناگایەك بۆ هێزی دەرەوە و گەردەلوولی زمانەوانی و بۆشایی شیعرییەتی دەربر ِینی (گوتن) فەرامۆش بکەین!

بێگومان لەنێوان شێوە و هێل و سێبەر و رۆناکی و توخم و رەنگەکانی بینین و بۆشاییەکانی شیعرییەت (خوێنەر/ وەرگر) دەپرسێ مەبەستی ئەو (تابلۆ/ قەسیدە)یە چییە؟

لێرەدا دەتوانین بەبێ بیرکردنەوە بڵێین ئەوەی لەو (تابلۆ/ قەسیدە)یە روو دەدات، پرسی زمانەوانی نییە، بەڵکو توانەوەی ناوەوە شاعیرە لە کاتی لەدەستچوودا! جوانییەکان لەنێوان ئەو هێل و توخم و رەگەز و رەنگ و خاڵانە بەرەو کوێ دەچن؟ ئایا لە تاریکی، لە شێوە و بەشە جیاوازەکانی کاتی لەدەستچووی ئەو (تابلۆ/ قەسیدە) هونەریییەدا دەتوانین هەستی دڵتەنگی و جێکەوتەی وێرانەیی و ئاماژە و رەمزەکانی شاعیر بۆ (خوێنەر/ وەرگر)ی شیعرییەت بگوازنەوە؟!

گوتمان توانەوە و هێزی وێنەی ناوەکی، لە چەمکی بینیندا شێوە ناگرن، ئەگەرچی پەیوەندی راستەوخۆی گەردەلوولی رووتی زمانەوانی گوتن دەهەژێنێت و شیعرییەت بۆ (خوێنە/ وەرگر) دەخاتەوە. بەڵام لەو (تابلۆ/ قەسیدە)یە (خوێنە/ وەرگر) لەسەر مانای مانا وەستاوە. لەسەر مانای (بینین)ی وێنەنێت لە دەربر ِینی گەردەلوولی زمانەوانی شیعرییەتدا، واتن لەسەر مانای تابلۆ لە پەیامی شاعیردا…

کەواتە زۆر شت هەیە (خوێنە/ وەرگر) بەرەو لێکدانەوە و شیکردنەوە بەرێت، بەڵام ئەوەی (خوێنە/ وەرگر) دەیەوێت زانیاری و لێکدانەوە لە بارەی شێوە و هێل و سێبەر و رۆناکی و توخم و رەنگی ناوەوەی شاعیر نییە، بەڵکو لە بارەی سەیرورەی زمان و شیعرییەتە. کەواتە (خوێنەر/ وەرگر) پێکهاتەی بینینی نیگارەکان (پرسی جوانییەکان بەرەو کوێ و نەگەر ِانەوەی کات) بەجێدەهێڵێ و بەدوای دۆزینەوەی بۆشاییەکانەوەیە، بە دوای لادان و تێکشکانە زمانەوانییەکانەوەیە…

بەڵام ئایا کردەی پێکەوەسازانی وێنە و زمان، پرس و بیرکردنەوە و دەرەوە و ناوەوە، کردەی بەیەکگەیشتنی بەشایی زمانەوانی و شیعرییەتە؟ ئایا هیچ پرس و بیرکردنەوەیەك لە دەرەوەی بەیەکگەیشتنەوە هەیە؟ ئایا شیعرییەت لە پێکەوەسازاندایە؟

بە بڕوای ئەو خوێندنەوەیە راوکردنی جوانییەکانی کاتی لەدەستچوو برەو بە داڕشتنەوەی شیعرییەت لە گەردەلوولی رووتی زمانەوانیدا دەدەن. لەسەر ئەو بنەمایەش ئەگەر پێوانەکانی جوانی پەیوەست بە بە بوێری و ئازادی (راستی گەورەکراوەکان) شاعیرەوە. ئەوە گواستنەوەی هێزی بینین بە شێوەگرتنی شیعرییەت، گواستنەوەی کۆتاییەکانی کاتە بۆ نەگەڕانەوە...

پرس و بیرکردنەوەی بینین بە پرس و بیرکردنەوەی گوتن، جێختکردنەوەیە لەسەر تاکگەرایی و ئازادی و گفتوگۆ بەو مانایەی کە تاك لە دەرەوەی ملکەچییەوەیە و سەر بە دانوستاندن و نائومێدی ناوەوە شەڕ ناکات، بەو مانایەی کە تاك لە دەرەوەی کات مل بە گەڕانەوە کەچ ناکات! بەڵام ئایا ئەو جۆرە لە دەرچوون لە پەیوەندییەکان، ئەو جۆرە لە دەرچوون لە ناوەوە و لە جوانییەکان و ئاواتەکان بە راستی بەرەو مردنمان دەبەن؟ یان ئایا گەردەلوولی رووتی گفتوگۆی زمانەوانی (کات و سەیرورە)ی گفتوگۆ بەرامبەر عەقڵی بینین (مردن و نەگەڕانەوە)ی دانوستاندن دەبەتەوە؟!.

لە دەرەوەی بینین و گوتن، لە دەرەوەی بەسەرچوونی کات و نەگەڕانەوەدا، شیعرییەتی زمانەوانی، جۆرەك لە پەیوەندی ئابوری و هاوگونجان و پێکگەیشتنی وێنەنەتەکان بە شێوەیەکی جیاوازی دیکەوە (راستی گەورەکراوەکان) دەسازێنێ! واتە ئەو کوشتنەی (کات) وەك چۆن گەردەلوولی رووتی گفتوگۆی زمانەوانی بانگەشە دەکات، لە بینین و دانوستاندن رزگاری نەبووە و دوور نەکەوتەتەوە، تەنها بە دوورکەوتنەوە نەبێ! راستە شیعرییەت و چێژ بەجێدەهێنێ، بەڵام کاتی بەکۆتایی، گەڕانەوە بەجێناهێڵێ. بە کورتی ئیشکردنی گەردەلوولی رووتی زمانەوانی، ئیشکردنە لەو شوێنانەی وێنەنەتەکان ناتوانن پەیوەندییەکانیان ئاشکرا بکەن.

کەواتە بیرکردنەوە و پرسی بوونگەرایی وێنەنەتەکان رووبەرووی کاتی بەسەرچوو دەبنەوە. کاتی بەسەرچوو پێویستی بە بوێری و ئازایەتی هەیە، بەڵام شیعرییەت بەشاییە، بەشاییش جیاوازییەکان دەخەمێنێ! جیاوازییەکان لە کاتکوشتنی شاعیردا پەیوەندی بە نەگەڕانەوەی گەردەلوولی سەیرورەی زمانەوانییەوە دەکەن.

هاوگونجان

لەیەککەبوونەوە و شێواندنی توخمەکان

لەنێوان هونەری وێنەکێشانی کلاسیکی و هونەری (نێت)دا، لەنێوان شێواندنی توخمەکان و تەکنیکی لەیەککەبوونەوەدا، لەنێوان بەرەو کوێی کۆتاییەکان و نەگەڕانەوەی بەکۆتاییدا… کاری بەرهەمهاتووی شاعیر لەڕووی (توانەوەی ناوەکی) سۆزدارییەوە کاریگەری لەسەر (وەرگر/خوێنەر)ی گشتی دروست دەکات. بەڵام کاری بەرهەمهاتوو لەڕووی (هێزی دەرەکی) باس لە توانای وەرگرتن و تێگەیشتنی (وەرگر/خوێنەر)ی تایبەت و بەخششەکانی دەکات.
لەبەرەوە جیاکاری وێنەنەتی هونەری دەبێتە بنەمای گەردەلوولی رووتی زمانەوانی، بە پێچەوانەشەوە راستە! بە هەردوو باردا کاتی لەدەستچوو گۆڕانکاری و سەیرورە دەنێتەوە. دواجار دەبێ بزانین کە خاڵی هاوشێوەی نێوان وێنەنەت و گەردەلوولی رووتی زمانەوانی جگە لە ژیانی شاعیر شتێکی دیکە نییە، واتە دروستکردنی هەستێکی مانادار نییە، بە ڕووداو و فینۆمینەکان، بەڵکو هەموو ئەوانە ژیانی تایبەتی شاعیرە. دواجار ئەوە ژیانی تایبەتی شاعیرە لەسەر هاوگونجانی وێنە و زمان بەردەوامی بەخۆی دەدات.
پەیوەندی لەیەککەبوونەوە و شێواندنی توخمەکان، پەیوەندی هونەری کلاسیك و هونەری وێنەنەت، لە پەیوەندی نێوان بلیمەتی و شێتی دەکات، بلیمەتی لە لەیەککەبوونەوەی مەعریفەدا، ڕێکییە! شێتی شێواندنی توخمەکان و دووبارە بونیادنانەوەی ناڕێکییە. ڕێکی بەرەو پرسی بەکۆتایی وەستاوە، ناڕێکی بەرەو پرسی بێشایی و سەیرورەی بەردەوام هەنگاو دەنێت.
کاتی بەسەرچوو لە (ئاگرەکەت لەگەڵمدا هات) هاتۆتە دەرێ و لە زێر شوێندا بەسەر بەکۆتاییدا سەرکەوتووە! لای لازمە مردن و زیندەگی لە حاڵەتی بەردەوامی جەنگدان. کاتی بەسەرچووی ناوەوە پەیوەندی بە گەردەلوولی رووتی زمانەوانیدا نییە، کە گەردەلوولی رووتی زمانەوانی لە سەیرورەدا بێ، کاتی بەسەرچووی ناوەوە لەرێ نییە، کە بلیمەتی لەرێیە شێتی لەرێ نییە. بەمجۆرە داهێنان سەیرورەیە و لە خزمەتی گۆڕاندایە. بەڵام وەك چۆن ناتوانین سەیرورە و گۆڕان لێکجیا بکەینەوە، بە هەمان شێوە ناتوانین ناوەوە و دەرەوەی شاعیر لێکجیا بکەینەوە!؟
داهێنان دۆزینەوەی بونیادی گۆڕانکارییە و لەسەر بیرکردنەوە و پرسی سەیرورە، بەردەوامی بەخۆی دەدات، هێزەکە لە دەرەوەدا شێوەی نییە و لە ناوەوە شێوە دەگرێ، هێزەکە لەگەڵ ئاشکرابوونی وزەیەکی دیکەی خێوەکان دەجوولێ، هەرگیز لەو شوێنەوە دەست پێناکاتەوە کە ئازارەکانی ناخی وێرانەی شاعیری تێدا دوایین وێنەی گەورەکراو دەگرێت، بەڵکو لەو شوێنەوە دەست پێدەکاتەوە کە زمانی شیعری شێوە دەگرێ. بیرکردنەوە و پرسی وێرانەیی ناوەوەی شاعیر بەردەوام خۆی

دووبارە دەکاتەوە، بەڵام بیرکردنەوە و پرسی شیعرییەت لە سەیرورەدایە. شیعرییەت کاتێك دەست پێدەکات، کە کەمێنەی جیاواز جیاوازی وێرانەیی ناوەوەی شاعیر دەتوانن بە هۆی لە یەکجیابوونەوەی خەمەکان لە یەکتر نزیك بکەونەوە و هاوگونجان بنوێنن.

تێکەڵکردنی ڕەنگی شین و باڵندەی ئازاد

لە توانەوەی ڕەگەزەکان و دانوستانی ڕەنگەکانی ناوەوەدا (ڕەنگی شین) زاڵ دەبێت و شین کەشێکی ماتەمینی درووست دەکات، بەڵام لە گەردەلوولی رووتی زمانەوانی دەرەوەدا (باڵندەی ئازاد) باڵ دەگرێ و بەشایی شیعرییەت دەنوێنێ و دەرگا لە خەونێکی ڕەنگاو ڕەنگ و چێژئامێز و ئازاد دەکاتەوە.

ڕەنگی شینی ژێر ملی باڵندە، دوای مردنی، دەچێت بۆ کوێ؟

خەونەکانی من کە دەبنە خۆڵەمێش و نایەنە دی، دەچن بۆ کوێ؟

(گفتوگۆ)ی نێوان ڕەنگی شین و باڵندەی ئازاد لەبەرجەستەکردنی پرسی دەچێت بۆ کوێ، بوونی دوو هەڵبژاردن دەخەنە روو، بێ ئەوەی هیچیان ببنە سەنتەری مەبەست! ئەگەر سەرچاوەی ڕەنگی شین بۆ حیکایەتێکی ناوەکی و دانوستان بگەڕێتەوە، ئەوە باڵندە ئازادە لەوەی کە چەند پابەندی پرسی ئەو حیکایەتە ناوەکییە دەبێت، ئەو ئازادییە، شیعریەتێك دەسازێنێ، کە (خوێنەر/ وەرگر) لە دەرەوە و لە ڕێی گفتوگۆدا پێی دەگات، لێرەدا دەمەوێ جیاوازی نێوان چەمکی گێڕانەوە و چەمکی شیعرییەت، بە دانوستان و گفتوگۆ (کە پێشتر لە هونەری وێنەنێت و هونەری کلاسیکی بەیانم کردن) بچوێنم!

کەواتە ئەگەر شێوازی گێڕانەوەی ئازارە ناوەکییەکان، ئەگەر تەکنیکی (لەیەککەبوونەوە)ی گێڕانەوەکان، دانوستاندن بەجێبهێڵێ و لەگەڵ وێنەنێت و واقیعی میتافۆڕی و گفتوگۆ بنێتەوە، ئەوە گوتراوی شیعری زمانی کاتی لەدەستچوو بەرەو بەشایی دەکاتەوە و گەردەلوولی رووتی زمانەوانی بونیاد دەنێت، گەردەلوولی رووتی زمانەوانی وەك رووداو بیرکردنەوەی ئەویدیکەی (خوێنەر/ وەرگر) لەگەڵ خۆی دەکاتەوە! لێرەوە دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە زمانی ئەو شیعرە زمانێکی هاوگونجاو و کراوەیە، زمانی کراوەش شیعری واڵای لێدەکەوێتەوە.

خەونمان هەبوو،

چیرۆکمان هەبوو،

برینمان هەبوو،

بینەراوی خەون لەسەر بنەمای گێڕانەوەی ناوەکیدا هەوڵی وڕووژاندنی سۆزداری و پرسی رابردووی هەڵگرتووە، لەسەر بنەمای

زمانی کراوە و شیعری واڵا، کاتی لەدەستچوو و بۆشاییەکانی زمانەوانی رەنگ دەکات. بە دیوەکەی دیکە وەك چۆن لەسەر بنەمای گ□ڕانەوە نیازی دانوستانی ھەیە، بە ھەمان شێوە دەشێ لەسەر بنەمای زمانی شیعری قابیلی گفتوگۆکردن بێت.

گوتمان بینین فیکرە، گوتنیش فیکرە، بەڵام ئەوەی بینین و گوتن لێکجیا دەکاتە (پرسی ئازادی -بۆ کوێ؟) و (کاتی لەدەستچوو-بۆ کوێ؟)یە، پرسی ئازادی ئێستاییە و کاتی بەسەرچوو دەکەوێتە رابردووەوە. ئەوەی بینین و گوتن لێکجیا دەکاتە، جیاوازی نێوان لەیەککۆبوونەوە و جیاوازییە، جیاوازی نێوان ناوەوە و دەرەوەیە… ئەو جیاوازییانە لە کاتکوشتنی شاعیردا پەیوەندی بە ن□گ□ڕانەوەی گەردەلوولی سەیرورەی زمانەوانییەوە دەکەن.

‎من ئەو رۆژانە دەستم بە دڵی شکاومەوە گرتبوو و ڕام دەکرد،

‎گوێم لێبوو دەیانگووت شێتە.

‎وەك منداڵ بۆت دەگریام، دەنگم دەرنەدەھات،

‎وەك توتکە سەگی لاکۆڵان دەنوزامەوە.

گوتمان توانەوە و ھێزی وێنەی ناوەکی، لە چەمکی بینیندا شێوە ناگرن، ئەگەرچی پەیوەندی راستەوخۆی گەردەلوولی رووتی زمانەوانی گوتن دەھەژێنێت و شیعرییەت دەنێتەوە، بەڵام لە دێرەکانی پێشتر گوتمان کاتێ گەردەلوولی رووتی زمانەوانی لە سەیرورەدا بێ، کاتی بەسەرچووی ناوەوە لێرە نییە، چونکە داھێنان لە سەیرورە و ل□ گ□ڕانی بەردەوامدایە. داھێنانی ئەو تابلۆ/ قەسیدەیە ئیش لە ھەستی دڵتەنگی و جێکەوتەی وێرانەیی ناوەوە دەکات، کە وێنەنێتەکان وەك میتاف□ڕ پ□یوەندییە جیاوازەکانیان ئاشکرا دەکەن، وەك ئەوەی بڵێ من سەر بە نەوەیەکم کە رابردوو ھیلاکی کردووە، بەڵام شیعرییەت لەسەر وێرانەیی دەروون نەوەستاوە، بەڵکو بە ھۆی گەردەلوولی رووتی زمانەوانی دەجولێ و ناوەوە دەخاتە ھەژانەوە. شیعرییەت، وەك کەسێکی تر قسان دەکات، نەك وەك شاعیر و وێنەنێتەکان، وەك بۆشایی خۆی دەنوێنێ، نەك وەك جێکەوتەی خودی. بۆشایی شیعرییەت ف□ڕ م□کی تایبەتە و بەشەکیی□ ل□ ڕ□گای ئەویدیکەی نادیارەوە دەدوێت، نەك دیار.

تابلۆ/ قەسیدەی (ئاگرەکەت لەگەڵمدا ھات) ھەم تاکە کەس جێدەھێلێ و ھەم لە خود دەترازێ، لە کلاسیکدا تاکە کەس لەگەڵ بووندا تەریب و درێژ دەبێتەوە و لە جیھانی ڕ□مانتیکدا ئەوە خود بوو قسەی دەکرد. بەڵام لەو خوێندنەوەیەدا تابلۆ/ قەسیدەی (ئاگرەکەت لەگەڵمدا ھات) بەتەواوەتی لە تاکە کەس و خود جیاوازە. چونکە وەك تابلۆ لەگەڵ لەیەککۆبوونەوە و تەکنیکی دووبارەکردنەوە و شێواندنی ھێل و رەگەز و توخمەکان لەگەڵ نواندنەوە درێژ بۆوە و بەپاڵ نواندنەوە لە

وێنەی دیجیتاڵی خۆی نمایش دەکاتەوە. دواتریش تەماشاکردنی وەك قەسیدەیەکی زمانەوانی رووت هەموو ئەوانە تێدەپەر ِ□نێت. ئەمەیش هەروا سادە و بە هۆی هێزە نادیارەکانەوە نییە. بەڵکو بە هۆی گەردەلوولی رووتی زمانەوانی و سەیرورە و گۆر ِانی بەردەوامییەوەیە، بە هۆی بیرکردنەوەی جیاواز و هەمەر ِ□نگی و ئەرزش دانانە بۆ هەموانە…

واتە دوای ئەوەی لەو خوێندنەوەیەدا (یەککۆبوونەوە)ی ئازارەکانمان نووساند بە جیاوازی وێنەنێتەکانەوە، ئینجا جیاوازی تاکە کەس و خودمان تێپەر ِاند، لەوێوە لە جیاوازی راستییە گەورەکراوەکانی وێنەنێت، گەردەلوولی رووتی زمانی هەڵدەکا و نوێنەرایەتی بۆشایی شیعرییەت و سەیرورە و شیعرییەت دەکات.

بەڵام دەموویست پێش مردنم،

‎ر ِ□نگی

‎شینی

‎ژێر

‎ملی

‎باڵندە

‎ببینم…

هەولێر 27/6/2024

خوێندنەوەی: عەبدولموتەلیب عەبدوڵلآ

مەعریفەی شیعریی.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

مەعریفەی شیعریی یان ئەزموونی واقیعی شیعریی، پەیوەندی بە پرۆسەی نووسین و خوێندنەوەوە دەکات، کاتێك کە سرووشتی و هەر ِ□مەکییە، دواتر لە رێگای خەیاڵ و جوانی و شارەزایی شیعریی و رامانەوەوە تۆختر دەبێتەوە، پاشان لە گرتنی گۆشەنیگای جیاوازی هونەری و بە رووداوکردنیان و وێناکردنی دنیابینی سەردەم و لە خەمڵاندنی کۆی ئەو شارەزاییە مەعریفییانەوە بەشێوەیەکی راستەوخۆ یان نار ِاستەوخۆ، لە شیعرییەتی دەق و شیعرییەتی خوێندنەوەدا

دەردەکەوێت.
واتە دوای بەرەوپێشچوونی بەهرە بە شارەزایی، شارەزاییەکان بە ئەزموون و ئەزموونگەریی، ئیتر دەرکەوتنی وزەی هونەری و شارەزاییە مەعریفییەکان بە شێوەیەکی (راستەوخۆ) و (ناڕاستەوخۆ) دوو خاڵی سەرەکی رووندەکەنەوە: یەکەمیان، پەیوەندی بە نووسەرەوە هەیە، ئەویدیکە پەیوەندی بە خوێندنەوەوە دەکات. خوێندنەوە دەبێتە دوو بەش: یەکەم خوێنەرانن، دووەم پەیوەندی بە رەخنەگرانەوە دەکات. واتە کاتێ خوێنەر درك بە شیعرییەت دەکات. کاتێ ئاگایی هونەریی، خوێنەر تێدەپەڕێنێ و رەخنەگر دەیدۆزێتەوە. یەکەمیان دەکەوێتە بەر ئاستە جیاوازەکانی خوێنەرەوە و دووەمیان دەکەوێتە بواری لێکدانەوەی زانستی و تیۆرییەوە.
بە کورتی بابەتی سەرەکی ئەو لێکۆڵینەوەیە، هەوڵێکە بۆ بەرجەستەکردنی بنەما مەعریفییەکانی شیعریی، کە لەنێوان پرۆسەی نووسین و پرۆسەی خوێندنەوەدایە. لێرە و لە بە دواداچووندا لە (چیگوتن و جوانگوتن و خوێندنەوە)دا خۆی دەبینێتەوە! هەموو ئەوانەش لە شارەزایی و شیعرییەت و مەعریفەوە هەڵدەگرینەوە و دواتر لە رێگای ئەزموونگەرییەوە، لە دوو چەمکدا بە ناوی (گەشتکردن) و (مامەڵەکردن) وێنای دەکەینەوە.
میکانیزمی گەشتکردن بە (دۆزینەوە و داهێنان و سەیرورە) دەبەستینەوە و لە خەیاڵدا بە دوایدا دەگەڕێین. میکانیزمی مامەڵەکردن بە (تێگەیشتن و راڤەکردن و حەقیقەت)ەوە دەلکێنین و لە دەسەڵاتدا بە دوایدا دەچین. بەو مانایەش شیعرییەتی نووسین و شیعرییەتی خوێندنەوە وەك دوو جوولەی هاودژ و هاوگونجاو لە خەیاڵ و حەقیقەتەکاندا پێکەوە دەلکێن و لە رێگای دەسەڵاتی زمان و داهێنانی ئەدەبی و هونەرییەوە دانوستان دەکەن.

درککردن، تێگەیشتن، دۆزینەوە

بێگومان شارەزایی و مەعریفەی شیعریی لە رێگای فرە خوێندنەوە و خوێندنەوەی جیاوازەوە گەشە دەکات، پێوانەکانی جوانی و چێژ (دادەڕژێتەوە)! بەڵام هەندجاران لە شیعری نوێدا داڕشتنەوە، تێگەرە بە تێگەیشتن درووست دەکات! ئەو تێگەرەیەش بەشێکی پەیوەندی بە وزەی هونەری و شارەزایی دایە، بەشێکی لە گۆڕانکاری لەپڕی سەیرورەی داهێنانەوەیە. بەشێکی پەیوەندی بە ئاستەکانی چاوەڕوانی خوێنەر و بەشێکی بە تازەیی فۆرم و تەکنیك و نوێکردنەوەی روانینی شاعیرەوەیە. بە کورتی هەموو ئەوانە لە کەشە مرۆییەکانی سەردەم و ئاڵۆزی ژیان و پێشکەوتنە خێراکانی زانستی تەکنەلۆژیاوە هەڵقوڵاوە.

گوتاری مەعریفەی شیعریی هەرگیز بەو مانایە نییە، كە پرسیاری مەعریفی بەردەوام وەك خەسڵەتی تاكرەهەندی دووبارە بكاتەوە؟! چونكە (داهێنان) بە سەربەخۆیی و ئازادی و پرسیاری بەردەوام هەناسە نادات. ئەوە نەك ڕەخنەگر، خوێنەری ئاسایی هەستی پێدەكات! واتە (داهێنان) لە گۆڕانی بەردەوامی ئاگایی و سەیرورە ناكەوێت. داهێنان بەردەوامبوونی (نا)یە، لە (نا)یەكەوە بە (نا)یەكی دیكە، تا دەبێتە(نا)یەكی دینامیكی، ئەو نەفیبوونە لە شێوازی (هەشتا- نەبوو) خۆی مانفێست دەكات. كەواتە ئەوەی دوێنێ وەك پێوانەی مەعریفی و جوانی تەماشا دەكرا، مەرج نییە هەمیشە وابمێنێتەوە!

لەڕەوە دەبێ بزانین بەشێكی گەورەی بە مەدیلكردن و رابردوونمایی لە دۆگماتیزمی دەسەڵاتی سیاسییەوە سەرچاوە دەگرێت! دەسەڵاتی سیاسی هەوڵدەدات هەمیشە بە مەدیلكردن لە فۆرمێكی دیكەی ڕۆشنبیرییدا پێشان بداتەوە. واتە دیماگۆجییەتی سیاسی دەست بەو فۆڕمانەوە دەگرێت و وەك ناسنامەی نەتەوەیی و ڕەسەنایەتی بە دژی گۆڕانكارییەكانی سەردەم و سەیرورەی داهێنانیان دەكاتەوە و لە پانتایی ڕۆشنبیریی باودا برەویان پێدەدات. بەڵام قسەكردن لە بارەی ڕەسەنایەتی و برەوابوون و ناسنامە و ستایل و ناسیونالیزم، قسەكردن لە گۆڕانەوە بۆ ئەسڵەكی كۆن و ڕووداوی یەكەم و كەلەپوور و یادەوەری نەتەوە… قسەكردنەكی سیاسییانەی پۆپۆلیستییە بۆ مەسرەفی ڕۆژانە، هەرگیز پرسیاری داهێنانی لەخۆدا هەڵنەگرتووە!

داهێنان هەمیشە پەردە لەسەر نهێنییەكانی مەسرەفگەرایی ڕۆژانە، كەلەپوور و یادەوەری نەتەوە و ڕۆشنبیریی باو هەڵدەماڵێ و لەوەشەوە بونیادە جیاوازەكانی خۆی نمایش دەكات.

لەنێوان مەعریفە و مەعریفەدا ترس نییە، جیاوازی هەیە! بەڵام جیاوازی كاری داهێنان لە پانتایی ڕۆشنبیریی باودا گەشە ناكات. پێویستە شیعری نوێ هەموو ئەركە باوەكان لەخۆی دابماڵێ، جوانی و چێژ دووبارە دابڕێژێتەوە و پرسیاری نوێ بەسەر بوون و دنیادا بكاتەوە؟!

كەواتە گوتاری مەعریفەی شیعری لە بنەمادا (درككردن) و (تێگەیشتن) و (دەزینەوە)یە، لە (ت.س. ئیلیوت)ەوە ئەو ئەزموونگەرییە بە ترۆپك دەگات و بە جوانی لە (ئەدەنیس)دا ڕەنگیداوەتەوە! بایەخی ئەو گوتارە هەر ئەوە نییە، بەشێك لە بنەماكانی ئاگایی شیعریمان (پێدەناسێنێ)، بەڵكو جیاوازی گوتارەكانمان بۆ (ڕووندەكاتەوە) و پێماندەڵێ چەمكی داهێنان هەر تەنها داهێنەر بەرجەستە ناكات، بەڵكو لە هەمان كاتدا خوێنەری جیاوازیش بەرجەستە دەكات!

كێشەكانی مەعریفەی شیعریی

ئاگایی مەعریفی داهێنەران لە کرانەوەی فیکر بەرهەم دێت و درککردن و تێگەیشتن و دۆزینەوە دەگەیەنێت. بەڵام پێشبینیکردنی مەعریفەی شیعری بە تەواوی دیارینەکراوە، کێشەی ئەو دیارینەکردنەش ڕووداوە نادیارەکانی ئایندەی شیعری و داهێنانی شیعرییە، کە بە ڕوونی تێگەیشتن بە دەستەوە نادەن. چونکە مەعریفەی شیعری شتێك نییە یەکجار بدۆزرێتەوە؟! بۆ نموونە دۆزینەوەی جوانی شیعری سنووری نییە. ڕەنگە شیعر خاڵی بێ لە حەقیقەت، بەڵام ناکەوێتە دەرەوەی خەیاڵەوە. بە دیوەکەی دیکەش ئاگایی قووڵی خوێندنەوە ئەو شوێنەیە، کە نووسەرت بیر دەچێتەوە، ئەوەش ئاستی بەرزی درککردن و تێگەیشتنی خوێنەر و دۆزینەوەی شیعرییەت نیشان دەدات.

یەکێکی دیکە لە کێشەکانی ئاگایی مەعریفەی شیعری، ئەوەیە کە پێش زەمەنی لەدایکبوونی شیعر دەکەوێت. هەر ئەوەشە بەشێکی گەورەی خوێندنەوە دەخاتە تەگەرەی تێگەیشتنەوە! بەڵام کێشەی داهێنان لە کێشەی دیاریکردنی مەعریفەی شیعرییدا کورت ناکرێتەوە. دەشێ درککردن و تێگەیشتنی مەعریفەی شیعری خوێنەر و ڕاڤەکار و ڕەخنەگر بخاتەوە، بەڵام مەرج نییە داهێنان بەرهەم بهێنێت! وەکچۆن مەرج نییە (خوێنەر و ڕاڤەکار و ڕەخنەگر) لەگەڵ داهێنەر هاومانا و هاودنیابینی بن. ئەوەش یەکێکی دیکەیە لە کێشەکانی مەعریفەی شیعری، بەڵام کێشەی داهێنان نییە! چونکە داهێنان (دۆزینەوە و گەڕان و سەیرورە) بەڕێوەی دەبات، بەڵام خوێنەر و ڕەخنەگر، ڕاڤەکردنی جیاوازی لێدەکەوێتەوە.

داهێنان، چیگوتن و جوانگوتنە! حەقیقەت و جوانی، مامەڵەکردن و گەشتکردن. ئەگەر چیگوتن (حەقیقەت – مامەڵەکردن) ئاگایی دەرەکی هێڵەکانی بکێشێ، ئەوە جوانگوتن (جوانی- گەشتکردن) ئاگایی ناوەکی دەجوولێنێت. یەکەمیان گواستنەوەی دنیا و نواندنی کێشە مرۆییەکانییەتی. دووەمیان کێشەکانی جوانی و خەیاڵی شیعری هەڵگرتووە. یەکەمیان پێداویستییەکی مێژووییە، نەك مێژوو! دووەمیان پێداویستییەکی شیعرییە، نەك شیعر! یەکەمیان ململانێی بەکەتایی (حەقیقەت) و (مامەڵەکردن)، واتە مامەڵەکردن لە دەسەڵات شیدەکاتەوە و لە سەردەمی پاش حەقیقەتدا خەرجی دەکات؟! دووەمیان ململانێی بەکەتایی (جوانی) و (گەشتکردن)، واتە گەشتکردن لە خەیاڵدا دەخەمڵێنێ و لە داهێناندا دەینوێنێتەوە؟!.

ڕەنگە چەمکی بەکەتایی (چیگوتن- مامەڵەکردن- حەقیقەت) بوونگەرایی فەرامۆش بکات؟! بۆ نموونە، تەماشای مامەڵەکردن لەگەڵ دەسەڵات لە سەردەمی پاش حەقیقەت، زیرەکی دەستکرد بکە، لە ڕێگای زانستی تەکنەلۆژیای نوێوە. بەڵام چەمکی بەکەتایی (جوانگوتن- گەشتکردن- جوانی) هەمیشە گەشتکردنی خەیاڵی (هێشتا-نەبوو) مانفێست دەکاتەوە.

لێرەدا دەبینین چەمکی (دەسەڵات) فاشیەتی زمان دەنوێنێ و چەمکی (داهێنان) سەیرورە و خوێندنەوەی جیاواز بەرهەم دەهێنێتەوە و ئەزموونگەری جیاوازی لێدەکەوێتەوە. ڕەنگە چەمکی فاشیەتی زمان خودی داهێنان بگەڕێتە سەر جۆرێ لە مامەڵەکردن، دواجار لە شێوازگیرییدا بەرجەستەی بکات، بۆ نموونە: فاشیەتی زمان لای ڕۆڵان بارت. بەڵام خودی داهێنان بەردەوام بەرەو ئەودیوو حەقیقەت دەبێتەوە و (هەشتا-نەبوونی) حەقیقەتی جێگیر پێشبینی دەکات. بۆ نموونە: ئەنتی دەق، بۆ مانایەی کە ئەودیوو کۆتاییەکان و هەشتا نەبوون وێنا دەکات.

نە شیعری بە مەعریفە و نە مەعریفەی بە شیعر

مامەڵەکردنی فاشیەتی زمان و سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکی دەستکرد نەیانتوانیووە دۆزینەوە و گەشتکردنی خەیاڵی داهێنان کۆتایی پێبهێنێت، تەنانەت لەو کاتانەشدا کە هەموو دەرگاکان لەسەر چیگوتن دادەخرێت، هەشتا داهێنانی شیعریی لە ڕێگای جوانگوتنەوە گەشتی خەیاڵ وێنا دەکاتەوە، لەوێشەوە ڕووداوەکان بە چیگوتن دەجولێنێت. فاشیەتی زمان و سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکی دەستکرد، ڕەتکردنەوەی ئاگایی شیعری پێش ڕەتکردنەوەی مەعریفە دەخات. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا نە ئاگایی شیعری بە مەعریفەیە و نە گوتاری مەعریفی بە شیعرییەت! دەمەوێ بڵێم نە شیعر بە جوانگوتن و خەیاڵ هەڵدەکات و نە مەعریفە بە چیگوتن و حەقیقەتە پێشبینکراوەکان دەگات.

بەڵام کاتیك شیعر دەگاتە ئەوەی بزانێت دەسەڵات چییە! ئیتر بەرەو کردەی سەیرورە گەشت دەکاتەوە، کاتیکیش گەیشتە سەیرورە، ئیتر لە حاڵەتی دۆزینەوەی بەردەوامدا دەمێنێتەوە. بەردەوامبوونی دۆزینەوە و سەیرورە، بەردەوامبوونی (نا)ی شیعرییە بە هەموو ماناکانییەوە، لە ئاگاییەکەوە بە مەعریفەیەکی دیکەی جیاواز. سەیرورە هەوڵێکە بە هەڵگیرساندنی شۆڕشی شیعریی جیاواز. شۆڕشی شیعری، شۆڕشی خەیاڵ و جوانییە دژ بە دەسەڵاتی ناچاری کردن و حەقیقەتەکان دەبێتەوە، بەڵام ناکەوێتە دەرەوەی شیمانەی زمانەوە؟!

بە بڕوای من لە پشت کێشەکانی (فاشیەتی زمان) و (سەردەمی پاش حەقیقەت) و (زیرەکی دەستکرد)، سیحری گەشتی خەیاڵ پەردەکە بە جوانی! واتە ئەگەر ژەهراویبوونی زمان بە دەسەڵات، سەرچاوەی ئاڵۆز و نادیاری مامەڵەکردن بێت! ئەگەر سەردەمی پاش حەقیقەت، لە بێ مانابوونی حەقیقەتی چیگوتنەوە ڕەنگیدابێتەوە. ئەگەر زیرەکی دەستکرد، توانای مرۆڤی باڵا بنوێنێ. ئەوە دۆزینەوە و سەیرورەی داهێنان لە جوانی ڕاگوزەر و خەیاڵی بێ سنوور درێژ دەبێتەوە.

یەکەمیان، میکانیزمی دەسەڵات و ستراتیژی بەرهەمهێنانەوەی دەسەڵات بەڕێوەی دەبات. واتە: زمان، هەر کە قسەی پێدەکەین، ئەگەر پرتەپرتەکیش بێت، ئەوا ڕەنگە دەچێتە خزمەتی دەسەڵاتەوە! لە زماندا ملکەچی و دەسەڵات، تەکەڵەی یەکتری دەبن و بە حەتمی ئاوێزانن! بەو مانایەش زمان، بە سرووشتی خۆی، پەیوەندیی نامەکردنی ناچاریکەرانە لەخۆ دەگرێت. گوتاری دەسەڵاتیش کەی ئەو گوتارانە دەگرێتەوە کە بنەماکانیان لەسەر حەقیقەتی زمان هەڵچنراوە.
دووەمیان، سەردەمی پاش حەقیقەت پێیوایە حەقیقەت چیتر وەك کۆنسێپت و فاکت، وەك بەڵگە و داتا مانای نەماوە! بێگومان لە پشت گەڕان بە دوای حەقیقەتدا، خودی ئیرادەی حەقیقەت وەستاوە؟ بەڵام لە پشت ئیرادەی حەقیقەت، جگە لە ئیرادەی دەسەڵات شتێکی دیکە نییە؟!.
سێیەمیان، بێ مەبەست بێ، یان بە مەبەست، پێماندەڵێت: بەهۆی پێشکەوتنی ئامرازەکانی تەکنەلۆژیا و زیرەکی دەستکردەوە، لە بەردەم جیهانێکی مۆدێرنی جیاوازداین. پێدەچێت گۆشەی خێرایی زیرەکی دەستکرد تاڕادەیەك کاریگەری لەسەر دنیای کارامەییەکانی سەدەی بیست و یەکەم و ژیانی مرۆڤدا هەبێت. بەڵام ئایا دەتوانێت کۆتایی بە گەشتی خەیاڵ و جوانی بهێنێت؟.
وەك دەبینین هەر سێ تێزەکە لەسەر گەڕان و ڕەتکردنەوە و نکۆڵیکردن کار دەکەن! سپینۆزا دەڵێ: هەموو نکۆڵیکردنێك پێناسەیە! بەڵام هەرگیز سیحری داهێنان لەسەر پێناسەکردنی دیاریکراو نەوەستاوە، هەمیشە پێناسەی نوێ دەخاتەوە و کۆتایی بۆ نییە! دەزینەوە و سەیرورەی داهێنان بەردەوام دژ بە پێناسەکردنی دیاریکراو دەبێتەوە.
دەسەڵاتی فاشیزم هیچ شتێك ناخولقێنێ، بەڵکو تەنها ساڕێژی دەکاتەوە. پێناسە دیاریکراوەکانیش جگە لە خۆیان شتێکی دیکەی جیاواز ناخولقێنن، تەنها دایاندەڕێژنەوە. پێناسە و دەسەڵات و حەقیقەت دیارن. داهێنان و دەزینەوە و سەیرورە ئاڵۆز و نادیارن.

خەیاڵ و جوانی، مەعریفەی شیعریی

جوولەی خەیاڵ و جوانی، چێژ بەڕێوەی دەبات، لە ڕێگای ستراتیژی مەعریفەی شیعریی، (درککردن و تێگەیشتن و دەزینەوە). چێژ و جوانی هەر تەنها لە گۆشتکردندا نییە، لە حەقیقەتەکانیشدایە؟! بەڵام چێژی داهێنان بەردەوام لە جوولە و جێگیرنەبوونی جوانییەوەیە، چێژی حەقیقەتەکان لەسەر جێگیربوونی جوانی وەستاوە.
جێگیرنەبوونی داهێنان و جێگیربوونی حەقیقەت دوو وەزیفەیان هەیە: وەزیفەی یەکەم، دەکەوێتە سەر تێگەیشتن و راڤەکردن و لێوەوە (مامەڵە) لەگەڵ دەسەڵاتدا دەکات. دەسەڵاتیش هەمیشە میکرۆ بێکە بە

خانەکانی کەمەنگاوە نوساوە. وەزیفەی دووەم، لەسەر دۆزینەوە و داهێنان کار دەکات و گەشتی خەیاڵە بۆ شوێنێکی نادیار.

ئەگەرچی (دۆزینەوە و داهێنان) بە (تێگەیشتن و راڤەکردن) مەترسییەکی گەورەیە. چونکە دۆزینەوە و داهێنان (پرسیار) و کارامەیی درووست دەکات، بەڵام تێگەیشتن و راڤەکردن رازیکردن و (بڕوابوون) دەخاتەوە. جیاوازی نێوان (پرس) و (باوەڕ) جیاوازی نێوان (مامەڵەکردن) و (گەشتکردن)ە. کەواتە چێژ جیاوازییشە!

کێشەکانی سەردەم، درککردن و تێگەیشتنی دەوێت. فەزای داهێنان، دۆزینەوە و سەیرورە. ئەگەر بشێ مامەڵەکردن کێشەکانی سەردەم لەخۆدا جێگیر بکات؟! ئەوە گەشتکردن نەك هەر (نا)یەك رووبەڕووی باسی کۆتاییەکان بەرز دەکاتەوە، بەڵکو لە رێگای شێوازی (هێشتا-نەگەیشتن) ململانێ لەگەڵ دەسەڵات و پێناسەکانیشدا دەکات. کەواتە پرۆسیسەکردنی شیعریی لە داڕشتنەوەی بەردەوامی گەشتکردنی خەیاڵ و جوانیدایە، ناکەوێتە دەرەوەی مەعریفەوە، چونکە ئەزموونگەرییە! ئەزموونگەری جیاوازیش لە دەرەوەی درککردن و تێگەیشتن و مامەڵەکردندا ناژی، بەڵام مەرج نییە داهێنان بێت. وەکچۆن پرۆسیسەکردنی خوێندنەوە لە دەرەوەی درککردن و تێگەیشتن و مامەڵەکردن و داهێناندا ناژی، بەڵام مەرج نییە، بەرهەمهێنانەوە بێت.

دواجار پرۆسیسەکردنی شیعریی (نووسینەوە و خوێندنەوە) لە ئەزموونگەرییەدا هەڵدەگرینەوە، وەکچۆن باسی کۆتاییەکان لە سەیرورەدا شیدەکەینەوە. دۆزینەوە و سەیرورەی داهێنان لە رێگای ئازادییەوە، لە رێگای گەشتکردنی خەیاڵ و جوانی بێ سنوورەوە فاشییەتی زمان و سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکی دەستکرد دەبڕێت. ئەزموونگەری شیعریی سرووشتی جوانی لەخۆ دەگرێت، لە مەعریفەی شاعیر و شارەزایی خوێنەر جیانابێتەوە. وەکچۆن لە رێگای خەیاڵی ئەدەبییەوە لە مەعریفەکانی دیکە جیادەبێتەوە.

دەمەوێت بڵێم داهێنانی شیعریی، درککردنی فاشییەتی دەسەڵات و تێگەیشتنی ونبوونی حەقیقەت و رەتکردنەوەی پێناسەکان و دۆزینەوەی مۆدیلێکی جیاوازی دیکەی مەعریفە و کارامەییە. بەو مانایەی کە جیهانبینی شیعریی و مەعریفەی شیعریی پابەندی جوانی راگوزەر و گەشتکردنی خەیاڵە. بەو مانایەی کە جیهان لەنێو جوانی و خەیاڵدا بە شیعرکردنی دنیایە، دنیای شیعریی هەرگیز لەو شوێنەوە دەست پێناکات، کە خەیاڵ و جوانی لێیەوە کۆتایی دێت، بەڵکو لە سەیرورەی داهێناندا خۆی دەدۆزیتەوە. مەرج نییە مەعریفەی شیعریی حەقیقەتی جیهان بهێنێتە نێو گوتارەوە، بەڵام پێویستە حەقیقەتەکانی جوانی بخاتە نێو گوتارەوە. خەیاڵ هەمیشە داهێنان بەڕێوە دەبات، هیچ

کاتە خەیاڵ نامرێ، وەکچۆن جوانی ڕێگایەکی گرنگی ئازادییە، ئەوەی دەگەڕێ لە حەقیقەتدا شیعرە.
لەو لێکدانەوەیەدا چەمکی (مامەڵەکردن) و (گەشتکردن) لە هەردوو چەمکی شیعرییەتی دەق و شیعرییەتی خوێندنەوەدایە، لەوەوە جوولەی سەیرورە دەنووسینەوە! بەڵام گەشتکردن جەوهەری داهێنانە، گرنگ نییە تۆ مامەڵە دەکەیت، یان نا. دەشێ گرفتی ئەو ڕستەیە لەوەوە بێ، کە ڕەهەندەکانی داهێنان هەر پەیوەندی بە جوانی و خەیاڵەوە نییە، بەڵکو بەشێکی پەیوەندی بە ڕووەکانی حەقیقەتەوە هەیە، هێشتا پڕە لەو یادەوەرییانەی پێش خۆی، ئەو کاتەی کە یادەوەرییەکان لە جێگیربووندا دەبنە سەیرورە، داهێنان یادەوەرییەکان دەبڕێت! ئەگەرچی زمان هەرگیز بێ لایەن نییە. بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوەشدا داهێنان بەبێ خوێندنەوەی بەردەوام و سەیرورەی بەردەوام هیچ ڕەهەندێکی حەقیقی جێگیر ناس ناکات.
(بەختیار عەلی) لە کتێبی (وەك باڵندەی ناو جەنگەڵە ترسناکەکان- ناوەندی ڕۆشنبیریی و هونەری ئەندێشە- سلێمانی، 2012)دا بە شێوەیەکی دیکە دەڵێ: ئەگەر فریوی جوانی، لە فریوی حەقیقەت گەورەتر نەبێت، مرۆڤ هەرگیز ئەفسانە و شیعر و چیرۆکی نەدەنووسی! ئەگەر فریوی حەقیقەت فریوێکی بەهێز نەبایە، مرۆڤایەتی ئایین و زانستی بەرهەم نەدەهێنا.
ئەوەی بەختیار عەلی جەختی لێدەکاتەوە هونەر و حەقیقەتە، دەشێ بەشێکی گەورەی بیرهێنانەوەی تەزی (زمان هەرگیز بێ لایەن نییە)ی (بارت) بێت! بەڵام ئەوەی لەو لێکدانەوەیەی سەرەوە جەختی لێدەکرێتەوە، هەر تەنها ئەوە نییە، کە مرۆڤ دەتوانێ جوانی بە بێ حەقیقەت، مرۆڤ دەستبەرداری حەقیقەت بە بێ جوانی! بەڵکو بە کورتی ئەوەیە، کە دەسەڵاتی زمان و سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکی دەستکرد، چۆن پرسیار و گومان دەخەنە دانوستانی ڕووەکانی حەقیقەت و جوانییەوە. تا واقیع نەبێتە پردێك بۆ خەیاڵ.

هەولێر 12/4/2024

میکانیزمی ژیانی زمان و مرۆڤ.
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

سوکرات نووسین بە نیگارکردن دەچوێنێ. زمان لەو وشانە پێکهاتووە، کە وێنە دەخەنەوە و لەسەر پێیەکانیان وەستاون. زمان لە نووسیندا دەجوولێتەوە وەك ئەوەی لە ژیاندا بێت. بەڵام زمان لەبەرامبەر کێ قسان دەکات؟ هەڵبەتە زمان بەرامبەر هەمووان و بە کەس قسان ناکات، زمان لە نووسیندا تاکە چارەیە، بەڵام نووسین تەنها نیگارکردن نییە!.

زمان لە گفتوگۆکردندا زیندووە، لە نیگارکردندا مەرج نییە، زیندوو بێت. بەڵام چونکە زمان هەموو شتێ ناڵێت، ئیتر زمان چارەیە، نیگارە، جەستەیە، جەستە قسان دەکات، شتەکان قسان دەکەن، مێژوو قسان دەکات، توانا فەردی و کۆمەڵایەتییەکان قسان دەکەن، مردن و ژیان بە پچڕان بە هەزاران جۆر قسان دەکەن… میکانیزمی ژیان مرۆڤ و زمانە، زمانێ کە دەربارەی زمان دەدوێ، زمان کە دەربارەی خۆی دەدوێ، هیچ شتێ لە مرۆڤ جوانتر نادۆزیتەوە. (مرۆڤ بەرهەمی زمانە).

کتێبەکانی ئایین و ئەو کتێبانەی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی پێکهێناوە و بووەتە کتێبێکی پیرۆز، تابلۆکانی موسا، دە سپاردەکە، هەلکارییەکانی تەورات، ئینجیل، دەقە پیرۆزەکانی قورئان… هیچ شتێ لە زمان جوانتر نادۆزنەوە، بێ ئەوەی دەربارەیان بدوێ. بەشێکی گەورەی جوانی زمان لەوەدایە لە زەمان و سیاقێ دەنووسرێ و لە سیاقێکی دیکە و لە شوێنێکی دیکە و لە کاتێکی دیکە دەخوێندرێتەوە. بەردەوام زمان حەقیقەتی خۆی لە (زەمەن)ە جیاوازەکانی گفتوگۆ و دانوستاندن و گۆڕانکارییەکاندا دەبینێتەوە. مرۆڤ و زمان بە هەمیشە لە سەیرورەدان.

داهێنان میکانیزمی ژیانی زمانە، دەسەڵاتی حەقیقی زمان گفتوگۆ و دانوستاندن و گۆڕانکارییە! سەیرورە دەسەڵاتی حەقیقی زمانە، زمان لە رێگای گفتوگۆ و دانوستاندن و گۆڕانکارییەوە هەست بە دەلالەتەکان دەکات، بەڵام حەقیقەتی دەسەڵات رووداوەکان راڤە دەکاتەوە! ئایا زمان دەکەوێتە کوێی حەقیقەتەوە؟

زمان دەکەوێتە راڤەکردنی بێ کۆتایی حەقیقەتەوە. بەو مانایەش

حەقیقەت و راڤەکردن هەکارن بە مانای هەتا هەتایی زمان و سەیرورە. کەواتە نە ئایین، نە زانست، نە فەلسەفە ناتوانن نهێنی ژیانی مرۆڤ کەشف بکەن، ئەگەر زمان و راڤەکردن و سەیرورە هاوکارییان نەکات. لەبەر ئەوەی زمان بنەمای هەمووانە، ژیان بەردەوام کراوەیە.

ئەوەی تایبەتە بە هەمووان، ئەوەی تایبەتە بە مرۆڤ و حەقیقەت موڵکی منیشە، واتە کاتێ زمان قسان دەکات، من قسان دەکەم، کاتێ من قسان دەکەم، واتە مامەڵە بە کردەی زمانی تایبەت بە خۆم دەکەم، لە هەمان کاتدا ئەوە منم کە قسەی لە حەقیقەت و سەیرورەی تایبەت بە خۆم دەکەم. ئەوە تیۆری نیازخوازییە کە لای (جۆن سێرل) ژیانی راستەقینەی دەگەشێنێتەوە. واتە نیازی قسەکەر بەر لە گوتار ئامادەیی هەیە. واتە کاتێ دەڵێی (کات) درەنگە، واتە دەتەوێ بە ماڵ بگەڕێیتەوە. لەسەر ئەو بنەمایە دەتوانین قسەیەك بە تێزی لاکان (مرۆڤ بەرهەمی زمانە) زیاد بکەین و بڵێین مێژووی مرۆڤ، مێژووی هەڵەکانی مرۆڤە، وەك چۆن مێژووی زمان مێژووی هەڵەکانی زمانە، هەروەها مێژووی حەقیقەتیش! کەواتە نە مرۆڤی رەسەن بوونی هەیە، نە زمانی رەسەن، نە تاکە حەقیقەت، لەو بیرۆکەیەدا مرۆڤ دەرئەنجامی راڤەکردن و زمان بەلبەلەی زمان و حەقیقەت رووەکانی خودی حەقیقەت دەنوێنێ! بە مانایەکی دیکە ژیان هەرگیز رۆژێ لە رۆژان تەنیا و بەگەرد و یەك روو نەبووە، ژیان لە خوێنی حەقیقەت و زمان و مرۆڤە جۆراوجۆرەکان دێ و دەچێت. کەواتە کێشەی ژیان لە راڤەکردن و گفتوگۆ و بەیەکگەیشتنی بەردەوامدایە! بەڵام کێشەی مرۆڤ و زمان کێشەی حەقیقەت نییە، کێشەی سەیرورەیە. بە دیوەکەی دیکە مرۆڤ و زمان لە رووەکانی حەقیقەت جیا نابنەوە.

مرۆڤ و زمان، زمان و مرۆڤ

بەگومان هیچ بیرکردنەوەیەك لە دەرەوەی راڤەکردن و بەیەکگەیشتن وبەردەوامیدا نییە، ئەوەی لە هەموو کلتوورێکدا جێگای بایەخ پێدانە جیاوازی بنەمای راڤەکردن و بەیەکگەیشتن وبەردەوامییە، ململانێی پێکگەیشتنەوەی مرۆڤ و زمان، راڤەکردنی زمان و مرۆڤە، دینامیکیەتی پێکگەیشتنی مرۆڤ و زمان، کێشەی راڤەکردنی زمان و مرۆڤە، یان بە مانایەکی دیکە رێککەوتنی مرۆڤ و زمان، زمان و مرۆڤ، لە راڤەکردن و بەیەکگەیشتن و بەردەوامیدایە. لێرەدا پرسیار ئەو سەنتەزە ئەوەیە ئایا رێزگرتنی زمان و مرۆڤ لە پێکگەیشتندا گرنگترە یان گەیشتن بە تاکە حەقیقەتێك؟

بە بڕوای من پرسی مرۆڤ و زمان، زمان و مرۆڤ لەنێوان ئەوەی

بەکەتاییە و ئەوەی کە مێژووییەدا هەروا دەمێنێتەوە. جیاوازیکردن چۆن دەبێ؟ دیار نییە، مرۆڤ بەکەتاییە و لەسەرووی مێژووەوەیە، یان زەمان مێژووییە و بەردەوام لە راڤەکردندا بەکەتاییدا خۆی دەبینێتەوە؟ مرۆڤ و زەمان، زەمان و مرۆڤ چوونەتەوە ناوخۆیانەوە، مرۆڤی بە زەمان و زەمانی بە مرۆڤ لە دەرەوەی ژیاندان. بەڵام ئایا هیچ مرۆڤێ هەیە زەمانی تایبەتی خۆی لەگەڵ مرۆڤێکی دیکە دابەش بکات، ئایا مرۆڤ لەگەڵ زەمانی خۆی لەناوەوەی خۆیدا دەژی و زەمان لە دەرەوەی خۆیدا دەژی؟

زەمان پاشای هەمووانە، لە رابردوو و ئێستا و داهاتوودا، مرۆڤیش. راستە لایەنی ماددی بوونی زەمان و مرۆڤ شتێکی بەرچاوە، شێوەی کتێبی رستەسازی، کە تۆزی لەسەر نیشتووە، بەڵام بەو مانایە زەمان ئەوە نییە، کە لە جەستەی خۆی دەردەچێ و دەچێتە نێو جەستەی مرۆڤەوە، بەڵکو ئەو بەرگە سەرووشتییەیە، کە دەچمە ناوییەوە بە ئەوەی لە رێگای خزینەکانی خۆمەوە ببمە تاکێك لە تاکە ئازادەکانی کۆمەڵەی زەمان.

کەواتە کەسی قسەکەر بەو مانایەی کە تاکەکە ئەوە دەڵێ، کە دەیەوێت. (چۆمسکی) دەڵێت: من قسە بە رستیەك دەکەم، کە بەر لە من کەس قسەی پێنەکردووە، چونکە من رێزمان بە رێگای تایبەتی خۆم بە کار دەهێنم. هەڵبەتە یاسا پارێزگاری لە خاوەندارێتی تاك دەکات و سزای قسەدزەکان دەدات. (نیچە) لە زەرادەشت وای گوت، دەڵێت: من زارێکم نییە بە گوێیەکانتان.

ئەوەی مرۆڤ لە زەمان بە خاوەندارێتی هەڵدەستێ، پرۆسیسەکردنی ئازادییە؟ زەمان موڵکی گشتییە، فۆرمێکی کۆمەڵایەتی هەیە. ئەو مانایەی، کە مرۆڤ بە کاری دەهێنێ، سەرەڕای شێوازی تایبەتی (من) و بەر لەوەی مۆرکی (من) و ئازادی (من)ی پێوە بێت، موڵکی کۆیە. من ناتوانم شتێ بڵێم تەنها ئەوە نەبێ، کە یاسا و رێسای زەمان رێگام پێدەدات. من بیرۆکەکانم دەخەمە بۆتەی زمانێکی کۆمەڵایەتییەوە، ئەوەی کە ئازادیم کۆت دەکات، موڵکی کۆیە. قسەکەر ناتوانێ هیچ بڵێت، تەنها ئەوە نەبێ، کە هەڵوەستی مێژوو، یان کە ئازادی بە مانا بەرفراوانەکەی ئەو سەردەمە، کە تێیدا دەژیت، رێگای پێدەدات. مرۆڤ لە میانی خۆی و ئازادی و نەسەقێکی کۆمەڵایەتییەوە قسان دەکات.

کەواتە لەنێوان زەمان رووت و تاکئامێزە، مرۆڤ بەر لەوەی بیر بکاتەوە لەسەریەتی بڕیار بدات کەوا بە شێوەیەکی شاعیرانە لە ماڵی

زماندا نیشتەجێیە. مرۆڤ زمانی پەشیووە، مرۆڤ بەرهەمی زمانە، زمان ئازادی مرۆڤ دەکێشێ و مرۆڤ لە ڕێگای زمانەوە قسان دەکات، بیرکردنەوەی مرۆڤ دەکەوێتە نێو خەیاڵی زمانەوە. بەڵام ئایا کەسی قسەکەر چۆن ئەوە دەڵێ، کە دەیەوێت، واتە چۆن بە شێوازی ئازادانەی خۆی دەدوێت؟!

ئەگەر زمان سروشتی بێت، کەواتە مرۆڤ بەرگی ئازادی و سرووشتی پەشیووە، چونکە زمان فەزایەکە لە ئازادی، ئازادیش خودی بوونە، مرۆڤ لەو بوونەوە دەسکە!! ئەگەر ئازادی بوونی نەبێ، کەواتە مرۆڤ و جیهان دەکەونە بەندەوە. داهێنان بوونی دەکەوێتە تەگەرەوە، بە ئازادی تاك ناتوانێ بە داهێنان هەڵسێت، هەر لە ڕێگای ئازادییەوە دەتوانین بەو تەعبیرەی (هەڵدرین) بگەین، کە زمان گوێی دەمە.

حەقیقەتی بوونی مرۆڤ جگە لە حیکمەتی داهێنان و جەوهەری ئازادی شتێکی دیکە نییە. کەی ئەو بیرەکەیەش قەرزاری چەمکی خەیاڵی زمانەوانییە. خەیاڵی زمانیش بە مانا جەوهەرییەکەی شیعرە، لێرەوە زمان قسان دەکات، پارێزگاریکردنە لە سرووشتی ئەسڵی شیعر، مرۆڤیش شیعرێکی خوداییە.

کەواتە ئەگەر لە بارەی زمان گوێی دەمە، وەك ئەوەی کە مرۆڤ شێواز بەپێی تێگەیشتنی زمان، یان لە فەشەلی تێگەیشتن دروست دەکات، هانا بە (ژیل دێلۆز) بەرین، ئەوە هەر شێوازێك بە خۆی زمانێکە، فرە زمانی مرۆڤ کە دەکاتەوە. بۆ نموونە: تۆ وەك باوك شێوازێك دەدوێیت، وەك کاسبکار شێوازێکی دیکە… بەو مانایەش مرۆڤ لە فرە زمانی و هاوئاهەنگییە مەرجی بنەڕەتی ئازادی دەسازێنێ. تۆ ڕۆژانە بەردەوام بە چەندین شێواز، (یان وەك دێلۆز دەڵێت بە چەندین زمان) قسە دەکەیت، خودا لە شێوەی مرۆڤەوە قسان دەکات.

مرۆڤ بە زمانەوە مرۆڤە

زمان ماددییە، چونکە دەنگە. مرۆڤیش ماددییە، چونکە دەنگدانەوەی سەیرورەیە، دەنگ قابیلی ئەوەیە بێتە هەڵێشێ، هەروەها دەنگدانەوەی سەیرورەش. زمان و مرۆڤ لە چوارچێوەی ئایکۆنەکانەوە خۆیان دەردەخەن. جیهان پابەندە بە مرۆڤ، زمان، کە لە ڕێگای سەیرورە، دایکەوە یان بە مانا (ئەگستین)ییەکەی لە ڕێگای خوداوە بەرجەستە دەبێ (زمان تاقە ئامرازێکە خودا بە مرۆڤەوە دەلکێنێت) ئەو تەزە لە ناونانی شتەکانەوە ڕێگا بە زمان، مرۆڤ دەدات، بێتە دەرەوەی بوون! زمان لە ڕێگای مەدلوولەکانییەوە دەکەوێتە دەرەوەی بوونی

خ□ی□و□، مر□ق ل□ رێگای ناونانەوە دەکەوێتە دەرەوەی بوونی خۆیەوە. کەواتە کە خودا ناوەکان فێری مر□ق د□کات، ئەو کاتە زمان لە مرۆڤدا د□سکێ و ئەو کاتە زمان ملکەچی چوارچێوە وێنەییەکان دەبێ!

لێرەدا ئەگەر حەقیقەتی زمان لە ناوەکانەوە، یان بە مانایەکی دیکە لە زمانی (دایك)ەوە ملکەچی چوارچێوە نیگارەکان بێ و دواجار چوارچێوەی نیگارەکان یاسا و رێسایەك بەڕێوەی بەرێت، ئەوە داهێنان لە سەر نێودژی نێوان پاکێتی دایك و پیس بوونی دایك وەستاوە.

بە کورتی زمان و مر□ق ب□ردەوام لە رێگای (پارێزگاریکردن) و (پیسکردن) بە کرداری گفتوگۆکردن و راڤەکردن و بەیەکگەیشتن، گۆڕانکاری و بەردەوامی دەنوێنێ، هەر لە رێگای ئەو کردەیەشەوە مرۆڤ لە زمانەوە گەشە دەکات و بەردەوام پ□ش□د□کەوێت. ئەگەر پارێزگاریکردن لە رووتی زمان دیدێکی گشتی و بەڵگە نەویستی خەیاڵی وشە و وڕێنەی هەرائامێز بنوێنێ! ئەو دیدە هاوگونجانێکی ناجێگیر لە نێوان تاك و کۆ دروست بکات و دواجار بەکارهێنانەکان ئەوە بێ، کە بە شێوەیەکی گشتی دەکەونە بەر چاو. ئەوە پیسکردن دەکەوێتە دووتوێی سەیرورە و هەمیشە لەسەر خوازەی دایك خۆی نوێ دەکاتەوە.

لێرەدا لەنێوان پارێزگاریکردن و پیسکردن، دەشێ بڵێین زمانی مر□ق ب□ مانا جەوهەری□ی□کەی شیعرە! واتە لە مر□ق و زماندا شتێك نییە پێیبگوترێت واقیعی جێگیر، بەو مانایەش جیاوازییەکانی گفتوگۆکردن و راڤەکردن و ململانێی بەردەوامی پێکگەیشتنەوەی مر□ق و زمان، ناوێکی دیکەیە بۆ جێگیرنەبوون و سەیرورە.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

هەولێر 6/7/2024

کات و بەدواگەڕان و داهێنان.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

عەقڵی زمان چ لە زمانی ستاندارد و چ لە زمانی گشتیدا عەقڵێکی

ڕێكخەرە، هەمیشە بە دواى ئەو دەستەواژە و فۆرمەلانەدا دەگەڕێت، كە بە بارودۆخێكە شياو دەكەوێتەوە، ئەوا نەى دەلالەت لە زەمەن بە مانا گشتییەكەى و بە كەى جياوازییەكانیانەوە دەكەن. بێگومان چەمكى (زەمەن/ كات) هەڵگرى كۆمەڵێك ئيشكاليەتى فەلسەفییە، لە فەلسەفەى بوونگەرايیدا بوونى مرۆڤ وەك بوونێكى زەمەنى پێناسە كراوە.

هەڵبەتە ئەگەرچى لە زمانى كورديدا جياوازى نێوان (زەمەن) و (كات) روون نەكراوەتەوە، بەڵام لە بيركردنەوەدا، هەمیشە زەمەن كۆمەڵێك كاتى بەدوايەكداهاتووى (جياواز) و (ناجياواز) دەنوێنێ!

ئەو كورتە روونكردنەوەيە، بۆ ئەوە نییە، پشتگيرى قسەكەى (ژيل دەلۆز) بكەم، لەوەى، كە بە مانا يەك لە ماناكان و بەبڕواى من (دەيەوێ بڵێ) جياوازى كات بەهايەكى گەورەى لە ڕۆمانى (گەڕان بە دواى كاتى بزربوو)دا هەيە، نەك زەمەن! بەشێكى گەورەى ئەو لێكجياكردنەوەيەى كات و زەمەن، سەرەڕاى ئەوەى دەزانين هەموو راستییەكان راستى زەمەنين و ناچارين تەنها لە نێو زەمەندا بە دواى حەقيقەتەكاندا بگەڕێين، بەڵام لە دنياى داهێنانى هونەرى و ئەدەبيدا راستییەكان راستى خەياڵيين!

پرسيار ئەوەيە، كە ئايا كاتى بزربوو لاى (مارسيل پرۆست) گەڕانێكى ئەدەبيانەيە، بە دواى باوكدا؟ دەلۆز ئەو گەڕانەى پرۆست لە پلەى يەكەمدا وەك گەڕان بە دواى حەقيقەتەكاندا دەبينێ، واتە لە ليكدانەوەكانيدا، قسە لەگەڕان بە دواى باوكدا ناكات. وەك چۆن بە دواى زەمەنى دەيمومەى (برگسۆنى)دا ناچێ! بەڵكو لە (دەرەوەى فەلسەفە) بەدواى ناسينى حەقيقەتى فەلسەفەوەيە! بێگومان چەمكى فەلسەفەش بە ئەفراندنەوە دەبەستێتەوە.

لێرەدا دەردەكەوێت من هەوڵدەدەم بە دواى حەقيقەتى خەياڵى ئەدەبى (داهێنان)دا بڕۆم و (جوولەى عەقڵى زمان) لە گەڕان بە دواى كاتى لەدەستچوودا زياد بكەم، بەو مانا يەى كە چەمكى جوولەى عەقڵى زمان ڕەوتى ئاسەيى چاوەڕوانییە باوەكان تێكدەشكێنێ. ئەو قسەيەم لەوەوەيە كە بنەماى داهێنان لە بەدواداگەڕانى جوولەى زماندا وێنەى چاوەڕوانى (لەوەى كە دێ) دەكێشێ، ئەو قسەيەشم دەلۆزانە لەگەڵ بيركردنەوەى فەلسەفى (وەك ئەوەى ئەفلاتوون لە سەركەوتن و شكۆدا وێنەى دەكات) دژ دەكەوێتەوە. دەمەوێ بڵێم نهێنى زمان لە داهێناندا (لەوەى كە دێ) هەر تەنها ناكەوێتە ناوەوەى سەركەوتن و دەرەوەى دوانەكانەوە؟!

تێزى (فەلسەفە ئەفراندنى چەمكە) وەك تێزێكى دەلۆزيى، واتە چەمك هەمیشە نوێ دەبێتەوە و گوزارشت لە بەردەوامى ژيان و ماتە وزە ناكۆتاييەكانى بوون دەكات، هەر لەسەر ئەو بنەمايەش دەبێتە پەنا بۆ (جوولەى عەقڵى زمان) و (سەيرورەى زمان)، بەو مانا يەش مرۆڤ

لەسەر چەمکی هێز لە جوولەدا لەوەی کە دە، دابەشبوونێکی هەمیشە نوێیە! نیازی من لەو بەدواداچوونەدا ئەوە سەنتەزێیە، کە بە مانای کۆکردنەوە و بەرهەمهێناوەی زمان و بیرێکی نوێ، هەوڵی شیکردنەوەی دەدەم.

(1)

فەیلەسوفی فەڕەنسی (هنری لویس برگسۆن) تێزی دکتۆراکەی بە ناونیشانی (هەوڵدان لەبارەی داتا راستەوخۆکانی ویژدان)ەوە یە و لەو نامەیەدا هەوڵیداوە لە ڕێگای زەمەنەوە کەمێک بابەت بخاتە ژێر لێکۆڵینەوە و چارەوە، وەك گیروگرفتەکانی ئازادی، پەیوەندی نێوان لەش و دەروون، کێشەی یادەوەری، کێشەی فیزیا، دیدی بیرکاریانە بۆ کێشەی زەمەن.

لە فیکری برگسۆندا چەمکی بەردەوامی تەوەرێکی بنەڕەتییە و مانای زەمەنی دەروونی یان ناوەکی، واتە زەمەنی واقیعی هەیە. درێژبوونەوەی ساتەوەختەکانی ئەو زەمەنە، بە پچڕان نوێ دەبنەوە، یەك دەچنە ناو ئەویدیکەوە، درێژبوونەوەی زەمەن لای برگسۆن، بەشێکە لە مرۆڤ دانابڕێ، ئەزموونێکی دەروونییە، کە تەواوی هەبوون، لەو بووندا جێگیر دەکات! بەو مانایەش لای برگسۆن جەوهەری ئێستا، درێژبوونەوەی رابردووە.

قسەکردن لە بارەی (زەمەن/ کات) لەنێوان برگسۆن و ئاینشتایندا گفتوگۆیەکی (سایکۆلۆژی/ فیزیایی)، هەندە لە فیزیاییەکان دیانەوە تێگەیشتنێکی تاکرەهەند بە درێژبوونەوەی زەمەن ببەخشن و ئەو کەلێنە دابخەن، کە ئەپیکۆرییەکان (وەك زەمەنی ناوەکی) بە کراوەیی جێیانهێشتبوو. لای (ئەلبیر ئاینشتاین) قسەکردن لەبارەی (کات)ەوە قسەکردنە، لەسەر حەقیقەتێکی بابەتی، کە بە دەرەوەی مرۆڤەوە دەلکێ.

ئایا (زەمەن/ کات) وەك مەسەلەیەکی زانستی، وەك زەمەنی دەروونی، حەقیقەتێکی ریژەیی هەیە؟ لای ئاینشتاین زەمەنی رەها ساتەوەختە. بەپێی برگسۆن پەیوایە ئەوەی هەیە، بوون و پەبوون و دیمومەیە. نەبوون، لای برگسۆن بوونی نییە، چونکە کاتێك هەوڵدەدەین خەیاڵی نەبوون یان (ناشت) بکەین، ئەوە لەسەر ئاگایی خۆمان نامێنین! بەپێی (گاستۆن باشلار) پەیوایە ئێمە لەو ساتەوەختەدا دەژین، هەر لەو حاڵەتەدا هەستدەکەین، هەین. واتە لەو ساتەوەختە و بە هۆی ئەو چرکەساتەوە هەست بە بوونی خۆمان دەکەین.

کتێبی (جدلیة الزمن)ی باشلار، ل38، دیموومەی زەمەن بەو مانایەی، کە لای برگسۆن هەیە، رەتدەکاتەوە و دەڵێت (کات) بەیەکەوەلکاو نییە، بەڵکو بەیەکەوەنەلکاوە. چونکە بەهۆی فیکری

بیکونووسانو، ناتوانین ب شویکی جوهری برو یککی دیک بگوازینو. یان ب مانایکی دیک ل داهنانکو، برو داهنانکی دیک هنگاو بنین. باشلار د ئگرچی دیموومی پدراوی راستوخی ئاگاییی، بام لردا دیموومی دستمی. بو مانایش لای باشلار ئاگاییمان ب کات، ئاگاییی ب ساتوخت: زمن واقیعی نیی، تنها ل چرکساتدا نبت.
واقیعی زمن تنها لو چرکساتدای، یان ب مانایکی دیک زمن واقیعک ب چرکسات ئابوقدراوی و دکوت نوان دوو عدمو. کواته کات ل نوو دژی، بام بر لوی بژی، دب بمری، چونک ناتوان خی ل ساتك ب ساتکی دیک بگوازتو، ب ئوی ببت دیموومی.
(هانز جرج گادامر) پیوای هر کسك کاتی تایبت بخی هی، کاتکی سربخی هی. (ئم لپ بئاگا دین، ک کسك پیر بوو، یان زمنی مندای تپاندوو) بمجری گادامر زمنی برگسنی ب زمنی کاتژمر دادنت، زمنی کاتژمریش دکوت دروی زمنی تایبتیمانو. بوان: جاستون باشلار، جمالیات الصور، د. غاد الامام، بیروت-لبنان، گ1، 2010، ص86.

(2)
نهنی مرق و زمان وك نهنیی بردوامکانی داهنان کردیکی چرکساتیی، جیابوونوی، دابانی، خقکردن و کردی چوونی ژوورری لپ، هموو ئو شت هنووکیانی… ب کورتی جیاوازی نوان دیمووم و ساتوخت جیاوازی نوان (کار- Action) و (کرد- Acte)ی، کار بدواداچوونکی بردوام و دکوت نوان بیار و ئامانجی دیمووم. کار هر دب سرتای هب و هر دب وك بنچین رووداوی هب. بام ساتوخت جگ ل ئبستراك هیچ واقعکی نیی. دیمووم ب پشتبستن ب حاتی چسپاو نب، ونا ناکرت. بام کرد بر ل هموو شتك بیارکی راستوخی هنووکیی، پشکوتنکی داهنرانی، رووداوکان فرامش دکات.
لسر ئو بنما فلسفیی و بنمای داهناندا دمو بم مرق و زمان پستنراون و ل چرکساتکدا چکراونتو، چرکساتکی هنووکیی ک دکوت نوان گانکارییی بردوامکانی راقکردن و سیرورو، یان ب مانایکی دیک داهنانی چرکساتی کردیی سرکشانی لناکاو و ل نوو جیهان دادمزرنتو. سیحر و نهنی زمان بنمای هموونی و ژیان بردوام کراوی.
لرو یی دش دوو مرجی چرکساتی کردی داهنان دیاری بکین،

یەکەمیان ئەوەیە کە بیرماندەخاتەوە کە چ تەپەڵبووە، دووەم پێماندەڵێت کەچی ڕوودەدات. بنەمای ئەو قسەیە ڕاڤەکردنی ساتەوەختە لای باشلار، وەك ماوەیەك بۆ پشوودان لە بەردەوامی… بۆ زۆتر بە دواداچوون، بە کتێبی (جدلیة الزمن) بگەڕێوە، کە دکتۆر (خلیل احمد خلیل) تەرجەمەی کردووە و لە (بیروت-لبنان) چاپکراوە، چاپی دووەم ساڵی 1992 ل92.

کاتێك دەڵێین نهێنی داهێنان دابڕانە لەگەڵ بەردەوامی ژیانی ڕۆژانەی باو، کەواتە کردەی داهێنان بە مانا باشلارییەکەی ڕابردووی نییە! لە کردەی داهێناندا (کات) ئەو ساتەوەختەیە، کە تێیدا دەژین، ڕابردوو بەتاڵە وەك داهاتوو، داهاتوو مردووە وەك ڕابردوو! بەو مانایەش کات کردەیە، زنجیرەیەکە لە بەدواداچوونی نهێنییەکانی داهێنان، تەنها لە ڕێگای زنجیرەیەك داهێنانی بەدوایەکداهاتووی چرکەسات و فرەییە لەبننەهاتووەکانەوە نەبێت، کەشف ناکرێت. بۆ دیوەکەی دیکەش کات، بەپێی سەرنجی سەرنجدەرانی جیا دەکرێتەوە و چوارچێوەی گونجاو وەردەگرێ. ئەوەش وەك ئەوە وایە، بڵێین هەموو سەردەمێك داهێنانی تایبەت بەخۆی هەیە! کات لە داهێناندا وێناکردنی ڕەهای نییە، بەڵکو بەپێی سەرنجدەرە جیاوازەکان دەگۆڕێت. لە داهێناندا (ڕابردوو و ئێستا و ئایندە) لە تاکە جوولەیەکی زمانەوانی هەنووکەییدا بەیەکدەگەن، جوولەیەکی لە پڕ بەرەو کردەیەکی ترسناکی داهاتوومان دەکاتەوە… ئەوەش ئەو ڕستەیە پشتڕاست دەکاتەوە، کە لای زۆربە دووبارە دەبێتەوە و دەڵێین: داهێنان زەمەنی تایبەت بەخۆی خەڵق دەکات.

(3)

لە تیۆری مەعریفیدا کەسی ناسکار لە ڕێگای عەقڵی زمان و بەکارهێنانی لە بوارە جیاوازەکاندا، مەعریفە دەخاتەوە. عەقڵی زمان کاری ڕێکخستنەوەی مەعریفە و لۆژیکی مەعریفی، بە خێراییەکی زیاد لە پێویست لە (زیرەکی دەستکرد، وەك خێرایی، یان ژیری دەستکرد، وەك لۆژیك) جێبەجێ دەکرێت، ئەوەش وادەکات (زیرەکی، ژیری دەستکرد) بواری کارکردن و ئەگەرەکانی کارکردنی لۆژیکیتر و خێراتر و فراوانتر بن! بەڵام هەمیشە لەپشت داهێنانی مرۆییەوە عەقڵێکی یاسادۆز و یاساداهێن هەیە، نهێنی خەیاڵی زمان وەستاوە، چرکەساتی فرەییە لەبننەهاتووەکان… داهێنانی مرۆیی بەردەوام دابڕانە، لەگەڵ خێرایی و ژیریی دەستکرد! داهێنان بڕیارێکی ڕاستەوخۆی هەنووکەییە، جگە لە ئەبستراك هیچ واقعێکی نییە. ئەوە جیاوازییەکی کرۆکییە لە نێوان (داهێنانی مرۆیی) و (ژیری دەستکرد- زیرەکی دەستکرد)ەوە. کەواتە ژیر و زیرەکی دەستکرد هەرچەند پێشکەوێت، ناتوانێت کاری

خەیاڵی زمان و عەقڵی زمان بکات. چونکە ئەوە سیحری زمان و عەقڵی مرۆییە ژیری و زیرەکی دەستکرد رێکدەخات.
بێگومان وەك گوتمان داهێنانی مرۆیی، کاتی تایبەت بەخۆی خەڵق دەکات. زمانی داهێنان، کە دەربارەی خۆی دەدوێ، هیچ شتێ لە خەیاڵی مرۆڤی داهێنەر لەبارتر نادۆزیتەوە. بە گشتی خەیاڵی مرۆڤ بەرھەمی سیحر و نهێنییەکانی عەقڵی زمانە، بەردەوام زمانی داهێنان نهێنی و حەقیقەتە جیاوازەکانی خۆی لە چرکەساتە جیاوازەکانی گفتوگۆ و دانوستاندن و گۆڕانکاریدا دەبینێتەوە. داهێنان لە رێگای مرۆڤی داهێنەر و زمانەوە بە هەمیشە لە سەیرورەدایە. بواری چرکەسات و سەیرورەوە تێکەڵ یەکتر دەبن، بواری عەقڵ و زمانیش دەچنە نێو یەکترییەوە. مەحاڵە لە رێگای ژیری و زیرەکی دەستکردەوە پێی بە خەیاڵ و داهێنانی عەقڵی مرۆیی و نهێنییەکانی زمان بەرین.
بە بڕوای من هەمیشە بیرکردنەوەی عەقڵ و نهێنی زمان، بوونی مرۆڤ لە بوونی ژیری و زیرەکی دەستکرد رزگار دەکات! ئەوە هەمیشە بیرکردنەوەی عەقڵ و نهێنی زمانَە، ژیری و زیرەکی دەستکرد تێدەپەڕێنێ!
(عەقڵی مرۆیی، نهێنی زمان) و (ژیری، زیرەکی دەستکرد) لە رووی کاتی داهێناندا بە گشتی دوو جیهانی تەواو لێکجیاوازن. ئەو دوو هێزە هیچیان لە جیهانی ئەوی دیکەیاندا ناتوانێت بە تەواوی کار بکات. مرۆڤ و زمان بە هەمیشە لە سەیرورە و داهێنانی بەردەوام و خەیاڵی بەردەوام ناکەوێت. مرۆڤ بە نهێنی زمانەوە مرۆڤە، زمان بە خەیاڵ و داهێنانەوە، عەقڵ لە جوولەی بەردەوامی داهێنانەکانی زمان، لەوەی کە دە، بەخشش و ئازادییەکانی رەنگرێژ دەکات.
هەولێر 7/7/2024

(خوێنەری کوشندە/ خوێنەری نیازخواز).. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

لە بەنگ ئەم بەنگیانە چی دەبینین، خۆ لە خۆ گەڕان
لە دنیادا مەداری عەیش و خۆشی، خۆ نەناسینە

مەحوی

لە کەی ئەو زنجیرە نووسینانەی لە بارەی خوێنەر و خوێندنەوە، نووسیوومە. جگە لەوەی هەوڵمداوە، قسە لە دەسەڵاتی خوێنەر و تیۆری خوێندنەوە بکەم، بە دیوەکەی دیکەش بەشێک لە ئیشکالەکانی دەسەڵاتی خوێنەر و کردەی خوێندنەوەم، نمایان کردووە. ئیشکالێک کە هەمیشە پرسیارەکانی لەنێوان دوو جەمسەری (دەق) و (خوێنەر)دا دەخولێتەوە: ئایا دەق لە دەرەوەی خوێنەر بوونی هەیە؟ خوێنەر بە بێ دەق دەبێ؟ ئایا دەق وەک بابەتێکی سەربەخۆ دەتوانێ پشت بە خوێندنەوە نەبەستێ، سنورەکانی خوێنەر و دەق، لە کوێ دەست پێدەکات و لە کوێ کۆتاییان دێ؟

(1)

بەگومان خوێندنەوە کردەیە. (مەسعود محەمەد) دەڵێ: خوێنەر هەر چەنێکی مەیل دەکات ئازادە، هەر چەندە دەشزانم ئازادییەکەی دەورە دراوە بە گەلێک شریتی فیکری شەتەکدان و بەند و بەستکردن، بە تایبەتی کە سەر بە لایەنێکی ئایدیۆلۆجیی، یان خاوەن نیاز بوو … لێرە لە دەستەواژەی (مەیلداری)ییەوە مەسعود محەمەد: گومان دەخاتە سەر ئازادی؟! گومانکردن لە ئازادی لەوەوە سەرچاوە دەگرێ، کە دیاردەی باوی مەیلداری (ئینتیماکردن) لە کۆمەڵگای ئێمەدا زۆرتر بەماوەییە! ئەگەر چەمکی (بەماوەیی) لە نێوان (خۆناسین) وەک رەهەندێکی کۆمەڵایەتی و (ئاگایی) وەک رەهەندێکی مەعریفی خورد بکەینەوە، ئەوە ئەوەی لەپشت گومانەکەی مەسعود محەمەد دەبینرێت، زۆرتر لایەنە کۆمەڵایەتی و ئینتیما هاوبەشەکە و خۆ نەناسینی تاکگەراییە! کەواتە بە بەرجەستەکردنی گومانی مەسعود محەمەد، دەشێ قسە لە دوو جۆر خوێنەر بکەین: خوێنەری یەکەم، پەیوەندی بە فەزا و تێڕوانینی کە و دەلالەت و مانا سواو و کۆڵەکەکراوەکانەوە، هەیە و لەوەشەوە دەسەڵاتی کلتوری هاوبەش و وێنەی جێگیری سواو و فیکرەی ئامادە بەرز دەکاتەوە! بەو مانایەش خوێنەرەکە هەرگیز لە توانایدا نییە، کردەی (دانوستان) بە ئەنجام بگەیەنێت، بەڵکو بەردەوام ئامادەیی خۆی لەنێو بونیادی (بەماوەی کۆمەڵگا) و (جەماوەر)دا هەڵدەگرێتەوە. هەموو ئەوانەش دەلالەت لە خۆنەناسی تاکگەرایی دەکەن. بەڵام خوێنەری دووەم، یان رووی دووەمی خوێنەری (مەیلدار) دەشێ سەر بەو ناوانەی (بەختیار عەلی) بێ، واتە خوێنەری کوشندە.

(2)

خوێنەری کوشندە ئەو ناچالاکە و مەیلدار و ئاڕاستە کراوەیە، کە هێزی ئاگایی خۆی لە دەزگا رۆشنبیرییەکانەوە وەرگرتووە (ئاگایی درۆزنانە، بەس بە مانا مارکسییەکەی نا) چونکە (دەزگا)

ڕۆشنبیرییەکانی کوردی ئەو هەزانەن، کە ڕۆڵی خوێنەر، وەک کەسێکی ئازاد، وەک ئەوەی، کە دەتوانێ خودی خۆی لە پرۆسەی خوێندنەوەدا، داڕێژێتەوە و چێی مانا شیاوەکان و کۆدەکانی نێو دەق کەشف بکات! وەک بەشدارکەری تێکست، وەک ئەوەی، کە لە دووتوێی پێکهاتەی زانستی و شانەکانی دەق (دووانەی هاودژ) دەدۆزێتەوە و لە ڕێگای ئەو دۆزینەوەیەش، ئەو ڕووداوانە کە دەکاتەوە، کە پێویستە شیبکرێنەوە، داگیر دەکەن. خوێنەری کوشندە هێزی خۆی لە فەرامۆشکردنی پێکهاتەکانی دەق و سووڕانەوە بە دەوری دەق و پەراوێزی دەقدا هەڵدەگرێتەوە.

خوێنەری کوشندە لای بەختیار عەلی ناوەک و ئاماژەیەکە بە هەموو ئەو هەزانەی، کە لە دنیای ئەدەبیاتی ئێمەدا بوونەتە هێزی (نیشانکردن) و (دەرخستن) و (بەرزکردنەوە)، بە ئەوەی هەڵسەنگاندنەکانیان پەیوەندی بە ئیستاتیکای هونەری و تەکنیکی تێکستەکانەوە هەبێت و لەبەر ڕۆشنایی ئیشکردن لەگەڵ تێکست و لە ناو تێکست و تەریب بە تێکست لە دایکبووبێت. بێگومان من قسەم لەو هێزە بکوژانە نییە، کە ڕۆشنبیریی کوردی، لە خزمەتی وەلائی حیزبی و (ئاگایی دەرزنانە) کورت دەکەنەوە؟! بێکو قسەم لە کردەی خوێندنەوەیە، کە ناشێ تەنها لەو دەزگا بکوژانە و خوێنەری باسیف (کوردی) هەڵیبگرینەوە؟! بەدیوەکەی دیکەش ئەو خوێنەرەی بەختیار عەلی، وەنەی ئەو خوێنەرەمان بیر دەخاتەوە کە "ئیروین وولف" بە خوێنەری نیازخواز ناوی دەبات؟! خوێنەرەکەی وولف (دانەر) لە مێشکی خۆی بە مەبەستێک دایدەنێ. خوێنەرەکەی بەختیار (دەزگا ڕۆشنبیرییەکانی کوردی) بە وەلائی حیزبی دروستیان دەکات! ئەوەی ئەو دوو خوێنەرە لە یەکتر نزیک دەکاتەوە، ئەوەیە، کە هەر لە ڕێگای ئەو خوێنەرە (مەیلدار/کوشندە)یە دووبارە وەنەی ئەو (کۆمەڵگا/جەماوەر)ە دەبینین، کە (دانەر/دەزگا ڕۆشنبیرییەکانی کوردی) دەیانەوێ قسەیان لەگەڵدا بکەن، یان ئاراستەیان بکەن!! ئەگەر خوێنەرەکەی وولف، وەنەی دەقەکان بگرێ و لەگەڵ دەقە جیاوازەکان بگەڕێ! ئەوە خوێنەرەکەی بەختیار، ئاگایی لە دەزگاکان وەردەگرێ و بە هەوای دەزگاکان دەژی و هەناسە دەدات!

دوا سەرنجم لەسەر خوێنەری کوشندەی بەختیار عەلی ئەوەیە، کە ئەو ناوانە بە خوێندنەوە و خوێنەر کەمەکێک بەلای پێگیری و تووندوتیژییەوەیە: یەکەم، لەبەر ئەوەی کردەی خوێندنەوە تەنها لە زیندانی دەزگا ڕۆشنبیرییەکانی (کوردی)دا دەبینێ. دووەم، چونکە لە هەڵسەنگاندنی خوێندنەوە لەبری ئەوەی (ئازادی) ببەخشێ، خوێنەر لە (تێکستخواز)ی دیاریکراودا کورتی دەکاتەوە؟!

شیعرییەتی (لەشکری غەم).. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

ئایا دەستەواژەی (لەشکری غەم) هەڵگری شیعرییەتە؟ لەو پرسیارەوە (یاکۆبسن)ی زمانناس و (نالی) شاعیر بیر دەخەینەوە، بەڵام هەرگیز بەو مانایە نا، کە پێناسەکردنی شیعرییەت (وەك یاکۆبسن دەڵێت) بەپێی چەمکی ئەدەبییەت، کە زانستی ئەدەب پێکدەهێنێ، تەنها کلیلی وێنەی دەستەواژەی (لەشکری غەم)ی نالی بێ، (وەك پەیوەندی ناوەکی نێوان راستی لەشکر و غەم). ئایا شیعرییەت رێکییە، لەشکری غەم پێشەوییە. شیعرییەت وەك کردە، هۆکارە بە دەستەواژەی لەشکری غەم وەك کار؟.

رەهەندی سێیەمی (شاعیر و رەخنەگر)
لەنێوان شاعیر و رەخنەگر، وێنەی سێ رەهەندی لەنێوان چەپ و راست، خۆشەویستی و مردن نییە… بەڵکو گشتەکە هەمووان تێیدا دەژین، واتە وێنەی سێ رەهەندی مانای تێکشکانی دال و مەدلوول نییە، تێکشکانی میتافیزیکانەی دووالیزمەکان نییە، بەو مانایەی کە هەمووان هەڵگری دال و مەدلول و دووالیزمین، بەڵکو وێنەی سێ رەهەندی لەنێوان شاعیر و رەخنەگر هەڵگری جیاوازییە (واتە رەهەندی سێیەم جیاوازییە). بەڵام چۆن لە نوێوە جێگیربوونی دووالیزمەکان راڤە دەکەینەوە، چۆن پێشتر تێدەپەڕێنین، بە دواتر دەگەین، چۆن جیاوازی دەسەلمێنین؟
هەمیشە داهێنانی ئەدەبی و هونەری جێگیربووەکان لەق دەکات و برینە دەخاتە بیرکردنەوە و زمانەوە. ئایا ئەو برینە بە مانا فرەیدییەکەی قابیلی سارێژبوون نییە؟ هەڵبەتە داهێنان پێشەوی دەنێتەوە و بە دیوەکەی دیکەش بەردەوام پەیوەستی بە تیۆری نوێی راڤەکردنەوە هەیە. تیۆرناسانی داهێنانی ئەدەبی نەهاتوون تەنها دیدەکی نوێ بە پێشەوی زمانی شیعری وێنا بکەن، بەڵکو بنەمایەکی زانستییان رێچاو کردووە، یان بە ئەوەی بونیادی بابەتی پێشەوی زمان روونبکەنەوە، بنەمایەکی تیۆری بۆ شیعرییەت دادەمەزرێنن.
زۆرجار دۆزینەوەی راستییەکان ئاسانترە لە بەخشینی شوێنێکی شایستە بەو راستییانە. بۆیە ئەگەر وەك دوو راستی سەیری وشەی (غەم) و وشەی (لەشکر) بکەین، دەبینین بە گشتی دوو راستین، بەڵام لە پلەی

سفری نووسینی ئەدەبیدان (بە مانا بارتییەکەی) کەچی دەرئەنجامی کەکردنەوەیان لە دەستەواژەی (لەشکری غەم) زمانی ئاساییبوون دەبێت و لە وێنەی نائاساییدا شاعیر بەرز دەکاتەوە! غەم و لەشکر هیچ پەیوەندییەکی خودی و دەروونی لە نێوانیاندا نییە، بە جوولەن، پەیوەندیداری لێکجیا و رووتن، لەسەر ئاستی رووکەش دوو مانای جیاواز و رووتن، بەڵام دەشێ لەسەر ئاستی زمانەوانی هاوپەیوەندییەکی ئارەزوومەندانە دامەزرێنن! دەمەوێ بەڵام هەمیشە بنەمای زمان ئارەزوومەندانەیە و لەسەر پەیوەندی بە ئەویدیکەی جیاوازی (خوێنەر)ەوە وەستاوە.
کەواتە دەستەواژەی لەشکری غەم دەربڕینێکی سێ ڕەهەندی لە نێوان (غەم)، (لەشکر)، (لەشکری غەم)، درووست دەکات. دەستەواژەی لەشکری غەم جوولاوە، رووانینی تایبەتی بەسەر رووانینی گشتییەوە دەسەپێنێ، دواجار لەسەر ئاستی داهێناندا ئاستی قووڵی شیعرییەت نیشان دەدات، بەو مانایەی کە (شیعرییەت ئەرکێکە لە ئەرکەکانی پەیوەندی نێوان بونیادی قووڵ و رووکەش) رووکەش و قووڵ دوو چەمکی تیۆری چۆمسکییە، لەشکری غەم دەستەواژەی شیعری نالییە.
بەدیوەکەی دیکە ڕەهەندی سێیەمی دەستەواژەی (لەشکری غەم) لە نێوان شاعیر و رەخنەگردا، نە لەشکرە، نە غەم، بەڵکو شیعرییەتە! ئەوەی شیعرییەتی لەشکری غەم دەکێشێ، لەسەر ئاستی شیعری خودی خوێنەرە. ئەوەی وێنە روونەکەی پێشەوی زمان روونەدەکاتەوە، لەسەر ئاستی رەخنەگر شیعرییەتە! رەخنەگر پێشەوی زمان روونەدەکاتەوە و شاعیر شیعرییەت بەرهەم دەهێنێ. شیعرییەت وەک ڕەهەندی سێیەمی شاعیر و رەخنەگر، خوێنەر بەرزی دەکاتەوە. نهێنی یەکەم دەکەوێتە نێوان بونیادی قووڵ و رووکەش، نهێنی دووەمیان دەکەوێتە نێوان داهێنان و زمان.
هەر یەک لە بونیادی قووڵ، بونیادی رووکەش، دەشێ داهێنانی زمان و زمانی داهێنان بنوێنن! وەک چۆن هەر یەک لە شاعیر و رەخنەگر، دەشێ خوێنەری خۆیان هەبێت. کەواتە زەمەنی ڕەهەندی سێیەم زەمەنی هەنووکەی ئارەزووەکانی ئەویدیکەی جیاوازە، زەمەنی میتافیزیک نییە، کە بەپێی بەدوایەکداهاتووەکان رێکخرابن، بەڵکو زەمەنی ژینالۆژییە کە دەکەوێتە دەرەوەی ئەوانیدیکەوە، بەو مانایەش ڕەهەندی سێیەم دەڕوا و درێژ دەبێتەوە و دوور دەکەوێتەوە، تا داهاتوو لە ئەویدیکەی جیاوازدا بگرێت.

کلیلی وێنەکان

چۆن شیعرییەت وەک تیۆر و دەستەواژەی لەشکری غەم وەک وێنەیەکی شیعری بەرز دەکەینەوە؟ لە بۆچوونی کۆندا، شیعر ئەوە بوو، کە لە

ڕێگای وێنەوە بیر دەکاتەوە! ئەو تێگەیشتنە بۆ شیعر وێنەی شیعریی بە یەکێك لە هۆکارە جۆراوجۆرەکانی زمانی ئەدەبی دادەنێت. بەڵام فۆڕمالیستەکانی رووس ئەو تێگەیشتنە کۆنەیان بۆ (شیعرییەت (Poetics) لێکدایەوە. ئەگەرچی نالی شاعیر دەچێتە ریزی شاعیرانی کلاسیکەوە، بەڵام لە دەرە شیعری: (منم سەرکردەتان بۆ لەشکری غەم)… لەشکری غەم هەر تەنها وێنەی غەمەکی گەورە و پڕ ڕەنگ ناکات، بەڵکو شیعرییەتیش دەنوێنێ. شیعرییەتی لەشکری غەم لەسەر پەیوەندی نێودژی و جیاوازی درووست بووە، لە یەکنزیککردنەوەی مانای جیاوازی غەم و لەشکر جگە لە تێپەڕاندنی پەیوەندییە باوەکانی زمان و هەڵمەتی ماناکانی غەم وەك لەشکر. درووستکردنی پەیوەندییەکی ناباو و چێژی جیاوازی شیعریش دەنوێنێ. دەمەوێ بڵێم هەڵمەتی لەشکری غەم وەك وێنەیەکی واتایی و نێودژی پەیوەندی ناباوی غەم و لەشکر وەك چێژی شیعری زۆتر ئاستی داهێنانی شیعری بەرز دەکاتەوە.

یەکەم کەس (ئەرستۆ) لە کتێبی (هونەری شیعر) زاراوەی شیعرییەت (Poetics) بەکار هێناوە، لای ئەرستۆ شیعرییەت نیشانەیەکی جیاکاری بەرزە… (تزیفیتان تۆدۆرۆف) یەکێکە لەوانەی کە ئەو کتێبەی ئەرستۆ بە گرنگ دەبینێ، بەڵام پێوایە دنیای شیعرییەت دنیایەکی شەپۆلاوییە و ناشێ بیخەینە دووتوێی یاسا و ڕێسایەکی دیاریکراو و ئامادەوە. شیعرییەت لای تۆدۆرۆف دنیایەکی گۆڕاو و ناجێگیرە، کۆمەڵێك گێشە و نیگای جیاواز بەرەوڕووی دەبێت. تۆدۆرۆف بە تێپەڕاندنی یاسا و ڕێسای میتۆدی دیاریکراوی شیعرییەت، قسە لە شیعرییەتی خوێندنەوە، یان وەرگر دەکات، (لە خوێندنەوەی سەرەوەدا لەسەر بنەمای شیعرییەتی تۆدۆرۆف خوێنەرمان لە ڕەهەندی سێیەمی ڕەخنەگر و شاعیر نیشان داوە).

قسەکردن لە شیعرییەت وەك دنیایەکی شەپۆلاوی لەگەڵ شەپۆلەکانی (لەشکری غەم)ی نالی شاعیر بە جوانی دێتەوە، هەر لەوەشەوە چێژی شیعری بە ئاستەکانی خوێندنەوە و خوێنەرەوە دەلکێ.(ئەوەش نهێنی ئەو خوێندنەوەی بەردەستانە). ئەگەر شیعرییەتی لەشکری غەم بە شیعرییەتی خوێندنەوەوە بەند بێت (وەك قسەمان لێکرد) ئەوە مانای راستی (غەم) و (لەشکر) لەسەر ئاستی زمانەوە بە ئەویدیکەی وەرگری زمانی کوردییەوە دەلکێ. کەواتە وەك چۆن راڤەکردنی (لەشکری غەم)ی نالی ناکەوێتە دەرەوەی شیعرییەتی خوێنەر و چێژی خوێنەرەوە، بە هەمان شێوەش راڤەکردنی راستی (غەم) و (لەشکر) لەسەر ئاستی واتای زمان ناکەوێتە دەرەوەی کوردی و زمانی کوردییەوە.

لێرەوە هۆکاری درووستبوونی (بۆشایی شیعری) یان دابڕان لەنێوان نالی وەك شاعیر و یاکۆبسن وەك راڤەکار پەیوەندی بە ئارەزووەکانی خوێنەر و راستییەکانی زمانی کوردییەوە نییە! هۆکاری درووستبوونی

بەشایی نێوان شیعرییەت و هیرمینۆتیکا پەیوەندی بە چێژی شیعرییەت و بونیادگەرییەوە هەیە، پەیوەندی بە ڕێکی و ناڕێکییەوەیە.
(ڕۆمان یاکۆبسن) ڕۆڵێکی بنەڕەتی لە بەرەوپێشچوونی زاراوەی شیعرییەت بینیووە، شیعرییەت لای یاکۆبسن ئەو لقەیە لە زمانەوانی کە وەزیفەی شیعر لەگەڵ وەزیفەکانی دیکەی زمان ڕێکدەخات!
لە بەرانبەردا لای نالی بایەخدان بە مانا بەرفەوانەکەی راستی (غەم، لەشکر) لە وەزیفەی شیعریی (لەشکری غەم)دا بە ئەنجام دەگات، کەی ئەو وەزیفانەش بە شێوەی جیاواز خوێنەر دەیاندۆزێتەوە…
هەڵبەتە من نامەوێ قسە لە پەیام و لەو شەش وەزیفەیەی زمان بکەم، کە یاکۆبسن بایەخیان پێدەدات، وەك چۆن قسە لە ئەرکی ئەدەبییەت بە مانای شیعرییەتیش ناکەم، بەڵکو دەمەوێ بە کورتی بەڵام شیعرییەت لای یاکۆبسن زمانی زمانە! وەك چۆن شیعر لای نالی شیعری شیعرە. کاتێك زمان بە خۆی دەبێتە بابەتی خۆی! کاتێك شیعر دەبێتە بابەتی شیعری! ئەو بیرکردنەوەیە، (نالی) و (یاکۆبسن) بەرەو بنەمای جیاوازی زمانی دەبات، جیاوازی زمانی نالی و یاکۆبسن لەنێوان پەشێوی و ڕێکی دایە.
دەشێ بە جەختکردنەوە لە لادانی مانای (غەم، لەشکر) لە ئاستی زمانەوانیدا، شیعرییەت و ڕێکی لە ئاستی تیۆریدا، بەڕوای (کۆهین) هاوکارمان بێت، کە پێیوایە شیعر لادانێکی پێوانەیییە لە زمانی ئاسایی! بێگومان تیۆری لادان لە بیرکردنەوەی کۆهیندا دەلالەت لە تێجاوزکردنی ڕێساکانی زمان دەکات، بەڵام ناشێ ئەو لادانە ئاژاوەگێڕانە بکەوێتەوە، بەڵکو دەبێ ڕێسایەك بەڕێوەی بەرێت، (ئەو خاڵە لەلایەك سەلماندنی چەمکی ڕێکییە لە بەرانبەر پەشێوییدا، لەلایەکی دیکە مشتومڕ لەنێوان تۆدۆرۆف و کۆهین دەنێتەوە). بەگشتی دەتوانین بڵێین بەشێکی شیعرییەت بە تەمومژی دەگەڕێتەوە! دواجار شیعرییەت دنیایەکە بابەتەکەی شیعرە، شیعریش خۆی لە جوانیدا هەڵدەگرێتەوە …

شیعرییەت لەنێوان ڕێکی و پەشێوییدا

مشتومڕی نێوان ڕێکی و پەشێوی، شیعر و تیۆر… هیچ نییە جگە لە پەیوەندییەکی ڕێکخراوی نێوان هەکار و دەرئەنجام نەبێت. بەڵام داهێنانی ئەدەبی کەمجار ڕێکییە، لە بەرانبەردا تیۆر تاسەر بلیمەتانە ناکەوێتەوە. دەتوانین بڵێین جوانی داهێنان، ناڕێکی دەپارێزێ! وەك چۆن بلیمەتی ئەگەرەکانی تیۆر بەرەوپێش دەبات. بەو مانایەش جوانی شیعریی هاوواتای بلیمەتی تیۆرە! کەواتە بەشێکی گەورەی ئەو شیعرەی دەچێتە ژێر هەلومەرجی ڕێکییەوە، تەنها بەو مانایە شیعرە کە داهێنانی قبول نییە. ئەو تیۆرەی کە هەلومەجی

پێشەوی قبول دەكات، تەنها بەو مانایە تیۆرە، كە دەكەوێتە دەرەوەی ئەگەرەكانی تیۆرەوە.

بە كورتی تیۆر باوەڕهێنانی تیۆریستانە بە سادەكردنەوەی مەعریفە، هەندێجار سادەكردنەوەی مەعریفە دەكەوێتە دەرەوەی پرسیار و گومانە جیاوازەكانی دیكەوە. ئەوەش بەو مانایە نییە، كە سادەیی بەگشتی هەمیشە لە مەعریفەدا كۆتایی دێت! چونكە زۆرجاران لە خورافات و ئەفسانە ترسناكەكان دوایان دێت. لەبەرانبەردا شیعرییەت هەرگیز بە راڤەكردنی سادەیی رازی نابێت، چونكە شیعرییەت لە گومانی خوێنەرە جیاوازەكانەوە بەرهەم دێت، ئەوەش بەو مانایە نییە، كە تواناكانی ئاستی خوێندنەوە هەمیشە راستی بابەتی بێت، چونكە تەماشاكردنی ئاستی جیاوازی بە مانا ئیبداعییەكەی پشت بە سەیرورە دەبەستێ. كەواتە داهێنان نوێنەری دیووە جوانەكەی پێشەوییە، بەڵام دۆزینەوەی جوانی رەتكردنەوەی رێكی نییە. داهێنان ئەو جوانییەیە كە پێشەوەی بە نیازی رێكی دەیخواتەوە.

لەكەی ئەو قسانەوە دەتوانین بڵێین تیۆر گەشتێكی بەردەوامە لەنێوان رێكی و پێشەوی، دەشێ رێكی بێت، دەشێ فریودەر بێت. چونكە رێكی تەنها ئەوە نییە، كە هەیە بەڵكو ئەوەش كە دەشیا هەبێ و لە دەستماندابێ، وەك چۆن داهێنانی ئەدەبی و هونەری ئەوە ناگەڕێتەوە كە هەیە، بەڵكو ئەوەشمان بۆ دەگەڕێتەوە كە دەشیا هەبێت.

پێشمەرجەكانی گەشتی ئەدەب و هونەر سەیرورەی مەعریفی و سەرچاوەی مەعریفەیە. وەك دەزانین لەگەڵ دەلۆز و فۆكۆ و دریدا... نووسینی فرە باس و فرە بابەت و فرەزمان دەردەكەوێت. لەگەڵ یاكۆبسن، كۆهین، تۆدۆرۆف، چۆمسكی... جیاوازی شیعرییەت و رەنگەكانی شیعرییەت بەرهەم دێت. واتە بە گشتی پرۆسەی داهێنان بەیەك ئاڕاستە رێ ناكات، بەڵكو جوولەیە، گەڕانی بەردەوامە، سەیرورەیە، باوەڕنەبوونە بە ئامانجی گشتی، بە دیوەكەی دیكە هەمیشە پێشمەرجی گەشتی داهێنان گەمەی شاردنەوە و دۆزینەوەی منداڵەكەی فرۆیدە. دواجار هەم رێكی و هەم پێشەوی لە بەرانبەر سادەیی بەدگومانە، ئەو بەدگومانییە بە دیوێك تیۆری بەرهەم هێناوە و بە دیوەكەی دیكە شیعری داهێناوە. بەیە سادەكردنەوە لە تیۆری شیعرییەت (لە فۆرمالیستەكان) و داهێنان (لە شیعرەكانی نالی) رەنگدەداتەوە.

هەموو ئەو رەنگدانەوانەی دوای هاوشوناسیكردنی شیعرییەتی یاكۆبسن و لەشكری غەمی نالی، هاوواتاییكردنی داهێنان و خوێندنەوە، چۆن تەماشای شیعرییەتی خوێندنەوە لە كۆمەڵگای نمایشدا دەكات، ئایا لە زیرەكی دەستكرددا چێژی خوێندنەوە بوونی دەمێنێ؟

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

هەولێر 19/5/2024

سەرچاوەکان:

- رۆمان یاکۆبسن وەك یەکێك لە زمانناسان و پێشەنگانی بونیادگەری گرنگی بە تیۆری شیعرییەت داوە.
- نامەوێ گومان بۆ خاوەنبوونی ئەو شیعرە لەنێوان نالی و کوردی بڕەوێنمەوە.
- بەستنەوەی (برین)ی فرۆیدی بە فیکر، وەك ئەو برینانەی لەسەر دەستی کۆبەرنیکۆس، داروین، مارکس، نیچە…
- بەفری سپی، بەفری رەش لای بارت یەکەمیان پلەی سفری نووسینە، دووەمیان تێکدانی زمانی ئاسایی و باو دەردەخات. بڕوانە (شیعرییەت لە دەقەکانی فەرەیدون عەبدول بەرزنجی، پ.د. عەبدولقادر حمە ئەمین محمد) چاپی یەکەم سلێمانی 2023ز، چاپخانەی سیما. بە هەمان شێوە وشەی غەم و لەشکر لە پلەی سفری نووسینن، بەڵام دەستەواژەی لەشکری غەم تێکدانی زمانی ئاساییە.
- بەشایی و کەلێنێك کە خوێنەر دووچاری بیرکردنەوەیەکی جیاواز و سەرسامبوون دەکات!!
- بۆ زێتر شارەزایی الشعریة والحداثة- بین أفق النقد الادبی وأفق النظریة الشعریة، تألیف الدکتور بشیر تاوریریت، دار رسلان، 2010، ص35. 42.
- فرۆید پێیوایە یەکەم یاری کە منداڵ دەیکات، گەمەی شاردنەوە و دۆزینەوەیە.

مەیلی تەکنەلۆژیا، مەیلی زمان.. عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

ئەمڕۆ مرۆڤ لەنێو بەشێکی زۆری سیستمی پێکگەیاندنی رۆژانەدا گیری خواردووە، کەمەشە رووداو و یەکەی سیمیۆلۆژی وردی رێکخراو و ناڕێکخراو، زمان و نازمانی… رۆلی خۆیان لە ژیانماندا دەگێڕن و

دنیابینیمان دیاری دەکەن. لێرەوە ئیتر تێدەگەین بنەمای ژیان لە دنیای پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد لە ریشە میتافیزیکییەکەی پچڕاوە! بەدیوە ڕۆشنبیرییەکەشی تێدەگەین شاشەی ژیان هەر تەنها بەرهەمی ململانێی کلتوورەکان نییە، بەڵکو سەبەتەی هۆکارە سیمیۆلۆژییەکان و مەیلی ئەتۆمگەرایی و فەزای گریمانەییە…

کەواتە لە بەرانبەر سوبێکتەدا، لە بەرانبەر داهێنانەدا فەزای گریمانەیی ئاماژەکان نوێنەرایەتی واقیعی مەتریالی دەکەن، بەڵام سوبێکت لە سیستمی هەڵبژاردن دانەبڕاوە، بەو مانایەش داهێنانی ئەدەبی و هونەری لە سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد لە ڕێگای پۆلینکردنەوە، دەتوانی خۆی لەگەڵ واقیعی گریمانەیی ئاماژەکان بگونجێنێ. کەواتە لە ئۆتۆمبێلی بێ شۆفێرەوە تا سیستمی ناسینەوەی دەنگ… دەبێ بە شوێن فۆڕمێکی دیکەی نوێی ئەدەبی هونەرییدا بگەڕێ و سوود لە هەموو تواناکان وەربگرێت.

شاشەی گێڕانەوەکان ڕووخسارێکی گرمۆچەبوو پیشان دەدەن و لێی نووسراوە پێش. لای چەپی شاشە ڕووخسارێکی ئایدیالی پیشان دەدات و لەسەری نووسراوە پاش. بەڵام سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد فەزای ئەتۆمگەرایی و گریمانەیی سیمیۆلۆژیا، لە چاك و خراپ خاڵیکراوەتەوە و فۆرم، جێگەی جەوهەری گرتۆتەوە.

پرسیار ئەوەیە ئایا سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد، دنیای فاشیزمی تەکنەلۆژیایە، یان مەیلی فاشیزمی زمان؟ ئایا سوبێکتی لاکانی چیدیکە دەتوانێت بە "ڕەش – سپی" بدوێت؟ بێگومان ئیتر مرۆق لەو فۆڕمە خوداییەی خۆی دوور دەکەوێتەوە، ئیتر زمانی ئەدەب و هونەر، سەیرورە و نوێبوونەوە و گۆڕانکاری و خۆ گونجاندنە، بەردەوام زاڵبوونێکی ڕێژەیی بەسەر کات و تێگەیشتندا دەسازێنێ.

فەزای گریمانەیی وروژاندنی خوێندنەوە

دەشێ مەیلی گێڕانەوە و شیعرییەت هەڵاتن بێ، لە نمایشی ڕۆژانە و هێزی بزوێنەری فەزای گریمانەیی (بە مانا بەردیارەکەی). بە دیوەکەی دیکەش دەشێ خەیاڵی گێڕانەوە و شیعرییەت وەك نووسینەوەی نووسین، پانتاییەك بۆ ئاوێتەبوونی وەهم و واقیع خۆش بکات!. بەڵام ئەوەی ئەو وەهمە هەڵدەمژێت، هێزی بزوێنەری ماشێنی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد نییە، بەڵکو بە شێوە تەقلیدییەکە مەیلی بزوێنەری وەرگر و خوێنەرە، ئەوە توانای وەرگر/خوێنەرە لە فەزای خوێندنەوە و دوای (بەخەبەر بوونەوە لە نمایشەکان) دەچێتە فەزای گریمانەیی جیاوازی واقیع، بە خودی واقیع.

وەك چۆن وەرگر/خوێنەر ناتوانێ لە فەزای خوێندنەوە بێتە دەرەوە،

سوبێکتی سەردەمیش ناتوانێ لە دەرەوەی مەیلی ئەتۆمگەرایی پۆستمۆدێرنەدا بژیت! وەرگر/خوێنەر لە دەرەوەی خوێندنەوە وەرگر/خوێنەر نییە. سوبێکتی سەردەم لە دەرەوەی دنیای ئەتۆمگەرایی سوبێکتی سەردەم نییە. فەزای گریمانەکراو و فەزای خوێندنەوە بەو مانایەیە کە (سوبێکتی تەکنەلۆژی و خوێنەری زمان) لەگەڵ نیشانەکان و گەیاندنی پراکتیکی هێماکان پێکدەگەیەنێت، لەوێشەوە تێگەیشتن و راڤەکردن و جێبەجێکردن بەجێدەهێنن. ئەوەش خوێندنەوەی ژیان و فەزای گریمانەکراوە، کە جیاوازی و دیالۆگ و تێگەیشتن، سیماکانی دەنەخشێنن. کەواتە ئەگەرەکانی گۆڕانکاری هەنگاوی جیاواز و بیرکردنەوەی جیاواز و هۆشیاری جیاوازی دەوێت.
فەیلەسووفی فەڕەنسی ژان بۆدریار لە یەکێك لە بەرهەمەکانیدا حیکایەتی کەسێك دەگێڕێتەوە بە ناوی ئیشی (Ishi). ئەو کەسە سەر بە دانیشتوانە ڕەسەنەکەی ئەمەریکایە و دوایین هیندییە لە خێڵەکەی لە ژیاندا مابێ، ڕادەگوێزرێت بۆ شاری سان فرانسیسکۆ. (ئیشی) سەری سووڕدەمێنێت لە دیمەنی ئەم خەڵکگەلەی لەوە دەیانبینێت، وێنەی گەورەیی شارەکە و قەرەباڵغی و ڕێژەی زۆری دانیشتوان دەیگەیەنە ئەو بڕوایەی کە هەموو ئەو کەسانەیش وا پێشتر مردوون، هاتوون لەم شارە نیشتەجێ بوون، مردووەکان دەچنە نێوان زیندووەکانەوە و مەودایان لە یەکتری بە دەهێڵنەوە. بەو جۆرە زیندووەکان و مردووەکان بە پاڵ یەکترییەوە دەژین. دواجار لە بیرکردنەوەی (ئیشی)دا ئەوە مردووەکانن پەیوەندیی نێوان زیندووەکان ڕادەگرن.
دەمەوێ لەو خوێندنەوەیەدا بڵێم لە دنیای پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکردا، زیندووەکان ناتوانن بە ئەدەب و هونەر بژین؟!.
پرۆسەی خوێندنەوە، جیاوازی و فرەیی رەنگرێژی دەکات، شیعرییەت و گێڕانەوە ناتوانێ لاسایی مردووەکان و زیندووەکان بکاتەوە! خوێندنەوە واقیع و خودی واقیع و نەهاتنەوەیە لە واقیع، یان بە مانا سیمیۆلۆژییەکەی زێدەواقیعییە! ئەوە خەیاڵی گێڕانەوە و شیعرییەتە، کە بە خێرایی دەبێتە کۆدێکی دیکە بە سوبێکت، (بە مانا بۆدریارەکەی) دەبێتە کۆد و پاسۆرد و ژمارە و ئەکاونت، پەیوەندی و عەشق و سێکس و پێکەنین و گریان و...
لە دواجاردا تەنزەکە ئاوای لێدێت: راستی لە خەون دەچێت. بەڵام ئەو تەنزە هەڵەیە چونکە جێگوڕکێ بە رۆلی خەون و راستی دەکرێت، ئەو کاتە دەتوانین لەگەڵ فرەیددا دژ بە فرەید بڵێین: چەپێنراو بە رێگای خەوندا نایەتەوە، بەڵکو بە رێگای راستیدا دێتەوە. (بۆ زێتر شارەزایی و بەدواداچوون بڕوانە: زێدەواقیعی: چەند یادداشتێك دەربارەی فەزای مەجازی-هاوار محەمەد). وەك ئەوەیە بڵێیت: مەیلی گێڕانەوە و شیعرییەت بە رێگای خەونی ئەدەبیدا نایەنەوە، بەڵکو بە

رێگای زیرەکیی دەستکرددا دەنەوە.

لۆژیکی ناهاوسەنگی پێکگەیاندن

بە گشتی میدیا دەروازەی گەیاندنی زانیاری و جوانی و مانایە. لە دنیای پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرددا میدیا وەك بەدیلی رۆحی بە دەوری جەستەدا دەسوڕێتەوە! کلینیکەکانی جوانکاری، هۆڵەکانی لەشجوانی، پرۆتین و کریاتین و بۆتۆکس و فیلەر، رجیمە خۆراکییەکان… بە دیوەکەی دیکە زمانی میدیایی، یان مەیلی میدیایی وەك بەرهەمهێنانەوەی بەردەوامی جەستە و ئاماژەکانی خۆی نمایش دەکاتەوە. بەڵام گوتاری میدیایی هەر تەنها بابەتی خوازراو و مانای رووکار و جوولەی سادە و راستەوخۆ ناگەیەنێت، بەڵکو مانای ناوەکی و ناڕاستەوخۆیشی لەخۆدا هەڵگرتووە و لەپشت جوولە و وێنەکان و وشەکانەوە دنیایەکی مانادار لە ئارادایە. جگە لە هەموو ئەوانەش مۆڕکێکی چێژئامێزیش لەخۆ دەگرێت. بۆیە ئەمڕۆ مەیلی (زمان، تەکنەلۆژیا) لەبری میدیا بۆتە گەورەترین دەسەڵاتی سەر گۆی زەوی، دەتوانێت زۆرترین کاریگەری بخولقێنێت.

بێگومان کارکردنی تەکنەلۆژیا و سیمیۆلۆژیا لە گوتاری میدیاییدا جێکەوتە و نرخی خۆی هەیە، بۆیە کاتێك بۆدریار وەك هۆکاری گواستنەوەی دەلالەت و بایەخی رووتکردنەوە لە مانا، دەڵێ ئاماژە کاڵایە بۆ کاڵایەکی دیکە… ئەلتەرناتیفێکی بەتاڵە بۆ کاڵایەکی دیکە، دالێکە بۆ دالێکی دیکە و بە گشتی مەدلول لەناوچووە! دەیەوێ بڵێ مانا کەمتر و کەمتر ئامادەیە. سەیر نییە لەمیانی سیمیایی نوێدا ژان بۆدریار وەك خوازەی گەورە تەماشا زمان بکات؟! چونکە زمان لە سیمیۆلۆژیادا توانای ئەوەی هەیە، کە هەموو ئەو سیستمانەش لەخۆ بگرێ، کە بەشێوەیەکی راستەوخۆ گوزارشت لە خۆیان ناکەن و ئاماژەی ئەبستراکتین و هەر تەنها ئاماژە بە دەلالەتەکانیان دەکەن. دەکرێ ئەو قسەیەی بۆدریار دووبارە ململانێی فاشیزمی تەکنەلۆژیا و فاشیزمی زمان بیر بخاتەوە. ئەوەش کۆتایی مێژووی ئەدەب و هونەر نییە، وەك دەڵێن بەڵکو کۆتایی جوگرافیایە: هەر ئەوەشە سەردەمی ئەمڕۆ بە یەکگرتنی کات و شوێن جیادەکاتەوە، یەکگرتنی کات و شوێن، لە فەزای گریمانکراوی زیرەکیی دەستکرد تەنا پێڕێ. میترۆستراتیژیا شوێنی جیۆستراتیژیای گرتەوە. بەمجۆرە رووداوی سوبێکتی داهێنەر بە کاتدا درێژ نابێتەوە، زیاتر لە کودەتا نزیکە وەك ئەوەی تەنها رووداوی لەپڕ بێ، رووداوی نمایشکارانە بێت. ئەمڕۆ دنیا، دنیای ناوەندیارە، لە گۆڕەپانی رۆشنبیریی رەخنەگر ناوەندیاری دانەر و خوێنەرە، مێژوونووس ناوەندیاری رابردوو و ئێستایە… بەڵام ئایا تەکنەلۆژیا ناوەندیاری زمانە، یان زمان ناوەندیاری تەکنەلۆژیایە؟

ئێستا داوا لە نووسەر دەکرێ پەیوەندی لەگەڵ هۆیەکانی راگەیاندن و تەکنەلۆژیا ببەستێ، یەکەمجار بە دوای مەیلی میدیادا بڕوات و بەر لەوەی بە دوای مەیلی زمان و نووسیندا بکەوێت، چونکە لە رێگای تەکنەلۆژیا و میدیاوە دەبێتە دانەر!
بەڵام بێگومان زمانەکان نووسین درووست دەکەن، تەکنەلۆژیا وێنەکانی بڵاو دەکەنەوە. دانەرەکان لە رێگای زمان و تەکنەلۆژیاوە ژیانی خۆیان، چالاکییەکانیان دەناسێنن. رەنگە بتوانن گۆرانی لە بارەی خوێندنەوەی خودی نووسینەوە بچێن، ببنە خوێندراوە بەر لەوەی بخوێنرێنەوە! لیرەوە دنیای نمایش رووییەکی دیکەی دەسەڵاتی زمان و تەکنەلۆژیا نیشان دەدات.

پەرگیری و تەنیایی

هێزی ئەدەب چییە؟ سارتەر دەڵێ هێزی ئەدەب هێزێکە، ئەدەب تێدەپەڕێنێ. کەواتە پرسیارەکە دەچێتە نێو توانای سوبێکتەوە، ئەدەب لەو هێز و توانایانە پێکهاتووە کە لەسەرووی ئەو شتانەوەیە، کە پشتی پێدەبەستین. سوبێکتی داهێنەر دەتوانێ تەنیا بێ، نەك پەڕگیر. تەنیایی توانایەکی بنەرەتییە لە داهێناندا، بەڵام پەرگیری تووندوتیژی دەخاتەوە, سوبێکتی داهێنەر بە تەواوکردنی گفتوگۆی بەرفرەوان لەگەڵ مەیلی تەنیایی دەمێنێتەوە، بەڵام لەگەڵ هێزی پەڕگیری هەڵناکات؟!
خوێندنەوە لە سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد چیدی راڤەکردنێکی نوێ نییە بە دەروونی خوێنەر، بەڵکو دیدێکی نوێیە بۆ جیهانبینی. وەك چۆن سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد تەنها فیکری نوێی بەرهەم نەهێناوە، بەڵکو بونیادی خودی بیرکردنەوەی گۆڕیووە. واتە لەبری سرووشتی نیشانەکان و چۆنیەتی راڤەکردن، نیشانەکانی گۆڕیووە. هەڵبەتە راڤەکردن یەکەمی نییە، چونکە تێگەیشتن راڤەکردن بەڕێوەی دەبات، هەموو بابەتە بابەتەکانی راڤەکردنی یەکەمە، بەمجۆرەش ناتوانین بە بێ خوێندنەوە و تێگەیشتن، راڤەکردن دابمەزرێنین، راڤەکردن تەنها لەسەر راڤەکردنی پێشتر نەبێ دانامەزرێ، ئەوەی ئەو دوو راڤەکردنەش بە یەکەوە دەبەستێتەوە پەیوەندی نێوان تەکنەلۆژیاو زمانە. شیعری بێ شیعرییەت، گۆڕانەوەی بێ خەیاڵ، وەك ماست، پەنیری، شیری، بێ چەوری، قاوەی بێ کافایین، جگەرەی بێ نیکۆتین… لە خوێندنەوە و تێگەیشتن و راڤەکردن دوورمان دەخەنەوە. هەموو ئەوانەش لە دنیای پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد ناوی ئەو بەرهەمهێنەراوانەن کە دووبارە بەرهەم دەهێنەرێتەوە و هەموو راڤەکردنە، هەموو چێژە لە خۆیاندا ون دەکەن، تەنها ناوەکەیان نەبێ! ئەوەش فێڵێکی ناهۆشیارانە نییە بەڵکو

هۆشیارانەیە، شاراوە نییە، بەڵکو کەشفکراوە، فریودانی تەکنەلۆژیا و فریودانی زمانەکانە.

ئێستای تەکنەلۆژیا و سروتی گەڕانەوە

نیتشە دەڵێ ژیان لە خۆشیی ڕسکاوە، بەڵام گەمژەکان هەموو لقەکانی ژەهراوی دەکەن. ئەگەر (خۆشی) تەرجەمەی (دیالێگ) بکەین، دەتوانین بڵێین دیالێگ تەواو لەگەڵ هەموو ئەو ژەهراویبوونە دژ دەکەوێتەوە، دیالێگ تەواو لەگەڵ هەموو سەپاندنە دژ دەکەوێتەوە... کەواتە پەیوەندیی نێوان سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد و ئەدەب وهونەر، ئەگەر سەپاندنی تێدا نەبێت ناوازەیی تەکنەلۆژیا و ناوازەیی داهێنانی ئەدەبی و هونەرییەکان لەکەدار ناکات.
ئەگەرچی پاڵنەری داهێنان دیاریکراو نییە، بەڵام کردەی داهێنان لەبارەی داهێنانەوە گەڕان و سەیرورە و بەردەوامییە، بۆیە زمان دەتوانێ لەگەڵ سەردەمی پاش حەقیقەت و تەکنەلۆژیای نوێدا دیالێگ درووست بکات. دەمەوێ بەم پارێزگاریکردن لە داهێنان بە دونیاییەوە لە غەریزەی عەشقی سوبێکت و دیالێگەوە سەرچاوە دەگرێ، بەڵام ئاشکراکردنی ئەو غەریزەیە و ئاراستەکردنی دیالێگ، بە ئامانج و مەبەستی دیاریکراو جۆرێك لە شەڕانگێزی دەنێتەوە، ئەوەش بەشێکی گەورەی ترسی داهێنەرانە. ئەوە قسەیەکی سوسەرمان لەبارەی زمانەوە بیر دەخاتەوە کە دەڵێ: بابەتێك تەنیا بە لابردنی ئەویدی دەبێت بەو شتەی کە هەیە.
تەکنەلۆژیا و زمان، بەردەوام یاری شت بزرکردن و دۆزینەوە دەکەن، سوبێکت بەردەوام لە ژیاندا خەریکی ئەو گەمە مندالانەیە... کەواتە داهێنان و فەزای گریمانەیی بریتییە لە سەرچاوەی دەدانەوە. شتە ونبووەکان هۆکاری دڵەڕاوکێن و دۆزینەوەیان چێژ بەخشە.
هەرگیز دونیابوونەوە قسەکردن نییە، لەبارەی ڕەسەنایەتی و گەڕانەوە بۆ ئەسڵێکی کۆن و ڕووداوی یەکەم و کەلەپور و یادەوەری نەتەوە... هەمیشە سوبێکتی سەردەمی پاش حەقیقەت و زیرەکیی دەستکرد، دەبێ بڕوای بە دیالێگ و جیاوازی و فەزای گریمانکراو هەبێ، نابێ چەمکی ڕەسەنایەتی بەرانبەر چەمکی داهێنان بکاتەوە، چونکە ئەو شێوە فریودانە هەر تەنها هەڵاتن نییە لە کۆمەڵگای نمایش، هەڵاتنە لە ژیان و داهێنانەکانی سەردەم! ئەو شێوە فریودانە لەنێو میدیایی کوردی چوارچێوەیەکی فانتازی بۆ خۆی داگیر کردووە! بەڵام لە ڕێگای ڕاڤەکردن و خۆناسینەوە نا، بەڵکو وەك سروتی گەڕانەوە و ئامادەکردنەوەی ڕووداوە سەرەتایی و دامەزراوە ئایینییەکان، وەك ئەوەی کۆمەڵگای کوردی بە یەك ڕۆژ لە دایك بووبێت و یەك ڕەنگ و دەنگی هەبێت.

بیرکردنەوە لەبارەی ڕەسەنایەتی گوزارشت لە شاردنەوەی هیچ نەگوتن بەرانبەر ئەمڕۆی تەکنەلۆژیا و زمان دەکات، بە دیوەکەی دیکەش سۆزی گەڕانەوە بۆ رابردوو وەك بابەت دەگەیەنێت! بیرکردنەوە لەبارەی ڕەسەنایەتی باوەڕهێنانێکی پۆپۆلیستانەیە بە مەسرەفی ڕۆژانە، وەك ئەوەی کایەی مێژوو کایەیەك بێ، خەونە سیاسییەکانی ئەمڕۆی لەسەر بونیاد بنرێتەوە.

پرسیاری زیرەکیی دەستکرد و ڕەسەنایەتی پرسیاری پێداویستی ئەمڕۆی داهێنان و زمان و پێشکەوتنی تەکنەلۆژیایە. ئایا لە ئێستادا تەکنەلۆژیا پرسی سەردەمی هەڵگرتووە یان سۆزی گەڕانەوە بۆ رابردوو؟ داهێنەران بە دەربڕینی جیانبینی سەردەم پشت بە زانست و تەکنەلۆژیا دەبەستن یان سروتی گەڕانەوە بۆ بنەماکانی رابردوو؟!

عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا
هەولێر 25/5/2024

پرۆسەی خۆ ئازادکردن و هەڵبژاردن لە شیعری (قوتوو)ی (نارین ڕەستەم)ی شاعیردا.. عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

(قوتوو) وەك ناونیشانێکی شیعریی، ستراتیژییەتی مەدلوولەکان پێکدەهێنێ و دەبێتە دەروازەیەك بۆ چوونە نێو جیهانێکی سوریالی سەرنج راکێش و ئاماژە بەکراو! بێگومان شاعیرە سووریالییەکان بەردەوام هەوڵی کەشفکردنی توانا بێکۆتاییەکان و چێژە نەبڕاوەکانیان دەدەن، ئەو چێژانەی ئاڵاون بە تەڵی وسبێڵکراوەکانی زمان و ئارەزووە کپکراوەکانیانەوە، کە بە هۆی دەسەڵاتی سیستمی کۆمەڵایەتی بنبەستووەوە بەدینەهاتوون. لەسەر ئەو بنەمایە دەشێ بڵێم پرۆسەی نووسین لای (نارین ڕەستەم)ی شاعیر بنچینەی راستەقینەی خۆ ئازادکردن و هەڵبژاردن، خەون و خەیاڵ، گەمە، چێژ، عەفەویەت، دەرچوون لە یاسا… دەنوێنێ. بۆیە لەو

خوێندنەوەیەدا هەوڵمداوە جیهانی شیعری (قوتوو)ی (نارین رۆستەم) لە سەر بنەمای خەون و خەیاڵ، ئازادی و هەڵبژاردن وەك پێکهاتن و شێوەگرتنێکی شیعریی پێشکەش بکەم، کە بە زمانێکی تایبەت و جیاواز داڕێژراوە، زمانێك کە ئارەزوو و پاڵنەرە کۆکراوەکانی شاعیر دەنووسێتەوە، بە تایبەتی ئەو ئارەزوو و خەونانەی کە لە کۆمەڵگایەکی سوننەتی و کۆنەخواز تێرکردنیان قوڕسە.
بەمجۆرە شیعری قوتوو لە زمانی باو دەبێتەوە و زمانێکی تایبەت بەخودی خۆی دادەهێنێ، بێگومان بەشێکی گەورەی گرنکی ئەو زمانە لەوەدایە، کە ئاسۆی چاوەڕوانییەکانی خوێنەری باو تێکدەشکێنێ، بەڵام بەشێکی دیکەی لەوەدایە، کە تاچەند دەتوانێ هێز ببەخشێ بە خوێنەری بەشداربووی تازە بۆ گەیشتن بە بنەما قووڵەکانی دەق، واتە خوێنەرێك بتوانێ بەدوای جوانییەکان و دژە واتاکان هەنگاو بنێت!.
بێگومان رۆڵی خوێنەری بە توانا و نوێخواز لە دۆزینەوەی جوانییەکان و دژە واتاکان و رۆنانی شیعرییەتدا لە ڕۆڵی شاعیر کەمتر نییە.
بە بڕوای من چونکە رەگەزی چێژ و جوانی لە شیعری (قوتوو) رەگەزێکی زاڵە، بۆیە خوێنەر وەك چۆن دەتوانێت چێژ لە زمانی خەون و شێوەگرتنی خەیاڵ وەربگرێت، چێژیش لە جوانی و شیعرییەت و وێناکردنی میتافیزیکی هەستی شاعیریش وەردەگرێت. بە مانایەکی دیکە شاعیر لەو شیعرەدا هونەری تواندنی خەونی زمانەوانی بە تایبەتمەندییەوە دەلکێنێت، فەزایەکی خەیاڵی بۆ خوێنەر/ وەرگر دەکاتەوە، کە رۆڵی خۆی لەو پانتاییەدا بدۆزێتەوە. بەو مانایەش لە رێگای بەشداری وەرگر/خوێنەرەوە دەقی قوتوو دەبێتە دەقێکی کراوە؟! وەك دەزانین دەقی کراوە هەڵگری چەندین رەهەند و شێوازگەری بیرکردنەوەی جیاوازە، لەو بارەشەوە بە دەقی کراوە (یاکۆبسن) بیر بخەینەوە، کە قسە لە دوو شێوازی ئەدەبی دەکات، شێوازگەری بەرهەم و شێوازگەری وەرگر.
(1)
ئەگەر شیعر، خەون و خەیاڵی لەبیر کرد، ناتوانێ لەگەڵ شیعرییەتدا هاوشوناسی دروست بکات. بەڵام ئەگەر واقیع نەخوێنێتەوە لەگەڵ کۆمەڵگا هەڵناکات. لەبەر ئەوەی شیعری (قوتوو) لە خەیاڵەوە شێوەگرتنی داهاتوو بونیاد دەنێت، کەواتە لە زەمەنی بەردەوامیمان دادەبڕێ و هەنگاو بەرەو ساتەوەختی پرۆسەی نووسینەوەی خەون دەنێ.
لەو دەستپێکەوە (نارین رۆستەم) لە داهێنانێکی خەونی شیعریدا خەیاڵ وەك باگکراوەند دەنەخشێنێ، بەڵام بۆ ئەوەی بیرکردنەوەکانی زەمەنی بەردەوامی بە هەند هەڵبگرێت، بەڵکو هەوڵدەدات لە رێگای زمانی خەونەوە بە جۆرێك لە جۆرەکان پشت لە واقیعی سەپێنراو بکات، لەوێشەوە بەرەو ساتەوەختی جوانی و چێژ و خۆشیمان بکاتەوە،

بەمجۆرە زمانی خەون دەبێتە زمانحاڵی ئارەزووە کپکراو و وسبەلەکراوەکان، بە باکگڕاوەندی خەیاڵییەوە.

(2)

پرسی شیعری (نارین رۆستەم) پرسێکی هەڵچوونئامێز نییە، پابەند نییە بە بەشایی نێوان خەون و خەیاڵ، من و کۆمەڵگا، واقیع و دژەواقیع… یان بە مانایەکی دیکە پرسێکی ئاڕاستەکراو و مەبەستدار نییە، بەڵکو بە گشتی بە نەستی شاعیر و شیعرییەتەوە دەلکێ. دەمەوێ بڵێم زمانی خەون و خەیاڵی شیعری هەر تەنها لەسەر تێکدانی یاسا باوەکانی زمان و نەریتە باوەکانی کۆمەڵگا نەوەستاوە، هەر تەنها لە دەرەوەی کۆنترۆڵکردنی بیرکردنەوە و عەقڵدا نییە، بەڵکو هەڵبژاردن و ئازادییە، سەیرورە و گۆڕانکارییە؟!

قوتوو گەمەی بیرکردنەوەی خەونی زمانی شیعری دەنوێنێ و خەیاڵ تێیدا شێوەگرتنی نەستی شاعیرە. لە گەمەی بیرکردنەوە و نەستی شاعیردا سەری قوتووی ماڵ، بە ئازادی و هەڵبژاردنەوە لکاوە. لە پرۆسەی نووسینی شیعرییدا بە سەیرورە و گۆڕانکارییەوە بەندە.

هەڵبژاردن و ئازادی لە قوتوودا رووی یەك دراون، شاعیر بە شێوەی جیاواز دەیانپارێزێ! وەك چۆن ماڵی بە سەر لە شێوەی قوتووی بە سەر، شێوەگرتنی جۆرێك لە ئازادییە، بە هەمان شێوە درووستکردنی خودی ماڵ لە شێوەی قوتوو، هەڵبژاردن رێگاکانی دادەڕێژێ.

دەمەوێ بڵێم ئەگەر زمان لایەکی نووسین بێت، ئەوە شێوازگەرایی لایەکەی دیکەیەتی، کەواتە زمان و شێوازگەرایی سرووشتی (نووسین) دیاری دەکەن و نووسینیش ئازادی و هەڵبژاردنە، سەیرورە و گۆڕانکارییە، لە خاڵی بەیەکگەیشتنی سەیرورە و گۆڕانکاری، ئازادی و هەڵبژاردندا زمان پەیوەندییەکی تازە لەگەڵ کۆمەڵگادا درووست دەکات!

بەڵام لەبەر ئەوەی شاعیر ناتوانێ بە زمان باو بنووسێت، کەواتە زمانی خەون لە بەرانبەر درووستکردنی (قوتوو)دا هەڵبژاردنێکی تایبەتییە، واتە بە تایبەتی خەونی زمان بە نووسین هەڵدەبژێرێت، بەڵام هەر چەندە شێوازی درووستکردنی (قوتوو) ورد و پتەو بێت، کەچی لە رەمەکییەت و لابەلایی نابێتەوە، بەو مانایە خەونی زمانی نەستی شاعیر و شێوازی قوتوو ئاسۆی بیرکردنەوەیەکی تازە و بەخششێکی بە ئامانج و شیعریی پێشکەش بە خوێنەران دەکات.

(3)

ژان کۆهین دەڵێت: شیعر تێکدانی یاساکانی زمانە و شیعرییەت شێوازی پێدە بەخشێت. (ئاسمان پارچە رایەخێکی موتفەڕەکە ل23) کاتێك ئەو ماڵە بیر لە ئاسمان وەك سەرێکی پیرۆز (موتفەڕەك) دەکاتەوە، ئەو کاتە شیعرییەت لە خەونەکانی (ئازادی/ سەیرورە) و لە شێوەکانی

(گۆڕانکاری/ هەڵبژاردن) بێدار دەبێتەوە! بەڵام شاعیر لەو
حاڵەتەدا لەزانانە پەنا بۆ باکگراوەندی خەیاڵی نێوان شەکردان و
خوێدان و لە گۆسك بەربوونەوە، دەبات، بۆ ئەوەی لە روانینەکی
کەنەخوازانە و سیحرئامێزدا بۆ خوێنەریان بفرێشێتەوە! چونکە کە لە
گۆسکەکە بەردەبێتەوە و
بەناو (قاپی جاجیك) دەکەوێ.
خوێن بە دەماری تانکیدا هاتە خوارێ،
قوتووەکە پڕبوو لە خوێ ل22.
بەسواری گۆسکەکە بەسەر قوتووەکەدا دەفڕم ل23.
کەواتە لە داڕژانی ئازادی/ سەیرورە، شێوەگرتنی هەڵبژاردن/
گۆڕانکاری، شاعیر هەوڵدەدات لە رێگای بونیادنانی پرسی شیعرییەوە،
لە رێگای خەون و خەیاڵەوە، نەك تەنها ماڵ وەك قوتوو، بەڵکو
بونیادی رووکەشی شەکردان و خوێدان، فڕین بەسەر گۆسکەوە لە مێشکی
خوێنەری کوردیدا تێکبشکێنێ! ئیتر وەك (بانگدەر (أکبر)ـەکەی
(الله) قووت بداتەوە ل22)!. لەوەوە ئاماژەی ماڵی بە سەر و گۆسك و
سیحر و رەنگدانەوەی بە دوایەکداهاتنی شەکردان و خوێدان و مەودا
پراگماتیکەکەیان و واژەکانیان ڕەتدەکاتەوە و گوتارێکی شیعری
خەونئامێز لەسەر ژێی خەیاڵ و ئاسۆی چاوەڕوانییەکی نوێ بۆ خوێنەر/
وەرگر بونیاد دەنێ و فەزایەکی فرە رەهەند لەگەڵ شتگەلی
جۆراوجۆردا درووست دەکات و ناکۆکی خۆی لە وەناکردنی تایبەت نیشان
دەداتەوە، بۆ ئەوەی هیچ یەکێك لەوانە بە ئەسڵی خۆی بزانێت، بەو
مانایەش (قوتوو) شانەیەکە لە گوتن و بەرهەمی هەزاران تیشکەی
جیاوازە، لە تیشکەکانی کلتووری کۆمەڵگا.
(4)
هەموو کلتورێك تێگەیشتنی دیاریکراو بەخۆی هەیە، لەبەر ئەوەی
(تێگەیشتن) پەیوەندی بە کلتوری دیاریکراوەوە هەیە، کەواتە بەپێی
سنووری دنیابینی ئەو کلتورە کۆمەڵگا خۆی نمایان دەکات. بەڵام
پرسی شاعیر سنوور ناس ناکات؟!
(گادامەر) پێیوایە تێگەیشتن لە وەرگرتنی نیازی نووسەرەوە
هەڵناقوڵێ، نیازی دانەر ئاسۆی تێگەیشتن دیاری ناکات، بەڵکو ئەو
ئاسۆیە (راڤەکار) پێی دەکاتەوە. راستە راڤەکار شوێنی ناوەندی
زمانەوانی پێ ناکاتەوە، بەڵکو لەگەڵ شێوەکانی زمانەوانی مامەڵە
دەکات. بەو مانایە ئەوە ئەرکی ئەو خوێندنەوەیە بەرەو تێگەیشتنی
تایبەتیمان ببات؟!
کەواتە ماڵ بە سەر بە یان سەردار، لە کلتووری کوردیدا
زەردەخەنەکانی دایك شیرینی دەبەخشێتەوە و بە دەگمەن بە تامی
جاجیکی باوك خوێ ئامادە دەکرێ. لە نێوان شەکر و خوێ، دایك و

باوك... نارینی شاعیر وەك پاڵەوانێكی سوریالی بە گۆسكی سیحری دەفەرێ، لەبری ئەوەی مەستی شیرینی دایك بێ، لە ناكاو دەڕژێتە نێو جاجیكەكەی باوكییەوە!
بێگومان بە دیاریكردنی سیمای لۆژیكیانەی سیستەمی (خوێندنەوە) وەك دەربرینێكی مەعریفی, دەبێ گرینگترین ئەو ئاوێتەبوون و تانەپۆیانە كەشف بكەین، كە دەسەڵاتی خوێندنەوەی لەپێكهاتووە. لە تانوپۆی ئەو شیعرەدا شاعیر بە دەربڕینێكی نالۆژیكی جوولاو لە ماڵدا بەر دنیای (باوك، دایك، خوشك، برا) دەكەوێت، بەڵام ئەو بەركەوتنەی تەنها ئاماژە نییە بە ریزبەندكردنی خێزان، بەڵكو لەڕێدا خودی ماڵ بابەتی چێژە و خێزان فۆڕمەكانی جوانین، خەونی شاعیر قردێڵەی شیعر و ئیلهامە.
(5)
ئەنجامی ئەو خوێندنەوەیە پێمان دەڵێت خوێنەر لەمیانی دەلالەتەكانەوە, ئەگەرچی شوێنی ناوەندی زمانەوانی پێ ناكاتەوە، بەڵام لە ڕێگای خەیاڵی شیعرییەوە جوانی و دژە واتاكان دەدۆزێتەوە و لە ڕێگای خەونی زمانەوە شیعرییەت ڕەدەنێ, كەچی شاعیر لە رووی وەزیفەوە سەر بە چەمكی سیمە, یان مەدلولە و هێزی خۆی لەوەدا دەبینێتەوە، كە تاچەند دەتوانێت خوێنەری تازە بەدوای جوانی و دژە واتاو شیعرییەتدا بەرێت.
دواجار ئەگەر خوێنەر بیەوێ گفتوگۆ لەگەڵ بەچوونی بەرهەمهاتووی ئەو خوێندنەوەیە بكات, ناتوانێ بونیادی دەق فەرامۆش بكات, بە دیوەكەی دیكە لە پرۆسەیە خوێندنەوەدا مەعریفەی دەق و مەعریفەی خوێنەر بەریەكدەكەون و خودی ئەو بەریەككەوتنە ڕەنگدانەوەی بەچوونی (بەرهەمهاتوو) و (ئاسۆی چاوەڕوانی تازە) یان (دەقی بەرهەمهاتوو) و (قوتووی بە سەر) دەخەنەوە.
(6)

قوتوو

قوتوویەكی بەسەرە ماڵەكەمان،
هەندێكجار شەكری تێ دەكرێت و
زۆرجاریش خوێ.

كاتێك خوشكم چووە ناو جلی بووكێنییەوە،
ماڵمان شەكردان بوو
(ناگەینە كۆتایی، شەكردانەكە بەشی خواردنەوەی پیاڵەچایەكیشی تێدا نامێنێت.)

ئەو ڕۆژەی بەلووعەی تانکیی ئاوەکەم لە دەست پەڕی و
خوێن بە دەماری تانکیدا هاتە خوارێ،
قوتووەکە پڕ بووبوو لە خوێ!
دەرمانخانەکان لە جیاتیی دەرمان، بلیتی یانەسیبیان دەفرۆشت
بانگدەر (أكبر)ەکەی (الله)ی قووت دایەوە.

لە ناوەڕاستی ئەم قوتووەدا،
ئاسمان پارچەڕایەخێکی موتفەڕکە، هەڵواسراوە
هەر پەڵەهەورێکی چڵکنی بکەوێتە سەر،
دایکم بە گەسك لای دەبات
(ئەوە دەشارمەوە کە دایکم بە قەرەوێلەیەکەوە نووساوە و پەڵەهەورە
چڵکنەکان دەژمێرێ.)

بە سواری گەسکەکە بەسەر قوتووەکەدا دەفڕم
باوکم پێکێك عەرەق هەڵدەدا و
فوو لە فانۆسەکە دەکات
من لە گەسکەکەوە بەر دەبمەوە و
بەناو قاپی جاجیکدا دەکەوم!
تەباغەکە کوژاوەتەوە،
بەشی ساڵێکی دیکە نەگبەتی کوڵاوە.

سەرچاوە: بەرەواز، شیعر، نارین رۆستەم، زنجیرە بڵاوکراوەکانی کتێبی نووسیار ژمارە (26) چاپخانەی کارۆ، چ 1، ساڵی 2021. ل21,

---

دەق بۆ حەقیقەت، دەق بۆ چێـژ..
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(رووتەختی پێکەوەسازان)

چێژ کۆمەڵە حاڵەتێکی مینتالیتییە، کە مرۆڤ… هەستی پێدەکات و بەرەو خۆشی و کرانەوەی ئەرێنی دەکاتەوە. بنەمای چێژ هەوڵدانە بۆ خۆشی وەرگرتن. بنەمای چێژ لای فرۆید پێچەوانەی بنەمای حەقیقەتە، چونکە حەقیقەت ئارەزووەکان وەدوادەخات. بە مانایەك لە ماناکان

بارت دەڵێ چێژی دەق ئەو ساتەیە کە جەستەی (وەرگر/خوێنەر) تێیدا بە فەزا تایبەتییەکانی خۆی دەگات.
ئەگەر چێژی دەق پەیوەندی بە فەزای (وەرگر و خوێنەران)ەوە بێت، رووتەختی بە بڕانەوەی حەقیقەت چییە؟ ئایا پرسیار لەبارەی حەقیقەت و چییەتی حەقیقەت گرنگی بەوەدەدا کە حەقیقەت لە ئەزموونکردنی ژیانەوە وەدەست دێت؟ یان لە بیرکردنەوە و توانای سیاسی و توێژینەوەی زانستی و داهێنانی هونەری و رامانی فیکری و بڕوای ئایینی و عەقڵی وەکیەك و واقیع و ئازادی... وەدەست دێت؟! ئایا پرسیار لە بارەی چێژی دەق تەنها گرنگی بەوە دەدات کە پێیدەڵێن فەزا تایبەتییەکانی وەرگر و خوێنەران؟
هەڵبەتە چییەتی حەقیقەت و چییەتی چێژ لە دەقی هونەرییدا هەموو ئەوانە تێدەپەڕێنن، بەو مانایەش حەقیقەت جیایە لەوەی حەقیقەتە! چێژیش جیایە لەوەی تەنها چێژ بێت. حەقیقەتی دەقی هونەری بەرجەستەکردنی جوانناسانەی چییەتی زمانە. دەقی چێژی هونەریش بەرجەستەکردنی بیرکردنەوەی چییەتی زمانە! چییەتی زمانیش سیستەمێکی فیکرییە و هەڵگری جوانی و رەنگدانەوەی رەهەندەکانی ژیاری مرۆڤایەتییە. بەڵام زمان هەموو شتێ ناڵێت. جەستە قسان دەکات، شتەکان، مێژوو، توانا فەردی و کۆمەڵایەتی قسان دەکەن، مردن و ژیان بێ دابڕان بە هەزاران شێواز قسان دەکەن، بەڵام زمان هەموو شتێ ناڵێت.
کەواتە پێویستە بزانین لەنێوان ئەوەی حەقیقەت جیایە لەوەی رووتەختی بە بڕانەوەی حەقیقەتە و چێژ جیایە لەوەی رووتەختی بە بڕانەوەی چێژە، چییەتی زمانیش جیایە لەوەی زمان هەموو شتێ بڵێت. بەو مانایەش پێویستە (دەقی هونەری) لەنێوان پێکهاتەکانی زمان و بیرکردنەوە تایبەتییەکانی (وەرگر/خوێنەر)انەوە، لەنێوان حەقیقەت و چێژ... رووتەختی پێکەوەسازان درووست بکات.
ئایا دەقی هونەری بە حەقیقەتە یان پرسێکی چێژئامێزە؟ ئەگەر دەق بە حەقیقەت بێ، دەبێ مرۆڤ حەقیقەت پەسەند بکات. بەڵام ئەگەر دەق پرسێکی چێژئامێز بێت، ئەوە (وەرگر/خوێنەر) گرنگترە لە بەرهەمهێن! یەکەمیان دەکەوێتە نێو باوەڕی حەقیقەتی هاوبەشەوە، دووەمیان زمانی هاوبەش بەڕێوەی دەبات، بە پێچەوانەشەوە راستە.
کەواتە بە ناساندنی دەقی هونەری بە حەقیقەت و دەقی هونەری بە چێژ، دەبێ بە بنەماکانی بیرکردنەوە و جوانناسی زمانەوانی بگەڕێینەوە و رووتەختی پێکەوەسازان درووست بکەین. وەك دەزانین هیچ زمانێك لە گوتندا بەبێ ئاماژە نییە، دواتریش مانا... بەڵام زمان وەك مانا دەگەڕێ بۆ جەستە. دەمەوێ بڵێم جوانی زمان وەك جەستە، دەق دادەهێنێ! بەڵام بەچی هەندەجار بە تێگەیشتن لە

ڕەهەندەكانی ئەو جەستەیە چەند جارێك دەق دەخوێنینەوە؟! ئەگەرچی لە جاری یەكەمدا ماناكەی حاڵی دەبین.
لەڕووە بەمان دەردەكەوێت كەمەبەست شتی دیكە لە جەستەی دەقدا هەیە، كە هەر مانا و ئاماژە نییە... لە دەقدا مەعریفەی دەربڕینی بیركردنەوە و مەعریفەی دەربڕینی جوانناسانە ئامادەیی هەیە، بەنی دەكەین، هەستی پێدەكەین، دەستی لێدەدەین، دەیبسین، گفتوگۆی لەگەڵدا دەكەین...
كەواتە كاتێك زمان وەك مانا و ئاماژە لە جەستەی زیندووی دەقدا دەناسێنین، كاتێك دەق وەك پێكهاتەی جەستە تێكەڵ بە ژیان دەبێت... ئیتر دەبێتە بابەتی خۆشویستن و رق لێبوونەوە، عەشق و گومرایی، حەقیقەت و چێژ... چونكە جەستەكان بەیەكدادەچن و تێكەڵدەبن و كاریگەری لەسەر یەكتر دادەنێن، نەزمی چیگوتن و جوانگوتن گوزارشت لەو ئاماژە و مانایانە دەكەن، كە لە شانەكانی زمانەوانییەوە لە دایك دەبن و بە گوێرەی سەیرورەی دەق و بە گوێرەی ڕێگایەكی نوێی هونەری ڕێكدەخرێن و لەو پەڕەی ئاماژە و مانادا، لەو پەڕی حەقیقەت و چێژدا... لە رووتەختی پێكەوەسازان دەردەكەونەوە.

رووتەختی پێكەوەسازان

دەلۆز دژ بە ئارەزووی فرۆیدی، پێیوایە ئارەزوو هەرگیز بە لێكدانەوە نییە، بەڵكو ئەزموون دەكرێ... بەڵام فرۆید ئارەزوو لە چوارچێوەی خێزاندا قەتیس دەكات، لە كاتێكدا ئارەزوو هەمیشە درووستكەرانەیە و هەرگیز خاكەرانە و یاسایی نییە. دەلۆز نە بڕوای بە غەریزە ناوەكییەكان هەیە، كە گوایە ئیلهام بە ئارەزوو دەبەخشێ، نە وەك دەروونشیكاری فرۆیدی بڕوای بەوە هەیە، كە ئارەزوو (نەقس) بێ. چونكە ئەگەر ئارەزوو نەقس بێ، ئەوە هیچ رووتەختێكی پێكەوەسازان مومكین نییە، كە دەرفەتی ئەوە بڕەخسێنێ ئارەزوو بكەن. (رووتەختی پێكەوەسازان) نەقس دەگۆڕێ بە مەركە پۆزەتیفەكەی ئارەزوو، نەك ئارەزوو بگۆڕێ بە مەركە نەگەتیفەكەی نەقس. ئەو بیركردنەوە دەلۆزییە لەبارەی ئارەزووەوە لە بەشی سێیەم كتێبی (گفتوگۆكان) وەرگێڕانی (هاوار محەمەد) قسەی زۆری لێكراوە.
من دەكەومە ژێر چەمكی (ئارەزووی دەلۆزی) و (رووتەختی پێكەوەسازان) و دەڵێم “چێژ وەك وێنەی ئەو نەستە دەبینم، كە تەنووە". حەقیقەت وەك وێنەی ئەو هەستە دەبینم، كە راخراوە”!
بەڵام ڕێگایەكیش دەبینمەوە لەو لێكدانەوەیە رابكەم، لەوەوە كە چیدی فۆرمەكان بوونیان نییە؟! مەسەلەكە پەیوەندی بە نەخشەی خێراییەكان، چەبوونەوەكاندایە... مانای جێگیر واتای نەمانی جوولە نییە، بەڵكو ئاماژەیەكە بە حاڵەتی رەهایی جوولە، وەك چۆن

ئاماژەیە بە حاڵەتی رەهای وەستان. ئەوە رووتەختە، جوولە و جێگیری، پەیوەندییەکانی خێرایی و خاوبوونەوە لەنێوان رێگەزە پێکهاتووە تەواو پێکنەهاتووەکاندا دەناسێت.
بەو مانایەش دەشێ حەقیقەت و چێژ سەر بە ئارەزوو بن، وەك چۆن زمان لە نەست رسکاوە. بەڵام دەبێ رووتەختی پێکەوەسازان دامەزرێنن، رووتەختی پێکەوەسازان بخەنە سەر ئاراستەی درووستکردن، ئەگەرنا لە دەرەوەی زمان، یان لە دەرەوەی نەست، نەچێژ هەیە و نەحەقیقەت!.
چێژ جەستەیەکی بێ ئەندامە هەرگیز لەگەڵ وەرگر و خوێنەران دژ ناکەوێتەوە، کە بیرکردنەوەی تایبەتی خۆیانی تێدا دادەمەزرێنن، یان چێژ دەخەنە سەر ئاراستەی درووستکردن. حەقیقەتیش هەرگیز لەگەڵ پارچەکانی دژ نییە، کە تێیدا دەجولێن و خۆیان لە جیاوازیدا دەنوێنن.
زمان و چێژ و حەقیقەت وەك ئارەزوو ئەزموون دەکرێن. چێژ و حەقیقەت، وەك زمان بنەمایەکی مەعریفییان هەیە. دەقی هونەریش لەسەر بنەمایەکی مەعریفی دادەمەزرێت. بنەمای دەقی هونەری رەگەزەکانی زمانە، زمانیش وەك چۆن ئاماژە و مانا بەرجەستە دەکات، حەقیقەت و چێژیش درووست دەکات! بە دیوەکەی دیکە وەك چۆن چێژ دەشارێتەوە، حەقیقەتیش دەشارێتەوە! لەوەشەوە نوێنەرایەتی پەیوەندییەکی ئاڵوگۆڕئامێزی نێوان نووسەر و دەق، خوێنەر و دەق، فەزای خوێندنەوە و فەزای نووسینەوە، کۆمەڵگا و بازاڕی هونەری دەکات، بەر لەوەی مانا و ئاماژەکان لێکبدرێتەوە، بەر لەوەی مەعریفەی هونەری و هونەری چێژ کەشف بکرێت، پێویستە دەق وەك جەستەیەکی فرە رەهەند و فرە فەزا لە دانوستاندا (وەرگر/خوێنەر) بەرەو خۆی کێش بکات، چونکە هونەری نووسین بە گشتی زانستی خۆشگوتن و فەزای دانوستانی فرە رەنگ درووست دەکات.

دەق وەك جەستەیەکی ئاڵۆز بە چێژ

پرۆسەی لە دایکبوونی نووسین پرۆسەیەکی هونەری چڕ و پرسیارئامێزە لە کۆمەڵێك رەهەندەوە لێکدانەوەی دیار و نادیاری بۆ دەکرێ! من ئێستا ناچمەوە نێو پێکهاتەکانی زمان و فەزا و رەگەزە هونەرییەکانی دەقەوە. بەڵکو بە کورتی بە ستراتیژی هەندێ لەو هەوڵانەدا دەچمەوە، کە بەرەو دەق و چێزی دەق دەبنەوە، لەوانەش: رۆلان بارت، جۆرج باتای، مارکیز دی ساد.
بارت پێیوایە دەق لە نەستدا لە دایك دەبێ و لە هەستدا دەنووسرێتەوە. ئەو لێکدانەوەیەی بارت لە گوتەزای (نەست وەك زمان رسکاوە)ی ژاك لاکان دەناسێنین. بەڵام باتای بە پێچەوانەوە دەیبینێ و پێیوایە دەق لە رەحمی شێتیدا لە دایك دەبێ و دژ بە

دەمارگیرییە. دەشێ ڕەحمی شێتی باتای ئاڵۆزی زمانمان بیر بخاتەوە! دی ساد ڕاستەوخۆ دەچێتە سەر چێژی دەق و پێیوایە چێژی دەق پەیوەندی بە دژبوونەوەی نێوان باو و ناباوەوە هەیە. دەشێ ئەو قسەیەی دی ساد بە پێشکەوتنی زمان لە نێوان چەمکی پارێزگاریکردنی زمان و پیسکردنی زماندا هەڵبگرینەوە…

چێژی دەق و حەقیقەتی دەق

چێژ بیرەکەیەکە، دەکەوێتەوە نێوان پارێزگاریکردنی زمان و پیسکردنی زمانەوە. دەکەوێتە نێوان باو و دژە باوەوە… بە گشتی چێژ لەگەڵ کولتوور هاوئاهەنگە. وەک بارت و باتای و دی ساد… قسەیان لەکردووە چیژی دەق وەک چۆن لە خۆدەرخستن و خۆشاردنەوە، جێگیربوون و جێگیرنەبوون، هەست و نەستی زمانەوە گەڵاڵە دەبێت، لە بواری خوێنەر و فەزای خوێندنەوەشدا لە شیکردنەوەی دەروونی و ئارەزووەوە نزیک دەبێتەوە.

کەواتە لە نێوان حەقیقەت و چێژدا، لە نێوان حەقیقەتی سۆسیۆلۆژی و بازاڕی هونەرییدا ئەوە ریتمی تەنووی نەستە، یان ڕەگەزە دیارەکانی دەقە سنوری چێژ بۆ وەرگر و خوێنەرە جیاوازەکانی دەنەخشێنێ! وەک چۆن ئەوە دیتنی پارچەکانی حەقیقەتە، بە ڕەنگای جیاوازەوە وەک هەست کەمەڵگا دەدوێنە. دەقی چێژ ئەو دەقەیە کە ڕازی دەبێ هەستی خۆشی بخاتەوە. بەو مانایەش چێژی دەق ئەو ساتەیە کە وەرگر و خوێنەرە جیاوازەکانی لە ساتی خوێندنەوەدا دەکەونە نێو فەزا تایبەتییەکانی خەیانەوە، لەسەرەوە بارت دەڵێ بیرکردنەوەکانی جەستەم بیرکردنەوەکانی من نین. ئەو قسەیەی بارت پەیوەندی بە نەستی زمانەوە هەیە و پەیوەندی بەو حاڵەتە شێتییەوە هەیە، کە باتای دەیخاتە ڕوو، وەک چۆن بەریەککەوتنی باو و ناباوەکەی دی ساد بەشەکی زۆر لە سەرسامی بە خۆی دەبات.

بێگومان وەک لەسەرەوە قسەمان لەکرد حەقیقەت قابیلی لەکدانەوەی جیاوازە، حەقیقەت خوێندنەوەی جۆراوجۆری بۆ دەکرێت، وەک چۆن چێژی دەق لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگۆڕێ. بەو مانایە جگە لە ڕووتەختی پێکەوەسازان یاسایەکی گشتیی بۆ خوێندنەوەی حەقیقەتی هونەری و چێژی هونەری نییە.

ئەو دەقە هونەرییەی مایەی چێژە جۆرە هەستەکی خۆشحاڵیمان لەلا دروست دەکات، ئەو دەقە هونەرییەی پارچەکانی حەقیقەتمان نیشان دەدات، هەشیاریمان پێدەبەخشێ و هەشیاریش گۆڕانکاری جۆرا و جۆر دەنێتەوە! دەقی هونەری وەک ئامرازێک بۆ چێژ، هەستی خۆشی بە منی (وەرگر/خوێنەر) دەبەخشێ، ناسنامەی (منی وەرگر/خوێنەر)انی تیا بەهێزتر دەبێ. دەقی هونەری وەک ئامرازێک بۆ بەشێ جیاوازەکانی

حەقیقەت نەستمان بەهێز دەکات و روانینمان بۆ دنیا دەگۆڕێت. هەموو ئەوانەش لە رێگای دروستکردنی رووتەختی پێکەوەسازانەوەیە.

خەیاڵی زمان و زیرەکی دەستکرد

دنیا لەژێر هەژموونی کۆمەڵە و رێکخراوە گەورەکاندایە، بەڵام بنەمای دەقی هونەری و ئەدەبی جیاوازی زمان و خەیاڵ بەڕێوەی دەبات، لەوێشەوە گۆڕینی هۆشیاری، جوانناسی، خۆشی… بەردەوامی و سەیرورە دەخاتەوە. ئەگەر لە دەستدانی باوەڕی هاوبەش، مەعریفەی هاوبەش لە دەستدانی پەیامی حەقیقەتی هونەری بێت، لە دەستدانی زمانی هاوبەش، خوێندنەوەی هاوبەش لە دەستدانی چێژی هونەری لێبکەوێتەوە، پرسیار ئەوەیە ئایا دەقی هونەری وەك ئامرازێك بۆ حەقیقەت نا بێتە هەڵگری جۆرە تێگەیشتنێکی ئایدیالیستانە؟ ئایا دەقی هونەری بۆ چێژ لە تێگەیشتنێکی بازاڕی بازرگانی نزیك نا بێتەوە؟!

بێگومان داهێنان لە خەیاڵی زمان و جوانی هونەریدایە، لە خەڵقکردنی دنیایەکی نوێدایە، لە دروستکردنی پەبلیکێکی نوێدایە… کاری داهێنەرانە، جیهان لەگەڵ (وەرگر/ خوێنەر)ە جیاوازەکانی دابەش دەکات. بەڵام زمانیان لەگەڵ دابەش ناکات. ستراتیژی کاری داهێنان بۆ ئەوە نەخشێنراوە تاکو لە رێگای وەرگر و خوێنەرانی داهێنەرەوە کاریگەری بخاتە سەر جیهان.

بە دیوەکەی دیکەش ل□ پشت ئاراستەکردن و مەبەستە ئایدیالییەکان… سەیرورەی داهێنانی مر□قایەتی و پێشکەوتنی تەکنۆلۆژیا و زیرەکی دەستکرد جیهانی دووچاری گۆڕانکارییەکی بەپەلە کردووە. زیرەکی دەستکرد ترادیسیۆنی کاری داهێنان (تکایە بێدەنگ بن نووسەرێك خەریکە دەنووسێت)، دەلەرزێنێ. شاراوەکان لە رێگای چاوی شەیتانی زیرەکی دەستکردەوە ئاشکرا دەکرێت. هاککەر دەبێتە راق□کار! چێژ، حەقیقەت، جوانی… لە ئۆنلاینەوە بوونی خۆیان دەنەخشێنن… بەڵام خەیاڵ دەکەوێتە کوێی زیرەکی دەستکردەوە؟!

بێگومان زیرەکی دەستکرد لقێکە لە زانستەکانی کۆمپیتەر و هاوشێوەی مێشکی مر□ق د□توانێت ئەرکەکان جێبەجێ بکات. فەلسەفەی زیرەکی دەستکرد لەوەوە سەرچاوەی گرتووە، کە ئێمەی مر□ق د□توانین ئامێرێك دروست بکەین وەك خۆمان بیر بکاتەوە، بەڵام خەیاڵکردنی نییە. چونکە خەیاڵی مرۆیی، بەبێ ئەوەی هیچ پێدراوێکی دەمودەست لە هەستەکانەوە بوونی هەبێت، بەبێ ئەوەی هیچ پێدراوێکی دەمودەست لە هەستەکانەوە بێتە بەرهەم یان بە لاساییکردنەوە دروست بێت، خەیاڵە. زیرەکی دەستکرد خەیاڵی نییە!. کەواتە هەرگیز زیرەکی دەستکرد چارەی نەزانینمان ناکات، بەڵکو توانایەکە بۆ گەیشتن بە

پەدراوەکانی مەعریفە و چێژ و جوانی… زیرەکی دەستکرد هێز و توانایەکی وەهای بوونەوەرە جیاوازەکان دەکێشێت، بەڵام مرۆڤ شاعیرانە کەوتۆتە نێو خەیاڵەوە.

هەولێر 12/3/2024

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

ئێستای (فەلسەفە/ زانست)، بادیۆ، ژیژەك، هەراری.. خوێندنەوەی عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

لە پشت ناونیشانی سەرەکی ئەو بابەتەوە هەر تەنها ئێستای فەلسەفە و زانست نەوەستاوە، بەڵکو ئێستای تەکنەلۆژیا و ژیری دەستکرد دەشنەتەوە. بەو مانایەش کاری بیریار و داهێنەر و فەیلەسووفان تەنها تیۆریزەکردنی فیکر و فەلسەفە، زانست و تەکنەلۆژیا نییە، بەڵکو لە پێناو بنەماکانی ئازادی و جیاوازی، داهێنان و سەیرورە، مرۆڤدۆستی و خۆشبەختی… هەوڵدەدەن دەسەڵاتە ستەمکارەکان بە گشتی تێکبشکێنن و تێڕوانین و جیهانبینی پێشکەوتوو بە ژیان و پەیوەندییەکان گەشە پێبدەن.

(1)

ئالان بادیۆ

کۆمۆنیستێکی ماوییە و دەستی لە گریمانەی کۆمۆنیستی گیربووە و لە شاری (ریبات)ی وڵاتی (مەغریب)ی عەرەبی لە ساڵی 1937 لە دایکبووە، چل ساڵە کار لە فەلسەفەدا دەکات و کۆمەڵێك بەرهەمی چاپکراوی بۆ کتێبخانەی فەڕەنسی بەخشیوە.

پێیوایە فەیلەسووف هەمیشە نامۆیە، چونکە کۆمەڵێك بیرکردنەوەی نوێی هەیە، کە بە بێدەنگیی زۆرترین شەڕیان لەسەر دەکات. ئەو کەسە نامۆیە، خەڵکانێك بەرەو کۆمەڵێ کێشەی نوێ رادەکێشێت، بەبێ بانگەشەکردن رازییان دەکات: هەموو ئەو کێشانە گەردوونین.

بیرکردنەوە لە رێگای رووداوەوە

نموونەی یەکەم

قسە لە دوو جۆر لە بەختیاری دەکرێت: بەختیاری لە رێگای توونەدوتیژی و فرتوفێڵ. بەختیاری لە ریگای راستگۆیی و دادپەروەرییەوە. ئەو دوو جۆرە لە بەختیاری هەژارییەکی گەورەیان لە پەیوەندی حەقیقی لە نێواندا هەیە. بەو مانایەش لە نیوان کەسی بەختیار بە مانا سوکراتییەکە (وەك ئەو کەسەی کە بیر دەکاتەوە) و کەسی بەختیار بە مانا کالیکلیسییەکە (وەك ستەمکارەك کە بە فرتوفێڵ بەسەر ئەویتردا زاڵبووە) … هیچ گفتوگۆیەك بە رازایکردن لە نێوانیاندا نییە و گفتوگۆی نێوانیان سەرکەوتن و دۆڕان دیاری دەکات… ئالان بادیۆ هەوڵدەدات لەنێوان بەختیاری وەك راستگۆیی و بیرکردنەوە و بەختیاری لە رێگای ستەمکاری و فرتوفێڵەوە، پرسیاری فەلسەفە چییە بەرز بکاتەوە؟ بە ئەوەش پەیوەستە بکەوینە (هەڵبژاردن) لە نێوان ئەو دوو جۆرە لە بۆچوون… پرسیار ئەوەیە ئایا دەکەوینە لای سوکرات یان کالیکلیس؟. بادیۆ پێیوایە فەلسەفە بیرکردنەوەی هەڵبژاردنە، بڕیاردانە… بۆیە دەبێ راڤەی هەڵبژاردنی بیرکردنەوە بکەین، ئایا خەیار – هەڵبژاردن وجودە- بوونە، یان خیار- هەڵبژاردنی فیکرە؟

نموونەی دووەم

کاتێك کە رۆمانییەکان بە سەرکردایەتی (مارسیلۆس) وڵاتی یۆنانیان داگیر کرد، لەبەر ئەوەی مارسیلۆس شارەزایی زۆری لە ماتماتیك هەبوو، سەربازێکی وەك پەیامنێر بەدوای (ئەرخمیدس)ی یاخی و داهێنەر و ماتماتیکزانی یۆنانیدا نارد، بە ئەوەی بیبینێ… ئەرخمیدس ئەو کاتیش هەر سەرقاڵی داهێنانەکانی خۆی بوو، بەردەوام دەچووە کەناری دەریا و لەسەر لمەکەی شێوەی ئەندازەیی و هێل و گێشە و بیرکردنەوە و خەیاڵە داهێنەرەکانی خۆی دەنەخشان، بەدوای سەلماندنی بیردۆزەکانیدا وێڵ بوو… دوای ئەوەی سەربازەکە پێی گووت سەرکردە مارسیلۆس داوای بینینی تۆ دەکات، ئەرخمەدس هیچ قسەیەکی نەکرد و هەر خەریکی کێشانی شێوەی ئەندازەیی و بیرکردنەوە و خەیاڵی داهێنەرانەی خۆی بوو. سەربازە پەیامبەرەکە قسەکەی دووبارە کردەوە (سەرکردە دەیەوێ بتبینێ) ئەرخمەدسی یاخی چاوی هەڵهێناو گووتی: لێگەڕێ با بیردۆزەکەم بسەلمێنم، سەربازەکە گووتی من کارم بە سەلماندنی بیردۆزی تۆدا نییە، سەرکردە داوای بینینی تۆ دەکات، بەڵام ئەرخمەدس بە ئەوەی وەڵامی بداتەوە هەر لە کاری خۆی بەردەوام بوو، سەربازەکە تووڕەیی دەگاتە ترۆپك و راستەوخۆ شیرەکەی دەردەهێنێ و لە ئەرخمەدسی دەوەشێنێ و خوێنی تەکەڵەی شێوە

ئەندازەییەکانی سەر لەمەکە دەبە و ڕەنگی هەڵەکانی سوور هەڵدەگەڕێنە. لەو نموونەیە دەردەکەوێت گفتوگۆیەکی کردەیی لە نێوان ڕاستییەکانی دەوڵەت و بیرکردنەوەی داهێنەرانەدا نییە، هەمیشە مەسافەیەك لە نێوان دەسەڵات و ڕاستییەکاندا هەیە، مەسافەیەك لە نێوان (مارسێلێس- سەرکردەی ڕۆمانییەکان) و (ئەخەمەدس- ماتماتکزانی یۆنانی)دا هەیە. بادیۆ لەو خاڵەوە قسە لە فەلسەفە دەکات و دەڵێ: ئەرکی فەلسەفە پەشنگ خستنە سەر ئەو مەسافەیە. بیرکردنەوەی داهێنەرانە تەنها بە یاسایەکەوە بەندە، جەوهەری ئەو یاسایە دەکەوێتە ناوەوەی داهێنەرەوە، کاتێ لە یاسای بیرکردنەوەی داهێنەرانە ورد دەبینەوە، دەبینین ئەرخەمەدس دەکەوێتە دەرەوەی کردەی دەسەڵاتەوە، چونکە خەسڵەتی کاتی جیا بە سەلماندن ناشێ بکەوێتە حاڵەتێ بە پەلەکانی سەرکەوتنی سەربازییەکانەوە، لەبەرەوە تووندوتیژی کاری خۆی دەکات و دەکەوێتە دەرەوەی یاساکانی داهێنانەوە.

نموونەی سێیەم

فیلمێکی نایابی ژاپۆنی هەیە، دەرهێنەرەکەی (میزۆگۆشی)یە، فیلمەکە بە ناونیشانی (دوو عاشقی لە سێدارەدراو) یەکێکە لەو فیلمە جوانانەی کە هێڵە نەمرەکانی خۆشەویستی دەنەخشێنە. بە سادەیی چیرۆکەکەی بەمشێوەیەیە: ڕووداوی فیلمەکە لە سەردەمی کلاسیکی ژاپۆنییەوە ڕوویداوە. کچێکی لاو مێرد بە خاوەنی کارگەیەکی بچووك دەکات، خاوەنی کارگەکە ژیانێکی باشی هەیە و پیاوێکی ڕاستگۆیە، بەڵام کچە لاوەکە ئەوی خۆشی ناوێت و دەست لەگەڵ لاوێك لە فەرمانبەرەکانی مێردەکەی تێکەڵ دەکات. لەو زەمەنەشدا سزای ژنی خیانەتکار مردن بووە، دواجار هەردوو خۆشەویست بە گوندێك ڕادەکەن. لەو کاتەدا مێردی ژنەکە، هەوڵدەدات هەردووکیان بپارێزێت، بەوەش دەیسەلمێنێ کە ژنەکەی خۆی خۆشدەوێت… بەکورتی دواجار خۆشەویستەکان دەگیرێن و دوا وێنەی بەر لە مردنیان زەردەخەنەیەکە، ئەوان بە زەردەخەنە و دوور لە بێزارییەوە بەرەو مردن دەبنەوە. لێرەدا وشەی (زەردەخەنە) تەنها میتافۆرە و دەلالەت لەوە دەکات، کە هەردووکیان بە تەواوی یەکتریان خۆش دەوێت. دوا پەیامی فیلمەکە پێماندەڵێت: خۆشەویستی بەر لە مردن دەگرێت.
(ژیل دەلۆز قسەیەکی مالرۆ وەردەگرێ کە دەڵێ: هونەر بەرگریکردنە لە مردن، بادیۆ دەڵێ ئەو قسەیە بەرەو ئەو بیرکردنەوەیەمان دەبات کە بڵێین خۆشەویستیش بەرگریکردنە لە مردن. چونکە سەر لە نوێ ڕووبەڕووبوونەوەی ئەوەیە، کە کۆتایی نایەت، خۆشەویستی پەیوەندییەکە بە بێ پەیوەندی! لە نێوان ڕووداوی خۆشەویستی (بوون

سەرەوژێر دەبێتەوە) هیچ یاسایەکی ژیان (یاسای شار، یاسای هاوسەرگیری) نابنە پێوانەی خۆشەویستی! خۆشەویستی رووداوە، ئەوەش فەلسەفەیە.
کەواتە ئەرکی فەلسەفە لای بادیۆ (مامەڵەکردنە لەگەڵ هەڵبژاردن) (مامەڵەکردن لەگەڵ مەسافە) (مامەڵەکردن لەگەڵ جیاوازییەکان - رووداوەکان). فەلسەفە مانا بە ژیان دەبەخشێت، هەر تەنها لقێك نییە، لە مەعریفەی ئەکادیمی، بەڵکو پشکنینی پەیوەندی نێوان هەڵبژاردن و مەسافە و مامەڵەکردنە لەگەڵ رووداو.
(2)

سلاڤۆی ژیژەك

ساڵی 1949 لە لوبلیانای سلۆڤنیا لە دایکبووە. ئەو مارکسییەکی ئاڵۆز و ڕەخنەگری کولتورییە، لە جیهاندا وەك فەیلەسوفێکی ناوازە سەیر دەکرێت، لە سۆسیالیزمی سەربەخۆی یۆگسلاڤیای پێشوودا گەورە بووە. ساڵی 1981 پلەی دکتۆرای ئایدیالیزمی ئەڵمانیی لە لوبلیانا وەرگرتووە.

فەلسەفە دیالۆگ نییە

ژیژەك دەڵێ فەلسەفە گفتوگۆ نییە، یەك نموونەم لە گفتوگۆیەکی سەرکەوتوو بدەیە، کە بە بەدحاڵیبوون کۆتایی نەهاتبێت. ئەرستۆ هەرگیز بە راستی لە ئەفلاتوون نەگەیشتووە، هیگل لە کانت نەگەیشتووە، هایدگەر لە بنەڕەتدا لە هیچیان نەگەیشتووە... کەواتە هیچ دیالۆگێ لە ئارادا نەبووە.
کاتیگۆری سەرەکی فەلسەفەی (کلاسیك) بەریتییە لە حەقیقەت... لای (دیکارت- 1596- 1650) هۆش تاکە سەرچاوەی زانینە لە گومانبەدەرەکانە و (کانت- 1724-1804) لە رێگای رەخنەگرتنەوە ئەنتەمی زانین دادەمەزرێنێ. هۆش و هەست لای کانت تەواوکەری یەکترن و بیرۆکانمان بەبێ ناوەڕۆك پووچەڵن. فەلسەفەی (هیگڵ- 1770-1831) لەسەر لۆجیکی دیالێکتیکەوە بەڕێوەدەچێت.
ژیژەك زۆر بە کورتی دەڵێ لە کۆمەڵگای ئێمەدا رۆڵی شیانەیی فەلسەفە زنجیرەیەك هەڵوێستی تەواو ساختەیە، واقیعەکی دروستکراوی دێرینەیە، هەر لە فەلسەفەی دەوڵەتی کانتی نوێ، سۆفیگەرایی نوێ، دوای تازەگەری، هەموو ئەوانیدیکەش... خراپتر لەوانەش تەئویلی ئەخلاقی دەرەوەی فەلسەفەیە، ئەو لوژیکەی ئەفلاتوون دەڵێت: (من فەیلەسووفم، من راستیم) رێڕەوەکی میتافیزیکی گەورە دادەهێنێ، هەرچۆنێ بێ، ئایا لە سەرەتادا کە فەلسەفەی بەو پێوەرە کارەساتئامێزە خستەتەڕوو؟ دەبێ دژی ئەو کارەساتانە تێبکۆشین... من مرۆڤێکی باشم و بایەخ بە هەموو کارەساتەکانی جیهان دەدەم. دریدا

لە ناوەڕاستی کتێبی (تارماییەکانی مارکس) کە هەرگیز کتێبێکی فەلسەفی نییە، بە شێوەیەکی زۆر لاواز کارەساتەکانی ئەو جیهانەی لە (دە) خاڵەدا ڕیزکردووە. ئەوە هەژاری بیرکردنەوەیە، هەموو کارەساتەکانی دنیا لە: بێکاری، هەڵاتن لە فێربوون و مانەوەی بەبێ پارە، باندی تریاکی، هەژموونی دەستبەسەرداگرتن، هەیەکانی راگەیاندن... هتد، ببینیتەوە. ئەو بۆچوونە هی کەسێك نییە فەیلەسووفێکی گەورە بێت، بەڵکو هی کەسێکی عاتیفییە. چونکە لە بنەڕەتدا حەقیقەتی فەلسەفی بریتییە لە کەلێنە.

کەواتە ڕۆڵی فەلسەفە چییە؟

کاری فەیلەسوفان لای هیگل دۆزینەوەی نهێنی جیهانە. بەڵام فەلسەفە دەگمەنە. ژیژەك دەڵێ ئەو قسەیە دووچاری نەودژییمان دەکاتەوە، چونکە نەك هەر دەگمەن نەبووە، بەڵکو لە قۆناغەکانی داهێنانیشدا زۆر لەو ئاستەی ئێستای نزمتر بووە. چونکە کە دەڵێین فەلسەفە دەگمەنە، پێویستە ڕۆلی فەلسەفە بە شێوە سرووشتییەکەی هەر تەنها فەلسەفە ببینین! ڕاستی فەلسەفە بەو مەسەلەیەوە پەیوەستە...
هەتا لە سەدەی نۆزدەشەوە لە زۆر وڵاتدا وەك هەنگاریا، پۆڵەندا... ئەدەب ڕۆڵی فەلسەفەی بینیووە، بۆ نموونە ئەو جیهابینییە فەلسەفی و ئایدیۆلۆژییەی لە بزووتنەوەی نشتیمانیدا دەردەکەوت، تا پلەیەکی گەورە لە کۆماری ئەدەب وەرگیرابوو. جگە لەوە لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بۆ نموونە لە 99% (نەوەد و نۆ لە سەد) شتێك بە ناوی فەلسەفەی کیشوەری- کۆنتیننتال-بوونی نەبووە ((بەڵام دواتر ئەو فەلسەفەیە لقی زۆری لێبۆتەوە وەك بونیادگەری، دوای بونیادگەری، تیۆری شیکردنەوەی دەروونی، تیۆری ئەدەبی -قوتابخانەی فرانکفۆرت-...)) لەبری فەلسەفەی کۆنتیننتالی، بواری لێکۆڵینەوەی ڕۆشنبیری لە بەشەکانی زمانەکانی ئینگلیزی، فەڕەنسی، ئەڵمانی، ئەوە بووە، کە تۆ بۆ ئەوەی هیگل، یان بادیۆ... بخوێنیت، دەبوایە ئەدەبی بەراوردکاری هەڵبژێریت... بەڵام ئەگەر بتەوێ لێکۆڵینەوە لە مێشکی جورجێکدا بکەیت و تاقیکردنەوە لەسەر ئاژەڵان بکەیت، دەبوایە ڕوو لە کۆلیژی فەلسەفە بکەیت. ئائەوەیە نەودژییەکەیە! هەر ئەوەندەش نا هەندێجار فەلسەفە شوێنی مەعریفەی دیکەی گرتۆتەوە، بۆ نموونە کاتێك شیوعییەت هەرەسی هێنا، فەلسەفە شوێنی بەرەنگاری یەکەمی گرتبۆوە، ئەو کات فەلسەفە لە هەموو کاتێك سیاسیتر بوو. بەڵام دەبێ بزانین هەرگیز ئایدیۆلۆژیا ناتوانێت ناکۆکییەکانی خۆی لە دەرەوەی خۆیدا ببینێت. کەواتە گومانکردن لە خودی فەلسەفە، فەلسەفەیە.
هەر چۆنێ بێ، دەبێ دان بەوەدا بنێین، کە فەلسەفەی ئەڵمانیای مەزن

جگە لە فەلسەفە بە هیچ جۆرێك هیچی دیكە نییە! بەڵام دەشزانین فەلسەفەی ئەڵمانی بەدیلی شۆڕش بوو… ئەوە خودی گرفتەكەیە، ئەو دوو شتە بەیەكەوە نابێت، دەبێت بزانین هەرگیز مەرجی بوونی فەلسەفەی ئەڵمانی پەیوەندی بە شۆڕشەوە نەبووە. وەك چۆن هەرگیز سەرمایەداری كە مرۆڤی جیهانی سێیەم دەكاتە قوربانی بەرژەوەندی ئابورییەكانی خۆی، مەرجی بوونی ماركسیبوون نییە، لە ململانێی نێوانیاندا ماركسییەت لە دژی سەرمایەداری بەردەوام مرۆڤی جیهانی سێیەم دەكاتە قوربانی كینەی نێو مێشكی خۆی.
لە كۆتاییدا قسەی من ئەوەیە: خەون بە بوونی فەلسەفەیەكی سرووشتییەوە نەبینین. هەمیشە فەلسەفە دەرچوونە لە سرووشتی بوون بۆ بە ئەوەی لە ململانێ دابێت. بەمجۆرە دەتوانین تیۆرەكەی بادیۆ و تێزەكەی لەبارەی هەلومەرجی فەلسەفە بە شێوەیەكی ئاشكرا بخوێنینەوە، كە دەڵێ فەلسەفە، بە پێناسە، زیادەیە، هەڵبەتە، وەك پیت، لەگەڵ مەرجەكی دەرەوە و لە رێگای تەنها پەیوەندی زیادەی خودەكی عاشق، یان سیاسی، یان زانستی، یان هونەری، دەبێت.
رەخنەیەكی دیكە هەیە، ئەگەرچی زۆر خۆشەویستانەیە، بەڵام من و بادیۆ هەڵسەنگاندمان بۆ كانت جیاوازە و رەنگە هیچ هاوگونجانێكمان لە نێواندا نەبێت. بەڵام سەرەڕای هەموو ئەو شتە نەگەتیفانەی لەبارەی كانتی نوێوە گوتوومە، شتێكی دیكەمان لای كانت بۆ مابێتەوە، دەزانی چییە؟ هەموو ئەوەی لە فەلسەفەكەیدا كێشم دەكات، مرۆڤدۆستی و رێزگرتنە لە مرۆڤە كە كانت ئاماژەی بۆ دەكات. ئایا رێزگرتنی مرۆڤ سەرەتای فەلسەفە نییە؟ ئەوەی دەمەوێ سەرنجی ئەوەی بۆ رابكێشم ساتەوەختی رێزلێگرتنە، كە زۆرتر لە كاتی سەفەر و كۆچكردندا دەردەكەوێت، لە وڵاتانی بێگانەدا، بەمجۆرە فەلسەفە وەك ئەوەی هایدگەر دەیەوێت پێمانبڵێت هەر لە سەرەتاوە گوتاری ئەو كەسانە نییە، كە لە وڵاتەكەیاندا هەست بە دڵنیابوون دەكەن. بەڵكو تا رادەیەكی زۆر فەلسەفە لە بەهەرەسهێنانی كۆمەڵگای ئۆرگانییەوەیە. دەتوانین مرۆڤدۆستی و رێزگرتنی مرۆیی لای دیكارتیش بدۆزینەوە. دیكارت رابەری فەلسەفەی نوێ سەر بە فێرگەی هۆشەكی، لە بەشی دووەمی گوتار لەبارەی میتۆدەوە، سەرنجێكی مەزن دەخاتە روو، لەبارەی ئەوەی ئەمە تەنها بە دۆزینەوەی هیومانیزم وەك دابونەریتی ئەویدیكە دەمان بە كۆچ ئاو ناخواتەوە، بەڵكو رۆشنبیری خودی مرۆڤیش لە رێزگرتنی مرۆڤی غەریبە كەمتر نییە. ئەوە بە بڕوای من خاڵی سفری فەلسەفەیە، هەموو فەیلەسوفێك ئەو ساتەی كۆچكردن بونیاد دەنێت.
كانت لەنێوان دوو چەمكی بەكارهێنانی (گشتی عەقڵ) و بەكارهێنانی (تایبەتی عەقڵ)دا جیاوازی دەكات، ئەوەی كانت بە بەكارهێنانی

تایبەتی عەقڵ ناوی دەنێت، پەیوەستە بە کاری فەرمانبەرانی مەدەنی لە دامودەزگاکانی دەوڵەتدا. بەڵام ئەوەی پێی دەگوترێت گفتوگۆی ڕۆشنبیری، بەکارهێنانی گشتی عەقڵە. وەك من تێگەیشتبم مەبەست لە تایبەتمەندی یەکەم ساتەوەختی چەسپاندنی کۆمەڵگایە. بەڵام سەرەڕای هەمـوو ئەوانە فیکـرەی کـانت ئەوەیە، کە ئەمەی ڕۆشنـبیران بە شێوەیەکی تاکگەرایی لە شوێنکەوتەی گەردوونیدا بەشدار بین، لە بەیەکگەیشتن لەنێو گەردووندا. ئەوە فەردانیەتە بەشداری راستەوخۆی لە گەردوونگەراییدا هەیە. بەڵام پرسیارەکە ئەوەیە دەتوانێ چی بکـات؟ توانـای چ کـارتێکردنێکی هەیە؟ دەسـتەواژەی تـاکگەرایی ئامـاژەیە بە هـزر، بیرکـردنەوە و تێڕوانیـن و کۆمەڵە هەڵوەسـتی ڕەنگاوڕەنـگ کە شێـوەی هاوبەشییـان قبـوڵکردنی ڕەسـەنایەتی و سـەنتەربوونی تـاکە. بەمجۆرە فیکـرەی بـوون لە ڕێگـای ڕێکخسـتنی دیـاریکراوەوە گفتـوگۆیەکی ڕۆشنـبیری دەنێتەوە. لێـرەدا پەیـامی جەوهەری فەلسـەفە دەڵێـت: دەتـوانیت راسـتەوخۆ بەبێ دیـاریکردن بەشـداری لە جیهانـدا بکەیـت، دەکـرێ بەڵێـن ئەوە گرنگـی گۆڕانکارییەکانی دوایین قۆناغی تەزی ڕۆشنبیرانەیە، بەو مانایەش فەلسەفە جۆرە جەوهەرێکی کارا و چالاکی هەیە.

گفتوگۆی نێوان بادیۆ و ژیژەك

بادیۆ: سەرەتا ڕەخنەگرتن لە کانتی نوێ، یان کانتی ئەکادیمی، کە زۆتر لە دە بۆ پانزە ساڵە بەی دەگەڕێمەوە، لە دوو سەرنجدا کورت دەکەمەوە، یەکەم، سرووشتی مرۆییبوونی فەلسەفە، ئەی چۆن مامەڵە لەگەڵ نـامرۆییبوونی دەکـات؟ خـوا، بێکۆتـایی، ڕەهـایی... ئەوەی لە فەڕەنسا بە (نامرۆییبوونی تیۆری) ناو دەبرێت. (مرۆڤ) بونیادێکی ئایدیۆلۆژی و مێژوویی بە خۆی دیاریکردووە. من پێموایە فەلسەفە هەر لە ئەفلاتوونەوە ڕووبەڕووی نامرۆییبوون بۆتەوە. فەلسەفە خۆی دەچەپێنێت. فەلسـەفە کـاری خۆی لە نـامرۆییبوون و چەپاندنـدا دەبینێتەوە.

سەرنجی دووەم، کاتێ باسی تاکگەرایی گەردوونی لای کانت دەکەین. تۆ راستی، چونکە زۆر لە فەیلەسوفان باسی بەشداری راستەوخۆی تاك لە گەردوونـدا دەکەن، بە ئەوەی باسـی تایبەتمەنـدی ڕۆشنبیریەکـان، نەتەوەییەکـان، جیـاوازییە ڕەگەزییەکـان... بکەن. ئەمڕۆ بەردەوام پێماندەڵێن تایبەتمەندی گرنگە، ڕێزگرتنی تایبەتمەندی بنەمایە. من لەگەڵتـدا هـاوڕام و دەبێ ئەمە دژی ئەو شێـوەیە کەنەپەرسـتییەی تایبەتمەندییە ڕۆشنبیرییەکان ببینەوە. بەڵام دەبێ ئەوەش بزانین کە پەیوەندی راستەوخۆی تاك و گەردوون، شتێکی نامرۆیشی تێدایە، ئەگەر گەردوونگەرایی تەنها لە پێدراوە مرۆڤییە ئاسایەکەدا کورت

بکەینەوە، ئەوە ناتوانین بەرگری لە نامرەییبوونی بکەین.
لای کانت پەیوەندی راستەوخۆی نێوان تاك و گەردوون بە ساتەوەختەکەوە بەندە، کە مرۆڤ دەخاتە ئاستێك لەسەرووی مرۆڤەوە. ئەو تیۆرە لە بارەی سنوری مرۆڤ و عەقڵ گەورەی کانت دەنوێنێ. بەڵام ئەمەش هیچ هێزێکی حەقیقی نییە بەرامبەر بەکۆتاییبوونی عەقڵی زانستی (واتە بەرامبەر هەڵکشان بەرەو دەرمان، بەرامبەر پێشکەوتنی ئامرازەکانی تەکنەلۆژیا و زیرەکی دەستکرد...) تەنها ئەوەیە کانت فیکرەکانی بە رادەی عەقڵ کە کردەتەوە. ئایا بەکۆتاییبوون چارەنووسی مرۆڤە؟ پرسیاری حەقیقی ئەوەیە، ئایا بەکۆتایی چ مانایەکی بۆ فەلسەفە دەدات؟ (بە قسەی “هەزاری” ئەمڕۆ داهێنانە نوێیەکان هەموو ئەو هاوکێشانەیان بە تەواوی گۆڕیوە، ئێستا زیرەکی دەستکرد توانای باڵادەستی رەهای هەیە...)
ژیژەك: من تەواو لەگەڵت هاوڕام، چونکە مرۆییبوون بەو شێوە تەنها لەگەڵ نامرۆییبوون دەردەکەوێت، بە مانا گەردوونییەکەی و بە شێوەیەکی راستەوخۆ نامرۆییبوون تاکە هۆکارێکە بۆ مرۆییبوون. کانت لە رەخنەی عەقڵی پەتی جیاوازی لە نێوان حوکمی نەگەتیف و حوکمی بەکۆتایی دەکات. با بەشێوەیەکی سادە بڵێین حوکمی نەگەتیف ئەو حوکمەیە کە وەك پشتپێبەستن نکۆڵی لە خود دەکات، حوکمی بەکۆتایی بە شێوەیەکی نەگەتیف پشت بە خود دەبەستێت. حوکمی نەگەتیف وەك ئەوەیە بڵێین (رۆح فانی نییە). حوکمی بەکۆتاییش وەك ئەوەیە بڵێین (رۆح نەمرە). ئایا ئەوە بەرەو کوێمان دەبات؟ رەنگە رۆمانە ترسناکەکان یارمەتیمان بدەن، ئێمە لە مردوو دەگەین. دەزانین بەڕاستی مانای مردن چییە، مردن مردنە، کە دەڵێین ئەو کەسە مردووە بە سادەیی واتە زیندوو نییە. بەڵام ئەو کەسە نەمردووە، وەك ئەدەبی ترسناك دەیڵێت، ئەوە بەو مانایە نییە کە هێشتا زیندووە، ئەوە مردووە، بەڵام لە حاڵەتی ئاساییدا نییە: بەڵکو مردوویەکی زیندووە. ئەوە دنیایەکی نوێ دەکاتەوە، من پێموایە ئەو نەمردووە بە خۆی ترانسندنتاڵی کانتییە. بێگومان بە دیاریکراوی نە بە مانای مرۆیی نە بە مانای گیانداری، ئەوە ئادەمیزادی نییە، بەڵکو زیادەی مرۆییە. بەڵام دەمەوێ بڵێم زانست یاری زمانەوانی نییە.
بادیۆ: کێشەی فەلسەفە وەك زۆربە پێیانوایە بە شێوەیەکی بنەڕەتی پەیوەندی بە رەخنەوە هەیە. بەو مانایەش کە دەڵین ئەرکی فەلسەفە نەگەتیف دەکەوێتەوە: ئاماژەکردنە بە گومان، رۆحی رەخنەیی و هەموو ئەوانیدیکە. بە راستی دەبێ ئەوانە بسەلمێنێ. بەڵام سەلماندن نییە؟ چونکە ئەگەر دەستی لە نەودزییەك وەردا، یان ئەگەر چووە نێو پەیوەندییەکی ناپەیوەندییەوە، ئەوە دەبێت چوارچێوەیەکی نوێی فیکری بخاتەوە بە هەموو هۆکارەکانییەوە، بەمجۆرە دەتوانێ

بیرکردنەوەیەکی نوێ بۆ نەودزی بخاتەوە. کەواتە ڕەگەزی دیاریکراو بە کاری فەلسەفی، نەسەلماندنە. ئەوە خاڵەکە لەگەڵ (دێلۆز) لەسەری هاوڕام، کاتێ دەڵێت لە جەوهەردا فەلسەفە بونیادنانی چەمکە.

پێویستە (نامرۆییبوون) تێبگەیەن، وەك ئەوەی ڕەگەزێکی چەمکی سەلماندن بێت، کە مرۆڤ لە ڕێگای کەچکردنی مرۆڤەوە بیری لێدەکاتەوە. هەمیشە مەسەلەی کەچکردنی مرۆڤ پێشتر خۆی دەسەلمێنێ، وەك ئەوەی پەیوەندی ناوەکی پەیوەندی بە لە نێوانی مرۆییبوون و نامرۆییبوون، نەك نەمری مرۆڤ.

ژیژەك: من گومانم لە هاوڕابوون هەیە، ئێمە لە ڕەشبینی ڕەخنەی پاش تازەگەرییەوە هاوڕاین، بە تایبەتی فۆکس خستنە سەر نامرۆییبوون، لە ئایدیۆلۆژییەکانی دوای تازەگەری نامرۆییبوون زیادەیەکی ترسێنەرە و دەبێ لێیدووركەوینەوە.

میتۆلۆژیایەکی ترسناك لە بارەی ئاگرەوە هەیە، کە پێویست ناکات زۆر لێ ئاگر بچینە پێشەوە، بەڵکو دەبێ ڕاستی ئەو مەسافەیە بپارێزین، ئەو بیرکردنەوەیە وەك ئەوەی لای (ئادگار ئالان پۆ)ش هەیە، ئەوەیە کە ئێمە لە گوێی خۆڕەندین و پێویستە ئەو مەسافە گونجاوە بپارێزین: نەك بۆ ئەوەی بۆ ئارەزووی خۆمان کارەکانمان ڕایبکەین، وەك ئەوەی شێوەی ڕادیکالی لە ئارادا نەبێت، بەڵکو بۆ جێختکردن لەوەی کە بۆ شێوە ڕاتناکێشێت. هەڵبەتە ئەوەش تەواو پێچەوانەی نامرۆییبوونە: نامرۆییبوون بەشاییەکە بۆ دووبارە پێناسەکردنەوە.

لە بارەی نەودژییەوە نموونەیەکت بۆ دەهێنمەوە: یەکەك وێنەیەکی تاریکی لەسەر کارەساتی کەمەڵگا کێشابوو، لە هەمان کاتدا گوتوبووی هەموو بەدیلێك بۆ ئەو حاڵەتە، بەدیلێکی خراپتر دەبێت. ئەوەش نەودژییە لە بارەی بیرکردنەوەی نەگەتیف.

بادیۆ: دەمەوێ زۆر بە سادەیی بڵێم ڕێگای جۆراوجۆر هەیە، بۆ قسەکردن لەسەر ئەو نەودژییە. ئەوەی گرنگە ئەوەیە، فەلسەفە چۆن ئەو کێشانە بەرجەستە دەکات. وەك دەزانین ئەوە ڕەخنەیە لە شێوازی دیموکراتییەت. ئەوە جەوهەری کێشەکەیە، ئەوە لە دانپێدانان قوڵترە.

ژیژەك: واپێدەچێت دراوسەی حەقیقی ئەو دراوسێیە بێت، کە مردووە، ئەوە بەکارهێنانی دراوسێیە بۆ شێوە سیاسییە ڕاستەکەی، ئەوەی دەڵێ دراوسەکەت خۆش بوێت، وەك چۆن خۆت خۆشدەوێت. با لە خۆمان بپرسین لەکبووردن مانای چییە، کاتێ لە نێو کۆمەڵگای خۆرئاوایی هاوچەرخ پرسیسەی دەکەین؟ ئێمە تەواو پێچەوانەی دەبینین: لاقە نەکەیێت. چونکە لاقەکردن بە شێوەیەکی بنەڕەتی کلیلی وشەکانە: لە ئارەزووەکانت دەترسێم، زۆر لێم نزیك نەبیتەوە. واتە ئەگەر زۆر

تەماشای یەکێك بکەیت- ئەوە لاقەکردنی بینینە، ئەگەر قسەیەکی ناشیرین بە یەکێك بڵێیت – ئەوە لاقەکردنی زارەوەییە. بێگومان ئەوە شێوازێکی دیاریکراوی لێکنەبووردنمان بۆ دەکێشێت: لێکنەبووردن بەرامبەر ئەویدیکە.

(3)

ئێستای مرۆڤ

یوڤاڵ نوح هەراری

بیریار و مێژوونووسی بەناوبانگی ئیسرائیلی (یوڤاڵ نوح هەراری) ساڵی 1976 لەدایکبووە، ساڵی 2002 بڕوانامەی دکتۆرای مێژووی لە زانکۆی ئۆکسفۆرد بەدەستهێناوە. باسەکانی هەراری و بادیۆ و ژیژەك یەکتر دەبڕن و بەر یەك دەکەون، بەڵام پشت بە شارستانییەت دەبەستن… هەراری وەك ژیژەك و بادیۆ باسی فەلسەفە لە ئێستادا ناکات، ئەو باسی داهێنانەکانی مرۆڤ و تەکنەلۆژیا و هاوکێشەکانی لۆگاریتم و ماتریکس دەکات و جگە لەوە فەلسەفەش وەك یەکێك لە گێڕانەوەکان دەژمێرێت.

یەك دنیا گومان و ڕامان و پرسیار لە بارەی گێڕانەوەکان و ژیان و مرۆڤ و هەڵسوکەوتەکانی مرۆڤ بەرجەستە دەکات، سەبارەت بە هاوکێشە دژیەکییەکانی نێوان ژیری، لە بەردەوام بوون شتگەلێك دەخاتە ڕوو (جێگای سەرسامیین) لە پاراستنی جۆری مرۆڤ و هەوڵدان بۆ لەناوبردنی ئەستێرەی زەوی. بۆ خوێندنەوەی بیرکردنەوەکانی دەکەوینە بیرکردنەوە لە داهاتووی مرۆڤایەتی کە ئاخۆ ڕادەی ژیریی مرۆڤی بۆ (مانەوەی مرۆڤ) دەستدەدات. (هەراری) ئاماژەی بۆ دەکات، یان ئیتر بۆ (مانەوە) پێویستمان بە جۆرێك لە مرۆڤی باڵایە، کە جێگا بەو مرۆڤەی ئێستا لێژ بکات؟ شارستانییەت لە قۆناغی جیاوازدا پێناسەی جیاجیای بۆ مرۆڤ بەخشیووە … پرسیار ئەوەیە ئایا "نامرۆڤ – inhuman" یان وێنە تەکنەلۆژییەکانی مرۆڤ لە چەشنی ڕۆبۆتەکان و زۆمبییە… واتای مانەوەی مرۆڤ دەگەیەنێت؟.

یوڤاڵ نوح هەراری دەڵێت: ژیان گەیشتە ئاستێك، ئیتر بەبێ ویستی مرۆڤ، مرۆڤ بەرەو داڕمان هەڵدەکشێ. هەروەها گومان دەخاتە سەر کۆی ڕەنگاوڕەنگی گێڕانەوەکان (بە فەلسەفەشەوە) کە خۆیان لە چەند هەزار ساڵێك دوورتر نابیننەوە و هیچ لێکدانەوەیەکیشیان بۆ ملیارەها ساڵ نییە. ئەو پێیوایە ئەو هەموو گێڕانەوانە بۆ ئاگان لە پێشینە مرۆڤایەتییەکان و زەوی و هەسارەکانی دیکە. دەڵێ ئەمە بەهۆی پێشکەوتنی ئامرازەکانی تەکنەلۆژیا و زیرەکی دەستکردەوە، لە بەردەم جیهانێکی مۆدێرنی جیاوازداین. ئیتر داهێنانە نوێیەکان هەموو ئەو هاوکێشانەیان بە تەواوی گۆڕیوە و ئێستا زیرەکی دەستکرد توانای باڵادەستی ڕەهای هەیە… ئەوەی هەراری دەیڵێت ئێستای ئایین

و فەلسەفە و سیاسەت و ئایدیۆلۆژیا و ئەدەب و… گێڕانەوە گەورەکان نییە، بەڵکو ئێستای زیرەکی دەستکرد و داهێنانە زانستییەکانە.
لە کتێبی (هۆمۆ دیوس)دا دەڵێ: مر□ق ب□ درێژایی مێژوو بە سێ کێشەی گەورەدا تێپەڕیووە؛ یەکەمیان: (برسێتی) دووەمیان: (نەخۆشی) سێیەمیان: (جەنگ). بەپێی داتاکانیش ئێستا مر□ق، ب□ سێ شێوە کۆنتڕۆڵی ئەو سێ کێشەیەی کردووە: یەکەمیان: (قەڵەوبوون)، کە ترسناکترە لە برسێتی. دووەمیان: (نەخۆشی شەکرە) کە ترسناکترە لە تیرۆر و جەنگ. سێیەمیان: (بەساڵاچوون)، کە هۆکارێکی سەرەکییە بۆ مردن.
دوای ماوەیەکی زۆر مر□ق ب□ چڕی هەوڵیداوە بەرەو (نەمری) و (خۆشبەختی) و (ژیانێکی نەرم و گەرمی خواوەندئاسا) هەنگاو بنێ. لە دوای هەموو ئەوانە ئامانجەکانی مر□قایەتی گەیشتنە بە (نەمری) و (خۆشبەختی) و (خوداوەندێتی). یەکەم بە هۆی داهێنان و دروستکردنی هەموو ئەندامەکانی لەشی مر□ق، ب□شێوەیەکی باشتر لەوەی هەیبووە. دووەم: خۆشبەختییەکی گەورە، بە هۆی نەخۆشنەکەوتن و ماندوونەبوون و بێزارنەبوون و دڵتەنگنەبوون و پیرنەبوون… سێیەم: خوداوەندێتی، بە هۆی بەستنەوەی مێشکی مر□ق ب□ ئامێری زیرەکی دەستکرد و نازیرەکەکان و دەستگەیشتن بە هەموو شوێن و شتێ بە هۆی دانانی کامیراوە.

خوێندنەوەی عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا
هەولێر 5/1/2024

سەرچاوە:
1- الفلسفە فی الحاچر- الان بادیو وسلافوی جیجك
سحب وتعدیل: علاو بریك هنیدی، تحریر: بیتر انغلمان
ترجمە وتقدیم: یزن الحاج.
دار التنویر للگباعە والنشر- لبنان: بیروت گ1 .2013
2- الانسان الاله_ تاریخ وجیز للمستقیل_ یوفال نوح هراری.
ترجمە: حمد سنان الغیپی وصالح علی الفلاحی.
3- ٢١ وانە بۆ سەدەی 21. یۆڤاڵ نوح هەراری.
وەرگێڕانی لە فارسییەوە ئاری رەشید.
چاپی دووەم، تەمموزی 2022، دەزگای رۆشنبیری جەمال عیرفان.

دیتراو/ وسبەلێکراو لە کۆمەڵە شیعری (وەرە لە باخ پێتدەڵێم)ی حەسەن هەندرێنی.. خوێند نەوەی عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

ناونیشانی ئەو خوێندنەوەیە ناکەوێتە نێوان دووالیزمەکانی دیتراو/ نەدیتراو، گوتراو/ نەگوتراو… هتد. ب□کو (گوتاری دیتراو) لەو خوێندنەوەیەدا هونەری رووداوی دیتراوی جوولاو دەنوێنێ، دەلالەت لە بە زەمەنکردنی (حیکایەتە گەورەکان) دەکات. بەڵام (گوتاری وسبەلێکراو) هونەری کێشانی تابلۆی بێدەنگیی دەنوێنێ، دەلالەت لە زەمەنی (گۆڕانکارییەکانی سەردەم) دەکات. گوتاری دیتراو، حیکایەتە گەورەکان دەگێڕنەوە. گوتاری وسبەلێکراو، لە دوو روودا راڤە دەکەینەوە: مێژووی رووداوەکان و خەیاڵی شیعری.

بە گشتی گوتاری دیتراو، تابلۆیەکی دیتراوی جوولاوی هەڵسەنگێندراوە و زمانی نووسەر بۆ گێڕانەوەی بازنەیی هاندەدات. گوتاری وسبەلێکراو، بە هەردوو رووەوە: زەمەنی رووداوە مێژووییەکان و خەیاڵی شیعری، خوێنەری بیرکەرەوە و خوێندنەوەی جیاواز بەرهەم دەهێنێتەوە.

رووداوی دیتراو، لە رووی میکانیزمی نووسینەوەدا زمان ناچاری (گوتنی بازنەیی) دەکات. گوتاری وسبەلێکراو، لە رێگای میکانیزمی خوێندن□و□، زمان دابەشی (گوتنی رامانئامێز) دەکات. بەو مانایەش زمان لەیەك کاتدا ناچارکردن و دابەشکردنە! دەشێ بنەمای ناچارکردن بەرەو فاشییەتی دەسەڵات بچێت! بەڵام بنەمای دابەشکردن دوو وەزیفەکەی (ئەرستۆ) لەبارەی زمانی (گەیاندن) و زمانی (هونەری) بیر دەخاتەوە. بە کورتی لە راڤەکردنی ئەو خوێندنەوەیەدا دەمەوێ بڵێم بنەمای چەمکی دابەشکردن وەك میکانیزمی گەیاندن لە خزمەتی مێژوودایە، وەك میکانیزمی هونەری لە خزمەتی خەیاڵدایە.

لەنێوان (دەسەڵاتی ناچاریکردنی زمان) و (گەیاندنی رووداوی مێژوویی و هونەری خەیاڵکردن) واتە: کە زمان بە ناچاری بەرەو گێڕانەوە گەورەکانی دەرەوەی ویستی شیعرییمان دەبات، کە رووداو دەمانخاتە نێو مێژووەوە، کە هونەری خەیاڵکردن شیعرییەت دەخاتەوە!

ئیتر بنەماکانی ئەو خوێندنەوەیە دادەمەزرێنین.

(1)

ناونیشانی کۆمەڵە شیعری (وەرە لە باخ پێتدەڵێم)، شیعرییە و چێژ بەخش و سەرسامکەر و گومانکارانە دەکەوێتەوە! خوێنەر دەخاتە حاڵەتی رامان و بیرکردنەوە و خەیاڵکردنەوە. بە بەدواداچوونی تێگەیشتنی (سەرسامی و چێژ و شیعرییەت) دەتوانین لە (وەرە لە باخ پێتدەڵێم) بیرکردنەوە و خەیاڵی شیعری لەنێوان (باخ)، وەك شوێنێکی گشتی (دیتراو) و کردەی (پێتدەڵێم)، وەك نهێنی تاکگەرایی (وسبەلەکراو) بدۆزینەوە! دەمەوێ بڵێم لەو پەیوەندییە شیعرییە و بەیەکداچووەدا راستەوخۆ (کردەی گومان و فرەمانایی و سەرسامی) لە رامان و بیرکردنەوە و خەیاڵی خوێنەراندا دەخوێنینەوە. لە بەرانبەر ئەو ناونیشانە شیعرییەدا ناوەڕۆکی شیعرەکانی ئەو کۆمەڵەیە، پڕن لە گۆڕانەوەی بازنەیی و گەیاندنی ئازاری گشتی و ناسۆری هەمووان و لەوەشەوە شاعیر (حەسەن هەندرێنی) لە رێگای زماندەستییەوە هەوڵیداوە پەیوەندی نێوان گوتاری دیتراو و گوتاری وسبەلەکراو لە هونەری بیرکردنەوە و خەیاڵکردن رێکبخاتەوە. ئەو کۆمەڵە شیعرە بەرهەمی (هاوڕێیانی کتێب)ە، لە چاپخانەی (شوان) ساڵی 2024 چاپ و بڵاوبۆتەوە.

ئەو کۆمەڵە شیعرە لە رووی شارەزایی شیعری و پەیوەندی نێوان مانا و دەلالەت و رەگەزە شیعرییەکان، لەسەر گەشەکردنەکانی هێلی پانی شیعریی کوردی هەڵکشاوە، وەك تاکگەرایی پەیڕەوی زماندەستی دەکات. واتە لەلایەك لە رێگای زماندەستییەوە چێژ بە تابلۆکانی مێژووی بێدەنگی و رووداوی دیتراو دەبەخشێ، لەلایەکی دیکە سادەیی و رەوانی و رەسانەیەتی وەك هێلی پانی شیعری کوردی بە خوێنەران دەفرۆشێتەوە! دەشێ بە تێگەیشتن لە کردەی (فرۆشتنەوە) دوو رووی نیشان بدەین: لە رووی یەکەمدا شاعیر هەوڵدەدات خوێنەران بە سادەیی و رەوانی و سۆز رازی بکاتەوە! لە رووی دووەمدا دەیەوێ لە رێگای مێژووی بێدەنگی و رووداوی دیتراو، هێلی پانی شیعری کوردی لە گۆڕانەوەی بازنەییدا درێژە پێبدات. رەنگە سەرەکیترین هۆکار بۆ ئەو (درێژەپێدانە بازنەییە) ئەوە بێ، کە راستە خەریکە کۆن وەك گۆڕانەوە گەورەکانی دەرەوەی ئیرادەی مرۆڤ ون دەبێت، بەڵام نوێ لە توێی رووداوەکانی مێژوو و هونەری بیرکردنەوە و خەیاڵکردنەوە، لە دایکبوونی دیار نییە!!

کەواتە لەو کۆمەڵە شیعرەدا، جیاکردنەوەی کۆن و نوێ لەیەکتر روون نییە. نەك لەبەر ئەوەی (کۆن و نوێ) وەك یەك دەیانەوێ دەسەڵاتدار بن، یان پارێزگاری لە دەسەڵات بکەن، بەڵکو لەبەر ئەوەی نوێ نەیتوانیوە بیرکردنەوە و خوێندنەوەی جیاواز و نوێ درووست بکات؟!

لەپشت دەسەڵاتی باودا، گێڕانەوە گەورەکان وەك پێوەر خۆیان دەنوێنن! لەپشت گەیاندنی ڕووداوە مێژووییەکان و خەیاڵی هونەری، ژیانی سەردەم وەستاوە. دەسەڵاتی زمان و دەسەڵاتی ژیان بەو مانایەی، کە چێژ وەرگرتن لە تابلۆکانی زمان (گێڕانەوە بازنەییەکان، ڕووداوەکانی مێژوو)، هەرگیز چێژ وەرگرتن لە ئاڵۆزییەکانی ژیانکردنی سەردەم و خەیاڵی هونەری نییە.

زمان وەزیفەی جێبەجێکردنە، بەڵام ژیان خودی جێبەجێکردنە، زمان لە نێوان گێڕانەوە گەورەکان و مێژووی ڕووداوەکاندا ئاڵۆزە، بەڵام ژیان بە هەموو ئاڵۆزییەکانی سەردەمیشەوە کەچی سادەیە، خەمی گەورەی زمان دەسەڵاتە، ژیان لە خەمی سەیرورەدایە.

داهێنان لە پەیوەندی نێوان ژیان و زمانەوە، لە ڕێگای دەسەڵات و سەیرورەوە، لە هەوڵی هاوگونجانی مەعریفەی زمان و ئەزموونگەرییدا خۆی نوێ دەکاتەوە! سەیرورە و خۆنوێکردنەوە لە مەعریفەی هونەری و ڕووەکانی حەقیقەت و گۆڕانکارییەکان و گفتوگۆ و دانوستان و کارلێکەرییەکانیدا هەڵدەگرێتەوە. واتە لەگەڵ ئەو جیاوازییانەدا، داهێنان فیکر و دنیابینی نوێ و چەمك و شێوازی دەربڕینی نوێ و جیاواز و ئازادی بیرکردنەوە و خەیاڵی بەرفرەوان و دیدی مەعریفی و جوانکاری جیاواز بەڕێوەی دەبات، کە لەگەڵ کۆن نایەتەوە.

(2)

رەگەزە شیعرییەکانی کۆمەڵە شیعری (وەرە لە باخ پێتدەڵێم) لە تەرجەمەکردنی بە سەر گێڕانەوە بازنەییەکان یەکتربڕ دەردەکەون، بەڵام زۆر جاران وەك مێژووی ڕووداوەکان و بیرکردنەوە و خەیاڵی شیعری ناتوانن بەناوییەکدا بچین! واتە ناتوانین وەك بیرکردنەوە و خەیاڵی شیعری سەردەم لە پەیوەندییەکی نوێی نێوان مێژووی ڕووداوەکان و خەیاڵی شیعرییدا بیانخوێنینەوە، ئەگەرچی شاعیر لە تابلۆکانیدا بەدوای باگکڕاوەندی شیعری کوردی و باگکڕاوەندی زماندۆستییەوەیە، بەڵام مەرج نییە، باگکڕاوەندی شیعری کوردی و زماندۆستی خەیاڵی شیعری سەردەم بگرێ!

(یاکۆبسن) دەڵێ پێویستە قەسیدە بە جۆرێ بخوێنینەوە، وەك ئەوەی تەماشای تابلۆیەك دەکەین. بە گشتی لەو خوێندنەوەیەدا هەوڵدەدەم بەدوای لێکدانەوەی بیرکردنەوە و خەیاڵی شیعریدا بچم، بۆ ئەوەی پەیوەندی نوێی نێوان رەگەزە شیعرییەکانی ئەو کۆمەڵە شیعرە تێبگەم. چونکە ئەوە بونیادنانی پەیوەندی نوێی نێوان رەگەزە شیعرییەکانە (وەك لە تابلۆی -وەرە لە باخ پێتدەڵێم- ئاماژەم بە کرد) خوێنەران سەرسام و گیرۆدە دەکات!

تۆ داناتر بوویت حەوا، یان بە ئەقرەتر؟

ئادەمت لە خەودا جێهێشت و دوای خەونی خۆت کەوتی

بیرت لە تەنیایی ئێمە نەکردەوە؟!
بیرت لە جاویدانیی رۆح و
چێژی ناکۆتا نەکردەوە؟
(وەرە لە باخ پێتدەڵێم) -حەسەن هەندرێنی، ل8.

کەواتە بونیادنانی پەیوەندی نوێی نێوان رەگەزەکان و بیرکردنەوەی گشتگیر، یەکتر بەجێدەهێلن. لە شیعری نوێدا هەمیشە بیر لە درووستکردنی پەیوەندی نوێ دەکرێتەوە، بەڵام کارکردن بۆ دەرکەوتنی هەلی گشتی مانا و دەلالەتی گەڕانەوەی بازنەیی و ئازاری گشتگیر کەمترین بیری لێدەکرێتەوە.

دەتوانم بڵێم لەو کەمەڵێ گەڕانەوەیەی (حەسەن هەندرێنی)ی شاعیر، ئەوەندەی بیر لە باگکڕاوەندی شیعری کوردی و زماندەستی دەکرێتەوە، ئەوەندە بەلای بونیادنانی پەیوەندی نوێی نێوان خەمە بچووکەکان و رەهەندی دنیابینی سەردەم نەچووە. بۆ نموونە، ئەگەر بەراوردی شیعرەکانی ناوەوە بە ناونیشانی (وەرە لە باخ پێتدەڵێم) بکەین، دەبینین لە زۆربەی شیعرەکانیدا کەمتر گەشەی بەتاڵ و بۆشایی بۆ گومان و چێژ و شیعرییەتی جیاواز و خوێندنەوەی تایبەتی سەردەم دەبینرێت؟!

ئەوەی لە گەڕانەوەی بازنەیی و رووداوە مێژووییەکان و باگکڕاوەندی زماندەستیشدا دەمێنێتەوە، دەچێتە خزمەتی هەلی پانی شیعری کوردی و مرۆڤی کوردییەوە. بەڵام تەرجەمەکردنی (هەلی گشتی شیعری کوردی بۆ سەر شیعری سەردەم) هەرگیز بەو مانایە نییە، کە (وەرە لە باخ پێتدەڵێم) شیعرییەتی سەردەمی هەڵنەگرتووە، بەڵکو بەو مانایەیە، کە تابلۆ شیعرییەکان زۆتر خۆیان لە باگکڕاوەندی شیعری کوردی و زماندەستی نیشان دەدەنەوە و کەمتر دەلالەت لە بەزەمەنکردنی (خەیاڵی شیعری و دنیابینی شیعری) دەکەن.

بەزەمەنکردنی خەیاڵی شیعری و دنیابینی شیعری هەوڵێکە بۆ نیگاکردنی (وسبەلەکراو) و خەمە وردەکانی تاکی سەردەم و پەیوەندییەکانی، تاکو لەوەوە خوێنەری نوێ درووست بکاتەوە. وەك گوتمان نواندنی (حیکایەتە گەورەکان) و (رووداوەکانی مێژوو) تەعبیر لە کەمەڵێ وەزیفەی زمانەوانی دەکات، کە دەسەڵات دەنوێنێ! کەچی نواندنی (وسبەلەکراو) لە گەڕانکاری و دۆزینەوە و سەیرورەدایە.

(3)

نواندنی (حیکایەتە گەورەکان) و (رووداوەکانی مێژوو) وەك ئەوە وایە، خەیاڵی شیعری و دنیابینی شیعری کەمەڵێ شیعری (وەرە لە باخ پێتدەڵێم) لە خەیاڵدانی شاعیر و سەردەمەوە کەمترین جوولەیان خرابەتە بەر و لە خەیاڵدانی (حیکایەتە گەورەکان) و (رووداوەکانی

مێژوو)ەوە هەڵقوڵابن. ئەگەرچی شاعیر کەمێک خەمی گەورە و ئازار و ناسۆری دوێنێی لە تابلۆ شیعرییەکانیدا ڕەنگکردووە، بەڵام لەو ڕەنگکردنەدا زۆتر جەخت لە باگکڕاوەندی زماندەستی و ڕەسەنایەتی و سادەیی هێلی پانی شیعری کوردی دەکاتەوە. پرسیار ئەوەیە، ئایا شیعر بەشێوەیەکی هاوچەرخانە، لە ڕەنگکردنی خەمەکانی دوێنێ و هێلی گشتگیری شیعری کوردیدا دەژیت؟! ئایا باگکڕاوەندی زماندەستی و خەیاڵی شیعری و خەمەکان، بەیەکەوەلکاون؟!
داهێنان لە گۆڕانکاری و دۆزینەوە و سەیرورەدایە. داهێنان لە جوولە و زەمەنی تایبەت و خێرایی پێشکەوتنە جیاوازەکاندایە. بەو مانایەش نوێگەری وەک نواندنی (وسبەلەکراو) لەسەر چەکی دوێنێ کار ناکات، بەڵکو هەوڵدەدات خێرایی گۆڕانکاری و سەیرورەی داهێنان و ریتمی جیاوازی ئەمڕۆ بدۆزێتەوە.
کەواتە بیرکردنەوە و خەیاڵی شیعری بایەخ بە شێوە و پەیوەندییە نوێیەکان دەدات. زمان لە شیعری نوێدا ئەو کاتە داهێنەرە، کە لە خزمەتی جوانی و دنیابینی و خەیاڵدا بێت. نەك هەوڵی نواندنەوەی گشتگیری بدات و پارچە وردەکان فەرامۆش بکات! ئەو قسەیەش بەو مانایەیە، کە پەیوەندی نێوانیان لەسەر گۆڕانکاری و جیاوازی و دنیابینی سەردەم درووست بکرێتەوە. بەمجۆرە پەیوەندی نوێی نێوان دال و مەدلوول، یان نیشانە و مانا، فۆڕمێکی نوێش بە شیعر دەبەخشێت. لەوێشەوە جوانی شیعریی و خەیاڵی شیعری پێشدەکەوێت، جوانی شیعریی و خەیاڵی شیعری هەمیشە پانتاییەکی ئازادی دەوێت.

دواجار من لە ئاوێنەی وەرزێك نوقمبووم،
ئەو وەرزە “تە”یت، کە رامانی سەوز کردووم.
لەسەر پردێك، خەیاڵاوی جێهێشتووم، بە دیار ئاوێتەبوونی رۆح.
بە دیار راڕاییم، بە چوونە بەر هەیوانی پەپوولە.
وشك و شەکەت گاز لە چاوەڕوانی دەگرم.
دەمەوێ لەوێ،
لەنێو مەرگی نەرگزەجاڕ، شینی خەم بەسەر پەڕە گەشەکانی بڕێژم
تا ئەوپەڕی تەهاڕەت،
تا ئەوپەڕی بەرائەت،
تا دەبمەوە بە (گفل)ێکی مەعصوم.
(وەرە لە باخ پێتدەڵێم) –حەسەن هەندرێنی، ل65-66.

زمانی شیعری بێ رۆح نییە. رەخنەگر (کارل فلیپ مۆریس) دەڵێ کاتێ دەقی هونەری لە دەرەوەی خۆی شتێ دەستنیشان دەکات، ئیتر لە ئێکسسوارێك زۆتر تێناپەڕێت. کەواتە ناشێ داهێنانی هونەری بە مەبەستی بەئامرازکردن و (بەگشتیکردن) بەکار ببرێت، هەرگیز زمانی شیعری هەوڵنادات لەجیاتی هەمووان بیر بکاتەوە، پێویستە زمانی

شیعری لە خزمەت جیاوازی و شیعرییەتدا بێسکەت، چونکە بەهای جوانی شیعری لە خەیاڵی جیاوازدایە. ئەو کۆپلەیەی سەرەوە وەك درووستکردنی پەیوەندی نوێ بەشێك لەو جیاوازییەی گواستەتەوە، بەڵام وەك گەڕانەوەی بازنەیی، لە رووی دنیابینییەوە دەبەتەوە (گفل)ەکی مەعصوم؟!

(4)

لە جوولەی پەنجەکانت تەگەیشتم،
ئەفسانەش دەتوانێ وەك جوانوو سمکۆڵان بکات.
لە جیاتی تەز، هەتاو لە درزی پەنجەرە سەگەشەیەکانی دەست،
چەپك چەپك
بە دەرسیم بەڕێ بکات و
بەنی دەمی خونچە بکات.
(وەرە لە باخ پێتدەڵێم) –حەسەن هەندرێنی، ل91.

(ڕۆلان بارت) پێیوایە نووسین پڕە لە یادەوەرییەکانی پێش خۆی، ئەوە لەلای (بارت) جەختکردنە لە تەزی (زمان هەرگیز بێ لایەن نییە). لەو رووەوە بەرەوەبردنی ڕەهەندی باکگڕاوەندی شیعری کوردی و زماندەستی شاعیر لەو کۆمەڵە شیعرەدا ئەوەندە ئاسان و نەکردە نابینیم. بەڵام پرسیار ئەوەیە، شاعیر چۆن لە دەرەوەی گەڕانەوەی بازنەیی، پەیوەندییەکی نوێی پڕ چالاکی هونەری و پڕ لە بیرکردنەوە و خەیاڵی شیعری و پڕ لە جوولەی رووداوی جیاواز لەنێوان تاك و كۆ دەنووسینەوە؟! دەمەوێ بڵێم، ئایا شیعری سەردەمی پاش حەقیقەتەکان و زیرەکی دەستکرد، دەشێ لە بازنەی یادەوەری و نەستی دەستەجەمعیدا بخولێتەوە؟!.

بێگومان لە هەموو کارێکی ئەفراندندا (کات و شوێن) گرنگی خۆی هەیە، بەڵام بە شێوەیەکی گشتی، بارستاییەکانی شیعری (حەسەن هەندرێنی) لە مەوداو و جوولەدا لەبری کات و شوێنی تایبەتی، مەوداو و جوولەی گشتی وێنا دەکات. لەبری وێنە ئاڵۆزەکانی ژیانی ئەمڕۆ، وێنە ڕەش و سپییەکانی دوێنێ بۆ باکگڕاوەندی زماندەستی دەکێشێتەوە، کە بە بڕوای من نە خوێنەری تایبەت بەخۆی درووست دەکات، نە خەمی خوێنەری ئەمڕۆشە، بەڵکو هۆکاری ماندووکردنی خوێنەرانیشی لێدەکەوێتەوە!. ڕەنگە خوێنەرانێکی ناسیونالی پەڕگیر بە هەڵگرتنی خەمی گەورەی ناسیونالی و هەلی پانی شیعری کوردی و باکگڕاوەندی زماندەستی راهاتبن، بەڵام خوێنەرانی سەردەمی پاش حەقیقەتەکان و زیرەکی دەستکرد، کەمترین گرنگی بەو هەلە پانە دەدەن. بە کورتی بەهای شیعری لەوەدایە، کە بە جوانی خەمە بچووك و تایبەتەکانی بنوێنێ و لە درووستکردنی پەیوەندییەکی پڕ جوولەی نێوان دنیابینی و مەودا جیاوازەکانی خۆی ڕەنگ بکاتەوە؟!.

بە کورتی لە هەندێ لە قەسیدەکانی کۆمەڵە شیعری (وەرە لە باخ پێتدەڵێم) پەیوەندییە کۆنەکانی گەڕانەوە گەورەکان بەرەو کاڵبوونەوەن، بەڵام وەك پێویست هونەری بیرکردنەوە و دنیابینی سەردەم و خەیاڵکردنەوە، لە دایکبوونی بە تەواوی دیار نییە؟!
هەولێر 21/4/2024

سیمیۆلۆژیای بارت و بوونگەرایی سارتەر.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

نووسین کلیلە بۆ ناسینی جیهان، نەك جیهان کلیل بێت بۆ ناسینی نووسین. لە رێگای ئەو قسەیەی بارتەوە لە نێوان (نووسین) و (کلیل) لەنێوان ئازادی زمان و مێژووی نووسین… هەوڵدەدەم قسە لە چەمکی (ناسینی مێژوو) لای سارتەر و چەمکی (ناسینی ئازادی) لای بارت بکەم. وەك دەزانین هەر یەك لە سارتەر و بارت لە رووی رۆشنبیرییەوە بۆ دوو نەوەی بەرهەڵستکار دەگەڕێنەوە. دەشێ لەو خوێندنەوەیەدا بە بیروڕاکانی بارتی سیمیۆلۆژی (لەبری وشەی کلیل) وشەی ئازادی زمان و بە (ناسینی جیهان) و بە پشکنینی بیروڕاکانی سارتەری بوونخواز وشەی مێژووی نووسین (لەبری وشەی کلیل) بە (ناسینی نووسین) بەکار بهێنین، دواجار بە کورتی دەمانەوێت ناسینی جیهان لە سیمیۆلۆژیا و ناسینی نووسین لە پابەندبوونی نووسەر بخوێنینەوە!
(ژان پۆل سارتەر) ناسینی نووسین وەك وەسیلەیەك بۆ پابەندبوون دەخاتە روو. کەواتە زمان وەك بەها، ئایدیۆلۆژیەتێکی هەژمووندار پێکدێنێ و مرۆڤ والێدەکات لەلایەك بەدوایدا بکەوێت و لەلایەکی دیکەش لە دووتوێیدا دابخرێت. بەڵام (رۆلان بارت) پێیوایە دەق لەگەڵ خوێنەر دێتە گۆ. لە خوێندنەوەدا دەق قسە ناکات، بەڵکو لەگەڵ خوێنەردا دەکرێتەوە. سارتەری بوونخواز پێیوابوو مرۆڤ مانا درووست دەکات! بەڵام بارت پێیوابوو مانا بە دەست دێ و مرۆڤ لەخۆ دەگرێ. کەواتە ئەو خوێندنەوەیە دەکەوێتە نێوان داخران و کرانەوە، درووستکردن و هاتنەدی.
(1)

زمانی سارتەر، زمانی شۆڕشگێرییە، بەڵام هەرگیز بارت بەرگەی زمانی شۆڕشگێرانەی نەدەگرت و پێیوابوو ئەوە سیمیۆلۆژیایە کار بە بووژانەوەی رەخنەی کۆمەڵایەتی دەکات. رەنگە هاوگونجاندنی زمان لەنێوان مێژوو و ئازادی، زمانی شۆڕشگێری و سەیرورە بتوانێ بارت و سارتەر لە یەکنزیك بکاتەوە؟! بە دیوەکەی دیکە بارت سەرسام بوو بە چەمکی پابەندبوونی سارتەر، ئەگەرچی هەرگیز زمانی شۆڕشگێرانەی قبووڵ نەبوو! بەڵام سارتەر بایەخی بە سیمیۆلۆژیای بارت نەدەدا، وەکچۆن بێگومان جەختکردنەوەی سارتەر لە پابەندبوونی نووسەر، دژ بە مەرگی نووسەر لای بارت دەکەوێتەوە.
لای وجودییەکان بوون پێش ماهیەت دەکەوێ. لێرەوە پابەندبوونی نووسەر دوای تێگەیشتن دێت، یان لانی کەم هاوکات لەگەڵ زمانی شۆڕشگێرانە دێتە بوون! یان بە دەربڕینێکی دی پابەندبوونی نووسەر لە زمانی شۆڕشگێرانەوە دەست پێدەکات، بەو مانایەی کە مرۆڤ مەوجودێکە دەچێتە نێو پەیوەندی لەگەڵ خۆیدا و توانای ئەوەی هەیە، برەو بە تواناکاتی خۆی بدات. مرۆڤ بەرەو ئیمکانی بوونی خۆی دەچێت، بەو مانایە تەنها مرۆڤ هۆشیاری بە بوونی خۆی هەیە.
لەسەر ئەو بنەمایە هەوڵدەدەم لە فەلسەفەی سارتەردا چەمکی دەروونخوازی نووسەر بەو شێوەیە گەڵاڵە بکەم، کە (مرۆڤ هیچ نییە، تەنیا پابەندبوون نەبێ، کە زمانی شۆڕشگێری درووستی دەکات! ئەو قسەیەی من تەنیا بە ئەدەبەوە بەندە، واتە ریشەی ئەم خوڵقاندنە لە خودی نووسەردایە، نەك لە جیهانی دەرەوە و ناچارکردنی زمانەوە بێت!
بەڵام سیمیۆلۆژیا پێچەوانەی سارتەر دەکەوێتەوە، هەر لێرەشەوە بارت پێیوابوو ئەدەب هیچ چارەیەکی بە ئازادی پێ نییە، هەر ئەوەندە نا، بەڵکو ناتوانێ لە ناچاربوونی زمانیش دەربچێ و ئازادی دابین بکات، چونکە زمان فاشییە! بەو مانایەش پابەندبوون وەك سارتەر بیری لێدەکاتەوە هەرگیز لە زماندا دەرناکەوێت، تەنها لە رێگای مێژوو و شۆڕشەوە نەبێ، چونکە زمان سیستەمێکە رێساو یاسای خۆی هەیە و هەموو نووسەرێك ملکەچی ئەو رێسا و یاسایانەیە. دەشێ هەموو نووسەرێك بکەوێتە نێو مێژووەوە بەڵام هیچ سنورێك بۆ ئازادی زمان بوونی نییە!
(2)
شێواز یان ستایل لە کاتی داڕشتندا، کەد بە دەقە ئەدەبییەکان دادەنێت! بەو مانایەش شێوازەکانی ئەدەب بەرهەمی لادانەکانی زمانن، لێرەوە شێواز و زمان بە یەك دەگەن، بە مانایەکی دیکە وەکچۆن زمانی ئەدەبی لە سەیرورەدایە، هەمیشە شێوازی ئەدەبیش لادانەکانی زمان دەگرێتەخۆ، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا ستایل فۆرمی

نووسینە و ڕەهەندی کەسی و جەستەیی هەیە. بەڵام نووسین کە بابەتی نێوان زمان و ستایلە، لە ڕێگای نووسەرەوە دەگات و لە ڕێگای نووسەرەوە پابەند دەبێت. دەتوانین بڵێین نووسین بوارێکە بۆ ئازادی و پابەندبوون. نووسین بوارێکە بۆ زمان و مێژوو، چونکە وەکچۆن مێژوو بێلایەن نییە، زمانیش بێلایەن نییە.

لەسەر بنەمای بێلایەن نەبوونەوە، دەتوانین بڵێین زمان و شێواز دوو هێزی کوێرن، بەڵام نووسین کردەیەکی تاکئامێزی مێژووییە. زمان و شێواز دوو بابەتن، بەڵام نووسین وەزیفەیە. هەمیشە نووسین لە پەیوەندی نێوان داهێنەر و کۆمەڵگاوە هەڵدەقوڵێ. ئەوە زمانی ئەدەبییە بەردەوام ئاراستەکردنی کۆمەڵگا دەگۆڕێ.

(3)

بارت لە کتێبی “نووسین لە پلەی سفر”دا وەك پەرچەکردارێك لەبەرانبەر ئەو پێناسەکردنەی “سارتەر” کە دەڵێت: شیعر لەوردبوونەوەیەکی خودییە و پرۆسیسەکردنەکی زارەکییە، لە بنەڕەتدا ئامانجی خۆی هەیە. بەڵام پەخشان هاوکاریکردنی نووسەر و خوێنەر نیشان دەدات. لە پەخشاندا بەیەکگەیشتن پردێکە دەکەوێتە نێوان دوو ئازادی و زێتریش. لەو قسەلێکردنەدا سارتەر فەزای ئەدەبی دیاری دەکات…

پەرچەکردارەکەی بارت ئەوەیە کە نووسین شوێنێك لە نێوان شێواز و زمان بەدەست دەهێنێ. نووسین لە پلەی سفر خاڵی یەکتر بڕینی تەوەرەی “X” و “Y”ە، لە ڕووداوەکانی “دیکارت”دا. زمان تەوەرەی “X” ەو ئاسۆیی و نمایشکارانە دەکەوێتەوە. بەڵام شێواز “Y”یە و گوزارشتکردنەکی ستوونییە. شێوە و بۆهای نووسینیش لە یەکتربڕینی ئەو دوو تەوەرەیە دەردەکەوێت. بۆیە مانایە لای بارت نووسین دەبێ بەردەوامی بە بێدەنگی و بێلایەنی و دالەوە بدات.

(4)

ئەوەی سارتەر لە بارەی زمانی ئەدەبی شێوەگەرییەوە قسەی لێدەکات، بارت لە بارەی ئازادی سیمیۆلۆژیاوە دەیڵێتەوە. بەڵام یەکەمیان ئەدەب بە پابەندبوونی سیاسییەوە دەلکێنێ و دووەمیان لە سیاسەت جیای دەکاتەوە و پێیوایە هەرگیز تواناکانی ئازادی لەسەر نووسین نەوەستاوە، لەسەر پابەندبوونی سیاسی نووسەر جێگیر نابێت، بەڵکو لەسەر ئازادی زمان و گۆڕانەوە دەوەستێ، زمانیش لەبەر ئەوەی فاشییە، هەمیشە ئازادی زمان دەبێ لە هەوەی سەیرورەدا بێت، هەمیشە زمان دەبێ لە جوولەدا بێت! بەڵام لای سارتەر هەموو ئەوانە هیچ مانایەکیان نییە، چونکە نووسەر پابەندە، نووسەر مەوجودێکە دەچێتە پشت وشەکانەوە بۆ ئەوەی لە ئامانجەکانی خۆی نزیك بێتەوە. بەڵام مەوجودی بارتی لە خوێنەر و خوێندنەوەدا دەکرێتەوە، چونکە بارت

پەیوایە خوێندنەوە جۆرێکە لە (دووبارە نوسینەوەی دەق) و دووبارە بەرهەمهێنانەوەی دەق، دەق خوێنەر دەخاتە گومان و هاوسەنگی رۆشنبیریی و دەروونی و زمانەوانی لەق دەکات! دەق لە رێگای سیستمە دەلالییە تایبەتییەکانی و بە هۆی تەکنیکەکانییەوە خوێنەر وەك نەچیری خۆی دەپێکێ، دەق لە رێگای ناسینی زمانی بارتەوە بەردەوام خوێنەر و نووسەر هەڵدەوەشێنێتەوە، بەڵام سارتەر پەیوایە نووسین جۆرێکە لە دووبارە نووسینەوەی مێژوو، نووسین لە رێگای زمانی شۆڕشگێرییەوە بەرەو ئامانجی خۆی دەچێت، بەگومان لەوەشەوە نووسین لە رێگای ناسینی نووسەر وەك پابەندبووییەکی ئایدیۆلۆژیی هەژمووندار دادەخرێت!

12/5/2024 هەولێر

وێناکردن لە بەشایی.. هونەرمەند سەردار سنجاوی خەیاڵی بەشاییەکان دەگرێ.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

مارسیل دۆشامپ دەڵێ: هیچ شتێك خاوەندارێتی ناکرێ و رەسەن نییە، هیچ شتێکیش ناکرێ بدزرێ.
(1)
پڕ کێشەترین چەمك، چەمکی بەشاییە! چونکە لە بەشاییدا چییەتی دیار نییە، لە بەشاییدا جیهان هیچ بوونێکی تایبەت بەخۆوە نابینێ، جگە لە ئاژاوە و سپێتی و شوێنی ماتەوزەی خەیاڵی و بیرکردنەوەی نەدیتراو.
هونەری پڕکردنەوەی بەشاییەکان چارەنووسی نەوانەکانە، نە ڕابردووی هەیە و نە داهاتوو، چارەنووسی بە یادەوەرییە. بەو مانایەش خەیاڵکردنی هونەری بەشاییەکان و بینین لەو تێگەیشتنەوە دێ، کە بەشایی شوێنێکە بە هەڵبژاردنی تاقیکردنەوەکان.
لە هونەری خەیاڵکردنی بەشایی گۆشەیەکی بەتاڵ هەیە، پاشان بە

فیزیکیکردنی خەیاڵە، بینینی خەیاڵکراو! بە ئەوەی پەیوەندییەکی دیاریکراو لە نێوانیاندا درووست بێت.

(2)

لە هونەری وێنەکردن لە بۆشایی، مرۆق نقومی سەیرکردنی بابەت نییە. بە دوای ئەوەدا ناگەڕێ، کە جیهانی پێوەسف بکاتەوە! بەڵکو خەیاڵی خۆی لە سەیرورە و بەرهەمهێنانەوەی بینراودا تاقی دەکاتەوە. هونەرمەند سەردار سنجاوی هەوڵدەدات لە رێگای کردەی رووخێنەرانەوە لە وەسفکردنی بابەت، لە باوەڕی هاوبەش رابکات! نایەوێ قبوڵکراو بێ، شانازی بە خودێکەوە ناکات، کە سیستم تەواو بە خواستی خۆی لە قالبی داوە، هەمیشە لە هەوڵی بەرهەمهێنانەوەی بۆشاییە!

گۆڕینی سیستم لە گۆڕینی پەیوەندی مرۆق بە خۆیەوە دەستپێدەکات، خوێندنەوەی خودە بە پێوەری خود، لەسەر ئەو بنەمایەوە هونەرمەند سەردار سنجاوی ماتەوزەکانی خەیاڵی بینراو بە فیزیکی دەکات، نەك نەخشەی لەبەرگیراو، جوگرافیا دەکێشێ نەك مێژوو، گەشت و کۆچ، نەك مانەوە و نیشتەجێبوون.

لە هونەری خەیاڵکردن لە بۆشایی و بەرهەمهێنانەوەی بینراو وامان لێدەکات لە نێوان شتەکاندا بیر لە شتەکان بکەینەوە. وەرگر لە هونەری خەیاڵکردن لە بۆشاییەکاندا لە هەر پنتێکەوە تەماشا بکات و بە هەر ئاڕاستەیەکدا بڕوات دەڕژێتە سنووری بیرکردنەوە و پەیوەندییەکانی جوانی و تێگەیشتنەوە. بە کورتی هونەری خەیاڵکردن لە بۆشایی، مێژووی بێدەنگیی (هونەری تابلۆکێشان) دەخاتە ئەرشیفەوە و بەرەو نواندنی رووداوی دیتراوی جوولاو هەنگاو دەنێت.

پرسیار ئەوەیە، چ شتێك بۆشاییەکان لە مەودای بینراودا پێکەوە دەبەستێتەوە، کە هیچ پەیوەندییەکی دیاریکراویان لەنێواندا نییە؟

لە ڕاستیدا پێویستی جوانکاری و خەیاڵی هونەری بۆشایی و تێگەیشتن لە خەیاڵی بینراو، بیرکردنەوەیە لە مەودا وردەکان، پارچە بچووك و لێکدابڕاوەکان، کە پەیوەندییەکی دیاریکراویان بە یەکترەوە نییە، کەچی بەیەکتریشەوە بەندن، ئەوە پێویستی ژیانە، مەودایەکە بە هەناسەدان، بە زیندوو مانەوە لە ژیاندا.

(3)

وەکچۆن بۆدلێری شاعیر بە زیندووکەرەوەی چەمکی خەیاڵ دادەنرێ. هونەری بۆشایی زیندووکەرەوەی بینینی خەیاڵ و تێگەیشتن و بەرهەمهێنانەوەیە. ئیتر جیهان ملکەچی دەلالەت و مانا نابێت، ملکەچی ڕێکخستن و پۆلێنکردن نابێت. هونەری خەیاڵکردن لە بۆشاییدا دەستبەرداری هەموو سیستەمێکە، کە تێیدا بە گوێرەی “یەك” و “فرە” تەماشای بوونەوەرەکان دەکات! چونکە نە فرەیە نە تاك، نە سەرەتای هەیە و نە کۆتایی، نە ئەسڵی هەیە و نە ئامانج، دژ بە دامەزراندن

و ڕەگدانانە، دژ بە جوولەی گۆشەسەندن و ئامانجەکەیەتی!. سنووری خۆی لە پێکردنەوەی خەیاڵی بۆشایی، بەرهەمهێنانەوەی خەیاڵکردن لە بۆشاییدا دەکێشێ و جیهانێك دیاری دەکات، تێیدا حەقیقەتی هونەر دەخرێتە نێو پەیوەندی بۆشاییەکانەوە، حەقیقەتی هونەر دەخرێتە نێوانەکانەوە، کە سەر بە پێکهێنەرەکانی نین. لەبەرەوە داهێنەر بە چێژ و خۆشی کار لە (مەوادی جووڵە) و (خەیاڵکردن لە بۆشایی) ناکات، بەڵکو بەرهەمهێنانەوەی بۆشایی پێداویستییەکی زیندەگییە.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

ژیان رۆمان نییە، وەزیفەی حەوتەمی زمان یان.. "کێ رۆڵان بارتی کوشت".. خوێندنەوەی عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

زمان هەموو شتێ ناڵێت، جەستە قسان دەکات، شتەکان قسان دەکەن، مێژوو قسان دەکات، توانا فەردی و کۆمەڵایەتییەکان قسان دەکەن، مردن و ژیان بێ پچڕان بە هەزاران جۆر قسان دەکەن، بەڵام زمان هەموو شتێ ناڵێت! لەنێوان زمان و ژیان و سیاسەتکردندا رۆمانی (وەزیفەی حەوتەمی زمان) یان کێ رۆڵان بارتی کوشت، بە یەکێك لە رۆمانە جیاوازەکانی سەردەمی دوای رۆمانی نوێ و گۆڤاری تیل کیل دەژمێردرێت. رۆمانووسی فەڕەنسی (لۆران بینی) نووسیویەتی و کاری وەرگێڕانی بۆ زمانی عەرەبی لەلایەن وەرگێڕ و توێژەری مەغریبی (محەمەد جرتی) بۆ کراوە و لە (دەزگای ناپولی) ساڵی 2021 لە بەغداد چاپ و بڵاو کراوەتەوە.

رۆمانی (وەزیفەی حەوتەمی زمان) وەك دیاردەیەکی مەعریفی و رۆشنبیریی پشت بە چییەتی کردە سەرکێشەکانی زمان دەبەستێت، هەوڵی دۆزینەوەی توانا بێکۆتاییەکانی زمان و چێژە نەبڕاوەکانی ژیان و بەرجەستەکردنی سیاسەتکردن دەدات، لە پێنج بەشدا بە دوای چەمکی دیموکراسییەت و چەمکی خوێنەردا دەگەڕێت و بە چنینێکی دراماتیکانە جەخت لە دنیای رۆشنبیریی و فیکری سەدەی بیستەمی فەڕەنسی و مردنی رەخنەگری گەورە (رۆڵان بارت) دەکاتەوە، کە دوای نانخواردنی لەگەڵ (فڕانسوا میتران) لە پەڕینەوەی بە شەقامی (مەدارس) بارهەڵگرێکی جلوبەرگشۆری لێیدەدا، کە کەسێکی (بولغاری) لێیدەخوڕێ.

یەکێك لەو پرسیارانەی کە حیکایەتەکانی ئەو رۆمانەی ئاخنیووە مردنی ئاسایی (ژیان) نییە، بەڵکو تیرۆری پلانی زمانە، بەو مانایەش تیۆرکردنی بارت لە حیکایەتەکانی زماندا دوو خاڵ لە مەعریفەی رۆمانەکەدا زەق دەکاتەوە: یەکەم، سیخورەکانی بولغاریا. دووەم، چاوپێکەوتنی فڕانسوا میتران کە (ژاك لانگ) لە ململانەی هەڵبژاردنی نێوان راستڕەو و چەپڕەوەکان لەنێوان میتران و رۆشنبیران سازی دەکات.

بەمجۆرە رۆمانـنوس (ژیان، زمان، سیاسەت) دەنووسێتەوە و وەك رۆلان بارت گوتەنی دەزانێ وانەگوت□و□ جگە لە پشتگوێخستنی دەسپێکی کاری ئەدەبی شتێکی دیکە نییە. یان بە مانایەکی دیکە رۆمانـنووسین جگە لە ململانێی زمان و ژیان شتێکی دیکە نییە. بۆ قسەکەی بارت بڕوانە: رۆمانی (وەزیفەی حەوتەمی زمان) یان کێ رۆڵان بارتی کوشت، ل13.

وەزیفەی حەوتەمی زمان

لە سەدەی بیستەمدا لە پاڵەوانبازی رزگارمان بوو و زمانمان لە شوێنی دانا، زمانێ کە دەربارەی زمانەوە دەدوێ و دواجاریش هیچ شتێ لە زمان جوانتر نادۆزیتەوە. زمان سیستمێکە لە ئاماژە لە گوزارشتکردنی بیرکردنەوە و دواتر دەشێ بە نووسین و بە تیپی ئەبجەدی کەڕ و لاڵان، فەزای رەمزی، فۆرمەکانی ئەدەب و نیشانە سەربازییەکان بەراوردی بکەین. (بڕوانە ل19).
زمانی رووداوەکانی ئەو رۆمانە لە فەزای ژیانی سیاسی و رۆشنبیریی فڕەنسا و وڵایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و ئیتاڵیا قسان دەکات! وەك رووخسار، مردنی بارت لە 25ی شوباتی ساڵی 1980 دەکاتە بابەتی دەرەکی و پەیامی ناوەکیش لەسەر زیندووێتی زمانی بارت و سیمیۆلۆژیا و شاردنەوەی دەستنووسی وەزیفەی حەوتەمی زمان داد□□ژ□ت! دەستنووسی وەزیفەی حەوتەمی زمان تیشکۆی رووداوەکانە و وەك بەڵگەی (زمانی)، بارت لە کاتی خواردنی نانی نێوەڕۆ لەگەڵ فڕانسۆ میتران (سیاسی) لەلای بووە! پرۆژەی ئەو دەستنووسە زمانەوانی رووسی (رۆمان یاکۆبسن) نووسیوویەتی.
یاکۆبسن پێشتر لە تیۆری گەیاندندا قسە لە شەش وەزیفەی زمان (1- پەیامنێر. 2- پەیاموەرگر. 3- پەیام. 4-سەرچاوەی پەیام. 5-کەناڵی گەیاندن. 6-کۆدی زمان) دەکات. لێرەدا رۆمانـنووسی فڕەنسی (لۆران بینی) چەمکی (دەسەڵاتی حەقیقی، زمان بەڕێوەی دەبات، بە تایبەتی لە بارودۆخێکی دیموکراسیدا) وەك رووداو و حیکایەتی ململانێی جیاوازی و هەڵبژاردنی دیموکراسیانە لە فڕەنسا و هەمان کۆد لە چنینی هێلکاری رۆمانەکەیدا بەکار دەبات. لەوێشەوە دەڵێ (پێشتر) چاخە گەورەکانی رەوانبیژی هاوئاهەنگ بووە لەگەڵ چاخەکانی کۆماری ئەتنی، رۆمانی، فڕەنسی… سوکرات، شیشرون، رۆبیسبییر… بەڵام بە دڵنیاییەوە رەوانبیژی جۆراوجۆری زمان، پەیوەستە بە ململانێی جۆراوجۆری هەڵبژاردنەوە، لەوێشەوە وەزیفەی حەوتەمی زمان وەکو رایەخ بۆ هێلکارییەکانی رۆمان و هێکارییەکانی دیموکراسییەت راخراوە. بڕوانە ل163 -162.
لە دەستنووسەکەی یاکۆبسندا وەزیفەی حەوتەمی زمان وەزیفەیەکی سیحری یان جادوییە و لە رووی سیمیۆلۆژییەوە باس لە جیاوازی نیوان

(کردە دەربڕن) و (کردەی کاریگەری) زمان دەکات، بەوەی کە کردەی گوتاری دەربڕین لە خودی خۆیدایە و بە کارەکانی خۆی هەڵدەستێت، لە کاتێکدا کردەی کاریگەری زمان بەرەو بەرهەمێکی دیاریکراو دەبێتەوە کە لەگەڵ گوتار یەك ناگرێتەوە. بڕوانە ل287.
بەمجۆرە سیحری زمان وەك کەدی ناوەکی ئەو ڕۆمانە پۆلیسییە دەبێتە پرسیاری بەدواداچوونی هەر یەك لە لێکۆڵەر (ژاك بایارد) و توێژەر (سیمۆن هیرتزوگ) لەبارەی دەسەڵاتی سیاسی، سیمیۆلۆژیا و ژیان!
هەموو ئەوانەش وەك گریمانەیەکی فەڕەنسی لە: زمان هەموو شتە لەخۆ دەگرێ: بژی شۆڕشی پرۆلیتاریا، ماوییەکان فاشیین، ترۆتسکییەکان ستالینین، ژاك لاكان پۆلیسە، بادیۆ نازییە، ئاڵتۆسێر بکوژە، دۆڵۆز سێکسی لەگەڵ دایکی کردووە، سیزۆ سێکسی لەگەڵ من کردووە، هێگڵ قاحپەی خومەینییە، بارت خائینێکی سۆشیالیزمی چینییە… لە دانوستان و گفتوگۆی نێوان کاراکتەرەکاندا دەخاتە ڕوو.
ئاخاوتن لە یاری تێنس دەچێ، بەڵام بە تۆپی هەویر! چونکە زمان بنەمای هەمووانە. (ژان ئادرن) لە ڕووبەڕووی سارتەر دەڵێ بوونگەرایی ژەهراوی بووە، بژی ڕەگەزی سێیەم. بڕوانە ل52. ئیتر دەسەڵات گرتنەدەست لەگەڵ هەر ئەکتێکی ئاخاوتن شێوەیەکی دیکەی ژیان و سیاسەت و زمان وەردەگرێ. بە دیوەکەی دیکە لە وەڵامی ئەو پرسیارانەی کە لێکۆڵەر بایارد و توێژەر سیمۆن دەیخەنە ڕوو، ئیمبرتۆ ئیکۆ دەڵێ: هەر کەسێ بێتە خاوەنی مەعریفەی وەزیفەی حەوتەمی زمان دەبێتە سەر گەورەی جیهان. ئەوە کەدی سەرەکی ڕۆمانەکەیە!

ژیان ڕۆمان نییە

پێویستە سەرچاوەکانی گێڕانەوە بخرێتە دواوە و ونبکرێ، بەڵام ئەوە بەو مانایە نییە، کە مەدلولی حیکایەتەکانی بزر بکرێ، هەموو شتێ مەدلوولی خۆی هەڵگرتووە. کەواتە گێڕانەوەی حیکایەتەکان بەو مانایە نییە، کە ژیان وەك زمان لە ڕاڤەی بێ کۆتاییدا هەڵگرینەوە؟! چونکە ژیان زمان نییە، زەمەنی زمان زەمەنی بێکۆتایی گەشە و پێشکەوتنە بەردەوامەکانییەتی! بەڵام ژیان کورتە، ژیان هەموو ئەزموونی مرۆق پووچەڵ دەکاتەوە، چونکە مرۆق بەرەو مردن دەبات.
(مۆریس زاب) دەڵێ ڕەخنەی ئەدەبی هەڵەیەکی گەورە دەکات، کاتێ ژیان و ئەدەب تێکەڵ بەیەکتر دەکات، چونکە ژیان دیار و ڕوونە، بەڵام ئەدەب ئاڵۆز و نادیارە، ژیان سیستەمێکی کراوەیە لە شتەکان پێکهاتووە، بەڵام ئەدەب سیستەمێکی داخراوە لە وشە پێکهاتووە. بە بڕوای من ئەو قسەیەی مۆریس زاب لەسەر (زمان) و (ژیان) بەو

مانایەیە، کە چێژ وەرگرتن لە دەلالەتەکانی زمان، چێژ وەرگرتن لە ژیانکردن نییە! زمان وەزیفەی جێبەجێکردنە، بەڵام ژیان خودی جێبەجێکردنە، زمان کردەیە، ژیان کارە! دەتوانین لە سیستمی ژیاندا بە ئازادی هەناسە بدەین، بەڵام لە ئەدەبدا لەژێر کۆنترۆڵی دەسەڵاتی زماندا ین! دەسەڵاتی زمان هەتا هەتاییە، هەمیشە دەبێ مرۆڤایەتی راڤەی زمان بکاتەوە و بەردەوام مانای جیاوازی لێبەرهەم بهێنێت. بەڵام ژیان مرۆڤ بەرەو مردن دەکاتەوە.
ئەدەب، لە مردنی کامۆ بە رووداوی ئۆتۆمبێل زیانێکی گەورەی بە خواوەندی ترێ بەخشی..بڕوانە ل88. مۆزارت لە تەمەنی 35 ساڵی مرد. لۆتەریامۆنت لە تەمەنی 24 ساڵی. رامبۆ لە تەمەنی 37 ساڵی. بارت 64 ساڵ… بەڵام زمان هەمیشە لە پێشکەوتن و جوولەدایە! لاکان دەڵێ زمان لە نەست رسکاوە. نەست وەك جۆرێ لە جۆرەکانی ئازایی دەژمێردرێت، بۆیە رۆمانووسی فڕەنسی (لۆران بینی) لە رێگای فرە زمانییەوە حیکایەتەکانی (وەزیفەی حەوتەمی زمان) دەچنێتەوە! بەو مانایەش ئەگەرچی گێڕانەوە لەو رۆمانەدا بە ئاوەڵناوی بزر مامەڵەی لە تەك کراوە، بەڵام مەعریفە بەشێکی گەورە لە حیکایەتخوانی دەشارێتەوە، کەواتە ئاوەڵناوی بزر بەو مانایە نییە، کە دەکەوێتە نێو دنیای بگێڕەوەی هەموو شتزانەوە، چونکە ئەو توانایانەی (لۆران بینی) لە مەعریفە نمایشی دەکات، پڕ و فرە رەهەند و جۆراوجۆرە، حەقیقەتی خۆی لە خستنە رووی گۆڕانکارییەکاندا دەبینێتەوە و پێیوایە دەریچەی ئەبەدی ململانێی ئەو گێڕانەوەیە لە گۆڕان و سەیرورەدایە. رۆمانووس بە شێوەیەکی شاراوە، لەسەر زمانی بارت دەڵێ سیمیۆلۆژی کە بە شەقامدا دەڕوا هەست بە دەلالەتەکان دەکات، بەڵام مرۆڤ هەست بە رووداوەکان دەکات.ل179. بە مانایەك لە ماناکان لە بارەی چەمکی دیموکراسییەتەوە یان خوێنەرەوە دەڵێ خوێنەر زۆری لێنەکراوە مانا جێگیر بکات، بەڵکو یاری بە مانا دەکات.

ژیان کورتە، زمان فاشییە

واڵتەر بنیامین دەڵێت: مەعریفە و رۆمان پێشبڕکێی ئەوە دەکەن، ببنە ج□گ□ر□وەی حیکایەتخوانیی! (بڕوانە تۆفانێك، لە بەهەشتەوە هەڵدەکات- دەروازه□ی□ك بۆ هزری واڵتەر بنیامین، نووسینی پێشڕەو محەمەد، ل15).
تێگەیشتنی دەستەواژەی ژیان کورتە، زمان فاشییە مەعریفەیەکە دنیا جیاوازەکانی رۆمانی کێ رۆڵان بارتی کوشت بەڕێوە دەبات؟ میلان کۆندێرا دەڵێ مەعریفە خەسڵەتێکە لە خەسڵەتەکانی رۆمانی نوێ. کاتێ (خوێنەر/ وەرگر) ئەو قسانەی بیر دەکەوێتەوە، دەتوانێ رەهەندەکانی فاشییەتی دەسەڵاتی زمان و دیکتاتۆریەتی دەسەڵاتی سیاسی و ژیان و

پووچەڵکردنەوەی ئەزموونەکانی مرۆڤ بە جوانی لە ڕۆمانی (وەزیفەی حەوتەمی زمان) بگرە. بە مانایەکی دیکە دەمەوێ بڵێم دەسەڵاتی زمان و دەسەڵاتی ژیان بە گشتی هەر دووکیان لە چەمکی ناچارکردندا بەیەك دەگەنەوە، زمان ناچاری قسەکردنت دەکات. زیندەگی ناچاری مردنت دەکات. یەکەم ڕاستەوخۆ دەتخاتە بازنەی قسەکردنەوە. زیندەگی دواتر دەتخاتە گەمەی مردنەوە. زمان فاشیستە. ژیان دیکتاتۆرە.

ئەو ڕۆمانە هەوڵدەدات بە گەیشتن بە کردنەوەی کۆدەکانی ناچارکردن، بە گەیشتن بە چەمکی دیموکراسییەت و وەرگر و خوێنەرەوە دەرکەوتەکانی ڕۆشنبیریی و شاراوەکانی سیاسەت، ئاڵۆزی زمان و ڕووبەڕووبوونەوەی تووندوتیژی ژیان لە ململانەی جیاوازییەکاندا بە شێوەیەکی ئەدەبی و هەڵکاری هونەری دابڕێژێتەوە. بەو مانایەش وەك لەسەر زاری لاکان دەڵێ: ناونان زەمەنی بابەتی ئارەزووە. یان زەمەن بابەتی ئارەزووی ناونانە. یان بابەتی ئارەزوو زەمەنی ناونانە. یان زۆر بە سادەیی ناونان بابەتی ئارەزووی زەمەنییە. ئەوە ئەگەر گۆڕانکاری و سەیرورەی زمان بێت، ئەوە دیکتاتۆریەتی سیاسەت و دیکتاتۆریەتی ژیان بە تووندوتیژی و مردنت دەسپێرێت.

دواجار ئەوە ژیانە قسان دەکات، تێگەیشتنی ژیان قسان دەکات، مامەڵەکردنە لەگەڵ کار، بەڵام ساتەکانی قسەکردن مامەڵەکردنە لەگەڵ کردە. نووسین کردەیە، ژیان کار! لەڕێدا جۆن سێرل قوتابی (ئۆستین) دەیەوێت زۆرتر تیۆری نیازخوازی لە چەمکی کار و کردەدا ڕاڤە بکاتەوە و چەمکی (دیموکراسییەت – خوێنەر) لە (ژیانی ڕاستەقینە) ڕوونتر نیشان بداتەوە.

سێرل پێیوایە هەمیشە نیازی قسەکەر بەر لە گوتار، ئامادەیی خۆی هەیە. واتە کاتە دەڵێی: کات درەنگە! واتە نیازت ئەوەیە بە ماڵ بگەڕێیتەوە. بیکاسۆ دژی سلفادۆر دالی بوو، ژاك دریدا بە دژی ئۆستین و سێرل و یاکۆبسن پێیوایە ئەو کردەیەی سێرل لە ئاخاوتن و دیموکراسییەتدا نایەتە دی. وەزیفەی حەوتەمی زمانە، بڕوانە ل 279.

بەڵام هەموو نکۆڵیکردنە پێناسەیە- سبینۆزا. بڕوانە ل249.

کەواتە دەشێ نووسین لە سیاقێ بنووسرێ و لە سیاقێکی دیکە و لە شوێنێکی دیکە و لە کاتێکی دیکە بخوێندرێتەوە. بارودۆخی نووسەر و بارودۆخی (خوێنەر/وەرگر) گۆڕانیان بەسەردا دێت. نووسین گۆڕانکاری و سەیرورەیە و بەردەوام یاری لەگەڵ زمان دەکات.

هەولێر 7/4/2024

سەرچاوەکان:

1- لوران بینی: الوظیفة السابعة للغة من قتل رولان بارت؟، ترجمة

محمد الجرطي، دار نابو، العراق 2021. صدرت الروايە فی طبعتها الفرنسيە عام 2015 .
2- الوظيفە السابعە للغة.. من قتل رولان بارت؟.. رواية التفكير. إدريس الخچراوی_ كاتب من المغرب.

كاتێ دەریا پیر دەبێ.. ئەدۆنیس. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا كردوویە بە كوردی

پێشدەستی:

هەمیشە لە پشت هەموو داهێنانێ، فیكرو دنیابینییەكی نوێ و چەمك و شێوازی دەربڕینی جیاواز و ئازادی بیركردنەوە و خەیاڵی بەرفرەوان و دیدێكی دیكەی مەعریفی و جوانكاری دەبینرێت، كە لەگەڵ كۆن جیا دەكەوێتەوە، كەواتە بۆ ئەوەی بیـــــر بكەینەوە دەبێ لە لایەك پەیوەندییەكی دینامیكیانەمان بە فیكر و مەعریفە و جیهانبینی سەردەمەوە هەبێت، لەلایەكی دیكە پەیوەندی بە كەلەپورەوە بكەین. (گادامەر) دەڵێت: وجودی مرۆیی لە یەك كاتدا میژوویی و هاوچەرخیشە، بەو مانایەش تێگەیشتنی ئێمە بۆ مێژوو لە بۆشاییەوە نایەت، بەڵكو لەو ئاسۆ هەنووكەییەوە دێت، كە مێژووی داهێنان یەكێكە لە دامەزراوە راستەقینەكانی.
كەواتە تێگەیشتنمان بۆ مێژوو لە سەر داهێنان و دیالۆگەوە دادەمەزرێت، نەك گوێگرتنێكی مردوو و سلبیانە، هەروەها كاری هونەری پرۆسەیەكی دیالێكتیكییە لە سەر ئەو پرسانە دەوەستێت كە كارەكە ئاراستەی ئەمەی دەكات، لە هەمان كاتدا بوونی كارەكەش پێكدێنێ. تێگەیشتنمان بۆ مێژوو بە مەعریفە و هوشیاری هەنووكەییەوە بەندە، نەك ئەو مەرە ئایدیۆلۆژیاییەی كە لە خەتەی كەلەپورەوە ماونەتەوە، یان لە خەتەی سنوری فیكری نەتەوایەتییەوە ماونەتەوە.
فیكری زیندوو بەردەوام زەمەنەكان دەبڕێت و بە شێوەی جیاواز، دەركەوتەی جیاواز و فۆرم و چەمكی جیاواز لەگەڵماندا دەژیت.

کەواتە هیچ دەقێك نییە سەرچاوەی زیندووی نەبێت، وەك چۆن لە پشت هەموو فیکرێکی نوێ، لە پشت هەموو دەقێکی داهێنەرانەوە کەمێك خەیاڵ و بیرکردنەوەی مەعریفی و فەلسەفی دیکە وجودی هەیە و زیندووێتی خۆیان لە نێو ئەو داڕشتنە نوێیەدا دووبارە بە چەمك و شێوەو جوانکاری و رەهەندی فەلسەفی و فیکری دیکەی جیاوازەوە دەخەنە روو، هەمووکەلتورێکیش کەمێك رەگەزی مردوو، یان بە مانایەکی دیکە کەمێك رەگەزی تێدایە کە وزەکانیان سنووردارە و توانای هەڵسانەوە و خۆگۆڕینیان تێدا بەدی ناکرێت، ئەو بەشە نازیندووە هەمیشە چوارچێوە بە دەوری خۆیدا دەکێشێت و خۆیان لە ژیان تەریك دەکەن، یان خۆیان لە کەمێك چوارچێوەدا هەڵدەگرنەوە، کە دەشێ زۆتر ئایدیۆلۆژیا ئاراستەکانیان دیاری بکات، بە دیوەکەی دیکەش لە بەر ئەوەی توانا و وزەی گفتوگۆ و خۆنوێکردنەوەیان نییە، قبوڵی ئەویدیکەی جیاواز ناکەن، بە هیچ جۆرێ دانوستانێك رازی نین، تەواوی بوونی خۆیان لە شانازیکردن بە رابردوو، گێڕانەوە بە رابردوو هەڵدەگرنەوە.
لە رۆژهەڵاتدا بەشە نازیندووەکەی کەلەپور کەمێك شوێنپێنجەی دیاریان بە سەر کۆمەڵگاوە دەبینرێت، بەشێکی زۆری ئەو مۆ رو شوێنپێنجانەش راستەوخۆ پەیوەندی بەو بیرکردنەوە دواکەوتووانە و ئایدیۆلۆژیانەوە هەیە، کە رۆژهەڵاتی دواکەوتوو پرۆسیسەی دەکات، هەر لە نەخشاندنی روخساری کۆمەڵگاوە، حوکمی پۆلیسی، دواکەوتوویی پیشەسازی، پەیوەستبوون بە نۆرمە کۆمەڵایەتییە دواکەوتووەکان، زمانی چوارچێوەدار، خەت، نەخشە، مێژوویی سیاسی، هەتا دەگاتە ئینتیمای قەومی...هتد
کەواتە بە ئەوەی بە شێوەیەکی ئەکتیڤانە بوونی خۆمان بسەلمێنین، دەبێت هەڵگری جیهانبینییەکی مۆدێرن بین و یونیڤێرساڵانە بیر بکەینەوە، دەبێت بە جۆرێك لە جۆرەکان تەجاوزی کەلەپوری سنورداری نەتەوایەتی و فیکر و مەعریفەی چوارچێوەدار بکەین و بەوامان بە داهێنان هەبێت، بەو مانایەش داهێنان هاوژیانییە.

کاتێ دەریا پیر دەبێ
بەیروت بە یادەوەری هەڵدەبژێرێ.
گشت ساتێ
لم وەك باڵەخانەی دوارۆژ دادەنێ
سەفەر دەکات
لە هەنگاوەکانی دەردەچێ
دەچێتە نێو خەونەکانی.

هەر چەندە حیکمەت ئەدەبە
ئەزموون رووتی دەکاتەوە.
هێلکارییەکان دەکێشێ
دەید□ن□.

دەرگا دادەخا
نەك بۆ ئەوەی خۆشییەکانی بەند بکات
بەڵکو بۆ ئەوەی خەمەکانی ئازاد بکات.

خۆڵەمێشەکەی ئاگر دەخاتە سەرسامییەوە
ئاگرەکەی کات.

نکۆڵی لەو شتانە دەکات، کە دەچنە ژێر دەستییەوە
نکۆڵی لەو شتانە دەکات، خۆیان بە دەستەوە دەدەن.

رابردوو دەریاچەیەکە بۆ تاکە مەلەوانێ
یادەوەری.

دەریا هیچ کاتی نییە قسە لەگەڵ لم بکات
دانانی شەپۆل بواری نادا.

نائومێدی عادەتە
هیوا دۆزینەوە.

خۆشی باڵی هەیە، نەك جەستە
خەم جەستەی هەیە، نەك باڵ.

خەون تاکە بێ تاوانێکە
ناتوانێ زیندوو بێ
بە راکردن نەبێ.

بیرکردنەوە هەمیشە دەگەڕێتەوە
شیعر هەمیشە سەفەر دەکات.
جوانترین ماڵ، نهێنییە
بەڵام بۆ ئاکنجەبوون ناشێ.

زمان ژەنگ دەگرێ لە زۆر بڵێی
چاو ژەنگ دەگرێ لە کەم خەوی.

سەفەر دەکەم، بۆ هەر کوێ بێ:

ناخی تۆ دوورترین شوێنە.

دوێنێ بریندار بووم
دوێنێ زانیم:
برینەکان دروستیان کردووم.

گوندێکی چکۆڵە منداڵیتە
لەگەڵ ئەوەشدا
چەند سەفەر بکەیت
سنور نابەزینی.

الحوار المتمدن
لو أن البحر يشيخ
أدونيس
الادب والفن

ژیل دۆلۆز.. دەقی هونەری چییە؟.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵلا کردوویە بە کوردی

هونەر مێژوویەکی درێژی هەیە، سیخناخ بە پەراوێز و زیاد لە سەرنج و ناوەڕۆکێك. مێژووی هونەر سەرەڕای بەرەوپێشچوونەکانی پرسیارێکی سادەمان روو بەڕوو دەکاتەوە، ئەویش ئەوەیە (کاری داهێنان چییە؟) بەڵام ئایا بەشێوەیەکی گشتی ئەو پرسیارە دەکەوێتە دەرەوەی ناوکەیە مێژووییەکەیەوە؟ یان بە سیاسەت و ئەو قەیرانە فیکرییانەوە پەیوەستە، کە ئابڵوقەی (کاری داهێنان)یان داوە؟ ئایا دەبێ هونەر و کاری داهێنان هەوڵێکی رادیکاڵیانە بێ، بۆ تێگەیشتنێکی دیکەی جیهان؟ یان هەمیشە وەك زمانی کەمە نەتەوەییەکان دەمێنێتەوە؟ بێگومان کاری داهێنان دەکەوێتە دەرەوەی رێسا و مەدلولە باوەکانەوە.
(بە وردی فەلسەفە بوارێکی مەعریفییە، لەسەر داهێنانی چەمك وەستاوە)

“ژیل دۆلۆز” (فەلسەفە چییە؟)

ژیل دۆلۆز فەیلەسوفی فەرەنسی (1925-1992) پرسیاری “کاری داهێنان چییە، فەلسەفە چییە؟” لە لێکچەرێکدا ” lecture” ساڵی 1987 بە ناونیشانی کاری داهێنان چییە خستە روو. دۆلۆز لەو لێکچەرەیدا فەرهەنگێکی بۆ ئەلف و بێی کاری داهێنان دانا. لەسەر چ بنەمایەك کەسێك دەتوانێ بڵێ من بیرۆکەم هەیە. سەرەتا و پێش ئەوەی پرسیاری کاری داهێنان وەڵام بدەینەوە، پێویستە لەوە تێبگەین کە کاری داهێنان لە هونەردا دەکەوێتە کوێ، هونەر دەکەوێتە کوێی زانستە مرۆڤایەتییەکانەوە؟

پەیوەندی نێوان هونەر و فەلسەفە

دۆلۆز چوار ساڵ دوای لێکچەرەکەی و لە کتێبێکیدا بە ناوی “فەلسەفە چییە؟” کە لە ساڵی 1991 بڵاوی کردەوە، پەیوەندی نێوان (زانست) و (هونەر) و (فەلسەفە)مان بیر دەخاتەوە. دۆلۆز لە کتێبەکەیدا روونی دەکاتەوە، کە پێوایە فەلسەفە و زانست و هونەر چوارچێوەیەکی گەورەی فیکرییان هەیە. فەلسەفە لەو چوارچێوە گەورەیەدا کار لە داهێنانی چەمکدا دەکات. کەچی زانست دەکەوێتە خانەی لێکۆڵینەوە و شیکردنەوەی دیاردەکان و هاوکێشەکانەوە. بەڵام هونەر دەکەوێتە ژێر کاریگەری دەرککردن و هەڵچوونەوە.

(فەلسەفە رامان نییە)

دۆلۆز ئەرکی فەلسەفە لە پەیوەستبوونی دیاریکراوی کاتایی و ئەدیوو ناکاتاییدا دەبینێتەوە، بەمەرجێ داهێنانی چەمکەکان لەسەر زانست دەوەستێ.

ئەرکی فەلسەفە رامان نییە. رامان و بیرکردنەوە پێناسەیەك نییە بۆ فەلسەفە. بۆ نموونە بۆ لە کاری ژماردندا بیرکاریستەکان چ پێویستیان بە فەلسەفەی بیرکردنەوە هەیە. سینەماییەکان چ پێویستیان بە فەلسەفەی بیرکردنەوە و رامانی سینەمایی هەیە. لێرەدا فەلسەفە هەکارەکە نەك زانستێك کە ناوەڕۆکی تایبەتی خۆی هەبێت. بە راستی ئەرکی فەلسەفە ئەوەیە، کە دیاریکراوی کاتایی و ناکاتایی بەیەکەوە ببەستێتەوە. واتە رووداوەکان بە یەکەوە ببەستێتەوە، ئەو رووداوانەی کە چەمکەکان دادەهێنن و زانستی لەسەر وەستاوە و لەوەشەوە کەمەڵێ رووداو نیگار دەکێشێ و دەبێتە سەرچاوەی ئەو مەرجانەی کە (رووداو/ ئەزموون) خاوەنداریان دەکات.

بەڵام هونەر دەیەوێ کاریگەری جوانی (کاتایی و ناکاتایی/ دنیایی و ئەودیوو دنیایی) وەك بینراو لە هونەری شێوەکاریدا بەرجەستە بکات، لێرەدا ئامانجی کاریگەرییەکان بەسەر بینراودا بۆ دەرککردنی ئەو

رەهەندانە دەگۆڕێتەوە کە تێیدا بزرن. بەو مانایەش هونەر سەربەخۆ نییە، بەڵکو لە چوارچێوەکانی فەلسەفە و زانستدا خۆی دەبینێتەوە، کەواتە هەر سێکییان لە بەتێیەکدا دەتوێنەوە و دەبنە پرسیارێك ئەویش ئەوەیە: حەقیقەت چییە؟ ئەو پرسیارەش بە درێژایی مێژوو هەموو چالاکییە مرۆییەکان لەخۆ دەگرێ.
هونەر پێچەوانەی زانست، داڕژانە، هونەر لە ڕێگای هەستەکان و هەڵچوونەکانەوە ماناکان ئازاد دەکات و ڕێگای دۆزینەوەی حەقیقەتی شتەکان دەگرێتەبەر. هەر لەو ڕێگایەشەوە هونەرمەند لە نەبینراوەوە، لەودیوو نەبینراوەوە هونەر دەکاتە بینراو. دۆلۆز لە کتێبەکەیدا "فەلسەفە چییە؟" دەڵێ هونەر ڕێگا ناکۆتاییەکان دەگرێتەبەر بەئەوەی بە هونەر بگۆڕێتەوە.

ئایا مەرجە داهێنان هەڵگری بەهای ئەخلاقی بێت؟

لە ڕاستیدا ئەو نووسینەی کە لە نێوان ڕۆڵی زانست و هونەر و فەلسەفە دابڕان و بەیەکداچوون شیدەکاتەوە، ئەو دابڕانە ژینگەیەك دەنوێنێ، کە دەشێ مرۆڤ هەڵویستی خۆی لە بارەی جیهان دیاری بکات. ئێستا ئێمەش وەك دۆلۆز دەڵێت لەسەر ڕۆڵی هونەر و چییەتی هونەر و ئەو پانتاییانە وەستاوین، کە هونەر ڕۆناکییان دەکاتەوە، بەڵام ئەو بیرکردنەوەیە چۆن وەك بنەمای داهێنان دەردەکەوێت؟! ئایا شێوەکارێك — بۆ نموونە- کاتێ پۆرترتێك نیگار دەکا، ئەوە بە کارێکی داهێنەرانە هەڵدەسێ؟ ئایا داهێنان جۆرێکە لە شێتی و جیاوازی و تێپەڕاندنی باو؟!

undefined

لە ڕاستیدا کاری داهێنان وەك خۆی لە شێتی نزیك نییە، بەڵکو لە پشت چەمکی شێتی جۆرێك لە مەبەست هەیە. نموونەی (ئەو مەبەست و نیازەش. و:ك) دۆلۆز لە لێکچەرەکەیدا (لە نموونەی جوولەکەکاندا) دەیخاتە ڕوو، ئەو جوولەکانەی لە زەمەنی هیتلەردا لە ئەڵمانیا "هەڵاتن" یەکەمینی ئەو کەسانە بوون کە زیندانەکان و سەربازگاکان و لەناوبردنی بە کۆمەڵییان شەرمەزار کرد. (دۆڵۆز: هەمیشە لەسەر هەڵی هەڵاتن داهێنان دەکەین. و:ك) جوولەکە هەڵاتووەکان زانیارییەکانیان (بە دنیا) ڕاگەیاند، دەشێ ئەو زانیاریانە دژ بە بڵاوکراوەکانی نازییەت وەسفیان بکەین.
لەو نموونەیەدا دۆلۆز سەرنجمان بۆ خاڵێکی زۆر ورد ڕادەکێشێ، ئەویش ئەوەیە هەرگیز زانیارییە دژەکان کارێکی داهێنەرانە نەبوون. هەرگیز ئەو زانیارییە دژانە هیتلەریان بێزار نەدەکرد. بەڵام گرنگی ئەوە بوو، کە بوون بە کردەیەك لە کردەکانی (یان بوون بە

نیازێ لە نیازەکان)ی بەرگریکردن. لێرەدا کردەی بەرگریکردن نە زانیارییە و نە زانیاری دژ، بەڵکو (مەبەست) بەکارهێنانی کۆمەڵێ زانیارییە وەك ئامرازی بەرگری بۆ کەشفکردنی تاوانەکانی پاکتاوکردنی رەگەزی لەژێر حوکمی هیتلەردا.

دۆلۆز لە شیکردنەوەی کاری داهێناندا دەچێتە سەر بابەتێك ئەویش لێکنزیکردنەوەیەکی جەوهەری نێوان کاری داهێنان و کردەی بەرگرییکارییە. کاری هونەری کارێك نییە بەلای مەعریفیدا بکرێتەوە، چونکە لالێکردنەوەی مەعریفە لە لێپرسراوێتی زانستدایە. زانست بە زانیاریییەکان و بەردەوامییەوە بەندە. کاری هونەری کردەیەکی بەرگریکارانەیە، بەڵام ئەی ئەو پەیوەندییە تەمومژاویییەی نێوان کاری هونەری و کردەی بەرگریکاری چییە!

هونەر بەرگری لە مردن دەکات

هونەر تاکە رێگایە، بەرگری لە مردن دەکات. ئەو گوتەیەی فەیلەسوف و چالاکوانی فڕەنسی “ئەندریە مالرۆ”(1901 ـ 1976)، دۆلۆزی زۆر سەرسام کرد. زۆر بە سادەی دەڵێ “هونەر تاکە شتێکە کە بەرگری لە مردن بکات”. سەرەڕای سادەیی ئەو پێناسەیەی مالرۆ لەسەر جەوهەری کاری هونەری وەستاوە، وەك ئەوەی کردەیەکی مانادار بێ، بەرگریکردن لە چاکە بێ بە دژی خراپە، پاکی بە دژی ناپاکی، راستی بە دژی درۆ. بەمجۆرە کاری داهێنان دۆزەرەوەی ریسواییە.

بە گەڕانەوە بۆ بیروڕای دۆلۆز، فەیلەسوف، داهێنەری چەمکەکانە. فەیلەسوف وەك داهێنەرێك دەردەکەوێت کە تابلۆی فیکری نیگار دەکا. فەیلەسوف داهێنەرە چونکە بەرگری دەکات و حوکمەکانی پێشوو کۆتایی پێدەهێنێ. دووبارە هونەر بەرگریکردنە، راستە ئەو تەنها شتێك نییە، کە بەرگری دەکات! بەڵام هەموو کارێکی هونەریی داهێنەرانە هەر دەبێ هەڵگری فیکرەی بەرگریکردن بێ.

دۆلۆز دەیەوێت هەموو ئەو دەستەواژە سواوانە بەتاڵ بکاتەوە، چونکە گرنگە وەك تووتی لاسایی□کر□وە نەبین، گروپی فەیلەسوفان یان هونەروەران بە چییەوە پەیوەستن. گرنگ ئەوەیە پرسیار بکەین و پشکنین بکەین و بەرگری بکەین، ئەگەر گونجا بتەکان تێبشکێنین.

کاری داهێنان، بەرگریکردن لە تاراوگە

کردەی بەرگریکردن وەك ئەوەی داهێنانە، لەنێو خۆیدا دوو روووە، لەگەڵ ئەوەی هونەرە، لە دواجار کارێکی مرۆییشە. بۆیە هەموو فۆڕمێك لە فۆڕمەکانی کاری هونەری وەك پێویست تێکۆشانێکی مرۆییە. بەڵام ئەو تێکۆشانە مەرج نییە هەمیشە لە کاری هونەریدا فۆرمەلە بکرێ، تەنها زۆر بە کەمی گروپی داهێنەران دەتوانن لە تاراوگەدا

فۆرمەلەی بکەن، لە تاراوگەدا گروپی داهێنەران زەوییەکانیان لە کوێیە.
هیچ کارەکی داهێنەرانە لە دەرەوەی تاراوگەدا نییە. (مەبەست لە تاراوگەیی بەزاندنی سنوورەکانە، دەلۆز دەڵێ تاراوگەنشینەکان، یان کۆچەرەکان لەسەر هێلی هەڵهاتن دەجوولێن، هیچ سنوور و جەوهەرێکی جێگیر نابینن… و:ك) ئەگەرچی داهێنەرەکەی لە نیشتمانی دایکیشیدا بێت، چونکە داهێنەر هەرکە دەستی بە کار کرد، بە هەموو مانایەك دەکەوێتە تاراوگە و دەرەوەی نیشتمانی دایکەوە. لە راستیدا داهێنەر بە کاری فەلسەفە هەڵدەسێ، واتە پرسیار بەرەو رووی جوانی و حەقیقەت و چێژ دەکاتەوە. بەمجۆرە داهێنەر کاری داهێنان وەك پرسی فەلسەفی لێکدەداتەوە، واپێدەچێ ئەو بابەتانە بکەونە دەرەوەی پرسیارکردنەوە، بەڵام لە راستیدا ناکەوێتە دەرەوەی پشکنینەوە.
بەمجۆرە کاری داهێنان چ هونەری بێ، یان زانستی، یان فەلسەفی، یان هەتا سیاسی، وەك ئەفلاتوونییەکان، نیچەییەکان، مارکسییەکان، ئەوانیدیکە تەمومژاوی نییە.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵلا کردوویە بە کوردی

سەرچاوەکانی نووسەر:

- "جيل دولوز"/"فليكس غتاری" "ما هی الفلسفة؟" ترجمة مركز الإنماو القومی بيروت گبعة 1997.

Claire Colebrook, Philosophy and Post-structuralist Theory: From Kant to Deleuze -2 Edinburgh University Press, 2005.

3– Gilles Deleuze on Cinema: What is the Creative Act 1987 (English Subs), https://www.youtube.com/watch?v=a_hifamdISs

4- هەمیشە لەسەر هێڵی هەڵاتن داهێنان دەکەین، لەبەر ئەوەی نا کە خەیاڵ دەکەین، لەبەر ئەوە نا کە خەون دەبینین، بەڵکو لەبەر ئەوەیە کە واقیعێك لەسەر هێڵی هەڵاتن دەکێشین و رووتەختی پێکەوەسازانی لەسەر پێکدەهێنین. بڕوانە (گفتوگۆکان) ژیل دەلۆز- کلێر پارنێت. وەرگێڕانی بۆ کوردی هاوار محەمەد، زنجیرە کتێبی ناوەخت- ناوەندی غەزەلنووس 2020. ل.296

5 – گفتوگۆکان)، ژیل دۆلۆز- کلێر پارنێت. وەرگێڕانی بۆ کوردی هاوار محەمەد، زنجیرەی کتێبی ناوەخت- ناوەندی غەزەلنووس 2020. ل355.

لە ئینتەرنێتەوە:
الجزیرە. 28/4/2017
نووسینی: هند مسعد.

کتێب\ جوانییەکانی وەرگر “لێکۆڵینەوە” لە ئەدەبی نوێی کوردیدا.. عەبدولموتەڵیب عەبدوڵا

بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێرە بکەن..

Mutalib_JwanekaniWargerDownload

کتێب: زمان\بون\شیعر.. نووسینی عەبدولموتەڵیب عەبدوڵا

(خوێندنەوەیەك بۆ ئەزموونو تایبەتمەندیی شیعری هاشم سەڕاج)

بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێرە بکەن..

Mutalib_ZmanWbunDownload

کتێب: شەڕی زمان، لە پێناو تەئویلکردنی دەق.. نووسەر: عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

با بەت: لێکۆڵینەوە

[بۆ خوێند□ن□وەی ئەم کتێبە کلیکی ئێر□ بکەن..]

[Mutalib_ShariZmanDownload]

کتێب\ ئەی رەقیب لە نێوان جەستەی زمانو جەستەی نەتەوەدا.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(چوار خوێند□ن□وەی جیاواز لە سەر بنەمای گفتوگۆو دانوستان)

[بۆ خوێند□ن□وەی ئەم کتێبە کلیکی ئێر□ بکەن..]

[Mutalib_AyraqibDownload]

گفتووگۆ لەگەڵ شاعیر و رۆماننووسی عیراقی (دنیا میخائیل).. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا کردوویە بە کوردی

دنیا میخائیل: دەنووسم بۆ ئەوەی شێت نەبم

شاعیر و رۆماننووسی عیراقی (دنیا میخائیل) کە ئێستا لە زانکۆی ئۆکلاندی ئەمریکی زمانی عەرەبی دەڵێتەوە. پێیوایە ئەدەب و هونەر دەتوانێ دەنگی پەراوێزخراوەکان بێت. ئەو هەر لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکادا ساڵی 2001 لە بواری مافی مرۆق خەڵاتکراوە. لە ساڵی 2017 بەسەرهاتی پڕ ئازاری ئافرەتانی یەزیدی شەنگاری ژێر دەستی داعش بە ناوی (لە بازاڕی سەبییاندا) کە چۆن وەك سەبایەی جەنگ مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت، چاپ و بڵاو کردەتەوە.

پ/ بۆچی دەنووسی؟
دنیا میخائیل/ بۆ ئەوەی شێت نەبم.

پ/ کتێبەکەت (لە بازاڕی سەبییاندا) بەڵگەنامەیەکە لە بارەی تووندوتیژی دژ بە ئافرەتانی یەزیدی، ئایا تۆ بڕوانامەیەکی فیکری بە خوێنەر دەبەخشیت، کە مێژوو و رووداوەکان و کەسایەتییە حەقیقییەکان لەخۆدەگرێت، ئایا تا چەند لەو ژانوژوارە نزیکبوویتەوە؟ ئایا لەو رێگایەوە دەتەوێت مێژووی وسبەلەکراوەکان بناسێنی؟

دنیا میخائیل/ سەبایەکان و فرۆشتنیان لە بازاڕدا مەسەلەیەکە قابیلی لێبووردن نییە، بۆیە بە هەموو ژانرە ئەدەبییەکان شیعر، پەخشان، گێڕانەوە… وەڵامی ئەو ستەمەم داوەتەوە. خۆم سەردانی شوێنی ئەو کارەساتە گەورەیە(گوندی شەنگار) کرد و لە نزیکەوە قسەم لەگەڵ ژنانی هەڵاتووی ژێر دەستی(داعش) کرد و گوێم لەو پیاوانە راگرت، کە لە مردن رزگارییان ببوو. چیرۆکەکانیان لە خەیاڵ سەیرترە، هەموو ئەوانەم وەك بابەتێك لە (بازاڕی سەبییان)دا نووسییەوە و دواتر لە رۆمانی (تاتۆی باڵندە) کارم لەسەر کردوە، من بەبێ قەڵەم چۆن دەبمە دەنگی پەراوێزخراوەکان؟ قەڵەم بەسەر چەکدا سەردەکەوێت، قەڵەم بەرەنگاری زەمەن دەکات، هەمیشە وشە وەك

چەك دەنگدانەوەی هەیە.

پ/ لە دنیای هاوچەرخدا واقیعی ژنان چۆن دەبینی؟

دنیا میخائیل/ ئێستا واقیعی ئافرەتان لە ئاستی پێویستدا نییە، نەك هەر لە نیشتمانی عەرەبی و بەس، بەڵكو لە هەموو شوێنێكی دنیادا. هەتا ئێستا ئافرەت وەك رەگەزی دووەم لە پێناو رەگەزی یەكەم بەكار دەهێنرێت. هەڵبەتە هەر لە بن□□□ت□دا كۆمەڵگای باوكسالاری ئەو نەخشەیەی كێشاوە، بەڵام كەمەكێك هەن باشترن.

پ/ بە لای تۆ خەسڵەتەكانی خوێنەری نموونەیی چییە؟

دنیا میخائیل/ خوێنەری نموونەیی لەسەر وەڵامی نووسەر ناوەستێ، بەڵكو پرسیار دەیوڕوژێنێ، لەسەر رازیبوون و بەرهمهێنانی كەسییەكان دەوەستێ، خوێندنەوەی كارلێككارِی ئیبداعی لە نووسینی ئیبداعی كەمتر نییە، گشت داهێنانەكانی ناو نووسین بۆ ئەو خوێندنەوەیە دەگەڕێتەوە.

پ/ شێوەی ئەو نیشتمانەی خەونی پێوە دەبینی چۆنە؟

دنیا میخائیل/ وەك ئاسمان، پڕە لە بال□ندە، هەڵدەفڕن دەڕۆن و دەگەڕێنەوە، دەنیشنەوە، ئەگەر ل□س□□□□ر درەختێ نیشتنەوە هەڕەشەی پێكرانیان نییە.

پ/ بەرگی رۆمانێكی دنیا میخائیل (جەزیرەیە)، شكۆی ژیان، مافی بوون، ستەمی كۆمەڵایەتی، دیكتاتۆری هەرێمایەتی، ئافرەتانی گەندە، هەموو ئەو بابەتە مشتومڕخوازانە لە كارە شیعری و رۆمانەكانتدا لە دەرگایان دەدرێت… ئایا تا چەندی دیكە بە مرۆڤەوە سەرقاڵ دەبیت، تا چ سنورێ بەهای مرۆڤایەتی لە كارەكانت دەردۀكەونەوە؟ ئایا دەشێ كارەكانت وەك بەڵگەنامەی كۆمەڵایەتی مێژووی عیراقی هاوچەرخ تەماشا بكرێت؟

دنیا میخائیل/ نازانم، دەشێ هەموو كارێكی ئەدەبی بەڵگەنامەی مێژووەكی دیاریكراو بێت، لە كۆتاییدا هونەر كلیلی ژیانی سەردەمێكی دیاریكراوە و بیرەوەرییەكان لە ئێستاوە بۆ ئایندە دەگوازێتەوە، ئالێرەدا بایەخی هونەر دەردەكەوێت، سێبەری كاریگەری زەمەنەكان دەبڕێت، هەروەها رووییەكی دیكەی ئاید□ل□ژیا دەگەیەنێت، رووییەك كە د□س□□□اتداران و بیری یەكتایی برەوی پێدەدەن.

پ/ لە كۆمەڵە شیعرییەكانت (شەوانی عیراقی) و (جەنگ) بە جیدی دەردەكەوێت و میمۆری جەنگە درێژەكانی مرۆڤی عیراقی نمایش دەكەیت، ئایا شیعر لە توانایدایە هەموو ئەو وێنە پڕ ئازارانەی جەنگ لەخ□ بگرێت؟

دنیا میخائیل/ قەسیدەكانم بۆتە واقیعی ئیستاتیكیمان، كە لە

واقیعی پڕ لە ئازار هەڵقوڵاوە.

پ/ عیراقت بەجێهێشت و دوور لە نیشتمانەکەت بە قۆناغێکی دامەزراوەی و گرنگی ژیانتدا تێپەڕیت، بەڵام عیراق بە کەلەپوری شارستانی و غەمی جەنگەکانییەوە ئامادەیە… ئایا نووسین دنیابینییەکی هاوتای ئەو واقیعەی پێشکەش کردووە؟

دنیا میخائیل/ سی ساڵی سەرەتای تەمەنم لە عیراقدا ژیام، سێبەرەکانی لە یادەوەریمدا ماونەتەوە، سێبەری جەنگ و جوانی و خاپووربوون، مێژووی وڵاتەکەم و هەموو ئەو شتانەی تێیدا ژیام و جێمهێشت، ئایا چەند پەیوەندی بە نووسینەکانمەوە هەیە، من هیچ بیریان لێناکەمەوە، لە هەموو نووسینێکدا جێکەوتەی مێژووییەکی دیاریکراو هەیە. بە بڕوای من هەموو ئەو شتە وردانەی تۆماریان دەکەم، لە کاروبارە گەورەکانی ژیاندا رەنگدەداتەوە، مێژووی نیشتمانەکەم بە سەرەتای مێژووی جیهان دەگەڕێتەوە، هەموو ئەو شتانەی لە جیهان روویانداوە، یەکەمجار لە نیشتمانەکەی من روویداوە، من کاتێك شتێکی نوێ دەنووسم هەستدەکەم دەست لە ساتی دۆزینەوەی یەکەم دەدەم.

پ/ دەشێ رۆمان کار لەسەر رووداوە مێژووییەکان بکات، بەڵام نەك بە ئەوەی راستیان بسەلمێنێت، بەڵکو بە ئەوەی کاریگەری ئەو گۆڕانکارییانەی کە بەسەر کۆمەڵگای مرۆڤایەتیدا هاتووە، بیگەیەنێت، ئەو مەسەلەیە چۆن دەبینی؟

دنیا میخائیل/ بەڵێ، بە دڵنیاییەوە، رۆمان تەنها ئەوەمان پێناڵێت کە روویداوە، بەڵکو ئەو کاریگەریانەش دەخاتە روو، کە بەسەر ژیانی مرۆڤایەتیدا هاتووە، رۆمان هەر تەنها جەخت لە مێژوو ناکاتەوە، بەڵکو سێبەرەکەشی دەپێکێ، ئەوەش جیاوازی نووسینی رۆمان و نووسینی مێژووییە، کەواتە لە بنەڕەتدا بایەخدانی رۆمان بە واقیعی مێژوویی، لە پێناو بەدواداچوون و جێکەوتەکانییەتی بەسەر ئیقاعی رۆحدا.

پ/ لە رۆمانی (تاتەی باڵندە) رەهەندە رەمزی و مێژووییەکانی ئەفسانەی (نەهەنگ مانگ قووتدەدا)ت بەکارهێناوە، کە بەسەر ژیانی ئەو گەلەدا هاتووە… بە رای تۆ ئایا ئەو ئەفسانەیە لەگەڵ تراژیدیای یەزیدییان یەکدەگرێتەوە؟ (ئەفسانەکە دەڵێ: رۆژێ لە رۆژان مانگ شەوی خەڵکانێکی رازاندبەوە و لە روخساری ماندوویان رامابوو، تا ئەو پەڕی جوانی جوانبوون، وەك جوانەکانی نیشتمان. بەڵام بە بیری کەسدا نەدەهات نەهەنگی نەو دەریا بوێرە بچێتە ئاسمان و مانگی درەوشاوە قووت بدات و شەوی رۆناك تاریك بکات)

دنیا میخائیل/ بەکارهێنانی ئەفسانەی (نەهەنگ مانگ قووتدەدا) و رێورەسمەکانی بۆ شێوەیەکی شەعبی لە عیراق جێبەجێ دەکرێت، نەك تەنها لای یەزیدییەکان.

پ/ بە بۆچوونی من مەدلولی کلتوری و مێژوویی ئەفسانەی شەعبی (نەهەنگ مانگ قووتدەدا) پەیوەندی بە دۆخێکی قەیراناویدا هەیە، کە بەلای کەمی مێژووی عیراقی هاوچەرخی پێدا تێپەڕیووە.

دنیا میخائیل/ لە رۆمانەکەی مندا ئەو پرۆسیسە شەعبییانە پەیوەندییان بە جەنگ و ئەو کارەساتانەوە هەیە، کە بە شێوەیەکی گشتی عیراقی پێدا رۆیشتووە، بۆیە دەبینین کاراکتەرەکانی رۆمانەکانم هەوڵدەدەن ترسی سەر مانگ کەمبکەنەوە، ئەوە هاودژییەکە و من تا سەر ئێسقان کارم لەسەر کردووە، لەلایەك ئەوانە تانە لە نەهەنگەکە دەدەن، نەك لەوانەی ئەو سیاسەتەیان داڕشتووە، لەلایەکی دیکە هەوڵ بۆ رزگارکردنی مانگی ترساو دەدەن، بەڵام تا دوایی ئەوان خۆیان پێویستیان بە رزگار بوون هەبوو.

پ/ دایکایەتی چی لە تۆ گۆڕی؟

دنیا میخائیل/ وای کرد پەرتتر بم، لە بەرامبەر سەختی ژیان بەسۆزتر بم.

تێبینی: ناونیشانەکەم گۆڕیووە.
سەرچاوە: خلود الفلاح
3/4/2023 -الجزیرە.

مردنی پلاستیکی

لە منداڵییمدا
لە بەغداد
گەمەی مردنمان دەکرد
بە چەکی پلاستیکی
یەکێك ئەویدیکەی دەکوشت
لەسەر زەوی
وەك لاشەی مردوو رادەکشاین
خولەکێك
دووان
پاشان یەکێکمان پێدەکەنی و
مردنی پلاستیکیمان جێدەهێشت
دەستی یەکترمان دەگرت

وەك ئەوەی دەستی ژیانمان گرتبێ
هەڵدەستاینەوە
یارییەکی دیکەمان دەکرد
وەك ژمارەی لەتە ساڵان تێپەڕین
بەغداش بە منداڵیمانەوە
بەسەرچوو
چووینە تاراوگە
لە دوورەوە منداڵانمان دەبینی
لە ئێمە دەچوون
یەکێك ئەویدیکەی دەکوشت
بەبێ جوولە رادەکشان
بەڵام هیچیان پێنەدەکەنین
هیچیان دەستی بە ژیانەوە نەدەگرت
هەڵنەدەستانەوە.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا کردوویە بە کوردی

رۆمانی شەوگەڕەکان..
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

نوسەر و خوێنەر دوو شتی پەیوەستن، یان تەواوکەری یەکترین. بوونی نوسین بە بوونی خوێنەرەوە بەندە، واتە بوونی نوسین بە تێگەیشتن بە بوونی خوێنەر جیادەکرێتەوە. پرۆسەی خوێندنەوەش فەزایە، (خوێنەر/وەرگر)یش بەیە چاوەڕێی دەق دەکات، تاکو لە زەمەن و فەزایەکی دیکەی جیاواز گەشەی پێبدات و بیبوژێنێتەوە. کەواتە ئەوەی لە خوێندنەوە و نوسیندا پەیڕەو دەکرێت، کرانەوەی وجودە بەسەر مەوجوددا. بەو مانایەش نوسین و خوێندنەوە لە هەموو ساتێکدا راستە و قابیلی سەلماندنە، وەك چۆن لە هەموو کاتێکدا یەکەیەکی تەواو قابیلی گومانە! دواجار نوسین و خوێندنەوە ئەو فەزایە سەربەخۆییە، کە (نوسەر، خوێنەر) لەمیانییەوە دەتوانن بوونی خۆیان بەرەو پێدراوێکی جێگیر بەرن.
هەڵبەتە گەڕانەوە (السرد-Narration) گرنگی بە خستنەڕووی

ڕووداوەکان دەدات و کار لەسەر بەرەوپێشچوونی (زەمەنی ڕووداو) و (زەمەنی گێڕانەوە) و (زەمەنی خوێندنەوە) دەکات، بە دیوەکەی دیکە گێڕانەوە فەزا و زەمەنێك ڕەدەنێت، ئێستای دەق ئەو فەزا و زەمەنەیە، کە تێکەڵ بە فەزا و زەمەنی خوێندنەوە دەبێت.
لە خوێندنەوەی ڕۆمانی (شەوگەڕەکان)ی ڕۆماننوسی کورد (میران ئەبراهام)دا، منی خوێنەر، وەك خوێنەرێکی (هەواڵگەیەن/پەیامبەر) لە خوێندنەوەدا خۆی دەنوێنێ. لە سەرەتادا دەمەوێ بەڵام لەو خوێندنەوەیەدا خاڵی سەرپاو بوونی نییە، خاڵی کۆتایی سەرپاویش بوونی نییە، بەو مانایەش ئەو خوێندنەوەیە دەکەوێتە دەرەوەی چوارچێوەی دیاریکراوەکانەوە و خودی خوێندنەوە دەبێتە خاڵی دەستپێك.
ڕۆمانی شەوگەڕەکان بە پێی بەرەوپێشچوونی زەمەنی ڕووداو و زەمەنی گێڕانەوە لە تەکنیکێکی هونەری تا ئەندازەیەك سەرکەوتوو، ڕێڕەوی گێڕانەوەی گرتووە، خەبەخە وەك بنەڕەتێکی بیرکردنەوە لە ڕێی دنیابینی مۆدێرنی فرە ڕەهەندی مرۆڤدۆستانەوە (بیر و هەست و هەستوکەوت)ی لە کەمێنەك دەرکەوتەی هونەری و دەروونی ڕێکخستووە. ئەوەش هوشیاری و شارەزایی و توانای نوسەر، لە هونەری گێڕانەوە و گەیاندنی پەیامی سەردەم دەردەخات. لەگەڵ هەموو ئەوانە و هیدیکەش… ئەو سێ (هەواڵە) دەخەمە بەر چاوی خوێنەرانەوە:
1- لە خوێندنەوەی ڕۆمانی شەوگەڕەکاندا خوێنەر وەك زمان بەر پانتاییەکی شیاوی هونەری و ئەدەبی زمانی (کوردی) دەکەوە و بە خوێندنەوە کەش دەکرێت؟! دەشێ بەشێکی گەورەی ئەو کەشکردنەی (خوێنەری کوردی) پەیوەندی بە ڕەوانی زمان و ڕووداوسازی و ریتمی لەسەرخۆی تێگەیشتنەوە هەبێ؟ ئەو قسەیەی دوایی ڕەنگە بە شێوەیەکی نەگەتیف تەماشا بکرێ! چونکە ریتمی خاو لە گێڕانەوەدا جۆرێکە لە دوورکەوتنەوە لە هونەری سینەمایی، کە ئەمڕۆ بە یەکێك لە ڕەگەزە بنەڕەتییەکانی گێڕانەوەی هونەری مۆدێرن دادەنرێت. بەشێکی دیکەی ئەو کەشکردنەی خوێنەر، پەیوەندی بە جولاندنی هەستی (پەرەشبوون) بە چەمکی قوربانی و هونەر و پەیامی مرۆڤدۆستانەوە هەیە.
2- لە گێڕانەوەدا کاراکتەری گێڕەرەوە بەسەر تەواوی ڕووداوەکانەوە زاڵە (دەشێ ئەو زاڵبوونە بە هەردوو ڕووی پۆزەتیف و نەگەتیف بخوێنینەوە) و گێڕەرەوە یان نوسەر لە دەرکەوتندا هەوڵەدەدا شوێنی جوگرافی (خۆرهەڵات) و پەرەشبوونی بیرکردنەوەی قوربانی جێی پەیامی بنەڕەتی و جیاوازیی ڕۆمانەکە بگرێتەوە؟! ئەوەش تەنیا کەمێکە ئەزموونی ناخەشی (دنیابینی مۆدێرنی)ی نوسەری لێدەکەوێتەوە، کە تووندترین ڕووداوی نێو ڕووداوەکانی گێڕانەوە نییە، بەڵکو دەرفەتێکی دیکەی وێناکردنی ژان و ناخۆشییە، کە بە نەزمێکی دیکەی خەسارناسی و قوربانی فەزای چنینی ڕۆمانەکە

دادەنرێت، کە نەزمێکی کەمتری بیرکرنەوەی سەرەکی ڕۆمانەکەیە و خوێنەری ناوەکی یان شاراوە درکی پێدەکات و لە کەی چنینی ڕۆمانەکەدا دەتوانێ ئەو خۆسارناسی و ململانێ و دابەشبوونانە بدۆزێتەوە! دەمەوێ بەڵام لە ساتی درێژدان بە چنینی گرێیانەوە، واتە کە بیرکردنەوەی (مۆدێرن) لەو ڕووەوە لە گەشەکردندایە، گێڕەرەوە یان نوسەر، خوێنەر بەرەو ڕووی ڕێکخستنێکی خۆسارناسی تەواو هاندەرانەی چەمکی قوربانی دەکاتەوە! لای منی خوێنەر (خوێنەری هەواڵگێیەن) ئیشکالەکە ئەوەیە کە ڕووداوەکان بەو شێوەیە دەخاتە پێشەوە کە چەمکی قوربانی لە واقیعدا دەیەوێت، نەك خەیاڵی داهێنانی؟! ئەوەش لایەنە نەگەتیفەکەی بیرکردنەوەی ڕۆمانوس دەگەیەنێت... بۆ نموونە چەوسانەوەی ئەویدیکەی (خۆرئاوایی) و ستەمی دەسەڵاتی خۆرهەڵاتی... چونکە لە پێناو زاڵکردنی ئەو بیرکردنەوەیە، هەندێ ڕووداوی گرنگی نێو ڕۆمانەکە فەرامۆش دەکات، بۆ نموونە کوشتنی فەلەستینییەکە... هەندێ ڕووداوی دیکە پێش دەخات، بۆ نموونە چەمکی بێلانەیی و بەرجەستەکردنی هونەری نیگارکێشان... ڕەنگە ئەو پێشخستن و پاشخستنە شارەزاییانەش بێ! یان دەروونشیکارانە بێ، وەك چۆن (فرۆید) لە گەمەی (فۆرت- دای) بەکرەکەوە قسەی لەکردووە: چاو لە پاڵنەرێك بپۆشین و گەمەیەکی دیکە دابهێنین وەك جێگرەوەی تەربوونی پاڵنەرەکە. لێرەدا ڕۆمانوس چاو لە شتێك دەپۆشێت، بۆ ئەوەی شتێکی دیکە بە دەست بهێنێت؟! واتە دەشێ پێشخستنەکە لە پێناو کێشکردنی جولاندنی هەستی بێلانەیی و هونەری نیگارکێشان و بە کورتی پاڵنەری بیرکردنەوەی مرۆڤدۆستانەی (خۆئاوایی) بێ. پاشخستنەکەش جۆرێك لە قەرەبووکردنەوەی کلتوری بێت و دەلالەت لە پاڵنەری دەسەڵاتی بیرکردنەوەی داخراو و ستەمکاری (خۆرهەڵاتی) بکات؟! بە دیوەکەی دیکەش دەشێ یاری ململانێی نێوان پێشخستن و پاشخستن، هەوڵێك بێ بۆ ئەوەی خوێنەر لە بیرکردنەوەی بەراوردکارانەی (کوشتن لە ڕۆمانی غەریب- کامۆ) دوور بخاتەوە. چونکە چ لە کوشتنی عەرەبەکە لە ڕۆمانی (غەریب) و فەلەستینییەکە لە ڕۆمانی (شەوگەڕەکان) کاریگەری (خۆرهەڵات)، خۆر و گەرما هۆکاری سەرەکیین، ئەوەش جۆرێکی دیکەیە لە جەختکردنەوە لە جوگرافیای خۆرهەڵات. بەڵام پرسیارەکە ئەوەیە: ئایا ئەو دەرچوونە لە هاوسەنگی چنین و ئاراستەکردنی بیرکرنەوە، لەگەڵ پرەنسیبی چێژی خوێندنەوە و ئازادی خوێنەر دەگونجێ؟ لە وەڵامدا دەڵێین لە واقیعدا ڕەنگە پاشخستن وەك پێشەکییەکی پێویست بۆ پێشخستن خۆشحاڵانە بکەوێتەوە! بەڵام وەك خەیاڵی نوسین ناشێ ئەو پێشخستن و پاشخستنە بە هەمان شێوە و هاوسەنگی شتە واقیعییەکان دیاری بکرێت.

3- دەتوانم بڵێم بە گشتی ڕۆمانوسانی کورد بەشێکی زۆری جوانی

گێڕانەوە لە (هەست جولاندن)دا دەبیننەوە! من ئەو قسەیەم لەوەوە نایەت، کە هەست جولاندن لە نێو کلتورە جۆر بە جۆرەکاندا، جیاواز دەکەوێتەوە؟! بەڵکو لەوەوە دێت کە داهێنانی رۆمان وەك دەقێکی خەیاڵئامێز ناشێ بە هەمان شێوە و هاوسەنگی شتە حەقیقییەکان دیاری بکرێت… لە رۆمانی شەوگەڕەکاندا هەموو ئەو رووداوسازییە پڕ ژان و ناخۆشە، کە بە راستی خوێنەر دەوڕوژێنێ و تەکەڵێ بە هونەری گێڕانەوەی دەکات… لە کۆتاییدا دەبایە جەریانی بیرکردنەوەی خوێنەری نوێی کوردیشی دووچاری موفاجەئە کردبایە؟! بەڵام بە بڕوای من خاوی ریتمی گێڕانەوە و ئیشکالە ناوەکییەکەی بیرکردنەوەی نوسەر (ئەوەی بە لایەنە پۆزەتیفەکەی چاوەڕوانی خوێنەری باو و پەڕگیر ناوی دەبەین) و گونجاندنی لەگەڵ گەیاندنی پەیامی مۆدێرن (کە لە دەرکەوتەدا دنیابینی نوسەری رایی دەکات) دەبێتە هۆیەکی بنەڕەتی بۆ کێشەی خاڵی کۆتاییهێنانی رۆمانەکە، بەو مانایەی کە رۆمانوس لە دوا خاڵی چنینی رۆمانەکەیدا نەیتوانیووە سوود لە کۆتاییەکی سەرسامکەر و لەدانی بیرکردنەوەی هاوسەنگی (بە مانا واقیعییەکە) و بیرکردنەوەی ئاسۆیی و باوی گێڕانەوە وەربگرێ (واتە ئەو شێوە چاوەڕوانییە ئاساییەی خوێنەرانی باو و پێی راهاتوون، بتوانێ تێیپەڕێنێ) و هەوڵبدا خوێنەران لە دووتوێی تەکنیکی ئەو رووداوسازییەدا دووچاری ئاسۆیەکی چاوەڕوانی جیاواز و بیرکردنەوەیەکی جیاواز و سەرسامبوون بکات؟! بە گشتی لە رێگای بەرجەستەکردنی ئەزموون و ئەزموونگەریی، ئەگەر بە بیر خۆمانی بهێنینەوە کاری زۆر گەورە لەو فەزایەدا کراوە، بە نموونە دژە واقیعی کافکایی و پاڵەوانبازی دۆن کیشوتەی سیرڤانتس و دەروونشیکاری دیستۆفیسکی… بە نێویەکداچوونی گێڕانەوەکانی بۆرخیس و واقیعی سیحری مارکیز… دواجار دەڵێم نە نوسەر کەگایە و نە خوێنەر بە کردەی بەتاڵکردنی ئەو کەگایە هەڵدەستێت.

26/7/2023
هەولێر

توانا/ داھێنان لەنێوان کاری حیکایەت و دەقی رۆمان.. عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

پێشەکی:

ئەگەرچی لە سەردەمی تەکنۆزانست و ھ□گ□□ان□و□ی مر□قی نوێ… دەقی ئەدەبی و کاری ئەدەبی و جۆرەکانی حیکایەت و رۆمان ئاوێتەی یەکترین، ناتوانین پێوەرێکی نۆرماڵ و تا ئەندازەیەك نزیك لە گۆڕانکاری بۆ جیاکردنەوەیان بدۆزینەوە… چونکە وەك دەزانین دەقی گێڕانەوەکان بە ھەموو رەنگەکانیانەوە بە شێوەیەکی مێژوویی دەرکەوتن و پلە بە پلە و بە شێوەی جۆراوجۆر گەشەیان کرد… دواتر ھەموو لە ھونەری سینەمادا توانەوە! سینەما وەك دیاردەیەکی سەر بە ئەفراندن، نەك شوێنی نواندنەوە، وەك (دۆلۆز) جەختی لێدەکاتەوە… ئەفراندنی سینەمایی شوێنی نواندنەوەی نەست و دەرکەوتە نەستییەکان نییە، بەڵکو ژانرێکی جیھانی فرە رەھەند و فرە چێژی مەعریفە و بنین و دنیابینی سەردەمە…

بە کورتی ئەمڕۆ ژانرەکانی ئەدەب و حیکات و رۆمان و خەیاڵەکانی گێڕانەوە بە ھەموو ناونانەکانیانەوە ھیچ جیاوازییەکی فۆرمالیان لە نێواندا نەماوە؟!. جگە لە جیاوازی داھێنان و دنیابینی و مەعریفەی فرە رەھەندی و شیعرییەت و تەکنیك…

بە گشتی لەو نووسینەی بەردەستاندا ھەوڵمداوە بەدواداچوونێك بۆ جیاوازی (توانا)کانی گێڕانەوە لە کاری حیکایەت و (داھێنان)ی تەکنیکی لە دەقی رۆماندا بکەم…

(1)

(توانا)ی حیکایەتخوانی لە (ھونەر)ی دووبارە گێڕانەوەدا خۆی دەبینێتەوە، حیکایەت شوێنی لەدایکبوونی زاری خەڵکە! حیکایەت لە رێی جولەی خۆ بەخۆی دووبارە گێڕانەو□، دەوڵەمەندی و جیاوازییەکانی ژیان بەرەو وشکبوونەوە دەبات! چونکە ھەڵگری گوتارێکی بازنەیی تەواو یەکڕەنگ و داخراوە.

ئەگەرچی ھونەری دووبارە گێڕانەوە لای گوگرانی لە یادەوەرییدا دەمێنێتەوە، بەڵام ئەو کاتە کاڵدەبێتەوە و ون دەبێ، کە چیتر ناتوانێ چنینی دیکە بۆ گوگرەکانی لەوەی ھەیە زیتر پەرە پێبدات؟! بەو مانایەش ئەوەی (رۆمان) لە (حیکایەت) جیا دەکاتەوە ئەوەیە، کە (داھێنان)ی رۆمان بۆ کەلەپوری زارەکیی ناگەڕێتەوە! جولەی ھونەری

رۆمان بە رووی ژیاندا فرە رەهەندە و هەڵگری گوتارێکی کراوەی کەلەندارە، شوێنی لە دایکبوونی رۆمان بە تەنها تاکە کەسە، (سوبێکتە)! یەکەمیان بە توانای دووبارەکردنەوەی جولەی (خۆ بەخۆ) و زانینی موتلەقەوە بەندە، دووەمیان بە داهێنانی پرسی (نە-هەموو) و چەمکی ئەویترەوە دەلکێ! لە بەدواداچووندا (جیاوازییەکانی حیکایەت و رۆمان) دەکەوێتە نێوان دەعبای زانینی موتلەق و زانینی تەواو بەتاڵ.

(2)

جیاوازییەکانی نێوان (داهێنان- creation) و (توانا- ability) ئەوەیە، کە داهێنان ناکەوێتە دەرەوەی تواناوە، بەڵام دەشێ بە کارهێنانی توانا، داهێنان نەبێت؟! وەك چۆن لەو خاڵانەی خوارەوە دەبینرێت:

1- لە داهێناندا، خود خۆی دەشارێتەوە، بەڵام لە بەکارهێنانی توانادا خود خۆی بەرجەستە دەکات.

2- لە داهێناندا بەرهەمهێنانی فیکر دەبێتە شوێنی تەئامان، لە بەکارهێنانی توانادا هێزی دەربڕین دەبێتە شوێنی سەرنج.

3- لە داهێناندا مەبەست ئاشکرا نییە، لە بەکارهێنانی توانادا مەبەست ئاشکرایە.

4-داهێنان خاوەنداری ناکرێت، توانایی خاوەنداری دەکرێت…

(3)

کاری گواستنەوەی حیکایەت بۆ رۆمان، دەکەوێتە نێوان (گوتراو) و (نووسراو)ەوە، ئاخاوتن و وشەوە… ئاخاوتن وەك جێگرەوەی ساکارانەی شتەکان تەماشا دەکرێ، وشەکان وەك بکوژی شتەکان (وشە رەنگدانەوەی ئەزموونێکی دیاریکراو نییە)…

لە سەردەمی هەڵگەڕانەوەدا وشەکان هەوڵدەدەن تەمومژ و وەهم و پیرۆزی ئاخاوتن دابماڵن، چونکە هەتا دوێنێ ئاخاوتن وەك سەنتەری چارەی دەروونشیکاری و پەروەردەی دەروونشیکاران ئەژمار دەکرا، بەڵام ئەمڕۆ دنیای وشەکان دنیای شتەکان دادەهێنێ!

دووبارە کردەی گێڕینی حیکایەت بۆ گێڕانەوەی رۆمان، کردەی تێکشکاندنی دنیابینی و کاتێکی تایبەتە بە دنیابینی و داهێنانێکی دیکەی جیاواز! کردەی تەرجەمەکردنی منی حیکایەتخوانە، بە منی نووسەری رۆمان! کردەی گێڕینی حەکمەکە، کە راوێژی بە گەلێك هەڵومەرج لە حیکایەتدا هەڵگرتووە، بە نووسەرێك کە هەڵکشان و بەرزبوونەوەی حەز و ئارەزوو بە زانیاری و گەیشتن و سەرکەوتنی چاپەمەنی، سەرهەڵدانی جەماوەریبوونی رۆمان… وەك والتەر بنیامین (Walter Benjamin 1892-1940) دەڵێت: زانیاری و رۆمان پێشبڕکێی ئەوە دەکەن، ببنە جێگرەوەی حیکایەتخوانیی! (بەوانە تەفانەك، لە

بەهەشتەوە هەڵدەکات- دەروازەیەك بە هزری واڵتەر بنیامین، نووسینی پێشڕەو محەمەد، ل15).

(4)

حیکایەت هەمیشە دووبارە دەکرێتەوە، ئەوەش وامان لێدەکات لەبیر نەکرێت، ئەو لەبیرنەکردنە جۆرێك لە ئەبەدییەت بە حیکایەتخوان و گێڕانەوە دەبەخشێت! بەڵام ڕۆمان یەکجارە و بە تەنها دەخوێنرێتەوە! ئەزموونەکانی ڕۆمان، ئەزموونی تەنهایی و جیاوازی و گۆشەگیریین، خوێنەری ڕۆمان مرۆڤێکی ناسکە، لە ژێر ئاسمانی پەڵە هەورێکی چڕکندا دەژی، کە بەرگەی ناگرێ! (بنیامین) لە وتارەکەی دەربارەی چەمکی مەرگ و ئەزموونی مەرگ لە نێوان حیکایەتخوان و گێڕانەوەی ڕۆماندا دەڵێت: حیکایەتخوان دەسەڵاتی خۆی (ئەبەدییەتی) لە مردنەوە وەردەگرێ، بەڵام لە ڕۆماندا مرۆڤ بە تەنها دەمرێ!

(5)

بە بڕوای من کاری تەرجەمەکردنی حیکایەت بۆ ڕۆمان لە لای (نووسەری داهێنەر) هەمیشە پابەندی خەیاڵی زمان و دنیابینی سەردەم و زانیاری و چیگوتن و جوانگوتنە… بە شێوەیەکی گشتی دەشێ (خەیاڵی نووسینەوەی ڕۆمان) پابەندی (ئازایەتی پاڵەوان و سەلیقەی حیکایەتخوان بێت)؟! ئەوەش ئەو کاتەیە، کە تێیدا پاڵەوانی حیکایەت دەبێ بە منی کاراکتەری سەرەکی ڕۆمان. لە میکانیزمی ئەو کردەیەشدا لە بری خۆشەویستی پاڵەوانی حیکایەت، پێویستە منی نووسەر خۆشویستراوێك بۆ خۆی وێنا بکات، دەشێ ئەو خۆشویستراوە بکەوێتە نێوان ئازایەتی پاڵەوانی حیکایەت (بە گویگرانی) و داهێنانی منی نووسەر (بە تەکنیك) ئەوەش ئەوەمان بۆ دەردەخات، کە لە گێڕانی حیکایەت بۆ ڕۆمان، (نەشوێنی) منی کاراکتەری ڕۆمان بکەوێتە بەرانبەر (شوێنی) منی پاڵەوانی حیکایەتخوان.

کەواتە لە پرسەی گواستنەوەی کاری حیکایەت بۆ تێکستی ڕۆمان، نووسەری ڕۆمان لە ڕێگای زمانی خوێنەرانەوە زمانی خۆی دەکاتەوە، حەز و سەلیقە و هەستەکانی خۆی سەبارەت بە کاری حیکایەت، بە تەکنیکی ڕۆمان بەرز دەکاتەوە. وەك چۆن حیکایەت بە سەلیقە و حەزی ئاخاوتن و گێڕانەوە بەندە، نووسینەوەی ڕۆمانیش پابەندی حەزی نووسین و خەیاڵی زمان و جوانی وشە دەبێ! حیکایەتخوان جەوهەری حیکایەت و سەلیقەی گێڕانەوە لە ڕێگای حەزەکانی ئاخاوتن و بەدواداچووندا پەرەپێدەدات، بە هەمان شێوە ڕۆماننووس حەزی وشە و تەکنیکی ڕۆمان لە ڕێگای دنیابینی سەردەم و زانیاری و خەیاڵی زماندا دادەهێنێ! بەڵام جیاوازی نێوان حیکایەتکردنی رابردوو و داهێنانی ڕۆمان، گواستنەوەی گوتراو و دۆزینەوەی نەگوتراو، ئەوەی

حیکایەت دەیزانێ و ئەوەی ڕۆمان دەینووسێتەوە… ئەوەیە، کە (سەربابی حیکایەت) گشتێ و (سەربابی ڕۆمان) تاکە، یەکەمیان سەرچاوەی حەزی (کۆمەڵایەتییە- گشتییە -سۆسیبڵ- sociable) و دووەمیان سەرچاوەی ئازاری (من – ئیگۆ- سوبجێکت- subject)ە.
(6)
حیکایەت چەسپاندنی دەربڕین (ئەو شتەی لە ناوەوە دێت)ی حەزەکانی خۆ بەخۆیە! ڕۆمان جێگۆڕکەی دال (ئەو شتەی کە سوبجێکت بە دالێکی دیکە دەنوێنێتەوە)ی حەزەکانی ئەویترە! واتە پەیوەندی ئاخاوتنی حیکایەت بە گوێگرداییە و پەیوەندی نووسینەوەی ڕۆمان بە خوێنەری جیاواز، یەکەمیان نواندنی سنورێکی داخراوی زمانە، دووەمیان نواندنی سنورێکی ئازاد! لە پەیوەندی سنورداردا زمان پارێزگاری لە هەر هەوڵێك دەکات، کە ئاگایانە ئاسەی پێشبینییەکان بگۆڕێ، لە پەیوەندی ئازادانەدا زمان ئازادە لە هەر هەوڵێك، کە ئاگایانە و نائاگایانە ئاسەی پێشبینییەکان بگۆڕێ! لە یەکەمیاندا زمان بریکارە، بەو مانایەی کە خۆبەخۆیە! لە دووەمیاندا زمان شوێنەوارە، بەو مانایەی کە درز و پەچڕە! دەمەوێ بڵێم حیکایەت گوێگرێکی یەکگرتوو بە خۆی پێکدەهێنێ و ڕۆمان کۆمەڵێ خوێنەری جیاواز لە خۆی کۆدەکاتەوە.
حیکایەت ناهێڵێ ئاخاوتن ببێ بە ئامانجێ و دالی نوێ، بەڵام ڕێگا خۆش دەکات بۆ ئەوەی ئامانج و مەدلولی داتاشراو بەرهەم بهێنێ، ئەوەش لە ڕێگای ئەوەی بەردەوام هەوڵدەدا دەربڕینی ڕەوانبێژی لێناونەچێ… ڕەنگە بەشێکی زۆری ئەوانەی لە نووسینەوەی ڕۆماندا پێچەوانەی بکەونەوە.

ڕۆژهەڵات 6/6/2023

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

لە مردن بەر دەمبەوە.. شیعر/ عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

[بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێرە بکەن..]

Mutalib_LaMerdnDownload

ناوی کتێب: ناسنامە، تواناکانی بوونی مرۆڤ.. نووسینی عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

- ناوی کتێب: ناسنامە ، تواناکانی بوونی مرۆڤ
- نووسەر: عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا
- تایپ: نووسەر
- هەڵەبڕ: زەهرا مەدەنی
- دیزاینی ناوەوە : دەزگای ئاراس
- بەرگ: دەزگای ئاراس
- چاپ: یەکەم 2

[بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێرە بکەن..]()

[AbdulMutalib_NasnamaDownload]()

ئەدەبی کلاسیک/ ئەدەبی نەفرەتلێکراو … عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

1/1

(ڕێباز، المنهج، میتۆد) کۆمەڵێك پرنسیب و بیروڕای هارمۆنی پێکەوە هەڵکردووی بیریارێك، یان فەیلەسوفێك، یان قوتابخانەیەکە لە بوارە جیاوازەکاندا، بۆ گەیشتن بە ئەنجامی خوازراو.. بەڵام ئەوەی

ڕێبازی ئەدەبی لە ئەوانیدیکە جیا دەکاتەوە، ئەوەیە کە ناشێ داهێنەرانی ئەدەبی لە چوارچێوەیەکی دیاریکراودا قەتیس بکەین، چونکە ئەدەب (وەك داهێنان) هەمیشە خۆی بە سەر ڕێبازە ئەدەبییە باوەکانـدا دەسـەپێنێت و پانتاییەکانیـان بـەرفرەوان دەکـات و دەرگاکانیان بەرەو زیندەگی دەکاتەوە، بەو مانایەش ڕێبازی ئەدەبی ئەو کاتە دەبێتە جێگای گفتوگۆ و دانووستاندنی فرە ڕەهەند و بە سوود، کە بشێ لە بەرژەوەندی پێکهاتە هونەرییەکاندا خۆی بنوێنێ، بە دیوەکەی دیکەش دەمەوێ بڵێم هەموو ڕێبازێکی داهێنەرانە توانای ئیزافـەکردن و نـوێکردنەوەی هەیـە، هـەر تەنهـا لـە سـنوری دووبارەکردنەوە و لاساییکردنەوەدا گیر ناخوات.

ڕێبازی کلاسیك classicisme [illegible] *([illegible])* [illegible] *(1610-1515)* لە ئەوروپا برەوی سەندووە.* هەندێ لە ڕەخنەگران بنچینە هونەرییەکانی ئەو ئەدەبە لە دراما و تراجیدیادا دەبیننەوە، بۆیە یاسا و ڕێسا و خەسڵەتەکانی بە (ئەرستۆ 384-322) یۆنانی و قەسیدەکەی شاعیری ڕۆمانی (هۆراس) دەبەستنەوە. بێگومان کلاسیك بە زۆر مانا بە کار هاتووە، وەکو ئەدەبی کۆن، ئەدەبی خوێندەواری بەرز، ئەدەبێك داهێنانی تێدا بێت، ئەدەبێك بێتە هۆی لاسایی کردنەوە، ئەدەبێك بێتە قوتابخانە.. بەو مانایەش زاراوەی کلاسیك زاراوەیەکی کراوەیە، نووسەری لاتینی (ئۆلۆس گیلیۆس)* یەکەم کەس بوو، کە لە سەدەی دووەمی زایینی ئەو زاراوەیەی بە دژی ئەدەبی (شەعبی/ ئەدەبی زارەکی) بە کار هێناوە.*

ڕەنگە بتوانین بڵێین ئەدەبی کلاسیك سەرەڕای بڵاوبوونەوەی وەك ئەدەبێکی بە (ساڵاچوو) کەچی ناشێ لە کات و شوێنی دیاریکراو و کۆمەڵێك تایبەتمەندی دیاریکراو بەندی بکەین، چونکە بەشێکی زۆری ئەدەبی کلاسیك هەموو ئەو بەرهەمە ئیبداعی و جوانانە دەگرێتەوە، کە وێڕای ئەوەی ساڵانێکی درێژیان بەسەردا تێپەڕیووە، کەچی ئێستایشی لەگەڵدا بێت خوێنەرانێکی زۆریان لە دەوری خۆیان کۆ کردۆتەوە. بەڵام لەبەر ئەوەی ئەدەبی کلاسیك دژ بە ئەدەبی شەعبی هاتۆتە ناوەوە، یان لەبەر ئەوەی دژ بە سیستم و ئاکار و نۆرم و پێوانە باوەکان کاری کردووە، بۆیە جوانی ئەو ئەدەبە بە چینی باڵا و ئەرستۆکراتەوە لکێنراوە!

ئەرستۆ عەقڵ وەك بنەما و پێوانەی فەلسەفەی جوانیی ئەدەب بەرجەستە دەکات، لەسەر ئەو بنەمایە ئەوە عەقڵ و ڕۆشنبیرییە، پەیامی کۆمەڵایەتی ئەدیب و شاعیر دیاری دەکات و خۆشی و سوود یەك دەخات،

هەر بەو مانایەش ئەرستۆ پێیوایە ئەدەب بۆ هەمووان نییە، بەڵکو بۆ دەستەیەکی دیاریکراوی ڕۆشنبیرە، تەنها ئەو دەستەیەیە لە هونەر و جوانی شیعر دەگەن، لەو خاڵەوە رەخنەگران ئەدەبی کلاسیك بە دژی ئەدەبی شەعبی ناو دەبەن. بایەخی ئەو خاڵەش راستەوخۆ پەیوەستە بە گرنگیدانی ئەرستۆ بە فۆرم و شێواز لە لایەك و روونی و جوانی و گوزارشتکردن لەلایەکی دیکەوە… جگە لەوەش هەمیشە ئەرستۆ جەختی لە سوودی ئەدەب و هونەر کردۆتەوە، سوودی ئەدەب و هونەریش لای ئەرستۆ ئەوەیە، کە چێژ و خۆشیمان پێببەخشێت! بە بڕوای ئەرستۆ هەموو ئەوانەش لە ڕێگای فێربوون و پیشەکارییەوە دێتە دی، فێربوون و پیشەکاریش پشت بە ئیلهام و بەهرە دەبەستێت.

بە کورتی دەتوانین بڵێین ئەدەبی کلاسیك، لە دید و تێڕوانینی ئەدەبی گریکییەوە هەڵقوڵاوە، بە دژی ئەدەبی شەعبی و کۆی وێناکردن و دابونەریت و ئاکارە باوەکان دەوەستێ و بە دەستەیەکی دیاریکراوەوە دەلکێت.. وەك دەزانین ئەدەبی یۆنانی بە هەموو ژانرەکانییەوە هەر لە رەخنەی ئەدەبی و ئەفسانەوە تا دەگاتە شیعر و شانۆوە بە (پەیگانیزم) بتپەرستییەوە بەندە، کەواتە ئەدەبی کلاسیك سەر بە پەیگانیزمی یونانییە، دواتر رۆمانییەکان دێن و هەموو ئەو بەها ئەدەبییانە لە یۆنانییەکانەوە وەردەگرن. دەمەوێ لە کۆی ئەو قسانەوە بڵێم ئەرستۆ وەك چۆن بە دامەزرێنەری بنەماکانی تیۆری ژانرە ئەدەبیەکان ناسراوە، بە هەمان شێوە بە دامەزرێنەری ئەدەبی کلاسیکیش دەژمێردرێت، بە دیوەکەی دیکەش ئەدەبی کلاسیك لەبەر ئەوەی بە ئەدەبی چین و دەستەیەك دادەنرێت، کە دژی کۆ و دابونەریت و نۆرمە باوەکان وەستاوە، بۆیە دەشێ وەك ئەدەبێکی نەفرەتلێکراو تەماشای بکەین.

1/2

(پاشایەتی) کە بە دەوڵەتی حوکمی رەها ناوبانگی دەرکردبوو، جگە لەوەی بۆ مانەوەی گیانی خۆی پارێزگاری لە کۆنەخوازی دەکرد، بە دیوەکەی دیکەش بەردەوام هەوڵی ئەوەی دەدا، دەسەڵاتەکەی لە سامانی دنیایی بێ بەش نەکات! بەو مانایە دەشێ بڵێین هەر لە سەدەی سێزدەوە حکومی پاشایەتی خۆی لە دوو عەقڵی جیاوازەوە دەبینێتەوە، یەکێکیان دەسەڵاتی دەرەبەگایەتی، کە خۆی بە ئایینەوە هەڵدەواسی، ئەویدیکەیان بورژوازیی، کە بە دنیاوە لکاوە. لە پشت عەقڵی دەرەبەگایەتی پەیوەست بە ئایینەوە، ئەدەبی شەعبی وەستا بوو، بەڵام لە دووتوێی عەقڵی بورژوازی دنیایی، ئەدەبی کلاسیکی نەفرەتلێکراو.

کەواتە ئەدەبی نەفرەتلێکراو لەلایەن ئایینەوە ئەدەبێکە، کە بانگەشەی عەقڵ و ئازادی و ئاکگەرایی دەکات و هەژموونی ئایینی و

دەسەڵاتی نۆرمە ئایینییەکان بە سەر کۆمەڵگادا رەتدەکاتەوە، هەر بەو مانایەش پشت بەستنی ئەدەبی کلاسیك بە نموونە باڵاکانی ئەدەبی یۆنانی و ڕۆمانی (داستانی ئەلیادە و ئۆدیسە، هۆمیرۆس و شانۆگەرییەکانی سۆفۆکلیس و یۆریبیدیس..) و لاسایی کردنەوە و دراسەکردنی بنەما هونەرییەکانیان و دواتر خۆ دادەمەزراند لە سەر بنەما تیۆرییەکانی گەورە فەیلەسوفانی یۆنان و ڕۆمان (ئەفلاتوون و ئەرستۆ و هۆراس) و بە تایبەتی کتێبی (هونەری گوتار) و (هونەری شیعر)ی ئەرستۆ، هەر تەنها لە هەنگاونان لە ئەدەب و هونەری شەعبییەوە بۆ کلاسیك، کورت ناکرێتەوە! بەڵکو لە پشت ئەو گەشە هونەری و ئەدەبییە، گۆڕانکارییەکی گەورە، لە بیرکردنەوە و تێڕوانینی کۆمەڵگای ئەوروپی لە ئارادا بوو، ئەویش تەجاوزکردنی دەرەبەگایەتی و هەنگاونان بوو بەرەو بورژوازیی و سەرمایەداری و سەرمایەداری بازرگانی…

وەك گوتمان لە سەدەی دووەمی زایینییەوە (ئۆلۆس گیلیۆس)* زاراوەی کلاسیکی بە دژی ئەدەبی (زارەکی) بە کار هێنا، بەڵام هەمیشە مەسیحییەکان هەوڵی ئەوەیان دەدا، ئەدەبی کلاسیك ئەو بەها بتپەرستییە لەخۆی دابماڵێت و مۆرکی (ئینجیل) و بنەماکانی ئایینی کریستیانی لەخۆ بگرێت، بەڵام نەیانتوانی لەو بارەوە سەرکەوتنی تەواو بە دەست بهێنین، چونکە ئەدەبی کلاسیك خۆی لە گەڕانەوە بۆ ئەدەبی گریکی و ڕۆمانی کۆندا هەڵدەگرتەوە، بنەما سەرەکییەکانی ئەو ئەدەبەش وزەکانی خۆی لە تێڕوانینی بتپەرستییەوە وەرگرتبوو! هەر لەوێشەوە ئەدیب و رەخنەگرانی ئیتاڵیا لە سەدەی سێزدەی زایینییەوە دوای پەیبردن بەو تێڕوانینە و کارەکانی ئەرستۆ، برەوێکی زۆریان بە ئەدەبی کۆنی یۆنانی دا.

بە دیوەکەی دیکەش نووسەری ئیتاڵی (جیۆڤانی بۆکاچیۆ 1313-1375ز) کە هەموو هەوڵەکانی لە (دیکامیرۆن)دا خۆی دەبینێتەوە: دیکامیرۆن پێکهاتووە لە سەد کورتە چیرۆکی کورت و لە ماوەی (10) ڕۆژدا و (10) کەس (حەفت کچ و سێ کوڕی گەنج) کە لە ترسی بڵاوبوونەوەی نەخۆشی کۆلێرا، لە باڵەخانەیەکدا خۆیان حەشار دابوو، ئەو چیرۆکانە دەگێڕنەوە، جیاوازی ئەو کۆمەڵە چیرۆکە لەوێدایە، کە پاڵەوانەکانیان هەر تەنها لە چینی باڵا و ئەریستۆکرات نین، بەڵکو خزمەتکارەکانیش ڕۆڵی پاڵەوانی تێدا دەگێڕن. وەك چۆن سروشتی چیرۆکەکان شێوەی گاڵتەجاڕی لەخۆ دەگرن، هەر بەو شێوەیەش بۆکاچیۆ کارە ناشیرینەکانی پیاوانی ئایینی ریسوا دەکات. لێرەدا بۆکاشیۆ وەکو (دانتی 1265-1321) بۆ پاڵەوانەکان پەنای نەبردۆتە بەر (رابردوو)، بەڵکو پاڵەوانەکانی لە نموونەی واقیعی (سەردەم)ەکەی خۆی هەڵێنجاوە.. (ئەو کۆمەڵە چیرۆکە لە لایەن “صالح علمانی”

تەرجەمەی زمانی عەرەبی کراوە، ساڵی 2006 لە دەزگای "مەدا" چاپ و بڵاو کراوەتەوە) دواتر پێکاشێ هەموو تەمەنی خۆی بۆ راڤەکردنی کۆمیدیای دانتی تەرخان دەکات، بۆ ئەوەی لەو ڕێگایەوە لەگەڵ سەردەم بیگونجێنێت.

ئەگەرچی نووسەر و رەخنەگرانی ئەدەبی، ڕێبازی کلاسیك بە کۆنترین ڕێبازی ئەدەبی دەستنیشان دەکەن، بەڵام بێگومان ئەدەب و هونەر هەمیشە لە پێش ئەو ناونان و ڕێبازانەوە بوونی خۆی هەیە، هەمیشە ناونان پشت بە بنەما و سیما دیارەکانی ئەو بوونە دەبەستێت، کە لە پیش ناونانەوە کۆمەڵێك پانتایی جیاواز بۆ خۆی فەراهەم دەکات.

1/3

وەك چۆن لە نێوان ڕێبازی ئەدەبی و ڕێبازی رەخنەی ئەدەبی جیاوازی هەیە، بە هەمان شێوەش (شەپۆل- تیار) و (ڕێباز- منهج)یش جیاوازییان لە نێواندا هەیە، ئەگەر بۆ قسەکردن لە ڕێبازی ئەدەبی قسە لە ڕێبازی کلاسیکی و ڕۆمانسی و واقیعی و رەمزی و بەرناسی و وجودی و عەبەسی… بکەین، ئەوە ڕێبازەکانی رەخنەی ئەدەبی خۆیان لە ڕێبازی مێژوویی، کۆمەڵایەتی، دەروونی، ئیستێتیکی… هەڵدەگرنەوە. بە دیوەکەی دیکەش دەتوانین دوو شێوە لە ڕێباز دیاری بکەین، ڕێبازی (ناوەکی) کە خۆی لە وەسفکردن و شیکردنەوەی خودی دەقدا دەدۆزێتەوە، ڕێبازی (دەرەکی) کە بە مێژووی بەراوردکردنی دەقەکانەوە بەندە. کەچی (شەپۆلی ئەدەبی) خۆی لەو ئاڕاستەیە، یان دیدە، یان فیکرە تیۆرییە رووتەدا دەبینێتەوە، کە رەنگە لە میانی کۆمەڵێك نەخشە و هێلکاریدا بەجێ بهێنرێت، دواجار دەشێ هەموو ئەوانەش بەرەو (ڕێباز)مان بەرن.

وەك دەزانین سەرەتاکانی ئەدەبی کلاسیك لە ئیتاڵیا چەکەرەی کردووە، سەدەی دوانزە و سێزدە (دانتی) یەکێك بووە، لە رابەرانی ڕێنیسانس و بە ناوبانگترین شاعیری ئیتاڵیا، کە داوای کرد، لە بری زمانی (لاتینی) زمانی (نەتەوە)یی بۆ نووسین بە کار بهێنرێت.* وەك چۆن شاعیر و نووسەری ئیتاڵی (پیتراك 1304-1374) بە یەکەم کەس دەژمێردرێت، کە هەوڵی داوە (زانستی مرۆڤایەتی) رووبەڕووی (لاهوت theology) بکاتەوە و یەکێکیش بوو، لەوانەی کە لەگەڵ دانتی بە هۆی هەڵوێستی سیاسییان لە شارەکەی خۆیان وەدەرنراون. یەکێکی دیکە لەو شاعیرانەی کە دەورێکی باڵای لە بڵاو کردنەوەی هەستی نەتەوەییدا بینی (پێکاشێ) بوو..

بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا ئەدەبی کلاسیك لە فەڕەنسا پێگەیشت. شاعیری کۆشکی مەلیك (هینری چوارەم)ی فەڕەنسا (فرانسوا دو مالێرب 1555-1628ز) بە رابەری ئەو ڕێبازە لە قەڵەم دەدرێت، وەك چۆن هەر یەك لە (کۆرنی 1601-1648) شاعیر و درامانووس و (راسین 1639-1699)

شاعیر و شانۆنامە نووس، دوو (قۆناغی جیاواز)ی ئەدەبی کلاسیك، لە فەرەنسا پێکدەهێنن… لێرەدا دەمەوێ لە نێوان شوێنی سەرهەڵدان و شوێنی گەشەکردنی ئەدەبی کلاسیك بڵێم ئەگەر ئیتاڵیا وەك شوێنی سەرهەڵدان، راستەوخۆ لە سەر لاساییکردنەوەی ئەدەبی گریکی وەستا بێت، ئەوە دەشێ وێڕای ئەو پرنسیبە بڕوامان بە جۆرێك لە جیاوازی و هەڵبژاردن هەبێت، ئەویش تێکەڵکردنی پرنسیبی عەقڵە بە پرنسیبی لاساییکردنەوە. بەو مانایەش ئەگەر چەمکی لاساییکردنەوەی ئەرستۆیی بنەما فەلسەفییەکانی رێبازی کلاسیك بەرهەم بهێنێت و بە شێوەیەکی گشتی خەسڵەتە هونەرییەکانی پەیوەندی بە (روونی دەربڕین) و (تۆکمەیی پێکهاتەی رستە) و (رەوانبێژی شێواز)ەوە هەبێت، ئەوە لە کوێ ئەو خەسڵەتانە، دەتوانین بایەخی (بابەت) و پشتگوێخستنی (خود) هەڵبگرینەوە؟! بەڵام فەرەنسییەکان لە رێگای تێکەڵکردنی پرنسیبەکانی عەقڵ، هەوڵیان داوە سنورەکانی هەست و سۆز و خەیاڵ دەستنیشان بکەن، هەر لەوێشەوە (راسین) دەڵێت: با بە (دڵ بیر بکەینەوە) و (بە عەقڵ هەست بکەین) و (بە خەیاڵ دەرك بکەین).

بە کورتی ئەگەر ئیتاڵییەکان لە سەر رێبازی یۆنانییەکان جەختیان لە رێبازی کلاسیك کردبێتەوە، ئەوە فەرەنسییەکان بە لای ئەدەبی (لاتینی)دا شکاونەتەوە، هەر لە سەر ئەو بنەمایەش دەشێ پەنجە بۆ خەسڵەتە هونەرییەکانی ئەدەبی کلاسیك لای فەرەنسییەکان درێژ بکەین، کە خۆی لە زاڵبوونی (فۆرم) بەسەر (ناوەڕۆك)دا دەبینێتەوە، هەموو ئەوەش جیاوازی نێوان تیۆری لاساییکردنەوەی ئەرستۆ و پرنسیبەکانی عەقڵمان نیشان دەدا!! لێرەوەیە (راسین) هەوڵدەدا شانۆی لاتینی بنووسێتەوە، نەك (سۆفۆکلیس)ی گریکی.. بەڵام دەبێ لە بیرمان نەچێت، ئەو کاتە رێبازی کلاسیك لە ئەوروپا گەشەی کرد، کە لە هەوڵی گەڵاڵەکردنی بەها مرۆییەکاندا بوو، بەو مانایەش بەشێکی زۆری ناونانی ئەو ئەدەبە راستەوخۆ پەیوەندی بە بەها مرۆییەکان و نەمرییەوە هەیە، دواجار هەر لەوێوە دەتوانین بڵێین ئەدەبی کلاسیك نە شوێن دەناسێ و نە کات و چینێکی دیاریکراوی کۆمەڵایەتی، بە دیوەکەی دیکەش رێبازی کلاسیك سەر بە گۆڕانکارییە گەورەکانی شارستانی و دنیای بیرکردنەوە و بوارەکانی ئابوری و کۆمەڵایەتی و سیاسییە.

1/4

رێبازی کلاسیك هەر لە سەدەی دووەمی زایینی لەلایەك وەك رێبازی قوتابخانەیی، یان بنەڕەتی و باڵایی. و لە لایەکی دیکە وەك ئەدەبێکی ئاڕاستەکراوی دەستە و تاقمێکی ئەرستۆکراتی و پایە بەرز.. خۆی لە رەوانبێژی زمان و هێزی تەعبیرکردن و روون و ئاشکرایی دەدۆزێتەوە، بەڵام لە سەردەمی رێنیسانسی ئەوروپی ئەدەبی

کلاسیك بە هەموو ئەو ئەدەبە دەگوترا، کە خۆی لە بەها مرۆییەکان (خێر) و (راستی) و (جوانی)دا دەبینییەوە! هەمیشە بەها بەرزەکانی مرۆڤایەتیش دەکەونە دەرەوەی شوێن و کات و چینێکی دیاریکراوی کۆمەڵایەتییەوە. بەها مرۆییەکان لە خەسڵەتە سەرەکییەکانی ئەدەبی سەردەمی رێنیسانس دەژمێردرێن، لەگەڵ ئەوەشدا ئەدەبی کلاسیك لە سەردەمی رێنیسانسدا بە هەمان شێوەی سەردەمی پێشوو، پارێزگاری لە شێواز و رەوانبێژی و هێزی تەعبیرکردن و بەرجەستەکردنی سۆز و پەیوەستبوون بە پرنسیبەکانی ئەخلاق و رێزگرتن لە نۆرمە کۆمەڵایەتییە باوەکان و بەکارهێنانی بۆ ئامانجی فێربوون.. دەکرد.
دەمەوێ بڵێم ئەوەی ئەدەبی کلاسیك لە سەدەی دووەمی زایینی و سەردەمی رێنیسانس، جیا دەکاتەوە، جگە لە بەها مرۆییەکان، خۆی لە کەشفکردن و شیکردنەوەی دەروونی مرۆڤ و جەختکردنی شێواز و بابەتگەرایدا دەبینێتەوە، هەموو ئەوانەش پشت بە (رۆشنبیریی) و (پیشەیی بوون) دەبەستێت، ئامانجەکەشی لە چێژی هونەرییدا دەردەکەوێت. هەڵبەتە لە دووبارەکردنەوەی هەموو ئەوانەدا، پرسیاری من ئەوە نییە (ئەدەبی کلاسیزمی کوردی) دەکەوێتە کوێی ئەدەبی کلاسیکەوە؟ بەڵکو دەمەوێ بڵێم ئەگەر بە شێوەیەکی گشتی ریشەی ئەدەبی کلاسیك بە هەموو ژانرەکانییەوە بە دید و بۆچوون و تێڕوانینی بتپەرستی گریکییەوە بەند بێت و رۆمانییەکان کۆی ئەو بیروڕا و بەها ئەدەبیانەیان لەوانەوە وەرگرتبێت، ئایا دەتوانین دیدی بتپەرستی لە نێو (ئەدەبی کلاسیزمی کوردی) بەدی بکەین؟
کریستانییەکان لە سەردەمی خۆیان دژی بەهای بتپەرستی بوونە و هەوڵیانداوە ئەدەبی کلاسیك مۆرێکی ئایینی مەسیحی وەربگرێت، بەڵام هۆی سەرنەکەوتنیان راستەوخۆ پەیوەندی بە هێزی سەرچاوە یۆنانییەکەوە هەبووە!! بەڵام لە بیرمان نەچێ لە سەدەکانی ناوەڕاست (پێش رینیسانس) دەسەڵاتی کلیسا، پیاوانی ئایینی توانیان ئەدەب و هونەر بە گشتی بخەنە ژێر بیروڕایەك کە لەگەڵ کلیسەدا بگونجێ، ئەدەب و هونەریان ئاڕاستە دەکرد و دەیانویست لە خزمەتی ئایین و پیاوانی ئایینیدا بێت، هەر بۆیە فەیلەسوفانی ئیستێتیکا رایانوایە کە رێنیسانس قەڵەمبازێکە بە سەر سەدەکانی ناوەڕاست و بیروڕای کلیسە. رینیسانس هەوڵدانێکی مەزن بوو بۆ رزگار بوون لەو کۆت و پێوەندانەی دەرەبەگایەتی بە سەر نووسەر و هونەرمەنداندا سەپاند بووی..*
شاعیر و رەخنەگری ئینگلیزی (جۆن میلتۆن 1608-1674) یەکێك بوو لەوانەی کە ئایین و کتێبی پیرۆز (ئینجیل)ی بە سەرچاوەی سروش دادەنا و وەك ناوەڕۆکی کارەکانی سوودی زۆری لێوەردەگرتن. بە دیوەکەی دیکەش میلتۆن یەکێك بوو لەو رەخنەگرانەی، کە پێیوابوو

ئەدەب بە هەموو ژانرەكانییەوە ئامرازێكە بۆ دنەدان و دنەدانی فیكرەیەكی دیاریكراو، وەك چۆن جەختی لەسەر وەزیفەی سیاسی شیعر دەكردەوە، گیروگرفتە كۆمەڵایەتییەكانیشی بە هەند هەڵدەگرت، بەڵام هەمیشە مەسەلەی چێژی بە نیازێكی ئەخلاقی و جوانیی دەبەستەوە، نەك بە تاقم و چینێكی دیاریكراوەوە.. من دەپرسم ئایا ئەوە هێزی (ئایینی ئیسلام)ە وا دەكات ئەدەبی كلاسیزمی كوردی لە (حوجرە و مزگەوت)ەكانەوە سەر هەڵبدات، یان پەیوەندی بە بێهێزی (ئەدەبی زارەكی كوردیی) و بە بێ ئاگایی و دەرك نەكردنی (چەمكی لاساییكردنەوەی ئەرستۆیی و عەقڵ وەك بنەمایەك بۆ فەلسەفەی جوانی ئەدەب)ەوە هەیە، كە بە بنەما سەرەكییەكانی ئەدەبی كلاسیك دەژمێردرێن؟

بێگومان سەرەتای بەرەوپێشچوونی ئەدەبی كلاسیك لە ئیتاڵیا، لە سەدەی سێزدەمی زایینی دوای پەیبردن بە ئەرستۆ و بنەما گریكییەكان، بە تایبەتی لەسەر دەستی شاعیرانی سەردەمی ڕێنیسانس و دواتر لە فەڕەنسا و ئەڵمانیا و لەسەر دەستی پێشەنگی قوتابخانەی ئینگلیزی (شكسپیر 1564-616ز) گەیشتە ترۆپك. بەڵام لە سەدەی شانزە و حەڤدەی زایینی ئەوە ڕەخنەگران و ڕەخنەگرانی فەڕەنسی بوون، توانیان لە ڕێگای كۆمەڵێك تیۆر و پرەنسیبەوە، هێزێكی نوێ بە ئەدەبی كلاسیك ببەخشن! ئەگەرچی وازیان لە چەمكی (لاساییكردنەوە)ی ئەرستۆیی نەهێنا، بەڵام بایەخێكی زۆریان بە عەقڵگەرایی و فیكرەی تاكگەرایی دەدا و توانیان جۆرێك لە هاوگونجان لە نێوان بابەتگەرایی بنبەستی كلاسیكی كۆن و خودگەرایی پەڵگیری ڕۆمانسیی دروست بكەن. یەكێك لەو ڕەخنەگرانە، ڕەخنەگری فەڕەنسی (نیكۆلا بوالۆ 1636-1711)* بوو، كە توانی جەخت لە یەكێتی (بابەت) و (شوێن) و (كات) بكاتەوە و بنەغەكانی ئەدەبی كلاسیك نوێ بكاتەوە. هەر لەوێشەوە قوتابخانەیەكی جیاواز لە زۆر ڕووەوە بە ناوی نیوكلاسیك (Neo classical) هاتە ئاراوە.

سەرچاوە و پەراوێز:

*- مێژوونووسان مێژووی گەلانی ئەوروپا بەسەر سێ چاخ دابەش دەكەن، یەكەم، چاخی كلاسیكی دێرین (سەردەمی دەسەڵاتداریەتی گریك و ڕۆمان، كە پێش لە دایكبوونی مەسیح دەگرێتەوە). هەندێ وای دەبینین كه ئەدەبیاتی ئەو سەردەمە (سەردەمی یۆنان و ڕۆمانی دێرین) كلاسیزمی كۆنە، ئەو كلاسیكەی دواتری ئەوروپا بە كلاسیزمی نوێ دادەنێن. دووەم، چاخەكانی ناوەڕاست، كە بە سەردەمێكی زۆر تاریك دەژمێردرێت لە ئەوروپادا، لەگەڵ بڵاوبوونەوەی مەسیحییەت بە ئەوروپادا دەست پێدەكات تا كۆتایی سەدەی 16م. بە سەر دوو قۆناغ دابەش دەكرێت:

یەکەم چاخەکانی ناوەڕاستی بەرایی، واتە پێش ڕێنیسانس، کە دەسەڵات و بۆچوونی کەنیسە تێیدا باڵا دەست بوو، لەگەڵ هەرچی بینینێکی میتافیزیکیانە و ئاخیرەتپەرستانە و فەرامۆشکردنی دنیا. دووەم، چاخەکانی ناوەڕاستی دواتر (سەردەمی ڕێنیسانس، واتە ماوەی سەدەی 15 و 16ز) کە بیرکردنەوەی زانستی و میتۆدباوەڕی و دنیاباوەڕی سەر هەڵدەدەن. سێیەم، چاخی نوێ، بە بۆچوونی ئارنۆڵد هاوزەر، خاڵی گۆڕانی ڕاستەقینەیە، واتە "چاخی نوێ" تەنیا لەگەڵ هاتنی سەدەی هەژدەمەوە (لەگەڵ هاتنی سەردەمی ڕۆشنگەرییەوە) دەست پێدەکات. سەردەمی ڕێبازی کلاسیزم (چاخەکانی ناوەڕاست تا ڕێنیسانس، لە دوای بڵاوبوونەوەی مەسیحییەتەوە تا کۆتایی سەدەی 16ز) لە بواری سیستمی سیاسییەوە بە قۆناغی هیراشی (بتپەرستی) دەناسرێتەوە، لە بواری فەرمانرەوایەتیدا بە پاشایەتی لە باوکەوە بۆ کوڕ دادەنرێت… حکومەت زۆر توندڕەوانە فەرمانڕەوا بوو. پاشا، کە خودا مافی دەسەڵاتی پێدابوو فەرمانڕەوای موتڵەق بوو. خۆشەویستی وڵات دەبووایە تێکەڵ بێت بە خۆشەویستی بۆ پاشا، دروشمی هەموو کەسێك ئەوە بوو یەك قانوون، یەك ئایین، یەك پاشا… کلاسیزم ئەو دەستورانەی بە موتڵەق دادەنا و نەدەبووایە لێی لابدرێت.

*- بزوتنەوەی ڕێنیسانس لە ماوەی سەدەی 15 و 16 ڕۆڵێکی مەزنی بینی لە بەرەوپێشبردنی ڕێبازی کلاسیزم، وەك چۆن بزوتنەوەی هیومانیستەکان لە سەدەی 15 ڕوویەکی گەشی بزوتنەوەی ڕێنیسانس بوو.

▪ – لە ناوەڕاستی سەدەی شانزە کۆمەڵێك ئەدیب و نووسەری ڕۆشنبیر لە فەرەنسا دەرکەوتن و داوای لاساییکردنەوە و فێربوونی بنەماکانی ئەدەبی کۆنییان دەکرد و پێیان دەگوتن (پلێیاد- لەپلەییاد: ناوی حەوت کچی ئەتڵەس بوو، ئەو حەوت کچە لە نائومێدی خۆیان دەکوژن و دەبنە ئەستێرە).

*- نووسەری ڕۆمانی لە کتێبی (شەوانی ئەتیکا) ئەو زاراوەیەی بە کار هێناوە. بروانە ڕێبازە ئەدەبییەکان، ئامادەکردن و وەرگێڕانی لە فەرەنسییەوە د. فەرهاد پیرباڵ، لە بڵاوکراوەکانی دەزگای ئاراس، هەولێر 2004، ل15-16.

*- المذاهب الأدبیه من الکلاسیکیه إلی العبپیه، د. نبیل راغب – مکتبه مصر – القاهره.

*- گێلیۆس ئەو تۆژەرە ڕۆمییە نووسەرانی بەسەر دوو گروپ دابەش کردووە، نووسەرانی کلاسیك و نووسەرانی عەوام، بەو نووسەرانەی دەگوت کلاسیك کە بەرهەمەکانیان شایستەی خوێندنەوەی چینە باڵاکانی کۆمەڵ بوایە، بەرە بەرە ئەو

سیفەتە مانایەكی فرەوانتری پەیدا كرد و بە بەرهەمێك دەگوترا كە شایستەی وتنەوە بوایە لە پۆلەكاندا و بۆ پەروەردەی جەوانان بشیابایە. قوتابخانە ئەدەبییەكان، نووسینی (رەزا سەید حسەینی) وەرگێرانی لە فارسییەوە: حەمە كەریم عارف، دەزگای توێژینەوە و بڵاوكردنەوەی موكریانی، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، 2006، ل18.

*- یەكێك لە دەستكەوتەكانی سەردەمی رینیسانس دروستبوونی دەوڵەت-نەتەوە بوو، واتە دروستبوونی دەوڵەت لە سەر بنچینەی نەتەوە. ئەوە وای كرد زمانی لاتینی كە زمانی نووسینی زۆربەی نەتەوەكانی ئەوروپا بوو، وردە وردە بداتە پاش و زمانی نەتەوەكان بەرەو بسێنێت و هەر نەتەوەیەك زمان و رۆشنبیریی نەتەوەیی خۆی ببوژێنێتەوە.

*- بروانە رێبازە ئەدەبییەكان، ئامادەكردن و وەرگێرانی لە فەرەنسییەوە د. فەرهاد پیرباڵ.. ل21-22.

*- خاوەنی كتێبی (هونەری شیعر)ە لەو كتێبەدا قسە لە كەلەپوری كلاسیك و بە تایبەتی بیروڕاكانی ئەرستۆ، وەك چۆن مەسەلەی (حسی سەلیم Common Sense) دەوڕوژێنێ و ئەو زاراوەیە یەكێك بووە لە نموونە باڵاكانی داهێنەرانی ئەو كات، لەلایەكی دیكە بوالۆ پێیوابوو دەبێ شاعیر فێری ئەوە بێت، كە بە پێی رێساكانی عەقڵ بنووسێت، بۆ ئەوەی بتوانێ دەرك بە حسی سەلیم بكات، ئەوەش دەبێ لە رێگای دووركەوتنەوە لە درێژدادری و دووبارەكردنەوە مەیسەر بكات، وەك چۆن دەیگوت پێویستە لە سەر شاعیر عەقڵی خۆی لە بارەی سروشتەوە بەكار بهێنێت، ئەوەش یەكێك بوو لەو پرنسیبانەی كە بە شێوەیەكی گشتی كلاسیزمی نوێ بانگەشەی بۆ دەكرد، بە دیوەكەی دیكەش جەخت لە سروشتی ناوەكی و هەستە ناوەكییەكانی مر□ق بكاتەوە، هەموو ئەوانەش لە رێگای حسی سەلیمەوە بەجێ دەهێنرێت، وەك ئەوەی بوالۆ قسەی لێ كردبوو. بۆ زێتر شارەزایی بروانە ئینتەرنێت: أ.د أحمد صقر – كلیە اڵاداب – جامعە الإسكندریە.

رۆمانی پاسەوانانی خودا لەنێوان زەمەنی داخراو و زەمەنی کراوەدا…عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

گفتوگۆی برگسۆن* و ئاینشتاین* لە بارەی زەمەنەوە گفتوگۆیەکی سایکۆلۆجی/ فیزیاییە، بەڵام هەندێ لە فیزیاییەکان دەیانەوێ تێگەیشنێکی تاکڕەهەند بە زەمەن ببەخشن و ئەو کەلێنە دابخەن، کە ئەپیکۆرییەکان بە کراوەیی جێیانهێشتووە! لێرەدا گرفتی قسەکردن لە سەر زەمەن لە لای برگسۆن قسەکردنە لە زەمەن وەك مەسەلەیەکی خودی، وەك مەسەلەیەك کە بە مرۆڤەوە بەندە، بەڵام لای ئاینشتاین و قسەکردنە لە سەر حەقیقەتێکی بابەتی کە بە دەرەوەی مرۆڤەوە دەلکێ.
زەمەن چییە؟ ئەو پرسیارە دێرینەی، کە (ئۆگستین)* ی مەزن بەرزی کردەوە، وەك دەبینین لای برگسۆن لە دەیموومەدا خۆی دەبینێتەوە… برگسۆن رەهایی لە بەردەوامییدا دەبینێتەوە، پێیوایە بەردەوامی زەمەنی حەقیقییە.. ئەو زەمەنەیە کە مرۆڤ تێیدا دەژی، بۆیە دەبێ مرۆڤ لە جیهانی دەرەوە دوور بکەوێتەوە، بەرەو ناوەوە، چونکە هەر لە ناوەوە هەست بە هەڵقووڵینی زەمەنی حەقیقی دەکات، زەمەنێك کە رابردوو و ئێستا لەیەك باردا کۆدەکاتەوە و سەر لە نوێ بەرەو داهاتوو پاڵی دەنێت. برگسۆن دەیەوێ (بوون) لە سەر دەیموومە وێنا بکات. لەبەر ئەوەی (دەیموومە-بەردەوامی) دێ و دەڕوا، بۆیە قبولی دابەشبوون و بەش بەشبوون ناکات.. بەردەوامی پێشکەوتنی رابردووە، کە داهاتوو بەرهەم دەهێنێ، هەرچەندە پێشبکەوێت گەورە دەبێت. هەر لە سەر ئەو بنەمایەش (من/الانا) لای ئەو یەکێتییەکە دابەش نابێت. ئازادیش بە دەیموومەوە بەند دەکات، دەیموومەیەك کە جیابوونەوە ناس ناکات، یەکێتییەك پێکدەهێنێ کە ناشێ بە سەر ساتەوەختدا دابەش بکرێت. بەمجۆرە ئازادی تەعبیر لە کەسێتی دەکات. هەڵبەتە برگسۆن بۆ جەختکردن لە تێزەکەی مۆزیکا و شێوازی ئاگایی وەك نموونە دەهێنێتەوە..* کەواتە لای برگسۆن جەوهەری ئێستا، رابردووە.

زەمەن لە چەندین وێنەدا

کتێبی (جدلیە الزمن)ی باشلار* دیموومەی زەمەن بەو مانایەی کە لای برگسۆن هەیە، رەتدەکاتەوە و دەڵێت زەمەن بەیەکەوەلکاو نییە،

بەڵکو بەیەکەوەنەلکاوە (متصل نییە، منفصلە).. هەروەها دەڵێ بە هۆی فیکری بەیەکەوەنووساوەوە (متصل) ناتوانین بە شێوەیەکی جەوهەری بەرەو یەکێکی دیکە بگوازینەوە.. ئەگەرچی دەیموومە پێدراوی راستەوخۆی ئاگاییە، بەڵام ئەو دیموومەیە دەستەمۆیە، کەواتە ئاگایی لە شارەزایی دەرەکی وەرگیراوە، چ بە هۆی (دابڕان یان بەردەوامی) بێت. بەو مانایەش لای باشلار ئاگاییمان بە زەمەن، ئاگاییە بە ساتەوەخت: زەمەن واقیعی نییە تەنها لە چرکەساتدا نەبێت. کەواتە باشلار لەگەڵ تێزی فەلسەفی (ساتەوەخت/چرکەسات-اللحظە-Instant) و کتێبی (Siloce)ی (گاستۆن رۆبناڵ- Gaston Roupnel) یەکدەگرێتەوە و لە تەواوی کتێبی (حدس اللحظە) پشتگیری لە تێزەکەی ئەو دەکات. (رۆبناڵ-Roupnel) پێیوایە واقیعی زەمەن تەنها لەو چرکەساتەدایە، یان بە مانایەکی دیکە زەمەن واقیعێکە بە چرکەسات ئابڵوقەدراوە و دەکەوێتە نێوان دوو عەدەمەوە. کەواتە زەمەن لە نوێوە دەژی، بەڵام بەر لەوە بژی، دەبێ بمرێ، چونکە ناتوانێ خۆی لە ساتێك بۆ ساتێکی دیکە بگوازێتەوە، بۆ ئەوەی ببێتە دەیموومە.*

لە رستەیەکی فەلسەفیدا باشلار دەڵێت: من هەموو شتێکم ونکردووە بۆ ئەوەی هەموو شتێ بەدەستبهێنم. بەمجۆرە لای باشلار هونەر، دابڕان لەگەڵ بەردەوامی ژیانی رۆژانەی باو دروست دەکات. چونکە بەردەوامی ژیان نابەردەوامی لەدایکبوونە.* ئێمە لەو ساتەوەختەدا دەژین، هەر لەو حاڵەتەدا هەستدەکەین هەین، واتە لەو ساتەوەختە و بە هۆی ئەو چرکەساتەوە هەست بە بوونی خۆمان دەکەین. لە نێوان هەستکردن بە ئێستا و هەستکردن بە ژیان هاویەکییەکی (وەکیەکی) رەها هەیە. لێرە لە دیدی ژیانەوە دەتوانین هەوڵدەین بە هۆی ئێستاوە لە رابردوو بگەین، بەبێ ئەوەی بەردەوام هەوڵدەین بە هۆی رابردوو راڤەی ئێستا بکەین.

زەمەن چییە؟ دەتوانم بڵێم لە کۆی گێڕانەوەکانی (عەتا محەمەد)دا مرۆڤ لە چەندین وێنەدا بە زەمەنی ساتەوەختەوە دەلکێ، بەردەوام زەمەن بە کراوەیی بەجێدەهێڵێ، بەو مانایەش وێنەکانی عەتا محەمەد ناڕاستەوخۆ دەکەونە ساتەوەختەوە، لە رۆمانی پاسەوانانی خودا-مێژوویەکی تر بۆ بینینی خۆمان (لە ناوەندی رۆشنبیری و هونەری ئەندێشە چ 2 ساڵی 2016 پێدراوە) وێنەکان بە دوای خەلق کردن و عەشق و عەدەمەوەن، کۆی رووداوەکانی ئەو رۆمانە لە ساتەوەختێ لە دایك دەبن، کە دەیموومەی نییە، وەك چۆن هێل لە خاڵ پێکهاتووە، ئەو رۆمانەش لە کۆمەڵێ رووداو پێکهاتووە. (هیچ ئەسڵێك بوونی

نییە، ژیان بریتییە لە ژیانی وێنەکان… ئەوەی پێشیدەوترێت ڕۆح یان جەوهەری مرۆڤ، هیچ نییە جگە لە هەوڵێك بۆ دەربازکردنی مرۆڤ لەو وێنە سێڕەهەندییەی درێژی و پانی و بەرزی، بۆ ئەوەی رەهەندێکی تری بداتێ، کە قوڵاییە، بۆ ئەوەی لە گیاندارەکانی تری جیا بکاتەوە. پاسەوانانی خودا ل153).

زەمەن چییە؟ دەتوانم بڵێم کاراکتەرەکانی پاسەوانانی خودا بەردەوام بایەخی کردەی ئاگایی لە ئەزموونی ساتەوەختیدا تۆمار دەکەن، چونکە هیچ حەقیقەتێکی بەڵگەنەویست بەبێ ویست (ئیرادە) و بێ هەستکردن بوونی نییە، هەر ئەوە درێژ دەبێتەوە تا بڕیار لە سەر کردە بدات. بەمجۆرە خودی گێڕەڕەوەکانی عەتا محەمەد تەنها وەك بکەرێکی زەمەنی نەبێ، ناتوانن بڵێن هەین. زەمەنیش بوونەوەرە، چرکەساتە، جیابوونەوەیە، دابڕانە، داهێنان و خەلقکردن و عەشق و کردەی چوونە ژوورەوەی لەپڕە…

کەواتە زەمەنی گێڕانەوەی ئەو ڕۆمانە دەلالەت لە جەوهەری گێڕاو، مرۆڤی خاوەن قاچ… دەکات، کاراکتەرەکان هەموو شتێکیان ونکردووە، بۆ ئەوەی هەموو شتێ بەدەستبهێنن، بۆیە قبولی دابەشبوون و بەش بەشبوون دەکەن، چونکە زەمەن بەیەکەوەلکاو نییە، بەڵکو بەیەکەوەنەلکاوە، بەو مانایەش وێنەی کاراکتەرەکانی ئەو ڕۆمانە بە گێڕانەوەی زەمەن و جەوهەر و سەر… ناناسرێنەوە؟! پرسیار ئەوە نییە مرۆڤ وەك کۆپیکەری شتەکان، ئەو چیڕۆکە خەیاڵییانە وەك سروشتێکی خولقێنەر یان دروستکەر بەرجەستە دەکات… قسە ئەوەیە کە زەمەنی سروشتی خولقێنەر کراوەیە و زەمەنی سروشتی دروستکەر داخراوە! بەو مانایەش زەمەنی داخراو وێنەی گێڕانەوەی زەمەن دەکۆشێ، زەمەنی کراوە وێنەی زەمەنی گێڕانەوە دەنەخشێنێ…

مرۆڤی دروستکەر هەر تەنها بە خاکەوە پەیوەستە، بەو شوێنەوە کە لێی لە دایکبووە، هەر تەنها بە نشتیمان، رەگەز، نەتەوە، ئایین، کلتور… پەیوەستە، سەرچاوەی جەوهەر نەگۆڕ مرۆڤی دروستکەرە… بەڵام کاراکتەرەکانی ڕۆمانی پاسەوانانی خودا وەك مرۆڤی خولقێنەر پێیەکانیان ئامرازی بڕینی ریگا دوورەکانە و هەنگاو دەنێن و سەری خۆیان هەڵدەگرن و لە رەگ و ریشە و رەچەلەکی خۆیان هەڵدێن! مرۆڤی خولقێنەر دەستکاری بوونی خۆی دەکات، ناسنامەی خۆی دەگۆڕێت، سەرچڵانەش لە جەوهەری نەگۆڕ دەبڕێتەوە… ئەو دەڵێ من کێم؟ وێنەیەکێت، وەك من کە تەنها وێنەیەکم… پاسەوانانی خودا، ل206.

مێژووی فیکری پاسەوانانی خودا

ڕۆمانی پاسەوانانی خودا- مێژووییەکی تر بۆ بینینی خۆمان، لە ڕێگای زەمەنەوە کۆمەڵێ بابەت دەخاتە ژێر لێکۆڵینەوە و چارەسەرییەوە، وەك گیروگرفتەکانی ئازادی، پەیوەندی نێر و مێ، کێشەی یادەوەری، کێشەی مردن و بوون، کێشەی زمان… عەتا محەمەد پێیوایە مێژووی مرۆڤ وەك مێژووی ململانێی نێوان نێر و مێ خۆی دەنەخشێنێ! ئەو پێیوایە تەنانەت داگیرکردن و ئیمپریالییەت، ململانێی نێوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا، دەستگرتن بە سەر سامان و سواربوونی ئۆتۆمبیل و جنێودان و سیستمی زمان… لە مێژووی ململانێی نێوان نێر و مێدایە! ئەو دیدەی عەتا محەمەد بۆ کێشەی ئافرەت و کێشەی بوون و مردن و کێشەی خۆرهەڵات و خۆرئاوا، دروستکردن و خەلقکردن، عەشق و خۆشەویستی… و هەموو ئەو کێشە مرۆییانەی لە ڕێگای ئەفسانە و گێڕانەکانەوە بە ئێمە گەیشتوون… هەموو ئەو کێشە مرۆییانەی لە چیرۆك و ڕۆمانەکانیدا ڕەنگی داوەتەوە، هەموو ئەو کێشە مرۆییانە بۆ ململانێی نێوان نێر و مێ دەگەڕێتەوە، بڕوانە ل107.

ئەو بۆچوونەی عەتا محەمەد بۆ مێژووی ململانێی مرۆڤایەتی لەو قسەیەی (جان بیار بریسە 1837-1923 زانای زمانەوانی فەرەنسی) نزیك دەبێتەوە، کە پێیوایە مێژووی مرۆڤایەتی لە ناوەڕۆکی زماندایە… بەڵام هەر تەنها لە وشەوە -word-ەوە نییە، بەڵکو لە جیهان -world- ەوەیە! وشە مێژووە، ئەو مێژووەش ڕەنگدانەوەی مێژووی بەدواداگەڕانە، وشە وەك زانستی ڕێزمان لە ناو هەڵهێنجراوە، هیچ شتێکی نوێ و سەیری تێدا نییە… بە کورتی ڕەنگدانەوەی مێژووی مرۆڤایەتی ڕەنگدانەوەی زمانە لە جیهاندا… بڕوانە: عنف اللغە، جان جاك لوسیرکل، ترجمە وتقدیم/ د. محمد بدوی، المنقمە العربیە للترجمە، بیروت، گ2، 2006، ص133. 137. دەشێ ئەو تێڕوانینەی بریسە بە جۆرێ لە جۆرەکان پەیوەندی بە کتێبی (دی مایسترێ) ئۆگستینەوە هەبێت، کە بەڵگەی بوونی خودا بە زمانەوە پەیوەست دەکات و دەڵێت خودا لە دەروونی مرۆڤ دایە و لە ڕێگای زمانەوە دەردەکەوێت.
جوانی لە ناکامێیدایە

ئێمە لە ناوەوەی خۆمانەوە جیهانێکمان ((world)) هەڵگرتووە، وەك چۆن لە جیهانێکدا (word) نیشتەجێین کە زمانە.* گێڕانەوە هەوڵێکە بۆ ئەوەی لە نێوان جیهان و زمان جۆرێك لە ئاوێتە بوون و هاوگونجان دروست بکات! هەر لەوێشەوە (خودی مرۆڤایەتی) پێگەیەکی سێنترالیانە لە کردەی گێڕانەوەدا وازی دەکات، وەك ریکۆر* دەڵێت:-
ژیانی مرۆڤ چیرۆکێکە لە حاڵەتی لە دایکبووندا.*

تەکنیکی گێڕانەوە لە ڕۆمانی پاسەوانانی خودا پەیوەندی بە زەمەنی گێڕانەوەوە هەیە، نەك گێڕانەوەی زەمەن! دەمەوێ بڵێم زەمەنی گێڕانەوە پەیوەندییەکی ڕاستەوخۆی بە خەلق کردنەوە هەیە، بەڵام گێڕانەوەی زەمەن بە دوای دروستکردندا دەڕوات، یەکەمیان دەکەوێتە نێو زمان و دووەمیان جیهان! زەمەنی گێڕانەوە دەکەوێتە نێو زمان و گێڕانەوەی زەمەن دەکەوێتە نێو جیهانەوە. خەلقکردن دەکەوێتە نێو زمان و دروستکردن دەکەوێتە نێو جیهان، عەشق دەکەوێتە نێو زمان و خۆشەویستی دەکەوێتە نێو جیهان، مێ دەکەوێتە نێو زمان و نێر دەکەوێتە نێو جیهان… جوانی زمانیش لە ناکامڵیدایە، مرۆڤیش هەوڵدەدات هەمیشە جیهان جوانتر بکات، چیرۆك و کاراکتەرەکانی عەتا محەمەدیش لەو هاوگونجانە ناکەون ؟!

لێرەوە پرۆسیسەکردنی گێڕانەوە دەکەوێتە دووتوێی ئەو ماوە شاراوەیەی، یان ئەو بۆشایی و خەیاڵەی، کە لە نێوان زمان و جیهاندا هەیە، ئەوەش واتە ئاشنابوونی خود (کە لەو ڕۆمانەدا لە کاراکتەری سەرەکی ڕێبواردا دەیبینینەوە) لەگەڵ جیهانی شتەکان و دیاردەکان لە ڕێگای پرۆسەی خەڵقکردنی مانا و دەلالەتەکانی ئەو دیاردانە و بردنیان بۆ بواری ئاگایی فەردی و پاشان ئاگایی دەستەجەمعییەوە! بەو مانایەش خودی گێڕەرەوە لە میانی زەمەنی گێڕانەوەدا بوونی هەنووکەیی خۆی بە مانا هایدیگەرییەکەی لە ڕێگای زمانەوە واڵا دەکاتەوە.*

زەمەنی زمانەوانی

ئەوانەی بە ئاڕاستەی (ڕۆمانی نوێ) کاریان دەکرد, واتە (ڕۆب گرێیە و میشیل بۆتۆر و ناتالی سارۆت و کلۆد سیمۆن و جان ریکاردۆ) پێشبینی و تیۆرەکانیان لە بارەی تەوزیفکردنی زەمەن, لە ئاماژەی زمانەوانی بە زەمەنەوە وەرگرتووە, وەك چۆن (لاینس) روونی دەکاتەوە و دەڵێ: خەسڵەتی بنەڕەتی گوتەزای زەمەن خۆی لە پشت ساتەوەختی رووداو لە رستەدا دەبینێتەوە, واتە لە (هەنوکەی) بەزارداهاتندا خۆی هەڵدەگرێتەوە.

ڕۆمانی پاسەوانانی خودا لە زەمەندا وازی دەکات، بۆیە رووداوەکانی قسە لە کێشەکانی سەردەم دەکات، هەموو شتێکیان، هەموو کێشەکانیان لە ئێستاوە نزیکە, رابردوو, داهاتوو هەر تەنها دەبنە کۆمەڵە لقێکی بەرهەمهاتووی ئەو زەمەنەی کە ساتەوەخت بەرهەمی هێناوە. لە ڕۆمانی پاسەوانانی خودا (زەمەنی زمانەوانی) زەمەنێکە خۆی بە گوتنەوە پەیوەست دەکات, بەو مانایەش سێنتەری ئەو زەمەنە لە

بەرهەمهێنانی گوتندایە. زەمەنی زمانەوانی کردە/ چالاکییە (فعل/فعالیە: Acte). نەك كار) عمل: Actio) ئەوەی دووەمیان بەردەوامە و دەکەوێتە نێوان بڕیار و ئامانجی دەیموومەوە، چونکە کار هەر دەبێ سەرەتای هەبێ و هەر دەبێ وەك بنچینە ڕووداوی هەبێ. بەڵام کردە/ چالاکی ساتەوەختییە، جگە لە ئەبستراك هیچ واقعێکی نییە. کار بە پشتبەستن بە حاڵەتی چەسپاو نەبێ وێنا ناکرێت.* بەڵام کردە بەر لە هەموو شتێك بڕیارێکی راستەوخۆی هەنووکەییە، پێشکەوتنێکی داهێنەرانەیە ڕووداوەکان فەرامۆش دەکات.

کەواتە سەرچاوەی زەمەن ئێستایە و هەنووکەی زمانەوانیش بنەمای هەموو ڕووبەڕوو بوونەوەیەکی زەمەنی زمان لەخۆ دەگرێ. زەمەنی زمانەوانی هەر یەك لە (ڕێبوار، نیان، سنور…) لە سەر ئەو بنەمایە بەردەوام لە بارەی ئێستا دەنووسن. بەو مانایەش ئیشکالیەتی گێڕانەوە لای عەتا محەمەد لە جەوهەردا ئیشکالیەتێکی زەمەنییە, ئیشکالیەتی زەمەنی وەك ڕوونمان کردەوە گێڕانەوە لە فرە زەمەنیدا هەڵدەگرێتەوە.

مێژووی زەمەن/ مێژووی هەڵە

بە گەڕانەوەمان بۆ چیرۆکی ئادەم و حەوا، دەتوانین ئەو تایبەتمەندییەی مرۆڤ بدۆزینەوە، کە بوونەوەرێکی هەڵەکەرە، ل115. ئەو رستەیە مێژووی ململانێی هەڵە و راستی وێنا ناکات، بەڵکو هاوگونجانی زەمەن و زمان دەکێشێ، دەمەوێ بڵێم هەڵە پێیەکانی زمانە و سەری زمان دەکەوێتە نێو زەمەنەوە، بەڵام زمان و زەمەن بەیەکەوە نالکێن، زەمەن و زمان ڕووبەڕووی یەك نابنەوە، بەڵکو زمان زەمەنی خۆی ڕێدەنێت، زەمەنیش زمانی خۆی هەیە! بەو مانایەش بەردەوام (ڕێبوار) کاراکتەری سەرەکی ڕۆمانی پاسەوانانی خودا وەکو زمان لە چاوەڕوانی خوێنەردایە، نەك وەك زەمەن! خوێنەریش دەسەڵاتی زمان لە شێوەی گێڕانەوە دەگرێ، دەسەڵاتی زەمەنیش لە شێوەی ساتەوەخت! کەواتە وەك چۆن ناتوانین هەڵە بخەینە دەرەوەی زمانەوە، ناشتوانین کاراکتەرەکانی عەتا محەمەد بخەینە دەرەوەی زمەنەوە.

کاراکتەرەکانی عەتا محەمەد (بە مانا لاکانییەکەی) دالی زمانن، زەمەنی گێڕانەوەش لە کارەکانی سەرگەورەی هەڵەن، زەمەنی گێڕانەوە لە ڕۆمانی پاسەوانانی خودا هەڵە ڕێکدەخات، بەو مانایەش کاراکتەرەکانی عەتا محەمەد لە هەڵە دروست کراون، کەواتە کاری کاراکتەرەکان ئاگایانە نییە، وەك زەمەنی گێڕانەوە دەیکێشێ، بەڵکو لە خۆوەیە و دەکەوێتە ژێر زمانەوە یان ملکەچی زمان دەبێ! هەموو

ئەو قسانەش تەرجەمەکردنی جیاوازبینی نێوان (فرۆید)* و (لاکان)* لە بارەی سوبێکت و نەست لە لایەك و ئیگۆ و نەست لە لایەکی دیکەوە.
هەموو ئەو جیاوازییانەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە لای فرۆید ئیگۆ سەرگەورەی نەستە و نەست ڕێکدەخات، نەستیش عەقڵ بەڕێوە دەبات، کەچی لای لاکان زمان نەست بەڕێوە دەبات و ئەوە زمانە قسان بە نەست دەکات.
بە کورتی عەتا محەمەد لە کۆی کاراکانیدا بە دوای زماندا دەڕوا، بۆ ئەوەی زەمەن بۆ بەڵگە نەکەوێتەوە… گێڕانەوە زمان بەڕێوەی دەبات، بۆ ئەوەی کاراکتەرەکان ڕێکبخات! کەواتە مێژووی لە دایکبوونی کاراکتەرەکانی عەتا محەمەد مێژووی هەڵەکانی زمان دەگەیەنێت و دەکەوێتە نێو چرکەساتەوە.

زەمەنی نێر یان مێ

ئەگەر زەمەن بە رەگەزی مێ دابنێین، ئەو مانا ئایینییە زاڵ دەبێ، کە بە رەگەزی مێی دەفرۆشنەوە؟ ئایا سەرکەوتن نێرە و دۆڕاندن مێ، رەشبینی نێرە و گەشبینی مێ، دۆزەخ/ ژیان، تاریکی/ ڕۆناکی… ئایا لە هەموو ئەوانە دەبێ تێڕوانینمان بۆ هەڵە بە نەگۆڕی بمێنێتەوە؟ ئەو هەموو تێگەیشتنانە لە بۆچوونی نێر و نێرسالاری هاتۆتە ئاراوە، کە پێیوایە ئافرەتان لەپاش پیاوانەوە دێن، چونکە وشەی (Female- مێنپ) لە وشەی (Male- مژکر) وەرگیراوە.. یان لە وشەی لاتینی (Femina) هەڵهێنجراوە، مانای وشەی (Femina)ەش بە (أدنی ایماناً) دێت!*
ئەو دوالیزمە هەر تەنها لە زماندا بەرجەستە نییە، خودا لە سەرەتادا ئادەمی دروست کردوە، کاتێك ئادەم لە تەنیایی خۆی وەڕس دەبێت، خودا لە پەراسووی چەپی ئادەم حەوا دروست دەکات… ئەوەش دواتر لە دەقە ئایینییەکان زۆر جوان رەنگی داوەتەوە. لە بەرانبەر ئەو بیرکردنەوەیە، فیکری مۆدێرنەیە بە شێوەیەکی گشتی پشتگیری بزاڤی ئافرەتانی کردووە، بۆ نموونە ئەگەر سەیری وشەی (woman – اِمرأە) بکەین، دەبینین لە دەستەواژەی (Woe to man- الويل للرجل) هەڵهێنجراوە.*
دەمەوێ بڵێم ئەگەر دوێنێ گوتاری فیکری، بۆ تەماشاکردنی (جەستە) کەوتبێتە نێو سیستمی ئەخلاقییەوە، ئەوە ئەمڕۆ قسە لەوە دەکرێت، کە جەستە وەك شتێکی ماددی لە بنەڕەتدا لە هەموو بەها ئەخلاقییەکانەوە دوورە، نە پیرۆزە و نە پیس، بەڵکو ئەوە بەهای ئەخلاقییە خۆی بە جەستەوە هەڵواسیووە، بێگومان ئەوەش بۆ سرووشتی کۆمەڵگا و ڕۆشنبیریی نێرایەتی باو دەگەڕێتەوە.

کەواتە دەبێ واز لەو حوکمانە بهێنین کە جەستە دەخەنە نێو جیهان و بینین دەخەنە نێو جەستەوە، یان بە پێچەوانەوە، چونکە هەر یەك لە جیهان و جەستە بەنێویەکداچوونە، یەك لە نێو ئەویدیکەدا دەبینرێت.* بەو مانایەش وەك رۆمانی پاسەوانانی خودا جەختی لێدەکاتەوە، ئەستەمە وێنای زەمەن بکرێ، بەوەی زەمەن نێرە یان مێیە… وەك چۆن ئەستەمە کە تەنها بڕوامان بە یەك رووی مرۆڤ هەبێت… زەمەن لە هاوگونجانی هەردوو رەگەزەوەیە، مرۆڤ چەندان رووی جیاوازی هەیە، ئەو رۆمانە پێمان دەڵێ زەمەن هەردوو رەگەزەکەی لە خۆیدا هەڵگرتووە، بەڵام سەردەمێ رووە نێرەکەی زاڵ دەبێ و سەردەمێکی دیکە بەشە مێیەکەی…

زەمەنی خوێندنەوە

بێگومان زەمەنی گێڕانەوە, زەمەنی رووداوەکانی گێڕانەوەیە، کە لە پەیوەندی بە کەسێتیەکانەوە خۆی دەنوێنێ، بەڵام زەمەنی وەرگر (خوێندنەوە) واتە زەمەنی تەلەقیکردنی دەق لە خوێنەرەوەیە, زەمەنی وەرگر زەمەنی خوێندنەوەیە, ساتەوەختێکە لە هەموو زەمەنەکانی دیکە جیاواز دەکەوێتەوە, ئەوە جیاوازییە زەمەنی خوێندنەوە تەواو دەکات! بێگومان بە لکاندنی (زەمەنی خوێندنەوە و زەمەنی خوێنەر) زەمەنی دەق- واتە زەمەنی دەلالی دێتە بەرهەم.

(تزیڤیتان تۆدۆرۆف) زەمەنی نوسین (گوتن بە زار) و زەمەنی خوێندنەوە (درککردن)، لێکجیا دەکاتەوە، زەمەنی نوسین هەر لەو ساتەی کە زەمەن دەخرێتە دووتوێی گێڕانەوەوە، ئیتر زەمەنی نوسین دەبێتە رەگەزێکی ئەدەبی, واتە لەو کاتەی کە گێڕەڕەوە قسەمان لە بارەی گێڕانەوەوە بۆ دەکات! بەڵام زەمەنی خوێندنەوە, زەمەنێکی بێ رەنگدانەوەیە, زەمەنی خوێندنەوە درککردنمان بەرامبەر کۆمەڵێك دەق دیاری دەکات, بۆ ئەوەی زەمەن وەك رەگەزێکی ئەدەبی لە ناو دەقدا دەربکەوێت، دەبێ دانەر لەناو گێڕانەوەدا حیسابی بۆ بکات، لە بەرهەمەکەیدا بەرجەستەی بکات.

رۆمانی پاسەوانانی خودا دەنگی ئەوانەیە کە دەنگیان نییە، رۆمانی پاسەوانانی خودا تەعبیر لە جیهانێکی دابەشبوو دەکات, بەو مانایەی کە دابەشبوون مەرجی جۆبەجۆکردنی دنیابینییەکی جیاوازی لەخۆدا هەڵگرتووە, بەو مانایەی کە دابەشبوون ئازار بە دنیاوە دەچێژێ, هەرگیز رۆمانوس بە یەك بۆچونی دیاریکراوەوە مەحکوم نییە, بەو مانایەش رۆمانی پاسەوانانی خودا تەعبیرکردنێکی نادیار و فرە و کراوە و نیگەڕانئامێزە… هەموو ئەو دابەشبوونانەش رۆڵی زەمەنی گوتار دەنوێنن…

زەمەنی گوتار زەمەنێکی خەتییە و رێکخستنێکی بەندە بە رێکخستنێکی بە دوایەکدا هاتوو، کە یەکێك لە دوای ئەویدیکەوە دێت, بەڵام خوێنەر لە پێناو ئیستێتیکا و چێژ وەرگرتندا، پشت بە گێڕینی زەمەنەکان دەبەستێ، وەك چۆن لە پێناو گوتاردا پشت بە زەمەنی بە دوایەکداهاتوودا دەبەستێ، کەواتە لەو ئەو رۆمانەدا خوێنەر لە پێناو دنیای جوانی و چێژ، لە پێناو فرە زەمەنیدا، دنیای پێناسە و حەقیقەت جێ دەهێڵێ… وەك چۆن لە پێناو دنیابینی سەردەم و پاش و پێش خستنی زنجیرەی رووداوەکاندا زەمەنی گوتارە جیاوازەکان بەیەکەوە دەلکێنێ…

-___________________

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

*- هنری برگسۆن لویس لە 18 ئۆکتۆبەری ساڵی 1859 لە(1859/10/18) پاریس- فەڕەنسا لەدایکبووە ، لە 4 ینایری 1941 واتە لە(1941/01/04) (81 ساڵی) لە Paris, Franc پاریس- فەڕەنسا کۆچی دوایی کردووە. لە ساڵی 1927 خەڵاتی نۆبلی ئەدەبی وەرگرتووە.
*- ئاینشتاین، ئەلبیر (1879-1955) فیزیایی ئەمریکی، لەدایکبووی ئەڵمانیا. بە یەکێك لە بەناوبانگترین زانایانی بواری زانستی تەواوی سەردەمەکان دێتە ژماردن. لە ساڵی 1933 بڕیاری دا حوکمی نازییەکان جێبهێڵێ و لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا نیشتەجێ بێت. تیۆری رێژەیی داناوە. لە ساڵی 1921 خەڵاتی نۆبلی لە زانستی فیزیا بە دەست هێناوە.
*- (سانت ئۆگستین saint Augstine) لە جیهانی فرە کلتوری ئیمپراتۆری رۆمانی لە دایکێکی باوەڕ مەسیحی و باوکێکی بێ باوەڕ لە ئەفریقیای سەروو، شاری تاگاستە (Thagate) واتە (ئەهراس)ی جەزائیری ئێستا چاوی بە دنیا هەڵێناوە. زمانی فینیقی زانیووە و ئاشنایی بیروڕای سامییەکان بووە، لە (9) ساڵان پەیڕەوی ئایینی (مانەوی) کردووە و هەر لەو رێگایەشەوە کلتور و شارستانیەتی ئێرانی کۆنی ناس کردووە، ئەدەبیاتی یۆنانی و رۆمانی خوێندۆتەوە و شارەزایی لە بەرهەمە شیعرییەکانی (فێرجیل) هەبووە، لە تەمەنی (30) ساڵیدا هەر لە شاری (تاگاستە) دەبێتە مامۆستای رەوانبێژی، بەڵام دواتر ئەو پیشەیە واز لێدەهێنێ و لە سەر دەستی (ئەمیرۆزا) لە تەمەنی (32) ساڵی واتە 387ز باوەڕ بە ئایینی مەسیحی دەهێنێ، چونکە پێیوایە هونەری رەوانبێژی بە ماناکانی راستی ناگەیەنێت، ئەویش لەوێوە کە ئەفلاتوون دەڵێت هونەری رەوانبێژی راستی پێچەوانە دەکاتەوە و دەیشێوێنێ و ناتوانێ بە یەقینمان بگەبەنێت. هەڵبەتە

کۆی ئەو قسانەی ئەفلاتوون بە دژی سۆفیستەکان دەکەوێتەوە. ئۆگستین لە ساڵی 395ز بە پلەی (ئەسقەف) دەگات. لە تەمەنی (76) ساڵیدا واتە ساڵی 430ز کۆچی دوایی دەکات.

*- گاستۆن باشلار، حدس اللحقە، ترجمە، رچا عزوز و عبدالعزیز زمزم، بغـــداد، گ 1، 1989، ص 81. – [illegible] 27/6/1884 [illegible] 16 [illegible] 1962 [illegible] .38 1992 [illegible] Siloce [illegible] saidboukhlet@hotmail.com –جاستون باشلار، حدس اللحقە، ترجمە، رچا عزوز و عبدالعزیز زمزم، بغداد، گ 1، 1989، ص 22.

-* ه.س.پ. ل114.

*- پۆل ریکۆر لە 27ی شوباتی ساڵی 1913 لە شاری "فالنس"ی فەرەنسی لەدایك بووە، لە دوای شەش مانگ دایکی کۆچی دوایی کردووە، بەڵام باوکی کە مامۆستای زمانی ئینگلیزی بوو لە ساڵی 1915 لە بەرەکانی جەنگی جیهانی یەکەم کوژراوە، بۆیە ئەرکی بەخێوکردنی خۆی خوشکەکەی دەکەوێتە ئەستۆی مامییەوە. خوێندنی دواناوەندی لە "رین" تەواو کردووە، پاشان چۆتە زانکۆو بڕوانامەی ماجستێری لە فەلسەفە بەدەست هێناوە، ئینجا چووە بۆ زانکۆی "سۆربۆن" لە پاریس و لەوێ نیشتەجێ بووە. بۆ زۆتر شارەزایی بڕوانە: بول ریکور، فلسفە الارادە، الانسان الخگّاو، ترجمە: عدنان نجیب الدین، دار البیچاو- المغرب،گ1 2003، مقدمە.

*- جاستون باشلار، حدس اللحقە، ص29.

[illegible] (Freud Sigmund (1856_1939 [illegible] – [illegible] .(Psychoanalysis) [illegible]. ——

ژاك لاكان لە 13ی ئەپریلی 1901 لە فەڕەنسا شاری پاریس لە دایکبووە و لە 9ی سپتەمبەری 1981 لە تەمەنی 80 ساڵی هەر لە پاریس بە نەخۆشی سەرەتانی قۆلۆن کۆچی دوایی کردووە.

*- بۆ زۆتر شارەزایی بڕوانە (جان جاك لوسیرکل، عنف اللغە، ترجمە

و تقديم: د. محمد بدوى، النقمه العربيه للترجمه، بيروت-لبنان، گ2، 2006، ص100-101.
*- ه.س.پ. ل101.
*- بونتى، موريس ميرلو ، المرئى واللامرئى ، ت. د. سعاد محمد خچر، دار الشون الپقافيه العامه ، بغداد ، 1987 ، ص126.

شاعيری زەمەنەکان شيعر بە وێناکردنی فيگەر … عەبدولموتەليب عەبدوڵڵا

(نەزەند بەگيخانی وەك نموونە)

زەمەن لەو تايتلەدا واتە شيعر بە تێگەيشتنی کلتور وێنای فيگەرە بريندارەکانی دەوروبەری دەکات. واتە کەشفکردنی واقيع بە خەياڵ. زەمەن لای نەزەند بەگيخانی واتە بە بيرهێنانەوەی مۆديلی دوێنێ کە بە قووڵی لە ناوماندا رووواوە و بۆتە بەشێك لە دنيابينيمان! هەموو ئەو رستانەم بۆ ئەوە نوسی رستەکەی (باکۆن)تان بير بخەمەوە کە دەڵێ: واقيع کچی زەمەنە! ئەو رستەيەی باکۆن زەمەن وەك شيعر دەبينێ! پرسيار ئەوەيە ئايا زەمەنی شيعر بەردەواميیە يان ساتەوەختيیە؟

ئەگەر وەك نەزەند بەگيخانی پێمانوابێ ئەدەب بەردەوامی زەمەن دەگەيەنێت، نەك وەك ئێگستين قسە لە زەمەن بکات… ئەگەر وەك نەزەند بەگيخانی خەياڵی شيعری ئاوێزانی بەردەوامييەتی زەمەن بکەين و زەمەنی فيکری ئيبداعی لە بەردەواميدا بەرجەستە بکەين… ئەگەر ئەدەب رەنگدانەوەی يادەوەری و کلتور و کۆدی دياريکراوی زەمەنێکی دياريکراو نەبێت، ئەگەر زەمەنی ئەدەب زەمەنی بەردەوامی بێت… لەگەڵ هەموو ئەوانەدا ناتوانين بەو شێوەيە تەماشای پرۆسەی خوێندنەوە بکەين، چونکە پرۆسەی خوێندنەوە لە رێگای جەرەيانی زەمەن بەردەوام رابردوو و داهاتوو لە ساتەوەختی ئێستادا بەيەك دەگەيەنێ. بەو مانايە پرسياری ئەوەی زەمەن لە ئەدەبدا چييە، ئەگەرچی هەرگيز لە کێشەی ئيبداع و فيکری ئيبداعی نابێتەوە، بەڵام

مەرج نییە بەردەوامی بێت، کەواتە پرسی زەمەن چییە پرسیارێکی پێ کێشەیە و لای شاعیر بە بەردەوامی ئابڵۆقە دەدرێت!

(1)

(هنری برگسۆن لویس) زەمەن (پێشبینیکردن، حَدْس)ی دەیموومەیە، برگسۆن رەهایی لە بەردەوامییدا دەبینێتەوە، پێیوایە بەردەوامی، زەمەنی حەقیقییە.. برگسۆن دەیەوێ بوون لەسەر دەیموومە وێنا بکات. لەبەر ئەوەی (دەیمومە-بەردەوامی) دێ و دەڕوا، بۆیە قبولی دابەشبوون و بەش بەشبوون ناکات.. بەردەوامی پێشکەوتنی رابردووە کە داهاتوو بەرهەم دێنێ، هەرچەندە پێشکەوێت گەورە دەبێت. کەواتە لای برگسۆن جەوهەری ئێستا، رابردووە. ئەو شێوە بیرکردنەوەیە لای نەزەند بەگیخانی لە کۆمەڵە شیعری (سبەینێی دوێنێ) بە روونی دیارە.

(2)

(گاستۆن باشلار) دیموومەی زەمەن بەو مانایەی کە لای برگسۆن هەیە، رەتدەکاتەوە و دەڵێت زەمەن بەیەکەوەلکاو نییە، بەڵکو بەیەکەوەنەلکاوە (متصل نییە، منفصلە).. هەروەها دەڵێ بەهۆی فیکری بەیەکەوەنوساوەوە (متصل) ناتوانین بەشێوەیەکی جەوهەری بەرەو یەکێکی دیکە بگوازینەوە.. ئەگەرچی دەیموومە پێدراوی راستەوخۆی ئاگاییە، بەڵام ئەو دیموومەیە دەستەمۆیە، کەواتە ئاگایی لە شارەزایی دەرەکی وەرگیراوە، چ بەهۆی (دابڕان یان بەردەوامی) بێت. بەو مانایەش لای باشلار ئاگاییمان بە زەمەن، ئاگاییە بە ساتەوەخت: زەمەن واقیعی نییە تەنها لە چرکەساتدا نەبێت. کەواتە باشلار لەگەڵ تێزی فەلسەفی (ساتەوەخت/چرکەسات- اللحقە-Instant) و کتێبی (Siloce)ی (گاستۆن رۆبنێ- Gaston Roupnel) یەکدەگرێتەوە و لە تەواوی کتێبی (حدس اللحقە) پشتگیری لە تێزەکەی ئەو دەکات.

(3)

زەمەن گوزارشت لە بەردەوامی بکات، یان ساتەوەختی… نەزەند بەگیخانی دیدی خۆی لە جوانی و چێژ و هونەر و بەهای جوانیدا دەبینێتەوە! زەمەن بەردەوامی بێت، یان ساتەوەختی… نەزەند بەگیخانی هەموو ئەرکی شاعیرانەی خۆی لە ئاشتی و بەها مرۆییەکاندا کۆ دەکاتەوە! زەمەن بەردەوامی بێت، یان گوزارشت لە ساتەوەختی بکات… نەزەند بەگیخانی لە گفتوگۆی مافەکانی مرۆڤ و ئازادی و دادپەروەری نابێتەوە و وەك فیمنستێك جەخت لە مافی ژنان دەکاتەوە… ئەگەرچی هیچ کتێبێکی لەو بارەوە بڵاو نەکردۆتەوە، بەڵام کۆی ئەو رەگەزانە لە گفتوگۆکان و شیعرەکانیدا رەنگدانەوەیان هەیە.

هەموو ئەو قسانەم بۆ ئەوە کرد، ئاماژە بە کرانەوەیەکی فیکری و

جوانی لە شیعرەکانی نەزەند بەگیخانی بکەم، بەو مانایەش دەتوانم بڵێم دەستبردنی شاعیر بۆ پرۆسەی نوسینی شیعر ساتەوەختێکی ئیستێتکی و دەستبردنی شاعیر بۆ پرۆسەی بیرکردنەوە، کرانەوەیەکی دیاریکراوی فیکری لە پشتە، هەردوو ساتەوەختی شیعری و ساتەوەختی بیرکردنەوە لە ئەزمونی نەزەند بەگیخانیدا وەك بنەمایەکی ئەزموونی مرۆیی بەرجەستەیە.

(4)

ئەوەی لە ساتەوەختی پرۆسەی نوسینی شیعر جێگای تێڕامانی بەردەوامە بیرکردنەوەیە، ئەوە بیرکردنەوەیە هێڵێکی تۆخ بە ژێر شیعرییەتدا دەهێنێ، ئەوە بیرکردنەوەیە فەزایەکی هێمن بۆ بەدواداچوون دەخەمڵێنێ، ئەوە بیرکردنەوەیە مەیل و خەیاڵی خوێندنەوە دەکاتەوە… نەزەند بەگیخانی هەر لە کۆمەڵە شیعری (ستایش)ەوە وێڕای کۆمەڵێ بابەتی واقیعی بایەخی بە شیعرییەت داوە، وێڕای ئەوەی بۆ دەنگی سروشتی وەفادار بووە، کەچی وێناکردنی خەیاڵی و سیحری بینین و بونیادنانی زمانێکی فرە ڕەهەندی پشتگوێ نەخستووە، هەموو ئەوانەشی لە ڕێگای مەعریفەی شیعرییەوە هێدی هێدی تۆختر کردۆتەوە. گەڕانەوەی بۆ کۆمەڵێ بابەتی واقیعی لە ڕێگای خەیاڵەوە خەمڵیووە، بۆ ئەوەی گوزارشت لە ئازارەکان و خەمە مرۆییەکان بکات، لە ڕێگای زمانێکی مرۆیی نەرم و هێمنەوە فرە مانایی و مرۆڤدۆستی وێناکردووە، لە ریگای خەیاڵی زمانەوە فەزایەکی سروشتی و فیکری بۆ شیعرییەت دەخاتەوە! بە کورتی شاعیر بابەتگەرایی و شیعر بەیەکەوە لە ڕێگای چییەتی زمان و ئیشکالیەتی مەعریفی بەرجەستە دەکات، بەمجۆرە ویستی بابەتگەرایی بە مەعریفەی شیعری دەسپێرێ، ویستی مەعریفەی شیعری بۆ بابەتگەرایی دێنێتە بەرهەم. لە نێوان ویستی بابەتگەرایی و ویستی مەعریفی قەسیدەی (پاسیۆن) بە جوانی خۆی نمایان دەکات، لەو قەسیدەدا دەیەوێ بڵێ ئەوە تێکەڵبوونە بە مەعریفە، (فەزیلەت) دەخاتەوە، ئەوە تێکەڵبوونە بە شیعر، (ڕۆشنایی) بەرهەم دەهێنێ، لە نێوان فەزیلەت و ڕۆشناییدا شیعرییەت فەزایەکە و خوێنەر دەخاتە سەر بیرکردنەوە و تێڕامانی جیاواز… ڕۆشنایی شیعری دەبێتە شوێنی بەردەوامی بیرکردنەوە و لە فەزیلەتدا سەر دەکات، فەزیلەتی بیرکردنەوە دەبێتە شوێنی ساتەوەختی شیعری و بە ڕۆشناییدا بڵاو دەبێتەوە… واتە لەو دەقەدا بیرکردنەوە بە پاڵپشتی دوێنێ خۆی نمایان دەکات، بەڵام ڕۆشنایی لە خەیاڵی زمان سەر دەکات، بەو مانایەش بیرکردنەوە زەمەنی بەردەوامی دەگەیەنێت و شیعرییەت زەمەنی ساتەوەختی:

دوێنێ شەو

شیعر

مینا کوڵکی زراق
لە کەناری لم
بە رووتی راکشابوو
منیش سپیتر لە مەوجی رۆشنایی
لەسەر روویا خۆم هەڵخست
دواتر مەلائیکەتێ بەلامدا تێپەڕی و فەرمووی
سەڵاوات لێ بێ
ئەی ئەو کەسەی کە پڕیت لە فەزیلەت.
(ستایش، ل19)

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

شاعیری لیریکی شیعر چەشنی میلۆدراما … عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(ژیلا حوسێنی وەك نموونە)

شیعری لیریکی تەعبیر لە بیرکردنەوەی کەسی و سۆزەکانی دەکات، لە زمانی ستانداردی خەڵکییەوە نزیکە… دەتوانم بڵێم شیعری (ژیلا حوسێنی 1964-1996) دەکەوێتە نێوان سۆزگەرایی و ئاوازگەرایییەوە و هەموو ئەوانەش کاریگەری دەروونی شاعیر بەڕێوەیان دەبات! بە دیوەکەی دیکە جیاکاری شیعری ژیلا حوسێنی لە پلە بەرزەکانی (دراماییبوون) و بەرجەستەکردنی (دەنگی کەسی)یدا دەبینرێت! ئەگەرچی ئەوەی دووەمیان خەسڵەتێکە لە خەسڵەتەکانی شیعری لیریکی، بەڵام هەندێکجار لە شیعری ژیلا حوسێنی ئەو (دەنگە) پێناسەی (منی شیعری) دەکات و لە (منی دانەر) جیا دەبێتەوە، وەك چۆن دەشێ (دراماییبوون) بکەوێتە دەرەوەی (جەستەی شیعر)ەوە و شێوەی جیاواز بنوێنێ…
(1)

بە گشتی شاعیرانی لیریکی لەسەر ئەو هێلە رێچکەیان گرتووە، کە مێژووی وشە بە پتەوی ماناوە بلکێنن، وەك چۆن گوتن و ریتم

موتوربەی رووداوی مێژوویی، دەروونی، کۆمەڵایەتی، نەتەوەیی، سیاسی… دەکەن، هەروەها شاعیرانی لیریکی بیر لە بەدوایەکداهاتنی وشە و کۆتایی دالە گشتییەکان دەکەنەوە… بە کورتی قەسیدەی لیریکی وەك ئامرازی گوزارشتکردن دەلالەت لە پاڵنەری هەستی دەروونی شاعیر و رەنگدانەوەی ژیانی مرۆڤ دەکات و دەکەوێتە نێوان پەرچەکرداری دەروونی هێمنی ئومێدبەخش و حاڵەتی خەونبینی وەك لە شیعرەکانی لانگستۆن هیوز… دەبینرێت، یان دەلالەت لە ستایلێکی وڕوژێنەر دەکات، وەك لە شیعرەکانی والت ویتمان… دیارە…

(2)

دەنگی ژیلا حوسێنی دەنگی مێژووی وشە و دەنگی (منی شیعری)یە و لە زۆربەی باردا بە پتەوی ماناوە دەلکێت و ستایلێکی وڕوژێنەری هەیە، وێڕای ئەوەش دراما بوونی گوتن و ریتم بە یەکەوە کۆ دەکاتەوە و بە رووداوەکانی دەبەستێتەوە… بۆ نموونە:

ئەمشەو یاد و تاسەی دووریت
لە خەوێکی ئەفسووناوی رایچەنیوم
لێوەکانم بە وشەی خەم پشکوتووە و
هەتا دڵ هەر پەرە ئەگرێت
چەن بە قوفڵی ساردی دڵمەوەی ئەنێم
چاری ناکات.
(سەمایەك لە نێوان ئاو و ئاگر، ل4)

لەو کۆپلە شیعرەدا ئەگەرچی دەنگی (منی شیعری) دەکەوێتە ژێر دەنگی (منی دانەر)ەوە، وەك دەستەواژەی (راچەنین) دەیسەپێنێ، واتە دەنگی راچەنینی دیار (وەك دەنگی منی دانەر) بە خەمگینییەوە تێکەڵ بە هێمنی و ئومێدی دەنگی پشکوتنی نادیار (وەك دەنگی منی شیعری) دەبێت، یان بە مانایەکی دیکە لە دووتوێی گوتراوی دەنگی (راچەنین)ی منی دانەر، منی شیعری کۆمەڵێك نەگوتراوی پێکەوەنراو لە رێگای دەنگی (پشکوتن)ەوە بە گوێی خوێنەردا دەچرپێنێ، ئەو چرپاندە هونەرییە و چێژە هونەرییە نادیارە و نوێیەی (منی شیعری) پەیوەندی بە ئاگایی جیاواز و چێژی جیاواز و دیدی جیاوازی (منی دانەر)ەوە نییە: لەوێوە کە منی دانەر منی مەعریفەی شیعری دەگەیەنێت، لەوێوە کە (منی دانەر) جیاوازی دید ناس دەکات، لەوێوە کە منی دانەر چێژی ئاسایی دەنوێنێ… بەڵام (منی شیعر) رۆڵی نەگوتراوی مەعریفی و نهێنی زمان و چێژی ستوونی دەگۆڕێ…

دەمەوێ بڵێم جیاوازییەك لە نێوان (منی دانەر)ی دیار و (منی شیعری) نادیار هەیە، ئەو جیاوازییەش پەیوەندی بە هەستی تێگەیشتنی گوتراو و نهێنی نەگوتراوە جیاوازەکانەوە دەکات! بە مانایەکی دیکە هەستی دانەر پەیوەندی بە دەنگی راچەنینی دیارەوە دەکات، هەستی

نادیاری شیعری پەیوەندی بە دەنگی پشکوتنی نادیارەوە هەیە!
دواجار (منی شیعری) ئەفراندنی دنیایەکی نوێ و دیتنی شتە نادیار و ئومێدبەخش و دڵزینەوەی خەمەکانی منی شیعرییە، لە بەرانبەر مێژووی رووداوی چەمکی راچەنینی دیار، کە دەلالەت لە نائومێدی (منی دانەر) دەکات… بەمجۆرە گوتن و ریتمی دەنگی پشکوتن لە ناوەوەدا بەسەر مێژوویی گوتنی دەنگی راچەنیندا زاڵ دەبێت.

(3)

قسەکردنی من لە بارەی زمان وەك قەرارەیەکی مەتریال دەستلێدراو و زمان وەك شتێکی رووت (ئەبستراك) هەر ئەوەمان پێناڵێن کە دەنگەکان رۆڵێکی باڵا دەگێڕن، وەك ئەوەی بابەتی یەکەم بن لە بیرکردنەوەی دانەر و فۆڕمەکانی موزیکای نوسیندا، هەموو دەنگێکیش تایبەتمەندی خۆی هەیە، بەڵکو ئەوەش دەڵێن کە لە حاڵەتی نوسیندا زمان قسان دەکات نەك من، زمان لەمیانی مندا قسان دەکات! وشەکان دەبنە خاوەنم، دەمکەن بەهی خۆیان: راستە من خاوەنی دەنگەکانم (دەنگەکان لە دەمی من دەردەچن) بەڵام یەکێکی دیکە لە نوسیندا قسان دەکات، ئەویش منی نوسەر، منی شیعرییە! بۆیە دەشێ کاریگەری دەنگی وشە وەك لە سەرەوە قسەم لێکردووە بە هەند هەڵبگرم؟! بەو مانایەش هەوڵدەدەم هەژموونی ریتم لە کاریگەری زمان کورت بکەمەوە، نەك هەر هێندەش بەڵکو دەتوانم کاریگەری هونەریشی بخەمە پاڵ! کەواتە زمان بوونێکی ماددی هەیە، وشەکان لە جەستەی (دانەری شیعری) هەڵقوڵاون، بەڵام زمان رێگا بە گوزارشتکردنی تاکخوازانە دەدات، لێرەوەیە هەستی (منی شیعری) دەیانبێژێ و ناشێ خوێنەرانی جیدی درك بەو نهێنییە نەکەن! زمان قەوارەیەکی ماددی هەیە، نەك لەبەر ئەوەی یاسا و رێسایەکی مەتریالی بۆ قسان هەیە، بەڵکو لەبەر ئەوەی وشەکان هەمیشە هەڵگری هەڕەشەن بەوەی کە دەگۆڕێن بۆ دەنگ… بڕوانە دەنگی: (راچەنین) و (پشکوتن) لەو کۆپلە شیعرەی سەرەوەدا!
وشەکان لە کۆمەڵێك گروپی دەنگی پێکهاتوون و بنەمایەکی دووانەیی و هەندێجار دژ بە یەك پێکدەهێنن، واتە رەمزی مانان و لە هەمانکاتدا فۆڕمی خۆیان هەیە، بەمجۆرەش دەنگی وشەکان بە شێوەیەکی زیندوو تێکەڵ بە یەکتر دەبن و هەر دەنگێکیش لە خودی خۆیدا بۆ ئاکامی تایبەتی خۆی دەگەڕێ و دەیەوێت خۆی بسەلمێنێ! بەمجۆرە ئەگەرچی منی دانەر هەوڵی بە ئاکام گەیشتنی خۆی دەدات، بەڵام بەو مانایە نییە، کە منی زمان هەوڵی بە ئاکام گەیشتنی خۆی لە بیر کرد بێت، بەو مانایەش ئەو دەنگانەی کە لە وشەکانەوە دێن، چ وەك دەنگی دانەر و چ وەك دەنگی زمان، لە جولەی خۆیان ناکەون و هەموو دیاردەیەکی دەنگیش دەلالەتی خۆی بەسەر چنینی دەنگی و کارای دەنگیدا هەیە.

(4)

لە بەشێك لە كارەكانی ژیلا حوسێنی گوزارشتكردنێكی ئەدەبی درامی و هونەری نواندن و هەست جولاندن دەبینرێت، ئەو تەعبیركردنەش تێكەڵ بە وێناكردنی خەمە مرۆییەكان و كەسایەتی و گێڕانەوە دەبێت و لەوێشەوە هەوڵدەدات رووداو و سێنتیمنتاڵییەت لە ریتمێكی موزیكی تایبەت رەنگڕێژ بكات! بە گشتی كارەكانی ژیلا حوسێنی میلۆدرامییە و (Melodrama) پڕە لە هەست و نەستی مرۆڤایەتی و بە ئاسانی خوێنەر بۆ خۆی كێش دەكات.

دەتوانم بڵێم هەمیشە سروشتی جوانی لە شیعرەكانیدا لەژێر هەڕەشەی دیاریكردنی وەسفدایە، چونكە باری وەسف لای ژیلا حوسێنی جارێك جوانە و جارێك وەسفە، جارێك دووچاری سەرسامیمان دەكات و جارێكی دیكە وەسفە… ئەوەش پەیوەندی بە خەیاڵكردنی منی شاعیرەوە هەیە، چونكە هەرگیز ناشێ مانای (منی دانەر) هەتا هەتایە كاریگەری جوانی هەبێ، وەك چۆن هیچ مانایەكیش نییە تەنها لەسەر (منی شیعری) بژی…

دەمەوێ بڵێم دەقی داهێنەرانە لەوێدا خۆی دەبینێتەوە، كە پێوەرە هونەرییە باوەكان تێدەپەڕێنێ و ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر و پانتایی رۆشنبیری باو دەگۆڕێت! هەموو ئەوانەش جیاوازی چێژ و خۆشی رابەرایەتیان دەكات… جگە لەوەش هەموو ئەوانەی قسەمان لێكردن لە داهێناندا قابیلی رەتكردنەوەی بۆ سنوورە، ئەگەر رەتكردنەوە توانای نوێكردنەوەی هەبێت و نەكەوێتە شێوازگیرییەوە، نەكەوێتە چوارچێوەی ئامادەوە، چونكە هەرگیز ناتوانین سەرچاوەكانی داهێنان دەستنیشان بكەین…

دواجار نوێ نایەوێت وەك كۆن بێت، نایەوێت بە هێڵێكی ئاسۆیی هاوگونجاو و ئامانجداردا هەنگاو بنێت، بەڵكو پەسنی ئەو رۆشنبیرییە دەكات، كە ئەمڕۆی كۆمەڵگای پێدا تێدەپەڕێت، وێنەی ئەو ماوەیە دەگرێت، كە لە نێوان (خود) و (دنیای دەرەوە) دایە، وێنەی سەردەمێكی دوولەتبوو، سەردەمێك كە جەستە و رۆح دەكەوێتە ژێر رۆشنایی بیستراو و بینراوەوە.

(5)

بەسیە ئیتر بزەو كەنین… تیلەی نیگا
سەد ئەوەندە نازداریت و
رێكوپێكی بەژن و باڵا
دڵم دەبا
(قەڵای راز، ل9)

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

شاعیری نۆستالجیا ... عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

**شیعر بە راڤەکردنی سێنتیمنت **
(ئیسماعیل بەرزنجی وەك نموونە)

گەڕانەوەی (ئیسماعیل بەرزنجی) بۆ هەستی غەریبی، هەر تەنها شیعری نییە، ئەو جەختکردنە لە گەڕانەوە بۆ رابردوو، دەکرێ وەك بارێکی دەروونی تەماشای بکەین… کەواتە پرسیار ئەوەیە، ئایا خۆنەگونجان و دڵتەنگی دەروونی وا دەکات لە نێو نشتیمانی خۆتدا هەست بە غەوارەیی بکەیت، یان غەریبوونی نشتیمان، وا دەکات بگەڕێیتەوە بۆ باری دەروونی و رابردوو… ئایا ئاوارەیی و هەتەرەبوون لە ماڵ وا دەکات، هەست بە لە دەستدانی ئازیزان بکەیت، یان لە دەستچوونی ئازیزان وا دەکات گۆرانی خەمبارانە لە ماڵی خۆتدا بڵێیت… ئەوەی غەریبە نیشتمانە، یان شاعیر باری دەروونی باش نییە و ناگونجێ؟؟
(بابلۆ نیرۆدا) دەڵێت: لەوەتەی هەم هەرگیز هەستم نەکردووە، کە "شیلی" نشتیمانی منە، من هێندە نامۆم بە وڵاتەکەی خۆم و دنیا، ئەسڵەن من ناچمە سەر وەچەی ئادەمیزاد، من منداڵی مانگم…
دەشێ جیاوازی نێوان ئیسماعیل بەرزنجی و بابلۆ نیرۆدا ئەوە بێت، یەکەمیان نشتیمانێکی غەریبی لە نێو خۆیدا هەڵگرتبێ، دووەمیان هەستێکی دیکەی بەرانبەر نشتیمان هەبێت، یەکەمیان خۆی بە کوڕی رابردوو دابنێت، دووەمیان خۆی بە منداڵی سەردەم بزانێت، یەکەمیان خەمی خۆرهەڵاتنی هەبێت، دووەمیان خەمی خۆرئاوابوون…

(1)

ئیسماعیل بەرزنجی خەمی مانا پێش دەخات و لە پشت هەموو شیعرێکی بونیادێکی حیکایی و خەمی لە دەستچوون و لە دەستچوونی ئازیزان هەیە! شاعیری سێنتیمنتاڵ هەستی لیریکی بە ویستی گوتن و خەمی دەروونەوە گرێ دەدات، ویستی گوتن بە خۆشەویستی مانا و چێژەوە دەلکێنێت، پێماندەڵێت جەوهەری ئاگامەندی بە گوتنی جوان و ماناکانی سێنتیمنتاڵەوە بەندە، تایبەتمەندی جوانی مرۆڤ لە گەڕانەوە بۆ رابردوو سەرچاوە دەگرێ، مرۆڤ دەژی بۆ ئەوەی هەنگاو بەرەو گوتن و مانا بنێت… جوانی گوتن و جوانی مانا بە هەستی سێنتمینتاڵەوە گرێ دەدات، بایەخ بە فەزای شیعری و مانای شیعری و

ریتمی شیعری دەدات، بەهای هونەری شیعر لە ئاوێتەبوونی هەستی گەڕانەوە بۆ رابردوو و ویستی مانا و ریتمی تێگەیشتندا هەڵدەگرێتەوە، دالی حەقیقی لای شاعیری سێنتیمنتاڵ لە سۆز و جوانی و گەڕانەوە و تەماشاکردنی خەمە کەسییەکاندایە، لە نێو رابردوودا هەست بە خۆشی دەکات و شانازی بە ژیانی رابردوو دەکات، هەمیشە بیر لە پیری و مردن دەکاتەوە.

(2)

گوێ لە ئاستی گوتن بگرن، سەیری ئاڵای خەم بکەن، کە بەردەوام لە شیعری سێنتیمنتاڵ لە هەڵکشاندایە، ئاستی گوتن و خەمی هەڵکشاو پێماندەڵێن ئیسماعیل بەرزنجی بە تەنیا خەون دەبینێت، دەسووتێت بۆ ئەوەی لە بەرانبەر جوانی، جوانی ئافرەت دەم بکاتەوە، دەسووتێت بۆ ئەوەی لە بەرانبەر رابردوو، لە بەرانبەر لە دەستچوونی ئازیزان (کە لە جوانی گوتن و جوانی مانادا نەفی کراون)… جگە لە بێدەنگی هیچ بڵێت! ئەو کەسەی لەگەڵ کتێب و خۆرهەڵات و رابردوو شەونخوونی دەکات، هەمیشە هەوڵدەدات دوورە پەرێزی و تەنیایی بە هەرای بێدەنگی پڕ بکاتەوە! ئەوە تەنیاییە خەونبین و بێدەنگی بە یەکەوە دەلکێنێت، ئەوە سروەی دەنگە هەستی تەنیایی کەم دەکاتەوە، ئەوە سۆزی شیعرە وا دەکات تەنیایی خەونبین زێتر وەك بێدەنگی هەستی پێبکرێت، سۆزی شیعر و خەونبین وەك تەنیایی بێدەنگی دەڕازێنێتەوە، تەوێڵی خوێنەرانیش رۆشن دەکاتەوە… بەمجۆرە شاعیری نۆستالجیا پێیوایە سۆزی شیعر بۆ زۆرێك لە خەونبینان وێنەی دیاری تەنیاییە.

(3)

گوڵەکان دەبەمەوە شێخی چۆلی
لە ژوور سەری گۆڕغەریبەکە
پەرداخەکە پڕ دەکەم لە رەشەڕێحانە
پێش زەردەپەڕ
تەقسێك بۆ گریان
تەقسێك بۆ رەشەڕێحانە سازدەدەم
فریشتەیەکی باریکەلە
کە لە رەنگاڵەیەکی باڵشکاو دەکات
دێتە سەر شانی تەپوتۆز لێنشتووم
سەربووردەی مردنێکی رانەگەنراوم
بۆ دەگێڕێتەوە و پێم دەڵێ
هەی غەریب خۆت… لە مردن خۆشتر مردنە
ل53-54 پەست، ئیسماعیل بەرزنجی.

(4)

ئێمە مرۆڤین و بە یەکەوە پەیوەستین، دنیای هەستپێکراوی مرۆیانە،

مێژووبوونێکی دەرەکی نییە، بەڵکو خودی و ناوەکییە، دەبێ بزانین ئەو خودی و ناوەکییە چ مانایەکی لەخۆدا هەڵگرتووە؟ هەموو ئەوانە لە ئەدەبدا بەو مانایە دێت کە ئێمەی مرۆڤ دەکەوینە نێو زمان، بەو مانایەی کە زمان ماڵی بوونە، کەواتە جیهان لە ئێمە دابڕاو نییە، جیهان ئێمە پێکدەهێنێ و ئێمەش لە رێگای ماناوە جیهان پێکدەهێنین، بوونی ئێمە بەشێکە لەو، کەواتە هاوسۆزی کۆمەڵایەتی و هاوژیانی کۆمەڵایەتی و پەیوەندییە گەرم و گوڵەکان بەشێکن لە هەستی مرۆییانە، بە دیوەکەی دیکەش رەگەزێکە لە رەگەزەکانی شیعر…

دەمەوێ بڵێم دنیای ئەدەب و فیکر نە دنیای شتە باوەکانە، نە دنیای داهاتوو، نە دنیای هەنووکەی لە دەستچوو… دنیای ئەدەب و فیکر نە سەر بە رابردووە و نە ئێستا… دنیای ئەدەب و فیکر هیچ کاتێك ناکەوێتە دەرەوەی مرۆڤەکانەوە، مرۆڤیش هەمیشە لە نێو ئێستا و رابردوو بە شێوە جیاواز و پرسی جیاواز و تێگەیشتنی جیاواز، هاوژیانی جیاواز… دەکات.

قسەکردن لە شیعری خۆرهەڵاتی، بەوەی توانیویەتی رەگەزی سێنتیمنتاڵ لە هەموو رەگەزەکانی دیکە زێتر بەرجەستە بکات، وەك دەزانین ئەو بەرجەستەکردنە لە شیعری خۆرئاوایی پێچەوانە دەکەوێتەوە… بەڵام هەردووکیان کیشەی خۆیان هەیە!!

مەعریفەی شیعری پەیوەندی بە بەرز راگرتن و هاوگونجانی ئاستی جوانی و مانا و چێژدایە! ئیبداع هەرگیز رەگەزێك ناخاتە پێش یەکێکی دیکەوە، بەڵکو لە بەرز راگرتنی ئاستی جوانی کۆی رەگەزەکان دێتە بەرهەم. کەواتە نە سێنتیمنت بە تەنها شیعر بەڕێوە دەبات، نە فیکر… هاڕمونیەتی رەگەزە شیعرییەکان نەبێت، باڵا دەستی هیچ رەگەزێك قابیلی قبوڵ نییە.

(5)

وەتەن

بە هەموو غوربەت و بێزاریی خۆیەوە

وەك سەرکردەیەکی تێکشکاو

لەبەر دەرگای (گیانی وێران)مان دەوەستێ

گەردەلوولی بێزاری

بە چوار دەوری (گڵۆی غەریب)ماندا هەڵدەکات و

چرایەکی کز

لە (ژووری لاتەریك)مان دەکوژێتەوە

ئێمە هەمیشە

بە (گیانی وێران، گڵۆی غەریب، ژووری لاتەریك)

دەچینە ناو عەدەمەوە.

ل57-58 پەست، ئیسماعیل بەرزنجی.

(6)

لە دنیای ئەدەب و نوسیندا شتێك بە ناوی ڕەسەنایەتی بوونی نییە، چونکە هەمیشە ئەدەب و بیرکردنەوە بڕوای بە سنوردارکردن و گەڕانەوە بۆ سەرچاوە و چوارچێوەدانان و جوگرافیای دیاریکراو نییە، جوانی ئەدەب لە تێپەڕاندنی سەرچاوەکان و سنورەکاندایە، لە تەجاوزکردنی ڕەنگ و ناسنامە و خودەکاندا دنیای خۆی بە شێوەیەکی هاڕمۆنی هەڵدەنێ… بۆ ئەوەی دەق ببێتە موڵکی هەمووان و ئەویدیکە بەشداری لە داهێناندا بکات، ئیتر لێرەوە منی (دیکارت)ی هەڵوەشایەوە و لەشوێنی ئەو چەندان (من) هاتنە قسەکردن… دەقی ئیبداعی هەرگیز خاوەندارێتی قبوڵ نییە، چونکە خاوەندارێتی لە ڕێگای ئەوەی کە هەیەتی کەڵەگایی دەسەپێنێ، ئەگەرچی سەرەتای خاوەنداریەتی بەپێی پێداویستییە کۆمەڵایەتیەکان بووە و لە زەرورەتێکی ئاسمانی سەری هەڵداوە، بەڵام لە جەوهەردا زۆرداری بووە و پاشان بە پیرۆز کراوە.

لە دنیای ئەدەب ئەوەی کەسایەتی خودی و ناسنامە بونیاد دەنێ، خوێندنەوەیە… خوێندنەوە بەرەو ئاگامەندیەکی خودی قوڵترمان دەکاتەوە و یارمەتیمان دەدات، بۆ ئەوەی بتوانین بگەینە دنیابینییەکی قوڵتر لە بارەی ناسنامەی تایبەتیمانەوە… دواجار ئەوەی خودی مرۆڤایەتی هەڵدەنێ ئازادی و خۆشەویستی و پەیوەندییە…

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

شاعیری ژیاندۆست شیعر بە تێگەیشتنی سیحر (هاشم سەڕاج وەك نموونە)

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(شیعر بە تێگەیشتنی سیحر) سەبتایتلی دووەم لەوێوە قسە لە سیحر دەکات، کە هێزی خەیاڵ سنورەکانی واڵا دەکات، وەك چۆن لەوێوە خەیاڵ دەخاتە ناوەوە، وەك ئەوەی وزەی مەعریفە، بۆ وزەی خەیاڵ

نەتوانێ رێگاکانی داهێنان بگرێتەبەر، لەوێوەش قسە لە داهێنان دەکات، کە ئاستە بەرزەکانی زمان مەعریفەیەکی فرەڕەهەند و کراوە بنوێنێ… بەڵام چەمکی تێگەیشتن وەك جوڵێنەری ئەو گوتەزایە خۆی لە فیکری (گادامێر) جیا ناکاتەوە! بەو مانایە لە تێگەیشتنەوە دەشێ راڤەکردنی سیحر و جێبەجێکردن وەك ئاکامێکی مەعریفی شیعری (هاشم سەڕاج) تەماشا بکەین…

ئەگەرچی دەمتوانی لەو سەبتایتلەدا لە بری وشەی (سیحر) وشەی (مەعریفە) بە کار بهێنم، بەڵام ویستم لە رێگای ئەو روونکردنەوەیە هەم قسەی خۆم لە بارەی زاڵبوونی مەعریفە لە شیعردا بکەم، هەم ئەو هەڵە (هایدگەری گادامێرییە) بۆ خوێنەران لە چەمکی (تێگەیشتن)ەوە زۆتر روون بکەمەوە.

(1)

شیعر هەر چەندە لە خەیاڵ نزیك بێتەوە، سادەتر و شیعریتر خۆی وازی دەکات، شیعر هەر چەند زۆتر لە خەیاڵ نزیك بێتەوە، زۆتر تێکەڵی سیحر دەبێت و کەمتر بە لای بنبەستبوون و مانایەکی دیاریکراودایە! بنەمای شیعر زمانە، وەك ئەوەی (فیکر و سۆز و خەیاڵ و شێواز…) بەنێو یەکدا شۆڕبنەوە! بەڵام ناتوانین خەیاڵ وەك سیحر نەبینین، لە بەرانبەریشدا شێواز وەك تەماشا کردنی دنیای مەعریفە و ئاگایی شیعری… بە دیوەکەی دیکە شیعر نە لە فیکر و سۆزدا دەمێنێتەوە، نە سەر بە فیکر و سۆزیشە، بەڵکو هەر یەك لە فیکر و سۆز بە رێژەیەك لە شیعربوون و بونیادی شیعریدا بەشدارن، چونکە ئەگەر بوونی شیعر بە بوونی زمانەوە گرێ بدەین، بەو مانایە دێت، کە لە بە هەڵمبوونی مانا دەیبینینەوە، نەك لە فیکر و سۆزدا، بەڵام ئەگەر بوونی بە بوونی فیکر و سۆزەوە گرێ بدەین، ئەوە زۆتر لە چوارچێوەگیری و سەردەمێکی دیاریکراو و سۆزی گوزەرکەردا نزیك دەبینەوە، نەك لە سیحری دنیایەکی درەوشاوە و هاڕمۆنی…

شیعر لە دنیای بێندی زماندا مەلە دەکات، زمانیش هەرگیز ناگیرێ! هەر شتێك نیشانە بێت، بۆ فیکری سەردەمێکی دیاریکرا و مانای دیاریکراو، ئەوە لە شیعرییەت بەدەرە، چونکە شیعرییەت سەر بە جیهانی ماددی نییە، بەڵکو سەر بە سیحری زمانە، سیحری زمانیش هەمیشە بە باڵی خەیاڵ دەفڕێ و دەکەوێتە دەرەوەی ماددی بوونی زمانەوە، دنیای سیحر، دنیایەکی درەوشاوە و هاڕمۆنییە، ناتوانین لەو دنیایەدا رەگەزەکان بەرەو شوێنی خۆیان بەرینەوە، وەك چۆن ناتوانین زمان لە گەشەکردن رابگرین… شیعر بە تێگەیشتنی سیحر تەنها لە سنوری گەشەکردن و هاڕمۆنیکیدا وازی دەکات، زمان تێیدا سنوری نییە! ئەوە لە کاتێکدا بۆ ژانرەکانی دیکەی ئەدەبی فیکر

مانایەکی بەرزی دیکەی و شیعرییەت وەك رەگەزێك لە رەگەزەکان دەبینرێت.

(2)

شیعرە کورتبڕەکانی شاعیری ژیاندۆست (هاشم سەڕاج) دەلالەتە زمانەوانییەکان تا ئەو سنورە بەرز دەکاتەوە، کە بشێ زمان خۆی لە قسان رووت بکاتەوە، رووتبوونەوەیەك بەرەو چێژ و ئازادکردنی وسبەلێکراوەکان… کەواتە لە شیعرە کورتبڕەکانی شاعیری ژیاندۆست (هاشم سەڕاج)دا ئەوە زمانە قسان دەکات، بیرکردنەوە دەکەوێتە نێو خەیاڵی زمانەوە! هەر لەمیانی رووتبوونەوەی زمان و قسەکردنی ساتەوەختە وسبەلێکراوەکانی زمان، چێژ لە جوانی ژیان و هونەری ژیان وەردەگرین! لەو تەعبیرە کورتبڕانە لە یەککاتدا هەم قسەکردنی زمان دەبینین (زمان گوڵی دەمە) و هەم ئەو قەوارەیە دەبینین، کە ئێمەی خوێنەران دەچینە ناوییەوە بۆ ئەوەی لە رێگای راڤەکردن و خزینەکانی خۆمانەوە ببینە تاكێك لە تاکە جیاوازەکانی کۆمەڵەی زمان… بەو مانایەش پەیوەندی نێوان دەق و دنیا، لە سەر سڕینەوەی یەکتر نەهاتۆتە ئاراوە، جاچ دنیا دەق بێ، یان دەق دنیا بێ، بەڵکو زمان فەزایەکە لە ئازادی، ئازادیش خودی بوونە!!

دنیا دەق بێ، یان دەق دنیا بێ… زمان سەر بە هەبوویەکی هاڕمۆنی و فرەچەشنە، وەك چۆن فرەچەشنی دنیاش پێکدەهێنێ. (چێژ و خەیاڵ و وشە) بەو وەسفەی کە نەسەقێکی کورتبڕی هاڕمۆنییە، دەلالەت لە فۆڕمگەلێك لە بینراو و بیستراو و هەستپێکراو دەکات. ئاوێتەیەك لە شتە وەهمی و واقعییە رووتەکان، نەك هەر پەیوەندییە نێودژئامێزەکان.

(3)

ئەوەی کە دەیبینین لە (هونەری ژیان)، دەشێ وەك پرنسیب بمانخاتەوە سەر رێگای زمانێکی نوێ، کە بواری جولە و گۆڕین و وەرگێڕانی فرە دەکاتەوە. ئەو بوارە فرە و جیاوازە، شوێنێ لە زمان وەبەرهەمدێنێ، شوێنێ کە نەخشی (ئێستا و رابردوو و داهاتوو) لە پڕشنگێ بەرجەستە دەکاتەوە. هەڵبەتە ئەو پڕشنگە تەوەرەی سەرەکی ئەو نێودژیەیە کە تێیدا زمان قسان دەکات!! بەو مانایەش زمان لە کەناری مێژووی خۆیدا پەرتبوونی خۆی دەنوسێتەوە، پەرتبوونێك کە ئەوەندە لە دایك دوورە مەگەر خوازە فریای هەندێ لە نیشانەکانی بکەوێت.

(4)

زمان قسان دەکات (زمان رووتە و تاکئامێزە)… من قسان بە زمان دەکەم (زمان ماددییە و جەماعییە) هەردووکیان وەك دوو شێوە لە کارکردنی چوون دەق بەرهەم بهێنن، بەرهەمهێنانی دەق لە پێناو (بوون)…

لەبەر ئەوەی (من) بە مانای زمان وەك ماددی و جەماعی بیری لە گرامەر و موڵکی گشتی یان هەڵوێستی مێژوویی دەکردەوە، چەندان چەوسانەوە و ژانوژوار و چەرمەسەری و شەڕ و وێرانەیی… هێنا بەرچاوی خۆی، بۆ ئەوەی جوانترین گۆشەنیگا بۆ (بوون) بدۆزێتەوە و دەقی تێدا بکێشێ!

کەچی (قسە) بە مانای زمان بەو شێوەی کە ئەبستراك و تاکئامێزە بیری لە هیچ لەوانە نەکردەوە، خەمی هەڵبژاردنی نەبوو، چونکە زمان چۆن قسان بکات، گۆشەنیگایەك دادەمەزرێنێ و دیمەنەکەی بوون دەکێشێ!!

لێرەدا ئەگەر دۆزینەوەی یەکەم تەعبیر لەژانوژواری تاك و ئازاری گشتی بکات، ئەوە دۆزینەوەی لەپێی دووەم تەعبیر لە رووتی و سادەیی دەکات.

ژیان
دارستانێکی شینە لە ئاماژە
بیابانێکی سپی لە مانای بەتاڵ !
+++
ژیان
دەریچەیەکی شینی ژمارەییە
بوونەوەرەکان
بەژمارە دێن و بەژمارە پێدەکەنن
گۆرانی دەڵێن سێکس دەکەن
بۆ ژمارەش لێی دەردەچن !
+++
ژیان
جیوەی جەلاتینی جوانی گیانتی نێشیووە
بۆیە شکاری فڕندەی شینی مەرگ دەکا!
+++
ژیان
نوسینگەیەکی شینی بێکۆتایە
مرۆڤ وشەیەتی و
بەرەنجامی لێکخشانی پیتگەلێکی پرتەقاڵییە!
+++
ژیان
هەڵمژینی گوڵاوی ئاڵی
فوستانی شین و جەستەی سپی و برۆنزیەتی ڕۆحتە
لە شەوێکی کەسکی ئەرخەوانیدا!

+++
ژیان
رستێ ژمارەی بێگیانی ماتماتیکییە
لە ڕێگای جووڵە سپییەکانییەوە
درێژە بە گەمەی خاڵە شینەکانی
نێو خشتەی مەرگ دەدا!
+++
سەرچاوەی شیعرەکان:
هاشم سەڕاج
(شەبەنگی شینی ژمارەکان)

شاعیری نەفرەتلێکراو (ئەنسی ئەلحاج و قەسیدەی پەخشان) …. عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

(1)

شاعیر ئەنسی ئەلحاج لە پێشەکی کۆمەڵە شیعری (لن) هەر تەنها شاعیرێکی یاخی نییە، بەڵکو شاعیرێکی نەفرەتلێکراویشە… هەر تەنها هاوارێکی جیاوازی شیعری نەبوو، بەڵکو هێرشێکی دۆزەخی بوو، بۆ سەر چوارچێوەی شیعری و کلتوری سونەتگەرایی… ئەنسی ئەلحاج لە نێوان هۆشیاری رەخنەیی و قەسیدەی شیعری ئازاد و قەسیدەی پەخشاندا ئاگایەکی نوێی لە قەسیدەی پەخشاندا هێنا ناوەوە، دەمەوێ بڵێم ئاگایی ئەنسی ئەلحاج پەیوەندی بە رۆشنبیریی شیعری جیهانییەوە هەبوو، بۆیە وەك رووداوێکی ئەدەبی لە بەرجەستەکردنی قەسیدەی پەخشان و چۆنێتی گەیاندنی بە خوێنەران زۆر بە جوانی رەنگی دایەوە.
قەسیدە دنیایەکی داخراوە بەسەرخۆیدا، هیچ ئامانجێکی زەمەنی نییە. شیعر دڵ لە دڵدانە. پەخشان گێڕانەوەیە… قەسیدە کورتبڕی لە هەموو هۆیەکانی دەربڕین دەکات. رەگەزی یەکەمی شیعر موزیکایە. شیعر ئەوە دەڵێ کە گوتراوە و پەخشان روو لە شتێ دەکات و دەیدوێنێ، هەموو

چرکەکانی گوتار بە هی خۆی دەزانێت، موزیکا لە پێکهاتەی پەخشاندا بوونی دەکەوێتە لەرزەوە. لە شیعردا شاعیر پێش خوێنەر دەکەوێت، چونکە ئەو ئامرازانە ناس دەکات، کە شیعری پێدروست دەکرێت، هەمیشە شیعر لە رێگای لەرەی موزیکاوە دەچێتە دڵی خوێنەرەوە، ئەوەی شاعیرێکی کۆنەپەرست و خوێنەرێکی کۆنەپەرست بەیەکەوە دەبەستێتەوە چارەنووسە!

ئەگەرچی لە نێوان داڕشتنی شیعر و پەخشاندا جیاوازییەکی بەرچاو هەیە، بەڵام ئەوەی جێی گومان نییە ئەوەیە، کە هەموو کەلەپورە زیندووەکانی دنیا شیعری مەزنیان لە پەخشان پێشکەش بە مرۆڤایەتی کردووە، هەر لەبەر هەندێ ئەمڕۆ شیعر بە کێش و سەروا ناناسرێتەوە. ئەوەی بەردەوام رێگا لە شیعری پەخشان و قەسیدەی پەخشان دەگرێ کێش و سەروایە. لێرەدا شیعری بە پەخشانکراو، پەخشان نییە، وەك چۆن قەسیدەی بە پەخشانکراو، پەخشان نییە.

شیعری لیریکی هەیە، بەڵام پەخشانی لیریکی نییە، قەسیدەی پەخشانی نزیکە لە گێڕانەوە، قەسیدەی پەخشانی بێ ریتمە وەك ئەوەی (سان جۆن پێرس) دەینوسی… قەسیدەی پەخشان خاوەنی جیهانبینییە، ئەزموونێکی قووڵ و بەهێزە، بەو پێشنگانە دەناسرێتەوە کە بڵاوی دەکاتەوە وەك قەسیدەکانی هینری میشۆ و ئاڵێتۆ…!

هەموو قەسیدەیەك وەك پێویست کورتە، بەڵام کورتبڕی زۆتر لەسەر پەخشان جێبەجێ دەبێت، نەك قەسیدە… قەسیدەی کێشدار زۆتر پێویستی بە یەکگرتنە، نەك گەڕانەوە بۆ سەرچاوە… قەسیدەی پەخشان پێویستی بە ئامرازی گێڕانەوە، وەسف، ئەزموون، جیهانبینی… هەیە.

سوزان بیرنار دەڵێت پێویستە قەسیدەی پەخشان لە پێناو درەوشانەوە، کورتبڕی بکات! هەموو قەسیدەیەکی پەخشان پاڵنەرێکی ئاژاوەیی لە پشتە، رووخێنەرە، وزەیەکی ئەندازەیی تێدایە، راپەڕینە بە دژی کۆتوبەند… رامبۆ دەیویست بەسەر زماندا زاڵ بێت و کورتبڕی لە (بۆن، دەنگ، رەنگ…) بکات… قەسیدەی پەخشان لەسەر درەوشانەوە، نەفرەت، شێتایەتی… وەستاوە، هەمیشە هەڵەمەکی خۆی نیشان دەدات! قەسیدەی پەخشان کاری شاعیری نەفرەتلێکراو و بەرهەمی نەفرەتلێکردنە… لە قەسیدەی پەخشاندا شتێك نییە پێی بڵێن کۆتایی.

(2)

ئەنسی ئەلحاج پەیامبەری دۆزەخی زمان، بەردەوام بە دوای ئامانجە مرۆییەکانەوەیە، بە دوای خۆشەویستی، بە دوای مرۆڤدۆستی… شیعر لای ئەو خۆراکی خودە، ئافرەت لای ئەو ئەلتەرناتیفی ژیانە، منداڵی لای ئەو پشتگوێخستنێکی فریشتەییانەیە لە رەشەبا دەمانپارێزێ، لە

نێوان ناپاکیکردن لە زمان و پووچگەرایی ژیان و وێرانکردنی شتەکان هەمیشە وەك بیابان تینووە.
ئەنسی ئەلحاج شاعیری رچەشکێن و هەرێمە دەست بۆ نەبراوەکان، شاعیری نەست و ناخ و زمان… قەدەغەکراوەکانی لە نێو زماندا چەسپاند، دەست بۆ نەبراوەکانی لە زمان و لە سەر ئاستی بیرکردنەوە بەرجەستە کرد…
بەڵام شیعر هەر تەنها بە مەسەلە قەدەغەکراو و دەست بۆ نەبراوەکانەوە پەیوەست نییە، شیعر بە حەقیقەت و ژیان و خەونەوە بەندە، شیعر هەر تەنها راستگۆیی و بوێری نییە، شیعر چۆنێتی تەعبیرکردنە لە ژیاندۆستی، لە مرۆڤدۆستی، گەڕانی بەردەوام و بەجێهێنانی زێتری خۆشەویستی و چێژ و خۆشییە…
مەرج نییە قەدەغەکراوەکان هەمیشە قەیران بنێنەوە، بەڵام هەموو رچەشکێنییەك ئامانجی رچەشکاندنە، ئەوە بەو مانایە دێت، کە هەمیشە وزەی ژیان بە هێزترە لە مردن، ئەوە بەو مانایە دێت، کە یاخیبوون کۆتایی نییە.

(3)

تێگەیشتنی باو ئەوەیە کە پەخشان پەخشانە و شیعر شیعرە، کەواتە ئەو میکانیزمانە چین کە قەسیدەی پەخشان بەرەو شیعر دەبات، یان شیعر لە قەسیدەی پەخشان خەلق دەکات، بۆ ئەوەی وەك پرنسیپێکی بنەڕەتی بە سەرچاوەی پەخشانەوە گرێ بدرێت! ئەنسی ئەلحاج لە پێشەکی کۆمەڵەی (لن) بەرانبەر ئەو دیدە باوەی کە شیعر و پەخشان لێکجیا دەکاتەوە پێیوایە لە نێوان شیعر و پەخشاندا پردی بەیەکگەیشتن هەیە! ئەگەرچی پێیوایە پەخشان و شیعر نکۆڵی لە یەکتر دەکەن، چونکە شیعر دەبێ ئەوە بێت، کە لە دەرەوەی پەخشاندا دەنوسرێت، بەڵام پەخشان نەرم و کراوەیە، شیعر رێکخراو و مەبەستدارە، پەخشان هێمن و جێگیرە، شیعر گرژە، شیعر نە زەمەنییە و نە پەیوەندی بە بارودۆخەوە هەیە، ئەوەش پێچەوانەی پەخشانە. پەخشان بەرهەمی عەقل و ئاگاییە، بەڵام شیعر بەرهەمی دەروونە، پەخشان گەیەنەر و رازیکەرە و شتەکانمان بۆ دەسەلمێنێ، بەڵام شیعر درەوشاوە و ئاماژەخوازە…

کەواتە ئایا دەکرێ لە قەسیدەی پەخشان دەربچین؟ ئەو پرسیارە ئیشکالئامێزە یەکێکە لە پرسیارە ئاڵۆزەکانی پێشەکی کۆمەڵە شیعری (لن). بە بڕوای من ئەو پرسیارە تەمومژاوییە! دەمەوێ بڵێم دەکرێ لە بری (ئایا) بە (چۆن) پرسیارەکە راست کەینەوە: چۆن لە قەسیدەی پەخشان دەربچین؟ ئەگەرچی پرسیاری دووەمیش مەرج نییە راست بێت،

بەڵام لەگەڵ پەیبردن بە قەسیدەی پەخشان زێتر دەگونجێ… پرسیاری دووەم پرسی تایبەتمەندی و تاکگەرایی لەخۆدا هەڵگرتووە… ئەنسی ئەلحاج پرسیاری یەکەم بە (نەرێ) وەڵام دەداتەوە: نەخێر ناتوانین لە قەسیدەی پەخشان دەربچین. لە پشت ئەو وەڵامەشدا پرنسیبێکی چەسپاو هەیە، ئەویش ئەوەیە کە بنەمای شیعر پەخشانە! پرسیاری یەکەم پێمان دەڵێت قەسیدەی پەخشان بە پەخشانەوە بەندە و دەکەوێتە ژێر کاریگەری جۆرەکانی وەسف و ناونانەوە، بەڵام پرسیاری دووەم ئەو پرسیارەی هەوڵی فۆرمەلەکردنمان داوە پێمان دەڵێت قەسیدەی پەخشان بنەماکەی لە سەر پەخشان نەچەسپاوە، بەڵکو قەسیدەی پەخشان بنەماکەی شیعرە، دواجاریش دەمەوێ تۆختری بکەمەوە و بڵێم پەخشان رەگەزێکە لە رەگەزەکانی شیعر… شیعری داهێنەرانە هەموو رەگەزەکانی قەسیدە و پەخشان لە ئاستێکی باڵادا خەلق دەکات، داهێنانیش لە ئاستە باڵاکانی زماندا دەدۆزێتەوە.
کەواتە لە نێوان شیعر و پەخشان مەسافەیەکی ئیستێتیکی و دەربڕینێکی بەرفرەوان هەیە، وەك چۆن مەسافەیەکی جوانی لە وەرگری جۆراوجۆردا دروست دەکات. بەو مانایەش دەشێ پرسیاری ئەنسی ئەلحاج: ئایا دەکرێ لە قەسیدەی پەخشان دەربچین؟ مەبەستی لە پەخشانێك بێت، کە مەسافەیەك لە شیعر نزیك دەبێتەوە…

(4)

شیعری ئەنسی ئەلحاج رووتە وەك ئادەم و حەوا بەر لەوەی لە بەهەشت دەربکرێن، وشە رووتەکانی بۆ ئەوەی هەست بە شەرم بکەن، روو بە رووی دنیا دەبنەوە، هەموو وشە رووتەکانی لە قەسیدەکانیدا سەر بەرزانە دەوەستن، بۆ ئەوەی خۆیان بە جوانکاری خەریك بکەن، بۆ ئەوەی خۆیان دەمامك بدەن، هەر تەنها بە رووتی سەما دەکەن، بۆ ئەوەی کراسی خوازە و چوارشێوی رەوانبێژی بپۆشن! وشەکان لەو مانایانە دەردەچن، کە ئێمە دەیانزانین، ئەنسی ئەلحاج لە نێوان شیعر و خۆشەویستی، یەکەمیان بە گوتنی بێدەنگ دادەنێ و دووەمیان بە کردار… ئەو چەند شیعرەی ئەنسی ئەلحاج بە بێدەنگی بخوێننەوە:

پلان

لە نێوان سنۆبەرەکاندا هاوارت دەکرد، بای دەنگت بەرەو ناوەوەم دەهات، بێدەنگیت هەڵگرتبوو
خۆت لە پەنا سنۆبەرەکاندا حەشاردابوو، دەگەمە هاوارت، دەگەڕێمەوە بۆ ئەوەی نەمبینیت
لە نێوان سنۆبەرەکاندا هاوارت دەکرد، ئازیزەکەم وەرە
من لە پەنا سنۆبەرەکانم، بۆ ئەوەی نەمبینی، لە هیکەوە بەرەو رووت

دەبمەوە، تۆ رادەکەی

سەرچاوە:

*أنسی الحاج دیوان (لن)- المقدمە.گ3. دار الجدید. بیروت 1994 ص27..

—

بەیانی و نیو

(1)

هەر لە بەیانییەوە دەرگا لە بەر دەمت کراوەیە تا بەیانی و نیو

(2)

بە کراسەکەتەوە وەکو گردۆڵە دانیشتوویت. باران هەڵدەکا و دەپاڵێیتەوە، مارێ دەخزێ وەك شیر لە گردۆڵەکە قیت دەبێتەوە، بە تووندی هەناسە دەدەی.

(3)

رەنگی دەمت، بۆنی دەڵێی سێوە.

(4)

کاتژمێر شەوە دوای شەو و نیو، خۆشەویستەکەم لە بان ئەو شەوە ماڵێکی هەیە، لەو ماڵەکەدا ژوورێکی لە نیوە شەو دروست کردووە، لەوێ سەیرم دەکا و نامبینێ، کاتێ دەڵێم دەڕوا و نامبینێ، چرا هەڵدەکا و نامبینێ.

لە کاتی خۆی دەخەوێ، خەون بە پەنجەرەوە دەبینێ، دەترسێ لەوەی شەماڵ داگیریکا.

(5)

لە تاریکی چاوم لێبکە، دەنگت کزکە و بڵێ

دەنگت لە گەرووم وەك مێووژ دیارە.

سەرچاوە:

*- أنسی الحاج دیوان (ماژا صنعت بالژهب ماژا فعلت بالوردە) گ2 دار الجدید. بیروت 1994ص51.

کتێبی پرسیارکردن لە تاریکی ... نوسینی: عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

پرسیارکردن لە تاریکی
” لە هیچ دنیایەکەوە رەوانە نەکراوم”

هەولێر 2018

لە بڵاوکراوەکانی گۆقاری نما زنجیرە ( )

ناوی کتێب: پرسیارکردن لە تاریکی ” لە هیچ دنیایەك رەوانە نەکراوم”
بابەت: ناسنامەی ئەدەبی
نوسینی: عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا
تایپ: نوسەر
چاپی یەکەم: 2018
تابلۆی بەرگ: ئەنتۆنیۆ تاپیێش
دیزاینی بەرگ: سەرکەوت وەلی
تیراژ: 500 دانە
چاپخانەی: شەهاب
نرخ: 4000 دینار

[بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێرە بکەن](https://dengekan.info/wp-content/uploads/2018/12/barg_mutalib_sm.jpg)
https://dengekan.info/wp-content/uploads/2018/12/barg_mutali…b_sm.jpg

---

ناسنامەی ئەدەبی ...
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

ناتوانین هەرگیز لە زمانێك زێتر بە کار بهێنین.
“دریدا”
ناتوانین هەر تەنها زمانێك بە کار بهێنین.
“عەبد ئەلکەبیر ئەلخەتیبی”

لە ژێر تایتڵی پرسیارکردن لە تاریکی و سەبتایتڵی ” لە هیچ دنیایەکەوە ڕەوانە نەکراوم” کتێبی ناسنامەی ئەدەبی (عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا) لە بڵاوکراوەکانی گۆڤاری “نما” هەولێر 2018 کەوتە کتێبخانەی کوردییەوە، ناوەڕۆکی ئەو کتێبە پێکهاتووە لەو بەشانە: نیگای هونەر، چاوی شیعر، نەخشی منداڵی، خەیاڵی کتێب، شیعری نوێ، ئەدەبی بەرگری، پرسیارکردن لە ڕۆمان و ڕۆمانی کوردی، نیگای من و هەشتاکانی ئەدەبی کوردی، لە خوێندنەوەوە بۆ خوێندنەوە، من و یەکێتی نوسەران، من و ئازاد سوبحی وەك شاعیر، گۆڤاری سەراب…
لە پێشەکییەکی کورتدا پێناسەی ئەو کتێبە بەو جۆرە کراوە:
خوێنەری خۆشەویست ئەو دەقەی بەردەستتان یادەوەری نییە، چونکە گێڕانەوەی ژیانی کەسی نییە، وەك چەمکی یادەوەری داوای دەکات. ژیاننامە نییە، وەك ئەوەی لەسەر راستبێژی وەستا بێت، بەڵکو زمانێکی دیکەیە بەرانبەر زمان و لەگەڵ زماندا! نەك بەو مانایەی کە کاری چارەسەرکردنی یەکێتی زمان بکات، بەڵکو بەو مانایەی کە زمان دەیەوێت.
بە هەر زمانێك کە (من) دەخەینە نێو رستەوە، یان یادی (من) دەکەینەوە، یان زمانی (من) ئاشکرا دەکەین.. راستەوخۆ “من بیر دەکەمەوە”ی دیکارت ئامادەیی هەیەو (من) دەبێتەوە سەنتەری بیرکردنەوە. ئەو دەقە بە نیازە (من)ی دیکارتی و (من)ی گرامەرو (من)ی ئەدەبی بخاتە سەر خودی خۆی، یان سەر ئەمە.. بیرکردنەوەیەك هەیە پێیوایە کۆی ئەو (من)انە لە رووە (سۆسیۆ- ڕۆشنبیری)یەکەی با جیاوازیش بن، هەر هاوشێوەن، چونکە کۆی ئەو (من)انە بە هەمان واقیع و دەروون و دیاردەوە بەندن، ئەگەرچی ڕێگای زمانیان هەمان ڕێگاش نەبێت.. بۆ دیوەکەی دیکەش دریدا لە (ل 44) کتێبی (احادیة الاخر اللغویة) دەڵێت: هەر چەنە بە گەڕان بە دوای چییەتیمان لە نێو زماندا، وەك مەسەلەی گەڕانەوەی بێکۆتایی سەیر دەکرێت.

بە کورتی دەمەوێ بڵێم (من) لەو دەقەدا بابەت نییە، بەڵکو دەکەوێتە نێو ئەزموونی زمان و ئەزموونی (سۆسیۆ- ڕۆشنبیری)یەوە، لەوێوە پەیوەندی بە جەوهەری (من) لە لەگەڵ زمان و زمانی ئەدەبییەوە دەبەستێت.

(1)

یەکێك گوتبووی ئەوەی زەربەی وەرزەکان پانتاییەکی کاوبەی شین و کراسەکی سپی و کەلاشەکی سپی لە پێ دەکا، هەمیشە کتێبەکی بە دەستەوەیەو خەیاڵی لەڕێ نییە، ئەوە موتەکیبە؟! دەزانم سەرم لە نێو کتێبان دەجوڵێتەوە، بەڵام وەك (ئەرستۆ)ی گەورە خوێنەری دنیا نا، خەیاڵم بەدوای گرتنی گەردەلوولەوەیە، بەڵام (ریلکە) نیم! ئەوە فیگەری ژیانی رووتی منە بە کەمەکەك دەستکارییەوە، مرۆڤێك کە نەیتوانی خۆی بکوژێ، نەیتوانی وڵات جێبهێڵێت، مرۆڤێك لە ناخەوە دژی دامەزراوی سیاسی و پیرۆزی ئیمانی داخراوو لەگەڵ شتە پەراوێزو بچوکەکاندا دەتەوە...

(2)

نابێ بیر لە تەکدانی دنیاو شۆڕش و یاخیبوون بکەینەوە، بەڵام ئەوەی ئەمڕۆ بە شۆڕشمان دەگەیەنێتەوە، شتە بچوکەکانە نەك حیکایەتە گەورەکان، جیاوازییە نەك پەیوەستبوون...مرۆڤبوونە، مرۆڤبوون زێتر بە شۆڕشمان دەبەستێتەوە، زێتر لە پرسی چەوسانەوەو ئازادی...مرۆڤی شۆڕشگێڕ بەرگری لە دادپەروەری دەکات، شۆڕش پەیوەستی بە بەرگری نییە؟! نادادپەروەری دیارە، بەڵام دادپەروەری تەمومژاوییە، وەك چۆن تاریکی ئەو کاتە ئامادەیە، کە ڕوناکی نائامادەیە! دادپەروەریش جگە لە ونبوونی نادادپەروەری شتەکی دیکە نییە! شۆڕش دیارە وەك ئەوەی هەیە، شۆڕشیش ئەو کاتە بوونی هەیە کە مرۆڤبوون و دواتر ئازادی و خودی دادپەروەری.. لە لەوی مەرگ نزیکترن، نەك لە دەمی ژیان...

(3)

شتەکان وەك چۆن هەن، ئەوە نین، یان مەرج نییە وابن.. ژمارەی دانیشتوانی ئەمریکا لە شەش پەینت سەی دنیا تێپەڕ ناکات، بەڵام ئەو بانگەشەیەی کە بە مافی مرۆڤ دەیکات هەموو دنیای لەخۆگرتووە، بیر لەوە ناکاتەوە کە لە سەدە پەنجای سامانی هەموو دنیا لە ئەمریکایە، بیر لەو جیاوازییە گەورەیە ناکاتەوە لە نێوان ژمارەی دانیشتوانی دنیا و خۆی... ئەو قسەیەم لەوەوە دێت، کە ناکۆکی سیاسی هەموو شتەکی بەخۆوە گرێ داوەو هەموو شتەکی بە ڕەمزکردوە. دەزانم هەموو ناکۆکییەك بەرئەنجامی ناهاوسەنگی هێزە، ئەی خۆگونجانی خەڵکی مانای چییە؟ خۆگونجانی خەڵکی پەیوەستبوونەکی دڕەزنانەیە! ئەو قسەیەم گشتگیر و هەندە ڕەقە، بەڵام خەڵکی بە بە ئاگایی بوون

باوەڕ بە ئایدیۆلۆژیا دەهێنن، بەر لەوەی بیر لە ڕاستییەکان بکەنەوە.. خەڵکی هەمیشە بە کارێك هەڵدەستن کە حەزی لێناکەن، چونکە دەیانەوێت لە واقیع دوور بکەونەوە، ئەوە ئایدیۆلۆژیایە! ئایدیۆلۆژیا مانا بە هەموو شتێك دەبەخشێت بە تیرۆر و کۆنەپەرستیش.. ئەوەی خەڵکی بۆ ئاگا ڕەست دەکاتەوە ئایدیۆلۆژیایە، ئەوەی ماندوویان دەکات ئایدیۆلۆژیایە، ئەگەرچی ئایدیۆلۆژیا وەك ئەوەی هەیە، درۆزنانەش بێت.

(4)

کتێب ئازادی تاك دەچەسپێنێ و دەسەڵات ڕەتدەکاتەوە. یەکەمیان هەر تەنها پەیوەندی بەوەوە نییە کتێب تەنیامان دەکات، بەڵکو پەیوەندی بەوەوە هەیە کە دەرگاو پەنجەرەکانی مێشکمان بەسەر ئەویدیکەدا دەکاتەوە. دووەمیان مەبەست دەسەڵاتی ڕەهایە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کتێب بەشێوەی کراوەکەی وزەیەکمان پێدەبەخشێت کە بە مەعریفەی جیاوازەوە بەندە، هەمیشە لە نێوان وزەی مەعریفی و تەنیاییدا دیکتاتۆرییەت هەڕەس دەنێ! لە پانتایی مەعریفەدا ژیان بە ڕەنگە جیاوازەکانی دەجوولێتەوە، لە تەنیاییدا دەسەڵات بە کەس دەمێنێتەوە...دنیای کتێب و خەیاڵی خوێندنەوە، دنیای ڕامان و هەڵوەست و بیرکردنەوەیە. هەمیشە ژیان بابەتێکە مرۆڤ بەر لەوەی مامەڵەی لە تەکدا بکات و هاوژیانی بکات، دەبێ بیخوێنێتەوە، دەبێ تێبگات.

(5)

من دەڵێم ئەوەم کە هەم، لە هیچ دنیایەکەوە ڕەوانە نەکراوم. قسەی پۆلیسی ئایدیۆلۆژیی هەرچی بێت، ئەوان سەربەستن چۆن بیر دەکەنەوە، من هەمیشە ڕێزم بە بیروڕای جیاوازی ئەویدیکە هەیە، نەیاری کەس نیم، من ئەوەم کە هەم و چێژی لێدەبینم، بۆ ئەوەی کەس پێمبەڵێت چێژ وەربگرە؟! ئێمە مرۆڤین کاڵا نین، وەك مامۆستای یەکەم ئەرستۆ دەڵێت بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتین، بە تەنیا ناژین، پەیوەندی کۆمەڵایەتی بە یەکمان دەبەستێتەوە نەك بازاڕ، بەڵام گرفتی ئەویدیکەی سیاسی لێرەوە دەستپێدەکات لە بەیەك بەستنەوەی بازاڕی ئایدیۆلۆژیا.. گرفتی ئەویدیکەی سیاسیی ئەوەیە دەیەوێت وەك ئەوان بیر بکەینەوەو وەك ئەوان خەیاڵ بکەین و وەك ئەوان هەڵبژێرین.. ئایدیۆلۆژیستەکان دەیانەوێ کتومت ئەوان بیت، سارتەر لە ئاماژەیەکی بەناوبانگی فەلسەفییدا بۆ ئەویدیکە دەڵێت "ئەو منەی کە من نییە" بەڵکو ئەویدیکەیە، ئەویدیکەیەك کە هەموو خەسڵەتە جەوهەرییەکانی خودی هەیە، لە بیرکردنەوەو ئازادی و ویست...

(6)

(پێشمەرگە 1961)ی (ڕەحیمی قازی) یەکەمین ڕۆمانی کوردییە، یان

(مەسەلەی ویژدان 1970)ی ئەحمەد موختار جاف، یان (لە خەوما 1975)ی جەمیل سائیب؟!.. ڕۆمان وەك كردەیەكی هونەری پێشانئامێز لەسەر بنەمای گێڕانەوەو رووداوو كاراكتەر، لە نێوان خەیاڵ و حەقیقەتدا خۆی دەبینێتەوە و بە شێوەیەكی تا ئەندازەیەك ئاڵۆز دەچنرێت.. ڕەنگە ئەو بە ناو پێناسەیە (ئاڵۆزی ڕۆمان) و (ئازادیی ڕۆمان) لەوەدا هەڵگرێتەوە، كە تاكو ئێستا نەتوانراوە سنورەكانی ڕۆمان وەك پێویست دیاری بكرێت!! كەواتە پێشمەرگەی (ڕەحیمی قازی) ئاڵۆزترین ڕۆمانی چنراوی كوردییە، یان (لە خەوما)ی جەمیل سائیب چەمكی ئازادی لە ڕۆمانی كوردی دەخاتە ڕوو؟! لەسەرەتادا هەموو ئەوانەش زۆر گرنگ نیین، گرنگ ئەوەیە لە كوێ وەستاوین، من دەڵێم هەتا ئەوەی دەگوترا كورد ڕۆمانی نییە، با ڕۆمان بنوسین.. لە نوكتەیەك وەستابووین، دەڵێت: كەسێك لە كافەیەكدا داوای قاوەیەكی بێ سەرتوو دەكات، دوای نیو سەعات لە چاوەڕوانی، گارسۆنەكە دێتەوە دەڵێت: سەرتوومان نییە، بەس شیریشمان نییە، بۆ قاوەیەكی بێ شیرت بۆ دروست نەكەم.

(7)

بزاقی روانگە بەشێكی زۆری ئەدەبی حەفتاكانی كوردی (باشوری كوردستان)ی داگیر كردبوو و بانگەشەی بۆ كۆمەڵێ دروشم دەكرد لەوانەش: وتەی نوێ، بیری نوێ، كرداری نوێ، لە رووی بیركردنەوە هەنگاوێكی نوێ بوو بەرەو یاخیبوون لە دابونەریت، لە زمانی سروشئامێزی گەڕان و هاوڕێكانی.. روانگە هەرگیز شۆڕش نەبوو، روانگە یاخیبوون لە رووی ڕەمزگەرایی و زمانی ئەدەبی و هونەرییەوە، بانگەشەی تیۆری هونەر بۆ هونەرییان دەكرد، هەموو ئەوانەش روویەكی نوێی بە ئەدەبی كوردی بەخشی..

بە بڕوای من هەشتاكانی ئەدەبی كوردی ئەوەندە تاریك نەبوو، ئەدەبی هەشتاكان جگە لە پەرەپێدانی چێژی هونەری و زمان و جوانكاری، مەعریفەی ئەدەبی قوڵتر كردەوەو دنیابینییەكی بوونگەرانەی بەرهەم هێنا! دەشێ جوانكاری و زمانی مەعریفی و خودگەرایی وەك سیمایەكی جیاوازی شیعرییەتی هەشتاكان هەڵگرینەوە، دەمەوێ بەڵام بە شێوەیەكی گشتی ئاكامی شیعرییەتی هەشتاكان، دەكەوێتە نێوان چێژو خودگەراییەوە.

(8)

خوێندنەوە فەزایە، بەڵێ دەخوێنینەوە تاكو فەزایەكی دیكەی جیاواز بۆ خۆمان دروست بكەین.. لە تیۆری (وەرگرتن) لە یەك نەچوونی دەق و خوێنەر وەك یەكێك لە مەرجە بنەڕەتییەكانی (ئاوێتەبوون) قسەی لێدەكرێت! بۆ ئەو مەسەلەیەش ڕەخنەگری ئەدەبی (وولفگانگ ئایزەر) سوودی لە توێژینەوە كۆمەڵایەتی و دەروونییەكانەوە وەرگرتووە بۆ

نموونە: لە بواری کۆمەڵایەتیدا تێکەڵبوونی دوو کەس ئەو کاتە بەشێوەیەکی بەهێز روودەدات، کە هەر یەك لەوانە بتوانن ناسنامەی کۆنی یەکتر لەبیر بکەن، لە نوێوە یەکتر بناسن، چونکە لە کاتی لەبیرکردنی ناسنامە کۆنەکانیان هەر یەك لەسەر ئەویدیکە لە ڕێگای خوێندنەوەی حەقیقی خۆی یان "ناشت" وێنەیەك دروست دەکات، یان تەئویلی تایبەت بەخۆی دەبێت و هەر لەسەر بنەمای ئەو وێنەیەی کە لە یەکەم ناسینەوە دروست دەبێت، پەیوەندی نوێ دادەمەزرێنە، دامەزراندنی پەیوەندی نوێ لەنێوان ئەو دوو کەسە، لەسەر بەش و پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییە، جگە لە پشتبەستن بە خوێندنەوەی حەقیقی و تەئویل شتێکی دیکە نییە، هەموو خوێندنەوەو تەئویلێکی نوێی دەقیش ڕەهەندێکی جولاو و نوێ بە تێڕوانین و بیرکردنەوەی خوێنەر دەبەخشێت! وەك دەزانین هەمیشە تێڕوانین و بیرکردنەوە لەسەر تەئویلی کۆن و پێشینە، حاڵەتە جێگیرو پێگیرەکە یان کۆنەکە زۆتر دەچەسپێنێت، بەو مانایەش هیچ خوێندنەوەو تەئویلکردنێکی نوێ لەسەر ناسنامەی کۆن لە دایك نابێت، چونکە خوێندنەوەو تەئویلکردن لە دەرەوەی ئیبداع نییە، بە مانایەکی دیکە خوێندنەوە و تەئویلکردن لەسەر ناسنامەی کۆن، زۆرجار بە وەهم دەگۆڕێت، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوەشدا خوێندنەوەو تەئویلکردنیش وەك کردەیەکی بەردەوام لە تێگەیشتن، هەرگیز خاوەنداریەتی ناکرێت، بەڵکو فۆرمەکە لە فۆرمەکانی بوون لە جیهاندا، بەو مانایەش دەشێ “وەهم”و ” تەئویلکردن” دوو فۆڕمی هاوپەیوەست بن..

(9)

سوکرات لە دووری شاری زاڵمان پیاسە دەکات و لە نێو قساندا خەون بە شارێکی دیکەوە دەبینێ! سوکرات لە دەرەوەی شاری زۆرداران، لەگەڵ قسان هەنگاو دەنێ و خەون بە شارێکی دیکەوە دەبینێ! شاری زاڵمان و شاری زۆرداران لەو دوو نەخشەیەدا یەك واتایان هەیە، بەڵام دەشێ زاڵم شار بەڕێوە ببات و زۆردار ئەوە بێ کە واز لە دەسەڵات ناهێنێت؟! لەگەڵ هەموو ئەوانەدا دەزانم لە شێوەی نێوان کەسەکان و هێزو گروپ و دیدە جیاوازەکان.. خەونبینین یۆتۆپیایە، خەونبینین ئەو کاتە واقیعییە کە دادپەروەری بوونی هەیە، راستە دادپەروەری چەمکێکی ئیشکالییە! من چیرۆکنوس نیم، بەڵام هەوڵمدا زاڵم لە نادادپەروەری وێنا بکەم و زۆردار لە شەڕدا بنەخشێنم، چونکە لە مێژووی دەسەڵاتی کوردیدا خەونبینین هەمیشە کورتی دەنێ، نهێنی دەسەڵاتی کوردی لە ژمار نایەت، بە داخەوە مێژووی دەسەڵاتی کوردی، مێژووی شەڕو نادادپەروەرییە، نهێنی دەسەڵاتی کوردی ئەو نهێنیانەشن کە شەهیدان بردیانە ژێر گڵ.

(10)

چەن (لەم نیازمە)ی هاشم سەراج و (دوکەڵ)ی عەباس عەبدوڵڵا یوسف و (گەرم نەبوونەوە)ی جەلال بەرزنجی و قەسیدەی (سوتانی ڕەنگەکان)ی دلشاد عەبدوڵڵا و (لە غوربەتا)ی حەمە عومەر عوسمان و (تەمە سپیەکانی ڕۆح)ی کەریم دەشتی و (زەردك)ی ئەحمەدی مەلا.. وەك شیعر بۆ من جیاوازی خۆیان هەبوو، ناسینی (ئازاد سوبحی)یش وەك مرۆڤ و وەك شاعیر، نەك هەر تەنها جیاوازی، بەڵکو دەکرانەوە بوو.

(11)

ئەمە کەمەڵێك هاوڕێی نوسەر، لە دوای ئەوەی لە ڕووی بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانمان دووچاری جۆرێك لە نائومێدی بووین، دوای ئەوەی پانتایی میدیای کوردی جگە لە هیچ نەگوتن و بەنرخکردن، فریای گوتن و جیاوازی نەدەکەوت، جگە لە ڕووکارخوازی و دروشمبازاڕی ئازادی و ئەویدیکە شکاندن و پیاهەڵدانی بۆ بنەما، کاری بە بیرکردنەوەی جیدی و ڕاڤەکردن و ڕەخنەوە نەبوو.. ئیتر من و دانا سەعید سەفی و ئازاد سوبحی بیرمان لە دەرکردنی گۆڤارێکی ئەدەبی کردەوە، لە چەند بەیەکگەیشتنێکی سێ قۆڵیدا بیرۆکەی گۆڤاری (سەراب)مان هێنایە ئاراوە، دواتریش بۆ پێشنیارکردنی نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد لە لایەن ئازادەوە، سەراب بووە جێگای بیرکردنەوەو پرۆژەی ئەدەبیمان.

ڕۆمانی (بازنەی بارکەوتووان) … عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

ناکرێ هەموو نووسینێك لەبارەی چەوسانەوە و برسێتی و زۆرلێکردنی سێکسی و سێکس و تاوانی گەندەڵی و باوکایەتی . بە ئەدەب دابنێین، واقیعیەت هەرگیز ئەوە نییە، کە بە وردی وێنەی واقیع بگریت، بەڵکو شێوازی تەعبیرکردنەکی ئەدەبییانەیە لە ناشیرینی ژیان و ناشیرینی مەرجە کەمەڵایەتییەکان. بە مانایەکی دیکە ئەدەب تەعبیرکردنەکی ناشیرینانەیە لە خودی ناشیرینی، بەرانبەر ئەوەش ڕووکارئامێزی و ڕاستەوخۆی لە دەربڕیندا یەکێکە لە خەسڵەتەکانی ئەدەبی ناشیرین!

(1)

قسە لە بارەی دەسپێکی پێ لە ئیشکالی ڕۆمانی (بازنەی بار

کەوتووان)ی (محەمەد کەریم نانەوا) ناکەم، بەڵکو قسە لە گێڕانەوە و بنەمای گێڕانە و رووداو و زەمەن دەکەم. گێڕانەوە گرنگی بە خستنەڕووی رووداوەکان دەدات و کار لە سەر بەرەوپێشچوونی (زەمەنی رووداو) و (زەمەنی گێڕان□وە) دەکات، بە دیوەکەی دیکە گێڕانەوە زەمەنێك رۆدەنێت، کە ئێستای دەق ئەو زەمەنەیە. هەتا ئێرە ئەو نەخشەیە و هێلی نیازخوازی نوسەر زۆر بە جوانی لە رۆمانی ناوبراودا دەبینرێت!

لەو رۆمانەدا دەشێ گێڕانەوە و گرنگی گێڕانەوە تەرجەمەی دەستەواژەی کوردانەی لە (پڕێکا بووە کوڕێك) و وەك لە دەقەکەشدا بەو شێوەیە هاتووە (بڕوخێ ئیستعمار. لە هۆرا کێشاندا بام لە هەمووان بڕی بوو، بازاڕم گەرم و بە هەڕمێن بوو، لە نەعرەتەم دەدا، دەمنەڕاند، لە دڵی خۆمدا دەمگووت: وەڵلاهی ئەو ئیستعمارە ملحیزە لە هەر کوێیەك بێ گوێی لە نەعرەتەی بەندە بێ، بێگومان بە خۆیدا دەمیزێ. ل11-12) و بەرەوپێشچوونی زەمەنی گێڕانەوەش لە (هەتا من گەنج بووم)، وەك لە دەقەکەشدا هاتووە (ئیدی ئەوەی لە شەوانی شەوکاریی بە زەبری تەڕك پەیدام کردبوو لە تاترۆخانەدا. ل89-90) هەڵبگرینەوە! بەڵام زەمەنی خوێندنەوە، زەمەنی ئەو زمانە ساتیرئام□زی□، کە لە دەستەواژەی (پیری و هەزار عەیبە)دا خوێنەران بۆ خۆی رادەکێشێ.

بە شێوەیەکی دیکە ئەوەی لەو چەند وشەیەدا مەبەستمە، هەر تەنها دیاری کردنی چەمکی سێکسیانەی (هەڵسان/ گەیشتن/ کپ بوون) نییە. بەڵکو تەماشاکردنێکی رەشبینانە و وەبیرهێنانەوەی مێژووی شکستە گەورەکانی دەسەڵاتی کوردییە، کە نوسەر لە رووی هونەرییەوە لە رێگای گێڕانەوەی چەمکی (رابردوو) بە راناوی بزر هەوڵی بەرجەستەکردنی دەدات، واتە تەرجەمەکردنی رەشبردنەوەی مێژووی کوردی، رەشچوونەوەی واقیعی بینراویش دەگەیەنێت، بەو مانایەش تەعبیر لە خودی ناشیرینی دەکات!! بەڵام تەواوی ئەو زەمەنە کەشف نەکراوە و خەیاڵە کەشف نەکراوەش فەرامۆش دەکات و دەیخاتە دواوە، کە خەڵکانێکی جیاواز خەونی پێوە دەبینین، دەشێ لە رووی هونەرییەوە لە رێگای راناوی قسەکەر و دید و خەیاڵی جیاواز و گەشبینەوە بەرجەستەی بکەین. کەواتە نوسەر هەوڵی داوە کۆی بینراو و پانتایی ئەو رۆمانە لە سەر وەبیرهێنانەوەی مێژوویی شکستەکانی کوردی بخولێنێتەوە.

بە کورتی ئامانجی نوسەر وەبیرهێنانەوە و هەڵنانی شکستە گەورەکانی کوردییە؟! وەك دەزانین بە درێژایی مێژووی دەسەڵاتی سیاسی کوردی،

زەمەنی شکستە گەورەکان پانتاییەکی گەورەی لە خەیاڵدانی تاکی کوردی داگیر کردووە و وەك چۆن پانتاییەکی گەورەی لەو ڕۆمانەدا بۆ خۆی بردووە، بۆیە مانایەش (زەمەنی شکستە گەورەکانی نێو ڕۆمانی ناوبراو) هەر تەنها دەلالەت لە زەمەنی دەسەڵاتی بینراوی سیاسی کوردی ناکات، بەڵکو تێکەڵ بە مێژووی شکستە گەورەکانی دەسەڵاتی سیاسی کوردی دەبێتەوە! ئەوەش وەك بنەمای خوێندنەوەی ئەو ڕۆمانە لە ڕەنگدانەوەی فیکرەی (قەرداری رابردوو) و (چەمکی هەنووکەیی) دەنەخشێنین و وەك هونەری نواندن دەتوانین لە سەر ئاوێتەبوونی (مێژوو) و (ساتی نوسین) هەڵیگرینەوە. بەڵام ئەگەر فیکرەی (ئەمە قەرداری رابردووین) بکەوێتە بەر ڕەخنەی سەردەمەوە، بەوەی کە خەڵك سۆزی بۆ گێڕانەوە گەورەکان نەماوە، وەك لای (لیوتار) دەبینرێت، ئەوە فیکرەی هەنووکەیی کە لای (هایدگەر) لە سەر تێگەیشتنی خود و خودە جیاوازەکان دامەزراوە و بەرەو گشتگیری دەبێتەوە!!

لەو خوێندنەوەیەدا دەشێ ڕەنگدانەوەی گوتاری فیکرەی قەرداری رابردوو وەك بنەمای گێڕانەوە بنەخشێنین و زەمەنی ڕووداوەکانی گێڕانەوەش لە چەمکی هەنووکەییدا بەرجەستە بکەین! دەمەوێ بڵێم نوسەر مێژووی نەتەوەیەك بیر دەخاتەوە و ئاوێتەی زەمەنی بۆ دوایەکداهاتووی (هەڵسان/ گەیشتن/ کپ بوون)ی ڕووداوە واقیعییەکانی نێو ڕۆمانەکەی دەکات، لەلایەکی دیکەش لە ڕووی هونەرییەوە بنەمای گێڕانەوە بە ڕاناوی بزر تێکەڵ بە واقیعی بینراو دەبێتەوە. بەوەش ئاوێتەبوونی بنەمای گوتاری گێڕانەوە و زەمەنی ڕووداوە واقیعییەکانی گێڕانەوە وەك بڕبڕەی پشتی ڕۆمانەکە خۆیان دەنوێنن. بێگومان هیچ ڕۆمانێك بێ کاراکتەر نییە، کاراکتەری سەرەکی محەمەد کەریم نانەوا لە پڕێکا دەبێتە کوڕێك، دەچێتە نێو خۆپیشاندانێکی دژ بە ئیستعمار هەڵدەسێ و وەك پاڵەوانێکی لەخۆ بردوو دووچاری بەندینخانە دەبێت، ئەو هەڵسان و ڕووداوە ئەگەرچی لە ڕوویێك لە ڕووەکان ئەکتەری بە توانا (شارلی شاپلن)مان بیر دەخاتەوە ئەو کاتەی لە هەڵاتنێکدا دەکەوێتە پێش خۆپیشاندان و دەبێتە پێشەوای ئەو خۆپیشاندانە، لەلایەکی دیکە دەمانباتەوە بۆ کاراکتەری سەرەکی ڕۆمانی (ژانی گەل)ی (ئیبراهیم ئەحمەد)…

(2)

بە قسەی بەشێکی زۆر لە ڕەخنەگرانی ئەدەبی (زەمەن) لە ڕۆماندا ناوەندە و بەبێ زەمەن ڕۆمان ڕۆنانرێ! واتە ڕۆمان ناتوانێ خۆی لە بۆشایی و چواچێوەی زەمەنی دەرباز بکات، چونکە زەمەن ئەو پەیکەرەیە کە ڕۆمانی لە سەر دادەمەزرێ، لە ڕۆمانی بازنەی بار

کەوتووانەدا دوو جۆر لە زەمەن دەبینرێت: زەمەنێك کە لە زنجیرە ڕووداوەکانی (هەڵسان/ گەیشتن/ کپ بوون) بەرجەستە دەبێت! ئەو زەمەنە هەمیشە پرسیاری ئەوەمان لا دروست دەکات، کە دواتر چی ڕوودەدات؟ کاراکتەرەکان بە هەڵگری ڕووداوەکانی ئەو زەمەنە دێنە ژماردن! بەرانبەر ئەوەش زەمەنێك هەیە، کە تەواو پێگەییوو و کۆتاییدارە، زەمەنێك کە ئەمە قەرداری ئەوین! نوسەر ئاماژەکردنی زەمەنی دووەم بە مێژووی شکستەکانی کوردییەوە پەیوەست دەکات، چونکە پێوایە زەمەنی شکستەکان ڕێگای دروستی نوسین بە نوسەر و گەیشتن بە پلەی (ناشیرینی)ی نیشانی خوێنەر دەدات، بۆیە لە داڕشتنی هەموو ڕەگەزەکانی گێڕانەوەدا هەمیشە خۆی بە قەرداری ئەو رابردووە دەزانێت و بە شێوەیەکی دیار (وەك گوتار) هەوڵی بەرجەستەکردنی دەدات.

بە گشتی لە زەمەنی ڕۆماندا پەیوستە ڕەگەزە گرنگەکانی گێڕانەوە بەرجەستە بکرێت، دەمەوێ بڵێم دەبێ زەمەنی (گێڕانەوە) و زەمەنی (گوتار) لە یەك جیا بکرێتەوە، واتە پەیوستە زەمەنی ڕووداوەکانی گێڕانەوە بە ڕێگای کردەیی و بە پێی سیستەمی سروشتی دەرەکی دابڕژرێت. لە بیریشماندا نەچێ زەمەنی گوتار، زەمەنی خودی ڕووداوەکان دەگەیەنێت. زەمەنی گوتار زەمەنێکی خەتییە، گوتار ڕێکخستنی بەندە بە ڕێکخستنێکی بە دوایەکدا هاتوو، کە یەکێك لە پاش ئەویدیکەوە دێت! بەڵام زەمەنی گێڕانەوە زەمەنێکی فرە ڕەهەندە.

نوسەر لە ڕۆمانی بازنەی بار کەوتووانەدا فیکرەی قەرداری رابردوو و چەمکی هەنووکەیی ئاوێتەی یەکتر دەکات، واتە زەمەنی گێڕانەوە و زەمەنی گوتار تێکەڵ بە یەك دەبێت و ناشیرینی رابردوو و ناشیرینی هەنووکە بە یەك دەگەنەوە!
دواجار زەمەنی گێڕانەوە بە بێ ڕەگەزی شوێن بوونی نییە و ڕەنگدانەوەی نابینرێت، کەچی هەمیشە زەمەنی گوتار دەکەوێتە دەرەوەی زەمەنەوە! کەواتە زەمەنی گێڕانەوە، زەمەنی ڕووداوەکانی گێڕانەوەیە و لە پەیوەندی بە کەسێتییەکانەوە خۆی هەڵدەگرێتەوە، بەو مانایەش مادەی گێڕانەوە لە شێوەدا پێش گوتار دەکەوێت، بەڵام زەمەنی گوتار زەمەنی گێڕانەوەیە، کە دەکەوێتە پاش گێڕانەوەی دانەر و لەگەڵ بۆچوونی گوتاری جیاواز و لە ڕێگای موفارەقەی زەمەنییەوە بە پێی پاش و پێش خستنی زنجیرەی ڕووداوەکان ڕێك دەخرێت، واتە زەمەنی گوتار زەمەنی گێڕانەوەیە، دوای ئەوەی لە دووتوێی گوتاردا مەرونە دەکرێت، یان دەچەسپێنرێ. دواجاریش زەمەن

و شوێن بە هەردووکیان فەزای رۆمان پێکدەهێنن.

(3)

هەڵبەتە نوسین بە پلەی یەکەم زمانییە، دەقی رۆمان خۆی لە نێوان گێڕانەوە و وەسف و دیالۆگدا دەبینێتەوە، لەگەڵ ئەوەشدا ناشێ تەنها بەو شێوە سادەیە سەیری زمان بکەین، کە هەر فیکرەیە و لە رێگای وشەوە بە ئەویدیکە دەگات، چونکە دەشێ بەبێ وشەش بڕوا بە هەندێ شت بهێنین بۆ نموونە برسێتی یان هەستکردن…
لێرەدا وەڵامی پرسیاری زمان چۆن بە واقیعەوە پەیوەست دەبێت، ئەوە نییە کە لە رێگای نواندنەوە بە ئەنجام دەگات، بەڵکو ئەوەیە کە زمان بە هۆی داهێنانەوە بە واقیعەوە دەلکێ، ئەو پەیوەستبوونەش عەقڵی داهێنەرانە بەسەر دەنگ و ئاماژەدا دەیسەپێنێ! هەر لە سەر ئەو بنەمایەش کۆدی تێگەیشتنی مانای داهێنەرانە، ئەوەیە کە فیکری داهێنەرانەی گ□□□□و□ بۆ وشە و ئاماژە و رەمزی داهێنەرانەدا بگۆڕێت.

لە رۆمانی بازنەی بار کەوتووان سەرەڕای هەڵەی زمانەوانی و دەستەواژەی دووبارە و مانای دووبارەکراوە و هەڵەی رێنوس و خال□ب□ندی. کاراکتەری سەرەکی نیازی خۆی لە زمانێکی (سوار)دا دەسەپێنێ، لەپاڵ ئەوەشدا ئەو نیازە تەقلیدییەش دەخاتە روو، کە لە وشەکان و رستەکانی نێو زمانی بەجێماو ” رابردوو”دا هەیە. بەمجۆرەش کردەیەکی نیازئامێز لە رێگای وشەی دووبارەکراو و دەستەواژەی نەریتگەرا و پەراوێزئامێزدا بە ریتمێکی سوار دادەڕژێ و کۆی ئەو تێگەیشتنە سوارەش بە پڕبوونی م□□ژوو بەند دەکات، سەرەڕای هەموو ئەوانەش ئەوەی خوێنەر بەو رۆمانەوە دەبەستێتەوە، تەنها ریتمی سوار نییە، بەڵکو لەلایەك جۆرێکە لە زمانی تەنزئامێز، کە سەرکەوتووانە کاری پێکراوە، لەلایەکی دیکەش تەعبیرکردنێکی ناشیرینانەیە لە خودی ناشیرینی.

دواجار ئەو رۆمانە مەرجی تێربوونی (قەردی رابردوو) وەك گوتارێکی نیازخوازانە بە واقیعی هەنووکەیی دەفرۆشێتەوە! لێرەدا دەکەوینە نێوان دوو مەرجی تێربوونی زمان. یەکەم مەرجی تێربوونی قەردی رابردوو، دووەم مەرجی تێربوونی چەمکی هەنووکەیی. بەڵام دەقی داهێنەرانە ئەوەیە کە مەرجی تێربوونی داهێنان بەسەر مەرجەکانی تێربووندا بسەپێنێت.

بونیادی دەلالی و شیمانەیی دال لە (شیعری نوێی کوردی) دا … عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

پێشەکی:

بە شێوەیەکی گشتی دەستەواژەی بونیادی دەلالی (بە کۆی بیروڕا جیاوازەکانەوە) بەرهەمهێنانی دەلالەتی -حەقیقی و شیمانەیی- دەگرێتەوە، جا چ پەیوەندی بە سروشتی کۆمەڵایەتییەوە، یان بە سروشتی تاکی ڕۆشنبیر و کەسەکانەوە هەبێت… هەڵبەتە لێرەدا لە رووی ئەدەبییەوە قسە لە بەرهەمێنانەوەی دەلالەت دەکەم، بەڵام لە بیرمان نەچێ فیکری مرۆیی لێکدانەبڕاوە، بۆیە دەشێ بەشێك لەو قسەکردنە، قسەکردنیش بێت لە رووی بیرکارییەوە، دەمەوێ بڵێم شیکردنەوەی (حەقیقەت) وەك زاراوە لە رووی بیرکارییەوە بە تەواوی ئەو راستییە دەگوترێت، کە وردبینیکراوە و حەقیقەتە مەعریفییەکان دەگەیەنێت. لە بیرکارییدا دالی حەقیقی هەموو ڕێگایەك بۆ کۆمەڵەی بەشەکان و کۆمەڵەی ژمارە راستییەکان خۆش دەکات… بەڵام (شیمانەیی) لە رووی بیرکارییەوە هەموو ئەو ژمارانە دەگرێتەوە کە دەکەونە نێوان (سفر و یەك)ەوە، تیۆری شیمانەیی ئەوە نییە، کە خۆی بسەپێنێ، بەڵکو ئەوەیە، کە هەڵبژاردن دەخاتە پێشەوە… یەکەمیان جەخت لە یەقین و دیار (Certain) دەکات… دووەمیان پشت بە ڕێکەوت و نادیار (Chance) دەبەستێت.

لە فەلسەفەدا چەمکی (راڤەکردن) و (حەقیقەت) دەچنە نێو یەکترەوە، لە زمانی گریکیدا حەقیقەت “ئەلیسیا- alethia” وشەیەکە بە مانا حەرفییەکەی واتای “پەردە لادان” دێت، بەڵام راڤەکردن واتە ڕێگادان بە حەقیقەت بۆ ئەوەی بدوێت، یان لە ڕێگای پەردەپۆشین و پەردەنەپۆشین بە کردەی کەشفکردن رابێتەوە.
هەموو ئەوانەی قسەیان لە دەستەواژەی بونیادی دەلالی کردووە، ڕێکخستنی مانا و کەشفکردنی مانایان خستۆتە پێشەوە، وەك چۆن رووە جیاوازەکانی ماناشیان بە هەند هەڵگرتووە! بەڵام نابێ لە بیرمان بچێت، هەموو قسەکردنێك لە دەستەواژەی بونیادی دەلالی، دەچێتە سەر

قسەکردن لە تەئویلی دەلالی ((تەئویلی دەلالی کردەیەکە رێگا بە خوێنەر دەدا هێلی دەلالی دەق بخاتە روو)) بەڵام مانا چییە؟ مانا ئەو (پەیوەندییە) دوو سەرەیە، کە لە نێوان وێنەی هێشەکی و وشەدا دروست دەبێت. بەڵام رەنگە پرسیار ئەوە بێ ئایا سنور و جۆری ئەو پەیوەندییە چەندە و چییە و چۆنە، ئایا لە هەموو رووەکانی دڵنیاین، دەلالەتی زانستی و راستی ئەو پەیوەندییە چەندە، ئایا دەشێ ئەو پەیوەندییە گشتگیر بکرێت، ئایا ئەو پەیوەندییە لە هەموو زمانەکان وەك یەکە، ئەو پەیوەندییانە بە درێژایی مێژوو قسەی لێدەکرێت، یان بەپێی گەشەکردنی زمان دەگۆڕێ….؟

بە دیوەکەی دیکە بەرهەمهێنانی بونیادی دەلالی جۆرێکە لە (دانان) و (بەیادهێنانەوە) و (رێکخستن)! کەواتە بۆ تێگەیشتن لەو دەستەواژەیە پێویستە بۆ دیدی (سوسێر) و ئاستی گوزارشتکردن و ئاستی ناوەڕۆك و مانای بەرهەمهاتوو بگەڕێینەوە، ئەو دیدە سوسێرییەش پەیوەندی بە هاوسەنگی نێوان گوزارشتکردن و ناوەڕۆك و بەرهەمهێنانی دەلالەت و جمگەکانی بە یەکەوەبەستنەوەی دەلالەتەکانەوە هەیە، وەك چۆن لە لایەکی دیکەش پەیوەندی بە جیاوازییەکانی ئاستی گوزارشتکردن و مانای وشە بەیەکەوە بەستراوەکان و چۆنێتی بەیەکەوە بەستنەوەوە دەکات. هەموو ئەوانەش لە رووی سیمیاییەوە ئەوە ئاشکرا دەکەن، کە دانان و بەیادهێنانەوە و رێکخستن پەیوەندی بە ئاستی (گوزارشتکردن) و (ناوەڕۆك) و (کەشفکردنی مانا)وە دەکات.

مەرج نییە بیرکردنەوەی نوێ وەك پێویست پرسیاری نوێ دابهێنێ، بەڵام دەشێ بە رێبازی نوێ، پرسیارە کۆنەکان لێکبدەینەوە، لێرەدا پرسی مانا وەك پرسێکی کۆن هەر تەنها بە وشەوە گرێ نەدراوە، هەر تەنها بە قسەکەرەوە بەند نییە، هەر تەنها بە مانای ئامادەوە بەند نییە، هەر تەنها بە گوێگرەوە نالکێ، دروست بوونی پەیوەندی مانای ئامادە هەر تەنها بە ئاستی گوزارشتکردن و ئاستی زمانی گوزارشتکردنەوە نالکێ… بە دیوێکی دیکەدا پرسی مانا پرسی هاوژیانی و کەشفکردنی دەلالەتە؟!

لە نێوان وشە و دەلالەتەکانی وشەدا پەیوەندییەکی سروشتی بوونی نییە، وشە و رستە رەمزن! چ مانای ئامادە، چ مانای خەیاڵکراو و شیمانەیی شتێك لە دەرەوەی خۆیان دیاری دەکەن، دەلالەت لە شتێك دەکەن: بۆ نموونە (دوکەڵ) دەلالەت لە ئاگر دەکات… (دڵی پێکراو بە تیر) دەلالەت لە ئەڤین دەکات و زۆتریش… وەك دەبینین دەلالەت کارێکە دەکەوێتە نێوان دال و مەدلول، دەلالەت بایەخ بە دراسەکردنی

نیشانەکان و شتەکان و هەبوونەکان دەدات، بایەخ بە کۆی ئەو شتانە دەدات، کە لەگەڵیاندا ژیاوە، بایەخ بە کۆی ئەو شتانە دەدات، کە لەگەڵیاندا دەژی، بایەخ بە کۆی ئەو شتانە دەدات، کە ئەویدیکەی جیاواز دەیبینێ؟! رەنگە وشە شتێك بگەیەنێت، لە ژێر سێبەری پەیوەندییەکانی ئێمە، کە ئێمە بیری لێدەکەینەوە، رەنگە وشە شتێك بێ، نەکەوێتە ژێر سێبەری پەیوەندییەکانی وەرگرەوە، ئەوەی دوای ئێمە بیری لێدەکەنەوە، یان بیری لێناکەینەوە، دەمەوێ بڵێم مانای ئامادە ئەو پەیوەندییەیە کە لە نێوان من و ئەو و لە نێوان شتەکانەوە هەیە، بەو مانایەش بونیادی دەلالی (دنیای حەقیقی مانا) دنیای چەسپاو… نیشان دەدات، لە پشت هەموو ئەوانەش رۆشنبیرییەك ئامادەیە، کە بەرەو پرنسیب و یاسا و رێساکان هەنگاو دەنێت! بەڵام شیمانەیی دال (هاوژیانی مانا) وێنا دەکات، دنیای جولاو… لە پشت هەموو ئەوانەش رۆشنبیرییەك ئامادەیە، کە بەرەو دەق و دەقی کراوە دەبێتەوە، کە بەرەو ئەویدیکەی جیاواز دەبێتەوە! دنیای حەقیقی مانا لە سەر رێکخستنی مانای ئامادە وەستاوە، شیمانەیی دال و دەقی کراوە لە سەر خەیاڵی کەشفکردن، بەڵام رووە جیاوازەکانی مانای ئامادە وەستاو و مانای کەشفکراو پەیوەندی راستەوخۆی بە ئەویدیکەی خوێنەرەوە هەیە….

ئیشکالیەتی مانا
لە نێوان رێکخستنی مانای ئامادە و خەیاڵی کەشفکردندا

(سوکرات) پێناسەی بیرکردنەوە دەکات، بەڵام (ئەفلاتوون) بیرکردنەوە لە واقیعی هەستپێکراو جیا دەکاتەوە. ئەو قسەیە پێماندەڵێت فیکری مرۆیی لە ئەفلاتوونەوە ئیشکالیەتی مانای بۆ بەجێماوە… ئەفلاتوون، سوکرات، سۆفستاییەکان پێیانوابوو پەیوەندی نێوان گوتن و ماناکانی گوتن پەیوەندییەکی خودی و سروشتییە! واتە گوتن راستەوخۆ لە مێشکدا تێگەیشتنی تایبەتی خۆی دەخاتەوە… بەڵام ئەرستۆ بیرکردنەوەی ئەفلاتوون رەتدەکاتەوە و پێیوایە پەیوەندی نێوان گوتن و ماناکانی گوتن پیشەیی و تێرمئامێزە، ئەوەیە کە تاکەکانی کۆمەڵگا لەسەر ماناکانی رێککەوتوون، وەك چۆن سوکرات دەڵێ راستە هەندێ گوتن پەیوەندییەکی سروشتی بە ماناوە هەیە، بەڵام هەندێکیان وا نیین، بەڵکو خەڵکانێك مانای تایبەتی پێدەبەخشن و ئەو مانا تایبەتییانە دەچەسپێن و دووبارە دەبنەوە… لە کۆی ئەو قسەکردنانەوە دەتوانم بڵێم مانا فیکرەیەکە یان چییەتییەکە یان پرنسیبی تێگەیشتنێکە، کە وەك یەك لە واقیع یان فیکرێکەوە سەرچاوە دەگرێت. بیریاری ئەڵمانی (شلیرماخەر) هەڵوێستێکی کلاسیکیانەی بەرانبەر هیرمینۆتیکا هەیە، پێیوایە دەق لە ناوەندێکی زمانەوانی

پێکهاتووە و فیکری دانەر بۆ خوێنەر دەگوازێتەوە، لە رووی زمانەوە دەلالەت لە تەواوی زمان دەکات، لە رووی سایکۆلۆجییەوە دەلالەت لە فیکری خودی داهێنەر دەکات! پەیوەندی ئەو دووانە پەیوەندییەکی جەدەلییە. وەك دیارە هەوڵدەدات قسە لە دوو روو بکات، یەکەمیان بابەتی، کە سەر بە زمانە و تێگەیشتنی هاوبەش دەسازێنێ، دووەمیان خودی، کە تایبەتمەندی دانەر دەخاتە روو. بەڵام تێڕوانینی نوێ بۆ دەق ئەو شێوە بیرکردنەوە کلاسیکییە تێدەپەڕێنێ و بونیادگەراکانیش دەخاتە لاوە و پێیوایە ماناکانی دەق نە پەیوەندی بە دانەرەوە هەیە و نە بە خوێنەرەوە، بەڵکو لە نێوان دانەر و خوێنەردا دەجولێتەوە، لە نێوان دانەر و خوێنەردا زمان پەیوەندییەکان رێکدەخات، وەك ئەوەی پرۆژەیەك بێ بۆ ژیان لە خوێندنەوەدا بێتە بەرهەم و لە خوێنەردا خۆی واڵا بکات.

(فریگە و هۆسرل و راسل) لە سەر هەمان بیرکردنەوەی ئەفلاتوون، یان بەلای کەمی لە وێناکردنی بوونی بابەتخوازیانە نزیك بوونەوە و پێیانوابوو مانا بابەتخوازی و ئایدیالییە، مانا هەیە و پەیوەندی بە ناوەڕۆکی عەقڵییەوە نییە! واتە پەیوەندی بە لێکدانەوە و راڤەکردن و بەجێهێنانەوە نییە، وەك چۆن پەیوەندی بە نیشانە زمانەوانییەکانەوە نییە. بۆ نموونە (نیازخوازی) هۆسرل پەیوەندی بە بابەتگەرایی ماناوە هەیە نەك عەقڵ، هۆسرل هەرگیز قبوڵی فیکرەی (فرە مانایی) نەکردووە… بە کورتی هەموو ئەوانە پێماندەڵێن مانا هەیە و ئامادەیە و پەیوەندی بە رێکخستنەوە هەیە، لە رێگای ئەو تێگەیشتنەوە هۆسرل دەڵێ: هەموو ئاگامەندییەك دەرككردنی تایبەت بەخۆی هەیە…
سیستمی زمانەوانی سیستمێکی داخراوە! زمان هەموو پەیوەندییەکانی دەکەوێتە ناوەوەی خۆیەوە، وەك بونیادگەراکان نازیان بەو تێزەوە دەکرد، بێگومان هەموو ئەوانە مانای ئامادە و رێکخستنی مانای ئامادە ئاسان نیشان دەدەن، من لە بەر حەقیقەتی ئەو داخرانە نییە، دنیای رێکخستن وەك دنیایەکی داخراو دەبینم، راستە هەموو رێکخستنێك گرنگییەکی زۆری بە نسبەت ریتم و ناوکۆیی و تێگەیشتنەوە هەیە. من لە بەر ئەوە نییە، دنیای رێکخستن وەك دنیایەکی داخراو دەبینم، بەڵکو لەبەر ئەوەیە کە زمان دەژی و گەشە دەکات و بەرەو پێشەوە دەچێت و بەردەوام لە ناوکۆیی و خەیاڵی رێکخستنی نوێ خۆی دەبینێتەوە…

بۆوایەك هەیە، پێیوایە (تێگەیشتن) و (مانا) هەردووکیان عەقڵ بەرهەمیان دەهێنێ. هەردووکیان وێنەی عەقڵیین، بەڵام لە

نێوانیاندا دەلالەت دەگۆڕێ، یان دەکەوێتە سەر لایەنی بەرپرس… قسەیەك هەیە، مانا بە گوتراوەوە دەلکێنێ و تێگەیشتن لە عەقڵەوە بەرهەم دەهێنێ، بەڵام ئەوە بەو مانایە نییە، کە تێگەیشتن لە مانا دابڕاوە، ئەوە بەو مانایە نییە، کە بڕوامان بە یەك جۆر لە تێگەیشتن هەبێت، بە هیچ جۆرێك بەو مانایە نییە، کە مانا لە عەقڵ دوورە. ئەگەر قسە لە مانای وشەیەك یان رستەیەك یان دەقێك بکەین، ئەوە هەر دەبێ لە چوارچێوەی مەدلولی پەیوەست بە دالەوە بخولێینەوە، کەواتە وەك (پۆل ریکۆر) دەڵێ، مانا پەیوەندییەکی ناوەکی لە نێو دەقدا دروست دەکات. بەڵام (نیشانە) و (مانا) دوو بەشی بەیەکەوە پەیوەست نین، وەك دال و مەدلول، بەڵکو سەر بە دوو کایەی تیۆری جیاوازن، بە پرنسیبی جیاواز هەڵدەسن و وەسفی جیاوازییان هەیە، دیارە تێگەیشتنی وەستاو زمان زۆتر وەك ڕێسا و یاسا تەماشا دەکات، نەك وەك بوونێکی زیندوو، وەك جولە و کردە… بە گشتی کۆی قسەکان لە بارەی ڕێسا و یاسای زمان و مانای چەسپاوەوە پێماندەڵێت مانا (بە مێژوو) ئابڵوقە دراوە، بەڵام دەبێ بزانین مانا بەردەوام نوێ دەبێتەوە، داهێنان ئابڵوقە نادرێت، داهێنان زەمەنەکان تێکدەشکێنێ!

بەهای وشە لە ڕێگای پەیوەندی وشەکە بە کۆمەڵێ وشەی دیکەوە دەردەکەوێت … مانا ناکەوێتە دەرەوەی شتەکانەوە، داهێنان ناکەوێتە دەرەوەی شتەکانەوە! تەئویلگەرەکان دەڵێن هیچ مانایەك لە دەرەوەی تەئویلەوە بوونی نییە، چ لە ڕێگای ناوکۆییەکی زانستییەوە بێ، یان کەسییەوە، واتە مانا یان لە ڕێی تەئویلی ناوکۆییەوەیە، یان بیروڕای فەردی و خودییەوە هەیە. بەڵام داهێنان گەڕانەوە نییە بۆ مەبەستی شاراوەی دانەر، گەڕانەوە نییە بۆ بونیادی دەلالی و دنیای مانای حەقیقی میسالی، بەڵکو بە دواداچوونی بزاڤە لەبننەهاتووەکانی مانایە و گەڕانە بە دوای ژیان و خوێنەر و مانای جیاواز… تەئویلکردن واتە بەخشکردنی ئامرازی نوێ لە نێوان مرۆڤ و دنیا، خوێنەر و دەق، ئەو ئامرازە نوێیەی کە گوتار دەیخاتە روو…. مانا خۆی لە نێوان کۆمەڵێك سیفەتدا دەبینێتەوە، وەك مانای شاراوە، ناوەکی، دیار، نادیار، حەرفی، دەروونی… بۆیە مەسەلەی پێناسەکردن زۆرتر و زۆرتر دەبێت.

لێرەدا پرسیار من ئەوەیە، دەشێ لە کوێی ئەو ئیشکالیەتانەوە مانا لە پێناسەیەکی جێگیردا ئابڵوقە بدەین؟ ئایا ئەوەندە بەسە مامەڵەیەکی کلتوری، مێژوویی، حدسی، زمانەوانی، سایکۆلۆجی… لەگەڵ مانادا بکەین، یان بیر لەوە بکەینەوە، کە زمان دەژی و نوێ

دەبێتەوە… راستە هەتا ئێستا زانستی زمانەوانی لە رووی سیمیۆلۆجیا و تەئویلەوە ئەرکی زۆری کێشاوە، بەڵام هیچ قسەیەکی بۆ راستەکردنەوەی ئیشکالییەتەکانی مانا و بەرجەستەکردنی داهێنان نەکردووە؟

ستراتیژی دانەر/ شاعیر
لە نێوان رێکخستن و کەشفکردندا

لێرەدا دوو تێگەیشتن بۆ مانا لای (دانەر/ شاعیر) دەخەمە بەر چاو: تێگەیشتنی یەکەم، پەیوەندی بە ئاستی زمانی- فەرهەنگی (مُعجمی- lexicon) -واتە مانای چەسپاو (ئامادە) و رێکخستنەوە هەیە و مێژووی مانامان پێدەناسێنێ، هەڵبەتە بە گشتی پەیوەندییەکانی ئاستی زمانی فەرهەنگی لەوێوە بەرەو گوتار دەبێتەوە، کە پێیوایە مانای ئامادە جگە لە یارییەکی پاشکۆئامێزی ناوەکی شتێکی دیکە نییە، یەکەی فەرهەنگی بە درێژایی مێژوو مانای جۆراوجۆر لەخۆ کۆ دەکاتەوە، هەر زەمەنەی دەکەوێتە سەر حەقیقەتی مانایەك، وەك چۆن بە درێژایی مێژوو دەکەوێتە سەر جیاوازی ماناکانیشەوە. لێرەوە جیاوازی رێکخستنی مانا و رێکخستنی جیاوازی زۆرترین مانای ئامادە دەستەبەر دەکات، جیاوازی رێکخستن و رێکخستنی جیاوازی مانای ئامادە (دانەر/ شاعیر)ی جیاواز دەدۆزێتەوە، وەك چۆن (خوێنەر/وەرگر)ی جیاواز بەدوای جیاوازی رێکخستن و رێکخستنی جیاوازی مانای ئامادەدا دەگەڕێت، واتە وەك چۆن لە هەر قۆناغێکدا (دانەر/ شاعیر)ی جیاواز بەدوای رێکخستن و رێکخستنی جیاوازی بوونیاندا دەگەڕێن، تا بەهایەك بۆ (بوونی رێکخراو)ی خۆیان بەجێ بهێنن. یان ئامادەیی رێکخراو بەجێ بهێنن، بە هەمان شێوە لە هەر قۆناغێکدا (خوێنەر/وەرگر)ی جیاوازیش… بەو مانایە مانای ئامادەی رێکخراو، (خوێنەر/وەرگر- دانەر/ شاعیر)ی رێکخراومان بۆ کەشف دەکات، (خوێنەر/وەرگر- دانەر/ شاعیر)ی رێکخراو رێگا بە مانای ئامادەی رێکخراو دەدات، بۆ ئەوەی بدوێت.

بەڵام تێگەیشتنی دووەم، بۆ مانا بە گشتی لە شیکردنەوەی کەشفکردن و دەلالەتی مانای خەیاڵکراوەوە سەرچاوە دەگرێت، وەك ئەوەی نزیکترین و نوێترین یەکەی گوتار پێکبهێنێت، کەشفکردن و مانای خەیاڵکراو بۆ قۆناغ و سەرچاوەی یاسا و رێسای رێکخستنی مانا ناگەڕێتەوە، بەڵکو هەمیشە رووە جیاوازەکانی مانا واڵا دەکات، رووی جیاوازی مانا زۆرترین سەربەخۆیی هەیە، ئەوە سەربەخۆیی مانای خەیاڵکراوە (دانەر/ شاعیر)ی سەربەخۆ دەدۆزێتەوە، بە دیوەکەی دیکەش (خوێنەر/وەرگر)ی سەربەخۆ هەمیشە بەدوای رووە جیاوازەکانی

مانای کەشفکراودا دەگەڕێت، رووە جیاوازەکانی مانا، کەشفکردنی مانایە، کەواتە دانەر/ شاعیری سەربەخۆ بەدوای مانای کەشفکراوی بوونیدا دەگەڕێت، تا بەهایەك بۆ (بوونی گریمانەکراو)ی بەجێ بهێنێت. یان ئامادەیی گریمانەکراو بەجێ بهێنێت، بە هەمان شێوە (خوێنەر/وەرگر)ی جیاوازیش… ئەو تێگەیشتنەی کەشفکردنی مانا رەفتاری تەئویلی لە نێو دەقدا رێکدەخات. بەو مانایەش دەق کۆمەڵێك (دال)ە و دەبێ لە دەرەوەی قۆناغ و سەرچاوەی یاسا و رێسای رێکخستنی ماناوە لەلایەن خوێنەر/وەرگر کەشف بکرێت، (دانەر/ شاعیر)ی سەربەخۆ لە حاڵەتی نوسیندا بە هەمان پرۆسەدا تێدەپەڕێت… ئەو کاتەش دەق بوونی هەیە، کە دەخوێنرێتەوە و خوێنەر بە شەهوەتی خوێندنەوە و نوسەر بە شەهوەتی نوسین دەگات! هیچ دەقێك بێ بوونی خوێنەر بوونی نییە، بەو مانایەش دەلالەت لەسەر زنجیرەیەکی بێ کۆتایی لە رێکخستنی دال و لە خەیاڵکردنی شەهوەتدا دەژیت. لە کۆی ئەو قسانەدا هەوڵدەدەم ئەو دوو تێگەیشتنە لە سێ جۆر خوێندنەوە بۆ (مانا) کورت بکەمەوە: خوێندنەوەی یەکەم پەیوەندی بە زمانی فەرهەنگی و مانای چەسپاو و ئامادەوە هەیە. خوێندنەوەی دووەم پەیوەندی بە شیمانەیی مانای نوسەرەوە هەیە. خوێندنەوەی سێیەم دەکەوێتە سەر خوێنەری جیاوازەوە.

ئەگەر دەق فەزایەك بێ بۆ ئاوێتەبوون، ئەگەر دەق تانۆپۆی نێوان تێگەیشتنی فەرهەنگی و تێگەیشتنی شیمانیی و خوێنەر بێت، ئەوە لە ئاسۆی خوێندنەوەی (ریکۆر)دا خوێندنەوە و تەئویلەکان لە دنیای مانای داخراوی ئایدیالیدا گیر ناخۆن، بەڵکو بە سەر ژیانێکی واڵا و نوێدا دەکرێنەوە! ئەو قسەیەی کە من لە رێگای ریکۆرەوە رێکمخستووە لەوێوە دێت، کە ریکۆر پێیوایە زمان رەنگدانەوەی هەموو ئەوانەشە کە پێش دەق و دوای دەق دەکەون! کەواتە زمان هەر تەنها رەنگدانەوەی هەبوون نییە، بەڵکو پەیوەندییەکی گشتگیرە و پەیوەندی خەیاڵکردنی من و ئەویدیکەیە بە هەموو دنیا، زمان یارییەکە هەمووان تێیدا هاوبەشین، جگە لە زمان شتێکی دیکە بۆ گوزارشتکردن لە خۆماندا نادۆزینەوە، جگە لە زمان شتێکی دیکە بۆ هەناسەدان نادۆزینەوە، جگە لە زمان شتێکی دیکە بۆ پەیوەندی و هاوژیانی نادۆزینەوە، بۆیە کردەی تەئویلکردن لە رێگای زمانەوە دووبارە ئەفراندن دەگەیەنێت. هەر لە رێگای دووبارە ئەفراندنەوە درك بە ئەزموونەکانی ژیان و خوێنەرە جیاوازەکان دەکەین.

شیعری کوردی

ماناکانی (رێکخستن) و دەلالەتەکانی (کەشفکردن) و (خوێنەری جیاواز)

لەو لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵدەدەم قسە لە شێوەی رێکخستنی (مانای ئامادە و چەسپاو) و شێوەی کەشفکردنی (مانای نائامادە و خەیاڵی نوسەر) و (مانای ئامادە و نائامادە و خوێنەری جیاواز) لە شیعری نوێی کوردی و دوای راپەڕینی 1991ی کوردستانی باشور و بەشێك لەو شیعرەی کوردستانی رۆژهەڵات، کە دەکەونە بەر (شەپۆلی حجم) و (شەپۆلی زمان) بکەم…

پرسیاری سەرەکی ئەو لێکۆڵینەوەیە لە هەموو ئەوانە ئەوەیە، ئایا شیعر تەنها رێکخستنی مانای چەسپاو و ئامادەیە لە دووتوێی یاسا و رێساکانی زماندا، بە دیوەکەی دیکە ئایا شیعر رەتکردنەوەی یاسا و رێساکانی زمان و شێواندنی مانای ئامادەیە، مانای ئامادە و نائامادە و خوێنەری جیاواز دەکەوێتە کوێی شیعری کوردییەوە، بە دیوەکەی دیکە ئایا شاعیری کوردی بەشێك لە کێشەکانی ژیانی کوردی لە شیعرەکانیدا هەڵگرتووە، ئایا شیعری کوردی لە پێشبینی و خەیاڵی تاکی کوردی و خەیاڵی ئەویدیکەی جیاواز دەدوێ؟

قسەکردن لە چەمکی (رێکخستن) لە رووی زمانەوە چەسپان و دڵنیایی دەگەیەنێت، بە دیوێکی دیکە دەشێ چەمکی رێکخستن بەو مانایە بێت، کە هەر یەك لە ئێمە بە عەقڵ و ئاگامەندییەوە بە دوای رێسا و یاساکانی زمانەوە بین، هەر یەك لە ئێمە لە سەر مێژوو و شێوەی تایبەتی (خۆی) قسان دەکات…

ئەگەر چەمکی رێکخستن قسەکردن بێ لە سەر شتی تایبەتی و شێوەی تایبەتی ئەو شیعرەی کە دوایی هاتووە! ئەوە چەمکی خەیاڵ و کەشفکردن لەگەڵ هەموو ئەو پرۆسانە دژ دەکەوێتەوە، کە تێیدا مانای چەسپاو ئامادە خۆی بەسەر شیمانەیی ئێستا و ئێستای زیندوودا دەسەپێنێت، وەك چۆن دژ بە هەموو ئەو قسەکردنانەشە، کە پێشتر سەرەتا و کۆتاییان زانراوە، کەواتە بەشێك لە خەیاڵ و کەشفکردن لە سەرەتا و کۆتایی نەزانراوەوە سەرچاوە دەگرێت! وەك چۆن بەشێکی دیکەی پەیوەندی بە رووە جیاوازەکانی مانا و رووە جیاوازەکانی رێکخستن و خوێنەری جیاوازەوە هەیە… هەر چۆنێ بێت هەمیشە کار و (دەقی ئەدەبی) تەجاوزی دەست بۆ بردنە تیۆرییەکان دەکات، بەڵام ئایا تیۆرە ئەدەبییەکان ئەو حەقیقەتە دەرك دەکەن؟ هەڵبەتە ئەو پرسیارە وەرامی ناوەکی خۆی هەیە، کە پەیوەندی راستەوخۆی بە داهێنانەوە هەیە، لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا رێبازە ئەدەبییەکان بەرهەمهێنەرن و پانتاییەکی مەعریفی بەرفرەوانیان هەیە و مامەڵەی تایبەتی لەگەڵ کار و دەقی ئەدەبی و خوێنەری جیاوازدا دەکەن…

بە گشتی زمان وەك بابەتی حەقیقی و کردەیی هەمووان بەیەکەوە کۆ دەکاتەوە، لە کۆی ئەو هاوگونجانەدا دەتوانم ئاماژە بە (سۆ هێل)

لە شاعیرانی شیعری نوێی کوردی باشور و دوای راپەڕین و بەشێك لە شیعری کوردستانی رۆژهەڵات بدەم، بەڵام بەبێ ئەوەی ئەو پۆلێنکردنە جگە لە گریمانەکردن شتێکی دیکە بێت، بەبێ ئەوەی پشت بە تیۆرێکی دیاریکراوی ئەدەبی ببەستێت، بەبێ ئەوەی چەمکی (داهێنان) وەك بنەمای قسەکانم بۆ بەراوردکردنی ئەو پۆلێنکردن و بەدواداچوونە بە کار بهێنم؟!

هێڵی یەکەم

بە گشتی (هێڵی یەکەم) کۆی ئەو شاعیرانە دەگرێتەوە، کە بڕوایان بە دەست بۆ بردنی مانای ئامادە هەیە، لە میانی مانا نوێیەکان و لە دەرەوەی مانای رووت و رەهادا! وەك چۆن هەوڵدەدەن لە رێکخستنی ماناوە هاوسەنگی نێوان (ئاستی گوزارشتکردن و ریتمی رستە) لە لایەك و (ریتمی وشە و مانای چەسپاو) لە لایەکی دیکە بپارێزن، یان زمان شێوەی ئاسۆیی بپارێزن، واتە هاوسەنگی نێوان خود و گوتراو لە توێی زمان و مێژووی مانادا بپارێزن، بۆ ئەوەی جوانی شیعر و جوانی ئامادە بە یەکەوە بگونجێنن! هەموو ئەوانە پارێزگاری لە رەسەنایەتی و یاسا و رێساکانی زمان و جوانی ئامادە دەکەن، هەموو ئەوانە پێیانوایە بە پلەی یەکەم شیعری جوان پەیوەندی بە ئاکاری جوان و وشەی جوان و گوتراوی جوان و خەیاڵی جوان و مانای رەوان و ریتمی رەوانەوە هەیە… هەموو ئەوانە دەکەونە نێوان مشتومڕی گوتن و ماناوە! بۆ ئەوەی لە رێگای خودەوە بە گوتراو بگەن، بۆ ئەوەی لە رێگای عەقڵەوە بە مانا بگەن، واتە لە رێگای مێژووی گوتراوەوە بە مانای ئامادە بگەن، لە رێگای کۆی مانا و گوتراوەوە بە جوانی و خەیاڵی شیعری بگەن، لە رێگای تێگەیشتنەوە بە دەلالەتە نوێیەکانی مانا بگەن، بە دیوەکەی دیکە لای هەموو ئەوانە حەقیقەتی مانا هەمیشە لە ئامادەیی ئێستای مانادایە، بەو مانایەش رۆشنایی مانا لە رۆشنایی ئێستای مانا دانەبڕاوە، لەوێشەوە رێگا بۆ حەقیقەتی ئامادە خۆش دەکەن، بۆ ئەوەی بدوێ…

وەك دەردەکەوێت هێزی خۆیان لە مانای ئامادە و رێکخستنی خوددا دەبیننەوە، پرسیار لەوە ناکەن عەقڵ، گوتراو بونیاد دەنێت، یان گوتراو، عەقڵ دروست دەکات؟! پرسیار لە تێگەیشتن و مانا ناکەن، پرسیار لە جیاوازی و دنیابینی جیاواز ناکەن، پرسیار ناکەن وشەی شیعریی چۆن دروست دەبێت، جیاوازی لە نێوان رەوانی و راهاتن و شیمانەیی چییە؟!

هێڵی دووەم

(هێڵی دووەم) زۆربەیان لەسەر بڕوابوون بە نائاگامەندی (نەست) و پێشخستنی ناوکۆیی و فەرامۆشکردنی خود لە یەکەوە نزیکن، بەڵام نەك بەو مانایە کە گەڕانەوە بۆ نائاگامەندی و نەست گەڕانەوە بێ بۆ (فرۆید) بەڵکو بەو مانایە کە نائاگامەندی و نەست پێش زمان دەکەوێت، وەك چۆن لای (لاکان) جێگای گفتوگۆیە… لەوێوە شاعیرانی هێڵی دووەم هەوڵی کەشفکردنی مانا و هەوڵی (دامەزراندنی پەیوەندییەکی نوێ لە نێوان وشە و وشە، وشە و مرۆڤ، وشە و دنیا) دەدەن، ئاسۆیەکی دیکەی چاوەڕوانی بۆ خوێنەران واڵا دەکەن، شێوەی ستوونی بە زمان دەبەخشن، ئەوەش جێکەوتەی وشە و پەیوەندییەکانی و ئاسۆیەکی دیکەی چاوەڕوانی دەخاتە نێو گەشەکردنی وشە و گەشەکردنی ناوکۆییەوە، وەك چۆن بەشێکی زۆر لە شاعیرانی هێڵی دووەم خۆیان بە (کۆتایی نەزانراو) دەسپێرن، خۆیان بە (دنیابینی جیاوازی مرۆیی)ەوە دەسپێرن، بە پلەی یەکەم میکانیزمی خەیاڵ بە بزوێنەری شیعری دادەنێن، لە ڕێگای یاخی بوونی مەعریفییەوە هەوڵی بەرجەستەکردنی شیمانەیی شیعری و کەشفکردنی جوانی و پەیوەندییە کراوەکانی ژیان دەدەن، هیچ سنورێك بۆ مانا و جوانی و چێژ قبوڵ ناکەن، هەموو سنوردانانێك بۆ توانای لە بننەهاتووی مرۆڤ ڕەتدەکەنەوە، هەموو ئەگەرەکان بۆ جیاوازی مانا دەڕەخسێنن، هەموو ئەگەرەکان بۆ تەماشاکردنی دنیا بە کراوەیی جێدەهێڵن، بە دیوەکەی دیکە هەموو ئەوانە ڕێگا بۆ شیمانەیی خۆش دەکەن، بۆ ئەوەی خۆی دابمەزرێنێ…
وەك دەردەکەوێت هێزی خۆیان لە نائاگامەندی و پێشخستنی ناوکۆیی و فەرامۆشکردنی خوددا هەڵدەگرنەوە، بەڵام پرسیار لە بارەی بنەما جیاوازەکانی مەعریفە و ئاستی کلتور و پێشکەوتنەکانی ئەویدیکەی مرۆڤایەتی… وەڵام نادەنەوە، قسەکردنی جیاوازی ئەویدیکە لە بارەی عەقڵ و تێگەیشتن و درککردن فەرامۆش دەکەن!

هێڵی سێیەم

(هێڵی سێیەم) تەواو پێچەوانەی هێڵی یەکەم بیر دەکەنەوە، (هەموو ئاوڕدانەوەیەك بۆ مێژووی مانا و ڕێکخستنی خود ڕەتدەکەنەوە)، (هەموو یاسا و ڕێساکانی زمان و ڕەسەنایەتی ڕەشدەکەنەوە) بەو مانایەش تەواوی رابردووی مرۆڤایەتی بە ئاوڕدانەوە بۆ میتافیزیکا دادەنێن! هەموو بایەخی نائاگامەندی و نەست لە لایەك و پێشخستنی ناوکۆیی لە لایەکی دیکە بە خەمی خۆیان نازانن، (هەموو سەرچاوەکانی فیکر و مەعریفە وەلا دەنێن) بۆ ئەوەی لە ڕێگای نیشانەی هەڕەمەکییەوە، تێکدانی پەیوەندی نێوان وشەکان مانای باو

تێكبشكێنن و بگەنە كورتبڕی، شیمانەیی سەربەخۆ فەراهەم بكەن، بۆ ئەوەی لە ڕێگای پەیوەندی ڕێكنەخراوەوە گوزارشتكردنێكی یاخی و ئاسۆیەكی دیكەی چاوەڕوانی گەشە پێبدەن، وەك ریزێم لە نێو زماندا بیر لە زمان دەكەنەوە، لە ڕێگای خەیاڵ و وێنەوە بە جوانی لەناكاو و لە ڕێگای شیمانەیی نكۆڵكەرەوە بە مانای نائامادە و ئەویدیكەی خوێنەر دەگەن، بە گشتی هەمووان بە پلەی یەكەم ڕێگا بۆ شیمانەیی خۆش دەكەن، بۆ ئەوەی وەك شیمانەیی بدوێت…
واتە هێزی خۆیان لە تێكشكاندنی مانا و كورتبڕی و بەرهەمهێنانەوەی نیشانە و شیمانەیی سەربەخۆدا دەبیننەوە، لای ئەوان شیعر دەنگە، بەڵام ئەسڵ و دەق لە ناوچووە! بیر لەوە ناكەنەوە نەگونجان و بێ مانایی هیچ پەیوەندییەكی مرۆیی ناخولقێنێ، ئەگەرچی هەڵگری جۆرێك لە یاخی بوونیش بێت، مەرج نییە هەمیشە یاخی بوون جوانی كەشف بكات، ئەگەرچی یاخی بوون بێت بە رووی باودا، بیر لەوە ناكەنەوە كۆی فیكری مرۆڤایەتی راستەوخۆ پەیوەندی بەیەكەوە هەیە، بیر لە بەهای پەیوەندی و خۆشەویستی و هاڵمێنی و سۆزی مرۆییانە ناكەنەوە، چارەنووسی بۆ یادەوەریین.

هێڵی یەكەم
لە نێوان (گوتن / مانا)دا

وشە یان هەر یەكەیەكی زمانەوانی لە دوو بنەما پێكهاتووە و لە یەك جیا نابنەوە، ئەویش گوتن و مانایە! مانا و گوتراویش لە مشتومڕی جیاوازی خۆیان ناكەون. گوتن رووە مەتریالەكەی مانایە، ماناش رووە هەستییەكەی گوتن پێكدەهێنێ.
مشتومڕی نێوان گوتن و مانا، مانا و گوتن پەیوەندی بە هەڵنانی بەهای هونەری دەربڕینەوە هەیە، بەشێكی گەورەی بەهای هونەری دەربڕینیش تێگەیشتن دەیەنەخشێنێ؟! چەمكی تێگەیشتن هەمیشە پشت بە فاكتە حەقیقییە مرۆییەكان دەبەستێت. بەهای تێگەیشتن لە شێوازی دەربڕینی دەلالەتخوازانەوە نزیكمان دەكاتەوە!
لە بارەی ئەو مشتومڕەوە هەندێك پێیانوایە پێشخستنی گوتن بەسەر مانادا جوانی و پوختی و پتەوی لێدەكەوێتەوە، بەهای ئەدەبی بەرزتر نیشان دەدات، شێوازی هونەری جوانتر دەستەبەر دەكات، هەمیشە داڕشتنی ئەدەبی و حەقیقەتی دەربڕین بە پوختی و پتەوی و گوتنی جوانەوە پەیوەست دەكەن، هەر لەوێشەوە بە مانا دەگەن، هەر لەوێشەوە بە مانای جوان و پتەو و روون و حەقیقی دەگەن، هەر لەوێشەوە بە ریتمی جوانی دەربڕین دەگەن، هەموو ئەوانەش پشت بە كۆمەڵێك پاڵنەر دەبەستن، پاڵنەری دەروونی، سیاسی، نەتەوەیی…

هەندێکی دیکە لە رەخنەگران لە مشتومڕی نێوان گوتن و مانا، پێیانوایە جوانی گوتن و جوانی مانا لە بەیەکەوە بوونیاندایە، پێکەوە ئاستە بەرزەکانی رەوانبێژی دەنوسنەوە و تەرازوویەك بۆ بەهای هونەری دەسازێنن، پێیانوایە شیعر لە رێگای ئەو بەیەکەوەبوونەیان باڵا دەکات و لە لێکترازانیشیان نزمی دەنوێنێ، گوتنی جوان، جوانی مانای لێدەکەوێتەوە، وەك چۆن گوتنی ناشیرین مانای دزێو بەرهەم دەهێنێ! رەوانی مانا ریتمی رەوانی لێدەکەوێتەوە و ناڕەوانی تەمومژ…

ئەو پێکەوە بوونە ئەگەرچی لە یەکێتی و ئاوێتەبوونی گوتن و مانا نزیکە، بەڵام جیاوازی خۆیان هەیە، ئەویش ئەوەیە کە لە یەکێتی گوتن و مانادا، گوتن جەستەیە و مانا رۆح، جەستە و رۆح لێکجیابوونەوەیان مەحاڵە… لایەنگرانی یەکێتی و ئاوێتەبوونی گوتن و مانا، پێیانوایە هەموو گوتنێکی جوان، مانای جوانی لەخۆدا هەڵگرتووە، گوتنی پتەو، راستی مانا دەنوێنێ… هەڵبەتە پێچەوانەش راستە! دەتوانم بڵێم هەموو ئەو قسانەی لە بارەی یەکێتی گوتن و ماناوە دەکرێت، بەهای یەکبوونی شێوە و ناوەڕۆکمان بیر دەخاتەوە، وەك ئەوەی گوتن فۆڕم بێ و مانا فیکر…
بەشێکی دیکە لە رەخنەگران لە مشتومڕی نێوان گوتن و مانا، بەرگری لە چەسپاندنی پەیوەندی نێوان گوتن و مانا دەکەن و پێیانوایە نهێنی پەیوەندییەکانیان بۆ رابردوو دەگەڕێتەوە، هەرگیز پەیوەندی بە وڕووژانی یەکێك بە سەر ئەویدیکەوە نییە، بەڵکو رێسا و یاسای زمانەوانی بەڕێوەی دەبات و دەکەوێتە نێوان پرنسیب و رێبازی تایبەت بە زانستی زمان و دانان و رێکخستنەوەوە… دواجار هەمیشە پرۆسەی رێکخستن پەیوەندی نێوان گوتن و مانا دەگەیەنێت…

بەمجۆرە دەتوانم بڵێم هەندێك لەو شاعیرانەی شیعری نوێی کوردی (کە من ناویان بە هێلی یەکەم دەبەم) هەوڵدەدەن لە رێکخستندا پەیوەندی نوێ و بەرفرەوان لە نێوان مانا و مانا، جوانی و مانا، ریتم و ناوکۆیی دروست بکەن، زۆربەیان دوای وشەی شیعریی و رستەی شیعریی و ریتمی ناوکۆیی دەکەون! هەندێکیان لادانی مانا بە وڕوژانی هەستییەوە دەبەستنەوە، بەڵام بە گشتی لە پێناو مانەوە لە سەر رێکخستنی (مانا/ جوانی)ی چەسپاو و ئامادە، لە سەر (شیعری دنیایی) کار دەکەن. بۆ نموونە دەتوانم وێڕای کۆمەڵێك جیاوازی و وێڕای مشتومڕی نێوان گوتن و مانا، دەشێ بۆ دیاریکردنی (هێلی یەکەم) چوار نموونەتان پێبناسێنم:

نموونەی یەکەم

نموونەی یەکەم لە شاعیران، ئەوانەن کە (جوانی گوتن و ریتمی ناوکۆیی بەیەکەوە کۆ دەکەنەوە) جوانی گوتن و ریتمی ناوکۆیی بە هەستی نەتەوایەتی و دەروونی و سیاسی موتوربە دەکەن، پەردە لەسەر گوتنی حەقیقەتێکی دیاریکراو هەڵدەدەنەوە، لەوانە: شێرکۆ بێکەس، لەتیف هەڵمەت، رەفیق سابیر، جەلال مەلەکشا، ژیلە حوسێنی...

نموونەی دووەم

بەڵام نموونەی دووەم، لە (هێلی یەکەم)دا لە نێوان تێگەیشتن و مانادا، شیعرگەرایی لە خودگەرایی و ناوەڕۆکگەراییدا دەبیننەوە، بۆ چەسپاندنی بیرۆکەی تێگەیشتن لەسەر خودی تێگەیشتن، بۆ (چەسپاندنی پەیوەندی نێوان گوتن و مانا) بۆ گواستنەوە لە حیکایەتێکەوە بۆ گەیشتن بە ریتمی حیکایەتێکی دیکە، بە مانایەکی دیکە ڕێگاکانی گوتراو تاقی دەکەنەوە بۆ ئەوەی بە دەروونی خۆیان بگەن، یان هەموو ئەو تێگەیشتنانە لە فەزایەکی شیعری دووبارە دەکەنەوە، فەزایەك کە لەگەڵ هۆشیاری شیعری و ریتمی شیعری دێتەوە، فەزایەك کە دەکەوێتە نێوان پرنسیب و زمانی شیعری و دانان و ڕێکخستنەوەوە... نموونەی دووەم لە چەسپاندنی پەیوەندی نێوان گوتن و مانا، وێڕای جیاوازییان: کەریم دەشتی، جەمال غەمبار، نەزەند بەگیخانی، چۆمان هەردی، ڕۆژ هەڵەبجەیی، فەرەیدوونی ئەرشەدی...

نموونەی سێیەم

نموونەی سێیەمی (هێلی یەکەم)ی شاعیران، ئەوانەن کە هێزی گوزارشتکردن و هەستی لیریکی و وڕووژانی سۆز بە کەرەسەی باڵایی جوانی و رەوانی و ناسکی دادەنێن، هەوڵدەدەن ریتمێکی دەروونی و مرۆڤدۆستی لە بیرکردنەوە و بیرکردنەوەی خوێنەردا بچێنن، هەوڵدەدەن فەزای چێژ و ژیاندۆستی فرەوانتر نیشان بدەن، هەوڵدەدەن دەرگای خەیاڵێکی نزیك لە سیحر بۆ مرۆڤایەتی واڵا بکەن، شاعیرانی (یەکێتی گوتن و مانای گوتن) شاعیرانی نموونەی سێیەم، جوانی گوتن و جوانی مانا ئاوێتەی ریتمی بیرکردنەوە دەکەن، حەقیقەتی گوتن تێکەڵ حەقیقەتی نەگوتن دەکەن... لە نموونەی ئەو شاعیرانە: دلشاد عەبدوڵڵا، جەلال بەرزنجی، بەختیار عەلی، دلاوەر قەرەداغی، ئیسماعیل بەرزنجی، هیوا قادر...

نموونەی چوارەم

نموونەی چوارەم، لە (هێلی یەکەم)، شاعیرانی چێژی (گوتن بەسەر مانادا)، جەستە بە سەر ناوەڕۆکدا زاڵ دەکەن، لە ڕێگای چێژی

گوتنەوە خۆیان لە مانا دەخشێنن، ئەو شاعیرانەی جەستەگەرایی و چێژی ئیرۆتیکی و ئاگامەندی سۆزداری پێشدەخەن، بەڵام مەبەستم ئەوانە نییە، کە ئیرۆتیکا و ڕووژانی سێکسی تێکەڵ بە یەك دەکەن؟! بەڵکو مەبەستم ئەوانەیە، کە دنیا لە دوو دیدی جیاوازی نێر و مێدا تەماشا دەکەن، بەڵام خۆیان لە بە بازاڕکردنی هەست و بێنرخکردنی جەستە و حەزی رووت دەپارێزن، هەمیشە حەقیقەتی چەپێنراو پێش حەقیقەتی گوتراو دەخەن، هەمیشە چێژی گوتنی نەگوتراو پێش دەخەن و پێیانوایە ئەوە چێژی گوتنی نەگوتراوە چێژی مانای لێدەکەوێتەوە، هەمیشە جوانی جەستە و ریتمی جەستە لە مانای کرچ و کاڵ دەپارێزن، هەمیشە پێیانوایە ئەوە گوتنی جوانە، شێوازی هونەری جوانتر دەستەبەر دەکات، ئەوە گوتنی جوانە، ریتمی جوان و چێژ دەنەخشێنێ… نموونەی شاعیرانی گوتن بەسەر مانادا، قوبادی جەلی زادە، کەژاڵ ئەحمەد، دڵسۆز حەمە، ژوان ئاوارە…

شاعیرانی جوانی گوتن و ریتمی ناوکۆیی

دەتوانم بڵێم نموونەی یەکەم، ئەو شاعیرانەی (جوانی گوتن و ریتمی ناوکۆیی بەیەکەوە کۆ دەکەنەوە)، ئەو شاعیرانەی جوانی گوتن و هەستی نەتەوایەتی و سیاسی کۆیان دەکاتەوە و گوتن و ریتمی تێگەیشتن بەیەکەوە کۆ دەکەنەوە! هەمیشە هێزی شیعری لە گوتن و پەیامی شیعریدا هەڵدەگرنەوە، لە ڕێگای جوانگوتنەوە لە مێژووی مانا نزیك دەبنەوە، پارێزگاری لە جوانی گوتن و مانای ئامادە دەکەن، بەهای ئەدەبی لە گوتنی جوان و ریتمی مانادا دەبیننەوە…
دەتوانم بڵێم دالی حەقیقی لای (لەتیف هەڵمەت) تێکەڵکردنی هەستی تاکگەرایی و هەستی نەتەوایەتییە! بەڵام هێزی شیعری لای (عەبدوڵڵا پەشێو) لە رەوانی ریتمی گوتن و بەرزکردنەوەی دروشمی شیعری رەخنەکاریدا خۆی دەبینێتەوە! جیاوازی نێوان (شێرکۆ بێکەس) و (رەفیق سابیر) لە تەماشاکردنی ژیان و تەماشاکردنی نەتەوە وەك بابەتی سەرەکی شیعریدا خۆی دەبینێتەوە، شێرکۆ بێکەس کۆی مێژووی نەتەوە و حیکایەتەکانی نەتەوە و ژانوژواری نەتەوە وەك بنەمای شیعری بەکار دەهێنێت… بەڵام رەفیق سابیر گۆشەیەك لە زامە قووڵەکانی نەتەوە و خەمە بچوکەکانی نەتەوە وەك بنەمای شیعر چاو لێدەکات، لە گۆشەنیگایەکەوە حیکایەتەکانی تاکی کوردی دەگێڕێتەوە…
جیاوازی نێوان (مەلەکشا) و (ژیلا حوسێنی) جیاوازی پەیامگەرایی و سۆزگەرایییە، جیاوازی نێوان ماناگەری و ئاوازگەرایییە، جیاوازی نێوان شۆڕشگەرایی و دەروونگەرایییە… بە گشتی هەموو ئەوانەی لەسەر ئەو هێڵە ڕێچکەیان گرتووە، کە (مێژووی وشە بە پتەوی مانا)وە

دەلکێنن، گوتن و ریتم موتوربەی رووداوی مێژوویی، دەروونی، کۆمەڵایەتی، نەتەوەیی، سیاسی دەکەن، بیر لە بەدوایەکداهاتن و کۆتاییەکانی دالە گشتییەکان دەکەنەوە… بەڵام ئەوەی لەتیف هەڵمەت لەو هێڵە جیا دەکاتەوە هێزی تاکگەراییە… ئەوەی عەبدوڵڵا پەشێو لەو هێڵە جیا دەکاتەوە شیعرییەتی دروشمگەراییە….

(رەفیق سابیر) لە لاوکی هەڵەبجەدا دەڵێت:

با کەژاوەی لە گوێ بێت
یان لە پەلکە زێڕینە
زەماوەندی خوێن دەگرێت
ئەمشەو پاشای ئەڤینە.

شاعیرانی جێگیرکردنی پەیوەندی نێوان گوتن و مانا

نموونەی دووەم، ئەو شاعیرانە هەمیشە بیر لەوە دەکەنەوە، کە وشەیەك بەرجەستە بکەن، گوتنێك بخەنەوە، کە تەواو تەعبیر لە ناخی ئەوان بکات، شاعیرانی (چەسپاندنی پەیوەندی نێوان گوتن و مانا) گوزارشتکردنی وشە و خود، ریتم و تێگەیشتن… پێیانوایە هەموو گوتنێکی خودگەرایی جگە لەوەی هەڵگری حەقیقەتە، هەڵگری بەهای چەسپاندنی پەیوەندی نێوان گوتن و مانا، ریتم و تێگەیشتنە، ئەوە هێزی سەپاوی خودگەراییە، هۆشیاری و پتەوی مانا و ساغڵەمی مانای لەخۆدا هەڵگرتووە، جوانی بیرکردنەوە تەعبیر لەگوتنی جوان دەکات… بەڵام جیاوازی (حەمە عومەر عوسمان) جگە لە گەڕانەوە بۆ ناخ، لە هێزی لیریکییەوە دەردەکەوێت! هەوێنی شیعری حەمە عومەر عوسمان خەمە تایبەتییەکانە، بۆ ئەوەی تێکەڵی خەمە نەتەوەییەکانیان بکات!
بەو مانایەش نموونەی دووەم، ئەو شاعیرانەن، کە گوتن و مانا بە جێگیربوونی شیعرگەرایی و خودگەرایی و ناوەڕۆکگەراییەوە دەلکێنن، فۆڕم و ناوەڕۆك بە یەك چاو تەماشا دەکەن، دالی حەقیقی لای ئەوان بە هەموو جیاوازییەکانیانەوە بەیەکەوە بەستنەوەی خەمە تایبەت و گشتییەکانە… بڕوانە: رۆژ هەڵەبجەیی لە شیعری، تا کۆتایی هەڵبێ… کوژانەوەی ژنێك بە تەنهایی..!! دەڵێت:

من خەونەکانم شلوێ بووە لەسەرەتاوە تا کۆتایی…
وا چاکە پەپوولە، کە دەروێشی نوورە، چرا بکوژێ،
چونکە تەریقەتی چرا،
مەرگی پەپوولەیە لە کۆتایی…
وا چاکە شەمشەمەکوێرە لە تونێلی نوتەکا،
تاریکی ڕاو بنێ…
چونکە لەنوونی نوتەکا دەزوولەیەك مێمی نووستوو،

مەرگی شەمشەمەیە لە کۆتایی…!!

سلێمانی 29/9/2009

شاعیرانی یەکێتی گوتن و یەکێتی مانا

نموونەی سێیەم، ئەو کۆمەڵە شاعیرەی لە ئاگامەندی دەروونییەوە هەستی لیریکی و سۆزی شیعری بە ویستی یەکێتی گوتن و دەروونەوە گرێ دەدەن و ویستی گوتن بە خۆشەویستی مانا و چێژەوە دەلکێنن، شاعیرانی (یەکێتی گوتن و یەکێتی مانا) پێماندەڵێن جەوهەری ئاگامەندی بە گوتنی جوان و ماناکانی خۆشەویستییەوە بەندە، تایبەتمەندی جوانی مرۆڤ لە ژیاندۆستییەوە سەرچاوە دەگرێ، مرۆڤ دەژی بۆ ئەوەی هەنگاو بەرەو یەکێتی گوتن و ماناوە بنێت… شاعیرانی جوانی گوتن و جوانی مانا، پێیانوایە ئەوە وشەی شیعرییە هەستی شیعری دەبەخشێت، بایەخ بە وشەی شیعری و مانای شیعری و ریتمی شیعری دەدەن، بەهای هونەری شیعر لە ئاوێتەبوونی هەستی وشە و ویستی مانا و ریتمی تێگەشتندا هەڵدەگرنەوە، هەڵبژاردنی دالی حەقیقی لای ئەوان لە سۆز و جوانی و تەماشاکردنی خەمە کەسییەکانی ژیاندایە… بونیادی شیعری (بەختیار عەلی) و (دلشاد عەبدوڵڵا) لە هێزی گوزارشتکردن و قووڵی دنیابینیدا دەردەکەوێت… بەڵام دەتوانم بڵێم (جەلال بەرزنجی) و (هیوا قادر) هەر یەك بە رەنگ و دنیابینی و هەستی شیعری و مەعریفەی شیعری تایبەتی خۆیەوە، هەوڵی گرتنی حیکایەتە بچوکەکانی ژیان دەدەن! هێزی جەلال بەرزنجی لە هەستی شیعریدایە، هێزی هیوا قادر لە هەڵبژاردنی گۆشەنیگای شیعریدا دەردەکەوێت… کەچی جیاوازی نێوان (ئیسماعیل بەرزنجی) و (دلاوەر قەرەداغی) لە چەسپاندنی پەیوەندی نێوان ریتم و مانادا خۆی دەبینێتەوە، ئیسماعیل بەرزنجی خەمی مانا پێش دەخات و لە پشت هەموو شیعرێکی بونیادێکی حیکایی دەنەخشێنێ! دلاوەر قەرەداغی لە خەمی ریتمدایە و شیعر لە سەما نزیك دەکاتەوە…

بڕوانە ئیسماعیل بەرزنجی دەڵێت:

ژن و پیاوێکی چاخی بەردین بووین
بە گژ و گیا عەورەتی خۆمان دادەپۆشی
لە بنیادەمی ئەشکەوتەکەی تەنیشتمان دەترساین
لە شەڕێك سەردەکەوتین و
لە چواران دەماندۆڕاند
حەسرەتمان دەکرێشت و
بێزاریمان هەڵدەمژی
لە ناکاو بەکۆڵێ یەئسی وجودیانەوە

تێكدەئاڵاین
(پەست، وەك ئێوارە نارنجییەكانی نیشتمان- كۆمەڵە شیعر، ئیسماعیل بەرزنجی، دەزگای چاپ و بڵاوكردنەوەی ئاراس، 2007، ل30-31)

شاعیرانی چێژی گوتن بەسەر چێژی مانادا

هەندێك لە شاعیرانی چێژی گوتن (زاڵكردنی گوتن بەسەر مانادا)، نموونەی چوارەم، شاعیرانی جەستەناسی و جوتبوونی ڕۆحی و جەستەیی، هەندێك لە شاعیرانی چۆنێتی ئەزموونكردنی ژیان و ئازادی و چێژی ژیان، شاعیرانی هەڵگیرسانی گوتن و ئیرۆتیكا و گوتن و خۆشبەختی، ئەو شاعیرانەی كە جوانگوتن و ئیرۆتیكا و ژیاندۆستی پێش دەخەن… پێیانوایە ئەوە پێشخستنی جوانی گوتن و ریتمی گوتنە ڕەهەندێكی جوان بە مانا و ڕەهەندێكی مەعریفی قووڵتر و جوانتر بە ژیان و دەلالەتی جیاواز دەدات، ئەوە پێشخستنی باڵایی گوتنە ماناكانی نێوان نێر و مێ، جەستە و ڕۆح جوانتر نیشان دەدات… پێیانوایە بەهای شیعرگەرایی بە پێشخستنی ئاستە بەرزەكانی جوانی گوتن و تێگەیشتن و ئاگامەندی و چێژی ژیانەوە دەلكێ، بەهای مرۆڤ، بەهای ژیان لە بەیەكگەیشتنی جوانی نێر و مێدا دەبوژێتەوە، جوانی مرۆڤایەتی لە بەهاكانی مرۆڤدا خۆی دەبینێتەوە، چێژی ژیان لە هاوگونجانی جیاوازییەكانیدایە، هەمیشە هەوڵی تەواو یەكبوونی تێگەیشتن و ئاگامەندی، جوانی و چێژ، جەستە و ڕۆح… دەدەن! دڵسۆز حەمە لە بەشێك لە قەسیدە (وێنەكانی ژنێتی)دا دەڵێت:

لە ماڵێكدا
ستیان لەبەر ناكەم
بەپێی پەتی دەسوڕێمەوە
بۆیە هەر دەرگای ماڵێم ترازا
دوو كەروێشكی سپی بچووك
لە پێڵاوەكانمەوە رادەكەن
دوو كۆتری سپیش لە ملی بلوزەكەم
دەدەن لە شەقەی باڵ و
لە ماڵەكەمدا دێن دەچن.
سایتی دەنگەكان، دڵسۆز حەمە، فێبریوەری ٢٠١٢.

هێڵی دووەم
كەشفكردن/ دامەزراندن

شاعیرانی (هێڵی دووەم) لە شیعری نوێی كوردی و دوای راپەڕینی 1991ی كوردستانی باشور و بەشێك لەو شیعرەی كوردستانی ڕۆژهەڵات، كە دەكەونە بەر (شەپۆلی حجم) و (شەپۆلی زمان)… بە گشتی ئەو

شاعیرانە نایانەوێ خۆیان بسەپێنن، هەوڵدەدەن شیمانەیی شیعری بنوێنن، لە نێوان کەشفکردن و دامەزراندن، هەوڵی بەدەستهێنانی چێژی شیعری دەدەن، لە نێوان راڤەکردن و بەجێهێنان، جوانی بەرز دەکەنەوە، لە نێوان ڕێکەوت و یەقین، هەوڵی بونیادنانی شیعرییەت دەدەن و ڕێگا بۆ بیروڕای جیاواز و خوێندنەوەی جیاواز و مەعریفەی جیاواز خۆش دەکەن!
شاعیرانی هێڵی دووەم هەوڵی کەشفکردنی مانا و هەوڵی دامەزراندنی پەیوەندییەکی نوێ لە نێوان وشە و وشە، وشە و مرۆڤ، وشە و دنیا، هەوڵی بە دەستهێنانی ئاسۆیەکی دیکەی چاوەڕوانی دەدەن، بەو مانایەش پەیوەندییەکی ناوکۆیی دەخەنە نێو گەشەکردنی زمان و ئاستی شیعرییەتی زمان و پەیوەندییە دەلالییەکانەوە، وەك چۆن پرۆسەی نوسینی شیعری بە داڕژان وکۆتایی نەزانراوەوە دەسپێرن، بونیادی شیعری بە دنیابینی جیاواز و چێژی جیاواز و ریتمی جیاوازی ژیانەوە دەبەستنەوە، هێزی خەیاڵ بە بزوێنەری شیعری دادەنێن…

هەندێکیان لە ڕێگای لادانی مانای وشە و گۆڕینی ئاسۆی چاوەڕوانی باوی شیعری هەوڵی بەرجەستەکردنی مانا و رووە جیاوازەکانی جوانی و ئەگەرەکانی دەق دەدەن، نموونە: بەرۆژ ئاکرەیی، ئیبراهیم ئەحمەد نیا، هێرۆ کوردە… هەندێکیان لە ڕێگای راڤەکردن و روانینی مەعریفییەوە چێژ بەرهەم دەهێنن، نموونە: هاشم سەراج، رەزا عەلی پوور… بەڵام هەندێکیان لە ڕێگای لادانی چێژەوە هەوڵی وڕوژانی هەست و خرۆشانی چەپێنراوەکان دەدەن، بە مانایەکی دیکە تێگەیشتنی چێژ وەك بنەمای راڤەکردنی هەست و خرۆشانی چەپێنراوەکان دەنوسنەوە، بۆ نموونە: زانا خەلیل، لازۆ… هەندێکیان لە ڕێگای گۆڕینی ئاسۆی چاوەڕوانی حیکایەتەوە هەوڵی وڕوژانی تێگەیشتن و راڤەکردنێکی دیکە بۆ تێگەیشتن دەسازێنن، بۆ نموونە: ئەحمەدی مەلا، کامبیزی کەریمی… (هەڵبەتە هەر هەموویان بە کۆمەڵێ جیاوازییەوە).

شاعیرانی (هێڵی دووەم) کۆمەڵێ ئەگەر بۆ تێگەیشتن و راڤەکردن دەڕەخسێنن، کۆمەڵێ ئەگەر بۆ چێژ بە کراوەیی دەهێڵنەوە، کۆمەڵێ ئەگەر بۆ گۆڕینی ئاسۆی چاوەڕوانی دەخەنە روو… کەمێکیان قسەکردنی جیاواز لە بارەی مانا و تێگەیشتن، راڤەکردن و چێژ فەرامۆش دەکەن! وەك چۆن هەندێکیان ئاستی گوزارشتکردن لە ئاڕاستەکردنی ئیرۆتیکادا کورت دەکەنەوە… نموونەی شاعیرانی هێڵی دووەم بە کۆمەڵێ جیاوازییەوە پێکهاتووە لە: هاشم سەراج، ئەحمەدی مەلا، کامبیزی کەریمی، ئیبراهیم ئەحمەد نیا، بەرۆژ ئاکرەیی، رەزا عەلی پوور، زانا خەلیل، لازۆ، هێرۆ کوردە…

وەك گوتمان خەیاڵ و كۆتایی زانراوی نییە، بە دیوەكەی دیكەش خەیاڵ و كەشفكردن رووە جیاوازەكانی مانا و رووە جیاوازەكانی ئاسۆی چاوەڕوانی دەكاتەوە… وەك چۆن پەیوەندی نێوان وشە و وشە، وشە و مرۆڤ، وشە و دنیا لە بەدواداچوون و گەڕان و خوێندنەوەی بەردەوامی سەردەمەوە بە دەست دێت، مەعریفە و خەیاڵ و چێژ لە بەرزكردنەوەی ئاستی زمان و تێگەیشتنی ژیانەوە هەڵدەقوڵێ، بەڵام شیمانەیی شیعری، شیمانەییەكی مەرجدارە بە شیعرییەتەوە، شیمانەیی شیعری نە نكۆڵیكردنە، نە جەختكردن، وەك چۆن خۆی لە شیمانەیی سەربەخۆی هێلی سێیەمیش جیا دەكاتەوە، چونكە شیمانەیی سەربەخۆ مەرج نییە بەرەو شیعرییەت بچێت، دەشێ بەرەو هیچ شتێ نەبێ و نەهلیستییەت بەرهەم بهێنێ، وەك بە دیوەكەی دیكە دەشێ بەرەو جەختكردنی شیعرییەت بێتەوە! هەڵبەتە دەستنیشانكردنی نێوان شیمانەیی مەرجدار و شیمانەیی سەربەخۆ خاڵی جیابوونەوەی هێلی دووەمە لە سێیەم.

زانا خەلیل لە بەشێك لە شیعری (ژیان لە ناو كۆتاییەكاندا) دەڵێت:

كۆتایی بە خۆت بهێنە
وەك ئەوەی لە مێژە كۆتاییت پێهاتبێ
لە ناو كۆتاییەكان ژیانێ بژی
وەك ئەوەی كۆتاییت پێ نایە
برادەرە ئەسمەرەكانم دەڵێن
ئاوا كۆتاییت بە خۆت هێناوە
وەك ئەوەی لە مێژە دنیا كۆتایی پێهاتبێ
برادەرە كۆتایی پێهاتووەكانم دەڵێن
بۆ هێندە لە ناو كۆتاییەكاندا دەژی
وەك ئەوەی كە هەرگیز كۆتاییت پێنێ

لە كۆمەڵە شیعری “چوونە دەرەوەیەك نەماوە، بۆ هاتنە ژوورەوە” لە بڵاوكراوەكانی گروپی كلتوری و هونەری هاقی، 2012، هەولێر، ل10.

هێلی سێیەم
یاخیبوون و جیاوازی

(هێلی سێیەم) لە ڕێگای شیمانەیی نكۆڵیكەر و تێكشكاندنی پەیوەندییە باوەكان و لە سەر بنەمای هاوشێوەیی دەنگی و دووبارەكردنەوەوە بە شێوەیەكی ناڕاستەوخۆ بە نیشانە (sign- یان ئاماژە) سەربەخۆكانی شیعریی دەگەن، بەڵام نەك بەو مانایەی كە شتێك بگەیەنێت، بەڵكو بەو مانایەی بە هیچ شتێك نەگات، نەك بە مانای سڕبوونی فیكر و

دەلالەت، بەڵکو دەشێ هەر سێبوونی دەلالەتیش نەبێ، بەڵکو دەلالەت تێیدا گاڵتەجارانە و درۆزنانە بکەوێتەوە…

لە نێو (فۆرمالیستەکانی رووس- شکلۆفسکی) پێیوایە زمانی شیعری زمانێکە مانا رەتدەکاتەوە. شاعیرانی هێلی سێیەم لە رێگای وێنەوە، شیمانەیی سەربەخۆ، بۆ ئەویدیکەی خوێنەر فەراهەم دەکەن، لە رێگای شیمانەییەوە شیمانەیی بەرهەم دەهێننەوە… ئاوێ لەوەش دەدەنەوە کە لە بەرهەمهێنانەوەی شیمانەییدا لۆجیکی مانای تەقلیدی بۆ دەرککردن دادمان نادات، چونکە جیهان بەو جۆرەی (ئەمڕۆ) هەیە، ملکەچی رێکخستن و پۆلینکردن نابێت، شیعر بەو جۆرەی ئەوان وێنای دەکەن بۆ (گوتن و مانا، دۆزینەوە و دامەزراندن) سەر شۆڕ ناکات، هیچ رێگایەکی دیکەمان نییە، جگە لەوەی دەستبەرداری هەموو ئەوانە بین، کە بە گوێرەی "گوتن" و "مانا"، "دۆزینەوە" و "دامەزراندن" لە شیعر دەڕوانێت، مەسەلە بنەڕەتییەکەش لای (هێلی سێیەم) رزگارکردنی شیعر نییە، بەڵکو ئاڕاستەکردنی فیکرە بەرەو چەمکێکی تازە، کە بە گوێرەی دەربڕینی خۆی نە "شیعرە" و نە "پەخشان"… بەڵکو نیشانەیە، بەڵکو ریزۆمە، بەڵکو دەنگێکی فرە رەهەندە، کە هەزاران دەنگی لەخۆ گرتووە…

لای بەشێکی زۆر لە شاعیرانی هێلی سێیەم دەقی شیعری بە پلەی یەکەم بونیادێکی دەنگی هەیە! ئەوەش گەڕانەوەیە بۆ (جاکۆبسون) و فۆرمالیستەکانی رووس، کە پێیانوابوو شیعر لە سەر بنەمای هاوشێوەیی و دووبارەکردنەوە کار دەکات… شیعر بونیادێکی دەنگی هەیە، بۆ نموونە لای بەشێك لە شاعیرانی کوردستانی رۆژهەڵات، کە دەکەونە بەر (شەپۆلی حجم) و (شەپۆلی زمان) و زۆر جوانیش لە دەقەکانی (شوعەیب میرزایی)دا دەبینرێت… بەڵام لای هەندێ لە شاعیرانی هێلی سێیەم، بە شێوەیەکی بەرفرەوانتر شیعر بە دەنگێکی فرە رەهەند دادەنێن، نە رابردووی هەیە، نە بڕوای بە داهاتوو هەیە، چارەنووسی بۆ یادەوەرییە…

شیعر دەنگێکی فرە رەهەندە لە هێلکاری دەچێت، نەك نەخشەی لەبەر گیراو، جوگرافیایە، نەك مێژوو، گەشت و کۆچە، نەك مانەوە و نیشتەجێبوون… هەموو ئەو قسانە بۆ (دێلۆز) و مانا دێلۆزییەکەی دەمانگەڕێنێتەوە، کە هەموو ئەوانە بە ریزۆم دادەنێت، ریزۆم ئەوەیە لە نێو شتەکاندا بیر لە شتەکان بکاتەوە، شیعریش لای هەندێ لە شاعیرانی هێلی سێیەم ئەوەیە لە نێو زماندا بیر لە زمان بکاتەوە… بەشێك لە شاعیرانی هێلی سێیەم بڕوایان بە رەگ نییە، بەڵکو بڕوایان بە رەگە تۆڕە، بڕوایان بە پنت نییە، بەڵکو بڕوایان

بە هەڵە… لەو شاعیرانەش نموونەی (ساڵح سوزەنی) و بەشێك لە شاعیرانی کوردستانی ڕۆژهەڵات و بەشێك لە ئەزموونی (یوونسی ڕەزایی)… هەندێکیان هەوڵدەدەن لە ڕێگای خەیاڵ و وێنەوە بە جوانی و لە ڕێگای شیمانەیی نکۆڵیکەرەوە بە مانای نائامادە بگەن… بۆ نموونە سەباح ڕەنجدەر، سەڵاح جەلال… هەندێکیان هەوڵدەدەن وێناکردنی باو بۆ مانا سەرەوژێر بکەن و بگەنە کورتبڕی و لەوێوە شیمانەیی سەربەخۆ بۆ شیعر فەراهەم بکەن… بۆ نموونە: عەباس عەبدوڵڵا یوسف و …

من وەك خوێنەرێك لەو خوێندنەوەیەدا هەوڵدەدەم لە ڕاڤەکردنی نیشانە و سەرچاوەکانی نیشانەوە بە بابەتی نیشانە و ئاماژەکانی نیشانە و جیاوازییەکانی بگەم… چونکە نیشانەکان ڕێگایان بۆ بیرکردنەوەی مرۆڤ خۆش کردووە و مرۆڤ بە ئەویدیکەی جیاواز دەگەیەنن، ئەوە نیشانەکانن لە ژیانی ڕۆژانەماندا کۆی ئەو مانایانەمان پێدەبەخشن، وەك ئەوەی گەردوون پێشنیاری کردوون، وەك ئەوەی سیستم ئاماژەی بۆ دەکات، ئێمەش بە جیاوازییەکانی خۆمانەوە دەنازین و خۆمان بە خاوەنی نیشانە شیمانییەکان دادەنێین، ئەگەرچی لەو بارەوە نیشانە زمانییەکان تەنیا نیین، بەڵام بایەخی خۆیان هەیە، بۆ نموونە لای محەمەد باوەکر…

کەواتە زمان بە پلەی یەکەم بە سیستمی سیمیاییەوە (semiotics) بەندە، کە توانای لەخۆگرتنی هەموو سیستمە جۆراوجۆرەکانی نیشانەی هەیە، لێرەدا گوزارشتکردن لە زمان، گوزارشتکردنە لە بەیەکەوەگەیاندن… (پێرس) پێیوایە بونیادنانی تیۆری سیمیۆلۆجی بە گشتی کار بۆ نیشانەکان دەکات، نیشانە شوێنی تایبەتی خۆی هەیە، بەڵام ئەوە بۆ نیشانە زمانەوانییەکان یەکەم شوێن نییە.
شیعر هیچ لەوانە بە هەند هەڵناگرێ، بەڵکو مەسەلەیەکی ئیبداعییە و ئیبداعیش سەربەخۆیی دەگەیەنێت و شتگەرایی قبوڵ نییە! دەمەوێ بڵێم زمان لە سیمیاییدا توانای ئەوەی هەیە کە هەموو ئەو سیستمانەش لەخۆ بگرێ کە بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ گوزارشت لە خۆیان ناکەن و نیشانەی ئەبستراکتین و هەر تەنها ئاماژە بە دەلالەتەکانیان دەکەن و لە زمانێکدا دەتوێنەوە کە گوزارشت لەوان دەکات و ئەوان لەخۆ دەگرێت! بە مانایەکی دیکە زمان لای هەندێکیان ریشەیان دەچێتەوە سەر بێمانایی، ریشەیان دەچێتەوە سەر پووچەڵکردنەوەی دال، بەو مانایەش ئەوەی شیعرەکە پێشکەشی دەکات، پەسەندکردنی ئەو پەیامەیە کە لە لایەن خوێنەر/ وەرگرەوە دروست دەبێ، ئەو پەیامە لە نێوان وەرگر و شاعیرەوە ڕووبەری بڕێك لەو گومان و گریمانەیە کە

بەرانبەر ئەو واقیعە دروست دەبێت، کە شیعرەکە دەچێتە ناوییەوە، کە وەرگر و شاعیر دەچنە ناوییەوە، هەموو ئەوەش روو لەخۆبوونێکە کە کورت ناکرێتەوە بۆ هیچ شتێك، ئەو رازە بنەڕەتییە نوستوە هەمیشە بە شێوەیەکی روولەخۆ ئەو پەیوەندییە بنچینەییەی نێوان کەسەکانی نێو واقیعێکی دیاریکراو رادەگەیەنێت… (ئەنوەر مەسیفی 1952- 2005) لە بەشێك لە قەسیدەی (جلوبەرگ و جمکەکان) دەڵێت:

سەڵ قەبری لێدەدا
ئەفسانەش غار دەداتە درەختی
پەلك بە کرێ
بزنی ناو ژوورەکەم لە سەرمایە
باڵندە گۆشتی بەردا
ئەفسانە غار دەدا
زەوی لای راستی شکا
لکە هەنجیری پاش کۆران
تای ردێنی من
سە بەلەمی هێسکی برد
ئاو شکا
بەلەم رۆیی
ردێن لە ناو کاولان
لا سییەکم کەونە دیوار
خۆڵی پشتان بەرد
قۆڵژی نەخۆشان گیا
ژنی زگ پڕ باران
لەشکر
لە
مووی
بن
کەوشان
لە کۆمەڵە شیعری (جلوبەرگ و جمکەکان) ساڵی 1990.

دۆخی شاعیرانی شەپۆلی سێیەم پەیوەندییەکی راستەوخۆی بە دۆخێك هەیە، کە وەك (بۆدریار) دەڵێ لە جیاتی کاڵا نیشانە بەرهەم دەهێنێ! دۆخێك کە چیتر کاڵا بۆ پڕکردنەوەی پێویستییەکان نییە، بەڵکو زنجیرەیەکی ناکۆتایی بۆ ئامانجە! هەر کالایەك نیشانەیە بۆ کالایەکی دیکە، بەدیلێکی بەتاڵە بۆ کاڵایەکی دیکە، دالێکە بۆ دالێکی دیکە و مەدلول لەناوچووە… ئەسڵ و دەق لە ناوچووە، نیشانە

شوێنی گرتۆتەوە، ئێمە لە جیهانی نیشانەدا دەژین، لە جیهانێکدا دەژین زانیاری زۆرە، بەڵام مانا کەمترین ئامادەیی هەیە، ئێمە لە جیهانێکدا دەژین وەك بۆدریار دەڵێت ئیتر نیشانەکان بۆ سەرچاوەیەکی دیاریکراو، بۆ سەرچاوەی مانا ناگەڕێنەوە، پۆشاك و ریکلام و چیتر سەرچاوەی مانایان نییە… بەشێك لە نموونەی شاعیرانی هێلی سێیەم، وێڕای جیاوازییان: عەباس عەبدوڵڵا یوسف، ئەنوەر مەسیفی، محەمەد باوەکر، سەباح رەنجدەر، سەڵاح جەلال، ساڵح سوزەنی، شوعەیب میرزایی…

بە کورتی:

لە شیعری نوێی کوردی و دوای راپەڕینی 1991ی کوردستانی باشور و بەشێك لەو شیعرەی کوردستانی رۆژهەڵات، کە دەکەونە بەر شەپۆلی حجم و شەپۆلی زمان… بونیادی دەلالی دەلالەت لە بەرهەمهێنانی دەلالەتی -حەقیقی و شیمانەیی- دەکات، حەقیقەت تەواوی ئەو راستییەیە، کە وردبینیکراوە. بەڵام شیمانەیی ئەوە نییە کە خۆی دەسەپێنێ، بەڵکو ئەوەیە، کە هەڵبژاردن دەخاتە پێشەوە، شیمانەیش بە دوو جۆر قسەی لێکراوە، یەکەمیان شیمانەیی نوسەر، دووەمیان شیمانەیی ئەویدیکەی خوێنەر… هەموو ئەوەش رێکخستنی مانای چەسپاو و کەشفکردنی مانای نائامادە و خەیاڵی نوسەر و مانای نائامادە و خەیاڵی ئەویدیکەی جیاواز دێنێتە بەرهەم…

رێکخستنی مانای چەسپاو و ئامادە پەیوەندی بە زمانی فەرهەنگیدایە و لەوێوە بەرەو گوتار دەبێتەوە، کە پێیوایە مانای ئامادە و چەسپاو جگە لە یارییەکی پاشکۆئامێزی ناوەکی شتێکی دیکە نییە. بەڵام مانای نائامادە لە دەلالەتی مانای خەیاڵکراوەوە سەرچاوە دەگرێت، وەك ئەوەی نزیکترین و نوێترین یەکەی گوتار پێکبهێنێت. بۆ بە دەستهێنانی مانای ئامادە و کەشفکردنی مانای نائامادە و خەیاڵی پێویستمان بە پرۆسەی دانان و بەیادهێنانەوە و رێکخستن هەیە.

چەمکی رێکخستن لە رووی زمانەوە چەسپان و دڵنیایی دەگەیەنێت. چەمکی خەیاڵ و کەشفکردن لەگەڵ پرۆسەی رێکخستن و بەیادهێنانەوە دژ دەکەوێتەوە، چونکە لە چەمکی رێکخستندا مانای چەسپاو و ئامادە خۆی بەسەر شیمانەیی ئێستا و ئێستای زیندوودا دەسەپێت. بەڵام خەیاڵ و کەشفکردن لە سەرەتا و کۆتایی نەزانراوەوە سەرچاوە دەگرێت. بەشێکی دیکەی خەیاڵ و کەشفکردن پەیوەندی بە رووە جیاوازەکانی مانا و ئەویدیکەی جیاوازەوە هەیە… لە سەر ئەو بنەمایە سێ هێڵ لە شاعیرانی دوای راپەڕین و شیعری نوێی کوردی باشور و بەشێك لە

شیعری کوردستانی ڕۆژهەڵات دەستنیشان دەکەم: هێڵی یەکەم ئەو شاعیرانە دەگرێتەوە، کە هەوڵدەدەن لە ڕێکخستنی ماناوە هاوسەنگی نێوان ئاستی گوزارشتکردن و ریتمی رستە لە لایەك و ریتمی وشە و مانای ئامادە لە لایەکی دیکە بپارێزن، هەوڵدەدەن شێوەی ئاسۆیی زمان بپارێزن، بۆ ئەوەی جوانی شیعر و جوانی ئامادە بە یەکەوە بگونجێنن! هەموو ئەوانە ڕێگا بۆ حەقیقەت خۆش دەکەن، بۆ ئەوەی بدوێ… بە کورتی هەموو هێزی خۆیان لە مانای ئامادە و ڕێکخستنی خوددا دەبیننەوە.

چوار نموونەتان لە هێڵی یەکەم پێدەناسێنم: نموونەی یەکەم ئەو شاعیرانەن کە جوانی گوتن و ریتمی ناوکۆیی بە هەستی نەتەوایەتی و دەروونی و سیاسی موتوربە دەکەن، پەردە لەسەر گوتنی حەقیقەتێکی دیاریکراو هەڵدەدەنەوە، لەوانە: شێرکۆ بێکەس، لەتیف هەڵمەت، رەفیق سابیر، جەلال مەلەکشا، ژیلە حوسێنی…
نموونەی دووەم، لە نێوان تێگەیشتن و مانادا، شیعرگەرایی لە خودگەرایی و ناوەڕۆکگەراییدا دەبیننەوە، بیر لە چەسپاندنی پەیوەندی نێوان گوتن و مانا دەکەنەوە، بۆ گواستنەوە لە حیکایەتێکەوە بۆ گەیشتن بە ریتمی حیکایەتێکی دیکە … نموونەکان وێڕای جیاوازییان: کەریم دەشتی، جەمال غەمبار، نەزەند بەگیخانی، چۆمان هەردی، ڕۆژ هەڵەبجەیی، فەرەیدوونی ئەرشەدی…
نموونەی سێیەمی شاعیران، ئەوانەن کە هێزی گوزارشتکردن و هەستی لیریکی و وڕووژانی سۆز بە کەرەسەی بەرزی جوانی و رەوانی و ناسکی دادەنێن. شاعیرانی یەکێتی گوتن و مانای گوتن جوانی گوتن و جوانی مانا ئاوێتەی ریتمی بیرکردنەوە دەکەن، حەقیقەتی گوتن تێکەڵ حەقیقەتی نەگوتن دەکەن… لە نموونەی ئەو شاعیرانە: دلشاد عەبدوڵڵا، جەلال بەرزنجی، بەختیار عەلی، دلاوەر قەرەداغی، ئیسماعیل بەرزنجی، هیوا قادر…
نموونەی چوارەم، نموونەی گوتن بەسەر مانادا، ئەو شاعیرانەی جەستەگەرایی و چێژی ئیرۆتیکی و ئاگامەندی سۆزداری پێشدەخەن. نموونە: قوبادی جەلی زادە، کەژاڵ ئەحمەد، دڵسۆز حەمە، ژوان ئاوارە…

هێڵی دووەم هەوڵی کەشفکردنی مانا و هەوڵی دامەزراندنی پەیوەندییەکی نوێ لە نێوان وشە و وشە، وشە و مرۆڤ، وشە و دنیا دەدەن، ئاسۆیەکی دیکەی چاوەڕوانی بۆ خوێنەران واڵا دەکەن، شێوەی ستوونی بە زمان دەبەخشن، خۆیان بە کۆتایی نەزانراو دەسپێرن، خۆیان بە دنیابینی جیاوازی نوسینەوە دەسپێرن، میکانیزمی خەیاڵ بە

بزوێنەری شیعری دادەنێن. هەموو ئەوانە رێگا بۆ شیمانەیی خۆش دەکەن، بۆ ئەوەی گەشە بکات… بە کورتی هەموو هێزی خۆیان لە نائاگامەندی و پێشخستنی ناوکۆیی و فەرامۆشکردنی خوددا هەڵدەگرنەوە: نموونەی شاعیرانی هێلی دووەم بە کۆمەڵێ جیاوازییەوە پێکهاتووە لە: هاشم سەراج، ئەحمەدی مەلا، کامبیزی کەریمی، ئیبراهیم ئەحمەد نیا، بەرۆژ ئاکرەیی، رەزا عەلی پوور، زانا خەلیل، لازۆ، هێرۆ کوردە…

هێلی سێیەم تەواو پێچەوانەی هێلی یەکەم بیر دەکەنەوە، هەموو ئاوڕدانەوەیەك بۆ مێژووی مانا و رێکخستن رەتدەکەنەوە، هەموو یاسا و رێساکانی زمان و رەسەنایەتی رەشدەکەنەوە! هەموو سەرچاوەکانی فیکر و مەعریفە وەلا دەنێن، وەك ریزێم لە نێوان زماندا بیر لە زمان دەکەنەوە، بۆ ئەوەی لە رێگای نیشانەی هەڕەمەکییەوە، تێکدانی پەیوەندی نێوان وشەکان مانای باو تێکبشکێنن و شیمانەیی سەربەخۆ فەراهەم بکەن، گوزارشتکردنێکی یاخی و ئاسۆیەکی دیکەی چاوەڕوانی بۆ ئەویدیکەی خوێنەر و ئەویدیکەی جیاواز دابمەزرێنن، بۆ ئەوەی لە رێگای خەیاڵ و وڕێنەوە بە جوانی لەناکاو و لە رێگای شیمانەیی نکۆڵکەرەوە بە مانای نائامادە و ئەویدیکەی جیاواز بگەن، رێگا بۆ شیمانەیی خۆش دەکەن، بۆ ئەوەی وەك شیمانەیی بدوێت، چارەنووسی بۆ یادەوەریین… لای شاعیرانی هێلی سێیەم ئەسڵ و دەق لە ناوچووە، نیشانە شوێنی گرتۆتەوە، بە شێوەیەکی راستەوخۆ گوزارشت لە خۆیان ناکەن و نیشانەی ئەبستراکتین… بە کورتی هەموو هێزی خۆیان لە تێکشکاندنی مانا و شیمانەیی سەربەخۆ و بۆ سەرچاوەیی و بەرهەمهێنانی نیشانە و کورتبڕیدا دەبیننەوە… نموونەی شاعیران: عەباس عەبدوڵڵا یوسف، ئەنوەر مەسیفی، محەمەد باوەکر، سەباح رەنجدەر، سەڵاح جەلال، ساڵح سوزەنی، شوعەیب میرزایی…

شیعرییەت، گەڕان بە دوای رێساکانی داهێناندا ….

عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

(1)
بە شێوەیەکی گشتی شیعرییەت لە سەر خوازەی زمانەوانی وەستاوە و کەشفی ڕێساکانی داهێنانی دەقە ئەدەبییەکان دەکات، بەڵام هیچ چارەسەرێکی بۆ رووەکانی دیکەی دەق پێنییە، یەکێك لە رووەکانی دەقیش ئاستی مەعریفە و بەشداریکردنی خوێنەرە جیاوازەکانە.

(2)
سەرچاوەکانی شیعرییەت گوتاری ئەدەبییە، بەڵام (میکائیل ریفاتێر) مەیلی بەرەو شێوازگەری دەچێ و شێوازگەری پێشدەخات و شیعرییەت رەتدەکاتەوە.

(3)
ڕۆلان بارت جیاوازی لە نێوان بەرهەمی ئەدەبی و دەقدا دەکات، پێیوایە بەرهەمی ئەدەبی دانەری حەقیقی بەرهەمی دەهێنێ، بەڵام دەق بەرهەمی ئەو خوێنەرەیە، کە لە ڕێگای خوێندنەوەوە رەهەندەکانی دەکاتەوە، لێرەوە ئەو قسەیەی بارت تێزی دەقی دانەر و دەقی خوێنەر دەخاتەوە… بەڵام تزیڤیتان تۆدۆرۆڤ بابەتی شیعری لە بەرهەمی ئەدەبیدا نابینێتەوە، چونکە پێیوایە بەرهەمی ئەدەبی کارێکی ئامادەیە، بەڵام بابەتی شیعرییەت کارێکی شیمانەییە، بەو مانایەش کار کۆمەڵێ دەقی بۆ کۆتایی بەرهەم دەهێنێ! خاڵی جیاوازی نێوان ژیرار ژینێت و بارت و تۆدۆرۆڤ ئەوەیە ژینێت بڕوای بەوە نییە دەقئاوێزانی بابەتی شیعرییەت بێت، واتە بابەتی جێبەجێکردن بێت، وەك بارت و تۆدۆرۆڤ دەیبینن… کەواتە شیعرییەت زانستێ نییە، تاکو پشت بە بابەت ببەستێ، بەڵکو پێوانە و پێناسەیەکی نەگونجاو و هەندێجار نایەقینییە.

(4)
شیعرییەت و بەخششەکانی شیعرییەت هەر تەنها لە نێو خۆیدا نەماوەتەوە و بەشێوەیەکی بەرفرەوان بە نێو ژانرەکاندا بڵاو بۆتەوە… شیعرییەت سنوورەکانی خۆی تێپەڕاندووە و هەنگاوی بەرەو وێناکردنە دەروونی و کۆمەڵایەتی و فۆڕمەکانی دیکەی ژیان هاوێشتووە؟! بەڵام ئامانجی شیعرییەت هیچ لەوانە نییە، بەڵکو دروستکردن و ڕێکخستنی پەیوەندی نێوان بوارەکانە، واتە شیعرییەت گەیشتنە بە پەیوەندیە جیاوازەکانی شیعریی.
جیاوازی نێوان شیعرییەت و ئەدەبییەت ئەوەیە: ئەدەبییەت هاوتای

شیعرییەتە و زۆر لێیەوە نزیکە، ئەدەبییەت لە دنیای تیۆری رەخنەی نوێدا لە شیعرییەت لە پێشترە… ئەدەبییەت واتە پەتیبوونی ئەدەب یان ئەوەی پێی دەڵێن شاعیری بوون.

لای (رۆمان یاکۆبسن) بابەتی زانستی ئەدەب قسەی زۆر لێکراوە، بەڵام ئەدەب نییە، بەڵکو بابەتی زانستی ئەدەب، ئەدەبییەتە… زاراوەی ئەدەبییەت پێوانەیەکی سیمیایی هەیە و تایبەتە بە دەقی ئەدەبییەوە… پێناسەی ئەدەبییەت لە تیۆری سیمیایی ئەدەبیدا بە تایبەتی لە لێکۆڵینەوەکانی فۆرمالیستەکانی رووسدا جیاکردنەوەی دەقی ئەدەبییە لە نا ئەدەبی!

زانستی ئەدەب لەگەڵ شیعرییەت هاوواتا دێتەوە، بە مانایەکی دیکە زانستی ئەدەب دیاریکردنی پێوانەیەکی رووتە بۆ جیاکردنەوەی ئەدەب لە نائەدەب… بەڵام ژان کۆهین زاراوەی شیعرییەت لە نێوان دەلالەت و تەعبیرکردندا هەڵدەگرێتەوە، کۆهین شیعرییەت بە زانستی شیعر ناو دەبات، نەك زانستی ئەدەب! بە گشتی رێژەی ئەدەبی بۆ ئەدەب، وەك رێژەی زمانە بۆ گوتن وەك چۆن فردینارد دی سوسێر قسەی لێدەکات، دواجار هەموو ئەوانە پێمان دەڵێن ئەدەبییەت و شیعرییەت پێکەوە هاوبەشن و یەك ئامانجیان هەیە.

(5)

ژان کۆهین دەڵێ شیعرییەت زانستە، ئەوەش پەیوەندی بە هەمان ئەو پرنسیبەوە هەیە، کە زمان بە زانست دادەنێت، واتە پرنسیبی تەفسیرکردنی زمانە لە رێگای زمانەوە! بەو مانایەش جیاوازی نێوان شیعرییەت و زمانەوانی ئەوەیە کە شیعرییەت شێوەیەك لە شێوەکانی چارەسەرکردنی زمان و زمانەوانی کۆی مەسەلە زمانییەکان دەگرێتەوە.

ژان کۆهین دەیەوێ شیعرییەت وەك زانست تەماشا بکەین، بۆ ئەوەش هەر دەبێ بڕوامان بەوە هەبێ زمانەوانی زانستە، واتە ئەوەی بۆچوونە بنەڕەتییەکانی شیعرییەت دەگۆڕێ، پشت بە پرنسیبەکانی زمانەوانی دەبەستێت و بەردەوام بە پێی ئەو گۆڕانکارییانەش چەمکی شیعرییەت بونیاد دەنرێتەوە… بەڵام پرسیار ئەوەیە ئایا زانست و ئەدەب چۆن بە نێو یەکدادەچن؟ چونکە زانست لە هەر بابەتێکدا بوونی هەبێت، سروشتی ئەو بابەتە لە خۆرسکییەوە بۆ هۆکارخوازی، لە هەڵەمەکی و پێشبینیکردنەوە بۆ رێکوپێکی دەگۆڕێت، جگە لەوەش زانست هەمیشە بابەت لە دەستێوەردانی دەرەکی دەپارێزێ.

ژان کۆهین پێیوایە تەماشاکردنی ئەمڕۆ بۆ هونەرە جوانەکان هەر تەنها لە سەر جوانی نەوەستاوە، تەماشاکردنی نوێخوازانەی ئەمڕۆ بۆ جوانی خۆی لە کەشفکردنی حەقیقەتی زانستیدا دەبینێتەوە… شیعرییەت سیمایەکی زانستی لەخۆ دەگرێت، بەڵام ئایا دەبێتە زانستی ئەدەب؟

هەر کاتێ لە ئەدەب دوور کەوتینەوە بەو وەسفەی واقیعێکە بۆ لەیەکنزیکبوونەوە، دەبێ ئەوەشمان لە بیر بێ، ئەدەب بەردەوام لە سەر نزیکبوونەوە و تازەکردنەوەی کۆمەڵێك یاسا و ڕێساش کار دەکات، لە نێوان واقیعی ئەدەبی و یاسای زانستی زمانەوانیدا ئامانجی شیعرییەت یان ئەوەی یاکۆبسن بە زانستی ئەدەب ناو دەبرێت، دەلالەت لە کەشفکردنی لێکنزیکبوونەوەی تێڕوانینەکان و یاسا و ڕێسا تازەکان دەکات، نەك کۆتاییهێنان بە تێڕوانین و یاساکان! یاسا و ڕێساکانی زمان بەردەوام لە نوێبوونەوەدان و شیعرییەت بەردەوام لە تێپەڕاندنی ئەو یاسا و ڕێسایانە خۆی نوێ دەکاتەوە، کەواتە ئامانجی شیعرییەت کەشفکردنی ئەو یاسا و ڕێسایانە نییە، بەڵکو کەشفکردن و وەبەرهێنانی بەردەوامە.

(6)

لە نێوان زانستی شیعریی و زانستی ئەدەبی، لە نێوان ژان کۆهین و یاکۆبسن، لە نێوان شیعر و پەخشان… پرسیار ئەوەیە ئایا شیعرییەت زانستی شیعرە، یان زانستی ئەدەب؟ رەنگە چارەسەر ئەوە بێت، کە شیعرییەت بە زانستی ئەدەب دابنێین، چونکە شیعرییەت لە شیعر و پەخشاندا بە دوای ڕێساکانی گوتاری ئەدەبیدا دەگەڕێت، لەبەر ئەوەی شیعر و پەخشان لە خەسڵەتی ئەدەبیدا هاوبەشن… بەڵام ئەو چارەسەرە حەتمی نییە، بەڵکو زەروورەت دەیسەپێنێ، چونکە شیعر و پەخشان کۆمەڵێك جیاوازییان لە نێوان هەیە، ئەوەش دەمانخاتە سەر ئەو بیرۆکەیەی کە شیعرییەت زانستی ئەدەب نییە! بەڵکو چارەسەری گوتاری شیعری دەکات، بۆ ئەوەی چارەسەری گوتاری پەخشان بکات؟! جیاوازی نێوان زانستی شیعریی و زانستی ئەدەبی ئەوەمان پێدەڵێت.
فۆرمالیستەکانی رووس لە نێوان شیعر و پەخشان جیاوازی دەکەن، بەوەی پەخشان لە گەیاندن و فیکر و ئامانج دا دەبینن و شیعر هیچ لەوانە بە هەند هەڵناگرێ، شیعر لە گەیاندندا سەربەخۆیە، بەڵام ئامانجی یەکەمی پەخشان گەیاندنە… دەبێ لە پەخشاندا شتێ بگوترێ و وشەکان گوزارشت لە دەلالەتە فیکرییەکان بکەن، بە پێچەوانەوە دەشێ فیکر و دەلالەت لە شیعردا لە حاڵەتی سڕبووندا بێ و ناوکۆیی شیعری لە ڕێگای دەلالەتی وێنەی جیاواز بتەقێتەوە، بە دیوەکەی دیکە دەشێ شیعر لە دەرەوەی سڕبوونی دەلالەت، دەلالەت تێیدا گاڵتەجارانە و درۆزنانە بکەوێتەوە! لە شیعردا وشە ئەلتەرناتیفی هیچ شتێ نییە، بەهای سەربەخۆی هەیە و لە شتگەرایی دوورە. پەخشان لە جەماوەرەوە نزیك دەبێتەوە، بەڵام شیعر چڕبوونەوەیە و جێکەوتەی ئیستاتیکی هەیە، کەواتە جیاوازی نێوان شیعر و پەخشان، ئەدەب و نائەدەب، جیاوازییەکی هونەرییە و دەکەوێتە بازنەی سیمیاییەوە (semiotics)

لە دیدی (ژان مۆکارۆڤسکی Mukarovsky) هونەر ئاماژە بە هیچ شتێکی دیاریکراو ناکات، ئەوەش هونەر لە ناهونەر جیا دەکاتەوە.
(7)
سەرەرای چەمکی سەربەخۆیی، چەمکی گەیاندن وەزیفەیەکە لە وەزیفەکانی کاری هونەری، بەمجۆرە لەلایەك هونەرە و لە هەمان کاتدا گوتنە و گوزارشت لە هەڵوێستێکی عەقڵی، یان فیکرەیەك، یان هەستێك دەکات. لە راستیدا هەتا کارە فۆرمئاساکانیش خاوەنی بەهای گەیاندنی تایبەتن، بەڵام لە بابەتدا سەربەخۆن، بۆ نموونە هێڵکاری و رەنگ لە شێوەکاریدا دەشێ مانای شتێ بدات، بۆ ئەوەی بابەتەکەی دیار بێ.
لەبەر ئەوەی لە کاری هونەرییدا خەیاڵ رۆڵی خۆی هەیە، بۆیە نابێ کاری ئەدەبی بەهای وجودی هەبێ، بەو مانایەش کاری هونەری وەك وجودێکی واقیعی سەیری هیچ شتێ ناکات ، بەڵکو لە کاری هونەرییدا ئاماژە پێدراو هەر وەك خەیاڵ دەمێنێتەوە.

(8)
شیعرییەت هێزی شیعریی و درەوشانەوە لە دەقدا دەخاتە روو، بەڵام شێوازگەری هێزی گوتن لە نوسیندا دەخاتە روو، یان شێوازگەری خەسڵەتەکانی گوتن لە دەقدا دەنوێنێ، پەیوەندی نێوان خەسڵەتەکانی گوتن و هیزی شیعریی و درەوشانەوە بۆ نموونە لای یاکۆبسن دەکەوێتە نێوان شێوازگەرییەکی رێگاپێدراوی دیاریکراو و شیعرییەتێکی رێگا پێدراو و دیاریکراوەوە… ئەگەر بەهای شێواز لەشێوازگەرییەکی رێگاپێدراوی دیاریکراودا پەیوەندی بە چنینی گوزارشتکردنی گوتار لەلایەك و هێزی هەواڵ و هێزی ناوەڕۆك لەلایەکی دیکەوە هەبێت! ئەوە شیعرییەتی رێگا پێدراو و دیاریکراو پەیوەندی بە چنینی شیعرییەت لەلایەك و هێزی درەوشانەوە لەلایەکی دیکەوە هەیە، دواجار دەتوانین بڵێین نزیکردنەوەی شیعرییەت و شێوازگەری لای یاکۆبسن لە پێکچوواندنی وشەی شێوازگەری و وشەی کارفرمای شیعریدایە، بەو مانایەش وەك چۆن شیعر وەزیفەیەکی دیاریکراوی نییە، بەدواداچوونی شێوازیش بەرەو دەرئەنجامێکی بنبەستمان دەبات، بە مانایەکی دیکە هەر دەقێك لە پێکهاتەی تایبەت و دەگمەنی خۆی هەناسە دەدات، کاریگەرییەکانی خۆی لە رێگای ئەو پێکهاتە تایبەتەوە بە دەست دەهێنێ، هەر ئەو خاڵەیە شێوازگەری بەرەو چەندان جۆری جیاواز دەکاتەوە.

(9)
بە شێوەیەکی گشتی چەمکی شیعرییەت واتە گەڕان بە دوای رێساکانی

داهێناندا، هەڵبەتە رێساکانی داهێنانیش بۆوای بە یەك شێوە لە شیعرییەت نییە، بەڵکو خۆی لە شیعرییەتی جیاواز و بەشداریکردنی خوێنەری جیاوازدا دەبینێتەوە.
دنیای شیعرییەت لای تزفیتان تۆدۆرۆق دنیایەکی شەپۆلاوییە و ناشێ بیخەینە دووتوێی یاسا و رێسایەکی دیاریکراو و ئامادەوە! وەك چۆن تۆدۆرۆق قسە لە شیعرییەتی خوێندنەوە یان وەرگر دەکات، بەو مانایەش خودی شیعرییەت واتە جیاوازی لە وێناکردنی نهێنیئامێزی داهێنان و رێساکانی داهێنان، وەك لای رۆمان یاکۆبسن لە تیۆری نوێنەراتیکردن و لای ژان کۆهین لە تیۆری لادان و لای کەمال ئەبودیب لە تیۆری بۆشایی: مەسافەی گرژبوونەوەدا دەیبینین.

(10)
سەرەرای بەرفرەوانبوونی بازنەی زمانەوانی، بەڵام توێژینەوە لە بارەی شیعرییەتەوە سنورەکانی زمانەوانی و گیروگرفتەکانی دەستەواژە و چنینی رستە تێدەپەڕێنێ و بەرەو توێژینەوەی گوتە و رستەی فرە رەهەند و راڤەکردنی گوتار دەبێتەوە، بەمجۆرەش دەچێتە بازنەی تایبەتی سیمۆتیکاوە، کە لقێکە لە لقە بنەڕەتییەکانی زمان. لێرەدا پرسیار ئەوەیە، ئایا پەیوەندی نێوان شیعرییەت و زمانەوانی، ملکەچکردنی شیعرییەتە بۆ زمانەوانی، ئایا شیعرییەت لە سەر زمانەوانی دەژی؟
رۆلان بارت کەشفی توانا بەرفرەوانەکانی زمانەوانی دەکات و دابڕانێ دەخاتە نێوان زمانەوانی و سیمۆتیکاوە، چونکە سیمۆتیکا وشە و دەستەواژە و رستە بۆ ئاستی گوتار دەگوازێتەوە، خودی ئەو مەسەلەیەش گواستنەوەیە لە توێژینەوەی زمانەوانییەوە بۆ توێژینەوەی سیمۆتیکای گوتار. رۆمان یاکۆبسن لە سەر ئەو بنەمایە جەخت لەو تێپەڕاندنە دەکاتەوە و دەڵێ ئەو ئامرازانەی کە توێژینەوە لە بارەی شیعرییەتەوە دەکەن، هەر تەنها لە سەر هونەری زمان ناژمێردرێن، چونکە تیۆری دەلالەتخوازی لە شیعرییەتدا لە سەر بەرهەمهێنانەوەی بەردەوامی دال دەژی، بۆ ئەوەش ناشێ تەنها پشت بە زمان ببەستێت.

(11)
بێگومان زمانەوانی لە دوالیزمی سوسێرییەوە سەرچاوە دەگرێ، بۆ نموونە: دوالیزمی گوتن و زمان. وەك دەزانین بوونی زمان لە نێو عەقڵی کێدا ئامادەیی هەیە، بەڵام گوتن کەسیی و هەستی دەکەوێتەوە. هەر ئەوەش دەبێتە بنەمای دوالیزمی شیعریی، کە ئەدەب و گوتنی ئەدەبییە… ئەدەب، لە دوالیزمی شیعرییدا جێگای زمان دەگرێتەوە لە

دوالیزمی زمانەوانیدا، بەڵام گوتنی ئەدەبی جێگای گوتن دەگرێتەوە لە دوالیزمی زمانەوانیدا.

لە توێژینەوەی زمانەوانیدا دوالیزمی زمان و گوتن وەك پێویستی و قەڵەمبازێك تەماشا دەكرێت، بەڵام جێبەجێكردنی ئەو دوالیزمە وەك ڕۆمان یاكۆبسن و یۆری تینیانۆف بۆی دەچن، مەسەلەیەكی ئاڵۆزە! لێرەدا بە هیچ جۆرێك دابڕینی رستەی ئەدەبی بەرەو چارەسەرێكی دروستمان ناكاتەوە، وەك دابڕینی زمان لە زمانەوانیدا! چونكە رستەی ئەدەبی لە رووی هونەرییەوە پەیوەندی بە رستەی ئەدەبی دیكەوە هەیە، بۆیە هەموو دابڕانێ سیستمی بەهای هونەری دەشێوێنێ و جگە لەوەش توانای بوونی یاسا و ڕێسا پێویستەكان دەسڕێتەوە.

ئەگەرچی تۆدۆرۆف پێیوایە بابەتی زمانەوانی خودی زمانە و بابەتی شیعرییەت گوتارە، بەڵام زمانەوانی ڕێگا بۆ شیعرییەت خۆش دەكات، بابەتی خۆی دیاری بكات… چونكە هەردووكیان پشت بە یەك تێگەیشتن دەبەستن، هەردووكیان دەكەونە نێو چوارچێوەی سیمۆتیكا و سیستمی دالەوە! بە بۆچوونی تۆدۆرۆف زمانەوانی هەر تەنها زانستی زمان نییە، بەڵكو شێوازێك لە بونیادی زمانەوانی بۆ نموونە: دەنگ و ڕێزمان و دەلالەت… بابەتی ئەون، جگە لەوەش ئەنترۆپۆلۆجیا و شیكردنەوەی دەروونی و فەلسەفەی زمانی لە سەر بابەتی ئەو بونیاد نراون، هەموو ئەوانەش لەگەڵ بوارە مەعریفییەكانی دیكە هاوسەنگە، كە ئەدەب وەك بابەتی خۆیان دەبینن، لە سەر ئەو بنەمایە شیعرییەت بە تەنها ئەدەب وەك بابەتی خۆی تەماشا ناكات، شیعرییەت هەر تەنها بە زمانەوانییەوە پەیوەست نییە، شیعرییەت هەمان ڕۆڵی زمانەوانی دەگێڕێ و بە هەموو زانستەكانەوە پەیوەستە، تا دەگاتە زانستی رەوانبێژی و زانستی گوتار بە شێوەیەكی گشتی، هەموو ئەوانەش لە هەوڵی تۆدۆرۆفەوە هاتۆتە بەرهەم.

(12)

كاتێك شیعرییەت بە زانست دادەنێین، بە هەمان پرنسیبی زانستی زمان قسان دەكەین، ئەوەش پرنسیبی راڤەكردنی زمانە بە زمان، بەو مانایەش شیعرییەت بە فۆڕمی شیعرییەوە پەیوەست دەبێت، بەڵام زمانەوانی یەك فۆڕم لە زمان ناگرێتەوە، بەڵكو هەموو فۆڕمەكانی زمان دەگرێتەوە! پرنسیبی راڤەكردنی زمان بە زمان، شیعر بە شیعر، شوێنی زانستگەرایی و وەسفگەرایی دەگرێتەوە، ئەو پرنسیبە زمانی شیعر بە میتا زمان (metalinguistic) دەچوێنێ… دەشێ شیعر لە میتا زمان لە دایك ببێ، بەڵام میتا زمان بەهای جوانی پشتگوێ دەخات، ئەو شیعرییەتەی بەهای جوانی پشتگوێ بخات، وك تۆدۆرۆف دەڵێ دەكەوێتە بێهودەییەوە.

کۆهین جیاکاری لە نێوان بەکاربردنی شیعر و کردەی لێخوردبوونەوە دەکات، ئەو دوو لایە بە دوو لای دیکە دەبەستێتەوە، ئەویش جوانی و زانستە! بەکاربردن چیژە و لێخوردبوونەوە مەعریفەیە، ئەو دوو پرۆسەیەش پێویستە بە سەربەخۆییەکی رەها پرۆسیسە بکرێن.
کۆهین بەکاربردن بە جوانی و چێژی جوانی دەبەستێتەوە و لێخوردبوونەوە بە زانست بۆ ئەوەی مەعریفەی زانستی بە دەست بهێنێ، بەڵام ئەو بەیەکەوە بەستنەوەیە گرنگ نییە، گرنگ بەنێویەکداچوونی بەکاربردن و لێخوردبوونەوەیە، بەیەکداچوونی بەکاربردنی جوانی و لێخوردبوونەوەی زانستی ئەوە دەسەلمێنێ کە یەکەمیان لە دووەمیان هەڵێنجراوە! ئەوەش پێچەوانەی ئەو دیدە کۆنە دەوەستێ، کە تەنها بەهای جوانی بە پێوانەی بنەڕەتی کردەی راستییەکان و یاساکان دادەنێ.

(13)

فۆرمالیستەکان شیعر وەك بونیادنانێکی تایبەت دیاری دەکەن، کە شێوەی ناوەکی لە تۆڕێك پەیوەندی چڕ و پڕ هەڵچنراوە، ئەوان لە سەرەتادا جەختیان لە کێشی شیعری دەکردەوە و دواتر رۆلی سەرەکی بونیادی تیۆری شیعرییەت لە رێگای ریتمەوە دەستنیشان کرا… جگە لەوە بۆ قسەکردن لە سەر زمانی رۆژانە و زمانی شیعری شکلۆفسکی زمانی شیعری بە زمانێکی ئامانجخواز دادەنێ و زمانی رۆژانە دەخاتە دەرەوەی ئامانجخوازییەوە، پێیوایە زمانی ئامانجخواز لە ئاستی زمانی شیعرییەوە بۆ ئاستی زمانی خوێندنەوە ئاسانتر دەگوازرێتەوە! بەڵام تۆدۆرۆف ئەو وەسفکردنەی شکلۆفسکی بە ناڕەوا و نێودژ تەماشا دەکات، ئەو پێیوایە مامەڵەکردنی قوتابخانەی فۆرمالیستەکان لەگەڵ دەقە، نەك ئەوەی دەقەکان چ لە خوێنەردا بەرهەم دەهێنن.
یاکۆبسن ئاماژە بە جیاوازی زمانی شیعری و زمانی هەڵچوونئامێز دەکات و دەڵێ شیعر دەشێ زمانی هەڵچوونئامێز بە کار بهێنێ، بەڵام بۆ کاری پێویست! بەو مانایەش وەك یەك تەماشاکردنی زمانی هەڵچوونئامێز و زمانی شیعریی هەڵەیە، چونکە زمانی هەڵچوونئامێز ئەرکی تایبەت بە خۆی هەیە، بەڵام زمانی شیعری ئەرك بە هەند هەڵناگرێ.

عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

شیعر ئاژاوەی رەسەنە ... داڕشتنەوەی: عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(چارلیز سیمیك) لە مێژووی شیعری هاوچەرخی ئەمریکادا بە گرنگترین ناوی شیعری دەژمێردرێت، ساڵی 1938 لە (بەلگراد)ی پایتەختی (جیکۆسلۆفاکیا)ی پێشوو لە دایکبووە، ئەو کاتەی تەمەنی پانزە ساڵان دەبێت، لەگەڵ دایکی بەرەو (پاریس) کۆچ دەکەن، پاشان دەچنە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و لەوێ وەك هاوڵاتییەکی ئەمریکی نیشتەجێ دەبن.
چارلیز سیمیك لە زانکۆی (نیویۆرك) خوێندن تەواو دەکات. کاری وەرگێڕان بە زۆرێك لە شاعیرانی جیکۆسلۆفاکیا بە ئەنجام دەگەیەنێت، دوای وەرگرتنی بڕوانامەی لیسانس لە زانکۆی نیویۆرك بە پلەی باڵا، یەکەم کۆمەڵە شیعری ساڵی 1967 بە ناوی (ئەوەی گەل دەیڵێت) بە چاپ دەگەیەنێت، هەر لە ساڵی 1973 و دواتریش بۆ وانە گوتنەوە لە بەشی زمانی ئینگلیزی زانکۆی (نیوهامبشر) ژیان بەسەر دەبات.

لە بارەی کاریگەری شاعیران بەسەر بەرهەمەکانییەوە دەڵێ، من هەمیشە شاعیرە کلاسیکە چینییەکان و رۆمییەکان و رەمزییەکانی فەڕەنسی و تازەگەرانی ئەمریکیی دەخوێنمەوە. لە شیعردا خۆی بە تا سەر ئێسقان واقیعی دەزانێت، دەڵێ سوریالییەت لە ئەمریکا هیچ مانایەك نابەخشێت، چونکە ئەمریکا هەمیشە پڕە لە سەرکێش و لات و دەوانە و ئەوانەی بەردەوام لە شەقامەکان و بە خەڵکانە قسان لە بارەی خۆیانەوە دەکەن...
چارلیز سیمیك لە شیعرەکانیدا بایەخی زۆر بەو سەرکێش و لات و پەراوێزخراوانە دەدات، لەو دیدەوە خۆی بە واقیعی دادەنێت، واقیعی لە جۆرێکی تایبەت کە لەگەڵ ژیانی ئەمریکییەکان دەگونجێ! بەڵام ڕەخنەگرانی ئەدەبی هەمیشە شیعری ئەو بە سوریالی دادەنێن...

چارلیز شیعر وەك چەقۆیەکی جوان بە رووی ئاژاوەدا دەبینێ، وشەی شیعری سەرەڕای ئەوەی دەلالەت لە چەقۆیەکی جوان دەکات، دەلالەت لە

هێمنی و ماڵئاوایی و دڵنیایی دەکات! چەقۆ رووکاری دەرەوەی بارودۆخی وڵات دەنەخشێنێت، چەقۆ بیرکردنەوەیەکی روون و شێوازێکی روون دەنوێنێ! دەیەوێ بڵێ هەمیشە هونەر دەتوانێ بە ئاسانی قەیڕانەکان ت□پ□□ن□، بێ ئەوەی پشتگوێیان بخات، دەتوانێ بەسەر قەیرانەکاندا زاڵ بێت، بەو مانایەش شیعر وەستاندنی ئاژاوەیە، ئەو وەستاندنەش پەیوەندی بە ساتەوەختی روونی و ئەو هەڵوێستە روونەوە هەیە، کە پەردە لە سەر ئاژاوە هەڵدەداتەوە و لە پشت ئاژاوەوە ئەو سەرگەردانییە روون دەکاتەوە کە ئاژاوە نوێنەرایەتی دەکات.

چارلیز لایەنێکی دیکەی ئاژاوەش دەبینێ، ئەویش لایەنی هونەری ئاژاوەی رەسەنە، کەواتە لە ئاژاوەدا وێنەیەکی جوان و کۆمەڵێ وێنەی تێکچڕژاو هەیە، کە هەرگیز لێکجودا ناکرێنەوە و لێکدانا بڕێن، پێویستە هونەرمەند نیشانە لە ئاژاوە بگرێ و لە داهێنانەکانیدا سودی لێوەرگرێت، ئەو جۆرە لە ئاژاوە یان یادەوەرییە نە دەشێ راق□ی بکەین و نە ملکەچی بین، بەڵکو دەبێت بچێتە ناو تەمومژییەکانییەوە، ئەوەش پەیوەندی شاعیر بە زمانەوە دەخاتە روو، لێرەوە زمان گوزارشت لە ئاژاوە و تێکچڕژان دەکات، هەمیشە زمان شاعیر رووت دەکاتەوە، یان دەیهێنێ و دەیبات.. چارلیز لە نوسیندا هیچ زمانێك بە پاك و روون نابینێ و دەڵێ هەموو شیعرە کورت و سادە و ساکارەکانم زیاد لە جارێ هەوڵی نوسینەوەیانم داوە و بە چەندین ساڵ نوسراون، هەموو ئەوانەش دەلالەت لە مەتەڵی زمان دەکات، هەمیشە هەوڵی داوە لایەنێك لە ئەزموونی هونەری بەرجەستە بکات.. چەندین خەڵاتی بە دەست هێناوە، لەوانە لە ساڵی 1989خەڵاتی بەرزی شیعری (پۆلیتزر)ی لە سەر کۆمەڵە شیعری (جیهان کۆتایی نایەت) وەرگرتووە.

ئاسان نییە، سادە بیت.
هەمووان شاردنەوەیان پێخۆشە.
منیش هەروا.

گوێم لە درەختان گرت
نهێنیی□کیان هەبوو
پێم زانی
بەڵام هیچم نەکرد.

هاوین هات.
هەموو درەختانی شەقام
شەهرزادی خۆیان هەیە.

شەوان بەشێکن لە حیکایەتە سەرکێشەکانی.

هەموومان ه□ندی بەرەوە ماڵە تاریکەکان دەبینەوە
ماڵەکان تاریکن.
ماڵەکان هێمنن، ماڵەکان پشتگوێخراون.

لێرە کەسێك هەیە چاوانی خۆی داخستووە
لە تەبەقەکانی سەرەوە
ترس فەرمان دەکات، هەروەها سەرسوڕمانیش
منیان بە بێداری هێشتەوە.

ژنێ گوتی
حەقیقەت رووت و ساردە
ئەو ژنە سپی سپییە
هەمیشە لە ماڵەوەیە.

خۆر هەمیشە لە شەوانی درێژ
ئاماژەی بە یەك، دووانێ دەکات
ئەوانەی خۆیان بە جوانی دەهێڵنەوە.

شتەکان زیاد لە پێویست سادەن
هێندە سادەن قوڕس قوڕس دەکەونەوە
دەنگیان نایەت.

ئەوە ئەو رۆژانەن کە خەڵك بە نموونە ناویان دێنن
(…..) نک□□یان لێدەکەن
وەکو دەرزیلەی قژی رەش،
ئاوێنەن لە رۆناکی دەدرەوشێنەوە
درەختەکان چاوەڕوانی ئاسمان دەکەن.

ژێدەر:

- فندق الارق، شعر:تشارلز سيميك، ترجمە: احمد شافعی، مراجعە وتصدير: جمال الجزيری، المشروع القومی للترجمە، اشراف: جابر عصفور، ط1 2004، القاهرە.
- شعر: تشارليز سيميك، ترجمە : عبدالوهاب أبوزيد، جريدە اليوم الاردنی، تاريخ النشر: 19 أبريل 2004

شاعیری ئیسرائیلی هاوچەرخ (یۆنا فولاخ) ... داڕشتنەوەی: عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

شیعر دەسبازی جەستەیە

یۆنا فولاخ بە دیاریکراوی بە هۆی جەربەزەیی و بە ئاشکرا بە کارهێنانی ئیرۆتیکایەك کە ئەو کات باو نەبوو، بە یەکێك لە گرنگترین نوێخوازانی شیعری ئیسرائیلی هاوچەرخ دادەنرێت. لە ساڵی 1944 لە دایکبووەو لە ساڵی 1985 کۆچی دوایی کردووە. باوکی میخائیل فولاخ لە جەنگی (48) بە گوللەی هاوڕێکەی کوژراوە، ئەو کات تەمەنی چوار ساڵان بوو. هەر لە شەقام لە دایکبووە و لە شەقام ژیاوە و لە شەقام کۆچی دوایی کردووە، ناوی خۆی خستۆتە سەر باوکی.

شاعیر (ماکسیم جیلان) هێزی شیعری ئەوی کەشف کردووە و بە (جفرائیل موکیدی) نووسەری ناساندووە، ئەویش یەکەم کەس بووە کە لە گۆڤاری (عخشاف) ساڵی 1964 یەکەم شیعری بۆ بڵاو کردۆتەوە. هەر لە ساڵی 1972 بووە بە یەکێ َك لە کەسە نزیکەکانی دەستەی نووسەرانی وەرزنامەی (سیمان کریئاە) و (مناحیم بیری) نووسەر، کە دوو کتێبی بۆ چاپ کرد. یەکێك بووە لە دامەزرێنەرەکانی گۆڤاری (بشیتا) کە لە شیعردا گرنگیان بە بەکارهێنانی زمانی ڕۆژانە دەدا.

لە تەمەنی (21) ساڵیدا بە ئارەزووی خۆی چۆتە نەخۆشخانەی دەروونییەوە، ئەو کاتەی کە کۆمەڵێك حەبی تریاکی (LSD) قووت دەدا، ئەو ئەزموونەی لە کۆمەڵێك لە شیعرەکانی وەسف کردووە، لەوانەش قەسیدەی: ئەگەر بۆ سەفەری LSD چوویت. لە ساڵی 1981 نەخۆشی شێرپەنجەی لێ بە دەر کەوتووە، لە دوای سێ ساڵان هەر بەو نەخۆشیە کۆچی دوایی کردووە.

لەساڵی 1982 لە گۆڤاری (عیتون 77) شیعرێکی بڵاو کردەوە، ئەو شیعرە بە هۆی بابەتەکەیەوە گەردەلوولێکی بەڕوودا وڕوژاند. شیعرەکە لەبارەی (تفیلین) بووە، تفیلین ئەو ئامرازە یەهودیە پیرۆزەیە کە بۆ خواپەرستی بەکاری دەهێنن و لە دەوری سەر یان

مەچەکیان دەئاڵێنرێت، شاعیر (تفیلین)ی لە سیاقێکی تەواو سێکسیدا بەکار هێناوە، لە قەسیدەکەدا دەڵێت: تفیلین لە پێناو من بەکار بێنە/ لە دەستمی بئاڵێنە/پێمی دابێـــــــنە/ بەسەر جەستەمدا بە نەرمی بێهێنە و بیبە/بە باشی پێمی بوخرێنە/هەموو شوێنێکم بووژێنە/ لەو پەڕەی هەستەوە لە هۆش خۆم بەرە/بە سەر .... دابێنە/لە کەمەرم ببەستە/ هەتا زوو رەحەت بم. بەهۆی ئەو قەسیدە (مریام جلزار) جێگری وەزیری پەرەوەردە و ڕۆشنبیریی بە (چوارپێی شێتگیر) وەسفی کردووە، هەروەها هاوڕێی شاعیری (زلدا فوز)ی ئایندار بە هۆی بڵاوبوونەوەی ئەو قەسیدەیە پەیوەندی لەگەڵ بڕیووە.

ئەزموونە سۆزدارییەکان بنەمای نووسینەکانی ئەو بوون: گرنگیدانی ئاشکرای بە سێکس، گرنگیدان بە هەستی مرۆییانە بۆ ئەوەی ئینتمای خۆی بۆ ڕەگەزێك دیاری بکات… ئەزموونی ژنانە، ترسان لە مەرگ، گرنگیدان بە شێتی… هەندێك لە شیعرەکانی بۆ زمانی ئینگلیزی و ئیتاڵی و بیدشی تەرجەمە کراون. لە کۆمەڵە شیعرەکانی: شتەکان 1966، دوو باخچە 1969، پێشنگی دۆندە 1983، فۆرمەکان 1985، دیمەن 1985، زێترم دەوڵەت کۆمەڵە شیعرێك بوو لە دوای مردنی بڵاو کرایەوە.

گرفتی ناسنامە
چ گۆرانیەك دەڵێیت چۆلەکە
کەسێکی دی
لە گەرووت گۆرانی دەڵێ
کەسێکی دی
گۆرانیەکەتی نووسیووە
لە ماڵەوە دەیڵیتەوە
بە گەرووی تۆ
ئەی چۆلەکە ئەی چۆلەکە
ئەوە چ گۆرانیەك دەڵێت
کەسێکی دی ئەو گۆرانییە
بە گەرووی تۆ دەڵێتەوە.

خۆشەویستەکەم مردووە

جاران
پێویستم بە هەرچی هەبا
ئەو دەیدامێ
هیچ نەماوە

هەموو شتەکانی پێدام
بەڵام ئێستاکە مردووە
ئەو تاوانە ئێستا روویدا
من دەتوانم
بەس گوێم لێبگرن دەزانم
ئەو زیندووە

ئەو مردووە
خوێنێکی گەش، خوێنێکی رەق
خوێنێکی بە جۆش و خرۆش، خوێنێکی رەش
گوتم دەژی، هەتا هەتایە تۆ دەژی
هەمیشە لێرەی
بۆ منی
بەڵام من هەر بۆ تۆ دەگەڕێم، هەر دەگەڕێم
هەتا هەتایە دەگەڕێم
بۆ تۆ

یاسا هەمیشە یاسایە
چیمان هەیە تا بدوێین لە بارەیەوە
ئەو مردووە
گەر ئامادەین فریای کەوین
بیر بکەوە، بیر بکەوە
ئامادەین وەك ئوتومبێلی فریاکەوتن
فریای کەوین
لەولا پۆلیس و دادوەری دێن
دێن و غەرامەمان دەکەن
چونکە یاسا هەر یاسایە

یاسا
زیندووە
بەڵام هاوڕێکەم مردووە
خوێنێکی گەش
خوێنێکی رەق
خوێنێکی بە جۆش و خرۆش، خوێنێکی رەش
ئەگەر گوتیان هەتا هەتایە تۆ دەژی
هەمیشە لێرانە دەبیت
من هەر دەگەڕێم دەگەڕێم
تا هەتایە

بۆ تۆ
بۆ تۆ

داڕشتنەوەی: عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

ژێدەر:
نقلا عن انترنيت "هكژا تحدپ كوهين" ترجمه: نائل الگوخى GMT 2009 17:15:00 الپلائاو 18 أغسگس
http://hkzathdthcohen.blogspot.com/2009/08/blog-post_14.html

مەریوان وریا قانع ناسنامەی نەتەوەیی ...عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

زنجیرەیەك گوتار لە بارەی ناسنامە (10-10)

کۆمپیتەر و ئینتەرنێت رەمزی لە دایکبوونی (جیهانگیری)ین، بەبێ لە دایکبوونی ئەو توانا گەورەیەی پەیوەندیکردنی ئەلکترۆنی چوارچێوەیەك بە ناوی جیهانگیری دروست نەدەبوو. دروست بوونی ئەو چوارچێوەیەش هۆکاری هاتنەکایەی کۆمەڵێك گۆڕانکاری گەورە گەورەن، کە رۆژانە رووبەڕوویان دەبینەوە، لە پاش ئەو هەموو گۆڕانکاریانە، ئەو هەموو دەستکەوتە گرنگانەی دنیا، لە دیموکراسیەت و مافەکانی مرۆڤ و پاراستنی جیاوازی و رێزگرتنی ئازادی و پێشنیارکردنی یەکسانییەکی رەها لە سەر بنەمای هاوڵاتیبوون و پەیمانی کۆمەڵایەتی و فیکرەی دابەشکردنی دەسەڵاتەکان و پاراستنی مافی مرۆڤ… گەڕاندنەوەی ناسنامەی نەتەوەییمان بۆ بنەمای (زەردەشتییەت) جگە لەوەی لە رووی سیاسییەوە خۆکوژییەکی گەورەیە، جیاکردنەوەی خەڵکی کوردستانیشە لە بزاڤی کوردایەتی، بە دیوەکەی دیکە لە رووی کۆمەڵایەتی و فیکری و مەعریفیشەوە بارکردنی واقیعی کوردییە بە دنیای غەیبانی، دنیایەك

که پایه به هێزه‌کانی خۆی له خورافه‌تدا ده‌بینێته‌وه! ئه‌و وێناکردنه مێژووییه (ئایینییه) بۆ ناسنامه و چه‌مکی نه‌ته‌وه، تێڕوانینێکی نه‌خۆش و ترسناکه، ئه‌و دیده نه‌خۆش و ترسناکه پێیوایه ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی شتێکه له دوامانه‌وه‌یه و پێویسته ره‌سه‌نیبوونی ناسنامه‌ی نه‌ته‌وه‌یی قوڵایی مێژوویی هه‌بێت، ده‌بێ بۆ به ده‌ستهێنان و پاراستنی به‌رده‌وام بۆ ناو کۆڵان و تونێڵ و تاریکایی ئه‌و مێژووه بگه‌ڕێینه‌وه، له‌و دیده‌وه ناسنامه له کراسێك ده‌چێت، که داگیرکار و هه‌لومه‌رجی تایبه‌ت و هێزێکی ناحه‌ز… به زۆری له به‌ری داکه‌ندبین و ده‌بێ ئه‌رکی ئێمه له‌مڕۆدا گه‌ڕانه‌وه بێت بۆ رابردوو، بۆ دۆزینه‌وه‌ی ئه‌و کراسه…

(مه‌ریوان وریا قانع) ساڵی (1961) له گه‌ره‌کی (سابونکه‌ران)ی شاری سلێمانی له دایکبووه، قوتابخانه‌ی سه‌ره‌تایی له (شێخ سه‌لام) ته‌واو کردووه، پاشان به ماڵه‌وه هاتوونه‌ته شاری هه‌ولێر و گه‌ڕه‌کی (سێتاقان) و دواتر له گه‌ڕه‌کی (ده‌واجن) نیشته‌جێبوونه و ناوه‌ندی (برایی) و ئاماده‌یی (کوردستان)ی له شاری هه‌ولێر ته‌واو کردووه. دوای ساڵانی هه‌شتا له زانکۆی (موسته‌نسرییه)ی شاری (به‌غداد) له به‌شی (ئابوری و کارگێڕی) وه‌رگیراوه، هه‌ر له هه‌شتاکاندا ده‌ستی به نوسین کردووه و له کۆتایی هه‌شتاکاندا فیکری بونیادگه‌ری له ره‌خنه‌ی ئه‌ده‌بی کوردیدا بره‌و پێداوه… دوای راپه‌ڕینی ساڵی (1991) ده‌چێته ده‌ره‌وه‌ی کوردستان و له ساڵی (1995) له‌گه‌ڵ چه‌ند هاوڕێیه‌کی رۆشنبیر گۆڤاری (ره‌هه‌ند) داده‌مه‌زرێنن و له‌و گۆڤاره‌دا کاره‌کانی خۆی درێژه پێده‌دات. هه‌ر له ده‌ره‌وه‌ی وڵات و له وڵاتی (هۆڵه‌ند)ه سه‌ره‌تا له (زانسته سیاسییه‌کان) ماسته‌ر ده‌خوێنێت و دواتر بڕوانامه‌ی دکتۆرا له ژێر ناونیشانی (خوێندنه‌وه‌ی په‌یوه‌ندی نێوان ئایین و ناسیونالیزم و ئه‌ده‌بیات) له بواری زانسته کۆمه‌ڵایه‌تییه‌کان به ده‌ست ده‌هێنێ. یه‌که‌مین کتێبی له ساڵی (2000) به ناوی (ده‌سه‌ڵات و جیاوازیی) به چاپ ده‌گه‌یه‌نێت، پاشان کۆمه‌ڵێ کتێب به ناونیشانه‌کانی (ناسونالیزم و سه‌فه‌ر)، (شوناس و ئاڵۆزی)، (به‌خته‌وه‌ری و بێده‌نگی) ئینجا زنجیره‌یه‌ك کتێب به ناوی (کتێب و دنیا)، (دین و دنیا)، (سیاسه‌ت و دنیا)، (فیکر و دنیا) … هتد، به چاپ ده‌گه‌یه‌نێت.

بواری کارکردنی دکتۆر مه‌ریوان وریا قانع، تێکه‌ڵه‌یه‌که له کۆمه‌ڵناسیی سیاسیی و رۆشنبیریی، مێژووی فیکری و پێگه‌ی ئه‌ده‌بیات له نێو ژیانی کۆمه‌ڵایه‌تی و سیاسیی و په‌یوه‌ندییه‌کانی نێوان دین و سیاسه‌ت… به زمانی ئینگلیزی و هۆڵه‌ندی ده‌نوسێ و نوسینه‌کانی بۆ چه‌ندین زمان وه‌رگێڕدراون. ئێستا له زانکۆی (ئه‌مستردام) مامۆستای

بەشی خۆرهەڵاتناسییە.

ناسنامە و زەردەشتییەت

بە شێوەیەکی گشتی چەمکی ناسنامە بۆ فەلسەفەی پێش (سوکرات) دەگەڕێتەوە! (بارمێندس) و (هیراکلیتس) لە بارەی پەیوەندی (خود و ئەویدیکە) و لە بارەی هاوگونجانی نێوان ناسنامە و گۆڕانکارییەکانی قسەیان کردووە… ناسنامە هەمیشە لە پەیوەندیکردن بە ئەویدیکەوە دێتە ئاراوە، لە پەیوەندیکردن بە ئەوانیدیکەوە گۆڕانی بە سەردا دێت، کەواتە ئەوانیدیکە هەر تەنها ناسنامەی تێ دیاری ناکەن، بەڵکو دەشیگۆڕن، بە کورتی مەرجی بونیادنانی رەگەزەکانی ناسنامە و خود لە رووبەڕووبوونەوە لەگەڵ ئەوانیدیکەدا دێتە بەرهەم، دەمەوێ بڵێم چەمکێکی بێ مێژووە.

لێرەدا هەوڵدەدەم لە نێوان (پەیوەندی و خودگەرایی و ئەویدیکە)دا قسە لە ناسنامە بکەم، بەڵام نەك وەك پرۆسەیەك بۆ خۆناسین، بەڵکو وەك ماناسازی و جیاوازی، ئەگەر ماناسازی تەرجەمەی ئینتیمای رۆحی نەوەکان بکەین، ئەوە جیاوازی هەر نەتەوەیەك لە خەسڵەت و سیمای ئەو نەتەوەیەدا کورت دەبێتەوە! هەمیشە هێز (جیاوازی) بەڕێوە دەبات، بەردەوام دەسەڵاتە هەژمووندارەکان خەریکی ناسنامەسازین، پاراستنی ناسنامە بە ئەرکی خۆیان دەزانن…مەریوان وریا قانع لە کتێبی (بەختەوەری و بێدەنگی) ل169- 170- 171، لە وەڵامی پرسیارێکدا مێژووی ناسنامەی کوردی دەخاتە روو و دەڵێت، دوای کەوتنی ئیمپراتۆری عوسمانی، ئەگەر راستەوخۆ تەماشای کۆتاییەکانی سەدەی نۆزدە و ساڵە سەختەکانی سەدەی بیستەم بکەین، دەبینین مێژووی کوردی هەلومەرجێك ژیاوە، کە تێیدا مژدە و خەیاڵ و ئەگەر و تواناکانی مۆدێرنە لە ئاراستەکردنی رووداوەکانیدا دەستی هەبووە، واتە پرۆژەی خەونبینی دەستەجەمعیانەی ئێمە، پرۆژەی تازەکردنەوە و گەشەپێدان و بەرەوپێشەوەبردنی ژیانی کۆمەڵایەتی و ئینسانی و فەرهەنگیمان بووە، لەو پرۆژانەدا هێزی سەرەکی گۆڕان و خەون و تازەبوونەوە نە زەردەشتییەت بووە و نە هیچ دیدێکی مێژووگەرانەی دیکە، بەڵکو تواناکانی مۆدێرنە بووە. بۆیە من هیچ پەیوەندییەکی شایانی باس لە نێوان کوردبوون و زەردەشتییەتدا نابینم…

لە رووی سیاسییەوە مێژووی هاوچەرخی ئێمە مێژووی ناسیونالیزمی کوردییە، ئەو ناسیونالیزمە بە درێژایی سەدەی بیستەم لە سەر بەرهەمهێنانی مانا و رەمز و خەیاڵ و عەقڵانیەتی سیاسی کاری کردووە، ئەو ناسیونالیزمە ئەگەرچی سودێکی گەورەی لە سەرمایەی

رەمزی سەرکردە ئاینییەکان وەرگرتووە، ئەگەرچی سودێکی گەورەی لە توانای رێکخستنی دەزگا دینییەکانی وەك مزگەوت و تەکیە و تەریقەتەکان وەرگرتووە، بەڵام بە خۆی بە هیچ مانایەك پرۆژەیەکی ئایینی نەبووە، بە هیچ مانایەك شەرعیەتی خۆی لە سەر پرنسیبە ئایینییەکان بونیاد نەناوە، بەڵکو لە سەر بنەمای پرنسیبە سیاسییەکانی مۆدێرنە دروست بووە. لە سەرەتای دروستبوونی ناسیونالیزمی کوردی، هەرگیز بۆ دروستکردنی (مەرجەع و مێژوو و زاکیرەی نەتەوەیی تایبەت) بۆ حیکایەتە ئاینییەکان نەگەڕاوەتەوە، راستە ئایین لە رێگای نفوزی هەندێ سەرکردەی دینی و بە گەڕخستنی هەندێ دەزگای دینییەوە ئامادەیی هەبوو، بەڵام ئایین بە هیچ مانایەك یەکێك لە حیکایەتە نەتەوەییەکانی ناسیونالیزمی کوردی نەبووە.

ناسیونالیزمی کوردی هەرگیز باسی لە بە گەڕخستنی رەمزە زەردەشتییە کۆنەکان و پیادەکردنی شەریعەت نەکردووە، حیکایەتە هەرە سەرەکییەکانی ناسیونالیزمی کوردی ئەگەر حیکایەتی (کاوەی ئاسنگەر) و (جەژنی نەورۆز) بێت، حیکایەتی گەڕانەوە نییە، بۆ ئایینێکی جیاواز و گریان و لەخۆدان بۆ پاڵەوانێکی ئایینی ناو رابردووی ئێمە، بە پێچەوانەوە حیکایەتی کاوەی ئاسنگەر حیکایەتی داواکردنێکی سەرسەختی عەدالەتخوازییە، تا رادەی گەیشتن بە راپەڕین و یاخیبوون و قوربانیدان… کەواتە زەردەشتییەت نابێتە بەردی بناغەی ناسنامەی نەتەوەیی ئێمە!

ناسنامەی نەتەوەیی، بوونی کۆمەڵێك مژدەی هاوبەش و خەونی هاوبەش و پلانی هاوبەشە بۆ ئایندەیەکی پێکەوەیی و سەرفراز! بۆ دروستکردنی ناسنامەی نەتەوەیی ئەوە بەس نییە، تەنها تەماشای دواوە و رابردووی خۆمان بکەین، ئەوە بەس نییە، بڵێین ئێمە نەوەی کاوەی ئاسنگەرین و دەوڵەتی میدیا دەوڵەتی باپیرانی ئێمە بووە، زەردەشت پێغەمبەری کورد بووە، بەڵکو پێویستمان بە دیدێکی هاوبەش و خەونێکی هاوبەش و پرۆژەیەکی هاوبەشە بۆ ئایندە! بە کورتی ناسنامەی نەتەوەیی نادۆزرێتەوە، بەڵکو دادەهێنرێت و دروستدەکرێت و بەردەوام تازە دەکرێتەوە، پێدراوێکی پێشوەخت نییە، بەڵکو داهێنراوێکی ئێستاییە و لە میانەی پێکدادان و ئاڵوگۆڕی و گفتوگۆی کۆمەڵایەتی بەردەوامدا دروست دەبێت.

لە کۆی ئەو قسانەی مەریوان وریا قانعدا دەتوانین چەمکی ناسنامەی نەتەوەیی لە خەسڵەت و سیما جیاکەرەوەکاندا بدۆزینەوە، لە تەرجەمەکردنی ئینتیمای رۆحی نەوەکان و پلانی هاوبەش بۆ ئایندەیەکی

پێکەوەیی و سەرفراز… لە کۆی ئەو بیروباوەڕ و وێنە و ڕەمزانەی کە گروپێکی کلتوری و سیاسی و کۆمەڵایەتی دیاریکراو لە هەلومەرجێکی دیاریکراودا لە سەری ڕێك دەکەون و بە دنیای دەرەوەی نیشان دەدەن. هەموو ئەوانەش بایەخی لە بەرزکردنەوەی پایەی نەتەوە و پێشکەوتن و گەشەکردنی نەتەوەدا هەیە، بەڵام سەرچاوەی قەیرانی ناسنامەی نەتەوەیی کوردی بۆ بنەما مێژووییەکانی ناگەڕێتەوە، بەڵکە بۆ ئیرادەی سیاسی و ڕۆشنبیریی و ڕەمزیی و مەعریفی یەکگرتوو دەگەڕێتەوە! نەبوونی چوارچێوەیەکی دیموکراسییە، بۆ ڕێکخستنی جیاوازییە سیاسی و کۆمەڵایەتی و ئایینی و فەرهەنگییەکانی کۆمەڵگای ئێمە، نەك لادان لە زەردەشتییەت و بوون بە ئیسلام…

ناسنامەی کوردی و ئاڵۆزییەکانی

(زیگمۆن باومان) پرۆفیسۆری سۆسیۆلۆژیا، ساڵی (2016) بەر لە کۆچکردنی لە چاوپێکەوتنێکدا لە بارەی ئەمڕۆی ناسنامەوە دەڵێ، ناسنامە لە بوونی ئەو شتەی کە تۆ لەگەڵی لە دایکبووی، بۆ بوونی ئەرك، کۆمەڵێك گۆڕانکاری بە سەردا هاتووە… ئەگەرچی کۆمەڵگاکان بە ئاسانی دروست نابن، بەڵام ئەمڕۆ تۆ دەبێت کۆمەڵگای خۆت دروست بکەیت! ئەو کۆمەڵگایەی تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان دروستی دەکات، شتێکی لاوەکییە، جیاوازی نێوان کۆمەڵگای تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و کۆمەڵگای واقیعی ئەوەیە، کە تۆ دەتوانی بە ئازادی بۆ کۆمەڵگای واقیعی بگەڕێیتەوە، بەڵام تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان بۆ تۆ دەگەڕێنەوە و کۆنترۆڵت دەکەن… کۆمەڵگای واقیعی فێری گفتوگۆمان دەکات، تۆڕی کۆمەڵایەتی فێری گفتوگۆمان ناکات، کۆمەڵگای واقیعی ئاسۆی بیرکردنەوەمان فرەوان دەکات، بەڵام تۆڕی کۆمەڵایەتی ئاسۆی بیرکردنەوەمان فرەوان ناکات، تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان بە سود و چێژن، بەڵام تەڵەن.
لە بیرمان نەچێت، ئەو یاسایەی هەر نەوەیەك لە نەوەکانی بەر لە خۆی و دوای خۆی بە یەکەوە گرێ دەدات، یاسای بەردەوامی و دابڕان، پێکەوە بوون و جیابوونەوەیە… مەریوان وریا قانع لە کتێبی (شوناس و ئاڵۆزی) ل140 دەڵێت، هەر نەوەیەك سەر لە نوێ پێناسەی تایبەت بەو چەمك و مانا و پرنسیبە کۆمەڵایەتی و سیاسی و فەرهەنگییانە دەدات، کە لە هەناویدا گەورە دەبێت و بە هۆیانەوە جیهان دەناسێت و دیاردەکان راڤە دەکات و دواجاریش لە هەناویاندا دەمرێت. لە ڕێگای پێناسەکردنەوەی شتەکانەوە ئەو نەوەیە شوناسێك بە خۆی دەبەخشێت و بە خۆی و بە دەرەوەی خۆی دەڵێت ئەوە منم و ئەوەش هەڵوێستی کۆمەڵایەتی و سیاسی و کلتوری و مەعریفی منە، ئەوەش

ماناکان و هەڵوێستەکانی منە بۆ دنیا و دیاردەکانی دەوروبەرم. هەر نەوەیەك نەتوانێ ئەو کارە بکات، نەوەیەکی بێ شوناس دەبێت و ئەو بێ شوناسییە دەیکاتە بوونەوەرێك، کە شتەکان لە دەرەوەی خواستی ئەو بەڕێوەی دەچن.

پرسیاری ئەوەی ئێمە کێین؟ هەر تەنها ماڵئاوایی کردن نەبووە لە شوناسی کۆسمۆپۆلی کە هەمووان بەیەکەوە کۆ دەکاتەوە و دروستکردنی ماڵی نەتەوەیی، هەر تەنها لەبەر یەکهەڵوەشانەوەی فانتازیای سیاسی و کلتوری، لەبەر یەکهەڵوەشانەوەی سەر زەمینی هاوبەشی برای ئایینی و پەیمانی ئایینی نەبووە، هەر تەنها بە دروستبوونی ناسنامەی نەتەوەیی و پەیمانی کۆمەڵایەتی و دەزگا و بۆچوون و پرنسیب و فانتازیا تایبەتەکانی مۆدێرنە و بزاوتی نەتەوەیی پەیوەست نییە. بەڵکو بە هێزێکی ڕەمزییەوە پەیوەستە، کە بتوانێ خەون و خەیاڵ و ویستەکانی نەوەی نوێ لە واقیعدا بنەخشێنێ و کۆمەڵگایەکی جیاواز بهێنێتە ئاراوە.

مەریوان وریا قانع پێیوایە ناسیونالیزمی کوردی لە ڕووی سیاسییەوە پشت ئەستور بوو بە نوخبەی ڕۆشنبیرییەوە، دروستکردنی حیزبی سیاسی و دامەزراندنی یانە و دەزگا و کۆڕ و کۆمەڵەی نوێ… لە دەستپێشخەرییەکانی ئەو نوخبە ڕۆشنبیرییەوە بووە، بەڵام کێشەی سەرەکی ئەو نوخبەیە لەوەدابووە، کە نەیتوانی پەیوەندییەکی ئۆرگانی لەگەڵ واقیعی کۆمەڵایەتی و کلتوریی و زمان و ڕەمزە تەقلیدی و باوەکانی کۆمەڵگادا دروست بکات، ئەوەش بۆ نەبوونی سەرمایەیەکی بە هێزی ڕەمزی دەگەڕێتەوە، هێزێکی ڕەمزی کە پشتی ئەو نوخبەیە بگرێ و بتوانێ خەون و خەیاڵ و ویستەکانی لە واقیعدا بنەخشێنێ، بتوانێ هێزەکانی دیکە لە دەوروبەری کۆ بکاتەوە، تا ئەو نوخبەیە بتوانێ کاریگەری ڕاستەوخۆ لە سەر واقیعی کۆمەڵایەتی و سیاسی دروست بکات… بەو مانایەش کێشەکە ئەوەیە، کە خەونی بونیادنانی قەوارەی سیاسی کوردی یەکانگیر نەبووە لەگەڵ خەونی تازەکردنەوەی کۆمەڵگای کوردیدا؟!

ناسنامە و دنیا

جیاوازی نێوان کۆمەڵگای تۆڕە کۆمەڵایەتییەکان و کۆمەڵگای واقیعی، لە ئازادی و ئاسایشدایە، زیگۆمان باومان دەڵێ ئەگەر ئاسایشی زیاترت بووێ، دەبێ واز لە بڕێك ئازادی خۆت بهێنیت، (چونکە دواجار ئەوەی ئێمە لە سەرکەوتنی ئازادی پێشبینیمان دەکرد، کۆمپانیاکان دەستیان بە سەردا گرت)… بەڵام جیاوازی نێوان هێز و سیاسەت، لە بە

جیهانیبوون و بە ناوخۆیبووندایە! تێکەڵکردنی ماڵی سیاسەت بە ماڵی هێز لە سەر دەستی دەوڵەت- نەتەوە کۆتایی هاتووە، چونکە سیاسەت ناتوانێ بەڵێنەکانی بەرێتە سەر، بەڵام هێز بە جیهانی بووە… کەواتە هەڵەیە ئەگەر ئێمەی کورد پێمانوابێت دەتوانین تەنها لە رووی ناوخۆییەوە کێشەکانی خۆمان چارەسەر بکەین.

ئەمڕۆ دنیا پەیوەندی لەگەڵ ناسنامەدا شکاوە، مەرج نییە پەیوەندی ناسنامەت لەگەڵ ئەو شوێنە هەبێت، کە لێی دەژی؟! دنیا روو بەڕووی گۆڕانکاری زۆر بۆتەوە، تێگەیشتن لەو گۆڕانکارییانە لە سەر پرسە ناسنامەیی و کلتورییەکان بۆ ئێمەی کورد بایەخی تایبەتی هەیە! ناسنامە ئامرازێکی دروستکراوە، بەڵام دەبێ بزانین ناتوانین وازی لێبهێنین، دەبێ بە شێوەیەکی دیکە بە دوایدا بگەڕێین، چونکە ناسنامە هاوسەنگی نێوان خود و ناخود رادەگرێت.

رەنگە چیدی نەتوانین پێناسەی کۆمەڵگای کوردی بە دانیشتوانی ئەو سەر زەمینە جوگرافییە بکەین، کە نەوەکانی بەر لە ئێمەی تێیدا ژیاون، وەك مەریوان وریا قانع لە شوناس ئاڵۆزی ل87-88 دا دەڵێ، ناتوانین دیاردەکانی ناو ئەو کۆمەڵگایە تەنها لە سیاقە لۆکاڵییەکانی ناوخۆدا بخوێنینەوە و چاو لەو هەموو رایەڵە ئەلکترۆنیانە بنوقێنین، کە ئەو کۆمەڵگایە بە دەرەوەی خۆیەوە گرێ دەدات.

ئەمڕۆ دنیا پەیوەندی لەگەڵ کۆمەڵگادا شکاوە، بۆیە گرەوی سەرەکی سۆسیۆلۆژیای هاوچەرخ لەوەدایە، چۆن بتوانێ قسە لە سەر دیاردە کۆمەڵایەتییەکانی دنیای هاوچەرخ بکات، بە بێ ئەوەی چەمکی کۆمەڵگا بە کار بهێنێت؟! چونکە کۆمەڵگا سەر بە سۆسیۆلۆژیای سەدەی نۆزدە و قۆناغی بونیادنانی دەوڵەتی نەتەوەیە، واتە لە رۆژگاری جیهانگیریدا ئەو چەمکە ناتوانێ وەك چوارچێوەی رووداوە کۆمەڵایەتییەکان تەماشا بکرێت!

ئەمڕۆ دنیا پەیوەندی لەگەڵ نیشتماندا شکاوە، واتە چەمکی نیشتمانیش گۆڕانی گەورەی بە سەر داهاتووە، نیشتمان چیدی بە تەنها جوگرافیایەکی واقیعی نییە، واتە شوێنێك نییە، تۆ دەبێت تێیدا ژیابیت و پێی ئاشنا بیت، بەڵکو جوگرافیایەکی خەیاڵیشە، شوێنێکە دەشێ نەیناسیت و نەدیبێت و تێیدا نەژیابیت. نەخشەی نیشتمان چیدی بە تەنها لە ناو واقیعێکی جوگرافی لۆکاڵیدا نییە، بەڵکو لە نێو ئامرازە تەکنیکییەکانی (شاشەی کۆمپیوتەر، فاکس، نامەکانی ئینتەرنێت، بەرنامەی تەلەفیزۆن، سەتالایت…) دایە، لە نێو پەیوەندی

نوێ دایە. دواجار چیدی ناسنامە بە تەنها لە پاڵ پێدراوە لۆکاڵی و ناوچەییەکانی ناو نیشتمان و کلتوری ناو نیشتماندا بەرهەم ناهێندرێت، بە تەنها راستەوخۆ ژینگە، ژینگەی هەڵهێنجانی ماناکان و پێناسەکان و پەیوەندییەکان نییە، چونکە لەگەڵ ئینتەرنێتدا توانایەك هاتۆتە کایەوە، کە هەموو جیهان بۆتە سەر زەمینی پەیوەندی رۆژانە و ببۆتە سەر زەمینی بەرهەمهێنانی مانا و شوناس. لە دۆخێکی وادا ناسنامە سادە و تاکرەهەندەکان دووچاری قەیران دەبنەوە و قۆناغی ناسنامە ئاڵۆزەکان دێتە کایەوە، بیرۆکەی فرەدەنگی، جیاوازی، بەناویەکداچوون و تێکەڵبوونی گلۆباڵ بە لۆکاڵ وا دەکات ئینسان هەمیشە لە بەر دەم رستێك ئەگەر و توانای هەڵبژاردن و داڕشتنی ناسنامەی تازەدا بێت، هەر ئەوەش وادەکات نوێنەرانی ناسنامەی تاکرەهەند و تەقلیدی ترسیان لێبنیشێت.

هەولێر 23/7/2018

زنجیرەیەك گوتار لە بارەی ناسنامە (9-10) ... پرسی ناسنامە ... عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

وشەی ناسنامە وشەیەکی ئاوێتەیە، لە مانای زمانەوانیدا بە نامەی ناسینەوە دێت، کەسی ناسراو جیاوازی خۆی لە رێگای ئەو نامەیە لەگەڵ ئەویدیکە دەنوێنێ، نامەی ناسین دەکەوێتە ژێر بەهای نەتەوەیی و بیر و ئایین و رەگەز و دابونەریت و کلتور و ویست و فۆرمی رەفتارکردنی تاك و …
چەمکی ناسنامە گوزارشت لەو حەقیقەتە هاوبەش و هاوگونجاو و بەیەکچووە دەکات، کە کەسێك، کۆمەڵێك، نەتەوەیەك، هەرێمێك، کیشوەرێك… لە ئەویدیکە جیا دەکاتەوە، ئەوەش مەرج نییە پەیوەندی بە بەهای چەسپاو یان پیرۆزەوە هەبێت، ئەگەرچی ناتوانین ئەو بەها جێگیر و پیرۆزانە رەتبکەینەوە، بەڵام مەرج نییە وەك کرۆك و رۆحی

ناسنامە چاو لێبکرێن! مەبەستم ئەوەیە کە ناسنامە لە هاوژیانی لەگەڵ ئەوانیدیکەدا بەردەوام لە حاڵەتی تازەکردنەوە و گۆڕانکاری و کارلێکردندایە… دەمێکە (جۆن لوك) هەموو تێگەیشتنێکی تیۆکراتی لە سەر ناسنامە خستۆتە لاوە! لە کۆی ئەو قسانەدا دەمەوێ بڵێم مرۆڤ بوونەوەرێکی عەقڵانییە و کۆمەڵێك توانای لە بننەهاتووی تێدایە، توانای دەستنیشانکردنی ناسنامەی تایبەتی و خودی هەیە، کە دەتوانێت تەواو لە ویست و دەسەڵاتی مێژوویی و ستەمی دابونەریتەکان ئازاد بێت، وەك چۆن توانای دەستنیشانکردنی ناسنامەی بابەتی و کۆمەڵایەتی هەیە. لێرەدا مرۆڤ تەوەرەی سەرەکی هەموو شتەکانە، لە بەر ئەوەی مرۆڤ تەوەرەی سەرەکییە، بۆیە هەرگیز ناتوانین بە هیچ شێوەیەك رەهەندە جیاوازەکان لە ناسنامە بکەینەوە، کەواتە ناسنامە چەسپاو نییە!

(عەدنان مەجید محەمەد) ماستەر لە زانستە سیاسییەکان و پسپۆرە لە سیستمی سیاسی پەروەردەی مەدەنی، لە گوتاری (ئەرگیۆمێنتی ناسنامە لە نێوان گۆڕاو و نەگۆڕاو)دا قسە لە دوو فۆڕم لە ناسنامە دەکات، یەکەم: ناسنامەی خودی، کە تایبەتە بە هزر و کلتور و ئینتمای تاك بۆ بازنەیەکی دیاریکراوی کلتوری و مێژوویی. دووەم: ناسنامەی تاك وەك هاووڵاتی، یان وەك بوونەوەرێکی سیاسی، کە لە چوارچێوەی دەوڵەتێکی دیاریکراودا دەژیت و لە چوارچێوەی دامەزراو و یاسا جێگیرەکانی کۆمەڵگادا پراکتیزەی کارەکانی خۆی دەکات و ماف و ئەرك و بەرپرسیاری تاك دیاری کراوە و چارەنووسی ژیانی تاك تێیدا بە شێوەیەکی تایبەت پارێزراوە.

ئەو دوو ناسنامەیەی تاك، بە هیچ شێوەیەك لەگەڵ یەك دژ ناکەونەوە، بەڵکو تەواوکەری یەکترین و پاراستنی بەرژەوەندیی گشتی وەك ئامانج دەبینن، بە تایبەت لە سیستمی دیموکراسیدا، کە بازنەی ئازادی و تاکگەرایی فرەوانە و بە شێوەیەکی سەربەخۆ تێیدا بانگەشەی پێکەوە ژیان و فرە کلتوری و ئایینی و مێژوویی دەکرێت، بە دیوەکەی دیکە تاك گوزارشت لە تایبەتمەندییەکان و بیر و بۆچوون و ناسنامە و کلتوری دیاریکراوی خۆی دەکات،
بەڵام لە سیستمی تۆتالیتاریدا هەمیشە جەخت لە سەر لایەنە چەسپاوەکانی ناسنامە دەکرێتەوە و توانای گۆڕانکاری لە ناسنامەدا ئەستەمە، لە سیستمی دیموکراسیدا هەمیشە جەخت لە سەر توانای خۆگونجان و رەهەندە جیاوازەکانی ناسنامە دەکرێتەوە، سیستمی دیموکراسی بە زیندووێتی کۆمەڵگا و تازەکردنەوە و گەشەکردنی رۆحی هاووڵاتیبوون لە قەڵەم دەدرێت، بەڵام سیستمی تۆتالیتاری ئازادی و

رۆحی هاووڵاتیبوون دەکوژێ.

هەندێك پێیانوایە پچڕانی پەیوەندی یاسایی و سیاسی نێوان کەس و دەوڵەت وێنەیەك لە وێنەکانی مردنی کۆمەڵایەتی نیشان دەدات، بە دیوەکەی دیکەش دەوڵەت ئەگەر نەتوانێ پێناسەیەکی مۆدێرن بە هاووڵاتیانی ببەخشێ، هەرگیز وەك سیستمێکی دیموکراسی دانی پێدانانرێت. جگە لە مافی مرۆڤ، حەزی تاك، ئەوە ستەمی دەوڵەتە تۆتالیتاریەکانە کۆچ و کۆچکردنیان تا ئەو ئاستە بەرزکردۆتەوە، ئەوە لە دەوڵەتە تۆتالیتاریەکانە فۆرمی رەفتارکردنی تاك و ئازادی تاك و رۆحی هاووڵاتیبوون بێ بایەخ دەکرێ!
ئەوەی لە مەسەلەی ناسنامەدا پێویستە لە بەر چاوی بگرین، ئەوەیە کە هەموو مرۆڤێك کۆمەڵێك ناسنامەی هەیە، هەر لە ناوەوە دەست پێدەکات هەتا بە بیرکردنەوە دەگات، بەرژەوەندی تایبەت و هەستەکان و پەیوەندی جۆراوجۆر و کار و رەگەز و… هەموو ئەو ناسنامانەش بە پێی گۆڕانی بارودۆخ و بەرەوپێشچوون … گۆڕانکارییان بەسەردا دێت! بەڵام (ئەمین مەعلوف) لە کتێبی (ناسنامە بکوژەکان)دا پێیوایە دەشێ هەموو ئەوانەی لە سەرەوە ناویان هاتووە، بە رەگەزەکانی ناسنامەیان دابنێین و لە تاکە ناسنامەیەکدا کۆیان بکەینەوە.

هەمیشە ناسنامە پێویستە شانازی بە خۆگونجان و جیاوازی و رۆحی هاووڵاتیبوون و تازەکردنەوە و بەها مرۆییەکانی بکات! بەڵام (سامۆیل هنتگتۆن) لە بارەی خۆرهەڵات و خۆرئاواوە پێیوایە خۆرئاوا هەر لە دێر زەمانەوە و هەتا ئێستاش تاکە نوێنەری بەهاکانی لێکبوردن بووە، سەرەڕای ئەوەی خاوەنی بیرۆکەی دیموکراسیەتە… من ئەو نموونەیەم بۆ بەرچاو روونی هێناوەتەوە، ئەگینا ئەو بیروڕایانەی هنتگتۆن کۆمەڵێك رەخنە و بە دواداچوونی جیاوازی بەدوای خۆیدا هێناوە، لەو سۆنگەیەوە کە پشتکردنە لە کەلەپوری جیهانی و تاکی داهێنەر… هەموو ئەو لێکۆڵینەوە سوسیۆلۆجیایانە ئەوە دەسەلمێنن، کە هەر گەل و کۆمەڵە یان نەتەوەیەك رەهەندی جیاوازی کۆمەڵایەتی و دەروونی و مێژوویی و ژیان و داهێنانی تایبەتی خۆی هەیە، پێشکەوتنی دنیا بەرهەمی کۆی داهێنانە مرۆییەکانە و کۆی کۆمەڵگا جیاوازەکانی سەر گۆی زەوی تێیدا بەشدارن، ناتوانین هەموو پێشکەوتنەکان بە شارستانی خۆرئاوایی پەیوەست بکەین، هەموو دواکەوتنەکان بە کۆمەڵگای خۆرهەڵاتییەوە ببەستینەوە…

ناسنامە بەردەوام لە گۆڕاندایە، بە دیوەکەی دیکەش پێویستە لە هەوڵی پێکهێنانی بەردەوامی ناسنامە دابین، چونکە گوزارشتکردنی

مرۆڨە لە بوون و هەڵوێست و پێشکەوتنە یەك بەدوا یەکەکانی و بەپێی فاکتە ناوەکی و دەرەکیەکانی دەگۆڕێت، بەردەوام تاك و کۆ دەرك بە بایەخی ناسنامە دەکەن و توانای دیاری کردنیان هەیە و دەتوانن لەگەڵ پێدراوە ژیاری و بەخششەکانی تازەی سەردەم بیگونجێنن، بەڵام پشتگوێخستنی ناسنامە، یان توانەوە لە ناسنامەی ئەویدیکە بە قەد جێگیربوونی ناسنامە ترسناکە، ئەگەر یەکەمیان دنیا بە شێوە حەقیقییەکەی رەتبکاتەوە، گۆڕانکاری و جیاوازییەکان پشتگوێ بخات، ئەوە دووەمیان هەموو پێشکەوتنێك لە سەر ئاستی ماددی و کۆمەڵایەتی بە هەڕەشە بۆ سەر خۆی دەزانێت، بە کورتی ناسنامەی جێگیر هەر تەنها ملکەچکردن نییە بۆ بارودۆخی جۆراوجۆری ئەویدیکە، بەڵکو پشتگوێخستنیش دەگەیەنێت.

لێرەوە ئەگەر قسە لە ناسنامەی کوردی بکەین، هیچ پرۆژەیەك بۆ گەشەکردن و پەرەپێدانی نابینین، ئەوەش پەیوەندی نێوان تاك و دەوڵەت لە لێواری مردن نزیك دەکاتەوە، لە لایەکی دیکە ناسنامەی کوردی چ وەك چەسپاو چ وەك گۆڕاو، چ وەك ناسنامەی خودی، چ وەك تاکی هاووڵاتی، روون و دیار نییە، بەڵکو لە نێوان پارچەکانی باکور و باشور و رۆژهەڵات و رۆژئاوادا کۆمەڵێك گیروگرفتی تایبەت بە خۆی هەیە و هیچ رێکەوتنێکی جەوهەری لە نێوان پارچەکانی کوردستاندا بوونی نییە، وەك چۆن هیچ یەکێتییەکی نیشتمانی پیرۆز و چەسپاو بوونی نییە، کەواتە ناسنامەی کوردی گوزارشت لە واقیعی هەنووکەیی پارچە پارچە بوونی کوردی دەکات، لەگەڵ پێدراوە کلتوری و سیاسی و یاساییەکانی هەر پارچەیەك دێتەوە، بەو مانایەش ناسنامەی کوردی پارچە پارچەیە و رەنگدانەوەی بارودۆخی سیاسی پارچە جیاوازەکانە! ناسنامەی تاکی کوردی لە پارچەی رۆژهەڵات زۆر جیاوازە لە ناسنامەی تاکی کوردی لە باکور یان رۆژئاوا، ناسنامەی تاکی کوردی لە باشور لە چەند روویەکەوە جیاوازە لە ناسنامەی تاکی کوردی لە پارچەکانی دیکە…

پرسیار ئەوە نییە ئێمە لە کوێین؟ لە کوێ هاتووین؟ بۆ کوێ دەچین؟ چونکە دەتوانین لە رێگای خۆناسین و مەعریفەوە، لە رێگای تێگەیشتن و راڨەکردنەوە، لە رێگای بیرکردنەوەی جیاوازەوە کار بکەین و ئەویدیکە بدوێنین! پرسیاری سەرەکی لە نامەی ناسینی کوردی ئەوەیە، ئایا کورد خاوەنی چ ناسنامەیەکە؟ ناسنامەی تاکی کوردی دیارە؟ ئایا کورد چ شتێك بە هەڕەشە بۆ سەر ناسنامە دەزانێت؟ ئایا چ بەهایەك ناسنامەی تاکی کوردی بە تاکێکی دیکە دەبەستێتەوە؟

هەولێر/ 19/7/2018

لە دەرەوەی ناسنامە دەقی "خۆپیشاندان" بۆ خوێندنەوە ... عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

ئەگەرچی پرسیاری سەرەکی ئەو خوێندنەوەیە ئەوە نییە، ئایا (حکومەت/دەسەڵات) هەوڵیداوە نوێنەری تەواوی خەڵکی بێت، یان تەنها بەرژەوەندی لێپرسراوان و دەسەڵاتداران رەچاو دەکات؟ بەڵام لەبەر ئەوەی لە دەرەوەی ئا یان نا، دەقی خۆپیشاندان بە مەرگی ئایدیۆلۆژیا و میتا ناسنامە و منی ئازاد و شۆڕشی سپییەوە ناس دەکرێت، بۆیە ناتوانین لە خوێندنەوەی دەقی خۆپیشانداندا نکۆڵی لە سلبیاتی (حکومەت/ دەسەڵات) بکەین، وەك چۆن ناتوانین ئامادەگی هەمەڕەنگی شەقام و بەتایبەتی نەوەی زانست و تەکنۆلۆجیا و ئینتەرنێت بە هەند نەگرین!

کەواتە روویەکی بەرفرەوانی کردەی خۆپیشاندان تەعبیر لە کێشە (کۆمەڵایەتی/سیاسی)یەکان دەکات! بەڵام ئەگەر بەشێکی زۆر لە کێشە سیاسییەکان لە رێگای چاکسازی و دادپەروەری و ئازادی و ممارەسەکردنی دیموکراسییەوە چارەسەر بکرێت، ئەوە بەشێکی گەورەی کێشە کۆمەڵایەتییەکان (خۆی لە بە کەم تەماشاکردنی تاك و بەها مرۆییەکان و پەراوێزخستنی گەنجان و هەژاری و بێکاری، گەندەڵی، تەسککردنەوەی مەوداکانی ئازادی، نواندنی توندوتیژی بەرانبەر ژنان، و زۆر شتی دیکە)، دەبێ بە پەلە و لە ساتەوەختی ئێستادا قسەی لەبارەوە بکرێ! نەك لەبەر ئەوەی بە یەکێك لە مافە رەواکانی هەر تاکێك دەژمێردرێت، بەڵکو لەبەر دوو هۆی سەرەکی، یەکەمیان: چونکە فاکتەرێکە لە فاکتەرەکانی درێژەدان بە کردەی خۆپیشاندان. دووەم: بۆ ئەوەی لە چارەسەرکردنی کێشە سیاسییەکانی وڵات خەڵك و شەقام دووچاری گومان نەبنەوە! بەیەکبەستنەوەی ئەو دوو کێشەیەش لەوێوە دێ، کە دیاردەی خۆپیشاندان دیاردەیەکی (حقووقی/سیاسی)یە. بەڵام ئەگەر بەشێکی زۆری کێشەی یەکەم بە خەڵك و شەقامەوە بەند بێت، ئەوە بەشێکی زۆر لە کێشەکانی دووەم دەبێتە بنەمای کاری ئۆپۆزسیۆن.

بەمجۆرە یەكێك لە خوێندنەوەكانی دەقی خۆپیشاندان وەك دیاردەیەكی هەنووكەیی، بە چەمكی (حقووقی/سیاسی)یەوە دەلكێ. لەوێوە دەتوانین بڵێین كۆی میكانیزمی ئەو خوێندنەوەیە دەكەوێتە نێوان بڵاوبوونەوەی وردە زانیاری سەر شەقام و كلاسیكیەتی رووبەڕووبوونەوە، تووندوتیژی و ناتووندوتیژی، فەزای داخراوی ژوورەكانی كۆبوونەوە و فەزای كراوەی شەقام، هەڵنانی خەون و خەیاڵ و كوشتنی ئەگەرەكان… هتد، دەمەوێ بڵێم ئەو جۆرە لە خوێندنەوە لەلایەك دەبێتە پێگەیەكی نوێ بۆ بەیەكگەیشتنی خوێنەری جیاواز، خەمی جیاواز، بیروڕای جیاواز، خەونی جیاواز، لەلایەكی دی خوێنەر جۆرێكی دی لە پەیوەندیگرتن لەگەڵ خۆ و شەقام و ئەویدیكە دادەمەزرێنێ.

كەواتە ئەمڕۆی پێكهاتەی دەقی خۆپیشاندان، ئەمڕۆی خۆپیشاندانی شەقام لە (ئەویدیكەی دۆزەخ) بۆ منی ئازاد، لە خەباتی ژێر زەوی بۆ خەباتی سەر زەوی، لە مێژووی گشتی بۆ وردە مێژوو، لە پاراستنی خود بۆ گۆڕینی خود… هتد بەرەو پرۆسیسەكردنێكی بەردەوامی چاودێری و گۆڕان و خوێندنەوەی جیاوازمان دەكاتەوە! بە مانایەكی دیكە بەرجەستەكردنی پێكهاتەكانی دەقی خۆپیشاندان دەلالەت لە كرانەوە و جیاوازی و شەفافییەت دەكات. دەقی كراوەش ئەو دەقەیە، كە پێكهاتەكانی بتوانن بەپێی جێكەوتەیان دەربكەون و نەخش و جێدەستی خۆیان بۆ هەمووان جێبهێڵن.

بەمجۆرە دەقی خۆپیشاندان وەك دەقێكی كراوە هەر تەنها بەسەر ڕۆشنبیران و رەخنەگران و نەیارانی دەسەڵات دابەش نابێ، بەڵكو هەموو چین و پێكهاتە جیاوازەكان رۆڵی خۆیان تێدا وازی دەكەن. بەو مانایەش دەقی خۆپیشاندان دەقێكە بۆ خوێندنەوە، دەقێك نییە بۆ نوسینەوە! دەق بۆ خوێندنەوە لای (بارت) دەقێكە ڕۆشنبیریی لە سرووشتی خۆی دەكاتەوە و سەرەوژێری دەكات.

دەقی خۆپیشاندان وەك دەقێكی سپی

دەشێ دەستەواژەی دەقی (خۆپیشاندان) بە شێوەیەكی راستەوخۆ تەعبیر لە جورئەتی (خۆ) بۆ (دەركەوتن) بكات. بەڵام هەمیشە جەستەی دەركەوتوو لە خۆپیشانداندا وەك دەقێكی سپی بە قەد ئەوەی وەك بەرجەستەكردنێكی رەمزی و بۆ لایەن خۆی دەنوێنێ، ئەوەندە ناوەڕۆكخواز و لایەندار نییە. ئەوەندەی مانا خەفەكراوەكان دەیبزوێنێ، ئەوەندە مانا دیارەكان نایجولێنێ. بە قەد ئەوەی هەوڵی گەڕاڵەكردنی دەنگە پەنماوەكان دەدات، ئەوەندە لە خەمی دووبارەكردنەوەی ئەزموونی خۆپیشانداندا نییە. بە كورتی جەستەی

دەرکەوتووی (خۆپیشاندەر) پتر وەك بریسکانەوەیەکی رەمزی دەردەکەوێت… لێرە هەوڵدەدەم خۆپیشاندەر لە سێ خەسڵەتدا جیا بکەمەوە: خاکەڕایی، نەگونجان، بوێری. هەر لە رێگای ئەو سێ خەسڵەتەوەش بۆ لایەنی دەقی خۆپیشاندان لە دەقی سپی نزیك دەکەمەوە. دەقی سپی تەعبیرکردنێکی بێلایەن و سەربەخۆ و نادیارە، لەگەڵ ئەو هەوڵە نا زەمەنییە دێتەوە کە دەکەوێتە دەرەوەی دیاریکراو و دەرەوەی دیدی دیاریکراوی ئایدیۆلۆژیاکانەوە.. لەو بنەمایەوە دەمەوێ بڵێم ناشێ هەوڵی کردەی خۆپیشاندان لە چوارچێوەی پێناسەیەکی تەسکدا گیر بکەین، لەبەر ئەوەی دەقی خۆپیشاندان تەقینەوەی بێدەنگییە و کردەی خۆپیشاندان پێشنگەکانی بێدەنگی دەنوێنێ!

ئەگەر لە ناوکۆیی خۆپیشانداندا خەسڵەتی خاکەڕایی، دەلالەتی بابەتگەرایی بگوازێتەوە. ئەوە بوێری دەلالەتی زاتکردن بەرجەستە دەکات. بەڵام لە نێوان بابەتگەرایی و زاتکردن، پاڵنەری خۆپیشاندەر نە بەرگریکردنە لە خود، نە گەڕانە بەدوای ناسنامەدا.. لە نێوان خاکەڕایی و بوێری، ئەوە فەردانییەت نییە پاڵ بە خۆپیشاندەر وەدەنێت، ئەوە هەوڵدان بۆ ژیانێکی خۆشتر نییە، بەڵکو نەگونجانە.. ئەوەی خۆپیشاندەر هاندەدا هەوڵی خودگۆڕانە، تاکو لەگەڵ ماناکانی ئازادی دادپەروەری، ماناکانی جیاوازی بێتەوە!
دەمەوێ بڵێم لە دەستەواژەی (خۆ+پیشاندان)دا ئەگەر وشەی (خۆ) تەعبیر لە خاکەڕایی و بابەتگەرایی خۆنیشاندەرانەی نەوەی زانست و تەکنۆلۆجیا و ئینتەرنێت (نەوەی نەگونجاو) بکات، ئەوە وشەی (نیشاندان) کۆی ئەو جورئەتەی لە خۆدا هەڵگرتووە کە بینراوەکان و بیستراوەکان بەرجەستەی دەکەن.

کۆی ئەو بوێرییە دەگەیەنێت، کە لە بەرانبەر کۆبوونەوەی ژوورە داخراوەکان، قسە داخراوەکان، بیرکردنەوە داخراوەکان، شەقامی تەنیووە… لە نێوان (خاکەڕایی خود) و (بوێری دەرکەوتن) ئەگەر دیاردەیەکی ئەخلاقی و مرۆیی هەبێ، بەشداریکردنە لە داهێنانێکی هاوبەش و ئازاد و کراوە! داهێنانێك بۆ ئەوەی واژۆی کەسێکی دیاریکراو و کۆمەڵێکی دیاریکراو و دیدێکی دیاریکراوی بەسەرەوە بێت! کردەی خۆپیشاندان بەشداریکردنە لە دروستکردنی فەزایەك، کە (نەگونجان) ئاڕاستەکانی دیاری دەکات، نەك سەرکردە و سیاسەت! بەو مانایە خۆپیشاندان لەبری ئەوەی پێشڕەو و سەرکردەیەکی دیاریکراوی هەبێت، رستێك کاراکتەری نەگونجاو و ئیشکالی رۆڵی تێدا دەبینن.

بەمجۆرە بۆشایی نێوان هەردوو وشەی خۆ+پیشاندان، فرە خوێندنەوە دەخاتەوە و لە رێگای چەمکی نەگونجانەوە دەلالەتەکانی پەرت دەکات.
کەواتە خۆپیشاندەر ئەو کاراکتەرە نەگونجاوەیە کە دەڵێ: ناتوانم تێکەڵ واقیعێك بم، کە تێیدا بەشدار نیم!! لێرەدا خۆنیشاندەر ئەگەرچی هەڵگری بیروڕایەکی مرۆییانەیە، بەڵام مەرج نییە بیەوێت بیروڕاکانی ببێتە بابەتێك بۆ جێبەجێکردن، ئەگەرچی حەز بە تازەکردنەوەی کۆمەڵگا دەکات، بەڵام لەلایەن دەسەڵاتی تەقلیدییەوە وەك دوژمن چاو لێدەکرێت!
لە نێوان ماناکانی (خاکەڕایی، نەگونجان، بوێری) خۆپیشاندەر ئاڵای نەگونجان لەبری ناسنامە، ئایدیۆلۆژیا، نەتەوە، ئایینزا… بەرز دەکاتەوە. بەمجۆرە خوێندنەوەی دەقی خۆپیشاندان ئازادییەکانی لە بەشداریکردنی نادیاردا هەڵدەگرێتەوە، وەك چۆن مەرجی پڕکردنەوەی بۆشاییەکان لە واژۆی تایبەتدا نادۆزرێتەوە، بەڵکو لە بریسکانەوەی رەمزییانە و فرەیی خوێندنەوەدا دەبینێ.

دەقی خۆپیشاندان وەك یەکەیەکی دەلالی

بێگومان دەقی خۆپیشاندان وەك یەکەیەکی دەلالی، خۆی لە نێوان دادپەروەری/نـــــادادپەروەری، ئازادادی/نائـــــازادی، گەندەڵی/ناگەندەڵی........ دەبینێتەوە. لێرە لەو بەرانبەرییەدا، یەکە دەلالییەکانی مانا، دەبێتە جێگەی سەرنجدان. بۆ نموونە ئەگەر دادپەرەوەری/نادادپەروەری…. لە چەندین مانادا یەکبگرنەوە، ئەوە لە مانایەکدا دژ دەکەونەوە، ئەو دژکەوتنەوەیە لە (نا)دا خۆی رادەگەیەنێت، یان بە مانایەکی دیکە ئەو کاتەی وشەی (نا) لە بەرانبەر وشەی (ئا)دا خۆی دەخاتە سەر شەقام، دژ کەوتنەوەکە روونتر خۆی نیشان دەدات. بە هەمان شێوە خۆپێشاندانیش وشەی (نا)یە لە بەرانبەر وشەی (ئا)دا…

بەڵام وەك دەزانین لە دەرەوەی وشەی (ئا یان نا) یەکەمین پرنسیپی دادپەروەری ئەوەیە کە لەسەر توانا و خەسڵەتەکان لە خەڵك نەپێچینەوە، جیاوازی لە نێوان دەوڵەمەند و هەژار… دانەنێین، یاسا بۆ هەمووان وەك یەك بێت، ئازادی بۆ شوناس و جوگرافیایە، با ئازادی بۆ هەمووان بێت…
ئەو کاتە دادپەرەوەری، بە نایەکسانی دادپەرەوەری رازییە، ئەو کاتە رەوایە جیاوازی لە نێوان دوو کەسدا بکرێت، کە یەکێك لەویدیکە شارەزایی زۆتر و پسپۆرتر و بە تواناتر بێت و لە کارەکانیدا دەستپاکتر و خزمەتی زۆتر بە کۆمەڵگا بگەیەنێت، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا نابێت سەرمایەی دە ئەوەندەی ئەویتر و زۆتر بێت.

بەو مانایەش دەبێ نایەکسانی کۆمەڵایەتی و ئابوری لە سەر دوو مەرج جێبەجێ بکرێت: یەکەم، پێویستە ئەو پێگە و وەزیفانە بۆ هەمووان کراوە بێت. ئەو پێگە و وەزیفانە نابێ بەڕووی هیچ کەسدا داخراو بێت، لەگەڵ رەچاوکردنی توانا و شارەزایی و پسپۆڕی… دووەم، دەبێ ئەو نایەکسانییە ئابوری و کۆمەڵایەتییە لە تاکە زۆر هەژارەکاندا رەنگبداتەوە، واتە پێویستە حکومەت پارێزگاری لە تاکە زۆر لاوازەکانیش بکات، بۆ ئەوەی لەبەرانبەر بە تواناکاندا هەست بە بێ بەهایی نەکەن.

بە کورتی دەمەوێ بڵێم (نا) لەو خوێندنەوە ناجێگیرەدا، دەشێ بەو فاکسینە (لقاح) بژمێردرێت، کە کۆمەڵگا لە نەخۆشییەکان دەپارێزێت. بەو مانایەش (نا) وەك خوێندنەوە، دەشێ جوانیەکانی خۆی لە ئایندەی نادیاردا هەڵگرێتەوە! بەڵام خوێندنەوەی جێگیری (ئا) لە رێگای ئەو هێزەی کە دەسەڵات وەك موڵکێکی جێگیری خۆی دەناسێنێ! ئەو هێز و دەسەڵاتەی کە ئەویدیکەی جیاواز رەتدەکاتەوە، پێیوایە قابیلی بەشداریکردن و تێگەیشتنی ئەو نییە، لەوێوە کە ئەو زۆرینەیە و دەشێ نکۆڵی لە کەمینە بکات… دەمەوێ بڵێم خوێندنەوەی جێگیری (ئا) هەمیشە لە هەوڵی ئەوەدایە، کە ئەویدیکە بۆ دیمەنێکی گاڵتەجاڕانە و کەمبایەخ بچووك بکاتەوە. بەڵام ئەو خوێندنەوەیە لەو سنوورە دەکەوێتە ژێر پرسیار، کە (نا) دێتە سەر شەقام.

دەقی خۆپیشاندان و میکرۆفیزیای هێز

دەسەڵات لە پەیوەندی هێزەکانەوە هەڵدەقوڵێ و سیستەمێك و زنجیرێك پێکدێنێ، ئەو سیستەم و زنجیرەیە یان بەندە بەیەکەوە یان لەیەکپچڕاوە. کەواتە کە دەڵێین دەسەڵات پەیوەندییە، دەبێ ئەوە بزانین کە پەیوەندیش بەردەوام لە گۆڕاندایە، بۆیە ناتوانین ئەمڕۆ قسە لە سێنتەری دەسەڵات یان دەسەڵاتی سێنتەر بکەین! چونکە هێز لە هەموو شوێنێ پەرت و بڵاوە، بەو مانایەش دەسەڵات دەکەوێتە نێو جەستەی کۆمەڵایەتییەوە، لە هەموو پنتێکی جەستەی کۆمەڵایەتیشدا پەیوەندی هێز هەیە: لە نێوان ژن و پیاو، لە نێوان تاکەکانی خێزان، لە نێوان هەموو ئەوانەی دەیانناسی و ئەوانەی نایانناسی… ئەو تێگەیشتنە بۆ دەسەڵات (فۆکۆ) بە میکرۆفیزیای "هێز/دەسەڵات" (Micro-physique du pouvoir) ناوی دەبات.
فۆکۆ رەفزی ئەو دیدە (ئاڵتۆسێر)ییە بۆ دەسەڵات دەکاتەوە، کە دەسەڵات لە دامەزراوە ئایدیۆلۆژییەکان و دامەزراوە ستەمکارەکانی دەوڵەتدا کورتدەکاتەوە. چەمکی دەسەڵات لای فۆکۆ تەجاوزی بواری سیاسی دەکات و لە هەموو لایەکی کۆمەڵگا و لە هەموو شوێنێك بەدی

دەکرێت. دەسەڵات لە هەموو شوێنێك و لە هیچ شوێنێك نییە (وەك چۆن خوێنەری دەقی خۆپێشاندانیش لە هەموو شوێنێکە و هیچ شوێنیشی نییە)!

بەمجۆرە میکرۆفیزیا مۆدێلێکی جۆراو جۆر و فرە بە دەسەڵات دەبەخشێ، واتە بوونی ژمارەیەکی بێ کۆتا لە پنتی رووبوڕووبوونەوە و تیشکۆی ناجێگیر. هەر پنتێکیش ترسی ململانێی لەخۆدا هەڵگرتووە و دەکەوێتە دووتوێی کاتێکی دیاریکراوی هێزەوە. کەواتە هەموو دەسەڵاتێك لەبەرانبەر تیشکۆی هێزەکانی دیکەدا لە تاقیکردنەوەی بەردەوام و پێوانەکردنی بەردەوامدایە. پەیوەندی هێزەکان جێگیربوون ناناسن. پەیوەندی هێزەکان بەهۆی بە دامەزراوکراوەکانەوە ناسنامەی دەسەڵات بەرجەستە دەکەن.
فۆکۆ پێیوایە پەیوەندی، یان ململانێی هێزەکانی نێوان دوو لایەن، لە رێگای هاوگونجان، یەکلاناکرێتەوە! یان بەهۆی گفتوگۆ و ئەوەی (هابرماس) پێیدەڵێ بەیەکگەیشتن (continuity) یەکلاناکرێتەوە، بەڵکە لە رێگای سەرکەوتنی ئامانجی یەکێکیان بەسەر ئەویدیکەدا یەکلا دەکرێتەوە، بە مانایەکی دیکە کامیان بتوانێ زۆرینەی پێداویستییەکان جێبەجێ بکات، هێز بەلای ئەودایە. بە دەستەواژەیەکی دیکە فۆکۆ پێیوایە هیچ دانپیانانێکی پێوانەیی بۆ رەوایەتی هێز بوونی نییە.
کەواتە لای فۆکۆ ئەوە هێزە، یان پەیوەندی هێزەکان و دەسبەسەراگرتن و زاڵبوون و دواتر حوکمکردن و چاودێری و سزایە، ململانێکان یەکلا دەکاتەوە. لەسەر بنەمای ئەو جۆرە لە یەکلاکردنەوە (دۆلۆز) فۆکۆ بە (نیچە)یی لە قەڵەم دەدات… بەڕای دۆلۆز، فۆکۆ لە وێناکردنی دەسەڵاتدا رێبازی نیچە پەیڕەو دەکات، واتە وەك نیچە لە یەکلاکردنەوەی ململانێی هێزەکاندا دوو رێگا دەبینێ، یەکەمیان: وەهم، یان ئایدیۆلۆژیا و خەڵەتاندن. دووەم: بەکارهێنانی توندوتیژی. واتە بۆ یەکلاکردنەوە جارێك هانا بۆ هێزی فیزیکی دەبات و جارێکی دیکە بۆ خەڵەتاندن.

لە یەکلاکردنەوەی ململانێی هێزەکاندا، دەشێ بۆ خوێندنەوەی دەقی خۆپیشاندان هێزی “فیزیکی” و “خەڵەتاندن” تەرجەمەی مەدلولی “ئاشکرا” و مەدلولی “شاراوە” بکەین. دەمەوێ بڵێم لەبەر ئەوەی دەقی خۆپیشاندان سەر بە لایەنێکی دیار نییە، بۆیە دەسەڵات (دەسەڵاتی ئۆپۆزسیۆنیش دەگرێتەوە) بۆ یەکلاکردنەوەی خوێندنەوەکانی زۆتر پشت بە فیکرەی درووستکردنی سیناریۆ (خەڵەتاندن) دەبەستێت. واتە دەسەڵات هەتا هێزی سیناریۆ

دروستکردنی پێمابێت دەست بۆ ئاشکراکردنی توندوتیژی نابات.. دەسەڵات لە خوێندنەوە شاراوەکانیدا هەمیشە لە بەرانبەر خەسڵەتی "خاکەڕایی" و "نەگونجان" و "بوێری" بنەماگەلی "ناپاك" و "نەیار" و " ئاژاوەگێڕ" لە سیناریۆکانی ڕەنگدەداتەوە! بەو مانایەش ئەوەی لە کردەی خۆپیشاندان بوێری دەنوێنێ لە خوێندنەوەی دەسەڵاتدا ئاژاوەگێڕە.. ئەوەی کە بەردەوام لەگەڵ سلبیاتەکان ناتوانێ بگونجێ، دەسەڵات بە دوژمن و نەیار وەسفی دەکات.. ئەوەی کە لە ناخەوە هەست بە لێپرسراوێتی دەکات و خاکەڕایانە بۆ ئەوەی جگە لە دڵسۆزی بۆ نیشتمان نیازێکی لە پشتەوە بێت، دەسەڵات بە ناپاك و دوو ڕوو لە قەڵەمی دەدات..

وەك گوتمان چونکە دەقی خۆپیشاندان ناکەوێتە نێو لێژیکی تێگەیشتن و نیاز و لایەنێکی دیاریکراوەوە. چونکە دەقی خۆپیشاندان وەك دەقێکی سپی نایەوێت هێلە دیارەکانی تێگەیشتن بکێشێ و زۆتر هێلە نادیارەکانی خەیاڵ بەرفرەوانتر و سنووری ئەگەرەکان تۆختر دەکاتەوە و هەموو ئەو توانایەش بەهۆی دەرکەوتن و ئاشکرابوونەوە بەدەست ناهێنێ، بەڵکو لە پێچە نادیارەکانیدا هەڵیگرتووە، یان بەهۆی فرەیی مانا و فرەیی خوێندنەوەی نێو دەنگە پەنماوەکانەوە بەدی دەهێنێ، نەك وێنە دیارەکانی سەر سەحنە. بۆیە دەسەڵات لەبەرانبەردا لە ڕێگای بەکارهێنانی دەمامکەوە بە نواندنی سیناریۆکانی خۆی هەڵدەسێت!

بەڵام کاتێك خۆپیشاندان لەسەر مانای وێکچوو هاتە مەیدان، کاتێك خۆپیشاندان کۆمەڵێك پاڵەوان و فەردی موقەدەسی بەرهەمهێنا، کاتێك خۆپیشاندان ئاڕاستەی دیاریکراوی گرتەبەر… ئەو کاتە دەقی خۆپیشاندان لە دەقێکی سپی بۆ خوێندنەوە، بەرەو دەقێکی دیار بۆ نوسینەوە دەچێ!! ئەو لەکەدارکردن و گواستنەوەیە لەدەقی خوێندنەوە بۆ دەقی نوسینەوە هەر تەنها لە حەزی ئۆپۆزسیۆندا کورت ناکرێتەوە، بەڵکو وەك حەزی دەسەڵاتیش دەکرێ سەیری بکەین!! ئەگەر بۆ یەکەمیان دەلالەتی هێزی لەخۆدا هەڵگرتبێ!! ئەوە بۆ دووەمیان دەبێتە وێنەیەکی دیار بۆ نیشانەگرتن!!

کارکردنی خۆپیشاندان لەسەر مانای وێکچوو، نیاز و مەبەست و ئاڕاستەی دیاریکراو، یان دەرکەوتنی ناوەڕۆکی خۆپیشاندان وەك دەق بۆ نوسینەوە… دەشێ بۆ ئۆپۆزسیۆن ماناکانی هێزی تەعبیرکردن لەخۆ بگرێ. بەڵام بۆ دەسەڵات دەرکەوتنی وێنەی دوژمن دەگەیەنێت. بۆ ئۆپۆزسیۆن جێگەی دڵخۆشی و شانازییە، بۆ دەسەڵات جێگەی نیگەرانییە و لە هەمان کاتتدا دیاریکردنی خاڵی دەستبردنە بۆ هێز و

تووندوتیژی.

نیسانی 2011

سەرچاوەو پەراوێزەکان:

– رولان بارت، مغامرە فی مواجهە النص، تالیف، فرانك ایفرار و اریك تینە، ترجمە، د. وائل برکات، دار الینابیع، دیمشق، گ1 2000، ص119.
– بۆ زۆتر شارەزایی بڕوانە، ە.س.پ. ل77.
– لێرەدا هەوڵمداوە چەمکی نەگونجان لە چەمکی کاراکتەری ئیشکالی نزیك بکەمەوە، تێگەیشتن لە پاڵەوانی ئیشکالئامێز، بەوەی ئیشکالەکان دەخاتە روو، نەك بەوەی کە هەوڵی گۆڕینیان دەدات.
– کۆی ئەو خەسڵەتانەی خۆپیشاندەر، دەشێ لە خەسڵەتگەلی ڕۆشنبیریشدا بەدییان بکەین. بەو مانایە کە ڕۆشنبیر ئەو کەسەیە، بوونی خۆی لە هەستکردن بە رەخنەی بەردەوامدا هەڵدەگرێتەوە. بە کورتی ڕۆشنبیر و خۆپیشاندەر لەوێوە رووبەرووی دەسەڵات دەبنەوە، کە ستەمکاری جێگەی دادپەروەری، دیکتاتۆرییەت جێگەی دیموکراسییەت دەگرێتەوە، لەوێوە کە مەرج نییە بیروڕاکانیان ببنە بابەتێك بۆ جێبەجێکردن…
– لەڕیگەی وەرگرتنی باجی زۆتر لەلایەن دەوڵەت و دابەشکردنی بەسەر هەژاراندا بۆ ئەوەی باری ژیانیان بەرەو باشی بەرن. بۆ زۆتر شارەزایی بڕوانە: الفیلسوف الامیرکی فی کتاب جدید عن العدالە و الحریە، هاشم صالح، 22/3/2011، الشرق الاوسگ.
– فوکو و میکروفیزیاو السلگە، معزوز عبدالعالی، جمعیە الفلسفیە المغربیە، 5/2/2011، مدارات فلسفیە.
– لە تەوای ئەو وتارەدا هەوڵمداوە دەقی خوێندنەوە بە دەقی بۆ لایەن و دەقی نووسینەوە وەك لایەندار بناسێنم، بەو مانایەش مەرجی تێگەیشتن بۆ ئەو دوو جۆرە لە ناسین پشت بە دەق بۆ خوێندنەوە و دەق بۆ نووسینەوەی (بارت) نابەستێت.

تێبینی:
ئەو زنجیرە بابەتەی لێرە بڵاوبوونەتەوە، وەك کتێب لە ژێر ناونیشانی (ناسنامە، تواناکانی بوونی مرۆڤ) ئامادەیە بۆ چاپ.

هۆشیاری خود/ خودی هۆشیار ... عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

(هۆشیاری) دەلالەت لە شت لەخۆگرتن دەکات، هیچ هۆشیارییەك بەبێ مەعریفە نییە، هەر چەند مرۆڤ زانیاری خۆی زۆتر پەرە پێبدات، ئەوەندە زۆتر هۆشیاری هەڵدەکشێ. کەواتە هۆشیاری وشەیەکە تەعبیر لە حاڵەتێکی عەقڵی دەکات، عەقڵێك کە لە حاڵەتی کرانەوە و دەرککردن و سنوربەزاندا بێت، عەقڵێك کە پەیوەندی راستەوخۆی بە ئەویدیکە و زمان و ژینگەی دەرەکییەوە دەکات، ئەو پەیوەندییەش لە ڕێگای هەر پێنج هەستەکانی مرۆڤەوە بە دەست دێت.

بە کورتی هۆشیاری مرۆڤ لە کۆی کرانەوەی فیکر و ئەزموون و رامان و تێگەیشتن و راڤەکردنەوە دێتە بەرهەم، کە لە بارەی من و ئەویدیکە و بیرەوەری و زمانەوەیە، یان ژینگە و دەوروبەرەوەیە. بەڵام مەدلولەکانی هۆشیاری بەپێی بوارەکان دەگۆڕێت، دەشێ تێگەیشتنمان بۆ هۆشیاری پۆلینی چوار جۆر بکەین: هۆشیاری هەڕەمەکی، یان لەخۆوە، ئەو هۆشیارییە بنەمایە بۆ هەڵسانمان بە چالاکییەکی دیاریکراوەوە بەبێ ئەوەی هیچ ئەرکێکی گەورەی فیکری گەرەك بێ، جگە لەوەش ڕێگامان لێ ناگرێ لەوەی بە کارێکی دیکەی فیکری هەڵبسین. هۆشیاری رامانئامێز (التأملی): ئەو هۆشیارییە پێچەوانەی هۆشیاری یەکەمە و پێویستی بە ئامادەیەکی فیکری و دەرککردن و یادەوەریی هەیە، ڕێگاشمان پێ نادات دەست بۆ هیچ چالاکیەکی دیکەی فیکری بەرین.

هۆشیاری پێشبینیکردن (الحدسی): ئەو هۆشیارییە وامان لێدەکات کتوپڕ و راستەخۆ دەرك بە شتەکان بکەین، یان پەیوەندییان لەگەڵ دروست بکەین، یان بیانناسین، بۆ ئەوەی توانای بەڵگە هێنانەوەمان بە دەستەوە بێ. هۆشیاری ستانداری ئەخلاقی: ئەو هۆشیارەییە کە وامان لێدەکات فەرمانی پشتڕاست لە بارەی شتەکان و رەفتارەکان بدەین، جا چ قبوڵیان بکەین یان رەتیان بکەینەوە، بەڵام راستی و ناڕاستی ئەو فەرمانانە پشت بە یەقینە ئەخلاقیەکان دەبەستێت. پرسیاری بنەرەتی ئەوەیە: هۆشیاری خودی چۆن بە دەست دێت؟ هۆشیاری چۆن بەسەر دنیا و ئەویدیکە و زماندا دەکرێتەوە؟ سنورەکانی

مەعریفە و سنورەکانی خودی کراوە کامەیە؟

هۆشیاری وەك بیرکردنەوە لە خود

هیگل پێیوایە مرۆڤ تاکە بوونەوەرێکە (خود)ی خۆی ئاگادار دەکاتەوە، بەو مانایەی کە بوونی لە بوونی شتە سروشتیەکان دەکات و بەو مانایەی کە بوونی خۆی بۆ خودی خۆیەتی. بەڵام شتەکانی دیکە یەك شێوە لە بوونیان هەیە. لەسەر ئەو بنەمایە لەسەر مرۆڤ پێویستە بەو شێوەیە بژی کە بۆ خۆی هەیە، چونکە هەمیشە مرۆڤ بە ئاراستەی دۆزێنەوە و ناسێنەوەی خودی خۆیەتی کاتێك راستەوخۆ دەیگاتێ و لە دەرەوە بۆی دەردەکەوێ! مرۆڤ لە رێگای لێکچوونی بە شتەکانی دەرەوە، خۆی دەناسێتەوە، بۆیە هەمیشە کار بۆ گۆڕینی شتەکانی دەرەوەی خۆی دەکات، چونکە دەیەوێت خودی خۆی ئەو کاتە ببینێ، کە بە شێوەیەکی بابەتیانە پراکتیزە دەبێ. بەڵام چۆن خود دەتوانێ نوێنەرایەتی خۆی بکات؟

دیکارت پێیوایە (گومان) تاکە رێگایە بۆ بە یەقین گەیشتن! ئەوە گومانە وامان لێدەکات دەوری خۆمان بدەین. دیکارت گومان لە هەموو شتێك دەکات، لەوانەش بوونی خۆی! بۆیە ناتوانێ بڵێ جەستە و دەروون هەمان خەسڵەتیان هەیە، بەڵام بە ئاشکرا جەخت لەوە دەکاتەوە کە ناتوانێ گومان لەوە بکات کە بیر دەکاتەوە، وەك چۆن بیرکردنەوە تاکە خەسڵەتێکە کە هەر لە سەرەتاوە لە گومان دوور ناکەوێتەوە. کەواتە دەشێ لە بیرکردنەوەوە دەرك بە سیفەتی پێشبینیکردنی بوونی (خود) بکەین، بەمجۆرە دیکارت توانی بڵێت: من بیر دەکەمەوە، کەواتە هەم. لێرەدا خود و بیرکردنەوە لێکدوور ناکەونەوە، ئەو کاتەی خود لە بیرکردنەوە دەوەستێ لە بوون دادەبڕێ.

بەڵام (هنری برگسۆن-Henri Bergson) رۆژەییەکانی هۆشیاری رەتدەکاتەوە! لە دیدی ئەودا هۆشیاری ساتەوەختێکی هەستی نییە، کەڵ بە شتێکەوە بەند بێ، بەڵکو هۆشیاری درککردنی خود و شتەکانە لە بەردەوامی خۆیدا. هۆشیاری کرانەوەیە بەسەر ئێستا و رابردوو و داهاتوودا. بەمجۆرە هۆشیاری پارچە پارچە ناکرێ بۆ ساتەوەختی دیاریکراو، چونکە هەڵقوڵین و بەردەوامیە و جیاکردنەوەی نێوان ساتەوەختەکانی قوڵس دەکەوێتەوە. لەو خاڵەوە دەپرسین ئایا هۆشیاری دەکەوێتە دەرەوەی دنیا و ئەویدیکەوە؟

هۆشیاری کرانەوەیە بەسەر دنیا و ئەویدیکەدا

(ئیمانوێل کانت Immanuel Kant 1724-1804) هۆشیاری بۆ خود و

مەعریفە لە یەکتر جیا دەکاتەوە. ئەو پێیوایە (هۆشیاری خود) بۆ خۆیەتی وەك بوونێکی ئەخلاقی، ئەوەش بە مانای هۆشیاری رەها بۆ شتەکان ناگەیەنێت (واتە ئێمە هۆشیارییەکی رەهامان بۆ شتەکان نییە) ئەو قسە لە هۆشیارییەك دەکات، کە دەکەوێتە پێش ئەزموونەوە، قسەی لە هۆشیارییەکی ترانسدنتالیستی کرد، چونکە ئێمە شتەکان لە خودی خۆیان (نۆمینەکان) پشتگوێ دەخەین، بەمجۆرەش هۆشیارییمان بۆ شتەکان وەك هۆشیارییەکی ڕێژەیی دەمێنێتەوە. بەڵام (هۆسرەل، ئەدمۆند Edmund Husserl 1859-1938) پێچەوانەی ئەوە قسە دەکات، پێیوایە هۆشیاری هەمیشە نیازئامێزە (هۆشیارییە بە شتێك). چەمکی هوشیاری لای هۆسرەل ئەوە دەگەیەنێت کە هەبوون و واتا پێکەوە گرێ دراون، چونکە نە شت بەبێ کەس بوونی هەیە و نە کەس بەبێ شت بوونی هەیە، شت و کەس لە راستیدا دوو رووی یەك دراون. رەنگە هۆشیاری خەیاڵکردن بێ، یان یادکردنەوە، یان بیرکردنەوەیەکی لۆژیکی.. بەڵام هەمیشە روو لە شتێکە، کە بیری لێدەکەینەوە. بەمجۆرە هۆشیاری خودی کرانەوەیە بەسەر خود لە ڕێگای نیازێکی دیاریکراوەوە، هۆشیاری دنیایی هۆشیارییەکی نیازخوازانەیە بۆ دنیا.

میرلۆپۆنتی هەوڵدەدات هۆشیاری لەو مەیلە فینۆمینۆلۆژیا دەربکات، دەڵێ هۆشیاری ڕێگا بۆ دنیا دەکاتەوە، تا چارەسەری ئەوانە بکات، کە لە ڕێگای ئەوەوە دەردەکەون: دنیا وەك ئەوەی لە خودی خۆیدایە هەموو ئاراستە و بزاوتەکانی ڕێژەییە، شتێکە کە پێیوایە بوونی لەودا نییە. بەڵام خودی هۆشیار ناتوانێ-بەمجۆرە بێ- ئەو کاتە نوێنەرایەتی ئاگایی خۆی دەکات کە دەکەوێتە نێو دنیاوە، لێرە پەیوەندییەکی دیالیکتیکی لەنێوان خود و دنیادا هەیە: چونکە بەبێ خود دنیا دەبێتە دنیایەکی بێ لا و بێ رەهەند، بەبێ دنیاش خود ناتوانێ خۆی بەرجەستە بکات. بەڵام ئایا ڕۆڵی ئەوانیدیکە لە هۆشیاری خود چییە؟ سارتەر دەڵێ ئەوانیدیکە وام لێدەکەن هۆشیاری خودی بە دەست بهێنم: من کاتێك تەنیا دەبم خودم دەخەمە لاوە و هیچ بیری لێناکەمەوە، بەڵام کاتێ بە چاو هەڵبڕینێك ئەوانیدیکە دەبینم تەماشام دەکەن، شەرم لەخۆم دەکەم، چونکە بۆم دەردەکەوێ کە لە چاوی ئەویدیکەوە تەماشای خۆم دەکەم. کەواتە تەماشاکردنی ئەوانیدیکە وام لێدەکات هۆشیاری خودی وەك شتێ لە دەرەوەی خۆم بە دەست بهێنم. هەر ئەویدیکە دەبێتە ناوەندێك بۆ بە بابەتکردنی خودی خۆم. بەمجۆرە ئەویدیکە ئەو بوونە بنەڕەتییە کە وام لێدەکات خودی خۆم بکەمە بابەتێك بۆ هۆشیاری.

سنورەکانی هۆشیاری

نابێ لە بیرمان بچێ کە کۆی ئەو چارەسەرییانەی بیریاران و فەیلەسوفان بۆ ئیشکالیەتی هۆشیاری بە ئەنجامی دەگەیەنن، هۆشیاری بە ساتەوەختی مێژووییەوە بەند دەکەن، هۆشیاری بە ئەزموونەوە دەلکێنن، هۆشیاری رەنگدانەوەی ئاستی مەعریفی و نیگەرانی مرۆکانە، لەو لۆژیکەوە قسەکردنیان لەسەر سنورەکانی هۆشیاری جۆراوجۆر دەکەوێتەوە.

بۆ نموونە کارڵ مارکس هۆشیاری بەو سەرخانە (البناو الفوقی) دادەنێ کە کۆی چالاکییە مرۆییەکان دەیخەنەوە، وای بۆ دەچێ کە بە هیچ شێوەیەك ناتوانین لە دەرەوەی بارودۆخی کۆمەڵایەتی و دواتر پەیوەندییەکانی بەرهەمهێنانەوە نوێنەرایەتی هۆشیاری بکەین. خەڵك لە دەرەوەی ویستی خۆیان دەکەونە نێو پەیوەندییە دیاریکراوەکانی بەرهەمهێنانەوە، ئیتر لەوێوە پلەی هۆشیاری جیاواز دێتە ئاراوە. هەر لەو لۆژیکەوە مارکس دەڵێ: هۆشیاری (بوون)ی خەڵکی دیاری ناکات، بەڵکو ئەوە (بوونی کۆمەڵایەتی)یە هۆشیارییان دیاری دەکات. لای مارکس هۆشیاری رەنگدانەوەی سلبیانەی واقیع نییە، چونکە بڕوای بەو پەیوەندییە دیالیکتیکیە هەیە، کە دەکەوێتە نێوانیانەوە: دەشێ هۆشیاری (هۆشیاری دروست) کار لە واقیع بکات، یان بەشداری لە گۆڕینی واقیعدا دەکات، یان بەشداری لە چەسپاندن و پیرۆزیدا بکات (نەك هۆشیاری ساختە). کەچی (نیچە، فریدرچ ڤیلهیلم Friedrich Wilhelm Nietzsche 1844-1900) پێیوایە دەشێ مرۆڤ ژیان بە سەربەخۆیی و بەبێ هۆشیارییەکی تەواو بەسەر بەرێت. ئەگەر ژیانی مرۆڤ قابیلی لەناوچوون بێت، بەو مانایەی ململانێ لە پێناو مانەوە سنورەکانی دیاری دەکات، کەواتە مرۆڤ ناچارە بە وشە تەعبیر لە خۆی بکات، لەوێشەوە گەشەکردنی زمان و گەشەکردنی هۆشیاری بەیەکەوە پەیوەست دەبن.

بەمجۆرە مرۆڤ کۆمەڵێك وەهم بۆ خۆی هەڵدەبەستێ بە بڕیەی حەقیقەت دەینەخشێنێ (وەك ئەرك، لێپرسراویەتی، ئازادی...هتد) هەموو ئەو حەقیقەتانە لە بنەڕەتدا جگە لە کۆمەڵێك وەهمی لەبیرکراو شتێکی دیکە نین. بەڵام فرۆید بە شێوەیەکی زۆر جیاواز تەماشای ژیانمان دەکات. ژیانی مرۆیی لای ئەو لە چیایی سەهۆڵی (iceberg) دەچێ (ئەوەی کە دیارە زۆر لەوە کەمترە کە شاردراوەیە- پانتاییەکانی نەست زۆر لە پانتاییەکانی هەست بەرفرەوانترە) بۆیە ئێمە زۆر هەڵەین، ئەگەر تەواوی رەفتارەکانمان بە هۆشیارییەوە گرێ بدەین، چونکە هەموو ئەو کردانەی کە دەکەونە نێو هۆشیارییەوە، نە بە

یەکەوە بەندن و نە قابیلی تێگەیشتنن، بەڵام ئەگەر ناچار بین و بڵێین هەر دەبێ لە ڕێگای هۆشیارییەوە حاڵی بین، ئەوە لە بەشێکی زۆری ڕەفتارەکانمان ناگەین، تەنها ئەو کاتە نەبێت کە بۆ لایەنێکی بنەڕەتی دەروونیمان دەگەڕێینەوە، ئەویش نەستە، ناهۆشیاریە.

بەمجۆرە دەتوانین بڵێین مرۆڤ ژیانێکی ئاوێتە دەژی، چونکە هەر یەك لە هۆشیاری و ناهۆشیاری ڕۆڵێکی سێنترالیزمی تێدا دەگێڕن. ئەگەر ناهۆشیاری بۆ زۆرێك لە ڕەفتارە بە تایبەتی لادەرەکان، نەخۆشە دەگمەنەکان زەروری بێ، ئەگەر نەست بەشێکی گەورەی پانتاییەکانی ژیانی مرۆڤی لەخۆ گرتبێ، ئەوە بە دیوەکەی دیکە ناشێ لەبیرمان بچێ کە ژیانی مرۆیی ئازادی و ویست و لێپرسراویەتییە، بەو مانایەش دەشێ مرۆڤ لە ڕێگای بەشێك لە هۆشیارییەوە ڕەفتارەکانی خۆی هەڵبژێرێت.

زنجیرەیەك گوتار لە بارەی ناسنامە (8-8) ناسنامە … عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

پاڵەوانی ئازادی/ پاڵەوانی مەعریفی

سەردەمی مۆدێرنە، سەردەمی زانستی کە بە کلیلی شۆڕشی پیشەسازی دادەنرێ، سەردەمی زانیارییەکان و کۆمینیکەیشن و سەردەمی پۆست مۆدێرنە، سەردەمی پۆست پیشەسازی و پۆست ئایدیۆلۆجیا، پۆست بونیادگەری و پۆست هەڵوەشانەوەگەری… سەردەمی دژەکان و مەرگی حیکایەتە گەورەکان…
لە سەردەمی مۆدێرنە و پۆست مۆدێرنەدا، لە سەردەمی کۆتایی و بێکۆتاییدا، بە گشتی دوو جۆر مرۆڤ و دوو جۆر دنیابینی دەبینین، دنیابینی مەعریفەی حیکایی و دنیابینی مەعریفەی زانستی، مرۆڤی ڕۆبۆتی ئایدیۆلۆجیا و مرۆڤی پۆست ئایدیۆلۆجیا! ڕۆبۆتی ئایدیۆلۆجیا دروستکەری بەها کۆمەڵایەتییەکانە، بەڵام مرۆڤی پۆست ئایدیۆلۆجیا کەوتۆتە سەر بڕوایەك ئەویش ئەوەیە کە هەموو شتێك بۆ

هودە و بێ واتا و پوچە، لە هەندێ وڵاتانی پێشکەوتوودا ئەو بڕوایە هەنگاو بەرەو یەقینی رەها دەنێت، ئەو یەقینە رووتەش هەر تەنها پەیوەندی بە مرۆڤی پۆست ئایدیۆلۆجیاوە نییە، وەك كامۆ دەڵێ پەیوەندی بە جیهانیشەوە هەیە، یان راستر بڵێین پەیوەندی بە دنیابینی نەهلیزمەوە هەیە! واتە پوچی بۆتە نێوانکاری مرۆڤ و جیهان! مۆدێرنە و پۆست مۆدێرنە! دنیابینی حیکایی و زانستی! عەقڵ و زانست…

عەقڵا لەگەڵا زانست هاوگونجاو نایەتەوە, عەقڵا لە توانایدا نییە، بەشداری لە گەشەکردنیدا بکات, بۆیە ئەوانەی کە بە زانست سەرسامن، پێویستە لە نێوان عەقڵا و زانست، لە نێوان دنیابینی حیکایی و زانستی… پارێزگاری لە یەکێکیان بکەن, بە گشتی رۆبۆتی ئایدیۆلۆجیا بە لای عەقڵدا دەشکێتەوە، غەرقی حیکایەتەکان و پیرۆزییەکانە، بەڵام مرۆڤی پۆست ئایدیۆلۆجیا روو لە زانستە و هەنگاو بەرەو چەندان مەیلی جیاواز و چەندان فۆڕمی جیاوازی ژیان و کەشفکردن دەنێت، لەوانە مەیلی سەرکێشی و یاخیبوونی رێبازە فیکرییەکان لە شێوەی دژبوونەوەدا دژی سایکۆلۆژیا، هیومانیزم، ئۆدیب، شیعر، رۆمان…، مەیلی تێپەڕاندن لە فۆڕمی مەرگی حیکایەتە گەورەکان…

بەشێك لە مرۆڤی پۆست ئایدیۆلۆجیا لە پێناو ئازادی، خۆی لە سێنتەری عەقڵ و هەموو بەها پیرۆزەکان و پاڵەوانێتییەکان دادەماڵێ، پەنا بۆ ئەلکحول و ماددەی هۆشبەر و گەشتکردن و… دەبات، ئەو هەڵاتنە بە رێبازی رزگاری (تیمۆتی لیری-Timothy Leary) ناسراوە! بەشێك پەنا دەبەنە بەر سێکس وەك (ولیام رایش) لە تێزەکەی خۆیدا ستایشی کردووە، واتە تێکەڵکردنی سێکس و سیاسەت، تەماشاکردنی شۆڕش وەك رەهابوونی سێکسی، واتە وەك چۆن گەیشتن بە ئۆرگازم مرۆڤ لە زیندانی جەستە ئازاد دەکات، بە هەمان شێوەش شۆڕش بە حوکمی رەحەتبوونی بە کۆمەڵی دەبێتە سەرهەڵدانی کەسایەتییەکی کۆمەڵایەتی لە سەرووی مەبەستە تاکەکەسییەکانەوە، بەو مانایەش رایش ئازادی سێکسی بە سەرەتای رووخاندنی جیهانی سەرمایەداری دەزانێت…

مرۆڤی پۆست ئایدیۆلۆجیا دەست بۆ هەموو بۆشاییەکان و هەموو فۆڕمەکانی ژیان و کەشف نەکراوەکان دەبات، خەریکی دەستپەڕی نێرگزیانەیە، گەمە بەو زبڵانە دەکات، کە خستوویەتە لاوە، دەست دەداتە تاوان بۆ ئەوەی لەو زیندانە رابکات، کە خۆی دروستی کردووە، رزگاری خۆی لە تەقاندنەوەی هەوەسەکانیدا دەدۆزێتەوە… بە گشتی لای مرۆڤی پۆست ئایدیۆلۆجیا بەرهەمی ناسنامە و رەهەندە

جیاوازەکانی ناسنامە هیچ بەها و بایەخێکی نییە، گەشەسەندن و پێکەوە ژیان و کرانەوە دەبنە کۆمەڵێ چەمکی بە سەرچوو، پێیوایە هەموو ناسکردنێکی خود، خود دەخاتە چوارچێوەیەکی دیاریکراوەوە و ڕەتکردنەوەی خود و ونبوونی خود و ئابڵوقەدانی خودی لێدەکەوێتەوە! مرۆڤی پۆست ئایدیۆلۆجیا وەك چۆن ئابڵوقەدان رەتدەکاتەوە، لە هەمان کاتدا بۆ بەها پیرۆزەکان ناگەڕێتەوە، مرۆڤی پۆست ئایدیۆلۆجیا هەر تەنها پرۆسیسەی جۆرێك لە تێپەڕاندن و ئازادی و دژبوونەوە و پوچگەرایی ناکات، هەر تەنها ستایشی مەرگی حیکایەتە گەورەکان و مەرگی بەهاکانی ناسنامە ناکات، هەر تەنها کلتور بە زبڵ دانانێت، بەڵکو وەك هایدگەر پێیوایە ئەو ستایشی مێژووی شاردنەوەی حەقیقەتی بوونیش دەکات، یان بە دەربڕینێکی دیکە فەرامۆشکردنی بوون و بەرجەستەکردنی نەهلیزمە.

بێگومان جیاوازییەکی ئاشکرا لە نێوان ڕۆبۆتی ئایدیۆلۆجیا و مرۆڤی پۆست ئایدیۆلۆجیا هەیە، وەك چۆن جیاوازییەکی روون لە نێوان مەعریفەی زانستی و مەعریفە حیکایی هەیە، جیاوازییەکی دیار لە نێوان (پاڵەوانی ئازادی) وەك دروستکەری بەها کۆمەڵایەتییەکان، لە حیکایەتی شۆڕشی فەڕەنسی و (پاڵەوانی مەعریفە) وەك ڕێکخەری مەعریفە لە ناوکۆیەك کە خۆی لە بەهاکانی کۆمەڵگا و دەوڵەت بەرزتر دەزانێت، لە شۆڕشی ئەڵمانیدا هەیە! لێرەدا پرسیارکردن لە ناسنامە دەکەوێتە کوێ؟ بە دیوەکەی دیکە ئایا پرسیارکردن لە ناسنامە پرسیارکردن نییە لە مرۆڤ، لە مەعریفە، لە دنیابینی؟
قسەکردن لە مەعریفەی گێڕانەوە قسەکردنە لە ژیان و بیستن و بەکارهێنانی شتەکان و پێوانەی چالاکییەکان و دادپەروەری و خۆشبەختی و دەنگ و ڕەنگ و … مەعریفەی گێڕانەوە چەمکێکی بەرفرەوانە و مۆڵگێکی نەتەوەیی و لۆکاڵی هەیە! بەڵام مەعریفەی زانستی لە سەر سەلماندن راست دەبێتەوە، دیالۆگ لە سەر سەلماندن بە رەوا دەزانێت، هەرگیز مەعریفەی زانستی ناکەوێتە سەلماندنی دژ بە یەکەوە، وشەی (گریمانە) لە زانستدا کە دەلالەت لە هێزی وشەکە دەکات، بەو مانایە دێت، کە زانست دەتوانێ بەپێی ئەو گریمانەیە دەرئەنجامەکان جێگیر بکات، زمانی زانست وەك (ژان فرانسۆ لیوتار) لە کتێبی (بار و دۆخی دوای تازەگەری)دا دەڵێت زمانی ئاماژەیە (ئاماژە بە شتەکان دەکات) لە زمانی ئاڵۆزەوە دوورە (کە ئاماژە بە ڕێسا و پێوانە و هەڵسەنگاندن دەکات)… کەواتە پاڵەوانی ئازادی بە پێچەوانەی پاڵەوانی مەعریفەوە لە سەر لۆجیکی گێڕانەوە وەستاوە، لۆجیکی گێڕانەوە لەسەر کۆکردنەوەی دەستەواژەکان و ئاماژەکان و دەستەواژە ئاڵۆزەکان و … کار دەکات، مەعریفەی زانستی پێویستی بە

ئازادی و بوێری هەیە، پێویستی بە پاڵەوانی ئازادی نییە، مەعریفەی زانستی مۆڕگی نەتەوەیی لەخۆدا هەڵنەگرتووە، زانست سەلماندنی دەوێت.

مەعریفەی حیکایی رابردوو لە پێناو دووبارە شیکردنەوە ناخاتە روو، بەڵکو پیرۆزی پێدەبەخشێ و دەیخاتە سەرووی زەمەنەوە، بۆ نموونە ئەفسانەکان… پاڵەوانی ئازادی تەنها خۆی بە رەوا دەزانێت، هەرگیز نابێتە سەرچاوەی رەوایەتی… (لیوتار) هەر لەو کتێبەدا دەڵێ هەر بەو هۆیەوە گێڕانەوەکان لێبوردەیی دەنوێنن و تاکەکان بە یەکەوە کۆ دەکەنەوە. بەڵام مەعریفەی زانستی بە پێچەوانەوە، چێژ لە ئاستێکی دیاریکراوی مەعریفە وەردەگرێت، پاڵەوانی مەعریفی قبوڵکردن و رەتکردنەوە بە رەوا دەبینێت، جگە لەوە مەعریفەی زانستی خاوەن مێژووە و دەکەوێتە نێو زەمەنەوە، بۆیە تیۆری نوێی زانستی لە سەر بەتاڵکردنەوەی کۆن راست دەبێتەوە… پاڵەوانی مەعریفی پێچەوانەی پاڵەوانی ئازادی دەکەوێتە دەرەوەی کۆمەڵگا و ناسنامەوە، چونکە ئەفسانە دروست ناکات، بەڵکو لە لێکۆڵینەوەی عەقڵی زانستی ئەبستراکتدا دەمێنێتەوە.

لە سەر بنەمای ئەو هەموو جیاوازییانەی کە لە نێوان لۆجیکی حیکایەت و لۆجیکی زانستدا هەیە، زانست رەخنە لە گێڕانەوە دەگرێت و خەسڵەتی رەوایەتی لە گێڕانەوەدا بە سەرچاوەیەك لە سەرچاوەکانی لە دایکبوونی ئیمپراتۆریەت لە قەڵەم دەدات. بەڵام لەگەڵ ئەو هەموو رەخنانەشدا کەچی لە زەمەنێك لە زەمەنەکاندا پشتی زۆری پێدەبەست! لیوتار ئەو پشتپێبەستنە لە دوو زەمەنی گێڕانەوەدا سادە دەکاتەوە: زەمەنی حیکایەتی شۆڕشی فڕەنسی کە لە بارەی گەلەوە دەدوێ و پاڵەوانی ئازادی بەرجەستە کرد و لە پێناو پێشکەوتن و لە پێناو هێنانە دی ئامانجەکانی کۆمەڵێك پێوانەی کۆمەڵایەتی و کۆمەڵێ یاسا و رێسای دیاریکراوی لە رێگای دەستاودەستکردن و گفتوگۆوە بە دەست هێنا، لە بەرانبەریشیدا مەعریفەی زانستی دەستە وەستان نەبوو، رەخنەکانی وەلاناو زانستی پێشکەش بەو گەلە کرد و گەلیش لە پێناو مافەکانی خۆی پشتی بە زانست بەست، بۆ ئەوەی لە رووی مەعریفەی زانستییەوە مافەکانی خۆی بە دەست بهێنێ… زەمەنی حیکایەتی دووەم حیکایەتی ئەڵمانیایە، حیکایەتی پاڵەوانی مەعریفەیە، ئەو پاڵەوانە زانستی لە ناوک□یەکدا رێکخست، زانستی لە نموونەیەکی ئاکاریدا رێکخست، نموونەیەك کە دەکەوتە سەرووی دەوڵەت و نەتەوەوە! لێرەدا مەعریفەی زانستی وەك مەعریفەی لێوردبوونەوە خۆی دەنوێنێ و دەکەوێتە سەرووی گەل و سەرووی

زاناکانەوە! لیوتار پێیوایە ئەو شێوەیە لە ڕێکخستنی مەعریفەی زانستی مۆرگێکی هیگلیانەی لەخۆدا هەڵگرتووە. بەڵام بە گشتی لە هەردوو حیکایەتدا زانست پشت بە دەوڵەت دەبەستێت، چ دەوڵەتێك کە نوێنەرایەتی گەل دەکات، وەك لە حیکایەتی فەڕەنسی بەر چاو دەکەوێت، یان ئەو دەوڵەتەی کە نوێنەرایەتی ڕۆح دەکات وەك لە حیکایەتی ئەڵمانیدا دەبینرێت.

زانست لەگەڵ بەرەو پێشچوونە یەك لە دوا یەکەکانیدا چەندان ڕێسای زانستی بەسەر خۆیدا چەسپاند و خۆی لەو زەمەن و فەلسەفانە جیا کردەوە، کە ڕەوایەتییان پێدەبەخشی، ئینجا دوای دیاریکردنی سنورەکانی و لە دوای وەرگرتنی تایبەتمەندێتی و چوونە ناو دامەزراوەکانی زانکۆ و پەیمانگاکانەوە، خۆی لە گشتگیریی هیگلی جیا کردەوە، بەڵام وەك پەیوەندی بە حیکایەتەکانی ڕۆشنگەری… دەبینین هیچ پەیوەندییەکی ئاشکرا لە نێوان راستی زانستی و توێکاری دروستیدا نییە، بەڵام دەشێ لەسەر حەقیقەتی زانستی چەندان هەڵبژاردەی کۆمەڵایەتی جۆراوجۆر و هەتا ناکۆکیش بونیاد بنرێت، بۆ ئەوەی زانست بتوانێ ئەو ناکۆکییانە یەکلا بکاتەوە. بەمجۆرە زاناکان بوونە بەندەی تایبەتمەندییەکانی خۆیان و خودی خۆیان بونیاد نا و زانست پەلوپۆی زۆری لێبۆوە و زمانی زانستیان بە شێوەیەکی تایبەتی بە کار هێنا.
زانست لە کۆمەڵگا دابڕاو نییە، بەڵکو پێویستی بە ڕەوایەتی کۆمەڵایەتی هەیە. زانست پێویستی بە میدیا هەیە، پێویستی بە شانۆی ژیان هەیە، پێویستی بە دەنگ و دەنگدانەوە هەیە… بەڵام زانست بەپێی بەرەو پێشچوونەکانی بەرە بەرە بنەما حیکاییە کۆنەکانی فەرامۆش کرد، ئەو بنەمایانەی لە زەمەنێك لە زەمەنکاندا ڕەوایەتیان پێدەبەخشی… دواجار پرسیاری ڕەوایەتی بووە پرسیارێکی ناوەکی خودی زانست و بووە بەشێکی جیانەکراوەی خودی زانست.

پرسیاری من ئەوەیە ئایا لەگەڵ کاڵبوونەوەی بنەما حیکاییەکان پەیوەندی نێوان مرۆڤ ناسنامە، کلتور و ناسنامە، سیاسەت و ناسنامە… خۆی نوێ دەکاتەوە، یان ئەو پرسیارە جەوهەرییە دەکەوێتە کوێی پەیوەندییەکانی تەکنەلۆجیا و زانست، یان کردەیی و ناکردەیی… بێگومان تەکنەلۆجیا وێڕای بەرەوپێشچوونە زانستییەکان پەیوەندی خۆی لەگەڵ بەرهەمە زانستییەکان پتەوتر دەکات، هێزی زانستی وەك بنەمای دەسەڵات و سەرمایە و پێویستییەکانی ئازادی هەنگاو بەرەو داهاتوو دەهاوێژێت، سەربەخۆیی زانستی حکایەتی ئازادی سەرەوژێر کرد، ئەگەرچی تا دوێنێ بۆ ئازادی خۆی ڕەوایەتی لەو حکایەتانەوە

وەردەگرت… بەڵام ئەمڕۆ ئازادییەك بە ناوی پێویستییەكانی زانستی هاتۆتە دنیاوە.

بەمجۆرە كەوتنی حیكایەتە گەورەكان و هاتنە ناوەوەی زانست و بەرەوپێشچوونی لە بوارە جیاوازەكاندا و هەژموونی تەكنۆلۆجیا… هەموو ئەوانە بەشێكی زۆر لە پرسیاری ناسنامە كاڵدەكەنەوە، ئێستا پرسیاری رەوایەتی شانی بە شانی تەكنۆلۆجیا و پێشكەوتنە زانستییەكان هەنگاو دەنێت، ئازادی وەك داواكاری زانست و لە پێناو زانست و تەكنۆلۆجیادا خۆی نمایان دەكات، كردنەوەی دەرگاكانی تەكنۆلۆجیا و كۆگای زانیارییەكان بۆ هەمووانە، بۆ ئەوەی بیر لە ناسنامە بكاتەوە، ئەمڕۆ دنیا بەرەو پشتكردن لە ناسنامە هەنگاو دەنێ و لە پێناو (ئازادی/ زانست/ تەكنۆلۆجیا) تێدەكۆشێ..

هەولێر 15/6/2018

زنجیرەیەك گوتار لە بارەی ناسنامە (8-7) بەختیار عەلی

ناسنامە لە نێوان یەكێتی سیاسی و یەكێتی نەتەوەییدا
عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

-________

قسەیەكی جوانی (نەسر حامد ئەبوزێد) لە بارەی ناسنامەوە هەیە، دەڵێت: ئەگەر ناسنامە وەك پێدراوێكی كۆنكریت و نەگۆڕ دابنێین، ئەوە ژەهرێكی كوشندەیە.. ئەو قسەیەی ئەبوزێد بە تایبەتی لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا ئایدیۆلۆجیای ناسیونالیزممان بیر دەخاتەوە، بە مانایەكی دیكە ئەو قسەیە لە لایەك ناسنامە وەك ئایدیۆلۆجیا وەردەگرێت، لەلایەكی دیكە ناسنامە و ناسیونالیزم لە پیرۆزیی و ناوازەیدا دەبینێتەوە، هەموو لەیەكنزیكردنەوەیەكی ناسنامە و ناسیونالیزمیش دیدێكی دۆگمایانە بە ناسنامە دەبەخشێت، چونكە خودی ناسیونالیزم لە خۆرهەڵاتی ناوەڕاستدا جگە لە داكۆكیكردنێكی ناوازە، جگە لە پرنسیبێكی سیاسی پیرۆز شتێكی دیكە نییە! دەمەوێ

بەڵام ئەوە داکۆکیکردنی ناوازەیی ناسیونالیزمە پێیوایە دەبێ یەکێتییەکی سیاسی و نەتەوەیی بەیەکەوە بگونجێنین، واتە دەبێ یەکێتی سیاسی لە سەر یەکێتی نەتەوەیی دامەزرا بێت، ئەوانەی لە نێو یەك چوارچێوەی سیاسیدا دەژین، دەبێ بوونی نەتەوەیەك کۆیان بکاتەوە، دەبێ پیرۆزیی نەتەوەیی یەکیان بخات، بەو مانایەش دەبێ ناسنامەیەکی پتەو و نەگۆڕیان هەبێت، ئەوەش جاڕدانی مەرگی ناسنامە و دابڕانی ناسنامەیە لە گەشەکردن و پێکەوە ژیان و کرانەوە و بەرەوپێشچوون، دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ ئەویدیکەدا.

(بەختیار عەلی محەمەد) ساڵی 1960 لە شاری سلێمانی گەڕەکی (ئیبراهیم پاشا) لە دایکبووە، قۆناغی سەرەتایی لە قوتابخانەی (شێخ سەلام) خوێندووە، دواتر ناوەندی ئەزمڕ و دواناوەندی هەڵکەوتی هەر لە سلێمانی تەواو کردووە، لە زانکۆی سلێمانی چۆتە بەشی (جیۆلۆجی- زەوی ناسی) و کاتێك زانکۆی سلێمانی گوازراوەتەوە بۆ شاری هەولێر ئەویش لە هەولێر درێژە بە خوێندن دەدات، لە سەرەتای هەشتاکاندا لە خۆپێشاندانی قوتابیاندا بەشدار دەبێت و بریندار دەبێت و بۆ ماوەیەك دەکەوێتە زیندانی بەعسیانەوە، پاش دەرچوونی لە زیندان بە یەکجاری واز لە زانکۆ دەهێنێ و هەر لەو کاتەدا چامەی (نیشتمان) بڵاو دەکاتەوە، لە ساڵی 1985 روو لە چیاکانی سەر سنور و کوردستانی ئێران دەکات، لە گەرمەی شەڕی خوێناوی عیراق و ئیران دەستنوسی یەکەمین رۆمانی بە ناوی (مەرگی تاقانەی دووەم) ئامادە دەکات و وەك دەستنوس دەمێنێتەوە و پاشان لە دوای راپەڕینی ساڵی 1991 بە چاپی دەگەیەنێت… لە ساڵی 1994 روو لە دیمەشق- سوریا دەکات و دوای نۆ مانگ لە مانەوەی لەوێ دەچێتە ئەڵمانیا تا ساڵی 1999 لە شاری فرانکفۆرت دەمێنێتەوە، پاشان بۆ شاری کۆڵن دەگوازێتەوە… نوسەر وەك بیرورِا دژ بە ئایدیۆلۆجیای تۆتۆلیتار و بیر تەسکی ئەدەبی و سیاسی و فەلسەفی وەستاوە، برەو بە بیری عەلمانی ئازاد و چەمکی جیاوازی و دیموکراسی دەدا. نزیکەی (30) کتێبی لە شیعر و رۆمان و لێکۆڵینەوە چاپ و بڵاو کردۆتەوە، بەرهەمەکانی بۆ سەر زمانی فارسی، عەرەبی، تورکی، ئینگلیزی، سویدی، ئەڵمانی تەرجەمەکراون، لە سایەی وەرگێڕانی رۆمانی (دواهەمین هەناری دونیا) بۆ زمانی ئەڵمانی لە 10/12/2017 خەڵاتی (نیلی زاکس)ی لە شاری (دۆرتمۆند) پێبەخشراوە.

(بەختیار عەلی) یەکێکە لەو نوسەر و رەخنەگرانەی دنیا، کە بە شێوەیەکی مۆدێرن دژ بە بیر تەسکی ئایدیۆلۆجی و فەلسەفی قسان دەکات، بۆیە لە پێناسەی ناسنامەی کوردیدا ئەو یەکیەتییە سیاسییەی

باسمان کرد و ئەو بنبەستبوونە دەخاتە بەر بەدواداچوون و رەخنەی فیکرییەوە… بێگومان لە قسەکردن لە بارەی ناسنامە و چەمکی ناسنامە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا نابێ ئەو یەکێتییە سیاسییەی نێوان ئایدیۆلۆجیای ناسیونالیزم و ناسنامە لە بیر بکەین، چونکە گرنگترین شت بۆ سیستمی سیاسی ڕۆژهەڵاتی ئەوەیە، کە کۆمەڵگا خانە خانە بکات، پرۆسەی خانە خانەکردنی کۆمەڵگا جگە لە تێکەڵکردنی ناسنامە و ناسیونالیزم، شتێکی دیکە نییە، بە دیوەکەی دیکەش هەمیشە ئایدیۆلۆجیای سیاسی و ناسیونالیزم تاکەکانی کۆمەڵگا دەخاتە نێو ئەو خانانەی بۆی ئامادە کردووە، هەر بەو شێوەیەش لە کایەی ئایدیۆلۆجیای سیاسی و ناسیونالیزمی کوردیدا هەوڵی ناساندنی تاکەکانی کۆمەڵگا دەدرێت و ناسنامەیەکی دیاریکراویان پێدەبەخشرێت! بەڵام مرۆڤ نابێ لە کایەی سیاسیدا بۆ ناسنامەی خۆی بگەڕێت، بەڵکو وەك بەختیار عەلی لە کتێبی (جوانییەکانی ناڕێکی، ل126، 147،212)دا دەڵێت: مرۆڤ دەبێ لە مێژوو و ئایین و سیاسەتدا بۆ ماناکانی بوونی خۆی بگەڕێت. چونکە کێشەی مرۆڤ لە دیدی بەختیار عەلیدا بە پلەی یەکەم وەك چۆن (عەلی حەرب) دەڵێت، لەگەڵ خۆیدایە، کەسێك نەتوانێ خۆی دروست بکات، کەسێك نەتوانێ خۆی ئازاد بکات، ناتوانێ لە ئازادکردنی کەسانی دیکەدا یان لە گۆڕینی واقیع و بونیادنانی کۆمەڵگادا بەشداری هەبێت… لە کتێبی جوانییەکانی ناڕێکیدا پێیوایە مێژووی ئێمەی کورد مێژووی توانەوەی خودە لە ئەویدیدا، مێژووی تێڕامانی خودە لە ئەوانیدیدا، گەر چاوێك هەبێت ئێمە لە ڕێگایەوە سەیری خۆمان بکەین، ئەو چاوەیە، کە لە ئەوانیدیکە قەرزکراوە…

خۆرهەڵات لە مێژوو بەدەرە، ئەو قسەیە بەو مانایەیە، کە سیاسەت لە خۆرهەڵاتدا ئەو کەرەسە و ڕێگرەیە کە ناهێڵێ مێژوو دەست پێبکات. سیاسەت هەرگیز لە خۆرهەڵات ئەوە نەبووە، کە بانگدەرانی جاڕی بۆ دەدەن، سیاسەت بەوە شکاوەتەوە کە مرۆڤەکان لە جوغزی ناسنامەیەکی تەسکدا، لە جوغزی شەڕێکی دوورودرێژی مان و نەماندا قەتیس بکات…
لە کتێبی (لە دیارەوە بۆ نادیار)دا دەڵێت: کاتێك کلتوری کوردی، پرسیارە جەوهەرییەکانی لە فیکردا دەکوژێت، ناتوانێ لە سیاسەتدا بە دەستی بهێنێتەوە. وەك دەبینین پرسیاری جەوهەری بزوتنەوەی ناسیونالیزمی کوردی لە فیکردا ونە، وەك چۆن پرسیاری تاکی کوردی لە ناسنامەدا نادیارە! ناسیونالیزمی کوردی هەرگیز بیری لە پرسیاری جەوهەری نەکردۆتەوە، وەك چۆن تاکی کوردی بیری لە جیاوازی و مرۆڤایەتیبوونی ناسنامە نەکردۆتەوە، هەرگیز ناسیونالیزمی کوردی پرسیاری خۆی لە خەونی گەورەدا نابینێتەوە، وەك چۆن تاکی کوردی

تایبەتمەندی ناسنامە بە هەند نازانێت… ناسیونالیزمی کوردی بە درێژایی مێژوو دراسەکردنی خەونی گەورەی بە ئەرکی خۆی نەزانیووە، بە درێژایی دەیان ساڵی مێژوو مرۆڤی کوردی بۆ خەونی گەورە ئامادە نەکردووە… بەڵکو پشتی بە فاکتەرە غەیبی و خورافییەکانەوە بەستووە، هێزی ناسیونالیزمی کوردی لە بری ئەوەی ئومێدی خۆی لە سەر ئەرزی واقیع بونیاد بنێت، لە بری ئەوەی ئومێدی راستەقینە بە تاکی کوردی ببەخشێت، خورافەتبازی کردۆتە پیشە، لە بری ئەوەی ترسی لە واقیع هەبێت، ترسی لە سەر خورافەت بونیاد ناوە… ناسیونالیزمی کوردی بە هەموو تەمەنی خۆی دروستکردنی دەوڵەتی کوردی فەرامۆش کردووە، بە هەموو مێژووی خۆی بە هیچ جۆرێك نە لە رووی دەروونی و نە لە رووی فیکری و سیاسی و عەقڵییەوە تاکی کوردی بۆ دروستکردنی دەوڵەت ئامادە نەکردووە، وەك چۆن نە جیهان، نە دەوروبەری خۆی بۆ رووداوێکی لەو جۆرە ئامادە نەکردووە.

کۆی ئەو قسانە بۆ ئەوە نییە، وێنەی ناسیونالیزمی کوردی بە قەڵەمێکی رەش بکێشم، بەڵکو بۆ ئەوەیە رەنگەکانی ناسنامە وەك چەمکێکی نزیك لە چەمکی ناسیونالیزم لە دیدی بەختیار عەلی دیاری بکەم… بەڵام هەرگیز من لەگەڵ ئەو خەڵکانە دژ نایەمەوە، کە لە یەك شوێن و زێدا لە دایکبوون، بەڵکو لەگەڵ ئەو بیرکردنەوەیە ناگونجێم کە ناسنامە لە ناسیونالیزمی کوردی دەگرێ، ناسیونالیزم وەك کۆنکریت و نەگۆڕ سەیر دەکات، نەك وەك راپرسییەکی رۆژانە!

بەڵام ناسنامە لە دیدی بەختیار عەلی نزیکە لە تەماشاکردنی نەتەوە وەك راپرسییەکی رۆژانە، نزیکە لە بوونی تاکەکانی کۆمەڵگا لە داکۆکیکردنی هەتا هەتایی لە ژیان، بەو مانایەش ئەوە تاکە کەسە رۆژانە هەڵوێستی خۆی بەرانبەر نەتەوە دیاری دەکات، ئەوە تاکە کەسە رۆژانە دیدی خۆی بۆ ناسیونالیزم، ناسنامە… نوێ دەکاتەوە. وەك دەرکەوتووە چەمکی ناسنامە چ وەك چەمکێکی سێنترال و چ وەك چەمکێکی ئایدیال، ترسناکترین چەمکە کە بشێ هەردوو رۆڵی پۆزەتیف و نێگەتیف پراکتیزە بکات. دوێنێ رۆڵی کاریگەری لە هوشیارکردنەوەی گەلان و پراکتیزەکردنی خود دەگێڕا! ئەمڕۆ بەردەوام لە کێشە و ململانێ و وێرانکردنی بەرژەوەندییە هاوبەشەکاندا تێخ دەکرێتەوە…

بەختیار عەلی لە کتێبی (چێژی مەرگدۆستی، ناوەندی رۆشنبیریی و هونەری ئەندێشە- سلێمانی، ل 80) ئەوەمان بیر دەخاتەوە، کە هەمیشە گەلانی دەستڕۆیشتوو، هەمیشە دەسەڵاتی داگیرکار وێنەیەك بۆ خۆی دەکێشێ (یان بە مانایەکی دیکە روویەکی ناسنامەی خۆی پێشان دەدا) کە دواتر کەسانی بندەست دەبنە کۆیلەی ئەو وێنەیە و کۆیلەی ئەو

رووە لە ناسنامە، کۆی پەرچەکردارەکانیشیان دەبێتە وەڵامێك بۆ ئەو وێنەیە، خەڵکانی بندەست لە بەر رۆشنایی ئەو وێنەیە چاوەڕوانیەکی تایبەت پەروەردە دەکەن! هەر لەو کتێبەدا نموونەیەکی زۆر جوان دەهێنێتەوە، نموونەی داگیرکاری دەسەڵاتی بەعس، نموونەیەك کە بەمڕۆش رادەگات، ئەویش ئەوەیە کە دەڵێ لە سایەی حیزبی بەعس هەموو شێوەکانی دەسەڵات هەیبەتی خۆیان و ئاڕاستە و مانای خۆیان لە دەستدەدەن و دەبنە پاشکۆی دەسەڵاتی بەعس. لەو نموونەیەدا باشترین پرۆفیسۆر ئەوە نییە، کە باش بیر دەکاتەوە، بەڵکو ئەوەیە باشتر بۆتە بەعسی… ئەگەر بمانەوێت ئەمڕۆی پێچەوانە بکەین، هیچ بیرکردنەوەیەکی قووڵی ناوێت، زۆر روونە دەیەوێت بڵێت، ئەوە ناسنامەی بەعسیيانەیە بە پێی فاکتە ناوەکی و بیرکردنەوە و هەست و ئارەزوو و دنیابینیەکانی گوزارشت لە خۆی دەکات، ئەوە دەسەڵاتی رەهای بەعسییەتە بە پێی کاریگەرە دەرەکی و گۆڕانکارە کۆمەڵایەتیەکانی خۆی دەنوێنێ.

خۆبەستنەوەی کوردی بە وێنەی بەعسەوە، تەماهیبوون بە ناسنامەی بەعس و دەسەڵاتی رەهای بەعسییەتەوە، جگە لەوەی گوزارشت لە کۆمەڵێ کارەساتی مرۆیی دەکات، جگە لەوەی بێنرخکردنی مرۆڤی لێدەبێتەوە، جگە لەوەی دەلالەت لە شۆفێنییەت دەکات، جگە لەوەی ستەم و زۆرداری و ملهوڕی دەنوێنێ… هەڵگری باوەڕێکیشە کە پێیوایە حەقیقەتی رەها تەنها لای ئەوە، ئەو نوێنەری راستی و باشترینە… بەڵام ئەو بیرکردنەوەیە جگە لە تووندوتیژی و دواکەوتن و هەژاری، جگە لە تاك ناسنامەیی و رەسەنایەتی بۆ بنەما هیچی دیکە نییە! ئەمڕۆ دنیا، دنیای بیروڕای جیاواز و فرە کلتووری و فرە ناسنامە و کرانەوە و رەنگاوڕەنگییە، دنیای داهێنان و ئازادی و تێپەڕاندن و بونیادنانەوەیە، نەك بنبەستبوون و تووندوتیژی و تەنگژەسازی و نەگونجان! کەواتە ئێمەی کورد لە بەردەم دروستکردن و پێکهێنان و هاوگونجانین، لە بەردەم قبوڵکردنی جیاوازیداین…

زنجیرەیەك گوتار لە بارەی

ناسنامە (6-7) ئیدوارد سەعید

ئیشکالیەتی ناسنامە
عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا
-______________________

یەکەمین کتێبی ئیدوارد سەعید لە ساڵی 1966 لە سەر ڕۆمانووسی (پۆڵۆنی) (جۆزێف کۆنراد 1857-1924) بوو، کۆنراد لە بری زمانی پۆڵۆنی و فەڕەنسی بە زمانی سێیەمی، ئینگلیزی نوسیویەتی و لە ئەدەبی جیهانیدا تاکە ڕۆمانووسێکە ناوەڕۆك و شێوازی بە یەکەوە ڕێبکەن، هیچ کەسێك وەك ئەو نەیتوانیوە لە بارەی نامۆیی و پەڕگیرییەوە بنوسێ، هیچ کەسێك وەك ئەو لە نیگەرانی و مۆتەکە قاڵنەبۆتەوە، هیچ کەسێك وەك ئەو ستریسی (stress) ناخی خۆی دەرنەبڕیوە، هەموو ئەوانەش بۆ ئەوە دەگەڕێنەوە، کە لە نێو زمانێکدا ژیاوە و بە زمانێکی دیکە نوسیویەتی! وەك چۆن ئیدوارد سەعید لە نێو زمانی عەرەبیدا ژیاوە و بە زمانی ئینگلیزی نوسیویەتی… لە کتێبی یادەوەرییەکانی بە ناونیشانی (لە دەرەوەی شوێن)دا دەڵێت: ناسنامەی من لە کۆمەڵێ شەپۆل و بزاڤی جۆراوجۆر پێکهاتووە، نەك کۆمەڵێ ڕەگەزی جێگیر و بنبەستوو.

ناوبانگی ئیدوارد سەعید لە کتێبی (ڕۆژهەڵاتناسی) ساڵی 1978 دەرکەوت، لەو کتێبەدا ڕۆژهەڵاتناسی بە ئیمپریالیزمەوە بەستۆتەوە، ئەو تێزە لە سەر ئەدەبی کۆلۆنیاڵی و ڕۆمانەکانی (جۆزێف کۆنراد) و میتۆدی بونیادگەری و کارەکانی (میشیل فوکۆ 1926-1984) و (ژاك دریدا 1930-2004) و هیتد، بونیاد نراوە. کتێبی ڕۆژهەڵاتناسی دیاردەی مێژوویی لە چوارچێوەی مێژووی پەیوەندییە مرۆییەکاندا شیدەکاتەوە، ئەو کتێبە کاریگەری زۆری لەسەر تیۆری ئەدەبی و ڕەخنەی ئەدەبی و زانستە مرۆییەکان دروست کرد.

ئیدوارد وەدیع سەعید لە 1ی نۆڤەمبەری 1935 لە شاری (قودس) لە دایکبووە و لە 25ی سێپتەمبەری 2003 بە نەخۆشی (لۆکیمیا- سرگان الدم) کۆچی دوایی کردووە، زۆتر وەك تیۆریستێکی ئەدەبی و ئەکادیمییەکی جیاواز ناسراوە، بەڵام پیانۆژەنێکی زۆر لێهاتووش بووە، هەڵگری ڕەگەزنامەی ئەمریکییە و بۆ ماوەی سی و هەشت ساڵ لە زانکۆی کۆلۆمبیای وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا وانەی ئینگلیزی و ئەدەبی بەراوردکاری گوتوتەوە، یەکێك بووە لە دامەزرێنەرانی پێست

کۆڵۆنیالیزم، وەك چۆن یەکێك بووە لە سەرسەخترین بەرگریکارانی مافەکانی مرۆق و دۆزی گەلی فەڵەستینی… ئیدوارد سەعیدی چەپ و سیکولەر و مرۆقدۆست و تازەگەر، زۆر رادیکاڵانە هاوسەنگی مرۆیانەی خۆی لەگەڵ سەردەم و دنیا و دنیای ئیسرائیل و ئیسرائیلییەکان راگرتبوو و هەموو دەسەڵاتە ستەمکارەکانی سەرکۆنە کردووە و خاوەنی پێشنیاری پرۆژەی پێکەوە ژیان لەگەڵ یەهودییەکان بوو… لە کتێبی (سیاسەتی چەکداماڵین-1994) دەڵێ تاکەی (هۆلۆکۆست) و (دژایەتیکردنی سامییەت) وەك بەرگریکردن لە ئیسرائیل بە کار دەهێنن؟ تاکەی چاوپۆشی لە هاواری منداڵانی (غەززە) دەکەن، کە هیچ پەیوەندییەکی بە قوربانییەکانی هۆلۆکۆستەوە نییە…
ئیدوارد سەعید ساڵی 1999 بە هاوبەشی لەگەڵ (دانێڵ بارنبیۆم) تیپی ئۆرکسترای (دیوانی شەرقی و غەربی) دامەزراندووە، یەکێك بووە لە پیانۆژەنە زۆر بە ناوبانگەکان، هەر لەگەڵ ئەو هاوڕێیەی ساڵی 2001 گفتوگۆییەکیان لە بارەی موزیکاوە لە شێوەی کتێب بە چاپ گەیاندووە…

ناسنامەی فرە رەهەند و رۆشنبیری فرە رەهەند

ئیدوارد سەعید بڕوای بە ناسنامەی پەتی نییە، هەموو ناسنامەکان بە ئاوێتە و جۆراوجۆر و جیاواز دەبینێ، پێیوایە چەمکی ناسنامە نە جێگیرە و نە کۆتایی بۆ هەیە، بەڵکو بەردەوام لەگەڵ رەگەزەکانی رۆشنبیریی داهێنەرانە لە نوێبوونەوە دایە و هەمیشە دینامیکی دەکەوێتەوە.
ئیدوارد سەعید رۆشنبیرێکی رەخنەگرە و خۆی لە ئەویدیکەدا دەبینێتەوە و ئەویدیکە لە خۆیدا دەبینێتەوە، بۆ ئەوەی بکەوێتە سادەگۆیی و گێڕانەوەی بۆش، بەڵام نە تاکخوازییەکەی بە تاك ناسنامەییەوە دەلکێنێ و نە گرتنەباوەشی ئەویدیکە لە خودی خۆی جیای دەکاتەوە، بەڵکو بەگرتنە باوەشی ئەوانیدیکە ناسنامەیەکی فرە رەهەند بۆ رۆشنبیری فرە رەهەند بە دەست دەهێنێ، پێیوایە ناسنامە هەڵگری بنەمایەکی رۆشنبیرییە، وەك هەر بنەمایەکی دیکەی رۆشنبیریی گوزارشت لە ویستی هێز دەکات، بەو مانایەش رۆشنبیر پێویستە خاوەنی ویست و ئاگایی بێت و رۆڵی رەخنەگر بگێڕێت.

کەواتە من کێم؟ من خۆم ناس ناکەم بۆ ئەوەی ون نەبم، من نیم/ من کێم…؟ هەموو ناسکردنێکی خود، ونبوونی خود و لە هەمان کاتدا رەتکردنەوەی خود دەگەیەنێت، لە ناسکردندا خود دەکەوێتە ئابڵوقەدانەوە و دەخرێتە چوار دیواری زیندانەوە، ئەگەر گوتمان (ئەو کەسە ئیدوارد سەعیدە) کەواتە ناساندمان و ناسنامەکەمان

دیاری کرد، بەو مانایەش بە بەندکردنی هەڵساین… ئیدوارد سەعید هەمیشە ئەو ناساندنانە رەتدەکاتەوە و مرۆڤ ناخاتە چوارچێوەیەکی دیاریکراو و کۆتاییئامێزەوە… لە (قاهیرە- میسر) خوێندوویەتی و زۆربەی قۆناغەکانی منداڵی خۆی لە (بەیروت- لوبنان) بەسەر بردووە، هەڵگری رەگەزنامەی ئەمریکییە، هەموو ئەو کۆچ و نامۆبوون و نائاشنایيیە چارەسەری نییە، وەك چۆن هەموو ئەو زانیارییانە ناسنامەی ئەو دیاری ناکەن، چونکە وەك لە یادەوەرییەکانیدا 1999 نوسیویەتی ئەو لە "دەرەوەی شوێن" ژیاوە… لەو قسانەوە دەمەوێ بڵێم پرسیاری من کێم، پرسیاری ناسنامە، پرسیاری ئینتیما ئەوەیە مرۆڤ هەمیشە بۆ ماناکانی بوونی خۆی بگەڕێت، مرۆڤ هەوڵی خۆ دۆزینەوەی بەردەوام بدات…

بیروڕاکانی ئیدوارد سەعید لە بارەی بیرکردنەوە و ناسنامەوە بە فیکرەی پۆست مۆدێرنەوە بەندە، بەو مانایەش راستە ناسنامە بە شوێنی لەدایکبوونەوە دەلکێ، بەڵام لە کۆتاییدا بە داهێنانی خاوەنەکەیەوە دەناسرێتەوە، نەك بۆ ماوەیی، ناسنامە پەیوەندی بە بەها مرۆییەکان و داهێنانەوە هەیە، نەك شوێنی لە دایکبوون و بۆماوەیی، ناسنامە ئینتیما نییە بۆ مێگەل، بەڵکو ئینتیمایە بۆ بەهاکانی جوانی و مرۆڤدۆستی و رۆشنبیری… پەڕگیری و مێگەل و گاران ناتوانن سەرچاوەی شتی نوێ و داهێنان بن.

مرۆڤی مۆدێرن، رۆشنبیری کۆزموپۆلیتی

نموونەی رۆشنبیری سەربەخۆ (ژان پۆڵ سارتەر 1905-1980)ە، کە وەهمەکانی ناسنامە توانای ئابڵوقەدانیان نەبووە، ئەو کەسەی لە ساڵی 1964 خەڵاتی نۆبلی رەتکردەوە، رۆشنبیری رەخنەگر ویستی گاڕان و پەڕگیری و ئاپۆڕە تێدەپەڕێنێ… ئیدوارد سەعید وەك سەرچاوەیەکی مەعریفی و رەمزی ئازادی و هیومانیزم تەماشای سارتەر دەکات!
زاراوەی رۆشنبیر لەلایەك لە زاراوەی رۆشنبیرییەوە سەرچاوە دەگرێ، لەلایەکی دیکە لە فیکرەوە دێت، بەو مانایەی بیرکردنەوە بە ئەرکی خۆیان دەزانن! ئەگەر ئەو دوو پێناسەیە روویەکی رۆشنبیر دیاری بکات، ئەوە روویەکی دیکەی رۆشنبیر وەك ئیدارد سەعید بڕوای پێیەتی لە رەخنەگرتن و گوتنی راستی و چاودێریکردنی دەسەڵات خۆی دەبینێتەوە، رووی دیاری رۆشنبیر بەرجەستەکردنی دەنگە جیاوازەکان و بەرگریکردنە لە بیروڕای جیاواز و ململانێکردنی دەسەڵات… ئیداورد سەعید کەشفکردنی حەقیقەت وەك ئەرکە هەرە پڕ بایەخەکەی رۆشنبیر سەیر دەکات، بەڵام ئەمڕۆ کەشفکردنی حەقیقەتەکان ئەرکێکە بە باشترین شێوە رۆژنامە و هۆیەکانی راگەیاندن دەستەبەری دەکەن،

ئەمڕۆ میدیا و هۆیەکانی راگەیاند، کۆمەڵگا لە رووداوو هەواڵە وسبەلێکراوەکان ئاگادار دەکەنەوە و تیشك دەخەنە سەر شتە پەنهانەکان و ریسوا ئامێزەکانەوە, بەو مانایەش رۆشنبیر بە مانا تەقلیدییەکەی لە خەڵکێکی ئاسایی بەولاتر شتێکی دیکە نییە، یان رەنگە خەڵکی ئاسایی لەم بارەوە لە رۆشنبیر کەمتر نەزانن.

ئەمڕۆ ئەرکی رۆشنبیر داهێنانی فیکرە، یان دانانی تیۆرە بۆ کارکردن، خۆشکردنی رێگایە بۆ گۆڕانکارییەکان، لە هەمان کاتدا هەنگاونانە بەرەو نادیار… هەموو ئەوانەی داهێنان و بەرهەمهێنانەوەی فیکر و فەلسەفە و خوێندنەوەی رەخنەگرانە بە کاری خۆیان دەزانن، هەموو ئەوانەی ناکەونە نێو شوێنکاتێکی دیاریکراو و سیستمێکی دیاریکراو و سنورەکان و شوێنکاتەکان دەبڕن و رێگایەك بۆ پرۆسیسەکردنی کردە و کاریگەرییەکانیان دەسازێنن… مرۆڤی مۆدێرنن! مرۆڤی مۆدێرن وەك ئەوەی خۆی دەناسێ و ئەویدیکەی جیاواز ناس دەکات، وەك ئەوەی بڕوای بە تازەگەری و هاوچەرخی خۆی هەیە، وەك ئەوەی ئەویدیکە تەنها لە سەر بنەمای مرۆڤایەتی ناس دەکات، دەشێ بە مرۆڤی کۆزمۆپۆلیتی ناوی بەرین… مرۆڤی کۆزمۆپۆلیتی مرۆڤێکە توانای دروستکردنی پەیوەندی لەگەڵ ئەویدیکەی جیاواز هەیە، مرۆڤی کۆزمۆپۆلیتی مرۆڤێکی کاریزمییە، کاریزمای مرۆڤی کۆزمۆپۆلیتی جۆرێکی دیکەیە لە کاریزما، کە لە بڕوابوونێکی قووڵ بە خودی خۆی و ئازادی و بڕوابوون بە ئەویدیکە جیاواز هەڵقوڵاوە، مرۆڤی کۆزمۆپۆلیتی، مرۆڤێکە هەموو رۆژێ نوێ دەبێتەوە، نە دابونەریت و نە یادەوەری و نە کەلەپور بۆ دواوەی راناکێشێ، مرۆڤی کۆزمۆپۆلیتی پێناسەیەکی دیکە بە رۆشنبیر دەبەخشێت، مرۆڤی کۆزمۆپۆلیتی، بە مانایەکی دیکە رۆشنبیرە، رۆشنبیرە بەو مانایەی بۆ خۆی رێگایەکی مرۆیانەی هەڵبژاردووە، مرۆڤێکە نە بڕوای بە رەگەزپەرستی هەیە، نە بە جێندەر، بڕوای بە جیاکاری سێکسی نییە، مرۆڤێکی کراوەیە، لەگەڵ هەمووان هەڵدەکات، ژیانێکی یەکسان بۆ هەمووان دەخوازێ، ئەوەش دەشێ پێناسەیەك بێت بۆ رۆشنبیری کۆزمۆپۆلیتی…

رەخنەی ئیداورد سەعید لە هەموو ئەو دەستەواژانەی ئەمڕۆ لە فەرهەنگی جیهانگەریی پێشکەش دەکرێن، لەوانەش ناسنامە رەخنەگرتنە لە مەیلی شەڕی قووڵ و فەندەمینتاڵ (fundamental) و وەستان بە دژی جیاوازی… بۆ نموونە ئەمڕۆ ناسنامە زۆرتر مەسەلەیەکە دژبوونەوە دەخاتەوە، فیکرەی تاك ناسنامەیی دوژمنکارانە دەکەوێتە، بۆیە ئیداورد سەعید دەڵێ من لەگەڵ فرە ناسنامەییدام، فرە میلۆدی، کۆمەڵێ دەنگی جیاوازی هاڕمۆنی، نەك بەرژەوەندی تاك لایەنانە، من

پێویستم بە هەمووانە، زیاد لە رۆشنبیرییەك، زیاد لە مەعریفەیەك، زیاد لە ئاگاییەك، بە هەردوو مانای پۆزەتیف و نێگەتیفەکەیەوە… ئەمڕۆ هەموو ئەو ئامرازانەی بە دژی دیموکراسییەت و هەموو ئەو مانگرتنە درۆئامێزانە و بە پەراوێزکردنانە جگە لە فەرامۆشکردنی گەندەڵکاری و قەیرانی ئابووری و کۆمەڵایەتی شتێکی دیکە نیین.

ناسنامەی کۆزمۆپۆلیتی، رۆشنبیر دژەکار

ئەرکی رۆشنبیر لە بەرانبەر رەسەنایەتی و کۆنەپەرستی و باوەڕی جێگیر و دووبارە چەسپاندنی دابونەریت و فۆرمەلەکردنی مێژوو بە شێوەیەکی سادە… خستنەڕووی ئەلتەرناتیڤێکی دیکەی گێڕانەوەیە، قبوڵکردنی فرەیی و خۆشەویستی و تەماشاکردنێکی دیکەی مێژووە بە دیدێکی جیاواز… جیاواز لە یادەوەری فەرمی و باوەڕی جێگیر و ناسنامەی نەتەوەیی…

تەماشاکردنی مێژوو، یادەوەری، دابونەریت، باوەڕی جێگیر… وەك ئاڕاستەکردنی ستراتیجییەتی دەسەڵات و وەك کۆڵەکەیەك لە کۆڵەکەکانی دەسەڵات… لەگەڵ هاتنی (نیتشە 1844-1900) گۆڕانی بەسەردا هات، بۆ نموونە بە کاربردنی رابردوو (هۆلۆکۆست) و تەوزیفکردنی بە سوودی دەسەڵات، پێمان دەڵێت هۆلۆکۆست تەنها کاتێك دەسەڵات پێویستی بێت، دەیخاتە روو! بە کارهێنانی ناسنامە و بۆیەکردنی بە سیاسەت، لەبری پێدانی مۆڵکێکی رۆشنبیریی، پێمان دەڵێت ناسنامە لە دوژمنایەتی ئەویدیکەوە سەرچاوە دەگرێ، لە ململانێ لەگەڵ ئەویدیکەدا دێتە ئاراوە، بەبێ دژبوونەوەی ئەویدیکە، دەسەڵات بیر لە ناسنامە ناکاتەوە!

لەلایەکی دیکە بەشێکی زۆری ئەو قسەوباسە جیاوازانەی لە بارەی دادپەروەری و مافی مرۆڤ گفتوگۆی دەکەن و دەمەتەقێی لە بارەوە دەسازێنن، جگە لە دووبارە دابەشکردنەوەی بەرژەوەندییەکان و بەرگریکردن لە پابەندبوون بۆ دەسەڵات شتێکی دیکە نییە… بەڵام ئەوەی هەمیشە دەبێ دووبارە بکرێتەوە ئەوەیە، کە هیچ ئاشتییەك بێ یەکسانبوون بوونی نییە، هیچ قبوڵکردنێکی جیاوازی بێ خۆشەویستی بوونی نییە، ئەو بەها فیکرییە دەبێ رۆشنبیر هێزی پێببەخشێت و بیخاتە روو، بە مانایەکی دیکە ئەرکی رۆشنبیر بونیادنانی بوارێکە بۆ خۆشەویستی و پێکەوەژیان، لەبری شەڕ فرۆشتن بە یەکتری… کەواتە ناسنامەی تایبەت گێڕانەوەیەکی تایبەت و رازیکەری لە پشتەوەیە، ئەو گێڕانەوەیەی کە تۆ دەتوانی پەروەردەی بکەیت، دەبێ بە ناسنامەی تایبەتی تۆ، بەڵام هەرگیز نابێ گێڕانەوەی ئەویدیکە

فەرامۆش بکەیت، بۆ ئەوەی جەخت لە گێڕانەوەی خۆت بکەیتەوە، بۆ ئەوەی گێڕانەوەی خۆت خۆش بوێت، پێویستت بە یارمەتی گێڕانەوەی ئەوانیدیکە هەیە، پێویستت بە خۆشەویستی ئەوانیدیکە هەیە، ئەوەش روویەکی دیکەی ناسنامەیە، ناسنامەی کۆزمۆپۆلیتی کە هەموو رۆشنبیرییەکی مرۆیی و جیاوازییەکانی لەخۆ دەگرێت…

هەمیشە مەعریفە کرانەوە دروست دەکات و نەزانین داخران، هەمیشە خۆشەویستی قبوڵکردنی جیاوازییە، هەمیشە هەوڵدان بۆ مەعریفەی جیاواز گۆڕان دروست دەکات و پەنگیری وەستان… توانای مرۆڤ بێ سنورە، مرۆڤ بوونەوەرێکی نەگۆڕ نییە و بەردەوام لە گۆڕاندایە، مادام ئێمە بە دوای مرۆڤایەتی و خۆشەویستی و ئازادییەوەین، بۆ دەبێ ناسنامە بکەینە هۆکاری دژ بە یەکبوونمان، رق لە یەکبوونمان، بۆ دەبێ ناسنامە بکەینە پەردەی لێکجیابوونەوەمان، بۆ دەبێ لەسەر باوەڕ بە گژ یەکدا بچینەوە، بۆ خۆمان بە باوەڕێکەوە دەبەستینەوە، بۆ خۆمان لە کونجی ناسنامەیەکەوە گۆشەگیر دەکەین، بۆ ئازادی و خۆشەویستی و پەیوەندی خۆمان بۆ دنیا بەیان ناکەین…
هەولێر 20/8/2017

زنجیرەیەك گوتار لە بارەی ناسنامە (7-5) ئەمین مەعلوف

بە جیهانیبوون و ناسنامە
عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

((ئەمین مەعلوف)) نوسەر و رۆشنبیری هاوچەرخی عەرەبی، لە نوسینی رۆماندا ئەزمونێکی تایبەت بەخۆی بونیادناوە و لە میانی ئەو ئەزموونەشدا مێژوو وەك پێکهاتەیەکی سەرەکی و وەك بنەمایەك بۆ تێڕامان لە ئێستا دەخاتە روو، هەر لەوێشەوە سەفەر بە ناو شوێن و کاتدا دەکات و دەیەوێت لەو سەفەرانەوە ژیارییەکان بدۆزێتەوە، لەوێشەوە بەرەو ناخی مرۆڤ شۆڕ بێتەوە.

کتێبی ((ناسنامە بکوژەکان)) شێوازێکە دوور لە شێوازی رۆماننوسین، بەڵام وەك چۆن لە رۆماندا بەرەو ناخی شتەکان شۆڕدەبێتەوە لەم کتێبەشدا قسە لە ئاڵۆزی و ململانێ ئەنتیکەییەکان دەکات و رەگەزە زاڵ و رەگەزە چەپێنراوەکانی ناسنامە دەخاتە بەر باس و لێکۆڵینەوە، بە زمانی چەمك و گۆڕانکارییە چەمکیەکانەوە قسە لە لێبوردن و یەکسانی و ئازادی و ماف دەکات، هەر بەو مانایەش هەوڵی لێکنزیکبوونەوەی رۆشنبیریی ئەمڕۆ و دوێنێ دەدات، باس لە پێکهاتەیەکی رۆشنبیریی فرەڕەهەند و جۆراوجۆر دەکات.
((ئەمین مەعلوف)) دەڵێ: نوسین نیشتمانی منە، بەڵام ئەگەر زمان بە نیشتمان دابنێین، دەڵێم من بە سێ نیشتمانەوە پەیوەستم، یەکەمیان زمانی دایکمە زمانی عەرەبی، دووەمیان زمانی تەعبیرکردنمە زمانی فەڕەنسی، پاشان بە پلەی سێیەم پەیوەست بوونێکی هاوڕێیانە و تایبەتیم بە هۆی خێزان و مێژووەوە بە زمانی ئینگلیزییەوە هەیە… وەك لە کتێبی ((ناسنامە بکوژەکان))یش دەردەکەوێت بەردەوام پارێزگاری لەو فرەییەی زمان دەکات ٍو بە سەرچاوەیەکی دەوڵەمەندی رۆشنبیری دەیداتە قەڵەم.

ئەمین مەعلوف خاوەنی رۆمانی ((لیون ئەفریفی))یە، بۆ حەڤدە زمانی زیندووی دنیا تەرجەمەکراوە، ساڵی 1986 لە پاریس دەرچوو (300) هەزار دانەی لە فەڕەنسا لێفرۆشرا، جگە لەو چاپکراوانەی بە شێوەی کتێبی گیرفان بڵاوکرانەوە، ئەو رۆمانە لە (40) وڵاتدا دابەشکراوە، ئەو پیاوە خاوەنی رۆشنبیرییەکی فرەیە، بۆیە بە یەکێك لە رۆشنبیرە یونیڤێرسالەکان ناوی دەرکردووە ((بۆ زانیاری زۆرتر بڕوانە گۆڤاری ((الوسگ)) ژ 446- 14/8/2000))
ناسنامە بکوژەکان
بە جیهانیبوون رستێك پرۆسەی یەکانگیر و تێکچرژاوە، خۆی لە بزاڤ و بیر و سەرمایە و زانیارییەکان بەرجەستە دەکات و هەر لەوێشەوە دەلالەت لە ئابووری ئەلکترۆنی و راگەیاندن و بوارەکانی تەلەفزیۆن و ئەو واقیعە دەکات، کە لە دەرئەنجامی شۆڕشی زانیارییەکان سەرچاوە دەگرێ.
لە سەردەمی بە جیهانیبووندا ملیۆنان دەبینین لە نێوان جەختکردنی ناسنامە و ونبوونی ناسنامەدا دەژین، لە نێوان ئوسولییەت و هەڵوەشاندنەوەی ئیختیارەکان، تەواو خۆیان ونکردوە، بەڵام دەبێ بزانین بە جیهانیبوون وەك گۆڕانکارییەکی مێژوویی، یان بەخششی تەکنەلۆجیا، مەترسی بایەخەکەی لە سەر چۆنییەتی مامەڵەکردن وەستاوە! کەواتە پێویستە دەرگا لە ناسنامەکان بکەینەوە پێویستە جیاوازییەکان وەك جیاوازی تەماشا بکەین، دەرگا لە رەگەزەکانی

پێناسە بکەینەوە، دەبێ بزانین ویژدانی زیندوو لە فرەڕەنگی دایە، یان بەرجەستەکردنی رەنگێك بە سەر تەواوی رەنگەکانی دیکە، یان بەرجەستەکردنی تەنیا رەگەزێك لە رەگەزەکانی ناسنامە، چونکە رەتکردنەوەی ئەویدی دنیایەك وێنە دەکات، کە ستەم تێیدا باڵا دەستە، دنیایەکی تۆتالیتێر، دنیایەك کە پێویستی بە بەرەیەك لە ستەمکار و خوێنڕێژ هەیە، ئەمڕۆ ئەو بیرکردنەوەیە، بیرکردنەوەیەکی میتۆلۆژیانەیە، بیرکردنەوەیەکە پشتبەست بە حیکایەتە گەورەکان، ئەو جۆرە لە بیرکردنەوە راستەوخۆ دەلالەت لە فەرامۆشکردنی جیاوازییەکان دەکات، ئیرادە و هێزی مرۆڤ دەخاتە پەراوێزەوە، راستەوخۆ فەرامۆشکردنی ئیرادە و ئیبداعە.

((ئەمین مەعلوف)) دەڵێت: تاوانێك کە بەناوی بیروڕا دەکرێت، خودی بیروڕاکە تاوانبار نییە، چونکە ((دەق)) کار لە حەقیقەتی دنیا ناکات، تەنها لە دووتوێی بۆچوونی ئێمەوە نەبێت، لە هەر سەردەمێکدا چەند رستەیەك دەڕوا، چەند رستەیەك کە نایبینین، ئەو لایەنەی دەمانەوێت بەرجەستەی بکەین، ئەگەر بەشێکی پەیوەندی بە زمانی چەمك و رۆشنبیرییەوە هەبێت، بەشێکی راستەوخۆ پەیوەندی بە یادەوەرییەوە هەیە، بەڵام چۆن دەتوانین لە دەرەوەی یادەوەرییەوەیە لە رێگای دووبارە فۆرمەلەکردنی پێکهاتەکانی فیکرەوە خوێندنەوەی جۆراوجۆر ئەنجام بدەین، دەشێ ئەو پرسیارە دەرهاویشتەی ئەو بۆچوونەی ((ئەمین مەعلوف)) بێ، کاتێك دەڵێ: چۆن دەتوانین بڵێین ((پۆل پۆت)) پەیوەندی بە مارکسییەوە نییە؟ رژێمی ((بینۆشیە)) پەیوەندی بەمەسیحییەتەوە نییە؟ پاشان دەپرسێ ئایا بە راستی لە مەسیحییەت لێکبووردن هەبووە، مەسیحییەت رێزی ئازادی گرتووە، دیموکراسی بووە؟ با بۆ ئەمە کتێبە مێژووییەکان هەڵدەینەوە! چەمکی ((لێبوردن)) پەیوەندی نێوان لێبوردە و لێبورا و دەسەپێنێ، ئەوەی ئەو پەیوەندییەش رێکدەخاتەوە جگە لە ((هاوسەنگی)) هێز شتێکی دیکە نییە، واتە چەمکی لێبوردن هیچ کاتێك رێزگرتنی ئەو بیروڕایانە ناگرێتەوە، کە ناکۆکن لەگەڵیاندا، بەڵکو ئێمە لە یەکێك دەبوورین کە ناتوانین رێگای لێبگرین، ئەوەی کە دەشبورێ لاوازە، دەشێ کاتێك بە هێز بێت بە پێچەوانەوە نەبوورێ، دووبارە با کتێبە مێژووییەکان هەڵدەینەوە، چەندین چەوساندنەوە و ئازاردان و کوشتن و بڕین و حورمەت شکاندنی مرۆڤانەمان بەرچاو دەکەوێت، بە ناوی ئایینەوە کراوە، زۆرجاریش پەیوەندی بە رەگەزی ئایینەوە نییە، بۆ نموونە حاڵەتی ((ستالینی)) کەدژ بە ئایینە -یان نازییەت کە رەگەزپەرستییە و ئایین فەرامۆش دەکات...

کتێبی ((ناسنامە بکوژەکان- چەند خوێندنەوەیەك بۆ ئینتما و بەجیهانیبوون- وەرگێڕانی بۆ عەرەبی- دکتۆر نەبیل موحسین/ 1999- سوریا)) دەڵێ ئەگەر پێکەوە ژیانی مەسیحی و موسوڵمانان لێکبووردن بگەیەنێت، کەواتە دەبێ لە بیرمان چوو بێت، کە وشەی کاسۆلیك لە مانا زمانەوانییە یۆنانییەکەیدا واتای ((سەرتاپا و گشتی و جیهانی)) دەگەیەنێت، پاشان ئەو کاتەی مەیلی ناسیۆنالی لە ئەوروپا لە هەڵەتدابوو ((لێکبووردن)) ملکەچی بەرژەوەندییەکانی ((ناسیونال)) کرابوو.هەموو ئەوانە پێمان دەڵێن لێکبووردن لەگەڵ لێکنەبووردن ناکۆك ناکەوێتەوە، بەڵکو سەرەوژێرکردنیەتی، هەردووکیان جۆرێکن لە زۆرداری و کەڵەگایی، یەکەمیان مافی ئازادی و ویژدان بەخۆ دەبەخشێ و دووەم ڕێگا بەخۆدەدا پەردەپۆشی بکات.

کەواتە قسەکردن لە لێکبوردن بۆخۆی دەلالەت لە کەڵەگایی دەکات، ئەوەی جیگای قسەکردنە ئەوەیە، کە لە دەرەوەی ((لێکبوردن و لێکنەبوردن)) وەك هاوڵاتی بە یەکسانی سەیری مرۆڤ بکەین، مامەڵەیەکی مرۆییانە لەگەڵ یەکتردا بە ئەنجام بگەیەنین، پێویستە هاوڵاتی تەواوی مافەکانی پارێزراو بێ، جا موسوڵمان بێ یان مەسیحی یان کافر، پرسیار ئەوە نییە کامە رەگەز لە رەگەزەکانی ناسنامە بۆچوونە ناو ژیان و بەجیهانیبوون بەرجەستە بکەین، بەڵکو پرسیارەکان لە ئیرادەی تاك و ئیرادەی دەستەجەمعییەوە بەرز دەبێتەوە، ئەو پرسیارانەی پێشکەوتنی خۆرئاوا و دواکەوتنی خۆرهەڵات دەخاتە روو.

خۆرئاوا و تاکی خۆرئاوایی ئەو کاتەی ئیرادە و خواستەکانی خۆی پراکتیزە دەکرد و بە فۆرمەلەکردنی فیکر و مەعریفەوە خەریك بوو، ئەو کات خۆرهەڵات بە ئاراستەیەکی پێچەوانە دەڕۆیشت… جیهانی ئەمڕۆ، ئەگەر و رووداوەکانی بۆ ساتەوەختی دامەزراندن دەگەڕاندەوە، کاتێك قسە لەوە دەکەین خۆرئاوا پێشکەوتووە، بەڵام خۆرهەڵات ((سەلەفیەت)) بێهیوایە، لێرەوەیە خۆرئاوا بەو هەموو مێژووە خوێناوییەی بەو هەموو رەگەزپەرستییەی بەو هەموو تۆتۆلیتێرو بەو هەموو وێنە نابووت و ناشرینانەیەوە ڕێزی مرۆڤ و مافەکانی مرۆڤ و ئازادی بەرزدەکاتەوە… ئیسلام خۆی بە کانگای ژیان و ژیاری دەزانێ کەچی لەوپەڕی پەڕگیریدایە، هەر لە سەیرکردنی ئەو مەسەلانەشەوە ئەو پرسیارەمان بیردەکەوێتەوە، ئایا ئایین دەشێ لەگەڵ مرۆڤ ڕێبکات؟ گەل چۆن کەوتە ژێر کاریگەری ئایین، شیوعیەت چی لە روسیا کرد، روسیا چی بە سەر شیوعیەت هێنا؟؟ ئەو رستانە لە کتێبەکەی ((ئەمین مەعلوف)) ئەوەمان پێڕادەگەیەنێ کە دەشێ هەموو

ئیشکالییەتەکان، هەموو جیاوازییەکان بەشداری لە پێشکەوتنی فیکردا بکەن، دەشێ ئەرکی خۆمان لە زەمەنی خۆیدا رابگەیەنین، بەڵام کاتێ دەبێ بۆ ئایین بگەڕێنەوە، ساتەوەختی دامەزراندن، کاتێ سنورێکی سوور بۆ شیوعییەت دادەڕێژرێ، کاتێ فیکر دەخرێتە چوارچێوەیەکەوە، مەعریفە بە رەها تەماشا دەکرێ، ئیتر تراژیدیاکە دەستپێدەکات، ئیتر بزاڤەکان لە گۆ دەکەون، گۆڕانکارییەکان بە بنبەستبوون دەگەن، ئیتر شتێ نییە پێی بگوترێ جیاوازی و فرەڕەنگی، پێی بگوترێ داهێنان و بیروڕای جیاواز، ئیتر لێرەدا هەژاری خوێندنەوە و کەمخوێنی مەعریفە بە دیاردەکەوێت، ئیفلیجبوونی فیکر بەرجەستە دەبێت.

راستە رووداوەکانی دنیا دیار نین، بەڵام کۆمەڵگایەکی دۆگماخواز، کۆمەڵگایەکی هەژار بەرامبەر کەمترین و بچووکترین ئەگەر و رووداو چی لەدەستدێ… هەرگیز بەرەوپێشچوون پەیوەندی بە ئایینەوە نییە، تۆ ناتوانی بڵێیت خۆرهەڵات ((جیهانی ئیسلامی)) بۆیە پێشناکەوێ چونکە موسوڵمانن و خۆرئاوا بۆیە پێشدەکەوێت چونکە مەسیحیین، بەڵکو پێشەکەوتن پەیوەندی بە ئیرادەی تاك و داهێنان و ئیرادەی دەستە جەمعییەوەیە هەیە! ئایا مەسیحیی خۆرئاوای نوێکردۆتەوە، ئایا نوێکردنەوە لەگەڵ ئایین دژ ناکەوێتەوە، ئایا نوێکردنەوە تەواو دەرچوون نییە لە ساتەوەختی دامەزراندن و سنوورە داڕێژراوەکان؟.

ناسنامە بەردەوام بەهۆی رەنگەکانەوە تەعبیر لەخۆ دەکات، بەهۆی فرە رەنگییەوە روناکی خۆی دەبەخشێ، لە رێگای فرە رەنگی و هاوگونجانی رەنگەکان هارمۆنییەت دروستدەکات، ئەمڕۆ ناسنامە بەقەد ئەوەی دەرئەنجامی پەیوەندییەکی کراوە و پڕ بەخشش و پێکردەیە لەگەڵ ئەویدیکە، بەقەد ئەوەی تەعبیر لە مانا بەرفراوانەکەی ژیان و رێکخستنی ژیان دەکات، ئەوەندە بە تاك مانایی و تاك رەنگی و دەلالەتەوە پەیوەست نییە، ئەوەی کە تاکی خۆرئاوایی لە خۆرهەڵاتی جیادەکاتەوە قبوڵکردنی جیاوازییەکانە، کەواتە بە جیهانیبوون تێکشکاندنی نێرگزییەتی رۆشنبیرییە و کرانەوەی ئاسۆ نوێیەکانی بەیەکگەیشتنی مرۆیە، بە دیوەکەی دیکەش قسەکردن لە سەر بە جیهانیبوون قسەکردنیشە لە سەر کۆی ئەو چەمکانەی سەرەوژێرکراون، یان گۆڕانێکی یەکلاکەرەوە و بەرفراوانی بە سەرداهاتووە! بەو مانایەش بەجیهانیبوون ئیرادە و ئیبداعە و تەعبیر لە رۆحی سەردەمو ویژدانی زیندووی مرۆڤانەمان دەکات.

ئەوەش مانای ئەوە نییە کە بەرەوپێشچوون بۆ ئیشکالییەتە، بەڵکو بەو مانایەیە کە بەرەوپێشچوون هەموو رەنگەکانی قبوڵە. کەواتە بە

جیهانیبوون ئەو بزاڤ و کرانەوە و هاوگونجانە لە بننەهاتووەیە، کە بەردەوام بەرەو گۆڕانمان دەبات. پاشان بەجیهانیبوون هەر تەنها ئەوە نییە، چۆن خۆمان بگونجێنین، خۆی ئەوە گرفتە، بەڵام لەپاڵ ئەوەش گرنگ ئەوەیە چۆن دەتوانین رەگەزە زیندوو مردووەکانی کەلەپور لێکجیابکەینەوە، چۆن دەتوانین رەگەزە زیندووەکان لەگەڵ رۆحی سەردەم بگونجێنین، ئایا هیچ تازەگەرییەك دەتوانێ لە بۆشایی هەڵقوڵێ؟ کەواتە تۆ بۆ ئەوەی بڕۆیت (هەم) پێویستت بە پانتاییەك هەیە لە سەری بوەستی، بەو مانایەش گەڕانەوە بۆ ناسنامە گەڕانەوەیە بۆ خود، بەڵام خودێکی دۆگما، خودێك کە هەموو جوڵەکانی، هەموو حەزەکانی کۆنترۆڵکرابێ، خودێك کە سنوورێکی دیاریکراوی بۆ داڕێژرابێت، بەرامبەر کۆمەڵێك پیرۆزی کرابێتەوە دەبێت لەو هەموو فرە رەنگییە چاوەڕوانی چی لێبکەیت، بەرامبەر ئەو هەموو پێشکەوتنە خێراییانە چۆن دەوەستێ، بەو هەموو هەژارییە چۆن دەتوانێ بیرکاتەوە، لە بیرمان نەچێ هەموو سنوردانانێك بۆ جوڵەکانی مرۆڤ دواجار سنوردانانێکیشە بۆ بیرکردنەوە، دەست بۆ نەبردنی هەموو حەرام و قەدەغە و پیرۆزییەکان دواجار دەستبۆنەبردنی فیکرو عەقڵە، هەرخودێك نەتوانێ تەجاوزی سنورەکانی حەرام و پیرۆزی بکات، نەتوانێ بجوڵێتەوە، چۆن دەتوانێ بەشداری پێشکەوتنەکانی دنیا بکات، ئازادی و بیرکردنەوەی ئازاد لەوە دایە بتوانێ هاوگونجانێ لەگەڵ بەرامبەر بسازێنێ، نەك بە دابڕاو پەڕگیری بمێنیتەوە، کاتێ دوورە پەرێز و پەڕگیر و دابڕاو دەبیت هەمیشە هەست بە بێهێزی و بێهیوایی و کپبوون دەکەیت، وەك ئەوەی هەموو ئەو شتانەی لە دەرەوەی سنورەکانی تۆ دەکرێت هیچ پەیوەندی بە تۆوە نەبێ، ئالێرەوە هەریەك لە ڕەگەزەکانی ناسنامە بەرەو لایەك پەلکێشمان دەکاو دنیایەك ناکۆکی لە ناوەوەماندا دروست دەکات و کەسێتیمان پارچەپارچە دەکات، بەردەوام واهەست دەکەیت ناسنامە هەڕەشەی تووندی لە سەرە، بەردەوام واهەست دەکەیت لە وڵاتێك دەژی ئەویدی داگیری کردووە، بەڵام پرسیار ئەوەیە چۆن ئێمە بتوانین وێڕای کەلتوری خۆمان، بۆ ئەوەی بۆ رەگەزە مردووەکانی ناو کەلتوری خۆمان بگەڕێینەوە، ئینتمانی کەلتوری ئەویدیش بکەین.

تۆ هەرگیز ناتوانی تەواوی کەلەپوری خۆت بە مردوو دابنێیت، چونکە بەردەوام لەگەڵ کۆمەڵێك رەگەزی زیندووی کەلەپوردا دەژی، ئەوە رەگەزە زیندووەکانن بەشێك لە تاریکی داهاتووت بۆ روناك دەکاتەوە، ئەوە رەگەزە زیندووەکانن لەگەڵت رێدەکەن، کەواتە نابێ هەرگیز سڵ لەوە بکەیتەوە کە بەشێك لە پێشکەوتن دەستێکی تۆیشی تێدایە، هەرگیز نابێ بە پێشکەوتن نامۆ بین، وەك ئەوەی تەنها ئەویدی

بەرهەمی هێنابێ، گرنگ ئەوەیە تۆ سنورەکانت بشکێنی و تەجاوزی قەدەغەکراوەکان بکەیت، گرنگ ئەوەیە تۆ بە ئازادی بیرکەیتەوە، نەك لە دووتوێی سنورێکی دیاریکراو، چونکە ئەگەر بە ئازادی دەست بۆ شتەکان نەبەیت، چۆن دەتوانی تێبگەیت، کاتێ نەتوانی لە هەموو شتەکان بگەیت چۆن دەتوانی راڤەیان بکەیت، راستە ئەم رستەیە جۆرێکە لە بەکارهێنانی عەقڵانییەت، بەڵام هەرگیز بە مانای ئەوە نییە، کە دەلالەت لە تەواوی عەقڵمان بکات وەك (کلۆد لیڤی شتراوس 1908-2009) لە ((الاسگورە المعنی))دا ئاماژەی بۆ دەکات، چونکە هەریەکێك لە خۆرهەڵات و خۆرئاوا، هەریەکێك لە ئێمە بە هەموو جیاوازییەکانییەوە بە پێی پێداویستییەکانمان بڕێکی دیاریکراو لە عەقڵ بەکاردەهێنین، یان دەبێتە شوێن بایەخمان، ((شتراوس) هەر لە خودی ئەو تێزەوە پێیوایە هیچ جیاوازییەك لە نێوان بیرکردنەوەی بەراییو عەقڵی هاوچەرخدا نییە، کەواتە گرنگ ئەوەیە ئاستی پێداویستییەکان لە رێگای ئیبداعەوە بەرزبکەینەوە، کاتێ ناسنامە دەتوانێ بوونی خۆی نیشان بدات کە هەڵگرانی دان بە ئیبداعەکانیان دابنێن، چونکە تەنها لە ژێر هەلومەرجی پەیوەندیدا دەتوانێ شتێك بەرهەمبهێنێ، نەك وەك بوونەوەرێکی بەرهەمخۆر، بۆ ئەوەی لە بەجیهانیبوون بەشدار بیت، دەبێت کۆمەڵێك پەیوەندی جۆراوجۆر لەگەڵ ئەویدی بسازێنی، دەبێ لەگەڵ رۆحی سەردەمدا بژیت، ئەوەی سڵ لە تواناکانی خۆی دەکاتەوە، دابڕاو پەڕگیرە، سنورێکی دیاریکراوی بۆ بیرکردنەوە هەیە، ئاڕاستەکانی بیرکردنەوەی دیاریکراو و کۆنترۆڵکراوە، ناتوانێ بەتەواوی بیربکاتەوە، بە ئازادی بژی، بوێرانە هەنگاو بنێت!

زنجیرەیەك گوتار لە بارەی ناسنامە …(7-4) … ئیدگار مۆڕان

ناسنامەی ئاوێتە

عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

ئیدگار مۆڕان (Edgar Morin) فەیلەسوف و کۆمەڵناسی فەڕەنسی هاوچەرخ لە 8ی یۆلیۆ 1921 لە شاری (پاریس) لە دایکبووە. لە ساڵی 1940 کاتێك ئەڵمانیا وڵاتی فەڕەنسای داگیر کرد، مۆڕان هاوکاری پەنابەرانی کرد و چووە ریزی هێزی بەرگری فەڕەنسییەوە و ناوی (مۆڕان) وەك نازناوێك بۆ بە ئەندامبوونی هێزی بەرگری فەڕەنسی بە کار هێنا و دواتر لە ساڵی 1941چووە ریزی حزبی شیوعی فەڕەنسییەوە… ئێستا لە رێکخراوی یونسکۆ وەك سەرۆکی وەکالەتی ئەورووپی بۆ کلتور کار دەکات.

عاقڵی شێت

دۆستۆفسکی لە هەمووان زۆتر لە مرۆڤ گەیشتووە، دەستەواژەی "عاقڵی شێت" جوانترین تێگەیشتنە لە بارەی تراژیدیای مرۆڤایەتییەوە، جوانترین تێگەیشتنە لە بارەی نێودژییە مرۆییەکان، هەمان شت بەرانبەر لێکدوورکەوتنەوەی ناوەوەی مرۆڤ… دنیای دۆستۆفسکی دنیای ململانێی گومان و ئیمان، ئومێد و نائومێدی…
لە رۆمانی (گەمژە)دا دەنووسێت وەك من بزانم بەزەیی یاسایەکی جەوهەرییە، تاکە یاسایەکە بۆ بوونی هەمووان. دۆستۆفسکی هۆکاری سەرەکی بێداربوونەوەی فیکری فەلسەفی ئیدگار مۆڕان بووە! چونکە ئیدگار مۆران عاشقی نێودژییەکانی فەلسەفەیە و فەلسەفە لەلای ئەو خۆشەویستی نییە بۆ دانایی، بەڵکو بڕوابوونە بە شیعرییەتی ژیان، مۆڕان بڕوای بە مانای برایەتی و لێکنزیکبوونەوە هەیە و دەڵێت من بڕوادارم ئەو کاتانەی گوێ لە موزیکا دەگرم، ئەو کاتانەی لە دیمەنێکی سرووشتی رادەمێنم.

سرووشتی ئاوێتە

یەکێك لە کتێبە گەورەکانی ئیدگار مۆڕان کتێبی (میتۆد-La Méthode) لە بەشی شەشەمدا دەڵێت هیچ کاتێك پرسیار کردن لە بارەی مرۆڤەوە، وەك ئەمڕۆ ئامادەیی و چڕیی وا زۆری بەخۆوە نەدیووە، پرسیارکردن لە بارەی ناسنامەی مرۆڤ، بە هەموو جیاوازییەکانەوە پرسیاری ئەمڕۆیی رۆشنبیرییە! ئەوەش بۆ ئامادەیی ئەو توندوتیژی و دڕندەییە ناگەڕێتەوە، کە بەرێکی ژیاری ئێمەی گرتووە، چونکە هەرگیز مێژوویی مرۆڤایەتی بۆ توندوتیژی نەبووە، بەڵکو پەیوەندی بە ئامادەیی و چڕی خودی وێنەکانی توندوتیژییەوە هەیە، ئەو وێنانەی میدیاکان بۆ زۆتر خێرەپێشختن بەرزی دەکەنەوە.
پرسیارکردن لە مرۆڤ، پرسیارکردنە لە نێودژییەکان، پرسیارکردنە لەو نێودژیانەی بوونی مرۆڤ دەبێن… لە نێوان بونیادنان و

وێرانکردن، تواناکانی مرۆڤ لە داهێنان سنووریان نییە، وەك چۆن شەیدای مرۆڤ لە تێکدان و وێرانکردن و هەڵەشەکردن لە ژیان سنووری نییە،… ئیدگار مۆڕان لە هەموو ئەو نێودژییانەی بوونی مرۆڤ دەبێن، پرسیاری ناسنامە بەرز دەکاتەوە و پێیوایە ناسنامەی مرۆڤایەتی لە سەر فرەیی وەستاوە، فرەیی رەقی لە بوونی خودی مرۆڤ، فرەیی دەرکەوتنی مرۆڤ وەك بوونێکی خالق و ئابووری و مەعریفی و هەڵچوونئامێز و ئارەزووخواز، مرۆڤ بوونێکی خێرخوازە وەك چۆن شەڕخوازە… بۆیە ناشێ تەنها لە روویەکەوە لە مرۆڤ نزیك بکەوینەوە، بەو مانایەش ناشێ بە سادەیی لە ناسنامەی مرۆڤ بڕوانین.

ناسنامەی مرۆڤ ئاوێتەیە، چ پەیوەندی بە تاکەوە هەبێت، یان ڕۆشنبیرییەوە، ئێمە لە بەرانبەر راستییەك وەستاوین، راستییەك کە پەیوەندی بە چەمکی ناسنامەی ئاوێتەوە هەیە، ئەو ناسنامە ئاوێتەیە جیاوازییەکانی مرۆڤی لە خۆ گرتووە، نێودژییەکانی دەنوێنێ، ناتوانین لێینزیك بکەوینەوە، تەنها لە ڕێگای فیکرێکەوە نەبێت، کە ئەویش ئاوێتەیە و بە سەر ماناکانی قەیران و ئاژاوە و کتوپڕی و دڵنیایی و …. کراوەتەوە، هەموو ئەوانەش جیاکارییەکانی بوونی ئێمەی پێکهێناوە! ئەو فیکرە ئاوێتەیە هەموو ئەو ئاژاوە و ئەو هەڵوەرینە بە یەکەوە دەلکێنێ، کە قابیلی بەیەکەوە لکان نیین، کەواتە ئەوە ئەرکی فیکری ئاوێتەیە، ناسنامەی ئاوێتە کەشف بکات.

ئیدگار مۆڕان حەقیقەتی بوونی مرۆیی لە سێ رەهەندی بەیەکەوە لکاودا دەبینێ: رەهەندی بایۆلۆجی، رەهەندی کۆمەڵایەتی، رەهەندی ڕۆشنبیری. ئەو سێ رەهەندەش سێ سنوور بۆ مرۆڤ دەستنیشان دەکەن: تاکگەرایی و کۆمەڵگا و جۆر، ئەگەرچی بشتوانین لێکیان جیا بکەینەوە، بەڵام ناتوانین لێکیان بکەین، بەو مانایەش تاك هەر لە نێو تایبەتمەندییە تاکگەرایی و بایۆلۆجییەکەی خۆیدا دەمێنێتەوە و رەهەندی ڕۆشنبیریی هەموو جۆرەکانی مرۆڤ جیاوازی خۆیان هەیە و تایبەتمەندییە کۆمەڵایەتییەکانی کۆمەڵگایەك لەگەڵ کۆمەڵگایەکی دیکە جیاوازی خۆی هەیە.

بنەماکانی ناسنامەی ئاوێتە لە “سرووشتی ئاوێتە”ی بوونی مرۆڤ دایە، بایۆلۆجیا و دەروون تایبەتمەندییەکانی تاك دەنوێنێ و تاکگەرایی لێدەکەوێتەوە، بەڵام ئەو تایبەتمەندییە جێگیر و هەتا هەتایی نییە، بەڵکو قابیلی گۆڕانە و بەپێی پرۆسەکردنی پێداویستییەکانی بوونی کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیریی کاریگەری لە سەر تاك دروست دەکات و تاك بە رووی ئەویدیکەدا دەکاتەوە. ئەو کرانەوەیە کۆمەڵایەتی و ڕۆشنبیرییە بوونی مرۆییمان دیاری دەکات،

بە هۆی ئەو پیداویستییە کۆمەڵایەتی و رۆشنبیرییە ناتوانین قسە لە تاکگەرایی ناسنامە بکەین و ئەویدیکە لە خۆمان جیا بکەینەوە، وەك چۆن ناشێ بوونی تاك لە بوونی کۆمەڵگا و بوونی جۆرێکی دیاریکراو بتوێنینەوە, کەواتە مەسەلەکە پەیوەندی بە سرووشتی ئاوێتەیی بوونی مرۆڤەوە هەیە، پەیوەندی بە نێودژییەکانی ناخی مرۆڤەوە هەیە، پەیوەندی بە ئاگایی ئەخلاقی و گەشەی نێوان تاك و کۆمەڵگاوە هەیە، ئاگایی ئەخلاقی پەیوەندی بە هەر سێ رەهەندی تاك و کۆمەڵگا و رۆشنبیرییەوە هەیە. بەو مانایەش کردەی ئەخلاقی، کردەیەکی ئیستاتیکییە، ئەو ئیستاتیکایەی کردەی ئەخلاقی بەرهەم دەهێنێ، تاك بە ئەویدیکەوە دەبەستێتەوە، بۆ ئەوەی ئیستاتیکایەکی ئاوێتە بونیاد بنێ، ئیستاتیکای ئاوێتە سەرەتا خود ئاوێتەی خود دەکات، کە بشێ چاو بە خۆیدا بخشێنێتەوە و رەخنە لە خۆی بگرێت، بەڵام بەستێتەوەی تاك بە ئەویدیکەوە، چەمکی ئیستاتیکای ئاوێتە و کراوە بە سەر ئەویدیکە بەرهەم دەهێنێ، ئەو مەسەلەیەش پەیوەندی بە ئاڵوگۆڕی نێوان خود و ئەویدیکەوە هەیە و چەمکی پەیوەندی هاوبەشی (continuity) لێدەکەوێتەوە.

فیکر و ئاینده

مۆڕان لە کتێبی (فیکر و ئاینده، قسەکردن لە بارەی فیکری ئاوێتە) بەو شێوەیە قسە لە سادەیی دەکات و دەڵێت سادەیی یان یەکێك یان زۆران دەبینێ، بەڵام نابینێ، کە یەك لە هەمان کاتدا زۆر پێکدەهێنێ! با مرۆڤ وەك نموونەیەك وەربگرین، مرۆڤ بوونەوەرێکی بایۆلۆجییە، لە هەمان کاتدا خودێکی رۆشنبیرییە و لە ناو فیکر و زمان و ئاگاییدا دەژی. ئەرکی مەعریفەی زانستی پشتبەستنە بە ویستی سادەیی و ویستی سادەیی لە کەشفکردنی سادەیی شاراوەدایە، سادەیی دەلالەت لە شاراوەی پشت فرەیی دیار و تێکچوونی دیاری نادیار دەکات.

زانایان پێیانوایە بەش (الجزیئ molecule-) یەکەی سەرەتایە، لە نەسەقێکی یان لە سیستەمێکی زۆر ئاڵۆز پێکهاتووە و ناتوانین لە دەوروبەری جیای بکەینەوە، سەرەڕای ئەوەش تێکچوونی فیزیایی لە ناوەوەی گەردووندا گەشە دەکات، ئەوەی بە گەرمی ناوی دەبردرێت، لە راستیدا دەلالەت لە ئاژاوەی بەشەکان یان گەردیلەکان دەکات.

گەشەکردن بەرەو ژیانەوەی جۆرەکانی سرووشت و مردنمان دەکاتەوە… بەمجۆرە لەناوچوون و تێکچوون بە شێوەیەك لە شێوەکان بە دوای یەکداێن، وەك ئەوەی یەکێکیان دوژمنی ئەویدیکەیان بێت. هیراکلیتس

دەڵێت ئێمە بە هۆی مردنەوە دەژین، بە هۆی ژیانەوە دەمرین. واتە ئێمە بە هۆی مردنی خانەکانمان زیندوو دەبینەوە، وەك چۆن كۆمەڵگا بە هۆی مردنی تاکەکانی زیندوو دەبێتەوە.

فیکری ئاوێتە هەرگیز روونی و جێگیربوون و حەتمییەت رەتناکاتەوە، بەڵام دەزانی تێڕای ناکەن و هەمیشە بیرمان دەخاتەوە (لە بیرتان نەچێ واقیع لە گۆڕاندایە، نوێ دەتوانێ ببوژێتەوە، ئێمە پێویستە جۆرەکانی وێرانبوون بیر خۆمان بخەینەوە کە دیدی سادەیی داهێناوە). پێویستە تێبگەین هەر لە رۆژی لە دایکبوونەوە نابڕوایی و شیانەیی بەشی راستی ژیانی هەر یەکێکمانی لە سەر بونیاد نراوە، هیچ کەس لە ئێمە نازانێ دواتر دووچاری چ نەخۆشییەك دەبێت، یان لە ژیاندا چارەنووسی بە چی دەگات، بەڵام دەزانێ دەمرێت، ئەگەرچی رۆژی مردنی خۆی نازانێت، چونکە مێژوو لە سەر کتوپڕی و لە ناکاویی و نادڵنیایی وەستاوە…

بەمجۆرە سادەیی و کورتبوونەوە بۆ یەکەی سەرەتایی جۆراوجۆری مەعریفی، وەك گەردیلە لە فیزیا و خانە لە زانستی ژیان و ئاوێتەبوون لە گرامەری زمان… وەك یەکەی نەشیاوی هەڵوەشانەوە و یەکەی شیاو بۆ دەستبەسەرداگرتن و پێوانەخوازی هەژموونی خۆیان هەیە، سیستمی سادەیی، بە رێکخستنی گەردوون هەڵدەستێ لە رێگای کورتبڕی و جەوهەری داخراو و جێگیر و پاك و بێگەردی و نەمری، کە نە لەناوچوون ناس دەکا و نە تێکچوون دەناسێ.

فیکری ئاوێتە پەیبردنە بە فرەیی مەعریفە، فیکری ئاوێتە پەیبردنە بە رەهەندەکانی مەعریفە، بەڵام یەکێك لە بەڵگەنەویستەکانی ئاڵۆزی فیکری ئاوێتە، ئەوەیە کە چۆن تەواوی مەعریفەکان دەگوازێتەوە، ئەوەش لە بڕوابوون بە ناتەواوی مەعریفەوە دێتە بەرهەم، لە نابڕواییەوە بەدی دێت.
کەواتە ئاڵۆزی چییە؟ مۆران دەڵێت ئاڵۆزی لە پێکهاتە لێکدوورەکان چنراوە، ئەو پێکهاتە چنراوانەی کە ناتوانرێت لێکیان بکەینەوە، ئاڵۆزی لە رووداو و کردە و کارلێککردن و هەڵگەڕانەوە و رووبەرووبوونەوە و کتوپڕی دنیای دیاری ئێمە چنراوە، بەڵام بە شێوەیەکی پڕ لە نیگەرانی، تێکەڵ بەیەکتر بوونە، ئەو ئاوێتەبوونە شیاوی لێکجیا بوونەوە و تێکچوون و نابڕوایی نیین، بەو مانایەش زیندووبوونەوەی فیکری ئاوێتە هەمیشە پەیوەستە بە نیگەرانی و گرژی نێوان پەیبردن بە بەشەکان و پەیبردن بە ناپارچەیی و کورت نەکراوەیی مەعریفە، هەروەها دانان بە کەموکوڕی و ناتەواوی مەعریفەکان.

مۆڕان دەڵێت خودی ئەو نیگەرانی و گرژییە ژیانم دەجولێنێ، بۆیە هیچ کاتێك ناتوانم خۆم رادەستی مەعریفە بەشکراوەکان بکەم، وەك چۆن ناتوانم هیچ بابەتێك لە ناوکۆییی و پێشەکی و رێچکەکەی خۆی داببڕم و دراسەی بکەم، هەمیشە بیر لە فرەیی رەهەندەکانیان دەکەمەوە، هەمیشە پێموایە حەقیقەتە قووڵەکان ململانێی یەکتر دەکەن، ئەوەی بۆ من تەواوە، بۆ ئەویدیکە دەشێ پڕ بێت لە کەموکوڕی. کەواتە هیچ ناوکۆییەك لە یەك رەگەز پێکنەهاتووە، ناتوانین لە هیچ ناوکۆییەك بگەین، ئەگەر دەوروبەرەکەی نەکەینە قوربانی، کەواتە وەك ئەوەی مۆڕان بۆی دەچێت واقیع پەیوەستە و لە هەمان کاتدا لێکجیاشە، واقیع دەکەوێتە نێوان ناوکۆیی کراوە و دەوروبەرەکەی، ناسنامەش هەمیشە بە ئاوێتەیی دەمێنێتەوە.

هەولێر 17/7/2017

زنجیرەیەك گوتار لە بارەی ناسنامە (3-7) ... داریوشی شایگان

رووەکانی ناسنامە
عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

"تاکە کلیلێکی ئەفسانەیی بۆ کردنەوەی هەموو دنیاکان بوونی نییە"

داریوشی شایگان نوسەر و بیریاری ئیرانی لە 24ی کانوونی دووەمی ساڵی 1935 لە شاری (تاران) لە باوکێکی ئازەری (تورکی- ئیرانی) شیعە و دایکێکی سوونە مەزهەب لە دایکبووە، خانەوادەکەیان بە زمانی جۆرجی و رووسی و تورکی و فارسی قسەیان کردووە، ئەو جۆراوجۆرییەی زمان کاریگەری زۆری لە سەر شایگان دروستکردووە! شایگان لە سەرەتاوە دەچێتە قوتابخانەیەکی فڕەنسی لە تاران و هەر لە زووەوە فێری زمانی فڕەنسی دەبێت، لە تەمەنی پانزە ساڵیدا دەچێتە وڵاتی بریتانیا لە شاری (لەندەن) درێژە بە خوێندن دەدات، بۆ رازیکردنی خواستی خانەوادەکەی لە شاری (ژنێف) خوێندنی پزیشکی

هەڵدەبژێرێت، بەڵام حەز لەو رشتەیە ناکات و ناتوانێ درێژەی پێبدات، زۆتر مەیلی لە ئەدەب و هونەر و فەلسەفە دەبێت، بەڵام بوێری ئەوەی نییە، دژی خواستەکانی باوکی بێتەوە، هەرچۆنێ بێت خۆی لە کۆلیژی زانستە سیاسییەکان دەبینێتەوە، وەك خۆی دەڵێت لە شاری ژنێفەوە چالاکییە زانستییەکانی درێژە پێدەدات، لە هەمان کاتیشدا هەر لەوێ لە ماف و فەلسەفە و زانستی زمان دەخوێنێ، پەیوەندییەکی پتەو لەگەڵ هونەرمەندان دروست دەکات و لە کۆڕەکانی (ژان پیاجێ) و (کارل گۆستاف یۆنگ) ئامادە دەبێت، پێش دەرچوونی لە کۆلێژی ژنێف بە دوو ساڵ هاوسەرگیری لەگەڵ هاوڕێی کۆلیژ لە بەشی زانستەکانی جوانی خاتوو (فەریدە زەندیە) دەکات… هەموو تواناکانی خۆی لە زانستەکانی ئایین بەکار دەهێنێ و لە ساڵی 1967 کتێبێك بە زمانی فارسی بە ناوی (ئایین و قوتابخانەی فەلسەفی هیندی) لە دوو بەرگدا بە چاپ دەگەیەنێت.

داریوشی شایگان لە (سۆربۆن) پلەی ماجستێر و دواتر دکتۆرا لە لێکۆڵینەوەی ئایینەکانی هیندی و فەلسەفەی بەراوردکاری بە دەست دەهێنێ، تێزەکەی لە ژێر ناونیشانی (پەیوەندییەکانی نێوان ئایینە هیندییەکان و سۆفیگەری…)دا دەنوسێت، پێیوایە جەوهەری ئایینەکان لە بەیەکگەیشتنی هەموو لقەکان و دەستەواژە مەعنەوییەکاندا خۆی دەبینێتەوە!
بۆ جاری دووەم لە ساڵی 1962 پەیوەندی بە زانکۆی تاران دەکات و تا ساڵی 1980 هەموو چالاکییەکانی خۆی لەو زانکۆیەدا لە زمانی سانسکریتی و بیروڕا و فیکرە هیندییەکان و فەلسەفەی فیدائی و بوزی و یۆگا و دانایی عیرفانی سەرف دەکات، دوای سەرکەوتنی شۆڕشی ئیمام خومەینی دەگەڕێتەوە فەڕەنسا…

شایگان بیریارێکی فرە مەعریفەیە و هەمیشە بە شێوە ئاسۆیی و ستوونی بیری خۆی بەرەو پێشەوە دەبات و لە سەر نوێکردنەوەی بیرکردنەوەکانی کار دەکات، بە ئاشکرا دەڵێت من بەردەوام لە گۆڕان و پێگەیشتندام، وەك چۆن دەڵێت ئەگەرچی هاوڵاتی ئیرانی بیرکردنەوەکانی خۆی بە دەگمەن دەگۆڕێ، بەڵام من بیرکردنەوەکانم لە گۆڕانی بەردەوامدان و وەستانیان نییە! شایگان دەڵێت سەیرەکە ئەوەیە ئێمە هەتا ئێستاش گەورەترین بیریارمان شاعیرەکانمانن و نوێترینیان حافزی شیرازییە، کە حەفسەد ساڵ پێش ئێستا ژیاوە، نامەوێ خراپ لە قسەکانم بگەن، من نامەوێ لە نرخی ئەوان کەم بکەمەوە، جەلالەدینی رۆمی، حافزی شیرازی… دنیای ئەوان لەگەڵ دنیای ئێمە تەواو جیاوازە، پێویستە بۆ رووبەرووبوونەوەی ئەو دنیایە

خۆمان بە مەعریفەی نوێ پڕ چەك بكەین، چونكە تاكە كلیلێكی ئەفسانەیی بۆ كردنەوەی هەموو دنیاكان بوونی نییە! بۆ ئەوەی ئەو دنیایە بخوێنیتەوە پێویستت بە پلەبەندكردنی هەیە، ناشێ شتەكان تێكەڵ بەیەك بكەین.

ناسنامە و ئاژاوە

ناسنامە قسەی زۆری لێكراوە و یەكێكە لە بابەتە پڕ ئیشكالەكانی دنیای هاوچەرخ، وەك چۆن بیروڕای زۆر لێكنزیك لەو بارەوە هەیە، بە هەمان شێوە راڤەكردنی زۆر جیاواز و جۆراوجۆریشی هەڵگرتووە… داریوشی شایگان لە كتێبی (ناسنامە بە چل روو)ەوە قسە لە ناسنامە وەك رووەكی ریزۆمییە یان جەزموور دەكات، ئەو وشەیە بنەڕەتێكی لاتینی هەیە، مانای بەن، داو دەدات، ئاماژەیە بۆ داوەكان و چنین، تۆڕ و تێكئاڵان و تانوپۆی داوەكان، ئەو قسەكردنە بۆ ناوی جۆرێك لە رووەك دەگەڕێتەوە "ریزۆمییە-Rhizomatique" قاچەكانی لە ژێر گڵ بە شێوەیەكی ئاسۆیی درێژ دەبێتەوە، لێپرسراوە بەرانبەر گەشەی ئەو رووەكە، هەموو ساڵێ خۆی نوێ دەكاتەوە، لە سەرەوەش بە شێوەیەكی دیار و بەردەوام هەموو شتێك دەخاتە نێوەخۆیەوە، رزگاربوون لێی مەحاڵە، هەتا ئەگەر بیبڕیتەوەش، چونكە نە سەرەتای هەیە و نە كۆتایی، نە ئەسڵی هەیە و نە ئامانج، هیچ نییە جگە لە ریشاڵ، بەشێكی بچووك لەو رووەكە دەشێ گەشە بكات و نوێ بێتەوە و بەردەوام بێت. ئەو وشەیە لە سەردەمی ئەفلاتووندا بۆ سەیركردنی جەستە و مێشك بە كار هێنراوە… (ژیل دۆلۆز Gilles Deleuze 1926-1995)ی فەیلەسوف وەك شێوەیەك لە شێوەكانی بوونی جۆراوجۆر تەماشای دەكات و ئەو وشەیەی دژ بە فەلسەفەی دیكارت كە خەریكی دامەزراندن و رەگداكوتان بووە، هەروەها دژ بە فەلسەفەی هیگل كە درێژە بە جولە و نەشونما دەدات و ئامانجدار خۆی دەنوێنێ بە كاری هێناوە، تاكو لە ئۆرگانییەت و رێكخستن و ئامانجگەرایی رزگاری ببێت.

لە قسەكردن لە بارەی ئاڵۆزی ناسنامە وەك ئاڵۆزی رووەكی ریزۆمییەوە، قسەكردنە بە پێی خێرایی زەمەن و رۆشنبیریی و دنیای تازەگەرییەوە. لە بەدواداگەڕانی ناسنامەدا دەكەوینە ئاژاوەیەكی گەورەوە، وەك چۆن رووەكی ریزۆمی وێڵمان دەكات! ئەمڕۆ ناسنامە كۆمەڵێك رووە لە یەك كاتدا، ئەمڕۆ هەموو شتەكان لە یەك زەمەندا دەردەكەون، بەمجۆرەش ژیاری لە دنیادا هیچ هاوگونجانێ بە خۆوە نابینێ، سەرەڕای ئەو هەموو جیاوازییە رۆشنبیرییە جۆراوجۆرە، لەگەڵ ئەوەشدا ژیارییەكی جیهانی گەورە دەركەوتووە، ئەو ژیارییە جیهانییە بەرجەستەكردنی تەكنەلۆجیایە، تەكنەلۆجیا هەموو ماناكان

لە خۆیدا ون دەكات و بەرەو وێرانەیی دەبێتەوە، بەو مانایەش دنیای هاوچەرخ هیچ ئامانجێكی لە پێشدا نەماوە، جگە لە گەڕانەوە بۆ دوێنێ و چاوپێداخشانەوەی دوێنێ نەبێت…

لە دنیادا ئەوە فرەیی ڕۆشنبیرییە وای كردووە لە دوو رووەوە قسە لە ناسنامە بكەین، یەكەمیان تاك ناسنامەیی و تاك ڕۆشنبیریی، دووەمیان فرە ناسنامەیی و فرە ڕۆشنبیریی، ئەمڕۆ ئەو قسەكردنە، قسەی كۆمەڵگای یەكگرتووە ولە هەمان كاتدا قسەی كۆمەڵگای جۆراوجۆر و فرەیە! هەموو ئەو شێوە قسەكردنانەش پەیوەندییەكی راستەوخۆی بە پەروەردە و فێركردنەوە هەیە. داریوشی شایگان لەو كتێبەدا بایەخێكی زۆری بە دیالۆگ و مەیلە نەتەوەییەكان و وێنەكانیان دەدات و پێیوایە هەندێجار قسەكردن لە ناسنامە بەرەو بنبەستبوون و بە بەردبوون دەبەن، چونكە مرۆڤی ناسیونالی لەگەڵ زمان و مەسەلەی كۆمەڵایەتی و مەسەلە تازەگەرییەكان بەیەكدادەچێت. بەو مانایەش شایگان بڕوای بە ناسنامە هەجین هەیە.

ناسنامە بە چل رووەوە

ناونیشانی كتێبەكەی داریوشی شایگان لە بنەڕەتدا ناونیشانی شانۆگەرییەكی (فۆلكلۆر)ی ئیتاڵییە، لەو شانۆگەرییە پاڵەوانەكە جلێ لە چل پارچەی جیاواز دەپۆشێ و هەر پارچەی بە رەنگێكە. لە هەڵبژاردنی ئەو ناونیشانەوە پێمان دەڵێت مرۆڤی ئەمڕۆ ئەگەرچی ناچارە وەك تاك و بە یەك روو دەربكەوێت، بەڵام لە ناوەوە جۆراوجۆرە و پڕە لە وەهم و تارمایی و پڕە لە نەگوتن و بێدەنگی، پڕە لە چێژ و ژانوژوار… كەواتە ئەگەرچی ناچارە تاكە ناسنامەیەك بخاتە گیرفانییەوە، بەڵام حەز دەكات هەڵگری چەندین رووی جۆراوجۆری ناسنامە بێت! مرۆڤی ئەمڕۆ لە فەزایەكی جۆراوجۆر پێدەگات، فەزایەك كە هیچ شتێكی تێدا روون و ئاشكرا نییە، هیچ كاتێك ناتوانین بۆ یەك رەگ بگەڕێنینەوە، ئێمە ئەمڕۆ ناتوانین بە تەنیا لە زەوییەكی داخراودا بژین، لە ناوەوەی مرۆڤی ئەمڕۆدا مێژووی مرۆڤایەتی كۆ بێتەوە.

ناسنامە لە فەزای ئیسلامی (عەرەبی، ئیرانی، توركی…) شوێنێكی پڕ بایەخی داگیر كردووە، ئەگەرچی ئایین پاڵپشتێكی رووتی ناسنامە نییە! ناسنامە لە دنیای ئەمڕۆدا كراوەیە بە سەر هەموو ناشیرینی و جوانییەكان و پێتاندن و تێكەڵبوونەكان و لێكجیابوونەوە و پارچە پارچەبوونەكان و گۆڕانكارییەكان… هەموو ئەوانەش دەلالەت لە بە وەهمبوونی دنیا و بە تارمایی بوونی دنیا دەكەن، وەهمەكانی دنیا و

تارمایيەكانی لە ناوەوەی مرۆڤ رەنگی داوەتەوە، مرۆڤی هاوچەرخ تا پلەی تەقینەوە چالاكە.
ئەمڕۆ دنیا لە بەرانبەر كرانەوەیەكی گەورە و قەیرانێكی ئاوێتە و كراوە دایە، كە ناتوانین بیری لێبكەینەوە و دەستی بەزەیی بۆ درێژ بكەین، ئەمڕۆ دنیا لە كۆنترۆڵ دەرچووە، مرۆڤ لە كۆنترۆڵ دەرچووە، چۆن دەشێ چارەسەریان بۆ بدۆزینەوە! مرۆڤ كۆنترۆڵی خۆی ونكردووە، عەقڵ تراژیدیای لێ ون بووە، مرۆڤ لە دنیا ون بووە، عەقڵ لە تەكنەلۆجیادا ون بووە، هاوشانی بەرەوپێشچوونەكانی تەكنەلۆجیا مەیلێكی رۆحی لە جولە دایە، بۆ نموونە فاڵگرتنەوە، بەو مانایەش بڕوامان بە عەقڵ لەق بووە، هەموو ئەو شتانەی لە ناوەوەمان روو دەدەن، هەر تەنها مەیلی رۆحی نییە، بەڵكو سووربوونە لە سەر گەڕانەوە بۆ ئەفسانەكان.

مرۆڤ بیری لەوە نەدەكردەوە، كە دنیا بەو شێوەیە رووبەڕووی تەقینەوەی زۆربوونی كۆمەڵە و ئایینەكان و نیمچە ئایینەكانی كۆمەڵگای خۆرئاوایی بێتەوە! هەر لە ساڵی (1992)ەوە نزیكەی چوار ملیۆن نوسخە لە كتێبی فیكری (بنەچە ئایینزاكانی كەنیسەی كاسۆلیكی) فرۆشراوە، كەچی رۆمانی ئەفسانەئامێزی (كیمیاگەر)ی پاولۆ كۆیلۆ دە ملیۆنی لێفرۆشراوە… ئەوە پێماندەڵێت دنیای ئەمڕۆ بۆ مەیلی رۆحانیی و ئەفسانە و جۆرێك لە سەرسامبوون بە خورافات دەگەڕێتەوە، بۆ عەقڵ و فیكر و بەدواداچوونی فیكری ناگەڕێتەوە، بۆ مەسەلە ناعەقڵانییەكان و خورافات دەگەڕێتەوە، بۆ بە پیرۆزراگرتن و كڕنووشبردن بۆ شتە نادیارەكان دەگەڕێتەوە، بۆ مەیلی منداڵانەی سەیر سەیر…
یەكێك لە دیاردەكانی شۆڕشی تەكنەلۆجیا دروستكردنی گۆڕانكارییە لە ناوەوەی مرۆڤ، ئەمڕۆ تەكنەلۆجیا لە حەقیقەتەوە دەمانگوازێتەوە بۆ مەجاز، بەرەو واقیعێكمان دەبات، كە تێیدا كات و شوێن دەتوێتەوە، زەمان و مەكان بەنێویەكدا چڕ دەبنەوە و دەمانخەنە واقیعێك لە حەقیقەتی هەنووكەیی راستەوخۆ، جۆرێك لە دەركردن و وێنە و ناسنامەی هەڵواسراومان بۆ بەرجەستە دەكات، مرۆڤی ئەمڕۆ دەكەوێتە بەرانبەر رەنگدانەوەی ناسنامە و ناسنامەی مەجازی و ناسنامەی دیجیتالی…

دنیای ئەمڕۆ دنیای كەوتنی بیركردنەوە و دەركەوتنی بینینە، دنیای گواستنەوەیە لە ناوەوە بۆ دەرەوە، لێرە بۆ ئەوێ… ئەمڕۆ مرۆڤ لە بوونەوەرێكی پشتبەستوو بە گشت، گوازراوەتەوە بۆ بوونەوەرێكی پشتبەستوو بە تەكنەلۆجیا، ترسی تەكنەلۆجیا كۆتایی بۆ نییە.

داریوشی شایگان پێیوایە ئەمڕۆ دنیا هەڵگەڕاوەتەوە و پێچەوانە بۆتەوە و پڕبووە لە نێودژی، هەموو ئەو نێودژییانە دنیایان شێواندووە و هاوسەنگیان بۆ هیچ شتێك نەهێشتۆتەوە، ئەمڕۆ لە دنیادا هیچ شتێك دیار و زانراو نییە، هیچ بابەتێکی یەکلاکەرەوە لەو دنیایەدا بوونی نەماوە. دنیای ئەمڕۆ ئەگەچی لە لایەك دنیای داهێنان و بەرهەمهێنانە و خۆی ئاوێنەیی دەنوێنێ، بەڵام بە دیوەکەی دیکە دنیای پارچە پارچەبوون و هەڵوەشانەوە و وێرانبوونی دەرككردن و دنیابینی و بەها و بیروڕا و ئایدیۆلۆژیایە… شایگان دەڵێت خۆرئاوا هەم دەردە و هەم دەرمانە، ناسنامەش هەزاران روو و یەك رووی هەیە، بە هەزاران رێگا و رێگایەك خۆی دەشارێتەوە، بە مانایەکی دیکە بوونی ناسنامە بۆ ژمارە و پڕە لە شیانەیی و ئاوێتەبوون و نواندنکاری…

هەولێر 19/7/2017

زنجیرەیەك گوتار لە بارەی ناسنامە (2-7) … جۆدیس بتلەر

جۆدیس بتلەر
ناسنامە و خود
عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

ژنە فەیلەسوفی ئەمریکی (جۆدیس بتلەر-Judith Butler) لە 24ی شوباتی 1956 لە کلیفلاندی هەرێمی ئۆهایۆ لە دایکبووە، دکتۆرای لە زانکۆی (ییل) لە وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە دەستهێناوە، ناونیشانی تێزەکەی (بابەتەکانی ئارەزوو: رامانی هیگلیانە لە فەڕەنسای سەدەی بیستەم) لە ساڵی (1987) وەك کتێب چاپکراوە… بتلەر سەر بە قوتابخانەی دوای بونیادگەرییە و لە نەوەی سێیەم دەژمێردرێت، وەك یەکێك لە گرنگترین فەیلەسوفە رەخنەگرەکانی ئەو (30) سی ساڵەی دوایی ناوبانگی دەرکردووە، لە بارەی چەمکەکانی خود

و ڕەگەز و زمان و دەروون و سێکسگەرایی نوێ… کار دەکات، کێشە فیمنستییەکان بە ئاستێی فەلسەفییەوە دەبەستێتەوە، میتۆدی جۆراوجۆری وەك شیکاری دەروونی و میتا فەلسەفە و میتا نوێگەری لە کارەکانیدا ئیش پێدەکات… ساڵی (2012) خەڵاتی (تیۆدۆر ئەدۆرنۆ 1903– 1969)ی لە بواری فەلسەفەی باڵا بە بەهای (50000) پەنجا هەزار یۆرۆ وەرگرتووە، ئەو خەڵاتە هەر لە ساڵی (1977)ەوە لە شاری (فڕانکفۆرت)ی ئەڵمانی سێ ساڵ جارێك دەدرێتە ئەو کەسانەی لە بوارەکانی فەلسەفە و موزیکا و شانۆ و فیلم، بەخششی جیاواز و دیاریان هەیە، ئێستا مامۆستای ڕەوانبێژی و ئەدەبی بەراوردکارییە لە زانکۆی کالیفۆرنیای وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.

فەیلەسوفی ئەمریکی جۆدیس بتلەر لەو کتێبانەی لە بارەی خود و ناسنامە، زمان و کۆمەڵگا… نوسیویەتی، دەڵێت:

دەشێ زۆر شت لە زمانی ڕۆژانەمان فێر بین، چونکە ئەوە پێکهاتەکانی زمانی ڕۆژانەیە، ڕێگاکانی بیرکردنەوەمان دیاری دەکات… لە بارەی پرسیارەکانی خود چییە؟ جێندەر چییە؟ چۆن بە شێوەیەکی ڕەخنەگرانە لێیان نزیك بینەوە، میکانیزمە سیاسییەکان چیین؟ دەڵێ هەموو ئەو پرسیارە ئاڵۆزانە تەنها لە ڕێگای گەڕانەوە بۆ پرسی زمان دەتوانین لێیان نزیك بینەوە! زمان هەر بەرهەمهێنەری دەلالەت و بەرهەمهێنەری مانا نییە، بەڵکو هەموو ئەوانەی بە زماندا دەڕوا وەك "ئامرازی ڕەتاندن" ڕێگا لە خود دەگرێ قسەی خۆی بکات، بەمجۆرە دنیا بەرەو ئاژاوەیەکی زمانەوانی و دەقگەرایی دەبێتەوە، خودی ئێمەش بەرەو هەڵوەشانەوە، ئەو هەڵوەشانەوەیەش دەکەوێتە نێوان ئێمە و ئەوان، نێوان دەوڵەت و کۆمەڵگا.

بۆ ئەوەی مەعریفە لە بارەی کۆمەڵگاوە بە دەست بهێنین، پێویستە لەلایەك پارێزگاری لە کۆمەڵگا بکەین و بۆشاییەکانی نێوان کۆمەڵگا و دەوڵەت پڕ بکەینەوە، لە لایەکی دیکە پێویستە بەرگری لە دەوڵەتێکی مۆدێرن بکەین، بەو مانایەی کە ئازادی و دادپەروەری و یەکسانی پراکتیزە دەکات! کۆمەڵگا تاقیگەی پەیوەندییەکانی ناسنامەیە، ئەو قسەیە بەو مانایە دێ، کە کۆمەڵگا تاقیگەی ناسنامەی خودەکانی بێت، تاقیگەی ئارەزووی تاکەکانی بێت، چۆن کۆمەڵگا دان بە ئارەزووەکانی من دادەنێت، کێ پێوانە بۆ ئارەزووەکانی من دیاری دەکات، چۆن کۆمەڵگا وەك ئارەزووکەری شتێك، کە بۆم نەشیاوە، مامەڵەم لەگەڵدا دەکات؟! هەموو ئەو گیروگرفتانەی دووچاری پەیوەندی نێوان خود و کۆمەڵگا دێت، تووندوتیژییەکی ڕەها دەخاتەوە، هەموو ئەوانەش پەیوەندییان بە دەسەڵاتەوە هەیە، چونکە ئەوە دەسەڵاتە پەیوەندی من و ئەویدیکە ڕێکدەخات! ئێمە دەکەوینە

دووتوێی کۆمەڵێك پێوانەی کۆمەڵایەتییەوە، پێویستە ئەویدیکە وەك خۆی تەماشا بکەین، نەك وەك چۆن ئێمە دەیبینین، نەك بەپێی ئەو چوارچێوەیەی بۆی رێکدەخرێت… بەو مانایەش رێساکان کار لە سەر ئاڕاستەکردنی رەفتاری من ناکەن، بەڵکو ئەوە دەسەڵاتە شیانەیی نێوان من و ئەویدیکە دەسەپێنێ! یەکێك لە رەخنەکانی جۆدیس بتلەر لە ئەدۆرنۆ ئەوەیە، ئەدۆرنۆ بایەخی دەسەڵات لە چارەنووسی خود و سنوورەکانی خود پشتگوێ دەخات.

ناسنامە و خود لە پێدراوە پێشییەکان نیین، بەڵکو تێکئاڵاون و دەکەونە هەبوونگەراییەکی بێ کۆتاییەوە! واتە بتلەر خود وەك تاك سەیر ناکات، بەڵکو وەك بونیادی زمانەوانی لە حاڵەتی پێکهاتن دەبینێ، بەو مانایەش هەمیشە دەتوانین خودی خۆمان بە رێگای جۆراوجۆر لە نوێوە بەرهەم بهێنینەوە، وەك چۆن دەتوانین ناسنامەی فرە چەشنی خۆمان بە هەمان رێگا بەرهەم بهێنینەوە، کەواتە هەمیشە گیرگرفتی ناسنامە پەیوەندی بە گیروگرفتی خودەوە هەیە، گیرگرفتی خودیش پەیوەندی بە کۆمەڵگا و کۆمەڵگاش بە دەسەڵاتەوە بەندە.

بتلەر پرسی جیاوازی پێکهاتەی ناسنامە و خودگەرایی بەرز دەکاتەوە و ناسنامەی یەك رەنگ، بە رۆشنبیریی نێرسالاری و بنەمای بایۆلۆجی پێشینە و جێگیربوون دەبەستێتەوە، بە دیوەکەی دیکەش پۆلینکردنی ناسنامە لە سەر بنەمای لادانی سێکسی نێر و مێ دەخاتە بەر رەخنەی فەلسەفییەوە… ئەو تەماشاکردنە جۆراوجۆر خۆی دەنوێنێ و پشت بە بیروبۆچوونی هەر یەك لە لاکان و فۆکۆ و ئاڵتۆسێر و دریدا و هتد دەبەستێت… لە زۆر جێگادا (ژاك لاکان 1901-1981) دەڵێت ناسنامە بەرهەمی قۆناغی رەمزی و پێشینەی خودی مرۆڤە، ئەو کاتەی کە بونیادی زمان بەشێکە لەو خودە، بەڵام (سیمۆن دوبۆڤوار 1908-1986) لە کتێبەکەی (رەگەزی دووەم)دا دەڵێت ژن ژنانە لە دایك نابێت، بەڵکو بە ژن دەکرێت!

لێرەدا (لوی ئاڵتۆسێر 1918-1990) بەرگری لەو تێزەی خۆی دەکات، کە دەڵێت ناسنامە ئەنجام و بەرجەستەکردنی تۆڕێکە لە دەزگا ئایدیۆلۆجییەکانی دەوڵەت، جا چ سەرکوتکەر بێت، یان دامەزراوە ئارەزوومەندخوازەکان بێت… هەر چۆنێ بێت ناسنامە بە رۆشنبیریی و زمان و بەهای کۆمەڵایەتی و دەزگا ئایدیۆلۆجییەکانی دەوڵەتەوە بەستراوەتەوە، بە قسەی ئاڵتۆسێر بێت، ناسنامە هەمیشە دەکەوێتە تەڵەی پاشکۆییەتی و ناچارییەوە! پرسیار ئەوەیە ئەگەر ناسنامە هەمیشە بەرهەم و دەرئەنجام بێت، چۆن هەڵگرانی سەربەخۆی خۆیان دەپارێزن؟ چۆن لە ستەم و ناچاری و زۆرلێکردن دوور دەکەونەوە؟

جۆدیس بتلەر لەو بارەیەوە رەخنە لە ئاڵتۆسێر و حەتمیەتی ئایدیۆلۆجی دەگرێ و پێوایە دەشێ رێگایەك بۆ دەربازبوون لە ستەم و ناچاری ناسنامە بدۆزینەوە، بە هۆی رەخنەگرتن لە شێوەکانی هەژموونگەرایی دەوڵەتی مۆدێرن و ناچارکردنی کۆمەڵگا و تاك بە حەقیقەتی تەمومژاوی، بە یاسا و رێسای ستەمگەرانە، یان قبوڵنەکردنی حەقیقەتی سیاسی و یاسا ستەمکارەکانی دەوڵەت… هەر لەو بارەشەوە دەنوسێت رێسا و دەزگاکانی دەوڵەتی مۆدێرن کار لە سەر رەفتاری تاك ناکەن، بەڵکو بڕیاری جۆرێك لە شیانەیی لە نێوان تاك و ئەویدیکە و دەوڵەتدا دەدەن! وەك دەبینین رەخنەکانی دەکەونە چوارچێوەی مافی هاوڵاتیبوون و ئازادی و یەکسانی و رێزگرتنی ئەویدیکە و نەتەوەکانی دیکە، چونکە ناچارکردن و بێڕێزی نواندن دەبێتە سەرەتای توندوتیژی و کۆتاییهێنان بە مافەکانی مرۆڤ.

بەڵام چۆن لە ناو ئەو هەموو ساختەییە، ژیانێکی حەقیقی دەژین؟ ئەدۆرنۆ پێیوایە لە ناو ژیانی ساختەدا هیچ جۆرە ژیانێکی حەقیقی بوونی نییە، ژیانی حەقیقی لە ناو دنیایەکی پڕ لە نایەکسانی و دەستبەسەراگرتن و رەتاندن دروست نابێت! لێرەوە بتلەر پرسیاری پەیوەندی ئەخلاق و تیۆری کۆمەڵایەتی بەرز دەکاتەوە، کەواتە چۆن دەشێ ژیانێك هەڵبژێرین بۆ ئەوەی وێنەکانی خۆی بەسەرماندا بسەپێنێ؟

(هانا ئارنێت) بە پێی (مەرجی مرۆڤی مۆدێرن) ژیانی جەستە و ژیانی عەقڵ لێکجیا دەکاتەوە، وەك چۆن جیاوازی دەخاتە نێوان فەزای گشتی و فەزای تایبەت، فەزای تایبەت بە دنیای پێداویستییەکان و بەرهەمهێنانەوەی ژیانی ماددی و سێکس و مردن… لە قەڵەم دەدا و پێیوایە فەزای تایبەت لە رووی فیکر و چالاکییەوە هاوکاری فەزای گشتی دەکات. لەسەر ئەو بنەمایە جۆدیس بتلەر دەڵێ بزاڤی سیاسی لە فەزای گشتیدا هەر تەنها لە رێگای جەستەوە بە ئەنجام ناگات، بەڵکو لە رێگای گۆرانی گوتن و دروشمبازی و رووکارخوازی بە ئەنجام دەگات، هەتا بێدەنگی شەقامیش بەشێك لە نواندنی سیاسییە، راستە گوتار وەك کردەیەکی جەستەیی لە دووتوێی چالاکی جەستەیەکی دیکەوە دیاری دەکرێت، جەستەکان لە رێگای قسەکردنەوە خۆیان دەنوێنن، بەڵام قسەکردن هەموو شتێك نییە، بە دڵنیایشەوە بۆ جولەی سیاسیش تاکە شت نییە.

جۆدیس بتلەر لەو کتێبەی کە بە زمانی فەڕەنسی بە ناوی (بەجەماوەربوون) چاپکراوە، پێیوایە ئەو فەزا گشتییەی بەشێك لە سیاسەت پێکدەهێنێ (دۆناڵد تڕەمپ)ی هێنا ناوەوە، پێیوایە تڕەمپ

شێوازێكی نوێیە لە فاشیەت، پێیوایە ئەو خەڵكانەی بە بینینی تڕەمپ دڵخۆشن، بۆ ئەو بەجەماوەربوونە دەگەڕێنەوە… دەیەوێ بڵێت جەماوەر هەمیشە حەزی لە رووكارخوازی و دروشمبازی و گشتگەرایی و بێنرخكردنە، جەماوەر لەگەڵ كەشفكردن و بیركردنەوە و بەدواداچوون و تایبەتمەندیدا نییە! دۆناڵد تڕەمپ لە رێگای میدیاوە زیاد لە پێویست خۆی لە "سیاسەتی دوای حەقیقەت" نزیك كردۆتەوە، بۆ ئەوەی راستی بخاتە تەمومژییەوە، واقیع و خەیاڵ تێكەڵ بەیەك بكات… هەموو ئەوانەش بە بڕوای هانا ئەرنێت خەسڵەتێكە لە خەسڵەتەكانی گشتگەرایی.

جۆدیس بتلەر چەمكی دانانان بە ئەویدیكەی هیگلی لە ژیانی سیاسی و فەلسەفی خۆیدا پەرە پێدەدات، بە دیوەكەی دیكەش كاریگەری و شوێنی تایبەتی ئەو چەمكە لە بەرهەمەكانی دیارە! هەر لە سەر ئەو بنەمایەش پرسی ژیاندۆستی بەرز دەكاتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەو ژیاندۆستییەی (باروخ سپینۆزا Baruch Spinoza 1632-1677)ی فەیلەسوفی هۆڵەندی قسەی لێكردووە، دژ دەكەوێتەوە! چونكە پێیوایە بۆ ئەوەی بە ئارەزووی خۆت بژی، پێویستە دان بە ئەویدیكەی جیاوازدا بنێیت، بەو مانایەش مەسەلەكە هەر ژیاندۆستی نییە، بەڵكو هەڵبژاردنی ژیانێكی سەربەخۆ و ئازادانەیە، ئەوەش بە دیاریكراوی دەلالەت لە بەرجەستەكردنی پرسی ناسنامە دەكات، بەڵام نەك وەك شتێكی جێگر و چەسپاو، بەڵكو ناسنامە پێویستە بە پێی بارودۆخی تاكەكانی كۆمەڵگا هەمیشە لە نەشونما دابێت!

ئەگەرچی هەموو ئەو لێكۆڵینەوە هاوچەرخانەی كار لە سەر ناسنامە دەكەن، خود وەك وێنەی خود تەماشا دەكەن، چونكە ئەوە بونیادنانی خود و ئۆتۆكراتیەتی خودە… جەوهەری ناسنامەی تاك لەخۆ دەگرێت، بەو مانایەش خود وێڕای تایبەتمەندییە جەستەییەكان، ئاماژە بە كۆی تایبەتمەندییەكانی (چێژ، مەیل،.. هتد) دەكات، لێرەوە تایبەتمەندییە بنەڕەتییەكانی ناسنامە تەماشاكردنی خودە بە شێوەیەكی پۆزەتیف، هەموو تاكێك لە ئێمە بەرانبەر بە دەروونی خۆی و بەرانبەر بە ئەویدیكە هەست بە گەشەكردنی پۆزەتیفانە دەكات، ئەو هەستكردنە فاكتەرێكی گرنگی ژیانی دەروونی و كۆمەڵایەتی لە سەر بونیاد دەنرێت، بەڵام مەرج نییە لە رێگای ئەویدیكەوە مەعریفەی خود كامڵ بێت، مەعریفەی خود مەرج نییە پەیوەندی بە ئەویدیكەوە هەبێت، مەعریفەی خود بەردەوامی بەڕێوەی دەبات، ناسنامە بەردەوام لە گەشەكردن و گۆڕاندایە…

كەواتە دەشێ ناسنامە كۆمەڵایەتی نەبێت، یان نەكەوێتە دووتوێی

پێوانە کۆمەڵایەتییەکانەوە، بەڵام دەبێ ژیاندۆستی بەردەوامی هەبێت… هەموو ئەو قسانە بەو مانایە نییە، کە دانان شتێکی دابڕاو بێت لە ئەویدیکە، هەمیشە مەعریفەی خود دابڕاو بێت لە مەعریفەی کۆمەڵگا، وەك چۆن ناشێ پرسی ناسنامە پەیوەندی بە خودەوە نەبێت، چونکە ناسنامە ناکەوێتە پێش بوونی کۆمەڵایەتییەوە، بەڵکو ئەوە بوونی کۆمەڵایەتییە بنەمای ناسنامە پێکدەهێنێ.

هەولێر 21/7/2017

زنجیرەیەك گوتار لە بارەی ناسنامە (1-7) … عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

ناسنامە…

تواناکانی بوونی مرۆڤ

مرۆڤی سەرەتایی، مرۆڤی پێش داهێنانی نوسین (3200 پ. ز)، مرۆڤێکی عاقلً (هۆمۆ سبتبین-Homo sapiens) بوو. ئەو پێناسەیە بە بەراورد بە مرۆڤی نوێ (هۆمۆ سابینز سابینز- Homo sapiens sapiens) لە رووی عەقڵەوە جیاوازییان نییە، مێشکی مرۆڤی پێگەیوو نزیکەی (1400) گرامە و نزیکەی تریلیۆنێك خانە دەماری تێدایە، وەك تێڵەکانی راگەیاندن بەنێویەکداچوونە و کاری پێویستی خۆیان بەڕێوە دەبەن… من نامەوێ پرسیاری عەقڵ زەمانییە، یان مەکانییە، مێشك ناوەندیاری عەقڵ و هەستە و ئەوانیدیکە… دووبارە بکەمەوە، گرنگ ئەوەیە مرۆڤ بوونەوەرێکی ئاڵۆزە لە رێگای بیرکردنەوە و عەقڵ و ئەزموونەوە، لە دنیای دەرەوە و ئەویدیکە نزیك دەبێتەوە…

(1)

بەشێك لە ئاڵۆزییەکانی مرۆڤ بە مەرجی خودگەرایی (کەسایەتی، سوبێکت، تاکگەرایی، ئیگۆ) دیاری دەکرێت و دەکەوێتە نێو مێژوو (زەمان)ەوە! ئەو دیاریکردنەی مرۆڤ، بەو مانایە دێت، کە بوونی

مرۆڤ ملكەچی كۆمەڵێك مەرجی پێویست دەبێت، وەك چۆن تایبەتمەندی خۆی هەیە… بەو مانایەش مرۆڤ نوێنەرایەتی تواناكانی دەستپێشخەری كردن و دووركەوتنەوە و ئاگایی دەكات، واتە بەپێی تێكەڵاوبوونی ئازادانەی لەگەڵ ئەویدیكە و دەوروبەر خۆی دەنوێنێ، كەواتە بوونی مرۆیی لە دوو گۆشەنیگاوە دیاری دەكرێت: یەكەم، بابەتگەرایی، واتە كۆمەڵێك سنور، كە بارودۆخی بنەڕەتی مرۆڤ (مرۆڤی گەردوونی) دیاری دەكەن و دەیخەنە دووتوێی پێداویستییەكانی دنیا و حەتمییەتی دنیاوە. دووەم، خودگەرایی بەو مانایەی مرۆڤ تاكێكە، بەو مانایەی خاوەنی شیانی تایبەت بە خۆیەتی و لەوێوە بڕیاری قبوڵكردن و رەتكردنەوە دەدات، بەو مانایەی ئامادەیە پەیوەندی لەگەڵ ئەویدیكە و دەوروبەری بوونی خۆی دروست بكات.

هەموو ئەوانە بە تەنیا بوونی مرۆڤ دیاری ناكەن، بەڵكو بوونی مرۆڤ دەكەوێتە نێو مێژوو (زەمان)ەوە، كەواتە هەموو ئەو گۆڕانكارییانەی لە هەبوونی دنیاوە روو دەدەن، كاریگەرییان بە سەر بوونی مرۆڤەوە هەیە، ئەوەش نوێنەرایەتی سێ رەهەندی چەمكی (كەسایەتی و ئەویدیكە و مێژوو) دەكات… رەهەندی كەسایەتی، دەلالەت لە سنورەكانی توانا و ئاگایی و خودگەرایی مرۆڤ دەكات، رەهەندی تێكەڵاوبوون بە ئەویدیكە و پەیوەندی دروستكردن لەگەڵ ئەویدیكە و دەوروبەر، مۆڵكی مرۆڤایەتی دیاری دەكات، رەهەندی مێژوو، بەو مانایە دێت، كە مرۆڤ درێژكراوەی مێژووە و سەر بە هەبوونگەرایی و ئەزموون و زەمەنی خۆیەتی… مێژوو بە درێژایی بوونی، كۆمەڵێك پرسیار رووبەڕووی مرۆڤ دەكاتەوە، ئایا مرۆڤ ستاتیكە یان دینامیك، دەكەوێتە ژێر پێداویستییەكان یان ئازادە، دەتوانێ دوور لە پەیوەندیكردن بە ئەویدیكەوە بژی… ئایا لە نێوان دوێنێ و ئەمڕۆ هیچ پەیوەندییەك هەیە؟!

(2)

هەموو ئەو گۆڕانكارییە مرۆییانەی لە دوێنێدا هاتنە ئاراوە، لەلایەك سنورەكانی توانا و ئاگایی مرۆڤیان پێدیاری دەكرێت و دەلالەت لە دروستكردنی پەیوەندی مرۆڤ لەگەڵ ئەویدیكە و دەوروبەر دەكات، لەلایەكی دیكە پەیوەندی بە هەبوون و توانا و بڕیاری مرۆڤەوە هەیە… بۆ نموونە (مەسیح) هات تەواوی یەقینی یەهودی خستە ژێر پرسیارەوە، چونكە بانگەشەكەی هەموو مرۆڤایەتی گرتەوە، بەڵام دواتر ئەو بانگەشەیە روویەكی دیكەی ئایدۆلۆژی ئایینی لەخۆ گرت، بۆ دامەزراندنی دەوڵەتێكی جیهانی! بەمجۆرە ئەگەر پێشتر قسە ئەوە بێت، مرۆڤایەتی لە پێناو كەنیسەوە هاتبێتە دنیاوە، ئەوە دوای

ئەوەی ئەوروپا وەك خودێكی بكەر و زانێ و داهێنەر خۆی سەپاند، ئەو قسەیە گۆڕا و مانایەكی دیكەی لەخۆ گرت، ئەو مانایەی سێنترالیزمی ئەوروپی بەرزی كردەوە: مرۆڤایەتی لە پێناو ئەوروپاوە هاتۆتە دنیاوە! ئەوروپا تەواوی ئەویدیكەی داگیر كرد و ویستی داهاتووی رابردووی خۆی لە رۆحی ئیمپراتۆرییەتی رۆمانی كۆن پراكتیزە بكات، بۆ ئەوەی لە رێگای ((داهاتووی رابردوو)) دەست بەسەر تەواوی دنیادا بگرێت.

دوای رێنیسانسی ئەوروپی ئەو فیكرەیە گۆڕا بۆ فیكرەی دەوڵەتی ناسیۆنالی، ئەو گۆڕانەش رێگای لە بەردەم جیاكردنەوەی كەنیسە و دەوڵەت خۆشكرد، لەلایەكی دیكە فەلسەفە و مێژوو، شوێنی ئایدیۆلۆجیی پاپایان گرتەوە… خودی گوتاری فەلسەفی، گوتاری ئایینی بەتاڵكرد و دنیابینی هاتە ئاراوە، دنیای ئایینەكانی خستە دواوە.

(3)

بەرەوپێشچوونی دنیابینی واتای بەرەوپێشچوونی مرۆڤ لە بوارە جۆراوجۆرەكانی وەك مرۆڤناسی، زمانناسی، زانستی كرمۆسۆمەكان و …، هەموو ئەوانەش كۆمەڵێك پرسیاری تێكئاڵاو بەرانبەر سرووشتی مرۆڤ دروست دەكەن، سرووشتی مرۆڤ و جەوهەری مرۆڤ… كۆمەڵێك زاراوەن بەرانبەر (بوون)ی مرۆڤ! بەو مانایەش من لە هەموو ئەو شتانەی مرۆڤ وەك هەبوو، وەك شتێكی واقیعی، وەك شتێكی ئامادە… تەماشا دەكات، دوور دەكەومەوە، چونكە (توانای بوون) دەكەوێتە سەرووی واقیع و جەوهەر و ئامادەییەوە، توانای بوون بەس تواناكانی بوونی مرۆڤ دەگرێتەوە…

تواناكانی بوونی مرۆڤ لە رێگای داهێنانەوە پێوانە دەكرێت، نەك لە رێگای چەمكی ناسنامەوە، بەڵام وەك چۆن داهێنان بەشێك لە ئاڵۆزییەكانی مرۆڤ دەنوێنێ، ناسنامەش بەشێك لەو ئاڵۆزییانەی بوونی مرۆڤی لەخۆ گرتووە… كەواتە تواناكانی بوونی مرۆڤ كۆی ئەو گۆڕانكاری و گواستنەوانە بە رێژەیەكی جیاواز دەنوێنێ! بە دیوەكەی دیكە ئاڵۆزییەكانی چەمكی ناسنامە و چەمكی خودگەرایی نزیكن لەیەك… چەمكی خودگەرایی و چەمكی ناسنامەی تاكگەرا و ناسنامەی كۆمەڵایەتی و ناسنامە رۆشنبیریی… لەگەڵ توێژەری ئەڵمانی (ئەریك ئەریكسۆن Eric-Erikson) شێوەیەكی رێكوپێك و میتۆدگەرایی وەرگرت، بە تایبەتی چەمكی ناسنامەی تاكگەرا و كۆمەڵایەتی…

چەمكی ناسنامە لەگەڵ كۆمەڵێك چەمك دەردەكەوێت، وەك رۆشنبیریی و

سیاسەت و زانستی دەروونی و لۆجیك و کۆمەڵناسی و هتد، هەندێجاریش هەموو ئەوانە وشەکە ئاڵۆز دەکەن! وشەی ناسنامە وەك وشەی خود دەخوێنرێتەوە، بە مانای حەقیقەتی خود و جیاوازییەکانی، یان جەوهەر و چییەتی، یان راستی رەها… بەڵام وشەی ناسنامە لەگەڵ وشەی تایبەتمەندی بەیەکدادەچێ! چەمکی تایبەتمەندی راستەوخۆ بوونی رەفتاری جۆراوجۆر و پەرچەکردار و بەرگری و رەگەز و رەنگ و… لەخۆ دەگرێت.

ناسنامە وەك وشەیەکی رووت بۆ بنەچەی فیکری سەرەتا و فەیلەسوفانی پێش سوکرات و بارمیندس، هیراکلیتس دەگەڕێتەوە… بارمیندس قسەی تایبەتی خۆی لە بارەی بوون کردووە و هیراکلیتس قسەی زۆری لە بارەی نێودژی کردووە، هەردووکیان لە بارەی خود و ئەویدیکە جیاوازن! لای بارمیندس بیرکردنەوە لە گۆڕانی شتێك بۆ شتێکی دیکە قوڵسە، پرسیاری ئەوە دەکات: ئەگەر (ئەلف) لە سەر خۆی نەوەستێ، ئایا دەشێ هەر بە (ئەلف) بمێنێتەوە؟ ئەو قسەیە تەواو لەگەڵ هیراکلیتس جیاوازە، چونکە لای هیراکلیتس هەموو شتێك لە جولەی بەردەوامدایە: ئێمە ناتوانین دووجار مەلە لە هەمان ئاوی رووباردا بکەین، کەواتە شتەکان لە گۆڕانی بەردەوامدان.

گۆڕان و ئیشکالەتەکانی ئەمڕۆی چەمکی ناسنامە وەك ئەوەی ئێستا لە زانستە مرۆییەکان و کۆمەڵایەتییەکان قسەیان لە بارەوە دەکرێ، لە بنەڕەتدا بۆ کەلەپوری میتافیزیکی ناگەڕێتەوە، بەڵکو بۆ کۆی گۆڕانکارییەکانی دنیای ئەمڕۆ دەگەڕێتەوە! چۆن دەشێ لە نێو زەماندا بیر لە (من) بکەیتەوە؟ ئایا (من) هەمان ئەو کەسەم پێش (20) ساڵ هەبووم؟ (من) هەموو ئەو گۆڕانکاری و قۆناغانەم دێتەوە یاد، کە ئاگایی و هەستی منی پێداتێپەڕیووە… ئەگەر لە رێگای جەختکردن لە تاکگەراییەوە قسە لە ناسنامەی تاك بکەین، دەکەوینە کۆمەڵێك وردەکاری تایبەت بە فەلسەفەوە، بەڵام بە نسبەت بیروڕای گشتی، بەڵێ (من) هەمان کەسی بیست ساڵەم! پرسیارێکی دیکە ئەوەیە ئایا مرۆڤ لە کاتی لە دەستدانی یادەوەری، شیزۆفرینیا و لە کاتی نووستندا خاوەنی (من)ە، یان هەڵگری (من)ی خەیاڵکراوە؟

(4)

لە فیکری مۆدێرندا چەمکی کەسایەتی لەگەڵ (دیکارت 1596-1650) بوو بە چەمکێکی سێنتراڵ، کەسایەتی مرۆڤ بە کردەی بیرکردنەوە و لێوردبوونەوەی جیاواز (گومان، دڵنیایی، رەتکردنەوە، خەیاڵکردن…) دیاری دەکرا! چەمکی کەسایەتی لەگەڵ (کانت 1724-1804) وەك جەوهەری ئەخلاق تەماشا دەکرا، بەو مانایەش مرۆڤ هەر تەنها بوونەوەرێکی

عاقڵ نییە، بەڵکو کەسێکی ئەخلاقییە! جیاوازی کانت لەگەڵ دیکارت ئەوەیە، کانت مرۆڤ وەك ئامانجی خۆی دەبینێ، نەك وەك ئامرازی بیرکردنەوە یان بابەتی لێوردبوونەوە…

بە دیوەکەی دیکە ئەوەی ناسنامەی کەسایەتی دیاری دەکات، سرووشت و یادەوەرییە: سرووشت، جیاوازی رەفتار و پەیوەندی بە ئەویدیکە و دنیا و جیاوازی کەسایەتی دیاری دەکات… یادەوەری، حاڵەتە دەروونییە گۆڕاو و تازەکان… هەموو ئەو حاڵەتە دەروونییانەش زنجیرەیەك یادەوەری کەڵەکەکراو بەیەکەوە دەلکێنن! سرووشت و یادەوەری بەیەکەوە پارێزگاری لە میکانیزمی کەسایەتی و ناسنامەی کەسایەتی دەکەن… عەقڵ و ئاگایی و یادەوەری وەك بنەمای ناسنامە، لای (شوبنهاوەر) تەواو جیاوازە، چونکە شوبنهاوەر پێیوایە عەقڵی ئەبستراکت شوێنکەوتووی ویستە، ویستیش بە ویستی ژیان وەسف دەکات و وەك هێزێکی هەژموونگەرا بە بنەمای ناسنامەی دەچوێنێ.

هێزی هەژموونگەرای ناسنامەی نیشتمانی و ناسیونالی کۆمەڵێك خەسڵەت و سیمای رۆشنبیریی گشتی و هاوبەشی گەل و نەتەوەیەکی دیاریکراو دەنوێنێ، بەڵام ناسنامەی تاکگەرا کۆمەڵێك خەسڵەتی جەستەیی ئەبستراکتی هەیە… بەو مانایەش رۆشنبیریی نیشتمانی و نەتەوەیی دەکەوێتە بەرانبەر پەنجە مۆری تاك، وەك چۆن دەشێ لەگەڵ یەکتر هاڕمۆنی بکەونەوە، جیاوازیشن! کەواتە ناسنامە وەك ئەوەی بونیادی رۆشنبیریی و کۆمەڵایەتی جیاواز دیاری دەکات، هەڵگری واقیعێکی بابەتگەرایە، بەڵام خودی خەیاڵکەریش رۆڵی تێدا دەبینێ؟ ناسنامەی نیشتمانی و ناسیونالی جێگرە (تایبەتمەندی زمان، ئایین، مێژوو، نیشتمان…) ناسنامەی تاکگەرا گۆڕاوە، کۆی ئەو هەست و خەسڵەتە گۆڕاو و ئەبستراکتانە دەگرێتەوە، کە دەکەونە چوارچێوەی تاکگەراییەوە، ئەوەی ناسنامە رۆشنبیریی جیا دەکاتەوە ئازادییە، ئەوەی ناسنامەی تاکگەرا جیا دەکاتەوە تایبەتمەندییە.

هەولێر 25/7/2017

دەزگای ئایدیا و کتێبی جوانییەکانی وەرگر … عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

کتێبی جوانییەکانی وەرگر “لێکۆڵینەوە” لە چاپ و بڵاوکردنەوەی دەزگای ئایدیایە لە نوسینی (عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا)ەیە، قسە لە ئەدەبی نوێی کوردی دەکات و لە سێ بەشی سەرەکی پێکهاتووە… لە گۆمەڵێك بابەتی گرنگ دەَکۆڵێتەوە.

(1)

جوانییەکانی وەرگر

نوسین ژەهر و تریاکە، ئەو قسەیەی دریدا پێمان دەڵێت نوسین نە کۆمەڵێك دالە، دەبێ تەئویل بکرێت! نە کارە، کە شیاوی بەشداریکردن و گۆڕین و گواستنەوە بێت! بەڵکو فەزای هەر یەك لە خوێنەر و نوسەرە، چونکە هیچ دەقێك بێ بوونی (نوسەر) و بەشداریکردنی (خوێنەر) بوونی نییە، هەموو ئەوانەش پەیوەندییان بە چەمکی (جیاوازی)یەوە هەیە، چونکە نوسەر پێش ئەوەی خودی خۆی بدۆزێتەوە، دەکەوێتە نێو بوونی زمانەوە، بەو مانایەش نیازی دانەر ئاسۆی تێگەیشتن دیاری ناکات، بەڵکو بەشێکی زۆری تێگەیشتن دەکەوێتە دەرەوەی زمانی دەقەوە و پەیوەندی بە کلتور و راڤەکردنی قۆناغە جیاوازەکانی کلتورەوە هەیە، واتە خوێنەر شوێنی ناوەندی زمانەوانی پڕ ناکاتەوە، بەڵکو لەگەڵ فۆڕمەکانی زمانەوانی و خەیاڵکراوی کۆمەڵایەتی و جیهانبینی مامەڵە دەکات، ئەوەش بەرەو تێگەیشتن و راڤەکردن و بەرهەمهێنانەوەی تایبەتمان دەکاتەوە! ئەگەر ئەوە خاڵی بەشداریکردنی خوێنەر بێت، ئەوە نوسین لەسەر زنجیرەیەکی بێ کۆتایی لە بەرهەمهێنانەوەی دال دەژیت، بە دیوەکەی دیکە خاڵی گۆڕین و گواستنەوەی گۆشەنیگای دەق لە سەر توانای وروژاندنی پرسیار و وەڵامی پرسیارە جیاوازەکان راست دەبێتەوە… کەواتە ئەوە جیاوازییە فیکرەی یەکگرتووی کۆتائامێزی نێوان دەق و دانەر، بابەت و خود.. رەتدەکاتەوە، وەك چۆن بە توندی یەکگرتنی نێوان دەق و خوێنەر بەجێدەهێلێت، هەموو ئەوانەش لەسەر ئیشکالیی بێکۆتایی زمان درێژ دەبنەوە!

(2)

تێگەیشتن و راڤەکردن

ژیان وەستانی نییە، دنیای ئەدەب و هونەریش دنیایەکی وەستا و راگوزەر نییە، خۆشی ئەدەب و هونەر تەنها خۆشییەکی ساتەوەختی لە کار کەوتوو نییە، دەقی ئەدەبی سەرکەوتوو هەر بەوەندە نابێ بەسە بکات، هیچ کارێکی ئەدەبی و هونەری سەرکەوتوو لە دنیادا نییە، کۆمەڵێك چەمك و فیکر و فەلسەفەی زیندوومان بۆ نەخاتە نێو ژیانەوە، هیچ کارێکی ئەدەبی و هونەری سەرکەوتوو لە دنیادا نییە، هەڵگری دنیابینی و خەون و پرسی سەردەم نەبێت، هیچ کارێکی ئەدەبی و هونەری، سەرکەوتوو نییە، هەڵگری ئەزموونێکی بەرفرەوانی مەعریفە و ئاگایی نەبێت… ژیان بەردەوامی دەنەخشێنێت، نووسەری داهێنەر لە سەر سێ پێگەی بنەڕەتی وەستاوە: مەعریفەی بەردەوام، خەیاڵی کراوە، جورئەتی تەجاوزکردن.
کەواتە دنیای داهێنان و بەهای دەقی داهێنەرانە، مەرج نییە، لەگەڵ پێوەرەکانی خوێنەر و رۆشنبیریی باو یەکبگرێتەوە، بەڵکو بایەخی خۆی لەوەدا دەبینێتەوە، کە ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر و پانتایی رۆشنبیری باو دووچاری شۆك و ئاوەژوو بوونەوە دەکات! بایەخی خۆی لەوەدا هەڵدەگرێتەوە، کە پێوەرە هونەرییە باوەکان تەجاوز دەکات و بۆچوون و پێوەری نوێ دادەهێنێ، بۆ ئەوەی لە رێگای پرسی نوێوە بەردەوامی بە دانوستان و گفتوگۆ زیندووەکانی بدات، نووسەر و خوێنەری داهێنەرانە چەند لە نووسین و خوێندنەوە بەرەو پێش بچێت، ئەوەندە واز لە گریمانەکان دەهێنێ و بە کۆمەڵێك بۆچووندا دەچێتەوە و کۆمەڵێ پرسیاری نوێ ئاڕاستە دەکات و کۆمەڵێ چاوەڕوانی دیکە بۆ ژیان دەخاتەوە.

(3)

پەراوێزی خوێندنەوە

(ئێمە لە زەمەنێکدا دەژین کە بە مانا “پرۆست”ییەکەی ونبووە. ئێمە لە چاوەڕوانی زەمەنێکداین کە بە مانا “بیکت”یەکەی قابیلی چاوەڕوانی نییە) هەڵبەتە بەشێکی بەرفرەوان لە هێزی ئەو دوو رستەیە، دەشێ لەوێوە لە خەیاڵ و شیعرەوە نزیك بێتەوە، کە دەکەوێتە دەرەوەی عەقڵ و واقیعی باو، دەکەوێتە بێدەنگی و بێشاییەوە، بێگومان لەو دیوو عەقڵ و واقیع، گوتارێك بۆ حەقیقەت بوونی نییە، جگە لە زمانی خەیاڵ و زمانی جوانی نەبێت، لە هەر کوێ، ئەو دیوو واقیع ئامادە بێت، خەیاڵیش ئامادەیە، لە هەر کوێ بێدەنگی و بێشایی ئامادە بێت شیعر و جوانی ئامادەیە. کەواتە

ئەگەر خەیاڵ لە واقیع جیاواز بێت و شیعریش لە رێگای ئەو جیاوازییەوە، لە رێگای بێدەنگی و بێشاییەوە پەیوەندی بە خەیاڵەوە بکات، ئەوە دەتوانین بڵێین هەرچەندە ماوەی نێوان نوسەری ئەدەبی و خەیاڵ کەمتر بێتەوە، ئەوەندە رووبەری ئیبداع بەرفرەوانتر دەبێت. وەك دیارە ئەو هەڵگرتنەوەیە راستەوخۆ لە دەستەواژە بەناوبانگەکەی (نیفەری)یەوە وەرگیراوە کە دەڵێت: تا مەودای رووانین بەرفرەوانتر بێت، رووبەری گوزارشتکردن بەرتەسك دەبێتەوە.

خەڵاتی پێشانگەی نێودەوڵەتی فرانکفۆرت بەخشرایە عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

کانونی دووەم 02, 2018

چوارشەممە رێکەوتی 27/12/2017 وەزارەتی رۆشنبیری لە هۆڵی (مەشق و راهێنان)، مەراسیمی خەڵاتی پێشانگەی نێودەوڵەتی فرانکفۆرت بۆ ساڵی 2017 لە لایەن وەزیری رۆشنبیری حکومەتی هەرێمی کوردستان لە مەراسیمێکی شایستەدا بە (عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا)ی نووسەر بەخشی.

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا کە دەڵێت "دەنووسم بەڵام بۆ ئەوە نا، خوێنەر لە خۆم رازی بکەم، بەڵکو بۆ ئەوەی پاداشتی جوانی و خەیاڵ و خوێندنەوە بدەمەوە"، لە نێو ئەو قسەیەدا هەوڵ دەدات لە رێگای میتۆدی هیرمینۆتیکاوە هەل بۆ زۆر نووسەر و خوێنەردابهێنێت و بڵێت نووسین فەزایەکی فرە رەهەندە و لەگەڵ نووسینگەلێکی جۆراوجۆری دیکەیەکدەگرێتەوە و لە هەمان کاتیشدا

ناکۆکی خۆی نیشان دەدات، بۆ ئەوەی هیچیەکێك لەوانە وەك ئەسڵی خۆی دابنێ.
ئەوەی وای کردووە کە خەڵاتێکی لەم چەشنە بدرێتە نووسە، ئەوەیە کە لای موتەلیب "نووسەر و خوێنەر دوو شتی هاوپەیوەستنیا نیەکگرتوون.
بوونی نووسین بە بوونی خوێنەرەوە بەندە، بوونی نووسین بە تێگەیشتن بە خودی بوونی خوێنەر جیادەکرێتەوە، بەو مانایەش چەمکی

نووسین لە هیرمینۆتیکادا دەکەوێتە نێو (مەعریفەی مرۆیی) و چارەسەری مانا ناوەکییەکان دەکات، کە

حەقیقەت لە ڕێگایەوە دەبێتە ڕووداو. ئامادەیی نووسین دەرکەوتنێکی تایبەتی حەقیقەتە کە لە کاتی (خوێندنەوە)دا ڕوودەدات”.
وەک موتەلیب گوتی “کەواتە ئەوەی لە خوێندنەوە و نوسیندا پێیەوە دەکرێت، کرانەوەی وجودە بەسەر مەوجوددا. بۆیە لە هەموو کاتێکدا راستەو قابیلی سەلماندنە، وەك چۆن لە هەموو کاتێکدا یەکێکی تەواو قابیلی گومانە! لەسەر ئەو بنەمایە نوسین و خوێندنەوە ئەو فەزایە سەربەخۆییەیە کە (نوسەر، خوێنەر) لەمیانییەوە دەتوانن بوونی خۆیان بەرەو پەدراوێکی جێگیر بەرن”.

دنیای بێتاڵی شیعر، دنیای بێتاڵی زمان … عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

لە دەقی (لە گۆڕی کەسێکدا)

لە گۆڕستاندا بەفر ببارێ،
مردووەکان،
سەرمایان دەبێ.

لە گۆڕەکەم دەمە دەر،
چاکەتم لە سەر گۆڕێکی دی
دادەنێم،
هەوا پێ دەبێ لە ئاسن…

ئانیشکم لەسەر کێلی خۆم دادەنێم،
ڕێژانی دوور
دەبدەبێن
هەڵیان بدەم
دەتۆقن.

ک□س ل□ دوورەوە دێ،
بڵێی من بم، لە هزری ئەوانیدیکەدا؟!
جولەی تەرمێک، لە گەردووندا بەردەوامە،
بڵێی من بم، لە بەردەم ئەوانیدیکەدا؟!
ل39-42
کۆمەڵە شیعری (بێ ئەو پ□یفانە، رابەر فاریق، هەولێر 2012)

پێشەکی:

پەیوەندی دیالێکتیکی نێوان زمان و فیکر وەک (مۆریس میرلۆپۆنتی 1908-1961) جەختی لێدەکاتەوە، بیرکردنەوەی بێدەنگیش وەک ژیانی ناوەوە یان مۆنۆلۆگی نێوان خود و دەروون دەبینێ، بەو مانایەش زمان و فیکر بوونێکی پەیوەندار و هاوپەیوەست و بەنێویەکداچوو پ□ک□د□هێنن… لێرەوە وەک تێزە زمانەوانییە هاوچەرخەکان دانیپێدادەنێن هیچ زمانێک بێ فیکر نییە و هیچ فیکرێک بێ زمان بەڕێوە ناچێت، لە سەر ئەو بنەمایە لە خوێندنەوەی قەسیدەی (لە گۆڕی کەسێکدا)ی (رابەر فاریق)دا دەتوانم بڵێم کۆپلەی یەکەم وەک (دەسپێک) پێمان دەڵێت لێرە مردن و ژیان وەکو یەکن؟! بەفری زیندوو بە سەر گۆڕستانی مردوواندا دەبارێت، بەڵام مردووەکان سەرمایان بێت، یان گەرما، خەمبار بن بە بەفر بارین، یان دلشاد…. هیچ بە ئێمە ناڵێن؟! مردووەکان بجولێنەوە یان نەجولێنەوە نە هیچ لە کۆپلەی دووەم، نە هیچ لە شێوەی ئەبسترکتی ئاسن، نە هیچ لە کۆپلەی سێیەم و شێوەی ئەبسترکتی میزڵدان دەگۆڕن…

ئاسن ژەنگ دەگرێ و دەبدەبە با دەگرێ، یەکەمیان دەنگدانەوەی ئاسایی خۆی هەیە و دووەمیان کە زۆر پڕ بێت، دەتەقێ… دەنگدانەوە و تەقین، ئاسایی و نائاسایی، لە کۆپلەی چوارەم لە ئاسن و میزڵدان دەبێتەوە و دەکەوێتە نێوان (من) و (ئەوانیدیکە)، ئەوەی دەبدەبەیە منم، ئەوەی ئاسنە ئەوانیدیکەیە! منی نائاسایی و ئەوانیدیکەی ئاسایی… ئەوەی دەتەقێ منی نائاسایی و ئەوەی دەنگدانەوەی هەیە ئەوانیدیکەی ئاساییە؟! بەڵام ئاسایی و نائاسایی شێوەی رووتی زمانە، لەو شێوە رووتەی زماندا نە (ئەوان) دەبنە ئاسن نە (من) دەبێتە دەبدەبە…
پەیامی ئەو دەقە ئەوەیە من دەمرم، ئەوانیدیکە دەژین؟ پرسیاری زمان ئەوەیە بڵێی کەس بیر لە منی (شیعر)، منی (بەتاڵ) بکاتەوە؟ ئەوەی پرسیار قبول ناکات، دەشێ منی (شیعر) منی (مردوو) لە هزری ئەوانیدیکەدا توانای ژیانم هەبێت؟ ئەوەی پرسیار قبول ناکات، ئەوەیە شیعر بە مردوو دانار□ت، ئەوەی پرسیار قبول دەکات

پەیوەندی منی مردوو و ئەوانیدیکەی زیندووە…

دەقی (لە گۆڕی کەسێکدا)ی رابەر فاریق لە رووی جولە و ریتم و داڕشتنەوە تەعبیرییە و گوزارشت لە گۆڕینی شێوەی پەیوەندی مردووان و زیندووان، شیعر و زمان دەکات، بەڵام لە رووی مانای وشەوە شێوەی ئاسن، شێوەی میزەڵدان ئەبستراکتە و پشت بە خەیاڵی خوێنەر دەبەستێ، واتە جولەیەکی تەعبیری لە رێگای مردووە/ زیندووەکانەوە دەکێشی و ماناکانیان لە دادەماڵێ و رووتیان دەکاتەوە، بە ئاسن و میزەڵدان، هەر لەو رێگایەشەوە جولە بە گومان و خەیاڵەکانی خوێنەر دەدات…

کەواتە قەسیدەی لە گۆڕی کەسێکدا دەچێتە خانەی شێوازی تەعبیری ئەبستراکتەوە… شاعیر هەوڵدەدات بە دوورترین خاڵی هەستکردن بە واقیع و بە وشەی رووت و بەرکەوتنی خەیاڵی خوێنەر بگات، بەڵام ون نابێت و پشت بە کەلەپوری درەوشاوەی دنیایی دەبەستێت، پشت بە بەردەوامی جولەی گەردوون لە لایەک و جولەی شیعر لە لایەکی دیکە دەبەستێت… دەمەوێ بڵێم ئەو قەسیدەیە ئەبستراکتی تەعبیری درەوشاوەیە، واتە لە رووی گوزارشتەوە رۆناک خۆی نیشان دەدات و لە رووی رووتی ماناوە شێوەکانی بوون دیاری دەکات، ئەگەر ئەو قسەیە تەرجەمەی قەسیدەکە بکەم دەڵێم گوزارشت لە مردن لە چاوی زیندووان دەکات… بە مانایەکی دیکە ئەوە بونیادی جولەی ئەبستراکتە، پێکهاتەی رستە لە بوونی (گۆڕستان، مردن، ئاسن، دەبدەبە، چاکەت) دیاری دەکات، دووبارە دەڵێم لە دنیای بەتاڵی شیعرییەدا نەخشکردنی کاری ئەدەبی لە جولەوە سەرچاوە دەگرێ (جولەی جێگیر بوون لە چاو جێگیر نەبوون)دا، بەڵام لە گۆڕانەوەی واقیعی دەرەوە (وەک خۆی) دوور دەکەوێتەوە.

من شیعرم، ئەوانیدیکە زمان

داڕشتنی چیرۆکی من شیعرم و ئەوانیدیکە زمان لە میانی ئەو دەقەدا بەشێکی زۆری پەیوەندی بە دوو رووی شیعر و زمان وەک دوو رووی دراودا هەیە، پەیوەندی بە سنورەکانی مەعریفەی شیعری و سنورەکانی خەیاڵی زمانەوە دەکات، مرۆڤ دەکەوێتە نێو زمانەوە، شیعر دەکەوێتە نێو جوانی… دەمەوێ بڵێم هەتا ئەوانیدیکە وەک زمان نەبینین، هیچ ئەرکێکمان بەرانبەر (شیعر) لەسەر شان نییە، بە دیوەکەی دیکە (زمان/ ئەوانیدیکە) بە خۆڕایی خۆیان دەخەنە بەر دەستمان، هەتا بە کاریان بهێنین، هەر ئەوەندە قبوڵمان کردن ئیتر داگیرمان دەکەن، کەواتە وەک چۆن دەکەوینە نێو زمان، لە هەمان کاتدا دەکەوینە نێو ئەوانیدیکە… وەک دەبینین لە مامەڵەی نێوان من و ئەوانیدیکە، شیعر

و زمان خاڵی ناکۆک ناچاربوونە، مر□ق ب□ ناچاری دەکەوێتە نێو زمان، مر□ق ب□ ناچاری دەکەوێتە نێو ئەوانیدیکە، مر□ق بوونەوەرێکی زمانییە، وەک چۆن بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتییە، کەواتە کاتێک ناچار دەبین ئەو شتەی بەسەرماندا سەپێنراوە قبوڵی بکەین، ئیتر کۆنترۆڵکراوین، زمان کۆنترۆڵمان دەکات، ئەوانیدیکە کۆنترۆڵمان دەکەن، شیعر جوانی لێد□□ژ… ئ□و هاوکێشەیە پەیوەندی بە نەستەمانەوە هەیە، پەیوەندی بە ئارەزووە تێرنەکراوەکانمان هەیە، یان پەیوەندی بەوەوە هەیە کە ئێمە ئارەزووە تێرنەکراوەکانمان یان چەپێنراوەکانمان دەخەینە (نەست – ناهۆشمەندی)یەوە، هەتا ناهۆشمەندی پاڵمان پێو□ن□□ت، هەتا ئارەزووەکانمان پاڵمان پێو□ن□□ت، بە هیچ شتێکەوە پابەند نیین!

وەک دەزانین ئارەزوو ئاڕاستە و رووییەکی دیاریکراوی نییە، بەڵام کە ئارەزوو پاڵی پێوەناین، ئیتر کۆنترۆڵمان دەکات، دەزانین زمان ئاراستە و رووییەکی دیاریکراوی نییە، بەڵام کە کەوتینە ناوییەوە، ئیتر کۆنترۆڵمان دەکات … هەموو ئەو قسانە لای (ژاک لاکان 1901-1981) لە رستەی (نەست لە زمان رسکاوە) کورت دەکرێتەوە، بەو مانایەش زمان وەک ئارەزوو ئاڕاستە و رووییەکی دیاریکراوی نییە، وەک چۆن شیعری داهێنەرانە ئاڕاستە و رووییەکی دیاریکراوی نییە، مر□ق ن□ ئارەزووەکانی تەواو دەبن و نە ئارەزووەکانی پڕ دەبنەوە!
زمان نە تەواو دەبێت، نە پڕ دەبێتەوە…
کەواتە ئەوەی من و ئەوانیدیکە بەیەکەوە کۆ دەکاتەوە، ئەوەی شیعر و زمان بەیەکەوە کۆ دەکاتەوە، ئارەزووەکانمانن! ئارەزووەکانمان بۆ شیعر لە جوانییەوە هەڵدەقوڵێ، ئارەزووەکانمان بۆ ئەوانیدیکە لە فیکرەوە هەڵدەقوڵێ، بەڵام ئەوەی شیعر و زمان، من و ئەوانیدیکە لێکجیا دەکاتەوە، ناکۆکییە شاراوەکانی زمان و ناکۆکییە شاراوەکانی ئەوانیدیکەیە، زمان کۆمەڵێک شاراوەی خۆی هەیە، مر□ق ک□مەڵێک شاراوەی خۆی هەیە، شیعری زیندوو ناکۆکییەکانی لە ناوەوەی خۆیدا هەڵگرتووە، مر□ق ل□ ژیاندا هەڵگری ناکۆکییە، ئەو ناکۆکییانە لە ناوەوەماندایە و هەمیشە داگیرمان دەکات، ئەوەی هەمیشە داگیرمان دەکات، فیکر و جوانییە…
چاکەتم لە سەر گۆڕێکی دی
دادەنێم
ئانیشکم لەسەر کێلی خۆم دادەنێم
شەڕی نێوان وشە و واقیع
کەسێ لە دوورەوە دێ،
بڵێی من بم، لە هزری ئەوانیدیکەدا؟!

کەسی نێو ئەو قەسیدەیە، کەسی نێو گۆڕستانە و لە رێگای خەیاڵی وشەوە هەستی پێدەکەین، بەڵام ئەوانیدیکە لە واقیعەوە هەستیان پێدەکەین، شەڕی نێوان وشە و واقیع، شەڕی نێوان زمان و شیعرە…
کەسی نێو واقیع و کەسی نێو خەیاڵی وشە دوو هەستی جیاوازمان دەداتێ، یەکەمیان دەستی ل□د□ک□ین، دووەمیان بیری لێدەکەینەوە…
بەڵام نەک بەو مانایەی کە زمان خەیاڵییە و شیعر واقیعییە، بەڵکو بەو مانایەی کە مەودای زمان هەمیشە لە خەیاڵی بەر□و□پ□شچووندایە و مەودا شیعر لە جێگیربوونی جوانیدایە!
زمان لە خەیاڵی دوور مەودا دایە، بەو مانایەی کە شیعر دەکەوێتە سنوری مەعریفەیەکی دیاریکراو و جوانییەکی بەرجەستەکراوەوە، زمان دەکەوێتە بێ سنورییەوە، شیعر لە راڤەکردنی جیاوازیدایە، زمان قسە بە جیاوازییەکان دەکات، جیاوازییەکان قسە بە شیعر دەکەن، زمان هەمیشە ماناکان بە جێدەهێڵێ، شیعر هەمیشە ماناکان کۆ دەکاتەوە، زمان هەمیشە لە خۆ بەتاڵ کردنەوەدایە، شیعر هەمیشە جیاوازییەکان کۆ دەکاتەوە، ئەگەر بشێ تێگەیشتنێکی (لاکان) لە بارەی گوتەزاکەی (رێنێ دیکارت 1596-1650، من بیر دەکەمەوە، کەواتە هەم) تەرجەمەی سەر شیعر و زمان بکەین، ئەوە دەشێ بڵێین شیعر بیر دەکاتەوە، لە شوێنێ کە هەیە! بەڵام زمان لەو شوێنە نییە ک□ بیر دەکاتەوە، زمان بیر دەکاتەوە لە شوێنێ کە ئەوی لێنییە! ک□ بیر دەکاتەوە شیعر یان زمان، زمان لە شیعردا بیر دەکاتەوە؟ یان شیعر لە زماندا بیر دەکاتەوە؟
ئەو کاتــەی شیعــر بیــر دەکــاتەوە ئەوە لە بیرکــردنەوەدا جگە لە (کۆپیکردن) شتێکی دیکە نییە، کاتێک زمان بیر دەکاتەوە ئەوە لە بیرکردنەوەدا جگە لە (داهێنان) شتێکی دیکە نییە، هەرگیز شیعر رێگایەکی نوێی بۆ بیرکردنەوە نییە، بەڵکو هەمیشە زمانێکی دیکە رێگای بیرکردنەوەی پێنیشان دەدات، شیعر دەبێ ملکەچی زمان بێت…
شیعر و زمان هەردووکیان لە یەک سەرچاوەوە ئاو دەخۆنەوە، بەڵام بە دوو شێوەی جیاواز، دەشێ زمان سیفەتی هەڵم وەرگرێ، شیعر سیفەتی هەور، هەڵم دەچێتە ئاسمان دەبێت بە هەور، هەور دەبارێ و جوانی دەبوژێنێتەوە…

کەسێ لە دوورەوە دێ،
بڵێی من بم، لە هزری ئەوانیدیکەدا؟!
شیعری پڕ، زمانی بەتاڵ

منی شاعیر بەر لەوەی منی شیعر لە پێناو شتێ ئاڕاستە بکات، بەر لەوەی شیعر پڕ بکات لە شت، بەر لەوەی شیعر بار بکات، لەسەریەتی بڕیار بدات کەوا بە شێوەیەکی شاعیرانە لە ماڵی زماندا نیشتەجێیە، دەبێ بڕوای بەوە بێ ئەوە زمانە قسان دەکات، دەبێ بڕوای بەوە بێ

ئەوە زمانە هەمیشە لە پێشکەوتندایە، دەبێ بڕوای بەوە بێ ئەوە زمانە هەمیشە کار لەسەر دواختستنی مانای کۆن و دۆزینەوەی مانای نوێ دەکات، هەمیشە بیرکردنەوەی مرۆق دەکەوێتە نێو خەیاڵی زمانەوە، بەڵام زمان تەواوی دنیای خەیاڵ دابەش و پارچە پارچە دەکات، شیعر پێشنگی جوانی پارچەکانی خەیاڵە! دەتوانم بڵێم دابەشبوونی ئەو دەقە لەو تێگەیشتنەوە سەرچاوە دەگرێ و لە سەر ئەو بنەمایە خۆی دەنەخشێنێ!

لە کۆپلەی یەکەم بەفر خەیاڵی خوێنەر بەرەو ژیان و مردن کێش دەکات، بەفر زیندووە مردووەکان تووشی سەرما دەکات، لە کۆپلەی دووەم مردوویەک وەک زیندوو دەرگای ماڵی مردن دەکاتەوە و چاکەتەکەی لە سەر دیواری ماڵە دراوسێیەکەیان دادەنێ و هەوا پێ دەکات لە ئاسن... شاعیر هەموو ئەو پارچانەی دنیا لە یەکنزیک دەکاتەوە بۆ ئەوەی ئەمە خوێنەر ئاوا لە جوانییەکانی ژیان بدۆینەوە؟! لە کۆپلەی سێیەم کەسێ لە بەر دەرگای ماڵەکەی ئانیشکی خستۆتە سەر ژیان و بیر لە رابردوو دەکاتەوە و لە پڕ مردن وەک دەبدەبە روو بە رووی دەتەقێتەوە! لە کۆپلەی چوارەم ژیان و مردن بەردەوامە، مردن لە ژیان و ژیان لە مردن نابڕێتەوە ، ئەو بیرکردنەوەیە ژیان لە خەیاڵ و مردن لە واقیع دەنەخشێنێ، ئەو خەیاڵ و بیرکردنەوەیە ڕەشدەچێتەوە.
کەواتە بەردەوام هەمووان وەک ئەکتەر لە نێوان بەفر و گۆڵستان و بیرکردنەوە رۆڵەکانی مردن و ژیان دەگۆڕین، ئەو دیدە مەیلەکی رۆحی تێدایە، لەوەوە کە هەوەدەدات خوێنەر درەوشانەوەی بینراو لە پەناو نەبینراو بەرجەستە بکات، بەو مانایەش رۆناکی خستنە سەر بینراو لە پەناو بینینی نەبینراو گوزارشت لە دنیابینییەک دەکات، کە بایەخی مردن لە ژیان وەک وێنەیەکی بێ پەردەدا ئاشکرا دەکات، بە مانایەکی دیکەش دنیای خەیاڵ دابەش و پارچە پارچە دەکات و لە ڕێگای لادانی زمان و درەوشانەوەی وشە و خرۆشانی خەیاڵ هەوڵی خۆ دۆزینەوە دەدات، بە ئەو خۆ دۆزینەوەیەش پشت بە کەلەپوری درەوشاوەی دنیایی دەبەستێت، پەیوەندییەکی بوونگەرایی لە نێوان ژیان و مردن، من و ئەوانیدیکە، شیعر و زمان... دروست دەکات!

بە کورتی:

دەقی (لە گەڵی کەسێکدا)ی (رابەر فاریق) دەکەوێتە نێو دنیای بەتاڵی شیعر و شێوازی نوسینی تەعبیری ئەبستراکتی (درەوشاوە)ەوە و لە جولەوە سەرچاوە دەگرێ و لە گێڕانەوەی واقیعیانە خۆی بە دوور دەگرێ، واتە لە رێگای گوزارشتکردنەوە دنیابینی و لە رێگای جولە و

پێشنگی وشەوە جوانی شیعری بەرجەستە دەکات.
ئەو قەسیدەیە، لە رووی تەعبیرییەوە خۆی ڕۆناک نیشان دەدات، لە رووی ئەبستراکتەوە تەمومژی لەخۆدا هەڵگرتووە! شاعیر هەوڵدەدات بە دوورترین خاڵی هەستکردن بە واقیع و هەستکردن بە وشەی رووت و بەرکەوتنی خەیاڵی خوێنەر بگات، بۆ ئەوەی ون بێت، پشت بە بەردەوامی جولەی گەردوون لە لایەک و جولەی شیعر لە لایەکی دیکە دەبەستێت… پێماندەڵێت مردن و ژیان وەکو یەکن؟!

هەولێر 12/9/2017

مەرگی سەگ … عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

کۆمەڵە چیڕۆکێک نزیک لە واقیع بە شێوازی هونەری ….

سەرەتا:

کورتە چیڕۆکی کوردی لە باشوری کوردستان دوای حوسێن عارف و حەمە فەریق حەسەن و ڕەووف بێگەرد و ئەحلام مەنسور و دکتۆر کاوس قەفتان و محەمەد موکری و شێرزاد حەسەن و حەمە کەریم عارف و جەلیل کاکەوەیس و شیرین ک و سەلاح عومەر و ڕەووف حەسەن و ڕەزا سەید گوڵ و سابیر ڕەشید… ئەگەرچی بەرەو جۆرێک لە بێ نازی بەوە، بەڵام لە سەر دەستی چیڕۆکنوسانی وەک جەبار جەمال غەریب و عەتا محەمەد، ئارام کاکەی فەلاح، سیامەند هادی، کاروان کاکەسور، دانا فایق، فاروق هەمەر، ئاکۆ کەریم مەعروف، یوسف عیزەدین… بە شێوازێکی جیاوازی هونەرییەوە درێژەی هەبوو… دوای ئەو نەوەیە لە چیڕۆکنوسان چیڕۆکی کوردی تا ئەندازەیەک پشتگوێ خرا، زۆربەی چیڕۆکنوسان بیریان لەوە کردەوە لەبەر ئەوەی ڕۆمانی کوردی لە حاڵی نەبووندایە بڕیاریاندا ڕۆمان بنوسن، ئێمە ڕۆمانمان نییە، با ڕۆمان بنوسین… پرسیار لەوە ناکەم بڕیاردان و حوکمدان و ئاڕاستکردن و… هەموو ئەو تێگەیشتنانە بەهای هونەری نوسین دەشێوێنێ، بەڵکو پرسیاری من ئەوەیە، بۆ چیڕۆکە هونەرییەکانی (حوسێن عارف) و دواتر (عەتا

محەمەد)… نەیانتوانی لە بواری چیرۆکنوسیدا هێزی دیکە و نەوەی دیکەی جیاواز لە چیرۆکنوسان پەروەردە بکەن؟! ئایا لە هەموو دنیا ژانری کورتە چیرۆک کەوتۆتە قەیرانەوە؟!

ئەو پرسیارە و هیدیکەش هەڵدەگرم، نەک لەبەر ئەوەی بە دواداچوونی جیدی و بەرفرەوان هەڵدەگرێ، بەڵکو چونکە قابیلی قسەی جیاواز و توێژینەوە و تێڕامانە… نەک لەبەر ئەوەی قسە لە (مەولود ئیبراهیم حەسەن) وەک چیرۆکنوسەکی سەردەمی حوسەن عارف و شێرزاد حەسەن… دەکەم، بەڵکو چونکە مەعریفە و توانا و شارەزایی و خۆتەرخانکردنی زۆری پێویستە و کاتی دەوێت.

(1)

(مەرگی سەگ، کورتە چیرۆک، دکتۆر مەولود ئیبراهیم حەسەن، هەولێر چ 1، 2017) ئەگەرچی لە کاتی خۆی چاپ نەکراوە، بەڵام لەبەر ئەوەی لە شێوە ناشیرینەکانی دەسەڵاتی بەعس و بونیادی دڕندەیی بەعس دەدوێ، لەبەر ئەوەی دڕندەیی بەعس هەرگیز نابێتە رابردوو، بابەتی نێو ئەو کۆمەڵە چیرۆکەش هەرگیز نابێتە رابردوو… ئەو کۆمەڵە چیرۆکە فەرمان دەکات بەرەنگاری ستەم ببینەوە، لە پێناو حەقیقەتدا بمرین، بەڵام بەو تێگەیشتنە نا کە مرۆڤ وەک قوربانی تەماشا بکرێت، ئەو بیرکردنەوە (مارکسییە) ئەگەرچی ماوەیەکی زۆر بە سەر کلتوری مرۆڤایەتیدا زاڵ بوو، بەڵام ئەمڕۆ لەگەڵ بیرکردنەوەی سەردەم ناگونجێ، ئەمڕۆ هەموو رووەکانی حەقیقەت پابەندی ژیاندۆستییە، نەک مەرگدۆستی، بەهای مرۆڤایەتی لە ژیاندۆستیدایە، نەک پابەندبوونی سیاسی…

ئەو کۆمەڵە چیرۆکە پێماندەڵێت مەرگ پێویستی بە ئازایەتی هەیە، بەڵام هاملێت پێماندەڵێ بیرکردنەوە وامان لێدەکات ترسنۆک بین… لە نێوان ئازایەتی و بیرکردنەوەدا ژیان فەرمان دەکات بەوامان بە جیاوازی هەبێت، لە نێوان ئازایەتی و ترسنۆکی ژیان هەڵدەبژێرین…

بنەمای گێڕانەوە لەو کۆمەڵە چیرۆکەدا لە ڕێگای راناوی قسەکەر یان بەکارهێنانی شێوەکانی دیکەی راناو وەک خۆدواندن و خۆپێشخستن و خۆدواخستن بەرجەستە دەبێت، لە ڕێگای رووداو و بابەت و تەکنیکەوە ئەوەندە تێکەڵە ئازارەکانی مرۆڤ و یاخیبوون و چەوسانەوەی نەتەوەیی و بەسەرهاتەکانی ژیانی ڕۆژانە و ژیانی کولەمەرگی کوردی دەبێت، خوێنەر وا دەزانێت کارێکی واقیعی لە پێناو (بەرەنگاربوونەوە)دا دەخوێنێتەوە! بەڵام دەتوانم بڵێم کەی ئەو چیرۆکانە لە وەشاندنی

سیحری هونەری و لە بەجێهێشتنی جێکەوتەی بابەت گەشە دەکات، لە کۆی ئەو چیڕۆکانەدا توانای گەڕانەوە و چنین و ڕووداو… بەرجەستەیە! ئەو توانا و سیحر و جێکەوتە هونەرییە لە چیڕۆکی (بخوێنە خەمت نەبێت) نەک هەر راستەوخۆ لە ناونیشانی چیڕۆکەکەوە دیارە، بەڵکو راستەوخۆ سیحری خۆی لە کاری داخوازی (بخوێنە)دا دەوەشێنێ…

بە دیوەکەی دیکە شاردنەوەی ئاکامی چیڕۆکەکان و ئاڕاستە نەکردنی خوێنەر، سیحری هونەری خوێندنەوە بە تامتر دەکات، نهێنی چنین و تەکنیکی چنینی بابەت لەو کۆمەڵە چیڕۆکەدا مەتەڵێکە هەتا کاراکتەری سەرەکیش دەرئەنجامەکانی بە تەواوی بە یەکلا نابێتەوە، بۆ نموونە پرسی (بخوێنە) لە ساڵانی حەفتاکان و لە کوردستان و بە تایبەت لە شاری هەولێر قسەی سەر زاری گەوران بوو، بەڵام بە گشتی زاری گەوران لە بارەی خراپی سیستمی پەروەردە داخراو بوو، زاری گەوران لە بارەی سیستمی دەسەڵات و دڕندەیی بەعس نەدەکرایەوە، زاری گەوران ئەگەر باسی کەموکوڕییەکانی دەسەڵاتی کردبا، چاپخانەی بە چاوی خۆی نەدەدیت؟!

جێکەوتەی ڕووداو، وەک بڕبڕەی پشتی چیڕۆکەکانی (سەرهەڵدانەوە، ئایشە گوڵ، خاچ، بژاردن، مەرگی سەگ) دەبینرێت، کۆی جێکەوتەی ڕووداوەکان پەیوەندی بە واقیعی کوردی و نهێنی چنینی بابەتەوە هەیە، هەرگیز چیڕۆکنوس هونەری ئەو نهێنیانە ئاشکرا ناکات، نهێنی یاخیبوون، ڕەسەنایەتی، بەرەنگاربوونەوەی زوڵم و زۆرداری… پرسیاری جۆراوجۆری لە خۆدا هەڵگرتووە! دەشێ سەردەمی نوسینی ئەو کۆمەڵە چیڕۆکە، سەردەمی یاخیبوون لە دەسەڵات و بەرەنگاربوونەوەی چەوسانەوە و گەڕانەوە بۆ ڕەسەنایەتی وەک جیاوازی بنوێنێ، دەشێ هەموو ئەوانە مرۆڤێکی بە جەرگ و جەربەزە و یاخی پەروەردە بکات، دەشێ بەرجەستەکردنی بەهای مرۆڤایەتی و هەستی نەتەوایەتی و ئاسودەیی ویژدان و بەرەنگاربوونەوەی چەوسانەوەی مرۆڤ بێت…

(2)

زەمەنی کۆمەڵە چیڕۆکی مەرگی سەگ، ڕەگەزە گرنگەکانی گەڕانەوە تێکەڵ بە ڕەگەزی شوێن دەکات و فەزایەکی غەمگین بە ئەو کۆمەڵە چیڕۆکە دەنەخشێنێ، کۆی کات و شوێنی ئەو کۆمەڵە چیڕۆکە لە رووی هەستەکییەوە ناکەوێتە نێو کۆی ئەزموونەکانەوە، واتە خوێنەر ناتوانێ لە ناو ئەزموونە هەستەکییەکانی ئەو چیڕۆکانەوە کۆی کات و شوێن بناسێ، ئەوەش دەمانخاتە بەرامبەر چەمکی داهێنانەوە، بەو مانایەی داهێنان کات و شوێن ناس ناکات! بە دیوەکەی دیکە دەتوانم

بەڵام زەمەنی گێڕانەوە لەو چیرۆکانەدا ئەوەندە بایەخ بە زەمەنی گوتار دەدات، ئەوەندە بایەخ بە زەمەنی ڕووداوەکانی گێڕانەوە نادات، ئەمە دەزانین زەمەنی گوتار زەمەنی خودی ڕووداوەکانیشە، بەڵام چیرۆکنووس بە شێوەیەکی هونەری و لە ڕێگای تەکنیکە ئیستێتیکییەکانی خۆدواخستن و خۆپێشخستن و فلاش باک و پەلەکردن و خاوبوونەوە، ئەو فەزایە لە گوتاری یاخیبوون، بەرەنگاربوونەوە، ڕەسەنایەتی ڕەکاژە دەکات…

ئەگەر پاراستنی نهێنی لە کۆمەڵە چیرۆکی مەرگی سەگ پرسی تەکنیکی لە خۆدا هەڵگرتبێ، بەو مانایەی ڕووداوە واقیعییەکانی هەڵبژاردووە، ئەوە لە ڕووی هونەرییەوە کاراکتەرەکان، جیاواز لەوەی لە دنیای واقیعدا هەیە، دەبینرێن! بۆ نموونە کاراکتەری چیرۆکەکانی (سەرهەڵدانەوە، خاچ، خۆنەدانە دەست) ئەگەرچی کاراکتەری یاخیین، بەڵام یاخیبوونی ئەوان زۆر بە جوانی پەیوەستە بە سروشتی چیرۆکەکانەوە!

مرۆڤی یاخی زیاتر هەڵگری مانایەکی سایکۆلۆجییە، مرۆڤی یاخی کەسێکە دژ بە دەسەڵات، بەڵام دەست بەرداری دەسەڵات نابێت، دەیەوێ خۆی دەسەڵات بگرێتە دەست! جیاوازی نێوان مرۆڤی یاخی و مرۆڤی شۆڕشگێڕ ئەوەیە، کە مرۆڤی شۆڕشگێڕ ئازادی دەوێت، هەنگاو بەرەو تەجاوزکردنی دەسەڵات دەنێ و پابەندی دەسەڵات نییە. مرۆڤی یاخی دژی دەسەڵاتێکە کە پێی رازی نییە، کەچی بەرانبەر دەسەڵاتێک کە پێی رازییە ئیجابییە. بەڵام شۆڕشگێڕ دەیەوێ سەربەخۆیی حەقیقی بە دەست بهێنێ و تێنووی دەستبەسەراگرتنی دەسەڵات نییە… لە ڕووی سیاسییەوە یاخی بە چاککاری ڕازییە و شۆڕشگێڕ گۆڕانی ڕیشەیی مەبەستە… لە کۆی ئەو قسەکردنانە دەمەوێ بڵێم کۆمەڵە چیرۆکی مەرگی سەگ سیحری خۆی لە چاککاریدا دەبینێتەوە.
بە دیوەکەی دیکە دەشێ لە کۆی ئەو چیرۆکانەدا چەمکی یاخیبوون، وەک چەمکێکی کامۆیی تەماشا بکەین، کامۆ (لە لاپەڕە 49ی- مرۆڤی یاخی- وەرگێڕانی ئازاد بەرزنجی، کتێبخانەی ئەندێشە- سلێمانی 2012)دا دەڵێت: مرۆڤ بۆ ئەوەی هەبێ دەبێ یاخی بێ، بەڵام لەو یاخی بوونە دەبێ ڕێز لەو سنورانە بگرێ، کە لە خۆیدا دەیاندۆزێتەوە، ئەو سنورانەی کە تیایدا مرۆڤەکان بەیەک دەگەن و بەم بە یەکگەیشتنەش بوونیان دێتە ئاراوە… دەمەوێ بڵێم دەشێ کاراکتەرەکانی مەرگی سەگ هەوڵبدات لە ڕێگای یاخیبوونەوە سنوری ئەویدیکە دیاری بکات، هەوڵبدات لە ڕێگای یاخیبوونەوە بوونی خۆی بسەلمێنێت، هەوڵبدات لە ڕێگای یاخیبوونەوە بە دژی چەوسانەوە و زۆرداری و ستەمکاری

بەتەوە…

(3)

سیحری ڕەسەنایەتی لە سەر گێڕانەوە بە ئەسڵێکی بنچینەیی دادەمەزرێ، ڕەسەنایەتی لە کلتوری ڕۆژهەڵاتدا زۆرتر ماهییەتێکی ئایینی هەیە، بەو مانایەش هەموو سروتێکی گێڕانەوە و ئامادەکردنەوەی ڕووداوە سەرەتاییەکان، هەموو گێڕانەوەیەک بە دامەزراوەکان، هەموو سروتێکی گێڕانەوە بە یادەوەری نەتەوە… هەمان دنیابینی ئایینی دەنوێنن؟! دەمەوێ بڵێم وشەی ڕەسەن وشەیەکی ئەدەبی نییە، چونکە ئەدەب داهێنانە، نەک گێڕانەوە…

دەشێ چیرۆکەکانی مەرگی سەگ بانگەشەی جۆرێک لە ڕەسەنایەتی بکەن، لە پێناو خۆ جیاکردنەوە لە گەمژەیی سیستمی دەسەڵات، دەسەڵاتێک کە کەسانی بندەست وەک کۆیلە تەماشا دەکات… بەڵام ئەوە بەو مانایە نییە، کە لە بیرمان بچێت، ڕەسەنایەتی گێڕانەوەیە بە ئەسڵێکی کۆن، بە ڕووداوی یەکەم!! لە پشت ڕەسەنایەتییەوە دنیابینییەک هەیە، ئەو دنیابینییە هەزی نادیاری ئەو کۆمەڵە چیرۆکەیە، دەبێ ئەو هەزە خوێنەر ئاشکرای بکات! دنیابینی کۆمەڵە چیرۆکی مەرگی سەگ پابەندی وێنەی خۆیەتی، وێنەی مرۆڤی چەوساوەی ڕۆژهەڵاتی (یاخیبوون و بەرەنگاربوونەوە و خۆنەدانەدەستە)، پابەندی زمانە شاراوەکە و ئەزموونی زمانە ڕەوانەکەی دکتۆر مەولود ئیبراهیم حەسەنە! دەمەوێ بڵێم پابەندی شێوازی گێڕانەوە و کەشفکردنی ئەو دنیایەیە کە تێیدا ژیاوە.

بە بۆچوونی من هەزی نادیاری چەمکی ڕەسەنایەتی لەو کۆمەڵە چیرۆکەدا بە مانا هایدگەرییەکەی چەمکی ناڕەسەنمان یاد دەخاتەوە! هایدگەر دوو جۆر بوون دیاری دەکات، کە بریتین لە بوونی ڕۆژانە و بوونی تایبەتی، مەبەست لە بوونی ڕۆژانە بوونی ناڕەسەن یان ساختەیە، بوونی تایبەتیش بوونی ڕەسەنی کەسەکە دەگرێتەوە. بوونی ناڕەسەن ئەو بوونەیە کە کۆمەڵێک کارتێکەری دەرەکی پێکی دەهێنن، ئەو کەسە ژیانی ڕەسەنی خۆی ناژی و واز لە هەڵبژاردنی خۆی دەهێنێ و بوار بەوانیدی دەدات ئیمکانەکانی بوونی بۆ دیاری بکەن، بەڵام بوونی ڕەسەن، ئەو بوونەیە کە تیایدا خود هەست بە تاکەتی خۆی دەکات.

بە کورتی:

لە کۆمەڵە چیرۆکی (مەرگی سەگ)ی چیرۆکنوس (مەولود ئیبراهیم حەسەن)

بنەمای گێڕانەوە، رووداو، کات و شوێن، کاراکتەر، خۆی لە نێوان وەسف و مەنۆلۆگ و دیالۆگدا دەبینێتەوە و چیڕۆکنوس توانیویەتی لە نێوان خەیاڵ و واقیعدا چەمکی یاخیبوون، خۆنەدانە دەست، رەسەنایەتی، بەرەنگاربوونەوەی زوڵم و زۆرداری لە سروشتی چیڕۆکەکانیدا بنەخشێنێ! کەواتـە ئەگەرچی ئەو کۆمەڵە چیڕۆکە لە کاتی خۆی چاپ نەکراوە، بەڵام لەبەر ئەوەی بە شێوەیەکی هونەری وەسفی زەمەن و شوێنێکی دیاریکراو دەکات، لەبەر ئەوەی بەهای مرۆڤایەتی و هەستی نەتەوایەتی و ئاسودەیی ویژدان و بەرەنگاربوونەوەی چەوسانەوەی مر□ق ب□رجەستە دەکات، لەبەر ئەوەی شێوە ناشیرینەکانی دەسەڵاتی بەعس و بونیادی دڕٍندەیی ستەم بیر دەخاتەوە… ئەو کۆمەڵە چیڕۆکە هەرگیز کۆن نابـێت و قابیلی خوێندنەوەی جۆراوجۆرە.

هەولێر 14/10/2017

پرسیارکردن لە تاریکی … عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

" لە هیچ دنیایەکەوە رەوانە نەکراوم"

رامبۆ: وەک دەزانین خۆشەویستی دەبێ لە نوێوە دابهێنرێتەوە.
قەسیدەی بەشێک لە دۆزەخ
خوێنەری خۆشەویست ئەو دەقەی بەردەستتان یادەوەری نییە، چونکە گێڕانەوەی ژیانی کەسی نییە، وەک چەمکی یادەوەری داوای دەکات. ژیاننامە نییە، وەک ئەوەی لەسەر راستبێژی وەستا بێت، بەڵکو زمانێکی دیکەیە بەرانبەر زمان و لەگەڵ زماندا! نەک بەو مانایەی کە کاری چارەسەرکردنی یەکیەتی زمان بکات، بەڵکو بەو مانایەی کە زمان دەیەوێت.

نەخشی منداڵی

دەڵێن بیری منداڵی تیژە، (زانین)ی قۆناغی منداڵی وەکو نەخشی سەر

بەردە، بەشێک لەو بەهرەیە بەر منیش دەکەوێت، چونکە زۆر شتان دەگێڕمەوە دایکم سەری سوڕ دەمێنێ! هەموو ئەوانەی پەیوەندی بە قۆناغی منداڵی و چالاکی میمیۆری و گەشەکردنییەوە هەیە… جگە لە بیرخستنەوەی زانیارییەکان، هەندێک لە منداڵان توانای یادکردنەوەی دەنگیان لەلا بە هێزە و هەندێکی دیکە وێنە و بینین! بەبیرهاتنەوە لە دوو ساڵی یەکەمی تەمەنی منداڵدا کۆپیکردنی شتەکانە و تێگەیشتنی لەگەڵدا نییە، دواتر درککردن دێتە ئاراوە، بۆیە فێرکردنی منداڵ لە ڕێگای شتە بەرجەستەکانەوە باشتر دەچێتە مێشکەوە! گەشەپێدانی بیرهێنانەوە هەر تەنها شارەزایی زیاد ناکات، بەڵکو لە ڕووی عەقڵییەوە توانای وەرگرتنیش بە هێز دەکات.

دەزانم لە قسەکردندا پێش هەموو شتێک تاکێتی خۆم لە دەست دەدەم، چونکە (من) دەبێتە ڕاناوێکی ڕێزمانی و دەچێتە ڕستەوە. ماوەیەکی زۆر لەگەڵ خۆم بووم، ئەو هەموو ماوەیە بۆم دەرکەوت لەگەڵ خۆبوون لە بیابانێکی وشکوبرینگ، کە ئێمە پێی دەڵێن وڵات، شتێکی ئەستەمە، لە ڕێگای لەگەڵ خۆبوون ناتوانین خۆمان بدۆزینەوە، لێرە لەو وڵاتە وێرانەیەدا دەبێ پارچە پارچە بیت… یەکێک پێمدەڵێت چای دەخۆیتەوە؟ بۆشاییەکانم لە ڕێگای ئەویدیکەی وشەوە پڕ کردەوە، وشە دەکەمە کێلی قەبری ئەو منەی کە نەکرا بیپارێزم! ئەو قسەیە بەرەو یەکێک لە ڕستە بە ناوبانگەکانی (لاکان) دەبێتەوە، کە دەڵێت (ئارەزووی مرۆڤ ئارەزووی ئەوانیدیکەیە) ئەو ڕستەیە جەخت لەوە دەکاتەوە کە کاتێک من دەبێتە ڕاناوی ڕێزمانی هەر تاکێتی من ناکوژرێ، بەڵکو ئارەزووەکانیشی لە دەست دەدات. نازانم دەڵێم چای دەخۆمەوە یان نا! بەڵام دەزانم لەو وێرانەییەدا حەقیقەتی من لە دەرەوەی منەوەیە… نازانم دەڵێم چای دەخۆمەوە یان نا! بەڵام دەزانم دەسەڵاتی کوردی لە ناوەوە کلۆرە… نازانم دەڵێم چای دەخۆمەوە یان نا! بەڵام لە نێو خەیاڵم بە ڕستەیەک بە دایکم دەڵێم: کاتێک لەسەر دیوار بەربوومەوە و ناوەڕاستی لووتم لە بەردێک چەقی و شکا، ئازاری لە خوێن لەبەر ڕۆیشتنەکەی زۆرتر بوو… ئەو دەڵێ هەر بە جلی خوێناوییەوە تۆم بۆ لای (ئەحمەد تەبیب) برد، هەر بە یەکجار تەداوی کردن، بە خۆت چاک بوویتەوە! ماڵی ئەحمەد تەبیب لە نزیک ئەو ماڵانە بوو، کە لە وەستگەی شەمەندەفەر بە دار و درەخت داپۆشرابوون، پاشان دایکم دەڵێ ئەوە تۆ چۆن هەموو ئەو شتانەت لە بیر ماوە، خۆ ئەو کات هەشتا پێنج ساڵانت تەواو نەکردبوو؟ من دەڵێم ئەوە دووەمجارم بوو ماڵی ئەحمەد تەبیب ببینم، جاری یەکەمم بەهۆی دومەڵی بن گوێچکەی چەپمەوە لەگەڵ باوکم منتان بردە لای و ئەویش هەر بە یەکجار تەداوی چاک بوومەوە. دایکم لەسەرەخۆ دەڵێ

ئەوەیان من بەم گێڕایتەوە، نیشانەکەشی بە بن گوێچکەی چەپتەوە ماوە.

بە هەموو دەردە دەستی ئەحمەد تەبیب بە شیفای عاجل دادەنرا، دەڵێن ناوبانگی تەبیبی ئەو لە شەستەکان و سەرەتای حەفتاکاندا تەواوی هەولێری گرتبەوە، هەمیشە ماڵی ئەوان نەخۆش و زامداری جۆراوجۆر رووی تێدەکردن، لەبەر ئەوەی ئێمە زۆر لەوان دوور نەبووین، بۆیە وەک دراوسێ مامەڵەیان لەگەڵدا دەکردین… دوای ئەوەی باوکم لە ڕێگای ماڵی (مونعیم محەمەد ئەفەندی) کە یەکێک بوو لە خواپێداوەکانی شاری هەولێر و تێکەڵاویان لەگەڵ ماڵی (مستەفا حوزەری) هەبوو، لە کارگەی شیری هەولێر وەک کرێکار بە شێوەیەکی فەرمی دامەزرا، ماڵمان بە گەڕەکی کوران، بۆ ئەو خانووە گوازرایەوە کە میری بۆ کرێکارانی کارگە دروستی کردبوو، دوای چەند ساڵێک لە پشت ئەو چوار خانووەی کارگەی شیر، واتە لە شوێنی باخچەی وێنجەی مانگاکانی کارگەی شیری پێشان و شوێنی دەزگای ئاسایشی گشتی ئێستا، میری ریزێک خانووی بۆ کاربەدەستانی هێزی ئەمنی و کارمەندانی خۆی دروست کرد، دووەم خانوو بەلای شەست مەتری و غاباتی کوران و روو لە کۆگای تووتن بەر گۆرانبێژی بە توانا (فواد ئەحمەد تەبیب) کەوت، راستە ئەوجارە دراوسێیەتیمان نزیکتر کەوتبەوە، بەڵام ئەحمەد تەبیب و شەستەکان ئاوابوو، حەفتاکان بوو، بۆیە چیتر ئەو ماڵە تەبیبی ماڵی ئێمە نەبوون.

کاتێک ماڵمان لە نزیک حەساری عیزەدین ئاغا بوو، خۆشترین رۆژەکانی منداڵی من ئەو کاتانە بوو، کە لەگەڵ نەنکم دەچووینە ئەوبەری ماڵەوە و لە خوار قەبرستان و ئاشی ئەحمەد جەڵەبی باپیرم بیستانی گوندۆرە و ئاروو و تەماتە و بامیە … چێکردبوو، زۆرجاران من بەشی خۆم لە نێو جەمەدانییەک دەکرد و دەمهێنایە ماڵەوە، بەڵام هەمیشە بیرم لای هەڵاتن بوو، بەر لەوەی لە (جۆگەی میری) بپەڕمەوە و (هەیاس) ڕێگام پێبگرێت… هەیاس ئەگەرچی شێتێکی بە هێز و ترسێنەر و بە ناوبانگی شاری هەولێر بوو، بەڵام پیاوێکی کەم وێنە بوو، بۆ ماڵی ئێمە وەک پەرژین وابوو، هەیاس حیکایەتی زۆرە، من ئەگەر لە دووری ماڵەوە هەیاسم دیتبایە، هەمیشە بیرم لە مەسافایەک بۆ راکردن دەکردەوە، بەڵام لە نزیک ماڵەوە وەک ناسیاوێک نان و ئاوم بۆ دەبرد. شوێنی زۆربەی کاتەکانی ئەوسای هەیاس بن دیوارە بەرزەکانی ئاشی ئەحمەد جەڵەبی بوو، کە ئێستا ماڵی چەند لێپرساوێکی باڵای پارتی و یەکێتی شوێنیان گرتەتەوە… ئەوسا و ئێستای هەولێر بە شیشی هەیاس و شیش و کۆنکریتی پارتی و یەکێتی

کۆنترۆڵکراوە! شیشی یەکەمیان بە بەرگریکردن لە خۆ بوو، دووەمیان بە ئارایشکردنی خۆ... هەیاس رۆیشت و حیکایەتی هەزی لەگەڵ خۆی بۆ گۆڕستان برد، بەڵام پارتی و یەکێتی رۆژ بە رۆژ لاواز دەبن و بەاچەی هەزی جەماوەر لە دەستت دەدەن... هەزی سیاسی کوردی بەردەوام بە بەرگریکردن لە مردن، (کۆنەپەرستی و پەڕگیری) برەو پێدەدەن!

شتەکان وەک چۆن هەن، ئەوە نین، یان مەرج نییە وابن... ژمارەی دانیشتوانی ئەمریکا لە شەش پۆینت سەی دنیا تێپەڕ ناکات، بەڵام ئەو بانگەشەیەی کە بۆ مافی مرۆڤ دەیکات هەموو دنیای لەخۆگرتووە، بیر لەوە ناکاتەوە کە لە سەدە پەنجای سامانی هەموو دنیا لە ئەمریکایە، بیر لەو جیاوازییە گەورەیە ناکاتەوە لە نێوان ژمارەی دانیشتوانی دنیا و خۆی... ئەو قسەیەم لەوەوە دێت، کە ناکۆکی سیاسی هەموو شتێکی بەخۆوە گرێ داوە و هەموو شتێکی بە رەمزکردوە. دەزانم هەموو ناکۆکییەک بەرئەنجامی ناهاوسەنگی هەزە، ئەی خۆگونجانی خەڵکی مانای چییە؟ خۆگونجانی خەڵکی پەیوەستبوونێکی درۆزنانەیە! ئەو قسەیەم گشتگیر و هەندە رەقە، بەڵام خەڵکی بە بێ ئاگایی بوون باوەڕ بە ئایدیۆلۆژیا دەهێنن، بەر لەوەی بیر لە راستییەکان بکەنەوە... خەڵکی هەمیشە بە کارێک هەڵدەستن کە حەزی لێناکەن، چونکە دەیانەوێت لە واقیع دوور بکەونەوە، ئەوە ئایدیۆلۆژیایە! ئایدیۆلۆژیا مانا بە هەموو شتێک دەبەخشێت بە تیرۆر و کۆنەپەرستیش... ئەوەی خەڵکی بە ئاگا رێست دەکاتەوە ئایدیۆلۆژیایە، ئەوەی ماندوویان دەکات ئایدیۆلۆژیایە، ئەگەرچی ئایدیۆلۆژیا وەک ئەوەی هەیە، درۆزنانەش بێت.

وەک دەزانین ئاگایی درۆزنانە لای (مارکس) و (ئەنگەڵس)ی هاوڕێی فۆرمی زاڵی ئایدیۆلۆژیایە، چونکە (ئەوان نازانن چی دەکەن، بەڵام هەر دەشیکەن) ئەوەی نایزانن و دەیکەن، ئایدیۆلۆژیایە. ئەو پێناسە مارکسییە لای (پیتەر سلۆتەردایک) تەواو ئاوەژوو دەبێتەوە، چونکە ئەو بە پێچەوانەی مارکس دەڵێ (ئەوان دەزانن چ دەکەن، بەڵام هەر دەشیکەن)... ئەو قسەیەی سلۆتەردایک جەخت لەوە دەکاتەوە کە فۆرمی زاڵی ئایدیۆلۆژیا ئاگایی درۆزنانە نییە، بەڵکو گومانبردنە، بە مانایەکی دیکە نیودژی بوونی ئاگایی درۆزنانەیە لە رووی مەعریفی و رۆحییەوە. ئایدیۆلۆژیا هەمیشە کار لە پێناو ئاراستەکردنی غەریزە و ئاراستە دەروونییەکانی تاک دەکات! ئایدیۆلۆژیا ئەو راستییەیە کە تێگەیشتنمان بەرانبەر واقیع بە لارەدا دەبات، کەواتە راستە خەڵک دەزانن ئایدیۆلۆژیا هەمیشە فێڵیان لێدەکات و بە کاریان دەهێنێت، بەڵام وێڕای ئەوەش وازی لێناهێنن. سلۆتەردایک ئەوە بە زمانحاڵی

مرۆڤی گومانبەر دادەنێت، بوونەوەری گومانبەر بەرھەمی بیرکردنەوەی دیکارتی نییە، بەڵکو بەرھەمی ناکۆکییەکانی ئایدیۆلۆژیای سیاسییە! ئەوەی دووەمیان لەسەر بەوابوون دەوەستێ، نەوەک بیرکردنەوە و راستییەکان. بوونەوەری گومانبەر ھەمیشە پەیوایە لە بەر ئەوەی دەوڵەمەند و دزەکان پارێزگاری لە یاسا دەکەن، ئیتر رووبەرووبوونەوەی دەسەڵات ھیچ سوودێکی نییە؟!

من بە درێژایی ژیانم ھەوڵمداوە وەک مرۆڤێکی بێ زیان دەربکەوم… موتەلیب بە منداڵی زۆر جوان و لەبەر دڵان بوو، پێنج ساڵانی تەواو نەکردبوو، کوڕێکی خرپن و رۆح سووک بوو، ژنانی حەساری عیزەدین ئاغای دراوسێ بۆ ئەوەی نیگەرانمان بکەن زۆرجاران لێیان دەشاردینەوە، دەمان دەکەوتە لەرزە، ئەوەندە لە خۆمان دەردەچووین وەک شێتانمان لێدەھات، کە دەیانزانی ئیتر کارمان تەواوە، یەکێک خۆی وا نیشان دەدا زۆر ماندووە، دەستی تێی دەگرت و دەیگوت دەزیمەوە! ئەوە قسەی نەنکم بوو و جاروباریش دایکم بۆی دەگرتەوە و دەیگوت ھەموو دەرو دراوسێ لە رۆحی خۆیان خۆشتریان دەویست، ھەمیشە لە باوەشیان بووی و دەیانشاردییەوە. بە دایکم دەڵێم ژنێک ھەبوو ناوی (زارە) بوو، زۆتر لە باوەشی ئەو بووم نەک ھی تۆ، دایکم دەڵێ زارە نەبوو، ئەوە کچەکەی بوو (سەوە)ی خوشکی (محەمەد)… کە ماڵی (مونعیم محەمەد ئەفەندی) لە قەسرەکەی خۆیان ژوورێکیان پێدا بوون و لە بەر ھەژاری و بێکەسی لەخۆیان گرتبوون… دایکم دەڵێ تۆ لەگەڵ زارەی خێزانی (حەسەن پۆلیس) لێتتێکچووە، کە نەخۆش کەوتی تەم بردە ماڵی ئەوان و یەکەمجار لە ژیانتدا ئەو دەرزی لێدایت، ئەوە ئەو کاتە بوو، کە ھاتینە گەڕەکی کوران، زارە دایکی شەرزاد حەسەنی چیڕۆکنوس ماڵیان لە بەرانبەر ماڵی مەلا ھەمزەی شیوعی بوو. لە خوار کارگەی شیر و لە بەرانبەر ماڵی ئێمە و لە شوێنی کوورەکانی کوران (فازیل)ی برا گەورەی ھەیاسیش خانووی دروست کرد.

دەداری شاعیر لە یادەوەرییەکانیدا باسی (گوندی تیمار)ی نزیک ھەولێر -سەر ڕێگای مەخمور- و دەمودووی ئەو مەلا ھەمزەیە دەکات و دەڵێ لە نێو جوتیارانی گوندی تیمار کە باس دەھاتە سەر ئاغا و ستەمکاری پیاوێک زۆر خوێندەوارانە قسەی ڕێک و بەجێی دەکرد، ناوی مەلا ھەمزە بوو، من ھەمیشە ھانی ئەوانەم دەدا، بۆ ئەوەی دژی ستەم و زوڵمی ئاغاکان بوەستن، ھەمیشە لە دەورم کۆ دەبوونەوە و گوێیان لە قسەکانم دەگرت و پەسەندیان دەکرد، ئەگەرچی من جاروبار دەچوومە گوندی تیمار بەڵام ببوومە خۆشەویستی جوتیار و ڕەنجدەرانی ئەو ناوە. خۆشەویستی پاڵە و ڕەنجدەران… بە دەداری شاعیر و

خۆشەویستی دەرودراوسێ بە منی منداڵ کاریگەری تایبەتی خۆیان هەبوو، دڵداریان بەرەو شیعری جوان و بەرز برد، منیش بەرەو دڵناسکی و سۆز... دڵدار و سروودی ئەی ڕەقیب دوو دیوی یەک دراون، من و دڵناسکیش.. ئەی ڕەقیب بە بەرگریکردن لە نەتەوە قەڵغان بوو بەڕووی دوژمنان، دڵناسکی منیش بوو بە نەخۆشی و ڕووبەڕووی پزیشکانی کردمەوە، ئەوانە کەمن، کە بە ئەی ڕەقیب هەڵناستنە سەر پێ، ئەو پزیشکانەش نەزانن کە دەیانەوێ دڵی من بە داو و دەرمان چاک بکەنەوە! دڵدار کەوتە سەردەمێ کە ئەی ڕەقیب لەبری ئەوەی وەک جوانکاری شیعریی سەیر بکرێت، وەک دژ بوونەوە پێناسەی دەکرێ، منیش کەوتمە دنیایەک کە دڵ بەرگەی ئازارەکانی ناگرێ، نە دڵدار لە شیعر دەبێتەوە، نە منیش بەرگەی نەخۆشی دڵ دەگرم!

بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبیم

پرسیارکردن لە تاریکی ... عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

" لە هیچ دنیایەک ڕەوانە نەکراوم"....

ڕامبۆ: وەک دەزانین خۆشەویستی دەبێ لە نوێوە دابهێنرێتەوە.
قەسیدەی بەشێک لە دۆزەخ
خوێنەری خۆشەویست ئەو دەقەی بەردەستتان یادەوەری نییە، چونکە گێڕانەوەی ژیانی کەسی نییە، وەک چەمکی یادەوەری داوای دەکات. ژیاننامە نییە، وەک ئەوەی لەسەر ڕاستەبێژی وەستا بێت، بەڵکو زمانێکی دیکەیە بەرانبەر زمان و لەگەڵ زماندا! نەک بەو مانایەی کە کاری چارەسەرکردنی یەکێتی زمان بکات، بەڵکو بەو مانایەی کە زمان دەیەوێت.

نیگای هونەر

یەکێک گوتبووی ئەوەی زۆربەی وەرزەکان پانتۆڵێکی کاوبۆی شین و کراسێکی سپی و کڵاشێکی سپی لە پێ دەکا، هەمیشە کتێبێکی بە دەستەوەیە و خەیاڵی لەڕێ نییە، ئەوە موتەڵیبە؟! دەزانم سەرم لە نێو کتێبان دەجوڵێتەوە، بەڵام وەک (ئەرستۆ)ی گەورە خوێنەری دنیا

نا، خەیاڵم بەدوای گرتنی گەردەلوولەوەیە، بەڵام (ریلکە) نیم! ئەوە فیگەری ژیانی رووتی منە بە کەمەکەک دەستکارییەوە، مرۆڤێک کە نەیتوانی خۆی بکوژێ، نەیتوانی وڵات جێبهێڵێت، مرۆڤێک لە ناخەوە دژی دامەزراوی سیاسی و پیرۆزی ئیمانی داخراو و لەگەڵ شتە پەراوێز و بچوکەکاندا دەتەوە… هەمووی ئەوانە بە تێپەڕینی ڕۆژگار بە هەندێ دەستکارییەوە بوون بە شیعر، شیعر پرسیار لە تاریکی دەکات، لە ماڵی باران لەگەڵ با دەخەوە… ئەوە منم دەنگەکان بە بەیەک لە دەستکارییەوە هاوسەنگ دەکەم، ئەوە منم زەمەنەکە لە تەماشاکردنی ئاو دەمەوە و کتێبی دەریا لە (سان جۆن پێرس) دەخوازم.
لەسەرەتای حەفتاکان مامان لە هەولێر گەڕەکی (کوران) سەرەتای جادەی ئەلبان لە قەسران جێگیربوو، چوار ماڵی بە تەنیشت یەک و بە یەک شێوە دیزاین کراو، خانووی کرێکارانی کارگەی ئەلبان…

دیسان ئەوە سەرەتا نییە، بەڵکو سەرەتایی شۆڕشی ئەیلول بوو، بەهۆی بۆمبارانی تەیارە سیخۆییەکانی رژێمی بەعسی ئەوسای عیراق بە سەر پێشمەرگە و دێیە سنورییەکانی حاجی ئۆمەران و ئازادی و خۆلان… دایکم و منی تازە لە دایکبوو لەگەڵ خەڵک و خوای ئەو ناوچەیە دوور لە باوکم کە ساڵی 1962 پێشمەرگە بوو، دەربەدەری وڵاتی ئێران دەبین. من لە ئێران بە (محەمەد) ناونوس کراوم، دیسان ئەوە یەکەم و دوا تامچەشتنی غەریبی نییە، بەڵام دایکم خووی بە گەڕانەوەی ئەو بەسەرهاتە و ئەو ناونوسکردنە گرتبوو. بەر لە شۆڕش ماڵی باوانی دایکم کەوتبوونە گوندی خەلانی شێخ عەلائەدین… دەزانم تامی غەریبی و تامی کتابی هەولێر بە ئاسانی هەستی چێژ وەرگرتنی مرۆڤ بەرنادات، بەڵام هەر یەکە و وەک خۆی! من و دایکم دوای ئەوەی لە ئاوارەیی گەڕاینەوە، دوای ئەوەی باوکم چەکی دانا و لە هۆتێلی (شیرین) -کە دەکەوتە سەر قاوەخانەی (مەچکۆ)ی ئەستا- دەست بە کار دەبێت، ئیتر لە هەولێر لە گەڕەکی (تەعجیل) نیشتەجێ دەبین… لە گەڕەکی تەعجیل بە تەیراوە بە جمهوری و بە حەساری عیزەدین ئاغا و بە خانوویەکی یەک ژووری کە سەر بە ماڵی (مونعیم محەمەد ئەفەندی) بوو، لە تەنیشت حەساری عیزەدین ئاغا و بەرانبەر ئاشی ئەحمەد جەلەبی و دواتریش بە گەڕەکی کوران… ئەمە لە سەرەتای شەستەکان لە هەولێر نیشتەجێ بووین. دانیشتنی ئەو هەوایەم لە باوکمەوە بە ماوە تەوە.

هەشتا سەفییەکان گەڕەکی زانیاری و هەولێریان جێنەهێشتبوو، من لە پۆلی یەکەمی سەرەتایی وەرگیرام، بەر لەوەی ساڵ بە نیوە بێ، لەبەر دەرزلەدان بە ئەوەی کەس هەستم پێبکات خەم و خەیاڵی منداڵانەی

سەرم بە تەنیا لە پەل هاتینە دەرەوە، خەم و ئەو جانتایەی دایکم بۆی دروست کردبووم بەرەو ماڵە بووینەوە، دایکم لێی پرسیم کە بۆ وا زوو گەڕامەوە؟ حیکایەتەکی دوور و درێژم لە مێشکمدا ئامادە کردبوو، کەچی بە یەک ڕستە گوتم: لەبەر دەرزی لێدان.
دوای ئەنفال تازە بە بریاری لێبوردنی دوو سایدی (367) و (737) 8/9/1988 پەیوەست بە لێخۆشبوون لە پێشمەرگە و سەربازانی هەڵاتوو و پاشکەوتوو… وەک پاشکەوتووی سەربازی دوای دە لە دەدان و ململانەی دەروونی و نیگەرانییەکی زۆر لەگەڵ (سەردار سنجاوی) خەمان ڕادەستکردەوە، کە ڕەوانەی سەربازگای کەرکوک کرام، لەوێ لە نێو ئەو هەموو سەربازانەی کە نەڕەیان بە خۆنەبەخشینی شەڕی عیراق و ئێران گرتبوو، رامکرد، کەس پرسیاری ئەو خەدزینەوەیەی لێنەکردم، زۆرانی وەکو من لەوانەش (ڕەدار ئەنوەر) و (دلشاد خدر) و (حاکم شەرزاد)… خەیان لەو خۆنەبەخشینە دزیبەوە و ئیتر لە دووری خۆنەبەخشەکان بەرە بەرە تەکەڵەی قسان بووین و خۆنەبەخشینمان لە بیر چەوە و کەوتینە نەو باسی ئەدەب و هونەرەوە.

ئەدەب و هونەر وەک یادەوەری سەرەتا و کۆتایی نییە، فینەس خواوەندی هونەر و جوانی و ئەپەلە خواوەندی شیعر دەکەوەتە ناخی مرەڤایەتییەوە، ناخی تەمومژاوی، ڕۆناک و تاریکیی سەدەکان و ئومێد و نائومێدی و سەرکەوتن و دەڵانە لە بنەهاتووەکان…
لە باسی وێنەکێشان و گوناهەکانی وێنەکێشان هەمیشە لە ماڵەوە داپیرەم- دایکی باوکم- کە خەڵکی مهابادی ڕۆژهەڵات بوو، دەیگوت ڕۆڵە لە ڕۆژی دوایی دەبێ ڕۆح بە بەر ئەو وێنانە بهێنی، بەوایەکی ڕەهای بەو قسەیە هەبوو، خودا لەسەر ئەو روخسارە دەستکردانە سزای خۆی دەبێت! ئەو بیرکردنەوە و دنیابینییە لەوەوە هاتووە کە تەنها خودا خالقە و هەموو کارەکان تەنها ئەو دەتوانێ خاوەنییان بێت!! بیر لەوە بکەرەوە ڕەنگە ڕەنگە خودا دەست و پەنجەی ڕەنگینی (ئەزمیل فیدیاس) پەیکەرتاشی گریکی، یان (جەواد سلیم) و (شاکر ئالسەعید) و (محمەد عارف) و… خۆش بێت، بەڵام منی دەست و پێ سپی چۆن دەبەخشێ؟!
منی منداڵ بە پەروا کاغەزی سپیم بە ڕەنگ و نیگارەکانم پڕ دەکردەوە و لە بری یاری منداڵانە لە قوڕی دەستکرد و خودا کرد پەیکەرم دەنەخشاند، ساڵی 1974 لە پۆلی چوارەمی سەرەتایی پێش ئەوەی ناوی قوتابخانەکەمان لە بابەتاهیری هەمەدانییەوە ببێتە بابەتاهیری سەرەتایی کوڕان، بەهرەی وێنەکێشانم لە پێشانگای قوتابخانەکان لە قوتابخانەی (ئیبن مستەوفی) نیشاندا! مامۆستا (ەدیق ڕەواندوزی) یەکەم کەس بوو، کە ئەو بەهرەیەی لە مندا دەزییەوە، ئەگەرچی ئەو مامۆستای وێنەکێشان نەبوو، بەڵام بەو باڵا

درێژ و بەو سیستەیەوە مەیلێکی زۆری بە ئەو هونەرە هەبوو، لە ڕێگای وێنەوە وانەکانی دەخستە مێشکی قوتابیانییەوە. ماڵی مامۆستا سدیق ڕەواندوزی دەکەوتە گەڕەکی زانیاری و ئەوبەری قوتابخانەکەمان و ئەوبەری شەست مەتری، کەچی ماڵی مامۆستا (قەرەنی ئەسوەد) ڕاستەوخۆ لە پشت قوتابخانەکەمانەوە بوو، مامۆستا سدیق ڕەواندوزی کوڕێکی بە ناوی دلێر هەبوو ساڵێک لە پێش ئێمەوە بوو… من هەر لە پۆلی سێیەمی سەرەتاییەوە هەفتانە ئەو وێنانەی دەمکێشان لە ڕێگای مامۆستا سدیقەوە بە تابلۆی ئاگادارییەوە هەڵدەواسران و وێرای ئەو وێنانەی من دەمکێشان وێنەکانی (دلێر سدیق) و (فەیسەڵ عوسمان)… هەڵدەواسران.

ئەوەی فێری ئەلف و بێی کوردی کردم هەر خەتخۆشی مامۆستا جەبار یاسین نەبوو، بەڵکو سەلیقەی بەدواداچوون و دڵسۆزی ئەو بوو بە جوانووسی و ڕازاندنەوەی پیتەکان، هەر پیتەی بە ڕەنگێ دەنەخشاند، پیتەکان بە منداڵان پێدەکەنین، سنوری نێوان خەیاڵی منداڵانەی ئێمە و چیرۆکی پیتەکانی مامۆستا جەبار یاسین ڕۆژ بە ڕۆژ لە گەشە دابوو، هەموو پیتەکی بە ژیان دەچوواند، هەر کە ئەو شتە زیندووانەمان لە دەرەوەی قوتابخانە دەبینی پیتەکانمان بیر دەهاتەوە، بیری منداڵی ئێمە لە نێوان پیتەکانی مامۆستا جەبار و پیتەکانی ژیان دەدرەوشایەوە، لە نێوان پیتە سپییەکانی مامۆستا جەبار و کۆترە سپییەکانی (ئەحمەد)ی هاوڕێم لە شەقەی باڵمان دەدا، هەرگیز (ی)ای مراوی و (ن)وونی مەنجەڵی چێشتم بیر ناچێتەوە، هەرگیز ماڵە قوڕینەکەی ئەحمەدی هاوڕێ و کۆترە خەمگینەکانیم لە بیر ناچنەوە، مامۆستا جەبار تەمەنێکی بەسەر برد، ئەحمەدی هاوڕێم هەر تەنها ساڵێک لە پۆلی یەکەم و لە هاوینی ساڵی دووەم بە نەخۆشی کەچی دوایی کرد، ئەو کۆترە سپییەم هەرگیز بیر ناچێتەوە، وەک چۆن هەتا ئێستاش خشتەی لێکدانم بیر نەچێتەوە، ئەو وانەیە مامۆستایەکی خنجیلانە و وریا و چاپووک پێیدەگوتین ناوی مامۆستا (عەبدولقادر) بوو، ماڵی مامۆستا عەبدولقادر هەر بە ڕێزی قوتابخانەکەمان و لە تەنیشت ماڵی مامۆستا جەبار بوو، مامۆستا عەبدولقادر ئەوەندە سوور بوو لەسەر دەرخکردنی خشتەی لێکدان، بڕوا ناکەم منداڵێک هەبێ و لای ئەو مامۆستایە خوێندبێتی خشتەی لێکدانی بیر چووبێتەوە، مامۆستا عەبدولقادر بە خەی و دارە قووتیلەکەی ئەوەندە بە پەلە جارانی لێدەپرسینەوە نەماندەزانی چۆن لە نێوان پرسیارێک و پرسیارێکی دیکە دەمی دەگاتەوە یەک، وەک چۆن بە پەلە دەیپرسی بە پەلەش دارەکەی دەستی لێدەوەشاندین، گرنگ نەبوو بەر کوێمان دەکەوێت! ئەو لێدانە ئەگەرچی بە ئێمە بە تایبەتی زستانان بە ئازار بوو، بەڵام

دەرچوونیش لەو دارانە چێژێکی زۆری پێدەبەخشین.

لە سنور بەدەر چێژم لە وانەی هونەری وێنەکێشان دەبینی، ئەگەر کۆترە سەرکەشەکانی مامۆستا قەرەنی لە حەوشەی قوتابخانە هەڵبنیشتبان و وانەی نیگارمان هەبایە، ئەوە مامۆستای وانە بیری بە وێنەکێشانی کۆتر دەچوو، یان وێنەی ئەو پشیلانەی خۆیان لە کۆترەکان دادەنوساند، زۆرجاریش وێنەی ئەو دار و گوڵ و مەرکانانەمان دەکێشا، کە لە حەوشەکە دەکەوتە بەر سەبەری چاومان. بەڵام نە وێنەی کۆترەکانی ئێمەی منداڵ لە کۆتری (زاجل)ی نێو حیکایەتی جوگرافیا و مێژووی مامۆستا قەرەنی دەچوو، نە پشیلەکانمان لە پشیلەی (شیرازی) دەکرد… وێنەکێشان لە ماڵ و لە قوتابخانە بەشێکی زۆری خەیاڵ و ژیانی من بوو، مامۆستای وانەی نیگارکێشانمان (نەشئەت سەفار) پیاوێکی هێمن و بێدەنگ بوو… زۆر لە مامۆستایانی دیکەش بایەخیان بە وێنەکێشان و چالاکی قوتابخانەکان دەدا، لەوانەش مامۆستای ئینگلیزی (عەزیز بەرخول) زۆرجار منی بۆ ژووری مامۆستایان بانگ دەکرد تا وێنە بە ڕەنگی زەیتی بکێشم، مامۆستا عەزیز هەموو جارێک کە لە وانەی ئینگلیزی لە (جەباری کوڕی مەلا هەمزە) تووڕە بایە پێی دەگوت خەڵک گووی لە نێو مانگ کرد، تۆ تازە دەڵێی ئەی مانگ من و تۆ هەردوو هاودەردین… جەبار دەیگوت من شاعیرم… بەدران حەبیب میران و جەبار هەمزە و محێدین… بێ ئەوەی شەرم بکەن، لە کاتی ریزبوونی قوتابیانی قوتابخانە دەچوونە ناوەڕاستی گۆڕەپان و دوای هەڵکردنی ئاڵای نیشتمانی ڕۆژی پێنجشەممان لەبەر دەمی مامۆستا و بەڕێوەبەر وەک (تاهیر تۆفیق) دەستیان بادەدا و شیعری داری ئازادی بە خوێن ئاو نەدرێ قەت بەر ناگرێ و ئەی وەتەن مەفتوونی تۆم و … دەخوێندەوە. مامۆستا عەزیز بەرخول پیاوێکی تەکسمەڵاوی سوور و سپی بوو، یەکێک بوو لە نەیارانی رژێمی ئەوسای بەعس و کاتێک کودەتایەکەی (محەمەد عایش) ئاشکرا بوو، ئەو وڵاتی جێهێشت و بۆ ئەمریکا هەڵات.

ئاداری 1974 ساڵی بەرخودان و هەڵچوون و هەڵایسانی تووڕەیی و خەباتی کوردایەتی بوو، ساڵی بوێریی و چاونەترسی و جەسووری، ساڵی یاخیبوون و بەرەو چیابوونەوە و کەڵەندان… من لە پۆلی چوارەمی سەرەتایی بووم، کە شۆڕش گڕی گرت، لە زۆربەی ماڵان بەینی زیندانی حەرەس قەومی و چوونە چیای پێلیسان و یاخیبوونی گەنجان… چرپە و باسی زۆری بەدوای خۆیدا دەهێنا. لەو مامۆستایانەی کە شۆڕشیان بە گەرمی وەرگرتبوو مامۆستا قەرەنی و مامۆستا (ئەحمەد) و مامۆستا (زرار)ی کوردی بوون… بزر بوون و هەندێ لە قوتابیان دەیانگوت

چووینە سەرێ، بەڵام ماوەیەک ونبوون و گەڕانەوە... ئەوسا بەڕێوەبەری قوتابخانەمان (ناصح داود ئەیوب)، هەتا بڵێی لەسەرەخۆ و هێمن بوو، مامۆستا عەبدولقادری بیرکاری جێگری بوو. فەراشی قوتابخانەکەمان ناوی (عەباس ئەبو شوارب) بوو، بەخۆیی بە قەڵافەتی تووند تۆڵ و بە پایسکیلە حەدبا شینەکەی یەکەم کەس بوو دەرگای قوتابخانەی بکاتەوە و دوا کەسیش بوو لێ داخستنی. مام عەباس پیاوێکی قسە خۆش و لەبەر دڵان بوو. بەشێکی زۆرمان کە زوو بە قوتابخانە دەهاتین لە خۆشەویستیمان بۆ وانەکان نەبوو، بەڵکو دەمانویست لەگەڵ یارمەتیدانی مام عەباس گوێمان لە قسە خۆشەکانیشی بێت. مام عەباس بە (خەلیل یابە) و جەباری مەلا هەمزەی دەگوت بە ئەوەی پرچتان وەک قژی (کامەران حەمە ساڵح) و (ئارام ئیسحاق)... نەرم بێ و بتوانن بە ئاسانی دایبهێنن، پێویستە شەوانە دەشاوی لێبدەن و بەیانی کە هەڵسان بە ئاو بیشۆن و ئینجا تەماشاکەن لە قژی عەبدولحەلیم حافز جوانتر دادێت... ئەوسا زەمەن زەمەنی فەرید ئەترەش و عەبدولحەلیم حافز و ئوم کلسوم و فاتن حەمامە و سەمیرە تۆفیق بوو، زەمەنی محەمەد گەران و نەسرین شێروانی و عائشە شان و محەمەد عارف و عیسا بەرواری و تاهیر تۆفیق... بوو، زەمەنی عەدنان قەیسی و جەنلیز و شەرە خەلیل و نەجات تەڕەیی... زەمەنی فیلمی هیندی و میسری و کاوبۆیی... زەمەن زەمەنی فرسان و پێشمەرگە و مەلا مستەفای بارزانی بوو.

هەمیشە شتێک هەبوو دڵانی خۆش دەکرد و هەندێ لە باوک و دایکانی تا رادەیەکی زۆر شاد دەکرد ئەویش دەنگی کوردستانی عیراق و تەپە تەیارە شکێنەکانی شۆڕش و پێشمەرگە و چیرۆکەکانی ئێزگەی تاران و دەنگی زوڵاڵی کاوەس ئاغا... بەڵام ئەوەی کە زۆرێک لە دڵانی پەست دەکرد، گیران و راوەدوونانی کورد و فرمێسکی دایکان و هەناسە حەسرەتیەکانی داریوش بوو، پێشمەرگە و داریوش ئەگەر بە ریشیش نەگەیشتبانەوە یەک، ئەوە بە خەم و حەسرەتەکانیان بە یەک دەچوون، حەسرەت روخساری زۆربەی منداڵانیشی لێڵ کردبوو.
شۆڕش ماڵی زۆرانی کاول کرد، زۆرانی دووچاری گرتن و چەرمەسەری و ئازار و راوەدوونان کرد، زۆرێک لە منداڵانی بێ باوک و خوشکانی بێ برا کرد، شۆڕش قوربانی زۆری لەدوای خۆی جێهێشت، بڕوا ناکەم هیچ ماڵە کوردێک هەبێ و قوربانی پێشکەش شۆڕش نەکردبێ، شۆڕش زۆر رەمزی دروست کرد، زۆر رەمزی تێکشکاند، زۆر بێ تاوانی کردە تاوانبار، زۆر تاوانباری کردە شۆڕشگێر، چیرۆکی زۆری هێنا ئاراوە، خەیاڵی زۆری هەڵفڕاند... شۆڕش هەرەسی هێنا!

شۆڕش هەر تەنها بە شوێن گۆڕینی دەسەڵا تەوە نییە، بەڵکو پرۆژەی جۆراوجۆری مرۆیی لە خۆدا هەڵگرتووه، شۆڕش لەسەر پاشکۆیەتی رۆنانرێ، بەڵکو دەبێت لە دۆخێکی شۆڕشگێڕانەدا بژی، شۆڕش و هەڵچوون لێرەدا لێکجیا دەبنەوە، بەڵام هەتا ئێستاش کەس بیری لەو هەموو شکستە مێژوویانە نەکردۆتەوە، کەس نەهات شۆڕش و پاشکۆیەتی بخاتە بەر باس و لێکۆڵینەوە، کەس نەهات راپەرین و هەڵچوون لێکجیا بکاتەوە، هیچ شۆڕشێک لە دنیادا نابینی هێزی کۆنەپەرست و هێزی بێگانە رابر□ایی□تی بکات و سەرکەوتن بۆ گەل بە دەست بهێنێت… شۆڕش هەرەسی هێنا!

بەشێک لە ناسنامەی ئەدەبیم

کتێبی جەوهەری زمان و فەلسەفەی تەئویل … د.سەعید تۆفیق

چاپکراوی نوێ

کتێبی جەوهەری زمان و فەلسەفەی تەئویل
د.سەعید تۆفیق
عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا
لە عەرەبییەوە کردوویە بە کوردی و پەراوێزی بۆ داناوە
چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم- سلێمانی 2017

ئەو کتێبە لەو بابەتانەی خوارەوە پێکهاتووە:
– پێشەکی نوسەر:
(1) زمان و بیرکردنەوەی شیعریی لای هایدگەر.
لە زمانی هایدگەرەوە بۆ فیکری هایدگەر، لە بارەی زمان و بیرکردنەوە
(چەند سەرنجێکی سەرەتاییانە)
– شارەزایی زمان.
– زمان و شیعر (شارەزایی زمان لە شیعردا)
-زمان/شیعر/بیرکردنەوە (زمان وەك بنەمای فیکر و بیرکردنەوەی

شیعریی).
(2) بنەماکان و ئاسۆی هیرمینۆتیکای فەلسەفی لای گادامێر.
– سەرەتایەك لە سەرچاوەکانی فیکری گادامێر و بەرەوپێشچوونەکانی.
- بنەماکانی هیرمینۆتیکای فەلسەفی:
1- هیرمینۆتیکا وەك ئاراستەیەك لە راڤەکردن:
2- تێگەیشتن و راڤەکردن:
3- هونەری دیالۆگکردن:

-سەرچاوەکانی توێژینەوە.

3- هیرمینۆتیکای دەقی ئەدەبی لە نێوان هایدگەر و گادامێردا.
– قەیرانی تازەگەری: قەیرانی فۆرم و میتۆد.
– هیرمینۆتیکای هاوچەرخ ئەوەی دەکەوێتە پشت فۆرم و میتۆدەوە.
– یەکەم: هیرمینۆتیکای دەق ئەوەی دەکەوێتە پشت فۆرمەوە.
– دووەم- هیرمینۆتیکای دەق ئەوەی دەکەوێتە پشت میتۆدەوە.
1- وەهمی بابەتگەرایی… وەهمی میتۆد.
2-رۆڵی خود لە کردەی راڤەکردندا.
راڤەکردن وەك دیالۆگکردن لەگەڵ دەقدا.
ا-دیالۆگ بەو وەسفەی کە پەیوەندی نێوان من و ئەویدیکەیە.
ب-دیالۆگکردن لەگەڵ ئەویدیکە بەو وەسفەی کە دیالۆگە لەگەڵ دەق.

بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێرە بکەن ...

چاپکراوەکانی ساڵی 2017 … عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

کتێبی (جەوهەری زمان و فەلسەفەی تەئویل) لە عەرەبییەوە کردوویە بە کوردی و پەراوێزی بۆ داناوە و چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم- سلێمانی چاپی کردووە

ئەو کتێبە (دکتۆر سەعید تۆفیق) نووسیویەتی، نووسەر لە پێشەکیدا دەڵێت ئەو کتێبە لە سێ توێژینەوەی بە یەکەوە گونجاو پێکهاتووە، کە پانتاییەکی بە پیتی فیکری فەرەنسی هاوچەرخ تێیدا رەنگ دەداتەوە، بەڵام ئەو پانتاییە لە رۆشنبیریی فەلسەفی ئێستای ئێمەدا فەرامۆش کراوە.

لەو کتێبەدا توێژینەوەی یەکەم ناونیشانی "زمان و بیرکردنەوەی شیعریی لای هایدگەر"ی لەخۆگرتووە، ئەو بوارە لە فیکر و فەلسەفە نەك هەر پشتگوێ خراوە، بەڵکو دووچاری بەدحاڵی بوون و بەد نیازیش بۆتەوە. لە بیرکردنەوەی توێژەرانی فەلسەفی زانکۆکانماندا (فەلسەفەی زمان) تەنها لەو لێکۆڵینەوە فەلسەفییە هاوچەرخە باوانەدا خۆی دەبینێتەوە، کە نوێنەرایەتی زمان لە دنیای ئەنگلۆساکسۆنی و بە تایبەتی لە فەلسەفەی شیکارخوازیدا دەکات. ئەو شێوە بیرکردنەوە باوەش بۆ مامۆستا پێشەنگەکانی زانکۆکانمان دەگەڕێتەوە، ئەوانەی گرنگی بە فەلسەفەی زمان دەدەن، هەر ئەوانیشن کە بیرکردنەوەیان بەو ئاراستەیەدا بردووە، پاشان قوتابیەکانیشیان بەرەو ئەو ئاراستە پاڵ ناوە.

بەڵام لە دەرەوەی ئەو ئاراستە و ئەو بایەخە، پانتاییەکی بە پیت و بەرفرەوان لە فەلسەفەی زمانەوانی بەجێ ماوە، وەك: لێکۆڵینەوەی زمانەوانی لە فەلسەفەی دیاردەگەراییدا، فەلسەفەی تەئویل، فەلسەفەی مارتن هایدگەر بە شێوەیەکی تایبەتی. بۆیە کاتێك مامۆستایەك لە مامۆستا بەرێزەکانمان-ئەویش خوالێخۆش بوو دکتۆر عوسمان ئەمین- بوو، هەوڵیدا لە رێگای تەرجەمەکردن و نووسینی پێشەکیەك بۆ لێچەرێکی هایدگەر لە بارەی (هیلدرین و جەوهەری شیعر، یان ماهیەتی شیعر) لەو پانتاییە نزیك بێتەوە، هەڵبەتە ئەو هەوڵە یەکەمین هەوڵێکە کە خۆی لە دووتوێی کتێبێك بە ناونیشانی "لە بارەی فەلسەفە و شیعر" بەرجەستە کردووە، ئەو هەوڵەی دکتۆر عوسمان ئەمین سەرکەوتوو بوو، سەرەرای ئەوەی پەیڕەوی لە رێبازێکی جیاواز لە رێبازی ئەنگلۆساکسۆنی دەکرد، کەچی سەرکەوتنی تەواوی بە دەست هێنا، بەڵام هۆکاری سەرەکی پەردەپێشکردنی ئەو هەوڵە سەرەتاییە، ئەوە بوو کە باسمان کرد، ئەوە بوو کە پانتاییەکە تەواو خاڵی بوو، لە لێکۆڵینەوەیەکی بە پیت و جیدی، یان پانتاییەکی نوێ بۆ فەلسەفەی زمان بوونی نەبوو، تاکو زەوییەکی پتەو بۆ ئەو بوارە پێکبهێنی و بشێ لێکۆڵینەوەی دیکەی لەسەر دابمەزرێنرێت. بۆ گەواهیدانی پەردەپێشکردنی ئەو هەوڵە، ئەوە بەسە کە دکتۆر عوسمان ئەمین فیکری هایدگەر بەو شێوەیە وەسف دەکات و دەڵێ "چیا دەهەژێنی و وەك مشك دەزێ" بە دڵنیاییەوە ئەوە وەسفێکە هێزی دەرککردن

دەردەخات و دکتۆر عوسمان ئەمین خۆی دانی پێدادەنێت.

لەو رووەوە وتاری "زمان و بیرکردنەوەی شیعریی لای هایدگەر" هەوڵێکە بۆ نزیکبوونەوە لە فیکری هایدگەری دواکەوتوو –واتە کە ئێمە درەنگ پێی ئاشنای بووین- لە بارەی زمان و ئەرکی فیکر و بوون. ئەوەی بۆ ئەو لێکۆڵینەوەیە ئاراستەی کردم و پاڵی پێوەنام، هەر تەنها راستکردنەوەی تێگەیشتنی هەڵەئامێز و پێنەگەیشتوو و بەشداریکردن نەبوو لە فیکری هایدگەر، بەڵکو پاڵنەری بەهێز و گرنگ، بە راستی خۆشەویستی من بوو بۆ ئەو فیکرە، کە بشێ لە میانی لێکۆڵینەوەکانی پێشوو رێگای بۆ خۆش بکرێ و گومانی لە سەر کەم بکرێتەوە و لەسەرەخۆ دروست ببێ، بۆیە من لەو لێکۆڵینەوەیە هیچ ناخوازم، تەنها ئەوە نەبێ، کە بمانخاتە سەر رێگایەك بشێ لە فیکری هایدگەر (کە لەو دواییە بە ئێمە گەیشتووە) نزیکمان بکاتەوە و لە رێگای جۆرێك لە تێگەیشتنی نزیك و سۆزئامێزانە، کە ئێمە بۆ هایدگەر بەدوایدا دەگەڕێین، بەرەو ئەو فیکرەمان بەرێت و لەو فیکرە ئاگادارمان بکاتەوە.

بێگومان هەوڵی هایدگەر بۆ تێگەیشتن لە ماهیەتی زمان دەکەوێتە بواری هیرمینۆتیکای فینۆمینۆلۆجیەوە، هەوڵێکە بۆ تێگەیشتن لە ماهیەتی زمان وەك ئەوەی کە دیاردەیەکی هاوژیانییە، دوور لە میتۆدی توێژینەوەی باو، کە وەك بابەتێك لە زمان دەکۆڵێتەوە وەك ئەوەی بکەوێتە دەرەوەی ژیانی ئێمەوە، وەك ئەوەی بابەتێك بێت، هەر تەنها لە نێوان بابەتەکاندا بشێ کردەی توێکاری و شیکاری و هەڵوەشانەوەی بۆ بە ئەنجام بگەیەنین –نەك لە نێو ژیان-. ئەو هەوڵەی هایدگەر کاریگەرییەکی زۆری لە ناوەوەی فیکری فەلسەفی هاوچەرخ و دەرەوەی ئەو فیکرە هەبوو: لەلایەك دەکرێ بڵێین هەوڵی هایدگەر ناشێ هەر تەنها وەك تیۆرەیەك لە تیۆرەکان چاوی لێبکەین، کە لە چوارچێوەی فەلسەفەی زماندا دەخولێتەوە، بەڵکو بۆخۆی فەلسەفەیە، یان رێبازێکی فەلسەفییە و هەوڵدەدات ماهیەتی زمان لەسەر بنەمای (فیکر و بوون) دابمەزرێنێ، بۆیە کار بۆ تێکشاندنی دیدی تەقلیدیانەمان بۆ زمان و ئەرکی بیرکردنەوە و سروشتی گوتاری فەلسەفی دەکات. ئیتر لێرەدا کاریگەری هایدگەر بۆ رێبازە سەرەکیەکان لە فیکری فەلسەفی هەنووکەدا درێژ دەبێتەوە و کۆمەڵێك فەیلەسوفی بەناوبانگی وەك: هانز جۆرج گادامێر، پۆل ریکۆر، جاك دریدا.. ئەوانیدیکە نوێنەرایەتی ئەو رێبازە دەکەن. بەڵام لە دەرەوەی فەلسەفەدا کاریگەری هایدگەر دەکەوێتە سەر کۆمەڵێك رێبازی پەیوەست بە تیۆری ئەدەبی و رەخنەی ئەدەبییەوە.

رەنگە رێبازی هیرمینۆتیکای فەلسەفی (یان تەئویلی فەلسەفی) کە گادامێر نوێنەرایەتی دەکات، یەکێك لە رێبازە فەلسەفییە هەرە هاوچەرخەکان بێت، کە بە فەلسەفەی هایدگەر کاریگەرە. لێرەوە بایەخی وتاری دووەمی ئەو کتێبە دەردەکەوێت، کە ناونیشانی “بنەماکان و ئاسۆی هیرمینۆتیکای فەلسەفی لای گادامێر” لەخۆ دەگرێ، ئەو وتارە وێنەیەکی سادەکراوە و کورتەیەك لە پرۆسەی تەئویلی فەلسەفی لای ئەو فەیلەسوفە پێشکەش دەکات، کە ئەمڕۆ بە پیری فەیلەسوفانی هاوچەرخ دەژمێردرێت، چونکە یەك سەدەی لە زەمەن دیووە و بەشداری لە پێکهێنانی رووخساری نیوەی دووەمی زەمەنی ناوبراو کردووە. ئەمڕۆ فەلسەفەی تەئویل نوێنەرایەتی رێبازێکی بنەڕەتی و بەرفرەوان لە فەلسەفەی هاوچەرخ دەکات، کە هەر تەنها لە گادامێر کورت ناکرێتەوە، بەڵکو کۆمەڵێك فەیلەسوفی بە ناوبانگی دیکەش بەشداری تێدا دەکەن. لە راستیدا ئەو رێبازە بە پلەی یەکەم بە تەئویلکردنی دەقەوە بەندە: دەقی فەلسەفی و ئایینی و ئەدەبی… هتد، بەڵام لەگەڵ ئەوەش درێژ دەبێتەوە بۆ تەئویلکردنی هەموو ئەو شتانەی کە قابیلی تێگەیشتن و بیرلێکردنەوەن: وەك رەمز و ئەفسانە و دیاردە هونەرییەکان. لەبەر هەندێ تەئویل لە فەلسەفەی هاوچەرخدا بۆتە “مۆدە” وەك گادامێر دەڵێت هەموو رێبازەکان دەیانەوێ چەشنی (هیرمینۆتیکا) خۆیان وەسف بکەن.

بێگومان هیرمینۆتیکا بۆتە داواکارییەکی پێویست لە ژیانی فیکری و مەعریفیمان، کە بە هۆی پەیوەستبوون و پارچە پارچەبوونی مەعریفە تێیدا و دوور کەوتنەوەی نێوان رۆشنبیریی ئەمڕۆ و دوێنێ، ململانێی نێوان رۆشنبیرییەکان و بیروباوەڕە شەعبییەکان، ئەوە و سەرەڕای ئەو شتانەی لە بارەی سوودەکانی جیهانگیری و هۆکارە تەکنۆلۆژییەکانەوە دەیڵێن کە کار بۆ لەیەکنزیککردنەوەی کلتورەکان دەکات، وێڕای کۆمەڵێك پەیمانی ساختە یان داپۆشراوی ژێر پەردەی ئایدیۆلۆجی یان سیاسی، کەچی هیرمینۆتیکا بۆتە خۆوەتێك لەیەك دوورەکان بەیەکەوە کۆ دەکاتەوە. هەروەها ئامرازەکانی هیرمینۆتیکا لە ناو رۆشنبیریی ئیسلامی سەدەی ناوەڕاستدا نەناسراو نەبووە و هەتا ئەمڕۆش کەسانێك بەکاریان دەهێنن، ئەو ئامرازانەش ئامرازی دیاریکراون کەم فروفێڵ لەخۆ دەگرن، ئەوانەن کە بە لێکدانەوەی دیاردەکانی ژیانی هاوچەرخمانەوە بەندن. بۆیە ئەوەی کە ئێستا بە ئەرکی لێکدانەوە رادەبێتەوە پێویستە سەرەڕای فەلسەفە، خۆی بە مەعریفەیەکی بەرفرەوانی بواری زانستە مرۆییە هاوچەرخەکانی وەك: زانستەکانی زمان و مێژوو و ئەنترۆپۆلۆجیا و سۆسیۆلۆجیا و سایکۆلۆجیا، پڕ چەك بکات.

لەبەر بایەخی ئەو ڕێبازە لە فیکری فەلسەفی هاوچەرخدا، دەبینین بۆ ئەو کتێبە وتاری سێیەمم ئیزافە کردووە، کە پارادیمێك لە چەمکی هیرمینۆتیکا لە بوارێك لە بوارەکان، کە ئەویش بواری دەقی ئەدەبییە پێشکەش دەکات. ئەو وتارە کە ناونیشانی "هیرمینۆتیکای دەقی ئەدەبی لە نێوان هایدیگەر و گادامێر"ی لە خۆداهەڵگرتووە، تەرجەمەکردنە لەگەڵ هەندێك لە دەستکاری بۆ وتاری بڵاوکراوەی ساڵی 1998 "هۆسرەلیانە" (کتێبی ساڵانەی هۆسرەلی لە بارەی فینۆمینۆلۆجیاوە) لە ژێر ناونیشانی (The Phenomenological Motives of Heideggers and Gadamers Hermeneutics of the Literary Text Husserliana, vol, L11)

وەك دەبینن وەرگرتنی ئەو پارادیمە بۆ تێگەیشتن لە تەئویل لەو شێوەیەدا خۆی دەبینێتەوە، کە هایدگەر و گادامێر نوێنەرایەتی دەکەن، چونکە ئەوە بەرەو تەواو کردنی هەر دوو وتاری بەیەکەوە گونجاوی پێشوومان دەکەنەوە، لە هەمان کاتتدا بەرەو ئەوەمان دەبەن، کە هاوپەیوەستبوونێکی پتەو لە نێوان فەلسەفەی زمان و فەلسەفەی تەئویل بوونی هەیە، وەك ئەوەی ئەو دوو فەیلەسوفە نوێنەرایەتی دەکەن.

*** دکتۆر سەعید تۆفیق**

دکتۆر سەعید تۆفیق ساڵی 1954 لە قاهیرە لە دایکبووە، لە زۆربەی نووسینەکانیدا لە ژێر ئاراستەی فینۆمینۆلۆجیاوە و درێژە بە فەلسەفەی تەئویل دەدا، بە تایبەتی لە بواری ئەدەب و رەخنەی هونەریدا. لە ساڵی 1982 تێزی ماجیستێرەکەی لە بارەی (میتافیزیکای هونەر لای شوبنهاوەر) پێشکەش بە زانکۆی قاهیرە کردووە، بەڵام تێزی دکتۆراکەی لە بارەی (ئاڕاستەی فینۆمینۆلۆجی لە راڤەکردنی شارەزایی ئیستێتیکیدا) لە ساڵی 1987 پلەی یەکەمی باڵای لە کۆلیژی ئاداب- زانکۆی قاهیرە لە فەلسەفە بە دەست هێناوە.

بۆ زۆتر پێشختنی فینۆمینۆلۆجیا لە بواری فەلسەفەدا بایەخی خۆی بۆ فەیلەسوفی بە ناوبانگ گادامێر و دواتر پۆل ریکۆر گواستۆتەوە و لەوێشەوە بەرەو فەلسەفەی تەئویل و رەنگدانەوەی لە بواری لێکۆڵینەوەی ئەدەبی لای هایدگەر و بە تایبەتی گادامێر… هەموو ساڵێك لێکۆڵینەوەیەك لە بارەی فینۆمینۆلۆجیاوە پێشکەش بە (کتێبی ساڵانەی هۆسرەل، لە بارەی فینۆمینۆلۆجیاوە) دەکات. دواتر ئەو کتێبە زۆر بە نرخەکەی (هانز جۆرج گادامێر) بە ناوی (تەجەلی ئەلجەمیل) تەرجەمەی زمانی عەرەبی کردووە و راڤە و لێکدانەوەی بۆ کردووە، لە ساڵی 1997 چاپ و بڵاو بۆتەوە، هەر لە سەرەتای

حەفتاکانەوە سەرنووسەری گۆڤاری (الفکر المعاصر) بووە، جگە لەوە دەیان کتێب و لێکۆڵینەوەی لەو بوارەدا پێشکەش کردووە.

شیعری کوردی دوای ڕاپەڕین گۆڕینی ئاسۆکانی چاوەڕوانی … عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

پێشەکی.....

لە ڕۆمانی (ژەنیاری هەورەکان- عەلی بەدەر) دەڵێ تاکە دەنگێ تێگەیشتن لە موزیکا بەرهەم ناهێنێ، هەمیشە چەمکی موزیکا لە کۆمەڵێ دەنگی جیاواز پێکدێت، بەڵام ئەو جیاوازییانە پێویستیان بە هاوگونجان هەیە، پێویستیان بە هارمۆنیایە، ئەگینا جیاوازییەکان ناڕێك دەکەونەوە! هارمۆنیا وەك فیکرەیەکی بنەڕەتی تێگەی موزیکای لە سەر بونیاد نراوە. دەشێ هارمۆنیای ڕەگەزە ئەدەبییەکان لە پانتایی کاری ئەدەبی و دەقی ئەدەبیدا چەمکی ئەدەبییەت یان شیعرییەت بەرهەم بهێنن، هەر لە سەر ئەو بنەمایەش دەگوترێ (دەقی ئەدەبی) یان (کاری ئەدەبی) چوارچێوەیەك یان شانۆیەکی کراوەیە بۆ ئاوێتەبوون و تانوپۆی نێوان سێ بوون و سێ ستراتیژ و سێ دەق… بوونی نوسەر و بوونی دەق و بوونی خوێنەر، دەق و دەقی نوسەر و دەقی خوێنەر، ستراتیژی دەق و ستراتیژی دانەر و ستراتیژی خوێنەر.

بوونی دەق و دەقی نوسەر و ستراتیژی دانەر خۆی لە جەمسەری هونەری بە واتای (وولفگانگ ئایزەر 1926-2007) و ڕەگەزە ئەدەبییەکان و جولەی تەمومژاوی و بۆشایی و سپێتی و دابڕانەکان هەڵدەگرێتەوە. بەڵام بوونی خوێنەر، ستراتیژی خوێنەر، دەقی خوێنەر لە جەمسەری ئیستێتیکی و تەئویلکردن و کردنەوەی کۆدەکان و پڕکردنەوەی بۆشاییەکان و گەیشتندا هەڵدەگرێتەوە.. جەمسەری هونەری دەقی دانەرە و جەمسەری ئیستێتیکی ئەو جێبەجێکردنەیە، کە لەلایەن خوێنەرەوە بە ئەنجام دەگات. لە ئاوێتەبوونی ئەو دوو تەوەرەیە بۆمان ئاشکرا دەبێ کە (دەقی ئەدەبی) یان (کاری ئەدەبی) نە تەنها دەقی دانەرە و نە تەنها لەگەڵ جێبەجێکار یەکدەگرێتەوە! بەڵکو

واقعی سێیەمە لە نێوان نوسەر و خوێنەردا.

ستراتیژی دانەر
لە نێوان (دەق) و (کار)دا

جیاوازی نێوان کاری ئەدەبی و دەقی ئەدەبی ئەوەیە کە (کار)، کاری ئەدەبی و هونەری وەك کردەیەکی بەردەوامی تێگەیشتن، شتێك نییە بە دەستی بهێنین و خاوەندارێتی بکەین، بەڵکو فۆرمێکە لە فۆرمەکانی (بوون) لە نێو جیهاندا! کار خودی خۆی لە بوونێکی تایبەتدا پێشکەش دەکات، بوونێك کە بە کاری ئەدەبی و هونەرییەوە پەیوەست بێت و ئامادەییەکی هەنووکەیی هەبێت، ئامادەییەك کە (حەقیقەت) لە ڕێگایەوە دەبێتە ڕووداو! بەمجۆرە کاری ئەدەبی لە حەقیقەتی بووندایە، بەمجۆرە کاری ئەدەبی خۆی لە ماددییەتی گوتن دەرباز دەکات، بەمجۆرە بوونی خۆی لە دەنگدانەوەی پرسی جیاوازی خوێنەراندا هەڵدەگرێتەوە!

بەڵام بۆ ئەوەی ئەو تێگەیشتنەی رابردوو شیاوی سەردەم بێ (هانز ڕۆبەرت یاوس 1921-1997) ڕێکخستنی رابردوو و ئێستا لە چەمکی (ئاوێتەبوونی ئاسۆکان) دەخەمڵێنێ. ئەو خەماڵاندنە جگە لەوەی هونەرکاری و جوانکاری ئیبداعی، لە ڕێگای جۆرەکانی وەرگر و خوێنەر و ئاستەکانی خوێندنەوە دەستنیشان دەکات، لەگەڵ ئەوەشدا پرس و دنیابینی سەردەمی ناوبراویش دەخاتە بەر ڕۆشنایی و بەدواداچوونی جیاوازەوە.. هەڵبەتە دەمەوێ بڵێم ئامانجی ئەو تێزەی (یاوس)ی ڕەخنەگری ئەڵمانی، خەڵقکردنی پێشنگێکی نوێیە لە مێژووی ئەدەبی، کە جەخت لە تەئویلکردنی ئەدەبی لە ساتەوەختی (پێشوازیکردن)ی مێژووییانە دەکاتەوە. بەهای جوانی کاری ئەدەبی وەك (یاوس) ناوی دەبات، بەرفرەوان دەبێ، چەندە ئەو کارە بتوانێ ئاسۆ چەسپاو و باوەکان بگۆڕێ. چونکە هەر چەندە ماوەی جوانی (مەسافەی ئیستێتیکی) تەسك بێتەوە و کاری ئەدەبی نەتوانێ (گۆڕان لە ئاسۆی چاوەڕوانی) باودا دروست بکات، ئەوەندە لە هونەری کۆنسیومەر و کاڵا نزیك دەبێتەوە! (یاوس) جەخت لە پرۆسەی وەرگر دەکاتەوە، کە لە ساتەوەختی نوسینەوە دەست پێدەکات و لە پرۆسەی تێگەیشتن (کە لە ڕێگا خوێنەرێك یان کۆمەڵێك خوێنەر لە هەنووکەدا ئەنجام دەدرێت) بە ئامانج دەگات..

(ڕۆلان بارت 1915-1980) پێیوایە دەق بەپێی ئارەزوو و شارەزاییەکانی خوێنەر دێتەگۆ، بەمجۆرە دەق (دەقی کراوە) لە ڕێگای خوێندنەوە و خوێندنەوەی جیاوازەوە، بەرەو بوونێکی زێتر و چێژ

دەبێتەوە! هەموو خوێندنەوەیەکی جیاوازیش داهێنانی دەقێکی دیکەی جیاوازە، دەقێك کە فیکرەی یەکگرتووی کۆتائامێزی نێوان دەق و خوێنەر، بابەت و خود… رەتدەکاتەوە، وەك چۆن بە تووندی یەکگرتنەکانی نێوان دەق و دانەر رەتدەکاتەوە. دەمەوێ بڵێم لە دەقگەرایدا، لەبەر ئەوەی دەق دیلی زمانە، لەبەر ئەوەی دەق دەکەوێتە نێو زمان و زمانیش بۆخۆی کۆمەڵێك یاسایی ناوەکی بەڕێوەی دەبات، ئەو یاسا و ڕێسایانەش دەکەونە دەرەوەی ویستی داهێنەرەوە، بۆیە خوێنەری دەقگەرا هەمیشە دەبێ لە ڕێگای چێژەوە قسە لە هەڵوەشانەوە و دووبارە بونیادنانەوە بکات. ئەو قسەیە هەڵوەشانەوە بەرانبەر نەبوون وەك مەیلێك پێشان دەدات، مەیلێکی چێژگەرا، مەیلێك کە لەسەر نەفیکردنو رەتکردنەوە رادەبێتەوە و نکۆڵی لە هەموو حەقیقەتێکی جێگیر دەکات!

ستراتیژی خوێنەر
لە نێوان (سیمۆلۆژیا) و (هیرمینۆتیکا)دا

لە هیرمینۆتیکادا (خوێنەر/وەرگر) هێکاری بوونی خۆی لە بەرهەمهێنانەوەی ماناکانی کاری ئەدەبی و هونەریدا دەدۆزێتەوە، بەدوای ماناکانی بوونیدا دەگەڕێت، تا بەهایەك بۆ (بوونی هەنووکەیی) بەجێ بهێنێت. یان ئامادەیی هەنووکەیی بەجێ بهێنێت، ئامادەییەك کە حەقیقەت لە ڕێگایەوە دەبێتە رووداو، کەواتە کار ئەو دەربڕینەیە لە نێو خۆیدا حەقیقەتی بوونمان بۆ کەشف دەکات، هیرمینۆتیکا واتە ڕێگادان بە حەقیقەت بۆ ئەوەی بدوێت.
بەڵام لە سیمیۆلۆژیادا دەق کۆمەڵێك دالە و دەبێ تەئویل بکرێت، ئەو کاتەش دەق بوونی هەیە، کە دەخوێنرێتەوە و خوێنەر بە شەهوەتی خوێندنەوە دەگات، هیچ دەقێك بێ بوونی خوێنەر بوونی نییە، بەو مانایەش سیمیۆلۆژیا لەسەر زنجیرەیەکی بێ کۆتایی لە بەرهەمهێنانەوەی دال و لە بەرهەمهێنانەوەی شەهوەتدا دەژیت.

ئەگەر دەق فەزایەك بێ بۆ ئاوێتەبوون، تانۆپۆی نێوان سێ ستراتیژ… ئەوە لە ئاستی خوێندنەوەی (بارت)یدا خوێندنەوەکان و تەئویلەکان جگە لە شەهوەتی خوێندنەوە سنوری دیاریکراو ناس ناکەن، دەق هەمیشە بە کراوەیی دەمێنێتەوە، چونکە خوێندنەوەکان بە فرەیی و جولەی جۆراوجۆر و کرانەوەی دال و مەدلولەوە بەندن، هەموو ئەوانەش بە ئاستی جیاوازەوە دەکەونە دووتوێی گەمەکانی خوێندنەوەوە. دواجار بارت دەیەوێ بڵێ ئەو پەیوەندییە ئیرۆسیەی نێوان دەق و خوێنەر، پەیوەندییەکە لەسەر کێشکردن و خۆدانەدەستی ئارەزوومەندانە دەوەستێ، نەك کارلێکردن و بەرهەمهێنان.

بەڵام (یاوس) لە پەیوەندی نێوان کاری ئەدەبی و وەرگر پێ لەسەر ئەوە دادەگرێت، کە مانا نایەتەجێ، تەنها لە ڕێگای پەیوەندی هاوسێیانە، یان لە ڕێگای ڕێکەوتەوە نەبێت، ئەگەر پەیوەندی هاوسێیانە تەعبیر لە مێژووی ئاوێتەبوونی خوێنەرەکان بکات، یان تەئویلە جۆراوجۆرەکانی خوێنەرانی لەخۆدا هەڵگرتبێت و لە تێگەیشتنەوە رابێتەوە، ئەوە مانای ڕێکەوتئامێز لە ساتەوەختی تەئویلکردنەوە بۆ کردەی جێبەجێکردن هەنگاو دەنێت. هەڵبەتە ئەگەر ئاوێتە بوونی مێژوویی، چەمکی (ئیستێتیکای وەرگر) بەرجەستە بکات، ئەوە (تێگەیشتن) و (تەفسیرکردن) و (جێبەجێکردن) کردەی پەرەسەندنی (درککردن)ی (هانز گێرگ گادامێر 1900-2002) یمان بیر دەهێنێتەوە.

شیعری کوردی
(دنیای شیعر) و (شیعری دنیایی)

شیعری کوردی دوای ڕاپەڕینی 1991ی کوردستانی باشور، کۆی ئەو شەپۆلە شیعرییە دەگرێتەوە، کە لە فەزایەکی تا ئەندازەیەکی زۆر ئازاد و زمانێکی تا سنوری پەردەنەپۆشین خۆی دەنوسێتەوە، وەك چۆن بەشێك لەو شیعرەی کوردستانی ڕۆژهەڵاتیش دەگرێتەوە، کە دەکەونە بەر (شەپۆلی حجم) و (شەپۆلی زمان) و ئەوانیش لە فەزایەکی تا ئەندازەیەکی زۆر ئازاد و زمانێکی تا سنوری پەردەنەپۆشین، لەگەڵ ئەو لێکۆڵینەوەیە دێنەوە… (بۆ ئەوەی ڕوونتر قسە بکەم دەبێ بڵێم شیعری حجم لە شەش پاڵوییەکی شوشەیی دەکات، کە تیشك بیبڕێت و تیشکەکان دابەش بن، بۆ کۆمەڵێ تیشکی ڕەنگین. شاعیری حجمی لە ڕێگای دواخستن و پێشخستنی وشە لە ڕستەوە تەرکیز لەسەر یاریکردن بە زمان دەکات. نموونەی یەدوڵڵایی ڕوئیایی. بەڵام شیعری شەپۆلی زمان، دەست لە بونیاد و پەیوەندی نێوان کار/ بکەر/ بەرکار دەدات، کەلێن و بۆشایی شیعری دروست دەکات و ڕووبەرێك لە نێوان وشەکان و کردارەکان جێدەهێڵێت، تا خوێنەر بەپێی خوێندنەوەی خۆی واتاکە تەواو بکات. نموونەی ڕەزا بەراهەنی.)
بە کورتی لە شیعری نوێی کوردی و شیعری دوای ڕاپەڕین، چەمکی ئازادی بە مانای شیعرێك دێت، کە بیر لە واتای کات و بنەما ئاینییەکان و فەزای ئایدیۆلۆژی ناکاتەوە، بەڵام پەردەنەپۆشینی زمان، زمان وەك لە دایکبووی چرکەسات و پێکهاتەی شیعریی دەبینێت… لە شەپۆلی حجم و شەپۆلی زماندا دەشێ پەردەنەپۆشینی زمان، نەفیکردنی زمانیش بێت…
لێرە پرسیارێك بەرجەستە دەبێت، ئەویش ئەوەیە ئایا شیعری کلاسیزمی کوردی توانیویەتی لە ئاوێنەی کلتوری کوردیدا پرسیاری خۆی بکات،

ئەو شیعرەی شاعیری کوردی دەینوسێ بەشێك لە کێشەکانی تاکی کوردی هەڵگرتووە، دەتوانین دال و مەدلولی شیعری کلاسیزمی کوردی وەك نیشانەی سوسێری لە یەکەیەکی هاوئاهەنگ بەرانبەر یەك رابگرین، دەتوانین کێشە وجودییەکانی مرۆڤی کوردی لە شیعری کلاسیزمی کوردیدا بدۆزینەوە، دەتوانین دنیای کوردی لە نێو شیعری کلاسیزمی کوردی بە دەست بهێنین؟ من ئەو پرسیارانە بۆ وەڵام جێدەهێڵم، نەك لەبەر ئەوەی نائومێدم، بەڵکو چونکە دەمەوێ لە رێگای ئەو پرسیارانەوە بە دوای شیعری نوێی کوردی و شیعری دوای راپەڕین بکەوم! کەواتە ئەو پرسیارانەم بۆ ئەوە خستە روو، تاکو بتوانم پەیوەندی چەمکی (بەدوایەکدانەگەڕان)ی شیعری کلاسیزمی کوردی و (دیالۆگکردن)ی شیعری نوێ و دوای راپەرین جوانتر بەرجەستە بکەم…
چەمکی بەدوایەکداگەڕان لە رووی زمانییەوە هەڵکۆڵین و بەدواداگەڕانی شتێکە، وەك زاراوە چارەسەری فیکرەیەکی ئەدەبی یان بابەتێکی ئەدەبی دیاریکراو لە رووی مەعریفە و حەقیقەت و دنیابینییەوە دەکات. بە دیوێکی دیکە ئەگەر چەمکی بەدوایەکداگەڕان بەو مانایە بێت، کە هەر یەك لە ئێمە بەعەقڵ و ئاگامەندییەوە بە دوای شتێکدا بگەڕێین و هەر یەك لە ئێمە دەمەتەقێ لە سەر پاڵنەر و شتی تایبەتی (خۆی) بکات، بە بۆ ئەوەی ئەو پاڵنەرە لای ئەویدیکە ئاشکرا بێت. یان ئەگەر چەمکی بەدوایەکداگەڕان قسەکردن بێ لە سەر شتی تایبەتی ئەو شیعرە تایبەتەی کە دوایی هاتووە، ئەوە چەمکی بەدوایەکدانەگەڕانی شیعری کلاسیزمی کوردی هەموو ئەوانە پێچەوانە دەکاتەوە!

دیالۆگکردن تەواو لەگەڵ هەموو ئەو پرۆسانە دژ دەکەوێتەوە، کە تێیدا گوتنی رابردوو خۆی بەسەر تێگەیشتنی ئێستای مرۆییدا دەسەپێنێت، یان کە لە میانی پرۆسەی خودی ئێستای تێگەیشتنەوە هەڵنەقوڵاوە، وەك چۆن دژ بە هەموو ئەو قسەکردنانەشە، کە پێشتر سەرەتا و کۆتایان زانراوە، کەواتە دیالۆگکردن وەك زاراوە دەمەتەقێیە لە نێوان دوو کەس و زۆتر لە بارەی بابەتێکی دیاریکراو بۆ گەیشتن بە ئامانجێکی دیاریکراو، هەر لەوێشەوە دەمەوێ بە ناوهێنانی شیعری کلاسیزمی کوردی بچمە نێو تێگەیشتنی ئێستای شیعری نوێ و دوای راپەڕینەوە، بەو مانایەش ئەوە یەکتر نەخوێندنەوە و دابەشبوونی شیعری کلاسیزمی کوردیی و هاونەگونجانی دەنگە جیاوازەکانە، شیعری نوێ و دوای راپەڕین گروپ گروپ دەکات! وەك چۆن مەعریفەی ئایینی و فەزا و خەون و خەیاڵی ئایینی شیعری کلاسیزمی کوردی (ئاڤێستا، بابا تاهیری هەمەدانی، کتێبی پیرۆزی یارسان) دەبێتە پاڵنەری نەزانراوی مەعریفەی شیعری و فەزا و خەون و خەیاڵی

شیعری نوێ و دوای راپەڕین (بۆ ئەوەی ئەو پاڵنەرە ئایینییە لە شیعردا ئاشکرا بێت)، وەك تایبەتمەندی ئەو شیعرە تایبەتەی کە دوایی هاتووە! هەر بەو مانایە دەتوانین بە بەبیرهێنانەوەی شیعری کلاسیزمی کوردی و پاڵنەری نەزانراوەوە، تایبەتمەندی شیعری نوێ و دوای راپەڕین بخەینە گومانەوە! من وێنەی ئەو گومان و دڵەڕاوکێیە وەك جیاوازی نێوان (دنیای شیعر) و (شیعری دنیایی)، (مەعریفەی ئایینی) و (مەعریفەی شیعریی) دیاری دەکەم… شیعری کلاسیزمی کوردی بە شیعرکردنی دنیا نییە، بە شیعرکردنی مەعریفەی ئایینییە، شاعیر ئەو کەسە نەبووە، کە جوان لە دنیا دەڕوانێ، ئەو کەسەیە کە جوان زمانی ئایینی بەکار دەهێنێ، شاعیر کێشەکانی خۆی فەرامۆش دەکات و شیعری دنیایی و زمانبازی وەك کێشەکانی خۆی دەبینێ! لە شیعری دوای راپەڕیندا شاعیر جوان لە دنیا و مەعریفە و خەون و خەیاڵی شیعری دەڕوانێ، بەڵام لە واقیعی خۆی هەڵدێت و خۆی رادەستی بە شیعرکردنی دنیا دەکات! بە شیعرکردنی واقیعی ژیان…

قسەیەکی جوانی (بەختیار عەلی) لە کتێبی (لە دیارەوە بۆ نادیار، ناوەندی رۆشنبیریی و هونەری ئەندێشە- سلێمانی) دەڵێت: شیعر هەرگیز لەو شوێنەوە دەست پێناکات، کە شیعرێکی دیکە دوایی دێت. ئەو قسەیە لە ناوکۆیەکەی خۆی دەکەمەوە و لە پەیوەندی نێوان شیعری کلاسیزم و شیعری نوێی کوردی بە کاری دەهێنم… کەواتە شاعیری دوای راپەڕین لەو زمانبازییە و شیعری دنیاییە و فەزا و دنیابینییە ئایینییە دەست پێناکاتەوە، بەڵکو هەوڵدەدات روو لە دنیای بەتاڵی شیعریی بکات. (من نامەوێ وەك دەردەکەوێت ئەو چەمکە بە واقیعی ژیان ببەستمەوە، بەڵکو هەوڵدەدەم بە شێوەیەکی نادیار چەمکی بەتاڵی شیعریی بە پێناسەنەکردنی شیعرییەوە بگەیەنم)

لێرەدا بەڵگەی بەدوایەکدانەگەڕانی شیعری کلاسیزمی کوردی وەك ئەوەی (دکتۆر مارف خەزنەدار) قسەی لێکردووە و بە پێی دیالێکتەکان پارچە پارچە نیشانی دەدات، هەر تەنها خۆی لە هاونەگونجان و بەدوایەکدانەگەڕان نابینێتەوە، بەڵکو ئەوەش روون دەکاتەوە کە شاعیری کلاسیزمی کوردی شیعری دنیایی و زمانبازی وەك کێشەکانی خۆی دەبینێ، بە بێ ئەوەی ئەو پاڵنەرە لە دیالێکتێکەوە بۆ دیالێکتێکی دیکە ئاشکرا بێت… یان لە پێش هاتنی ئیسلامەوە بۆ دوای هاتنی ئیسلام ئاشکرا بێت! دەمەوێ بڵێم پارچە پارچە کردن بە پێی دیالێکتەکان لە لایەن دکتۆر مارف خەزنەدار و دابەشکردنی شیعری کلاسیزمی کوردی بۆ پێش هاتنی ئیسلام و دوای هاتنی ئیسلام لە لایەن دکتۆر (عزەدین مستەفا رەسول)ەوە، هەرگیز هاونەگونجان و بەدوایەکدانەگەڕان و

دیالۆگنەکردن رەتناکاتەوە.
کەواتە کێشە لەوەدا نییە (بێرابێژ 330 پ.ز) یان (زەردەشت 583-660 پ.ز) بە یەکەمین شاعیری کوردی دیاری بکەین، یان پەڕتووکی (ئاڤێستا) و (بابا تاهیری هەمەدانی 1010-937ز) و کتێبی پیرۆزی “یارسان 1600-901ز”… کێشەکە لە پەیوەندی نێوانیاندایە، لە هاونەگونجان و بەدوایەکنەگەڕان و دیالۆگنەکردن و یەکتر نەخوێندنەوە دایە… بەڵام وەك بۆمان دەردەکەوێت شیعری نوێی کوردی و شیعری دوای راپەڕین لەوێوە دەست پێناکاتەوە، نەك هەر هێندە بەڵکو لەگەڵ هەموو ئەو بنەمایە ئاینییانەش دژ دەکەوێتەوە، کە شیعری کلاسیزمی کوردی خۆی لەسەر بونیاد ناوە!
شیعری دوای راپەڕین لە هەڵاتن لە ژیانەوە دەست پێدەکات، نەك لە سەرەتا و کۆتایی دیارەوە، ئەوەش چەمکی دیالۆگکردنی شیعری و ژانوژواری مرۆیی تێختر دەکاتەوە. بەڵام ئایا دیالۆگکردنی شیعری دوای راپەرین لەگەڵ یەکتر و ئەویدیکە ئامانجی دیاریکراوی خۆی پێکاوە، لەو پرسیارەوە هەوڵدەدەم بەشێك لە شیعری دوای راپەڕین لە رووی شێوازی نوسین و تێکشکاندنی ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر دابەشی سێ پارچە بکەم و لە سێ شێوازی دیالۆگئامێزدا بەرجەستەیان بکەم…

شێوازی تەعبیری دەلالەتخوازانە
(گروپی یەکەم/ شیعری دنیایی)

شاعیری تازەگەری کوردی لە (دنیای شیعریی)ەوە بۆ (شیعری دنیایی)، لە کاری شیعرییەوە بۆ دەقگەرایی هەنگاوی هەڵێنا… بەڵام ئەگەر نیازی زمان لە شیعری کلاسیزمی کوردیدا خۆ سەپاندن بنوێنێ، هەمیشە لە سەر وەڵام وەستا بێت، نەك پرسیارکردن، ئەوە قسەی من ئەوەیە کە سەپاندنی زمان و نیازی دوور مەودای زمان یەکتر تەواو ناکەن، من لەو بەیەکنەگەیشتنەوە، لە وەڵامەوە بۆ پرسیارکردن، لە کارەوە بۆ دەقگەرایی قسە لە شیعری دوای راپەڕین دەکەم!
بێگومان هەرگیز ناتوانین زمان لە شیعر بکەینەوە، بەڵام دەشێ شیعر لە ئایین بکەینەوە، دەشێ شیعر پرسیار بێ، نەك کار لەسەر وەڵامی ئامادە بکات… زمان شیعر بەڕێوە دەبات، بەڵام بیرکردنەوەی ئاڕاستەکراو و وەڵامی ئامادە شیعر دەخاتە ئابڵوقەوە، خەون و خەیاڵی شیعریی شیعرییەت هەڵدەنێت، بەڵام وێنەی دنیای واقیعی، خۆی لە بابەتی حەقیقەتدا دەبینێتەوە…

زمان وەك ماڵی شیعر جیایە لە زمانبازی، زمان وەك پرسیار جیایە لە زمان وەك وەڵامی ئامادە، زمان تاقی بکەیتەوە جیایە لەوەی ژیان لە ڕێگای زمانەوە تاقی بکەیتەوە… بە بڕوای من چەمکی (شیعری دنیایی)

شیعری نوێی کوردی و شیعری دوای راپەڕین بە گشتی بەرەو (دەربڕینی دەلالەتخوازانەی زمان) و نیازی دوور مەودای زمان و بەتاڵی زمانمان دەکاتەوە، بەرەو (تەعبیری) و (تەعبیری ئەبستراکت) و (ئەبستراکت)مان دەبات، یان لە کارەوە بەرەو دەقگەرایی دەبێتەوە. دەشێ بەشێکی گەورەی شاعیرانی دوای راپەڕین، هەوڵبدەن گوزارشت لە هەست و نەست و ئەو پێشنگ و حاڵەتە عەقڵییانە بکەن، کە کاریگەری رووداوەکان و شتەکان لە دەروونی شاعیر دروستی دەکەن، بەشێکی گەورەی شاعیرانی دوای راپەڕین لاسایکردنەوەی ئەرستۆیانە رەتدەکەنەوە و وێنەی دنیای حەقیقی فەرامۆش دەکەن، خۆیان لەگەڵ خەون و خەیاڵەکانیان دەگونجێنن.

بێگومان رێبازی تەعبیری وەك هەڵگری خودگەراییەکی زیاد لە پێویستە دەبینرێ… قسەکردنی من لە شێوازی تەعبیرکردنی دەلالەتخوازانە ناکەوێتە نێو قسەکردنی زمانەوانی فەڕەنسی (بوفۆن-Buffon 1707-1788)ەوە، کە پێیوایە خودی مرۆڤ بۆ خۆی شێوازە، نەوندەبێ، نەدەگوازرێتەوە، نەدەگۆڕێ. بەڵکو بە گشتی ئەو شێوازگەرییە تەعبیرییەی من باسی دەکەم، بەشێکی زۆری ئاوڕدانەوەیە لە زمانەوانی سویسری (شارل بالی 1865- 1947) قسەکردنی ئەو تەنها بە بەهای جوانی جیا ناکرێتەوە، بەڵکو قسەکردنە لە میکانیزم و دیاردە یان جێکەوتەی تەعبیری لە زماندا، بەڵام ئەگەر بالی شێوازگەری تەعبیری لە دوالیزمی شێوازگەری دەرەکی و ناوەکی، بیرکردنەوە و دەربڕین، لۆجیکی زمان و ویژدانی زمان، بەها و گەیاندن، قسەکردن و نوسین… هەڵگرێتەوە، ئەوە من قسە لە دەلالەتی زمان و راڤەکردن دەکەم! لێرە دەمەوێ بڵێم بەشی زۆری شیعری نوێ و دوای راپەڕین خۆی لە نێوان گوزارشتکردن و تەئویلکردندا هەڵدەنێت، پرسیاری دەق و پرسیاری وەرگر… هەر وەك زمانی شیعری نوێ و دوای راپەڕین دوورە لە راستەوخۆیی، هەڵگری روویەکە لە رووەکانی حەقیقەتی دەروون! بەشێکی زۆری شیعرییەتی ئەو شێوازە لە سەر لادانی زمانی و خوازە و رەمز بەرەو کەشفکردن هەنگاو دەنێت، هەڵبەتە شێواز بۆخۆی ئامانج نییە، بەڵکو هۆکارێکە هونەرمەند یان ئەدیب لە میانی هەوڵی کارەکانیدا بۆ کەشفکردنی ئەو دنیایەی کە تێیدا دەژی بەکاری دەهێنێت.

لەو لێکۆڵینەوەیەدا پۆلینکردنی بەشێکی تایبەت لە شیعری دوای راپەڕین و شێوازی نوسینی شیعری دوای راپەڕین، خۆی بە تەمەنەوە هەڵناواسێت، بەڵکو خۆی لە تایبەتمەندییەکانی نوسین و شێوازی گوزارشتکردندا دەدۆزێتەوە… لێرەدا هەوڵدەدەم گروپی یەکەمی شیعری دوای راپەڕین و شێوازی نوسینیان بە مەعریفەی شیعری و خەیاڵی

شیعری و بەرفرەوانکردنی سنورەکانی گوتن و ئەزموونی ناوەوە ببەستمەوە، بێگومان بەشێکی زۆری ئەو بەرفرەوانکردنەش دەکەوێتە سەر فەزایەکی تا ئەندازەیەك ئازاد و زمانێك تا سنوری پەردەنەپۆشین… دەشێ ئەو گروپە (وەك من دەیبینم) لەو ناوانە (ئازاد سوبحی، هەندرێن، رۆژ هەڵەبجەیی، تەلعەت تاهیر، دلاوەر رەحیمی، داستان بارزان…) و زۆتریش لەگەڵ جیاوازییەکانیان کۆبکەمەوە.

بە گشتی شیعری نوێ و دوای راپەڕین بنەما ئاینییەکان و فەزای ئایدیۆلۆژی پشتگوێ دەخات، لەسەر مەیلی خودگەرایی و رەتکردنەوە رادەبێتەوە! شێوازی دەربڕینی دەلالەتخوازانەی (کاری گروپی یەکەم)ی شیعری دوای راپەڕین، خۆی لە رێگای ژیانەوە نیشان دەدا و پشت بە ریتمی ناوەکی دەبەستێ… زۆربەی شاعیرانی ئەو گروپە بۆ رەنگاوڕەنگکردنی مانا، گرامەر تێکدەشکێنن، هەوڵدەدەن جوانگوتن و چیگوتن بپارێزن، جەخت لە شێوازی گواستنەوەی زمان لە شێوەیەك بۆ شێوەیەکی دیکە دەکەنەوە (بابەتێك تەنها بە لابردنی ئەویدی دەبێت بەو شتەی کە هەیە)! بۆ نموونە لادانی زمانی لای (رۆژ هەڵەبجەیی) بە لابردنی تێخکردنی گێڕانەوە کۆتایی دێت و شیعرییەت دەخاتەوە، بەڵام لادانی زمانی لای (هەندرێن) بە تێخکردنی گێڕانەوەوە بەندە، شیعرییەت لە چیگوتن و جوانگوتن هەڵدەگرێتەوە… وەك چۆن هەندێکیان جەخت لە دامەزراندنی پەیوەندی نوێی نێوان وشە و وشە، وشە و مانا دەکەن، بۆ نموونە (تەلعەت تاهیر) … هەندێکیان دوای رستەی شیعریی و دووبارە کردنەوەی ناوکۆیی دەکەون، وەك (دلاوەر رەحیمی)… ئەو گروپیە لادانی دەلالی لە وەسفە باوەکان بە کاری خۆیان دەزانن، هەندێکیان لادانی دەلالی بە وڕوژانی ماناوە ناس دەکەن، بەڵام بە گشتی لە سەر وێنەی شیعری و واقیعی ژیان کار دەکەن و ریتمی نوسینیان خاوە!

(دلاوەر رەحیمی) و کۆمەڵە شیعری (حکایەتی قوڵ، بە قەڵەمی خەون نوس، چ 2013):

پەڕ و باڵی تەیرێ
پاش هاتنەوەیان لە کێڵگەی ئەو جوتیارانەی خۆیان دەکوشت
فڕینیان لا پەشیمانییە
زمانی خاوی منداڵێ
لەگەڵ خوێندنەوەی سروودەکانی سەرکەوتن
دەنگی پێ کوفرە.

دلاوەر ڕەحیمی هەمیشە هەوڵدەدات لادانی دەلالەتخوازانە بە وڕوژانی ماناوە بلکێنێ، لەو نموونەیەی سەرەوەدا هەموو ڕۆناکییەکە لە سەر دەلالەتی (خۆکوشتن) و دەلالەتی (کوفر) دەوەستێ، پەیوەندی (تەیر و کێڵگە و جوتیار) بە وڕوژاندنی خۆکوشتن ڕێچکەیەکی دیکەی بیرکردنەوە بە خوێنەر دەبەخشێت و خوێنەر لە چاوەڕوانییەکەوە بەرەو چاوەڕوانییەکی دیکە دەبات، وەك چۆن لەو کۆپلەیەدا شێوازی گواستنەوەی ناوکۆیی لە شێوەیەکەوە بۆ شێوەیەکی دیکە دەبینین… بە مانایەکی دیکە پەیوەندی (زمان و منداڵ و سەرکەوتن) هەمان وڕوژانی پەیوەندی نێوان (تەیر و کێڵگە و جوتیار) دەنوێنێ…

شاعیر پەیوەندی (تەیر- کێڵگە- جوتیار) بە پرسی خۆکوشتن دەوڕوژێنرێ، ئەو پرسە لە ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەردا بەرانبەر کۆمەڵێ (مەدلولی مرۆیی) دەبێتەوە، بە مانایەکی دیکە خۆکوشتن لە نێوان (تەیر- کێڵگە- جوتیار) ساتمە بە خەیاڵی خوێنەر دەکات، ئەو ساتمەیە هەر تەنها خوێنەر ناوڕوژێنێ، بەڵکو خوێندنەوەیەکی دیکەشە بۆ تەیر و کێڵگە! دواجار ئەوەی کە لەو پەیوەندییانەوە ڕۆناکی زۆری لە سەرە دەلالەتی خۆکوشتنە، وەك گوتم ڕۆناکی خستنە سەر دەلالەتی کوفر لە رستەی دووەمدا شێوازی گواستنەوەی زمانە لە خۆکوشتن (مەدلولی مرۆیی) بۆ کوفر (مەدلولی کلتوری)… رستەی شیعریی یەکەم لە پەیوەندی (تەیر- کێڵگە- جوتیار)دا چەمکی (خۆکوشتن) وەك کۆدێکی مرۆییانەی گوماناویی بەرجەستە دەکات، رستەی شیعریی دووەم، لە پەیوەندی (زمان- منداڵ- سەرکەوتن)دا، چەمکی (کوفر) وەك کۆدێکی کلتوری گوماناویی دەخاتە روو! دەمەوێ بڵێم کۆدی یەکەم مرۆڤ وەك کردەیەکی بەردەوام خۆی بەڕێوەی دەبات، بەڵام دووەم کلتور وەك کارێکی بێماوە پێی هەڵدەسێت، کۆدی یەکەم زۆتر خودگەرایی ڕۆڵی تێدا دەبینێ، کۆدی دووەم زۆتر گشتگەراییە، بە رووەکەی دیکە چەمکی خۆکوژی مرۆڤ پەیوەندییەکی گلۆباڵ دروست دەکات، بەڵام لە پشت بە کوفر دانانی دەنگدانەوەی دەنگی منداڵ کلتورێکی لۆکاڵی دەبینرێت…

لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا پەیوەندی نێوان (تەیر، کێڵگە، جوتیار و زمان، منداڵ، سەرکەوتن) لە زۆربەی بارەکاندا ئاسایی دەکەوێتە، بەڵام چەمکی خۆکوشتن و چەمکی کوفر، ئەو پەیوەندییە ئاساییە تێکدەشکێنێ و خوێنەر دووچاری گومان و ساتمەکردن دەکات…

کۆمەڵە شیعری (لەبەر ئاوازێك نایەوێ ببێتە گۆرانی، تەڵعەت تاهیر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چ 2011) شێوازی تەعبیری دەلالەتخوازانەی (تەڵعەت تاهیر) لە سەر کۆکردنەوەی نێوان لێکدوورەکان (هاونەگونجاوەکان) وەستاوە، بۆ ئەوەی دەلالەت و مانایەك بە رستە شیعرییەکان ببەخشێت… بۆ نموونە پشت بە رەنگێك یان پەسنێکی نائاسایی دەبەستێ، یان وشەیەك و وشەیەکی دیکە… بۆ

ئەوەی خوێنەر دووچاری ئاوڕدانەوە بکات، بۆ ئەوەش لێکدوورکەوتنەوەیەکی خەیاڵی لە نێوان پەیوەندییە ئاساییەکان، لە نێوان وشە و وشە دادەهێنێ، بۆ نموونە:

تۆ هەبیت ئاژاوەی دنیا نامێنێ
بەندیخانەکان دەبنە دایەنگە
تاوانبارەکان بە دەنکە شقارتە
پیکابی بچووك بۆ منداڵە هەژارەکان دروست دەکەن.

پەیوەندی نێوان (منداڵی دایەنگە) و (تاوانباری بەندیخانە) لێکدوورە، بەڵام شاعیر ڕەهەندێکی نوێ لە پێناو مانایەکی نوێ و تێکشکاندنی ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەران و ئاوڕدانەوە دروست دەکات… بێگومان ئەگەرچی وشەی (بەندیخانە) و (دایەنگە) دوو ناوی گشتگیرن، بەڵام وشەی (بەندیخانە) وەك تێگەیشتن لە بری وشەی (دایەنگە) دژ بە یەکن و پرسیار لەو نێوەدا دەچێنن، کەچی وەك شوێن دەشێ لەگەڵ یەك ئاشتمان بکەنەوە… بە مانایەکی دیکە ئەگەر دایەنگە لەو وڵاتەدا بۆ خۆی بەندیخانە بێت و تاوانباریش هەمیشە منداڵی هەژاران بن، ئەوە زمانی شاعیر زمانی ئاوڕدانەوە و بەدواداچوون و ڕەخنەیە، یان بە مانا (باختین)ەکەی ئەنجامی پێکچواندنی (دایەنگە) و (بەندیخانە) پێکەنین و ئازادییە! بەڵام شاعیر بە ڕاکردن لە واقیع، ناڕاستەوخۆ و لە ڕێگای بەرجەستەکردنی هاونەگونجانی ئاسایی بە هاوگونجانی نائاسایی تیروتوانجی خۆی دەوەشێنێ …

وەك گوتمان شێوازی دەربڕین لە کاری ئەو گروپەدا بەشێکی گەورەی لە ڕەنگدانەوەی ژیانەوە هەڵقوڵاوە، بەڵام لە ڕستە شیعرییەکانی تەڵعەت تاهیر جگە لە تەعبیرکردن لە ڕێگای ئاوڕدانەوە لە ژیان و دەروون، جگە لە لادانی زمانی لە ڕێگای هاونەگونجانی دوور، لادانی زمانی زیاد لە پێویستیش دەبینرێ، یان بە مانایەکی دیکە لادان دەخاتە سەر لادانەوە، ئەوەش کتوپڕی و هەدانەدان دەخاتە نێو خەیاڵ و بیرکردنەوە و خوێندنەوەوە، وەك چۆن تەختی ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر دەخاتە لەرزەوە و چاوەڕوانییەکی بێ چاوەڕوانی دروست دەکات… دەمەوێ بڵێم لە نێوان لادان و لادان خستنەسەر، هەدانەدان و بێشاییدا سپێتی دروست دەبێت، ئەو هەدانەدان و بێشاییانە جولەیەکی نائاسایی لە ئاوڕدانەوەی خەیاڵ و بیرکردنەوەی خوێنەر دەسازێنن:

ئیرەیی بە چاوی منداڵەکەم دەبەم
دەتوانێ ڕکە بگرێت
تا ڕێناکی بکاتە پلیکانە و خۆر تام بکات
بادەم ماچ بکات و
چیرۆك بخاتە پاروە نانێکەوە. ل39

شێوازی تەعبیری ئەبستراکت
(گروپی دووەم/ دنیای بەتاڵی شیعری)
دەشێ بە پێی ئاگایی من و دەرککردنی من کاری گروپی دووەم، لەو ناوانە هەڵگرینەوە (تەیب جەبار، شاڵاو حەبیبە، پەروێز زەبیح غوڵامی، جەمیل مورادی، رابەر فاریق، بەشدار سامی، بەیان عەزیزی…) لەگەڵ جیاوازییەکانیان… شێوازی نوسین لە دنیای بەتاڵی شیعریدا، شێوازی (تەعبیری ئەبستراکت)ە، واتە لە رووی جولە و ریتم و داڕشتنەوە تەعبیرییە و لە رووی ماناوە رووت دەکەوێتەوە! بە گشتی گروپی دنیای بەتاڵی شیعری بەشێك لە هێزی خۆی لە لادان و ئاماژە خەرج دەکات، بۆ پڕکردنەوەی رووتی مانا و بۆشاییەکانی هەوڵدەدات تا سنورێ، پشت بە خەیاڵی خوێنەر ببەستێ، بۆ ئەو مەبەستەش لە رێگای جولەی شیعریی و دەربڕینی واقیعی کارئاسانی بۆ راڤەکردن و خەیاڵی خوێنەر دەکات! واتە لە زۆربەی بارەکاندا جولەیەکی تەعبیری دەکێشی و ماناکانی لێ دادەماڵێ و رووتی دەکاتەوە، بۆ ئەوەی جولە بە گومان و خەیاڵ بدات، بە گشتی لە سەر جولە و جوانی کار دەکەن و ریتمی نوسینیان نیمچە خاوە…

بەڵام (تەیب جەبار) لە داڕشتندا ئاساییە و لە جولەدا ستوونی دەکەوێتەوە، واتە وشەکان بە شێوەیەکی ئاسایی لە رووی بیر و مەبەست و ئاگایی و دروستی ماناوە رستەکان تەواو دەکەن و دیار و رەوانن، شاعیر پەیڕەوی لە یاسا و رێسای زمانەوانی و پەیوەندی رێزمانی دەکات، بەڵام دەلالەتەکانی لە (ئاستی ستوونی)دان و لەگەڵ (ئاستی ئاسایی) داڕشتندا هاوگونجاو نایەنەوە و لەگەڵ هەستپێکراوە گشتییەکان و بینراو و هەستە مرۆییە باوەکان و واقیع دژ دەکەونەوە، ئاستی ستوونی یان دەلالەتەکان جولەی رەمزی و فرە رەهەندی دەنوێنن، دەلالەتەکان بۆ قوڵایی ماناو جوانی شۆڕ دەبنەوە… ئەو جیاوازییەی تەیب جەبار خۆی تێکەڵ بە سرووشتگەرایی و پێکچوواندنە هاونەگونجاوەکان و بەرفرەوانکردنی خەیاڵی فانتازی و لادان لە واقیع و لادانی دەلالی زیاد لە پێویست و دروستکردنی فەزایەکی ناباوی شیعری دەکات! هەموو ئەوانە لە لای (پەروێز زەبیح غوڵامی) پێچەوانە دەبێتەوە، دەمەوێ بڵێم پەروێز زەبیح غوڵامی لە داڕشتندا ستوونییە و لە جولەدا ئاساییە؟!

بە گشتی کاری گروپی تەعبیری ئەبستراکت لە یەکەم (ئاماژە)دا چاو لە پێش خۆیان دەکەن، ئەو ئاماژەکردنە چ حەقیقی بێت یان خەیاڵی، چ وەك جولەی شیعری بێ، چ وەك دەربڕینی واقیعی رۆژانە… دواتر هەموو ئەو گوتارانە لە نێو بۆشایی و سپێتی ون دەکەن و شێوەیەکی

ئەبستراکتی پێدەبەخشن، (بەڵام ئاماژە ناوبراوەکان لای تەیب جەبار لەو قوڵاییەدا ون نابن و دووبارە خۆیان دەنوسنەوە؟!…)
بە گشتی ئەو شێوە تەماشاکردنە، سەیرکردنی واقیعە وەك واقیعێکی گومانـاوی، لەلایەکی دیکەوە ساتمەکردنە بە خوێنەر وەك جولەی شیعریی… بە مانایەکی دیکە سەیرکردنی دنیایە بە چاوی شیعر و گومانەوە، واتە لە چاوی شیعر و گومانەوە دێنە ناوەوە و ساتمە بە ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر دەکەن! تێگەیشتنمان بۆ ئەو دوو شێوە لە تەماشاکردن لەو دەرککردنەوە سەرچاوە دەگرێ، کە ئەگەر چەمکی گومان پەیوەندی نێوان شوێن و کات لە واقیعدا تێخ بکاتەوە، ئەوە جولەی شیعری دەلالەت و لێڵی ماناکان چڕ دەکاتەوە.

دنیای بەتاڵی شیعریی و خەسڵەتەکانی شێوازی تەعبیری ئەبستراکت، گەیشتنە بە دوورترین خاڵی هەستکردن بە واقیع و هەستکردن بە وشەی رووت و بەرکەوتنی خەیاڵی خوێنەر، دواجار لەو شێوازەدا خەون جوانترین وێنەی بەرجەستە و دەرککراوە، وەك چۆن دەتوانین ساتمەکردن لە بۆشایی، بە بۆشاییەکانی نێو بوونی مرۆڤ بچوێنین… دەتوانین ئەو شێوازە تەعبیری ئەبستراکتە دابەشی دوو شێوازی بەنێویەکداچوودا بکەین.

یەکەم، ئەبستراکتی تەعبیری (گەردوونی): ئەو شێوازە دوو رووی هەیە:

رووی یەکەمی لە سەر کزی ریتم و بایەخنەدان بە گرامەر و بایەخدان بە شێوازی دەربڕینی ستوونی وەستاوە، چێی و پێی و ونبوون لەخۆ دەگرێت، نموونەی ئەو شێوازە لە شیعرەکانی (پەروێز زەبیح غوڵامی) و نموونەی دیاری لە فەوزای شاریانەی (کراکە)ی (رەزای عەلی پوور)دایە…
رووی دووەمی لە جولەی سرووشتی (ئەو شیعرانەی ئاوڕ بۆ پێشەوە دەدەنەوە)ی (تەیب جەبار) بە مانای خاوی ریتم و بایەخدان بە گرامەر و بایەخدان بە شێوازی ئاسۆیی دەربڕینی رستە و یەکتر تەواوکردنی وشە و بە دوایەکداهاتنی مانا بەرجەستە دەبێت، یەکەمیان گێڕینی ئاگایی و نیگا دەنوێنی، دووەمیان گێڕینی کردەی دیتن و بۆشایی درێژ دەکاتەوە…
لە شێوازی ئەبستراکتی تەعبیری گەردوونی، بونیادی جولە (ئاوڕدانەوە بۆ واقیع) پێکهاتەی رستە دیاری دەکات، ئەو ئاوڕدانەوەیە هەوڵدەدات لە ڕێگای هونەری سوریالی و سۆفیگەری و دنیاییەوە ئەزموونی بوونگەرایی گەردوونی خۆی بنوێنێ، یان دەربڕین لە ناخی سوبێکت و دنیابینی کەسی بکات… بەو مانایەش لە رووی

تەعبیریيەوە (شێوەکان) دیاری دەکەن، لە رووی ئەبستركتەوە (گەردوونی) خۆی دەنوێنێ!

بێزاری بۆ باخێکی بردم
منداڵێك
بە بێیە کێشابووی

“کۆمەڵە شیعری کەسێك لێرەوە تێپەڕی، شاڵاو حەبیبە، 2008،ل21”

لەو کۆپلەیەی شاڵاو حەبیبەدا دوو جولە دیارە، جولەیەکی واقیعی کە بێزاری دەیهێنێت، جولەیەکی رووتی وشە کە لەسەر کاغەز بە دەستی منداڵێك کێشراوە، یەکەمیان هەست و هوشیاری رابەرایەتی دەکات، دووەمیان نەست و ناهوشیاری… ئەو کۆپلەیە لە رووی جولەی شیعری و داڕشتنەوە تەعبیرییە، بەو مانایەی کە هەستکردن بە بێزاری پەیوەندیيەکی راستەوخۆی بە نەست و دەروونەوە هەیە، بەڵام لە رووی ماناوە رووتە بێزاری باخێکە کە عەقڵی سپی منداڵ وێنەی کێشا بێت، ئەوەش هەمان رەهەند و مانای باخی سرووشتی بە دەستەوە نادات، بەڵکو دەبێ بۆ پڕکردنەوەی رووتی و بۆشاییەکانی هەمیشە پشت بە خەیاڵ و لێکدانەوەی ناوەوەی خوێنەران ببەستین، ئەو پشت پێبەستنەش سەیرکردنی دنیایە بە چاوی شیعر و گومانەوە و ونبوون لەخۆ دەگرێت! دواجار ئەو دوو دنیایەی شیعری تەعبیری ئەبستراکت، لە رووی تەعبیرییەوە مەعریفەی شیعریی و دنیابینی کەسی دەکێشێ، لە رووی ئەبستراکتەوە بەرەو ئەزموونی بوونگەرایی گەردوونیمان دەکاتەوە.
هەموو ئەو قسانە دەمانبەنەوە بۆ نوسینێکی پێشتر لەسەر شاڵاو حەبیبە و لەوێدا گوتم (ئایزەر)ی رەخنەگر پێیوایە مەرجی کارلێکردنی (دەق) و (خوێنەر) لەیەکنەچوونە! ئەو لەیەکنەچوونە، نەچوونەوە سەر ناوکۆیی باو و روانینی باوی نوسەر و خوێنەرە، ئەوە ئەو کاتەیە، کە نوسەر و خوێنەر ناسنامەی یەکتر لەبیر دەکەن. یان خۆیان لە ناسنامە کۆنەکەیان دەکەنەوە، لەو کاتەدا هەر یەك لە دانوستان لەگەڵ یەکتردا حەقیقەتی خۆیان لە سەر نا”شت” یان ناڕێککەوتن و نەگونجان وێنا دەکەنەوە: بێزاری بۆ باخێکمان دەبات، منداڵێك بە بێیە کێشاوویەتی… لە باخی واقیعەوە بۆ باخی سەر کاغەز، لە باخی تەعبیرییەوە بۆ باخی ئەبستراکت… ئەو بۆشاییەی لە نێوان زیندەگی و شتدایە، ئەو نەگونجان و ناڕێککەوتنە دەبێتە هاندەرێك بۆ خوێنەر تاکو هەوڵی پڕکردنەوەی بدات، لە سەر بنەمای ئەو نەگونجان و ناڕێککەوتن و بۆشاییە و ناشتە پەیوەندی نوێ دادەمەزرێ! بێگومان دامەزراندنی پەیوەندی نوێ لە نێوان نوسەر و خوێنەر، لە سەر هەوڵی پڕکردنەوەی ئەو بۆشاییانەوە دێت کە خوێنەر

ساتمەی لێکردووە.

کۆمەڵە شیعری (تەیب جەبار، ئەو شیعرانەی ئاوڕ بۆ پێشەوە دەدەنەوە، سلێمانی 2011)

باشتر وایە،
دەست بکەین…
بە هاڕینی تاریکی
ئاردەکەی بکەین بە پەین…
بۆ چیمەنی ئەستێرە.
دەست بکەین…
بە رنینی قژی مانگ.
هەگبەیەکی لێ بچنین،
بۆ سەفەی ڕێی کاکێشان،
پڕی بکەین لە کولێرە. ل106

قسەم لەوە نییە نیازی هاڕین، بەرهەمەکەی ئارد دەبێ، یان پەین، بۆ چیمەنی سەوزی باخچە دەبێ، یان بۆ چیمەنی زەردی ئەستێرە… هەوڵدەدەم قسە لەوە بکەم، چۆن وشەکان یەکتر تەواو دەکەن و لە سەر هێڵێکی ئاسۆیی بەدوایەکدا دێن و گێڕینی کردەی دیتن دەسازێنن و جولەی بۆشایی دەنێنەوە! ئەوەی لە هاڕینی تاریکی ساتمە دەخاتەوە، یەکتر تەواو کردنی وشەکان نییە، ئاماژە و دەلالەتە، خوێنەران لە نێوان ئاماژەکردنی وشەی (هاڕین) و دەلالەتەکانی وشەی (تاریکی) خۆیان لە ناسنامە کۆنەکەیان دەکەنەوە، یان بە شێوەیەکی ستوونی لە گێڕینی کردەی دیتنەوە دەکەونە بۆشایی بە دواداچوونی ئاماژە و دەلالەتەوە، لە سەر ئەو بۆشایی و نەگونجانە بیر لە جولەیەکی نوێ دەکەنەوە، ئەوەش مەرجی کارلێکردنی دەق و خوێنەرە… وەك چۆن بۆ رنینی قژی مانگ و هەگبە دروستکردن هەر وایە…

ئەوەی لەو کۆپلەیەدا سرووشت بە واقیعەوە دەبەستێتەوە (بە بیرهێنانەوەی چیمەنی سەوزایی زەوی) و خودی (کولێرە)یە، سرووشت لە ڕێگای بە بیرهێنانەوەی چیمەنی سەوزایی و کولێرەوە بە واقیعی ڕۆژانە دەگاتەوە، یەکەمیان لێوردبوونەوە و خەیاڵ بەڕێوەی دەبات، دووەمیان هەستی برسێتی و ژیان… بە بیرهێنانەوەی چیمەنی سەوزایی و بە بیرهێنانەوەی کولێرە، داڕشتنی رستە لە مانای سرووشتەوە بۆ واقیع دەبات، ئەوەش بە ئاسۆیی بوونی وشەی ژیان و بە ستوونی بوونی مانای ژیانمان لا روونتر دەکات… بەڵام رەنگە پرسیاری خوێنەری رەخنەگر بە خودگەراییەوە بەند بێت؟

من پێموایە گەڕانەوەی (تەیب جەبار)ی شاعیر بۆ چەمکی سرووشت، پێکهاتەی رستە و گەردوونی بوون، دیاری دەکات، نەك ئاوڕدانەوەی بۆ واقیعی رۆژانە… هەموو تەماشاکردنێکی دیکە بۆ نەرمی و زبری سرووشت و رامان لە پرسە گەردوونییەکانی بوون… ئاماژە و پێکهاتەی دەلالی رستە دیاری دەکات! دەمەوێت بڵێم تەیب جەبار وەك مرۆڤی ژاپۆنی سەرقاڵی بابەتی تایبەت و روخساری کۆنکریتی پرسە گەردوونییەکانی بوون بووە… سەرمەستی تەماشاکردنێکی بێ سنوری سرووشت بووە، ئەو تەماشاکردنە جوانی و چێژێکی پێدەبەخشێت، جوانی و چێژێك کە تێکەڵ بە دیدی دەلالەتخوازانە دەبێ… بۆیە بەرانبەر چیمەنی ئەستێرە، قژی مانگ، رێی کاکێشان و نهێنیە سەرسوڕهێنەرەکانی سرووشت، گوتاری دوو لایەنەی خۆی هەیە! بەو مانایەی کە سەرێکی بە واقیعی ژیانەوە (کولێرە) بەستراوەتەوە و سەرەکەی دیکە بە نادیار (چیمەنی ئەستێرە) و بۆشاییەوە، من قسە لە کولێرە ناکەم، بە دوای چیمەنی ئەستێرەدا دەڕۆم…

سرووشت لە تێڕوانینی ژاپۆنییەکان تیشکۆی ژیانێکی هەتا هەتایە و کرانەوەیەکی بێ سنورە بەرانبەر بۆشایی و نادیار. بەڵام مەرج نییە تەیب جەباری شاعیر لایەنگیری ئەو تێڕوانینە بێت، ئەو لە رێگای گوتاری تایبەتی خۆیەوە بە ماناکانی چیمەنی ئەستێرە، پرۆژەی تایبەتی دادەمەزرێنێ: پرۆژەی شەقامی ئاوڕدانەوە بۆ پێشەوە، پرۆژەی باڵەخانەی شاخی قووڵ، پرۆژەی پردی پەڕینەوەی راوەستان، بە بیرهێنانەوەی ئەو پرۆژانە لە واقیعدا مشتومڕێکی نادیار و شاراوە دەنێتەوە… ئەو گوتارە دوو لایەنە، لە وەڵامی ئەویدیکە رەنگی گرتووە. بەڵام لە کۆی پرۆژەکانیدا جگە لە پاکژی سرووشت، پاکژی دڵیش گرنگە، جگە لە سرووشت وەك کەرستە، ژیان وەك جولە بایەخی خۆی هەیە، جگە لە گوتاری تایبەت، گۆڕینی کردەی دیتنیش رۆڵ دەگێڕێ… بەڵام هەمووان بە ماناکانی چیمەنی ئەستێرە بەرەو بۆشایی شیعری و ساتمەکردن بە خوێنەران دەکرێنەوە!

شێوازی ئەبستراکتی تەعبیری گەردوونی، لای تەیب جەبار لە پەیوەندیکردن بە جولەوە، ئاماژە و دەلالەتی خۆی دەنوێنێ، جا سوریالییانە بێ، یان وەك پرۆژەی شیعری دنیایی، سرووشتگەرایانە بێ، یان وەك پرۆژەی خودێکی نادیار… هەموو ئەوانەش پەیوەندییەکی بوونگەرایی لە نێو ژیان وەك جولە، گوتاری تایبەت، کردەی دیتن دەسازێنن، هەموو ئەوانەش پەیوەندییەکی بوونگەرایی لە نێوان سرووشت و واقیع، شیعر و جیهانبینی… دروست دەکەن! چێژی شیعری لە شۆڕبوونەوە بۆ ئەو پەیوەندییە گەردوونییە دایە، دەرککردنی ئەو

پەیوەندییە گەردوونییەش بە لێوردبوونەوەی سرووشتەوە بەندە و لێوردبوونەوەی سرووشتیش لە ڕێگای جولەی ژیان و جولەی ژیانیش جوانی دیتن دەنەخشێنێ، وەك چۆن جوانی دیتن بە بێ جولە بوونی دەکەوێتە گومانەوە، بێشاییەکانی دەقیش بە بێ گەڕاندنەوەی سرووشت بۆ مرۆق و بێشاییەکانی نێو بوونی مرۆق، دەکەوێتە نەبوونەوە!

نموونەیەکی دیکەی بەرچاو لە شیعرەکانی (پەروێز زەبیح غوڵامی) دایە:

“ماميلاريا”
کورسییەکی خەیاڵیم و
سیگارێکی داگیرساو لە هەوادا
کەس نامبینێ!
بێجگە لەو باڵندانەی
کە وێنەی مردووانیان بە دەنووك گرتووە و
تێدەپەڕن!
هەمووان تەنیان!
ژنێ لە مندا کاتژمێر ئاوڕووت دەکات و دەگریت.
کەس نایبینێ!
کراسێکی ئاویم و
پێکەنینێکی هەڵواسراو لە بادا.
هەمووان تەنیان!
باران زۆبڕایەکە
بێوچان پەنجەرەکەم دەلێسێتەوە!

لە ئاوڕدانەوەمان بۆ واقیع نە کورسی خەیاڵی هەیە و نە سیگاری داگیرساو لە هەوادا، نە باڵندە وێنەی مردووان بە دەنووك دەگرن و نە پێکەنینی هەڵواسراو لە بادا، نە کراسی ئاویی هەیە و نە باران لە زۆبڕا دەچێ… بەڵام لە ئاوڕدانەوەمان بۆ ئەفسانە هەموو ئەوانە قسەیان لێکراوە، بە گشتی لە واقیعدا هەموو ئەوانە وەك جولەی (ئاسۆیی) رووت دەکەونەوە، وەك خەیاڵی فەنتازین! واتە لەلایەك وەك واقیعی لێکاڵی لەگەڵ یاسا و ڕێسای زمانەوانی و پەیوەندی ڕێزمانی هەڵناکەن، لە لایەکی دیکە خەیاڵی خوێنەران دەکەنەوە! دەمەوێ بڵێم ئەو شێوە ئاسۆییە وەك بیر و مەبەست و ئاگایی، دەتوانن لە ڕێگای دەلالەتی (هەمووان تەنیان) رستە دوورەکان لێکنزیك بکەنەوە و کۆیان بکەنەوە! وەك چۆن دەشێ دەلالەتی (هەمووان تەنیان) لێکدوورکەوتنەوەی زۆتری رستە دوورەکان بنوسێتەوە و دژ بە واقیعی بینراو بێتەوە؟!

لە رووی داڕشتندا (ستوونی)ن و لەگەڵ هەستپێکراوە گشتییەکان و خەیاڵی نەبینراو و هەستە مرۆییە شاراوەکانی کلتوری رۆژهەڵاتی هاوگونجاو دێنەوە، بەو مانایەش شاعیر (وەك سندباد) لەسەر کورسییەکی خەیاڵی لە هەوادا دانیشتووە و سیگاری داگیرساندووە و کەسیش نایبینێ؟! ژنێك زەمەنی لە پێناو دەژمێرێ و کەسیش نایبینێ… (ئەوەش پێکردنەوەی بۆشاییەکانە بە خەیاڵی خوێنەر) بە دیوەکەی دیکەش ستوونی بوونی ئەو وشانە لە فرە رەهەندی خەیاڵی تاکی داهێنەر و رەمز و فانتازیا و جوانی شاراوەدان، بەو مانایەش شاعیر هەوڵدەدات مانا چەسپاوەکان بە جوانی شاراوە بلەرزێنێ و شێوەی بەتاڵی شیعری بە رەمز و دەلالەتی تازە پڕ بکاتەوە و چێی و پێی و ونبوونی شیعری بنوسێتەوە!

دووەم: دنیای بەتاڵی شیعری، شێوازی ئەبستراکتی تەعبیری (درەوشاوە): ئەگەرچی دەکەوێتە سەر هەمان هێلی پێشوو، لەگەڵ ئەو هەموو تەمومژییەی کە هەڵیگرتووە، بەڵام لە شێوازی ئەبستراکتی تەعبیری گەردوونی روونتر خۆی دەنوێنێ، هەمەڕەنگی و فرە رەهەندی لە خۆ دەگرێت، مەیلێکی رۆحی زۆری تێدا بەدی دەکرێت و لە بری پشتبەستن بە ونبوون، پشت بە کەلەپوری درەوشاوەی دنیایی دەبەستێت، دەمەوێ بڵێم ئەبستراکتی تەعبیری درەوشاوە، لە رووی تەعبیرییەوە خۆی رێناك نیشان دەدات. لە رووی ئەبسترکتەوە شێوەکان دیاری دەکات، بونیادی جولەی ئەبستراکت پێکهاتەی رستە دیاری دەکات.

لە دنیای بەتاڵی شیعرییٍدا نەخشکردنی کاری ئەدەبی لە جولەوە سەرچاوە دەگرێ و لە گێڕانەوەی واقیعی دەرەوە (وەك خۆی) دوور دەکەوێتەوە، بۆ ئەوەی بشێ خۆی بنوێنێ، یان دنیابینی کەسی خۆی وەك جەوهەری دنیا بەرجەستە بکات. بۆ نموونە: لە (کۆمەڵە شیعری رۆیشتن بە ئاراستەی مردووە بەڕێزەکان، بەشدار سامی، وەزارەتی رۆشنبیری و لاوان، چ 2012)…

هەبوونی تۆ گرنگترە
لە هەبوونی پشیلەیەکی سپی
گرنگترە لە سەگێکی رەش
گرنگترە لە بۆقێك ل22

ئەو کۆپلەیە پشت بە هەبوونی درەوشاوەی دنیایی دەبەستێت، لەبەر رۆشنایی کەلەپورێك کە رێز بۆ هەبووەکان دەگەڕێنتەوە و خۆی بە هەبووەکان رێناك دەکاتەوە و هەوڵدەدات لە رێگای ئەو کەلەپورەوە رێز لە ناوەوەی خۆی بگرێت… دنیای (مرۆق، پشیلە، سەگ، بۆق…) و هەموو بوونی تۆ دەخاتە دووتوێی وێنەیەکی ئەبسترکتەوە بە ئەویان دەچوێنێ، لێکچوواندن مرۆق بە ئاژەڵ، تەنها دنیای بەتاڵی شیعری

بەرجەستە ناکات، بەڵکو دنیایەکی دیکە و بیرکردنەوەیەکی دیکە بە سەر چاوەڕوانی خوێنەردا دەکاتەوە… ڕەنگە پرسیار ئەوە بێ بۆ هەبوونی (مرۆڤ) دەبێ لە هەبوونی پشیلەیەکی سپی و سەگێکی رەش… گرنگتر بێت، بۆ پێکهاتەی رستە و ناوکۆیی دەبێ لەسەر بایەخی دنیای نەبینراو تەماشا بکەین؟ رەنگە بەشێکی وەڵامی خوێنەر بکەوێتە سەر درەوشانەوەی بینراو بۆ ئەوەی نەبینراوی ناوەوە بەرجەستە بکەین، رۆناکی خستنە سەر بینراو لە پێناو بینینی نەبینراو، هەر تەنها شۆڕبوونەوە نییە بەرەو قوڵایی و تاریکی، بەڵکو شۆڕبوونەوەشە بەرەو بونیادنانی پەیوەندییەکی تازە لە نێوان دەق و خوێنەر، پەیوەندییەك کە لەسەر بینراو و نەبینراو هەڵنرابێت، پەیوەندییەك کە لەسەر دوو بوونی جیاواز بونیاد نرابێ… دژ بە بێبایەخکردنی پەیوەندی نێوان دوو بوونی جیاواز وەستا بێت… هەڵبەتە نرخدانان بۆ ئەو پەیوەندییە نوێیە، هەر تەنها بە ئاشتبوونەوە سەرسامما‌ن ناکات، بەڵکو وامان لێدەکات بەسەر تێڕوانینی پێشووی خۆماندا بچینەوە…

دواجار ئەو دوو درەوشانەوەیە، یان بایەخی مرۆڤ و چواندنی بە ئاژەڵ لە وێنەیەکی بێ پەردەدا روونتر دەردەکەوێت، بەو مانایەش ئەو خۆ رووتکردنەوەیە، ترسانە لە مرۆڤ! لەو وێنە ئەبستراکتەدا ئاژەڵان کەمتر ئازار بە شاعیر دەگەیەنن، ئەوەی زۆرترین ئازار بە شاعیر دەگەیەنێت خودی مرۆڤە، ئەوەش وێنە نەبینراوەکەی ناوەوەی شاعیرە و لە گێڕانەوەی واقیعی دەرەوە (وەك خۆی) دوور دەکەوێتەوە، بۆ ئەوەی ناوەوەی خۆی بنوێنێ، یان وەك تاکە کەس بوونی خۆی لە داکۆکیکردنی هەتا هەتایی درەوشانەوە هەڵگرێتەوە و بڵێ لە هەبوونی تۆ ترساو و بریندار و ماندووم!

پشیلەیەك لە کۆڵان پەڕییەوە و
منداڵێك لە سەر بان کۆتری هەڵدەفڕاند و
ژنێکیش سەری لە دەرگای حەوشە دەرهێنا و
منی بینی و
هیچی نەگوت، بەڵام ترسا
من پەیقم لەوێدا.
پشیلەیەك لە کۆڵان دەپەڕییەوە و
منداڵێك لە سەر بان کۆتر هەڵدەفڕێنێ و
ژنێکیش سەری لە دەرگای حەوشە دەردەهێنێ و
تۆ دەبینێت و دەترسێت، بەڵام
هیچ ناڵێت

پەیقم بە، لەوێدا. ل49-50

لێرە هەوڵنادەم جارێکی دی خەیاڵکراوی کلتوری بە درەوشانەوەی دەروونییەوە بلکێنم، بۆ ئەوەی ئەرزش بۆ ناوەوە و نەبینراوەکان بگێڕمەوە، وەك چۆن قسە لە ئاوێنەبوونی دیمەنی یەکەم بۆ دووەم و کورتکردنەوەیان لە دوو دەرئەنجامی ئەبستراکتدا ناکەم، بەڵکو هەوڵدەدەم ئەو گوتارە کلتورییە بخەمە بەر چاوان، کە لە نێوان (من پەیقم لەوێدا) و (پەیقم بە، لەوێدا) رووتکراوەتەوە… بۆ ئەوەش پشت بە پرسیاری خوێنەر و پێشوازی کردنی خوێنەر دەبەستم! ئایا من پەیقم لەوێدا دواجار پەیقم بە، لەوێدای لێدەکەوێتەوە، یان دەشێ تێگەیشتنی پەیقم بە،لەوێدا، بۆ تێگەیشتنی من پەیقم لەوێدا، بۆ چەمکی ترسان بگەڕێنینەوە؟

لێرەدا شیعرییەتی دەستەواژەی (من پەیقم- پەیقم بە) گەشەکردن و گواستنەوەی دوو جۆر لە (ترس) دەگەیەنێت، یان بە مانایەکی دیکە هاوگونجانی نێوان (ئامانج/ بابەت) لەو دەستەواژەیەدا پێوانەیە بۆ شیعرییەت، ئەو شیعرییەتەی دەکەوێتە نێوان گەشەکردن و گواستنەوەی جولەوە… کەواتە من پەیقم لەوێدا بۆ پەیقم بە لەوێدا ئاستی وازهێنان لە هەبوونایەتی لە یەکەم و گەشەکردنی جولە لە دووەم دەنوێنێ! بەو مانایەش وازهێنان لە هەبوونایەتی مانای فەرهەنگی و گەیشتن بە گەشەکردنی ئاستی دەلالی بە یەکێك لە داهێنانەکانی ناوکۆیی شیعری و هێزی لادانی مانا دەژمێردرێت، ئەو شێوازە یان ئەو دەستەواژە دروستکراوە لە نێوان مانای فەرهەنگی سادە و ئاسۆیی دەلالی، سێ خەسڵەتی جیاواز بە وشەی (ترس) دەبەخشێت.

یەکەم: ترس، شیعرییەتی نێوان مانای فەرهەنگی و مانای دەلالی دەگەیەنێت. دووەم: ترس، بۆشایی هەردوو گوزارەی (من پەیقم لەوێدا/ پەیقم بە لەوێدا) بۆ ئاستی وەك یەکبوون بەرز دەکاتەوە. سێیەم: ترس، هاویەکبوونی نێوان دوو گوزارەی (من پەیقم لەوێدا/ پەیقم بە لەوێدا) لە خەسڵەتێکی شیعرییەوە بۆ خەسڵەتێکی زانستی دەگۆڕێ و لە شیعر و شاعیر دووری دەخاتەوە.

بە کورتی دەتوانم بڵێم لادانی زمانی لە پێوانەکان، یان بە شێوەیەکی لەبارتر وەرگێڕانی مانای فەرهەنگی بۆ ئاستی دەلالی بە یەکێك لە دیاردەکانی شیعری بەشدار سامی دەژمێردرێت، هەر ئەو لادان و وەرگێڕانەیە لە بەرهەمەکانیدا شیعرییەت لە زمانی گێڕانەوە جیا دەکاتەوە! کەواتە وەك روونمان کردەوە هێزی شیعری شێوازی ئەبستراکتی تەعبیری درەوشاوە، بە هەندێ خەسڵەتی وەك لادان و درەوشانەوە و خرۆشان و جیدیەتەوە بەندە.

شێوازی ئەبستراکت
(گروپی سێیەم/ دنیای بەتاڵی زمان)

دەقگەرایی گروپی سێیەم لەگەڵ جیاوازییەکانیان لە روانینی مندا پێکهاتووە لە (ئەنوەر مەسیفی، یوونس رەزایی، پەرویز زەبیح غوڵامی، کەمال ئەمینی، تەیب قادر…) و زێتریش… شێوازی دەقی ئەو گروپە ئەبستراکتە، هێزی خۆیان لە (دواخستن و پێشخستن) و (رەمز) و (هەست) خەرج دەکەن، بۆ پرکردنەوەی بۆشاییەکان هەمیشە پشت بە بیرکردنەوە و خەیاڵی خوێنەران دەبەستن! لە شێوازی ئەبستراکتی شیعری دوای راپەڕین مامەڵەکردن لەگەڵ شێوازی داڕشتن ستوونی دەکەوێتەوە، مامەڵەکردن لەگەڵ دەنگ و تیشکی وشە ستوونییە، بەشێکیان لە سەر نێودژی مانا شێڵدەبنەوە، بەڵام دووبارە لەو شێڵبوونەوەیە فرە رەهەندەدا لە بری وێنەی شیعری، دەنگ و رەنگی وشە شێوەیان پێدەبەخشرێت! هەروەها ناوکۆیی باو و لێکچوواندنی باو و بەشێك لە ئاوەڵناو و ئامرازی پەیوەندی دەسڕنەوە و جولەی ژیان و بێهودەیی ژیان دەنوسنەوە، لە سڕینەوەدا هەندێجار تەواو لە بێ مانایی و بێ وێنەیی ون دەبن، یان بە دیوەکەی دیکە نایانەوێت جەخت لە چوونە قوڵایی ژیان و شتەکان و بێهودەیی بکەن!

دەقگەرایی گروپی سێیەم، لە رێگای دواخستن و پێشخستنی وشە، رەهەندێکی ناباوی دەنگ و تیشك بە ناوکۆیی دەبەخشن و پشت بە ئاگاییەکی قوڕس و دیالۆگ و رەمز و هەستی خرۆشاو و تیشکی وشەکان دەبەستن، پێیانوایە وشەی رووت و رەمزئامێز بایەخێکی گەورەتری هەیە، نەك وێنە… لە رێگای جولە و دیالۆگەوە کاریگەری لە سەر دەروونی خوێنەران دروست دەکەن، بۆ ئەوەی هیچ گوتارێك بەرجەستە بکەن… ئامانجیان ئازادکردنی خوێنەرە لە هەژموونی ئایدیۆلۆژیا!
ئەو رەهەندە ئەبستراکتەی شیعری دوای راپەڕین کەمێکیان نەبێ، لە سەر رەمزی داخراو و بێ هەست و بێ جولە کار ناکەن! بەڵکو بە جوانگوتن و لێکچوواندنە نائاساییەکان و هەستی نەیاری وشەکان و نیگارکێشانی تیشکی دەلالەتەکان بەندن، هەندێکیان جگە لە دواخستن و پێشخستن، لە سەر جولەی مانای نائاشنا و وێنەی شێواوی شیعری کار دەکەن… بەڵام بە گشتی ریتمی نوسینیان تووندە و لەسەر تیشك و دەنگدانەوە وەستاوە.
دەتوانین لە رووی هونەرییەوە لە پشت دنیای بەتاڵی زمان و زمانی ئەبستراکت، وزە و جولەی دەنگ و مانای نائاشنا و تیشکی دەلالەتەکان و هەست و ئاگایی و ئەزموون بدۆزینەوە، دوور لە قوڕسایی مەعریفە و گوتارخوازی! بەو مانایەش ئەبستراکت بەرزترین پلەی تەعبیرکردنی هونەری جولەی ئاگایی و هەستی جوانییە! ئەگەر تەعبیرییەت خۆی لە

تەوەرەی وێنە و مانادا ببینێتەوە، ئەوە ئەبستراکت سڕینەوەی وێنەیە لە پێناو جولەی جوانییدا… لە شێوازی ئەبستراکتدا چیگوتنی زمان لە جولە و هەست و دیالۆگدا ون دەبێت، بەڵام جوانگوتنی زمان لە چەمکی دواخستن و پێشخستنی وشەی رووتەوە بەرجەستە دەبێت، کەواتە لە شێوازی ئەبستراکتدا بەشێکی زۆر لە چیگوتنی زمان نامۆیی لێدەکەوێتەوە، بەڵام بە گشتی جوانگوتنی زمان ئیستێتیکا و ئاگامەندی دەوروژێنێ.

هەزار کون لە پرچم بووە و
هەر سەر ئاو نەکەوتم
من دەمەوێت لە ناوەڕاستی تەمەنمدا
سەر ئاو بکەوم و
تەواوی دونیا بە رووتوقوتی ببینم

“کۆمەڵە شیعری مرۆڤێك لە نزیکمانە، تەیب قادر ، چ 1، 2017،ل17”

لە نێوان مردن و ژیان، (سەرئاو کەوتن) و (سەرئاو نەکەوتن) رستەی هەزار کون لە پرچم بووە دەستلێدراوێکی نامۆ و نادیارە، ئیستێتیکا و ئاگامەندی دەوروژێنێ… ئەو (لەیەکنەچوونە)ی مردن و ژیان تەئویلی جیاواز و ئاسۆیەکی دیکەی چاوەڕوانی بۆ خوێنەران واڵا دەکات و تێڕوانینی باو تێکدەشکێنێ، ئەو پەیوەندییە نوێیەی نێوان کون لە پرچ بوون و سەر ئاو نەکەوتن خوێندنەوەیەك دەوروژێنێ کە پەیوەندی بە واقیعێکی نادیاری گوماناوی و ساتمەکردنی ئاسۆی چاوەڕوانی باوی خوێنەرەوە هەیە.
دوای تەواوبوونی رستەی (هەزار کون لە پرچم بووە) ئەوە خوێنەرانی باو ئامادە نیین بیر (لە سەر ئاو کەوتن و سەر ئاو نەکەوتن) بکەنەوە، چونکە لە چاوی خوێنەرانی باو رستەی دووەم بەردەوامبوون ناگەیەنێت، بەڵکو بۆ بەردەوام بوون، رستەی دووەم دەبێ بە دیاریکراوی رستەی یەکەم تەواو بکات، دەبێ لە رووی ماناوە رستەی دووەم بۆ نموونە پەیوەندی بە ئاڵۆزبوونی قژ و هەڵوەرینی قژەوە بکات، نەك سەرئاو کەوتن؟! بە ئاڵۆزبوونی قژ و بە هەڵوەرینی قژ بەبێ ماندووبوون خوێندنەوەی رستەی یەکەم بەرەوپێشەوە دەچێت… کەواتە ئەگەر رستەی دووەم و (دواتر) بە هیچ شتێکەوە (بە رستەی پێشترەوە) بەند نەبوو، ئەوە جەریانی بیرکردنەوەی خوێنەری باو دەپچڕێ، یان تێڕوانینی باوی خوێنەر دووچاری حەپەسان دەبێت:

ناترسیت من بڕژێم و
هەموو کۆشت پیس بکەم

ناترسیت لە دانەگیرسانی گلۆپێکی شەوت
چاوم بکوژێنمەوە و
هەموو تەمەنت
خەریکی دەست راکێشانی من بیت

بە دیار نینۆك کردنی من بەسەر ببەیت؟ ل19

لە گۆڤاری “رامان” ژمارە (227)ی نیسانی (2016) نوسەر و توێژەر (رەهبەر مەحمود زادە) لە بارەی تایبەتمەندییەکانی شیعری (یوونس رەزایی) نوسیویەتی: رەزایی دوای جولەی مانای نائاشنا دەکەوێت، نەك سڕینەوەی وێنەی شیعری… ئەو تایبەتمەندییە بڕێك لە شاعیرانی شێوازی ئەبستراکت بەو مانایەی من لێرەدا قسەم لێکردووە، هەڵبەتە بە شێوەی جیاواز، دەگرێتەوە… دەمەوێ بڵێم ئەگەر شیعری یوونس رەزایی لە رێگای جوانگوتن و لێکچوواندنە نائاساییەکان و هەستی نەیاری وشەکانەوە بە شیعری نوێ و دوای راپەڕینی باشوری کوردستانەوە بلکێ، ئەگەر چیگوتنی شیعری ئەو نامۆیی لێبکەوێتەوە، ئەگەر وزەی دەنگ و ئاگایی و ئەزموون لە شیعری ئەودا بەرجەستە بێت، ئەوە جیاوازی ئەو لەگەڵ شیعری ئەبستراکتی دوای راپەڕین، لە بەرجەستەکردنی وێنەی شێواودایە، ئەوەش لە فەزای شیعریدا رەنگکردنی وشەیە لە نەخشکاری بەرجەستەدا، کە مانای جیاواز و گوتاری جیاوازی لێدەکەوێتەوە و لەوێشەوە ساتمە بە خوێنەری باو دەکات و دەیخاتە بۆشاییەوە.

گورگێك فەرز کەن لە پێستی شاردا
دەوەڕێ بەو گوڵەبەڕۆژانەی
لە پەنجەکانی نەقاشێکدا ئاوابوون
پۆلیسیش لە رێگا فیتوو لێدەدا و
روو بە رووی کلوە بەفرەکان

پێکێك هەڵدەدا لە ئاور. رۆژنامەی “هیچ” ژ 7، 1/1/2017

هونەرمەندێك لە رێگادا پێش ئەوەی بچێتە سەر کار و دەست بە کارە هونەرییەکەی بکات، دڵخۆش دەبینرێ و فیتوو لێدەدا، پێش ئەوەی کار لە سەر کێشانی وێنەی گورگ و پۆلیس بکات و ژیانیان بخاتە تابلۆیەکەوە، بۆ خۆ گەرمکردنەوە لە کارەکەی پێکێك لە ئاور هەڵدەدا و ئینجا پەیتا پەیتا بە سەلیقەی هونەری خۆی جیاوازییەکانی ژیان دەنەخشێنێ… لێرە پرسیار ئەوە نییە بۆ نەقاشەکەی یوونس رەزایی بۆ خۆ مەستکردن بە وێنەکێشان، دەخواتەوە و دڵی بە جیاوازییەکان خۆشە و فیتوو لێدەدا، بەڵکو پرسیار ئەوەیە

ئایا وەك ئەوەی باوە قەدەغە نییە، پۆلیس لە سەر کار بۆ خۆگەرمکردنەوە بخواتەوە؟!

پەیوەندی گورگ و پۆلیس، گوڵەبەرۆژە و بەفر لە رەنگکردنی وشەدا جگە لە نائاشنابوون و ساتمەکردن بە خوێنەر و دروستکردنی بێشایی چییە؟ ئایا جیاوازی تێڕوانینمان بۆ (پۆلیس، هونەرمەند) و (گوڵەبەڕۆژ، کلوەبەفر) پەیوەندی بە جیاوازی شار و لادێوە هەیە؟ وەك دیارە جیاوازی (گورگ) و (پۆلیس) زۆر بە روونی لەلایەن هونەرمەندەوە وێنەکراوە… ئایا ئەو چیگوتنە لە رووی هەستی مرۆڤدۆستی و ئاژەڵدۆستی بە جۆرێك لە جۆرەکان نامۆیی لێناکەوێتەوە؟ ئەگەر ئەو چیگوتنە نامۆیی یان نائاشنابوون بەرجەستە بکات، ئەوە نیگارکردنی (گوڵەبەڕۆژە) و (کڵوەبەفر) جوانگوتنی لێدەڕژێ. لەو ئاماژەکردنەدا دەمەوێ پەیوەندی شیعری لەگەڵ شێوازی ئەبستراکتی شیعری دوای راپەرین بخەمە بەر چاوی خوێنەرانەوە…

هەر دوو کاری (وەڕین) و (پێکهەڵدان) جیاوازی نێوان مرۆڤ و ئاژەڵ دیاری دەکات، گورگەکەی رەزایی دەوەڕێ، بەڵام پۆلیسەکەی پێکهەڵدەدا… ئەگەر وەڕین نیشانەی دەمگەرمکردنەوەی ئاژەڵی لێبکەوێتەوە، ئەوە پێکهەڵدان مێشکگەرمکردنەوەی مرۆڤی لێدەکەوێتەوە، لە ناوکۆیدا دەمگەرمکردنەوە و مێشکگەرمکردنەوەدا هیچ جیاوازییەکیان نییە، وەك یەك هاتنەوەی ئەو سیاقە بۆ تایبەتمەندی هەر یەك لە گورگ و پۆلیس دەگەڕێتەوە، هەردوو کارەکە باری ئاسایی ژیان دەگەیەنن، کەچی شاعیر راگەیاندنی ئەو دوو بارە لە رێگای (شار) و (فیتوو لێدان) لێکدوور دەخاتەوە، بەو مانایەی نە گورگ شارییە و نە پۆلیس روو بە رووی سروشت فیتوو لێدەدات… راستە ئەو لێکدوور خستنەوەیە هیچ مەعریفە و گوتارخوازییەکی لە پشتەوە نییە، بەڵام دەشێ بڵێین شاعیر توانیویەتی لە رووی زمانی چیگوتنەوە دەنگی نائاشنابوون بکێشێ و لە رووی جوانگوتنی زمانەوە تیشکی ئاگامەندی بنەخشێنێ، کەواتە لەو کۆپلەیەدا چیگوتن دەکەوێتە سەر دەنگی مانا و جوانگوتن بە تیشکی دەلالەتەکانەوە پەیوەست دەبێت.

بە بەفر سوێند
کە سپێتی داوەریوە لە خەونی ئەو حەشیمەتە
کە سەرمایەك سەروبەندی ئەو شیعرانەیە و
کەسیرەتر
شاعیرێکی وەریو لە خەونی سپیایی. ل 47

کۆمەڵە شیعری (منم شاعیری ژنانی چاوەڕوان، یوونس رەزایی، دەزگای

چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چ 1، هەولێر- 2007)

دەرئەنجام:

ئەدەب، دەکەوێتە نێوان سێ بوون و سێ ستراتیژ و سێ دەق، جیاوازی ئەو سێیانەش پێویستیان بە هاوگونجان هەیە، ئەگینا جیاوازییەکان ناڕێك دەکەونەوە. ئەدەب، هونەر و ئیستێتیکایە، جەمسەری هونەری واتە بوونی دەق و دەقی نوسەر و ستراتیژی دانەر. بەڵام جەمسەری ئیستێتیکی واتە بوونی خوێنەر، ستراتیژی خوێنەر، دەقی خوێنەر. ئەدەب، دەکەوێتە نێوان کاری ئەدەبی و دەقی ئەدەبی: کاری ئەدەبی لە حەقیقەتی بووندایە، بەڵام دەقی ئەدەبی فیکرەی یەکگرتووی کۆتائامێزی نێوان دەق و خوێنەر، بابەت و خود، دەق و دانەر… ڕەتدەکاتەوە. کار سەر بە هیرمینۆتیکایە و دەق سەر بە سیمیۆلۆژیایە.

شیعری نوێی کوردی دوای راپەڕینی 1991ی کوردستانی باشور، وەك کاری ئەدەبی و دەقی ئەدەبی کۆی ئەو شەپۆلە شیعرییە دەگرێتەوە، کە لە فەزایەکی تا ئەندازەیەکی زۆر ئازاد و زمانێکی تا سنوری پەردەنەپۆشیندایە و بیر لە واتای کات و بنەما ئایینییەکان و فەزای ئایدیۆلۆژی ناکاتەوە. بەڵام شیعری کلاسیزمی کوردی بارکراوە و نەیتوانیوە پرسیاری خۆی بکات، ناتوانین دنیای کوردی لە نێو شیعری کلاسیزمی کوردی بە دەست بهێنین… هەمیشە شیعری کلاسیزمی کوردی چەمکی بەدوایەکدانەگەڕان و دیالۆگ نەکردن بەرجەستە دەکات، شیعری کلاسیزمی کوردی بە شیعرکردنی مەعریفەی ئایینیە. لە شیعری دوای راپەڕیندا شاعیر جوان لە دنیا و مەعریفە و خەیاڵی شیعری دەڕوانێ، بەڵام لە واقیعی خۆی هەڵدێت و خۆی رادەستی بە شیعرکردنی دنیا دەکات، ئەوەش چەمکی دیالۆگکردنی شیعری و ژانوژواری مرۆیی تێختر دەکاتەوە. شیعری دوای راپەڕین لە رووی شێوازی نوسین و تێکشکاندنی ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر دابەشی سێ پارچە کراوە و لە سێ شێوازی دیالۆگئامێزدا بەرجەستە کراون…

یەکەم: شێوازی دەربڕینی دەلالەتخوازانە، کە لە رێگای ژیانەوە خۆیان نیشان دەدەن و پشت بە ریتمی ناوەکی دەبەستن… زۆربەی شاعیرانی ئەو گروپە بۆ رەنگاوڕەنگکردنی مانا گرامەر تێکدەشکێنن، هەوڵدەدەن جوانگوتن و چیگوتن بپارێزن، هەندێکیان جەخت لە دامەزراندنی پەیوەندی نوێی نێوان وشە و وشە، وشە و مانا دەکەن، هەندێکیان دوای رستەی شیعریی و دووبارە کردنەوەی ناوکۆیی دەکەون، هەندێکیان لادانی دەلالی بە وێژانی ماناوە دەبەستنەوە، بەڵام بە

گشتی لە سەر وێنەی شیعری و واقیعی ژیان کار دەکەن و ریتمی نوسینیان خاوە. بۆ نموونە شاعیران ئازاد سوبحی، هەندرێن، رێژ هەڵەبجەیی، تەلعەت تاهیر، دلاوەر رەحیمی، داستان بارزان…

دووەم: شێوازی تەعبیری ئەبستراکت، کە لە رووی جولە و ریتم و داڕشتنەوە تەعبیرییە و لە رووی ماناوە رووت، هێزی خۆیان لە لادان و ئاماژە خەرج دەکەن، بۆ پێکردنەوەی رووتی مانا و بۆشاییەکانی پشت بە خوێنەران دەبەستن، بە گشتی لە سەر جولە و جوانی کار دەکەن و ریتمی نوسینیان نیمچە خاوە. ئەو شێوازە دوو بەشە، یەکەم، شێوازی ئەبستراکتی تەعبیری گەردوونی و دووەم شێوازی ئەبستراکتی تەعبیری درەوشاوە. بۆ نموونە شاعیران تەیب جەبار، شاڵاو حەبیبە، پەروێز زەبیح غوڵامی، جەمیل مورادی، رابەر فاریق، بەشدار سامی، بەیان عەزیزی…
سێیەم: شێوازی ئەبستراکت، خۆیان لە دواخستن و پێشخستن و رەمز و هەست دەبیننەوە، رەهەندێکی ناباوی دەنگ و تیشك بە ناوکۆیی دەبەخشن، چیگوتنیان نامۆیی لێدەکەوێتەوە، بەڵام جوانگوتنیان ئیستێتیکا و ئاگامەندی، هەمیشە پشت بە خوێنەران دەبەستن، مامەڵەکردنیان لەگەڵ شێوازی داڕشتن ستوونی دەکەوێتەوە، مامەڵەکردنیان لەگەڵ دەنگ و تیشکی وشە ستوونییە، بە گشتی ریتمی نوسینیان توندە. بۆ نموونە شاعیران ئەنوەر مەسیفی، یونس رەزایی، کەمال ئەمینی، تەیب قادر…

هەولێر 12/6/2017

کتێبی جەوهەری زمان و فەلسەفەی تەئویل … د.سەعید تۆفیق

چاپکراوی نوێ …

عەبول موتەڵیب عەبدوڵڵا
لە عەرەبییەوە کردوویە بە کوردی و پەراوێزی بۆ داناوە
چاپخانەی دەزگای چاپ و پەخشی سەردەم- سلێمانی 2017

ئەو کتێبە لەو بابەتانەی خوارەوە پێکهاتووە:
- پێشەکی نوسەر:
(1) زمان و بیرکردنەوەی شیعریی لای هایدگەر.
لە زمانی هایدگەرەوە بۆ فیکری هایدگەر، لە بارەی زمان و بیرکردنەوە
(چەند سەرنجێکی سەرەتاییانە)
- شارەزایی زمان.
- زمان و شیعر (شارەزایی زمان لە شیعردا)
-زمان/شیعر/بیرکردنەوە (زمان وەك بنەمای فیکر و بیرکردنەوەی شیعریی).
(2) بنەماکان و ئاسۆی هیرمینۆتیکای فەلسەفی لای گادامێر.
- سەرەتایەك لە سەرچاوەکانی فیکری گادامێر و بەرەوپێشچوونەکانی.
-بنەماکانی هیرمینۆتیکای فەلسەفی:
1- هیرمینۆتیکا وەك ئاراستەیەك لە راڤەکردن:
2- تێگەیشتن و راڤەکردن:
3- هونەری دیالۆگکردن:
-سەرچاوەکانی توێژینەوە.
3- هیرمینۆتیکای دەقی ئەدەبی لە نێوان هایدگەر و گادامێردا.
- قەیرانی تازەگەری: قەیرانی فۆرم و میتۆد.
- هیرمینۆتیکای هاوچەرخ ئەوەی دەکەوێتە پشت فۆرم و میتۆدەوە.
- یەکەم: هیرمینۆتیکای دەق ئەوەی دەکەوێتە پشت فۆرمەوە.
- دووەم- هیرمینۆتیکای دەق ئەوەی دەکەوێتە پشت میتۆدەوە.
1- وەهمی بابەتگەرایی… وەهمی میتۆد.
2-رۆڵی خود لە کردەی راڤەکردندا.
راڤەکردن وەك دیالۆگکردن لەگەڵ دەقدا.
ا-دیالۆگ بەو وەسفەی کە پەیوەندی نێوان من و ئەویدیکەیە.
ب-دیالۆگکردن لەگەڵ ئەویدیکە بەو وەسفەی کە دیالۆگە لەگەڵ دەق.

پەیوەندی ئاسۆیی و پەیوەندی

ســـــتوونی ... عـ□ بــــــدولموتـەڵیب عـەبدوڵڵا

لـە قـەسیدـەی (کـێشی ئـەو شیعرەت بـۆ نادـۆزرێتـەوە، بلوورێنـە تکایـە)* ی یوونسی رەزایی* ....

گورگێک فەرز کەن لـە پێستی شاردا
د□و□□ بـ□و گوڵ□ بـەڕۆژا نەی
لـە پەنجەکانی نەقاشێکدا ئاوابوون
پۆلیسیش لـە رێگا فیتوو لـێدەدا و
رووبـەڕووی کڵو□ بـەفرەکان
پێکێک هەڵدەدا لـە ئاور.

گورگێکتان بـەو زستانـە رێ داوەتـە شیعرەوە
لـە زەینیشتان سەگێکی بـەرەڵڵا
ناڕەسەن نا
لـە رەگەزێکی دیکـەتر
کـە دەلورێنن لـە سەرکێشی شەو
پشت لـەو دەربـەندانـەی زایەڵەی مەرگن

کیژێک لـە چاوتان بکێشنەوە بـەیانی
تینوویە رەنگە جیهان بـە جوانیی

بـە چاویشیدا کـە بـەستێنێکـە لـە وەرزی شیعر
بـەرەو باران پێنوسەکانتان لـەنگەریان- سەوز

کیژێک فەرزکەن لـە نزاکانتاندا
دڕندەیی نا...
بـە جادەکانی کەویرەوە... پەڵەی دابـێ نیگای...
لـە پێستی بادا

فەرزکەن شەوێک لـە قەتاردا
فیلمی منداڵانی –با-
لـە مەزراکانی لـۆکەدا

بـە کەژاوەیەکەوە لـە شەقامەکانی شار

پڕێنسیس دایانا و
داوێنی بەرزی بایەوانی دەریای سوور
کە لەنگەری بە ئاورەوەیە دەمەکە.

گورگێک لە ژێر داوێنی دا و
سەگێکیش لە سەر ئەو گالیسکانەی روو لە ئافریقا دەبارن
سیگارێکیش روو لە وڵات کە بەهمەنە.

بەو گوڵەبەڕۆژانەی بە تاریکی دەوەڕن
بەو پۆلیسانەی رووبەڕووی هەتاو
دەخولێنەوە بەسەر مەنزوومە تاڵەکان دا
متمانە ناکەم… خاتوون
متمانە بە تەنیایی دار
بە تابووتی جیهان کە لەسەر شانی ئێمەیە
دڵنیام کەوە لە تاڵی بسکەکانت… کە نەریتی منن
وە لە فاڵی چاوت کە رەگەزێکی برێزیلیان لە ناخ دا
دڵنیام کەوە لە لەشت ئەی نیشتمانی تەنیاییم
دەندەیی ئەو مەنزوومەیە با تاڵانی -با-

“لە پەنجەتدا مێژووی جوانیم
لە چاوتدا جوگرافیای دەریاکانم
لە زاراوەتدا.. رەوانە زمانم.. بەیانان
کە ئاسۆیەکی بە شەقاممەوە.

نە زستان بیانووە بە نەپشکوتن
نە پۆلیس هاتووچۆ لە بەفروباراندا
گوللەکانی بەرەو شیعرەکانی ئێوە، کە بێ چەترن

لە وێستگەی هێلی ئاسن: کە بە قەڵەم مووی ڤان گۆک و
بە ریتمی سەمفۆنیای -باخ- کە هاوواتای باغە
فەرزی دەکەم.
گوێچکەیەکی بڵاو دەبینم لە بادا
ماندوو لە دەنگەکان نا.. کە رەنگیان بە تامترین بەرامەیە
دەنگ دەدەم بە بادا .. کە بێ سنور دەژی.

داوێنێکی بەرز لە قەڵەم مووکەمەوە بە سەر بوومدا دەکشێ
کە لە ژێریەوە نیو کورەی ئاسک و
نیسف وێنە هاری گورگ
داوێنێک کە سونامیە بە بەستێنی دەمەوە

مەلەک دایاناش لە خوێنی ئەفریقا گەوزیوە
لە شەقامەکانی هاوسەروای منچس ٍتێر ستی
ئەمن و ئێوەش شاعیرانی ئاوابوون لە ژان
جگەرەیەک لە شەقامەکانی ناشوێن
شیعرێکیش داگیرساو بە ئاسۆکانی ژیانەوە

بەهمەن سەرەتای گورگە و
فەرز دەکەین پۆلیسەکان
بە کێشی ئەو شیعرە گەیشتوون لە رێگای بارانەوە.
یوونسی رەزایی
زستانی 1390 بۆکان

پێشەکی

لە خوێندنەوەی قەسیدەی (کێشی ئەو شیعرەت بۆ نادۆزرێتەوە، بلوورێنە تکایە)ی (یوونسی رەزایی)دا لە سەر ئاستی کۆمەڵایەتی و پەیوەندی زمانەوانیەوە قسە لە پەیوەندی□ ئاسۆییەکان دەکەم، لە سەر ئاستی شیعریی و دەلالەت و ناوکۆیی و داڕشتنی تایبەت، پەیوەندی□ ستوونیەکان دەخەمە روو، کەواته (پەیوەندی ئاسۆیی) بە ئەزموونەوە دەلکێ و (پەیوەندی ستوونی) بە سەرسامبوونەوە بەندە، یەکەمیان ئاستەکانی مانای لەخۆدا هەڵگرتووە و دووەمیان ئاستەکانی چێژ دەنوێنێ، یەکەمیان بە مێژوو و بەردەوامییەوە بەندە و دووەمیان لەسەر حەپەسان و چرکەسات وەستاوە… لەو دوو پەیوەندییەوە حیکایەتی ئاشنابوون و نائاشنابوون* بە بیرکردنەوە و خەیاڵی خۆم داد□□ژمەوە! دەشێ ئەو دوو پەیوەندییە بە پێی رێبازی ئەدەبییەکان دیاری بکرێن، بەڵام راڤەکردن و خوێندنەوە جیاوازەکان هەمیشە سنورەکانی دیار تێکدەشکێنن و هەرگیز ئابڵوقە نادرێن.

داڕشتنەوەی حیکایەتی پۆلیس و هونەرمەند

لە قەسیدەکەدا پۆلیسێک بە دوای کێشی شیعرێکدا دەگەڕێت، هونەرمەندێک بە دوای جوانی بێ سنوردا وێڵە، ئەوەی ئەو پۆلیس و هونەرمەندە بەیەکەوە کۆ دەکاتەوە مرۆڤبوون و راستی ژیانە، ئەوەی لێکیان جیا دەکاتەوە ترس و جوانییە…رەنگە پۆلیس چاودێریکردن و گرتنی قەسیدەکەی مەبەست بێت، هونەرمەند هەوڵی جوانکردنی پەیوەندییەکان بدات؟! بە مانایەکی دیکە ئەگەر پۆلیس سیفەتی (گورگ)ی هەبێ، ئەوە راوی قەسیدە دەنێت، ئەگەر هونەرمەند (ڤان کوخ) بێت، ئەوە جوانی بە ئامانج دەزانێت… خودی ئەو خەیاڵەم وەک رووداوێکی واقیعی وەرگرتووە و حیکایەتەکەم لە سەر دروست کردووە!
وەک زەمەن، زەمەنی گێڕانەوە لە پەیوەندی ئاسۆییدا بە رێگای

کردەیی و بە پێی سیستمی سروشتی دەرەکی (وەرزی زستان) دەنوێنێ، بەڵام زەمەنی گوتار زەمەنی رووداوەکانی نێوان پۆلیس و هونەرمەندە و بە شێوەیەکی هونەریی لە تەکنیکە ئیستێتیکییەکانی خۆدواختن و خۆپێشخستن و پەلەکردن و خاوبوونەوە و رەمز و هەست دەردەکەوێت! هەمووان دەزانین هیچ رەگەزێکی زەمەنی بە بێ رەگەزی شوێن بوون و رەنگدانەوەی نابینرێت، شوێن لەو حیکایەتەدا دەکەوێتە نێوان شار وەک بینراو و لادێ وەک نەبینراو، شوێن و زەمەن فەزای حیکایەتەکە دادەڕێژن.
لێرە لە نێوان لێکنزیکبوونەوە و لێکدوورکەوتنەوەی هەر دوو کاراکتەری (پۆلیس و هونەرمەند) چەمکی ئاشنابوون و نائاشنابوون، بۆ پەیوەندی ئاسۆیی و پەیوەندی ستوونی خوێندنەوەکەم دەکەمە رابەر و هەوڵدەدەم نائاشنابوونی (پۆلیس و شیعر) و ئاشنابوونی (هونەرمەند و جوانی) لە حیکایەتی قەسیدەکەدا زێتر روون بکەمەوە.

هەڵبەتە لێکنزیکبوونەوەی گورگ و پۆلیس و تاریکی و لادێ...لە (پەیوەندی ئاسۆیی)دا ترس دەخاتەوە! وەک چۆن لێکنزیکبوونەوەی هونەرمەند و رۆناکی و شار... لە (پەیوەندی ستوونی)دا جوانی بەرجەستە دەکات! لە پەیوەندی ئاسۆییدا (گورگ و پۆلیس و تاریکی و لادێ...) رووبەڕووی گوڵ□ بەڕۆژە دەوەڕێ، لە پەیوەندی ستوونیدا (هونەرمەند و رۆناکی و شار...) وێنەی گوڵ□ بەڕۆژە دەکێشێ... هونەرمەند لە بەرانبەر جوانی ئاوا دەبێت، پۆلیس لە بەرانبەر جوانی ئاور دەکاتەوە؟!

راستی حیکایەتەکە ئەوەیە: (ترس رووبەڕووی جوانی فیتوو لێدەدات... ترس رووبەڕووی کڵوەبەفر پێک هەڵدەدا)، یەکەمیان ترسە لە خۆ، دووەمیان ترسە لە سرووشت، یەکەمیان ناوەکییە و دووەمیان دەرەکییە! مەبەستم ئەوەیە کاتێک مر□ق ب□رانبەر جوانی دەوەستێ سڵ لە ناشیرینییەکانی ناوەوەی خۆی دەکاتەوە، کاتێک رووبەڕووی سرووشت دەوەستێ بیر لە بچووکی خۆی دەکاتەوە... ترسی یەکەم سڵبوونەوەیە لە توندوتیژی ناوەوە، ترسی دووەم ترسە لە نهێنی سرووشت... دەمەوێ بڵێم راستی حیکایەتەکە راستی ژیانە، راستی ژیان لەو قەسیدەیەدا لە خۆدواختن و خۆپێشخستن و پەلەکردن و خاوبوونەوە و رەمز و هەستی ناوکۆیی شیعری ئاماژەی بۆ دەکرێت، بەو مانایەش نە زستان بیانووە بۆ نەپشکوتن، نە پۆلیس هاتووچۆ لە بەفروباران دەگرێ! نە هونەر بیانووە بۆ ئاوابوون، نە پۆلیس بیانووە بۆ ئاگرنانەوە... چونکە ژیان ئازادییە لە نێوان ئاوابوون و ئاگرکردنەوە، لە نێوان شەو و رۆژ، لە نێوان زایەڵەی مەرگ و وێنەکێشانی بەیانی... ئەوە

مرۆڤ لە شەقامی ژیاندا هەنگاو دەنێ، ئەوە گورگە لە ژێر داوێنی (مرۆڤ) و لەگەڵ مرۆڤ بەرەو دنیا دەبێتەوە... (مەلەک دایانا) لە خەونی ئەفریقا گەوزیوە! مرۆڤ گورگی مرۆڤە*/ مرۆڤ لە نهێنی سرووشت سەری سووڕماوە، ئەوەی مرۆڤ و گورگ بەیەکەوە کۆ دەکاتەوە، راستی مرۆڤە، ئەوەی مرۆڤ و سرووشت بەیەکەوە کۆ دەکاتەوە راستی ژیانە، راستی ژیان راستی مەعریفەیە، ژیان بێ تووندوتیژی مەحاڵە! ژیان بێ نهێنی مەحاڵە! ئەوەی لە ژیان دەمێنێتەوە پەیوەندییە، ئەوەی لە مەعریفە دەمێنێتەوە نهێنییە، پەیوەندی بە جوانی بوونی دەکەوێتە قەیرانەوە، مەعریفە بێ نهێنی بوونی نییە... جوانی تووندوتیژی خۆی هەیە، مەعریفە خەونی مرۆڤە، تووندوتیژی جوانی خۆی هەیە، مرۆڤ بە مەعریفە دەکەوێ!

خوێندنەوەی حیکایەتی قەسیدەکە پێماندەڵێت ئەوەی (نائاشنابوون و ئاشنابوون) رێکدەخاتەوە، ئەوەی (گورگ و مرۆڤ/ تاریکی و رۆناکی/ شار و لادێ...) بەیەکەوە کۆ دەکاتەوە، ئەوەی (گوڵەبەڕۆژە و کەوەبەفر/ شیعر و کچ/ باران و سۆزایی...) بەیەکەوە کۆ دەکاتەوە: (مەعریفە و جوانییە...)

دواجار جوانی پۆلیس لە ژیانی حیکایەتی قەسیدەکەدا لەوەدایە کەشی شیعرەکە دەدۆزێتەوە، وەک چۆن سەرکەشی هونەرمەند لەوەدایە بە جوانکردنی پەیوەندییە مرۆییەکان گوێچکەی خۆی بە با دەدات؟! یەکەمیان لە پەیوەندییەکی بەرتەسکی قەسیدەکەدا دەخولێتەوە، دووەمیان لە پانتایی بەرفرەوانی پەیوەندی مرۆڤایەتیدا...
دەتوانم بڵێم ئەو خوێندنەوەیە لە رووی کۆمەڵایەتییەوە چەمکی ئاشنابوونی پۆلیس و نائاشنابوونی هونەرمەند بە خەیاڵ و بیرکردنەوەی حیکایەتەکەوە بەند دەکات؟! نەک هەر هەندە بەڵکو لە لایەک چەمکی مەعریفە بە هونەری داڕشتن و جیاوازی داڕشتن دەبەستێتەوە، لەلایەکی دیکە گۆڕینی چەمکی جوانی لە گۆڕینی ئاسۆی چاوەڕوانی باوی خوێنەر بەرهەم دەهێنێتەوە، بەو مانایە ئەو خوێندنەوەیە پێیوایە شاعیر لە رێگای مەعریفەی شیعرییەوە دارشتنی باو هەڵدەوەشێنێتەوە و دووبارە دایدەڕێژێتەوە... شاعیر لە رێگای جوانیی دنیابینییەوە ئاسۆی چاوەڕوانی باو و هۆگری دووچاری ئاوڕدانەوەیەکی جیاواز و حەپەسان دەکات!

چەمکی ئاشنابوون

چەمکی (ئاشنابوون) خاوەن رابردوویەکی مێژووییە، بە ئاسۆیی هەنگاو دەنێت، دابونەریت و یاسا و رێسا باوەکان دەچەسپێنێ و

پارێزگاری لە ئاسەیی چاوەڕوانی و هەڵگری خوێنەران و زمانی نوسینی باو دەکات... بەو مانایەش هەر یەک لە نوسەر و خوێنەر ئاشنای یەکترن و ناسنامەی یەکتر تەواو دەکەن. یان خۆیان لە ئاوێنەی یەکتردا دەبیننەوە، هەر یەک لە نوسەر و خوێنەر حەقیقەتی خۆیان لە سەر ئاستی ئاشنابوونی یەکتری وێنا دەکەنەوە... دواجار چەمکی ئاشنابوون وەک لە قەسیدەکە دەردەکەوێت، لە باشترین حاڵەتدا بە دوای گەشەکردنی مانای ئاسەییەوەیە!
لە راستیدا لە رووی کۆمەڵایەتییەوە پۆلیس نوێنەری چەمکی ئاشنابوونە و فیتوو لێدان یەکێکە لە ئەرکەکانی سەر شانی، بەڵام ناشێ لە کاتی دەوامی فەرمی مەی بخواتەوە. پۆلیس وەک گورگ بە دوای (تاوانبار/ نێچیر)ەوەیە، پۆلیس (لە شاردا) بە دوای شیعر و گورگ (لە لادێ) بە دوای وەرزی شیعرەوەیە، پۆلیس جوانی زیندانی دەکات و گورگ هێمنی دەشێوێنێ!

قسەکردن لە لەکنزیکبوونەوەی پۆلیس و گورگ، قسەکردنە لە ئاشنایی مەرەق و گورگ، لەوەوە مەرەق لە ناوەوەی خۆیدا توونودوتیژی هەڵگرتووە، پڕەنسیس دایانا بە کەژاوەیەکەوە لە شەقامەکانی شاردا دەبینرێ و گورکێک لە داوێنیدایە، دایانای شاژن لە خوێنی ئەفریقا گەوزیوە... شاعیر وەک وێنەگرێ لە بەرانبەر ئەو هەموو ئاشناییە سیگاری (بەهەمەن) لە ناشوێندا دادەگیرسێنێ، وەک شیعر لە نائاشناییدا... مەرج نییە شوێنی شیعر دیار بێت، مەرج نییە شاعیر سیگار بکێشێ، بەڵام یەکێک لە مەرجەکانی شاعیر بوون شیعر نوسینە، شیعر و شاعیر و سیگار ئاشنای یەکترن.
(یوونسی رەزایی) نایەوێ ئەو هەموو ئاشناییە لە داێشتندا بخاتە روو، متمانەی بە شتە باوەکان نییە، شاعیر لە فەزای زمان دەگات، دەیەوێت بە هەڵنانی جوانی وەک ڤان کوخ سەرکێشی بکات، دژی باو بوەستێ، وەک پێشنگی (گوڵە بەڕۆژەکان) رووبەڕووی (تاریکی)، نەک وەک دەنگی (پۆلیس) رووبەڕووی (هەتاو)... بخولێتەوە.

شاعیر متمانەی نییە، لە گومانەوە دێتەوە، هەتا تابووتی ئاشنابوون بە شانی خۆی بۆ گۆڕستان نەگوازێتەوە، دونیا نابێتەوە! هەتا رێهەندێکی جیاواز بە تیشک و دەنگ نەدات، لە سەرکێشی بەردەوام دەبێت... ئەدەب جگە لە جوانی هیچ چەکێکی دیکەی نییە، هونەر لە بەوەریدا، شیعر لە داێشتندا، سەرکێشی ڤان کوخی دەوێ؟! کەواتە دووبارە داێشتنەوەی پێشنگی گوڵەبەڕۆژە و تاریکی و دەنگی پۆلیس و هەتاو، سەگ و باران، شیعر و ناشوێن... وەک دوو نائاشنا سنورە باوەکان تێکدەشکێنن و خوێنەر دووچاری ئاوەدانەوەیەکی جیاواز و

حەپەسان دەکەن.

چەمکی نائاشنابوون

چەمکی نائاشنابوون لە شیعردا فۆرمالیستەکان و یەکەمجار (شکلۆفسکی)* بە کاری هێناوە، بە مانای رێگای دەربڕینی هونەری، یان نواندن بە شێوەیەکی هونەرییانە، بەڵام ئایا ئەو قسەیەی شکلۆفسکی چ هونەرێکی مەبەستە، هەڵبەتە وێنەی شیعری مەبەست نییە، بەڵکو گۆشەنیگا و دۆزینەوە بە هەند هەڵدەگرێت، ئەو مانا نائاشنایەی مەبەستە، کە نکۆڵی لەوە دەکات خۆی بە دەست دنیای ئێمەوە بدات! هونەری شیعری لە (دنیای بەتاڵی زمان) کە لە شێوازی ئەبستراکتدا قسەم لێکردووە، پەیوەندی بەو مانا نائاشنا و هێزەوە هەیە، کە دەکەوێتە سەر (دواخستن و پێشخستن) و (رەمز) و (هەست)ی رستەی شیعرییەوە… دەمەوێ بڵێم یوونسی رەزایی دوای جولەی مانای نائاشنا دەکەوێت، دوای دۆزینەوەی گۆشەنیگای شیعری دەکەوێت… بۆ نموونە (پۆلیس لە رێگا فیتوو لێدەدا- ئەو گوڵەبەڕۆژانەی بە تاریکی دەوەڕن- گوێچکەیەکی بڕاو دەبینم لە بادا…) من لێرەدا هەوڵمداوە قسە لەو جۆرە نائاشناییە بکەم!

ئەگەر ئاشنابوون هۆگری مر□ق ب□ شتەکان و دنیا بەرجەستە بکات، ئەوە نائاشنابوون نامۆیی مر□ق ب□ شتەکان و دنیا دەخاتە روو، یەکەمیان دەلالەت لە رێکەوتنی مر□ق و شتەکان و دنیا دەکات، دووەمیان دەلالەت لە یاخیبوونی مر□ق و شتەکان و دنیا دەکات، یەکەمیان بەشێک لە مێژووی (ئاسۆیی) مر□قی لەسەر بونیاد نراوە، دووەمیان بەشێک لە چێژی هونەری (ستوونی) مر□قی لە سەر دادەمەزرێ، یەکەمیان جێگیربوون دەچەسپێنێ، دووەمیان جیاوازی دەسەلمێنێ… ئاشنابوون، رەها کردنی ئاسۆی چاوەڕوانی باو و هەستی گشتی باو بارە دەکاتەوە، ئاشنابوون هۆگریبوونی باوە، نائاشنابوون دژی ئاسۆی چاوەڕوانی باو و هەستی گشتی باو دەبێتەوە، نائاشنابوون یاخیبوونە لە باو!

چەمکی نائاشنابوون بە مەعریفەی جیاواز و دنیابینی جیاوازەوە بەندە، لە سەرسامبوون و حەپەسانەوە پەیوەندی بە داهێنان و چێژی داهێنانەوە دەکات! نائاشنابوون ئەو رێگا هونەرییە نوێیە دیاری دەکات، کە ناکەوێتە سەر رێگا باو و کۆنەکانەوە، بەکارهێنانی ئەو رێگا هونەرییە و چێژە هونەرییە نەناسراو و نوێیە پەیوەندی بە ئاگایی جیاواز و دیدی جیاوازەوە هەیە، پەیوەندی بە هەستی تێگەیشتنی جیاواز و نەگوتراوەکانەوە هەیە، ئەفراندنی دنیایەکی نوێ و دیتنی شتە نادیارەکان و دۆزینەوە دەگەیەنێت…

ئەو قەسیدەیە هەر نایەوێت پێمانبڵێت مرۆڤ گورگی مرۆڤە و شار نامۆیی لێدەکەوێتەوە و هونەر جوانییە و هونەرمەند لە کۆمەڵگا نامۆیە و مرۆڤ لە ژیاندا هەست بە نیگەرانی و ترس و نائاشنابوون دەکات… ئەو قەسیدەیە هەر تەنها پۆلیس ناکاتە هاونشینی کەوەبەفر و پێکهەڵدان و کیژ ناکاتە هاوسێی بەیانی و دەسەڵات ناکاتە گورگ و گورگ ناکاتە شیعر… ڤان کوخ و گوێچکە، باخ و باغ و هونەرمەند هاونشینی جوانی… بەڵکو هەموو ئەوانە بە شێوەیەکی دیکە وەک خودی حەقیقەت و هونەری نواندنی زمان و کورتبڕی و دیتنی نوێ و پەیڕەونەکردنی گرامەر و دواخستن و پێشخستن و ڕەمز و هەستی شیعرییەوە دەردەکەون… بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا یوونسی ڕەزایی دەکەوێتە وێنەکردن بە ئامرازی پەیوەندییەوە بە نموونە (کە دەلورێنن لە سەرکەشی شەو. کە ڕەنگیان بە تامترین… کە بە سنور دەزی. وە لە فەی چاوت…)، هەندێجار جوڵەی مانای نائاشنا گەشەنیگای شاعیرانی بەجێدەهێڵن و شێوانی مانایان لێدەکەوێتەوە، بە نموونە (تینوویە ڕەنگە جیهان بە جوانیی… دڕندەیی ئەو مەنزوومەیە با تاڵانی –با- ئەمن و ئەوەش شاعیرانی ئاوابوون لە ژان…)، هەندێجار تێکەڵاوبوونی شتە جیاوازەکان، دەنگ و تیشکی جیاواز و واتای نوێ بەرهەم ناهێنێ، بەڵکو لە شوێنی خۆی پێ دەکوتێ، بە نموونە (ئەمن و ئەوەش شاعیرانی ئاوابوون لە ژان) دەمەوێ بڵێم جیاوازی واتای “ئاوابوون” ناتوانێ جوڵە بە دەنگ و جوڵە بە جوانی بکات، بە دیوەکەی دیکەش شێوانی مانای لێدەکەوێتەوە…

دەرئەنجام:

1- دەقگەرایی دەقی (کێشی ئەو شیعرەت بە نادەزرێتەوە، بلوورێنە تکا یە)ی (یوونسی ڕەزایی) بە گشتی نامۆیی لێدەکەوێتەوە… لە پەیوەندی ستوونی پێشنگی ئاگامەندی ئەو نامۆیی و نائاشنابوونە چێژ و تیشکی دەلالەتی شیعری بەرهەم دەهێنێ، بەڵام لە پەیوەندی ئاسۆیی داڕشتنی جوڵەی مانای نائاشنا، وێنەی شێواو دەخاتەوە. بەڵام وەک دیارە مامەڵەکردن شاعیر لەگەڵ شێوازی داڕشتن ئەگەرچی لە ڕووکاردا ئاسۆیی دەنوێنێ، بەڵام بە هۆی بەرهەمهێنانی وێنە شێواوەکانەوە لە ناوەوە ستوونی دەکەوێتەوە، وەک چۆن مامەڵەکردن لەگەڵ چێژ و تیشکی دەلالەتی شیعری ستوونییە، ستوونی بوونی جوڵەی مانای نائاشنا و ستوونی بوونی تیشکی دەلالەتی شیعری شێوازی نوسینی شاعیر لە شێوازی ئەبستراکت نزیک دەکاتەوە.
2- یوونسی ڕەزایی وێنەی شیعری بە قوربانی جوڵەی جوانی دەکات،

بەڵام دوور لە قوەسایی مەعریفە و گوتارخوازی، هەمیشە بە پڕکردنەوەی بۆشاییەکان پشت بە بیرکردنەوە و خەیاڵی خوێنەران دەبەستێت، نائاشنابوونی چێژ و تیشکی دەلالەتەکان و نائاشنابوونی دەنگی مانا و وێنەی شێواو ئاسۆیەکی تازەی چاوەڕوانی بۆ خوێنەران واڵا دەکات.
-3 خوێندنەوە و داڕشتنەوەی ئەو قەسیدەیە بە خەیاڵ و بیرکردنەوەی خوێنەران، هەر تەنها دەلالەت لە پڕکردنەوەی بۆشاییەکان ناکات، بەڵکو لە لایەک دەلالەت لە فرە مانایی دەق و لە لایەکی دیکە دەلالەت لە بەرهەمهێنانەوەی داهێنانی خوێنەر لە ناو داهێنانی دەقدا دەکات.

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

1- ڕۆژنامەی "هیچ" ژ 7، 1/1/2017
2- یوونسی ڕەزایی شاعیر و نوسەری بەکانییە. لیسانسی لە تەکنەلۆژیای پەروەردە و ماستەری لە زانستە سیاسییەکان وەرگرتووە.
3- نائاشنابوون/نامۆبوون… لە وشەی (تغریب- اغترابە expatriation)ی عەرەبییەوە نزیکە.
4- ئاماژەیە بە گوتەکەی بیریار و فەیلەسوف تۆماس هۆبز (1679-1588) کە دەڵێت: (هەموو مرۆڤێک لە پێناو خۆیدا شەڕ دەکات، بنچینەی کارەکانیشی خۆویستییە، بناغەی هەڵسوکەوتەکانی ئارەزوویەتی لە سوود گەیاندن بە خۆی، ئەو خۆشەویستییەی بە هاوسێیەکەشی هەیەتی تەنها فێڵکردنە لە فێڵەکانی خۆشەویستی خۆی).
5- نوسەر و ڕەخنەگری ڕووسی فیکتۆر بۆریسۆفیچ شکلۆفسکی (1893 – 1984) پێیوایە شاعیر پێویستە ناوکۆیی باو تێکبشکێنێ و جیاوازی بونیاد بنێت، داڕشتنە باوەکان هەڵوەشێنێتەوە ودەست بەسەر وەڵامە ئامادەکاندا بگرێت. شاعیر پێویستە پرسی جیاوازی بسازێنێ و خوێنەران بە دەرککردنی بەرزی شتەکان بگەیەنێت. شکلۆفسکی پرسە داهێنانی گواستنەوە لە باوەوە بۆ ناباو، بە هونەر ناو دەبات.

هەولێر 10/7/2017

ئەدەبی کلاسیزمی کوردی و دنیابینی ... عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

حەقیقەتی* شیعری کلاسیزمی کوردی راستەوخۆ پەیوەندی بە ئایینەوە دەکات، نەك چینی ئەرستۆکرات و زمانی بەرزی ئەو چینە، ئەو حەقیقەتە حەقیقەتێکە نزیك لە هەستی دەستەجەمعی و واقیع، لە پشت ئەو دید و بۆچوونەش بیروباوەڕی ئایینی میترایی و زەردەشتی و مانی و یەزیدی، دواتر (یارسانی/ ئیسلامی)، (یەزیدی/ ئیسلامی) و زمانی زارەکی کوردی دواتر زمانی شیعری رۆژهەڵاتی و شیعری ئیسلامی وەستاوە، لەو تێگەیشتنەوە، دەگەینە ئەو دەرئەنجامەی کە بنەمای فەرهەنگی ئایینی و ئەدەبی کلاسیزمی کوردی ئەو وشە و رستە ساکارانەن، کە لە ناو خەڵکی لە ژیانی رۆژانەدا بە کار دەهێنرێن، و دوو هێزی (خێر) و (شەڕ) و (جوانی) کە بە شێوەیەکی گشتی لە ئایینی کوردان رەنگدانەوەی دەبینرێت، لە شیعری کلاسیزمی کوردیشدا بەو شێوەیە دەردەکەوێت: لەبەر ئەوەی کردگار هەر گیانە، بۆیە تۆ نازانیت خێر لە کوێوە رووت تێدەکات، بەڵام گیانی کردگار گیانێکی بەرزە، یان لەبەر ئەوەی هێزی دروستکەری گیان لە ئاسمان دەبێت، بۆیە هەمیشە وا بیر دەکەیتەوە کە خێر لە ئاسمانەوە بێتە خوارەوە! کردگار لە بنەڕەتدا هەر گیانێکە، بەڵام چونکە دەچێتە ناو لەشی جۆراوجۆرەوە خۆی لە قالبی جیاوازدا پیشان دەدات، ئیتر بە ناویش وەکو لەش زۆر دەبێت، لەش لەسەر زەوی دەبێت، بۆیە شەڕیش لەسەر زەوی دەبێت!

زەمەنی بوونی مرۆیی لە ئایینی (کوردان)دا پێکهاتەیەکی تایبەتە، لە سێ فاکتەری رابردوو و هەنووکە و داهاتوو پێکهاتووە، ئەو فاکتەرانەش هێزی خۆیان لە دۆنادۆن و (یەکیەتی بوون) هەڵدەگرنەوە. لە بەرانبەر ئەوەیش یەکیەتی بوون لە شیعری کلاسیزمی کوردیدا لە رێگای (شەوق) و (وەجد) و (قەلەق) و (عەدەم) دەردەکەوێت… جوانی لە شیعری کلاسیزمی کوردیدا رەنگدانەوەی سروشت و دژی جوانپەرستانە، شاعیری کوردی کلاسیك هیچ جیاوازییەك لە نێوان گوڵێکی جوان و کچێکدا ناکات، گرنگ ئەوە نییە، تۆ کامەیانت خۆش دەوێت، بەڵکو گرنگ خۆشویستنی جوانییە، بە دیوەکەی دیکەش یار، یان دڵبەر لە هەموو جێیەکە، واتە (بوون) لەوە، یان لەوەوەیە، ئیتر (بوونی من) شاعیر بەشێکە لە (بوونی تۆ) دڵبەر، (بوونی من) عەقڵ بەشێکە لە

(بوونی تێ) سروشت… هەموو ئەوانە لە یەکتری جیا نابنەوە، ئەگەرچی وەکو دوو جەوهەر خۆیان دەنوێنن، بەڵام لە راستیدا یەك جەوهەرن، ئەو یەکیەتییە هەموو شتێك کۆدەکاتەوە، هیچ (بوون)ێك نییە، لە جەوهەرە گەورەکە، کردگارە بچێتە دەرەوە، هەموو شتێك لە دەست کردگارە، ئەوەی ئەویش دروستی کردووە وێنەی خۆی دەنوێنێ و بەشێکە لە خۆی، واتە هەموو شتێك وێنەی ئەو جەوهەرەی تێدایە و ئەو جەوهەرەش لەبەر ئەوەی خۆی جوانە، بۆیە لە هەموو جوانەکاندا دەردەکەوێتەوە بەوەش (یەکیەتی بوون) دروست دەکەن.

ئەگەر سەرەتای ئەدەبی کوردی وەك مێژوو پەیوەندی بە ئایینی کوردییەوە هەبێت و زمانی رەسمی ئایین و ئایینزا و عەقیدە شاراوەکانی کوردانیش بە شێوەیەکی گشتی دیالێکتی گۆران بووبێت؟!* کەواتە وەك چۆن بە درێژایی مێژوو ئایینی کوردان ئەرزشێکی زۆری بە شیعر داوە، بە هەمان شێوەش لە پشت بەشێکی زۆری شیعری رەسەنی کوردیش وەك فیکر، دنیابینییەکی ئایینی دەبینرێت! دەمەوێت بڵێم ئەگەر لە پشت (ئایینی کوردان) کێشی خۆماڵی و زمانی رەمەکی وەستا بێت و لە پشت فیکری (شیعری رەسەنی کوردی) ئایینی کوردی هەڵگرینەوە، ئەوە دەشێ دنیابینی شیعری کلاسیزمی کوردی وەك مێژوو دەلالەت لە توانای ئایینی بکات، وەك چۆن دنیابینی ئایینی کوردی خۆی لە توانای دەستەجەمعیدا دەدۆزێتەوە! بەڵام ئەگەر ئایین وەك ئەرك حەقیقەتە گەورەکان لە ئاسمانەوە بەرەو زەوی دابەزێنێ! ئایا کاری شیعر، کاری ئەدەب ئەوەیە، کە ئەو حەقیقەتە گەورانە دووبارە پێشکەش بکاتەوە، ئایا شاعیر پەیامبەری نێوان ئاسمان و زەوییە؟!* لێرەدا دەپرسم ئەگەر شیعری رەسەنی کوردی، بیەوێت گوتارێك بۆ حەقیقەت بەرهەم بهێنێ، یان بەمانایەکی دیکە روویەك لە رووەکانی حەقیقەت بخاتە روو، ئەی بۆ هەوڵیش نادات چێژی هونەری لە ماڵی زماندا بدۆزێتەوە، ئایا چێژی هونەری و حەقیقەت دوو شتی دژ بە یەکن؟!

هەڵبەتە من مەبەستم نییە، ئەو دنیابینییەی کە لە شیعری کلاسیزمی کوردیدا دەبینرێت، لەبەر ئەوەی دنیابینییەکی ئایینییە، بە دنیابینی میتافیزیکییەوە بەندی بکەم، بەڵکو دەمەوێ دنیابینی شیعری رەسەنی کلاسیزمی کوردی و دنیابینی ئایینی کوردان، وەك توانای دەستەجەمعی و ئاگایی دەستەجەمعی تەماشا بکەم، ئەویش بە پشت بەستن بە تێزەکەی (لۆسیان گۆڵدمان 1913-1970)* کە یەکێکە لەو بیریارانەی هەوڵی زۆری بۆ ناساندنی چەمکی دنیابینی یان جیهانبینی داوە، هەڵبەتە (گۆڵدمان) سەر بە قوتابخانەی مارکسییە و یەکێکە لە

قوتابی و پەیڕەوانی (جۆرج لۆكاش 1885-1971) و كارەكانی دەكەوێتە نێوان سۆسیۆلۆژیای كۆمەڵایەتی و سۆسیۆلۆژیای ئەدەبییەوە… چەمكی دنیابینی لای ئەو تەعبیر لە كۆی ئەو فیكر و بیروڕاو ئاگایی و هەستانە دەكات، كە هەر ئەندامێك لە ئەندامەكانی دەستە و كۆمەڵ و چین بە یەكەوە دەبەستێتەوە و هەر لەوێشەوە لەگەڵ دەستە و تاقم و كۆمەڵ و چینێكی دیكە ناكۆك دێتەوە، بەو مانایە دنیابینی: كۆی ئەو خەون و سەرنج و ئاگایی شیاوی ئایندەیی و فیكرە میسالیانە دەگرێتەوە، كە كۆمەڵێك یان دەستەیەك یان چینێكی دیاریكراو خەون بە جێ بە جێكردنییەوە دەبینێت، لێرەدا جیهانبینی مەرج نییە، هەڵگری حەقیقەتێكی میتافیزیكیانە بێت، وەك چۆن دەشێ تەعبیر لە لێوردبوونەوەیەكی پەتی نەكات، بەڵكو بە پێچەوانەوە خستنە رووی واقیعێكی سەرەكی و دیارە، ئەو واقیعەی كە زانایانی كۆمەڵایەتی بە هەستی دەستەجەمعی وەسفی دەكەن، هەر لەسەر بنەمای ئەو وەسفەوە شیعری كلاسیزمی رەسەنی كوردی بە زمان و دنیابینی دەستەجەمعییەوە دەبەستینەوە، ئەو پێناسەیەش راستەوخۆ بە چەمكی پەیوەستبوونمان گرێ دەداتەوە.* دەمەوێ بڵێم دنیابینی شیعری كلاسیزمی كوردی وەك تێگەیشتن ساتەوەختێكی دیاریكراوی ژیانی خودی كلتوری كوردی دەگەیەنێت، كلتورێك كە بەشێكی زۆری وزە فیكرییەكانی لە ئایین وەرگرتووە! چونكە وەك (هانز جۆرج گادامێر) دەڵێت: هەموو كلتورێك تێگەیشتنێكی دیاریكراوی لە خۆدا هەڵگرتووە، لەبەر ئەوەی تێگەیشتن پەیوەندی بە كلتوری دیاریكراوەوە هەیە، كەواتە بەپێی جیهانبینی خۆی دەیسازێنێ.* بەڵام پرسیار ئەوەیە، ئایا ئەو دنیابینییە ئایینییەی لە شیعری كلاسیزمی كوردیدا دەبینرێت، دەتوانین لە پرسی وجودی نزیكی بكەینەوە؟ هەڵبەتە ئەو پرسیارە رووییەكی دیكەی هەمان پرسیاری پێشوومانە كە گوتمان: ئایا ئایینی كوردی، ئەدەبی نووسراوی كوردی توانیویەتی بەم بە یەكگەیشتنە (بوونی كوردی) بسەلمێنێ؟!

بە شێوەیەكی گشتی دەتوانم بڵێم دنیابینی شیعری كوردی جیهانبینییەكی میسالیانەیە، وەك چۆن دنیابینی ئایینی كوردان دنیابینییەكی میسالیانەیە، چونكە هەمیشە دنیابینی ئایینی پێویستی بەزەمانەتی خوایی دەبێ، تاكو دڵنیا بێ لەو راستیەی كە دەیبینێ، بەو مانایەش دنیابینی شیعری كلاسیزمی كوردی نەیتوانیوە بوونی تاكی كوردی كەشف بكات؟!چونكە تەعبیر لەو ئاستە مەعریفییە جیاوازانە ناكات، كە لە هەڵنانی زماندا دێتە ناوەوە… لەبەر ئەوەی جیهانبینی شیعری كلاسیزمی رەسەنی كوردی لە تێگەیشتنێكەوە هەڵقوڵاوە كە سەرچاوەكەی بۆ ئایینی كوردان دەگەڕێتەوە، نەك بۆ واقیعی كوردی،

کەواتە توانای خوێندنەوەی واقیعی نییە، هەر تێگەیشتنێك توانای خوێندنەوەی واقیعی نەبێت، دەکەوێتە دەرەوەی ئامادەگی کارایانەوە لەوێوە سنورەکانی خۆی دادەمەزرێنێ و پرسیارەکان پەراوێز دەخات، بێگومان کوشتنی پرسیاری تاکی کوردی هەر تەنها واقیعێکی بنبەستوومان بۆ ناکێشێ، بەڵکو کێی ئەو کێشە و قەیرانانەش دەشارێتەوە کە ئەو واقیعە لە دووتوێی خۆیدا هەڵیگرتووە، دەمەوێ بڵێم حەقیقەتی نێوان ئەوەی شیعری کلاسیزمی رەسەنی کوردی دەیڵێت و ئەوەی ئایینی کوردی بە قسەی دەهێنێ، خۆی لە نێوان (پرسیار) و (ئەوەی پرسیاری لێدەکات) دەبینێتەوە، لە نێوان پرسیار و ئەوەی پرسیاری لێدەکات، ئەوەی ناشێ فەرامۆشی بکەین، ئەوەیە کە هەوڵبدەین زمانی بێگانە سوار زمانی کوردی نەبێت، وەك (عەلائەددین سەججادی لە کتێبی مێژووی ئەدەبی کوریدا لە ژێر ناونیشانی -بۆچ هێنراوە بە شێوەی هەورامی وتراوە؟- دەریدەخات)، نەك گەڕان بە دوای بوون و پرسیارکردن لە بوونی تاکی کوردی! بۆیە کاتێك لێژیکی توانای دنیابینی شیعری کلاسیزمی رەسەنی کوردی و لێژیکی تەواوکردنی ئایینی کوردی لێك نزیك دەکەینەوە، دەبینین وەك چۆن توانای دنیابینی شیعری کلاسیزمی رەسەنی کوردی جۆرێکە لە تێگەیشتن و تەواوکردنی دیاردەگەری ئایینی، بە هەمان شێوە هەڵوەشانەوەی لێژیکی تەواوکردنی ئایینی کوردی جۆرێکە لە توانای دنیابینی و واقیعی سەرەکی دەق! واتە وەك چۆن بە بێ تێگەیشتنێکی دیاردەگەرانە لە دنیابینی شیعری کلاسیزمی رەسەنی کوردی ناگەین، بە هەمان شێوەش بە بێ تێگەیشتن لە واقیعی دەق ناگەینە دنیابینی ئایینی؟! لێرەدا بەشێکی گەورەی هەر دوو چەمکی (دیاردەگەرایی) و (واقیع) لە رێگای ئاگایی دەستەجەمعییەوە خۆیان ئاشکرا دەکەن، بەمجۆرە توانای زمانی کوردی و توانای ئایینی کوردان یەك رەنگدانەوەی ئەویدیکەیە، بە مانایەکی دیکە (تێگەیشتن) و (دەق) دەبنە تەواوکەری یەکتری، بۆیە توانای دنیابینی شیعری رەسەنی کوردی لەو ساتەوە دەکەوێت، کە ئایینی کوردی بەرەو هەڵوەشانەوە هەنگاو دەنێت! هەر لەو خاڵەوە شیعری کلاسیزمی رەسەنی کوردی دەلالەت لە توانای دنیابینی ئایینی کوردی دەکات، وەك چۆن ئایینی کوردی دەلالەت لە توانای دنیابینی شیعری کوردی دەکات، هەر لەو خاڵەشەوە شیعری کلاسیزمی رەسەنی کوردیمان بە رەوانی زمانی کوردی و دنیابینی دەستەجەمعییەوە پەیوەست کرد.

بە کورتی دەمەوێ بڵێم وەك مێژوونووسان ئاشکرای دەکەن، بنەما و ناوەڕۆکی ئایینی کوردان بەردەوام لە خۆ گۆڕین و خۆ بەرهەمهێنانەوەدایە: میترایی و زەردەشتی و مانی و یەزیدی، دواتر

(یارسانی/ ئیسلامی)، (یەزیدی/ ئیسلامی)! بە دیوەکەی دیکەش زمان و شیعری کوردی لەسەر ئەو شێوەیە خۆی بەرهەم دەهێنێتەوە و ناکرێ ئەو دووبارە خۆ بەرهەمهێنانەوە ئاینییە، یان ئەو خۆ گونجانە ئاینییە، ژیانێکی دیکە و واقیعێکی دیکە بە زمانی کوردی و شیعری کوردی نەبەخشێت، بۆیە بە بڕوای من ناشێ بەو شێوەیەی کە دکتۆر مارف خەزنەدار بە پێی دیالێکتەکان مامەڵەی لەگەڵ کردووە، قسە لە مێژووی ئەدەبی کلاسیزمی کوردی بکەن، چونکە ناتوانین ئاینی کوردان وەك سەرەتاییەکی بەڵگە نەویست لە شیعری کلاسیزمی کوردی بکەینەوە، پێچەوانەکەشی راستە؟! بە دیوەکەی دیکەش کاتێ دنیابینی ئاینی کوردان لە بەرانبەر ئەویدیکەی ئیسلامی و شارستانیەتی ئیسلامی خۆی پێناگیرێت و بە جۆرێك لە جۆرەکان هەڵدەوەشێتەوە، زمانی کوردیش دەکەوێتە ژێر کاریگەری ئەویدیکە و رەحمەتی زمانی شیعری میللەتانی موسڵمان، لەوێوە زمانی کوردی بە جۆرێکی دیکە و لەگەڵ ژیانێکی دیکەی رەوانبێژی عەرەبی تێکەڵ دەبێتەوە، وەك چۆن ئاینی (یارسان)، (یەزیدی) خەباتی خۆیان لە ژێر سێبەری ئاینی ئیسلامی و شارستانی ئیسلامی بەو هەموو لاوازییەوە درێژ دەکەنەوە.

کەواتە دەتوانین بڵێین دنیابینی پێگەی یەکەم (بابا تاهیری هەمەدانی 937-1010) و پێگەی دووەم (گۆران- هەورامی) کە رەسەنایەتی شیعری خۆیان لەسەر دنیابینی ئاینی کوردان دامەزراند، بەر لە هاتنی شارستانی ئیسلام و ئاینی ئیسلام بە جۆرێك لە جۆرەکان مردنی خۆیان راگەیاند، بەڵام دنیابینی پێگەی سێیەم (دوای رووداوی شەڕی چاڵدێران) و پێگەی چوارەم (پاش دروستکردنی سلێمانی) لەگەڵ هاتنی ئاینی ئیسلام بە شێوەیەکی دیکەی جیاواز و رەوتێکی دیکەی جیاواز شیعری خۆیان نوێ کردەوە.

تێبینی:
ئەو لێکۆڵینەوەیە بەشێکە لە کتێبی (بنەما فیکرییەکانی شیعری کلاسیزمی کوردی) کە بۆ چاپکردن ئامادەیە.

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

*(هایدگەر) وشەی حەقیقەتی یۆنانی بە وشەی کەشفکردن یان دانەپۆشین و نەشاردنەوە تەرجەمە دەکات.
* ناوچەی جوگرافی کوردانی گۆران وەك ئەوەی دکتۆر مارف خەنەدار ئاماژەی بۆ دەکات، دەکەوێتە سەر ئەو هێڵانە: هێڵی سنە… ناوچەی

پاوە… ناوچەی کەندووڵە… لەسەر ڕووباری خازر… باجەلانەکان لە ناوچەی زەهاو… لە کوردستانی تورکیا گۆرانەکان بە (زازا) ناو دەبرێن. بۆ زێتر ڕوونکردنەوە بڕوانە: دکتۆر مارف خەزنەدار، مێژووی ئەدەبی کوردی، بەرگی دووەم، ل10-11.

* بۆ ئەو مەبەستە بگەڕێوە بۆ پەراوێزی ژمارە (4) کە نووسراوە: (ڕێنسار 1524-1585) پێیوابوو شاعیر پەیامبەری نێوان خوا و خەڵکە.. شیعر لای ڕێنسار لە زەوییەوە بۆ ئاسمان بەرز دەبۆوە، پێیوابوو شیعر دەبێ سوودی هەبێت و ڕاستییە گەورەکان پێشکەش بکات.

* لۆسیان گۆڵدمان لە ساڵی (1913) لە شاری (بوخارست) هاتۆتە دنیاوەو تەمەنی منداڵی لە شاری (بۆکۆزالێن)ی (ڕۆمانیا) بەسەربردووە، دوای وەدەستهێنانی بڕوانامەی (بکالۆریا) لە (بوخارست) چۆتە (کۆلیژی ماف) هەر لەوێشەوە بۆ یەکەمینجار ئاشنای کارەکانی (مارکس) بووە. لە ساڵی (1933) لە بواری ئابووری سیاسییەوە تێزی دکتۆرای ئامادە کردووە، هەر لە هەمان ساڵیش ئیجازەی لە زمانی (ئەڵمانی) وەرگرتووە. ساڵی (1940) لە ترسی ئەڵمانیای داگیرکەر بەرەو (فڕەنسا) ڕایکردووە، پاشان بە شێوەیەکی نافەرمی بەرەو (سویسرا) دەچێت و لەوێ لە یەکێك لەسەربازگە پەناهەندەییەکان تا ساڵی (1943) دەمێنێتەوە، ئینجا بە هۆی (جان پیاجێ)وە ڕێگەی خوێندنی بۆ خۆش دەکرێت لە زانکۆی (زوریخ) ڕێگەی پێدەدرێ خۆی بۆ تێزی دکتۆرا لە فەلسەفە ئامادە بکات و پاشان تێزی دکتۆرای لەسەر (کانت) پێشکەش دەکات و دواتر لە زانکۆی (جنیڤ) وەك یاریدەدەری (جان بیاجێ) دەست بەکار دەکات.

* عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا، شەڕی زمان، لە پێناو تەئویلکردنی دەق، ل53-54.

* هانز جۆرج گادامێر فەیلەسوفی ئەڵمانی لە 11 فێبرابەری ساڵی 1900 دوای کۆچکردنی (دیکارت) بە 350 ساڵ لەدایکبووە، لەدایکبوونی ئەو ڕێکەوتی هەمان ساڵی کۆچی دوایی فەیلەسوفی بەناوبانگ نیچە دەکات… هەڵگری بڕوانامەی دکتۆرا بووە، دواتر هەر لە ساڵی 1953 وەك سەرنووسەری گۆڤاری فەلسەفە کاری کردووە، لەساڵی 2002 کۆچی دوایی کردووە. تێگەیشتن لای گادامێر لە وەرگرتنی نیازی نووسەرەوە هەڵناقووڵێت، نیازی دانەر ئاسۆی تێگەیشتن دیاری ناکات، بەڵکو ئەو ئاسۆیە ڕاڤەکار پڕی دەکاتەوە، ڕاستە ڕاڤەکار شوێنی ناوەندی زمانەوانی پڕ ناکاتەوە، بەڵکو لەگەڵ شێوەکانی زمانەوانی مامەڵە دەکات، ئەو فۆرمانەش بەرەو تێگەیشتنی تایبەتمان دەبەن، ئەو

تێگەیشتنەش دەکەوێتە دەرەوەی زمانی دەقەوە. بۆ زێتر شارەزایی بڕوانە: عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا، شەڕی زمان، لە پێناو تەئویلکردنی دەق، خانەی چاپ و بڵاوکردنەوە-سلێمانی- 2010، ل107.

فرۆید/ لاکان فانتازیای وێناکردنی دوو باوك …. عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

“مرۆڤ دەبێ لە ژیاندا بۆ مانای بوونی خۆی بگەڕێت” …

ڕەنگە ئەو ناونیشانەی سەرەوە لە رووە ئاشکراکەیدا فرۆید و لاکان وەك دوو باوکی دەروونشیکاری وێنە بکات، بەڵام چاوتێبڕینی ئەو نوسینە لەوێدا نییە، لە دوولایەنی باوك بە واتە فرۆیدییەکە و لە فانتازیای وێناکردنی (باوك، منی باڵا، ڤالوس) وەك (دال) بە واتە لاکانییەکەی خۆی هەڵدەگرێتەوە… بەو مانایەش چەمکی فانتازیا وەك تێکەڵەیەك لە ڕەگەزەکانی ئاگامەندی و نائاگامەندی دەبینین، کە دەکەوێتە نێوان دوو جەمسەری واقیع و خەیاڵ! (لە سەدە نۆزدە نائاگامەندی – Unconscious – بە شێتەوە پەیوەست دەکرا، واتە ئەو کەسەی کە ناتوانێ لە ڕێگای عەقڵەوە بیر بکاتەوە. فرۆید دەڵێت لە سیستمی نائاگامەندی نە ڕەتکردنەوە بوونی هەیە، نە پلەکانی یەقین بوونی هەیە. بەو مانایەش نائاگامەندی منداڵییە و هەمیشە لەگەڵماندایە، بەڵام بە بڕوای لاکان نائاگامەندی شوێنەوارێکی ئاڵۆز و پڕ لە ژاوەژاو نییە، بەڵکو یەکێکە لە هۆکارەکانی پەیوەندیمان بە یەکترەوە، بە پێی ئەو بۆچوونە نائاگامەندی لە دەرەوەی ئێمەدایە، نەك دەروونمان) لەگەڵ فانتازیا فێری ئەوە دەبین کە چۆن ئارەزوو ئەزموون بکەین، بەڵام دەبێ بزانین ئارەزوو یان (حەز) بە وردی بابەتی نییە، بەڵکو حەزکردن لە شتێکە، شتێك کە ونبووە یان (لەدەستچووە- منداڵ بە ئەزموونێکی تراژیدی ونکردن دۆزینەوەدا دەڕوات، ئەو ساتەی کە دایکی لە پێش چاوی وندەبێت و دەڕوات، لەگەڵ ئەو ساتەی کە دەردەکەوێت و دەگەڕێتەوە- کورترین چیڕۆك کە بکرێ بیری لێبکرێتەوە: شتێك ون دەبێ و دواتر

دەدۆزرێتەوە- چیرۆك: بریتییە لە سەرچاوەی دڵدانەوە… شتە ونبووەکان هۆکاری دڵەڕاوکێی ئێمەن و رەمزن بۆ هەندێ شتی لە دەستچووی نائاگامەندی و بە پێی تیۆری لاکان ئەو ونبووە جەستەی دایکە، کە چیرۆکی ژیانی ئێمە بەرەو پێشەوە دەبات و ناچارمان دەکات بە شێوەیەکی مەجازی و بێکۆتایی بەدوای جێنشینێك بۆ ئەو بەهەشتە ونبووە بگەڕێین. دۆزینەوە شتێکە چێژ بەخش. ڕێیشتن تەنها لەگەڵ هاتندا مانای دەبێت…..)

(1)
چەمکی (ئارەزوو-الرغبە) لای دەروونشیکاران مەیلی هەڵەمەکییانەی منداڵانە کە کۆمەڵگا قەدەغەی دەکات، بەمجۆرەش ئارەزوو دەچەپێنرێ… ئارەزووە تێرنەکراوەکانمان یان چەپێنراوەکانمان دەخەینە ناهۆشمەندییەوە بۆیە ئاگامان لەو واقیعە نییە، کە تێیدا دەژین. لاکان لە دووبارە دابەشکردنی فرۆیدی بۆ دەروونی مرۆق و کەسایەتی مرۆق ، لە (رەمزی و خەیاڵی و ریاڵ) دەدوێت، واتە ئەوەی فرۆید لە رووی دەروونییەوە بە (پێش ئاگامەندی) یان لە رووی کەسێتییەوە بە (سوپەر ئیگۆ) ناوی دەبات، لای لاکان رەمزییە و سیستم و یاسای رەمزی هەیە، بە رەمزکردن پێش خەیاڵی دەکەوێت، لە میانی ئەنترۆپۆلۆژیادا سیستمی رۆشنبیریی دەگەیەنێت… (ئاگامەندی) یان (ئیگۆ)ی فرۆیدی، بە خەیاڵی ناو دەبرێت (یەکەمجار کە منداڵ خۆی لە ئاوێنەدا دەبینێ، وا خەیاڵ دەکات کە ئەوە جەستەی باوکی نییە، کەواتە ئایا دەبێ خودی خۆی بێت) شوێنی خەیاڵکردن و گێڕان و گۆڕین… دەگرێتەوە. (نائاگامەندی)ی فرۆیدی یان (ئید)، لای لاکان هیچ شوێنێکی نییە، تەنها لە قوڵایی مانادا نەبێت، دەرناکەوێت، واتە شوێنی بێ شوێنانە، یان هێیەکە بێ بونیادی بزر، ئەوەیە کە لاکان ناوی (ریاڵ)ی لێناوە و پێش رەمزی دەکەوێت…

(2)
ژاك لاكان ناوی (باوك) وەك تاکێکی واقیعی نابینێ، ناوی باوك دالێکە کە دووانەی (دایك/ منداڵ) لێکجیا دەکاتەوە، منداڵ ئاشنای (لەدەستدان) دەکات… بە مانا فرۆیدییەکەیشی منداڵ تووشی گرێی ئۆدیب دەکات (گرێی ئۆدیب- لای فرۆید پەیوەندی سیانەی خێزانی –باوك و دایك و منداڵ-ە، واتە رێکوپێککردنی پاڵنەرە سێکسییەکان و چاودێریکردنی منداڵ لەلایەن باوکەوە)… بەو مانایەش کاری باوك دەبێتە هۆی دروستبوونی منی باڵا، یان ڤالوسی لە دەستچوو (ڤالوس دالێکی بەتاڵە، دالی لە دەستدانە)، کەواتە لە دەرئەنجامی بە دەروونیکردنی باوك، منی باڵا دروست دەبێت، بە بۆچوونی فرۆید ناوی

باوك بە قەدەغەكردنی سێكس لەگەڵ مەحرەمەكانەوە دەلكێ! بەڵام بە بۆچوونی لاكان گرێی ئۆدیب هەر تەنها لە سێ رەهەندی بنەڕەتی (فرۆیدی) پێكنەهاتووە، بەڵكو رەهەندی چوارەمی هەیە، ئەویش رەهەندی رەمزییە كە رێگا بۆ هەموو تاكێك خۆش دەكات، بارودۆخێكی ئاڵوگۆڕئامێز و سنوردار لەسەر ئاستی قسەكردن بۆ خۆی بسازێنێ… لای لاكان باوك سیستمی رەمزی و پرسەی دەلالەت “ڤالوس”ییە و لە ژێر كاریگەری میتافۆری باوك و سەپاندنی یاساكانی باوكدایە. منداڵ كەسێكی دوو پارچەیە لە نێوان دوو ژیاندا ئاگامەندی و نائاگامەندی، خود و حەزە چەپێنراوەكان.. منداڵ لەبەر باوكی (لەبەر سیستمی رەمزی) نابێتە خاوەن، بۆیە لە دالێكەوە بۆ دالێكی دیكە هەنگاو دەنێ، هەر دالێك گەیەنەری دالێكی دیكەیە، ئەو دالەش درێژبوونەوەی دالێكی دیكەیە.

(3)

تیری ئیلگلتۆن دەپرسێ ئایا بە خوێندنەوەی مالارمێ دەكرێ دەوڵەتی بورژوازی لەناو ببرێت؟ بۆ روونكردنەوەی ئەو رستەیە گوتەیەكی جۆلیا كریستیڤا دەهێنمەوە كە دەڵێت: نائاگامەندی شوێنی ئەو پاڵنەرانەیە كە رووبەڕووی شێوە (رەمزییەكانی باوكایەتی، یان دەسەڵاتی باوكایەتی) دەبنەوە. بەڵام نابێ ئەوەشمان لە بیر بچێت، كە نائاگامەندی هەمیشە وەك رووبەرێكی بۆش، هەموو رەمزەكان تێیدا سەربەخۆیی خۆیان بە دەست دەهێنن، ئەو گوتەیە دەمانخاتە سەر بۆچوونەكەی لاكان: چۆن هۆكارەكانی پەیوەندیمان بە یەكترەوە، بە نائاگامەندیەوە دەبەسترێتەوە… لە بیرمان نەچێ بەشێكی گەورەی ئیبداعی ئەدەبی نائاگایی دەینوسێتەوە.

هەڵبەتە دەروونشیكاری دەیسەلمێنێ كە دەسەڵاتی باوكایەتی ئایدیۆلۆژیایەكی دژە كارە… وەك دەزانین روانینی دژەكار ئەوەی حەزی لێنەكات نایبینێ و بە دیوەكەی دیكەش خۆی لە بارەی ئەو شتەی حەشاری داوە فریو دەدات! هێز لە دەست ئەودایە، بۆیە پێیوایە دەتوانێ خۆی بەو گومانەوە فریو بدات، كە ئەو شتە نابینێ! دەشێ ئەو پرۆسەیە بە گەوجێتی واقیعخواز ناو بەرین، بێگومان دەسەڵاتی باوكایەتی ئەو دژەكارەی خۆی لە پانتایی نائاگامەندی پرۆسیسە دەكات، بەو مانایەش نائاگامەندی بۆ دەسەڵاتی باوكایەتی شوێنی فریودان و شاردنەوەیە! هەر لە بارەی ئایدیۆلۆژیاوە ئاڵتۆسێر دەڵێت پێشتر ماركسییەكان ئایدیۆلۆژیایان بە “ئاگایی درۆیین” “پەیوەندی چینایەتی” دەزانی، بەڵام ئایدیۆلۆژیا هیچ پەیوەندییەكی بە كێشەكانی ئاگاییەوە نییە، دواجار بە بڕوای ئاڵتۆسێر

ئایدیۆلۆژیا نائاگاییە، ئەو بۆچوونەی ئاڵتۆسێر بەلای لاکاندا دەچێ، بەو مانایەش ئایدیۆلۆژیا دەرخەرەوەی پەیوەندی خەیاڵی سوبێکتەکانە.

کەواتە چیرۆکی سیستەمێکی دەسەڵاتخواز و تۆتالیستی وابەستەی پەیوەندی نائاگامەندی و پشتگیری نائاگامەندی گشتی دەکات… دەمەوێ بڵێم دەسەڵات شتێك لە عەوام دەشارێتەوە، عەوامیش شتێك بە دەسەڵاتی جێگیرەوە دەبەستێتەوە، ئەوەی دەسەڵات دەیشارێتەوە حەقیقەتە، ئەوەی عەوام لە پێناو مانەوەی دەسەڵاتی جێگیر پەنای دەدا خەونی خۆشبەختییە، دەسەڵات بە بیرکردنەوە لە فریودان و عەوام بە بیرکردنەوە لە خۆشبەختی دەگەنە گەوجێتی واقیعخواز، کە نە رەتکردنەوەی ستەمکاری بوونی هەبێت، نە پلەکانی بڕوا بە خۆبوون بوونی هەبێت… ئەگەر نا ئەو سیستمانە زۆر بە خێرایی لەناودەچن.

وەك گوتمان پەیوەندی دەسەڵاتی تۆتالیستی بە عەوامەوە لە رێگای وروژاندنی نائاگامەندییەوەیە! بەڵام پرسیار ئەوەیە بۆچی خەڵکی بە نائاگامەندییەوە پشتگیری ئەو جۆرە سیستمانە دەکەن؟ لێرەدا (دوو باوك) دوو لایەنی باوك، دێتە ناو بابەتەکەوە. باوکی یەکەم، باوکی گرێی ئۆدیب کە خۆی لە پەیوەندی دوولایەنەی زارۆك/ دایك هەڵدەقورتێنێ و ئەو پەیوەندییە لێکهەڵدەوەشێنێتەوە، ئەو باوکەی کە یاساکان دەگوازێتەوە- دیماگۆجیەت بە خۆشبەختی ناوزەد دەکات- (یاسای قەدەغەکردنی سێکس لەگەڵ مەحرەم) ئارەزووی زارۆك بۆ دایك بەسەرپێچیکردن لە یاسا دەزانێت. باوکی دووەم، باوکێکە خۆی ناخاتە سنوری هیچ یاسایەکەوە، نموونەی هێزی رەهایە، باوکێکە کە بە دەرکردنی کوڕەکان و نەیارەکانی دەست بەسەر هەموو ژنان و میراتی خێڵەکەیدا دەگرێت، باوکێکە هیچ کات پابەندی یاسا نییە. هەردوو جۆری باوکەکان لە روانگەی دەروونشیکاری لە چوارچێوەی منی باڵادا کار دەکەن.

هێز لە دەست ئەودایە، بێگومان فریودانیش هێزی دەوێ، کەواتە دەسەڵاتخوازی هێزی خۆی لە شتێك بە دەست دەهێنێ، کە بۆ خۆیشی هەوڵی لەناوبردنی دەدات، دەسەڵاتی باوکایەتی وەك چۆن هێزی لە دەستدایە، بە رووەکەی دیکەش هێزی لە دەست دەردەچێ! دەسەڵاتی باوکایەتی چەندە دەسەڵاتخواز بێت، مەترسی هەڕەشەی دژ بە ئەو زێتر دەبێت، کەواتە دەسەڵاتخوازی بریتییە لە پێکهاتەی فانتازیی تایبەت، کە رێگا بۆ بابەتی دژ بەیەکبوونەوەی خۆش دەکات!

هاملێت تراژیدیای ئارەزووە، تراژیدیای پیاوێکە کە ڕێگای ئارەزووی ونکردووە… بە پێچوونی لاکان، هاملێت توانای پرسەگێڕانی نییە، چونکە دایکی لە ناکاو هەڤژینی لەگەڵ مامیدا پێکدەهێنێت. بەو مانایەش دایك (object -ئەو شتەی کە منداڵ ئارەزووی دەکات) یان بابەتە لە دەستچووەکەی بە بابەتێکی دیکە گۆڕیوەتەوە، پێش ئەوەی هاملێت بتوانێت ئارەزووی خۆی رابگرێت و سەرنجی کەسی دیکە بدات. هاملێت لەبەر ئەوە ناتوانێ پرسە دابنێت، چونکە دەبێتە هۆکاری جولاندنی ئارەزووی دایك. فرۆید دەڵێت لەو حاڵەتەدا پرسەگێڕان دەگۆڕێت بۆ مالینکۆلیا (melancholia) یان ڕەشبینی… فرۆید جیاوازی گرنگ لە نێوان پرسەگێڕان و ڕەشبینی دادەنێت، پرسەگێڕان شتێکی هیچ و بەتاڵە، بەڵام لە مالینکۆلیادا (من- Ego) ئەو دۆخە بەتاڵەی هەیە.

(5)

بە هاتنەناوەوەی ناوی باوك زارۆك لە جیهانە زارۆکییە بەرفرەوانەکەی فڕێدەدرێتە ناو جیهانی سیمبولی، گرێی ئۆدیبیش یەکێکە لە تایبەتمەندییە دیارەکانی ئەو تێپەڕینەی زارۆك کە لە ئاستی خەیاڵییەوە دەچێتە ناو ئاستی سیمبولی-ل76. ئەو رستانەی وەرگێڕی کوردی (غەریبە حوسێن) لە کتێبی (ژاك لاکان، نوسینی شۆن هۆمەر، دەزگای ڕۆسا، لە 2017 چاپی کردووە) بەشێك لە هەستی متمانەیی بە خوێنەر دەبەخشێت و بەڵگەی حاڵیبوون دەجولێنێ، بەڵام دەشێ ئەو تێگەیشتنە لە سەرچاوەکەی جیا بکەینەوە، یان کۆی کتێبە بە نرخەکەی لاکاناس (شۆن هۆمەر) بەو بەڵگە ساکارانەوە پەیوەست نەکەین، چونکە بۆ گەڕانەوەی سەرچاوەی حاڵیبوون خوێنەر پێویستی بە خوێندنەوەی کۆی کتێبەکەیە، دواجار ئەو تێگەیشتنە بۆ خوێنەر و ئاستی خوێندنەوە و ئاسۆی چاوەڕوانی خوێنەر و پانتایی کەمخوێنی ڕۆشنبیریی کوردی دەگەڕێتەوە، (وەك هەندرێن لە پێشەکی ئەو کتێبە قسەی لەو هەژارییە کردووە) بەڵام ئەوەی منی خوێنەر لەو چەند دێرە ئاماژەی بۆ دەکەم، هەر تەنها دەستخۆشیکردن لە وەرگێڕی کوردی نییە، بەڵکو لەلایەکی دیکەش فرە بەکارهێنانی چەمکی (سۆبژە و ئۆبژە- بەکارهێنانی وشەی حەز لە بری رغبەی عەرەبی کە لە زمانی کوردی بە زۆری وشەی ئارەزووی بۆ بەکار دەهێنرێت، بەکارهێنانی زاراوەی –کمون- وەك چۆن لە زمانی عەرەبییەوە هاتووە، بەکارهێنانی دەستەواژەی هۆدمەی دەروونی، کە لە کوردی زەبری دەروونی بۆ بەکار هاتووە، پەرتووك لە بری کتێب…هتد) هەموو ئەو زاراوە و چەمکانە ئەگەرچی بەدحاڵیبوون ناسەپێنێ، بەڵام هێنانەوەی هۆکارێکی شیاوی دەوێت، وەك چۆن ئاگایی و چاوپێداخشانەوەیشی پێویستە.

تێگەیشتنی بازنەیی ... عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

لە کۆمەڵە شیعری (تاریك، بەقەد درەوشانەوە، تاریك)ی کەریم دەشتی- 2016 هەولێر- ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە

تەنیا ماینەوە
من و باقەیێ خەیاڵ
کە بەشی پێکێکی قەیتانی نەدەکرد
من بەو خەیاڵە
سەراپا تراژیدیای ژیانم نوسییەوە. ل3

(کەریم دەشتی) شاعیرێکی بە ئەزموونی پڕ بەرهەمە، بە یەکێك لە شاعیرانی (نەوە)ی هەشتاکانی شیعری کوردی دەژمێردرێت، هەڵگری جۆرێك لە تایبەتمەندی شیعرییە و پشت بە "بیرکردنەوە" و "خەیاڵ" دەبەستێت و بایەخ بە (چنینی ریتم)ی شیعری، دەنگ و سەروا دەدات، ئەوەی دوایی وای کردووە شیعرەکانی لە روونی و سادەیی نزیك ببنەوە! لەو ئەزموونە نوێیەدا بە شێوەیەکی گشتی برەوی بە (تێگەیشتنی بازنەیی) و بە تایبەتی (تێگەیشتنی وشە) داوە.

لە کتێبی (رەوانبێژی خەیاڵ) کە بەشە پراکتیکەکەی بە ناونیشانی وێنەی "کتێب" لە ئەزموون و ئەزموونگەری "کەریم دەشتی"شاعیردا. قسەم لە بارەی میکانیزمی کارکردنی شاعیر کردووە و پێموایە شاعیر وەك میکانیزمی کارکردن زۆتر بەلای هەڵبژاردنی زمانی شیعرییدایە، هەمیشە هەوڵەکانی خۆی لەوەدا کۆ دەکاتەوە، کە (رێگای گوتن) بۆ زمان خۆش بکات. لەو رێگا خۆش کردنەشدا هەندێجار شاعیر ئیشکالی گەیاندن و نەگەیاندنی بیرۆکەی شیعریی لە رێگای ئەزموونەوە چارەسەر دەکات. وەك چۆن ئیشکالیەتی وێنە و تەعبیرکردنی شیعریی لە رێگای تێگەیشتنی ناوەکی زمانەوە، یان بە مانایەکی دیکە لە رێگای ئەزموونگەرییەوە چارەسەر دەکات. لە سەر ئەو بنەمایە دەشێ بڵێم ئەزموونی شاعیر لەگەڵ زمان و شێوازگەریی تەعبیرکردن، لە سەر دوالیزمی ئەزموون و ئەزموونگەری – بەردەوامی زمان و چرکەساتی ئازادی دەربڕین – وەستاوە. ئەو بیروڕایەی من کۆی بەرهەمە

شیعرییەکانی تا ساڵی (2011) دەگرێتەوە.

لە خوێندنەوەی کتێبی ناوبراودا پێموایە شاعیر لە (پرۆسەی نوسینی شیعری) زۆر جاران (بابەتێك) یان (فیکرەیەك) بەرەو نوسینی دەبات؟! فیکر و مانا لە دروستکردنی وێنەدا بەشداری تایبەتی خۆیان هەیە، بەڵام دیارە لێرە مەبەست لە فیکر و مانا وەك رەگەزێکی شیعری بینراوە، نەك وەك لێژیك و تێگەیشتن!! بەڵام لەو ئەزموونە نوێیەدا من وەك خوێنەرێکی کۆی بەرهەمەکانی شاعیر هەندێك گۆڕانکاری دەبینم، یان هەندێ ئەزموونکاری دەخوێنمەوە، ئەوەی زۆر بەرجەستەشە گۆڕانکارییە لە شێوازیی تەعبیرکردن و هێنانە ناوەوەی تێگەیشتنی بازنەییە لە خولانەوەی وشەدا.

لە کۆمەڵە شیعری (تاریك، بەقەد درەوشانەوە تاریك – 2016) شاعیر وەك ئەزموونگەرایەك لە رووی مەعریفەی شیعریی و تەعبیرکردن، کاری لە سەر (تێگەیشتنی بازنەیی) کردووە… بەو مانایەش دەشێ خوێنەران جیاوازییەکانی ئەو ئەزموونە شیعرییە، نەك هەر تەنها لە رێگا گۆڕانکاری لە شێوازیی تەعبیرکردن، بەڵکو لە رێگای بەرجەستەکردنی تێگەیشتنی بازنەیشەوە زۆتر هەست پێبکەن!

شاعیر لە هەموو ئەزموونەکانی خۆیدا لە (رێگا خۆشکردن بۆ زمان) دوور نەکەوتۆتەوە، ئەوەش بە بڕوای من پەیوەندی راستەوخۆی بە سەرچاوەی مەعریفی شیعریی –یەکەمەوە- هەیە، واتە باوکی وەك شاعیرێکی کلاسیزمی کوردی لە پرۆسەی نوسیندا وەك بنەمایەکی سەرەکی زمانی شیعریی فەرامۆش نەکردووە!

لێرە قسەکردنم لە سەر تەعبیرکردنی شیعریی دەکەوێتە نێوان سنوری (دەق -تەعبیرکردن) و سنوری (وەرگر -تەئویل) کردن! دەمەوێ بڵێم چەمکی تەعبیرکردن، خۆی لە بەرفرەوانکردنی سنورەکانی توانا و ئەزموون و ناخی شاعیردا دەبینێتەوە، وەك چۆن نابێ سنورەکانی توانا و ئەزموون و ناخی وەرگریش فەرامۆش بکەین! بێگومان نابێ لە بیرمان بچێ، بەشێکی زۆری ئەو ئەزموونگەرییە دەکەوێتە سەر ئازادی بیرکردنەوە و ئاستەکانی خوێندنەوەی خوێنەرەوە؟!

بە دیوەکەی دیکەش هەمیشە شێوازی تەعبیرکردن بە شێوە جۆراوجۆرەکانی زمانی ئەدەبییەوە بەندە! زمانی ئەدەبی دوورە لە راستەوخۆیی، هەڵگری روویەکە لە رووەکانی حەقیقەت، زمانی ئەدەبی لە سەر لادان و خوازە و رەمز بەرەو کەشفکردن هەنگاو دەنێت… هەڵبەتە لە بەرانبەر شێوازی زمانی تەعبیرکردن، شێوازی زمانی

ئەبستراك هەیە… شێوازی زمانی ئەبستراك هەموو هێزی خۆی لە لادان و ئاماژە و رەمز خەرج دەکات، هەمیشە بۆ پركردنەوەی بۆشاییەکانی پشت بە خوێنەران دەبەستی… ئەوەش یەکێکە لە خاڵە بنەڕەتییەکانی جیاوازی نێوان زمانی تەعبیری و زمانی ئەبستراك.

بەڵام دواجار زمانی ئەدەبی بە هەموو ئاستە جیاوازەکانییەوە پشت بە ئازادی بیرکردنەوە و ئاستەکانی خوێندنەوە دەبەستێ… هەموو ئەو قسانەم بۆ ئەوەیە بڵێم بزاڤی زمانی تەعبیرکردنی کەریم دەشتی لە کۆی ئەزموونەکانی پێشووی تا ساڵی 2011 لە زمانی تەعبیرکردنی (زیندەگی)یەوە بەدەر نییە، یان بە شێوازی زمانی تەعبیرکردن لە ڕێگای زیندەگییەوە بەندە… بە شێوەیەکی گشتی شێوازی زمانی تەعبیرکردن لە ڕێگای زیندەگییەوە، پشت بە ریتمی ناوەکی ژیان دەبەستێ و هەندێجار کار لە تێکشکانی گرامەر و رەنگاوڕەنگی دەکات، بۆ ئەوەی پەرتوبڵاو بێت… (جەلال بەرزنجی، دلاوەر قەرەداغی، بەرێژ ئاکرەیی، هیوا قادر…) لەگەڵ جیاوازییەکانیان نموونەی دیاری ئەو شێوازەن…

بە بڕوای من شێوازی زمانی تەعبیرکردن لە ڕێگای زیندەگییەوە، بۆ کەریم دەشتی تا (ساڵی 2011) درێژ دەبێتەوە، بەڵام دواتر شێوازی زمانی تەعبیرکردنی شاعیر خۆی لە تەعبیرکردن لە ڕێگای دنیابینییەوە دەدۆزێتەوە، لە (تاریك، بەقەد درەوشانەوە تاریك – 2016) ئەو شێوازە بە ترۆپك دەگات، لە کۆمەڵە شیعری (تاریك، بەقەد درەوشانەوە، تاریك) دنیایەکی دیکەی نوێ لە پەیوەندی نێوان وشەکان و شتەکان دروست دەکات.

بە شێوەیەکی گشتی شێوازی تەعبیرکردن لە ڕێگای دنیابینی، شێوەیەکە لە شێوەکانی زمانی تەعبیرکردنی شیعریی، کە ئەزموونی هەستی کەمتر تێدا دەردەکەوێت، زۆرتر پشت بە درێژکردنەوەی تێگەیشتنەکان و خولانەوە دەبەستێ، کار لە ریتمی دەرەکی دەکات، کەمترین دەنگی دژکاری تێدایە، چڕە، هەندێجار لەگەڵ پلەکانی گرامەر دژ دەکەوێتەوە. ئەوەش گۆشەنیگای شاعیرانە بۆ خوێنەر دەنەخشێنێ!

گۆشە نیگای شاعیرانە پەیوەندییەکی راستەوخۆی بە دیتن یان دنیابینی و خەونبینییەوە هەیە، ئەوە دەشێ تێگەیشتنی من بێت، بۆ روانینی شاعیرانە و دیتنی دنیا و شتەکان بە چاوێکی نوێوە… (شێرکۆ بێکەس، رەفیق سابیر، هاشم سەراج، دلشاد عەبدوڵڵا، ئەحمەدی مەلا، جەمال غەمبار…) بە جیاوازییەکانیانەوە لە بارەی زمان و تێڕوانین و هەستی شیعرییەوە… نموونەی دیاری ئەو شێوازەن: بۆ نموونە زمان و

تێڕوانینی هاشم سەراج پەیوەستە بە هەبوونی شیعریی لە هاوکێشەی (بوون – نیگەرانی – مردن) و لەگەڵ تێڕوانینی (تاریك، بەقەد درەوشانەوە، تاریك) وەك لە خوارەوە ئاماژەی بۆ دەکەم، جیاواز دەکەوێتەوە… دلشاد عەبدوڵڵا، هەوڵدەدات لە ڕێگای هاوکێشەی بابەتییەوە شیعرییانە بەسەر گێڕانەوەکاندا بچێتەوە. دەیەوێت هاوکێشەی بابەتی لە نێوان شیعر و گێڕانەوە دروست بکات! ئەو شێوەیە لە تێڕوانین هەمان زمانی گێڕانەوەی شیعریی و ڕەگەزی زاڵی گێڕانەوەی جەمال غەمبار نییە، ئەحمەدی مەلا هەندێجار لەگەڵ پلەکانی گرامەر دژە و زۆتر لەگەڵ گۆشەنیگای شاعیرانە دێتەوە… (بۆ ئەوەی لە بابەتی نوسینەکە دوور نەکەومە ئەو پۆلینکردنەی زمانی تەعبیرکردن و جیاوازییەکانی بۆ کاتێکی دیکە هەڵدەگرم)

لە سەر ئەو بنەمایە دەتوانم بڵێم تایبەتمەندییەکانی شێوازی زمانی تەعبیرکردنی شیعری (تاریك، بەقەد درەوشانەوە، تاریك) خۆی لە بزاڤی جوانی و توانای شێوەگرتن و گەشەکردنی تێگەیشتنی بازنەییدا دەبینێتەوە، شاعیر بە ئاگاییەوە لە ڕێگای هاوگونجانێکی هونەری بەرزەوە تێڕوانین و دنیابینی خۆی دەخاتە ڕوو. دەشێ خوێندنەوەم بۆ تێگەیشتنی بازنەیی، لەو ئەزموونە نوێیەی شاعیردا لەوێوە خۆی هەڵبگرێتەوە، کە (تێگەیشتنی بازنەیی) بەلای منەوە، ناونانی میکانیزمی کارکردنێکە بۆ چەسپاندنی تێگەیشتن لە سەر خودی تێگەیشتن! پێموایە دەشێ دوو بنەمای بنەڕەتی بۆ ئەو میکانیزمە دەستنیشان بکەم: یەکەم، بنەمای فیکرەی دابڕان: فیکرەی دابڕان لە مانایەکەوە بۆ گەیشتن بە مانایەکی دیکە، یان لە تێگەیشتنێکەوە بۆ بەرجەستەکردنی یەکێکی دیکە… دیارە تایبەتمەندییەکانی ئەو بنەمایە بە بڕوای من لە سەرسامبوونی خوێنەردایە، چونکە خودی فیکرەی دابڕان لە شیعردا وا لە خوێنەر دەکات، جارێکی دیکە بۆ خوێندنەوە بگەڕێتەوە، تاکو بتوانێ باشتر لە هەردوو ئاڕاستەکە بگات و چێژی زۆتر بە دەست بهێنێ. بڕوانە هەبوونی شیعریی لە هاوکێشەی (بوون – دابڕان– هەتاهەتایی)

باش وەکو دڵم تاقە خۆشەویستێکی هەبوو
هەتا ماوە بۆی ئەگەڕێ
تەنیا من و تۆ ماینەوە ئەی با. ل30

بنەمای دووەم، فیکرەی دووبارەبوونەوە، یان خولانەوەی وشە: واتە شاعیر هەوڵدەدات هەمان ئەو تێگەیشتنە دووبارە بکاتەوە کە هەموو حەزی لێدەکەین، ئەویش لە پێناو جێگیرکردن! ڕاستە دروستکردنی حاڵەتێکی دەروونی لە پشتەوەیە… بۆیە مەرج نییە بتوانێ هەمووان ڕازی بکات، بەڵام هێزی دەربڕینی شاعیر پۆشاکێکی دیکەی نوێی

پێدەبەخشێ، کە لەبەر دڵان بێت. بۆوانە هەبوونی شیعریی لە هاوکێشەی (بوون– دووبارەبوونەوە–هەتا هەتایی)

زۆرم بیر کردەوە شیعر شەڕە لەگەڵ زمان
زمان شەڕە لەگەڵ زمان
زمان شەڕە لەگەڵ بازنە
زۆرم بیر کردەوە بازنە ئەبەدییە و کۆتایی نایەت. ل62

هەمیشە کەریم دەشتی لە ئەزموونەکانی خۆیدا بۆ ئەو هێزەی زمانی تەعبیرکردن، پەنای زۆری بۆ موزیکای وشە و هاوگونجان ((چنینی ریتم)) و دواتریش بەرجەستەکردنی چییەتی زمان بردووە، بەڵام لەو ئەزموونە نوێیە پێگەییوەدا بەرجەستەکردنی تێگەیشتنی زمان، پێش ماهیەتی زمان دەکەوێت؟! دەشێ بۆ (چییەتی زمان) بە دوای دەنگ و مانادا بگەڕێین، بەڵام دەبێ بۆ بەرجەستەکردنی (تێگەیشتنی بازنەیی) پەنا بۆ ئاشکراکردن و بە دواداگەڕانی تێگەیشتنی تایبەتی وشە و خولانەوەی وشە بەرین…

هەوڵێکی زۆرم دا بە چەند وشەیێ خۆم بکوژم
کەچی وشەیەکی زۆرم کوشت و هەر نەکوژرام
زۆر هەوڵم دا دوژمنێ بۆ خۆم دروست کەم
بەڵام لە خۆم زۆتر کەسم نەدۆزییەوە. ل102

شاعیر چۆن لە ناو و ناونانەوە گەیشتووە و چۆن ئەو ناو و ناونانە بە هەبوونی شیعرییەوە دەلکێنێ؟! بە مانایەکی دیکە (دەرخستن) و (ئاشکراکردن) و (نواندن)ی تێگەیشتن، لەو ئەزموونە نوێیەی شاعیردا دەرخستن و ئاشکراکردن و نواندنی تێڕوانینە بۆ (بوون) لە شیعردا، بە دیوەکەی دیکە لە کۆمەڵە شیعری (تاریك، بەقەد درەوشانەوە تاریك – 2016) تێگەیشتنی شاعیر یان (هەبوونی شیعریی) لای ئەو مەعریفەی شیعریی شاعیر دەخاتەوە، بەڵام مەعریفەیەکی جیاواز لەوەی لە سەرچاوەکانی یەکەمەوە پێیگەیشتبوو! هەمیشە مەعریفەی شیعریش دنیابینی شیعری رەنگ دەکات… کەواتە شاعیر ئەو کاتە ناو لە شتەکان دەنێت، کە تێگەیشتنی تایبەتی خۆی دەنوێنێ، بە مانایەکی دیکە تەنها ئەو وشانە دەتوانن تێگەیشتنی شاعیر بەرجەستە بکەن، کە دەتوانن ئەوە بڵێن کە شاعیر بە پێی دنیابینی خۆی دەیەوێت، هەر ئەوەش تایبەتمەندی هەبوونی شیعری لای کەریم دەشتی ئاشکرا دەکات.

بە کورتی شاعیر وێنەی تێگەیشتنی خۆی یان (تێگەیشتنی بازنەیی) لە چوارچێوەی شیعردا بە خولانەوەی وشە و خولانەوەی فیکر لە لایەك و

فیکرەی دابڕان لە لایەکی دیکە سپاردووە.

1/5/2017 هەولێر

پرسیارەکانی بەشدار سامی وەڵامەکانی عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

- بۆچی دەنووسی؟

بۆچی دەنووسی پرسیارێکی کۆنە بەردەوام دووبارە دەکرێتەوە، هێزی ئەو پرسیارە خۆی لە کەشفکردندا مەڕاس نەداوە، لە دووبارەبوونەوەدا وزەکانی خۆی نوێ دەکاتەوە… ئەوە تەواو پێچەوانەی زەمەنی لەدەستچووی ژیانی مرۆڤە، مرۆڤ ناتوانێ لە ڕێگای دووبارە گێڕانەوە بۆ قۆناغی بۆ نموونە منداڵەی هەمان چێژ و خۆشی قۆناغی منداڵەی بۆ دەست بهێنێتەوە، یان لە دووبارەکردنەوە بگاتەوە هەمان چێژی لەدەستچوو، زەمەنی لەدەستچوو، چێژی لەدەستچووە…

بۆچی دەنووسی هەندێ لە وەڵامی ئەو پرسیارە، نوسین بۆ ژیان دەچوێنن: دەنوسم بۆ ئەوەی بژیم، بۆ ئەوەی بگەڕێمەوە، بۆ ئەوەی لەخۆم بگەم، بۆ ئەوەی بڕوای خۆم رابگەیێنم… بەو مانایەش پرسیارێکە نزیکە لەوەی بۆ دەژی، بۆچی هەناسە دەدەی! هەندێ بۆ سەرچاوە نادیارەکان و هەستەکانی ناوەوەی دەبەستنەوە: نوسین تەعبیر لە هەڵچوونەکان و کپکراوەکان و وسبەڵەکراوەکانی ناوەوە دەکات، نوسین بڕوابوونە بۆ زمانی دەربڕین، بڕوابوونە بۆ جوانی، هەندێ دەڵێن نوسین سەلوایە، هەندێکی دیکە دەڵێن وەک عەشق شەیدابوونە، هەندێ بوونی خۆیان وەک رووداو لە نوسیندا هەڵدەگرنەوە…

دریدا دەڵێ نوسین ژەهر و تریاکە، بەو مانایەی کە نوسین نمایانکردنی جیاوازییەکانی ناخی مرۆڤە، نواندنی خۆشەویستییە بۆ

ئەویدیکەی جیاواز… نوسین بونیادنانی پەیوەندییە لەگەڵ ئەویدیکەی بەرانبەر! نوسین ئیلتیزامی مرۆڤی هوشیارە بەرانبەر زمان و پەیوەندی و خۆشەویستی… دەمەوێ بڵێم هەمیشە دەبێ زمان لە نوێوە دابهێنینەوە، ئەو رستەیە بە رستە شیعرییەکەی رامبۆی شاعیرەوە دەبەستمەوە کە دەڵێ "دەبێ خۆشەویستی لە نوێوە دابهێنینەوە" مرۆڤ و مرۆڤبوون واتە پەیوەندیگرتن لەگەڵ ئەویدیکەی جیاواز، نوسین لە پەیوەندیگرتن بەدەر نییە، دواجار دەڵێم نوسین جۆرێکە لە مانایەتی جوانی و چێژ. نوسین بۆ من کەوتنە نێو دنیای مەجاز نییە، نوسین دووبارە داهێنانەوەی ژیانێکی جوانترە، داهێنانەوەی پەیوەندییەکی مرۆڤانەترە، داهێنانەوەی خۆشەویستییە لە نوێوە، جوانی رێگایەکی گرنگی ئازادییە، من ئازادی خۆم لە نوسیندا دەبینمەوە، دەمەوێ لە رێگای نوسینەوە جوانتر لە دنیا بڕوانم، من شەیدای دنیایەکی جوانترم، شەیدای چێژی ژیانم، بۆیە دەنوسم…

– ئەگەر نەنووسی هیچ کێشەیەک لە تۆدا روودەدات؟

کێشەی نوسین، کێشەی زمان و مەعریفەیە، من بنوسم یان نا، دنیا لە ئاو خواردنەوە ناکەوێ. باران دەبارێ، مرۆڤ خەون دەبینێ، رۆژ جارێکی دیکە دەردەکەوێتەوە… من بنوسم یان نا، وشەیەک نییە بەی موتەلیب نامبینی چۆن بەت دەسوتێم؟ کێشەی نوسین هەرگیز لەو شوێنەوە دەست پێناکات کە نوسەرێک واز لە تەختی نوسین دێنێ، بەڵکو کێشەی نوسین تایبەتمەندی خۆی هەیە، مەرجی تایبەتی خۆی هەیە، کێشەی نوسین لە نوسیندایە. کێشەی زەروورەتی نوسین بۆ نوسەر کەوتنە نێو دنیای مەجازە… دووبارە دەڵێم نوسین بۆ من مانایەتی جوانی و چێژە، نەک مەجاز و دەسەڵات! لە نێوان مەعریفە و زماندا کێشە نییە، بەڵکو جیاوازی هەیە، کێشە لە کورسی دەسەڵاتدایە… نوسینی ئەدەبی بە خەتی گەورە وەرامی هیچ کێشەیەک ناداتەوە، زمان نەبێ، چونکە زمان سەرەتا و کۆتایی کێشەیە، بەڵام کێشەیەک نییە بە یەکجار دیاری بکرێت! کێشەی گەورەی نوسینی ئەدەبیش ئەوەیە کە خۆی بە ئاسان بە دەستەوە نادات، کێشەی گەورەی نوسینی ئەدەبی لە فرە رەهەندیدایە، لە فرە مانایی دایە، لە ئاستە بەرزەکانی جوانی دایە… بە دیوەکەی دیکە نوسینی ئەدەبی هەمیشە لە نوسەر دەوڵەمەندترە… نوسەر بە پێی دوور و نزیکی لە مەعریفە بایەخ بە نوسین دەدا. نوسین بە پێی دوور و نزیکی لە زمان و مەعریفە پەیوەندییەکانی دادەمەزرێنێ…

-زەروورەتی نوسین بۆ تۆ چییە؟

ئەزموونی نوسین لە جەوهەردا تەجاوزکردنی کەتوبەندی کۆمەڵگایە، هەوڵێکە بۆ تەجاوزکردنی سنورە باوەکانی مەعریفە، هەوڵێکە بۆ تەجاوزکردنی سنوورە باو و ئاساییەکانی زمان، ئەو سنوورانەی کە بە رواڵەتە ئاسایی و باوەکانی گرامەر و هەبوو رازییە، ئایا زمان و مەعریفە لە داوا باوەکان و یاساکانی گرامەر کورت دەکرێتەوە؟ نوسین ئەمەکداری نییە بۆ سنورە باوەکانی مەعریفەی کۆمەڵگا و یاسا و رێساکانی گرامەر و وێستان لە سنووری مانا لە کار کەوتووەکاندا، بەڵکو هەمیشە نوسەر ئاواتی تەجاوزکردنی سنورەکانە، سنوورەکانی زمان، دابونەریت، مەعریفە، تاکو لەو رێگایەوە هەمیشە بە سنووری هەستەکانی ئەویدیکەی جیاواز و مەعریفەی جیاواز بگات، بێگومان ئەوەش بۆ خۆی لە هەردوو ئاستی (تێگەیشتن) و (راڤەکردن) خۆی دەنوێنێ، لە ئەزموونی نوسیندا ئەزموونی زمان و مەعریفەیەکی دیکەی جیاواز دێتە ئاراوە.

بە من نوسین نزیکە لە پێکەنین، بەو مانایەی کە پرۆسیسەکردنی کرانەوە ء ئازادییە، دەشێ نوسین پێکەنینی ناوەوەی مرۆڤ بێت بە رووی دەرەوەدا، مرۆڤ دەتوانێ لە رێگای پێکەنینەوە تەعبیر لە ئازادی ء کرانەوە بکات. نوسین پێکەنینینە بەو مانایەی کە بکرێ رەسەنایەتی و یاسا باوەکان و مانا لەکارکەتووەکان لە ئاوەدانەوەی خۆیان بخات ء لە پیرۆزی رووتیان بکاتەوە، کاتێک کە دەڵێین نوسین پێکەنینە بەو مانایەیە کە ئەویدیکەی جیاوازء کپکراو ء وسبەلەکراو لە ترس ئازاد دەکات، کاتێک ئەویدیکە لە ترس ئازاد دەبآ، ئیتر پێویستی بە هیچ پیرۆزی ء خواوەندێک نامێنآ، بەو مانایە نوسین پرۆسیسەکردنی کرانەوە و ئازادییە.

هیچ دەق ء گوتارآ لە دنیادا نییە، نەودژی ء جیاوازی لە خۆدا هەڵنەگرتبآ، بەرجەستەکردنی ئەو نەودژی ء جیاوازییانەیە، خودی ئەو نەودژی ء جیاوازییانە لە رێگای تێگەیشتن و خوێندنەوە ء راڤەکردنەوە دەردەکەوآ، نوسین دامەزراندنی بونیادێکی نوێیە بە نەودژییەکانی مەعریفە و ژیان… زمان لە هەردوو ئاستی دال ء مەدلولدا لە تۆڕێکی پڕ جیاوازی خۆی دەدۆزێتەوە، جارێکی دیکە نوسەر دەکەوێتە ئەو تۆڕەوە. نەک هەر لە زمان بەڵکو لە ناخی هەموو شتێکی بەرواڵەت سەربەخۆء ئامادەدا ئەو جیاوازییە وجودی هەیە!

دریدا نوسین بە کردارێک دادەنێ کە دژی دەربڕن دەکەوێتەوە، نائامادەیی دەنگ دەنوێنآ، ئەو جیاوازییەی کە دریدا تەئکیدی لێدەکاتەوە بریتییە لە جیاوازی نێوان ئامادە ء نائامادە… بەڵام جارێکی دیکە وەزیفەی وشەی دەربڕاو بە ئاماژەی زمانەوانییەوە

د□لک□ن□آ، وشەی دەربڕاو لە ناوکۆیی جۆراوجۆردا خۆی دووبارە دەکاتەوە، بەو مانایەش وشەی دەربڕاو دەکەوێتە دەرەوەی قسەکەرەوە، دریدا پێیوایە مانای زمانەوانی بە هۆی یارییە جیاوازییەکانی نێوان وشەکانەوە نەخشەی بۆ دەکێشرآ، ئەو یارییانەش سنورێکی دیاریکراو ء کۆتایدایان نییە، بەو مانایەش جیاوازی یارییەکان بە هۆی فیکری ئەسڵی ء نیازی پێشوو، یان نیازێک لە دەرەوەی زمان دیاری ناکرآ، بەڵکو لە ناوەوەء بە هۆی نێودژی ء جیاوازییەکانەوە بەرجەستە دەکرآ.

کەواتە نوسین نە دەرچوونە لە سیستەمی باوکایەتی (ئەفلاتوون)ء نە دەرچوونە لە سیستەمی دایکایەتی(رۆسۆ) … نوسین گەمەی دالەکانە، تەعبیرکردنە لە گەمەی دالەکان لە ئاسۆیەکی ئازادء کراوەدا… هەرگیز نوسین بۆ وێنەی جەستە ناگەڕێتەوە ، بەڵکو بۆخۆی جەستەیە ء چێژ لە خۆپیتێنی خۆی وەردەگرێت، لە ناوکۆیی خۆی، خۆی بەرهەم دەهێنآ، هێزی خۆی بەرهەم دەهێنێتەوە، نوسین گەمەیە، لە رێگای ئەو گەمەیەوە جیاوازییەکان دەردەکەون، ئەوەش لەلایەک خۆشەویستی دەگەیەنێت بەو مانایەی کە ئارەزووی ئەویدیکە دەکات، لەلایەکی دیکەش دووبارەکردنەوە، یان رێگادانە بە نێودژییەکان تاکو خۆیان لە پەیوەندییەکی دیکە دووبارە بکەنەوە. بۆ من نوسین ئارەزووکردنی جوانی و چێژە، نەک دەسەڵات.

نوسین بۆ من مەجاز و دەسەڵات ، رەنگکردنی جیاوازییە، ئیمان نییە… جگە لەوەش نوسین سەرمایەیەکی مەعنەویییە، ئەو سەرمایەیەش لە نێو کۆمەڵگایەکی هوشیاردا بەرجەستە دەبێت، کۆمەڵگایەک کە بشێ رێز لە مر□ق بگرێ، رێز لە ئاستەکانی هوشیاری و داهێنان بگرێ، کۆمەڵگایەک کە هێزی داهێنان ناس بکات، ئێمە دیلی کۆمەڵگاین، لە تەواوی رۆژهەڵاتدا مر□قی ئازاد بوونی نییە، چونکە کۆمەڵگای ئازاد بوونی نییە، قسەکردن لە تاک و تاکگەرایی، لە ئازادی تاک لە نێو کۆمەڵگای رەگەز پەرستی و کۆمەڵگای خێڵەکی و تیرەپەرست و هۆزخواز… بێ مانا دەکەوێتەوە، قسەکردن لە مر□قی ئازاد لە کۆمەڵگای خێڵەکی قسەکردنێکی بێ مانایە، کۆمەڵگای خێڵەکی تاکی یاخی لێدەکەوێتەوە، نەک ئازاد… لەبەر ئەوەی نوسینی ئەدەبی پێویستی بە ئازادی و فەردانییەتەوەیە، لەبەر ئەوەی نوسین لە نێو کۆمەڵگای هوشیار و پێشکەوتوو نەبێ هیچ رێزێکی بۆ دانانرێ، کەواتە زەروورەتی نوسین لە چیدایە؟ زەروورەتی نوسین لە نێو کۆمەڵگای دواکەوتوو هەندێجار گاڵتەجاڕانە و هەندێجار مەرگەساتئامێزە…

-هیچ کاتێک تەنها بۆ ئەوە نووسیوتە کە ناوت وەک نووسەرێک بمێنێ؟

من هەر لە پۆلی دووەمی سەرەتایی قوتابخانەی باباتاهیری هەمەدانییەوە بەهرەی وێنەکێشانم تێدا دەرکەوت، زۆربەی منداڵانی دەرو دراوسێ کاتێ لە قوتابخانە مامۆستای ڕەسم داوای ڕەسمکردنی لێدەکردن، داهاتنە لای من و وێنەکانم بۆ دەکێشان... لە وێنەکێشاندا دەستم ڕەنگین بوو، بەو منداڵییەی خۆم وێنەم بۆ ئەو کچانەش دەکێشا کە لەسەر بەرگی بالیف گوڵدەزیان دەکرد... کە چوومە پۆلی سێیەمی سەرەتایی لە ڕێگای مامۆستای وێنەکێشانەوە هەموو هەفتەیەک وێنەکەم بە هەڵواسراوەی قوتابخانە دەکێشا و لە نێو قوتابخانە هەڵیاندەواسی و لە نمایشی ساڵانەی پێشانگای قوتابخانەکاندا بەشداریم هەبوو... دوای ئەوە خەتخۆشیش بووە بەهرەیەکی دیکەی من و لە پۆلی چوارەمەوە هەموو مامۆستایەکان منیان بە نوسینی سەر تەختەڕەش هەڵدەبژارد و بەشێک لە کارەکانی نوسینی تەختەڕەشیان بە من دەسپارد، لە پۆلی پێنجەمەوە کەڵکەڵەی خوێندنەوە کەوتە سەرم و لەلایان باوکمەوە ئەو کەڵکەڵەیەم پەرەی پێدرا و یەکەم کتێب کە باوکم بۆی کڕیم حیکایەتی دز و قازی بوو و ئێواران بۆ ماڵەوەم دەخوێندەوە، دواتر ڕۆستەمی زاڵ و ... کە قوتابخانەی سەرەتاییم تەواو کرد، لە قوتابخانەی زانیاری هەر لە پۆلی یەکەمەوە ژووری وێنەکێشان کە لە هەمان کاتدا مەکتەبەش بوو، بووە شوێنی کاری وێنەکێشان و چالاکییەکانم، مامۆستا محەمەد خەتاب لە وێنەکێشاندا زۆر هاوکاری دەکردم و هانی دەدام، بەڵام من هەمیشە چاوێکم لە خوێندنەوەش بوو، کتێبەکانی ئەو مەکتەبەیە بچووکەم یەکە یەکە دەخوێندەوە لەو بارەشەوە مامۆستای کوردی شێخ بابە عەلی بەرزنجی هەمیشە بۆ خوێندنەوە هانی دەدام و هەمیشە لە داڕشتنی وانەی کوردی پلەی باشی بۆ دادەنام... ئەوەی لە هەموو ئەو گێڕانەوەی لە بارەی بەهرەی وێنەکێشان و حەزی خوێندنەوەوە دەمەوێ بیڵێم ئەوەیە، کە نوسین بۆ من ئارەزوو بووە، نەک مەجاز و دەسەڵات!!

مرۆڤ پنتێکی بچووکی گەردوونە، لەگەڵ مردن دەڕوا و هەرگیز ئاوڕ ناداتەوە، مانەوەی ناو بۆ نەمری تەنها قسەی زیندووەکانە، هەرگیز مردووەکان بیر ناکەنەوە، بواری ئەو قسانەیان نە لە ئاسمان نە لە زەوی بە دەستەوە نییە...

- تاکەی دەنووسی؟

نازانم، چونکە تا لە مردن نزیک بیتەوە چێژی ژیان باڵاتر خۆی دەنوێنێ، ئەوە هەم گرفتی دەسەڵاتە و هەم گرفتی منایەتی جوانی و چێژە، هەموو مرۆڤێکیش لە ناوەوەی خۆی جیاوازە، ئەوە گرفتەکەیە،

گرفتەکە لە منی نوسەرەوە نییە، من بنوسم یان نەنوسم هیچ لە مردن کەم ناکاتەوە، هیچ لە زیندووە مردووەکانیش زیاد ناکات، ئەوەی من بە نوسینەوە گرە دەدات زمانە، ئەوەی لە نوسینشم دەکاتەوە زمانە... من نانوسم بەڵکو زمان لە مندا قسان دەکات؟!

-چۆن دەتوانین نوسینی تۆ لە نووسینی نووسەرانی دیکە جیا بکەینەوە؟

ئەوە خوێنەران دەتوانن قسەی لەبکەن، ئەگەر من لەو رووەوە قسەیەکم هەبێت، تەنها ئەوەیە کە بەڵام من شەیدای فیکری مۆدێرن و جوانکاری زمان و خەیاڵی شیعریم، یان بە مانایەکی دیکە خوێندنەوەکانم دەکەونە ئەو بوارەوە، دەمەوێ بەڵام بەشێک لە جیاکردنەوەی خوێندنەوە جیاکردنەوەی نوسینیشی لێدەکەوێتەوە... خوێنەریش بە هەموو ئاستە جیاوازەکانییەوە قسەی خۆی لەو بارەوە دەبێت، دواجار ئەوە ئیستاتیکای وەرگر و خوێنەرە ئاستەی شێوازگەری دیاری دەکات... شێوازگەری ئەو دەرکەوتنەیە کە لەهەندە چرکەساتی بەدواداچوونی وشە لە رستەدا بە ئەنجام دەگات.

-نووسەرانی کورد بە گشتی وەک یەکتری و لە چوارچێوەیەکدا نانووسن؟

بێگومان هەموو کلتورێک دەرکەوتنی خۆی هەیە، هەمیشە ئەویدیکەی جیاواز پەیوەندی بە کلتوری جیاوازەوە هەیە، هەموو نوسەرێکیش کوڕی کلتوری خۆیەتی... ئەوەی ماوەیەک لە چەرخی بیستەم بە ناوی نوسەری گەردوونی بەرجەستەکرا، ماوەیەک بوو پاشان کاڵبۆوە، تێگەیشتن لە نوسەر لە دەرەوەی ئەو کلتورەی کە تێیدا پەروەردە بووە، تێگەیشتنێکی کەم خوێنە، بەیێ چەمکی نوسەری گەردوونی بێنمود مایەوە... ئەگەر ئەو پرسیارەی تۆ لە چوارچێوەی کلتورێکی دیاریکراو بێ، دەتوانم بەڵام ڕەنگە بەشێکی پەیوەندی بە ئاستی مەعریفە و ئاستی هوشیاری نوسەرەکانەوە هەبێت، وەک چۆن بەشێکی پەیوەندی بە دنیابینی و خوێندنەوەی جیاوازەوە هەیە! دەتوانم بە شێوەیەکی گشتی بەڵام ئاستی نوسینی کوردی لە رووی دنیابینی و مەعریفەوە نزمە، زمانی کوردی هەتا ئێستا لە رووی ماناوە هەژارە، لە رووی مەعریفەوە کورتبینە، هیچ پێناسەیەکی بۆ دنیا نییە، جارێکی دیکە دەپرسم ئایا دەتوانین (مانا/بونیاد/باوک...)ی زمانی کوردی دیاری بکەین؟ یان زمان وەک تێگەیشتن لە ئازادی، وەک شێواز، وەک دەلالەت لە نێو ئەدەبی کوردی دیاری بکەین؟ ئەوەش جەختکردنەوەیە لەو پرسیارە: ئایا دەتوانین بە نموونە چەمکی (جوانی) لە نێو زمانی واقیعی کوردی و چەمکی (جوانی) لە نێو شیعری کلاسیزمی کوردی

کەمەکێک لێکنزیک بکەینەوە؟ جوانی سروشت لای (گۆران) و جوانی سروشت لە واقیعدا کەمەکێک بەیەکبچوێنین؟ زمان پرۆسەیەکە لەسەرەخۆ بەرەو پێشەوە دەڕوات… ئایا بەخشینی مانا، بەخشینی دەلالەت لە زمانی کوردیدا پەیوەندی بە کەشفکردن و جیهانبینی تاکی کوردییەوە هەیە؟ ئایا زمانی کوردی توانیویەتی دنیا بکاتە بابەتێک بۆ تاقیکردنەوەی توانستە خەفەکراوەکانی خۆی، بۆ ئاشتەوایی… ئایا زمانی کوردی توانیویەتی مانا و پڕبوونی مانا بکاتە هێزێک بۆ ئاشکراکردنی جەوهەری بەتاڵی خۆی… پێموایە ئەدەبی کوردی دیوارێکی پۆڵایینی لە نێوان خۆی و دوورنیازی زمان دروست کردووە…

عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا
هەولێر 20/2/2017

تێگەیشتنی بازنەیی لە کۆمەڵە شیعری (تاریک، بەقەد درەوشانەوە، تاریک)ی کەریم دەشتی

تێگەیشتنی بازنەیی
لە کۆمەڵە شیعری (تاریک، بەقەد درەوشانەوە، تاریک)ی کەریم دەشتی- 2016 هەولێر- ناوەندی ئاوێر بۆ چاپ و ب□□اوکردنەوە

عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا..............

تەنیا ماینەوە
من و باقەیێ خەیاڵ
کە بەشی پێکێکی قەیتانی نەدەکرد
من بەو خەیاڵە
سەراپا تراژیدیای ژیانم نوسییەوە. ل3
(کەریم دەشتی) شاعیرێکی بە ئەزموونی پڕ بەرهه□مە، بە یەکێک لە شاعیرانی (نەوە)ی هەشتاکانی شیعری کوردی دەژمێردرێت، هەڵگری

جۆرێک لە تایبەتمەندی شیعرییە و پشت بە “بیرکردنەوە” و “خەیاڵ” دەبەستێت و بایەخ بە (چنینی ریتم)ی شیعری، دەنگ و سەروا دەدات، ئەوەی دوایی وای کردووە شیعرەکانی لە روونی و سادەیی نزیک ببنەوە! لەو ئەزموونە نوێیەدا بە شێوەیەکی گشتی برەوی بە (تێگەیشتنی بازنەیی) و بە تایبەتی (تێگەیشتنی وشە) داوە.
لە کتێبی (رەوانبێژی خەیاڵ) کە بەشە پراکتیکەکەی بە ناونیشانی وێنەی “کتێب” لە ئەزموون و ئەزموونگەری “کەریم دەشتی”شاعیردا. قسەم لە بارەی میکانیزمی کارکردنی شاعیر کردووە و پێموایە شاعیر وەک میکانیزمی کارکردن زۆتر بەلای هەڵبژاردنی زمانی شیعرییدایە، هەمیشە هەوڵەکانی خۆی لەوەدا کە دەکاتەوە، کە (رێگای گوتن) بە زمان خۆش بکات. لەو رێگا خۆش کردنەشدا هەندێجار شاعیر ئیشکالی گەیاندن و نەگەیاندنی بیرۆکەی شیعریی لە رێگای ئەزموونەوە چارەسەر دەکات. وەک چۆن ئیشکالیەتی وێنە و تەعبیرکردنی شیعریی لە رێگای تێگەیشتنی ناوەکی زمانەوە، یان بە مانایەکی دیکە لە رێگای ئەزموونگەرییەوە چارەسەر دەکات. لە سەر ئەو بنەمایە دەشێ بڵێم ئەزموونی شاعیر لەگەڵ زمان و شێوازگەریی تەعبیرکردن، لە سەر دوالیزمی ئەزموون و ئەزموونگەری – بەردەوامی زمان و چرکەساتی ئازادی دەربڕین – وەستاوە. ئەو بیروڕایەی من کۆی بەرهەمە شیعرییەکانی تا ساڵی (2011) دەگرێتەوە.

لە خوێندنەوەی کتێبی ناوبراودا پێموایە شاعیر لە (پرۆسەی نوسینی شیعری) زۆر جاران (بابەتێک) یان (فیکرەیەک) بەرەو نوسینی دەبات؟! فیکر و مانا لە دروستکردنی وێنەدا بەشداری تایبەتی خۆیان هەیە، بەڵام دیارە لێرە مەبەست لە فیکر و مانا وەک رەگەزێکی شیعری بینراوە، نەک وەک لۆژیک و تێگەیشتن!! بەڵام لەو ئەزموونە نوێیەدا من وەک خوێنەرێکی کۆی بەرهەمەکانی شاعیر هەندێک گۆڕانکاری دەبینم، یان هەندێ ئەزموونکاری دەخوێنمەوە، ئەوەی زۆر بەرجەستەشە گۆڕانکارییە لە شێوازیی تەعبیرکردن و هێنانە ناوەوەی تێگەیشتنی بازنەییە لە خولانەوەی وشەدا.
لە کۆمەڵە شیعری (تاریک، بەقەد درەوشانەوە تاریک – 2016) شاعیر وەک ئەزموونگەرایەک لە رووی مەعریفەی شیعریی و تەعبیرکردن، کاری لە سەر (تێگەیشتنی بازنەیی) کردووە… بەو مانایەش دەشێ خوێنەران جیاوازییەکانی ئەو ئەزموونە شیعرییە، نەک هەر تەنها لە رێگا گۆڕانکاری لە شێوازیی تەعبیرکردن، بەڵکو لە رێگای بەرجەستەکردنی تێگەیشتنی بازنەیشەوە زۆتر هەست پێبکەن!

شاعیر لە هەموو ئەزموونەکانی خۆیدا لە (رێگا خۆشکردن بە زمان)

دوور نەکەوتەوە، ئەوەش بە بڕوای من پەیوەندی راستەوخۆی بە سەرچاوەی مەعریفی شیعریی –یەکەمەوە- هەیە، واتە باوکی وەک شاعیرێکی کلاسیزمی کوردی لە پرۆسەی نوسیندا وەک بنەمایەکی سەرەکی زمانی شیعریی فەرامۆش نەکردووە!
لێرە قسەکردنم لە سەر تەعبیرکردنی شیعریی دەکەوێتە نێوان سنوری (دەق - تەعبیرکردن) و سنوری (وەرگر - تەئویل) کردن! دەمەوێ بڵێم چەمکی تەعبیرکردن، خۆی لە بەرفراوانکردنی سنورەکانی توانا و ئەزموون و ناخی شاعیردا دەبینێتەوە، وەک چۆن نابێ سنورەکانی توانا و ئەزموون و ناخی وەرگریش فەرامۆش بکەین! بێگومان نابێ لە بیرمان بچێ، بەشێکی زۆری ئەو ئەزموونگەرییە دەکەوێتە سەر ئازادی بیرکردنەوە و ئاستەکانی خوێندنەوەی خوێنەرەوە؟!
بە دیوەکەی دیکەش هەمیشە شێوازی تەعبیرکردن بە شێوە جۆراوجۆرەکانی زمانی ئەدەبییەوە بەندە! زمانی ئەدەبی دوورە لە راستەوخۆیی، هەڵگری روویەکە لە رووەکانی حەقیقەت، زمانی ئەدەبی لە سەر لادان و خوازە و رەمز بەرەو کەشفکردن هەنگاو دەنێت… هەڵبەتە لە بەرانبەر شێوازی زمانی تەعبیرکردن، شێوازی زمانی ئەبستراک هەیە… شێوازی زمانی ئەبستراک هەموو هێزی خۆی لە لادان و ئاماژە و رەمز خەرج دەکات، هەمیشە بە پرکردنەوەی بۆشاییەکانی پشت بە خوێنەران دەبەستی… ئەوەش یەکێکە لە خاڵە بنەڕەتییەکانی جیاوازی نێوان زمانی تەعبیری و زمانی ئەبستراک.

بەڵام دواجار زمانی ئەدەبی بە هەموو ئاستە جیاوازەکانییەوە پشت بە ئازادی بیرکردنەوە و ئاستەکانی خوێندنەوە دەبەستێ… هەموو ئەو قسانەم بۆ ئەوەیە بڵێم بزاڤی زمانی تەعبیرکردنی کەریم دەشتی لە کۆی ئەزموونەکانی پێشووی تا ساڵی 2011 لە زمانی تەعبیرکردنی (زیندەگی)یەوە بەدەر نییە، یان بە شێوازی زمانی تەعبیرکردن لە رێگای زیندەگییەوە بەندە… بە شێوەیەکی گشتی شێوازی زمانی تەعبیرکردن لە رێگای زیندەگییەوە، پشت بە ریتمی ناوەکی ژیان دەبەستێ و هەندێجار کار لە تێکشکانی گرایمەر و رەنگاوڕەنگی دەکات، بۆ ئەوەی پەرتەبڵاو بێت… (جەلال بەرزنجی، دلاوەر قەرەداغی، بەرێژ ئاکرەیی، هیوا قادر…) لەگەڵ جیاوازییەکانیان نموونەی دیاری ئەو شێوازەن…
بە بڕوای من شێوازی زمانی تەعبیرکردن لە رێگای زیندەگییەوە، بە کەریم دەشتی تا (ساڵی 2011) درێژ دەبێتەوە، بەڵام دواتر شێوازی زمانی تەعبیرکردنی شاعیر خۆی لە تەعبیرکردن لە رێگای دنیابینییەوە دەدۆزێتەوە، لە (تاریک، بەقەد درەوشانەوە تاریک – 2016) ئەو شێوازە بە ترۆپک دەگات، لە کۆمەڵە شیعری (تاریک، بەقەد

درەوشانەوە، تاریک) دنیایەکی دیکەی نوێ لە پەیوەندی نێوان وشەکان و شتەکان دروست دەکات.
بە شێوەیەکی گشتی شێوازی تەعبیرکردن لە رێگای دنیابینی، شێوەیەکە لە شێوەکانی زمانی تەعبیرکردنی شیعریی، کە ئەزموونی هەستی کەمتر تێدا دەردەکەوێت، زۆرتر پشت بە درێژکردنەوەی تێگەیشتنەکان و خولانەوە دەبەستێ، کار لە ریتمی دەرەکی دەکات، کەمترین دەنگی دژکاری تێدایە، چ[illegible]، هەندجار لەگەڵ پلەکانی گرایمەر دژ دەکەوێتەوە. ئەوەش گەشەنیگای شاعیرانە بە خوێنەر دەنەخشێنێ!

گەشە نیگای شاعیرانە پەیوەندییەکی راستەوخۆی بە دیتن یان دنیابینی و خەونبینییەوە هەیە، ئەوە دەشێ تێگەیشتنی من بێت، بە روانینی شاعیرانە و دیتنی دنیا و شتەکان بە چاوێکی نوێوە... (شێرکۆ بێکەس، رەفیق سابیر، هاشم سەراج، دلشاد عەبدوڵا، ئەحمەدی مەلا، جەمال غەمبار...) بە جیاوازییەکانیانەوە لە بارەی زمان و تێڕوانین و هەستی شیعرییەوە... نموونەی دیاری ئەو شێوازەن: بۆ نموونە زمان و تێڕوانینی هاشم سەراج پەیوەستە بە هەبوونی شیعریی لە هاوکێشەی (بوون – نیگەرانی – مردن) و لەگەڵ تێڕوانینی (تاریک، بەقەد درەوشانەوە، تاریک) وەک لە خوارەوە ئاماژەی بە دەکەم، جیاواز دەکەوێتەوە... دلشاد عەبدوڵا، هەوڵدەدات لە رێگای هاوکێشەی بابەتییەوە شیعرییانە بەسەر گەڕانەوەکاندا بچێتەوە. دەیەوێت هاوکێشەی بابەتی لە نێوان شیعر و گەڕانەوە دروست بکات! ئەو شێوەیە لە تێڕوانین هەمان زمانی گەڕانەوەی شیعریی و رەگەزی زاڵی گەڕانەوەی جەمال غەمبار نییە، ئەحمەدی مەلا هەندجار لەگەڵ پلەکانی گرایمەر دژە و زۆرتر لەگەڵ گەشەنیگای شاعیرانە دێتەوە... (بە ئەوەی لە بابەتی نوسینەکە دوور نەکەومە ئەو پۆلینکردنەی زمانی تەعبیرکردن و جیاوازییەکانی بۆ کاتێکی دیکە هەڵدەگرم)

لە سەر ئەو بنەمایە دەتوانم بڵێم تایبەتمەندییەکانی شێوازی زمانی تەعبیرکردنی شیعری (تاریک، بەقەد درەوشانەوە، تاریک) خۆی لە بزاڤی جوانی و توانای شێوەگرتن و گەشەکردنی تێگەیشتنی بازنەییدا دەبینێتەوە، شاعیر بە ئاگاییەوە لە رێگای هاوگونجانێکی هونەری بەرزەوە تێڕوانین و دنیابینی خۆی دەخاتە روو. دەشێ خوێندنەوەم بۆ تێگەیشتنی بازنەیی، لەو ئەزموونە نوێیەی شاعیردا لەوەوە خۆی هەڵبگرێتەوە، کە (تێگەیشتنی بازنەیی) بەلای منەوە، ناونانی میکانیزمی کارکردنێکە بۆ چەسپاندنی تێگەیشتن لە سەر خودی تێگەیشتن! پێموایە دەشێ دوو بنەمای بنەڕەتی بەو میکانیزمە دەستنیشان بکەم: یەکەم، بنەمای فیکرەی دابڕان: فیکرەی دابڕان لە

مانایەکەوە بە گەیشتن بە مانایەکی دیکە، یان لە تێگەیشتنێکەوە بە بەرجەستەکردنی یەکێکی دیکە… دیارە تایبەتمەندییەکانی ئەو بنەمایە بە بڕوای من لە سەرسامبوونی خوێنەردایە، چونکە خودی فیکرەی دابڕان لە شیعردا وا لە خوێنەر دەکات، جارێکی دیکە بە خوێندنەوە بگەڕێتەوە، تاکو بتوانێ باشتر لە هەردوو ئاستەکە بگات و چێژی زێتر بە دەست بهێنێ. بڕوانە هەبوونی شیعریی لە هاوکێشەی (بوون – دابڕان– هەتاهەتایی)

باش وەکو دەم تاقە خۆشەویستێکی هەبوو
هەتا ماوە بۆی ئەگەڕێ
تەنیا من و تۆ ماینەوە ئەی با. ل30

بنەمای دووەم، فیکرەی دووبارەبوونەوە، یان خولانەوەی وشە: واتە شاعیر هەوڵدەدات هەمان ئەو تێگەیشتنە دووبارە بکاتەوە کە هەموو حەزی لێدەکەین، ئەویش لە پەناو جێگیرکردن! راستە دروستکردنی حاڵەتێکی دەروونی لە پشتەوەیە… بەڵێ مەرج نییە بتوانێ هەموان رازی بکات، بەڵام هێزی دەربڕینی شاعیر پۆشاکێکی دیکەی نوێی پێدەبەخشێ، کە لەبەر دڵان بێت. بڕوانە هەبوونی شیعریی لە هاوکێشەی (بوون– دووبارەبوونەوە–هەتاهەتایی)

زۆرم بیر کردەوە شیعر شەڕە لەگەڵ زمان
زمان شەڕە لەگەڵ زمان
زمان شەڕە لەگەڵ بازنە

زۆرم بیر کردەوە بازنە ئەبەدییە و کۆتایی نایەت. ل62

هەمیشە کەریم دەشتی لە ئەزموونەکانی خۆیدا بە ئەو هەزەی زمانی تەعبیرکردن، پەنای زۆری بە موزیکای وشە و هاوگونجان ((چنینی ریتم)) و دواتریش بەرجەستەکردنی چییەتی زمان بردووە، بەڵام لەو ئەزموونە نوێیە پێگەییەدا بەرجەستەکردنی تێگەیشتنی زمان، پێش ماهییەتی زمان دەکەوێت؟! دەشێ بە (چییەتی زمان) بە دوای دەنگ و مانادا بگەڕێین، بەڵام دەبێ بە بەرجەستەکردنی (تێگەیشتنی بازنەیی) پەنا بە ئاشکراکردن و بە دواداگەڕانی تێگەیشتنی تایبەتی وشە و خولانەوەی وشە بەرین…

هەوڵێکی زۆرم دا بە چەند وشەیە خۆم بکوژم
کەچی وشەیەکی زۆرم کوشت و هەر نەکوژرام
زۆر هەوڵم دا دوژمنێ بە خۆم دروست کەم
بەڵام لە خۆم زێتر کەسم نەدۆزییەوە. ل102

شاعیر چۆن لە ناو و ناونانەوە گەیشتووە و چۆن ئەو ناو و ناونانە بە هەبوونی شیعرییەوە دەلکێنێ؟! بە مانایەکی دیکە (دەرخستن) و

(ئاشکراکردن) و (نواندن)ی تێگەیشتن، لەو ئەزموونە نوێیەی شاعیردا دەرخستن و ئاشکراکردن و نواندنی تێڕوانینە بۆ (بوون) لە شیعردا، بە دیوەکەی دیکە لە کۆمەڵە شیعری (تاریک، بەقەد درەوشانەوە تاریک – 2016) تێگەیشتنی شاعیر یان (هەبوونی شیعریی) لای ئەو مەعریفەی شیعریی شاعیر دەخاتەوە، بەڵام مەعریفەیەکی جیاواز لەوەی لە سەرچاوەکانی یەکەمەوە پێگەیشتبوو! هەمیشە مەعریفەی شیعریش دنیابینی شیعری ڕەنگ دەکات… کەواتە شاعیر ئەو کاتە ناو لە شتەکان دەنێت، کە تێگەیشتنی تایبەتی خۆی دەنوێنن، بە مانایەکی دیکە تەنها ئەو وشانە دەتوانن تێگەیشتنی شاعیر بەرجەستە بکەن، کە دەتوانن ئەوە بڵێن کە شاعیر بە پێی دنیابینی خۆی دەیەوێت، هەر ئەوەش تایبەتمەندی هەبوونی شیعری لای کەریم دەشتی ئاشکرا دەکات.
بە کورتی شاعیر وێنەی تێگەیشتنی خۆی یان (تێگەیشتنی بازنەیی) لە چوارچێوەی شیعردا بە خولانەوەی وشە و خولانەوەی فیکر لە لایەک و فیکرەی دابڕان لە لایەکی دیکە سپاردووە.

1/5/2017 هەولێر

نوسینێکی بڵاو کراوە لە ڕۆژنامەی چاودیر 5/6/2017

فەلسەفەی شیکردنەوە … عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

جیاوازی نێوان فەلسەفە و زانست و ئایین ئەوەیە، کە ئایین کۆمەڵێك وەڵامی یەکلاکەرەوەت پێدەبەخشێت و زانست وەڵامی چۆنیەتی دەداتەوە، بەڵام فەلسەفە هەر لە سوکراتەوە فێرمان دەکات کە ئێمە هیچ نازانین! من نامەوێت قسە لە ئیشکالی زانین و نەزانین بکەم، قسە لە پەیوەندی سوکرات بە دەوروبەر و تەماشاکردنی سوکرات بۆ جیهان بکەم، بەڵکو بە ڕێگایەکی زۆر کێندا دەڵێم ئەویش خۆشەویستییە بۆ دانایی، ئەویش فەلسەفەیە وەك خۆشەویستی… هەر لەوێشەوە قسە لە یەکێك لە فەلسەفە هاوچەرخەکان، فەلسەفەی شیکردنەوە (analytic philosophy) دەکەم، کە زمان وەك ناوەندی خۆی دەناسێنێ، یان وەك لە ناوەکەی هاتووە پشت بە کردنەوە و شیتەڵکردنی ئاوێتەکانی زمان بۆ بەشەکانی دەبەستێت. فەلسەفەی شیکردنەوە پرسەیەکە دەیەوێت

بابەتێکی دیاریکراو لە پێناو مەبەستێکی دیاریکراو کەشف بکات، بە دیوەکەی دیکەش یەکێك لە پێناسەکانی شیکردنەوە کەمکردنەوەی پلەی تەمومژی ئاوێتەکانە بە ئاراستەی بەشە جۆراوجۆرەکانییەوە…

فەلسەفەی شیکردنەوە گوزارشت لە رۆحی زانستی و بیرکاری دەکات و هەمیشە بە چاوی رێزەوە لە بەرهەمە زانستییەکان و حەقیقەتەکانی (هەستی هاوبەش) و (فاکت) و (دۆزەکان) دەڕوانێت. زانکۆی (کامبردج-ی بریتانی و بە تایبەتی راسل و مۆر) بە دامەزرێنەری دادەنرێن و هەمووشیان دەکەونە ژێر کاریگەری بیرکردنەوەی (فریگە) و (فەلسەفەی ئایدیالی) ئەڵمانییەوە. ئەوەی گرنگە ئەوەیە لۆجیك و فەلسەفەی زمان بنەمای فەلسەفەی شیکردنەوە پێکدەهێنن. فریگە دامەزرێنەری لۆجیکی بیرکاری نوێ، ئامانجی فەلسەفە لە شیکردنەوەی بونیادی فیکردا دەبینێ و پێیوایە لێکۆڵینەوەی فیکری پێویستە لە لێکۆڵینەوەی کردەییانەی بیرکردنەوەی دەروونی جیا بکرێتەوە، چونکە رێبازی شیکردنەوەی فیکری پشت بە شیکردنەوەی زمان دەبەستێت. بەڵام نابێ لەو بارەوە رۆڵی فیتگنشتاین و کتێبی تراکتاتۆس لەبیر بکەین، کە جەوهەری کاری فەلسەفە بە (ڕوونکاری) لە قەڵەم دەدات و دەڵێت بابەتی فەلسەفە ڕوونکردنەوەی لۆجیکی بیرکردنەوەیە، فەلسەفە تیۆر نییە، بەڵکو کاری کردەییە. بەو مانایەش پێویستە فەلسەفە بە وردی بیرکردنەوەکان دیاری بکات و ڕوونیان بکاتەوە، بۆ ئەوەی نەکەوێتە تەمومژییەوە. چونکە گیروگرفتی فەلسەفە لە تێنەگەیشتنی زمانی ئاساییەوە هەڵقوڵاوە. چارەسەری ئەو گیروگرفتانەش گەڕانەوەیە بۆ بەکارهێنانی وردی زمانی ئاسایی و بەکارهێنانی باوی وشەکان.

یەکێك لەو گرفتانەی کە هەمیشە فەلسەفەی زمان تێیدەکەوێت (کردەی گەیشتنی زمان- linguistic communication)ە، یان ئەوەی جۆن ئۆستن (J. L. Austin) بە (تیۆری راستی گوتن- Theory of speech acts) کە لە وانەکانی زانکۆی (هارفرد- 1955) ناوی بردووە… ئۆستن باسی ئەوە دەکات چۆن شتەکان بە وشەکان دەگوترێن… پاشان جۆن سیرل (John R. Searle) و کەسانی دیکە لە ساڵانی حەفتا و هەشتاکاندا گەشەیان بەو گوتنە داوە… تیۆری راستی گوتنی زمان، یان کردەی مەبەستگەرایی بە سادەیی سەیری زمان ناکات، بەڵکو زمان وەك کارێکی فرە لایەن و فرە رەهەند و فرە مەبەست دەبینێ: کاتێك قسەکەرێك دەدوێت شتێك دەگەیەنێت ئەگەرچی بە شێوەیەکی گشتی وەك رەمز و وشە و رستەش تەماشای نەکەین، بەڵام لەبەر ئەوەی کردەی گەیشتنی زمان لەسەر پرۆسەی بەرهەمهێنانی گوتن کار دەکات، لەبەر ئەوەی زمان قسان دەکات و ناتوانین لە زمان جیا بینەوە… دەشێ بیرکردنەوەی رووتی

هەڵگرتبێ، یان تاکگەرا و مەبەستگەرا بێت، یان گشتی و بەدحاڵیبوون بخاتەوە… بۆیە هەمیشە زمان پێویستی بە روونکردنەوە و یەکلاکردنەوە و دیاریکردن هەیە.

لە مێژووی فەلسەفەدا، فەلسەفەی شیکردنەوە وەك ڕێبازێکی زانستی شۆڕشێك بوو، کە توانی لە بواری بابەتەکان و شتەکانەوە بۆ بواری گوتەکان و دەستەواژەکان بگوازێتەوە، لێکۆڵینەوەی تایبەت لە بارەی لۆجیکی بیرکاری و فیکرەی مانا و گەڕانەوەی ئاوێتەکان بۆ گەردیلەکان بکات، ئەوەش پێماندەڵێت کە دۆزە فەلسەفییەکان دۆزی واقیعی نیین… بەڵکو کۆمەڵێك دۆزی زمانەوانین، هەموو ئەوانەی لەو ڕێبازەشدا کاریان کردووە چوارچێوەیەکی هاوبەشیان هەیە، ئەویش بە کارهێنانی شیکردنەوەیە وەك میتۆدێکی فەلسەفی، جگە لەوەش هەموویان وێرای جیاوازەکانیان بانگەشەی وردبینی و روونیان دەکرد و زۆر بایەخیان بە زمان داوە و بۆ زمانی پەتی و سروشتی دەگەڕێنەوە، پێیانوابووە کە زۆربەی گیروگرفتە فەلسەفییەکان لە تێنەگەیشتنی زمانی ئاساییەوە سەرچاوە دەگرێت. راسل ئەگەرچی هەڵگری مۆرکێکی لۆجیکییە و هەر ئەوەشە لە فیتگنشتاین نزیکی دەکاتەوە، بەڵام لەوێشەوە لە یەکتر دوور دەکەونەوە کە پێیوایە زمانی سروشتی تەمومژی زۆری تێدایە، بۆیە توێژەر دەبێ یەکەمجار ماناکان دیاری بکات و بە وردی لەو مانایانە بگات، کە بە کاریان دەهێنێت، بەمجۆرە راسل بانگەشەی زمانی باڵا دەکات و کەمەکێك لە جۆن سیرل و تێرکردنی مانا نزیك دەکەوێتەوە. راسل زمان وەك کۆمەڵێك دەستەواژە لە ئاوێتەکانیان و بونیادەکانیان جیا دەکاتەوە، پێیوایە رستە و دۆزەکان دەستەواژەی سادەن و ناشێ بەش بەش بکرێن بۆ دۆز و رستەی بچوکتر لە خۆیان، وەك چۆن گەردیلەکان لە ئاستی وشەکاندان و ئەوانیش یەکەی سادەن و ناشێ بۆ وشەی بچوکتر لە خۆیان بەش بەش بکرێن! هەر لە بەدواداچوونی بچوکترین پێکهاتە- گەردیلەکانەوە- کە مەعریفەی لێدێتە بەرهەم، هەوڵدەدات زمان و مەعریفە بونیاد بنێت..

راسل لە بارەی پەروەردەوە وەك ئامانج سەیری قوتابی دەکات، نەك وەك وەسیلە! لێرەدا ئامانجی باڵای شیکارخوازان خۆی لە پەروەردەکردنی تاکەکاندا دەبینێتەوە. برتراند راسل تاك وەك جەوهەرێك لە خودی خۆیدا دەبینێت، نەك وەك پێداویستیی کۆمەڵگا. گوتمان راسل بایەخی زۆری بە لۆجیك داوە بە پێچەوانەی جۆرج ئیدوارد مۆر کە بایەخی زۆری بە رەمز داوە، هەر لەوێشەوە هەوڵیداوە چارەسەری بۆ گیروگرفتە فەلسەفییەکان بدۆزێتەوە! مۆر بانگەشەی نوێکردنەوەی زاراوە فەلسەفییەکان دەکات و دەستەواژەکان

شیدەکانەوە بۆ ئەوەی روونتر لە بارەی دۆزە فەلسەفییەکانەوە بدوێت، هەوڵی گەیشتن بە زمانی ئاسایی دەدات، ئەو بە پێچەوانەی راسل پێیوایە زمانی ئاسایی بۆ کاری فەلسەفی گونجاوە، بەڵام پێویستی بە روونکردنەوە هەیە، شیکردنەوەی زمانەوانیش لە خودی خۆیدا ئامانجی فەلسەفە نییە، بەڵکو وەسیلەی روونکردنەوەی وێناکردن و دۆزەکانمانە! جۆرج مۆر هەمیشە بەرگری لە زمانی ئاسایی دەکات و هاوگونجانی فەلسەفە و بیروڕای مرۆڤی ئاسایی بە پێوانەی بەهای تیۆری فەلسەفی دەزانێت، هەر چەندە لەو نۆرمە و لە روونکردنەوەی وردی زمان دوور بکەوینە ئەوەندە بەرەو هەڵدێر دەبینەوە.

کەواتە پرسی شیکردنەوە ئەوەیە، چۆن بیرکردنەوەکانمان لە بارەی زمانی ئاسایی و مانا و ئاماژەوە رێکدەخەین، بە شێوەیەکی گونجاو کە بشێ هەم کورتبڕی بکەین و هەم بیرکردنەوەکانمان بە سادەیی و روونی بگات؟ بێگومان ئەوەش پەیوەندی بە چەمکەکانی (حەقیقەت) و (مانا) و (زەرورەت) و (ناو)ەوە هەیە، ئەو گیروگرفتانە بابەتی فەلسەفەی زمانی پەتییە و سیستمێکە خاوەنی فۆرمی مەعریفی نییە، نەك هەر ئەوەندەش بەڵکو پەیوەندی بە کۆی بایەخە تەقلیدییەکانی فەلسەفەی نوێوە نییە. بەڵام پرسی چۆن بیرکردنەوەمان لە بارەی سەرچاوە مەعریفییەکانەوە رێکدەخەینەوە، چۆن لە سیستمی مەعریفی کانت جیا دەبینەوە؟ لێرەدا ئەوەی شیکردنەوەی زمانەوانی پێشکەشی دەکات هەوڵێکە مەیلی ئەزموونگەری دەکات، بەڵام ئەزموونگەرییەك کە بکەوێتە دەرەوەی ئەزموونە دەروونییەکانەوە، ئەزموونگەرییەك کە بەرهەمی شیکردنەوەی لۆجیکی زمانەوانی بێت. ئەو ئەزموونگەرییەش پێماندەڵێت هەموو ئەو مەعریفە مرۆییانەی کانت لە بارەی (خواوەند و ئازادی و ئاکار) پێشکەشی کرد، پێویستە لە نوێوە بە شێوەی کۆمەڵێك سەرنج یان بەدواداچوون لە بارەی زمانەوە پێشکەشی بکەینەوە.

عەبدوڵڵا

ئێمە ناتوانین بیر بکەینەوە تەنها لە نێو وشەکاندا نەبێت.. “هیگل”

زمان کۆمەڵێك دەرگا بۆ چوونە ژوورەوە دەکاتەوە و کۆمەڵێك دەرگا بۆ هاتنە دەرەوە دروست دەکات، لە سالۆنی ئیمپراتۆرەکان و لە کۆمیتی دبلۆماسیەکان و لە کۆڵانی هەژاراندا زۆتر لە زمانێك بەکار دەهێنرێت، زمانی زیادە… زمان دەبێتە ڤیزە و کارتی پێناسەکردنی فرە جۆر! ئەوە زمانە دابەشمان دەکات، هونەری قسەکردن، هونەری نواندنی زمانە بە ئاست و شێوەی جیاواز و لە شوێنی جۆراوجۆردا… دەشێ هەموو ئەوانە بکەونە نێو فەلسەفەی زمانەوە، بەڵام زمان چەمکێك نییە لە چەمکەکانی فەلسەفە، بوارێك نییە لە بوارەکانی زانست… فەلسەفەی زمان بە دوای سروشتی زمان و پەیوەندی زمان بە جیهاندا دەگەڕێت، لە وێناکردنی زمان بۆ جیهان دەکۆڵێتەوە، بە وێناکردنی فەلسەفەکاران بۆ زمان دەڕوانێ، فەلسەفەی زمان پرسیار لەوە دەکات زمان چۆن نوێنەرایەتی دنیا دەکات، پەیوەندی ناونان بە ناوەوە چییە، چۆن لە لۆجیکی تێگەیشتنی بیرکردنەوە نزیك دەبینەوە، ئایا زمانێك هەیە لە دەرەوەی بیرکردنەوە، تێگەیشتن چییە، قسە چۆن دەگاتە ئەویدیکە، پەیوەندی نێوان قسەکەر بە ئەویدیکەوە چییە، مانا چییە، ئایا مانا لە سەری قسەکەران دایە یان لە زماندا، زمانی بێ مانا، بۆ بنەما بوونی هەیە؟

بە شێوەیەکی گشتی زمان خۆی لە نێوان دوو مەسەلەدا هەڵدەگرێتەوە، یەکەمیان سیستمە و دووەمیان جیاوازییە، یەکەمیان سروشتی دەلالەت و دووەمیان هەمەکیی زمانە، یەکەمیان پەیوەندی بەو قەوارەیەوە هەیە کە وشە، یان رستە دەلالەتی لێدەکات، دووەمیان چۆنیەتی تێگەیشتن و سروشتی بیرکردنەوە دەگەیەنێت، یەکەمیان دەرەکییە و دووەمیان ناوەکییە… لە لایەك دەتوانین زمان لە ناونانی شتەکانەوە (things) هەڵگرینەوە، لەلایەکی دیکە بوونی شتەکان لە چوونە نێو زماندا ناس بکەین!! یەکەمیان سیستمێکی دیاریکراو بەڕێوەی دەبات، دووەمیان لەسەر جیاوازی وەستاوە! کەواتە وەك چۆن (بێکۆتاییبوون) کلیلی بیرکارییە، (هەمەکییبوون) کلیلی زانستەکانی زمانە، هەڵبەتە بە جیاوازی نێوانیانەوە! ئەوە هەر جیاوازیشە (کارڵ کراوس 1874-1936)ی زمانناس وا لێدەکات وەك ئەوەی قسان لە لەشفرۆشێك

بکات، قسان لەبارەی زمانی دایکەوە دەکات و پێیوایە زمان لە رێگای بەکارهێنانێکی دیکە بۆ ئەو مانایەی، کە دایك دایهێناوە پێشدەکەوێت، نوسەر لەسەر دایکی دەنوسێ و بەدژی ئەو هەڵدەسێ، بۆ ئەوەی لە نیگەرانی کاریگەرییانەی دایك رزگاری بێت. زمان لە نێوان دوو ژیاندا هەست و نەست، خود و حەزە چەپێنراوەکان..

پارچە پارچە کراوە، لە بوونی (پێ) دوورخراوەتەوە بۆ دنیای (بەتاڵ)، لە سکی پێی دایك بۆ دنیای بەتاڵی کۆرپەلە، زمان بەتاڵە لەبەر ئەوەی زمان بریتییە لە پرۆسەیەکی بێکۆتایی جیاوازی و نەبوونی… دەق لەبەر زمان نابێتە خاوەن، بۆیە لە داڵێکەوە بۆ داڵێکی دیکە هەنگاو دەنێ، لە دەقی داهێنەرانەدا هەر داڵێك گەیەنەری داڵێکی دیکەیە، ئەو داڵەش درێژبوونەوەی داڵێکی دیکەیە.. (ژاك لاکان 1901-1981) دەڵێ زمان ئەو شتەیە کە بوون لە حەز و ئارەزوو بەتاڵ دەکاتەوە. زمان تەواوی دنیای خەیاڵ دابەش و پارچە پارچە دەکات. بە بڕوای لاکان نەست بەرهەمی تایبەتی زمانە، هەروەها ئەو لەسەر هەمان بیرکردنەوەی کراوس و منداڵی بەر ئاوێنە، دەڵێ من ناتوانم لە یەك کاتدا هەم “مانا ببەخشم” و هەم “مانا”ش بم، (هەم منداڵی بەر ئاوێنە بم – واتە مانای خۆم بم- هەم لە ئاوێنەدا - باوك بم – واتە وێنەی مانابەخشی باوك بم) لاکان بۆ روونکردنەوەی ئەو بابەتە چاونەترسانە رستە بەناوبانگەکەی دیکارت (من بیر دەکەمەوە، کەواتە هەم) دووبارە دەنوسێتەوە “من لەو شوێنە نیم کە بیر دەکەمەوە، من بیر دەکەمەوە لە شوێنێ کە نیم”.

کێ بیر دەکاتەوە زمان یان من، زمان لە مندا بیر دەکاتەوە یان من لە زماندا بیر دەکەمەوە؟ ئەو کاتەی بیر دەکەمەوە ئەوە لە بیرکردنەوەمدا جگە لە کۆپیکەرێك شتێکی دیکە نیم، هەرگیز رێگایەکی نوێم بۆ بیرکردنەوە نییە، بەڵکو یەکێکی دیکە رێگای بیرکردنەوەی پێبەخشیووم، من دەبێ ملکەچی ئەو بم. ئەو یەکەی لە بری (فیتگنشتاین 1889-1951) بیر دەکاتەوە، ئەو یەکەی ئەو ملکەچی دەبێ جگە لە زمان هیچی دیکە نییە، ئێمە هەمووومان میراتگری (وارسی) فۆرمەلەکەرێکی نادیارین، بەڵام (کەس) قسان ناکات، قسەکەر لە چوارچێوەی سیستمێکدایە چ لە دەرەوە بێ، چ لە ناوەوە. منی قسەکەر تەنها چارەسەری ئەو مانایە دەکات، کە دەیەوێت گوزارشتی لێبکات، ئەویش لە رێگای شیانەی گوزارشتکردنێك، کە زمان ملکەچی دەبێت! بەڵام ناتوانین بڵێین زمان پەیوەندی بە دایك و بنەما و ماناوە نییە… ئەوەش پەیوەندی بە دوو پرۆسە لە پرۆسەکانی بەکارهێنانی زمانەوە دەکات، یەکەمیان دەرەکییە و خۆی لە مامەڵەکردن لەگەڵ

ئاماژەکاندا دەبینێتەوە، دووەمیان ناوەکییە، لە تێگەیشتنی ئاماژە ناوبراوەکانەوە دێتە بەرهەم، (دایك، بنەما، مانا) هەمیشە لای کراوس خیانەتی لێدەکرێت، لای لاکان دەکەوێتە نێو دڵەڕاوکێی منداڵی بەر ئاوێنە و لەلایەن فیتگنشتاین دەکەوێتە نێو فەلسەفەی زمانەوە بەو مانایەی کە فەلسەفە رزگارکردنی زمانە لە خراپ بەکارهێنان و گێڕانەوەیەتی بۆ پێورە دروستەکەی لە ژیانی رۆژانەدا، بەو مانایەی کە روونکردنەوەی لۆجیکییانەی بیرۆکەکانە، بەو مانایەی کە چالاکی تەئویلکردنی گەمە زمانییەکانە، بەو مانایەی کە هیرمینۆتیکایە نەك گەیاندنی حەقیقەت.

لە کتێبی (تراکتاتوس- tractatus- پەیامی لۆجیکی فەلسەفی، کە ساڵی 1921 بڵاوبۆتەوە) فیتگنشتاین ئەوە روون دەکاتەوە کە فەلسەفە چارەسەری بیرکردنەوە دەکات و کۆی فەلسەفەش رەخنەگرتنە لە زمان، زمانیش وێنەگرتنی جیهانی گەردیلەکانە، جیهانیش هەمووی ئەوەیە کە بە دەست دێت، یان کۆمەڵێك فاکتە نەك کۆمەڵێك شت، پێوانەی فاکتیش مانایە، پێوانەی راستی و دروستی ماناش دەکەوێتە بەرانبەر رستەی زمانەوانی ماناداره‌وە، رستەیەك کە هەمیشە فاکت دەگەیەنێت و وەسفی فاکت دەکات. کەواتە لێرەدا هەرگیز مەسەلە، یان دۆزێکی فەلسەفی نییە هەڵە بێت، بەڵکو هەندێ مەسەلە و دۆز هەن مانایان نییە، لەوێوە بۆ مانان کە لە لۆجیکی زمان تێنەگەیشتوون.

بێگومان پەیوەندی فەلسەفە و لۆجیك بە واقیعەوە لەسەر راستی و درۆ ناوەستێ، بەڵکو بایەخ بە یاسا و رێساکانی زمان و دووری و نزیکییان لە زانستی دەلالەتەکان دەدات، بایەخ بە مەسەلەی مانا و بێ مانایی دەدات. مادام جیهان ئەوە بێت، کە زمانی ئێمە توانای دەربڕینی هەیە، ئەوە پێوەری بوونی جیهانیش زمانە، سنوری زمانم سنوری جیهانەکەمە. فەلسەفەی زمان پێش هەموو شتێك بەرگری لەو سیحرە دەکات، کە شێوەکانی تەعبیرکردن یان گوزارەکردن دەیخەنەوە، ئەوەش پەیوەندی بە تاکە میتۆدێکی دیاریکراوی فەلسەفەوە نییە، چونکە فەلسەفە یەك میتۆد بەڕێوەی نابات، بەڵکو فەلسەفە لە کۆمەڵێك میتۆد پێکهاتووە، فەلسەفە رێگای جۆراوجۆری هەیە، فەلسەفەی زمان جگە لە رێگای بەدواداگەڕان شتێکی دیکە نییە، بڕوابوون بە یەك تیۆریی، جگە لە داخستنی ئاسۆکان شتێکمان پێناڵێت، مەرجی بیرکردنەوەی ئازاد بە کرانەوەی ئاسۆکانەوە بەندە، کرانەوەش رۆحی فەلسەفەیە، هەمیشە لە نێوان میتۆد و بابەت کۆمەڵێ جیاوازی هەیە، بەڵام رێگای بە دواداگەڕانی ئەو جیاوازییانە لە پرسەوە سەرچاوە دەگرێت، وەڵامی فەلسەفە هەمیشە لە رێگای خستنە

رووی پرسیارێکی دیکەوەیە.

زمان لای فیتگنشتاین ڕێگایە بەرەو مەعریفە، هۆیەکە بۆ تێگەیشتن لە دروستبوونی مانا لە نێو گوتاردا، بەپێی ئەو پەیوەندییە ناوەکییە یان بە هۆی ئەو هاوسەنگییەی نێوان زمان و بیرکردنەوە، هیچ بیرکردنەوە و مەعریفەیەك ناکەوێتە دەرەوەی زمانەوە، هیچ زمانێك نییە بکەوێتە دەرەوەی بیرکردنەوە و مەعریفەوە، کەواتە هەموو شتێك لە ناو زماندا روو دەدات! بەڵام (جۆن سیرل) بیرکردنەوەیەکی دیکەی هەیە و پێیوایە تێگەیشتنی زمان هەر دەبێ یەکەمجار بە تێگەیشتنی عەقڵدا بڕوات، ئەو بڕوایە بەرەو ئەوەمان دەبات، کە عەقڵ بخەینە پێش زمانەوە! ئەوەش تەواو پێچەوانەی لاکان و کراوس و فیتگنشتاینە، چونکە جۆن سیرل پێیوایە ناشێ تەنها بەو شێوە سادەیە سەیری زمان بکەین، کە فیکرەیە و لە ڕێگای وشەوە بە ئەویدیکە دەگات، چونکە دەشێ بەبێ وشەش بڕوا بە هەندێ شت بهێنین، بۆ نموونە برسێتی یان هەستکردن… لێرەدا وەڵامی پرسیاری زمان چۆن بە واقیعەوە پەیوەست دەبێت، ئەوە نییە کە لە ڕێگای نواندنەوە بە ئەنجام دەگات، بەڵکو ئەوەیە کە زمان بە هۆی ماناوە بە واقیعەوە دەلکێ، ئەو پەیوەستبوونەش عەقڵی نیازخواز بەسەر دەنگ و ئاماژە دەیسەپێنێ. هەر لەسەر ئەو بنەمایەش مانا شێوەیەکی نیازئامێزی هەڵێنجراوە، واتە کۆدی تێگەیشتنی مانا ئەوەیە کە نیازخوازی ئەسڵی یان ناوەکی لە فیکری قسەکەردا بۆ وشە و ئاماژە و رەمز دەگۆڕێت.

نیازخوازی واتە ئەوە منم قسان بە زمان دەکەم، زمان نیازی من دەگەیەنێت، من زمان ئاراستە دەکەم… کەواتە وەك چۆن دەشێ قسەکەر نیازی خۆی لە قسەکردندا هەبێت، لەپاڵ ئەوەشدا دەشێ ئەو نیازە تەقلیدییەش بەکار بهێنێ کە لە وشەکان و رستەکانی نێو زمانێکی (دیاریکراو)دا هەیە. بەمجۆرەش کردەیەکی نیازئامێز(من قسان بە زمان دەکەم) بەجێدەهێنێ و کۆی ئەو تێگەیشتنەش بە پڕبوونی ماناوە بەندە. بە مانایەکی دیکە بەرهەمی دەنگەکان لە زماندا بەشێکە لە مەرجی تێربوونی ئەو نیازەی کە لە دروستکردنی گوتراودایە، واتە کاتێك قسەکەر گوتراوێکی واتادار دروست دەکات، ئەو کاتەیە کە مەرجی پڕبوون دەخاتە سەر دەنگ و ئاماژەکان.

لێرەدا بە قسەی (جۆن سیرل) دەکەوینە نێوان دوو مەرجی تێربوون.. یەکەم مەرجی تێربوونی گوتراوە، دووەم مەرجی تێربوونی دەنگ و ئاماژەیە. بەو مانایەش گوتراوی واتادار ئەوەیە کە مەرجی تێربوون بەسەر مەرجی تێربووندا دەسەپێنێت، بۆ نموونە رستەی: باران دەبارێت. هەڵگری مەرجی تێربوونی جۆراوجۆرە، یەکەمیان ئەوەیە کە نیازی قسەکەر بەجێدەهێنێت و ئەو گوتنەش مەرجی بەشێك لە رستەکە

تێر دەکات، دووەم لەبەر ئەوەی هەر تەنها مەبەست قسەکردن نییە، واتە لەبەر ئەوەی کردەی (بارین) لەخۆ دەگرێت، کەواتە ئەو گوتنە مەرجی تایبەت بەخۆیشی هەیە و ئەو تێربوونەش تەواو نابێت هەتا باران نەبارێت، ئەگەر باران باری کەواتە مەرجی تێربوونی گوتراو حەقیقییە، بەڵام ئەگەر نەبارێت درۆ دەردەچێت.

هەولێر 21/3/2016

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

خەمی ژیان … عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

بەردەوام دەبم
دڵ بۆ سادەیی دەکەمەوە
تا دەستم شل دەبێ لە مردن رادەکەم
تا دەستم شل دەبێ لە خۆم دەبمەوە
نزيك لە سروشت
وەك با لە باوەشی دووری
دەچمەوە شار
بەردەوام دەبم
ناتوانم بەردەوام بم
نامبینی کە چۆن دەکەوم
نامبینی دەنگم نوزەی دڵ
ئەوە هیچ نییە
بەردەوام دەبم
گوێ لە دڵی مردووان دەگرم
ئەوەی گوێی بۆ دەگرم خۆم نیم
ئەوەی گوێی بۆ دەگرم کێ بێ
پەیوەندی بە دڵەوە هەیە
تا دەستم شل دەبێ
مردووە نەمرەکان دەدوێنم
باوەش بۆ خۆم دەکەمەوە

ئەوە هیچ نییە
لە شاردا هەم زیندووەکان و هەم مردووەکان
گاڵتە بە یەکتری دەکەن
وەك ململانێ لەسەر هێز
دادپەروەری
لە دوکانی نادادپەروەری دەفرۆشن
ئازادی لە ئازادی دەگرنەوە
ئەوە هیچ نییە
ناتوانم بەردەوام بم
دوور لەو کاتەی کە هێز دەبێتە گەمژەیی
لەو کاتەی کە مردووان دەبنە نەمر
کە دەنگم دێ لە گۆڕستان
باوەش بۆ خۆم دەکەمەوە
بەڵام نەمزانیوە مردووم.

25/11/2016

مردن دەیەوێ عەبدولموتەڵیب … عەبدوڵڵا

لە شەڕی مردن نامەوێ دەرکەوم
لەبەر ئاوێنە قژم بۆ سەرەوە دەبەم و بە خۆم دەڵێم
چیت دەوێ
لە شەڕی ئەو چێژەی کە کۆنترۆڵ ناکرێ
ئەو خەیاڵەی کە ژیان دەیەوێ
ئەو ئارەزووە نامۆیەی کە مردنە و
مرۆڤ لە چاوەڕوانی پیر دەبێ
چیت دەوێ
من لە ئاوێنە داوا دەکەم
لە شەڕ داوا ناکەم
ئەوە ئارەزووی راستەقینەیە
ژیان دەیەوێ

من نامەوێ
لە شەڕی مردن خۆم بە دوور دەگرم
رزگاربوون لەو بازنە داخراوەی ئارەزوو
کە لە نیگای یەکەمەوە وا دەردەکەوێ ژیان دەیەوێ
من نامەوێ
داوا لە زمان دەکەم لە شەڕی مردن بمپارێزێ
داوا لە مردن دەکەم لە شەڕی زمان بمپارێزێ
داوا لە شەڕ دەکەم لە مردنی زمان بمپارێزێ
هەموو ئەو خۆوێرانکردنە
ئەو ئارەزووکردنانە
بۆشاییەکی بەتاڵە
خەیاڵ دەیەوێ
مرۆڤ چاوەڕوانی دەکات
لەبەر ئاوێنە قژم بۆ سەرەوە دەبەم و بە خۆم دەڵێم
چیت دەوێ
لەبەر ئاوێنە چاوم دەنوقێنم و دەڵێم
من کێم کە مردن دەیەوێ.

27/10/2016

دڵ بۆتـــــــە پشیلـــــــە ... عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

لە راستیدا باوەڕم بە هیچ نییە
تازە دنیا خۆش ناکاتەوە
بەڵام وا خۆم نیشان دەدەم
وازم لە خەمان هێناوە
ئەوە منم
رێك پێچەوانەی مردن دڵم چاوەڕوانی دەیبا
بەڵام باوەڕم بە هیچ نییە
دەزانم دڵ نائارامە
وەك ئەوەی کەسێ لە دەرگا بدا و بڵێ

لە خەو هەڵسە دنیا دەڕوا
قاچەکانم لە هیچ دەئاڵێن
دەرگا دەکەمەوە پشیلەیەك دەمیاوێنێ
گوێ لە پشیلە دەگرم
وەك ئەوەی گوێ لە دڵ بگرم
دەڵێم هیچ نییە
تازە دڵ خۆش ناکاتەوە
دەزانم ناتوانم واز لە خەمان بێنم
دەگەڕێمەوە وا خۆم دەردەخەم هیچ نەبووە
دڵ لەبن خەمان دەناڵێ
چاوی پشیلە لەبن تاریکی دەتروسکێ
تازە خەیاڵ خۆش ناکاتەوە
وەك ئەوەی بڵێم بڕوام بە هیچ نییە
خەو دەمباتەوە
لە خەونمدا دنیا دەڕوا
رووم لە تاریکی وەرگێڕاوە
نازی پشیلە دەکێشم
دەرگا دەکەمەوە
رێك پێچەوانەی تاریکی دڵ دەمیاوێنێ
دەڵێم هیچ نییە
دڵم بۆتە پشیلە

16/10/2016

ژیاننامە بیۆگرافیا (Biography) … عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

(وریا بن، تف بەڕووی بادا مەکەن)
“نیتشە”

ژیاننامە گێڕانەوەی تاکە، یان بەشێك لە ژیانی تاکە بە قەڵەمی

خۆی. بیۆگرافیا خود دەبێت بۆ ئەوەی کەشفی جولە دیار و نادیارەکانی ژیان و دەروون بکات و ئاستی مەعریفە و ئاگامەندی تاك بگەیەنێت. هەموو ئەوانەش دەچنە توێی ئەدەبی خودگەراییەوە، لە پشت ئەدەبی خودگەراییدا بڕوایەك هەیە ئەویش ئەوەیە کە خود سەربەخۆیە و لە بەرانبەر خۆی تیوار و شەفافە… نووسینەوەی خود کۆمەڵێك دەرئەنجام دەخاتە روو، لەوانەش کۆتوبەندی دابونەریتی کۆمەڵگا و کپکراوەکانی نەست و هەڵوێست و ئازادی و چالاکی و بوێری تاك… ژیاننامە شێوەی جۆراوجۆری هەیە و بەو شێوەیە دابەش دەبێت: سەربردە، یادەوەری، یاداشتی کەسی، یاداشتنامەی رۆژانە، یاداشتی رۆژانەی سۆزداری، نامەی ئەدەبی، سەفەرنامەی ئەدەبی… هەموو ئەو جۆرانەش لە نێو خۆیاندا جیاوازییان هەیە.

ئەوەی لێرەدا دەمەوێ جەختی لێبکەمەوە ئەوەیە بیۆگرافیا لە زمانی کوردیدا بە (ژیاننامە) ناو بەرین، کە لە زمانی عەرەبی بە (السیرە) ناو دەبرێت… چەمکی ژیاننامە دەچێتە خانەی ئەدەبی گێڕانەوە… وەك چۆن دەشێ لە زمانی کوردیدا یادەوەری، بیرەوەری، میمۆری (memoirs) بکەوێتە بەرانبەر (مذکرات)ی زمانی عەرەبی. چەمکی یادەوەری لەبەر ئەوەی پەیوەندی بە یادگەوە هەیە، وەك جۆرێك لە گێڕانەوەی تایبەتی ژیاننامە لە قەڵەم دەدرێت، بەڵام پێش هەموو شتێك پەسنی ئەو رووداوانە دەکات و ئەو هەڵوێست و سەرهاتانە دەگێڕێتەوە و شی دەکاتەوە کە راستەوخۆ (منی نووسەر)ی تێیدا ژیاوە و بینوویەتی و رۆڵی تێدا گێڕاوە… هەموو ئەوانەش لەگەڵ سەفەرنامە و نووسینەوەی سەفەر بە شێوەیەکی ئەدەبی و یاداشتی رۆژانە، نووسینی مەبەست بۆ لە بیر نەچوون، واتە (یومیات) کەمەکێك جیاواز دەکەونەوە.

لە نێو کوردانا دەڵێن: ئێمە ئاگامان لە سەربوردەی تۆ نییە… بەو مانایەش رەنگە بتوانین بۆ (السیرە الذاتیە —autobiography) دەستەواژەی سەربردە، سەرگوزشتە بە کار بهێنین… لە ژیاننامەدا گێڕەرەوە دیارە، بەڵام بکەر ونە، وەك زەمەن ئاسۆیی خۆی دەنوێنێ و لە سەرەتاوە بەرەو کۆتایی دەبێتەوە، دەمەوێ بڵێم شوێن و زەمەن لە (ژیاننامە- Biography) و (سەربردە- autobiography)دا دیاریکراو و سنورداره! بەڵام نووسینی مەبەست بۆ لە بیر نەچوون بە دانانی مێژووی رۆژەکان ئەوە دەچێتە خانەی جۆرێك لە یاداشتی کەسی و بە یاداشتی رۆژانە (الیومیات) ناو دەبرێت. کەواتە سەربردە هەموو ئەوەیە، یان بەشێکە لەوەی کە مرۆڤ لە بارەی خۆیەوە دەیگێڕێتەوە، یان لە بارەی ئەویدیکەوە… بۆ ئەوەی چییەتییەکەی دیاری بکات! یادەوەری، یان بیرەوەری بە گشتی لە سێ تەوەرەدا دەخولێتەوە (کردە)، (بیرکردنەوە)، (سۆز) تا سنورێکی زۆر چییەتییەکەی دیاری

کراوە بۆ نموونە: یادەوەری سیاسی، مێژوویی، دیکۆمینتاری، ڕۆشنبیریی… وەك چۆن لە خانەی یادەوەریدا یاداشتی کەسی (مذکرات الشخصیە) هەیە، تەواو دەکەوێتە نێوان بابەتگەرایی و مێژووی خودگەرایی سەربردەوە. دەشێ ئەو جۆرە لە یادەوەری بە شێوەی یاداشتی ڕۆژانەش بنووسرێتەوە، یان ساڵە و ساڵ بنووسرێت…

لە زمانی کوردیدا یاداشتی کەسی (مذکرات الشخصیە) لە سەربردەوە (السیرە الذاتیە) نزیکە، بەڵام ئەوەی لێکیان دوور دەخاتەوە ئەوەیە کە لە یادەوەری و بە تایبەتی یاداشتی کەسیدا گێڕەڕەوە فیکر و دەروونی خۆی بەیان دەکات، هەڵوێستی خۆی لە بارەی ڕووداوەکانی ژیانی خۆی دەردەبڕێت و بیریش لە شیکردنەوەی هەموو ئەوانە دەکاتەوە کە دەشێ لە داهاتوودا ڕوو بدەن، بۆ ئەوەی دواتر بۆی بگەڕێتەوە و لە هەڵەکانی سوود وەربگرێ. بەڵام لە سەربردەدا سەرهات و هەستەکان و هیواکانی تێدا دەگێڕێتەوە.*
یەکێك لە جیاوازییەکانی جۆرەکانی ژیاننامە بە گشتی بە بینراو و رووداو و کەسەکانەوە بەندە، چۆن بیرکردنەوەکان و هەستەکانیان دەگەیەنن! دووەم، فرە رەنگکردنی پانتاییەکانی گێڕانەوەی سەرهات و ئاستی مەعریفی گێڕەڕەوە و بایەخی گێڕانەوە و ئەزموون… هەموو ئەوانە جیاوازی تایبەتی دروست دەکەن. سێیەمین جیاوازی دەکەوێتە سەر هێزی بیرهاتنەوە و راستگۆیی و پاراستنی هاوسەنگی و راشکاوی لە کەشفکردن و چەپێنراوە دەروونی و فیکرییەکاندا. چوارەم جیاوازی بە ئاستی هونەرییەوە بەندە، پەیوەندی بە توانای گوزارشتکردن و شارەزایی (منی نووسەر)ەوە هەیە، لە هەڵبژاردنی گۆشەنیگا و دەستەواژە و گونجاندن و دروستکردنی پەیوەندی لە نێوان هۆکار و دەرئەنجامدا… واتە بونیادنانی دەقێکی ئەدەبی و هونەری.

بە گشتی لە ئەدەبی گێڕانەوەی ژیاننامەدا هەمیشە درێژکردن و زیادەڕۆیی و لە دەستدانی هاوسەنگی وەك سەرنەکەوتنی (منی نووسەر) تەماشا دەکرێت، بەو مانایەش زۆربەی جیاوازییەکان جەخت لە مەسەلەیەك دەکەنەوە ئەویش راستگۆییە بە تایبەتی لە گێڕانەوەی یادەوەری و یاداشتی کەسی. ئایا گێڕەڕەوە وێنەیەکی چەند راستگۆیانەمان لە بارەی خۆیەوە بۆ دەکێشێ؟ کاتێ چەپێنراوەکانی ناوەوەی خۆی و هەڵوێست و بیرکردنەوەکانی خۆی کەشف دەکات، دەیەوێ چیمان پێبڵێت؟ بۆ وەڵامی ئەو دوو پرسیارە، دەبێ بۆ هەموو ئەو گۆڕانکارییانە بگەڕێینەوە کە لە قۆناغەکانی کلاسیك و ڕۆمانتیك و مۆدێرنە و پۆستمۆدێرنەدا بەسەر خود و (منی نووسەر)دا هاتووە… لە قۆناغی کلاسیکدا منی نووسەر منێکی سێنترالی پیرۆز بوو، یان وەك

(باسکال) دەڵێت منێکی بەدبەخت بوو! بەڵام لە ڕۆمانتیکدا منێکی تاك و تەنیایە (ڕۆسۆ لەو بارەوە دەڵێت دەتوانم بڵێم من بە هیچ کەس ناچم) تا دەگاتە سەردەمی نوێ و لێکهەڵوەشانەوەی من و خود، ئیتر گومانکردن لە خودی سێنترال (منی نووسەر) هاتە ئاراوە… ئەدەبی ژیاننامە لە گێڕانەوەیەکی خودگەرا و منی نووسەر لە مێژووی گێڕانەوە هاتە دەرەوە… دەمەوێ بڵێم ئەو شێوە بیرکردنەوەیەی لە بارەی خودی سێنتراڵ و منی نووسەر، کە لە کلاسیك و ڕۆمانتیك لە ئارادا بوو، لە سەردەمی نوێ و لە دوای هەستکردن بە هیچگەرایی و پووچگەرایی لە فەلسەفەی مۆدێرنیزمەوە (وەك هابرماس بڕوای پێیەتی)* گۆڕانکاری بەسەردا هات و سێنتەراگەرایی بەرەو پەراوێزگەرایی و دەقگەرایی هەنگاوی نا… دەستەواژە بە ناوبانگەکەی سارتەر “من ئەوەم کە من نیم، بەڵکو ئەویدیکەم” کاریگەری زۆری نواند*. (فوکۆ) منی رەتکردەوە، بۆ ئەوەی لە ڕێگای ئەویدیکەوە دەقگەرایی بەرهەم بهێنێ و لە ڕێگای ئەویدیکەوە بیخوێنێتەوە، بۆ ئەوەی لە بری بە پیرۆزکردنی منی نووسەر دەق ببێتە موڵکی ئەویدیکە، ئەویدیکە دەق دابنێتەوە، ئیتر لێرەوە من هەڵوەشایەوە و لە شوێنی ئەو منە سێنتراڵە چەندان (من) هاتنە قسەکردن… (لاکان) لە رەتکردنەوەی کۆجیتۆی (دیکارت)یدا دەڵێت “من لەو شوێنە نیم کە بیر دەکەمەوە، من بیر دەکەمەوە لە شوێنێ کە نیم”… لێرەوە رەتکردنەوەی خود، رەتکردنەوەی خودگەرایی، رەتکردنەوەی منی نووسەریش دەنوێنێ، بەو مانایەش منی گێڕەرەوەی نێو ژیاننامە لە پاڵ رەگەزەکانی دیکەی گێڕانەوە (خەون و شیکردنەوەی رووداو و خەیاڵ و مەنەلۆگ و ئاماژەکردن بۆ خوێندنەوەی ئاینده) خۆی ورد کردەوە… دەمەوێ بڵێم ئیتر لە مۆدێرنیزمەوە دەقگەرایی، خودگەرایی فەرامۆش دەکات!
دەقگەرایی هەرگیز خاوەندارێتی قبوڵ نییە، چونکە فیکری مۆدێرنە و پۆستمۆدێرنە پێیوایە خاوەندارێتی لە ڕێگای ئەوەی کە هەیەتی کەڵەگایی دەسەپێنێ، ئەگەرچی سەرەتای خاوەنداریەتی بە پێی پێداویستی کۆمەڵایەتی بوو، زەرورەتێکی ئاسمانی بوو، بەڵام لە جەوهەردا خۆی زۆرداری بوو، پاشان بە پیرۆزکرا، وەك چۆن نووسەر لە ڕێگای بوون بە خاوەنی دەق تەقدیس دەکرا، دواجار چەمکی خاوەنداریەتی بووە ئایدۆلۆژیا و یاری بە چارەنووسی خەڵك دەکرد.

بیۆگرافیا

خاڵی یەکتربڕینی خەیاڵ و حەقیقەت

“ئەوەیە مرۆڤ”ی نیتشە* وەك نموونەی دەقگەرایی

“گۆتە”ی فەیلەسوف بەڕاستی بەشێکی زۆر لە حیکمەتی نواند کاتێك بیۆگرافیای (Biography) خۆی بە ناونیشانی (شیعر و حەقیقەت)

ناونا، حیکمەتەکە هەر تەنها پەیوەندی بە بەهای ژیانی کەسێتییەوە نییە. بەڵکو پەیوەندی بە پرۆسەی نووسینەوەی بیۆگرافیا و جۆرەکانییەوە هەیە، بەو مانایەی کە دەشێ بەشێکی بکەوێتە نێو خەیاڵ و بەشێکی بەڕاشکاوییەوە بەندبێ.* لێرە لەو نێوانەدا ناونیشانەکەی "گۆتە" حیکمەتەکەی خۆی دەوەشێنێ. دکتۆر جۆنسن دەڵێ: ئەوەی کە پێویستە بیۆگرافیا بنووسێتەوە خودی کەسەکە خۆیەتی، چونکە هەموو مرۆڤێك بۆخۆی راستییەکانی ژیانی خۆی باشتر دەزانێ، ئیتر وێڕای نائاگایی و پشتگوێ خستن و لەبیرکردنە بۆ مەبەستەکانیش... بەڵام ئەگەر هاتوو کەسێك ویستی بە راشکاوی رووی ناوەوەی خۆی بنووسێتەوە، لە هەموو کەس زێتر پاڵنەرەکان و وروژێنەرەکان و شاراوەکان باشتر یاد دەکاتەوە.*

خودگەرایی/دەقگەرایی

بیۆگرافیا گێڕانەوەی ژیانێکی دیاریکراوە، مەعریفەیەك لەبارەی ماهیەت و مانا و ئەو ئەرزشانە پێشکێش دەکات، کە دەقی پێ دیاری دەکرێ. بەو مانایەش دەقی بیۆگرافیا پێکهاتەیەکی مەعریفییە لە بەرجەستەکردنی لێوردبوونەوەی ژیانی کەسییەوە لەدایك دەبێ.

کەواتە بیۆگرافیا خۆ نووسینەوەیە، بەو وەسفەی کە دەقە، یان نووسینەوەی کۆی چالاکییەکانی خودی کەسێکە بەو وەسفەی کە دەقە. بێگومان پەسنی لەو جۆرەش لە ئەدەب نزیك دەبێتەوە، ئەگەرچی خود بە تەواوی خۆی پەسن ناکات، یان ناگێڕێتەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەو چالاکییە و نەخشە و نووسین و پانتاییەی کە دەکەوێتە نێوان وەسف و گێڕانەوە دەشێ بە دەقگەرایی ناو ببرێت. لەکۆی ئەو قسانەدا دەمەوێت خۆم بەو تێزە بسپێرم کە پرۆسەی بەرهەمهێنانی بیۆگرافیا پرۆسەیەکی دەقگەراییە.

دەشێ پرسیاری سەرەکی بیۆگرافیا لەنێو ئەدەب ئەوەبێ کە ئەگەر بیۆگرافیا بە ماڵێك بۆ حەسانەوە دابنێین، بەو مانایەی کە ماڵ دنیایی لەخۆدا هەڵگرتووە، ئەوە بیۆگرافیا وەك درکاندن و گێڕانەوەی نێو ئەو ماڵە، تێگەیشتنمان رووبەڕووی ماڵ دووچاری لەق بوون دەکات. کەواتە تەرجەمەکردنی بیۆگرافیا وەك دەق و بەرجەستەکردنی وەك فەزایەکی جیاواز، تێگەیشتنێکی ساختەکارانەمان لەبارەی دنیاییەوە بۆ دەنووسێتەوە. لەسەر ئەو بنەمایە دەتوانیین بڵێین (بیۆگرافیا) بۆ فەزایە، بەڵام (دەقگەرایی) بیۆگرافی تێبۆسە.*

بیۆگرافیا نە شوێنە نە بابەتێکە بۆ توێژینەوە، بەڵکو لە خاڵی یەکتربڕینی هەردووکیاندا دێتەوە یەك. تێبڕس فەزای گوتارە بەو خەسڵەتانە دەناسرێتەوە کە لە جوگرافیاوە وەری دەگرێت و لە

ڕەوانبێژی بەدەستی دەهێنێ، بەڵام وێڕای ئەوەش پانتاییەکی تایبەت بەخۆی دەکاتە شوێنی کارکردن، چونکە فەزای گوتار لە هەمان کاتتدا فەزای دیارکردنی دەق و کرانەوەیە بەسەر دەقەکانی دیکەدا.*
کەواتە لەلایەك دوور کەوتنەوەی بیۆگرافیا لە شوێن و تەماشاکردنی فەزا وەك جیاوازی، راستەوخۆ پەیوەندی بە ژیانی کەسەکانەوە هەیە. چونکە سنووری بیۆگرافی ئەو شوێنە گونجاوەیە کە دانەر وەك تاك تێیدا دەمێنێتەوە و دەسەڵاتی خۆی لە ڕێگای بەکارهێنانی راناوی “من”ەوە پراکتیزە دەکات. گێڕانەوەش لە ڕێگای قسەکەر و دابڕانی “من”ی دەق، لە “من”ی دانەر تەعبیر لە راشکاوی دەکات. لەلایەکی دیکە بیۆگرافیا وەك شێوازی چالاکیەکی زەمەنی دەقێکە بەوە پەسن دەکرێ، کە دەکەوێتە نێو شەپۆلی ژیانەوە. بێگومان گێڕەڕەوە دەتوانێ ڕووداوێك بە زانیاری پێشتر پڕ بکاتەوە، بە مەرجێك نەکەوێتە ژێر چاودێریکردن، یان نهێنییەك، یان بابەتێکی سەرەکی کە چاوەڕێی دەرکەوتن و ناسینی دەکرێ. نووسەری بیۆگرافیا وەك “مێنتانی” و “ڕێسێ” دەڵێن: هەموو شتێك دەڵێ، لەپێناو ئەوەی دەیەوێ، بۆ ئەوەی بە هۆی رابردوو، داهاتوو بچنێ.* کەواتە بیۆگرافیا بە شێوەیەکی تایبەت زەمانییە.
بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا کات لە بیۆگرافیادا هەموو شتێ نییە، وەك چۆن شوێنگەراییەکی جیاواز دادەمەزرێنێ. بە مانایەکی دیکە وەك (ج.هیو. سلفرمان) دەڵێ: بیۆگرافیا لەخاڵی لێکدابڕانی زەمانی رووت و مەکانی رووتدایە. زەمانی رووت ژیانی تایبەتی نووسەری بیۆگرافیایە، بەڵام مەکانی رووت وەسفکردنی کۆمەڵێك فەزایە کە ژیان تیایاندا شێوەیەك لە شێوەکان وەردەگرێ. کەواتە ئەوەی بیۆگرافیا جیا دەکاتەوە تێکەڵکردنی زەمان و مەکانە.*

حەقیقەت/خەیاڵ

ڕاستە گێڕانەوە ئامرازێکە پێچەوانەی ڕەگەزی وەسفکردن، گوتارێکە پشت بە چیڕۆك و گێڕانەوەی ئەدەبی دەبەستێ، بەڵام سنووری گێڕانەوە وەك چۆن بەسەر پەخشاندا کراوەیە، بەسەر شیعریشدا کراوەیە، کەواتە پرۆسەی گێڕانەوە لە نێوان هەموو کارە ئەدەبی و هونەرییەکاندا هاوبەشە. بۆ نموونە شیعر هەمووی وەسف نییە، هەتا لەگەڵ گێڕانەوە پێچەوانە بکەوێتەوە، بەڵکو بەشێك لە گێڕانەوەی تێدایە کە نابێ پشتگوێی بخەین و نکۆڵی لێبکەین، پەخشانیش هەمووی گێڕانەوە نییە، هەتا پێچەوانەی پەسن بکەوێتەوە. لێرەوە حەقیقەت و خەیاڵ، یان پرسی گەیاندن/جیبەجێکردن، بۆیاردان/ئامـاژەکردن، شیکردنەوە/وێناکردن… هتد و کۆی پرسەکانی زانست و ئەدەب بەرجەستە دەبن، بەڵام دەمەوێت بڵێم ئەگەر زانست بیەوێ خەیاڵنەکردن بۆ،

هەوڵ بۆ بەدەستهێنانی پێوانە بدات، پاراستنی شوێن بۆ لە پانتایی کەشفکردندا، ئەوە ئەدەب وەك (ج.هیو. سلفرمان) دەڵێ: خۆی وەك گوتارێك لە درێ پێشکێش دەکات. یەکەمیان مەعریفەیەکی پێوانەیی بۆخۆی دەخاتەوە، بەڵام دووەمیان مەعریفەیەك بەرهەم دەهێنێ کە زمانی قسەکردنی تایبەت بە خۆی هەیە. لە نێوان شیعر و گێڕانەوە، خەیاڵکردن و خەیاڵنەکردن بیۆگرافیا دەکەوێتە دوورترین هەوار… بەو مانایەی کە لە سنووری خەیاڵنەکردندا خەیاڵ دەنێتەوە، لە سنووری خەیاڵکردنیشدا بانگەشەی دەقگەرایی بیۆگرافیای خەیاڵنەکراو دەکات.
بەمانایەکی دیکە لەبەر ئەوەی دەقی بیۆگرافی بە راناوی کەسی یەکەمی تاکەوە بەندە و ئەو راناوەش دەچێتە نێو بیرکردنەوە و بیرکردنەوەش توانای خەیاڵکردن دەکاتەوە بۆیە دەشێ بڵێین بیۆگرافیا گێڕانەوەیەکە ناتوانرێت بەدواداچوونی زانستی بۆ بەئەنجام بگەیەنین، بۆ نموونە لە بیۆگرافیادا قسەکردن لەبارەی سرووشت، جوگرافیا یان کشتوکاڵ…. ناتوانێ توێژەرێکی کشتوکاڵی رازی بکات. بەڵام دەشێ یارمەتی خوێنەر بدا، بۆ ئەوەی لە خەسڵەتەکانی دیکەی نووسەر تێبگات لە شارەزاییەکان و قەناعەتەکان و مەعریفەکانی…
گێڕانەوە بە راناوی “من” راشکاوییە، لەوێوە کە دەیەوێ وەڵامی هەندێ پرس بداتەوە، وەك چۆن لەزۆر کاتدا گەیاندنی حەقیقەت و بڕیاردان لەخۆ دەگرێ، لەڕووی زانستییەوە ئەو جۆرە گێڕانەوەیە بەرەو گوتارێکی تایبەتمان دەکاتەوە، بەڵام لەڕووی ئەدەبی و فەلسەفییەوە زاڵبوونی “من” دەگەیەنێت. بۆیە کاتێك دەقی بیۆگرافی دەخەینە چوارچێوەیەکی دیاریکراو دەبینین نە دەکەوێتە دووتوێی خەیاڵکردن نە بەخەیاڵنەکردنەوە دەلکێ، ئەوەش وامان لێدەکات بڵێین دەقی بیۆگرافی دەکەوێتە نێوان ئەدەب و فەلسەفەوە… بەو مانایەش دەقی بیۆگرافی هەر تەنها پەسنی رابردوو و داهاتووی دوور ناکات، بەڵکو داهاتووی نزیکیش دەگرێتەوە. کەواتە بیۆگرافیا بۆ خۆی خوازەیە، واتە دەقێکە بەگشتی خوازە پێکدەهێنێ، ئەوەش ئەوە دەگەیەنێت بیۆگرافیا نموونەی ژیانێکی دیاریکراو نییە، چونکە کاتێك دەبێتە خوازە بۆ ژیانێکی دیاریکراو ئەوە ئەو ژیانە ناگەیەنێت، بەڵکو کۆپێیەکی دیکەی ژیانی ناوبراو پێشکێش دەکات.

“ئەوەیە مرۆڤ ”

لە نێوان توانا و تێگەیشتن

لە “سفری تەکوین 3: 22” دەگوترێ: ئەوەیە مرۆڤ هەر وەك یەکێك لە ئێمە شەڕ و خێر ناس دەکات. دەستەواژەی “ئەوەیە مرۆڤ” ئاماژەیە بۆ

مەسیح و مەسیحییەکان دەڵێن خوا لەو دەستەواژەیەدا مەلائیکەتەکان دەدوێنێ و دەڵێ ئەو مرۆڤە لە کتێبی خێر و شەڕدا بەشداری لەگەڵ ئێمەدا هەیە. بەڵام فەیلەسوفی پۆست مۆدێرنە “فریدریك نیتشە” دەیەوێ لە ڕێگای دووبارەکردنەوەی دەستەواژەی “ئەوەیە مرۆڤ” تواناکانی خۆی نیشان بدات.

لە کۆی ئەو نووسینەدا هەوڵمدا بڵێم بیۆگرافیا ژیانی کەسێکە، نووسراوەتەوە. یان پرۆسەی بەرهەمهێنانی بیۆگرافیا ئەو نووسراوە دەگرێتەوە، کە کەسێك ژیانی تایبەتی خۆی دەنووسێتەوە. بەڵام کتێبی “ئەوەیە مرۆڤ”ی نیتشە، ئەگەرچی لە چواردە بەش پێکهاتووە و لە ڕێگای بەکارهێنانی راناوی “من” لەکۆی ئەو کتێبە بەتایبەتی لە بەشەکانی: بۆچی من ئەوەندە دانام، بۆچی هێندە من زیرەکم چ شتێك وام لێدەکات کتێبی باش بنووسم… تەنها دەیەوێت ماهیەتی خۆی نیشان بدات، کەمتر ئاماژە بە ژیانی تایبەتی خۆی دەکات. بۆ نموونە لە بەشی دووەم بۆچی من ئەوەندە زیرەکم دەڵێ: لە تەمەنێکی زۆر زوودا کە هێشتا حەوت ساڵان بووم تێگەیشتم کە هیچ قسەیەکی مرۆڤانە نییە بتوانێت بێتە ناوەوەم، باشە کەسێك بینی من بەهۆی ئەوەوە میزاجم خراپ بێت؟ تا ئێستا بەرانبەر بە خەڵك لوتفم هەیە، بگرە ڕۆژی خەڵکی زۆر سادەو ساکاریش دەگرم، ئەوەش بەهیچ جۆرێك پێشاندانی گەورەیی و فیز نییە، کاتێك رقم لە کەسێك دەبێتەوە هەر یەکسەر هەست دەکات کە رقم لێیەتی، هەر ئەوەندە بەسە من بێمە شوێنێك بۆ ئەوەی هەموو ئەو خەڵکانەی خوێنیان بۆگەن و گەندەڵە بێزار و تووڕە بن.* ئەگەرچی هەموو ئەو بەخۆداهەڵدانە دەچێتە میانی پەسن و گێڕانەوە، بەڵام گێڕانەوەیەکی زنجیرەئامێزی زەمەنی نییە، بەقەد ئەوەی بڕوای خودی نیتشەیە لەبارەی خۆیەوە، بەشێکی زۆری ئەو بڕوایەش بەتایبەتی لە بەرانبەر “فاکنەر”ی مۆسیقی زۆر کەسییە و راستەوخۆ بە پەیوەندی نێوانیانەوە بەندە. نیتشە لەو کتێبەدا لە بری ژیانی تایبەتی جگە لەو بەشانەی لە سەرەوە ناوم بردن لە هەموو بەشەکانی دیکەدا تەنها دەیەوێت ناسنامەی فەلسەفی و ڕۆشنبیریی خۆی بە هۆی ناوهێنانی کتێبەکانییەوە بە ئەویدیکەی خوێنەر بگەیەنێت.

کەواتە نیتشە لە ڕێگای راناوی “من” دەق دەخاتە روو، بۆیە لەو بیۆگرافیایەدا جگە لە دەقی ژیانی نیتشە: باوکم لە تەمەنی (36) ساڵی کۆچی دوایی کرد…ل19. من ئەڵمانییەکی دژ بە سیاسەتم……ل20. دایکم بێگومان یەکێکە لەوانەی زۆر ئەڵمانییە..ل21. من لە ڕێکەوتی (15)ی ئۆکتۆبەری 1844 لە دایکبوومە… هیچ پەسنێکی دیکەمان بەرچاو ناکەوێت. کەچی (سارتەر) لە کتێبی (وشەکان) وردەکاری ژیانی دوانزە ساڵەی خۆی لە زنجیرەیەکی زەمەنیدا تۆمار دەکات. بەڵام نیتشە زۆتر ئاماژە بە بەرهەمە فەلسەفییەکانی دیکەی خۆی دەکات و لەو ڕێگایەوە

خۆشی لە شوێنگەی خۆی بەدەست دەهێنێ. بە مانایەکی دیکە نیتشە لە بری ئەوەی خۆی وەك شوێنی پرسیار بەرز بکاتەوە، بەرهەمەکانی وا نیشان دەدات، لەگەڵ ئەوەشدا ناتوانین بڵێین ئەو پەیوەندییە نووسراوەیە شوێنی دەقی بیۆگرافیا نییە.
بەکورتی نیتشە لەو کتێبەدا روو لە رابردوو دەکات، وەك چۆن پەی بە داهاتووش دەبات، لە هەردوو باریشدا ژیانی دەقی پێشوو لەلایەك و دەقی سەرەکی لەلایەکی دیکە بەرجەستە دەکاتەوە، بەو مانایە دەشێ ئەو بیۆگرافیایە وەك ساتەوەختێك لە ئێستا تەماشا بکەین، کە دەکەوێتە نێوان رابردوو و داهاتوو. دواجار دەتوانم بڵێم ئەو کتێبە دەشێ وەك داڕژانی شیعریی و کۆمەڵێك پێشنگی ئیستێتیکی سەیری بکەین، واتە بەشێکی زۆری جوانی ئەو کتێبە راستەوخۆ بە پێشنگ و داڕژانە نەستییەکانی نیتشەوە بەندە، وەك چۆن بەشێکی دیکەی بە کۆی ئەو دید و زانیاری و سەرنجانەوە دەلکێ، کە لەبارەی بەرهەمە فەلسەفیەکانییەوە دەیخاتە روو. نابێ لەبیریشمان بچێ کە وەرگێڕی کوردی (رێبین رەسوڵ ئیسماعیل) بە زمانێکی نزیك لە دەقی نیتشەیی توانیویەتی ئەو داڕژان و پێشنگانە بۆ زمانی کوردی بگوازێتەوە.

سەرچاوە و پەراوێزەکان:

1- هەڵکاری گێڕانەوەی خودگەرایی، یان بەشێك لە ژیانی تاك بە قەڵەمی خۆی، بە (ژیاننامە- السیرە) ناو بەرین و (سەربردە- السیرە الژاتیە) بە ژیاننامە گرێ بدەین و (یادەوەری- مژکرات) لە سەربردە نزیك بکەینەوە و (یاداشتی کەسی- مژکرات الشخصیە) بخەینە خانەکانی یادەوەری و (یاداشتی رۆژانە- الیومیات) لە یاداشتی کەسی هەڵگرینەوە.
2- وشەی سەرهات مانای رووداو دەدات، وەك لە لاپەڕەی 444 هەنبانە بۆرینەی مامۆستا هەژار هاتووە.
3- د. لگیف زیتونی، معجم مصگلحات نقد الروایە، دار النهار للنشر، بیروت- لبنان، گ1 2002، ص 13-14.
4- هابرماس پێیوایە پێستمۆدێرنە درێژکراوەی مۆدێرنەیە.
5- فریدریك نیچە، ئەوەیە مرۆڤ، وەرگێڕانی: رێبین رەسوڵ ئیسماعیل، وەزارەتی رۆشنبیریی، بەڕێوەبەرایەتی خانەی وەرگێڕان، چاپخانەی کارۆ، چ1، 2009.
6 – بەشێك لە رەخنەگران فیۆگرافیا و شیعر بەشیاو نازانن، بەڵام هەندێك دەڵێن ئەدەبی فیۆگرافی لە گواستنەوەی ئەزموونی ژیانی تاك پشت بە حەقیقەت و راستگۆیی دەبەستێ، بەڵام شیعر بەپێچەوانەوە

ئەگەر گواستنەوەی درۆ نەبێ، ئەوە پشت بە وێناکردن و خەیاڵ و زیادەرۆیی و راستگۆیی هونەریی دەبەستێ. کەسانێکی دیکەی سێیەم تێکەڵکردنی رەگ و ریشەیی فیۆگرافیا و شیعر بە لایانەوە ئاساییە.

7 – أوجه السيره، اندريه موروا، ترجمه: ناجى الحديپى، وزاره الپقافه و الاعلام_بغداد، گ1 1987، ص.109

-8 تۆبۆس- Tobos: وشەیەکی گریکییە بە مانای شوێن دێت، بەڵام لە ئەدەب بە بابەت، یان فیکرەی بنەڕەتی سەیر دەکرێت.

-9 بڕوانە: ج.هيو. سلفرمان، نصيات، ترجمه، حسن ناقم، على حاكم صالح، المركز الپقافى العربى، دار البيچاو-المغرب، گ1 2002، ص.141

-10 ه. س. پ. ل146_.147

11 – ه. س. پ. ل.147

12 – ئەوەیە مرۆ، ه.س.پ. ل88.

گێڕانەوەی “مەرگی مەیموون”ی ماردین ئیبراهیم … عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

——

ئێستا لەوێ لەنێو تابووتی نارنجی خۆرنشینی شارەکەما
چل مناڵم، چل جگەرم، هەشتا چاوم، هەشتا گوێچکەم…
هەشتسەت پەنجەی هەردوو دەست و هەردوو قاچم
بەیەکەوە هەڵئەوەرێن.
قەسیدەی سوتماك “شێرکۆ بێکەس”

-——

گێڕانەوە (السرد-Narration) گرنگی بە خستنەڕووی رووداوەکان دەدات و کار لەسەر بەر□و□پ□شچوونی (زەمەنی رووداو) و (زەمەنی گێڕانەوە) و (زەمەنی خوێندنەوە) دەکات، بە دیوەکەی دیکە گێڕانەوە زەمەنێك رۆدەنێت، ئێستای دەق (بە هەموو ژانرەکانییەوە) ئەو زەمەنەیە، کە هێشتا نەهاتووە و رووی نەداوە. هەڵبەتە ئێستای دەقی “مەرگی

مەیموون" ئێستای خوێنەری جیاوازە، بەڵام لە بیرمان نەچێ هیچ خوێنەرێکی نموونەیی دەنیایی لە دەقەوە بە دەست ناهێنە و هیچ دەقێکی ئیبداعیش لە دەنیایی بەخشین بە خوێنەر کورت ناکرێتەوە، چونکە زمان لەسەر ئامادەیی (مانا) ناوەستێ، بەڵکو پرۆسەیەکە لەسەرەخۆ بەرەو پێشەوە دەڕوات، (مانا) بە ئەوەی لە نێو (ئامادەیی بونیادی دەق) جێگایەك بۆ خۆی داگیر بکات، دەبێ بچێتە نێو سیستمی دەلالەتەوە! بەو مانایەش دەقی ئەدەبی هەمیشە لە چاوەڕوانی خوێنەری جۆراوجۆر دایە، وەك چۆن خوێنەریش هەمیشە لە چاوەڕوانی دەقێکی دیکەی ئیبداعی دایە، چونکە لە دنیادا دەقێك نییە هەڵگری بەشایی نەبێت، دەقی تەواو بوونی نییە.. لێرەدا دەکرێ بڵێم ئێستای دەقی گێڕانەوەی چل منداڵی گوللەبارانکراوی کوردی ساڵانی هەشتای سەدەی بیستەم لە رووداوی شیعریی شێرکۆ بێکەس و زەمەنی گێڕانەوەی ماردین ئیبراهیم و زەمەنی گوتنی بەهجەت یەحیا بە چێژی جۆراوجۆر نەخشەی بە کێشراوە.

بێگومان هەموو دەقێك هەوڵدەدات ئەوەندە چێژ و هونەر بنوێنێ، تا بگاتە خوێنەری نموونەیی خۆی، چونکە هیچ دەقێك بە خوێندنەوە بوونی نییە، دەق هەمیشە لە چاوەڕوانی خوێنەردا دەژی، بە مانایەکی دیکە هەندجار بە ئەوەی بە خوێنەری نموونەیی خۆی بگات، پێویستی بە چاوەڕوانی زۆر هەیە، بە نموونە “بلێك” نزیکەی (150) ساڵ چاوەڕوانی کرد، هەتا بە (فرای) نۆرسرۆب فرای -ڕەخنەگر و تیۆریستی کەنەدی- گەیشت.. (ئەلبرتۆ مانگێل) لە کتێبی (هونەری خوێندنەوە)دا سێ جۆر لە خوێنەری نموونەیی لێکجیا دەکاتەوە: یەکەمیان ئەو خوێنەرەیە نموونەییەیە کە چێژ وەردەگرێ، بە ئەوەی دەق هەڵسەنگێنێ. سێیەم ئەو خوێنەرەیە کە دەق هەڵدەسەنگێنێ بە ئەوەی چێژی لێوەربگرێت. جۆری ناوەند ئەو خوێنەرە نموونەییەیە کە لە کاتی هەڵسەنگاندن چێژ وەردەگرێ و لە کاتی چێژ وەرگرتن دەق هەڵدەسەنگێنێ.. ل 233.

زەمەنی گێڕانەوەی ماردین ئیبراهیم، زەمەنی بە بیرهێنانەوەی چل منداڵی گوللە بارانکراوە، واتە زەمەنی بە بیرهێنانەوە بە شێوەیەکی هونەری لە زەمەنی مەرگی منداڵێك بە ناوی مەیموون دەنەخشێنێ: چل منداڵ بوون لەو ئێوارە کڕە و بێدەنگەی شارەدا تیرباران کران، بە تۆمەتی خیانەتکردن لە نیشتیمان، بەڵام ئەوان هەندێکیان هەشتا بەیانیان کە لە خەو هەڵدەستان خۆیان تەڕ دەکرد_ هەندێکیان هەشتا ئەگەر کەلارەکانیان لە ستوونی کارەبا یان درەختی بەرز بگیریایە، دەگریان، هەندێکیان گەورەترین دڵخۆشیان ئەوە بوو

لە کاتی پایسکل لێخوڕیندا دەستەکانیان بەربدەن....

کەواتە سوتماکی (شێرکۆ بێکەس) و رۆمانی مەرگی مەیموونی (ماردین ئیبراهیم) و فەزای دەنگی پڕ سۆزی (بەهجەت یەحیا) مەرگی ئەو چل منداڵەمان بیر دەخەنەوە، کە لە ساڵانی بەعس، خیانەتکارێکی کوردی پێش راپەڕین و لێپرسراوی گەورەی دوای راپەڕین.. ئەو چل منداڵە بە تۆمەتی خیانەتکردن لە نیشتیمان رادەستی بەعس دەکات و بەعسیش بە بێزەییانە گوللەبارانیان دەکات.. شێرکۆ بێکەس بە قەسیدە جوانەکەی (سوتماك) لاواندنەوەیەکی جوانی هونەری و پڕ لە هەست و مرۆییانەی بۆ ئەو چل منداڵە کرد، بەشێکی زۆرمان ئەو دنیا بە سۆزەمان لە فەزای دەنگە غەمگینەکەی بەهجەت یەحیا وێناکردووە.. دەتوانم بڵێم قەسیدەی سوتماکی شێرکۆ بێکەس و فەزای دەنگە غەمگینەکەی بەهجەت یەحیا لە رووی هەستی مرۆییەوە دنیای ئازار و سادەیی رەنگ دەکەن..

ناوەڕۆکی رۆمانی مەرگی مەیموون باسی منداڵێك دەکات کە لەبەر خۆشەویستی پێی دەڵێن مەیموون (ماردین ئیبراهیم) لە تونی هونەری گێڕانەوەیەکی مۆدێرن ئەو کارەساتەی کردووە بە بابەتی رۆمان و لەوەوە باسی ئەو پەیوەندییە کۆمەڵایەتیانە دەکات، کە ئەندامانی خێزان و کەسانی دەوروبەری تێیدا دەژین، واتە لە رێگای مەرگی مەیموونەوە باسی مێژووی سیاسی هەشتاکان و بارودۆخی ژیانی سیاسی ستەمدیدەی کوردی و ئازارە مرۆییەکانی رۆژهەڵات بە گشتی دەکات، ئازارەکانی ژیانی سەردەمی بەعس ئەو قسەیەی "نیتشە" تەخ دەکاتەوە کە دەڵێ ژیان هەڵقوڵاوی خۆشییە، بەڵام گەمژەکان هەموو لقەکانی ژەهراوی دەکەن. بەعس هەموو کەناڵەکانی ژیانی ژەهراوی کردبوو.. لەو رۆمانەدا کاراکتەرێکی قوربانیی بە ناوی (ئەردەلانی) یەوە مەرگی مەیموون لە ناخەوە زامداری دەکات، بەڵام دوای ئەوەی دەزانێ پاشاگەردانی دەسەڵاتی کوردی، دوای ئەوەی دەزانێ هەشتا کەناڵەکانی ژیان هەر ژەهراوییە، هەشتا گەڵان بە دوای دادپەروەری شکست دەهێنن، بۆیە ئەردەلانی پاڵەوان بە دەستی خۆی تۆڵەی ئەو چل منداڵە بە کوشتنی خیانەتکاری کارەساتەکە دەکاتەوە و خۆی دەخاتە زیندانی هەتا هەتاییەوە، ماردین ئیبراهیم لە رێگای بەدواداچوونی حەقیقەتەوە پێمان دەڵێت: لێرە ژیان زیندانێکی هەتا هەتاییە!

ئەردەلانی بەهای حەقیقەت لە بەهای ئازادی بە گرنگتر دەزانێ، ئەوە ئەگەرچی وێناکردنێکی ئازاراوییە، بەڵام وێناکردنەکە راستەوخۆ بە مەرگی منداڵە سادە و پاکەکانەوە بەندە، راستەوخۆ بە ونبوونی هەستی مرۆڤایەتی و ونبوونی حەقیقەتەوە بەندە! ئەردەلانی پاڵەوانی ماردین ئیبراهیم (ئەنتیگۆنا ئاسا) پێیوایە رۆحی دەمەکە لە

ونبوونی حەقیقەتەوە ونبووە، دەمێکە لە نێو ئەو هەموو ژەهرەدا مردووە، دەمێکە لە نێو ئەو زیندانەدا بەندە.. چونکە ئەگەر بمانەوێ حەقیقەت بدوێت، دەبێ بۆ کردەی کەشفکردن هەڵبسین، راڤەکردنی حەقیقەت بۆ مانا حەرفییەکەی لای ئەردەلانی واتای "پەردە لادان" دەگەیەنێت.. پەردە لادان لەسەر ئەو هەموو تاوانە، پەردە لادان لەسەر ئەو هەموو ژەهرە، پەردە لادان لەسەر ئەو هەموو زیندانە.. ئایدیای تەماشاکردنی مرۆڤ وەك قوربانی حەقیقەت، بیرکردنەوەیەکی شۆڕشگێڕانەیە و لە مارکسییەتدا بۆ ترۆپك دەگات.. قەسیدەکەی شێرکۆ بێکەس و فەزای دەنگی غەمگینی بەهجەت یەحیا ڕۆحی منداڵەکان (مەسیح ئاسا) بەرجەستە دەکەنەوە، ژیان دەکەنەوە پاشکۆی ئازادی. بەڵام زمانی گێڕانەوەی ماردین ئیبراهیم حەقیقەتی لەسەر بونیاد دەنرێت ودەیەوێ لە ڕێگای دووبارە گێڕانەوە کەشفی حەقیقەت بکات.

ئەو ڕۆمانە بە تەکنیکێکی سادە و شەفاف و خۆشپێکهاتە نووسراوە و سوودی لە گێڕانەوەی ئازاد و تێکەڵکردنی زەمەنەکان و پارچە پارچەکردنی گێڕانەوەکان وەرگرتووە، دواجار وەك بابەتێکی (کۆمەڵایەتی- سیاسی) بە بیر خوێنەرانی دەخاتەوە، کە نیشانەکانی قوربانیی لەو کوردەدا زۆر لە نیشانەکانی تاعون ئاشکراترە، ماردین ئیبراهیم پێماندەڵێ ئەوەی قوربانییەکان لە بیر بکات، حەقیقەتیش پشتگوێ دەخات، ئەوەی قوربانییەکان لە بیر بکات، سورێژییشی لە بێت هەستی پێناکات. دواجار لە نێوان (بەهای ئازادی) و (بەهای حەقیقەت)دا ڕووداوی شیعریی شێرکۆ بێکەس و زەمەنی گێڕانەوەی ماردین ئیبراهیم و فەزای دەنگی بەهجەت یەحیا دەچنینەوە.

ئاژەڵانی خوێنەر ... عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

لە سێبەری ئەو دارستانە لەبەر کتێبان دەمێنم
بیرم لە گەڵا ئاڵاوە
دەم تووند تووند وەك چێلەکەیەکی جێماو دەجریوێنێ
لەبەر ڕۆناکی خەریکم

دەگەمە کۆتایی باران
وەك ئەوەی خۆم ونکردبێ کتێبێکم لە دەستدایە.

ئەو دارستانە وەك کتێبان دەخوێنمەوە
عاشقەکان لە ژێر سێبەری خەیاڵم دەچنە ماچان
لە پشتەوە هاوڕێکەم بە دوو دەستان چاوم دەگرێ
لە پشتەوە زەوی بە بزە پێمدەڵێ دڵ ئارامە
هەمیشە دنیا دەجولێ بۆ پێشەوە
کتێبێکم لە دەستدایە رێگا رۆناك دەکاتەوە.

ئەو دارستانە وەك کتێبان مەستم دەکات
ئاسمانی وشەم خەیاڵە، لە چێژی زەوی ناسرەوێ
وڵات هیچی بەسەر هیچەوە نەماوە
بەلادا دێ
وشەیەك دەمگرێتەوە، هاوڕێیەکی گەڵا ئاسا
باوەش بۆ کتێبی دەستم دەکاتەوە.

ئەو دارستانە بەسەر هیچەوە دەڕوانێ
ئاژەڵانی خوێنەر دەڵێن لەبەر کتێبان دەمێنین
خوێنەرانی ئاژەڵ دەڵێن لەبەر دارستان دەمێنین
من خەریکە لە هیچەوە بەردەبمەوە
با وەکو گەڵا دەمانبا
مردنیش چەشنی کتێبان.

1/10/2016

دەق و خوێندنەوە مر□ق ل□ نێوان بیرکردنەوە و بیرنەکردنەوەدا

دەق: محەمەد حوسێن رەسوڵ- موهەندیس
خوێندنەوە: عەبدولموتەڵیب عەبدوڵڵا

-

(ئیدەکان)
کە بیر دەکەمەوە لەوەی بیرکەمەوە
مێشکم هەمووی بەیەکدادێ
نیگەرانی تووند دامدەگرێ
حەز دەکەم گۆرانی بڵێم
حەز دەکەم دەنگم هەڵبڕم
بڵێم ئای چەندم خۆش دەوێیت
دەکەومە نێو بۆشاییەوە.

کە بیر دەکەمەوە لەوەی سەما بکەم
دەست و پێم لەیەکد□ ئاڵێن
زەوی لەژێر پێم نامێنێ
وەک گول□ی سارد بەلا دادێم
بەردەبمەوە.

کە بیر دەکەمەوە لەوەی
دەستی یارمەتی درێژکەم
بۆ منداڵێک کە چاوی دنیا نابینێ
هەر وەکو خۆم ژیان بێ مانا دەبینم
لە بەرانبەر کوشتن و بێ نرخکردن
ل□ بەر هەندێ
لە شیعرێکدا بزر دەبم.

بیر لە خودا دەکەمەوە
وەک دارستانێک هەڵدەقرچێم
سوکە خەوێک دەمباتەوە
ئای داهاتوو
هیچ هەست بە داهاتوو ناکەم
نازانم داهاتوو چییە
چۆن هەست بە داهاتوو بکەم
قێزم لە سیاسەت دێَتەوە
دەڕشێمەوە.

کە بیر دەکەمەوە لەوەی
چیدی هەر بیر نەکەمەوە
چێژێک هەستم دادەگرێ
چێژی سڕبوون.
پرسیارەکە ئەوە نییە کە مر□ق بوونەوەرێکی بیرکەرەوەیە، بەڵکو

ئەوەیە بە بیردەکاتەوە؟ ئایا (مـن)ی دیکارتی تەنهـا منەکـی بیرکەرەوەیە و هەوڵدەدات خۆی هاوشێوەی یەکسانی بیرکردنەوە بکات، بیرکردنەوە لە خۆی بە گەورەتر دەزانێت؟ کاتێک من خۆی یەکسانی شتێک لە خۆی گەورەتر دەکات، ئارەزووی بە دەسەڵات دەخاتە روو، یان ئەویدیکە دەخاتە پەراوێزەوە؟ بیرکردنەوەکانی دیکارت ئاشتی بە دنیا فەراهەم نەکرد.

بیرکردنەوە لە نێوان پانتاییەکانی زانین و نەزانیندا جولەی عەقڵ نیشان دەدات، ئەو پێناسەیە پێماندەڵێت (دەرککردن، هوشیاری، هەست، فیکر، خەیاڵ) کۆمەڵێک رەگەزن لە جولەی عەقڵدا بەشدارن، هەموو ئەو رەگەزانەش لە پرۆسـەی بیرکـردنەوەدا پەیوەنـدییەکی دینامیکیـیان بەیەکەوە هەیە… بیرکردنەوە زۆر شێوازی هەیە، دەتوانین بڵێین ئەو شێوازانەی دەقی (ئیدەکان)ی (محەمەد حوسەین رەسوڵ)ی لەسەر بونیاد نراوە، لە شێوازی سەرئامێز و شێوازی رەخنەئامێزەوە نزیکە، سۆز (خۆشەویستی) بەرهەم دەهێنێ و رەخنەش (خود) بەرجەستە دەکات، لە نێوان خود و خۆشەویستی دەتوانین ئاراستەی بیرکردنەوەی ئەو دەقە بە (بیرکردنەوەیەکی رووت) لە قەڵەم بدەین! بە کورتی دەرئەنجامی کەی خۆشەویستی هانا بردنە بۆ خەونی بێداری و خەونی بێداریش روویەکـی دەق پێکـدەهێنێ، بە دیـوەکەی دیکەش دەرئەنجـامی کەی هەوڵەکانی خود لە رێگای بەبیرهێنانەوەی رابردوو و رەخنەگرتن و رێکخستنەوەی جێکەوتەی خۆی بەسەر بەشێکی واقیعدا دیاری دەکات و رووی دووەمی دەقی لەخۆ گرتووە!

بەشێـک لە بیرکردنەوەکـان لەو دەقەدا لە پێگەی رەخنەگرتـن و رێکخسـتنەوە هەوڵـی کۆنترۆڵکردنـی واقیـع دەدەن و لە واقیـع ورد دەبنەوە و زانیارییەکان بەراورد دەکەن و کەموکوڕییەکان بەرجەستە دەکەنەوە! بەڵام ئایا بیرکردنەوە وەک ئەوەی بە بەبیرهێنانەوەی رابردووە بەندە، هیچ لە گرفتەکانی ئەمڕۆ چارەسەر دەکات؟ چارەسەر نابێت. ئایا عەقڵ وەک بەرهەمی رابردوو گرفتەکانی ئەمڕۆ دەبینێ؟ گرفت لە کاری عەقڵدا نییە، لە خودی بیرکەرەوەدایە. ئایا دەتوانین رەوتی بیرکردنەوە لە یادەوەری و دەمارگیری بەتاڵ بکەینەوە، ئایا حەقیقەت لە رێگای خودەوە دەناسرێت؟!… کەواتە (ئیدەکان) جگە لە پێکهێنەری هونەر و جوانی، ناتوانن چارەسەر بن، شیعر ناکەوێتە چوارچێوەی چارەسەرییەوە، چارەسەری جوانی بەرتەسک دەکاتەوە! کاتێک خود ئیدەیەک جێبەجێ دەکات، هەرگیز جوانی رزگار ناکات، بەڵکو ئەوە ئەدەب و هونەرە مرۆڤ بەرەو پەیوەندی و خۆشەویستی هان دەدات. بەو مانـایەش کەی گرفتەکـان لەرەن لە (خـود، من)ێک کە وەک دیکـارت ئارەزووی دەسەڵات و هێشتنەوەی وەک خۆی دەکات، خود گرفتەکەیە و شیعر جوانی و چێژە، شیعر چارەسەر نییە.

وەک دەردەکەوێت ئەو بەشەی دەکەوێتە نێو خەونی بێدارییەوە بەرەو رەشبینی و گومان و بۆشایی دەبێتەوە، وەک چۆن بەشە رەخنەئامێزەکەی بەرەو تێگەیشتن و راڤەکردن و جێبەجێکردنمان دەکاتەوە. دەمەوێ بڵێم گرفتەکە لە بیرکردنەوە و بیرنەکردنەوەدا نییە، وەک شاعیر بۆی دەچێ، بەڵکو لە سەپاندنی (خود) دایە… لێرەدا هەوڵدەدەم شیعرەکە لە پێنج دیمەنی جیاوازی (سۆزئامێز) و (خودئامێز)دا بخوێنمەوە.

بیرکردنەوە/ خود

(دیمەنی یەکەم)

کە بیر دەکەمەوە لەوەی بیرکەمەوە
مێشکم هەمووی بەیەکدادێ
نیگەرانی تووند دامدەگرێ
حەز دەکەم گۆرانی بڵێم
حەز دەکەم دەنگم هەڵبڕم
بڵێم ئای چەندم خۆش دەوێیت
دەکەومە نێو بۆشاییەوە.

زۆر بە سادەیی مێژووی مرۆڤایەتی لە هەموو ئاستەکاندا مێژووی ململانێی دەسەڵاتە… ئەوەی لەو هەموو خوێنەدا جوانییەک بە مرۆڤ دەبەخشێ ئەدەب و هونەرە، مرۆڤ لەو هەموو خوێنە بێزارە و مێشکی ئازار دەچێژێ، ئەوەی ئارامی دەکاتەوە، سەمایە، ئەوەی دڵ دەکاتەوە گۆرانی گوتنە، ئەوەی پەیوەندییەکان ئاسایی دەکاتەوە خۆشەویستییە! لەو دیمەنە رەخنەئامێزەدا شاعیر دەیەوێ بیر بکاتەوە و بوێر بێ، بەڵام هەست بە بۆشایی دەکات؟!

لەو دیمەنەدا پرسیاری (من کێم) پرسیارێکە هەر تەنها بە بیرکردنەوەکانەوە نەبەستراوەتەوە، بەڵکو بە سۆز و مامەڵەکردن لەگەڵ ئەویدیکەوە بەندە، لەسەر پەیوەندی وەستاوە، بە ئازادی و خۆشەویستییەوە دەلکێ (حەز دەکەم دەنگم هەڵبڕم، بڵێم ئای چەندم خۆش دەوێیت) بەڵام گرفتەکە ئەوەیە فەزای بیرکردنەوە ئازاد نییە، دنیایەک بۆ پەیوەندی خۆشەویستی بوونی نییە… بیرکردنەوە پرۆسەیەکی عەقڵییە دەوروبەر رۆڵی گرنگی تێدا دەگێڕێ، وەک چۆن دەرککردن و هوشیاری و هەست و خەیاڵ بەشداری تێدا دەکات. پرۆسەی بیرکردنەوە چارەسەری زانیارییەکان دەکات، بەڵام کاری شیعر چارەسەرکردن نییە، بەڵکو دۆزینەوەی گۆشەیەکی دیکەی جیاوازە، بۆ بینین و کردنەوەی پەنجەرەیەکی دیکەی جیاوازە، بۆ تەماشاکردن. لەو دیمەنەدا گۆشە و پەنجەرەکانی خودی (رەخنەئامێزی شاعیر) بەسەر بۆشاییدا دەڕوانن.

ئەگەر هەستکردن بە بۆشایی دەرئەنجامێکی لۆجیکانەی ئاراستە رەخنەئامێزەکە بێت و پەیوەندی بە تێگەیشتن و راڤەکردن و

جێبەجێکردنی خودەوە هەبێت، ئەوە پرۆسەی بیرکردنەوە توانیویەتی لە رێگای پێدراوەکانەوە (خودی خۆی) لەنێو واقیعێکی دیاریکراو بونیاد بنێ، بەڵام ئەگەر هەستکردن بە بۆشایی هەنگاونان بە بەرەو نادیاری و پەیوەندی بە سەما و سۆزی گۆرانی و خۆشەویستییەوە بکات، ئەوە (شیعرییەت) دەخاتەوە. هەڵبەتە هەوەی شاعیر وەک لە دیمەنی دووەم درێژ دەبێتەوە بەرەو شیعرییەتە، بەو مانایەش کەوتنە نێو بۆشایی شاعیر، ئەو فەزا خۆکردەیە کە لە ساتەوەختی نوسینی شیعر دروست دەبێت، ئیدەکان ئاراستەیان دیاری نەکردووە! بەڵام شیعرییەت هەڵاتن نییە لە مانا، شیعرییەت سنورەکانی دیار نییە و پارێزگاری لە چێژی هونەری دەکات. هێزی خەون و خەیاڵ تەرجەمەی نیگەرانییەکانی شاعیر دەکات. ئیدەکان پارێزگاری لە بوێری خود دەکەن و توانای خود دەسەپێنن. لە پشت ئیدەکان کۆمەڵێک پێدراوی واقیعی ئامادەن، لە پشت شیعرییەت فەزایەکی نەبینراو هەیە، خودی شاعیر لەو دیمەنە رەخنەئامێزەدا هەست بە بۆشایی دەکات…

بیرکردنەوە/ ئازادی

(دیمەنی دووەم)

کە بیر دەکەمەوە لەوەی سەما بکەم

دەست و پێم لەیەکدەئاڵێن

زەوی لە ژێر پێم نامێنێ

وەک گوللەی سارد بەلا دادەم

بەردە بمەوە.

ئەو دیمەنە رەخنەئامێزە بەلای شیعردا دەکەوێتەوە، چونکە بیرکردنەوە بە ئازادی یەکسانکراوە، خەیاڵ یەکسانە بە شیعر، مرۆڤی ئازاد مرۆڤێکە لە خەیاڵ بەردەبێتەوە، بەڵام ناکەوێتە هیچ لایەکەوە، ئەوە شیعرە سەما دەکات و جوانی دەنەخشێنێ، شیعر رەنگکردنی دنیایە بە فرە رەنگی و فرە رەهەندی و فرە دەنگی… بەڵام بیرکردنەوەی ئاراستەکراو بە لایەکدا دەکەوێت، دەرگاکان دادەخات، رەنگێک دەسەپێنێ، رەهەندێک زاڵ دەکات، لە واقیعی نەخوازراو رادەکات (دەست و پێ لەیەکدەئاڵێنێ، لە زەوی رادەکات)… لە جێی گەردوونی مافی مرۆڤ بەندی (18)دا دەڵێ: هەموو کەسێک مافی ئازادیی بیرکردنەوە و ویژدان و ئایینی هەیە، ئەو مافە ئازادی گۆڕینی ئایین و بڕوا دەگرێتەوە و مرۆڤ لە دەربڕینی ئەو ئازادییەشدا، بە فێربوون و خەریکبوون و ئەنجامدان و پەیڕەوکردنی داب و دەستوری ئەو ئایین و بڕوایە بە پەنهانی یان بە ئاشکرا، بە تەنێ یان بە کۆمەڵ، ئازادە.

مرۆڤ بە ئازادی لە دایک دەبێت، شیعر لە خەون و خەیاڵ دێتەوە! ئازادی نابەخشرێت، شیعر داهێنانە، لە نێوان جوانی و ئازادیدا

(محەمەد حوسێن رەسوڵ) رەخنەئامێزانە بیر دەکاتەوە و بەردەبێتەوە، شاعیرانە سەما دەکات و شیعر دەڵێ، لە نێوان بیرکردنەوە و شیعردا پەیوەندییەکی هارمۆنی هەیە، بەڵام نە وەزیفەی شیعر هوشیارکردنەوەیە و نە وەزیفەی فیکر لە جوانیدا کورت دەبێتەوە، تێگەیشتن بەبێ جوانی لاوازە، بە هەمان شێوەش شیعر بەبێ تێگەیشتن کەمخوێن دێتە بەرچاو! لە نێوان مرۆڤ و واقیعدا خۆگونجان لەگەڵ ئەویدیکە و هەڵاتن لە ئەویدیکە هەیە، راستە تێگەیشتن بەبێ ئەویدیکە لەنگە، بەڵام واقیعیش بەبێ مرۆڤی هوشیار، بیابانە، مرۆڤ لە بیابان رادەکات!
لە کەی ئەو دیمەنە رەخنەئامێزەدا واقیع وەک تەگەرە وێنا دەکرێت، هەڵبەتە کاتێک قسە لە قەیرانی بیروڕا و مافی تەعبیرکردن دەکرێت، ناتوانین قسە لە قەیرانی سیاسی و گرفتەکانی واقیع نەکەین، هەر چەندە بەشێکی گەورەی ئەو قەیرانە بە خۆناسی و پەیوەندی و راستییەوە بەندە، وەک چۆن بەشێکی بە ئاستی هوشیاری واقیعی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابورییەوە دەلکێت… هەموو ئەوانەش تا ئەندازەیەک کاریگەرییان بەسەر فەزای شیعر و بیرکردنەوەدا هەیە، بەڵام لە نێوان شیعر و بیرکردنەوەدا راستی (لەوەی هەیە) دەردەکەوێت، جوانیش لەوەدایە! بە دیوەکەی دیکە مرۆڤ کە هەوڵی بە دەستهێنانی بیرۆکەکانی دەدات، مرۆڤ کە لە پێناو شتێ بیر دەکاتەوە و دەسەڵاتی خۆی دەسەپێنێ، توانای خۆی لە دەرکەوتنی خود تاقی دەکاتەوە، دەکەوێتە نێو ئایدیۆلۆجیاوە، کاتێک ئایدیۆلۆجیا سنورەکانی مرۆڤ دیاری دەکات، مرۆڤ ناتوانێ بە جوانی تێبگات، مرۆڤ بە ئەوەی بە جوانی تێبگات، دەبێ سەرفراز بێت، دەبێ هوشیار بێ، خۆی بناسێ و ئەویدیکە بناسێ و سنورەکان تێکبشکێنێ، مرۆڤ دەبێ داهێنەر بێ…
شیعر خەون و خەیاڵە، شیعر خۆشەویستییە، شیعر داهێنانە، شاعیر ناتوانێ لە خەیاڵ، خۆشەویستی، داهێنان بگات، بۆیە دەست و پێی تێکدەئاڵێ، شیعر بە بڕیاردان بە دەست نایەت، شیعر ئازادییە… راستی کاتێک دەدۆزرێتەوە کە ئەویدیکە بناسین، راستی کاتێک دەدۆزرێتەوە کە بتوانین لە خۆمان و واقیع بگەین! شاعیر لە دیمەنی یەکەم هەست بە بۆشایی دەکات و لە دیمەنی دووەم دەکەوێتە نێو بۆشاییەوە، دەسەڵاتی خود تێکدەشکێ و هەنگاو بەرەو دیمەنی سێیەم دەهاوێژێ.
بیرکردنەوە/ هەست
(دیمەنی سێیەم)
کە بیر دەکەمەوە لەوەی
دەستی یارمەتی درێژکەم

بە منداڵێک کە چاوی دنیا نابینێ
هەر وەکو خۆم ژیان بێ مانا دەبینم
لە بەرانبەر کوشتن و بێ نرخکردن
لەبەر هەندێ
لە شیعرێکدا بزر دەبم.

شیعر داهێنانە، لە ناکاو دێت! شیعر دەردەکەوێت، دەدۆزرێتەوە… بەشێکی گەورەی پرۆسەی ئازادی نوسینی شیعر پەیوەندی بە خەیاڵ و نەستەوە هەیە، بەشێکی بە بیرکردنەوە و تێگەیشتن و بوێری، لە داهێنانی شیعرییدا خود دیار نییە، ئەوەی خود بەرجەستە دەکات بەکارهێنانی توانایە، ئەوەی لە داهێناندا شوێنی حەپەسانە دۆزینەوەی فیکرە، ئەوەی لە بەکارهێنانی توانادا شوێنی سەرنجە هێزی دەربڕینە، داهێنان خاوەنداری ناکرێت، توانایی خاوەنداری دەکرێت، نیازێکی دیاریکراو لە داهێناندا بوونی نییە، لە بەکارهێنانی توانادا نیاز دیاریکراوە.

دیمەنی سێیەم، دیمەنێکی رەخنەئامێزە سۆزئامێزی لەسەر بەراوردکردنی واقیع و بەهای مرۆیی خۆی راست دەکاتەوە، خۆناسین بە واقیع دەسپێرێ، خۆناسین بە دیار دەنەخشێنێ، خۆناسین بە زانراو پشتڕاست دەکاتەوە! جوانی ئەو دیمەنە لەوەدایە کە خۆی رادەستی شیعر دەکات، دەکەوێتە نەزانراوەوە، لە تاریکی بزر دەبێت، نادیاری دەیبات… ئەوەش جیاوازی نێوان هەست و نەستە، جیاوازی نێوان دیار و نادیارە… بێگومان پانتاییەکانی زانراو سنوردارن، پانتاییەکانی نەزانراو بێ سنور و رەهان! ئەوە جیاوازی نێوان بیرکردنەوە و شیعرە، جیاوازی نێوان داهێنان و بەکارهێنانی توانا، شیعرییەت و هێزی دەربڕین…

مرۆڤ دەشێ ناز بە هوشیاری خۆی بکات، لەسەر ئەوەی کە لە واقیع بە دەستی دەهێنێ، لە وردی بیرکردنەوەکانی، لە داڕشتنی بەرنامە بۆ ناوەوەی خۆی، لەسەر لۆجیک و شیکردنەوەکانی، هێزی بیرکردنەوە و لۆجیکەکانی… بەڵام لە بیرمان نەچێ نەست و ناهوشیاری و عەقڵی ناوەکی لە (%90)ی مرۆڤە! کەواتە هەمیشە جیاوازییەکان بەلای نەست و نەزانراو و ناوەوە و لە بەرژەوەندی عەقڵی ناوەکیدایە، عەقڵی ناوەکی بنکەی زانیارییەکانە… مرۆڤ بوونەوەرێکە بە پێی عەقڵی ناوەکی دەگەڕێت، بە پێی هەنگاونان بەرەو نادیار و نەزانراوەکان… مرۆڤ بوونەوەرێکە بەپێی دۆزینەوە و داهێنانەکان هەمیشە لە گۆڕاندایە، ونبوونی شاعیر لەو دیمەنە شیعرییەدا هەنگاونانە بەرەو گۆڕان و کرانەوە و فرەڕەنگی، هەنگاونانە لە خودی رەخنەئامێزەوە بەرەو سۆز و خۆشەویستی… هەموو هەنگاونانێک بەرەو شیعر بەشێکی بە پرۆسەی نوسین و یادەوەرییەوە بەندە، بەشێکی دەکەوێتە نێو سۆز و

نەستەوە...
لەگەڵ هەموو بەرەو پێشچوونێکدا، لەگەڵ هەموو گۆڕانێکدا مرۆق دووبارە خۆی رێکدەخاتەوە، یادەوەرییەکانی بەپێی پێدراوە نوێیەکان رێکدەخاتەوە، مرۆق لەگەڵ هەموو گۆڕانێکدا وەک جەستە دەجولێ و پارێزگاری لە خۆی دەکات، پارێزگاری لە بەها مرۆیی و بیرکردنەوە و زانیاری و هەستەکانی دەکات...
هەمیشە هەست و واقیع فۆرمی باو بەرجەستە دەکەن، هەمیشە هەست و واقیع لە زانراوەکانی دەوروبەر و ناوەوەی مرۆق خۆیان بونیاد دەنێنەوە، زانیارییەکان لە یادەوەری دەچێن، مرۆق بەپێی بەرژەوەندییەکانی خۆی پەیوەندییەکان هەڵدەسەنگێنێ، بەپێی کار و کردەوەکانی خۆی بڕیار دەدات... هەستی مرۆق، هوشیاری مرۆق بەپێی نەخشەکانی (دەرککردن) و (پەیوەندی) و (هەڵسەنگاندن) و (بڕیاردان) دەجولێتەوە، مرۆقی هەستیار، مرۆقی هوشیار بە پشتبەستن بە زانیارییە پێدراوەکان دەجولێتەوە. لێرەوە دووبارە بە بیر خوێنەری دەهێنمەوە کە جوانی ئەو دیمەنە لە بزربوونی شاعیردا بەرجەستە دەبێت، ونبوونی شاعیر لە خودەوە بەرەو سۆز و خۆشەویستی، ونبوونی شاعیر لەو دیمەنەدا بەرەو دیمەنی چوارەممان دەکاتەوە.

بیرکردنەوە/ نەست
(دیمەنی چوارەم)
بیر لە خودا دەکەمەوە
وەک دارستانێک هەڵدەقرچێم
سوکە خەوێک دەمباتەوە
ئای داهاتوو
هیچ هەست بە داهاتوو ناکەم
نازانم داهاتوو چییە
چۆن هەست بە داهاتوو بکەم
قێزم لە سیاسەت دێ َتەوە
دەشێمەوە.

نەستی مرۆق کۆگای ئەزموونە سەرکوتکراوەکانە، کۆگای ئەزموونە دەروونییەکانە، نەستی مرۆق بە یادەوەرییەکان ناگات! نەستی مرۆق وەک ئەوەی فرۆید پێماندەڵێت بنکەی هێزی غەریزەی سێکسی و دەروونییە، وەک چۆن بنکەی شارەزاییە چەپێنراوەکانە، زانیارییە نەزانراوەکانە، هێزە شاراوەکان... ئەگەر لە رێگای هەستەکانی (بیستن و دیتن و بۆنکردن و تامکردن و چێژتن و دەستلێدان)ەوە بە مرۆق بگەیین، ئەوە لە رێگای (زمانی گوتن و نەگوتن و جولە و رەفتار و نیگاکان)ەوە دەشێ ناوەوەی مرۆق بخوێنینەوە.
خەون و خەیاڵ و دووبارەکردنەوە لە رەگەزەکانی نەست دەنێ ژماردن و

شیعریش لە دەرەوەی نەست هەژارە، لە شیعردا دەتوانین پشت بە خەون ببەستین، شیعر بە تیشکی خەیاڵ دەدرەوشێتەوە، شیعر هەمیشە هەنگاونانە بەرەو وزە شاراوەکانی نەست... دیمەنی چوارەم، دیمەنێکی سۆزئامێزە، خود لە نێو دنیا تاریکەکانی نەستدا سووک سووک خۆ دەیباتەوە... بیرکردنەوە لە خودا بیرکردنەوەیە لە میتافیزیکا، بیرکردنەوەیە لە دەسەڵاتی پانتاییە شاراوەکان و نەگوتراوەکان و نەزانراوەکان... لەو بیرکردنەوەیەدا دەکەوینە پێش ناسینی دنیا و کێشەی مرۆڤ، کێشەی داننان بەو بەشایانەی کە لە زانیارییەکان و گوتراوەکاندا هەیە! پرسیاری شاراوەی ئەو دەقە ئەوەیە (مرۆڤ ئەوەیە کە هەیە) نەک مرۆڤ دەتوانێ زۆتر بێت؟ لە پشت (مرۆڤ ئەوەیە کە هەیە) فۆرم و کلتورێک هەیە و نادیارەکان ڕەنگ دەکات، لە پشت (مرۆڤ دەتوانێ زۆتر بێت) هێز و سەرکێشییەک، خەونەکان دەنەخشێنێت، یەکەمیان پێماندەڵێت لە نێو بیرکردنەوەیەکی سنووردار و کلتورێکی دیاریکراو و واقعێکی تاڵدا دەژین، دووەمیان پێماندەڵێت ژیان لە پێشمانە، ژیان هەنگاونانە بەرەو نەزانراوەکان...

مرۆڤ هەر تەنها ئەوە نییە، چونکە دەتوانێت زۆتر بێت، ئەوەیە کێشەی نێوان مرۆڤی ئاراستەکراو و مرۆڤی یاخی، مرۆڤی دڵنیا و مرۆڤی گومانکار، شیعرییەت و بیرکردنەوە، زانراو و نەزانراو، هەست و نەست... دەمەوێت بپرسم پەیوەندی (چێژ) و (بە ئامرازکردنی دنیا) چ توانایەک بەرەوەی دەبات؟! دەمەوێت بڵێم مرۆڤ هەر تەنها ئەوە نییە، چونکە دەتوانێت زۆتر بێت... هەر ئەوەشە وادەکات بڕوامان بە دوا حەقیقەت و دوا تەفسیر و دوا فۆرمی عەقڵانی هەمیشە کەمی بهێنێت، هەر ئەوەشە پێماندەڵێت مرۆڤ لە گەشتێکی بەردەوامی دۆزینەوەی مەعریفە و حەقیقەتدایە، مرۆڤ لە هەر قۆناغێکدا بە شێوەیەکی جیاواز خۆی نوێ دەکاتەوە، مرۆڤ لە شوێنێکی بە متمانەوە بەرەو دەرەوە هەنگاو دەنێ، بە ئەوەی بزانێ بەرەو کام و کوێ و چ ... مرۆڤ خەون و خەیاڵە، واقیع شوێنی قەزلەبوونەوەیە، سیاسەت ئەولاتر، هەموو ئەو سەبتایتڵانە دەکەونە ژێر یەک تایتڵی شیعری: مرۆڤ بوونەوەرێکە بە بەرهەمهێنانی شیعر، جوانی مرۆڤ لە خۆناسی و خۆشەویستی و پەیوەندیدایە.. هەموو ئەو هەوڵە لە بننەهاتووانەی مرۆڤ بۆ ژیان و نوێبوونەوەیە، هەموو راڤەکردنەکانی نێوان مرۆڤ و مرۆڤ، مرۆڤ و زمان، مرۆڤ و زەوی، بە قەد ئەوەی راستەوخۆ پەیوەندی بە خەیاڵی ئیبداعی و چێژەوە هەیە، بە قەد ئەوەی پەیوەندی بە گومان و نیگەرانییەکانەوە هەیە، بە قەد ئەوەی پەیوەندی بە تێگەیشتن و راڤەکردنەوە هەیە... ئەوەندەش زانراوەکان و ئەوەندەش بیرکردنەوەی ئاراستەکراو جێدەهێڵێت! کەواتە پێویستە هەمیشە هەنگاو بەرەو داهێنان بنێین، بیرکردنەوەی دیاریکراو و واقیعی

سیاسی چوارچێوە بە داڕژراو بەجێ بهێڵین، گرنگ ئەوەیە مرۆڤ چۆن بوونی خۆی پرۆسیسە دەکات، مرۆڤ چۆن خۆی بە دنیا و زمان دەکاتەوە؟! بێگومان هەمیشە مرۆڤ لە خواستی دۆزینەوەی مانایەکی دیکە و بەکارهێنانێکی دیکە و تێڕوانینێکی دیکەدا دەژی، بەڵام ژیان هەرگیز چارەسەری نەزانینمان ناکات... هەر ئەوەشە بەرەو دیمەنی پێنجەمان دەکاتەوە.

بیرکردنەوە/بیرنەکردنەوە

(دیمەنی پێنجەم)

کە بیر دەکەمەوە لەوەی

چیدی هەر بیر نەکەمەوە

چێژێک هەستم دادەگرێ

چێژی سڕبوون.

مرۆڤی سیزیفی، مرۆڤی ئاراستەکراو، مرۆڤی کۆڵنەدەر، مرۆڤی گومانکار، مرۆڤی دڵنیا... هەموو ئەو جۆرانەی مرۆڤ و زۆتریش هەمیشە وەک شێوازێکی دیکەی ئەزموونە جیاوازەکانی ژیان خۆیان دەنوێنن، لە بەرانبەر ئەو هەموو جیاوازییانەش دەڵێم هەرگیز ژیان چارەسەری نەزانینمان ناکات! بەڵکو توانایەکە بۆ گەیشتن بە مەعریفە و چێژ و جوانی، راستە مرۆڤ بوونەوەرێکی بیرکەرەوەیە، وەک چۆن مرۆڤ بوونەوەرێکی چێژخوازە، تەنها بە مردن نەبێ نە لە بیرکردنەوە دەبێتەوە، نە تێر چێژی ژیان دەبێت.

کەی ئەو دیمەنە، وەک دوا دیمەنی دەقی ئیدەکان خۆی لە خاڵی سڕبوون و چێژی سڕبوون کورت دەکاتەوە، نەک مرۆڤی کۆڵنەدەر و گومانکار، دیمەنی پێنجەم وێنەی مرۆڤی تێکشکاو و وەستان (وێنەی چێژی مردن) دەکێشێ، نەک جولە و هەڵسانەوە (چێژی داهێنان)! ئەو دیمەنە خودێکی ماندوو لە ژیان وێنا دەکات و لە رێگای ئەو وێناکردنەوە بێزاربوونی خۆی لە بیرکردنەوە و واقیع نیشان دەدات، ئەو دیمەنە دەچێتە پاڵ دیمەنە رەخنەئامێزەکانی دیکەوە و پێماندەڵێت هەموو فەزایەک، فەزای بیرکردنەوە نییە، بە راشکاوی پێماندەڵێت مرۆڤ بیرکردنەوە دەیکوژێ و چێژی ژیان لە بیرنەکردنەوەدایە... بەڵام من دەڵێم مرۆڤ دەتوانێ زۆتر بێت، مرۆڤ هەنگاونانە بەرەو جولە و هێزی سەرکێشی، مرۆڤ خەون و خەیاڵە، ژیان لە پێشمانە، ژیان هەنگاونانە بەرەو نەزانراوەکان، چێژی ژیان لە بەرهەمهێنانە و کەشفکردندایە...

دەرئەنجام:

دەقی (ئیدەکان)ی شاعیر (محەمەد حوسێن ڕەسوڵ- موهەندیس) پێنج دیمەن دەنوێنێ و ئەو پێنج دیمەنەش دوو ئاراستە لە شێوازی بیرکردنەوە بەرەوەی دەبات، ئاراستەی خودئامێز و ئاراستەی سۆزئامێز، ئاراستەی یەکەمم بە بوێری و رەخنەگرتن لە واقیع و

سیاسەت و مەسەلە کۆمەڵایەتییەکانەوە بەستێتەوە، پێموایە(خود) بەرجەستە دەکات. ئاراستەی دووەمم بە سۆز و خۆشەویستی و پەیوەندییە مرۆییەکانەوە پەیوەست کردووە، پێموایە (خۆشەویستی) بەرهەم دەهێنێ.
لە پرۆسەی نوسینی ئەو دەقەدا کاتێک خودی رەخنەئامێز بیرکردنەوەکانی ناتوانێ ژیان بگۆڕێت، کاتێک بە دەسەڵات ناگات، خۆی بە شیعر دەسپێرێ، راستە شیعر لەسەر پەیوەندی نێوان خود و خۆشەویستی دەژی، بەڵام لە دەقی (ئیدەکان)دا ئەو پەیوەندییە بەلای خود و رەخنەگرتن لە واقیعدا دەشکێتەوە و دەقێکی رەخنەئامێز و خودێکی تێکشکاو دەخاتەوە!
لە کۆی ئەو نوسینەدا دەمەوێت بە شێوەیەکی ناڕاستەوخۆ بەڵام خودی رەخنەئامێز، بیرکەرەوە (کە زۆرترین پانتایی لە دەقی ناوبراودا داگیر کردووە) لەسەر پێدراوەکانی واقیع و زانراوەکان دەژی، بەڵام خودی سۆزئامێز و چێژ (کە بەشێکی کەمی پانتاییەکانی بەردەکەوێت) هەنگاونانە بەرەو ئەودیو واقیع و نەزانراوەکان، هەر لەسەر ئەو لێکدانەوەیەش پرسیاری (مرۆڤ ئەوەیە کە هەیە) یان (مرۆڤ دەتوانێ زۆتر بێت لەوەی هەیە) بەرزکردەتەوە و بەوای خەم بە پێچەوانەی دەقی ناوبراو بە لای دووەمدا خستووە.

-__________

پەراوێز و سەرچاوەکان:

– (ideas) بیرکردنةوةکان، بیرؤکةکان، عةبدولموتةلَیب عةبدولَلآ، لة عةرةبییةوة بة دةستکارییةوة کردوویة بة کوردی. لة ئةکاونتی فیَسبوکی شاعیر (محةمةد حوسیَن رةسولَ) وةرطیراوة.

– بیرکردنةوةی رووت (ئةبستراك) شیَوةیةکة لة شیَوةکانی بیرکردنةوة، کة لة ریَطای ثیَدراوةکانی واقیعةوة هةولَی بیرکردنةوةیةکی طونجاو دةدات، بیرکردنةوةی طونجاو لةسةر داواکاری و ثیَوانة و ثةیوةندی وةستاوة، بؤ ئةوةی بتوانیَ لة ریَطای ضةمکی رووتةوة (بؤ نموونة ئازادی، شیعر) خؤی لة قةیرانةکان دةرباز بکات.

فانتازیای کۆنەپەرستی ... عەبدولموتەلیب عەبدوڵڵا

لە کۆمەڵگای تەندروستدا فیکر و کلتور لەسەر بنەمای گەشەکردنی ناوەڕۆکی مەعریفی و ناوەڕۆکی ئایدیۆلۆژی پێشدەکەوێت، مەعریفە بە هۆی پێشکەوتنی زانست، ئایدیۆلۆژیا بەهۆی گەشەی کۆمەڵایەتییەوە... کەچی لە کۆمەڵگای دواکەوتوودا مەعریفەی فیکری هەر ئەوەیە کە هەیە، ئەوەی کە دەگۆڕێت ئایدیۆلۆژیایە، بەپێی بەرژەوەندییەکانی خۆی و بۆشاییەکانەوە دەست بەسەر کلتور و مەعریفەدا دەگرێت. کەواتە ئەوەی کە لە فیکری کۆمەڵگای بنبەستوودا گرنگە مەعریفە و داهێنان و تازەگەری نییە، بەڵکو ئەوەیە کە هەوڵ بدرێت (رابردوو و کەلەپور) زیندوو بکرێتەوە، هەوڵ بدرێت وێناکردنی (کۆن و تەقلیدی) لەلایەن عەقڵەوە بە پەسەند بزانرێت، هەوڵ بدرێت تەسەوری عەقڵی رەوایەتی خۆی لە بۆچوونی (رابردوو و کەلەپور و سوننەتگەراییەوە) وەربگرێت. ئەگەر ئەو شێوەیە لە عەقڵانیەت زاڵبوونی شێوەیەکی ئایدیۆلۆجیا بێ بەسەر ژیاندا، هەژموونی دابونەریتی بنبەستووی کۆمەڵایەتی بێ بەسەر زانستدا، ئەوە پێویستە کۆمەڵگای کوردی بە کۆی دەزگا مەعریفی و کلتوری و ئایدیۆلۆژییەکانییەوە وەك دروستکەری فانتازیای کۆنەپەرستی بخوێنینەوە.

رەسەنایەتی/ داهێنان

بە کورتی ئەمڕۆ قسەکردن لە بارەی رەسەنایەتی و بڕوابوون و ناسنامە و ستایل و ناسیونالیزم، قسەکردن لە گەڕانەوە بۆ ئەسڵێکی کۆن و رووداوی یەکەم و کەلەپور و یادەوەری نەتەوە... قسەکردنێکی سیاسیيانەی پۆپۆلیستییە بۆ مەسرەفی رۆژانە، هەرگیز پرسیارێکی گرنگی هەڵنەگرتووە، ئەو شێوەیە لە قسەکردن چوارچێوەیەکی فانتازیی لە نێو کلتور و پانتاییە ئەدەبی و هونەری و میدیاکانی کوردی بۆ خۆی بردووە، لە رێگای تێگەیشتن و خۆناسینەوە نا، بەڵکو وەك سروتی گەڕانەوە و ئامادەکردنەوەی رووداوە سەرەتایی و دامەزرێنەرەکان، وەك ئەوەی کۆمەڵگای کوردی بە یەك رۆژ لە دایك بووبێت و یەك رەنگ و دەنگی هەبێت... لە رێگای پەیوەندیکردن بە مەعریفەی ئەویدیکەوە نا، بەڵکو وەك ئەوەی کۆمەڵگای کوردی خاوەنی خودێکی پڕ داهێنان و تۆکمە و جێگیر بێت؟! بەڵام بەشێکی گەورەی گەڕانەوە بۆ رابردوو لە نزیکترین پێناسەیدا پەیوەندی بە فەرامۆشکردنی فیکر و نەبوونی جیهانبینی سەردەمەوە هەیە، وەك چۆن پەیوەندی بە نەبوونی بابەتبووندایە.

لە پانتایی کلتوری کوردیدا سزی گەانەوە ب رابردوو، زار قەرەباغییەکی گەورەی نەوەیەکی بنبەستووی (رشنبیریی/سیاسی) کوردی بەدوای خیدا کش کردووە، نەوەیەك کە هیچ ئامادەییەکی فیکری و مەعریفی لەمی پ لە جیاوازیدا نیشان نەداوە، بیە لەبری ئەوەی وەك بکەر دەربکەوت، دەیەو وەك رەمز (رەمزی دەسەاتی رابردوو) ئامادەی زەمەنەکان بت، هەموو ئامادەییەکی رەمزیانەش خی لە سەرووی واقیع دادەنت و هز و توندوتیژی نەبت، مەعریفە و گفتوگ و بیروای جیاواز و دنیابینی جیاواز ناناست… دەمەو بم دەش کی ئەو پەگیری و توندوتیژی و (قسەکردن لەبری هەمووان) شوازکی نادروستانەی دەسەاتی سیاسی شکستخواردووی کوردی بت و بەرەو پانتاییەکانی دیکەی کلتوری دزەی پکرا بت! لرەدا هەودەدەم لە رگای راڤەکردنی دووری و نزیکی لە (مەرجەع- سەرچاوە-coming back) بم کمەگای پەرزخواز و داهنان پچەوانەی یەکتر بیر دەکەنەوە، خودك کە سیستم بە خواستی خی لە قالبی دەدا و خناسی (خوندنەوەی خودە بە پوەری خود) پچەوانەی یەکتر دەکەونەوە، یەکەمیان داخران بەرهەمدەهن و دووەمیان روو لە کرانەوەیە.

داهنان لە دزینەوە و نوکاری و بەرهەمهنانەوەی ب سنور بەرجەستە دەبت، هەمیشە دنیایەکی نو و روانینکی جیاواز و مەعریفەیەکی دیکە دەخاتەوە، بەشکی گەورەی داهنان پەیوەندی بە خناسین و خەیاکەوە هەیە، کە لە حاەتی کرانەوە و جیاوازی و دەرککردندایە، عەقك کە پەیوەندی راستەوخی بە ئەویدیکە و زمان و ژینگەی دەرەکییەوە دەکات، بەو مانایەش پەیوەندی داهنان بە جیهانەوە پەیوەندییەکی دینامکییە و لەسەر گانکاری و قبوکردنی ئەویدیکەی جیاواز و ب سنوری وەستاوە. داهنان هەمیشە دەکەوتە ئەودیوو سنورەکان و چوارچوەکان و بە شوەیەکی ستوونی دادەبەز و لە قوایی فیکر و ئەزموون و دنیابینیدا خی واز دەکات، دنیای داهنان دنیای بەیەکەوە هەکردن و هاوژیانی و شیعرییەت و چژە، دنیای رەنگە جیاوازەکان و هەست و نەستە جیاوازەکان و مرڤە جیاوازەکانە، داهنان بەردەوام دنیا بە شوەیەکی کتوپ بەرهەم دەهنتەوە… چەمکی داهنان بە چەمکی (ئازادی)یەوە بەندە، بەو مانایەی کە سنورەکان ناناسین. چەمکی داهنان بە چەمکی (خشەویستی)یەوە بەندە، بەو مانایەی کە ئەو کاتەی خشەویستی دادەهنرت، خود بوونی نییە، خود بە توانای دەربن و ئەزموونەوە دەلک، داهنان بە زەین و کاری کردەی لە ناکاو، ساتی داهنان دەکەوتە دەرەوەی تگەیشتنی فیکر و ئەزموون و بیرەوەرییەوە. داهنان بەردەوام کار لەسەر هەوەشانەوە و دووبارە بونیادنانەوە

دەكات، كار لەسەر پرسیار و ئیقاعە نوێیەكانی سەردەم دەكات، هەر لەوێشەوە دژی پەڕگیری و جێگیر بوون و بیركردنەوەی بنبەستوو رادەوەستێت، وەك چۆن نە بڕوای بە سێنتەر هەیە نە بە پەراوێز، نە لە رێگای شتە مەزنەكانەوە راست دەبێتەوە، نە بە هۆی شتە بچووكەكانەوە سۆزی ئەویدیكە بۆخۆی رادەكێشێت. لە داهێناندا (رابردوو و ئێستا و ئایندە) لە تاكە جولەیەكی هەنووكەییدا بەیەكدەگەن، جولەیەكی لەپڕی ئیبداعی، بەرەو كردەیەكی ترسناكی داهاتوومان دەكاتەوە… بۆیە ئەو رستەیە لای زۆربە دووبارە دەبێتەوە كە دەڵێین: داهێنان زەمەنی تایبەت بەخۆی كەشف دەكات. بەڵام رەسەنایەتی لە تێربوونی خۆیدا دەژی، (تێربوونی خود) و (كەشفكردنی ژیان) ئەگەرچی دووانەیی دژ بەیەكیش نەسازێنن، هەڵگری دوو راڤەكردنی جیاوازن، چونكە لەلایەك ناتوانین رەگەزە زیندووەكانی رەسەنایەتی، ئەوەی لەگەڵماندا هەناسە دەدات، لە كەشفكردنی ژیان و كرانەوە و ئازادی و فرە رەنگی دوور بخەینەوە، واتە ناتوانین كۆی كەلەپور بە هاوشانی كۆن و رەسەنایەتی لە قەڵەم بدەین و تازەگەری بە هاوچەرخ و داهێنان بناسێنین. نە یەكەمیان رەمزی دواكەوتنە و نە دووەمیان پێشكەوتن، رەسەنایەتی لە رەگەزی دواكەوتوو و مردوو بەتاڵ نییە… تازەگەریش مەرج نییە هەمیشە ساتەوەختێكی مەعریفی دامەزرێنێت، تازەگەری دەشێ لە دەمارگیری بەتاڵ نەبێت! داهێنان مەرجی گەڕانەوە بۆ رابردوو ناسەپێنێت، وەك چۆن هەموو تازەگەرییەكیش داهێنان نییە.

ئەمڕۆ (زیندووكردنەوەی كەلەپور) وەك مۆدیلی فیكری خۆرهەڵاتی، بەشێكی زۆری كلتوری كوردی و دەسەڵاتی سیاسی كوردی لەگەڵ خۆی دەبات، ئەو جۆرە بیركردنەوەیە (سەلەفی و تەقلیدییەكان) نوێنەرایەتی دەكەن، جگە لە فۆرم گۆڕین، لە رووی مەعریفییەوە لەسەر هیچ نەگوتن وەستاوە! لە بەرانبەر ئەوە (سروش وەرگرتن لە كەلەپور) بژاردەیەكی دروستكراوە و دەكەوێتە نێوان (كەلەپورخوازان و هاوچەرخخوازانەوە)، ئەو جۆرە بیركردنەوەیە تەنها دووڕوویی سیاسی و بەتاڵی رۆشنبیریی نیشان نادات، بەڵكو دەكەوێتە دەرەوەی بوێری و بڕوابوون بەخۆوە، مەبەستم لە بڕوابوون ئەوەیە كە كار ئاكامی كردەوەیە, كردەوەش مەعریفە بەرهەم دەهێنێ، بە دیوەكەی دیكەش بوێری بە روونی بە تاكەوە بەستراوەتەوە و تاك بە مەعریفەوە، مەعریفەش بە ئازادییەوە! عەقڵ لەسەر بەرهەمهێنانەوەی بەردەوامی مەعریفە كار دەكات و بیركردنەوە لەسەر بەرهەمهێنانەوەی بەردەوامی ئازادییەوە وەستاوە… ئاراستەی سێیەم لەسەر (دووبارە خوێندنەوەی كەلەپور) خۆی بونیاد دەنێت و (ئازادیخوازەكان) نوێنەرایەتی دەكەن.

بەڵام کۆمەڵگای کوردی نە خاوەنی دابڕانێکی مەعریفییە تاکو پارێزگاری لەو سەربەخۆییەی بکات و نەهێڵێ خودی پێ لە داهێنانی شێلو ببێت، نە توانیوویەتی لەخۆی بێتەوە و بونیادێکی هەنووکەیی لەبەر رۆشنایی مەعریفەی ئەویدیکە فەراهەم بکات؟!

باوەڕ/ ترس لە بۆشایی

باوەڕ لە بارەی راستییەوە دەکرێ حاشای لێبکرێت، بەڵام حاشا لە راستی ناکرێت. بەو مانایەش وەك (کریشنا مۆرتی) لە کتێبی "یەکەمین و دوایین رزگاری"دا دەڵێت دەتوانین بۆ پشت بەستن بە باوەڕ کار بکەین، بە دیوەکەی دیکە لە کۆی بەرهەمەکانیدا هەمیشە هانماندەدا بە دوای خۆناسین و مەعریفەوە بین! ئەوە بەو مانایە نایەت، کە باوەڕ خاوەنی مەعریفەی خۆی نییە؟! باوەڕی سیاسی، ئایدیالۆژی، باوەڕ بە خوا، بە ئایین، بە ئایینزا، بە مەزهەب، بە دابونەریت، بە کەس… بەڵکو بەو مانایە دێت، کە راستی دەبێ لە رێگای تێگەیشتن و راڤەکردنەوە، لە رێگای دید و مەعریفەی جیاوازەوە کەشف بکرێت، راستی شتێك نییە کە لە رێگای فیکرەوە بناسرێت، لە رێگای عەقڵەوە دیاری بکرێت، چونکە عەقڵ بەرهەمی ناسراوەکانە، بەرهەمی یادەوەرییە، عەقڵ بەرهەمی پێداچوونەوە و تەتەڵەکردن و رێکخستنەوەی رابردووە، عەقڵ بە زەرورەت مانای ئەو شتانە نییە کە فیکرە، بەڵکو ئاماژە بە (کار) دەکات، عەقڵ تەنها روویەکی راستی ناس دەکات، عەقڵ و بیرکردنەوە راستی کەشف ناکەن، بیرکردنەوە بەرهەمی ئازادییە…

پرۆسەی کەشفکردن، هەنگاونانە بەرەو نادیاری، بەرەو نەناسراوی، بەرەو تاریکی… تێگەیشتن و راڤەکردن واتە رێگادان بە راستی بۆ ئەوەی بدوێت، یان بۆ ئەوەی لە رێگای پەردەپۆشین و پەردەنەپۆشین بە کردەی کەشفکردن رابێتەوە، بەڵام راستی لای کەس نییە، راستی دەبێ هەوڵی کەشفکردنی بدرێت، راستی بە بیرکردنەوە و یادەوەری کەشف ناکرێ، عەقڵ و بیرکردنەوە و یادەوەری بەرهەمی رابردوون، عەقڵ و بیرکردنەوە دەشێ روویەکی راستی بناسێنن، بەڵام راستی رەها بوونی نییە! بەشێکی گەورەی راستی دەکەوێتە نادیارەوە، عەقڵ و بیرکردنەوە رێگا بۆ راستی خۆش دەکەن بە ئازادی کار بکات، عەقڵ و بیرکردنەوە پۆشین و نەپۆشین وەك مەعریفە لێکجیا دەکەنەوە… لێرەوە دکتۆر (محەمەد کەمال) لە کتێبی ((فەلسەفەی بوون-لێکۆڵینەوەیەك لە هزری پاش میتافیزیك، ل9-10)دا دەڵێت: بڕوا لەسەر جۆرێك لە مەعریفە دروست دەبێت، بەڵام لەگەڵ جێگیربوونی دەبێت بە دۆگما و لە ئاستی ئەگەری جیاوازدا دەبێ بە رێگر، چونکە بڕوا بانگەشەی دوا راستی و دوا قۆناغی بیرکردنەوە دەکات… کۆی ئەو قسانەش ئەوە دەسەلمێنێ کە "نفۆری" دەڵێت زانینی نەگۆڕ و جەهلی

نەگۆڕ یەك شتن.
بەڵام مرۆڤ چۆن (باوەڕ) قبوڵ دەکات، چۆن بە دەستی دەهێنێ، چۆن دەکەوێتە ناو سنورە دیاریکراوەکانی باوەڕەوە؟ ئایا تەماشاکردنی مرۆڤ وەك (بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتی) سەرەتای بڕواهێنان نییە… یەکێك لە هۆکارەکانی ئارەزوو بۆ قبوڵکردنی باوەڕێك، ترسە. چوونە نێو کۆمەڵ جگە لە خۆشاردنەوە لە هەرێمە تاریکەکانی ئەویدیکە، شتێکی دیکە نییە، سنورە نادیارەکان زۆر لە سنورە دیارەکان گەورەترن، رووبەرە نهێنییەکان زۆر لە پانتاییە کەشفکراوەکان بەرفرەوانترن… بۆیە ئەگەر مرۆڤ باوەڕ نەهێنێ چی بەسەر دێت، ئەگەر مرۆڤ خۆی نەداتە پاڵ کۆمەڵ، چۆن دەتوانێ بەو هەموو لاوازییەوە خۆی بپارێزێت، ئایا نابێت لەو شتەی کە لەوانەیە رووبدات بە توندی بترسێت؟ مرۆڤ هەر لە تەماشاکردنی وەك بوونەوەرێکی کۆمەڵایەتی عادەتی بە باوەڕەوە گرتووە، ئەگینا خۆمان بە گومبوو دەزانین! کەواتە قبوڵکردنی باوەڕ جگە لە راکردن لە ترس، جگە لە خۆشاردنەوە، جگە لە بڕوابوونێکی سەرەتاییانە، جگە لە خۆخستنە پاڵ دیار… شتێکی دیکە نییە، مرۆڤی باوەڕدار مرۆڤی عوسابییە، مرۆڤی نیرۆسی، هەست بە هێز ناکات، دەترسێ و دەسەوەسانە، مرۆڤی نیرۆسی هوشیار نییە و خۆی ناناسێ… مرۆڤی عوسابی پێویستی بە بوونی خۆناسی نییە، تەنها باوەڕهێنان بۆ ئەو بەسە.
لە بیرمان نەچێت عەقڵ بەرهەمی رابردووە، عەقڵێك کە بە باوەڕەوە سیخناخە، عەقڵێکە لەسەر دووبارەبوونەوە کار دەکات، عەقڵێکە سنوردار، مرۆڤی بنبەستبوو بۆ ئەوەی لە ترس رابکات، بۆ ئەوەی لە خاڵیبوون رابکات، بۆ ئەوەی لە نهێنی ئەویدیکە رابکات، هەوڵی تێپەڕاندن نادات، بەڵکو خۆی بە باوەڕێکەوە کۆت و بەند دەکات، هەوڵی ئازادی نادات، خۆی دەخاتە نێو بڕوابوونێکی سنوردارەوە… ترسی مرۆڤ لە تەنیایی، گۆشەگیری، ترسی مرۆڤ لە مەندبوون، لە نەکران، لە نەگەیشتن بە شتێك یان شوێنێك، ترسی مرۆڤ لە سەرنەکەوتن، ئەوە پرسیارەکە نییە، پرسیار ئەوەیە ئایا لە رێگای باوەڕەوە بە خۆناسین دەگەیین، ئایا لە رێگای باوەڕەوە بە ئازادی دەگەیین؟
بەهای مرۆڤ نەبەستراوەتەوە بە سەرکەوتنەکانی، بە چەندێتی شتومەك کڕینی لە بازاردا، بەوەندە سەرمایەی هەیەتی، بە موڵك و ماڵی، ئادەمیزاد لە گۆشەنیگای هێزی تایبەتی خۆی و توانای خۆشەویستییەوە هەڵدەسەنگێنرێت … هەمیشە مەعریفە کرانەوەیە و نەزانین داخران، هەمیشە خۆشەویستی قبوڵکردنی جیاوازییە و هەمیشە هەوڵدان بۆ مەعریفەی جیاواز گۆڕان دروست دەکات و باوەڕ وەستان، بۆیە هەر

چەندە سنورەکانی هوشیاریمان بەرفرەوان بێت، باوەڕبوون کەمتر دەبێتەوە، چونکە باوەڕ سنوری مەعریفەی دیارە، بەڵام توانای مرۆڤ بێ سنورە، مرۆڤ بوونەوەرێکی نەگۆڕ نییە و هەمیشە لە گۆڕاندایە، مادام ئێمە بە دوای مرۆڤایەتی و خۆشەویستی و ئازادییەوەین، بۆ دەبێ باوەڕ بکەینە هۆکاری دژ بە یەکبوونمان، رق لە یەکبوونمان، بۆ دەبێ باوەڕ بکەینە پەردەی لێکجیابوونەوەمان، بۆ دەبێ لەسەر باوەڕ بە گژ یەکدا بچینەوە، بۆ خۆمان بە باوەڕێکەوە دەبەستینەوە، بۆ خۆمان لە کونجی باوەڕێکەوە گۆشەگیر دەکەین، بۆ ئازادی و خۆشەویستی خۆمان بۆ دنیا بەیان ناکەین، بۆ خۆمان بە باوەڕێکەوە کۆتوبەند دەکەین… فیلمی (کۆنفۆ پاندا) ئیزدیواجیەتی خۆناسین و بیڕوابوونمان بۆ روون دەکاتەوە، فیلمی (کۆنفۆ پاندا) گوزارشت لە دیسپلینی سەربازی رۆژهەڵاتی دەکات و مەبەستی گەیاندنی جەوهەری عیرفانی رۆژهەڵاتییە، لە هەمان کاتدا بە پێی قسەی (سلاڤۆ ژیژەك) ئایرۆنییە و گاڵتە بە باوەڕەکەی خۆی دەکات، ئەوەی زۆری سەرنجی ژیژەك رادەکێشێ لەو فیلمەدا گاڵتەکردنە بە ئایدیۆلۆژیا، بەڵام ئایدیۆلۆژیا هەر دەمێنێ! ژیژەك لە تەماشاکردنی بۆ ئەو فیلمە رەنگە مەبەستی ئەوە بێت کە: "ئایدیۆلۆژیا لەمڕۆدا بڕوایەکە بە هەمان شێوەی ئیمانی رۆژهەڵاتی کار دەکات." ئەو خوێندنەوەیە (وەك ئەوەی من بیری لێدەکەمەوە) هەم ئایدیۆلۆژیا هەڵدەسەنگێنێ، هەم دیدی رۆژهەڵاتی بۆ ئیمان دەخاتە روو. دواجار ئەو خوێندنەوەیە پێمان دەڵێت: هەرگیز کەسی باوەڕدار (وەك بانگەشەکەری دوا راستی) کەسی ئاشتیخواز نییە، هەرگیز کەسی باوەڕدار کەسی ئازاد نییە، هەرگیز کەسی باوەڕدار کەسی خۆشەویست نییە، لە پرۆسەی خۆشەویستیدا دووچاری رێگری دەبینەوە، لە پرۆسەی خۆشەویستیدا جیاوازی جوانییەکانی خۆی دەنەخشێنێت، بەڵام لە نێو باوەڕداران و ئایدیۆلۆژکاراندا رق بوونەوە لە یەکتر، نکۆڵیکردنی یەکتر، قبوڵنەکردنی یەکتر… هەڵگری یەك ئایدیۆلۆژیا و بیروباوەڕن و یەکتری قبوڵ ناکەن، دژ بە یەکتر کار دەکەن، چونکە هەریەك دەیەوێ سنوری نەزانینی خۆی بپارێزێ و بەرگری لە نەگۆڕی و کۆتوبەندی خۆی بکات، هەر کەس دەیەوێ خۆی زۆتر لە بەندایەتی ئایدیۆلۆژیا و بیروباوەڕەکەی نزیك بکاتەوە، خۆشتر خۆی رادەستی پەڕگیری بکات…
ئەی ئازادی و خۆشەویستی و جیاوازی دەکەوێتە کوێی مرۆڤایەتییەوە؟
لە شەڕی حەوتەمی سەلیبیدا کە(سانت لویس) سەرکردایەتی دەکرد، (ئیڤێ لوبرێتۆن) دەگێڕێتەوە: رۆژێك لە سەرەڕێیەکدا تووشی پیرێژنێك بووم، کە دەفرێکی ئاگر بە دەستی راستییەوە و کاسەیەك ئاویش بە دەستی چەپییەوە بوو. لە وەڵامی ئەوەی کە ئەو دووانەی بۆچی هەڵگرتووە پیرێژنەکە گوتی: دەمەوێ بە ئاگرەکە وەها بەهەشت

بسوتێنم هیچی لێ نەمێنێتەوە و بە ئاوەکەش وا ئاگری جەخەنەم خامۆش بکەم گڵێکی لێ جێنەمێنێ: چونکە دەمەوێت کەس نە بۆ پاداشتی بەهەشت چاکە بکا و نە لە ترسی ئاگری دۆزەخ. بەڵکو تەنها بۆ خۆشەویستی خودا بیکات.

ناسنامە/ پەڕگیری

رەنگە وشەی (ناسنامە) وشەیەك نەبێ هاوشانی (یەکگرتنەوە لەگەڵ خود) هەنگاو بهاوێژێت، بەڵام دەشێ پێکهاتەی ئەو وشەیە لە زۆر رووەوە تێگەیشتنێك لە بارەی ناسینەوە وێنا بکات! ناسنامە وشەیەکی ئاوێتەیە و لە (ناسین) و (نامە) پێکهاتووە، نامەی ناسین ئەگەرچی حەقیقەتێکی رەهای بۆ نموونە وەك زمان و خەسڵەتە جەوهەری و هاوشێوەکانی ناسین و ئاراستەی ناسین دیاری ناکات، بەڵام بە گشتی شتێکمان لە بارەی ناسینەوە بە شێوەیەکی بێلایەنانە پێڕادەگەیەنێت، کەواتە ناسنامە وەك ئەوەی دەلالەتی ناسینی لەخۆدا هەڵگرتووە، شیاوی فرە جۆری تێگەیشتنی تێدا دەبێتەوە، ناسنامە نامەیەکی کراوەیە لە بارەی ناسینەوە، بەو مانایەش زمانی کوردی بەشدارییەکی بێلایەنانەی لە بارەی ناسینەوە هەیە.

ناسنامە وەك زاراوە پەیوەندی تاك بە کۆمەڵگاوە دیاری دەکات و خەسڵەتە جەوهەری و جیاواز و هاوشێوەکانی تاك و کۆمەڵگا دەکێشێت، هیچ کۆمەڵگایەك بێ ناسنامە وێنا ناکرێت، بەڵام بەو مانایەی کە پێکهاتەکانی ناسنامە جێگیر نییە و بەپێی بارودۆخ گۆڕانی بەسەردا دێت: ناسنامەی کەسی، ناسنامەی کۆمەڵایەتی. رۆشنبیریی، نەتەوەیی… لە کۆمەڵگای سێیەمدا هەژموونی کۆ بەسەر تاکدا هەژموومێکی گەورەیە و لە رەفتاردا دەردەکەوێت، ئەوەش تەواو پێچەوانەی کۆمەڵگا تاکخوازەکانی خۆرئاواییە، کە بە شێوەیەکی گشتی تاکێتی زاڵە بەسەر رەفتاری رۆژانە و جۆری هاوبەشیکردن لە نەخشە و پرۆژەکانی کۆمەڵدا… لە کۆمەڵگای سێیەمدا ناسنامەی کۆمەڵ ناسنامەی نیشتمانی و نەتەوەیی و رۆشنبیریی بە شێوەی سیاسی و دەروونی هەژموونی هەیە، بەڵام لە کۆمەڵگا تەکنۆلۆژی و سیاسییە پێشکەوتووەکاندا چەمکی ناسنامە بە تاك و دامەزراوە جۆراوجۆرەکانەوە دەلکێت، یەکەمیان دەشێ بە قەیرانی ناسنامە ناوی بەرین، کە(داریوشی شایگان) لە کتێبی (وەهمەکانی ناسنامە) وەك (وێنەی سەپێنراو بەسەر خود) قسەی لێدەکات. قەیرانی ناسنامەش بە تێگەیشتن و هۆشیاریی کۆمەڵگاوە بەندە. چونکە ناسنامە گوزارشت لە ماهیەتی تێگەیشتن و هوشیاری دەکات، گوزارشت لە ماهیەتی فیکر و رۆشنبیریی و ژیاری مرۆڤ دەکات.

پێشکەوتنی کۆمەڵگا لە رووی تێگەیشتن و زانیاری و تەکنۆلۆژیا و میدیاوە ناسنامەیەکی گەردوونی لەخۆدا هەڵگرتووە، ئەو ناسنامەیە بەرگری لە تاکێتی و رێژەگەرایی و ونبوونی سەرچاوە ئایدیۆلۆجی و

تەقلیدیەکان دەکات و بۆ پرۆژە گۆڕانکارییە گەورەکانی نێو کۆمەڵگای مرۆڤایەتی دەگەڕێتەوە. ئەو جۆرە لە ناسنامە لەسەر کرانەوە و پلەی سفری ئایدیۆلۆجیا و لێکبوردەیی بۆ سنور و قبوڵکردنی جیاواز وەستاوە و ماف بە تاك دەدات هەڵبژاردنی تایبەتی خۆی هەبێت. داریوشی شایگان پسپۆر لە مێژووی ژیارییەکاندا پێیوایە ئەوەی ئەمڕۆ دنیا بەڕێوە دەبات ژیارییەکی گەردوونی تازەیە، ئەوەی ناسنامەی تاکیش بەڕێوە دەبات توانای عەقڵییە، کە هەموو پابەندبوونە رۆشنبیریی و ئیتنی و ئایینییەکان وەك پابەندبوونێکی رووت دەبینێت.

بەڵام چەمکی (پەڕگیری) پەیوەندیەکی راستەوخۆی بە رەگەزپەرستی و دۆگماتیزمیەوە (Dogmatism) هەیە، پەڕگیری واتە پەیوەستبوون بە فیکرێك یان چەند بیرکردنەوەیەکی دیاریکراو و قبوڵنەکردنی دیباتە و چاوپێداخشانەوە و پەرستنی ئەو فیکر و بیرکردنەوەیە وەك ئەوەی چەسپاو و رەها بێت، لە بەرانبەر ئەوەشدا رەتکردنەوەی هەموو بیرکردنەوە و بیروڕایەکی دیکەی جیاواز… بەو مانایەش دەشێ کوردبوون وەك ناسنامە بنبەستبوون و پەڕگیری و داخران بنوێنێ… دەشێ تەواوی فەزا جیاوازەکانی ژیانی کوردی لە خۆیدا کورت بکاتەوە، بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا تاکی کوردی لە دەرەوەی بیرکردنەوە چەسپاو و رەهاکان و دامەزراوە سنوردارەکانی ئایدیۆلۆژیاوە لە هەوڵی خۆی بەردەوامە، داهێنان هەمیشە لە ئازادییەوەیە، لە خۆناسییەوەیە! (سارتەر) دەڵێت: دوژمنی سەرسەختی رۆشنبیری راستەقینە خودی رۆشنبیری ساختە یان خۆفرۆشە، کە هەمیشە بەرگری لە ئایدیۆلۆژیا دەکات.

کەواتە ناسنامە چەشنی پەڕگیری بە تەنگژەی کرانەوە بە رووی دنیا و ئەویدیکەی جیاوازەوە ناو دەبرێت، چونکە مرۆڤ لە پەڕگیری و ئاراستەکردنەوە، پەیوەندی بە دنیا و ئەویدیکەوە دەپچڕێت… مرۆڤ لە رێگای ناسنامەی داخراوەوە پەیوەندی بە ئەویدیکەی جیاوازەوە سنوردار دەکات، بەڵام لە رێگای خۆناسی و هوشیاری و پەیوەندییەوە بەشێوەیەکی جیاواز بەشداری لە تێگەیشتنی دنیا و مەعریفەی دنیادا دەکات، مەرج نییە لە رێگای حەقیقەتەوە بێت، دەشێ لە رێگا بیرکردنەوەی جیاواز و تێڕوانین و چێژ و جوانییەوە بێت! هەمیشە پەیوەندی مرۆڤ بە مرۆڤ و پەیوەندی مرۆڤ بە دنیاوە چارەسەری بەشێکی گەورەی هوشیاری و خۆناسیمان دەکات، بە دیوەکەی دیکەش ناسنامەی داخراو و سنوردار وەك شێوازێکی دیکەی بنبەستبوون و پەڕگیری و توندوتیژی تەماشا دەکرێت، پەیوەندیکردن بە ئەویدیکەی جیاواز، توانایەکە بۆ گەیشتن و راڤەکردن و داهێنان، توانایەکە بۆ گەیشتن بە مەعریفە و جوانی حەقیقەتێکی دیکەی جیاواز… مەرج نییە

ئاسۆکانی پەیوەندی و کرانەوە بەرەو حەقیقەتمان ببات، بەڵام بێگومان بەرەو خۆناسی و خۆشەویستی و داهێنان و ئازادیمان دەبات، جوانترین شێوەی پەیوەندیکردنی مرۆیانە کار و داهێنانە، بەو مانایەی کە عەقڵ کار بەڕێوە دەبات و داهێنان لە ئازادیدایە، بەو مانایەی کە عەقڵ لە تێگەیشتن و راڤەکردنی بەردەوامەوە دێتە بەرهەم و داهێنان لە رێگای خۆناسی و ئازادییەوە! بەڵام ناسنامەی داخراو و سنوردار و گۆشەگیری دەکەوێتە دەرەوەی پەیوەندیکردن و داهێنانەوە، دەکەوێتە دەرەوەی تێگەیشتن و راڤەکردنەوە، دەکەوێتە دەرەوەی خۆناسی و ئازادییەوە، ناسنامەی داخراو هوشیارییمان سڕ دەکات، هەمیشە ئاراستەمان دەکات… تێگەیشتن لە مرۆڤبوون، تێگەیشتن لە مرۆڤایەتی تێگەیشتنە لە پەیوەندییەك کە بەرەو هوشیاری و مەعریفە و ئازادی و چێژ و جوانیمان دەکاتەوە، نەك ناسنامەی داخراو…